

Postkassza 125. *Namen*

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLO GYULA

1916

1916. — XL. ÉVFOLYAM. — 55. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1916

TARTALOM.

1916. XL. ÉVFOLYAM. — 55. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: Inductio, valószínűség és statisztikai módszer	81
Buday Dezső: A többtermelés és a birtokkategória?	386
Czettler Jenő: Közélelmezési kérdések a háború után	46
Dékány István: Kereskedelmi imperialismus a német világpolitikában	335
Fehér Gyula: Háboru-kockázat az életbiztosításban	96
Gál Miksa: Magyarország nemzeti vagyona	401
Horváth János: A magyar szövetkezeti rendszer	233
Katona Sándor: Magyar-osztrák közbenső vámvonall	305
Kovács Gábor: A világháború közgazdasági háttere	265
Matlekovits Sándor: Iparunk a népszámlálás adatai szerint	1
Matlekovits Sándor: Vámelőnyök (préferencia) a német-magyar-osztrák gazdasági közeledés tervezett eszköze	153
Mezey Lajos: Liefmann elméletének bírálata	377
Német József: Az állattenyésztés Szerbiában és Szerb-Macedóniában	115
Reinitz Ernő: A nők biztosításáról	355
Schlesinger Károly: A pénzérték háborus változása	166
Székely Artur: Készletgazdálkodás	294
Vágó József: Németországgal való gazdasági viszonyunk jövője	185
Wellwart Benő: Németországhoz való gazdasági közeledés tarifapolitikai akadályai	412

II. Közlemények.

Albánia gazdasági nyomora	421
Az amerikai gyapotkereskedelem szabályozása	375
Amerika gyapottermelése és ipara a háború első hat hónapjában (pp)	301
Anglia külkereskedelme 1915-ben (pp)	299
Bulgária közgazdasága (pp)	137

	Oldal
Mit tud szállítani Bulgária?	374
Csile külkereskedelme 1914-ben (pp)	298
Az Egyesült-Államok és az európai háború. (Klasz Paula)	126
A gazdasági statisztika és a háború	67
A háború hatása az Atlanti óceán személyforgalmára (pp)	216
A háború hatása a német tengerhajózásra	422
A háború költségei és a hadviselő államok pénzügyi helyzete (pp)	133
Háború és közgazdaság (Sz.)	63
Japán ipara és a világpiacz	143
Közgazdasági tárgyú felolvasások a Mérnök- és Építész-Egyletben (R-i)	366
Magyar Közgazdasági Társaság 80, 152, 218, 304, 376	429
A német-francia kereskedelmi forgalom	368
A német játékipar és a háború	371
Németország aranykészlete	417
Németország gabonakiviteli szükséglete	418
Németország része Olaszország gazdasági életében	420
Nemzetközi áremelkedés (pp)	302
New-York kikötőjének forgalma 1913/1914-ben (pp)	297
Oroszország jövő kereskedelmi politikája (pp)	215
Svájc külkereskedelme 1914-ben (pp)	426
Az 1914/15. évi selyemtermelés	369
A román búza és tengeri	428
Az északnémet víziutak kapcsolata a Dunával	372, 430
Társadalomgazdaságtani Bibliographia	219

III. Ismertetések.

Direction der Discontogesellschaft: Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege. Berlin, 1915.	146
Feleky Géza: India és a világháború Budapest, 1915. Eggenberger	75
Naumann Frigyes: Mitteleuropa, Berlin, 1915.	71, 208

Iparunk a népszámlálás adatai szerint.

A magyar népszámlálás a foglalkozás adatait is gyűjti és az utolsó (1910. évről szóló) népszámlálás adatainak ez a része most már közzététetett. Tekintettel arra, hogy ipari életünk subjectiv elemei, azaz az, hogy hány személy foglalkozik iparral és milyen iparral, ezen adatokban bőven megtalálható: igen érdekes a népszámlálás foglalkozási adataival tüzetesebben foglalkozni.

Annál érdekesebb iparunk állapotának subjectiv részével foglalkozni, mert, sajnos az 1908-ban eszközölt gyáripari felvétel adatait kormányunk jónak látta titokban tartani és így iparunk fejlődéséről a gyáripari felügyelők jelentéseinek és a munkásbiztosító pénztár adatainak kívül csak a népszámlálási adatok nyújtanak felvilágosítást.

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy az ország népessége az utolsó tíz évben nem szaporodott oly arányban, amint azt az ország természetes viszonyai és közmívelődési fejlődése lehetővé teszi, és a mint az közgazdasági szempontból is kívánatos volna.

A Magyarbirodalom lakosainak száma a népszámlálási adatok szerint volt:

1890. évben	17,463.794
1900. »	19,254.599
1910. »	20,886.487

Ez adatok szerint népességünk az utolsó 10 évben 8·5⁰/₀-kal, tehát évenként átlag 0·85⁰/₀-kal szaporodott. Ez a szaporodás az előbbi tíz évhez képest megcsappanás, miután 1891—1900-ban a szaporodás 10·3⁰/₀, azaz évi 1·03⁰/₀. Sőt ha más országok szaporodásához mérjük fejlődésünket, elég szomorú sorozatban állunk. Ugyanis az utolsó tíz évben a népesség szaporodása volt évi átlagban: Franciaországban 0·18, Spanyolországban 0·51, Olaszországban 0·53, Görögországban 0·71 Portugáliában 0·80, Magyarországon 0·85, Ausztriában 0·88, Belgiumban

1·03, Európai Oroszországban 1·11, Dániában 1·20, Svájcban 1·24, Németországban 1·36, Hollandiában 1·38, Bulgáriában 1·44, Rumániában 1·50, Szerbiában 1·60⁰/₀.

A szaporodásban mutatkozó megcsappanásnak kizárólagos oka az utolsó 10 évben történt nagy kivándorlás ; mert a népesedés természetes szaporodása az utolsó 10 évben a tényleges szaporodásnál nagyobb. Ugyanis 1.000 lélekre esett évi átlagban :

Átlag	Születés	Haláleset	Több születés mint haláleset
1881—1890. évek	44·2	32·6	11·6
1891—1900. »	40·6	29·9	10·8
1901—1910. »	35·7	25·0	11·0

Ezen adatok szerint az utolsó 10 évben a népesség szaporodásának 8·5⁰/₀ helyett 11⁰/₀-nak kellett volna lennie. Tényleg az utolsó 10 évben Magyarországból kivándorolt 1,046.015 lélek, visszavándorolt 248.930 és így megfogyott az ország 797.085 lélekkel ; ha ezt a számot hozzáadjuk a megszámlált 20,886.487 lakozhoz, 21,623.000 lakost kapunk és ezt a számot az 1900. évi népszámlálás eredményével összehasonlítva, 11·1⁰/₀ szaporodás volna.

Az ország lakosságának 8·5⁰/₀-os szaporodása az egyes törvényhatóságokban más és más számokat mutat. Természetes, hogy a városi törvényhatóságok — miután a városok a vidékről magukhoz vonzzák a népet és a költözködés a városokba nagy — az átlagnál rendszerint nagyobb szaporodást mutatnak. 10 városi törvényhatóságban a lakosság 20⁰/₀-nál nagyobb, 14-nél 10⁰/₀-nál és így 25-nél az országos átlagnál nagyobb a szaporodás és csak 6-nál mutatkozik kisebb szaporodás, sőt Selmezbányánál 7·3⁰/₀ a fogyás.

Nem oly kedvező az arány a vármegyei törvényhatóságoknál. Csak 21 törvényhatóságban nagyobb a szaporodás az országos átlagnál ; itt látszik a kivándorlás hatása. Árva lakossága 7·4⁰/₀-kal megfogyott, Sáros csak 0·1, Szepes 0·5, Torontál 0·7, Abauj Torna 1·1, Temes 2·2, Gömör 2·4, Fogaras 2·5⁰/₀-kal szaporodott az utolsó 10 évben és ezek a megyék szolgáltatták a kivándorlók legnagyobb számát. 50 vármegyében a szaporodás az országos átlagot nem éri el.

* * *

Ha az ország kereső, azaz az őstermelés-, bányászat-, ipar-, kereskedés-, forgalom-, értelmi foglalkozás- és honvédelemnél tevékeny részét vesszük, a Magyarbirodalomban volt kereső:

1890. évben	7,317.329
1900. »	8,830.995
1910. »	8,956.922

Ezen adatok szerint a keresők száma 1910-ben 1900-hoz képest csak 1·4⁰/₀-kal szaporodott; míg maga az összes népesség 8·5⁰/₀-os szaporodást mutat, a keresők száma sokkal kisebb gyarapodást mutat. Ennek okát ismét nagyrészt a kivándorlásnak kell tulajdonítani, mert az utolsó 10 évben mutatkozó 797.000 kivándorlott majdnem kivétel nélkül kereső és ha ezt az összeget a tényleg számba vett keresőkhöz adjuk, a gyarapodás 10⁰/₀-ra emelkednék. A keresők szaporodása az előbbi évtizedben, tehát 1900-ban 1890-hez képest 12⁰/₀ volt és valamivel nagyobb, mint az összes népességé.

Az ország keresőinek átlagos szaporodása (1·4), az egyes törvényhatóságokban következő képet mutatja. A városi törvényhatóságokban a keresők száma, kivéve Sopron, Zombor és Selmeczbánya törvényhatóságokat, nagyobb szaporodást mutat fel az országos átlagnál.

Városi törvényhatóságokban a keresők száma 1910-ben 1900-hoz képest szaporodott:

Szatmár-Németi	36·1 ⁰ / ₀ -kal	Zimony	18·5 ⁰ / ₀ -kal
Nagyvárad	34·3 »	Székesfehérvár	15·1 »
Eszék	33·9 »	Pancsova	13·7 »
Zágráb	32·3 »	Szeged	13·2 »
Temesvár	27·8 »	Komárom	13·1 »
Budapest	27·5 »	Szabadka	12·8 »
Marosvásárhely	26·4 »	Arad	12·8 »
Kolozsvár	23·3 »	Versec	9·3 »
Debreczen	22·2 »	Hódmezővásárhely	7·6 »
Ujvidék	21·3 »	Kassa	4·6 »
Pozsony	20·2 »	Baja	2·5 »
Pécs	19·9 »	Sopron	1·7 »
Kecskemét	18·9 »	Zombor	—0·08 »
Győr	18·6 »	Selmecz-Bélabánya	—5·3 »

Egészen másképp jelenik meg a helyzet a megyei törvényhatóságoknál. Csak 21 vármegye mutat az átlagnál nagyobb gyarapodást, a többi az átlagnál alól marad, sőt 40 törvényhatóságban a keresők száma megfogyott, amint ezt a következő összeállítás mutatja.

Vármegyei törvényhatóságokban a keresők száma 1910-ben 1900-hoz képest szaporodott, illetőleg fogyott:

Pest-Pilis-Solt-Kiskun	22:1	Csik	— 0:7
Szabolcs	11:9	Hunyad	— 0:9
Bereg	9:1	Tolna	— 1:2
Heves	8:6	Gömör	— 1:3
Jász-Nagykun-Szolnok	5:9	Esztergom	— 1:5
Békés	5:5	Pozsony	— 1:6
Bihar	5:3	Temes	— 1:9
Szilágy	5:2	Pozsega	— 2:1
Borsod	4:8	Szerém	— 2:1
Komárom	4:6	Somogy	— 2:2
Nógrád	4:4	Maros-Torda	— 2:4
Mármaros	4:2	Szolnok-Doboka	— 3:0
Zólyom	4:2	Torda-Aranyos	— 3:1
Varasd	4:2	Krassó-Szörény	— 3:2
Ung	3:8	Veszprém	— 3:5
Bars	3:0	Kolozs	— 3:6
Hajdu	2:7	Besztercze-Naszód	— 3:6
Zemplén	2:5	Zala	— 3:7
Liptó	2:3	Trencsén	— 3:8
Nyitra	1:5	Sáros	— 3:9
Csanád	1:5	Torontál	— 4:2
Moson	1:4	Sopron	— 4:9
Turócz	1:3	Háromszék	— 5:1
Bács-Bodrog	0:9	Alsófehér	— 5:3
Győr	0:9	Abauj	— 5:7
Fejér	0:7	Vas	— 5:9
Ugocsa	0:5	Verőcze	— 5:9
Arad	0:3	Szeben	— 5:9
Brassó	0:08	Szepes	— 6:3
		Hont	— 7:0
		Baranya	— 7:7
		Zágráb	— 9:4
		Belovár-Kőrös	— 9:6
		Udvarhely	—10:1
		Kisküküllő	—11:5
		Modrus-Fiume	—12:7
		Fogaras	—13:0
		Varasd	—14:9
		Likakrbava	—16:6
		Árva	—17:6

A keresőknél mutatkozó fogyatkozás a mezőgazdasági keresők nagy csökkenéséből keletkezett. A kereső őstermelők száma ugyanis 6,055.390-ről 5,600.602-re fogyott, vagyis 7·4⁰/₀-kal csökkent.

* * *

Népszámlásunk foglalkozási adatai iparunk fejlődését kedvező szinten tüntetik fel. Kereső iparos volt:

1890. évben	854.822	az előbbihez,
1900. „	1,077.226 + 228.221 =	26·3 ⁰ / ₀
1910. „	1,405.324 + 330.098 =	30·6 ⁰ / ₀

A kereső iparosok száma 1910-ben 1890-hez képest 38·6⁰/₀-kal gyarapodott. Az emelkedés 1900-ban 1890-hez képest 26·0⁰/₀ és 1910-ben 1900-hez képest 30·6⁰/₀ volt. Ez az emelkedés mindenesetre elég nagy és még jobban emelkedik jelentőségében, ha a népesség egyéb főadataival összehasonlítjuk. Ugyanis szaporodott:

	A birodalom népessége	A keresők s z á m a	A kereső iparosok s z á m a
1890-től 1910-ig	19·6 ⁰ / ₀ -kal	22·4 ⁰ / ₀ -kal	38·6 ⁰ / ₀ -kal
1890-től 1900-ig	10·3 „	8·2 „	25·3 „
1900-tól 1910-ig	8·5 „	1·4 „	30·6 „

Az ország különböző vidékein a kereső iparosok száma is különböző módon fejlődött. Természetes, hogy nálunk is a városokban, kivált a törvényhatósági városokban van legtöbb iparos; Budapesten ma a lakósnak egy negyede iparos.

A törvényhatósági városok iparosainak száma és szaporodásuk az utolsó három népszámlálás adatai szerint a következő összeállításból látható:

	1910	1900	1890	Szaporodás 1900—1910 1890—1900 0/0	
Budapest	218.068	161.039	104.968	35·4	53·3
Pozsony	18.082	12.931	10.830	39·1	19·3
Temesvár	14.911	9.110	7.317	64·8	24·5
Zágráb	14.707	10.667	7.407	33·6	44·0
Debreczen	13.848	10.160	7.625	35·8	33·2
Szeged	13.671	9.279	7.076	46·9	31·1
Arad	11.502	9.724	6.677	18·6	45·6
Nagy-Várad	11.204	7.282	6.619	53·4	10·0
Kolozsvár	10.740	8.039	5.927	32·6	35·6
Győr	9.664	5.523	3.611	75·6	80·6
Pécs	8.668	6.200	5.374	39·7	15·3
Kassa	7.880	7.151	6.378	9·4	13·9
Szabadka	6.808	5.060	4.056	34·4	24·7
Eszék	5.611	3.440	3.590	63·1	— 4·1
Kecskemét	5.450	4.088	3.229	33·6	26·6
Szatmár-Németi	5.415	3.558	2.969	52·4	19·8
Székesfehérvár	5.108	4.067	3.853	25·5	5·5
Ujvidék	5.082	3.823	2.852	32·9	34·0

	1910	1900	1890	Szaporodás	
				1900-1910	1890-1900
Hódmező-Vásárhely	4.802	3.655	2.757	31·5	32·5
Sopron	4.534	3.831	3.599	18·3	6·4
Maros-Vásárhely . .	4.294	3.120	2.722	37·1	14·4
Komárom	3.533	2.844	2.125	24·3	33·8
Baja	3.513	3.043	2.908	15·5	4·6
Versecz	3.411	2.490	2.493	36·9	— 0·1
Pancsova	3.007	2.375	2.523	26·8	— 6·2
Zombor	2.843	2.666	2.106	6·6	26·5
Selmecz	2.295	2.000	1.550	14·5	28·0
Zimony	2.192	1.780	1.717	23·0	3·4
Varasd	2.148	1.760	2.012	21·6	—12·5

Az utolsó tíz évben legerősebben szaporodott a kereső iparosok száma Győr 75·6, Temesvár 64·8, Eszék 63·1, Nagy-Várad 53·4, Szatmár-Németi 52·4, Szeged 46·9, Pécs 39·7, Pozsony 39·1, Zombor 37·2, Maros-Vásárhely 37·1, Versecz 36·9, Debreczen 35·8, Budapest 35·4, Szabadka 34·4, Zágráb 33·6, Kecskemét 33·6, Ujvidék 32·9⁰/₀-kal.

Budapest városának aránylag kisebb (35·4⁰/₀) gyarapodása nemcsak abból magyarázható, hogy az arányszámítás magasabb összegből indult ki (1900-ban 161.039 és 1910-ben 218.068, tehát a többlet 57.029 kereső mindenestre nagy szám, de a viszonyított nagy alapszámhoz aránylag kis ⁰/₀-ot ad), hanem mert a Budapesttel tényleg egy helyiséget képező Ujpest, Rákospalota, Csepel, Erzsébetfalva s egyéb közigazgatásilag külön álló községek magukban foglalják a gyárak, ipartelepek és különösen a gyármunkások nagy számát, mely tulajdonképp Budapest iparához tartozik.

Az átlagon alul maradnak Pancsova 26·3, Székesfehérvár 25·5, Komárom 24·3, Zimony 22·8, Varasd 21·6, Sopron 18·4, Arad 18·6, Baja 15·5, Selmeczbánya 14·5, Kassa 9·4 és Zombor 6·6⁰/₀-kos szaporodással.

A vármegyei törvényhatóságok közt legjobban szaporodott az iparos keresők száma Csik 98·1, Pest-Pilis-Solt-Kiskun 82·1, Háromszék 69·3, Maros-Torda 63·1, Liptó 60·2, Nógrád 60·2, Kolozs 59·0, Bereg 46·3, Ugocsa 43·9, Udvarhely 43·4, Belovár-Kőrös 42·9 és Kisküküllő 41·3⁰/₀-kal. Az erdélyrészi vármegyékben az erdők erősebb kihasználása folytán fűrésztelepek felállítása és a velük kapcsolatos nagyobb üzleti élet lendített az iparos keresők számán. Nógrádban a vasipar, a gép- és kőipar csoportja, Liptóban a bőr- és textilipar hozott létre erősebb fejlődést.

Az országos átlag-szaporodásnál (30·6⁰/₀) nagyobb gyarapodás mutatkozik a következő vármegyékben: Hajdu 35·9, Lika-Krbava 35·4, Szeben 34·4, Krassó-Szörény 33·8, Szabolcs 33·6, Bihar 33·6, Fogaras

33·3, Máramaros 33·1, Moson 31·9, Győr 31·6, Brassó 31·2 és Varasd vármegyékben 31·0°/_o.

A többi 44 vármegyében az iparosok száma nem gyarapodott az országos átlagszaporodás arányában.

Ugyanis 20°/_o-nál nagyobb mérvben növekedett az iparosok száma a következő vármegyékben: Szilágy 29·8, Borsod 29·6, Esztergom 28·9, Pozsega 28·5, Torontál 28·1, Hunyad 27·5, Alsófehér 27·1, Trencsén 26·5, Ung 26·1, Szerém 25·3, Komárom 24·9, Jász-Nagykun-Szolnok 24·5, Zágráb 24·1, Szolnok-Doboka 23·5, Hunyad 22·6, Zala 22·5, Somogy 22·5, Heves 22·4, Szatmár 21·5, Lika-Krbava 21·0, Vas 20·6, Tolna 20·6, Pozsega 20·1°/_o.

10—20°/_o közt szaporodott az iparosok száma a következő vármegyékben: Temes 19·8, Baranya 19·6, Zólyom 18·7, Vas 18·5, Nagyküküllő 17·7, Békés 17·5, Zemplén 16·5. Nyitra 16·1. Pozsony 15·7, Csanád 15·1, Verőcze 14·9, Gömör 14·0, Sopron 12·9, Szepes 12·6, Hont 12·4, Besztercze-Naszód 12·2, Bácsbodrog 11·7°/_o.

Még 10°/_o-on alul maradt az iparosok számának növekvése a következő vármegyékben: Fejér 9·9, Turóc 9·4, Modrus-Fiume 6·3, Sáros 5·8, Bars 3·6, Veszprém 2·4, Abauj-Torna 1·9 és Arad 1·2°/_o.

Három vármegyében az iparosok száma megfogyott, és pedig: Torda-Aranyosban 1·4, Csongrádban 2·4 és Árvában 12·7°/_o-kal.

* * *

Statisztikánk az iparágakat 13 csoportban részletezi.

A kereső iparosaink számát összesen és az egyes iparcsoportok szerint a 3 utolsó népszámlálás adatai szerint a következő táblában adjuk:

Kereső iparosok:

I. Vas- és fémipar	1890	97.269	—	—	
	1900	128.205	+	30.936	= 31·8 ^o / _o
	1910	158.469	+	30.264	= 23·6
II. Gépgyártás	1890	46.294	—	—	
	1900	72.428	+	26.134	= 56·4 ^o / _o
	1910	112.501	+	40.073	= 55·3
III. Kő-, föld-, agyagüveg . . .	1890	29.076	—	—	
	1900	44.887	+	15.811	= 54·3 ^o / _o
	1910	67.597	+	27.710	= 50·5
VI. Fa-, csontárú	1890	72.401	—	—	
	1900	95.823	+	23.422	= 32·3 ^o / _o
	1910	129.622	+	33.799	= 35·2
V. Bőr, sörte stb.	1890	16.614	—	—	
	1900	16.596	—	18	= —
	1910	20.411	+	3.815	= 22·9 ^o / _o
VI. Fonó, szövő	1890	32.382	—	—	
	1900	34.156	+	1.774	= 5·5
	1910	51.624	+	17.468	= 51·1

Kereső iparosok:

VII. Ruházat	1890	246.263	—	—
	1900	281.320	+ 35.057	= 14·4%
	1910	356.892	+ 75.572	= 26·8
VII. Papiros	1890	4.249	—	—
	1900	7.727	+ 3.478	= 81·8%
	1910	12.450	+ 4.723	= 61·1
IX. Élelmezés	1890	118.889	—	—
	1900	143.733	+ 24.844	= 20·8%
	1910	168.140	+ 24.407	= 14·5
X. Vegyészet	1890	7.755	—	—
	1900	14.494	+ 6.739	= 87·5%
	1910	24.055	+ 9.561	= 65·8
XI. Építőipar	1890	93.336	—	—
	1900	125.070	+ 31.736	= 34·0
	1910	166.086	41.016	= 32·7
XII. Sokszorosító ipar	1890	9.351	+ —	—
	1900	17.059	+ 7.708	= 82·4
	1910	24.460	7.401	= 43·3
XIII. Szálloda, vendéglő	1890	80.602	—	—
	1900	95.358	+ 14.756	= 18·9
	1910	112.278	+ 16.920	= 17·7
Összesen	1890	854.822	—	—
	1900	1,077.226	+ 222.404	= 26·0%
	1910	1,407.324	+ 330.098	= 30·6
Háziiparral és vándoriparral együtt	1890	898.918	—	—
	1900	1,127.139	+ 228.221	= 25·3
	1910	1,460.493	+ 333.354	= 30·6

A 13 csoportban foglalt iparágak népességük szerint a következőleg sorakoznak:

a ruházati ipar	356.892 keresővel
az élelmezési és élvez. ipar	168.180 »
az építőipar	166.086 »
a vas- és fémipar	158.469 »
a fa- és csontárú ipar	129.622 »
a gépipar	112.501 »
a szálloda-, vendéglőipar	112.278 »
a kő-, agyag-, üvegipar	67.597 »
a fonó- és szövőipar	51.624 »
a sokszorosító ipar	24.460 »
a vegyészeti ipar	24.055 »
a bőripar	20.411 »
a papirosipar	12.450 »

Az iparcsoportok között az utolsó 20 évben a gyarapodás a következő volt:

a vegyészetnél	210·1%	azaz	16.300	keresővel több
a papirosiparban	193·0	„	8.200	„ „
a sokszorosítóiparban	161·5	„	15.009	„ „
a gépiparban	143·0	„	66.207	„ „
a kő- agyag- és üvegiparban	132·4	„	38.521	„ „
a fa- és csontárúiparban	79·0	„	57.221	„ „
az építőiparban	77·9	„	77.752	„ „
a vas- és fémiparban	62·9	„	61.200	„ „
a fonó- és szövőiparban	59·4	„	19.242	„ „
a szálloda és vendéglőknél	46·7	„	31.676	„ „
a ruházatiiparban	44·9	„	110.629	„ „
az élelmi és élvezeti cikkekénél	41·6	„	49.251	„ „
a bőriparban	22·9	„	3 801	„ „

Az utolsó 10 évben azaz 1900-tól 1910-ig a gyarapodás volt:

a vegyészetnél	65·8%	azaz	9.561	keresővel több
a papirosiparban	61·1	„	4.723	„ „
a fonó- és szövőiparban	51·1	„	17.468	„ „
a kő-, agyag- és üvegiparban	50·5	„	22.710	„ „
a sokszorosítóiparban	43·3	„	7.401	„ „
a gépiparban	35·3	„	40.073	„ „
az építőiparban	32·7	„	41.016	„ „
a ruházati iparban	26·8	„	75.572	„ „
a fa- és csontárúiparban	26·0	„	33.799	„ „
a vas- és fémiparban	23·6	„	30·264	„ „
a bőriparban	22·9	„	3.815	„ „
a szálloda-, vendéglő- és kávéiparban	17·7	„	16.920	„ „
az élelmi és élvezeti cikkekénél	14·5	„	24·407	„ „

Iparunk fejlődése az utolsó tíz évben erősebb volt (30·6%), mint az előtte való tíz évben (25·3%), sőt ha az abszolút számokat vesszük, a fejlődés még szembeszökőbb; az utolsó tíz évben ugyanis az ipari keresők száma 333.354-el, az előbbi tíz évben 228.221-el szaporodott meg. Három csoportban az 1890—1900. évi tized valamivel nagyobb növekedést mutat; ugyanis:

	1900-ban	1910-ben
vas- és fémipar	30.936	30.264
élelmi és élvezeti cikkek	24.844	24.407
sokszorosítóipar	7.708	7.401

Ha a növekedés arányát vesszük szemügyre, az első tizedben az emelkedés sokkal nagyobb, mint a második tizedben, a mi természetes

is, mert az alapszám 1890-ben kisebb volt, mint 1900-ban. Ugyanis a keresők száma emelkedett:

	1900-ban 1890-hez	1910-ben 1900-hoz
a sokszorosítóiparban	82·4 ⁰ / ₀ -kal	43·3 ⁰ / ₀ -kal
a vegyészetiiparban	87·5 „	65·8 „
a gépiparban	56·4 „	35·3 „
a papirosipari csoportban	81·8 „	61·1 „
a vas- és fémiparban	31·8 „	23·6 „
a fa- és csontárúiparban	32·3 „	26·0 „
az élelmi és élvezeti cikkek csoportjában	20·8 „	14·5 „
a kő-, agyag- és üvegiparban	54·3 „	50·5 „
az építőiparban	34·0 „	32·7 „

Három csoportnál az arányos emelkedés az utolsó tíz évben nagyobb volt, ugymint a ruházati csoportnál az 1900—10. tizedben 26·8⁰/₀ az előbbi tized 14·4⁰/₀-ával szemben; — a fonó- és szövőiparnál 51·1⁰/₀ 5·5⁰/₀-kal szemben és a bőripar csoportjánál 22·9⁰/₀, holott az 1890—1900. tizedben az iparosok száma némi csökkenést mutat.

* * *

Áttérve az egyes csoportok részleteire látjuk, hogy a vas- és fémipar (I.) csoportja az utolsó 20 évben 61.200 keresővel, azaz 62·9⁰/₀-kal gyarapodott, és 1910-ben 158.869 keresővel működik. Legnagyobb számban mutatkozik a gyarapodás:

a vasgyárak, vas- és aczélöntőknél	16.070 keresővel	146·4 ⁰ / ₀
az épület- és műlakatosoknál	14.095 „	90·9
a kovácsoknál	7.930 „	15·1
a bádigosoknál	6.303 „	102·7
a vasedénygyáraknál	3.944 „	4992·0
a gépészeknél	2.494 „	88·4
a tölténygyáraknál	2.289 „	382·1
a rézhámorok és rézműveseknél	1.718 „	72·0
a csillár- és lámpagyáraknál	1.529 „	1012·0
az arany- és ezüstműveseknél	1.287 „	76·3

Az utolsó tíz évben az I. csoport gyarapodása 30.264 keresőt (31·5⁰/₀) mutat. Ebben az évtizedben legnagyobb volt a gyarapodás:

az épület- és műlakatosoknál	8.719 keresővel	41·8 ⁰ / ₀
a bádigosoknál	3.594 „	40·6
a kovácsoknál	3.397 „	5·9
a vasedénygyáraknál	3.339 „	488·4
a vasgyárak, vas- és aczélöntőknél	2.511 „	10·2
a tölténygyáraknál	2.149 „	290·8
a rézhámorok és rézműveseknél	1.931 „	60·9
a vasbütorkészítőknél	1.041 „	187·9
a csillár- és lámpagyáraknál	1.033 „	161·9
az arany- és ezüstműveseknél	919 „	44·7

Ebben a csoportban több iparág hanyatlást vagy nagyon csekély fejlődést mutat. Így a tűgyártás, mely egy előbb elterjedt kézműves ipart kíván pótolni, nálunk eddig még kísérleteiben sem tud megállani. A gépészeknél mutatkozó csökkenés 55 keresővel (1⁰/o) csak látszólagos és a kovács, lakatos és vasgyáraknál mutatkozó erős lendülés foglalja magában minden valószínűség szerint a fogyott gépészeket. Ugyanazt lehet mondani az ólom és ónárúgyárak keresőinek kisebbedéséről 60 keresővel (20⁰ o); nagyobb vállalatunk és a gépgyárak magukba foglalták az előbb önállóan jelentkező kisebb gyárosokat, illetőleg a náluk volt alkalmazottakat. Erősen pangó iparnak jelentkezik a késgyártás, az utolsó 10 évben csak 35 keresővel gyarapodott (2·6⁰/o).

A II. csoportban a gépgyártásnál az utolsó 20 évben 66.207 keresővel több van, a gyarapodás 143⁰/o. Legnagyobb volt az emelkedés:

a gép- kazán- és hajógyártásnál . . .	23.220 keresővel	202·9 ⁰ /o
a vasuti műhelyeknél	10.881	„ 256·6 ⁰ /o
az elektrotechnikai cikkek gyártásánál	8.960	„ 2093·0 ⁰ /o
a vaggongyártásnál	5.588	„ 260·2 ⁰ /o
a kocsigyártásnál	4.868	„ 20·7 ⁰ /o
a közhasználati áramfejlesztésnél . .	4.163	„ —
az órásoknál	2.758	„ 116·4 ⁰ /o
a műszerkészítőknél	2.561	„ 347·5 ⁰ /o
a fegyvergyártásnál	1.016	„ 291·9 ⁰ /o

Az utolsó 10 évben a szaporodás aránylag nagy volt és e csoportnál 40.073 keresővel (55·3⁰/o) több számláltatott. Az egyes iparágak gyarapodása volt:

a gép- kazán- és hajógyártásnál . . .	15.539 keresővel	81·2 ⁰ /o
az elektrotechnikai cikkek gyártásánál	5.797	„ 161·4 ⁰ /o
a vasuti műhelyeknél	5.478	„ 56·0 ⁰ /o
a kocsigyártásnál	3.237	„ 13·1 ⁰ /o
a közhasználati áramfejlesztésnél . .	3.241	„ 342·9 ⁰ /o
a műszerek készítőinél	2.103	„ 178·7 ⁰ /o
az órakészítőknél	1.902	„ 58·6 ⁰ /o
a vaggongyáraknál	1.354	„ 21·2 ⁰ /o

A fegyvergyártásnál az utolsó 10 évben némi hanyatlás mutatkozott. A keresők száma 60-nal (4·2⁰/o) fogyott. A fegyvergyártásnál a puskaművesek kiháló iparágat képeznek és maga a fegyvergyár a honvédelmi szükségletek igényei szerint szaporítja vagy kisebbiti munkásainak számát.

A III. csoportban a kő-, föld-, agyag- és üvegiparban az utolsó 20 évben 38.521 keresővel több van, az emelkedés 132·4⁰/o. Legnagyobb a gyarapodás:

a téglavetőknél	18.588 keresővel	197·8 ⁰ / ₀
a kőbányáknál	5.760	„ 181·8 ⁰ / ₀
a cementgyáraknál	4.054	„ 791·7 ⁰ / ₀
az üvegyáraknál	3.279	„ 119·6 ⁰ / ₀
a mész-, magnezit- és gipsznél	2.820	„ 812·6 ⁰ / ₀
a kövek mech. megmunk.	2.565	„ 88·7 ⁰ / ₀
a cementárúgyáraknál	2.342	„ — ⁰ / ₀

A fazekasiparnál 1.877 keresővel (22·8⁰/₀) kevesebb van; ennél az iparnál a capitalisticus irány az egyes kisebb vállalatok megszüntetésére vezet.

Ez az egész csoport az utolsó tíz évben 22.710 keresővel többet mutat föl, tehát az emelkedés ebben az évtizedben nagyobb volt, mint az előbbiben (50·5⁰/₀). Az egyes iparok emelkedő sorrendje a következő:

a téglavetőknél	10.295 keresővel több	58·2 ⁰ / ₀
a cementiparnál	3.291	„ „ 258·7 ⁰ / ₀
a kavics- és kőbányáknál	2.632	„ „ 64·0 ⁰ / ₀
a cementárúiparnál	2.342	„ „ 476·9 ⁰ / ₀
az üvepiparnál	1.813	„ „ 43·0 ⁰ / ₀
a mész-, magn.- és gipszip.	1.590	„ „ 100·8 ⁰ / ₀
a kövek mech. megmunk.	1.162	„ „ 27·0 ⁰ / ₀

A fazekasipar ebben az évtizedben erősen megfogyott és 1.033 keresővel kevesebbet mutat (13·9⁰/₀).

A fazekasipar főtárgya a fazék a művelődés fejlődésével agyag helyett vasból készül és így a fazekas keresete kisebbedik, a kályhák készítése pedig a nagyipar, a gyár körébe jut. Ez okozza a fazekas keresők számának csökkenését.

Megemlítendő, hogy a pipakészítők száma is fogyóban van, a mi a dohányzásnál beállt divatváltozás következménye. A keresők száma 79-el kisebb, a csökkenés 26·6⁰/₀.

A fa- és csontárúk iparának csoportja (IV.) az utolsó 20 évben 57.221 keresővel szaporodott, az emelkedés 79·0⁰/₀.

Legnagyobb a szaporodás:

a fűrészárúiparnál	26.365 keresővel	199·1 ⁰ / ₀
az asztalosoknál	24.912	„ 60·9 ⁰ / ₀
a hajlitott butor-készítőknél	1.303	„ 90·0 ⁰ / ₀

Megfogyott a hordókészítők száma 780 keresővel (— 7·7⁰/₀), sőt az 1890—1900. tizedben 2.343-mal (— 23·4⁰/₀), amikor ugyanis a filloxera pusztításai folytán a szőlőtermelés nagyban szenvedett. Szintén visszafejlődő ipar a szitakötőipar, a hol a 20 évben 327 keresővel (34·2⁰/₀) kevesebb mutatkozik.

Az utolsó tíz évben a szaporodás 33.799 kereső, a gyarapodás tehát 35·2⁰/₀. Az egyes iparágak sorrendje a következő:

az asztalos iparnál	15.382 keresővel több	30·4 ⁰ / ₀
a fűrészeknél	14.389 „ „	65·0 ⁰ / ₀
a hordókészítőknél	1.813 „ „	23·5 ⁰ / ₀

Az esztergályosipar a hanyatlók közé tartozik; a keresők száma nem fogyott ugyan, de összesen az 20 év alatt 41-gyel szaporodott s e gyarapodás 1·6⁰/₀-ra rug, az utolsó 10 évben a keresők száma 34-gyel nagyobb s így az emelkedés 1·3⁰/₀. A fésűsipar folytonosan hanyatlik, keresőinek száma 781-ről 722-re (15⁰/₀) és 612-re (7·5⁰/₀) csökkent. Mint kisipar a kihálók közé tartozik.

A bőr-, sörte-, toll-árú, viaszosvászon- és ruggyanta-árú iparcsoport (V.) aránylag a legkisebb gyarapodást mutatja. Az utolsó 20 év alatt csak 3.797 keresővel több van ebben a csoportban, a növekedés tehát csak 22·9⁰/₀, sőt 1890—1900 közt lefolyt 10 évben ez a csoport 18 keresővel fogyott.

A lassú emelkedésnek fő oka az, hogy a bőrgyártásnál a kis timárok, az u. n. vargák száma erősen megfogyott, az első tizedben itt 1.048 keresővel kevesebb volt, és a fogyás így 12·4⁰/₀-ra rug.

Ebben a csoportban az utolsó tíz évben a bőrbutor-, a viaszosvászon és a ruggyantaárúk ipara fejlődött erősen és emeli e csoport keresők számát.

Különben gyarapodott:

	az utolsó 20 évben		az utolsó 10 évben	
	keresővel	%	keresővel	%
a sörte-, tollárú-ipar	2.347	130·0	1.492	55·2
a ruggyantaárúipar	727	835·0	649	267·0
a szijgyártó stb. ipar	434	7·1	506	8·4
a díszműbőrpar	306	66·3	281	395·7
a viaszosvászonipar	279	—	279	—
a bőrdösisipar	277	133·0	231	91·5
a bőrbutoripar	70	—	70	388·8

A mint ezekből az adatokból kivehető az emelkedés, főképp az utolsó tíz évben mutatkozik és az első tizedben legtöbb iparágnál pangás és hanyatlás volt tapasztalható.

A fonó- és szövőipar (VI.) csoportja az utolsó 20 évben 19.242 keresővel, azaz 59·4⁰/₀-kal gyarapodott; az emelkedés főleg az utolsó tíz évre esik, ugyanis a keresők száma 17.468-czal, azaz 51·1⁰/₀-kal nagyobbodott.

Legnagyobb volt a gyarapodás:

	az utolsó 20 évben		az utolsó 10 évben	
	keresővel több	%	keresővel több	%
a gyapjufonás-szövésnél	3.843	160·7	2.430	64·0
a selyemiparnál	3.490	211·8	4.863	343·8
a len és kender kikészítési iparnál . .	2.623	54·1	2.227	48·3
a kötszövésnél	2.601	166·0	1.554	59·8
a kárpitásoknál	1.849	92·7	852	28·4
a kelmenyomó és festőknél	1.334	48·0	1.170	40·1
a pamut- len- fonó-szövésnél	925	5·3	5.189	38·2

A pamut-, len- és vegyes fonó- és szövőipar erős emelkedést mutat az utolsó tíz évben, holott az első tizedben 4.204 keresővel (23·8⁰/o) megfogyott ez az ipar. A szövőiparnál látható leginkább a tőke hatalmának befolyása. Az első tíz évben a kisiparosok (a takácsok) pusztulnak, az utolsó tíz évben a gyárak alapítása és munkásaik számának gyarapodása jelentkezik.

A népes ruházati (VII.) iparcsoport a szóban álló 20 évben 110.629 keresővel gyarapodott, az emelkedés tehát 44·9⁰/o, a gyarapodásnak nagyobb része az utolsó tizedre esik, ugyanis 75.572 keresővel volt több és az emelkedés 26·8⁰/o.

Legnagyobb volt a gyarapodás:

	az utolsó 20 évben		az utolsó 10 évben	
	keresővel	%	keresővel	%
a szabóiparban	51.391	84·1	38.096	51·2
a czipésziparban	51.139	18·9	21.349	19·9
a mosásnál	20.297	175·8	4.184	15·1
a borbélyiparban	16.624	152·5	8.134	41·9

Meg kell jegyezni, hogy ebben a csoportban a szűcsiparnál 1.398 keresővel apadás (13·3⁰/o) mutatkozik; a csökkenés kizárólag az első évtizedben történt, a midőn 2.087 keresővel (20⁰/o) megfogyott a szűcsiparosok száma; az utolsó tizedben 689 keresővel gyarapodás mutatkozott. Megfogyott a varrás szó alatt megszámlált iparosok száma 4.854 keresővel (18⁰/o), a fogyás itt az utolsó tizedben még nagyobb, mint az elsőben (1.216). Ez a csökkenés valószínűleg a föl vétel rendszerében találja okát, és a varrásnál eltűnt 4.854 kereső hihetőleg a szabóiparban mutatkozó 51.391-gyel megszorodott keresők közt szerepel. Fel kell még említeni, hogy a czipésziparnál az első tizedben 210 keresővel

kevesebb találtatott, a második évtizedben azonban 21.349 keresővel több mutatkozik; ez az erős gyarapodás a gyáripar meghonosításában találja okát. A mosás és vasalás foglalkozásánál a 20.297 keresővel mutakozó gyarapodás az első tizedre esik (16.113); ebben a tizedben ugyanis alakult ki az a szokás, hogy a házi mosás és vasalás kijött a divatból és a házon kívüli mosás lett szokásossá; épp ezért az utolsó évtizedben már sokkal kisebb (4.184) a szaporodás.

A papiros-iparcsoport (VIII.) az utolsó 20 évben 8.201 keresővel, még pedig 193·0⁰/₁₀₀-kal szaporodott; az utolsó tizedben 4.723 keresővel, vagyis 61·1⁰/₁₀₀-kal; a gyarapodás az első tizedben nagyobb volt. A szaporodás legnagyobb a papirosárú-iparban 3.394 keresővel (150·9⁰/₁₀₀), belőle az utolsó tizedben 1.838 (97·7⁰/₁₀₀); a papirosgyárakban a többlet 3.024 kereső (149·9⁰/₁₀₀), belőle 1.576 (45·1⁰/₁₀₀) az utolsó tizedben; könyvkötő-ipar 703 keresővel 35⁰/₁₀₀ (az utolsó tizedben 263, 10·8⁰/₁₀₀) gyarapodott.

Az élelmezési ipar (IX.) csoportja az utolsó 20 évben 49.291 keresővel, azaz 41·6⁰/₁₀₀-kal, az utolsó tizedben 24.407 keresővel, azaz 14·5⁰/₁₀₀-kal gyarapodott. Az emelkedés ebben a napiszükségletekkel szoros kapcsolatban álló és eléggé fejlett iparban nem volt nagy.

Legnagyobb volt a növekedés:

	az utolsó 20 évben		az utolsó 10 évben	
	keresővel	%	keresővel	%
a sütőiparban	8.058	54·1	4·006	21·1
a dohánygyártásnál	7.177	62·8	1.499	8·4
a hentesiparban	6.734	87·5	4.168	40·6
a sörgyártásnál	3.544	207·8	1.286	82·4
a cukorgyártásban	3.309	78·1	638	9·2
a szikvizgyártásban	2.150	285·5	934	47·4
a malomgyártásban	2.052	4·4	2.012	4·4
a konyak-, likörgyártásban	1.990	670·0	988	77·7
a cukrásziparban	1.807	88·5	1.509	64·5
a csokoládégyártásban	1.363	—	936	219·2
a cukorkagyártásban	1.318	431·7	1.019	139·5
a mézárósiiparban	305	1·5	858	4·5

A malomiparban a kismalmok megfogyása következtében stagnálás állt be, úgy hogy az első tíz évben csak 40 keresővel mutatkozik több. A mézárósiipar is gyengén halad és az első tizedben 553 keresővel kevesebb volt; a közvágóhidaknak nagyobb számban való felállítása (960 keresővel több) magyarázza ezt a csökkenést.

A vegyészeti (X) iparcsoportjában az utolsó husz évben 16.300 keresővel van több, a gyarapodás 210⁰/₁₀₀; az utolsó tíz évben 9.561 keresővel több, az emelkedés 65·8⁰/₁₀₀.

A szaporodás az egyes iparágaknál a következő:

	Az utolsó husz évben	%	Az utolsó tiz évben	%
a gázvilágítókban	2.631	262	1.357 keresővel több	60·0
a gyufagyárakban	1.939	251	1.135 » »	71·9
a kőolajfinomítókban	1.559	249	1.085 » »	98·8
az asphaltiparban	1.102	576	542 » »	72·1
a műtrágyagyárakban	1.040	657	741 » »	162·4
a kocsikenőcsgyárakban	889	513	507 » »	91·3
a robbanószergyárakban	765	176	592 » »	96·2
a gyertya-, szappan- és illat- szergyárakban	668	481	457 » »	28·6
a növényolajgyárakban	531	186	312 » »	62·0

Ez a csoport számban az utolsó tizedben mutat erősebb szaporodást, aránylag azonban az első évtizedben emelkedett jobban. Egyáltalában az utolsó évtized erős emelkedést mutat nagy vállalatoknál (gyufagyárak, kőolajfinomítók, műtrágya-, robbanószerkegyárainál); csökkenés állt be a cserzőkivonat gyáraknál.

Az építőipar (XI. csoport) az utolsó husz évben 72.752 keresővel szaporodott (77·9%), miből az utolsó tizedre 41.016 kereső, tehát a gyarapodás nagyobb része esik, az emelkedés 66·7, illetőleg 32·7%. A szaporodás az egyes iparfajoknál a következő:

	Az utolsó husz évben	%	Az utolsó tiz évben	%
a kőműveseknél	26.060	69·5	8.935 keresővel több	16·4
az építésszeknél	24.260	187·0	23.063 » »	163·2
az ácsoknál	7.369	29·9	6.349 » »	24·8
a szobafestőknél	6.841	185·0	3.995 » »	61·0
a kövezőknél	1.467	182·0	967 » »	74·0
a fényezők és mázolóknál	1.447	101·0	864 » »	43·1
a szerelőknél	1.281	1.600·0	870 » »	177·2
a kéményseprőknél	1.274	47·9	548 » »	16·2

A sokszorosító iparcsoportnál (XII) az utolsó husz évben 15.109 keresővel (161·5%) több dolgozik, miből 7.401, valamivel kevesebb, mint a fele, az utolsó tizedre esik, az aránylagos szaporodás a husz évben 161·5, az utolsó tizedben 43·3%.

A szaporodásnak túlnyomó része a nyomdaiparra esik. Volt ugyanis szaporodás:

	Az utolsó husz évben	%	Az utolsó tiz évben	%
a nyomdaiparnál	12.578	165	6.824 keresővel	51·1
a fényképészeknél	1.209	183	647 »	46·1
a festőknél és képfaragóknál	889	125	— 141 »	— 8·5
a vésnököknél	180	105	90 »	34·6

Az utolsó csoport (XIII.) a szálloda-, vendéglő-, korcsma-, kávéház-, kávémérés- és pálinkamérések üzlete 31.676 keresővel szaporodott az utolsó husz évben, miből több mint fele 16.920 kereső esik az utolsó tíz évre. Az aránylagos szaporodás nem nagy (46·70) az utolsó tíz évben és 17·7⁰/₀ az utolsó tizedben.

* * *

A legnépesebb ötven iparnak a három utolsó népszámlálás adatai szerinti állapotát és fejlődését a következőkben közöljük:

	1910-ben	1900-ban	1890-ben	Szaporodás %	
				1910-ben 1900-hoz	1900-ban 1890-hez képest
Czipész	132.825	111.476	111.686	19·9	—0·2
Szabó	112.450	74.354	61.059	51·2	21·7
Vendéglős stb.	91.219	80.481	71.175	14·5	13·0
Asztalos	65.884	50.502	40.972	30·4	23·2
Kőmives	63.452	54.517	37.482	16·4	45·4
Kovács	60.170	56.773	52.240	5·9	98·6
Malom	47.677	45.665	45.625	4·4	0·08
Fűrész	39.602	25.213	13.237	65·0	90·3
Építész	37.268	14.105	12.908	163·2	9·2
Gépgyártás	34.659	19.120	11.439	81·2	67·3
Ács	31.939	25.590	24.570	24·3	4·4
Mosás	31.880	27.696	11.578	15·1	104·5
Lakatos	29.594	20.875	15.499	41·8	34·7
Kocsigyártás	28.314	25.027	23.446	13·1	6·5
Téglavető	27.981	17.687	9.394	58·2	88·3
Borbély	27.520	19.386	10.896	41·9	77·9
Vasgyárban	27.015	24.500	10.955	10·2	124·2
Sütő	22.930	18.924	14.872	21·1	27·2
Varrásnál	22.731	26.369	27.585	—13·7	—4·3
Nyomda	20.170	13.397	7.593	51·1	75·9
Mészáros	19.696	18.838	19.391	4·5	—28·4
Dohánygyárban	19.199	17.700	11.425	8·4	149·8
Szövőgyárban	18.761	13.572	17.726	38·2	—23·8
Vasuti műhelyben	15.094	9.616	4.213	56·0	128·2
Hentes	14.308	10.260	7.694	40·6	33·3
Bádogos	12.437	8.843	6.134	40·6	44·4
Kávéházban	11.029	8.332	10.419	43·9	46·8
Szobafestő	10.541	6.546	3.700	61·0	76·9
Kádár	9.512	7.699	10.042	23·5	—23·4
Elektrotechnikai cikkek készítői	9.388	3.591	428	161·4	739·0
Szücs	9.011	8.843	6.134	8·2	—20·0
Kőbányában	8.927	6.295	3.167	41·8	98·9
Vaggongyárban	7.735	6.377	2.147	21·2	197·0

	1910-ben	1900-ban	1890-ben	Szaporodás ‰	
				1910-ben 1900-hoz	1900-ban 1890-hez
Bőrgyárban	7.675	7.368	8.416	4·1	—12·4
Czukorgyárban	7.543	6.905	4.234	9·2	63·6
Kenderkikészítés	7.483	5.256	4.862	42·3	8·3
Szijgyártás	6.488	5.982	6.054	8·4	— 1·9
Fazekas	6.348	7.381	8.225	— 13·9	—10·2
Posztószövő	6.233	3.803	2.390	64·0	58·7
Papirosgyártó	6.041	3.465	2.017	45·1	71·7
Üveggyártás	6.021	4.208	2.743	43·0	59·4
Szeszgyártó	6.159	5.816	5.233	5·9	11·0
Kövek mechanikai meg- munkálása	5.455	4.293	2.890	27·0	48·5
Gépesz	5.316	5.371	2.823	—1·0	91·0
Sörgyártás	5.249	3.963	1.705	82·4	13·2
Órás	5.144	3.242	2.369	58·6	36·0
Rézműves	5.102	3.171	2.384	60·9	33·0
Czementgyártás	4.563	1.272	512	258·7	148·0
Kalapos	4.307	4.016	5.211	7·2	—23·6
Divatáros	4.237	1.685	1.546	151·4	8·8

* * *

A nőknek részvétele az ipari tevékenységben számszerűen nagyobbodik, aránylag inkább stagnál.

A kereső iparosok közt volt:

Év	Férfi	Szaporodás	Nő	Szaporodás	A nők aránya ‰
1890-ben . . .	735.189	—	119.633	—	13·99
1900-ban . . .	897.887 +	162.698	179.339 +	59.706	16·92
1910-ben . . .	1,161.940 +	264.053	243.384 +	64.045	16·58

Az utolsó 20 év alatt 123.751 nővel több foglalkozik iparral és a gyarapodás 16·8‰-nak felel meg. Számszerűen a gyarapodás az utolsó tizedben nagyobb, mert 64.045 keresőt mutat, aránylag azonban az emelkedés 1890—1900 közt volt nagyobb, a midőn 49·9‰-ra rugott, holott 1900—1910 közt az emelkedés csak 35·6‰.

Számszerűen a nők az egyes csoportok közt ekképp oszlanak meg:

	Az iparban foglalkozó nők	‰
A ruházati csoportban	110.751	45·5
A szálloda-, vendéglő-, kávéházi csoportban .	45.192	18·6
Az élelmi és élvezeti cikkeknel	29.435	12·1
A fonó- és szövőiparnál	21.605	8·8
A kő-, föld-, agyag-, üvegiparnál	6.911	2·8

	Az iparban foglalkozó nők	%
A sokszorosító iparban	5.101	2·0
A vas- és fémiparban	4.312	1·7
A fa- és csontárú-csoportban	3.768	1·5
A vegyészeti csoportban	3.628	1·4
A gépiparban	3.375	1·3
A bőriparban	2.355	0·9
Az építési iparban	2.221	0·9

Egészen más sorozatot kapunk, ha azt nézzük, hogy az egyes csoportokban az összes keresők hány százaléka esik a nőkre, vagyis vizsgáljuk, mily arányban szerepelnek a nők az egyes iparágakban. Összesen a nők aránya 1910-ben 16·58⁰/₀ volt, az egyes csoportokban pedig:

	%
A fonó- és szövőiparban	72·00
A papiriparban	56·55
A ruházati iparban	45·00
A szálloda-, vendéglő-, kávéiparban	40·24
Az élelmi és élvezeti cikkekénél	21·22
A sokszorosító iparban	21·02
A vegyészeti iparban	15·11
A bőriparban	13·01
A kő-, agyag-, üvegiparban	10·22
A gépiparban	3·00
A fa- és csontárúiparban	2·99
A vas- és fémiparban	2·72
Az építési iparban	1·33

Ausztriában az iparral foglalkozók közt 27·61⁰/₀ nő; az egyes iparcsoportokban a fonó- és szövőiparban 51·89, a szálloda- és vendéglőiparban 50·33, a ruházati iparban 44·54, a vegyészeti iparban 25·63, a papir- és bőriparcsoportban 23·78, az élelmi és élvezeti iparcsoportban 23·76, a sokszorosító iparban 20·14, a kő-, agyag- és üvegiparban 19·56, a fa- és csontiparban 10·01, a vas- és fémiparban 6·67, a gépiparban 4·85 és az építőiparban 3·58⁰/₀ a nők száma.

* * *

Az ipar intensitásának és erősségének fejlődésére a népszámlálás azon adataiból következtethetünk, melyek az ipari vállalatokat alkalmazottjaikkal hozzák kapcsolatba.

Népszámlálásaink szerint volt:

Év	Vállalat	Segéddel	A vállalatok közt segéd nélküli
1890-ben . . .	321.258	362.856	199.055
1900-ban . . .	469.555	592.306	301.023
1910-ben . . .	533.195	891.706	330.975

2*

A vállalatok száma a husz évben 212.937-el szaporodott, tehát 66·2⁰/₀-kal, valamivel jobban, mint az összes kereső iparosok (56·6⁰/₀); a szaporodás nagyobbik része, 46·1⁰/₀ az első tizedre esik, holott a kereső iparosoknál nagyobb az emelkedés az utolsó tizedben (25·3⁰/₀ és 30·6⁰/₀) Ez máris mutatja azt, hogy a nagyobb vállalatok azok, melyek mint számban, mint segédekben erősebben gyarapodtak.

A segéd nélkül dolgozó vállalatokat szembeállítjuk a segédekkel dolgozókkal:

Év	Segéd nélküli vállalat	Segéddel dolgozó vállalat	Segéddel	Egy vállalatra esik segéd
1890-ben	199.055	122.203	362.856	2·98
1900-ban	301.023	168.532	592.306	3·33
1910-ben	330.975	202.220	891.706	4·40

A segéd nélküli vállalatok a husz év alatt 71·3⁰/₀-kal szaporodtak, a segédekkel dolgozók 65·5⁰/₀-kal, de a náluk foglalkoztatott segédek 254·4⁰/₀-kal. A gyarapodásnak aránylag nagyobb része esik az első évtizedre, a midőn a segéd nélküli vállalatok 51·2⁰/₀-kal, a második tizedben 9·9⁰/₀, a segédekkel foglalkozók 29·7⁰/₀ (ill. 20⁰/₀), és a segédek 63·2⁰/₀ (ill. 50·6⁰/₀) emelkedést tüntetnek fel.

A husz segédnél többet foglalkoztató vállalatok, igen nagy gyarapodást tüntetnek fel. Volt husznál több segéddel dolgozó vállalat:

Év	Vállalat	Segéddel	Egy vállalatra jut segéd %
1890-ben	1.244	112.345	90·30
1900-ban	2.281	230.611	101·14
1910-ben	4.023	416.543	103·54

A nagy vállalatok száma az utolsó husz évben 223⁰/₀-kal (még pedig az első tizedben 83·3⁰/₀) és a náluk alkalmazottak 271⁰/₀-kal (az első tizedben 105·6⁰/₀) gyarapodtak. Ez a nagy emelkedés aránylag az első tizedben nagyobb volt, tényleg mindazáltal a szaporodás az utolsó tizedben nagyobb. Ugyanis:

	Szaporodott	
	a vállalatok száma	az alkalmazottak száma
Az első tiz évben	1.037	118.896
A második tiz évben	1.742	185.902

Ha az összes vállalatokat (beleértve a segéd nélkülieket is) arányba hozzuk a segédekkel, egy-egy vállalatra esett 1890-ben 1·12, 1900-ban 1·25 és 1910-ben 1·67 segéd.

Miután a vállalatok szerint a népszámlálási adatok csak a két utolsó népszámlálásnál dolgoztattak fel oly módon, hogy összehasonlításuk lehetséges, kénytelenek vagyunk e két adatgyűjtésre szorítkozni és az 1890. évi adatokat mellőzni.

Ipari vállalatok		Vállalat	Segéd	Segéd nélküli vállalat	Husznál több segédet alkalmazó vállalatok segédeinek száma	
I. Vas- és fémipar	1900	48.342	73.999	26.485	200	34.317
	1910	51.603	100.079	27.671	340	52.491
	+	3.261	26.080	1.186	140	18.174
	%	6.74	35.24	4.47	70.00	52.98
II. Gépgyártás stb. . . .	1900	21.122	52.190	14.199	167	39.544
	1910	24.228	88.112	15.704	360	70.050
	+	3.106	35.922	505	193	30.506
	%	14.72	68.81	3.55	115.56	77.23
III. Kő-, föld-, agyagipar .	1900	10.152	35.199	5.183	312	20.518
	1910	9.795	60.452	4.519	503	43.267
	+	- 357	25.253	- 1.336	190	22.749
	%	- 3.5	71.74	- 26.59	60.89	115.75
IV. Fa-, csont- stb. ipar . .	1900	33.281	61.971	19.924	419	30.956
	1910	36.715	93.360	20.390	619	51.632
	+	2.534	31.389	466	200	20.676
	%	7.60	50.62	2.34	47.73	66.76
V. Bőr-, sörté-, szőr stb. ipar	1900	6.332	9.707	3.536	42	3.867
	1910	6.059	15.826	3.277	66	7.512
	+	- 273	6.119	- 259	24	3.645
	%	- 4.33	63.07	- 7.4	57.14	94.44
VI. Fonó- és szövőipar . .	1900	15.314	20.745	10.788	81	12.117
	1910	11.960	40.115	8.068	171	31.241
	+	- 3.354	19.370	- 2.720	90	19.124
	%	- 21.92	93.57	- 25.18	111.11	158.05
VII. Ruházati ipar	1900	186.104	102.333	136.906	90	4.237
	1910	222.789	157.048	160.513	316	16.308
	+	36.685	54.715	23.607	226	12.151
	%	19.70	53.48	17.24	2511.11	289.28
VIII. Papirosipar	1900	978	6.536	409	43	4.908
	1910	997	11.033	387	83	8.977
	+	19	4.497	- 22	40	4.069
	%	1.94	69.18	- 5.37	93.00	83.04
IX. Elelmezés és élv. ipar .	1900	53.647	103.849	28.519	325	45.236
	1910	53.167	128.949	25.850	466	62.639
	+	- 280	25.100	- 2.669	141	17.403
	%	- 0.52	24.18	- 8.13	43.38	38.50

Ipari vállalatok	Vállalat	Segéd	Segéd nélküli vállalat	Husznál több segédet alkalmazó vállalatok száma	segédek száma	
X. Vegyészeti ipar	1900	2.323	13.151	1.369	105	10.533
	1910	2.287	22.521	1.256	177	19.440
	+	— 36	9.370	— 113	72	8.907
	%	— 1·57	70·98	— 0·87	68·53	84·82
XI. Építőipar	1900	42.798	36.776	32.205	222	11.093
	1910	57.549	81.674	39.014	537	31.276
	+	14.751	44.898	6·809	315	20.183
	%	34·69	121·52	21·14	141·88	181·91
XII. Sokszorosítóipar	1900	2.256	13.237	930	106	7.763
	1910	3.210	20.031	1.249	165	12.379
	+	1.054	6.794	319	59	4.616
	%	46·24	51·46	34·30	55·66	59·18
XIII. Szálloda stb. ipar	1900	46.902	62.613	20.563	149	5.552
	1910	22.820	74.500	23.067	218	9.241
	+	5.918	11.887	2.504	69	3.689
	%	12·61	18·98	12·15	46·30	66·47
Összes ipar	1900	469.559	592.306	301.023	2.281	230.641
	1910	533.195	891.706	330.975	4.020	416.543
	+	63.636	299.400	29.952	1.739	185.902
	%	13·55	50·54	9·95	76·27	80·61

A vállalatok számát, alkalmazottaikat, a segédnélkül és a 20-nál több segéddel dolgozókat összehasonlítva volt:

évben	vállalat	segéddel	segéd nélküli vállalat	20-nál több segéddel vállalat	segéd
1900	469.559	592.306	301.023	2.281	230.641
1910	533.195	891.706	330.975	4.023	416.543
+	63.636	299.400	29.952	1.739	185.902

A vállalatok száma 13·55⁰/_o-kal emelkedett, de a segédnélkülieké csak 9·95⁰/_o-kal, holott a 20-nál többel dolgozóké 76·27⁰/_o-kal. Az alkalmazottak száma 50·54⁰/_o-kal és a nagy vállalatoknál működőké 80·61⁰/_o-kal emelkedett. Ebből az általános vázlatból kivehetjük, hogy a magyar ipar általában, de különösen a nagyobb vállalatokban gyarapodott.

Aránylag az egyes vállalatok száma gyarapodott:

iparban	
a sokszorosító	46·24 ⁰ / _o -kal 1.054 vállalattal
az építő	34·69 „ 14.751 „
a ruházati	19·70 „ 36.685 „

iparban		
a gép	14·72 ⁰ / ₀ -kal	3.106 vállalat
a szállodás	12·61 „	5.918 „
a faárú	7·60 „	2.534 „
a vas és fém	6·74 „	3.261 „
a papiros	1·94 „	19 „

Fogyott a vállalatok száma :

iparban		
az élelmezési	0·52 ⁰ / ₀ -kal	280 vállalattal
a vegyészeti	1·57 „	36 „
a kő-, üveg- és agyag .	3·50 „	357 „
a bőr	4·33 „	273 „
a fonó és szövő	21·92 „	3.354 „

A vállalatok csökkenése kizárólag a kisiparra esik, a kis vállalatok fogyásából ered, holott az ipari keresők száma éppúgy, mint kivált a 20-nál több alkalmazottal dolgozó vállalatok száma, még a fogyó iparcsoportoknál is erős emelkedést mutat.

Igy a papirosipar vállalatai 1·94⁰/₀-kal szaporodtak csak; a segéd nélkül dolgozó vállalatok pedig 5·37⁰/₀-kal kevesbedtek; az ebben a csoportban működő segédek 69·18⁰/₀-kal, a 20-nál több alkalmazottal működő vállalatok 93⁰/₀-kal és a náluk alkalmazottak száma 83⁰/₀-kal gyarapodott. Az élelmezési iparnál a fogyatkozás az összes vállalatoknál 3·52⁰/₀, a segédnélkülieknél 8·13⁰/₀, holott az ebben az iparcsoportban alkalmazottak száma emelkedett 24·18⁰/₀-kal, a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok 43·38⁰/₀-kal és az ezeknél alkalmazottaké 38·5⁰/₀-kal. A vegyészeti csoportban a vállalatok száma 1·57⁰/₀-kal csökkent, az alkalmazottaké pedig 70·98⁰/₀-kal emelkedett, a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok 68·53⁰/₀-kal és a náluk alkalmazottaké 84·82⁰/₀-kal gyarapodott. A kő-, föld-, agyag- és üvegipar csoportjában a vállalatok száma 3·50⁰/₀-kal csökkent, a segédnélkülieknél a csökkenés 26·59⁰/₀, holott az ezen iparoknál foglalkozó segédek száma 71·74⁰/₀-kal emelkedett, a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok 60·87⁰/₀-kal és a náluk alkalmazottak 115·75⁰/₀-kal gyarapodtak. A bőripari csoportnál a vállalatok száma 4·33⁰/₀-kal, a segédnélkülieké 7·4⁰/₀-kal csökkent, pedig az összes alkalmazottak száma 63⁰/₀-kal, a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok 57·14⁰/₀-kal és az utóbbiaknál működők száma 94·44⁰/₀-kal gyarapodott. A fonó- és szövőipar vállalatának száma 21·92⁰/₀-kal, köztük a segédnélkülieké 25·18⁰/₀-kal csökkent, holott az összes alkalmazottak 93·57⁰/₀-kal, a 20-nál több segéddel működő vállalatok száma 111·11⁰/₀-kal, sőt az itt alkalmazottaké 158·05⁰/₀-kal gyarapodott.

Ezek az adatok világosan mutatják a tőke hatását az ipar terén;

az összes ipar emelkedik, még pedig elég nagy arányokban; a kis vállalatok csak kevéssé szaporodtak (a szaporodás összesen átlag nem egészen 10⁰/o), sőt igen sok iparnál nagyban csökkennek és ezzel szemben a nagyobb vállalatok általában (76·27⁰/o) és kivált egyes iparcsoportokban igen erősen szaporodnak.

Az egyes iparcsoportokat közelebbről tekintve, legjobban szaporodott a vállalatok száma a sokszorosító iparban és pedig 46·24⁰/o-kal, 1054 vállalattal. A csoportban legelső helyen állnak a nyomdák, itt a szaporodás 520 vállalat, azaz 56·39⁰/o; a segédnélküli nyomdák száma csak 29-czel nagyobb és így a gyarapodás csak 22·13⁰/o, de a 20-nál több munkással dolgozó nyomdák 55-tel és így 53·39⁰/o-kal, alkalmazottjaik pedig 5.471-gyel, azaz 71·39⁰/o-kal gyarapodtak. A fényképészek száma 53·27⁰/o-kal nagyobb; itt a gyarapodás a kis fényképészekre esik, amennyiben 205 segédnélküli vállalat jut az összesen 334-gyel megszáporodott fényképész vállalatból és így itt a szaporodás 57·78⁰/o; a fényképészeti vállalatok közt csak kettő dolgozik 20-nál több segéddel.

Az iparcsoportok egyik legnépesebbike az építőiparcsoport (XI.) 14.751 vállalattal, azaz 34·69⁰/o-kal szaporodott és pedig

az építészipar	895 vállalattal	40·66 ⁰ /o-kal
a kőművesipar	7.641	„ 48·66 „
az ácsipar	3.914	„ 23·02 „
a cserepezőipar	258	„ 37·72 „
a szobafestőipar	1.372	„ 62·61 „
a mázolóipar	208	„ 39·15 „

Kivéve az építészeket, a többi iparoknál a nagy vállalatok nem játszanak szerepet s itt a segédnélküli vállalatok szaporodnak nagy mértékben; így a kőműveseknél a 7.841 új vállalatból több mint fele 3.993, az ácsoknál a 3.914 új vállalatból több mint kétharmada 2.235, a szobafestőknel közel fele 603 esik a segédnélküli vállalatokra. Nagy vállalat kiterjedtebben csakis az építészeknél van; így az egész építőcsoportban az 537 nagy vállalatból (31.276) segéddel az építészetre jut 354 vállalat 22.575 segéddel és a tíz évi szaporodásnál 315 vállalatból 235, és a 20.183 segédből 17.424 jut az építészetre.

A ruházati iparcsoportnál (VII) 36.685 vállalat vagy 19·7⁰/o a szaporodás. E csoportban nagyban szaporodott a szabóvállalatok száma és pedig 19.072 vállalattal, azaz 46·27⁰/o-kal; ebből a gyarapodásból 12.492 vállalat esik a segédnélküliekre és itt a szaporodás 47·64⁰/o; a szabóiparnál a nagy vállalatok erősen kezdenek tért foglalni, ugyanis 20-nál több segéddel dolgozó vállalat volt 1900-ban 35, 1.231 segéddel, 1910-ben pedig 126 vállalat 4.370 segéddel. A nagyon népes cipész-

ipar, melynél 73.000 vállalat működik, aránylag vállalatokban keveset gyarapodott, összesen 5.406 vállalattal van több s így a gyarapodás $7\cdot99^0/0$; a segédnélküli vállalatok még ennél is kisebb fejlődést mutatnak, amennyiben csak 1.772 vállalat, azaz $3\cdot92^0/0$ a szaporodás. Ebben az iparban a tőke és a nagy vállalatok hatása érezhető; 20-nál több segéddel dolgozó vállalat volt 1900-ban 24, 823 segéddel és 1910-ben 73 vállalat 4.802 segéddel. Erősen fejlődő ipar a borbélyipar; a vállalatok száma 4.908-czal, azaz $53\cdot34^0/0$ -kal szaporodott, melynek több mint fele 2.934 vállalat segédnélküli s így itt $66\cdot53^0/0$ a gyarapodás. Ebben a csoportban több iparágnál a vállalatok száma csökkent. Így a szücsiparban 206 vállalattal kevesebb számláltatott, a csökkenés $3\cdot66^0/0$, a csökkenés kizárólag a segédnélküli vállalatokra esik, számuk 233-mal kisebbedett (= $5\cdot66^0/0$); de ennél az iparnál is a segédek száma emelkedett és a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma szaporodott; volt ugyanis 1900-ban 2 szücs 53 segéddel és 1910-ben 9 vállalat 331 segéddel. Kisebbedett a keztyűvállalatok száma 40-nel, $16\cdot26^0/0$ -kal. Kisebbedett a vállalatok száma a kalaposoknál 287-tel, $14\cdot24^0/0$ -kal; a segédnélkülieknél 101 vállalattal kevesebb, azaz $8\cdot81^0/0$ -kal; a nagyok gyarapodtak volt 1900-ban: 5 kalapos 362 segéddel, 1910-ben 11 vállalat 1.090 segéddel. Ez a csoport a kis iparosok területe; a 222.789 vállalatból 160.513 segédnélküli és a 157.088 segédből csak 16.388, tehát $10^0/0$ esik a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatokra.

A gépgyártás, közlekedési eszközök, villamossági ipar, hangszer, műszerek, tudományos eszközök és tanszerek ipar-csoportjában (II.) 3.106 vállalattal mutatkozik több, a gyarapodás tehát $14\cdot72^0/0$. Ha ezt a csoportot részletekben tekintjük, nagyon emelkedett a gépek, kazán és hajógyártás. A vállalatok száma 140-nel ($35\cdot94^0/0$), a segédek száma 14.964-gyel ($81\cdot58^0/0$) gyarapodott. Igen emelkedtek a nagyvállalatok; 20-nál több segédet alkalmazó gyár 1900-ban 71 volt 17.104 segéddel és 1910-ben 158 gyár 31.458 segéddel, az emelkedés tehát 114, illetőleg $83\cdot92^0/0$. A közlekedési eszközök gyártása köréből kiemeljük a kocsigyártást; itt a vállalatok száma 1.289-czel csak $7\cdot27^0/0$ -kal emelkedett; a segédnélküli kis iparban a vállalatok 891-gyel ($7\cdot20^0/0$) szaporodtak; a 20-nál több segédet alkalmazó gyárak száma volt 1900-ban 9 gyár 416 segéddel és 1910-ben 23 gyár 1.079 segéddel, az emelkedés tehát $155\cdot55^0/0$, illetőleg $159\cdot31^0/0$. Erősen fejlődő ipar a villamossági. Electrotechnikai cikkek előállításával foglalkozott 1900-ban 95 vállalat 3.365 segéddel, köztük 16 nagyvállalat 3.137 segéddel, 1910-ben pedig 397 vállalat 8.655 segéddel, köztük 31 nagy 7.371 segéddel; a gyarapodás tehát 302 vállalat ($31\cdot7^0/0$), 5.290 segéddel ($157^0/0$), miből nagyvállalatokra esik 15 gyár ($93^0/0$), 4.214 segéddel ($133^0/0$). Villamos áramfejlesztő telep volt 1900-ban 56,

927 segéddel, 1910-ben 193 telep 4.077 segéddel. Az emelkedés tehát 137 vállalat (244⁰/₀), 3.150 alkalmazott (339⁰/₀). Emelkedő iparág az óra és a műszerek gyártása. Órás 760 vállalattal szaporodott (38·61⁰/₀), a segédnélküliek száma 342-vel (28·93⁰/₀), a műszerkészítők 439 új vállalattal szaporodtak (119⁰/₀). Ebben a csoportban három iparág hanyatlást mutat: a fegyvergyártásnál 20 vállalattal, az orgona-, zongora- és harmoniumgyártásnál 17, és a varrógép- és kerékpárgyártásnál 29 vállalattal van kevesebb.

A fa- és csontipar csoport (IV.) 2.534 vállalattal szaporodott, a növekvés tehát 7·6⁰/₀, a segédnélküliek csak 466 vállalattal szaporodtak (2·34⁰/₀), holott a 20-nál több segéddel dolgozók 200-zal (47·73) és a náluk foglalkozók 20.676-tal (66·76⁰/₀).

A faiparok közt legnépesebb ipar a fűrészipar 40·923 alkalmazottal. Habár az utolsó tíz évben ez az ipar erősen haladt, a vállalatok száma 3-mal csökkent (0·22⁰/₀), a segédek száma 14.644-gyel gyarapodott, tehát 56·11⁰/₀-kal emelkedett; ebben az iparban mutatkozik a tőke hatása, ugyanis míg a segédnélküli vállalatok száma 226-tal (47·68⁰/₀-kal) megfogyott, a 20-nál több segéddel dolgozóké 85-tel (28·53⁰/₀) szaporodott, és az itt alkalmazottaké 14.142-vel (61·11⁰/₀) emelkedett. Nagyban gyarapodott a parkettagyárosok száma, és pedig 76 vállalattal (33⁰/₀). A kádárok vállalatai is megszorodtak, 468-czal nagyobb a vállalatok száma (8·63⁰/₀). Az asztalosvállalatok száma 3.402-vel (15·72⁰/₀) gyarapodott, a segédnélkülieké 1.582-vel (12·83⁰/₀), a 20-nál több segéddel dolgozóké 74-gyel (115⁰/₀) és a náluk alkalmazottaké 4.575-tel (167⁰/₀). Ebben a csoportban sok iparágban csökkenés állt be és pedig:

	vállalat	segéddel	segéd nélkül
	°/o	°/o	°/o
esztergályos	— 72 — 5 + 30	2·77 — 49	5·77
hajlitott fabutorok	— 1 4·76 — 144	4·9 — —	—
botgyár	— 1 2·32 + 22	2·18 — —	—
aranyozó	— 14 8·08 — 1	0·23 — 22	20·56
szerszám és edény	— 300 44·58 + 872	19·55 — 311	57·38
szitakötő	— 34 8·43 — 60	18·89 — 1	0·42
gyékénykészítő	— 30 73·17 + 35 + 308	— 29	80·55
nádfonadékkészítő	— 26 24·52 — 13	11·81 — 23	27·06
szalmafonadékkészítő	— 10 20·83 + 112 + 211	— 16	45·71
czirokvessző és seprű	— 59 47·20 + 24	9·75 — 74	70·47
kosárfonó	— 435 31·91 + 422	54·03 — 409	41·69
fésűs	— 96 21·52 — 21	7·60 — 32	11·67

A kosárfonás és a szalmafonadék készítőknél a vállalatok erős csökkenését ellensúlyozza az, hogy több nagy vállalat létesült, s így az ipar összeségében nem állt be csökkenés.

A papirosipar csoportjában (VIII.) az összes vállalatok 19-czel szaporodtak (1·94⁰/₀). E csoportban a könyvkötővállalatok száma 59-czel fogyott (7·09⁰/₀), habár a segédek száma 210-zel gyarapodott (13·75⁰/₀), a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok itt is erősen gyarapodtak, 1900-ban 4 vállalat volt 84 alkalmazottal és 1910-ben 10, 523 segéddel.

Az élelmezési és élvezeti cikkek gyártásának * nagy csoportjában (IX.) a vállalatok száma 280-nal, azaz 0·52⁰/₀-kal csökkent. 53.647 vállalatnál ez a csökkenés nem nagy; nagyobb azonban a segéd nélküli vállalatoknál, hol 2.669 vállalattal kevesebb vétetett számba s így a fogyás 9·35⁰/₀, holott a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 141-gyel szaporodott (43·38⁰/₀) és a náluk alkalmazottaké 17·403-mal (38·47⁰/₀). Ebben a csoportban a legnépesebb iparág a malomipar. Itt fogyott a vállalatok száma legjobban, és pedig 2·859 vállalattal van kevesebb, miből a segéd nélküliekre 2.378 vállalat esik; a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 39-czel szaporodott, és a náluk alkalmazottaké 2·676-tal. A malomiparban az összes vállalatok száma 13·56, a segéd nélkülieké 21·04⁰/₀-kal csökkent; a nagy malmok száma 36·79, és a náluk alkalmazottaké 2·9⁰/₀-kal emelkedett. Az elsőrendű élelmiszer készítői a sütők, a mészárosok és hentesek ipara a következő képet mutatja: a sütők vállalatai 838-czal (13·95⁰/₀), köztük a segéd nélkülieké 233-mal (16·53⁰/₀) szaporodott, a nagy vállalatok száma 18-czal (94·73⁰/₀) 636 segéddel (96·66⁰/₀) nagyobb. A mészárosok vállalatai kevéssel szaporodtak, 153-mal (1·29⁰/₀), a segédnélkülieké 240-nel (3·57⁰/₀) fogyott. A hentesvállalatok száma 53-mal (0·88⁰/₀) szaporodott, a segéd nélkülieké 22-vel (0·63⁰/₀) fogyott. A cukrász- és cukorkaipar vállalatainak számában is emelkedés van. Cukrász 259-czel (33·99⁰/₀), cukorkakészítő 105-tel (54·43⁰/₀) szaporodott, holott a mézesbáhos vállalatok 6-tal (0·58⁰/₀) megfogytak. Főlemlítendő még, hogy a szeszgyárak vállalatai 151-gyel (10·32⁰/₀), a konyak-, likőr- és pálinkafőzőké 391-gyel (22·30⁰/₀) megfogyott.

A vegyészeti csoportban (X.) a vállalatok száma 36-tal (1·57⁰/₀), a segéd nélkülieké 113-mal (0·83⁰/₀) megfogyott. Az összes segédek száma 9.370-nel (71·24⁰/₀), a 20nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 72-vel (68·57⁰/₀) és az itt alkalmazottaké 8·907-tel (84·82⁰/₀) gyarapodott.

A kő-, agyag- és üvegcsoport (III.) vállalatai 357-tel (3·5⁰/₀) megfogytak, habár maga ez az iparcsoport segéd számában erősen gyarapodott, a mennyiben a segédek száma 25·253-mal (71·74⁰/₀) nagyobb. Ebből már következtetni lehet, hogy a segéd nélküli vállalatok erősen megfogytak, 1.336-tal (26·59⁰/₀) kevesebb számoltatott, s ellenkezőleg a nagy vállalatok 190-nel (60·89⁰/₀) szaporodtak és a náluk alkalmazottak

száma 22·719-czel (115·75⁰/o) lett nagyobb. Ebben a csoportban a fazekasipar az, mely hanyatlást mutat, itt az összes vállalatok száma 1.291-gyel (27·01⁰/o), köztük a segéd nélkülieké 689-czel (22·72⁰/o), sőt az összes alkalmazottaké 220-szal (6·86⁰/o) fogyott; a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok szaporodtak ugyan, a mennyiben 1900-ban volt 5 vállalat 205 segéddel, és 1910-ben 16 vállalat 721 segéddel s így a gyarapodás 222, illetőleg 251⁰/o, de ez a szaporodás az egész iparban mutatózó hanyatlást nem enyészteni el. A kőedény-, majolika- és porcellángyártásnál, és a pipakészítőiparnál is hanyatlás mutatkozik. Elég erős emelkedést tüntet fel az üvegipar. Itt ugyanis a vállalatok száma 32-vel (42·66⁰/o), a segédek száma 1.729-czel (41·79⁰/o) gyarapodott, és a 20-nál több segédet foglalkoztató vállalatok száma volt 1900-ban 35 vállalat 4.046 segéddel, 1910-ben pedig 45 vállalat 5.059 segéddel s így az emelkedés 28·57, illetőleg 25·03⁰/o. Legnagyobb emelkedés mutatkozik azonban a cementiparnál. Így cementgyár volt 1900-ban 34 vállalat 1.368 segéddel, 1910-ben pedig 65 vállalat 34.630 segéddel, az emelkedés tehát 91·18, illetőleg 238⁰/o. Még erősebben fejlődött a cement- és gipszáruipar; 1900-ban volt 87 vállalat 423 segéddel, 1910-ben 392 vállalat 2 682 segéddel, a szaporodás tehát 350, illetőleg 557⁰/o.

A bőr-, sörte-, szőr-, toll-, viaszosvászón- és ruggyantaipar-csoport (V.) vállalatainak száma 273-mal (4·33⁰/o) csökkent, segédeinek száma mindazonáltal 6.119-czel (63·07⁰/o) szaporodott, s így ismét a hanyatlás a segédnélküli vállalatokra esik, melyeknek száma 259-czel (7·4⁰/o) csökkent; a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 21-gyel (57·14⁰/o) és segédeiké 3.645-tel (94·44⁰/o) gyarapodott. Tulajdonképpen legnagyobb hanyatlás mutatkozik a bőrgyártás és festésnél; ebben az iparágban a vállalatok száma 386-tal (16·18⁰/o) csökkent és a segédek száma csak 620-szal (12·54⁰/o) emelkedett; a segédek nélküli vállalatok száma 207-tel (16·50⁰/o) csökkent; nagy vállalat pedig volt 1900-ban 31, 2.327 segéddel és 1910-ben 36 vállalat 3.311 segéddel, az emelkedés 5 vállalat 984 segéddel.

A fonó- és szövőipar csoportjában (VII.) legjobban mutatkozik a tőke hatása az ipar átalakításában. Ebben a csoportban az alkalmazottak száma 19.370-nel (93·96⁰/o) szaporodott, holott a vállalatok száma 3.354-gyel (21·26⁰/o) és a segédnélküli vállalatoké 2.720-szal (25·18⁰/o) apadt. — A husznál több segéddel dolgozók száma 90-nel (111⁰/o) és a náluk alkalmazottaké 19.124-gyel (157·9⁰/o) gyarapodott; az egész erős emelkedés majdnem kizárólag a nagyipar hatásának tulajdonítható.

A vállalatok számában legnagyobb csökkenés mutatkozik a len-, pamut- és vegyes szövő- és fonóvállalatoknál. Itt a csökkenés 3.595 vállalat (45·63⁰/o), a segédnélkülieké 2.928 (45·32⁰/o), ezzel szemben emel-

kedett az összes segédek száma 6.869-czel (45·32⁰/₀) és a husznál több segéddel dolgozóké 7.544-gyel (124·6⁰/₀). Erős csökkenést mutat a len- és kenderkikészítőipar; itt a vállalatok száma 1.302-vel (56·12⁰/₀), a segédnélkülieké 155-tel (13·25⁰/₀) fogyott, holott az összes segédek száma 2.840-nel (95·91⁰/₀), a nagyvállalatoknál működőké 3.315-tel (364·6⁰/₀) emelkedett. A gyapjuiparnál az összes vállalatok száma 329-czel (32·9⁰/₀), a segédnélkülieké 184-gyel (31·08⁰/₀) kevesbedett, ezzel szemben sz összes segédek 2.448-czal (81·6⁰/₀), a nagyvállalatoké 2.720-szal (136·1⁰/₀) szaporodtak. A színnyomó vállalatok 91-gyel (10·47⁰/₀), a segédnélkülieké 68-czal (15·64⁰/₀) megfogytak, az összes segédek száma 1.233-mal (59·27⁰/₀), a nagyvállalatoké 1.136-tal (97·2⁰/₀) gyarapodott. Végre a gombkötővállalatok száma 22-vel (13·01⁰/₀), a segédnélkülieké 19-czel (20·21⁰/₀) kisebb, az összes segédek száma pedig 375-tel (43·10⁰/₀) és a nagyvállalatoknál levőké 370-nel (59·58⁰/₀) szaporodott.

A kötszövőipar és a himzések készítése gyarapodást mutat vállalataiban épp úgy, mint segédeiben. A himzések vállalatai 506-tal (65·79⁰/₀), a segédeknélkülieké 427-tel (62·48⁰/₀), az összes segédek száma 525-tel (210⁰/₀) szaporodott. Husznál több segéddel dolgozott 1900-ban 1 vállalat, 22 segéddel 1910-ben pedig 6 vállalat 361 segéddel. A kötszövő ipar 138 vállalattal (12·21⁰/₀), a segédnélkülieké 89-nal (10·80⁰/₀) nagyobb, a segédek száma összesen 1.504-gyel (96·4⁰/₀), a nagyvállalatoké 1.259-czel (191⁰/₀) szaporodott.

A szövőiparba osztott kárpitosipar mérsékelt emelkedést tüntet fel. A vállalatok száma 339-czel (29·42⁰/₀), a segédnélkülieké 138-czal (22·47⁰/₀) és az összes segédek száma 710-zel (55·12⁰/₀) emelkedett.

* * *

Az ipar nagyobbodásának és erősödésének jeléül tekinthető az iparvállalatokban alkalmazott tisztviselők számának gyarapodása.

Az iparvállalatokban volt 1890-ben 11.844, 1900-ban 18.011 és 1910-ben 34.083 tisztviselő, vagyis 1900-ban 1890-hez képest 6.167-tel, azaz 52⁰/₀-kal és 1910-ben 1900-hoz 16.072-vel, azaz 89·2⁰/₀-kal és 1910-ben 1890-hez 22.239-czel, azaz 188⁰/₀-kal több.

Az 1910-ki számlálás szerint a tisztviselők megoszlása az egyes parcsoportokban a következő

	Tisztviselő
élelmi és élvezeti cikkek készítői iparban	6.799
a gépiparban	6.115
a fa- és csontiparban	2.813
a szállodákban, kávéházakban stb.	2.799
az építőiparban	2.575
a vas- és fémiparban	2 521

	Tisztviselő
a vegyészeti iparban	2.497
a kő-, agyag- és üvegyiparban	1.826
a fonó- és szövőiparban	1.774
a ruházati iparban	1.765
a sokszorosító iparban	1.336
a papirosiparban	645
a bőriparban	527

Az utolsó husz évben 188⁰/_o-kal szaporodott a tisztviselők száma, a kik az iparvállalatokban működtek; a gyarapodás a második évtizedben sokkal nagyobb volt. Az egyes csoportokban a tisztviselők száma a következő arányokban gyarapodott:

Iparcsoportban	1890—1910-ig		1890—1900-ig		1900—1910-ig	
	%	tisztviselő	%	tisztviselő	%	tisztviselő
fonó és szövő	598	1.501	141	357	181	1.144
gép	564	5.227	209	1.940	114	3.287
vegyészeti	383	1.981	13·2	684	108	1.297
ruházati	379	1.397	55	207	206	1.190
bőr	359	410	114	114	109	276
vas és fém	342	1.950	148	844	78	1.107
fa és csont	314	2.134	72	491	140	1 643
sokszorosító	306	1.007	64	212	147	795
papir	290	760	105	175	89	305
élelmi és élvezeti	86·6	3.140	31	1.125	42	2.015
építő	68·4	986	5	72	70	1.058
szálloda és vendéglő	37·6	760	0	4	38	764

A nagyobb gyarapodás azokban az iparcsoportokban jelentkezik, a melyekben a tőke a nagyvállalatok létesítésében nyilatkozik, miután éppen a nagyvállalatok alkalmazták a technikai és kereskedelmi tisztviselőket.

* * *

A 20-nál több alkalmazottal dolgozó vállalatokban elfoglaltaknak az összes kereső iparosok számával való és a nagyiparnak százalékban kifejezett aránya, valamint az iparos keresőknek 1910-ben 1900-hoz való szaporodása (illetőleg fogyása) abban a sorrendben, amelyben az egyes törvényhatóságokban az iparos keresők általános száma jelentkezik, a következő összeállításból vehető ki:

	Iparosa	Közte		Az iparosok száma 1900-hoz arányosítva + %
		20-nál több alkalmazottal dolgozó		
Budapest	218.066	128.385	58·8 ⁰ / _o	35·4
Pestpilis-S.-K.-K.	101.244	21.139	20·9	82·1
Bácsbodrog	39.486	2.348	6·0	11·7
Vas	32.104	6.479	20·2	20·6
Torontál	31.321	3.852	12·2	28·1
Nyitra	27.905	4.648	16·6	16·1
Krassó-Szörény	25.986	11.084	42·6	33·8

	Iparosa	Közte		Az iparosok száma 1900-hoz arányosítva + ‰
		20-nál több alkalmazottal dolgozó		
Szerém	23.304	5.657	24·2 ⁰ / ₀	25·3
Zala	22.860	2.139	9·3	22·5
Sopron	22.364	5.142	23·3	12·9
Bihar	20.726	3.664	17·6	33·6
Nógrád	20.420	10.020	49·1	60·2
Pozsony	20.235	5.801	28·7	15·7
Somogy	20.172	2.162	10·7	22·5
J.-N.-K.-Szolnok	20.036	1.683	8·4	24·5
Temes	19.760	535	2·6	19·8
Trencsén	18.957	6.607	34·9	26·5
Baranya	18.540	1.766	9·4	19·6
Zemplén	18.101	3.760	20·8	16·5
Pozsony vr.	18.082	11.417	63·3	39·9
Békés	18.024	2.207	12·2	17·5
Tolna	16.887	1.631	9·6	20·6
Szepes	16.719	7.289	43·6	12·6
Szathmár	16.161	3.964	24·5	21·5
Gömör	16.101	7.985	49·5	14·0
Zólyom	15.581	9.294	59·6	18·7
Veszprém	15.206	2.321	15·2	2·4
Szabolcs	15.148	693	4·5	33·6
Temesvár vr.	14.991	7.155	47·6	45·2
Borsod	14.801	9.823	66·3	29·6
Zágráb vr.	14.707	5.984	40·3	38·8
Heves	14.509	2.789	19·1	22·4
Szeged	14.271	5.256	36·7	53·6
Debreczen	13.818	5.020	36·3	36·1
Szeben	13.670	3.147	22·9	34·4
Hunyad	13.483	4.034	29·8	27·5
Háromszék	12.565	4.942	39·2	69·3
Brassó	12.829	3.978	31·0	31·2
Arad	12.512	1.439	11·4	1·2
Verőcze	12.462	2.640	21·1	14·9
Pozsega	11.927	2.516	21·1	20·1
Mármaros	11.533	2.433	21·1	33·1
Arad vr.	11.502	4.645	40·3	18·2
Nagyvárad	11.204	2.727	24·2	53·7
Belovár-Kőrös	11.035	1.168	10·5	42·9
Bereg	10.971	1.758	16·1	46·8
Liptó	10.762	5.278	49·3	60·2
Kolozsvár	10.740	3.295	30·7	33·6
Modrus-Fiume	10.210	1.159	11·3	6·3
Bars	10.084	2.693	26·9	3·6
Fiume	9.840	5.881	59·7	56·5
Győr vr.	9.662	5.181	53·9	29·0
Fejér	9.385	495	5·2	9·9
Komárom	9.097	2.119	23·3	24·9

	Iparosa	Közte		Az iparosok száma 1900-hoz arányosítva + ‰
		20-nál több alkalmazottal dolgozó		
Miskolcz	9.021	2.141	23·7‰	20·9
Pécs	8.668	3.465	40·3	39·1
Marostorda	8.337	2.449	29·3	63·1
Csik	8.487	3.528	41·4	98·1
Szilágy	8.160	85	1·0	29·8
Ung	8.121	1.602	20·8	26·1
Alsófehér	7.995	655	8·2	27·1
Kassa	7.880	3.230	40·4	10·2
Sáros	7.763	942	12·2	5·8
Csongrád	7.742	238	3·0	—2·1
Abauj	7.706	1.328	17·2	1·9
Moson	7.616	1.983	26·0	31·9
Nagyküküllő	7.405	695	9·4	17·7
Csanád	7.379	1.981	26·8	15·1
Esztergom	7.349	2.794	38·0	28·9
Kolos	7.339	2.965	40·4	59·0
Szolnok-Doboka	7.320	280	3·8	23·5
Szabadka	6.808	940	13·8	33·1
Torda-Aranyos	6.475	371	5·8	—1·4
Hajdú	6.296	299	4·7	35·9
Hont	6.094	571	9·5	12·4
Udvarhely	5.954	900	15·2	43·4
Turócz	5.853	2.495	43·0	9·4
Eszék	5.611	2.057	36·6	63·9
Besztercze-Naszód	5.489	1.049	19·0	12·2
Kecskemét	5.440	990	18·3	33·2
Szatmárnémeti	5.415	820	15·1	23·9
Székesfehérvár	5.135	1.088	21·3	26·1
Varasd	5.099	839	16·7	31·0
Ujvidék	5.082	1.175	23·1	33·1
Hódmezővásárhely	4.802	418	8·7	37·6
Sopron vr.	4.532	2.637	58·6	18·4
Marosvásárhely	4.292	803	18·7	14·6
Fogarás	4.182	678	16·2	33·3
Győr	3.832	71	1·9	31·6
Komárom vr.	3.533	1.231	35·1	24·5
Baja	3.513	207	5·9	15·6
Versecz	3.411	370	10·9	16·2
Ugocsa	3.368	151	4·5	43·9
Kisküküllő	3.066	—	—	41·3
Pancsova	3.005	437	14·5	26·3
Lika-Krbava	2.678	—	—	21·0
Zombor	2.853	115	4·1	6·9
Selmeczbánya	2.292	1.620	70·8	1·4
Zimony	2.192	438	20·0	22·8
Varasd	2.184	314	14·4	21·5
Árva	2.112	133	6·3	12·7

Azokat a törvényhatóságokat, melyekben a kereső iparosoknak több mint 40°/o-a a 20-nál több segéddel működő vállalatokban van, közelebb kell szemlélni,⁸ hogy a nagyipar jelentősége iránt tisztában legyünk.

Selmeczbányán, hol 70°/o-a a kereső iparosoknak a nagyiparban van elfoglalva, ez az arány inkább az ipar hiányára vall. Ebben a törvényhatóságban előbb a fémbányászat virágzott. A világconjunctiona ezt a foglalkozási ágat tönkretette és mesterséges módon kellett az ottani lakosságot munkához juttatni. Most 2.192 iparosból 1.620 nagyvállalatban dolgozik; ez a nagyvállalat egy dohánygyár 949 munkással, egy himző- és csipkeverő-vállalat 311 munkással, 2 czipőgyár 220 munkással és egy fehérnemű-vállalat 106 munkással. Csupa vállalat, melyet vagy maga az állam tart fenn, vagy legalább kezdeményezésére és támogatásával jött létre.

A vármegyei törvényhatóságok területén 40°/o-nál több munkás esik a nagyiparra következőképen: Borsodban 66·3, Zólyomban 58·6, Nógrádban 49·7, Gömörben 49·5, Liptóban 49·3, Szepesben 43·6, Turóczban 43·0, Krassó-Szörényben 42·5, Csikban 41·4, Kolozsban 40·4.

A vasipar alapján erős nagyipar van Borsod, Zólyom, Gömör, Nógrád és Krassó-Szörény vármegyékben. Borsod vármegye 14.801 iparosa közül 7.155 munkás van nagyvállalatban és pedig különösen 5.796 a diósgyőri állami gyárban, 2.769 az ózdi vas- és aczélgyárban, 616 a borsodnádasi vaslemezgyárban; ezenkívül 211 a sajoszentpéteri üvegyárban és 190 a miskolczi gépgyárban. Zólyom vármegye 15.581 kereső iparosa közül 9.294 munkás van nagyvállalatban. Több mint fele a vasiparnál és pedig 3.250 a lopéri, 863 a zólyomi vas- és aczélgyárnál, 147 pedig a kisgarami vasedénygyárban. Ezenkívül erős a faipar, 11 fűrészárúgyárban 1.080 munkás és a besztercebányai és zólyomi hajlitott fabutorgyárakban 650 munkás van elfoglalva. Ebben a megyében Besztercebányán van 3 gyapjúárúgyár 282 munkással és egy gyufagyár 339 munkással, végül Hermánd és Békáson 2 papirgyár 703 munkással. Gömör vármegye 16.101 kereső iparosa közül 7.895 van nagyvállalatokban és 2.300 több vas- és aczélgyárban (Garamszécs, Királyhegyalja, Koháryház, Gömörhákos, Lubény, Szirk, Tiszolcz, Alsósajó, Kuntapolcza, Dobsina és Nyustyaháza), 1.103 a magnezitálásnál (Baráttelke, Libény, Ratkófalva stb.); a vasiparon kívül van 2 üvegyárban Rimakokovin 480 munkás, 4 papirgyárban Nagyszlabos, Pelsőcz, Sajóháza és Özörényben 847 munkás, végre egy bőrgyárban 142 munkás. Nógrád vármegye 20.420 iparos keresőinek majdnem a fele, 10.020 munkás a nagyiparnál van alkalmazva. Salgótarján és környéke vas és kőszénével alapítja meg itt a nagyipart két vas- és aczélgyárban. Salgótarjánban 1.260 és Szinóbányán 193 munkás, a salgótarjáni vasárú-

gyárban 414 munkás, a salgótarjáni vasöntőben 200, a salgótarjáni drótygyárban 326, három zománczos vasedénygyárban, és pedig Füleken 258, Losonczon 520 és Kisgaramban 517 munkás. Két gépgyárban, és pedig Salgótarjában 144 és Losonczon 288 munkás. Ezeken kívül 10 kőbányában 1.239 munkás, 8 üvegyárban Salgótarjában, Zagyvapálfalván, Csekbereken, Málnapatakon és Szinóbányán 1.428 munkás, 2 posztógyárban Losonczon és Gácsban 815 munkás, a lőrinczi cukorgyárban 1.110 munkás és a losonczy malomban 145 munkás talál keresetet. Krassó-Szörény vármegye 25.986 iparos keresőiből 11.084 nagy iparra, és pedig nagyobbrészt az osztrák államvasuti társaság vállalataira Resicza, Nándorhegy, Ruszkabánya, Steierlak-Anina, Resiczabánya, Csernahévíz, Csiklóbánya, Várbogsán helységekben levő vas- és aczélgyárakban, vashenger-műben, vasöntőkben, vashámorokban, csavar- és gépgyárakban alkalmazottakra esik.

A többi nagyiparral biró megyék közül Liptó vármegyében 10.762 kereső iparos közül közel a fele 5.278 különböző nagyvállalatokban van, és pedig Rózsahegyen 2 szövőgyárban 2.498 és 5 papir- és papiros-anyaggyárban 1.110 munkás, Liptószentmiklóson 6 bőrgyárban 467 munkás; egy nagy gépgyár és Liptószentmiklóson egy nagy szűcs-telep van.

Szepes vármegyében 16.719 kereső iparos közül 7.289 a nagyiparban működik. Elsősorban a vasipar Prakfalván, Korompán, Szepesváralján, Gölniczbányán 12 telepen 3.284 munkással dolgozik. A bányászati nép munkakeresetének pótlására két dohánygyár Szomolnokon és Szepesbélán 1.089 munkást foglalkoztat, 20 fűrészgyár 1.286 munkással, Iglón és Késmárkon 3 lészövőgyár 609 munkással, Javorinán és Poprádon 2 papirgyár 114 munkással dolgozik.

Turóczmegye 5.853 keresőiparosai közül 2.495 van nagyvállalatban alkalmazva, de ennek legnagyobb része 1.099 alkalmazott a ruttkai vasuti műhelyre esik. Van ezenkívül 5 fűrész, melyek 558, a turóczszentmártoni hajlitott fabutorgyár 290 munkást és a cellulosegyár 260 munkást foglalkoztat.

Csik vármegyében a 8.487 kereső iparosból 3.528 nagyvállalatra, és pedig majdnem kizárólag 22 fűrészre 3.454 munkás esik.

Kolozs vármegyében 7.339 keresőiparos közül 2.965, azaz 40·4⁰/₀ van nagyvállalatokban, és pedig fűrészekben alkalmazva.

A városi törvényhatóságok közül az iparoskeresőkből aránylag legtöbb iparos esik nagyvállalatokra a következő helyeken: Pozsonyban 63·3, Fiumén 59·7, Budapesten 58·8, Sopronban 58·6, Győrött 53·9, Temesváron 47·6, Kassán 40·4, Zágrábban 40·3, Aradon 40·3 és Pécssett 40·3⁰/₀.

Pozsonyban 18.082 kereső iparosból 11.417 esik a nagyiparra és pedig 4 szövőgyárban 2.224, 7 építővállalatban 1.111, 3 kefégyárban 1.014, 2 electrotechnikai cikkek gyáraiban 720, egy csokoládégyárban 942, 3 bőrgyárban 1.014, a dohánygyárban 797, a robbanóporgyárban 772, a kőolajfiomítóban 323, a gombkötőgyárban 302 munkás.

Fiume 9.840 kereső iparosa közül 5.881 van nagyvállalatban elfoglalva és pedig 1.623 a dohánygyárban, 761 a torpedógyárban, 608 a hajó- és gépgyárban, 351 a rizshántolóban, 218 a kőolajgyárban, 105 a papirgyárban, 593 nyolcz szállodában stb.

Budapesten, mint az ipar főszékhelyében 218.066 kereső iparos közül 128.385 van 1.296 nagy műhelyekben elfoglalva, és pedig a 20-nál több segédet foglalkoztató vállalatok közül van:

20— 50 segéddel dolgozó	779 vállalatban	23.891	segédszem.
51— 100	”	18.395	”
101— 200	”	18.481	”
201— 300	”	9.336	”
301— 500	”	17.624	”
501— 700	”	5.288	”
701—1.000	”	9.976	”
1.000-nél több	”	25.367	”

Budapesten legtöbb iparos van elfoglalva a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatokban, és pedig:

a gépgyárakban	20.140	segéd	67	nagyvállalatban
építészeknél	9.351	”	105	”
nyomdában	9.069	”	81	”
téglagyárakban	4.389	”	183	”
malmokban	4.359	”	14	”
electrotechnikai vállalatoknál .	4.299	”	25	”
vagongyárban	3.970	”	4	”
vasuti műhelyben	3.373	”	7	”
asztalosnál	3.287	”	56	”
dohánygyárban	3.124	”	3	”
szabónál	3.109	”	85	”
vendéglőben	3.070	”	54	”
lakatosnál	2.921	”	54	”
sörgyárban	2.231	”	4	”
gázgyárban	1.995	”	2	”
bádogosnál	1.887	”	35	”
czipésznél	1.769	”	37	”
szinnyomásnál	1.768	”	9	”
papirosárkészítésnél	1.768	”	27	”
fűrészeknél	1.640	”	19	”
szövőgyárban	1.535	”	5	”
cementiparban	1.392	”	11	”

csillár- és lámpagyárban	1.343	segéd	18	nagyvállalatban
vegyészeti gyárban	1.265	„	14	„
fegyvergyárban	1.134	„	1	„
csavargyárban	1.112	„	6	„
pékeknél	1.084	„	31	„
vasbutorgyárban	834	„	11	„
kőfaragásnál	819	„	18	„
kávéházban	811	„	28	„
fürdőnél	784	„	8	„
ácsoknál	756	„	12	„
ruggyantagyárban	712	„	2	„
fehérnemű- és ágyneműiparban	687	„	14	„
szesz-, rum-, pálinkakészítésnél	639	„	12	„
mérleggyárban	630	„	6	„
czukrásziparban	611	„	10	„
faszerszámkészítésnél	591	„	11	„
kocsigyártásnál	588	„	12	„
szappangyártásnál	586	„	8	„
vasgyártásnál	580	„	4	„
műszerek készítésénél	576	„	15	„
ásványvizeztöltésnél	560	„	4	„
rézművesnél	504	„	14	„

Sopronban a keresőiparosok 4.532 számából több mint a fele, 2.637 a nagyobb vállalatokban van; a legnagyobb vállalat egy épület- és műlakatos 565 munkást foglalkoztat, egy gyapjuszövő vállalat 207, egy pamutszövő 119, egy téglagyár 117 és egy papírárúgyár 104, és 15 különböző vállalat összesen 697 munkást.

Győr városa erősen előretörekvő iparos város: 9.662 kereső iparosa közül 5.181, tehát 53·9⁰/₁₀₀ nagyvállalatoknál, még pedig a legújabb időben keletkezett vállalatoknál van alkalmazva. És pedig a vaggongyárban 1.502, a kétszersültgyárban 407, a szövőgyárban 276, a viaszosvászongyárban 264, a szeszgyárban 225, a gyufagyárban 202, az olajgyárban 164, czukorgyárban 162, a selyemfonóban 154, egy bőrdíszműkészítőnél 134, egy építőnél 130, a posztógyárban 129, egy malomban 119. A többi 26 vállalatban 1.193 munkás foglalkozik.

Temesvár 14.991 kereső iparosából 47·6⁰/₁₀₀, azaz 7.155 a nagyiparnál van alkalmazva, a nagyobb vállalatok a dohánygyáron kívül, melyben 1.593 munkás dolgozik, többnyire újabb keletűek. A cipőgyárban 821, a vasuti műhelyben 639, a kötszövőgyárban 408, a kalapgyárban 391, a gyertyagyárban 299, a gőzmalomban 209, a pamutszövőgyárban 152, a szeszgyárban 145, a sörgyárban 111, a posztógyárban 101, soronkívül 50 vállalatban 2.033 segéd dolgozik.

Kassa 7.880 kereső iparosából 3.230, azaz 40·4⁰/₁₀₀ van nagyobb vál-

latban. Egyharmadrész 1.123 a dohánygyárban működik, 400 munkás a pótkávégyárban, 205 egy téglagyárban, 283 két gépgyárban, 104 egy vegyítisztítógyárban és 1.109 munkás van 28 vállalatban.

Zágráb 14.707 kereső iparosa közül 40·30%, azaz 5.984 nagyvállalatokban van; és pedig 641 a hadfelszerelési gyárban, 505 a vasuti műhelyben, 425 a dohánygyárban, 335 a pótkávégyárban, 171 a gázgyárban, 169 a papirosgyárban, 165 egy építésznél, 161 egy pamutfonó- és szövőgyárban, 156 a parkettagyárban, 144 egy asztalosnál, 139 egy hentesnél, 111 a vegyészeti gyárban, 106 a gőzmalomban, 104 a sörgyárban, azonkívül 64 vállalatban 2.514 munkás.

Arad 11.502 kereső iparosa közül 4.645, azaz 40·30% van nagyobb vállalatokban és pedig 1.312 a vaggongyárban, 324 a szeszgyárban, 246 a vasuti műhelyben, 188 a gőzmalomban, 171 fűrészárúgyárban, 141 kocsigyárban és 44 vállalatban 1.791 munkás.

Pécs városában 8.668 kereső iparos közül 3.465 nagyvállalatban dolgozik (40·30%) és pedig 701 a majolikagyárban, 340 fémárúgyárban és 29 vállalatban 1.171 munkás.

Nagy alföldi városainkban a nagyipar kisebb arányokat ölt. Így a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok alkalmazottjai az összes kereső iparosokból Szegeden 36·7, Eszéken 36·6, Debreczenben 36·3, Komáromban 35·1, Nagyváradon 24·20%-ot képeznek és a 100-nál több munkást foglalkoztató vállalatok száma nagyon kevés és többnyire a dohánygyárakra, vasuti műhelyekre, gázgyárakra, malmokra és szeszgyárakra esik.

Szegeden a nagyobb vállalatok közül 680 munkás a len- és kenderfonóban, 741 munkás két kenderkikészítőben, 581 a dohánygyárban, 327 a vasuti műhelyben, 163 a gőzmalomban, 139 a gázgyárban, 118 egy épületlakatosnál, 105 egy gépgyárban, 105 a gyufagyárban stb. van alkalmazva.

Eszéken 504 munkás 2 nagy asztalosműhelyben, 317 a gyufagyárban, 252 a cukorgyárban, 117 a gőzmalomban dolgozik.

Debreczenben 13.818 kereső iparos közül 5 020 van nagyvállalatokban és pedig 920 munkás a dohánygyárban, 916 a vasuti műhelyben, 896 két kefégyárban, 168 a gőzmalomban, 161 a gépgyárban, 104 a gázgyárban stb.

Komáromban 3.533 kereső iparos közül 1.231 van nagyvállalatokban és pedig 320 a gázgyárban, 248 a selyemfonóban, 198 a töltényhüvelykgyárban, 163 egy gépgyárban stb.

A többi törvényhatósági városban a nagyipar nem jelentős.

Összehasonlítva népességünket Ausztria és Németország népességével, a következő eredményekre jutunk. Volt a népesség száma:

Évben	Magyarbirodalom	Ausztria	Németbirodalom
1890	17,463.794	23,895.413	49,428.470
1900	19,254.599	26,150.708	56,367.178
1910	20,886.487	28,571.934	64,925.993

A népesség szaporodása pedig volt:

	Magyarbirodalom	Ausztria	Németbirodalom
1890—1900	10·3 ^o / _o	9·3 ^o / _o	13·1 ^o / _o
1900—1910	8·5 ^o / _o	9·2 ^o / _o	14·2 ^o / _o

A népesség számát és foglalkozás szerinti megoszlását Németország és Ausztria adataival összehasonlítjuk, úgy a népességben rejlő erőre nézve következő képet nyerjük. 1910-ben volt:

Magyarbirodalomban	20,886.487 lélek = 100
Ausztriában	28,511.934 „ = 137
Németbirodalomban	64,925.993 „ = 315

A nyers lélekszám szerint tehát Németország majdnem 3-szor erősebb és Ausztria kétötöddel, mint a Magyarbirodalom.

Az őstermeléssel foglalkozók és abból eltartottak száma más képet mutat. Őstermelő volt (Németországban az 1907. adatok szerint):

Magyarbirodalomban	13,295.419 lélek = 100
Ausztriában	13,839.289 „ = 102
Németbirodalomban	17,681.176 „ = 133

Az őstermelésből élők száma e szerint Ausztriában majdnem annyi, Németországban egyharmaddal több, mint Magyarországon.

A bányászattal, iparral és forgalommal foglalkozó és azokból eltartottak száma volt:

Magyarbirodalomban	4,928.230 lélek = 100
Ausztriában	11,104.188 „ = 223
Németbirodalomban	36,664.776 „ = 743

és ha tisztán az iparral foglalkozókat és abból eltartottakat vesszük, számuk volt:

Magyarbirodalomban	3,381.138 lélek = 100
Ausztriában	6,996.639 „ = 206
Németbirodalomban	25,423.259 „ = 751

Ezekből a számokból tűnik ki legjobban Magyarországnak gazdasági jellege. Kidomborodik mezőgazdasági természete és nagy visszamaradása az ipar terén, összehasonlítva Ausztriával és kivált Németországgal.

A lakósnak foglalkozó és eltartott része tesz :

	Magyarországon	Ausztriában	Németországban
az őstermelésnél	63·4 ^o / _o	48·5 ^o / _o	26·5 ^o / _o
a bányá, ipar és forgalomnál	23·5 ^o / _o	38·9 ^o / _o	56·5 ^o / _o
az iparnál	16·2 ^o / _o	24·5 ^o / _o	39·2 ^o / _o

A keresők adatait Ausztria és Németország (1907. évi) adataival összehasonlítva következő képet nyerjük a három birodalom kereső erejéről. Volt kereső :

Magyarbirodalomban	8,956.922 lélek = 100
Ausztriában	16,018.476 „ = 177
Németbirodalomban	26,176.168 „ = 292

Míg Németország keresőinek száma 3-szor nagyobb, Ausztriáé $\frac{3}{4}$ -del nagyobb, mint a miénk.

Az őstermelésnél a keresők száma :

Magyarbirodalomban	5,600.602 lélek = 100
Ausztriában	8,502.983 „ = 151
Németbirodalomban	9,883.257 „ = 176

E szerint az őstermelők száma Ausztriában egy félszer, Németországban $\frac{3}{4}$ -szer nagyobb, mint nálunk.

A bányászattal, iparral és forgalommal foglalkozó keresők száma :

Magyarbirodalomban	2,037.617 lélek = 100
Ausztriában	5.204.916 „ = 255
Németbirodalomban	14,348.016 „ = 739

Tehát Ausztriában $2\frac{1}{2}$ -szer, a Németbirodalomban 7-szer nagyobb. Ha tisztán az iparral foglalkozó keresőket vesszük, számuk :

Magyarbirodalomban	1,460.493 lélek = 100
Ausztriában	3,431.579 „ = 235
Németbirodalomban	10,707.667 „ = 733

A kereső lakosság el volt foglalva :

	Magyarbirodalomban	Ausztriában	Németbirodalomban
az őstermelésnél	62·5	52·7	37·7% erejéig
a bányászat, ipar és forgalomnál	22·7	32·4	56·2% „
az iparnál	16·5	21·4	39·3% „

* * *

Iparunkat kereső iparos népessége szerint összehasonlítva Ausztriáéval, elég kedvező képet nyerünk.

Ugyanis gyarapodott a népesség száma :

	Ausztriában %	Magyarbirodalomban %
1890—1900-ban	9·3	10·2
1900—1910-ben	9·2	8·5

Az összes keresők száma :

	%	%
1890—1900-ban	3·9	13·6
1900—1910-ben	13·5	1·4

Az iparos keresők száma :

	%	%
1890—1900-ban	13·7	26
1900—1910-ben	23·3	30·6

Az egyes iparcsoportokban a foglalkozók száma emelkedett :

Iparcsoport	1890—1900-ban		1900—1910-ben	
	Magyar- birodalomban	Ausztriában	Magyar- birodalomban	Ausztriában
	%	%	%	%
Ruházat	14·2	— 6·06	26·8	30·58
Szövő, fonó	5·5	+ 4·64	51·1	15·58
Vas- és fémárú	31·7	14·87	31·7	24·05
Gép- és hajóépítő	56·4	63·54	55·3	54·60
Kő, föld, agyag, üveg	54·4	24·16	50·5	74·13
Fa és csont	32·4	8·92	33·1	20·93
Élelmezés, élvezet és szállítás	19·7	12·2	17·1	6·68
Papiros és bőr	16·6	30·25	35·2	17·79
Vegyészet	86·9	66·34	65·8	18·74
Építő	34·1	20·96	32·7	23·33
Sokszorosító	82·4	46·77	43·3	38·08

Az első tizedben a gép-, papiros- és bőr-, a második tizedben a ruházat-, kő-, föld-, agyag- és üvegipar csoportjain kívül minden csoportban aránylag a magyar ipar nagyobb fejlődést mutat.

Az arány, melyben a magyar iparban foglalkozók száma az osztrák iparral szemben áll és fejlődik, a következő számcsoportból tűnik ki:

	Magyar- birodalomban	Ausztriában	Ausztria erősebb
<i>A keresők száma :</i>			
1890-ben	7,339.000	13,569.000	1·85 ször
1900-ban	8,425.000	14,108.000	1·67 „
1910-ben	8,956.000	16,476.000	1·79 „
<i>A tulajdonképeni iparosok :</i>			
1890-ben	854.000	2,732.000	3·19 „
1900-ban	1,077.000	2,944.000	2·73 „
1910-ben	1,460.000	3,689.000	2·52 „
<i>A vas- és fémipar :</i>			
1890-ben	97.269	243.481	2·50 „
1900-ban	128.203	279.692	2·19 „
1910-ben	158.469	346.959	2·19 „
<i>A gépgyártás, közlekedési eszközök :</i>			
1890-ben	46.294	77.740	1·67 „
1900-ban	72.428	127.136	1·75 „
1910-ben	112.501	196.461	1·74 „
<i>A kő-, föld-, agyag-, üvegipar :</i>			
1890-ben	29.076	134.910	4·63 „
1900-ban	44.887	167.506	3·70 „
1910-ben	67.597	290.676	4·29 „
<i>A fa- és csontipar :</i>			
1890-ben	72.401	220.907	3·05 „
1900-ban	95.823	240.602	2·51 „
1910-ben	129.622	290.976	2·32 „
<i>A bőr- és papirosipar :</i>			
1890-ben	20.863	73.793	3·53 „
1900-ban	24.323	96.116	3·95 „
1910-ben	32.861	113.024	3·44 „
<i>A fonó- és szövőipar :</i>			
1890-ben	32.382	910.048	28·43 „
1900-ban	34.156	993.257	29·04 „
1910-ben	51.624	1,088.280	21·09 „
<i>A ruházati ipar :</i>			
1890-ben	246.263	603.817	2·45 „
1900-ban	281.320	567.184	2·01 „
1910-ben	356.892	740.663	2·07 „
<i>Az ételmi és élvezeti áruk ipara :</i>			
1890-ben	118.889	290.757	2·44 „
1900-ban	143.733	316.522	2·20 „
1910-ben	168.140	357.675	2·10 „

	Magyar- birodalomban	Ausztriában	Ausztria erősebb
<i>A vegyészeti ipar:</i>			
1890-ben	7.755	23.610	3·00 szor
1900-ban	14.944	47.143	3·25 „
1910-ben	20.055	55.938	2·32 „
<i>Az építőipar:</i>			
1890-ben	95.336	293.579	3·14 „
1900-ban	125.070	371.542	2·97 „
1910-ben	166.086	465.609	2·80 „
<i>A sokszorosító ipar:</i>			
1890-ben	9.351	25.866	2·76 „
1900-ban	17.059	37.963	2·22 „
1910-ben	24.460	52.490	2·14 „
<i>A szálloda- és vendéglőipar:</i>			
1890-ben	80.602	166.954	2·07 „
1900-ban	95.358	197.045	2·06 „
1910-ben	112.278	258.242	2·41 „

Erősségben a magyar ipar majdnem minden csoportban tért hódított. Sorrendben ma erősebb Ausztria:

- 10·05-szor a fonó- és szövőiparban.
- 4·29-szer a kő-, föld-, agyag- és üvegiparban.
- 3·44 „ a bőr- és papirosiparban.
- 2·80-szor az építőiparban.
- 2·32-szer a vegyészeti iparban.
- 2·32 „ a fa- és csontiparban.
- 2·19 „ a vas- és fémiparban.
- 2·14 „ a sokszorosító iparban.
- 2·12 „ az élelmi és élvezeti árúk iparában.
- 2·07 „ a ruházati iparban.
- 1·74 „ a gépiparban.

* * *

A német hatalmas iparral összehasonlítani csak annyiban lehet ipari helyzetünket, ha az 1889., 1900. és 1910-ik magyar népszámlálás adatait, a német 1882., 1895. és 1907. évi foglalkozási fölvétel adataival egybehasonlítjuk. E szerint *a)* alatt az 1889. magyar és az 1882. német, *b)* alatt az 1910. magyar és az 1895. német és *c)* alatt az 1910. magyar és az 1907. német adatok állnak szemben. Kereső iparos volt:

	Magyar- birodalomban	Német- birodalomban	A német erősebb
<i>vas- és fémcsoportban :</i>			
a)	97.269	489.713	4·73 szor
b)	128.203	639.755	4·99 „
c)	158.469	937.020	5·93 „
<i>A gép- és közlekedési eszközöknél :</i>			
a)	46.294	356.089	7·73 „
b)	72.418	582·672	8·09 „
c)	112.501	1,120.282	9·95 „
<i>A kő-, agyag- és üvegiparban :</i>			
a)	29.076	349.196	12·03 „
b)	44.887	558.286	12·43 „
c)	67.597	770.563	11·39 „
<i>A fa- és csontiparban :</i>			
a)	72.401	469.695	6·52 „
b)	95.823	598.496	6·24 „
c)	129.622	771.059	5·95 „
<i>A bőriparban :</i>			
a)	16.614	121.532	7·32 „
b)	16.596	160.343	9·65 „
c)	20.411	286.973	10·14 „
<i>A fonó- és szövőiparban :</i>			
a)	32.382	910.089	28·43 „
b)	34.156	993.257	29·04 „
c)	51.624	1,088.280	21·09 „
<i>Papirosiparban :</i>			
a)	4.249	100.150	23·56 „
b)	7.727	152.909	19·78 „
c)	12.450	230.925	18·54 „
<i>Ruházati iparban :</i>			
a)	246.263	1,144.871	4·65 „
b)	281·320	1,277.069	4·54 „
e)	356.893	1,543.806	2·32 „
<i>Élelmi és élvezeti cikkek iparában :</i>			
a)	118.889	743.888	6·25 „
b)	143.733	1,021.490	7·10 „
c)	168.140	1,239.945	7·36 „
<i>Vegyészeti iparban :</i>			
a)	7.755	114.482	14·77 „
b)	14.944	173.140	11·59 „
c)	20.055	265.451	13·23 „

	Magyar- birodalomban	Német- birodalomban	A német erősebb
<i>Építőiparban :</i>			
a)	95.336	533.511	5·59 szer
b)	125.070	1,045.516	8·36 „
c)	166.086	1,563.594	9·41 „
<i>Sokszorosítóiparban :</i>			
a)	9.351	70.006	7·48 „
b)	17.059	127.867	7·49 „
c)	24.460	208.852	8·53 „
<i>Szállodai, vendéglői, kávéházi iparban :</i>			
a)	80.602	314.246	3·89 „
b)	95.358	579.958	6·08 „
c)	112.278	803.693	7·87 „

A német iparral szemben a magyar nem haladt arányosan: a német ipar sok csoportban ma nagyobb arányokat mutat, mint husz évvel ezelőtt. A kő-, agyag- és üveg-, a fa- és csontárú, a papiros és papirosárú, a ruházati és vegyészeti csoportok, valamint az utolsó tizedben a fonó- és szövőipar csoportjában haladt nagyobb arányban a magyar ipar.

Ma előre nézve az egyes iparcsoportokban Németország erősebb

21·09-szer a fonó- és szövőiparban,
 18·54 „ a papiros- és papirosárúiparban,
 13·23 „ a vegyészeti iparban,
 11·39 „ a kő-, agyag- és üvegiparban,
 10·14 „ a bőriparban,
 9·95 „ a gépiparban,
 9·41 „ az építőiparban,
 8·53 „ a sokszorosítóiparban,
 7·87 „ a szálloda-, vendéglő-, kávéháziparban,
 7·36 „ az élelmi és élvezeti cikkek iparában,
 5·95 „ a fa- és csontiparban,
 5·93 „ a vas- és fémiparban,
 4·32 „ a ruházati iparban.

Az összes ipar a három időszakban a következő képet adja:

	Magyar- birodalomban	Német- birodalomban	A német erősebb
a)	854.000	5,817.000	6·81 szer
b)	1,077.000	8,044.000	7·46 „
c) -	1,460.000	10,707.000	7·33 „

Ha tekintetbe vesszük, hogy Németország az 1910. évi népszámláláskor 3·15-ször nagyobb népszámmal bírt mint Magyarország még

akkor is, a 7·33-szoros erősebb német iparosság mutatja a német iparnak hatalmas arányait.

Azzal a kérdéssel szemben, vajjon a német ipar haladásával a magyar ipar fejlődése lépést tart-e, a következő adatokat közöljük: a német kereső iparosok száma 1882-ben 5,817.741 volt, 1895-ben 8,044.172, az emelkedés tehát 32·8⁰/_o, 1907-ben 10,707.667, az emelkedés 1895-höz 33·1⁰/_o. Ha e számokat egybevetjük népszámlálásaink eredményével, Magyarországon a kereső iparosok 1900-ban 1890-hez 26⁰/_o-kal, 1910-ben 1900-hoz 30·6⁰/_o-kal szaporodtak. Németországban az 1882—95-ik 13 évet tíz évre viszonyítva, 29·3⁰/_o és az 1895—1907-ik tizenkét évet hasonlóképp tízre viszonyítva, 27·5⁰/_o-os emelkedést nyerünk, vagyis Magyarországon az emelkedés valamivel nagyobb volt.

Az egyes iparcsoportokban az emelkedés ⁰/_o-ban volt:

Iparcsoport	Németországban		Magyarországban		Németországban		Magyarországban	
	1882—3895 %o	10 évre %o	1890—1900 %o	1895—1907 %o	10 évre %o	1900—1910 %o		
vas és fém	39·2	30·1	31·8	46·5	38·7	23·6		
gép, kazán stb.	63·0	48·4	56·4	92·3	76·9	55·3		
kő, agyag és üveg	59·9	46·0	54·3	38·0	31·6	50·5		
fa és csont	27·4	21·0	32·3	28·8	24·0	35·1		
bőr	31·9	24·5	4·0	29·1	24·0	22·9		
fonó és szövő	9·1	7·0	5·5	9·0	7·5	51·1		
papiros	52·9	40·5	81·8	51·0	42·5	61·0		
ruházati	11·5	98·8	14·4	20·9	17·4	26·8		
élelmi és élvezeti	37·3	29·1	20·8	21·4	17·8	14·5		
vegyészeti	51·5	31·9	87·5	53·1	44·1	65·8		
építő	96·0	80·0	34·0	49·6	41·3	32·7		
sokszorosító	82·7	63·6	82·4	63·3	52·7	43·3		

Ebből a táblázatból kitűnik az, hogy a magyar ipar fejlődése legtöbb iparcsoportban a német ipar haladásával lépést tart és sok csoportban gyorsabban is fejlődik. Igaz, ez a gyorsabb fejlődés abban is találja magyarázatát, hogy a magyar ipar sokkal kisebb alapszám után számítja haladásának százalékát, de mégis igazolja a párhuzamos haladás tényét. Senki sem fogja mondani, hogy akkor, mikor a magyar papiros és papirosárú csoport keresői 1890-ben 4.249-ről 12.450-re, azaz 193⁰/_o-kal emelkedett és a hasonló német ipar 100.150-ről 1882-ben, 230.925-re 1907-ben, vagyis 130⁰/_o-kal emelkedett, hogy a magyar ipar fejlődése, mely 8.200 keresővel számít most többet nagyobb jelentőségű, mint a német, mely most 130.000 keresővel nagyobb, azért mert a viszonylagos haladás 193—130⁰/_o-kal szemben; de igen, mindenki megnyugszik abban, hogy a haladás Magyarország viszonyaihoz képest megnyugtató.

Matlekovits Sándor.

Közélelmezési kérdések a háború után.

(A Közgazdasági Társaság 1915. évi november 27-iki gyűlésén tartott előadás)

Mi lesz a háború után? Ez a kérdés katonáinknak minden újabb győzelmével közelebb jut az actualitáshoz. Reánk magyarokra nézve, sajnos, nem jelent ez világbontó közgazdasági problémákat, hanem egyesegyedül annak a kérdésnek kialakulását, hogy az az irtózatossá *drágaság*, sőt egyes élelmiszerekben, mint például a tejben, az inség, a mely ma különbség nélkül nyomja a termelőt és fogyasztót, meg fog-e szünni a békekötés után, a vagy továbbra is terhe lesz mindkettőnek.

Hogyan alakulnak a háború után a közélelmezés szükségletei, milyen élelmiszermennyiségekkel lehet nem mezőgazdasági termelőinket ellátni, arra vonatkozólag szintén hiábavaló volna ma még számításokba bocsátkozni. A *háború előtti adatok* akár a gabona, akár a hús, akár a tej és zöldség stb. fogyasztást illetőleg *teljes hasznavehetetlenek* lesznek.

Ma még nem ismerjük azokat az államjogi kapcsokat, a melyeket a háború létrehoz, s így a fogyasztó területekkel sem vagyunk tisztában. Egész más lesz a helyzet, ha a monarchia területgyarapodásban nem részesül s így a magyar mezőgazdaságnak csakis Magyarországot és Ausztriát kell ellátnia, vagy ha a lengyel iparvidékben újabb fogyasztókat, esetleg a Macsvában újabb termelőket nyerünk. Gyökerestől megváltoztatja a helyzetet ismét a Németországgal tervezett vámpolitikai összeműködés; Németországnak ugyanis gabonából, hüvelyes veteményekből, takarmányból bevitelre van szüksége.

Számszerű becslés helyett tehát csak *általánosságban mozgó véleményt* adhatunk Magyarország lakosságának élelmiszerszükségletéről a háború után. Meg kell azonban jegyezni, hogy a háború a szükségletet bizonyos mértékig csökkentette, a mennyiben megtanította az embereket anyagkimélésre és takarékosagra, más oldalról ellenben fokozta a szükségleteket, mert a katonáskodás százezreket szoktatott rá a húsevésre, a kik azelőtt nem voltak húsevők. Bár kétségtelen, hogy a húsfogyasztás olyan mérveket nem fog öltetni a háború után, mint a háború

alatt, mégis bizonyos percentuális emelkedéssel okvetlenül kell számolnunk. A módosulásnak számtalan más tényezőjét felhozhatnók még, de a végső eredményen, hogy t. i. ma a háború utáni összes élelmiszer-szükségletet hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani, ez a körülmény mit sem változtatna.

A közélelmezésnél számbaveendő szükségleteket az anyag különbözősége szerint *három csoportra oszthatjuk*. Az első, legfontosabb csoport a *kenyérszükséglet*, illetőleg az ezt fedezni hivatott búza- és rozstermés. A Budapesti Szemle folyó évi 461-dik számában kimutattam, hogy Magyarország lakossága béke idején fejenként 50 kiló gabonafőlőssel rendelkezik normális termésű évben, a mi 10 millió métermázsa kivitel tesz lehetővé. Sajnos Ausztria lakossága viszont normális termésű évben is az orvosi tudomány által megállapított caloria-elmélet szerint, fejenként 60 kiló hiányt szenved, a mit a magyar gabonatermesztés csak úgy képes fedezni, hogy úgy nálunk, mint Ausztriában egyes vidékeken a kenyérgabonát az árpa, a rozs és a burgonya pótolja. Ezért a monarchia szerződéses vámterülete valami csekély behozatalra szorul. A háború folytán a kenyérfogyasztás jelentékenyen emelkedett (a katonára 2 métermázsa helyett 3 métermázsa gabonát számíthatunk) s így ha nem is gondoljuk azt, hogy a béke után ez az 50%-os emelkedés a volt katonáknál megmarad, kétségtelen, hogy a jövőben a nép élelmezésének azokkal a segédeszközökkel, a melyek eddig Ausztria-Magyarország termését arányban tartották a belfogyasztással (krumpli-, zab-, árpa-, kukoriczafogyasztás), ezentúl kevésbé számolhatunk. Az így előálló deficitet tehát vagy külföldi behozatallal, vagy a termelés intenzitásának fokozásával lehet fedezni.

A közélelmezési cikkek második csoportjába tartozik a *hús*. Itt az összsükségletet nem lehet olyan könnyen megállapítani, mint a gabona fogyasztásnál, s azok a statistikai adatok, a melyek egyes városoknak húsfogyasztására vonatkoznak, többnyire olyan szórványosak s ingadozók, hogy azokból az egész ország közfogyasztására nézve helytálló véleményeket teljesen lehetetlen megalkotnunk, annyival kevésbé, mert a falu házi vágásairól semmiféle adatunk sincsen. De az ma már kétségtelen, hogy a háború és a katonáskodás a húsfogyasztást nagy mértékben fogja emelni, holott ezzel szemben állatállományunk megfelelő gyarapodására nem igen számíthatunk. A háború előtt, az 1912-iki statistikai adatok szerint száz lélekre esett:

	Magyarországon	Ausztriában
Szarvasmarha	35·04	32·06
Sertés	36·29	22·51
Juh	40·98	8·50
Kecske	2·04	5·62

Ma természetesen ezzel az állatállományal számolni nagyon bajos lenne. A háború elsősorban a szarvasmarhaállományt támadta meg, mert a hadsereg élelmezésénél ez mutatkozott legkönnyebben szállíthatónak. Igaz, hogy szemben lóállományunk csökkenésével, a hol elsősorban a legkiválóbb példányok pusztultak el és itthon csak a selejtes anyag maradt, szarvasmarha tenyésztésünknek jövőjét biztosítani hivatott az a körülmény, hogy a szarvasmarhák silányabb egyedei kerültek levágásra s itthon a gazda kezén, bár aránylag csekély számban, prima anyag maradt meg.

Sertésállományunk is nagy mértékben csökkent a háború folytán. A városi lakosság élelmezése a marhahús fogyasztásáról mindinkább a sertés- és juh-husfogyasztás felé terelődött. A kukoriczának emberi tápanyag gyanánt való lefoglalása is csökkentette a sertések számát, ezenkívül pedig az állatorvosoknak katonai szolgálatra történt behívása az ország egyes vidékein a sertésvész és sertésorbáncz oly arányú elterjedését vonta maga után, hogy e miatt nemcsak a jelen, de jó pár év utáni szükségletet is csak megfeszített munkával tudjuk ellátni. Igaz, hogy a sertés páratlan szaporasága más oldalról jelentékenyen megkönnyíti a helyzetet.

A közélélmezés hússzükségletének ellátásánál szerepet játszik végül a juhtenyésztés is. A háború a mezőgazdaság ezen ágát is erősen megviselte: egyrészt a növekvő juhhússzükséglet, másrészt a hadseregnek szőrmeszükséglete. Daczára tehát, hogy a háború előtt körülbelül évi 700.000 darab vágó-, igásállat és sertéskivitelünk volt Ausztriába, háború után különösen, mert a galicziai sertésenyésztés teljesen újra lesz megalapozandó, egyelőre húshiánnyal s azután is jelentékeny drágulással kell számolnunk. Ezen pedig az sem segít, ha Szerbiának vagy Lengyelországnak egyes részeit hozzánk csatolják, mert ott az állatállomány a háboruskodás folytán épp olyan mértékben kipusztult, mint Galicziában.

A közélélmezés harmadik csoportjába tartoznak a *kisebb gazdasági termények* és pedig különösen a zöldségfélék, a tej, a tojás, gyümölcs, emberi élvezetre szánt burgonya s azok a húsfélék és állati termékek (füstölthús, szalonna, zsír, baromfi, házinyul), a melyek a mindennapi tömegfogyasztásnak kisebb mértékben cikkei. Ezeknek a cikkeknek sem termelési, sem fogyasztási adatai nem állnak rendelkezésünkre. A kiviteli statistika ugyan beszámol róluk, egyes városok vásári árjegyzékeiben is szerepelnek, de még csak megközelítőleg sem lehet megmondani, hogy milyen nagy ezekben a fogyasztás és hol vannak a termelésnek határai. Pedig a tapasztalás azt mutatja, hogy a kenyér mellett tulajdonképen ez az élelmiszer-csoport határozza meg a közélélmezés drágaságát vagy olcsóságát. Béke idején a kisebb háztartások a frissen

vágott húst szalonnával, burgonyával és főzelékfélével pótolják, falusi háztartásokban pedig a baromfi és füstölthús játszik nagy szerepet. A tejnek és a tojásnak, különösen a sok-gyermekes városi háztartásokban van nagy szerepe. Minthogy a háború előtti termelésről nem rendelkezünk megbízható adatokkal, nagyon bajos még hozzávetőleg is megmondani, hogy milyen pusztítást végzett a háború ezekben a termelési ágakban. Csak az *áraknak hihetetlen mértékben történt emelkedése* enged következtetni arra, hogy a háború után a normális viszonyok helyreállítása igen sok teendőt ró a mezőgazdaságra. Pedig különösen ennél az élelmiszer-csoportnál lesz szükségünk gyökeres reformra, mert a kisebb jövedelmű intelligenciának és ipari munkásságnak élelmezését ezek a cikkek hivatvák biztosítani.

Megállapítván a háború utáni közéletmezés szükségletének kereteit, most már a kielégítés kérdésével kell foglalkoznunk. A köztudatban a drágaság enyhítésének gondolatától szinte elválaszthatatlan az a megoldási módozat: majd hozunk a *külföldről gabonát*, húst vagy más egyéb élelmiszert. Ennek a megoldási módnak ma már annyira politikai színezete van, hogy a tudomány embere kedvetlenül, sőt szinte félve nyul hozzá, mert a sok frázistól elfogult közönség a legobjectivebb érvenben is hajlandó politikai állásfoglalást látni. Éppen ezért igyekezni fogok olyan keveset időzni ennél a kérdésnél, a mennyire csak lehetséges, a későbbi fejtegetések rovása nélkül. Tudnunk kell azt, hogy béke idején gabonát csak vámmal terhelten; élőállatot a Balkánról, vágott húst pedig a tengerentúlról egyáltalán nem szabad behozni. Ez a három elv vámpolitikánk gerincze. Sokan, különösen a hazai mezőgazdaság szerves fejlesztése iránt érzékkel nem bírók, ennek a rendszernek elejtésétől várják közéletmezésünk javulását. Ha a béke normális termelési viszonyai között lett is volna ennek a reménykedésnek alapja, a háború utáni közéletmezés javításánál és különösen a drágaság megszüntetése tekintetében 5—10 évig még csak remény sincs arra, hogy ezen a réven javulás álljon be. A háború egész Európa mezőgazdasági termelését megbénította, deorganisálta. Talán az egy *Románia*, a mely mint mezőgazdasországg, megkímélve a háború nyomorúságaitól, képes lesz az európai mezőgazdaság restructiójának ideje alatt is jelentékenyebb tételű gabonát és állatot szállítani, de arról még álmodni sem lehet, hogy Románia ezt a szolgálatot valami olcsó áron végezze el s a középeurópai államok szükségleteit egymaga láthassa el. A háború után, mikor Szerbia, Németország, sőt talán Bulgária és Ausztria is mint vásárló fog ott felépni, ezzel a concurrentiával szemben aligha tudunk alacsony áron valamit beszerezni Romániából. Amerika gabonáját és vágott húst pedig valószínűleg Anglia, Franciaország és részben Olaszország fogja saját

reconstructiója befejeztéig lefoglalni. A hadviselő felek közül kettőnek mezőgazdasága jöhetne csupán a behozatalnál szóba, de amíg Törökország és Oroszország mezőgazdasága a háborút kiheveri úgy, hogy ismét megfelelő igaerővel rendelkezik a földek megműveléséhez és állatállománya is a béke előtti nivót eléri, akkorra a magyar mezőgazdaság is visszanyeri szolgáltatási képességét.

Meg kell azután gondolnunk azt, hogy *a külföldi bevásárlás aranyban, árucikkben vagy váltóban* történő fizetést kíván. A monarchia aranykészlete nem olyan nagy, hogy azt valutánk teljes megrosszabbodása nélkül átadhatnánk a külföldnek csak $\frac{1}{3}$ -ad érték erejéig is. Egy-két milliányi bevásárlás pedig a drágaságot nem fogja enyhíteni. Árukivitelünk, a miért élelmiszert cserélhetnénk, Amerikába nincs, Romániába is inkább Németország s kisebb mértékben Ausztria szállít, mint Magyarország. Új üzleti összeköttetéseket pedig a háború után teljesen lehetetlen olyan rövid idő alatt létesíteni, hogy az az általános drágaságon momentán segíthessen. Az elméleti lehetőségek tehát a gyakorlatban frázissá zsugorodnak össze és így komoly reformok kiindulási pontja nem lehet más, mint adott viszonyaink alapján *a hazai mezőgazdaságnak olyan irányú fejlesztése*, hogy ez a közélémezés szükségletét maga erejével mind a három élelmiszer-csoport előállítására terén kielégíteni képes legyen. Azt hiszem, e tekintetben már egységes közvélemény kezd kialakulni. Azonban sok téves intézkedés és hiábavaló reménykedés kútforrása lenne, ha a régi sablonok szerint *csak a mezőgazdasági termelés általános fejlesztését vennénk számba*, mert ez a probléma megoldásához semmivel sem vinne bennünket közelebb, mint a külföldi behozatal. Tudnunk kell ugyanis, hogy Magyarországon igen különböző gazdasági kategóriák, igen különböző termelési feltételek mellett állítják elő az élelmiszereket. Ha csupán a nagy- és középbirtokra s ennek tudatos gazdasági vezetésére és bizonyos mértékig intenzív kulturájára gondolunk, a közélémezéssel kapcsolatos termelés javítására kidolgozott tervezetek a mezőgazdaságilag megművelt területnek 60%-ára egyáltalán nem lesznek alkalmazhatók. Pedig ma a közélémezést kiszolgálni hivatott forgalmi szervezet nagyban és egészben csupán a közép- és nagybirtok termelésének közvetítésére van berendezve, míg a piac számára termelő kiscgazdaságok terményei a közélémezés szükségleteit csak laza, megbizhatatlan szervezetben és oly esetlegesen szolgálják ki, hogy e miatt gondolni sem lehet az élelmiszertermesztés fejlesztésénél nagyobb arányú közreműködésükre.

Ha a városi lakosság bővebb és olcsóbb élelmezését a legtermészetesebb alapra, a hazai termelés fejlesztésére akarjuk felépíteni, tudnunk

kell azt, hogy Magyarország lényegben véve paraszt-ország és így nem 20 ezer nagyüzem könnyen ellenőrizhető és irányítható termelési viszonyainak intensivebbé tételéről van itt szó, hanem *egy milliónál sokkal több*, piac számára termelő kisüzemről, a mely a törpebirtok teljes figyelmen kívül hagyása mellett is körülbelül 7—8 millió kereső és eltartott sorsát hivatott biztosítani. Az a 10 holdas kisgazda a maga 5—10 métermázsa piaci árújával sokkal nehezebben kezelhető a közlelmezés szempontjából, mint az 1000 holdas nagybirtokos a maga 30 vagon búzájával. Pedig, a mint a földművelésügyi miniszternek az 1915. évről kiadott termelési statistikája bizonyítja, ezeknek a kicsiny gazdaságoknak termelése nagyon is számottevő, végösszegében t. i. a 100 holdon aluli kisgazdaságokra esik Magyarország

5.82 millió kat. hold	búza	vetéséből . .	4.23 kat. hold
1.85 „ „ „	rozs	„ . .	1.28 „ „
1.99 „ „ „	árpa	„ .	1.44 „ „
1.87 „ „ „	zab	„ . .	1.32 „ „

A mit nagyon alacsonyan, mindössze kat. holdankint csak 2 mm. piaci forgalomba kerülő terméssel véve számba, 11 millió métermázsa kenyérmagról van szó, 5 millió iparos, kereskedő, lateiner „csak fogyasztó“ gabonával való ellátásáról.

Éppigy az állatszám-lálási statistika is azt bizonyítja, hogy a közlelmezésnél igazán elsőrendű fontossággal bíró állatállomány nagyrésze is kisgazdák kezén van.¹⁾

Az állatállományból esett %

Birtokkategória	szarvasmarha		ló		sertés		juh		kecske	
	1895	1911	1895	1911	1895	1911	1895	1911	1895	1911
1 holdon alul . .	3.7	1.3	3.9	1.3	8.2	3.1	1.6	0.7	11.7	4.6
1—5 holdig	13.8	17.1	10.8	12.1	14.6	17.1	5.8	9.2	25.7	32.5
5—10 „	18.4	21.6	17.6	19.7	14.6	18.1	8.7	14.3	21.5	26.0
10—20 „	22.2	22.4	25.7	26.5	18.7	21.7	13.7	18.2	20.5	21.1
20—50 „	16.8	15.3	23.3	22.3	16.6	17.9	15.1	16.1	15.0	12.3
50—100 „	4.6	4.0	6.4	5.8	4.8	4.7	4.7	5.0	3.4	1.9
	79.5	81.7	87.7	87.7	77.5	82.6	49.6	63.5	97.8	98.4

Ez adatokból azután fogalmat alkothat mindenki magának, hogy mit jelent a közlelmezésre nézve a kisgazda állattenyésztésének fejlesztése.

Arról, hogy a kisgazdaságok mily mértékben vesznek részt az *élelmiszerek har.nadik csoportjának* előállításában, számszerű tájékozódást nem adhatunk. Azonban köztudomás szerint, eltekintve a nagyobb

¹⁾ L. Deptner Tibor: Állattenyésztésünk fejlődése. A Magyar Gazdák Szemléje 1915. évi márczius—áprilisi számában.

uradalmi tehenészetek szolgáltatásától, a tojás, baromfi, főzelék stb. termelésének túlnyomó része a kiscgazdaságokon nyugszik. Ily viszonyok mellett a hazai mezőgazdaságnak a közéletmezés érdekei szerint történő fejlesztése valami nagyon egyszerű és nagyon könnyű feladatnak nem mondható. A kiscgazdánál ugyanis hiányzik a gyors felfogás és az áttekintés s ezért conservatív és nehézkes a gazdasági reformokkal szemben.

Lehetséges volna talán elméletben a közéletmezés kérdésének termelési nehézségeit akként körülhajózni, hogy bármily kívánatos lenne is a kisüzemek productivitásának emelése, a gyors megoldás érdekében, majd a nagy- és középbirtok segélyével pótoljuk a hiányokat és a kiscgazdákat továbbra is meghagyjuk eddigi elavult termelési rendszereik mellett. Ezek továbbra is termeljenek búzát és kukoriczát, a nagy- és középbirtok majd kezébe veszi a hús, a tej, a tojás, a baromfi, a zöldség, a gyümölcs stb. termelését. Nem mondom, hogy egyes nagy gazdaságok ezen a téren már eddig is bámulatos tevékenységet ne produkáltak volna. Azonban nagy általánosságban a hihetetlen mértékben rosszabbodott munkásviszonyok miatt erre a nagy üzemek nem képesek. Nem a magas munkabérekről van itt szó, azt a magasabb jövedelemből szívesen fizeti a gazda, hanem a szolgálati viszony meglazulásáról. Az irodalomban gyakran köznevetség tárgyává teszik a régi jó idők után sóhajtozó birtokost, a ki többéves cselédjében segitőtársát látta. Pedig ha valaki a mezőgazdasági termelés lényegét gyakorlatból ismeri, az kénytelen, bármily socialis gondolkodású legyen is, a patriarchalis munkaviszony megszüntével magyarázni a nagy- és középbirtok túlnyomó részének az intenziv termeléstől való tartózkodását. Csak egy példát hozok fel. A nyugati fajta fejőstehenek annyira érzékenyek a fejést végző munkással szemben, hogy a fejősváltozás mindig pár liter hozamcsökkenéssel kapcsolatos náluk. A mai tejinségben is igen jelentékeny része van annak, hogy a nagyobb tehenészetek kénytelenek a rendes fejősök helyett segédmunkaerőket vagy hozzá nem értő orosz foglyokat alkalmazni.

Pedig a napi istállóátlagnak pár literrel való csökkenése bizonytalanlanná teszi az üzlet jövedelmezőségét. Szintén igen fontos a munkások gondossága az állatnevelésnél, a baromfitartásnál, a zöldség-telepeknél stb. Amily mértékben rosszabbodnak a munkásviszonyok és válik megbizhatatlanná, ipari és mezőgazdasági munka között lavirozóvá a gazdasági cseléd, annál kevesebb kilátás van arra, hogy a nagy- és középbirtok — egyes kivételektől eltekintve — a közéletmezésnek legfontosabb részét, a kisebb gazdasági termények előállítását magára vállalhassa.

Nekünk tehát, ha a háború utáni közéletmezést elegendő mennyiségű és olcsó élelmiszerral akarjuk ellátni, nem szabad azzal a frázissal

megelégednünk, hogy a hazai mezőgazdaság termelési intenzitását kell emelni, hanem tisztába kell jönnünk azzal, hogy ez a reform lényegében nem más, *mint a kiskgazdaságok közvetlen bekapcsolása a közlelmezés szolgálatába*. Nehogy félreértsen valaki, nem azt jelenti ez, hogy a mai közlelmezést szolgáló nagy- és középbirtok üzemének átlagos intenzitásával meg volnék elégedve, mert bár a földmívelésügyi ministerium által kiadott mezőgazdasági termésstatistika azt bizonyítja, hogy a 100 holdon fölül birtok körülbelül 10⁰/o-kal magasabb termés-eredményeket ér el országszerte, mint a kisbirtok, mégis nagyon messze vagyunk azoktól az eredményektől, a miket a németországi termés-átlagok felmutathatnak. A fejlesztésnek be kell következnie háború után a nagy- és középbirtoknál is. De amig utóbbi üzemmegóriáknál a több-termelés csupán a tőke és a belátás kérdése, mert hiszen eme birtokok kezelői nagyrészt tanult, vagy legalább is olvasott gazdák, a kiknek bármely kereskedelmi szervezettel könnyű érintkezésbe lépniök és a conjuncturák kihasználása céljából vetésforgójukon könnyen változtathatnak, addig a kiskgazdák intenzív termelésének ezernyi akadályja van, kezdve a határok tagosítatlanságától a háromnyomású ugargazdálkodástól fel egészen az üzemi hitel drágaságáig és a piaci értékesítés bizonytalanságáig.

Bármily szokatlanul hangozzék is, az az igazság, hogy *eddig közlelmezésünk a kiskgazdaságok termelő erejével tudatosan nem számolt, kényelmi szempontokból ezeknek a kicsiny erőknek fejlesztését elhanyagolta*. Németország példájára, különösen most, sok hivatkozás történik, hogy az, bár nem mezőgazdasági ország, mégis mennyivel olcsóbb árat tud biztosítani polgárainak, mint mi. Több jóakaratot a német kormányban sem szabad feltételeznünk e kérdés megoldása iránt, mint a magyarban. Más magyarázat itt nincs, minthogy a németek, *különösen* a kisebb gazdaságok mezőgazdasági terményeinek értékesítését már békeidején *szövetkezetekbe tömörítették* s a szövetkezet háború előtti évi forgalomból úgy a német kormány, mint a hatóságok és a közlelmezés kérdésével foglalkozó társaságok pontosan meg tudják állapítani, hogy a birodalom mely részében mennyi a kiskgazdák termelése s míg egyrésztől így könnyen ellenőrizhetik, hogy ki mit von el a piactól és esetleg erélyesebb rendszabályokat is foganatosíthatnak, másrésztől minden fogyasztó-központ tisztában van azzal, hogy mily körzetből szerezheti be leghamarabb és legkevesebb szállítási költséggel terhelten a szükséges árucikkeket. A háború után, amikor fokozott szükséglettel szemben csökkent termelőerő áll, többé nem lehet nálunk sem ezeket a kicsiny termelőket büntetlenül mellőzni. A háború utáni olcsó és jó közlelmezésnek egyedüli biztosítéka az lesz, ha közvetlen szolgálatába be tudjuk kapcsolni az öt catastralis holdon fölül és a 100 catastralis holdon aluli kisebb

gazdaságokat is, a melyek talán nem annyira a gabonatermesztés, mint inkább a hússal és vegyes élelmiszerekkel leendő ellátás terén kimeríthetetlen kincsesbányái lesznek a városok közélelmezésének.

Természetesen a közvetlen kapcsolatbahozatal nem olyan egyszerű dolog, mint a hogy papiron kiszámítja az ember. Egy millió főt nem lehet külön-külön irányítani, itt a kisgazdák szervezésére lesz szükség, hogy irányításra alkalmas collektiv-akaratok jöhessenek létre.

Mik volnának azok a szükséges reformok, melyek segítségével a kisgazdaságok termelése a közélelmezés szolgálatába lenne állítható, úgy mint ez Dániában és Németország egyes részein történik? A legelső feltétel az *intensiv termelés gondolatának megismertetése* a kisgazdákkal. Nálunk még ma is sokan ellenérzéssel szemlélik a gazdasági egyesületek munkáját, még olyanok is, a kik ma már a socialista szakszervezetekben nemcsak béremelő gépet látnak, haem meg tudják annak becsülni a munkásságra gyakorolt culturalis hatását. Pedig a gazdasági szervezetek alakulása épp úgy érdeke a városi fogyasztónak, mint a termelő gazdának. A mig minden faluban a mezőgazdasági ismeretek terjesztésére, üzemtervek, gazdasági javítások állandó megbeszélésére gazdakör nem alakul, addig lehetnek ugyan az egyes falvakban értelmes, törekvő kisgazdák, ugynevezett jó gazdák, de a kisgazdaságok egyeteme a hármasyomású gazdálkodási rendszer, az ugartartás, a fagerendelyes eke, a buza, kukoricza egyoldalú termesztésének álláspontjáról el nem mozdítható.

Ezzel szemben a gazdakör a tagosítást, a műtrágyát, jobb vetőmagot, a jobb tenyészállatot jelenti, a magyar iparnak pedig a vaseke, vetőgép és itt fel sem sorolható modern gazdasági gépek és eszközök elhelyezését.

Természetesen a jó szándék még csak fél tett. Megvalósításához pénz kell, ezzel pedig csak igen kevés kisgazda rendelkezik. Tehát másik előfeltétele a kisüzem intensivebbé tételének a *hitelkérdés* gyökeres rendezése. Gazdáink legnagyobb baja az, hogy minden rendelkezésre álló tőkét földbe fektetnek be, a helyett, hogy állatállományukat szaporítanák, mezőgazdasági gépeket, műtrágyát, jobb vetőmagot stb. szereznének be. Sokáig azt remélték, hogy a magas földárak ennek a káros irányynak útját állják. Sajnos, nem így történt. Soha annyi parcellázás, mint a magas földárak korszakában, végbe nem ment. Igaz, hogy socialis szempontból ez a mozgalom a lehető legörvendetesebb, mert az önálló kisgazdák számának gyarapodását jelenti, de most, a mikor egész közzgazdasági életünk nehéz terhelési próbának van kitéve, s a midőn adóssággal terhelt birtokától mindenki szabadulni szeretne, nyilvánvaló, hogy az ország közélelmezésére s gyakran magukra

a kiscgazdákra nézve is mennyivel előnyösebb lett volna, ha tőkéiket földszerzés helyett állatállományuk fejlesztésébe fektették volna, mint ez az ország nyugati részén történt.

A kiscgazdaságok intensiv irányú fejlesztése elsősorban hitelkérdés. Ha a mezőgazdasági hitel fő típusa a jövőben is a *betáblázott váltóhitel* lesz, szóval az üzemi hitel is az ingatlan hitel jellegét ölti magára, úgy nem is lehet remélni azt, hogy a kiscgazda másra, mint földvásárlásra igénybe vegye a pénzüintézetek tőkeerejét. A hitelszövetkezetek ugyan az üzemi hitelt kisebb keretekben megoldani próbálták volna, de még mindig hiányzik nálunk az ingójelzáloghitel, pedig a Credit Agricole intézménye ma már Belgiumból Franciaországba, sőt Romániába is áttelepítettett. És milyen jó hasznát vettük volna egy ilyen intézménynek háború idején. A zöldhitel kérdését nem lett volna kénytelen a kormány szükségrendelettel szabályozni.

Az egyes kiscgazda egyébként annyira gyámoltalan a hitel felhasználásában, sőt még készpénztőkéinek a gazdaságba leendő befektetésénél is, hogy az inventálásnak egyetemes hatása érdekében a hitelt csakis testületek, gazdakörök, vagy szövetkezetek útján kellene rendelkezésére bocsátani. A tőkeerős németek nem azért választották a szövetkezeti formát a kiscgazdáknak másfél milliárdnyi állami hitellel való támogatásánál, mintha ott más szervezetet nem találtak volna a pénz szétosztására, de tudták azt nagyon jól, hogy egyetemes haladást csakis úgy lehet elérni, ha *nem általánosságban adják a hitelt a kiscgazdának, hanem bizonyos megjelölt célzattal*, mondjuk egy *állattenyésztő*, vagy *erdősítő*, *talajjavító*, vagy *villamossági* stb. szövetkezet előmozdítására. Ugyanily csatornákon jut el a francia kiscgazdákhöz évi 40 millió frank állami támogatás. Hogy tehát a kiscgazdaságokat a közlelmezés érdekében intensiv termelésre buzdithassuk, ahhoz mindenekelőtt nagy *tőkebefektetés* kell és szükséges, hogy ennek a befektetésnek a szövetkezeti szervezkedés adjon irányt. Ebből a célból némi szövetkezeti reform is időszerű lenne. A *Preussenkassához* hasonló szövetkezeti központra volna szükség, a mely nemcsak egyes helyi hitelszövetkezetek apró kölcsöneinek lebonyolításával és ellenőrzésével foglalkoznék, hanem nagyobb állattenyésztő, tej-, zöldségtermelő stb. szövetkezeti központoknak adna megfelelő hitelt, hogy azok ezt a kiscgazdaságok intensiv berendezése érdekében, természetesen a központ számszerű ellenőrzése mellett, *önállóan* felhasználhassák. Talán az Országos Központi Hitelszövetkezet által, főként kiscgazdáktól összegyűjtött hadi kölcsönjegyzéseket lehetne erre a célra felhasználni, akkor a midőn ezeknek visszafizetésére kerül a sor.

Végül még egy előfeltétele van annak, hogy a kiscgazdaságok a közlelmezés közvetlen szolgálatába vonhatók legyenek: *a biztos és*

méltányos ár, a mely egyaránt kielégíti a fogyasztót és a termelőt. A mezőgazdaságnak sohasem érdeke az úgynevezett conjuncturás ár, mert hosszú termelési periódusa miatt ezt kellőképen kihasználni nem tudja, ellentétben az iparral, a mely bármikor fokozhatja valamely cikk termelését, vagy korlátozhatja azt. Ha például a tehén ára túl magas, úgy a gazda ebben az irányban eszközölt befektetésének (borjuvásárlás) gyümölcsét csak két esztendő múlva élvezhetné, s minthogy nem tudja, hogy vajjon két év múlva ugyanazok lesznek-e még a conjuncturák, épen ezért tapasztalható, hogy a váratlanul bekövetkezett magas állatárak legtöbbször nem az állatállomány szaporítását, hanem apadását idézik elő, mert a kisczudák úgy, mint jelenleg is történt, nyakrafőre eladják törzsállataikat, szóval a conjuncturát bizonytalan tartama miatt rosszul használják ki. Viszont azonban, ha az állatárak túlságosan esnek, sokan felhagynak a nem jövedelmező termelési iránnyal, a minek egy-két év múlva megint csak a közélémezés adja meg az árát. A mezőgazdasági termelésnek egyedüli érdeke, a körülbelül egy nivón mozgó ár, mert a nehézkes kisczudák csak így tud számotvetni azzal, hogy kifizeti-e magát valamely gazdasági befektetésére. Az állandó ár mellett az intensív termelésnek másik feltétele a *biztos értékesítés*. A legtöbb kisczudák, különösen a városoktól messzebb fekvő falvakban és tanyákon, azért nem mer a közélémezésnél igen fontos kisebb gazdasági termények előállításával foglalkozni, mert még abban sem biztos, hogy terményét egyáltalán tudja-e értékesíteni, vagy sem. Ezek a tények ugyanis, eltekintve a hüvelyes veteményektől, a melyeknek helyi ára béke idején évről-évre 50—60%-os ingadozást mutat, legnagyobbbrészt csak gyors fogyasztásra alkalmasak, romlandók s ezért biztos piac hiján a kisczudák termelésükre nem is mer vállalkozni. Inkább természet évről-évre búzát, rozsot és kukoriczát, a mivel csak földjét zsarolja ki, de legalább előre tudja, hogy kicsiny gazdasága nagyjából mennyi jövedelmet hozhat s nincs kitéve olyan kellemetlen meglepetéseknek, mint az intensív élelmiszer termelésénél. Mert ne feledjük el, hogy az ilyen kicsiny gazdaságok egyensúlyát a legkisebb számítási hiba is felborítja és ha egyszer a kisczudák előttünk nevetségesen csekély összeg erejéig adósságba veri magát, attól nehezen tud megszabadulni.

Viszont a biztos értékesítés és a méltányos ár a legelmaradtabb kisczudák is képes intensív termelésre birni. Egy hazai példával bizonyíthatom ezt az igazságot. Magyarországon az állattenyésztés igen elmaradt a tejproductio tekintetében. Az állattenyésztési statistika csak a szarvasmarhák és specialisálva, a tehenek számáról tesz említést, de a tejelőképessegre vonatkozólag adatokat nem közöl, mert ilyenek tejellenőrzőszövetkezetek hiján egyáltalán nincsenek. A tapasztalás azonban azt

mondja, hogy nagy átlagban egy-egy magyar fajta tehén tejhozama 1.000 liter és egy nyugati fajta tehén átlagos tejhozama 2.000 liter. Az ország legnagyobb részében tehát tejtermeléssel nem is foglalkozhat a kisgazda, mert saját háztartásának szükségletét is alig képes fedezni a borjúnevelés után maradt fölösleg. A kisgazdák különösen most érzik a javítás szükségességét országszerte, azonban *addig, míg a tejhaszon jelentéktelen, tejtermelésre nem lehet reábirni őket*, még akkor sem, ha a mint ezt a kormány az ország egyes részein, igen eredményesen folytatja, kedvezményes áron juttat teheneket a kisgazdákhöz. Viszont ott, ahol *a tejértékesítés szervezve van*, nemcsak a nagy gazdaságok mutatnak ezen a téren jelentékeny előhaladást, hanem a kis gazdaságok is. Csak meg kell néznünk egy *mosonmegyei* kisgazda falut, ahol a "Mosonmegyei szarvasmarhatenyésztő társaság" kötelékébe tartozó tejszövetkezet működik. Itt minden egyes kisgazda filléreig ki tudja számítani, hogy mit jelent reá nézve, ha tehenének évi tejhozamát pár száz literrel, vagy néhány ezer literrel is emelheti. És a tejnek jó és biztos értékesítési lehetősége megteremtette a kisgazdák érdeklődését a jobb fajta tenyészállatok iránt úgy, hogy ma a községek egy-egy jobb bikáért ezreket áldoznak, s a kisgazda napról-napra jegyezvén teheneinek tejhozamát, semmi pénzt nem sajnál egy jobb tejelési átlagú tehén ivadékának megszerzéseért. De külföldi példára is hivatkozhatunk. Ausztriának legelmaradottabb tartománya *Galiczia*, és mégis csodálatosan ez a tartomány látja el Bécsset és az ausztriai iparvárosokat sovány sertéshússal. A mig Galicziában a sertésértékesítés szövetkezetiileg szervezve nem volt, ez a tartomány nem játszott számottevő szerepet Ausztria közlelmezésében és nem volt olyan intenzív sertésenyésztése sem, holott a lengyel latifundiumok akkor is elég sertést produkáltak a piac számára.

Ha tehát a háború után a közlelmezés kérdését kielégítőleg meg akarjuk oldani, úgy nem szabad idegenkednünk, hogy esetleg állami támogatással, a kisgazdák terményeinek *értékesítését szövetkezeti* alapon szervezzük. Ez már csak abból a szempontból is végtelenül fontos, hogy a jelenlegi termelés keretei között előállítható mennyiségekkel tisztába jöhessünk. Ma tudniillik úgy áll a helyzet, hogy senki még csak *hózzávetőlegesen sem tud számot adni arra vonatkozólag*, hogy tejben, tojásban, zöldségben, szóval a városok közlelmezésénél legfontosabb kisebb gazdasági terményekben mennyi az ország productiója. Az *a bizonytalan ügynöki szervezet*, a mely eddig az árúkat felkutatta, a reális árakkal, az árú termelési helyével és az árú szétosztásával egyáltalán nem, vagy csak kevéssé ismerős, hiányzik az áttekintése az ország egyes vidékeinek fogyasztóképességéről, de a termelőktől is sokkal messzebb áll, semhogy ezeknek productivitását ismerné, vagy arra befolyyna. Még az

árúszétosztást sem végzi kifogástalanul éppen ezen okok miatt. Sokszor megtörténik pl., hogy a Háromszékben termelt tojást előbb Budapestre szállítják és innen viszik vissza Kolozsvárra. A szarvasmarha, sertés stb. forgalmánál még több ilyen statio akad. Tessék most már elképzelni, hogy béke idején is károkat okoz ez a rendszertelenség, hát még a mikor katonai érdekek miatt egész vonalak forgalma napokra megbénul.

Pedig az értékesítésnek és ezzel kapcsolatban valamely fogyasztó központ szükségleteinek irányító befolyása van a termelés fejlődésére is. Az angol fogyasztópiacz, a midőn nagy mennyiségben felveszi Dánia mezőgazdasági terményeit, egyszerismind irányt szab Dánia mezőgazdasági kultúrájának is. A dán kisgazdák műveltségén, szakismeretein kívül az tette lehetővé Dániának a szemtermeléstől az állattenyésztéshez és a kisebb gazdasági termények előállításához való átmenetelt, hogy vele szemben a fogyasztási szövetkezetekbe tömörült angol piacz áll, a melynek szükségletei állandóak, izlése kialakult úgy, hogy a dán gazdák szövetkezetei évről-évre tudják, mennyi a tojás-, a vaj-, a füstölthús-stb. szükséglet, milyen árúczikket fogyaszt szivesen az angol piacz, milyen pakkolást kíván stb. és ehhez irányítják úgy a termelést, mint a szövetkezeti értékesítést. Ujabban a német fogyasztási szövetkezetek hamburgi központja is létesített közvetlen összeköttetést a schleswig-holsteini mezőgazdák termelő- és értékesítő-szövetkezetivel. A bevásárlási központ, a melynek vezetősége pedig socialdemocrata, egyáltalában nem fél a mezőgazdasági szövetkezetekkel kötendő szerződéstől, sőt előre meghatározván azt a mennyiséget, a melyet különösen a kisebb mezőgazdasági terményekben igényel, maga is előmozdítja különleges célú (tej-, tojás-, zöldség- stb. termelő) szövetkezetek létesítését, a nélkül, hogy ezt politikai célokra felhasználni kívánná, egyesegyedül az okos üzleti szempontokat tartván szem előtt. Németország egyes városai is megkísérlették ezt a rendszert, többek között még a sertéshús beszerzése terén is. A környékbeli gazdákkal több éves szerződést kötnek, a mely egyrészt biztosítja az árak állandóságát, másrészt a városi fogyasztó közönség javára megtakarítja a hosszabb szállítás költségeit.

Nálunk eddig a városi érdekeltség indokolatlanul ellenséges magatartást tanusított a piacz szervezésével, különösen a fogyasztási szövetkezetekkel szemben. Mig a magyar falvakban körülbelül 1.500 különböző fogyasztási szövetkezet alakult, addig a tisztviselők szövetkezeteit leszámitva, a városi lakosság ily irányú tömörülése nagyobb jelentőségre nem birt szert tenni. Csakis a háború okozta közélélmezési zavarok idéztek elő a közfelfogásban némi változást. Megmozdult a társadalom, de az önsegítség elve még ma is háttérbe szorul azon kívánság mögött, hogy a municipiumok maguk vegyék kezükbe a közélélmezés ügyét,

saját számlájukra szerezzenek be élelmiszereket s ezeket hatósági elárúsító üzletek és hatósági hússzékek útján juttassák a nagyközönséghez. Nem kívánom azt a kérdést feszegetni, hogy a háború után mennyiben maradnak életképesek a rendkívüli idők szükségleteinek kielégítésére alakított ezen hivatalos intézmények. Kétségtelen, hogy minden ilyen vállalkozás nagy tőkét igényel, kissé körülményes, nehézkes s így bizonyos mértékig kockázattal jár. Nekem egyébként sem feladatom a közlelmezés kérdésének ezt a részét különös precizitással tárgyalnom. Hiszen a mezőgazdaság szolgáltatási képességére nézve végeredményben mindegy, hogy a megrendelést kitől kapja. Elképzelhető a termelés és értékesítés terén kitűnően szervezett magyar mezőgazdaság, a melylyel szemben megmarad az eddigi szervezetlen fogyasztópiacz; a városi lakosság az élelmiszerek szétosztásánál a mai rendszert találja czélszerűbbnek, s a mészárosok, hentesek, pékek, fűszerkereskedők kezéből veszi inkább az élelmiszert, mint a hatósági üzletekből, vagy a fogyasztási szövetkezetekből. Ez azonban nem akadály a annak, hogy a mezőgazdasági termények értékesítése szövetkezeti központok útján menjen végbe, amelyektől az egyéni kereskedelem vásárolja az árut, megtakarítván a ma igazán tetemes ügynöki költségeket és biztos garantiát nyervén az árucikkek jósága felül is. Már magában ez a rendszer is nagy előnyöket biztosít a városi fogyasztóknak, mert a kistermelők egész gazdálkodását bekapcsolja a czéltudatos közlelmezés szolgálatába.

Mégis, ha végiggondoljuk a közlelmezés problémáját, a gyökeres megoldást csakis abban találhatjuk, ha a szervezett termelőkkel szervezett fogyasztás áll szemben. Érdeke ez a fogyasztóknak, a kiknek többszázézeres háztartása vásárlása, szervezkedésre olyan tekintélyes vásárló erőt képvisel, a melylyel szemben lehetetlen a méltányos áron túlmenő követelésekkel fellépni. De érdeke a fogyasztásnak illetlen való szervezése a kistermelőknek is, tekintet nélkül arra, hogy az élelmiszerek beszerzése hatóság feladata lesz-e vagy a szövetkezeti önsegítségé. Természetesen nem minden élelmiszernél nyújt egyforma előnyöket a szervezkedés, hanem különösen az úgynevezett kisebb gazdasági terményeknél. Ha például Budapest székesfőváros a háború után önkezelésbe akarná venni lakosságának tejjel és zöldséggel leendő ellátását, nem lenne nehéz a székesfővárostól 50 kilométer körzetben az összes gazdákat ily irányú termelésre megnyerni. A főváros könnyen számot vethetne a szükséglettel s a gazdák érdekképviselőivel érintkezésbe lépve, nem volna nehéz a tej- és zöldségtermelőszövetkezetek százait létrehozni a fővárost környékező vidéken. Különösen a tejszövetkezetek létesítésénél van ma igen jó segédeszköz a főváros kezében. A mint előadásom elején jeleztem is, ma a szarvasmarhaállomány fölötte megritkult. Ha a székes-

főváros pár millió koronát fektetne kitünő fajta, jól tejelő tehenek vásárlásába, ezeket kiosztaná a szövetkezetekbe tömörült kisgazdák között azzal a kötelezettséggel, hogy kamat- és tőketörlesztés fejében kötelesek lesznek, nem túlságos magasan megszabott mennyiségű tejet a főváros számára beszolgáltatni, akkor alig hiszem, hogy a jövőben még egyszer előfordulna a jelenlegi, kicsinyben azelőtt is gyakran jelentkező tejmiseria. A kölcsöntehenek elhullása következtében beállható károsodás ellen állatbiztosító szövetkezetekkel lehetne védekezni, a tej minőségeért a szövetkezetek vezetősége vállalna garantiát, az összegyűjtést pedig teherautókkal maga a székesfőváros végezhetné. A Magyar Gazdák Szemléjének folyó évi májusi számában a rokkantkérdésről szólván, kívánatosnak jeleztem, hogy nagyobb városok közelében kertgazdasággal foglalkozó rokkant katonák telepíttessenek le. Nemcsak a rokkant katonák érdeke, de a városi közéletmezés megkönnyítése is szükségessé teszi ezt. Az a befektetés, a mit a városok épületekben, gazdasági felszerelésekben kikölcsönöznének a rokkantaknak, busásan megtérülne a lakosság rendelkezésére álló élelmiszermennyiség növekvésében és olcsóbbodásában. Ezek a telepek góczpontjai lennének a mezőgazdasági cultura intensív fejlődésének is, mert előreláthatólag a telepek szomszédos kisgazdái is csatlakoznának a szövetkezeti termeléshez.

A közéletmezés kérdése azonban még mindig nincs kimerítve a termelés és fogyasztás szervezésével. Hiszen a forgalomnak lényeges kelléke a termelő- és fogyasztóhely közötti távolság megszüntetése is. Azt mindenki tudja nálunk, hogy a háborús forgalmi zavarok mily károsan befolyásolták, sőt egyenesen akadályozták a mezőgazdasági termények szállítását s így a közéletmezés bajainak is jórészt okozói voltak. Ezek a miseriák már béke idején is megakasztották a közéletmezés menetének zavartalanságát. Vasutaink szolgáltatóképessége, a mely a tömegárúczikket felhasználó ipar előtt majdnem egyedül fontos, a városi életmezés szempontjából talán még legkevésbé kifogásolható, bár különösen Budapest közéletmezésénél sajnos nélkülözzük a fővonalakkal párhuzamos vicinális vasutakat, a melyeknek éppen az élelmiszerszállítás lenne legfontosabb feladatuk. Sokkal nagyobb baj, hogy víziutainkat mindeddig nem tudtuk kiépíteni s ezzel a nagytömegű élelmiszerek olcsó szállítását nem biztosítottuk úgy, mint Bécs és Berlin. De a magyar közéletmezésnek és egyszersmind a kisgazdaságok intensív termelésének valódi megölője mégis a *közlekedési utak hiánya*. Az Alföldnek kellene Budapestet és egy sereg alföldi várost közvetlenül ellátnia élelmiszerekkel. Az Alföldön a tanyarendszer uralkodik, minden családnak tehát mindennemű szükségletét önállóan kell termelnie és a míg a falusi gazda többé-kevésbé egyoldalúan termel, a tanyásgazda

baromfit tart, sertést hizlal, tehenet fej, gyümölcsöt termel, szóval saját háztartása számára is mindazt előállítja, a mire a városi családnak szüksége van. Itt nem kellene tehát új termelési ágakat meghonosítani, csupán a meglévőket fejleszteni s azonnal képes lenne egy-egy 10–20 holdas tanyásgazda két-három városi családot is ellátni élelmiszerral úgy, mint Angliában, a hol a városi családok megállapodnak farmercsaládokkal, hogy utóbbiak minden héten egy vagy két postacsomagot küldjenek s abban meghatározott mennyiségű tojást, vaját, zsírt, baromfit stb. Ennek azonban nálunk teljességgel akadálya az úthiány, a mi miatt kénytelen a tanyásgazda az őszi és tavaszi sáros időben mindennemű érintkezést megszakítani a várossal. A míg a városok környékén fekvő falvak úthálózata ki nem épül, addig hasztalan minden igyekezet arra nézve, hogy a kiskgazdaságok termelése közvetlen kapcsolatba legyen hozható a városi közlelmezéssel. Jól értsük meg tehát, hogy az alföldi utak kiépítése nemcsak a mezőgazdaság érdeke, de eminens városi érdek is. Természetesen a postai szolgálat reformjára is szükség lenne, kocsipostajáratok létesítésére, telefonhálózat kiépítésére stb. Ez mind állami feladat, de a városok nagyban hozzájárulhatnak megoldásához, ha komolyan programba veszik és minden alkalommal sürgetik. Ugyancsak állami feladat az élelmiszerszállításhoz szükséges speciális kocsik, hűtőszervezetek létesítése, továbbá olyan hűtőházakról, raktárakról leendő gondoskodás is, a mely a romlandó élelmiszereknek hosszabb időre leendő tárolását s így a szükséglet és a készlet célszerűbb megosztását lehetővé teszi.

Lehetne még sokat mondani a háború utáni közlelmezés reformjáról, de ez csak halvány vonásokkal gyarapítaná azt az igazságot, a mely egyesegyedül biztosítja ennek a kérdésnek gyökeres megoldását és ez az, hogy a magyarországi kisbirtokot, az ország termőterületének 60°/_o-át, céltudatosan kell szervezni a hazai fogyasztás ellátására. Béke idején élelmiszerekből jelentékeny kivitelünk van Ausztriába. Ez a kivitel körülbelül megfelel a nagy- és középbirtok termésének, a mely a háború előtt az egyéni, tehát társadalmilag nem szervezett kereskedelem útján jutott külföldre. A mi reformunk nem veszi el senkinek a kenyerét, mert ezeknek a nagyobb tételekben könnyen kezelhető élelmiszermennyiségeknek forgalomba hozatalát meghagyja továbbra is azokban a kezekben, a melyek eddig intézték az értékesítést. A felek itt mindkét oldalon annyira tisztában vannak érdekeikkel, hogy magasabbrendű, akár társadalmi, akár állami beavatkozás nélkül is meg fogják lelteni annak védelmét. Ha ellenben szűklátkörű szempontok által vezettetve, elmulasztjuk a legjobb alkalmat, a mely ma mezőgazdasági termelésünk intensivebbé tételére, kiskgazdaságaink helyzetének gyökeres javítására és végül,

a miről elsősorban kellett volna szólnom, a közlelmezés olcsóbbá tételére és biztosítására kínálkozik, akkor évtizedeken keresztül végezhetik a gazdatestületek a ksigazdaságok intenzitásának javítására irányuló sisiphusi munkát, viszont a városi és ipari fogyasztóközönség évtizedeken keresztül kergetheti a külföldről való élelmiszerbehozatal phantomját, a mely momentán megvalósulva, nemzetközi fizetési mérlegünket tenné tönkre s így államháztartásunk alapjait ingatná meg a nélkül, hogy a külföldi piacokon sokkal fizetőképesebb versenytársainkkal szemben közlelmezésünknek jelentékeny segítséget biztosítsana. Ellenben, ha Magyarországon sikerül megfelelő olcsó hitelnyújtás, szövetkezeti értékesítés és különböző termelőszövetkezetek létesítése útján a ksigazdaságok termőerejét a közlelmezés direct szolgálatába állítani, akkor nemcsak a mai, igazán súlyos közlelmezési kérdéseink nyernek végleges megoldást, hanem a ksigazdák megnövekedett vásárlási erejében hazai iparunknak is felvevőképese fogyasztóközönsége támad, ezenkívül pedig a ksigazdák vagyonosodása államháztartásunk egyensúlyát is biztosítani fogja.

Dr. Czettler Jenő.

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság.

A legutóbbi időben a *valuta*-ügy vonja magára mindinkább a közfigyelmet. Azok a nem kedvező tünetek, a melyek már a háború kezdetén mutatkoztak a valuta-viszonyaink terén, oly súlyosak lettek, hogy a probléma tárgyalása halaszthatatlanná vált. Az árfolyamcsökkenés orvoslására számos eszközt, módot ajánlottak, kísérlet azonban csak most fog történni a stabilisálásra. A kormány komolyan foglalkozik ennek az igen fontos kérdésnek a megfejtésével s valószínű, hogy rövid időn belül megpróbálkozik valamelyes intézkedéssel. Elméletileg nem homályos a probléma; a gyakorlat számára azonban nehéz a megoldása. A baj teljes megszüntetését nem lehet remélni, de helyes intézkedésekkel kétségkívül lehet csökkenteni. Azt hisszük, legközelebbi számunkban módunkban lesz ilyen kísérletről beszámolni.

A kormány időközben tett intézkedései a gazdasági élet terén ismét csak élelmiszerek, nyersanyagok és egyébek lefoglalására, bejelentésére és ármaximálására vonatkoznak. A rendeletekben foglalt intézkedések jelentékeny része csak kiegészítése vagy módosítása a kormány korábban kiadott rendeleteinek.

Az élelmiszer-ellátás terén a legnevezetesebb intézkedése volt a kormánynak a *kenyérjegyrendszer* életbeléptetése az ország egész területén. A 4.586/1915. számú rendelet értelmében 1916 január 10-től kezdve lisztet és kenyeret csak a közigazgatási hatóságok által kibocsátott liszt- és kenyérfogyasztási igazolványok ellenében lehet eladni vagy venni. A rendelet értelmében naponként és fejenként búza-, rozs- vagy árpalisztból vagy gabonaneműek kezeléséből előállított lisztből legfeljebb 240 grammot szabad fogyasztani. A rendelet egyes kivételeket tesz. Így pl. megengedi, hogy a közigazgatási hatóság nehéz testi munkával foglalkozók részére a naponkénti lisztmennyiséget 300 grammra felemelheti. Östermeléssel foglalkozók búza-, rozs- vagy árpalisztból, vagy ezek keverékéből előállított lisztből naponta 400 grammot fogyaszthatnak. A rendelet alapján 7 gramm kenyér 5 gramm liszttel egyenértékű.

Ezeken a főbb intézkedéseken kívül a rendelet részletesen szabályozza a kenyérgygyel való liszt- és kenyérforgalmát és intézkedik a rendelet ellen vétők megbüntetéséről.

Az élelmiszer-ellátás terén még számos intézkedés történt, a melyek közül a jelentősebbeket az alábbiakban felsoroljuk.

A 4.343/1915. számú rendelet a *liszt kiőrlési arányának* és a *rozsliszt legmagasabb árának a megváltoztatásáról* intézkedik. A rendelet szerint a malomvállalatok, a vámőrleő malmok kivételével 2⁰/₀-nál nem több idegen keveréket tartalmazó 75 kg.-os súlyminőségű búzát 82⁰/₀-ra kell kiőrölniök. Ebből a lisztből pedig a rendeletben megállapított három fajta — finom, főző és egyfajta — lisztet szabad előállítaniok. Rozsból, a melynek 70 kg. a minőségi súlya, a megőrölt mennyiség 85⁰/₀-ának megfelelő egységes minőségű lisztet kell előállítani. Ugyanez a rendelet megváltoztatja a rozslisztnek egy korábbi rendeletben megállapított maximális árát is. A földművelésügyi minister 89.900/1915. szám alatt kiadott rendeletével a *tengerikészletek bejelentéséről* intézkedik. A rendelet kötelezett mindenkit, a kinek 1915. év december 20-án tengeri volt a birtokában, hogy készletét deczemker 26-áig bejelentse. A 119/1916. számú rendelet a cukorrépa felhasználásáról intézkedik.

A nyersanyagok, félgyártmányok és segédanyagok bejelentése, felhasználása és forgalombahozatala dolgában kiadott rendeletek közül jelentősebbek az alábbiak :

A 4590/1915. számú rendeletével a kormány kiegészíti a pamut- és pamutfonál-készletek bejelentése, valamint a pamut feldolgozása dolgában intézkedéseit és hatályon kívül helyezi az erre vonatkozóan kiadott két korábbi rendeletének intézkedéseit. A 4591/1915. számú rendelet a pamut- félgyapjú- és gyapjúárúk feldolgozását és forgalombahozatalát szabályozza. 4324/915. számú rendeletével a kormány a hadvezetőséggel egyidejűleg elrendelte a katonai posztók, másféle tiszta gyapjú, félgyapjú, és manipulált szövetek, konfekcionált köpenyek, férfiruhák, valamint takarók készleteinek összeírását. A készletek az 1915. évi dec. 31-iki állapot szerint voltak bejelentendők. A honvédelmi minister 19267/1915. számú rendeletével a hadi czélokra már igénybevett fémtárgyak részben való beszoigáltatásáról intézkedik. A rendelet szerint iparosok és kereskedők, a kik a már régebben igénybevett fémtárgyakat előadják, vagy azokkal kereskednek, kötelesek raktáron levő készletük egyharmad részét beszoigáltatni. A szállodások, vendéglősök, kávéások, sütők és cukrászok, továbbá olyan egyesületek, a melyek ételeket és italokat szzoigáltatnak, tartoznak a rendeletben felsorolt fémtárgyakból készletük felét beszoigáltatni. A kormány 4587/1915. számú rendelete az ólomtárgyak bejelentéséről intézkedik, felsorolva azokat az ólomtárgyakat, amelyekre a bejelentési köte-

lezettség fennáll. A 4588/1915. számú rendelet a hajtógépek, villamosgépek és erőgépek bejelentéséről intézkedik és kimondja, hogy a katonai szükséglet szempontjából fontos fémek felhasználásának korlátozása céljából a szükséges gépek elsősorban a rendelkezésre álló készletekből szerzendők be. A rendelet megállapítja, hogy mit tekint rendelkezésre álló gépnek. A bejelentésnek a dec. 31-iki állapot szerint 1916. január hó 15-ig kell megtörténnie. A 4451/1915. számú rendelet megállapítja a benzin, petroleum és motorolaj legmagasabb árait állapítja meg. A benzin árát sűrűségi fokként állapítja meg a rendelet 80—32 K-ban fogyasztási adó nélkül. A petroleum maximális árát a fogyasztási adóval együtt 36 K-ban, minden fajtájú gázolaj árát 20 K-ban, a vulkánolajat 32, illetve 20 K-ban határozza meg. Ezekhez az alapárakhoz a kereskedelemben pótlékokat szabad hozzászámítani. A 4452/1915. számú rendelet pedig az egyes ásványolaj-termékek- benzol és kátrányolaj-termékek forgalmát szabályozza. A rendelet intézkedik a készletek bejelentéséről, felsorolja a bejelentésre kötelezetteket, rendelkezik az ásványolaj-termékek, benzin- és kátrányolajtermékek zár alá tételéről és közszükségleti célokra való biztosításáról.

A 4592/1915. számú rendeletével a kormány módosítja a nyers marha és lóbőrökért, valamint a kész marha és lóbőrökért követelhető legmagasabb árak megállapításáról szóló rendeletét. A kormány ebben a rendeletben a nagykereskedők nyereségét 4⁰/₀-ra emelte fel, a kiskereskedőkét pedig 11⁰/₀-ra. A 4337/1915. számú rendelet a nyers borjúbőrökért, a készborjúbőrökért és hasított bőrökért követelhető legmagasabb árakat állapítja meg. A 4584/1915. számú rendelet megállapítja a gyanita, kolofonium és terpentínolaj legmagasabb árát és intézkedik a gyanita és terpentín-olajkészletek bejelentése és átengedése dolgában. A honvédelmi miniszternek 163/21 B. 1916. számú rendelete az egyes meghatározott gummikészleteknek a hadi célokra való igénybevételéről intézkedik. A rendelet szerint a gummikészletek 1916. január 15-ig bejelentendők. Végül rendelkezett a kormány a kender-, repce és lentermények forgalombahozatalával és megállapította ezek árát. A rendelet szerint a kendermag 100 kg.-onként 50 K.

Fontos rendelete a kormánynak, amelylyel a *részvénytársaságok és szövetkezetek közgyűlésének ha árideje, a mérleg elkészítése és a nyereség felosztása* dolgában intézkedett. A rendelet szerinti a részvénytársaságok és a szövetkezetek igazgatósága a számadások megvizsgálása, a mérleg megállapítása és a nyereség felosztása végett tartandó közgyűlést az üzleti év végétől számítandó hat hónapon belül bármely napra halaszthatja. Ha a közgyűlés a megszabott határidőn belül a hadiállapot következtében előállott elháríthatatlan akadály miatt nem tart-

ható meg, vagy ha a halasztás egyéb, a hadiállapottal összefüggő méltánylást érdemlő körülmények indokolják, a kereskedelemügyi minister a határidőt meghosszabbíthatja. Az osztalék és a nyereség felosztása dolgában úgy intézkedik a rendelet, hogy ezen a czímen, vagy bármely más czímen üzletrészenként csak oly összeg fizethető ki, amely nem haladja meg az előző három üzleti év nyereségéből kifizetett legmagasabb évi osztalékot. Ha ez az összeg nem éri el a befizetett alaptőke 5 százalékát, vagy ha az utolsó 3 üzleti év egyikében sem fizettek osztalékot, akkor csak a befizetett alaptőke 5 százalékának megfelelő összeg fizethető ki a nyereségből. A rendelet intézkedik az értékpapiroknak a mérlegbe való fölvételéről és az igazgatóság tagjainak és az ügyvezető igazgatónak a nyereségben való részvételéről.

Jelentős intézkedéseket tartalmaz végül a honvédelmi minister 18.950/H. M. számú rendelete, amely a *hadfölszerelő üzemekben alkalmazott munkások szolgálati, bér- és munkaviszonyait szabályozza.*

A szolgálati viszonyra vonatkozólag kimondja a rendelet, hogy az üzem folytatására kötelezett vállalatoknak a férfimunkásai, akik az üzem folytatására történt kötelezés idejében a vállalat személyzetéhez tartoztak és hadiszolgáltatásul személyes szolgálatra kötelezhetők, addig, amíg a vállalatra nézve az üzem folytatásának kötelezettsége fennáll, kötelesek eddigi szolgálatukban vagy munkaviszonyukban megmaradni. Ugyanigy kötelesek a vállalatban megmaradni azok is, akik személyes hadiszolgáltatásra köteleztettek és mint munkások az üzem folytatására kötelezett vállalathoz kirendeltettek. Az üzem folytatására kötelezett vállalatok többi férfimunkásaira, valamint a nőmunkásokra a szolgálati viszony megszüntetése tekintetében az általános jogszabályok, különösen pedig az ipartörvény rendelkezései irányadók. Ezek a munkások csak akkor kötelesek munkaviszonyukban megmaradni, ha őket a hatóság más törvényes alapon közérdekből a vállalatnál teljesítendő személyes szolgálatra kötelezi.

A munkabérre néze a következő elveket állapítja meg a rendelet:

Az üzem folytatására kötelezett vállalatok munkásai azonos munka mellett legalább ugyanolyan munkabérben részesítendőek, mint a vállalatnál alkalmazásban álló más személyek. Az azonos munkáért járó munkabér (térités) tekintetében indokolatlan számottevő eltérésnek lennie nem szabad. A munkabér megállapításánál a megélhetési viszonyoknak a háború következtében beállott változásai, illetve az elsőrendű életszükségleti cikkek árának emelkedése figyelembe veendő. Szakmunkások szakmunkájuknak megfelelő munkakörben alkalmazandók. Nem szakmájukban csak rövid ideig foglalkoztathatók. Rendes munkabéreiket azonban nem rendes munkakörben való foglalkoztatás idejére nem

szabad leszállítani. A munkabéren a munkások hátrányára sem közvetlenül, sem közvetve változtatni nem szabad. Ha a munka módja új eljárások, gépek és segédeszközök alkalmazása következtében megváltozik, az akkordbér megállapításának van helye; az új megállapítás azonban csak úgy történhetik, hogy a munkás kereseti lehetőségei az eddigieknél rosszabbak ne legyenek. A rendelet két hónapig terjedhető elzárással és 100 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, aki a rendeletben megállapított munkabér, vagy a rendeletben szabályozott panaszbizottsági eljárás során létrejött egyezség értelmében járó munkabért jogellenesen ki nem szolgáltatja,

A szolgálati bérvizony és munkaviszonyok dolgában fölmerülő panaszok elintézésének céljára *panaszbizottságokat* szervez a rendelet, egyelőre csak Budapesten. A bizottság az érdekelt ministeriumok a katonai parancsnokság, a munkások és munkaadók képviselőikről van összetéve. Az elnököt a honvédelmi minister jelöli ki.

Sz.

A gazdasági statistika és a háború.

A statistikai anyaggyűjtés nehézségeiről mindenkor sok szó esett. A háború kitörésekor keletkezett kérdések sorában elsőnek jelentkezett a fogyasztási viszonyok problémája. A lakosságnak a legfontosabb élelmiszeréhez, a kenyérhez szükséges gabonamennyiség úgyszólván teljesen ismeretlen. Silbergleit,¹⁾ a berlini statistikai hivatal igazgatója, tette nemrégiben vizsgálódás tárgyává e kérdést és megállapítja, hogy bár a német császári statistikai hivatal kiszámítja évenként az általa összegyűjtött terméseredmények valamint egyrészt a külföldről való behozatal, másrészt a vetéshez szükséges mennyiség és a kivitelre kerülő tömegek figyelembevételével a „rendelkezésre“ álló gabonatömeget az egész birodalomra nézve, azonban tekintve, hogy az ezen összeállításból eredő számok nem az egész rendelkezésre álló tömeget, hanem csak a folyó termésévre vonatkozót adják, tehát az előző évről maradó készleteket nem veszik figyelembe, magukban véve azért is keveset mondanak, mert nem adnak felvilágosítást a legfontosabb kérdésre, nevezetesen arra nézve, hogy mennyi szükséges:

- a) az emberi táplálkozásra,
- b) ipari felhasználásra, és
- c) állati táplálékra.

¹⁾ A Bankarchiv 15. évf., 4. számában.

A gazdaságstatistikai tudás eme hiányának tulajdonítandó, hogy a vonatkozó viszonyok vizsgálatánál a háború kezdetén a lakosság táplálkozásához megkívánt gabonaszükséglet kérdése körül minden szilárd támpont hiányzott.

Ama vizsgálatok, melyeket Berlin statisztikai hivatala 1914 novemberében a városi hivatalnokok körében végzett, legalább a német főváros kenyérfogyasztási viszonyai némileg megvilágítottak. Hasonló vizsgálatot végeztek a berlini kutatástól függetlenül néhány héttel később Mannheimban. A berlini vizsgálat és feldolgozása különösen a háztartásoknak az egy főre eső fogyasztási arányszámok szerint való tagozásába is belebocsátkozott. Alapot teremtett ez a felvétel arra nézve is, hogy miként kell megítélni az egész lakosság fejenként való fogyasztásának egységes megállapítását amint az néhány hónap múlva valóban életbe is lépett. Hasonló vizsgálódást folytattak a berlini burgonyafogyasztást illetőleg is, ugyancsak a városi hivatalnokok megkérdezése alapján. E felvételek a belügyi hivatal kívánságára megtörténtek más városokra nézve is. A jelzett időben majdnem naponként merültek fel kérdések a különböző élelmiszerek fogyasztási mennyiségét illetőleg, a melyekre felelni nem lehetett még hozzávetőleges bizonyossággal sem. Így volt pl. újabban a vaj- és zsirfogyasztással. Azt a megállapítást pl., hogy Északnémetországban a vajfogyasztás fejenként és naponként 18 gramm, nem tartja Silbergleit megfelelőnek és hozzáteszi, hogy ez a quantum legfeljebb a gyermekek és munkások napi tízórai vajaskenyérszükségletét fedi.

Pontos vizsgálódások e téren, a mint láttuk, a háború kitörésekor nem léteztek. Legfeljebb sommás felületes becslések végeztek. E téren feladatok várnak a gazdaságstatistikai kutatásra. Rendszeres kutatásokra lesz szükség a fontos élelmiszerek fogyasztása tekintetében a lakosság helyi és társadalmi tagozódásának megfelelően, a mi viszont maga után vonja a népesedési statistika a foglalkozási és társadalmi oldalainak kiépítését. E tekintetben a német birodalmi és országos statistika eddigelé úgyszólván egyáltalán nem aknáztatott ki. De a mezőgazdasági termelés statistikájának további kibővítése is kívánatos volna.

1898-ig a terméseredmények statistikája terén kettős könyvelés volt. Szeptembertől novemberig ugyanazon mezőgazdasági tudósítóknak, a kik a vetések állásáról havonként, áprilistól fogva jelentést tettek, a hektáronként várható terméseredményeket is meg kellett becsülniök, míg több hónappal később, a következő év februárjában más jelentéstevők, legnagyobbbrészt a községek szolgáltatott idevonatkozó adatokat. Az eredmény igen különös volt: a végleges adatok nem ritkán lényegesen alacsonyabbak voltak, mint az ideiglenesek; az utóbbiakat azonban

helyesebbeknek tartották, mert a későbbi adatoknál a már elhasznált terméseredmények kihagyása nem tartozott a ritkaságok közé és sokszor fel lehetett ismerni az alacsony becslésre való hajlandóságot adózási szempontokból. Ezért a végleges megállapításoktól 1899 óta teljesen eltekintettek ellenben a másikkal a megfigyelési kerületek szűkebb hálójának felállításával kiépítették. Ujabban, még a háború előtt e becslések erős bírálatban és ellenbírálatban részesültek. A különösen Ballod által képviselt amaz álláspont, hogy a termésstatistika túlbecsüli a valóságot, ellentmondásra talált épen agrárkörökben. Moltke gróf a németországi termésbecslést az elképzelhető legmagasabbfokú subtilitásig kijavítottak mondja, amennyiben az részben gondos számításra alapul és alaposan ellenőriztetik és felülvizsgálják. És ha Ballod a keleti tartományok termésszámai alapján rendkívül magas kenyérgabona-fogyasztási számokat hoz ki néhány keleti tartományra nézve, vele szemben gróf Moltke azt mondja, hogy Keletporoszország, Posen, Szilézia, Holstein és Hannover hatalmas marhaállománya, valamint ugyanezen országrészek és Nyugatporoszország, úgyszintén Pomeránia kiterjedt sertéstartása nagy gabonamennyiségeknek állattetési célokra való felhasználását vonja maga után. Valószínű, hogy a mezőgazdának nincs különös oka, hogy magas számokat valljon be. Másfelől nincs kizárva egyik-másik kerületben a magasabb becslés oly időpontban, a melyben a cséplési munkálatok nincsenek befejezve, a mi nagymértékben áll a jelenlegi tudósításra is. Hogy tehát a termésstatistika figyelemreméltó terjedelemben túlzott-e, ezentúl is úgy mint eddigelé nyílt kérdés marad.

A birodalmi kancellár 1915 június 10-iki rendelkezésével a július végére kitűzött termés-előbecslés megalapozása végett ugyane hó elején megállapított a bevetett terület olyanformán, hogy mezőgazdasági üzem tulajdonosának be kellett jelentenie az aratásra kerülő területét minden gabonanemre nézve. Eltekintve attól, hogy a bevetett területeknek a termés-előbecslés alapjává tett eme külön felvételénél a községi kötelék megállapításának iránya körül itt-ott hiba csúszott be, a termés némileg helyes megítélhetésének időpontja is korára tüzetett ki. A hektáronkénti termés lehetőség szerint biztos megragadása továbbra is beható vizsgálata alá lesz veendő és mélyebben kutató eljárás lesz szükséges, a vizsgáló állomások hálózatának még szűkebbre szabása a tulajdonosok gyakori szóbeli meghallgatása és gyakori cséplési próbák mellett. Megállapítja Silbergleit, hogy a gabona-, liszt- és burgonyaállomány felvétele lényegileg nem volt eredménydús. Az okát abban látja, hogy nem voltak kellőleg előkészítve a felvételek és el voltak hamarkodva. Túlnagy volt a bizalom ott, a hol merszebbmenő ellenőrzésre, külön e célra alkalmazott ellen-

őrző közegekre lett volna szükség. Ha pedig ez nem volt lehetséges, akkor az állományfelvételnek a requirálás előtt kellett volna történnie.

Az állományi, aratási és fogyasztási statistika a birodalomra nézve létező be- és kiviteli statistikával és a forgalmi statistikával zárt egésznek képez. Mert ha hozzászámítottatik az állományhoz a termés és a bevétel és levonatik ebből a fogyasztási és kiviteli mennyiség, fennmarad az állomány a megfigyelési időszak végére nézve és meg van a lehetősége annak, hogy az aratási statistika eredményei pontosan megvizsgálathassanak. Mindennek azonban előfeltétele a reorganisatio, az állandó, szabályos megfigyelés, a melyet Silbergleit szerint egy újonnan alapítandó önálló vagy a császári statistikai hivatal mellé rendelt birodalmi hatóság végezhetne. Feladata volna nemcsak megállapítani a termelés, fogyasztás, be- és kivitel, a gazdaságokon található állományokat, hanem azt is, hogy mennyi gabona kell emberi, állati táplálékra és mennyi dolgoztatik fel iparilag. Ennek a hatóságnak kellene foglalkoznia az árstatistika széles és ki nem épített, nehezen megközelíthető területével és sokkal szélesebb alapon, mint az eddigelé történt. E megállapításnál nemcsak a magában elégtelen legfelső ármeghatározásról lehet szó, hanem ki kell kémlelni az árak keletkezését és fokozatos emelkedését azon a rövidebb-hosszabb úton, a melyet a termeléstől vagy behozataltól a fogyasztóig tesz meg. Ez a feladat a kereskedelmi szervezet sokszor tekervényes útjai kifürkészésének alapján hajtható végre vám- és tarifapolitikai kérdések egyidejű figyelembevételével. Mindezt csak valamely kellő felhatalmazásokkal felruházandó lényegében statistikai központ végezhetné. Emellett ez a központ kellene, hogy meghatározott gazdaságstatistikai specialis területeket is kutatása tárgyává tegyen monographikus módon. Az így végzendő intensiv vizsgálódások körül különösen fiatalabb tudományos szakerők szerezhethnék meg első babérait. A már létező iparfelügyelők mellett nemzetgazdasági felügyelők működhetnének a központi illető hivatal körül. A nagyobb városok szegényebb néposztályaik érdekében kellene, hogy különleges hatóságokat creáljanak, a melyeknek állandó gondja a népélelmezésnek kellene lennie. A remélhető haszon nagyobb volna, mint a létesítés és fenntartás költsége és elvárható, hogy már maga az áralakulás fentvázolt állandó nyilvántartása kiküszöbölne az eddigi szervezet hiányait és módjukban állana a városoknak az új hivatal költségeit jóval felülmuló megtakarításokat elérni az általuk közvetlenül ellátandó intézmények kórházak, dologházak, stb. szükségleteinek beszerzése terén. Úgy véli Silbergleit, hogy a gazdaságstatistika kifejlesztése nagyban hozzájárulna, hogy a hatalmas német katonai harczkészségnek megfelelően emelkednék a német gazdasági háborús készenlét is. Silbergleit fejtegetései a magyar gazdasági statistika szem-

pontjából is felette tanulságosak. Ha Németországban nagy volt a tájékozatlanság a készleteket illetően, akkor nem csodálkozhatunk, ha nálunk még nagyobb volt. Ha ott reformra szorul a gazdasági statisztika, akkor nálunk különösen gondolkozni kellene annak a háború után való alapvető megreformálására.

Középeurópa.

(Naumann Frigyes: *Mitteleuropa*, Berlin, 1915. 299. lap.)

A Közgazdasági Szemle szerkesztőségének ígéretet tettem, hogy Naumannak sokat vitatott könyvéről ismertetést fogok beküldeni. A könyv elolvasása után azonban vissza akartam vonni ígéretemet; nem azért, mintha nem egy minden tekintetben érdekes és élvezetes műről volna szó, hanem azért, mert arra meggyőződésre jutottam gyakran igen lendületes és mindig igen komoly fejtegetései olvasása közben, hogy nem közgazdaságtan, hanem politikát olvasok. Úgy értse ezt az olvasó, hogy bár a könyvnek nemcsak politikai, hanem gazdasági, sőt pénzügyi fejtegetései is vannak, ezek is annyira át vannak itatva a politikai szándékkal, annyira tele vannak a szerzőnek politikai lehelletével, hogy bár számokban, összeállításokban, sőt nehéz okoskodásokban is közgazdasági a munka, az igazi magja nem pénzügy, nem vámvita, hanem a szó legigazibb értelmében politika és ennél fogva nem a Közgazdasági Szemlében kell megvitatni annak tételeit.

A munkának első három fejezete (»Der gemeinsame Krieg und seine Folgen«, »Zur Vorgeschichte Mitteleuropas«, »Konfession und Nationalitäten«) egyáltalában nem közgazdaságtan, hanem a szerző mély politikai meggyőződésének történeti megokadatolása. Történeti philosophia határozott politikai céllal, mely nemcsak hogy nem kivetendő emberi munka, hanem igen actualis is, mert természetes, hogy a világháború mindnyájunkat, akár akartuk akár nem, történelmi és nemzetközi politikával foglalkoztat; ebbe a forgatagba önkéntelenül behajtottunk. Még természetesebb, hogy ez a gondolatkör nem áll meg soha a jelennél, hanem részben a multa igyekszik a mostani idők tendenciájának fényét rávetíteni, részben pedig a jövőt akarja bizonyos elméleti kategóriák szerint megvilágítani. Hozzáteszem, hogy a könyvnek ezek a leglendületesebb és legszínesebb fejezetei, míg később okoskodása kissé ellaposodik.

Ezután következik négy közgazdasági fejezet (IV.—VII.) és végül a szerző megint visszatér a politikához, amennyiben alkotmányjogi kérdéseket (VIII. »Verfassungsfragen«) akar megoldani. Ez utóbbiakhoz sem lehet e hasábon semmi közünk. De mulasztást követnénk el, ha nem

emelnök ki, a mi különben az egész munkának igen szép és gyengéd jellemvonása, hogy a mi magyar sajtóságaink iránt, a magyar közjog és magyar politikai gondolkodás iránt oly rendkívüli figyelemmel és megértéssel van a szerző, melyet eddig külföldi munkában még szomszédainknál sem tapasztaltunk. Nem akar ez egyszerű bók lenni a szerzővel szemben, a kinek egyuttal magas megértő képességét is mutatja, hanem megállapítása annak a nagy hajlandóságnak, mely a német közvélemény részéről a mi sokszor félreismert és kétségtelenül nehezen megérthető gondolkodási módunk iránt most mutatkozik. Napilapjaink több ízben ki is emelték már Naumann könyvének ezen részeit és nekünk is jól esik utalni arra, hogy ez a hangnem és a gondolkozásnak ez a közelebbhozása az, a mely szerintünk a legerősebb propaganda a szerző által kitűzött nagy középeurópai közeledés érdekében. Őszintén megvallom, sokkal többet ér e melegsége a hangnak hatás tekintetében, mint a számcsoportok, valamint azok a közgazdasági tételek, amelyeknek rendszeren más ellentételek akadályai állják útját.

Térjünk át most már az utóbbiakra. Naumann abból indul ki, hogy a háború után közgazdasági állapotunk nem maradhat az, a mi eddig volt; mint igen erőteljesen írja, lövészárkok fognak akkor is húzódni Középeurópa körül és elválasztják őt a világ többi részétől. Középeurópának tehát e lövészárkok között kell megalakítania közgazdasági szerkezetét és e szerkezet nem lehet más, mint az, (és ez megint egy kedves és lelkes szólásmódja a szerzőnek) hogy: »a kik együtt ültünk a közgazdasági fogságban és együtt harcoltunk, azok együtt is éljünk ezután.« Különösen csábítja őt erre a gondolatra az, hogy összehasonlítja Középeurópát a többi nagy közgazdasági világhatalommal. Nagy-Angliával, az Egyesült amerikai államokkal, Oroszországgal és Chinával melyek nagyszerű módon kiegészítik óriási kiterjedésüknél fogva önmagukat. Szerző szerint tehát egy hasonló alakulat várható Középeurópában is és erre kényszeríteni fog minket az, hogy a háború után az államhatalomnak közgazdasági szerepe rendkívül meg fog erősödni, hogy katonai és közérdekből, nemcsak önmagunkat kiegészítő gazdasági organismust kell alkotnunk, hanem még állami raktárgazdaságra »Vorratswirtschaft« is el kell készülnünk. Mindennek megoldási alakja Németországnak, Ausztriának és Magyarországnak egy közgazdasági egységbe való összefoglalása, melyhez délen, esetleg északon, sőt talán nyugaton is kisebb államok csatlakoznának. E csatlakozást ugyan szerző világos szóval nem írja meg, de célásaiból és a könyvhöz fűzött statisztikából meglehetősen világossággal domborodik ki az, hogy mire gondol.

Azt hiszem, Naumann maga is észrevette, hogy fejtegetéseiben sok-

szor a politikai lüktetés elragadja és kézzelfogható valóságnak, sőt számítási alapnak vesz tételeket, melyek igazán a fegyverek hegyén, vagy — mint az öreg Homeros mondotta — az Istenek térdén nyugszanak. Épen ezért az olvasó, különösen a ki közgazdasági szempontból nézi fejtegetéseit, nem tud megszabadulni attól a benyomástól, hogy ez a politikai lüktetés végül a fantasmagoriák széleit érinti. Természetes, hogy megvan ennek a csábító és eszmegerjesztő ereje. De viszont közgazdasági és pénzügyi szempontból kevés az, a mit belőle tényleg leszűrni lehet. Épen ezért, bármily különösnek tessenek is, az egész hosszú könyvből a magyarság nagy szerepének kiemelésén kívül csak egy másik gondolatgóc alakul ki előttem, mely további meggondolásra igen is érdemes. Ez vonatkozik arra, hogy Naumann az egyfelől Németország, másrészt Ausztria és Magyarország között összeforrasztandó gazdasági egység nehézségeinek a legyőzését úgy képzei, hogy némely cikkekre nézve kényszerkartellek és állami syndicatusok alakíttatnának és ezek contingentálnák a három államnak ipari termelését, a mi által (legalább úgy látszik ez következkeznék a kissé rapsodikus fejtegetésekből) az ipari verseny elkerültetnék és a termelési költségeknek nálunk annyira érzett különbsége nem nyomná agyon a magyar és osztrák ipart.

Nézetem szerint ebben az alakban ez lehetetlenség lesz azért, mert csatlakozom Kestraneknek, a prágai vasművek központi igazgatójának abbéli nézetéhez, hogy syndicatus vagy kartell nem létesíthető oly cégek között, akiknek termelési költségei között a különbség 30%-ot meghalad. Már pedig Ausztria-Magyarország és Németország ily czégeket képeznek. Nem hiszem tehát azt, hogy ebben a három államban együttesen legalább általános közgazdasági rendszer gyanánt és éppen a legfontosabb cikkekre nézve ilyen syndicatusok létesíthetők legyenek. Ezt keresztül lehet vinni egyes speciális iparokra nézve, például az izzólámpa vagy szódaipart említem, de sem mint politikai kiegyenlítő, sem pedig különösen mint a nehéz iparok termelési költségeinek szabályozója nem szerepelhet. Ellenben igaza van a szerzőnek abban, hogy a kényszersyndikatus és kényszerkartell állami vezetésében és állami részesedésében van a jövő és nagyon tévednék, ha más következne be mint az, hogy Középeurópa legfontosabb pénzügyi problémáit ezek a kérdések fogják a háború után képezni.

Ebben látom a mű legfontosabb részét, daczára annak, hogy szerző inkább odaveti ezt és csak néhány sort szentel neki. Sokkal többet foglalkozik magának az elképzelhető vámterületnek alakjával belső és külső szerkezetével, valamint gazdasági előnyeivel és hátrányaival. A közönséget is úgy látszik ez érdekli a könyvből legjobban. Nagyon sajnálom, hogy ebben sem Naumannt, sem olvasóit követni nem tudom, mert

vámpolitikát csak teljesen meghatározott vámterületen lehet folytatni. Ma azonban a vámterület hadászati területet jelent. Mig minden részben pontosan ki nem alakulnak a háború után az országhatárok, addig itt a legnagyobb bölcs is csak bolondságokat mondhat. Erre csak egy példát hozok fel. Midőn Naumaan könyvét írta, még Bulgária nem csatlakozott a középeurópai hatalmakhoz; vajjon, ha ma írná, nem tenn-e vele oly vámpolitikai okoskodásokat, melyek már a bolgár- osztrák-magyar-német vámközösséggel vagy legalább ie gazdasági kialakulásával folynak össze? Bizonyára igen. És ha ez így van, akkor egy esetleges más haditordulat, mondjuk a nyugati harctérnek messzebb való kiszélesbedése a calaisi csatorna felé, megint ugyanoly fundamentális eltolódást jelentene, és ez esetben esetleg Naumann a vámpolitikát megint más szempontból kellene, hogy nézze. Hiszen ne feledjük el, hogy bár politikusok és publicisták sokat változtathatják vámelveiket, a vámpolitika alapját mégis csak az illető geográfiai terület és annak hegy- és vízrajza, közlekedési útjai és földalatti kincsei szabják meg. Mindez ma nincs megállapítva, hanem, mint a régi philosophia tanítja: Omnes ruit.

Ezért ismét vissza kell térnem arra az álláspontra, hogy mindaz, amit Középeurópa közgazdasági kialakítása körül a szerző mond, ma még csak politikai lendület, de nem reális politika, legkevésbé vámpolitika. És éppen ezért, ha felteszi azt a kérdést, mint munkájának 232. és 233. oldalán felteszi, hogy Magyarország nyilatkozzék, miként akar Középeurópában helyet foglalni, mert — mint igen szépen mondja — »Magyarország nélkül nem tudjuk Középeurópát megszerkeszteni«; úgy hiszem, itt minden komoly tényezőtől azt a választ fogja kapni, hogy a *legmelegebb barátság és hálás elismerés érzelmétől áthatva a Németbirodalom iránt, vámpolitikát mi csak akkor tudunk csinálni, midőn vámterületünket már teljesen ismerjük.*

A könyvhöz IX. fejezet gyanánt statistika és történi összeállítás is van mellékelve. Ezen összeállítás többnyire ismert adatokból áll, de csoportosítása megfelel azoknak a messzire dobott körvonalaknak, amelyek Naumann egész könyvét jellemzik; inkább megtartandó politikai beszédek számára való adatgyűjtemény, sem mint azon alaprészletekbe menő aggodalmas méregetésnek anyaga, a melyből a háború után közdaságunk egyes tényezői saját teendőiket meritik.

Naumann könyvének remélhetőleg hazánkban is sok olvasója lesz, miután éppen a magyarság részéről megérdemli, hogy meleg barátságát épp oly meleg érdeklődéssel viszonzozzuk. Irálya legtöbbször érdekes, néha igen éles és nagyon lendületes.

Hegedüs Loránt.

India és a világháború.

Feleky Géza: India és a világháboru. (Budapest, 1915 Eggenberger-féle könyvkiadóvállalat, 43 old. Ára K 1.20.)

A világháború politikai és gazdasági okait tárgyaló irodalom nemzeti elfogultságoknak, ködös phrasisoknak és a leglényegesebbet magyarázatlanul hagyó közhelyeknek homoksivatagja, amelyben gyéren vannak a tudás gyümölcsét termő oázisok. Egyike e kevés oázisnak Feleki Gézának a „Nyugat“-ban, India és a világháboru czimen megjelent cikksorozata, amely most önálló füzet alakjában fekszik előttünk.

A tanulmány expositiója a következő: Canningtól Salisburyig az angol államférfiak Konstantinápolyt India biztosítása érdekében védték Oroszország ellen. Tehát Anglia vagy kockáztatta India birtokát németellenes politikája érdekében Dardanella akciója által — de tulajdonképen már a Revali találkozó óta — vagy pedig megváltozott Anglia számára Konstantinápoly jelentősége India szempontjából.

Feleky a mult mélységeiben alapozza meg a válaszát erre a kérdésre. Röviden vázolja Európa Indiai kereskedelmének történetét, a mely mindég nagy politikai és culturalis fejleményekkel állott kölcsönös visszahatásban; elmondja, hogy Angliának XVI. Lajostól Napoleon bukásáig Franciaország ellen folytatott küzdelmében mennyire fontos volt a gyarmatügyi, és különösen az indiai szempont, hogy miként jutott az indiai kereskedelem szilárd politikai keretek közé az angol hódítás befejezésével; elmondja végül, miként kezd a fiatalabb ipari világhatalmaknak, és különösen Németországnak expansiója révén az administratív uralom elégtelenné válni az angol gyarmatbirodalomnak az anyaország számára való hasznosítása céljából, és miként válik kívánatosná a világbirodalomnak vámsorompókkal való körülkerítése, a melyek egyszersmind megkönnyitenék azt is, hogy az anyaország vállait súlyosan nyomó katonai terhek a „Greater Britain“ tagjaira egyenletesen elosztassanak.

Minden messzebbmenő imperialista törekvésnek feltétele azonban az alapul szolgáló mai politikai kapcsolatok biztonsága. Feleky ezt a kérdést Indiára vonatkozóan vizsgálva, India történetéből és jelen faji, vallási, társadalmi és gazdasági viszonyaiból arra a következtetésre jut, hogy az angol uralmat belülről nem fenyegeti komolyabb veszedelem, mert nem támaszkodik pusztán a szervezett hadsereg fölényére a szervezetlen tömeggel szemben.

Az óriási félsziget egységes meseország gyanánt élt évszázadok óta a nyugati világ képzeletében; ez a hagyomány szülte azt az elterjedt felfogást, mintha Anglia ottan 460 milliós nemzetben uralkodnék; ez a hagyomány itatta át a történetírók gondolkodását is annyira, hogy különös vonásként emlegetik azt, a mi természetes: hogy t. i. Indiának, Ázsia legnagyobb déli félszigetének lakossága ép oly kevéssé egységes nemzet, mint Ázsia legnyugatibb félszigetéé, Európáé. De nem tagozódik nemzetekké sem, a fogalom európai értelmében. Európában a hódítók és a hódítottak vegyüléséből jöttek létre a nemzetek; Indiában az ősnépességnek és az egyes hódításoknak rétegei elszigetelten fekszenek egymás felett. Az ebből származó, nagyszámú és kiélezett faji, vallási és gazdasági ellentét valószínűtlenné tesz egy általános, vagy nagykiterjedésű indiai felkelést, amelyre csak két eshetőség van: fellázadhat a nyomor, ha a nélkülözések elfeledtetik az ellentéteket; és fellázadhat India, ha a kaszt-előítéletek és faji elfogultságok alól felszabadult értelmiség veszi át a papságtól a tömegek vezetését.

De az indiai földműves-osztály mind adók leszállítása körül, mind a kormány nagyszabású gazdasági tevékenysége révén végtelenül sokat köszönhet az angol uralomnak. Az elégedetlenség csupán a culturalisan és gazdaságilag leghaladottabb vidékek földműves-osztályában éleződik ki. Itt ugyanis a rationalis mezőgazdasági rendszerek alkalmazását hátráltatja az, hogy a befektetések által elért hozadéktöbbletre menten lecsap az ötven százalékos földadó.

És az indiai értelmiség sem kívánhatja az angol uralom megszűnését. Valamint a római császárok a Pax Romanaival ajándékozták meg Európát, úgy vitték az angolok Indiába a brit békét; hiszen az angol limeszekben innen csend van Indiában, az évszázados háborúk, testvérharcok után. A mohamedán és hindu értelmiségnek egyaránt attól kell félniök, hogy az angolok tétovázásával megszűnnék ez a brit béke. Jól tudják azonfelül azt is, hogy angol tőke mennyire nélkülözhetetlen India gazdasági fejlődése számára.

Természetesen vannak vallási sectariusok, akik mindenkép szabadulni akarnak a keresztény uralomtól; és politikai sectariusok az értelmiség között, a kik nem kötnek compromissumot a valósággal és végezni akarnak az angol uralommal, következék bár az özönvíz utána. Azonban a tulnyomó többség opportunisták és legfeljebb kívánságok keresztülvitele céljából folyamodik fenyegetésekhez.

India birtoka nem belülről van veszélyeztetve, hanem kívülről, Oroszországtól. Feleky röviden vázolja Oroszország ázsiai terjeszkedését, amely addig, amíg dél (India) és kelet (China) felé egyaránt irányult, egyesítette Angliát és Japánt, a mely azonban, amióta Oroszország az

orosz-japán háború nyomán keletázsiai terveit feladta vagy legalább is elodázta, Angliát egyedül fenyegeti és Japánt többé nem találja okvetlenül Anglia oldalán. Ha az orosz-japán szerződés lehetővé is tette Oroszország számára, hogy nagyobb erővel helyezkedjék szembe Németországgal és ezzel javított is Anglia Európai helyzetén — Feleky ezt az általánosan elfogadott momentumot figyelmen kívül hagyta — ugyanez a szerződés súlyosbitotta az Angliát Ázsiában fenyegető veszélyeket. Angliának tehát arra kell törekednie, hogy Oroszországnak nagy stratégiai vasutépítések által előkészített felvonulását India ellen úgy háritsa el, hogy az orosz törekvéseket más célra irányítja. Ez a cél a Balkán teljes felszabadítása és Konstantinápoly birtoka, amely faji, vallási és traditionalis szempontból nagyobb „pretium affectionis“-sal bír, könnyebben elérhetőnek látszik és közvetlenebb előnyöket biztosít, mint India meghódítása. Anglia azzal, hogy Törökországot kiszolgáltatta Oroszországnak, nemcsak hogy elodázta a nagy leszámolást ősi ellenségével, hanem a conflictus kitörésének idejére is javítani vélt helyzetén. Mert Oroszország Konstantinápolyt csak a középhatalmak ellen vívott háború árán kaphatja meg; ha megverik Oroszországot ebben a háborúban, hatalmi fejlődése egy emberöltővel hátráltatott; ha győz Oroszország, úgy engesztelhetetlen ellenségei lesznek a balkáni népek is, a kik nem látnák szivesen a „nagy fivért“ Konstantinápoly birtokában.

Ily módon az Indiára való tekintetek nagyban befolyásolták Angliának az utolsó évtizedben folytatott politikáját és a világháború felidőzésében is közreműködtek. De Feleky szerint a háborus ellentétek elsimitásában is nagy részük lehet.

Abból indul ki, hogy Németország számára a tengerek szabadságának nagy flottával való biztosítása nem lesz annyira szükséges, ha az Északi-tengertől az Eufrates völgyéig terjedő területek gazdaságpolitikai egysége megvalósul és a középhatalmak mérsékelt zónabeli industrialis területe megkapja délkelet felé Kisázsiaiban az ipari termékeket termelő féltroptikus zóna által való kiegészítést szárazföldi kapcsolatban, a Balkánon keresztül. Ezzel megszűnnék a német flottaveszély Anglia számára és megvalósulhatna Angliának a középhatalmakkal való szövetsége.

Lehetőleg a szöveg szószerinti felhasználásával igyekeztem ismertetni Feleky tanulmányát. Rendkívüli, széleskörű történelemtudásból táplálkozó, minden nép szépirodalmát fűszerül használó politikai publicista tehetség szárnybontását üdvözölhetjük benne. Kevés esszét ismerek, a mely már a benne foglalt adatok kiválasztásánál és csoportosításánál fogva is rövid 43 oldalon oly nagy mértékben és oly érdekesen tanulságos volna az általános történeti miveltséggel bíró olvasó számára, mint Feleky füzeté.

De ezenfelül az események kapcsolatára nézve is új szempontokat nyerünk a tanulmányból, amelyek mindenesetre erjesztőként hatnak a gondolkodásra és sok vonatkozásban helyeseknek látszanak.

Csak két irányban látom Feleky felfogását túlzottnak. Egyrészt nagyon is racionalistikusan magyarázza az utolsó két évszázad angol politikáját. Ezzel szemben az államok külpolitikai fejlődésre is áll az, a mit a Burke-Savigny-iskola és elágazásai a jogról, a nyelvről, a gazdasági intézményekről (pénz, piac, stb.) tanítottak, hogy t. i. ezek csak részben céltudatos kreatiók, más részben nem reflektált uton hanem „organikusan“, tehát bizonyos tekintetben „véletlenül“ létesült termékei a fejlődésnek. Mommsen és utána sok történetíró bőven indokolta ezt a felfogást a római birodalom keletkezésére vonatkozólag, a mely nem volt világhódítási törekvések megvalósulása, hanem részben defensív, részben egyéni ambícióknak ugródeszkául szolgáló, részben kapitalista csoportok érdekében indított háborúk eredménye és ugyan- ezt vallja az angol gyarmatbirodalomra vonatkozólag Seeley, a midőn azt írja, hogy „ugy látszik, öntudaton kívüli állapotban hódítottuk meg a világot“.

A másik ellenvetésem Feleky ellen az, hogy túlbecsüli a „Berlin-Bagdad“ népszerű eszmény megvalósulásának horderejét. Kisázsia nem jelent és sohasem jelentheti Németország számára ellenértéket tengerentúli kereskedelme kis részével szemben sem.

A Berlin-Bagdad-terv tárgyalása azonban egy rendkívül felvilágosító tételre is vezeti a szerzőt, amelyre eddig ily szabatosan kifejezve és az angol-német ellentétre vonatkoztatva még sehol sem olvastam és a melyben a tanulmány legértékesebb termékét látom.

„Az angol világbirodalom összefüggése nem kontinentális, hanem a tengeri hatalom eszközeivel biztosított. De a tenger csak addig kapocs egy ilyen birodalom részei között, a míg a birodalom tartja kezében a tengeri souverainitást; különben válaszfallá lesz. Két souverainje nem lehet a tengernek; két tengeri összeköttetésekre alapított világhatalom alig képzelhető el.“

Ez a tétel képesíti bennünket arra, hogy az angol-német ellentét tragikumát elfogulatlanul méltányoljuk; tragikumnak nevezem azért, mert a conflictus nem angol irigységben vagy egyéb emberi gyarlóságban, hanem össze nem egyeztethető létérdekekben gyökeredzik. Még világosabb lesz előttünk az összefüggés, ha a tételt bekapcsoljuk a nagy politikai írónak, Ruedorffernek a háborús elhatározásokat és ezzel közvetve a fegyverkezéseket racionalizáló elméletébe:¹⁾ Mig a szárazföldi

¹⁾ Ruedorffer : Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart, 214 old.

hatalmak számára hadseregük döntő veresége és egy veszített háború nem jelenti a megsemmisülést, míg tehát ezek a hatalmak egymás léha támadásai ellen elegendő mértékben biztosítva érezhetik magukat, ha olyan hadsereget tartanak, a mely ellen egy háború bizonytalan kimenetelű volna, vagy legalább is olyan áldozatot kívánna, a melyek nem állanának arányban az elérhető eredményekkel, míg ugyanezekből az okokból Németországnak nagy világkereskedelmi érdekeit tekintve, Anglia ellen olyan flottát kell építenie, a mellyel az összecsapás Angliára nézve is veszélyes volna, addig Anglia részére a tengeri vereség a megsemmisülést jelenthetné és ezért világbirodalma létezését csak úgy biztosíthatja, ha a feltétlen és semmilyen szerencsétlen véletlen által meg nem dönthető tengerészeti fölényt megtartja.

Schlesinger.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság évi rendes közgyűlését 1916. évi február hó 24-én, csütörtökön délután 6 órakor helyiségében (V., Mária-Valéria-utca 11., Magyar Folyam- és Tengerhajózási palota, I. emelet) tartja meg,

NAPIREND:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1915. évi jelentése.
3. Számvizsgáló-bizottság jelentése az 1915. évi zárszámadásokról
4. Az 1916. évi költségvetés megállapítása.
5. I. Az 1916. évre az elnök, II. egy főtitkár, III. két igazgató-választmányi tag, IV. öt számvizsgáló-bizottsági tag megválasztása.
6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság évi rendes közgyűlése után (1916. évi február hó 24-én, csütörtökön délután 6 órakor) Matlekovits Sándor dr., v. b. t. t. előadást tart: *Vámelőnyök (preferencia) a német—magyar—osztrák gazdasági közeledés tervezett eszköze*, címmel.

Inductio, valószínűség és statisztikai módszer.¹⁾

A statisztikai módszert lényegében inductionnak szokták felfogni, illetőleg az inductio egyik alkalmazási módjának. Ez a felfogás szinte közhelylyé vált a statistika tankönyvekben is, melyet igen sok statisztikai író minden mélyebb átfontolás nélkül említ fel.

Sigwart, ki a statistikát a logikai következtetés és továbbfejlesztő módjaként tárgyalja, a statisztikai módszert és a valószínűségi számítást az inductio segédműszereinek mondja.

Rümelin ezzel szemben azt a gondolatot fejezte ki, hogy a tömegmegfigyelés statisztikai módszere az inductiotól különböző és azzal koordinálnak tekintendő kutatási módszer, nem pedig valamely alfaja, vagy segédműszere az inductionnak.²⁾

Legujabban *A. A. Tschuprow*³⁾ és *Kaufmann*⁴⁾ orosz statisztikusok elevenítették fel a *Rümelin*-féle gondolatot és tovább vizsgálván a statisztikai módszernek az inductiotól különböző természetét, arra a

¹⁾ E dolgozat írójának felfogása szerint a statistika, mint külön ismeretkör, elsősorban módszertudomány, illetve más önálló tárgykörű ismeretágak általános segédtudománya. Ez azonban korántsem zárja ki, hogy a társadalomtudományok egyes terein alkalmazott statistika önálló tárgyú tudománnyá ne alakuljon ki (pl. a népességi statistika vagy demographia), akár átmenetinek tekintjük ezt a jelenséget tudománytani szempontból, akár nem. Ugyanigy épen nem zárja ki a statisztikának módszertani felfogása, hogy a katedrai statistika ki ne terjeszkedjék a társadalmi, illetve államtudományi műveltség számára nélkülözhetetlen népesedési, közgazdasági stb. stat. adatok ismertetésére.

²⁾ *Logik* II. kötet, 1. kiad. 502. l. Idézi *Rümelin* is a *Schönberg*-féle kézikönyv *Statistik* cz. részében. 1. 1882. kiad. II. köt. 472—3. *Rümelin*: *Zur Theorie der Statistik*. Tübinger Zeitschr. 1863. u. a. *Reden und Aufsätze*. 1875. I. kötet, továbbá *Statistik* a *Schönberg*-féle kézikönyv. 1882. kiad. II. kötet, 471—4. I.: *Die statistische Methode* c. a.

³⁾ *A. A. Tschuprow*: *Die Statistik als Wissenschaft*. *Arch. für Soz. Wiss.* XXIII. kötet és u. a. *Vizsgálódások a statistika elméletéről* (oroszul 1910. 2. kiad.). A *Tschuprow*-féle gondolatmenet ismertetését *Kaufmann* németül is megjelent könyvéből merítettem.

⁴⁾ *Kaufmann*: *Theorie und Methoden der Statistik*. Tübingen 1913. V. fej. *Die statistische Methode in ihrem Verhältnis zur Induction*. 140—155. l.

következtetésre jutnak, hogy a statisztikai módszer alapja a valószínűségi theoria.

Saját felfogásom szerint e nézetárnyalatok között úgy kell formulálnunk a leghelyesebbnek látszó álláspontot, hogy a tulajdonképeni — mondhatjuk az ideális — *statisztikai módszer különböző az inductio-tól, de különböző ez a valószínűségi következtetéstől is*. Minthogy azonban az ideális statisztikai módszer szerint való észlelés gyakran nagy nehézségekbe ütközik, ezért vagyunk kénytelenek a voltaképeni statisztikai módszert az inductioval meg a valószínűségi számítással kiegészíteni. Az inductio és valószínűségi számítás tehát a voltaképeni statisztikai módszerrel szemben kiegészítő és nem tulajdonképeni módszernek tekintendő.

Ismertessük most már az említett gondolatmeneteket közelebbről. A közkeletű és a tudományban nemrég még teljesen uralkodott felfogás, mely ma is túlnyomónak mondható, az, hogy a statisztikai módszer nem más, mint az inductionnak egyik változata vagy kiegészítő eszköze.¹⁾

Az inductionnak lényege az egyes esetekből az általánosra való következtetés lévén, úgy látszott, hogy a statistika módszere is egyszerűen ebbe a kategóriába vonható.²⁾ A lényeg szerint való azonositást, vagy meg nem különböztetést főleg mind a két módszer empiricus természetére vezethetjük vissza. Minthogy a statisztikai tömegészlelésnél, a számlálásnál is egyes esetek empiricus észleléséből kiindulva jutunk el a tömegészlelet eredményéhez, az első pillanatra úgy látszik, mintha itt is egyszerűen azt a következtetés-módot végeznők el, melyet inductionnak nevezünk a logikában.

Kénytelenek voltak azonban a statistika módszerére nézve már régóta elismerni azt, hogy ennek terén az inductio következtetései biztossága nem olyan nagyfokú, mint más némely tudományokban. A szigorú inductio terén például, ha $A + B + C$ jelenségre, mint okra, valahol $A_1 + B_1 + C_1$ jelenség következik okozat gyanánt, akkor feltehetjük, hogy mindazokban az esetekben, a hol A, B és C ily összességben lép fel, ott következni fog A_1 B_1 és C_1 -nek hasonló összessége is stb.³⁾ Két vagy több jelenség együtt előfordulásából és megállapított okozati összefüggéséből tehát a további együttelezőfordulásokban is ugyanolyan okozati összefüggésre következtethetünk a szigorú inductio terén.

¹⁾ Kaufmann i. m. 140.

²⁾ Így emlékszik meg a statistika módszeréről pl. röviden Kenéz is: A statistika elmélete cz. zsebkönyvében. 13. l.

³⁾ V. o. a Tschuprow-féle gondolatmenet Kaufmann által közölt ismertetésével is. K. i. m. 140–2.

A physikai tudományokban pl. alkalmazhatunk ilyen szigorú inductiot. Bizonyos jelenségek együttlőfordulásából ott biztosan következtethetünk a legszigorúbb okazonosságra, úgy hogy szigorú törvényeket állíthatunk fel inductive.

A statisztikai módszert igénybevevő kutatások terén azonban korántsem mindenütt, vagy épen csak kivételesen mondhatjuk el azt, hogy az inductio útján oly szigorú és biztos következtetések volnának levezethetők, mint pl. a természettudományokban. Sőt épen a statisztikai kutatás legtágabb és leggyakoribb területe, az emberi társadalom jelenségei olyanak, a melyekre vonatkozólag a természettörvények biztosságával bíró következtetések levonása inductio útján lehetetlen. Ezen a téren az inductio csupán pontosabb vagy kevésbé pontos következtetések, valószínűségek megállapításához juttathat el, de sohasem kivételeket nem tűrő törvényekhez, olyan értelemben, a mint azt a physika, chemia vagy matematika mezején látjuk. Fel lehet tenni például azt, hogy a társadalomban az emberek bizonyos kategoriái bizonyos okok, körülmények között egy meghatározott módon fognak többé-kevésbé cselekedni, de vajjon kifejezhetjük-e ebbeli feltevésünket olyan biztossággal — mondja Lexis¹⁾ — mint a milyen biztossággal állíthatjuk, hogy pl. egy darab vas mágnessá válik, ha villamos áramot vezetünk rajta keresztül?

Világosan rámutat már *Sigwart* arra, hogy a statisztikai módszerre ott van szükség, a hol a rendszerinti inductioval nem boldogulunk, azért a statisztikai módszert az inductio segédmódszerének tartja. Rümelin, ki következtetéseiben a statistika módszerére vonatkozólag tovább megy *Sigwart*-nál, nagyon figyelemreméltónak tartja *Sigwart* felfogását, mely szerint:

„a hol a fogalmunk körébe eső tárgyak egyéni különbségei miatt és bizonyos következtetések előfeltételeinek nem izolálható volta miatt szorosán vett törvényeket nem állapíthatunk meg, ott a statisztikai számlálások egybevetése bizonyos empirikus szabályszerűségekhez vezet el egyelőre, melyek állandóan ismétlődő átlagszámokban kifejezve egy bizonyos időben egy bizonyos módon való történésre vonatkoznak.“

„E szabályszerűségek egyelőre pusztán leíró természetűek
. . . . Okozati összefüggéseket csak a differentialis módszerrel mutathatunk ki, mely a részletátlagokat, a különbözőést felmutató összetételek eseteit foglalja össze és ezeket az összességátlagokkal egybevetve, jogot ad arra a föltesésre, hogy a részátlagértékeknek az összességátlagtól

¹⁾ Zur Theorie der Massenerscheinungen etc. 1877. Idézi Kaufmann is i. m. 142.

való különbségei attól a tényezőtől függnnek, a mely a külön megszámlált eseteket a többiektől megkülönbözteti¹⁾)

Rümelin tovább fejtegetve a Sigwart-féle gondolatot, arra a helyes következtetésre jut, hogy a statistikai módszer nem az inductio kiegészítő vagy segédműszereként szerepel voltaképen, hanem *ott és ott is* szerepel, a hol az inductio nem alkalmazható. Ennélfogva nem lehet az ennek kiegészítője, vagy alárendelt fajtája, hanem külön alkalmazási térrel bíró önálló kutatómódnak kell ezt tekintenünk.

Rümelin e következtetése módszertani szempontból igen nagy jelentőséggel bír, miért is röviden összefoglaljuk azt a következőkben:

„Jellegzetes iránya az emberi gondolkodásnak a jelenségek át nem tekinthető sokaságán és különféleségén akként eligazodni, hogy a többékevésbé hasonló jelenségeket csoportokba foglaljuk és a csoportokat határozott fogalmi szömeghatározással látjuk el, minek folytán kisebb és áttekinthető fogalomkörrel állunk szemben.“

„Minden általános fogalom tartalmát sok és egymástól különböző dolog tölti ki, mert semmi sincsen, a mi feltétlenül és teljesen egyeznék más valamivel. Csakhogy az egyenlőség (és egyenlőtenség) mértéke is a legnagyobb különbségeket mutatja fel. A valóságban tehát az emberi fogalmak által megvont határok a concret esetekben elmosódnak és átmeneti alakzatokat mutatnak fel. Mindazonáltal kétféle ily (elhatároló) fogalmat kell megkülönböztetnünk, a szerint, a mint az egyenlő vagy a különböző, a constans, vagy a variabilis, a typicus, vagy az egyéni van-e túlsúlyban. Az egyik változatot fajtajelző (Gattungs.), a másikat többségi vagy csoportjelző fogalomnak²⁾ (Pluralitäts- oder Gruppenbegriffe) nevezhetjük.“

„Ha fajtaról beszélünk, akkor az egyes eseteket vagy példányokat egymással egyenlőknek vagy megegyezőknek tartjuk, melyek csupán a lényegtelen és a fajtajelleg szempontjából figyelembe nem jövő vonatkozásokban különböznek egymástól. A fajta meghatározására szolgáló eszköz az inductio, mely az egyesből, vagy több példából következtet az általánosra. E következtetés jogosultságát az adja meg, hogy minden egyed tartalmazza és kifejezi az általánosat (t. i. a fajtát). A fajta leírása tehát a typicus egyes eset leírásában áll és azért a beszédben is egyes számmal fejeződik ki, pl.: a vas, a tölgy, a hernyó, a czethal, a galamb, a ló stb.“

„Egészen más esettel állunk szemben, hogy ha valamely fogalomszó

¹⁾ Sigwart Logik 11. k. 502. 1. és Rümelinnél Schönberg KK. 472—3.

²⁾ Rövidebben fajtafogalomnak vagy csoportfogalomnak, illetőleg fajtanévnek és csoportnévnek is mondhatjuk a magyarban.

oly dolgokat vagy jelenségeket foglal össze, a melyeknek van ugyan egy vagy több közös ismertető jelük és ezért e részben egybe is foglalhatók, de a mely dolgok vagy jelenségek közül egyetlen egyik sem tarthat igényt arra, hogy azt a felsőbb fogalom meghatározására irányadónak, *typicusnak* tekintsük.“

„Ily többségi fogalmak megismerésénél az *inductio* módszere már tökéletesen cserbenhagy minket. Itt korántsem elég egyetlen vagy kevés szárnú példát kiragadnunk és abból a többi valamennyire következtetnünk. Egy önkényesen választott öngyilkossági eset pl. csak abból a szempontból lehet hasonló a többihez, hogy itt is, meg amott is az az életnek önkéntes kioltásáról van szó, de már az, hogy ki az az öngyilkos, cselekményének mi az oka, elkövetési módja, helye, ideje, tehát, hogy melyek azok a mellékkörülmények és változatok, a melyek combinatióiból lehet csak a cselekményt megérteni, teljesen feltáratlanok maradnak ily találomra kiragadott példák által és sohasem ismerhetők meg kellően.“¹⁾

„Hogy ilyen esetekben használható és gyümölcsöző legyen a megfigyelés, e végett az illető jelenségek egész *complexumát* át kell tekintenie és összehasonlítónan átkutatnia. Az *inductio helyébe tehát, mely az egyesben mindig a typicusat tételezi fel, az egyetemes vagy tömegmegfigyelés lép.* A tömegmegfigyelés szempontjából lényeges dolog azután nemcsak a szem előtti fekvő jelenségek egész terjedelmét megszámlálás útján constatálni, hanem meg kell figyelni az egyes esetek eltéréseit is, valamint megszámlálva és összehasonlítva kell előtárni ezeknek az eltéréseknek a terjedelmét és combinatióit is. A számlálás tehát itt nem csupán valamely esetleges mellékszempont. A cél ugyanis mindig az, hogy valamely, bár összetartozó és összehasonlítható, de mindazonáltal variabilis és egyedileg eltérő dolgokból álló egészet tegyünk tárgyává egy olyan megismerésnek, a melyet az *inductio* eszközével elérni nem tudunk.“

„Ennek a jelzett módszernek közös sajátja ugyan az *inductio*val, hogy szintén olyan kutatási eszköz, mely empiricus adatok megfigyelésére irányul, hogyha azonban ragaszkodunk a csoportfogalmaknak a fajtajelző fogalmaktól való már kifejtett megkülönböztetéséhez, akkor ebből az is következik, hogy a tömegmegfigyelés nem pusztán segéd-eszköze az *inductiónak*, hanem azzal *coordinált* viszonyban álló valami. A többségi fogalmak megismerése szempontjából az *inductio* elégtelen,

¹⁾ Ily csoportfogalmak még pl.: a tömeg, a nőtlenség, a francziák, a polgárság, melyeknek egy-egy individuma sem tarthat igényt arra, hogy az ő egyéni tulajdonságait a csoport lényeges és jellegzetes tulajdonságai megnyilatkozásainak tartsuk.

a fajtajelző fogalmaknál pedig a tömegmegfigyelés felesleges. A két módszernek tehát nem azonos rendszerint az alkalmazási tere, hanem egymástól különböző.“

„A tömegmegfigyelés módszerének lényege éppen mindig a kidomborodó ellentét az inductióval szemben, mely utóbbi az egyest az általános példajaként állítja oda.“¹⁾

2. Rümelinnél ekként látjuk már annak felismerését, hogy a statistika voltaképeni módszere: a tömegészlelés, a számlálás, alaptermészetében különbözik az inductiótól és nem tekinthető az ennek folytán sem inductiónak, sem az inductio segéd vagy kiegészítő kutatómódjának.

A statistika elmélete szempontjából ez a gondolat nagyon fontos, habár Rümelin óta — ki azt felvetette — éppen ebben az alakjában eléggé következetes és megfelelő terjedelmű továbbépítését meglehetősen nélkülözzük is az elméleti statistikusoknál.

A Rümelin-féle álláspont különös fontosságát a statistikára nézve nem abban látom, hogy a statistikai módszernek az inductiótól eltérő sajátosságait kiemeli. Erre a körülményre mások is felhívták a figyelmet: Rümelin előtt, ő maga is Sigwartra hivatkozik. A logikai kutatómódokat vizsgáló philosophusnak előbb-utóbb észre kell vennie azt, hogy a tömegészlelés módszere más, mint az egyest a többes példájának tekintő megszokott inductióé. Észre is vették ezt. Csak az a kérdés, hogy *miképpen* vonták azután le ennek az észrevevésnek a következményeit. Sigwartnál ezt abban látjuk, hogy a statistikai módszert az inductio egy különös alfajának, illetve segédmódszerének jelölte meg. Már ez is lényeges megállapítás, de inkább a philosophust és nem a Rümelin-féle értelemben vett statistikai módszer theoretikusát elégítheti az ki teljesen.

Messzire vinne tárgyunktól, hogyha a statistikai módszerre vonatkozó felfogásokat és megállapításokat tovább nyomoznók a bölcselet irodalmában. Csak annyit kockáztathatunk itt meg általánosságban, hogy egészen más szemmel kell tekinteni a statistikai módszert a logikai következtetési mód alapschémaít főleg az inductióban és deductióban látó philosophusnak, mint egy olyan statistikai theoretikusnak, ki a statistika lényegét éppen abban találja meg, hogy az általános módszer-tudomány vagy más ismeretágak általános segédtudománya. Csakis ebből az irányból származhatott a statistikai módszert az inductióval nem alárendelt, hanem azzal koordinált viszonyba állító és az inductiótól eltérő és külön módszertypusnak kategoriáját kiemelő gondolat, melyet Rümelin megállapít már, de a melynek tudománytani kiépítését inkább a jövő feladatának tartja.

¹⁾ Rümelin : Statistik, 473—4. 1. Schönberg f. kk. i. k. 2. kötet,

A statisztikai módszert az inductióval coordinált és külön kutatás-mód viszonyába állító megismerésnek fontos volta pedig, azért kell, hogy a statistikát elsősorban önálló módszertudománynak tekintő statisztikai theoreticus előtt domborodjék ki a maga teljes voltában, mert míg a philosophus előtt a statisztikai kutatásmód csak egy a többi közül és körülbelül így van ez a statistikát elsősorban önálló társadalomtudománynak, socialis vagy sociológiai következtetéseket vagy éppen nomographikus eredményeket megállapító ismeretkörnek néző statistikusok előtt is, — addig, ha a statistikát mint önálló módszertani fogjuk fel, — előbb-utóbb rá kell jönnünk arra, hogy mennyire elvileg különbözik annak voltaképeni módszere az inductiotól.

A statistikát általános módszertudománynak néző statisztikai theoretikus szempontjából ugyanis az válik a statistikus feladatává, hogy a legkülönbözőbb tudományok és ismeretkörök számára észleljen, megfigyeljen stb. Szerinte azonban a concret tudománycsoportok szempontjai szerint való következtetések elvégzése, — tehát pl. a társadalomtudományi indukálás és dedukálás bizonyos adatokból, — már nem a statistikus, hanem a sociológus, a nemzetgazda, a demografus stb. hatáskörébe tartozik. A statistikus sajátos és tulajdonképeni szerszámtárában ekként legfőbb és legtipikusabb szerszámként szerepel — statistika tömegmegfigyelő módszere és csak aféle nem saját, idegen eszközként az inductio. Éppen úgy, mint a kovácsmester saját és főszerszámjának fogja tartani a fogót és a kalapácsot, de csak idegen szer számnak az asztalos vagy ácsmesterséghez tartozó gyalulót, vagy szekerczét.

A módszertani statistikusnak is meg kellett látnia előbb-utóbb, hogy az ő eredeti szerszáma, a statisztikai tömegmegfigyelés nem csupán valamely változata vagy kiegészítője az inductiónak, hanem különálló, sőt azzal bizonyos elvi alapellentétet felmutató sajátos kutatásmód, mely tehát coordinált külön módszer gyanánt kell, hogy szerepeljen az inductio mellett.

Már sokkal kevésbé domborodhatott ki ez a szempont azoknak a statistikusoknak a szemében, a kik a statisztikát elsősorban nem általános módszertudománynak¹⁾ nézik, hanem a társadalomtudományok egy olyan fajtájának, mely társadalmi, közgazdasági stb. törvényeket, szabályokat van hivatva megállapítani. Ezeknek a közgazdasági és társadalomtudományi tanulságokat, szabályszerűségeket, sőt törvényeket kutató

¹⁾ illetve a kik a concret tárgykörű »alkalmazott«, nem módszertani (pl. népe-sedési, morál-) statistika mellett nem különböztetik meg a társadalomtudományokon kívül álló — önálló és általános módszertani statistikát is.

statistikusoknak ugyanis főszerszámjuk még az inductio, a melynek segítségével mint következtetéssel kitöltik azt az ürt, a mely az egyedileg megfigyelt, megszámlált, észlelt adatmennyiség és a teljesen át nem tekintett általánosról levont szabály között fekszik vagy néha nagyon is tátong. Az ilyen társadalomtudományi statisztikus tehát a magától tudományos főcélját, a társadalomtudományi tanulságok, törvények megállapítását az inductio eszközével keresi túlnyomólag, ez lesz ekként az ő főszerszámja és nem csoda, ha a tulajdonképpeni statisztikai módszerben ő sem fog látni egyebet egy olyan segédeszköznél, almódszernél, melynek hivatása a főszerszámot támogatni.

De nem várhatjuk a statisztikai módszer önálló voltának tisztán álló megismerését másrészt az olyan u. n. matematikai irányú statisztikusoknál sem, a kik ebbeli működésében a statistika mintegy belefűl a matematikába, a kiknél elhomályosúl már a számlálás és a számolás külön lehetőségeinek, céljainak és feladatkörének a határa. Megtörténhetik tehát ily módon, hogy bizonyos matematikai felfogás a statisztikai módszernek *más irányban* való meg nem különböztetéseiből vezet. Ilyennek tarthatjuk talán többé-kevésbé legújabbban a Tschuprow-féle felfogást, mely megkülönbözteti a statistika módszerét az inductiótól, de másrészt annak lényegét a valószínűségi számításban véli feltalálni.

3. Tschuprow a Rümelin által kifejezett azt a gondolatot, hogy a statisztikai módszer az inductiótól különböző és azzal coordinált kutatómód, kimerítőbb gondolatmenetben fejtette ki.¹⁾ Vizsgálódásának eredménye ebben a tekintetben megegyez a Rümelinével, de Tschuprow továbbfűzte a statisztikai módszer természetének a vizsgálatát, melyből pár szóval az alábbiakat jegyezzük meg.

A tiszta inductio alkalmaztatásának alapfeltétele — úgymond — hogy kimerítően ismerjük a *teljes* complexumát mindazoknak az okoknak, melyek befolyása alatt a vizsgált jelenség a maga alakját felvette, illetőleg kimerítően ismerjük azoknak az okozatoknak teljes complexumát is, a melyeket az adott okcomplexum maga után von. Azonban a társadalomtudományokban — sőt a természettudományokban egy nagy részében sem — nem találjuk meg a tiszta inductionnak az okok és okozatok eme teljes ismeretére vonatkozó alapfeltételeit. Ennélfogva a tiszta inductiv következtetési módok logikai chablonjai e tudománytereken nem vezethetnek biztos következtetésekhez. Ha ugyanis az alkalmazott következtetési mód nem felel meg azoknak a követelményeknek, melyeket a végkövetkeztetés biztossága szempontjából azzal szemben támasztanunk

¹⁾ A. A. Tschuprow: orosz monographiájának (Vizsgálódások a statistika elméletéről 1910. 2. kiad.) idevonatkozó részét Kaufmann i. m. ismertetéséből vettem.

kell, akkor maga az eredménye ennek a logikai eljárásunknak: a végkövetkeztetés, bebizonyítatlan marad.¹⁾

Hogyha most már daczára annak, hogy az inductiv módszer alapfeltételeinek megfelelni nem tudunk, következtetéseink mégis súlylyal bíró eredményt mutatnak fel az említett tudományok terén, ennek oka nem lehet más, mint az, hogy gondolatmenetünk ezekben a következtetésekben valami más úton, a logikai kutatás más módszerével (t. i. nem az inductio útján) jutott el.

A társadalmi jelenségeknél, a hol a statisztikai kutatómód legfőképp alkalmazódik, azonban nemcsak az okok és okozatok tökéletes ismerete hiányzik, hanem van még egy másik körülmény is, mely az inductiv végkövetkeztetés talaját aláássa, t. i. az okoknak és az okozatoknak a pluralitása.²⁾

Ha oly jelenségeket hozunk egymással vonatkozásba, melyeknél az ok komplikáltabb, mint az okozat, akkor az okok pluralitásával, — ha a következmény komplikáltabb az oknál, az okozatok pluralitásával állunk szemben. Ha most már az okok és következmények még bizonyos közös elemeket is tartalmaznak, ezek mellett azonban még olyan elemekre is akadunk, melyek függetlenek maradnak egymástól, akkor az ilyen komplikált jelenségek között oly természetű okozati összefüggések támadnak, melyek jellemző sajátsága úgy az okok, mint a következmények pluralitása.³⁾

Ily komplikált okozati összefüggések megállapítására az inductio nem alkalmas, de ezeknek feltárására szolgál a statisztikai eljárás.

Hogyha most már a statisztikai módszer, mely az okok és okozatok pluralitása folytán előálló komplikált jelenségek megismeréséhez segít — nem inductio —, akkor kérdés, hogy miféle más tudományos eljárásban keressük a statisztikai végkövetkeztetések alapját?

Abból a negatív körülményből, hogy az ily komplikált összefüggés nem megoldhatatlan, még nem lehet az okozati összefüggés megállapítását kimagyarázni. Hogy tehát e magyarázatot megadhassuk, az okok és következmények összefüggésének olyan természetét kell felfedeznünk, a melyhez a statisztikai módszer szabályai épenúgy hozzásimulhatnak, a mint hozzásimulnak az inductiv módszerek szabályai az összefüggés elválaszthatatlanságának ismertető jeléhez. *Ilyen természetet mutat fel Tschuprow szerint a valószínűség.* Még pedig eredeti formájában a pluralitás két alakja közül az egyiket: *a következmények pluralitását*

¹⁾ L. Kaufmannál-i. m. 143. 1.

²⁾ U. o. 145—8. 1.

³⁾ U. o. 147. 1.

mutatja fel a valószínűségi számítás. Pl. hogy ha az okok bizonyos combinatiojában A. és B. következmény állhat elő, mekkora a valószínűség A. bekövetkezéséhez? A következmények pluralitása mellett azonban az okok pluralitásával is kell számolni a statistika analysisének. Tehát az ok és következmény összefüggésének olyan karakteristikáját kell megtalálni itten, a mely azokra az esetekre is találó, a melyekben valamely eredmény többféle okok következtében is állhatott elő. A matematikai valószínűség megfelel ennek a szempontnak is és így az okok pluralitásának esetében sincsen szükség más karakteristikonra, mint a matematikai valószínűségére.

Ily gondolatfűzéssel jut el Tschuprow ahhoz a következtetéshez, hogy a statistikai módszer, melynek segítségével az okok és okozatok pluralitásának eseteiben is boldogulni tudunk az összefüggések megállapításában, lényegében nem az inductioval, hanem a valószínűségi számítással egyezik meg.

Ha pl. váratlan sürgönyt kapunk valakinek a haláláról, kérdés, hogy mily valószínűség van arra, hogy az illető typhusban halt meg. Ha a typhusban való megbetegedés valószínűségét $\frac{1}{300}$ -nak, a typhus halálos kimenetelét pedig $\frac{1}{4}$ -nek vesszük, akkor $\frac{1}{1200}$ a valószínűség esete. ¹⁾

4. Az a kérdés most már, hogy a statistikai módszer lényegét csakugyan a valószínűségi számításban találjuk-e fel, mint Tschuprow? A miért pl. valamely halálozási statistikának az adataiból arra az eredményre jutunk, hogy minden 1200-ik ember typhusban hal meg stb. stb., jogosultak vagyunk-e arra, hogy a statisztikai módszer lényegét a valószínűségi teoriában találjuk meg?

Tschuprow, a mikor következtetéseit előadja, mindig a statistikai módszer „*nomographicus*“ functioiról beszél. Tehát törvényszerű következtetések megállapítását feltételezi statistikai módszer segítségével. A *nomographicus* tudás előfeltétele, hogy az okok és okozatok, előzmények és következmények oly szigorú összefüggését tudjuk megállapítani, melyekre törvényszerű következetességgel lehet bizonyos szabályokat építeni. Épen azért a *nomographicus* tudás ideális terét a természettudományok némelyikének terén kell felfedeznünk pl. a fizikában. Kaufmann nem ért egyet Tschuprowval abban a tekintetben, hogy a statistikai módszer *nomographicus* megismeréshez vezethessen. Szerinte a statistikai módszer csupán az *ideographicus* vizsgálódás eszköze, mely vizsgálódás nem kutat természettörvényeket, hanem megelégszik az események és jelenségek tisztán *pragmaticus* magyarázatával, vagyis az okozati ösz-

¹⁾ 1. Kaufmannal i. m. 148 – 9. 1.

szefüggés megállapításával s annak megmagyarázásával. Megmagyarázról is azonban természetesen csak annyiban lehet szó, a mennyiben ezt az illető körülményekre és feltételekre vonatkozó és rendszerint nagyon is tökéletlen ismereteink megengedik.¹⁾

Kaufmann szerint a statisztikai módszer feladata ebből az ideographicus jellegéből kifolyólag nem más, mint csupán empiricus törvényszerűségek, mint állandóságok (Konstanzen), szabályszerűségek és összefüggések megállapítása, melyeknek végleges megmagyarázása már nem a statisztika, hanem a különféle specialis tudományágak vagy a gyakorlati élet feladata. A statisztikai módszer feladata tehát véget ért, mihelyt valamely statisztikai okozatösszefüggést megállapított, de sokszor még hamarabb véget ért az, mert a statisztikus igen gyakran kénytelen bizonyos statisztikai állandóságok vagy dynamicus tendenciák — emelkedések, esések, időzaki vagy szabálytalan hullámzások — megállapításával megelégedni, mert e megállapításoknak sokszor már a legelemibb magyarázata is végtelenül messze esik a statisztika módszerétől.²⁾

Ezekben a határokon belül — úgymond Kaufmann — azonban a statisztikai módszer független az inductiotól, mert a statisztikai módon vizsgált tömegjelenségeknél nem állapíthatnak meg szigorú okozati összefüggést, legfeljebb olyan lazább összefüggést vehetünk ott észre, melynek az ok és okozat szoros kapcsolata nem előfeltétele annyira, mint az inductionnak. A statisztikai végkövetkeztetés — mondja Kaufmann — főleg a statisztikai csoportcoefficiensek különbségeire támaszkodik. Itt aztán Sigwertot veszi igénybe, hogy a statisztikai kutatómód logikai basisára vonatkozó nézetét kifejtse. Sigwart szerint ugyanis azok a tételek, melyek empiricus szabályszerűségeket fejeznek ki, különféleségeket kötnek össze, — feltétlenül valamely okozati összefüggésre engednek következtetni, . . . mert egy annyiszor ismétlődő időbeli összetalálkozás vagy egy egymástól független történések időszakainak eme pontos megegyezése³⁾ oly nagymértékben valószínűtlen, hogy már ennél fogva is feltehetjük, hogy itt realis összefüggésről van szó. Mindenütt tehát — úgymond — a hol a statisztikai adatsorok összerakása és analyse szabályszerűségek és okösszefüggések felállításához vezet, nincs szükségünk a szigorú inductio szabályainak és schemáinak itt keresztülvihetetlen alkalmazásához fordulunk, hanem megelégedhetünk a valószínűség theoria alapelveivel. A statisztikai következtetéseknel alkalmazott eljárás mutat fel bizonyos analogiát az inductióval, de azért ez az analogia messze van még a teljes identitástól. Az okok és következmények pluralitásának és

¹⁾ L. Kaufmann i. m. 149—151. 1.

²⁾ i. m. 151.

³⁾ Pl. rossz termések és nagyfokú halandóság.

nem teljes ismeretének feltevéseivel dolgozó statisztikai módszer *csak lazább okozati összefüggések megállapításához vezethet és alapelve, melyre feltevéseit építi: a valószínűség gondolata.*¹⁾

5. Kérdés most már, hogy ezek alapján a matematikai valószínűség gondolatát elfogadhatjuk-e a statisztikai módszer lényegének. A Tschuprow—Kaufmann-féle felfogás — szerintünk is feltétlenül helyesen — főleg azért tartja a statisztikai módszert az inductiótól lényegében különböző valaminek, mert ez oly területen mozog, ahol az okozati összefüggések teljesen át nem tekinthetők s ahol az okok és következmények pluralitása fordul elő. Ennélfogva csak lazább okozati összefüggéseket ismerhetvén meg, lényegileg valószínűségeket állapít meg csupán és ezért jut arra az eredményre, hogy a statisztikai következtetés a valószínűségen alapulván, a statisztikai módszer alapja a valószínűségi elmélet.

Ez a tétel két részre bontható: *a)* a statisztikai módszer nem inductio és *b)* a statisztikai módszer a matematikai valószínűség elvén (vagy theorián) alapuló módszer. Egy kis matematikai észjárással azután a következővé lehetne fogalmazni a második (*b*) részt, hogy a statisztikai módszer valószínűségi számítás.

Szerintem positivebb megítélésbeli eredményhez juthatunk el, ha először is a statisztikai módszer pozitív fogalmából indulunk ki. A tulajdonképeni statisztikai módszer alatt Rümelinnel egyetértőleg az universalis vagy tömegészlelést értjük, melynek lényege: „a jelenségeket egész terjedelmükben megszámlálva (durchzählend) constatálni“, ezenkívül „megfigyelni az egyes esetek eltéréseit“, megszámlálva és összehasonlítva előtárni az eltérések terjedelmét és combinatióit.“²⁾

A statistika tulajdonképeni módszere a Rümelin-féle felfogás szerint a tömegészlelés, a számlálás, mely mivelet az összesség minden egyedének külön észleléséből áll. Ezt az értelmét a statisztikai módszernek nem vonta kétségbe a Tschuprow-Kaufmann-féle felfogás sem.

A számlálás nem inductio. De azért a számlálás éppen olyan biztos logikai művelet, mint a legszigorúbb inductio. A hol minden egyes egyedét észleltünk, ott nincsen többé inductióra szükség, mert minden következtetésnél biztosabb észlelet áll rendelkezésünkre. *De nincsen szükség ott valószínűségi számításra sem, mert biztosan tudjuk már a kutatott körülményt.*

A hol tehát a statisztikai módszer tökéletesen keresztülvihető ott a biztos észlelet, — nem pedig csupán valamely biztosabb, vagy kevésbé

¹⁾ i. m. 153—5.

²⁾ Rümelin i. m. 474. 1.

biztos végkövetkeztetés, nagyobb vagy kisebb valószínűség — áll rendelkezésünkre.

Hogyha például minden születési és halálozási eset pontos észleléssel, vagyis hibátlan számlálás folytán pontosan tudjuk, hogy egy bizonyos községben 625 születési és 439 halálozási eset fordult elő vm. évben, — a természetes szaporodás tehát 186 — akkor itt tökéletesen biztos észlelettel állunk szemben. Nincsen tehát e részben sem *inductio*, sem valószínűségi számításra szükség.

A teljesen keresztülvihető tulajdonképpeni statisztikai észlelés, vagyis a pontos számlálás tehát sem nem *inductio*, sem nem valószínűségi számítás.

Mint hogy a tulajdonképpeni statisztikai módszer (a számlálás) teljes érvényesülése kizárja és feleslegessé teszi úgy az *inductiót*, mint a valószínűségi számítást, ennél fogva a statisztikai módszer lényegileg sem az *inductio*, sem a valószínűségi elven nem alapulhat. Az *inductio* és a valószínűségi számítás csak ott foglalhat helyet, a hol következtetni vagy valószínűnek tartani kell valamit, tehát a mikor *statisztikailag* pontosan észlelni, pontosan megszámlálni nem tudunk többé valamit. A továbbkövetkeztetés vagy valószínűsítés számára az alapot megadó, tehát az eredeti statisztikai módszer pedig csak az lehet, melynek segítségével a kutató ember a kutatás *concret* tárgyairól, dolgairól közvetlenül *absolut* és *concret* adatokat szerez.

A statisztikai módszer lényegét megadó ilyen alaplévelet, vagyis maga az eredeti statisztikai módszer a számlálás, az egyedi észlelés, az átszámlálás útján való tömegészlelés. Ez adja meg, az eredeti *concret* adatokat, a statisztikai *ősanyagot*, *ősadatokat*, mely a további feldolgozás, rendezés stb. tárgya. Kérdjük: mit állapíthat meg a valószínűségi számítás enélkül az *ősadatokat* előállító észlelés nélkül azon a téren, melyre a statisztikai kutatás vonatkozik?

Semmit. A valószínűségi számítás és általában a matematika *magában véve* semmiféle *concret* statisztikai eredményt nem érhet el. Hogy a matematikának bizonyos eljárásai alkalmazhatók legyenek a statisztikai *ősadatokra*, ahhoz *megelőzőleg*, egy a statisztikai *ősadatokat*, vagyis a matematikai módszer céljaira felhasználható *concret* *coefficiensanyagot*, az életben gyökeredző példatárt rendelkezésre állító kutatásmód szükséges. Ilyen kutatásmód a statisztikai.

Míg a matematika tudományában a matematikai *schemák* a lényegesek és azok a példák, melyekre azokat alkalmazzuk, teljesen *melékesek*, addig azoknál az ismeretköröknél, melyekre a statisztikai kutatást alkalmazzuk, éppen a *concret* adatok teszik a kutatás *célját*. Ezt a célt sohasem érhetjük el *egyedül* valamely matematikai eljárás se-

gitségével. Ellenben a legfontosabb alapadatokat kizárólag csak a statisztikai módszer segítségével szedhetjük össze.

A valószínűségi számítás ekként társadalmi valószínűségeket is csupán a statisztikai észlelés módszere által összeszedett realis számadatakra vonatkozólag állapíthat meg. Ha ez utóbbiakat elveszük, vagy nem szolgáltatjuk megelőzőleg egy heterogen kutatómód segítségével, akkor teljesen légtüres térben mozog csupán az a valószínűségi számítás. A valószínűségi számítás, illetőleg matematika és az észlelendő konkrét jelenségek között üres tátong. Matematikával nem lehet közvetlenül észlelni jelenségeket, hanem csak a már más módon észlelt konkrét adatokra lehet matematikai sémákat alkalmazni. A matematika tehát nem lehet eredeti statisztikai módszer.

Ha most már azt mondjuk, hogy az inductio különbözik a statisztikai módszertől azért, mert az inductio az egyesben az összesség példáját tekinti, a statisztikai módszer ellenben az összességet egyedileg észleli és vizsgálja át, s ha azt mondjuk, hogy az inductionnak oly téren, a hol szorosabb okozati összefüggés nincsen, nem boldogulhatunk, akkor a valószínűségi számításra nézve még lényegesebb elvi különbséget állapíthatunk meg a statisztikai módszerrel szemben, mert ez utóbbival s általában a matematikával semmiféle statisztikai észlelést nem lehet elvégezni, sem okozati összefüggést megállapítani.

A statistika alaplőveletét a számlálást nem pótolhatja a számolás, a mint nem pótolja azt az inductio sem.

Míg az inductio a statisztikai módszerrel szemben csak részben figyel meg az átvizsgálódó összességet és a további megfigyelést a következtetéssel pótolja, addig a valószínűségi számítás maga tulajdonképpen sem nem észlel, sem nem következtet, hanem csupán a már más módon észlelt adatok számtani sémákba foglalásával *számít* ki bizonyos pl. társadalmi esélyeket. Ezek az esélyek azonban csupán valamely társadalmi történés matematikai valószínűségeinek nagyságát fejezhetik ki, de sohasem nyújtanak biztos következtetést valamely egyednek, egyedi esetnek konkrét sorsára, a mint pl. egy sorsjegy nyeresi valószínűségének kiszámítása nem mondja meg, hogy az illető sorsjegy fog-e nyerni vagy sem.

Míg tehát az inductio sok esetben és tekintetben kevésbé biztos észlelési mód a statisztikai módszernél és azt nem pótolhatja, addig a matematikai valószínűségi következtetés csakis a konkrét adatoknak bizonyos mennyiségét nyújtó valamely statisztikai észlelés alapján és annak megtörténte *után* vehető alkalmazásba.

6. Ha ekként abból indulunk ki, hogy a statistika voltaképeni mód-

szere a számlálás, az alábbi következtetéseket állapíthatjuk meg az imént mondottak értelmében:

a) a számlálás — tehát a statistika eredeti módszere — sem nem inductio, sem nem valószínűségi számítás;

b) a hol a számlálás pontos megvalósítható, ott a számlálás útján észlelt körülményekre nézve nincs szükség sem inductiora, sem valószínűségi számításra, mert a pontos számlálás biztosabb eljárás emezeknél;

c) az inductio, vagy valószínűségi számítás szüksége ott léphet csak fel, a hol a számlálással már nem boldogulunk, a hol tehát teljes biztossággal észlelni nem tudunk.

Hogyha tehát a számlálást illetőleg az universalis vagy tömeg-észlelést tekintjük a Rümelin-féle értelem szerint a statistika eredeti módszeréül, akkor úgy az inductiót, mint a matematikai valószínűségi teoriát nemcsak különálló, hanem a statisztikai kutatás szempontjából az eredetivel szemben csupán kiegészítő, vagy kiegészítő kutatómódnak kell tartanunk.

Balás Károly.

Háború-kockázat az életbiztosításban.

Az életbiztosításoknak a háború-kockázatra való kiterjesztésével a szakkörök már közel száz éve foglalkoznak. A régi felfogás helyett, mely szerint a háború-kockázatra a halandósági táblázatok nincsenek tekintettel, e kockázat megközelítőleg sem számítható ki s így vele biztosítási szempontból komolyan foglalkozni nem lehet, a biztosítók mindinkább oly módozatok után voltak kénytelenek kutatni, melyek segélyével e kétségkívül nehéz kockázatot — legalább részben — vállalni tudják. A biztosítás általában, de különösen az életbiztosítás, a biztosított részéről előrelátást, a jövőre való gondoskodást tételez fel; természetesnek kell tehát találnunk, hogy a hadköteles korban levő biztosítottak egy háború eshetőségével is számolnak és súlyt helyeznek arra, hogy biztosításaik érvénye éppen háború idején ne szüneteljen.

Nem véletlenség, hogy a háború-kockázattal az életbiztosítási ágazatban szakszerűen legelőször Németországban foglalkoztak s e probléma ma is ott van legtökéletesebben megoldva. A német előrelátás nem tévesztette szem elől e kérdés fontosságát oly országban, melynek gyakori háborúi, az általános védkötelezettség behozatala és kiterjesztése, valamint rohamos fejlődése okozta exponált világpolitikai helyzete e kérdés megoldását sürgette. A biztosítottak hosszabb mozgalmára a kölni Concordia lepte meg az érdekelteket 1854-ben ama kijelentésével, mely szerint legalább 5 éve fennálló életbiztosításait — ha a biztosított nem tiszti rangban és csupán törvényszerű kötelezettségénél fogva teljesít hadi szolgálatot — a hadi-kockázatra pótdíj nélkül teljes összegben érvényesíti.

A Concordia ezen elhatározása a biztosítottak szempontjából kétségkívül fölötte méltányos, azonban biztosítás technikailag nem helyeselhető. Ez intézet külön kockázati ellenszolgáltatás nélkül a kockázat oly rosszabbodását vállalta, melyet — különösen akkoriban — áttekinteni sem lehetett. Hogy a Concordiát egyes német intézetek ennek daczára siettek követni, az üzleti szempontból nagyon is érthető. Néhány sveizi

intézet példájára a Gothai 1888-ban e német intézeteket is túlszárnyalta, a mennyiben a háborús kockázatot minden megszorítás nélkül szintén pótdíjmentesen vállalta, illetve csupán hivatásos katonák részére irt elő évi 3⁰/₀₀ pótdíjat a biztosított tőke után.¹⁾ Ez utóbbi intézet elhatározására nyilván befolyást gyakorolt a Poroszország által a hadsereg és haditengerészet részére időközben (1871-ben) megalakított életbiztosító intézet is, melynek kötvényei a hadi-kockázatot szintén fedték.

A Gothai említett kötvényfeltétele határkövet jelent a háborús életbiztosításban. A hadkötelesek élénk érdeklődése mellett a szakkörök beható tanulmányozás tárgyává tették és csakhamar egész irodalma keletkezett e kérdésnek.

Ezen u. n. *gothai rendszer* hívei úgy érvelnek, hogy a hadi-kockázat általában a biztosítottak akaratán kívül, azoknak törvényszerű hadkötelezettségüknél fogva áll elő; nem méltányos és hazafias cselekedet tehát a hadbavonulók biztosítási feltételeit bármiképpen megnehezíteni, vagyis a hadi-kockázatot a biztosítottak összességének kell viselnie. Látjuk tehát, hogy e rendszer ezen kérdés megoldásánál első sorban socialpolitikai, gazdasági és hazafias elveket tart irányadónak. Bizonyos, hogy e szempontokat egy intézetnek sem szabad szem elől tévesztenie, de nagyon is vitatható, vajjon ezen a biztosítót és biztosítottat egyaránt érdeklő kérdés megítélésénél az elsőség nem a biztosítási technikát illeti-e.

Biztosítási szakszempontról a technikai követelményeknek sokkal inkább megfelel a *stettini rendszer*, mely szerint a hadi-kockázatot az ezen risikót tényleg igénybe vevő érdekeltek, tehát hadbavonultak összességének kell viselnie. A hogyan kockázat az egyszerű életbiztosítás, úgy külön kockázat ennek keretén belül a hadi-kockázat is, a minek kockázati díja külön fizetendő. A társadalom senkinek sem nyújt díjmentes életbiztosítást, nem nyújthat tehát ingyenes háború-biztosítást sem.

A jelenleg működő életbiztosítók a hadi-kockázattal szemben igen különféle magatartást tanúsítanak. Ennek megértésére vizsgáljuk meg behatóbban, hogy az életbiztosításoknak a háborúra való kiterjesztésével a biztosítók minő kockázatot vállalnak.

Hogy egy életbiztosítás *megkötésénél* a háború-kockázat pontos ellenértékét tudjuk kiszámítani, a következő három kérdésre kellene szintén pontos választ adnunk:

lesz-e, illetve lesznek-e háborúk a szóbanforgó biztosítás tartama alatt? Ha igen

¹⁾ A dolgozatunkban felhasznált adatok egy részét Manes Versicherungslexikon és a Biztosítási és Közgazdasági Lapok szolgáltatták.

részt fog-e venni biztosítandó a biztosítás tartama alatt ezen háborúk egyikében, esetleg több háborúban? Végül

mekkora lesz a háború (háborúk) halálozási aránya?

A háború-kockázat megítésénél e szerint összetett valószínűséget kell vizsgálat tárgyává tennünk, még pedig

a) *a háború bekövetkeztenek valószínűségét,*

b) *a biztosítottaknak a háborúban való részvételi valószínűségét és*

c) *a háború halálozási valószínűségét.*

Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a biztosító álláspontja sokkal könnyebb, ha a hadi-kockázat vállalására vonatkozólag esetről-esetre a *háború kitérésekor* kell nyilatkoznia, tehát mikor a háború valószínűsége bizonyossá lett (a); ez esetben az érintett állomány tekintetbe vételénél (b) csupán a háború halálozási arányát (c) kell számításba vennie.

Kétségtelen, hogy az első helyen felsorolt faktor, a háború bekövetkeztenek valószínűsége, matematikailag ki nem fejezhető, sőt arra általában következtetni sem lehet. Ennek dacára az életbiztosítók első sorban kénytelenek a háború lehetőségével számolni és annak eshetőségére fetkészülni. Vonatkozik ez különben bármely ágazatot űző biztosító társaságra is, mert mint látni fogjuk, a háború bizonyos fokú gazdasági kockázatot jelent minden intézetre nézve. Gondos vezetés külpolitikai feszültségek idején a rendesnél erősebb tartalékozással és a vagyontételeknek kevésbé kockázatos befektetésével is igyekezni fog egy esetleges háború veszteségeit enyhíteni.

A biztosítottaknak a háborúban való részvételi valószínűsége megítélésére a társaságoknak pontosabb támpontot csak a most folyó világháború eddigi tapasztalatai nyújtanak. A biztosítók — csak úgy mint a közvélemény — háború előtt aligha gondoltak arra, hogy a katonailag kiképzett népfelkelők egy részét már a mozgósítás első napjaiban harczoló csapatokhoz fogják beosztani, hogy az eddig lenézett „untauglich“-oknak csak kis hányada fog idehaza maradni, avagy hogy az 50 éves apa 18 éves fiával együtt fog harczolni. Háborúban minden egészséges férfi katona, az életbiztosítottak pedig általában egészségesek. A nem hadköteles 50 (55) éven felüliek az életbiztosítási állomálynak kisebb részét képezik; mondhatjuk tehát, hogy egy hosszabb és nagyarányú háború az állomálynak igen tekintélyes részét érinti és a biztosítottak közül a felmentettek száma adott esetben nagyobb lehet, mint a katonai szolgálatra alkalmatlannak találtaké.

Vizsgáljuk végül a háború halálozási valószínűségét.

Az eddigi háborúk halálozási arányai igen különbözők voltak, azonban a rendelkezésre álló statisztikai adatok részben hiányosak és nem

feltétlenül megbízhatók. Katonai körök legmegbízhatóbbnak tartják a németeknek az 1870—71-iki háborúra vonatkozó részletes adatait, míg nyílt titok, hogy az orosz-japán háború veszteségeit az orosz hadvezetőség a ténylegesnél alacsonyabbnak tünteti fel. Külön a biztosítottakra ez eddigi háborús statisztikai adatok nem terjednek ki.

Némileg megbízható adataink a háború-halandóságról a krími háború óta vannak, míg a régebbi időkben inkább az egyes nagyobb ütközetek és csaták veszteségeit jegyezték fel. *A krími háború (1854—56.)* alatt a francziák halottakban 30·9⁰/₀-ot, az angolok 22·7⁰/₀-ot, az oroszok pedig 22·5⁰/₀-ot veszítettek. Az *1877—78-iki orosz-török háború* az oroszoknak újabb 16·3⁰/₀ veszteséget okozott. Helytelen lenne azonban e számokról talán a mai világháború veszteségére következtetni. A halálozási okokat is felölelő adatok ugyanis azt bizonyítják, hogy e háborúban közel négyszer annyian haltak meg betegségekben, mint sebesülés folytán, a minek oka kétségkívül az akkori egészségügyi berendezések kezdetlegességében rejlik. A krími háború veszteségei e szempontból így alakulnak: francziák sebesülés folytán 6·5⁰/₀, betegségek következtében 24·4⁰/₀; angolok: 4·7⁰/₀, illetve 18⁰/₀. Végül az oroszok vesztesége az 1877—78-iki háborúban így oszlik meg: 5⁰/₀ sebesülés, 11·3⁰/₀ pedig betegség okozta halál.

Az *1864. évi német-dán háborúban* 1·6⁰/₀, az *1866. évi német-osztrák háborúban* 2·7⁰/₀ volt a győztes fél vesztesége halottakban.

A *francia-német háborúban (1870—71)* 1,451.952 mozgósított német közül 1,113.254 nyomult be Franciaországba. A veszteség halottakban 41.210 volt, tehát az egész hadseregnek kerek 3⁰/₀-a, a hadrakelt sereg után számítva pedig 3·7⁰/₀, a miből 2·5⁰/₀ sebesülés következtében halt meg. A francziák halottakban hadseregüknek mintegy 10⁰/₀-át veszítették el. A német 3⁰/₀-nyi összvesztés fegyvernemek szerint így oszlik meg: gyalogság 6·6⁰/₀, tüzérség 3·4⁰/₀, lovasság 3·1⁰/₀, vonatcsapatok (szekerészek) 2·8⁰/₀, egészségügyi csapatok 2·1⁰/₀ és műszaki csapatok 2⁰/₀. A tényleges állománybeliek négyszer annyit veszítettek halottakban, mint a népfölkelők.

Az *angol gyarmati csapatok* háborús vesztesége másfél évtized alatt 0·10⁰/₀₀ és 64⁰/₀₀ között váltakozott.

Az *orosz-japán háborúban* a győztes fél vesztesége nagyobb volt, mint a legyőzötté. A japánok halottakban 7·2⁰/₀-ot veszítettek, a miből 4·9⁰/₀ a sebesültekre esett. Az orosz hadvezetőség 3·2⁰/₀ veszteséget vallott be, melyből 2·5⁰/₀ sebesülés következménye volt.

Mondhatjuk tehát, hogy a háborúk halálozási valószínűsége még csak megközelítőleg sem állapítható meg előre. A veszteség függ a küzdő seregek létszámától, a hadviselők nemzetiségétől, a technika állá-

sától, a hadviselés módjától és céljától, a hadszintér közegészségügyi, népességi és földrajzi viszonyaitól, a hadjárat tartamától stb.

Fontos körülmény az is, hogy a háborúk a polgári lakosság halálozási valószínűségét is kedvezőtlenül befolyásolják, mely hatás néhány évvel a háború után is tapasztalható. Azok a biztosítók tehát, melyek a kockázat gondos megválogatása folytán a háború előtt a halandósági táblázatoknál kedvezőbb esedékességeket mutáltak fel, ily módon elért nyereségük jelentékeny részének kiesésével lesznek kénytelenek számolni.

Kétségtelen, hogy a mai világháború pontosabb statisztikai adatokkal fog szolgálni és a statistika külön a biztosítottakra is ki fog terjedni. Nézetünk szerint azonban maga a háború halálozási aránya minden háborúban más és más lesz a jövőben is s így a jelenlegi háború tapasztalatait kellő fenntartással kell fogadnunk. A mostani világháború statisztikai adatainak szerintünk az lesz a legjelentősegteljesebb következménye, hogy elég megbízható támpontot fog arra nézve nyújtani, hogy egy háború legrosszabb esetben mekkora károkat okozhat egy életbiztosító intézetnek; *a háborús összkockázat maximumára* tehát a mostani háború tapasztalatai után nagyobb pontossággal lesz módunkban következtetni.

A *gazdasági kockázat* alatt azokat a károkat kell értenünk, melyek az életbiztosítókat a háborúban résztvevők háborús halandóságán kívül a háború következtében érik. A moratorium okozta díjkiesés, az állomány egy részének a díj nem fizetése vagy behajthatatlansága miatti elvesztése, a befektetett vagyontökének kisebb hozama, a rendesnél jóval gyakoribb kötvénykölcsönök és visszaváltások, erős árfolyamveszteségek, a díjbehajtás drágulása, a künnlevőségek tekintélyes részének elvesztése, új üzletek kötésének nehézségei mind oly jelenségek, melyek régi és jól megalapozott intézeteket is próbára tesznek. Különösen francia társaságok az úgynevezett „*krisis clauzula*“-val (kikötés válságok esetére) igyekeznek e károkat enyhíteni, midőn kötvényfeltételeik gazdasági válságok idején mentesíti őket kötvénykölcsön nyújtása, a visszaváltási összeg kifizetése és hasonló kötelezettségeiktől. A mobil tőkeerőnek tehát háborúban elsőrendű fontossága van.

Eddigi fejtegetéseink alapján kimondhatjuk tehát, hogy a háborúkockázat végeredményben különféle faktorok és valószínűségek eredője, melyek nagyságára csak következtethetünk, de azoknak matematikai kiszámításáról szó sem lehet. Természetes tehát, hogy e kockázat ellenértékét sem tudjuk pontosan kiszámítani, hanem csak — helyesen az összes befolyásoló körülmények figyelembe vételével — kombinálni, megközelítőleg meghatározni.

Ily körülmények között érthetőnek találjuk az életbiztosítóknak e

kockázattal szemben megnyilvánuló — már említett — igen különböző álláspontját. Alig találunk a biztosítás terén oly szélsőségeket, mint éppen a hadi risico megítélésénél.

A társaságokat ebből a szempontból többféleképpen osztályozhatjuk. Közelfekvő az osztályozás a szerint, hogy az életbiztosítók a háborús kockázatot — ha megszorításokkal is — egyáltalán vállalják-e, vagy sem. Ma kevés oly társaság van, mely e risikót az életágazatban egyáltalán nem vállalja; hazai népbiztosítóink legtöbbször azonban népbiztosításait háború esetén nem tartja érvényben.

Legtöbb életbiztosító a háborús-kockázatot csak bizonyos maximumig vállalja, néhányan az összeget nem korlátozzák.

Az intézetek némelyike e kockázatot pótdíjmentesen vállalja, a legtöbb azonban külön ellenszolgáltatást köt ki. Az ellenszolgáltatás négyféle lehet, de ezek combinációja is előfordul.

Az ellenszolgáltatás egyik neme a pótdíj, mely ismét a legkülönbözetesebb. A pótdíj lehet egységes, vagy kockázatok szerint különböző; fizethető a biztosított tőke, a biztosítási díj vagy a kockázati tőke arányában, annak teljes összege vagy csak bizonyos hányada után, fizetendő lehet egyszer és mindenkorra, a biztosítás egész tartama vagy annak egy része alatt, végre esetről-esetre [a hadiállapot bekövetkeztével, egy vagy több részletben.

A monarchiánkbeli intézeteknél az ellenszolgáltatásnak kedvelt formája az a feltétel, hogy a teljes rendes életbiztosítási díj ellenében a háború-kockázat csak a biztosítási összeg bizonyos hányadát, leggyakrabban 50%-jét fedi.

Az ellenszolgáltatás két másik módja leginkább németországi biztosítóknál fordul elő. Egyik szerint a társaságoknak bizonyos feltételek mellett jogukban áll a háború folytán esedékessé vált biztosítási összegeket aránylagosan redukálni, a másik pedig adott esetekben a biztosítottak utánfizetési kötelezettségét írja elő. Gyakori mindkettő combinációja és általában e rendszereknél is a legváltozatosabb formákat találjuk.

Legtöbb intézet különbséget tesz kockázat szempontjából hivatásos katonák és nem hivatásosak, sokan — különösen a hazánkban működő biztosítók — tartalékosok és népfölkelők között is. A kockázatnak még erősebb osztályozása tisztek és legénységi állományúak, valamint fegyvernemek szerint is előfordul.

Gyakori megszorítás végül az a követelmény, hogy a biztosítás bizonyos idővel a háború kitörése előtt már érvénybe lépett legyen.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy az olasz biztosítási monopólium életbiztosítási kötvényei egy évi fennállás után a hadi-kockázatot is fedik. Egy évnél rövidebb fennállás esetén tisztek 5%, legénység 3%

pótdíjat fizetnek a biztosított tőke után, illetve territoriális és egészségügyi csapatoknál beosztottak e pótdíjak felét.

Minket leginkább érdekelnek a hazánkban működő társaságok. A helyett tehát, hogy a még lehetséges kombinációkkal foglalkozzunk, lássuk röviden ezen intézetek háborús feltételeit; az intézetek megnevezése ránk nézve érdektelen.

Magyar és osztrák részvénytársaságok.

1. Népfölkelők 30.000 koronáig, tartalékosok 10.000 koronáig félösszegre díjmentesen, egyébként pótdíj.

2. 20.000 koronáig egyszer és mindenkorra 2^{0/00} pótdíj, ezen felül úgyszintén hivatásosaknál 4–6^{0/0} vagy tizszer fizetendő 5^{0/00} pótdíj.

3. A biztosítás a háború-kockázatot nem fedi, csupán díjtartalék fizettetik ki.

4. Díjmentes 10.000 koronáig félösszegre; ha az így esedékes összegek az állomány 4^{0/0}-át meghaladják, aránylagos reductio.

5. Hadkötelesek 30.000 koronáig díjmentesen, hivatásosak 4^{0/00} pótdíj.

6. Több intézet: (hat havi fennállás után) tartalékosok 20.000 koronáig félösszegre, népfölkelők 30.000 koronáig teljes összegre díjmentesen, ezen felül, úgyszintén hivatásosak 5–6^{0/0} pótdíj.

7. Hat havi fennállás után 20.000 koronáig népfölkelők a teljes, hadkötelesek félösszegre díjmentesen, hivatásos katonák 5–6^{0/0} pótdíjjal.

8. Félévi fennállás után pótdíj nélkül félösszegre, még pedig népfölkelőknél 30.000, hadköteleseknél 20.000 koronáig.

9. Félösszegre 20.000 koronáig pótdíj nélkül, hivatásosak 6^{0/0} díjpótlékkal.

10. Hat havi fennállás után díjmentes a biztosítási összeg felének erejéig.

11. 20.000 koronáig külön díj nélkül, hivatásosak részére 5^{0/0} pótdíj.

12. Korlátlan összegig, népfölkelők pótdíjmentesen, különben 2–6^{0/0} pótdíj.

13. A biztosított összeg 50^{0/0}-a erejéig díjmentes, azonban hivatásosak részére pótdíj.

Magyar és osztrák szövetkezetek, illetve kölcsönös intézetek.

14. Népfölkelők 10.000 koronáig díjmentesen, egyébként külön díj ellenében.

15. Három havi fennállás után korlátlan összegig: első hat óra 3^{0/0}, további hat óra 2^{0/0}, újabb tizenkét hónapra 2^{0/0} pótdíj. A 43 évesnél

idősebb, nem hivatásos katonák biztosításai hadi-risikóra akkor is kiterjesztetnek, ha a biztosítás a háború alatt kötött. (Érvényes a mostani háborúra).

16. Hivatásosak pótdíjjal, népfölkelők 10.000, tartalékosok 5000 koronáig félösszegre külön díj nélkül.

17. Nem hivatásosak 10.000 koronáig díjmentesen, egyébként pótdíj.

18. Tartalékosok 5000 koronáig félösszegre, népfölkelők 15.000 koronáig teljes összegre pótdíj nélkül, hivatásosaknál 5⁰/₀ pótdíj.

19. Egy havi fennállás után 10.000 koronáig külön díj nélkül.

20. Előzetes bejelentés mellett pótdíjjal.

Külföldi intézetek.

21. Pótdíjat csak hivatásosak fizetnek.

22. Félévi fennállás után háború esetén 48 órán belüli bejelentés mellett évi 6⁰/_c pótdíjjal.

23. Hivatásosak pótdíjjal, különben külön díj nélkül, de a biztosítás első évében csak a tőke 20⁰/₀-a, második évében 40⁰/₀-a erejéig.

24. Nem hivatásosak félösszegre legfeljebb 10.000 koronáig pótdíj nélkül, egyébként pótdíj ellenében.

25. Hat havi fennállás után 6⁰/₀ pótdíj a biztosítás egész tartamára.

26. 40.000 koronáig díjmentes, hivatásosoknak évi 3⁰/₀₀ pótdíj.

27. Díjmentes, hivatásosak évi 5⁰/₀₀ pótdíj.

28. Több intézet: hivatásosak részére pótdíj. Háború után szükséghez képest összes biztosítottak, vagy a háborúban résztvettek pótdíjat (kirovás, Umlage) fizetnek, esetleg a kifizetendő biztosított összeg arányosan redukálható.

Megjegyezzük, hogy egyes intézetek kötvényfeltételeiben a felsorolt adatok helyett csak arra való utalást találunk, hogy a háborúkockázat külön megállapodás tárgyát képezi; mi azonban részben azokat a feltételeket közöltük, melyeket az igazgatóságok tényleg megállapítottak. Fontos annak kiemelése is, hogy az általános biztosítási feltételek több intézetnek adják meg a jogot a tőke esetleges redukálására, a mit a háborús feltételek külön nem tüntetnek fel.

Vizsgáljuk e feltételeket egyelőre tekintet nélkül arra, hogy az ellenség előtt való frontszolgálatot, vagy általában háborúban teljesített katonai szolgálatot minősítenek az egyes intézetek háború-kockázatnak. A magyar kereskedelmi törvények 504. §-a második bekezdése a biztosítót ellenkező kikötés híjján mentesíti fizetési kötelezettsége alól, ha a biztosított *csatában*, vagy *az ott nyert sebek* következtében hal meg, a mit ily határozottan csak Japán, Spanyolország és Peru törvényei mon-

danak ki, mivel szemben Bolivia, Ekuador és Kolumbia törvényei a biztosítókat a háború-kockázat vállalására minden ágazatban kötelezik. A magyar K. T. említett rendelkezése daczára a legtöbb életbiztosítási kötvény a háborúban teljesített katonai szolgálatot is hadi-kockázatnak minősíti, szerintünk (v. ö. K. T. 502. §.) teljes joghatálylyal; e kérdés bíróságainkat ezidőszerint eléggé foglalkoztatja.

A dolgozatunk bekezdésében mondottak tekintetbe vételével azon biztosító intézeteknek kell igazat adnunk, melyek a biztosítottak igényeit a hadi-kockázatnak akár korlátolt elvállalásával is kielégíteni igyekeznek, a mit hazai intézeteinknél általában tapasztalunk. Annál meglepőbb, hogy a magyar *népbiztosítók* a háborús-kockázatot általában nem vállalják, a mit nézetünk szerint az ezen ágazatbeli nagyobb gazdasági kockázat, erősebb halandóság, tetemesen nagyobb költségarány stb. sem indokol kellőleg. Megszorítás nélkül tudunkkal csak egy társulat — egy magyar vegyesbiztosító szövetkezet leányintézete — vállalja a hadirisikót népbiztosításainál a tőke utáni évi 5°/_o pótdíj ellenében.

Biztosítás technikai szempontból már eddigi fejtegetéseink alapján sem helyeselhetjük a nem ritkán reklámcélokat is szolgáló „díjmentes háborúbiztosítás“-t. A gazdasági és socialis szempontból nagyon üdvös igyekezetnek, hogy az életbiztosítási kötvényeket mindinkább megtámadhatatlanokká tegyük, megvan a technikai határa. A háború után fogjuk csak megtudni, hogy a nagy, igazán nemzetközi állománynyal és óriási tartalékokkal bíró régi életbiztosítók ügyvitelére a biztosításoknak a hadikockázatra való díjmentes kiterjesztése minő befolyást gyakorolt. De feltétlenül elítélendő, ha kellő tartalékokkal nem rendelkező, vagy kisebb intézet e kockázatot — bár erős megszorítással — szintén minden ellenszolgáltatás nélkül vállalja. A vezetőség könnyelműségét az évtizedes békére való kedvelt hivatkozás sem menti, mert a biztosító egész tevékenységének csak egy főelve lehet: számolni minden lehetőséggel.

A háború-kockázat ellenszolgáltatása méltatásánál fontos gazdasági és socialis érdekekre is tekintettel kell lennünk. Nevezetesen a biztosított érdeke azt kívánja, hogy *háború alatt* a rendesnél magasabb biztosítási díj ne legyen fizetendő. A régi Stuttgarti évkönyvből olvashatjuk, hogy az 1870—71-iki háború alkalmával csak hetvenen érvényesítették fennálló biztosításaikat hadi-kockázatra, míg kétszázkilenczvenheten a pótdíjat fizetni nem tudván, kénytelenek voltak biztosításaikat abbahagyni. A mai világháború is mutatja, hogy különösen a háború kitörésekor csaknem teljes gazdasági pangás áll be és egyes körök fizetőképessége erősen csökken. Számos ipari és kereskedelmi üzem szűnik meg, a mi a biztosítók szempontjából azért sem közömbös,

mivel e körök az életbiztosítást különösen erősen veszik igénybe és az állomány legtekintélyesebb részét képezik. Ha az életbiztosító társaságok üzemüket e követelménynek megfelelően rendezik be (kellő nagyságú háborús és külön tartalék, a háborús esedékességeknek részben a háború utáni rendezése stb.), e szempont érvényesülésének nincsen akadálya.

A fentiek szerint előnyösnek kell tekintenünk, ha az ellenszolgáltatás a háború után (utólagos pótdíj vagy kiróvás), a biztosítás egész tartama alatt, vagy a biztosítás megkötésekor egyszer s mindenkorra esedékes, ámbár ez utóbbi két esetben — mint a háború-kockázat méltatásánál kifejtettük — a kockázat megítélése a biztosító részére sokkal nehezebb. Ide sorolhatjuk azon módozatot is, mely szerint a teljes biztosítási összegnek megfelelő rendes díj ellenében a háború-kockázat a biztosított összegnek pl. 50%-ára terjed ki, ámbár e rendszernél a biztosított ellenszolgáltatásáról csak a háborús kár bekövetkeztekor lehet szó.

Mindezen módozatok legtöbbje azért is előnyös a biztosítottakra nézve, mert az esetben, ha a biztosítottat a háborús-kockázat kiterjesztéséből kifolyólag újabb kötelezettség — pl. utólagos pótdíj fizetése — nem terheli, a katonai szolgálatra való bevonulás bejelentésének esetleges elmulasztása a biztosítót — nézetünk szerint még ellenkező kikötés esetén sem — mentesíti fizetési kötelezettsége alól. Ugyanis a bejelentés elmulasztása ily esetekben a biztosító összkockázatát nem befolyásolja még akkor sem, ha — a mi csak nagyon elvétve fordul elő — az ily feltételek mellett vállalt háborús-kockázat külön viszontbiztosítatnék is. Régi jogszokás, hogy a viszontbiztosító a direkt-biztosító kárában és díjában aránylagosan osztozik, a mit hasonló peres esetekre nézve is úgy szólván minden viszontbiztosítási szerződés hangsúlyoz.

Vizsgáljuk röviden azon feltételeket, melyek az ellenszolgáltatás mérvét kockázatok szerint különféleképen szabják meg.

A hivatásos katonáknál a háborúban való részvételi valószínűség általában nagyobb, mint a nem ténylegeseknél. Eltekintve attól, hogy a hivatásosak életkorukra való tekintet nélkül vonulnak hadba, elképzelhetők oly expedíciók, megszállások stb., melyek csak a hivatásosokat érintik; a mellett e kategória háború nélkül is nagyobb veszélynek lehet hivatásánál fogva kitéve (belső zavarok elfojtása stb.).

Vitatható azonban, vajjon a hivatásos katonák háborús halálozási valószínűsége a ma hadbaszálló óriási néphadseregekben is kedvezőtlenebb-e, mint a nem ténylegeseké. Mi azt hisszük, hogy e szempontból nem képeznek a hivatásosak a hadköteleseknél rosszabb kockázatot.

A kockázat helyes megítélésére vaíl tehát, ha az egyszer és mindenkorra, vagy a biztosítás egész tartama alatt fizetendő pótdíj hivatásosak részére a rendesnél magasabb; de kifejtett nézetünk szerint ez

alig indokolt, ha a pótdíj csak háború alatt, vagy háborúként fizetendő.

A kockázatnak társaságainknál divó azon megítélése, mely tartalékosokkal szemben fiatal népfölkelőket is előnyben részesít, ma már túlhaladott álláspont. A mai milliós hadseregekben népfölkelő és tartalékos — apa és fia — egymás mellett küzdenek s így általában egy kockázatot is képeznek.

Végül a kockázatnak rangfokozat és fegyvernemek szerinti különválasztása abból a helyes elvből indul ki, hogy lehetőleg minden kockázatra a megfelelő kockázati díj essék. Kérdés azonban, hogy a helyes arány mindig kiszámítható-e; gondoljunk csak arra, hogy ma a lovasság nagy része gyalogos szolgálatot teljesít, vagy hogy várostromnál az ostromlott tüzérség vesztesége gyakran nagyobb, mint a gyalogságé stb. A kockázat ily osztályozása tehát nem mindig vezet a kívánt célhoz, de a biztosító ügymenetét mindenesetre komplikálja.

A leggyakoribb megszorítás, a biztosított összeg maximálása, általában két célú követ: egyrészt nem kívánatos a biztosító szempontjából a csaknem kiszámíthatatlan hadi-kockázatot korlátlanul, esetleg erejét meghaladó összegig vállalni, másrészt e kockázatot a társaságok gyakran saját számlán tartják meg. A háború-kockázat viszontbiztosítása az életágazatban előnyös viszontbiztosítási szerződés megkötését gyakran megnehezíti, mert e kockázattól a viszontbiztosítók ezidőszert érthető okokból idegenkednek. Gyakori eset, hogy a direkt-biztosítók, ha kötvényfeltételeik a hadi-kockázatot maximálják, vagy külön kikötés tárgyává teszik, e kockázat viszontbiztosításával csak a háború kitörésekor foglalkoznak. Ha a viszontbiztosítást előnyösen elhelyezni nem tudják, a viszontbiztosított részekre vagy egyáltalán nem vállalják e kockázatot, vagy pedig kellő pótdíj ellenében a hadirisikót ezen részekre is egyedül viselik.

A szintén gyakori megszorításnak, mely szerint a hadi-kockázat csak a háború kitörése előtt bizonyos idővel már érvényben volt biztosításokra terjed ki, főcélja e rizikó minél erősebb korlátozása. A mellett méltányos, hogy régibb felek előnnyel birjanak újabbakkal szemben, a mi a biztosítottaknak egyenesen érdekük a góthai rendszernél, a hol a kockázatot részben maguk viselik.

Legvégül azt kell megvitatnunk, vajjon a hadi-kockázat ellenszolgáltatása leghelyesebben a biztosított összeg, a biztosítási díj, avagy a díjtartalékkal csökkentett biztosított tőke — a kockázati összeg — arányában számítható-e. Mig a magyar és osztrák társaságok a pótdíjat a biztosított tőke után számítják, addig a legtöbb németországi életbiztosító csupán a kockázati összeget veszi tekintetbe.

Lubarsch egyik legutóbbi aktuális közleményében¹⁾ az általános német véleményt képviseli, mely szerint vita tárgyát sem képezheti, hogy a hadi-kockázat ellenszolgáltatását helyesen a kockázati összeg arányában kell kivetni. Sőt Lubarsch egyéni véleményében annyira megy, hogy szerinte a viszontbiztosítót még akkor is ennek arányában kell részesíteni, ha a biztosítottakat a biztosított tőke, vagy biztosítási díj arányában éri a kirovás. Ellen esetben ugyanis — mondja tovább cikkíró — vagy a direkt-biztosító, vagy a viszontbiztosító van a másikkal szemben indokolatlanul előnyben, a szerint, a mint a kockázati összegeknek aránya a hozzátartozó biztosított tőkékhez vagy évi díjakhoz kisebb, mint a másik félnél. Ezzel szemben igaz, hogy a Lubarsch által ajánlott viszontbiztosítási módozat a praxisban ritkán fordul elő.

Hogy e szempontból is állást foglalhassunk, azzal kell tisztába jönnünk, hogy már a *háború előtt érvénybe lépett életbiztosításoknál* (s eddig csupán ezekről volt szó) a hadi-kockázat a biztosítók részére tulajdonképpen nem önálló, külön kockázat, hanem csak a már vállalt kockázat tetemes emelkedése, illetve rosszabbodása. A 23 német társaság halandósági táblázata (23 D. G. M. u. W. I.) szerint a 36 évesek halandósága meghaladja az egy százalékot. A mennyiben egy ezen táblázatot használó társaság vesztesége a háború folytán ennél a korosztálynál 5⁰/₀-ra szökik fel, e tetemesen rosszabbodott halandóság nem képez teljes egészében háborús kárt, mert 1·027⁰/₀ halálozásra háború nélkül is számítani kellett a biztosítónak. Ha tehát a hadi-risikó kiterjesztése a már előbb vállalt kockázatnak emelkedése, ellenértékét helyesen azon összeg után kell számítani, a mely összegre a kockázat-rosszabbodás tényleg kiterjed, tehát a díjtartalékkal csökkentett biztosított összeg után. Ennek helyességét még inkább belátjuk, ha fejtegetésünket példával világítjuk meg. A biztosító társaságra nem jelenthet egy kockázatot, midőn pl. két tizezer koronás életbiztosításra terjeszti ki a hadi-kockázatot, melyek egyikénél a díjtartalék mondjuk 450 korona, a másikon pedig — közel lévén az esedékességhez — 9000 korona; ez utóbbi biztosítás kockázati összege tehát 1000, előbbié ellenben 9550 korona. Igazságtalanságnak kell tehát tartanunk, ha pl. a biztosított tőke után 4⁰/₀ pótdíjat számítva, a hadi-kockázat kiterjesztéséért mindkét biztosítás után egyformán 400 koronát fizettetünk.

Ebből a szempontból méltánytalannak tetszik, ha minden egyéb kikötés nélkül a hadi-kockázat a biztosított tőke 50⁰/₀-ára terjed ki a rendes életbiztosítási díj ellenében annak daczára, hogy ez esetben az

¹⁾ *Dr. phil. Lothar Lubarsch, Nürnberg: Betrachtungen über die Rückversicherung der Kriegsgefahr in der Lebensversicherung, Zeitschrift für die gesamte Versicherungs-Wissenschaft, Band XV., 3. Heft.*

intézet csak azon biztosítások után számíthat ellenszolgáltatásra, melyek mint háborús károk tényleg esedékessé válnak. Ily feltételek mellett előfordulhat ugyanis, hogy a háborús kár folytán kifizetendő összeg kevesebb, mint a biztosítás díjtartaléka, sőt visszaváltási értéke. Ámbár feltételezhető, hogy ily esetekben a biztosító méltányosságból a díjtartalékot fizeti ki, e körülményt a feltételekben minden kétséget hízáró módon hellene feltüntetni.

Nem érdektelen a praxisban előforduló következő két feltétel összehasonlítása: *a)* fél összegre díjmentes, ezen felül a tőke utáni 6% pótdíj, *b)* a biztosított tőke 3%-át kitevő díjpótlék. A két feltétel közül az első a biztosítottra, a másik pedig a biztosítóra előnyösebb. Előbbi feltétel szerint a biztosítás fél összegre minden pótdíj nélkül érvényes, míg utóbbinál a pótdíj feltétlenül fizetendő. Régi tapasztalat, hogy pl. tőkésített biztosításokra hadi-koczkázati pótdíj be nem folyik s így ily biztosítások is érvényüket veszítik utóbbi feltétel mellett, míg az első szerint legalább fél összegre érvényben maradnak.

A legkülönbözőbb módozatok előnyeit és hátrányait megvitatva, igyekezzünk megállapítani, hogy az összes szempontok figyelembe vételével a hadi-koczkázat kiterjesztése legcélszerűbben miként lenne megoldható.

Kifejtettük, hogy a háború-koczkázat — a gazdasági risikótól eltekintve — három faktortól függ: a háború bekövetkeztének valószínűségétől, a biztosítottaknak a háborúkban részvételi valószínűségétől, végül a háború halálozási valószínűségétől. További vizsgálódásaink alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy e valószínűségek matematikailag vagy egyáltalán nem, vagy csak kisebb-nagyobb megközelítéssel számíthatók ki. E körülmény feljogosítja a társaságokat, hogy e koczkázatot csak *feltételesen* vállalják, azaz bizonyos korlátozással kikössék, hogy ezen koczkázat ellenértékét a háború utáni végleges elszámolás alapján állapítják meg, esetleg a szükséghez képest emeljék. Igaz ugyan, hogy egyéb újabb biztosítási ágazatok — hűtlen kezelés, gépkárok, árvíz, vihar stb. elleni biztosítások — szintén nélkülözik a pontos statisztikai adatokat és a biztosítók mégis felkarolták azokat, de e körülmény előbbi álláspontunkat nem dönti meg. Az életbiztosítási ágazatban a háborús-koczkázat vállalásával az intézetek a biztosított felek, sokszor az államhatalom egyenes kívánságára foglalkoztak, azzal igazán életbevágó érdekeket igyekeznek kielégíteni, míg a felsorolt újabb ágazatok inkább a biztosítók önálló kezdeményezései. Mondhatjuk, hogy előbbi *elsősorban* a biztosítottak érdekeit szolgálja, míg utóbbi ágazatoknál az intézetek célja a fő. A mellett a gépkár, árvíz, vihar stb. elleni biztosítási ágazatok mai kötvényfeltételei kizárnak oly nagy veszteséget, mint

a minő a biztosító intézeteket a hadi-kockázatban érheti és amazoknál a megbizhatatlan statisztikai adatok hátrányait a társaságok erős viszontbiztosítással sikerrel igyekeznek gyengíteni. A német Aufsichtsamt jelentése szerint a németországi direkt-biztosítók 1910-ben az életágazatban csupán a díj 4⁰/₀-át, a gépkárbiztosítási ágazatban azonban 72⁰/₀-ot, viharbiztosításban pedig a díj 78⁰/₀-át fizették viszontbiztosítás címén, de találkozunk 90⁰/₀-os quotával is. Az életágazatban általában 8.000—40.000 korona összegig kötött biztosításokat tartanak meg a társaságok saját számlán; külön a háború-kockázatnak viszontbiztosítása a praxisban alig fordul elő. A mai világháború mutatja különben, hogy mit érnek az ellenséggel kötött viszontbiztosítási szerződések háború alatt, viszont kétségtelen, hogy e nehéz kockázat minél nagyobb megoszlása kívánatos. A saját országbeli — különösen direkt dolgozó vagy ilyenekkel érdekközösségben levő — intézeteknél a biztosítók üzleti szempontból sem szívesen viszontbiztosítanak.

Ha tehát a hadi-kockázat ellenértékének egy része szükség esetén a háború utáni elszámolás alapján fizetendő, egyúttal annak a követelménynek is eleget tehetünk, hogy a háború alatt a rendesnél magasabb biztosítási díj ne legyen esedékes. Szükséges természetesen, hogy ez esetben a biztosító egész ügymenetét ennek megfelelően rendezze be.

Kötelezzük tehát mindazon férfiakat, a kik életbiztosításaiknak érvényét háború esetére kiterjeszteni óhajtják, évi pótdíj fizetésére mindaddig, míg hadköteles korban vannak, illetve hivatásosakat biztosításuk egész tartama alatt. Ezen állandó pótdíj a biztosított összegnek 2—4⁰/₀₀-je (hivatásos katonáknál 3—5⁰/₀₀) lehetne és *hadi-kockázati tartalék* képzésére lenne fordítandó.

Háború esetén a katonai szolgálatra bevonulók, valamint a hadiszolgáltatási törvények értelmében igénybevettek két kockázati osztályba lennének sorozandók. A kik kizárólag a mögöttes országrészekben (Hinterland) teljesítenek szolgálatot, képeznék *a könnyebb kockázati osztályt*; a kik pedig az ellenség előtt vagy általában a hadrakelt sereg körzetében (Etappenraum) teljesítenek szolgálatot, *a nehezebb kockázati osztályt* alkotnák. A biztosítottak katonai szolgálatra való bevonulásukat megbizottjuk, vagy a kedvezményes útján jelteni lennének kötelesek, a mit azonban rövid, kiszabott határidőhöz kötni nem kellene. Mindkét kockázati osztályhoz tartozóknak a háború alatt vagy bizonyos idővel — három, esetleg hat hónappal — a háború befejezése után sebesülés, vagy a háborúban teljesített katonai szolgálat alatt szerzett megbetegedés következtében beállott halála folytán esedékes kockázati összegek *háborús kárnak* minősítendőek. E háborús kár fedezésére elsősorban a hadi-kockázati tartalék szolgál; a mennyiben e tartalék a hadi károkat

nem fedné, a hadi-koczkázatot tényleg igénybe vett biztosítottak utánfizetésre kötelezhetőek. Az utánfizetés (kirovás) a koczkázati összeg arányában eleve maximálandó, még pedig a koczkázatnak megfelelően a könnyebb és nehezebb koczkázati osztálynál külön-külön, a mi több szempontból oldható meg. Lehetséges oly megállapodás, mely szerint utánfizetésre csak a nehezebb koczkázati osztály biztosítottjai kötelezhetőek, vagy hogy a könnyebb koczkázati osztály utánfizetési kötelezettsége csak az esetben áll be, ha a nehezebb koczkázatnak bizonyos arányú utánfizetése az összes még fedezendő károkat nem fedi stb. Mindenképpen leghelyesebb azonban az utódíjat *a két koczkázati osztály háborús halálozási arányának megfelelően* kivetni annak a szabálynak szigorú betartásával, hogy utánfizetésnek csak az esetben van helye, ha az összes háborús kár a hadi-koczkázati tartalékból nem fedezhető, tehát mindennemű utánfizetés tényleg csak a kár fedezésére szolgálhat s újabb tartalékként vissza nem tartható. Egy példával fogjuk álláspontunkat megvilágítani.

Legyen a koczkázati tőkék összege a nehezebb osztálynál 1,000.000 korona, a könnyebb koczkázati osztálynál pedig 500.000 korona, a hadi-koczkázati tartalék pedig 60.000 korona. A koczkázati összegek arányában a tartalékból a nehezebb koczkázati osztályra 40.000 korona, a könnyebbre pedig 20.000 korona esik, a fedezeti hányad tehát 4°/_o.

Ha a háborús kár a 60.000 koronát meghaladja és a kárány a két osztálynál egyforma (a mi persze a praxisban nem fordulhat elő), a két osztály biztosítottjainak utánfizetési aránya is egyforma lesz, ellenesetben a kedvezőtlenebb kárányynyal bíró koczkázati osztály utánfizetési aránya is nagyobb lesz. Mindkét osztálynál csak az esetben lehet utánfizetésnek helye, ha az illető osztály káránya kedvezőtlenebb, mint a fedezeti hányad (és az összkár nagyobb, mint a háborús össztartalék).

Ha tehát az összkár 100.000 korona, melyből a könnyebb koczkázatra (a reá jutó tartalékkal egyformán) 20.000 korona esik, akkor a hiányzó 40.000 koronát a nehezebb koczkázati osztály egyedül fogja 4°/_o-os utódíjjal fedezni. Ha a 100.000 koronás összkárból a könnyebb koczkázatuakra csak 10.000 korona esik, a nehezebb osztály utódíja nem változik, a mennyiben a könnyebb koczkázati osztályra eső tartalékból a nehezebb osztálynál hiányzó 10.000 korona felszabadul.

Végül ha a nehezebb koczkázati osztály káránya 10°/_o — 100.000 korona kárral —, a könnyebb koczkázati osztályé pedig 5°/_o — 25.000 korona kárral —, akkor az előbbi osztály a fedezetlen 60.000 koronát 6°/_o-os, utóbbi pedig a hiányzó 5.000 koronát 1°/_o-os utódíjjal fogja fedezni.

A praxisban természetesen szükséges lenne egyrészt a háborús károk jelentékeny hányadát a végleges elszámolásig visszatartani, más-

részt — főleg kis és fiatal intézeteknél — a háború-kockázat kiterjesztését egy-két évi díjnak teljes befizetésétől tenni függővé, vagy a túlélők utólagos pótdíjfizetési kötelezettségét egyébként biztosítani.

A mennyiben a hadi-kockázati tartalék nem vétetnék igénybe, a befizetett állandó pótdíjak különféle elvek szerint — a hadköteles kor túllépése, a biztosítás esedékessége stb. — részben vagy egészben visszatéríthetők lennének.

A kockázatnak javasolt osztályozása könnyebb és nehezebb kockázati osztályba az eddigi tapasztalatoknak általában megfelel. Ha igaz is, hogy a működő hadsereg körzetében is van olyan katonai szolgálat, mely a mögöttes országrészekben való beosztásnál első pillanatra nem tűnik fel veszélyesebbnek, kétségtelen, hogy a veszélyességet a hadrakelt sereg körzetében fokozódó momentumok (járványok, kémek és felkelők támadása, eltévedt tüzérségi lövedékek, repülőgép-támadások, a harczoló csapatokhoz való beoszthatás stb.) a mögöttes országokban egyáltalán nem vagy még sem oly mértékben fordulnak elő. Csupán a működő hadseregnél vagy harczoló csapatoknál teljesített katonai szolgálatnak a nehezebb kockázati osztályba való sorozása nézetünk szerint alig lenne célravezető, hiszen kétségtelen, hogy pl. a mai háborúban Galiczia kolerafertőzött vidékein az irodai szolgálat is nagyobb kockázatot képez az életbiztosító szempontjából, mint az őrszolgálat a mögöttes országrészekben.

Az itt kifejtett megoldásnál a háború-kockázatra biztosítottaknak a háború alatti halandósága okozta összes veszteséget, tehát azt is, a mire biztosítónak a halandósági táblázat szerint számítania eleve kell, első-sorban a hadi-kockázati tartalék, illetve az ezen kockázatra biztosítottak összessége viselné. Nézetünk szerint a javasolt feltételek mellett ez intézkedés nem méltánytalan a biztosítottakkal szemben. Eltekintve attól, hogy a halandóság ily kettéosztása a praxisban elég komplikált lenne, a biztosító azzal recompensálja a biztosítottakat, hogy az ezek által viselt kockázatot (kirovás) előre maximálja, meghatározza, nem is szólva az állandó pótdíjak visszatérítésének lehetőségéről. A biztosító illetően esetleges nyereségét annak a kockázatnak ellenértékeként tekinthetjük, melyet a biztosító az által visel, hogy a biztosítottak szavatossága megszabott, tehát az ezektől bekívánható pótdíj a háborús károk fedezésére esetleg nem elégséges. De végeredményben veszteséget jelent a biztosítóra állománya egy részének a gyakoribb esedékességek következtében való elvesztése is.

A kérdés közgazdasági és socialpolitikai jelentősége, valamint a társaságoknak néha indokolatlan versenye a *törvényes rendezést* tenni szükségessé, a mi nálunk legczélszerűbben a kereskedelmi törvények

revisiója, illetve a biztosításnak *állami felügyelet* alá helyezésével kapcsolatban — természetesen a mostani háború tapasztalatainak tekintetbe vételével — lenne megoldható. Törvényileg kimondandónak tartjuk, hogy az életbiztosítók a biztosítások érvényét a háború-kockázatra kiterjeszteni kötelesek, mivel szemben állandó, előre meghatározott és háború után esetleg kivethető — maximált — pótdíj fizetendő. Az állandó pótdíjak felhasználása szintén szabályozandó. Tisztázandó lenne a hadbavonuló biztosítottak bejelentési kötelezettsége, a hadiszolgáltatási törvények értelmében igénybevetettek helyzete kockázati szempontból stb. Az életbiztosítók védelmére egyrészt az állami felügyelőhivatalnak jogában álljon átmenetileg vagy egyéb rendkívüli esetekben a háborús esedékességek aránylagos reductióját megengedni, másrészt háború tartamára a kötvénykölcsonokat, visszaváltásokat és esedékességek kifizetését javaslatunknak megfelelően szabályozni.

A törvényes rendezéssel egyaránt fontos a *társaságok megegyezése a kockázat elosztása céljából*. Kétségtelen ugyanis, hogy a hadi-kockázat vállalásának javasolt rendszere kisebb és fiatal intézeteket erősen próbára fog tenni és a pótdíj beszedése — az egyöntetű feltételek és ajánlott megkönnyebbitések dacára — nem mindig simán fog lefolyni.

Leghelyesebbnek véljük, ha intézeteink rendes excedensüket¹⁾ tetszés szerint viszontbiztosítanak lehetőleg külföldi (szövetséges országbeli) intézeteknél, de természetesen a *hadi-kockázattal együtt*. A háborús egyezmény folytán az ily viszontbiztosítás elhelyezése nem járna oly nehézséggel, mint ma, tekintve, hogy a külföldi viszontbiztosítási piac Magyarországból csak háborús-kockázattal együtt kapna élet- viszontbiztosítást.

A viszontbiztosítás részleteivel, különösen az állandó és utólagos pótdíj elosztásának szabályaival ezúttal nem foglalkozunk behatóbban. Lesz alkalmunk külön cikk keretében kimutatni, hogy Lubarsch említett cikkében vázolt viszontbiztosítási módozatok nem meritik ki az érvényben levő háborús feltételek következtében lehetséges összes módozatokat és a mi esetünkben sem használhatók módosítás nélkül.²⁾

A rendes halandósági kockázat további elosztása fölösleges és csupán a *nettomaximum hadi-kockázata* lenne hazai — megegyezés és

¹⁾ A saját számlára rendszerint megtartott összeg a nettomaximum, a viszontbiztosított rész az excedens. Azt a legnagyobb összeget, melyet a biztosító fennálló viszontbiztosítási szerződesei alapján még elfogadhat, bruttomaximumnak mondják.

²⁾ A cikk a berlini „Zeitschrift für die gesamte Versicherungs-Wissenschaft“ legközelebbi füzetében jelenik meg. (Szerk.)

egyöntetű rendezés mellett monarchiabeli — társaságaink között a jelenleg fennálló jégegyszemvényhez hasonlóan felosztandó. Ezen intézetek kötelesek lennének az *életbiztosítások hadi-kockázatát elosztó egyesületbe* belépni. Külföldi életbiztosítók vagy szintén résztvennének magyarországi (monarchiabeli) állományukkal a kockázat ezen elosztásában, vagy a díjtartalékokon kívül a háború-kockázati tartalékot is belföldön lennének kötelesek megőrizni. Az érintett életbiztosítások csak háború esetén lennének az egyesület központjával közlendők és a károkat a kockázati összegek arányában (a két kockázati osztálynál külön-külön) közösen viselnék. E szerint az egyesülés csupán az egyöntetű eljárást és az életbiztosítók által saját számlán megtartott biztosítások háborús halandóságának kiegyenlítését célozná, azonban a károk mikénti fedezete az egyes biztosítók belügye maradna. Az állandó pótdíjak egyöntetűsége nem is kívánatos, hiszen kétségtelen, hogy régibb és erősebb biztosítók kisebb pótdíjjal érhetik be, mint újabb és kisebb intézeteink.

A törvényes rendezés dacára az egészséges versenyre elég tér nyílna az állandó és a háború után kivethető pótdíj megszabásánál, a fel nem használt állandó pótdíjaknak a törvényes kereteken belül megengedett visszafizetése szabályainak megállapításánál stb. Gazdasági és socialis szempontokból különösen liberális feltételek lennének megállapíthatók, mint pl. a moratórium dacára a háború által gazdaságilag súlytottaknak kötvénykölcson engedélyezése a biztosítási díj fizetésére, esetleg a fennálló biztosítás *korlátolt leszállítása és részbeni visszavásárlása* ugyanazon célból és így tovább, a miket azonban csak erős intézetek engedhetnének meg maguknak.

A szoros értelemben vett *hadi életbiztosításokról*, melyeket a háború tartama alatt egyenesen azon czéllal kötnek, hogy a háborús kockázatot fedjék, csak röviden emlékezünk meg. Mindazon körülmények és érvek, melyek a részletesen tárgyalt módozatnál — fennálló életbiztosításoknak a hadirisikóra való kiterjesztésénél — a biztosítottak szempontjából méltányosnak és socialis szempontból kényszerítőnek látszanak, itt aligha ismerhetők fel. E módozatnál legkevésbé ismerhetjük el az állam beavatkozási jogát. A kik éveken, sőt évtizedeken át nem tudták vagy nem akarták az életbiztosítás társadalmi és gazdasági jelentőségét felismerni, azoknak ily hadi biztosításra sincsen szükségük, illetve méltányos elbírálásra nem tarthatnak igényt. Az ily biztosításokat csak magas díjjal fogadhatják el az életbiztosítók, mely összeget a biztosítandó rendszerint túlmagasnak fog tartani. Jelenleg pl. hazánkban egy társaság egy évi tartamra köt ily biztosításokat rendes díj és a gyalogságnál a tőke 10⁰/₀-át kitevő pótdíj ellenében; az összdíj tehát 12–13⁰/₀.

A mint kétségtelen, hogy realis számítás mellett ily biztosításért — különösen a biztosító szavatosságának megszorítása nélkül — technikailag a legmagasabb díj sem sok, éppen oly valószínű, hogy kevesen hajlandók ily feltételek mellett biztosítást kötni. Az ily, különösen nagyobb összegű hadiéletbiztosítás tehát, nagyon is *problematicus* dolog, a mi mellett eléggé bizonyít, hogy legrégebb és legnagyobb biztosítóink legtöbbje ily biztosítással nem kísérletezik.

Ezuttal szintén megemlítjük, hogy az olasz életbiztosítási monopólium ily biztosításokat is elfogad, még pedig tisztek részére 6⁰/₀, legénység részére 4⁰/₀ pótdíj ellenében, mely pótdíjak a territorialis és egészségügyi csapatoknál 50⁰/₀-al csökkennék. Ily liberalis feltételeket csak monopólium engedhet meg magának, hogy minő eredménnyel, azt majd látni fogjuk.

Ellenben *kisebb tőkebiztosítás kölcsönösségi alapon* kellő érdeklődés mellett inkább megoldható. Már az 1870—71-iki háború alatt alakultak Németországban *hadibiztosító pénztárak* és működnek a jelenlegi háború alatt is. Hazánkban egy modern szellemben vezetett részvénytársaság alakított ilyen hadibiztosító pénztárt; ennek szabályai szerint egy tagsági rész 5 korona és egy-egy hadbavonult legfeljebb 30 ilyen részt jegyezhet. A befizetett összegek kamatokkal együtt a tényleges kezelési költségek levonásával a háborúban elhaltak igényjogosultjai között a befizetett járulékok arányában öt hónappal az általános leszerelés befejezése után fognak kifizettetni. A felhívás minden öt koronás befizetés után 125 koronát helyez kilátásba, tehát nyilván az 1870—71-iki német halandóságot tartja szem előtt. Az ily egyesülés kétségkívül hasznos, ha egyuttal nem szolgálja valamely biztosító-intézet céljait és a felmerült költségek felszámításánál a vezetőség a legnagyobb lelkiismeretességgel jár el. Legheiyesebben azonban biztosító-intézet teljes mellőzésével, alkalmi *erkölcsi testület* útján oldható meg az ily biztosítás.

Eddigi fejtegetéseinket röviden összefoglalva megállapíthatni véljük, hogy a háború előtt érvényben volt életbiztosításoknak a hadikockázatra való kiterjesztéséhez oly rendkívül fontos érdekek fűződnek, hogy e kérdéssel az államhatalom is foglalkozni köteles. A háború az egyesek gazdasági életében oly gyökeres változásokat okoz, hogy az államnak e kérdés törvényes rendelkezési jogát elvitatni nem lehet. Ezzel szemben a szoros értelemben vett hadiéletbiztosítás csak kísérletezés.

A kérdés jogi rendezésén kívül szükséges a biztosítók megegyezése állami felügyelet alatt. A megegyezés csupán az egyöntetű eljárásra és a nettomaximum hadirisikójának megosztására irányuljon; újabb kartellekre egyébként nincsen szükség.

Fehér Gyula.

Az állattenyésztés Szerbiában és Szerb-Macedoniában.

Általános vonások.

Azok az általános okok, melyek a török uralom alatt a mezőgazdasági fejlődésre károsan hatottak, természetesen megakasztották az állattenyésztés fejlődését is. A szerb kormány által a meghódított területek állattenyésztési viszonyainak tanulmányozására kiküldött bizottság. Dr. Detweiler F. porosz királyi állattenyésztési felügyelő, Jovanovity Sándor, a kraljevoi állattenyésztési és havasgazdasági iskola igazgatója — ez okokat a következőkben foglalta össze: Az agrár viszonyok rendezetlensége; 2. az állami adózási rendszer; 3. a rossz személyi és vagyoni biztonság, a számos háború és lázadás, különösen az újabb időben; 5. a rossz közlekedés; 6. a törökség általános műveltség szintája és vallásos előítéletei; 7. az erdők elpusztítása; 8. az állami kormányzás tétlensége.

Illusztrálja ez állapotokat az, hogy a művelt földek aránya az összes területhez e vidéken a török uralom alatt a következő volt:

Koszovoi vilajet	10·61 ^o / _o	} Szerbiában 42 ^o / _o és az erdőkkel együtt 73 ^o / _o
Bitolji „	7·30 ^o / _o	
Szalonikii „	6·21 ^o / _o	

A volt európai Törökország Európának állapotban legszegényebb vidéke. Minden hektár föld táplál:

A volt Törökországban	0·38 darab állatot,
Szerbiában	0·80 „ „

Az utolsó 20 esztendőben európai Törökország állatállománya fogyott.

Vilajet	ló, számár		szarvasmarha		juh és kecske		összesen	
	drb.	km ²	drb.	km ²	drb.	km ²	drb.	km ²
Koszovo . . .	116.869	33	405.338	113	1,662.797	477	2,168.004	613
Bitoly . . .	108.451	52	302.269	145	1,748.607	841	2,159.327	1.038
Szaloniki . . .	150.630	66	419.523	149	2,743.643	2.104	3,313.786	1.340
Drinápoly . . .	107.627	25	382.074	87	2,763.520	626	3,226.218	738
Janina	55.271	52	91.314	88	1,418.217	1.573	1,563.802	1.513
	537.845		1,600.518		10,336.784		12,607.394	

Mig Szerbiának 48.059 km² területén összesen 5,500.000 darab állatja volt, addig európai Törökországban 3 és félszer akkora területen — 175.882 km² — mindössze 12,607.394 darab állat volt található, holott a szerbiai arány szerint körülbelül 19 millió állatnak kellett volna ott lenni. Összehasonlítva a szerb állatállományt a volt Európai-Törökországgal egyes állatnemenként, látjuk, hogy a legszegényebb volt Törökország sertésben és szarvasmarhában, melyekből 1 négyszögkm.-re ott mindössze 9 darab esett, Szerbiában 20 drb. A juhászat terén valamivel jobb az arány, mert Törökországban 1 négyszögkm.-re 58 darab, Szerbiában 92 darab esik. Még legjobbak voltak a viszonyok a lótenyésztés terén, a hol 3 darab ló esett 1 négyszögkm.-re, míg Szerbiában sem több mint 3-6 drb.

A sertésenyésztést a vallási viszonyok is akadályozták, mert a mohamedán vallás tiltja a sertéshúst és a sertést tisztátalan állatnak mondja.

Természetes, hogy a számszerű adatok még nem nyújtják teljes képét a mult Európai-Törökország állattenyésztésének, mert e tekintetben fontos szerepet játszik a minőség is.

A legtöbb állat volt a szalonikii vilajetben, kevesebb a bitolyiban és legkevesebb a koszovoiban. Szembetűnő, hogy a koszovo vilajetben aránylag milyen sok a kecske (juh 1,185.585 darab, kecske 478.122). Itt a kecskeállomány majdnem 40%-a a juhállománynak, míg Szerbiában csak 16%.

A török hivatalos statisztika szerint a koszovo vilajetben, szandzsákonként (megyéenként) az állatlétszám a következő volt. (Ez adatokat azér közli a bizottság hivatalos jelentése, hogy általános képet adjon a Szerbia által meghódított területek állattenyésztéséről.).

Állatnem	S z a n d z s á k.					
	Szkoplye	Pristina	Pety	Szjenica	Plevlye	Prizren
Sertés	26.588	10.940	9.068	45	445	4.204
Ló	12.020	6.230	2.293	2.350	1.750	7.525
Öszvér	1.115	53	150	2	15	644
Szamar	25.920	2.360	1.520	4	10	4.265
Birka és tehén . .	46.190	50.600	20.774	17.550	7.300	20.010
Borju és növendék	17.720	15.700	20.215	15.200	7 600	5.490
Igásökör	52.162	39.000	9.966	13.500	6.600	13.585
Bivalyborju	4.380	2.840	2.000	—	—	2.750
Bivaly	7.261	1.090	70	—	—	800
Juh	585.656	194.641	62.297	115.110	72.840	15.031
Kecske	234.506	100.770	16.929	24.480	48.800	52.735

E szerint legtöbb juh, kecske és sertés van a szkoplyei szandzsákban és legtöbb tehén és bika a pristinaiban. A szkoplyei szandzsáknak marhában leggazdagabb járása (Kaza) a stipi, melybe az Ovcse Polye is esik.

A pristinai szandzsákban legtöbb ló van a presevoi, majd a gilani, azután a mitrovicai járásban; bivaly legtöbb van a gilani, azután a pristinai és presevoi járásban. Legtöbb bika és tehén van a novibazári járásban.

A szjenicai szandzsákban legtöbb marha von Dony Kolasinban, legtöbb juh a szjenicai járásban és Donyi Kolasinben.

A plevlyei szandzsákban legtöbb juh van a plevlyei, azután a prijepolyei járásban.

A prizreni szandzsákban legtöbb a juh, a Gora és Lyuma vidéken, azután a tetovoi járásban; ugyane járásban van a legtöbb kecske és sertés is.

Az állatárak szintén sok tekintetben érdekesek. A legjobb árakat Prilep környékén lehetett elérni, a hol egy ló ára 125—1.000 dinár, egy tehéné 125—300, egy ökör 125—250, egy juhért báránnyal együtt 20—40 dinárt lehetett kapni. Pribojban 30—40 dinárért, Mitrovícán 80—120 dinárért, Resznában 100—200, Dojrácban 60—150, Gyevgyeliben 80 dinár volt egy tehén értéke. Az ökröt legjobban fizették Pristina és Reszna környékén, a hol 125—300 dinár volt az ára. Sztrugában már csak 40—140 dinár között ingadozott az átlagos ár. Egy kecskéért 6—25 dinárt lehetett kapni. A liba legolcsóbb volt Mitrovícán (2 d.), legdrágább Szkoplyében (6 d.), pulykát Mitrovícán 2 dinárért, Gyevgyeliben 6 dinárért lehetett kapni. A mosatlan gyapju ára okánként 120—350 dinár között volt.

Az egész novibazári szandzsákból csak juhot, ürüt, gyapjut, kevés kecskét és némi tojást vittek ki. (Prijepolyéból évenként kb. 100.090

tojás ment ki Pribojba és Boszniába.) A juhok Plevlyéből Konstantinápolyba és Szalonikibe mentek, most pedig Montenegrón át Marseillebe. Nova-Varos és Szjenicából szintén megy gyapju Triestbe és valami Szerbiába. (Leszkovára) Novibazár évenként 60 waggon gyapjut szállít Belgrádba. Pety vidékéről Mitrovicán át évenként 10 waggon gyapju megy ki. A Sár hegységi gyapju Prizrenen, Totovon és Szkoplyén át megy Ausztriába. Stip évenként 25—40.000 kg. gyapjut szállít Szalonikiba és Leszkovára. Prilep és Chrida vidéke behoz gyapjut a többi vidékekről, Elbaszánból is. Egyéb állati kivitel minimális a juhokon kívül. Sőt Törökország behozott e vidékre lovat és szarvasmarhát. Még valami szárított hús- és turókivitel volt.

Lóenyésztés. A lovak átlagos magassága 131 cm., vagyis 123—150 cm. között variál. A maximumhoz közel legtöbb ló Kumanovo körül van. A lovak fajtája arab-török, mint Szerbia területén is. A lótenyésztés természetes alapjai meg vannak a síkságokon és fensikokon. A legjobb és legnagyobb az állomány a koszovói síkságon, továbbá Stip és Ferizovity környékén. A föld itt sík és elég jó a legelő is meg az éghajlat is. Kétségtelen azonban, hogy a lótenyésztés számottevővé csak nagyobb befektetések és reformok útján volna tehető.

Szarvasmarhatenyésztés. A szarvasmarha-állomány apró, lassu fejlődésű; tejelésre is, húsrá is, igavonásra is, a legkevesbbé értékes állománya Európának. Csak a montenegrói és albán szarvasmarha kisebb az Ó-Szerbiában és Macedoniában található nál. Ez a marha nagyon igénytelen külsejű és az egyes testrészei nincsenek egymással arányban. Külemre nézve négy változatot lehet megkülönböztetni:

1. A leggyakrabban a szürke színű marhát látni, melynek válla és oldala sötét. Szarva sárga, a hegyén veres és oldalra előre nyulik. Szőre puha és meglehetősen vastag szőrzetet ad. E típus azonos a szerb szürke hegyi marhával.

2. A vörös színű marha leginkább Drenica és Prizren vidékén van elterjedve. A szőrzet puha és jobb tejelésre utal.

3. A fekete színű marha mindenütt mutatkozik a vörös, tarka és szürke marha között.

4. A tarka marha is mindenütt látható az előbbi háromféleség között. Legnagyobb részét fekete-fehér vagy sárga-fehér foltos.

A belföldi származású marhán kívül külföldi fajtákat is látni, főleg a novibazari szandzsák nyugati részén és az új területek déli részén. A muhadzsírok Boszniából főleg Metalkafajtákat hoztak magukkal és a szandzsák lakosai is oda vezették teheneiket a boszniai kormány által tartott tarka bikákhoz. A Metalka-keresztetések már valamivel testeseb-

bek. Plevlyében Ahmed aga Prhulynak volt egy oberinthali tehene, mely naponként 10 liter tejet adott. Egy kis, Dobricsevóból származó szimenthali gulyája van Szjenicában Csavity urnak. Szimenthali keresztezéseket látni Zeiset úrnál is a Palikura birtokon. E birtokosnak 12 év előtt hollandi bikája volt, melyet György görög király Athén melletti birtokáról vásárolt. E bika utódai most már eléggé kistestűek, de jobban tejelnek, mint az idevaló származásúak. Az újabb időben elkezdett a török kormány is marhát importálni, de e különben is csekély és rendszeretlen importnak nem volt semmi hatása. Adamecz dr. után a szerb szakértők is azt mondják, hogy a szóbanlevő környéki marha a *Brachyceros* hegyi marhához tartozik. A piros-tarka és fekete-tarka szint, vagy mint Adamecz dr. állítja, a domesticatio eredménye, vagy pedig valamely ősi fajtának a nyoma. Miután e területekre sokszor törtek be kelták, keleti és nyugati gótok és szlávok és mindenik nép magával hozta a marháját, valószínű, hogy ennek mostani balkáni állományon is nyoma maradt. A legjobb tejelő a veres színű változat. A hideg iránt legkevésbé érzékeny a szürke marha, míg a veres, tarka és fekete érzékenyebb. A jobb tehének naponként 3–4 liter tejet adnak a lactatio fő időszakában, vagyis évenként kb. 600 kg-ot.

Sok vidéken, például Prilep környékén nem fejk a tehenet, hanem az egész tejet a borju szopja ki. Részint nem ösmerik a tej kihasználását, részint pedig, mert a cél az ökörnevelés. E vidékeken még a legjobb tejelő a bivalytehén, mely naponként 3–4 oka tejet ad.

A belföldi fajtájú (Polimszka) tehén súlya 150–200 kg., vágósúlya 70–120 kg.; a bőr 10–15 kg.; a borju súlya az ellés napján 10–15 kg.; A tenyésztés a legelőn történik és a tenyészévad 4 hónapos (május, június, július és augusztus). A legelőn kívül hetenként 2-szer egy kis korpát és sót kapnak az állatok. A vágósúly az élősúlynak rendszerint 50–55%-a.

Nagy a hiány jó bikákban. A tehenet 2–3 éves korában fedeztetik, tekintve a késő fejlődést, elég korán. A bikák a 3-ik évben hágnak, de hágnak fejletlen növendékállatok is. Mivel sokszor 10–12 hónapos üsző is megfedeztetik, az utódok elkorcsosulnak. Legnagyobb baj a sok között a beltenyésztés. A tenyésztők egyáltalán nem törődnek azzal, hogy vérfrissítés végett távolabbról hozzanak bikákat. A hágatás nem történik kézből hanem a közös legeltetés esélyeire van bízva.

Az ellés rendszerint tavasszal történik márcziustól—májusig. A borjú általában 6 hónapig és még hosszabb ideig is szopik.

Sok vidéken nincs istálló, hanem a marha télen is a szabadban van. Más helyeken, inkább a közbiztonság hiánya miatt a marha a lakóházakban vagy a lakóház előtt tartatik. A főtakarmány a szalma

s ezen és a legeltetésen nyugszik e vidékek egész marhatenyésztése. Erőtakarmányt a marha csak kivételesen kap.

A szóbanlevő vidékek szarvasmarha tenyésztésének fő jellemvonásait a hivatalos jelentés abban foglalja össze, hogy az itteni marha: *Brachyceros* típusu, gyengén tejelő, nagyon kistestű, tehát munkára gyenge és lassú fejlődésű. Az állomány importált tenyészanyag útján nagy arányú javításra szorul.

Juhtenyésztés. Ó-Szerbiában és Szerb-Macedoniában több típusát lehet a juhok megkülönböztetni. Pontos tanulmányok nincsenek még e tekintetben, hogy vajjon ezek különböző fajták vagy pedig csak egyfajta különböző variációi. A földrajzi elterjedettség, külem, testméretek és a gyapjú minősége alapján a következő típusokat különböztetjük meg:

1. *Ovcse Polyei juhok.* Ezek tenyésznek Velez vidékén, Stiptől keletre és délre, Kocsane, Kratovo és a Pcsinya folyó környékén. A leg-erősebben tipikus és legnagyobb e fajta juhot magán az Ovcse Polyén találjuk s e tenyészterület centruma Szv. Nikola, Kadrafakov és Erdzseli. Neve van a Kukovo, Troval és Krnyevác községi juhoknak. Ez az egész vidék erdőtlen, nincs nagyobb folyója csak gyenge patakjai és aszályos. Legelő csak a juhok részére van, szarvasmarhának alig. Vagyis amennyiben termékeny, földművelő kultúra alatt van, főleg mákot és gabonát teremvén.

Külem szerint az Ovcse polyei juhok részint a *Kaluse* válfajhoz tartoznak, melyeknek orra, fülhegye és szemkörnyéke fekete, többi testük fehér gyapjas; a fülek többé-kevésbé vízszintesek, a lábakon és fejen nincs gyapjú, a hason nagyon rövid s hasonló a háton is. Az úgynevezett Belke válfajú juhoknak egész feje fehér. Természetes, hogy e két válfaj, az együttélés folytán egymással erősen keresztezve van és látni Kaluse juhot fehér orral s Belke juhot fekete foltokkal. Ezeken kívül vannak az úgynevezett *Karabas* (feketi fejű) juhok, melyeknek feje, füle, orra és lába fekete, melyeknek azonban van több-kevesebb fehér foltja is. Mindenütt láthatni a fekete gyapjas juhot. A szarv mindeniknél hiányzik. Általában azt tartják, hogy a legfinomabb a Kaluse gyapja; a Belke fejésre jobb.

2. *K szovoi juhok.* Ezek el vannak terjedve az egész Koszovo síkságon és a Sztari Kolasin vidéken. Fejük nagyrészt fekete, a bőr és gyapjú fehér, az ajak és nyelv, az orr fekete; szarvatlanok; a fül fekete, oldalt és lefelé áll; a lábak feketések rövid gyapjúval; a fark kövér és gyapjúval van benőve. A gyapjút II. osztályúnak minősíthetjük.

Külem változatul fölemlíthetjük az úgynevezett *Balyuse* vagy *Sár* juhot, mely az Ibar völgyében van elterjedve Raskától Szv. Kolasinig.

Ennek gyapja fehér, feje és füle fekete, orra és lába fehér. Gyapja IV. osztályú.

3. *Pelag niai juh*. El van terjedve az egész Pelagonia síkságon s legjobb minőségben Lozan község környékén, a Prilep—Bitolyi út mentén, a hol az egész Pelagonia legjobb juh állománya van. A gyapjú fehér, szarv nincs, a hason nagyon rövid a gyapjú, legnagyobbbrészt Kalusa fajta. A gyapjú minősége III. osztályú. Nevezetes, hogy e juhok nem mutatnak állandó tipust, hanem egyedenként nagyon különbözők, mert minduntalan látszik a Drim melléki és szjenicai juhok befolyása, melyeket gyakran hajtanak Déli-Macedonia vásáraitra.

4. *Szjenicai juhok*. Ezt a változatot találjuk az egész novibazári szandzsákban egészen a Koszovóig és el van terjedve Szerbia szomszédos vidékein is. Tenyészterületének centruma a meszes talajú úgynevezett Szjenicsko Polye, mely Szjenicától délre a tenger színe felett 1200 m.-es fensikként terül el. Majdnem teljesen kopár, vízben szegény s a rajta uralkodó nagy hideg és erős szelek folytán nem alkalmas földművelésre. E fensik folytatása a Pestera nevű karszti fensik. E fensikokon szegény a legelő, mert bujább fű csak a folyók és patakok mentén van. Nagyobb állattenyésztésre teljesen alkalmatlanok s csak a juh él meg rajtuk.

A szjenicai juhok két felesége van, tudniillik a szorosabb értelemben vett szjenicai és a pesterai juh. Ezek a legnagyobb testű juhok nemcsak új Szerbiában, hanem általában az egész szerb területen. Rendszerint Kaluse kinézésűek, vagyis a fejük fehér, a gyapjuk is fehér, orruk fehér vagy fekete, lábuk fehér, szarvatlanok. A torkon, hason és a lábon térdig rendszerint nincs gyapjú s ebben különböznek a szjenicai juhtól, melyeknek háta és hasa hosszú gyapjúval van benőve.

A pesterai juhok rövid gyapjújúak (Rude), a szjenicaiak hosszú gyapjújúak. (Reule) A gyapjuk durva és IV. osztályba sorozható. Külemük szerint hizékonyságra mutatnak (rövid fej, rövid törzs és széles csipők); ennek azonban ellent mond a hosszú láb.

5. *Sár planinai juhok*. Nem olyan jellegzetesek, mint a szjenicai juhok és több fajta keverékének látszanak. Legnagyobbbrészt fehér a fejük és a jelek szerint sok bennük a Podrimszka juhféleség vére. Braniste, Borje, Vranity és Novoszelo községek voltak híresek juhaikról. Ez idő szerint tenyészterületük Gora nevű vidék, az albánok betörései következtében elszegényedett. A lakosok elbeszélése szerint a Sár Planinán legjobb juhlegelő: Karanikolica, Dzsinibeg, Jezero, Vraca, Mz dol, Szmreka, Szerdarica, Kucsibaba, Zakuf, Izelitye a Tetovszka Réka jobbpartján. A balparton: Brzovoda, Belavoda, Orlovac, Plocsa, Bisztrica, Csausica, Livadica, Lyuboten. E juhok kicsik és degeneráltak. A gyapjuk

V. osztályú. Miután a Sár Planinán bőven van legelő s valaha állítólag 2 millió juh volt rajta, eléggé különös ez a hanyatlás.

6. *Podrimszka-juhok*. Sokkal erősebben vannak elterjedve, mint a Sár Planinaiak. Tenyészterületük: a Beli és Crni Drim völgye, a prizreni fensík nyugati része, a Metohija, Lyuma, Dibra környéke egészen Ohridáig. E juhok eléggé jellegzetesek s különálló fajtaul tekinthetők.

A fej fehér, a gyapju nagyobb részét fehér, bár van elég feketegyapjas is, szarvatlan (a kosok szélesen spirális szarvúak), az első lábak gyapjatlanok, a hátsó lábak hátsó része be van nőve gyapjuval a csülöktől egészen a hátig, a fark rövid. A gyapju minden többinél durvább és VI. osztályúnak mondható. (A sár planinai juhok gyapja okánként 2—2·20 dinár, a Podrimszka gyapja 20—60 parával olcsóbb.) A külemnél szembetűnő a hosszú láb. Az aránylag hosszú fej lassú fejlődésre és rokonságra vall az *Asan*-fajtával.

7. *Asan- (feketegyapjas) juh*. Ezek az eloláhosodott illirek birtokában vannak.¹⁾, helyről-helyre vándorolnak. Nyáron a magas hegyekben vannak, télen lejönnek a síkságra. Legdurvább gyapjujúak és gyapjuk VII. osztályúnak minősíthető.

Egyik felsorolt juhajtának sincs semmi közgazdasági értéke, sem tejelésre, sem gyapjura, sem hizékonyságra nézve.

A szjenicai juh évenként, a bárány által elszopott tejen kívül kb. 40 oka tejet ad. Az *Asan*-juh nyáron át 60 kg. tejet szolgáltat. Viszonylag a legjobban tejelők a Podrimszkák a Metohiján. Az ovcese polyeiek napi fél okát, vagyis évenként 40—50 okát adnak. A fejés általában Szent Györgynapkor kezdődik.

A testsúlyra nézve a következő adatok tájékoztatnak:

Plevlyén:

	Élősúly	Tisztahús
	kilogramm	
ürü	40—50	16—25
juh	30—40	12—15
kecske (herélt)	40—50	
kecske	30—40	

Novibazár körül egy kos 20—35 kg.-ot nyom.

A hizlaláskor 100 darabra 20—25 kg. korpát vagy zabot adnak.

Prizrendben (Podrimszkák):

	Élősúly	Tisztahús
	kilogramm	
kos	33	16—25
juh	23—25	11—12

¹⁾ Szerb nevük: Crnovunci (fekete bundások).

Gyapjuból a szjenicai juhok darabonként átlag 1,25 kg.-ot adnak. A Ruda több gyapjut ad, mint a Reulya. Testsúlyúkhhoz aránylag legtöbb gyapjut adnak a Podrumszka- (Bokanicska-) juhok a Metohiján = 1,28–2 kg. Ezt a gyapjut, mivel finomabb valamivel, jobban fizetik, mint a szjenicai juhokét. Stip környékén a fehér fejű juhok több gyapjut szolgáltatnak, mint a koszovoiak.

Gosztivár környékén a juhok az első nyírásakor (Szent György napján) adnak 1–1^{1/4} okát, a másik nyírásakor (augusztus közepén) 1/2 okát. Az ovcse polyei juhok adnak 1^{1/2} okát.

A podrimszkaikat a völgyekben kétszer, áprilisban és augusztusban nyírják, a hegyeken csak egyszer, tavasszal.

Az Ovcse Polyén májusban nyírnak. A sár planinai juhokat áprilisban és augusztusban. Szaloniki környékén márczius végén, Tetovon és Gosztivár körül április végén nyírnak. A gyapju minősége a következő sorrendben jelezhető: I. ovcse polyei juh, II. koszvói juh, III. pelagoniai juh, IV. szjenicai juh, V. sár planinai juh, VI. Podrimszka, VII. Asan-juh.

Kecsketenyésztés. Van fehér, sötétszürke, szürke és tarka kecske. Az állomány értéke csekély. Miután kevés hasznot hajtanak, az erdőkben pedig igen sok kárt csinálnak, az állomány csökkentése volna a helyes közgazdasági cél.

Sertésenyésztés A sertés e vidékeken külemre nézve hasonlít a vad-disznóhoz. Lyesak és Tetovo körül elég sertést tenyésztenek. Van fehér és fekete sertés. A fej erősen hosszukás és ék-alakú. A hát domború, vastag sörtevel. Külföldi fajtából csak kevés van. Így például Zeiset úr a Palikurán fehér Yorkshire-sertést tenyészt máltáival keresztezve. A keresztezésekkel meg van elégedve. Az Allatini testvérek Szalonikiban Angliából importált tiszta Yorkshire-sertést tenyésztnek. Az egész sertésenyésztésnek mai állapotában nincs jelentősége.

Baromfitenyésztés. Az új szerb területek éghajlata mindenütt, de különösen a Sár-hegységtől délre nagyon kedvező valamennyi baromfi-fajtatenyésztésre. Különösen jók a viszonyok a tojástermelésre. Már most is van egy nagyon jó hazai fajta lud, mely egészen fehér, csak a szárnyán vannak szürke foltok. Legtöbb ilyen lud van Novibazár, Tetovo, Ohrida, Laplyeszelo és Gracsanica, valamint Liplyan környékén. A kacsák nem jó minőségű. A legtöbb a tyúkféle és ez alkalmas fajták behozatalával nagyon könnyen szaporítható és javítható. A hazai fehér és fekete pulykafajta nagyon jó s gondosabb tenyésztéssel kitűnő állománynyá fejleszthető.

Selyemtenyésztés. Az új szerb területek délkeleti részén a legfontosabb gazdasági termelési ág a selyemtenyésztés. Vannak vidékek,

a melyeknek ez a fő keresetforrása. E vidékek: Gyevgyeli, Dojrán és Valandovo. Bár az egész szerb földön jól terem a szeder és a selyemhernyó, mégis azt lehet mondani, hogy az említett vidékek természeti föltételei a legkedvezőbbek a selyemtenyésztésre. Szederfásokul kitünően felhasználhatók a homokos és kavicsos területek, a melyeken más alig teremne meg. Egyáltalán az új szerb vidékeken a selyemtenyésztés a legjövedelmezőbb termelési ág. Magában Gyevgyeliben évenként körülbelül 20 000 skatulya selyempete termeltetik. Gyevgyeliben a tiz nagyobb termelő alkalmazza a Pasteur-féle eljárást. E termelők Brüssában iskoláztattak a török kormány szakiskolájában. Az itt termelt peték Gyevgyeliben is drágábbak, mint a külföldiek (1 doboz külföldi pete 3·50 d.) hazai 3·50—06 dinár. A tenyésztés nagyon racionálisan megy, mert e tekintetben a népnek is nagy tapasztalatai vannak. Minden petedobozból kb. 30 oka gubó tenyésztetik. Sem a pete-, sem a guboforgalom tekintetében nincsenek megszorítások s a forgalom szabad. 1 kg. gubót 2·80—3·90 dinárral fizetnek, kivételesen néha 5 dinárt.

Tenyésztik a sárga olasz és francia fajtát, fəhéret ritkán. Az apró japáni sárga gubót évenként kétszer is előállítják. A csifcsija egy szederfáért az agának 0·30—0·50 dinárt fizetett, adóban pedig a gubótermés $12\frac{1}{2}\%$ -át adta az államnak. Az ismert betegségek a selyemhernyók között többé-kevésbé pusztítanak.

Méhészet. Majdnem mindenütt foglalkoznak vele, mert a természeti föltételek kedvezők, de nem üzik racionálisan. Még most is a Nemanya dinasztia korabeli módon megy a tenyésztés, szalmakasokban. Ennél fogva a méznek sem mennyisége, sem minősége nem felel meg a mostani piaci követelményeknek.

Reszna- és a Preszpa-tó környékén azonban nagyon előhaladott a tenyésztés. Resznában Szrezojevity úrnál 40 kaptáros modern méhészetet talált a bizottság. A pergetett mézet a nevezett okánként 2·40—2·60 dinárért adta el, a viaszkot 5·40 dinárért. Némely esztendőben ezer dinárt is bevett a méhesgazdaságából.

Tejgazdaság. Lassanként nyomai látszanak itt is már a tejgazdaság fejlődésének. Tehéntej alig van és sem a lakosság táplálására, sem földolgozására nem szolgál. Egyedül Zeiset úr foglalkozott vajkészítéssel, melynek okáját Szalonikiban 6 dinárért adta el. A nép ilyesmiről nem tud semmit. Ha van teje, ebből legfeljebb közönséges turót csinál.

Novavarosban juh- és kecsketejből csinálják a fehér szerb turót, 4 kg. tejből átlag 1 kg. turót. Májustól szeptember 1-ig állítják elő s minden juh átlag 10 kg. turót ad. A Sár-hegységben csinálják az úgynevezett *sarszki*-turót, a mely lefőlözött tejből való félkemény sajt, minden kereskedelmi érték nélkül. (Túlsós, kemény, rossz ízű). A *kacska*-

valy sajtot Oszegovon, a Karadagban, az Ovcse Polyén, Galicsinkán, Nauticán (Szkoplye vidéke) és a Preszpa-tó melletti Isztokon csinálják. Legnagyobb részben az *Asanok* (balkáni oláhok) csinálják. Az Ovcse Polyén úgynevezett Bijen (kivert) turót csinálják köpült tejből, 5 oka tej ad $1\frac{1}{4}$ oka ilyen turót és fél oka vajat. 5 oka tej ad 2 oka *paren* (gőzölt) turót és $\frac{1}{4}$ oka kajmak nevű kövér turót. A teljes tejből készült sajtot *eglija*-nak nevezik. A gőzölt sajtot olyan tejből készítik, melynek zsirját kivesszük. Sem a *bijen*- sem a *paren*-sajtnak nincs kereskedelmi értéke s csak házi használatra való. A köpülés primitív köpülőkön történik.

Míg a tehénállomány ilyen rossz minőségű, tehéntej gazdaságról nem is lehet szó.

A takarmányozás. A takarmányozás legfőbb módja a siksági és havasi legeltetés. Nagy legelőkomplexumok: a Jadovnik (1.599 m.), Zlatar (1.478 m.), a szjenicai fensik a Pesterával (1.069 m.). A Perister (2.532 m.) északnyugati részén, különösen a Gozsán, Gijevac, Lera, Szepac, Caparevo, Trnovo és Maloviste közötti vidéken sok a legelő és rét, melyek öntöztenek, sőt részben trágyáztatnak is. Itt látta a bizottság aránylag a legnagyobb testű szarvasmarhát. A juhok különösen az Isztok-hegység (Ohrida és a Preszpa-tó között) ad igen jó legelőt. Sok jó legelő van a Murihovo hegységben is. Zeiset úr közlése szerint a Bunarcse- és a Vidacs-hegyeken, Marinovo körül, a tejgazdaság is fejleszhető lenne, mert itt sok a jó legelő. Az Ovcse polyei sikság most csak a juhoknak ad legelőt s nagyobb állatok tenyésztése csak a magaslatok beerdősítése után lenne lehető. Úgy a nagy, mint a kis állat tenyésztésére jó körülmények vannak a gyevyelii sikságon. Egyébként valamennyi sikság (Koszovo, Prizren, Tetovo, Szkoplye, Prilep, Felagonia, Kumanovo), nagyon alkalmas az állattenyésztésre, csak hogy befektetés és emberi munka kell hozzá.

A takarmány: legelő, széna, szalma, kukoriczaszár. Pillangós növényekről e vidékeken úgyszólván semmit sem tudnak, bár a luczerna és a takarmányrépa minden jobb vidéken megteremne. Használják még takarmányul az úgynevezett *Tyuszpát*, vagyis a szezám és mákolaj készítésénél maradó pogácsát. Száz oka mák vagy szezámból 40 oka olaj és 60 oka tyuszpa lesz. A gyapotmagból való olaj készítésénél előállított hasonló termék neve *sarlagan* és szintén takarmányul szolgál. Néhol az igás állatoknak kölest adnak kukoriczával.

Állategészségügy. Az állatok közt mindenféle betegség szabadon és ellenőrzetlenül pusztít, mert a hatóság eddig az állategészségügygyel semmit sem törődött.

Németh József.

Közlemények és ismertetések.

Az Egyesült Államok és az európai háború.

Hogy a kultúra fejlődése a népeknek milyen szoros gazdasági és szellemi közösséget teremtette meg, az a háború következtében lett nyilvánvalóvá. Európai forrásoktól elzárva, Amerika is most ébredt tudatára annak a kölcsönhatásnak, melyet Európával egymás fejlődésére gyakorolnak. Hogy ez a hatás eddig a háború alatt milyen volt, s hogy a háború után Amerika miként kívánja azt irányítani, erre nézve érdekes adatokat szolgáltatnak a philadelphiai politikai és társadalomtudományi társaságnak ez évi évkönyvei. (*The Annals of the American Academy of Political and Social Science*), melyeket *Frantz Klein* tette tanulmány tárgyává. A következőkben az ő gondolatmenetét követem.¹⁾

Három gondolatkörbe nyerünk általa betekintést.

- I. A háború eddigi kihatása Amerikára.
- II. Amerika gazdasági,
- III. Amerika politikai törekvései a háború után.

I.

Közvetlenül a háború kitörése előtt az amerikai kereskedelem lanyha volt, a pénzpiacz pangott. Kitöréskor, főleg az európai hitel elmaradása és a kereskedelmi hajózás megbénulása Északamerikában gyárak és üzemek bezárását vagy munkaleszállítását eredményezte és ezzel rendkívüli méretű munkanélküliséget okozott, Délamerikában pedig valóságos krízist; bankok, ipari üzemek, kereskedelmi házak bukását, a gazdasági élet fennakadását vonia maga után.

A háború további folyamán D. A. lassanként talpra állott, az E. Á. gazdasági élete pedig olyan lendületet vett, miní soha előbb.

¹⁾ *Fr. Klein: Amerika u. d. europäische Krieg; Neue freie Presse 1915. No. 18.361. 18.364. 18.368. — The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Voll LX. & LXI.*

Oka ennek a jó termés egyrészt, másrészt az európaiak fokozott kereslete élelmiczikkekben és ipartermékekben. Hozzájárult a kanadai és ausztráliai rossz aratás, az európai konkurrencia elmaradása, délamerikai áruknak az E. Á. kikötőiből való továbbítása, a magas árak.

Eredménye a $2\frac{3}{4}$ milliárd dolláros kivitelben 1 milliárd aktívum — négyszerese az eddiginek.

Ez azt a reményt kelti a yankeekben, hogy az E. Á-ok adósállamból hitelezői állammá fognak kifejlődni.

Az elmaradt európai import 200 millió \$ körül van; a letörlesztett függő kölcsönök összege 250—400 millió \$. A háború elején az E. Á.-nak arannyal kellett adósságaikat letörleszteniök, európai hitelezőknek. Ennek az arannak nagy része azóta visszatért az Államokba az Európa által vásárolt áruk fejében. 171 millió \$ értékű aranyat hoztak be ebben az üzleti évben az E.-Államokba; háromszorosát annak, mint az előző évben. Megszűnt a pénzért való hajsza, a takaréktőkék folytonosan növekednek. Az Államok abban a helyzetben vannak, hogy külföldre is kölcsönözhetnek nagyobb összegeket, — eddig 200 millió dollárt. Viszont értékpapirjaik tömegesen térnek vissza, — állítólag napi 3 millió \$ értékben — és szíves fogadtatásra találnak; az utánuk járó kamat is belföldön marad tehát. Árúkat állítólag napi 5 millió dollár átlagos értékben szállítanak Európába.

Milyen szerepe van ebben a gazdasági fellendülésben a hadiszerállításnak?

A hivatalos statisztika elzárkózik az adatközlés elől. Következtethetünk azonban az összeg nagyságára az érdeklődés nagyságából, melyel a kérdést vitatják: van-e joga a semleges Egyesült-Államoknak hadiszert szállítania vagy nincs?

Feleletük tulnyomóan igenlő. Legismertebb érveik a következők:

1. Sem a hágai konferencia határozatai, sem az Egyesült Államok törvényei nem tiltják a fegyverszállítást. Igaz. A semlegesség lényege azonban kizárja a részrehajlást, célja pedig, hogy a háború kimenetelét ne befolyásolja. Hogy ennek a célnak az érdekében mit kell tenni és mit kerülni, azt a mindenkor adott körülmények szabják meg. — Az E. Á.-ok fegyverszállítása piacot nyit az egyik hadviselő félnek, mely piactól a másik fél el van zárva. Befolyásolja tehát a háború kimenetelét és így sérti a semlegességet.

2. Ha az entente-től megtagadnák a hadiszer-szállítást, A. felelősnek érezné magát a hiányosan felszerelt angol és francia katonák életéért. Így beállítva a dolgot, az meg épenséggel az entente javára való beavatkozás, — tehát ellentéte a semlegességnek.

3. Nem lehet fegyverszállítási tilalmat kimondani, mert ez a nem-

zeteket honi fegyvergyártásra kényszerítené és előmozdítaná a militarizmust.

Erről az évről az évkönyv egyik amerikai munkatársa is megjegyzi, „hogy magánviseli a fegyvergyárak védjegyét és selejtes, mint azoknak legtöbb terméke“.

Egy állam sem fog teljességgel a fegyverbehozatalra támaszkodni és odahaza fegyvert elő nem állítani. Ez azonban nem fog békés államot háború indítására vezetni. Háborús tervekkel foglalkozó állam pedig idejekorán behozza, vagy előállítja a hadi szereket.

Nem is arról van itt szó, mintha az E. Á. a semlegesség fogalmával nem lennének tisztában. Hogy tisztán látják, bizonyítja:

Jefferson nyilatkozata.

1913-ban Mexikóval szemben követett eljárásuk.

Bryan állásfoglalása 1914-ben a pénzkölcsönt illetőleg.

Jefferson szavait azonban célzatosan magyarázzák, a mexikói tilalmat visszavonták, Bryan nyilatkozata felett napirendre térnek. Így kívánja ezt érdekük; de meg rokonérzésük is az entente részén van. Jobb meggyőződésük ellenére gyártják és szállítják a fegyvert, mert ez rántotta ki őket a gazdasági kátyúból.

Valamely nemzet éltrevalósága ott tűnik ki, hogy kritikus helyzetekben miként viselkedik. Az E. Á. épen úgy megállotta a helyét a háború kitörésekor beállott depressio alkalmával, amint megragadta a háború folyamán kínálkozó kedvező konjunkturát.

A gazdasági élet akadozott menetével járó hatványozott társadalmi nyomor szocialis reformok kidolgozására indította; a kedvezően megváltozott világkereskedelmi helyzet nagyszabású gazdasági és politikai tervek kidolgozásának vetette meg alapját.

A háború kitörésével járó megrázkódtatás Amerikának égető társadalmi kérdését sötét színekben, orvoslást követelően mutatta be: a munkaviszonyok szervezetlenségét.

Ennek főoka a bevándorlás, fő jelensége a munkanélküliség.

A háború bevégződése után a bevándorlás növekedésére számítanak.

1. Statisztika igazolja, hogy a kivándorlók a nemzetiségek, tehát hihetőleg az uralkodó nemzet által elnyomottak közül kerülnek ki legnagyobb számmal. A háború nyomán járó területváltozások folytán az eddigieken kívül újabb nemzetek is elveszthetik függetlenségüket; újabb anyag a bevándorlásra. Bebizonyított tény, hogy az amerikai bevándorlás minden európai háború után növekedett.

2 A kivándorlás oka kedvezőbb gazdasági viszonyok keresése. Eddig is ez mozdította elő; most, hogy Amerikában ipar, kereskedelem

nagy lendületet vett és a vagyoni helyzet kedvezőre fordul, míg Európa a súlyos adók, a megfogyatkozott tőkék, a kedvezőtlen ipari viszonyok a zilált és elhanyagolt gazdasági helyzet folytán fejlődésében megakadt, várható, hogy az amerikai bevándorlás nagy mérveket ölt. Várható ez annál is inkább, mert a kivándorlás zöme Olasz- és Oroszországból, Ausztria-Magyarországból és újabban a Balkánról kerül ki, mely országok részt vesznek a háborúban.

A kivándorlás növekedése nem kívánatos.

Munkanélküliséget idéz elő.

Oka az olcsó béreknek, az alacsony standard of life-nek, hosszú munkaidőnek, a balesetek ellen való lanyha védekezésnek, a női- és gyermekmunka kihasználásának.

Magától csupán akkor fog megszűnni, ha a gazdasági kiegyenlítés beáll.

Ez az amerikai standard of life lefokozásával jár.

Meg kell tehát a kormánynak gátolnia a bevándorlást.

A bevándorlási irodák a munkaközvetítő irodákkal együttműködve csupán annyi bevándorlót, tanulatlan munkásanyagot engedjenek be, amennyire a gazdasági életnek szüksége van. Rendszabályokat sürgetnek a rokkantak és hadi özvegyek, árvák beözönlése ellen, melyet — úgy vélik ők — az érdekelt kormányok majd előmozdítanak.

A munkaviszonyok rendezetlensége a munkanélküliségben nyilatkozik meg főként.

Ezt a problémát nem a krízis teremtette, ez csak élesebb színben tünteti fel. Állandó kísérő jelensége az amerikai iparfejlődésnek. 1914. telén minden nyolczadik dolgozni kívánó munkás volt munka nélkül. 1915-ben minden ötödik — 398.000 ember! Elszigetelt reformok, kapkodó, jóhiszemű kísérletek itt nem vezetnek célhoz; gyökeres szervezés van helyén.

E szervezés munkájában államnak és tarsadalomnak, munkaadónak és munkásnak egyaránt részt kell vennie.

Az állam vezessen statistikát a munkanélküliség okairól és a munkanélküliek számáról. Tartson fenn pártatlan és életrevaló munkaközvetítő irodát, a magánközvetítő irodák működését pedig ellenőrizze. Koncentrálja a munkapiacot államközi munkahivatalok felállításával, melyek számontartják a különböző államokban kínálkozó munkaalkalmakat és a munkások elosztását teszik lehetővé. Állam és város közmunkákat munkahiány idején végeztessen.

A társadalom a munkára képteleneket vagy alkalmatlanokat vegye oltalmába.

A munkaadó ne tartson fölös számú tartalékmunkásokat; ne bocsássa el alkalmazottait ok nélkül. Válságos időben is a munkaidő meg-

rövidítésével inkább több munkást foglalkoztasson. Alkalmazza a tudományos üzemtant: a több speciális munkát tanult munkás, ki a nagyobb gyakorlat és fokozott érdeklődés folytán jobb dolgot produkál, nehezebben válik hasznavehetetlenné.

A munkás vegye igénybe az ipari nevelést. Lépjen be a szak-szervezetbe. Szociális biztosítással építsen elő a munkanélküliség esetére.

A bérmunkások helyzetén ilymódon javítva akarja az Unió azokat a demokratikus Amerika öntudatos polgáraivá tenni.

Ez a demokratikus Amerika nagyra érzi hivatva magát. A háború folyamán gazdasági életében beállott fordulatot nem tekinti a sors szélsúlyától nyert ajándéknak, de tudja, hogy okát az európai körülményekben keresheti. Megpróbál tehát számot vetni az Európában a háború után valószínűn várható körülményekkel, hogy erre alapítsa jövőendő gazdasági terveit.

II.

Európa gazdasági állapota a háború után siralmas képet ad.

Vevőiket a hadviselő országok nagyrészt elveszítik. Kereskedelmi szervezeteik szétrombolva.

Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak nagyrésze elesett vagy az előbbi munkakör betöltésére alkalmatlanná vált.

Kész értékeket semmisít meg a háború.

Nem kelhetnek tehát versenyre a külkereskedelemben Amerikával, sőt inkább pénzbeli támogatására szorulnak gazdasági újjászervezkedésükben. Akadnak ugyan, a kik félnek a győzedelmes ország gazdasági felvirágzásától, de az általános vélemény: Európa kiadásokba veri magát, Amerika gyűjt, Európa elvérzik, Amerika gyarapszik; Európa tehát lefelé halad, Amerika felfelé. Európa letörése Amerika térfoglalására alkalom.

Ki akarják küszöbölni az európai behozatalt az Egyesült-Államokból. Ez a vámtarifa megváltoztatását fogja maga után vonni.

Dél- és Középamerikából ki akarják az európai tőkét, ipart és kereskedelmet szorítani. Alkossanak az Amerikák zárt gazdasági egységet. Alkalmas lerakodó piacza lesz ez az Egyesült-Államok növekedő iparának. — D. A. kereskedelme európai bankrendszeren alapult és hosszú lejáratú hitelen épült fel. Hosszú lejáratú hitelt eddig É.-Amerikának nem állt módjában adnia: a szükséges összegekkel nem rendelkezett, bizalma sem volt az adósokhoz, bankpolitikája is gátolta. Tartalékbankjának 1913-ban történt újjászervezése lehetővé teszi a discountüzleteket, az európai export pénzhez juttatta az Államokat; a befektetések biztosítására pedig az évkönyv egyik munkatársa olyan bíróság szervezését ajánlja, melynek tagjai yankeek és délamerikaiak volnának s a melyek

kereskedelmi érdekeiket óvnák. Bizonyítják, hogy az Unio délamerikai exportja eddig is felülmulta Nagybritanniáét és Németorszáégét, most meg a talaj specialis árúkkal dolgozó középkereskedőkre nézve éppen kedvező. Ezek önállóan is folytatnak exportüzletet, nem nehezednek tehát rájuk a Shermann antitrust-törvények.

Délamerika mellett Brittindiában látnak alkalmas lerakodó piacot az amerikaiak. Európai ellenfeleit Anglia nem fogja többé beengedni, Francia- és Oroszország nem szerepelt nagy tételekkel, Angliát pedig hihetőleg a bennszülöttek fogják elüzni. (Swadeshi mozgalom.)

Sőt, látni vél Európában is új piacot az Unio: Ausztria-Magyarországban, melynek mindazt kívánja szállítani, a mit eddig az entente-től szerzett. De meg a monarchia saját gyártmányait is elnyomni reméli az olcsóbb és jobb minőségű amerikai concurrentia.

Igy szoritaná ki Amerika Németországot a világkereskedelemben a második helyről, de kiszorítani reméli, ha a háború sokáig tart, Angliát is az első helyről.

A világkereskedelmi suprematia pénzügyi elsőséget is biztosítana az Unionak: hitelezőjévé válnék Európának, dollárváltó lépne a sterling-váltó helyébe és London helyett New-York lenne a börze, a hol a világüzleteket bonyolítják.

Az Egyesült-Államok világkereskedelmi terveinek vannak azonban jelentős akadályai. A legfőbbön ugyan túltették magukat, a pénzügynek és a tartalékbankoknak újjászervezésével.

Törekvésük pl. megköveteli a kereskedők egyöntetű fellépését, a concurrentia kizárását a külföldi piacokon. Ez az árúk egységes előállítását tételezi fel, és olyan társulatokat, a milyenek az angol kiviteli társaságok voltak. Ezek csupán az antitrust-törvények módosításával léphetnek életbe. Szükség van vasuti engedményre, kedvezőbb vám-tarifára, kereskedelmi flottára, a hajózási törvények megváltoztatására. Nagyobb érdeklődésre az ipar iránt a pénzügyi körök részéről, művelt és széles látkörű kereskedelmi tudósítókra.

Felpanaszolták már előzőleg is ezeket a követelményeket, de megvalósulásukra nem került a sor, mert hatalmas érdekekbe ütköztek. Kérdés, sikerül-e most majd?

Az amerikaiak számolnak a nehézségekkel és világgazdasági politikájuk érdekében társadalmi reformot is sürgetnek: a munkásosztályok életfeltételeinek javítását, a kereskedők szélesebbkörű műveltségét.

Nekünk is jó ismerni törekvéseiket. Azért is, mert okulhatunk belőlük, hiszen ipari termelésünk politikai és társadalmi feltételei nagyjában egyformák. De meg azért is, hogy résen legyünk, mert terveik megvalósítása nagyban függ a békekötés feltételeitől is.

III.

Hatalmi törekvésében Amerikát a panamerikanizmus, az Európától való teljes elkülönülés vezeti.

A Monroe doctrinát, Wilson doctrinává kívánják kiszélesíteni, a mi abban áll, hogy Amerika gazdasági szükségleteinek kielégítésében csakis Amerikára támaszkodják. Ennek előmozdítására az Amerikák gazdasági szövetségbe lépnének egymással. Az északamerikai vagyoni védelmére alakítandó államközi bíróság, az értékvámok eltörlésének sürgetése mind arra vall, hogy a gazdasági függést az Unio politikai befolyásának érvényesítése fogja nyomon követni.

Hogy az Unio ki akarja magát vonni az európai vezetés alatt álló népközösségből, azt mutatja törekvése, melylyel tüzetesebben körvonalozni kívánja a semleges államok jogait.

Első sorban a szabad kereskedelem minél kisebb megszorítását és a territorialis vízi terület kiszélesítését. Merészebb hangok új nemzetközi törvények alkotását sürgetik semleges, békés államok számára, a mostani, háborús államok által háborús államoknak előirtak helyett. Van, a ki a Monroe-doctrinához hasonló érvényre akarja emelni az elvet, hogy Amerika semmiféle ürügygyel sem fog más nemzettől földet elragadni.

Mai formájában a panamerikanizmus elavult, tarthatlan. Nem szól bele mások politikájába, de a sajátjába sem enged másnak beleszólást.

Kiterjedt világkereskedelmi összeköttetései folytán érdekli más államok politikája és fontos rá nézve, hogy alakulására befolyással bírjon. A béketárgyalások erélyes megindítása és fennmaradásának tartós biztosítása érdeke az Államoknak, mégis az ilyen irányú lépések szakítást jelentenek a Monroe-tannal.

Akár mint a békeliga tagja az ipari boycott kényszerével, akár mint a nemzetközi bíróság tagja a büntető záradék szentesítésével garantálja a békét, szakít eddigi külpolitikája irányával. Ha szót követel Európa politikájában, ezzel Európának is jogot ad arra, hogy Amerika ügyeibe avatkozzék.

Egyik újítás forrása a másoknak. A világhatalmi törekvések, politikaiak úgy, mint gazdaságiak elkerülhetlenné tüntetik fel egy hatalmas hajóraj és szárazföldi hadsereg szervezését. Amerikát így az ipar és kereskedelem érdekei, — tehát a leghatározottabb békeérdekek — viszik rá a fegyverkezésre.

Amerika tervei még csak tervezgetések, forrongó törekvések. Széles látókörüket és körültekintésüket bámuljuk, mérlegelésüknél soha sem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy e czikkek legtöbbje elfogultan németgyűlölő és így a mi gazdasági érdekeinknek is ellenfele.

Klasz Paula.

A háború költségei és a hadviselő államok pénzügyi helyzete.

A háború elején az általános felfogás az volt, hogy nem fog hosszú ideig elhúzódhatni az ellenségeskedés. A legfőbb argumentum erre nézve az volt, hogy egyik hadviselő fél sem bírja ki a hosszú háborúskodást anyagilag, mert oly hatalmas pénzügyi terhek fognak rájuk szakadni, a melyeneket nem fognak elbirni. Sajnos, az ellenkezőjét igazolták a bekövetkezett tények, a melyek bebizonyították, hogy mennyire nem tudtuk értékelni gazdasági életünk hatalmas erejét és azt a csodálatos rugékonyságát, mely lehetővé tette, hogy a változott viszonyokhoz simuljon. Az államadósságok eddig nem is álmodott magasságot értek el, de azért senkisé is gondolja ma már, hogy további fokozódásuk a békét siettető okok között fog szerepelni. A meddig a nemzetek fáradtsága nem fog a hadikölcsönök nagymérvű sikertelenségében megnyilvánulni, addig a háború továbbfolytatása pénzügyi-technikai szempontból nem fog nehézséget okozni. Hogy azután ezeknek az óriási összegeknek amortisatiója és kamatterhe hogyan fog alakulni, más kérdés, a melyet azonban jelenleg gondosan kerülnek még. Különösen Angliában okoznak az adózási problémák nagy fejtörést és foglalkoztatják a közvéleményt a legélelnekben. Az „Economist“ állandóan rámutat azokra a nagy megterhelésekre, a melyek az európai népekre az adózás szempontjából a háború hosszú tartama folytán rászakadnak. Egyik utolsó számában hosszasan fejtegette az „Economist“ a háború költségeinek és annak a nemzetek pénzügyi helyzetére gyakorolt hatásának kérdését. A rendkívül érdekes cikkből kiemeljük a következőket:

Angliának napi háborús kiadásai a háború első hónapjában naponta 1,490.000 font sterlinget tettek ki (levonva a más államoknak adott kölcsönöket, 1,270.000 fontot). Azóta ezek a költségek rohamosan nőttek, úgy, hogy jelenleg és 1916 első három hónapjában 4,450.000 fontot számítanak egy napra (levonva a más államoknak adott kölcsönöket 2,740.000 fontot). Ezek szerint tehát Anglia összes háborús költségei 1916. évi márczius hó 31-ig 1.697 millió font sterlinget fognak kitenni, a miből 1.222 millió font a szorosabb értelemben vett háborús költség, 475 millió pedig a szövetségeseknek (Oroszország, Franciaország, Olaszország, Belgium és Szerbia) adott kölcsönök. Franciaország költségei az „Economist“ szerint az 1915. év végéig 1.451 millió fontra fognak emelkedni, a miből 50 milliót lehet más államoknak adott kölcsönökre számítani. Az orosz költségek az első napokban 1.4 millió fontot tettek

ki, később 2 millióra emelkedtek. Összesen 1915 végéig 1.000 millióra lehet becsülni. Az „Economist“ az ellenséges államok (központi hatalmak kiadásait is megbecsüli és ezen becslések alapján táblázatot állít össze, melynél felteszi, hogy a háború 1916. évi márczius hó 31-ig befejeződik és a háborús költségekre az államoknak csak 1916 július végéig lesz szüksége, úgy, hogy ezekben már a háború liquidációjának költsége is bentfoglaltatna. A hadviselő államok költségei ezek szerint így alakulnának:

	Első év direkt költségei millió font sterlingekben	Második év sterlingekben	Mindkét háborús év direkt háborús költségei millió font sterlingekben	általános háborús költségei sterlingekben
Anglia	550	1.000	1.550	2.075
Franciaország	680	975	1.655	1.755
Oroszország	625	800	1.425	1.200
Olaszország	110	250	360	225
Belgium és Szerbia	120	100	220	45
Entente-hatalmak együtt	2.085	3.125	5.210	5.250
Németország	850	1.250	2.100	2.270
Ausztria-Magyarország	500	600	1.100	1.100
Törökország és Bulgária	40	130	170	30
Központi hatalmak és szövetségesek együtt	1.390	1.980	3.370	3.400
Az összes hadviselő államok	3.475	5.105	8.580	8.650

Az általános költségekben a külföldi hadikölcsönökben való részesedés is bentfoglaltatik.

A háború költségei tehát az entente-hatalmaknál jóval nagyobbak, mint nálunk és szövetségeseinknél. A kimutatás szerint Németország hadiköltségei még a második év végén is jóval nagyobbak, mint Angliáé, a mit azonban Helfferich kijelentései után jogosan vonhatunk kétségbe. Az „Economist“ megpróbálja ezután pénzübeli értékben kifejezni az emberanyagban beállott veszteséget. A számítás alapjául veszi minden halott és tartósan rokkant után azok évi közepes termelésének hatszoros értékét. A veszteségi számok gondos vizsgálatnak voltak alávetve, de valószínűleg kisebbek a valóságos veszteségnél. Az érdekes táblázat a következő:

	A halottak, sebesültek és eltűntek száma	A halottak és tartósan kere- setképtelenek száma	Tőkeérték fejenként £	Veszteség emberi tőkében £
Anglia	800.000	235.000	600	140,000.000
Franciaország	2,000.000	515.000	500	260,000.000
Oroszország	5,000.000	980.000	275	270,000.000
Olaszország	500.000	140.000	350	50,000.000
Belgium és Szerbia	550.000	130.000	350	45,000.000
Entente-hatalmak összesen . .	8,850.000	2,000.000	382	765,000.000
Németország	3,700.000	990.000	450	445,000.000
Ausztria-Magyarország . . .	3,100.000	840,000	400	335,000.000
Törökország és Bulgária . . .	600.000	150.000	275	40,000.000
Központi hatalmak és szövetsé- geseik	7,400.000	1,980.000	414	820,000.000
Összes hadviselő államok . .	16,250.000	3,980.000	398	1.585,000.000

A háborús kiadások hatása — beleszámítva az emberi tőkében való veszteséget — az egyes államok jövőbeli pénzügyi helyzetére világosan megítélhető, ha a háborús kiadásokat összehasonlítjuk az egyes államok nemzeti vagyonával, jövedelmével és megtakarításával. Erről a következő táblázat tájékoztat:

	Nemzeti vagyon £	Nemzeti jövedelem £	Nemzeti megtakarítás £	Háborús költségek £
Anglia	18.000,000.000	2.250,000.000	375,000.000	1.690,000.000
Franciaország	13.000,000.000	1.500,000.000	250,000.000	1.915,000.000
Oroszország	12.000,000.000	1.500,000.000	250,000.000	1.695,000.000
Olaszország	7.000,000.000	850,000.000	125,000.600	410,000.000
Belgium és Szerbia . .	2.750,000.000	350,000.000	60,000.000	265,000.000
Entente-hatalmak . . .	52.750,000.000	6.450,000.000	1.060,000.000	5.975,000.000
Németország	16.000,000.000	2.100,000.000	350,000.000	2.645,000.000
Ausztria-Magyarország .	9.000,000.000	1.200,000.000	200,000.000	1.435,000.000
Törökország és Bulgária	1.750,000.000	200,000.000	30,000.000	210,000.000
Központi hatalmak . .	26.750,000.000	3.500,000.000	580,000.000	4.190,000.000
Összes hadviselő álla- mok	79.500,000.000	9.950,000.000	1.640,000.000	10.165,000.000

	A háborús költségek viszonya		
	a vagyon-	jövede-	megtaka-
	hoz	lemhez	ritáshoz
	%	%	%
Anglia	8·8	71	424
Franciaország	14·7	128	766
Oroszország	14·1	113	678
Olaszország	5·9	48	328
Belgium és Szerbia	9·6	76	442
Entente-hatalmak	11·3	93	564
Németország	15·9	121	727
Ausztria-Magyarország	15·9	120	717
Törökország és Bulgária	12·0	105	700
Központi hatalmak	15·7	120	722
Összes hadviselő államok	12·8	102	620

A hadiköltségeket minden államban hadikölcsönökből fedezték; így az állami terhek növekedése egyenlő ezen hadikölcsönök összegével. Csak Anglia igyekszik újabban új adókkal és a régiek felemelésével fokozni bevételeit, a melyek igen tekintélyes összegekkel apadtak meg, úgy, hogy a rendes kiadások fedezésére is kölcsönt volt kénytelen felvenni. Az entente-hatalmak államadósságai – feltéve, hogy a rendkívüli kiadások 1916. évi július hó végéig fognak tartani — 60⁰/₀-kal emelkedtek, míg a központi hatalmak államadósságai megkétszereződtek. Az államadósságokról és azok kamatterheiről az alábbi táblázat nyújt képet:

	Közvetlen hadi kiadások millió £	Allam- adósságok emelkedése	Átlagos kamat- láb %	Évi kamat- teher millió £
Anglia	1.550	1.880	5	69
Franciaország	1.655	1.900	5	95
Öroszország	1.425	1.500	5	75
Olaszország	360	400	5	20
Belgium	120	120	5	6
Szerbia és Montenegró	100	100	6	6
Entente-hatalmak	5.210	5.400	5	271
Németország	2.100	2.100	6	105
Ausztra-Magyarország	1.100	1.150	5 ³ / ₄	66
Törökország	140	150	6	9
Bulgária	30	30	6	2
Központi hatalmak	3.370	3.430	5·3	182
Összes hadviselők	8.580	8.830	5·1	453

(p. p.)

Bulgária közgazdasága.

Ellenségeink utolsó reményének is el kellett tűnnie akkor, mikor a jövő történelmében nagy szerepre hivatott Bulgára csatlakozván a középeurópai hatalmakhoz és Törökországhoz, a szövetségesek között megteremtette az összekötő kapcsot. Nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is valóvá vált az előrelátó német politikusoknak az az álma, melyet e két szóban foglalhatunk össze: Berlin—Bagdad. Tulajdonképpen ma még át sem tekinthető ennek az eseménynek gazdasági következménye. A Németországgal való vámunióknak sok izgalmat előidézett kérdése egyszerre más irányba terelődött, mondhatni particularis jelentőségű kérdéssé zsugorodott össze, ha e hatalmas és felette változatos területnek fejlődési lehetőségeit elképzeljük. E nagy gazdasági testületnek értékes részét képezi Bulgária. Területe a balkáni háborúk előtt 96.345 km² volt 4,337.513 lakossal. A meghódított török terület 26.000 km² volt 783.000 lakossal. Viszont a Romániának átengedett Dobrudzsa területe 8340 km² tett ki 353.600 lakossal. A tiszta nagyobodás volt 17.660 km² 429.400 lakossal. A mostani háború előtti Bulgária területe tehát 114.005 km² 4.766.913 lakossal.¹⁾ Területe gazdaságilag szerencsés fekvésű. Nagy folyói észak, dél és kelet felé olcsó közlekedési utakat képeznek. Északi folyói a Dunába ömlenek, közülük legnagyobb az Isker. A Fekete-tengerbe torkolók közül említésre méltók a Provadijska (ennek torkolatánál van Várna) és a Golema-Kamčija. Nemzeti folyójuk a Marica, a mely hosszú, kanyargós út után Enosnál ömlik az Égei-tengerbe. Többi déli folyói görög területen érik el a tengert, így a Sztruma a rendinai öbölbe ömlik és a Meszla, a melynek deltája Thasos szigetével szemben van. Vizrendszerében megemlítésre méltó, hogy nagy folyói csaknem kivétel nélkül Szófia körül erednek a Rila hegység vízváltójában. Ha egyszer kiépítik Szófia körül a csatornahálózatot, az ország fővárosa minden irányban kitűnően hajózható víziutakkal fog rendelkezni. E víziutak már most is nagyban pótolják a vasutakat, melyek még elég szegényen szelik át Bulgária területét. Gazdasági szempontból fontos vasútvonalai: a Nisből jövő vonal, mely Szófia, Filippopol és Drinápoly érintésével Kulelü-Burgasnál lépi át a Maricát és ezzel a török határt. Másik legfontosabb vonala Burgas fekete-tengeri kikötőből indul ki, Sejmen és Trnovo között kapcsolódik bele a szófia—Konstantinápoly vonalba, a honnan Kulelü-Burgasnál válik ismét ki és Dimotika érintésével Dedeagacsba vezet. Dedeagacs még egy másik

¹⁾ Otto Hübner: Geographisch-Statistische Tabellen 1914. 6. o. A legújabbban Petco N. Petcoff bolgár követ által irt „Bulgarien“ (Politik Verlagsantalt, Berlin kiadása) című munkában közölt adatok ezektől némi eltérést mutatnak.

fontos vonalnak a végpontja, annak, a mely Gümüldsinán át Xanthi, Drama, Szeresz érintésével a ma annyira ismertté vált Doirannal elágazva, kétfelől vezet Szalonikibe (az egyik ág a Vardar-völgyben). Két nagyobb vonal köti össze Romániával, az egyik már Küsztendzsilből indul ki és Szófián át vezet a román határhoz, a melyet Somovit városnál ér el; a másik Ruszcsukot és Várnát köti össze. Igen fontos vonalai állanak építés alatt. Ezek közül kiemelendő az, a mely Filippopolból fog közvetlenül Burgasba vezetni. Ennek a vonalnak csupán Filippopol—Cirpan közötti része nincs még kiépítve. Ebből a vonalból fog elágazni Nova-Zagoránál egy másik, a mely Trnovón keresztül egyrészt Ruszcsukba, másrészt Várnába fog vezetni. Vasutainak hossza 2233 kilométer, épülőfélben 386 km. hosszú vonal van.

Az ország természeti viszonyai érczekben és szénben való szegénysége, már maguk is mutatják, hogy Bulgária agrárállam, melynek főjövedelmi forrását a mezőgazdaság és az állattenyésztés szolgáltatják. Ipara, a mely most van fejlődőben, csak egész jelentéktelen összegben szerepel a nemzeti jövedelemben, mint kereseti forrás. Lakosságának mindössze 8.94⁰/₀-a foglalkozik iparral és 5.71⁰/₀-nak nyújt megélhetést a kereskedelem és forgalom, míg mezőgazdaságból a lakosság 77.04⁰/₀-a él. A többi európai országoktól eltérően az ipari népesség növekedése messze mögötte marad a mezőgazdaságinak, a mi azt jelenti, hogy az ország mezőgazdasága fejlődő irányzatot mutat. 1900-tól 1905-ig az ipari népesség szaporodása 7.78⁰/₀-a volt az egész népességnek, a mezőgazdasági népességé 10.93⁰/₀ volt.¹⁾ Megművelhető földje körülbelül 8 millió hektár (1908-ban 7,980.153 hektár), a melynek körülbelül a fele (48⁰/₀) magántulajdon, egy negyede (25⁰/₀) községi tulajdon és egy kb. tizede (8⁰/₀) államvagyon. A legtöbb a kisbirtok, parasztbirtok, melyeknek terjedelme 2—100 hektár között mozog. Nagybirtok alig van, miértis az országnak kifejezett parasztállam jellege van. A magántulajdon birtokeloszlása²⁾ a következő:

	Birtokok száma ezer	Terület ezer ha.
2 hektárig	425	322
2—5 „	213	713
5—20 „	268	2.519
20—100 „	26	818
100 hektáron felül	1	254
	933	4.626

¹⁾ P. N. Petcoff: id. m. 21—22. o.

²⁾ Varga Jenő: Bulgária (Háború nagyhatalmak VII.) 27. oldal.

Az egyes termények közötti megoszlásáról a termőterületnek, sajnos, nem rendelkezünk újabb adatokkal. 1908-ban 3,628.160 ha szántóföld volt, 2,831.943 ha erdőség, 913.189 ha legelő, 399.416 ha rét, 94.987 ha szőlő, 9.231 ha kert, gyümölcsös, 7.862 ha rózsakert és 95.363 ha különféle czélokra szolgált.

Az 1914. évi aratás eredményét a szófiai központi meteorológiai intézet így becsülte meg: gabona 12^{1/2} millió q, rozs 2^{1/2} millió q, árpa 3^{1/2} millió q, zab 2 millió q, vegyes termékek 1^{1/4} millió q. A balkáni háborúk után az állam és magánosok vállvetve fogtak hozzá a mezőgazdaság fejlesztéséhez. Megteremtették az agrárhitel reformját. amennyiben megkönnyítették a hitelek szerzését, elsősorban a kezesség kérdésének egyszerűsítésével. Eddig a Mezőgazdasági Banknál a legkisebb hitelhez is két jótálló kellett, most 1000 frank erejéig minden jótállás nélkül kaphat a bolgár kisgazda hitelt. A jótállás mellett nyújtott hitel összegét felemelték 5000 frankra. A birtoknélküli mezőgazdák segélyezésére egy jótálló aláírására 500 frank hitelt adnak. A bolgár Mezőgazdasági Bankot pedig felruházták azzal a privilégiummal, hogy az ily kölcsönügyletekből eredő követeléseit rögtön az állam követeléseit után következnek. Az állam igyekszik a termelési módokat megjavítani; ebből a célból a földeknek racionalis öntözését igyekszik lehetővé tenni csatornák építése által. A földművelési ministeriumnak erre a célra külön alapja van, melyet most azáltal növeltek, hogy novellaris úton felhatalmazták a pénzügyministert a nemzeti banknál 1,530.000 frank kölcsön felvételére. Ezt az összeget az öntözési művek kiépítésére fogják fordítani. Mindezek daczára a föld megmunkálása nagyon extensiv, mert a bolgár parasztság igen műveletlen ahhoz, hogy a mezőgazdasági technika vívmányait kellő módon fel tudná használni. A trágyázástól is idegenkedik a bolgár paraszt. Különösen áll ez a balkáni háborúban meghódított területekről, a hol még faekével szántottak. A kormány ezen úgy próbál segíteni, hogy a falvakban előadásokat tartat demonstrációval a termelés észszerű módjairól. Ez elég szép eredménynyel járt. Nagyon üdvös működést fejt ki a Mezőgazdasági Bank, különösen az új hódított területen. Több ezer ekét hozatott Németországból, rézgáliczot osztott ki a filloxera leküzdése céljából, vetőmagról gondoskodott, dohánymagot osztott ki a gazdák között.¹⁾ Az ország ipari növényei közül fontos a cukorrépa, melyet mind nagyobb mennyiségben termesztenek. Ez lépést tart a cukoripar fejlődésével. Termelésének kezdete visszanyúlik 1899-be, a mikor Szófiában felépítették Bulgária első cukorgyárát. 1911-ben az

³⁾ Bulgarien : Wirtschaftliche Verhältnisse 1914. Nach den Berichten der k. u. k. Österr.-Ungar. Konsularämter. Wien. Verlag des Handelsmuseums 1915. 14. o.

átlagtermés hektáronként 219.66 q volt, a mi a nyugati országok átlaga mögött jóval elmarad. Fontos a rózsatermelés, a mely egész specialis terméke Bulgáriának. A rózsatermés évi átlagos értéke 1906—1910. években 3,189.046 frank volt. Fontosságban utána következik a szőlőtermelés. 1906—1910. években átlagosan termett 2,003.908 q szőlő és 1,075.692 hl bor, melyeknek értéke 55,162.242 frankot tett ki. A dohánytermelés nagyot lendült a balkánháború befejezése után, mert az abban szerzett területeknek fejlett dohányculturájuk volt. Régi Bulgáriában termett körülbelül 15 millió kg. jóminőségű dohány, az új területek termését 6—7 millió kg.-ra becsülik. Mákot is termelnek elég nagy mennyiségben, főleg opium nyerése céljából. A legfontosabb termelési helyek Strumica és Petric kerületek.

Nagy legelői és gazdagtermésű rétjei szolgáltatják az állattenyésztésnek alapját. Legfontosabb állatai a szarvasmarha, bivaly, ló, teve, szamár, juh, kecske, disznó. 1912-i számlálás szerint a mezőgazdasági üzemekben, mint munkaállatot használtak 852.320 darab ökröt, 219.306 lovat és 163.038 bivalyt. Ökör legtöbb Stara-Zagora, Filippopol, Varna, Trnovo és Szófia kerületekben volt, a bivaly leginkább Burgas, Wratza, Plevna és Stara-Zagora kerületekben van elterjedve. Az állatállomány javítására külföldről hoztak be tenyészállatokat és tenyészállomásokat állítottak fel. Említésre méltó még a szárnyas- és a selyemhernyó-tenyésztés, mely utóbbi évente átlagban több mint 1 millió frankot jövedelmez.

Erdőgazdasága fejlődőben van, bár a Romániának átadott dobrudzsai területtel sok erdőt veszített az ország. Jelenleg 114.711 ha az erdők területe, ebből állami 83.890 ha, községi 30.124 ha, magántulajdon 697 ha. Az utóbbi években a kormány az erdőgazdaságban is rationalisabb termelési rendszert igyekszik meghonosítani. Az állami és községi erdők fontosabb termékeinek értéke 1911-ben 2,393.768 frank volt, a melléktermékek értéke pedig 173.854 frank. A háború befejezése után azonnal hozzáláttak az erdőügy rendezéséhez és a tulajdonjogok telekkönyvezéséhez. Az 1914. évre a költségvetés az állami erdők jövedelmét 2 millió frankban irányozta elő. Bányászata még csak most kezd kibontakozni, főleg német tőke segítségével (leginkább a Berliner Diskontogesellschaft van érdekelve). Főterméke a só, melyből 1914-ben 8.8 millió kg.-ot bányásztak. Szén bányászására újabban adtak több engedélyt, különösen a Pernik és Botol-Dol mellett lévő állami bányák kiaknázására.

Az ipara az országnak még igen fejletlen, de a kormány itt is megtesz minden lehetőt. A bolgár ipar fejlődésének legfontosabb akadályai a fennálló vámrendszer, mely nem nyújt a külföldi iparral szemben

kellő védelmet. A kellő vámvédelem hiányában — éppúgy, mint minálunk — az állami iparfejlesztési politikához folyamodtak. 1894-ben hoztak törvényt a hazai ipar fejlesztéséről. 1895-ben Szófiában, Filippopolban, Rustcsukban és Várnában kereskedelmi és iparkamarákat állítottak fel, a melyek főleg a nagyipar érdekét szolgálták. Végre az 1905. évi kereskedelmi szerződések is sokat javítottak a helyzeten. Az iparfejlesztési törvény alapján 1914-ig segélyezett vállalatok száma 388. Az 1909. óta állami segélylyel alapított gyárak közül élelmiszeripari 65, fémipari 23, kémiai-ipari 19, textilipari 17 és kerámiai-ipari 15 gyár. 1909-ben rendezett felvétel 266 gyárra terjedt ki (ezek közül 100 élelmiszeripari volt), a melyek 13.231 munkást foglalkoztattak és 26,410.000 frank tőkével rendelkeztek. Évi termelésük 40·5 millió frank volt. Ma már ezek az adatok elavultak, de újabb felvétel azóta nem történt. Legfontosabb iparága a malomipar, a melyet oly módon igyekeznek még jobban fejleszteni, hogy az iparfejlesztési törvény szerint vámmentesen engedik behozni a szükséges gépeket és felszereléseket, ingyen adnak építésselket, adómentességet engedélyeznek és a hazai vasutakon fuvardíjkedvezményeket nyújtanak. Két nagy malma van Viddinben, ezek termelését 60 000 q-ra becsülik. Ugyancsak nagy malmok vannak a dedagacsi kerületben. Czukoripara is erősen fejlődik. Évi finomított czukortermelése az országnak 1700—1800 vagon. Legnagyobb gyárai Rustcsukban, Gorna-Orechowitzában, Szófiában, Filippopolban és Kajaliban (Burgas mellett) vannak. Sörtermelése 19,985.600 liter volt 1911-ben (1895-ben csak 3,527.990 liter). Évi spiritusz termelése 145.000 hl. Említésre érdemes fejlődő textilipara, azután bőr- és faipara. Nyomdaipara elég fejlett. Szófiában 40 nagyobb nyomda van üzemben 2,856.043 frank tőkével. Ezekben a nyomdáknak 177 nyomtatógép van üzemben, 122 elektromotor és 296 segédgép, 60 nagy és 10 kis gyorsajtó és 5 rotációs gép. A munkások száma 1018, ezek közül 173 nőmunkás. Az európai háború hatása az ipari termelés redukálásában nyilvánult meg, a mi nagy munkanélküliséget idézett elő. A munkanélküliek száma 1914. vége felé 17.499 volt.

Külkereskedelmi forgalmának egész értéke 1911-ben 383·9 millió frank volt, ebből 199·3 millió volt a behozatal és 184·6 millió frank a kivitel; a kereskedelmi mérleg tehát 14·7 millió frank passzivitást mutat. A legfontosabb behozatali országok: Ausztria-Magyarország, Németország, Anglia, Franciaország és Törökország. Újabb időben leginkább Németország nyer teret. A kivitelre és behozatalra vonatkozólag sajnos nem rendelkezünk kellő statisztikai adatokkal, úgy hogy csupán a fontos export- és importcikk felsorolására vagyunk kénytelenek szorítkozni. A legfontosabb exportcikk: a gabona, liszt, gyümölcs, dohány élő-

állat, bőrök, söрте, sajt, szárnyas és tojás. A beviteli cikkek között fontos szerepe van a gyarmatárúknak, déligyümölcsöknek, czukornak, rizsnek, viasznak, olajnak, italoknak, fának és szénnek, cserzőanyagoknak, gyapjúárúknak, len- és jutaárúknak, papir- és papirárúknak, kautsuknak, bőrnek és bőrárúknak, vas és vasárúknak, gépeknek, közlekedési eszközöknek, kémiai szereknek és szappannak.

Kikötőinek forgalma a háború folytán teljesen szünetel, de a háború után annál nagyobb fellendülésnek néznek elébe, különösen az Égei tenger mellett kikötők. Utak építésére 1911-ben 135 millió frankot költöttek. Az állam által épített és kezelt utak hossza 6395 km. A hidak száma 14.139, ebből az állam 9.795-t tart fenn. Állami építkezésekre 77.3 milliót fordítottak, csatornák és kikötők építésére 26.5 milliót, telefon és telegráf-berendezésekre 5 millió frankot. Az állami bevételek 1915-ben 275,379.886 frankot tettek ki, a kiadások 275,366.200 frankot. A bevételi tételek a következők: egyenes adók 54,944.370 frank, közvetett adók 106,875.516 frank, állami privilégiumok 8,600.000 frank, díjak és illetékek 16,870.000 frank, pénzbüntetések és elkobzások 900.000 frank, posta, telegráf, telefon bevételei 49,400.000 frank, állami dominiumok és hasznok 18,825.000 frank, községek és kerületek hozzájárulása a tanítók fizetéséhez 8,550.000 frank, előre nem látott bevételek 10,375.000 frank. A kiadási tételek így alakultak 1915-ben: központi kormányzat (beleértve a király czivillistája, a mely 1,250.000 frank és szobranjei kiadások) 4,679.650 frank, államadósságok kamatai 76,946.416 frank, főszámszék 385.037 frank, kül- és vallásügyi ministerium 6,447.306 frank, belügyi- és közegészségi ministerium 13,797.296 frank, közoktatásügyi ministerium 29,181.580 frank, pénzügyministerium 11,016.489 frank, igazságügyministerium 9,070.980 frank, hadügyministerium 59,315.960 frank, kereskedelmi és ipari ministerium 7,058.480 frank, mezőgazdasági és államuradalmi ministerium 8,242.340 frank, közmunkaügyi ministerium 9,307.276 frank, vasut, posta- és táviróministerium 34,359.429 frank, utólagos hitel az alkotmány 126. §-a alapján 1,000.000 frank, utólagos hitel az új területek államhivatalnokai részére 4,357.961 frank.

Az új háború újabb nagy területgyarapodást fog Bulgáriára nézve jelenteni, gazdasági hatásai pedig beláthatatlanok.

(p. p.)

Japan ipara és a világpiacz.

A japán iparművészet cikkei voltak a legelső, a melyek a távol kelettel való érintkezés eredményeképen Európába áramlottak. Ezeknek azonban hamarosan megszűnt kereskedelmi fontosságuk. Ma már a japán izű tömegműtárgyak vagy használati cikkek nem túl magas árfolyamúak, míg az igazi művészeti productumokat csak a legelső tizezrek műértői vásárolják. Korán rájött az európai közvélemény, hogy Japán fontossága e játékszereken kívül keresendő. Végigtekintve az újabb irodalmon, azt látjuk, hogy többen foglalkoztak Japán iparosodásának kérdésével, változó és különböző sikerrel. Sokan — köztük akárhány komolyabb író — arra az eredményre jutottak a japán világ kutatása során, hogy Japán sikeres ipari versenyének komoly akadálya a japán lakosság testi és lelki szervezete. A positiv eredmény e kutatások terén azonban jelentéktelen. Nem lehet belemenni az aféle megállapításokba, hogy „egy nemzetben“ nincs kitartás, hogy valamely nemzet fél az idegen tőkétől. Ezek bizonyos fejlődési, de muló állapotok függvényei lehetnek, a melyeknek alapján azonban végleges ítéletet formálni nem lehet. Komolyabban vehetők az iparosodás tárgyi akadályai, a melyeket ugyancsak gyakran hallunk. Nevezetesen elsősorban a szénkérdés. Igaz, hogy van Japánnak szene, de ez barnaszénfajta, kazánszénnek kevésbé alkalmas. Rosszul áll Japán vas dolgában is, legalább egyelőre. Bár vasszegény, vasérczet nagymennyiségben dolgoz fel kohászata, mégis kénytelen vasszükséglete legnagyobb részét importálni. Gazdagabb vasforrásai még nincsenek feltárva. Mindenesetre előnye, hogy China a japáni ipar vasszükségletének tekintélyes részét tudja fedezni. Az országban feldolgozott gyapotnak is csak csekély részét termelik a szigetországban, a gyapjúnak nagy tömege ugyancsak bevitel tárgya. Gazdag Japán rézben. Egyike a nemzetvagyion legfőbb tényezőinek és nagy mértékben kerül kivitelre. Igen nagy jövője van felhasználható energiák tekintetében a vízi erőknek, a számtalan erős folyású hegyi folyamnak, a melyek eddigelé úgyszólván alig vannak kiaknázva. Hátrányuk, hogy a legtöbb télen befagy, miért is csak kiegészítő szerepet játszhatnak egyéb erőforrások mellett.

Leggyengébb oldala Japán ipari fejlődésének a tőkeerő kérdése. A nagy háborúk terhei még mindig nyomasztólag nehezeden az egész országra, habár némelyek szerint fejlesztőleg is hatottak a japán iparra. Nem is szólva az orosz háború óta állandóan tartó háborús készülődés terheiről, a melyek érzékenyen befolyásolják a fejlődés egészét.

A japán ipar összes ágai közül a legfontosabb a selyemipar, a mely Japánban évszázadok előtt meghonosodott és az európai izlésnek is megfelelő mintákat kitűnő minőségben termel. Ezen iparágban leg-

kevésbé honosodott meg az a tendentia, a melyet a japán kereskedelem tulajdonságaként szoktak említeni, hogy t. i. rossz árút szállítanak a megmintázott jó helyett. Sőt a kivitel fejlesztése végett létesített yokohamai ú. n. conditiósházban gondosan ügyelnek, hogy a vevő megkapja a megkívánt finomságú árút. Nyersanyag tekintetében a japán selyemipar majdnem teljesen független. A selyemhernyótenyésztés a falusi mezőgazda lakosság jelentékeny ipari mellékfoglalkozása. A selyemtenyésztés és selyemipar terén a verseny inkább a chinai birodalommal és a kelettel folyik.

Az európai verseny szempontjából fontosabb a pamutipar fejlődése, bár a gyapottermelés nem elsőrendű. A japán gyapot minőségileg nem legelsőrendű és termelése nem is a legolcsóbb. Viszont az Indiából és Chinából bevitt gyapotot csekélyebb szállítási költség terheli, mint azt, a mely Anglián vagy Németországon át kerül oda. Fontos a nagyszám-ban foglalkoztatott munkásnők és gyermekek még mindig alacsony bére is a nyersanyag-bevitel kényszerének ellensúlyozásaképen, miért is a japán gyapotszövés termékei a világpiaczon mind fontosabb szerepet játszanak. A legfontosabb fogyasztó e téren China, de Brit-India is mind több japán eredetű pamut ruhaanyagot vásárol. Bár az igények mindenütt állandóan emelkednek, mégis az olcsó japán árú emelkedő kínálata az európai cikkek iránt való keresletet, bár a jobb minőség a magasabb árnak megfelel, csökkenti. Az bizonyos, hogy egy téren sem mutat a japán kivitel oly magas számokat, mint a pamutfonalak és gyapotszövetek terén, a minek folytán állandóan emelkedik is a nyersgyapot-bevitel.

A vasipar fejlesztése terén Japán nagy erőfeszítéseket tesz. E téren egyfőképpen szerepe van a gazdasági szükségszerűségnek, mint a nemzeti hiúságnak, a mely főleg a hajóépítés terén, valamint a vasuti hálózat fejlesztése körül a külföldi segítség alól való emancipációra törekszik, hogy milyen sikerrel, az még nem bizonyos. Egyet elértek. Hadihajóik már is nagyrésztben japán hajógyárakban készültek. Kereskedelmi hajók építése terén is szép eredményeket érnek el, persze buzgó subventiós politika segítségével. E hajógyárakban villamos erőgépek építése terén is állítólag szép eredményeket értek el. Miután a hadihajók építése nem lesz mindig elegendő arra, hogy a nagy beruházásokkal készült hajógyárakat állandóan foglalkoztassa, feltehető, hogy idők folyamán ezek külföldi hajóépítési munkákra is fokozott mértékben vállalkozni fognak és versenyt támasztanak az európai gyáraknak, a melyekben már is tapasztalható némi disparitas kereslet és kínálat közt. A Nauticus szerint feltehető, hogy a hajóépítési tervek csak részben japáni eredetűek. Báró Shibusawa forrásműve (*Unser Vaterland Japan*, a melyből egyet-mást

átvettünk) Angliát mondja Japán tanítómesterének. Egyes berendezési részleteket (pl. szikratávíró-berendezés) Németország is szállít, de nagyjában elmondható, hogy e téren a japán erő függetlenítette magát minden idegen segítségtől. A maga belső hajózását Japán úgyszólván teljesen saját hajóival látja el, de a tengerentúli kikötőkben is mind gyakoribb vendégek a nagy japán hajók.

A kivitel tekintetében figyelembejövő többi ipari termék közül említhető a porcellán- és cserépipar, szalma- és gyékényfonatok ipara, lakkárú és esőernyőipar. E téren a fővásárló Amerika, noha Európába is jut közülök. Egy téren Japánnak sikerült az egész ázsiai piacot meghódítani gyufaiparával, a mely Chinát, Brit-Indiát és Straits-Settlementset és Hongkongot hatalmába kerítette.

Ha áttekintünk az itt következő néhány számsoron, mindenekelőtt észlelhetjük Japán függőségét a külföldtől. Kitétt ugyanis az ország importja (millió yenben)

	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Nyersgyapot	110·6	82·6	115·6	90·2	108·3	159·2
Gyapjú	8·3	9·2	14·4	6·8	9·1	13·5
Vas- és aczélrudak	9·3	7·0	9·8	7·6	4·5	6·5
Sinek	1·0	2·2	3·8	5·1	1·5	1·6
Vas- és aczélcsövek	2·2	2·1	3·5	3·2	2·8	3·2
Vas- és aczéllemezek	5·7	5·4	7·5	4·8	2·1	4·3
Mozdonyok	4·4	2·9	2·9	3·7	1·4	0·8

A kivitel adatai ezekkel szemben következőleg alakulnak (millió yenben)

	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Nyersselyem	72·0	110·5	116·9	108·6	124·2	130·8
Selyemszövetek	28·1	32·8	29·1	28·0	25·8	29·0
Selyemzsebkendő	4·9	5·6	5·3	3·9	3·8	4·9
Pamuttörülköző	1·6	2·2	2·1	1·3	1·3	1·8
Pamut alsóruha	1·7	2·6	3·7	3·1	3·7	6·0
Rézrúd	16·0	25·1	29·2	21·3	21·0	20·8
Porcellán stb.	5·3	7·9	7·2	5·0	5·3	5·5
Szalma- stb. fonat	5·4	4·7	5·0	4·0	6·4	9·1
Gyékényszövet	5·0	5·8	5·7	5·8	4·6	4·0
Lakkárúk	1·2	1·7	1·6	1·0	1·0	1·1
Esőernyő, női ernyő	1·6	1·8	1·6	1·5	1·7	1·8
Gyufa	10·3	10·9	9·4	9·5	11·6	10·4

Ha ezek a számok nem is túlságosan magasak, mégis a mellett bizonyítanak, hogy Japán a világpiac ellátása terén mind komolyabb tényezővé igyekszik válni. Piaczként egyelőre nem az óvilágot tekinti, de igazolható módon mind fontosabbá válik befolyása az ujonnan szer-

zett területein, Formosában és Koreában, de Chinában és Mandzsuriában is, melyeket élelmiszeripari cikkekkel is kezd ellátni és a hová mind több pamutszövetet importál. Az egyes iparágakban alkalmazott munkások száma sem túlságos magas, ha összevetjük a megfelelő német számadatokkal. Ezek szerint foglalkozott:

	Japánban	Németországban
a textiliparban	486.508	781.055
a gépiparban	63 821	864 940
a vegyi iparban	77.883	119.983
az élelmiszeriparban	88.740	289.446

Nagy literatura foglalkozik a sárga veszedelem kérdésével és azzal külön, hogy kire veszedelem első sorban ez a sárga veszedelem, Németországra, Angliára vagy Amerikára. A legújabb idevonatkozó polemiákat annyira befolyásolja a világháború, hogy mint legalább is egyelőre megbizhatatlanokat várakozólag félre kell tenni.

A háborús német közgazdaság.

Direction der Discontogesellschaft: Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege. Berlin, 1915. — *Nachtrag.* 1915, Oktober.

Németország földrajzi helyzete nem a legkedvezőbb; a szabad tenger hiányát erősen érzi ma, a mikor a tengerek átjáróit az angol és francia hadihajók és erődágyuk zárják el a kereskedelmi hajók elől és megakadályozzák, hogy a tengerentúli államok közvetlenül importálhasanak Németországba. Az entente abban reménykedett, hogy sikerülni fog a nyersanyagok behozatalától megfosztott német ipart lehetetlenné tennie, a kereskedelmet megbénítania és az országot kiéheztetnie. Hogy mennyire nem vált be az ellenséges külföld e számítása, azt szépen illusztrálja a Disconto-Gesellschafttól kiadott kis munka, a mely pontos és megbizható statisztikai adatok alapján hű képét mutatja Németország háborús közgazdasági életének.

Természetes, hogy Németország sem az a csodás állam, a melynek közgazdasága fölött a háború vihara nyomtalanul vonul el, a melynek közgazdasága nem érezné a háborúnak ezer káros hatását. A tanulmány ezeket sem leplezi, nem szégyenli bevallani, hogy bizony némely élelmiczi árak 150%-kal is emelkedett, de az összbenyomás, a melyet a munka elolvasásakor nyerünk, az, hogy hiába való az ellenség minden igyekezete, a német gazdasági élet ma épen úgy megállja helyét,

mint békében és nagyjában s egészében a németek semmiben sem szenvednek hiányt, noha el vannak zárva a tengeren túli államoktól. De miként a francziák a kontinentális zárlat alatt megtanulták a nádcukrot répaczukorral pótolni, úgy teremtette meg a csodás német vegyészeti ipar a legkülönbözőbb, legszellemesebb surrogatumokat. Azonkívül a háború takarékoszágra szoktatta az embereket és úgy a fogyasztásnak, mint az eladási áraknak a maximálása nem maradt irott malaszt, hanem Németországban becsületesen be is tartották őket és a maximális árak valóban maximális, nem pedig minimális eladási árak voltak. Ezekkel az intézkedésekkel sikerült elérniök a németeknek, hogy senkinek sem kellett éheznie.

Az *élelmiczikkek* ára ugyan emelkedett, sőt jelentékenyen emelkedett, de nem olyan arányban, mint minálunk. Ha számításaink alapjául egyrészt a német tengerész élelmiszeradagjait vesszük, másrészt a mintegy 200 piacon fizetett átlagos árakat s egy családra ez összeg háromszorosát számítjuk, úgy a háború előtt fizetett heti ellátási díj indexeként 25·12 márkát kapunk. Ez az index a háború alatt a következőképen változott:

1914	Márka
Julius	25·12
Augusztus	26·44
Szeptember	26·14
Október	27·09
November	27·86
Deczember	28·74

1915	Márka
Január	29·65
Február	31·49
Márczius	32·90
Április	34·41
Május	36·49
Junius	37·36
Julius	38·16
Augusztus	39·13

Nem érdektelen a fő élelmiczikkek árhullámzásának a vizsgálata sem. A kiskereskedelemben -- a mely sok cikknél a nagykereskedelmi árhoz túlságosan magas nyereségi százalékot csap (pl. rozs- és buza-lisztnél 50⁰/₀-ot) — az elsőrendű élelmiczikkek árhullámzásáról az alanti táblázat nyújt felvilágosítást:

Czikk	1913		1914				
	Decz.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
	kilogrammonként						
Rozsliszt	—·30	—·30	—·40	—·38	—·40	—·40	—·40
Buzaliszt	—·40	—·42	—·40	—·44	—·45	—·46	—·48
Burgonya	—·05	—·13	—·11	—·08	—·09	—·09	—·09
Marhahus	1·82	1·47	1·55	1·57	1·54	1·63	1·69
Sertéshus	1·52	1·51	1·62	1·65	1·67	1·73	1·77
Vaj	2·80	2·60	2·80	2·80	2·90	3·05	3·43
Tojás, darabja . .	—·09	—·07	—·09	—·10	—·12	—·12	—·14
Bab	—·50	—·50	—·66	—·70	—·82	—·96	1·—
Borsó	—·40	—·40	—·63	—·64	—·84	—·97	1·—

Czikk	1915							
	Jan.	Febr.	Márcz.	Apr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.
	kilogrammonként							
Rozsliszt	—·43	—·48	—·48	—·48	—·47	—·48	—·48	—·48
Buzaliszt	—·53	—·53	—·54	—·54	—·54	—·54	—·54	—·54
Burgonya	—·08	—·09	—·14	—·15	—·14	—·10	—·15	—·14
Marhahus	1·72	1·67	1·70	1·85	2·11	2·19	2·25	2·34
Sertéshus	1·93	2·15	2·29	2·54	3·13	3·38	3·32	3·64
Vaj	3·40	3·25	3·30	3·40	3·55	3·60	3·80	4·13
Tojás, darabja . .	—·13	—·11	—·12	—·12	—·12	—·14	—·15	—·15
Bab	1·03	1·11	1·11	1·26	1·40	1·43	1·42	1·43
Borsó	1·05	1·11	1·20	1·29	1·32	1·33	1·33	1·33

A nagykereskedelmi árakat némely cikkekre nézve csak az első köte közli; de ezek is igen jellegzetesek és nagyon alkalmasak többirányú összehasonlításra.

Czikk	1913		1914			
	Decz.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.
	métermázsánként					
Rozsliszt	20·—	22·45	28·60	29·20	30·23	30·23
Buzaliszt	26·—	29·—	34·—	34·—	35·—	36·50
Burgonya	3·80	9·—	9·80	5·20	7·20	—
Ökör	174·50	161·—	166·75	162·25	161·—	165·—
Disznó	135·25	108·89	121·11	121·22	137·89	140·38
Kávé	127·—	120·—	134·—	140·—	154·50	161·—
Dohány	80·—	80·—	80·—	80·—	80·—	—
Szén	2·40	2·40	2·40	2·75	2·75	2·75
Petróleum	26·30	26·63	26·63	26·63	26·88	28·—

Érdekes elváltozásokat mutat az *ipar általános képe*. Igen sok iparág, a mely a háború előtt alig virágzott, hihetetlen arányokban nőtt meg: azok a gyárak, a melyek a hadsereg szükségletét elégítik ki, kénytelenek voltak munkásaik számát nagy arányokban szaporítani. E gyárak közül nagyon sok éjjel-nappal dolgozik, míg számos ipar-telep részben megrendelések, részben nyersanyag, részben munkaerő hiányában kénytelen volt üzemét jelentékenyen redukálni. Ez azonban a munkásság általános helyzetére nem gyakorolt kedvezőtlen befolyást, mert a *munkakereslet és kínálat* aránya egyrészt a hadi üzemek óriási növekedése és így munkásszükséglete, másrészt a behívások folytán előállott munkáshiány következtében nem rosszabbodott. És míg például 1913. decemberében 100 állásra 195 munkás kínálkozott, 1914. decemberében már csak 131; ez az arány mindig javul, csak a háború első hónapjában, augusztusban volt hihetetlenül rossz, amikor 236 munkás ajánlkozott 100 állásra. Azóta folyton javultak a munka-viszonyok; az arány a következő volt;

1913	
Deczember	195:17
1914	
Julius	144:30
Augusztus	236:12
Szeptember	195:45
Október	163:22
November	150:61
Deczember	131:31

Sajnos, a tanulmány további adatokat nem tartalmaz e kérdéstről, de feltehető, hogy az újabb katonai behívások folytán a munkások soraiban beállott csökkenés apasztotta a munkanélküliek számát és jelentékenyen megjavította az arányokat.

A *kőszénbányászat* sokat szenved a háború következtében. A vasuti kocsik zömét a hadsereg veszi igénybe, azonkívül gyakoriak a forgalombeszüntetések is; míg 1914. júliusában összesen $8\frac{3}{4}$ millió tonna szenet szállítottak a német bányák, addig 1915. júliusban mindössze $6\frac{1}{2}$ millió tonnát. De nemcsak a szénbányászat szenvedett a háború következtében, hanem nagy károk érték a *kálitelepeket is*. Az általános waggonhiány és az exportnak majdnem teljes szünetelése okozta, hogy a háború kitörésétől 1915. június végéig mintegy 100 millió márkával csökkent az eladások összértéke.

A *nyersvas és aczél* termelése folytonosan emelkedik. A háború első hónapjában, augusztusban a békés termelésnek mindössze 37, illetve 36⁰/₀-át állították elő; 1915. augusztusban már 66⁰/₀-ra, illetve a nagy hadiszükségletek következtében az aczéltermelés 72⁰/₀-ra emelkedett. A *nehéz iparok*, elsősorban a gépipar nincsen rózsás helyzetben, kivéve azokat, a melyek nagy hadseregszállításokat vállaltak. Némely automobilgyár túl van halmozva hadi rendelésekkel, más meg alig termeli a rendes békemennyiséget. Van villamosági gyár, mely főleg az asztalosműhelyt foglalkoztatja.

Igen nagy lendületet vett a *textil-ipar*. Míg a szövő-fonó munkások szervezetének kimutatása szerint 1914. augusztus végén az egész szervezett munkásság 28·2⁰/₀-a volt munka nélkül, addig szeptember végén már csak 17·1⁰/₀, október végén pedig mindössze 4·9⁰/₀. A nagy belső szükséglet és a katonaság részére a gyárak csak erőfeszítéssel tudtak elegendő posztót termelni. Minthogy azonban a katonaság már ellátta magát a szükséges ruházattal és a kivitel is jelentékenyen csökkent, ez iparágban némi reakció észlelhető.

A *kiviteli kereskedelem* természetesen legtöbbet szenved a háború miatt. Kézenfekvő okokból hivatalos kimutatásokat a háború alatt nem publikálnak a külkereskedelemről, de bátran állíthatjuk, hogy a forgalom nem csökken olyan arányban, mint azt Németország ellenfelei hitték. A tengeri utak veszélyesek, a kereskedelmi hajózás teljesen megszűnt és ezzel a közveően nyersanyag-import is. Azonkívül éppen azokkal az államokkal folyik a háború, melyek a fő vásárlók voltak. A Reichsbank elnökének a nyilatkozata szerint a német kivitel augusztusban sem abszolúte, sem relative nem csökkent annyira, mint Angliáé.

Nem kevésbé érdekesek azok az adatok, a melyek a *pénz- és hitelgazdaságra* vonatkoznak.

A háború elején, mint minden hadviselő államban, úgy Németországban is megrohanták a kistőkések a bankokait és a pénzt thesaurálták, minek folytán a hadvezetőség nem jutott elegendő mennyiségű fizetési eszközöz. Ezen az állapoton a „*Darlehnkassensehein*“-okkal segítettek. E jegyeket a hadi-kölcsönpénztárak adják ki az 1914. augusztus 4., illetve 31-én kelt törvény alapján, legfeljebb 3.000 millió márka értékben. Tényleg azonban szeptember végéig nem érte el a jegyek forgalma a 1¹/₂ milliárdot. Szeptember 30-án 1³/₄ milliárd volt forgalomban.

Rendkívül jellemzőek a *privátdiszkontláb* változásai. Az azonnal esedékes letétek után fizetett kamatláb a háború alatti a következő volt:

1914. augusztus	1-ig	$1\frac{1}{2}\%$
1914. „	14-ig	$4\frac{1}{2}\%$
1914. december	2-ig	$3\frac{1}{2}\%$
1914. „	31-ig	3%
1915. július	6-ig	2%
1915. „	7-től megint . .	$1\frac{1}{2}\%$, mint a háború előtti hónapokban.

Ujabb alapítások is történtek, ugyan sokkal kisebb mérvben, mint 1914 békés hónapjaiban, mindazonáltal magában véve az a körülmény, hogy *történnek* újabb alapítások, kedvező jel az ország egészséges gazdasági állapotát illetőleg. A *csődök* száma is csökkent, míg 1913-ban összesen 9.689 csődeset volt, addig 1914-ben mindössze csak 7.738; az 1915. év első negyedében 1.592, a másodikban pedig 1.231 csődesetet tüntet fel a csődstatistika, míg 1914-ben 2.427 és 2.060, 1913-ban pedig 2.709, illetve 2.557 csődről számol be a kimutatás. Szóval a csődök száma is javulást mutat az előbbi évekkal szemben, a mit nemcsak az egészséges német gazdasági viszonyoknak, hanem részben a moratoriumnak is tulajdoníthatunk.

Végezetül még a *Reichsbank* állapotának ismertetésére is ki akarok térni. Aranykészlete lassan, de biztosan emelkedik és 1915. szeptember 30-án 2.419·9 millió márka volt. A háború tartama alatt az érczkészlet kerek egy milliárddal emelkedett, nagyobb részét olyan aranykészletekből, a melyek a nagyközönség körében voltak. De a német nép ezzel is bebizonyította gazdasági érettségét: nem thesaurálta az aranyat, hanem megértve azt a nagy nemzetgazdasági fontosságot, a mely ahhoz fűződik, hogy minden arany a Deutsche Reichsbankhoz kerüljön, megfordította a szokást és a helyett, hogy bankjegyért kért volna aranyat, aranyért bankjegyet kért. Az érczkészletnek ez a növekedése tette lehetővé a bankjegyek fedezeti arányának az emelését is. 1915. október 7-én 2.423 millió aranya és 35·6 millió ezüstje volt; a bankjegyforgalom pedig $5.877\frac{1}{2}$ millió márkát ért el.

Ha Németország kitünő pénzügyi helyzetének a vázolásához még hozzáfűzzük azt, hogy mekkora sikerrel záródtak a hadikölcsönkibocsátások, előttünk áll Németország közigazdaságának háborús képe.

A Disconto-Gesellschaft e kis kiadványát a háborús német közigazdaságról kiegészítik háborús törvények és rendeletek szövegei. Az első kötet a háború első félévének ismertetését tartalmazza és a háborús törvényeket. Az október közepén megjelent *pótlás* az első kötethez hasonlóan mutatja be a második háborús félév közigazdaságát. A kiadványok mindenkinek, a ki a háború alatti közigazdasági étellel foglalkozik, kiváló szolgálatot tehetnek pontos és megbízható adataikkal.

Kovács Jenő.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi február hó 3-án, csütörtökön délután 6 órakor Mandello Gyula igazgató elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Schlesinger Károly „*A pénzürték háborús változása*“ címmel előadást tartott.

Az előadás után, melyet nagyszámú közönség hallgatott érdeklődéssel végig, előadásáért, elnök előadónak a Társaság köszönetét tolmácsolta.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi február hó 24-én, délután 6 órakor tartotta meg évi rendes közgyűlését, Halász Sándor alnök elnöklése mellett. A közgyűlés lefolyásáról, valamint az utána következett előadásról, a melyet Matlekovits Sándor dr., v. b. t. t. „*Vámelőnyök (preference) a német—magyar—osztrák gazdasági közeledés tervezett eszköze*“ címmel tartott meg, a „Közgazdasági Szemle“ legközelebbi számában fogunk jelentést tenni.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

PALMA
A VALÓDI
MAJCSIN
CZIFUSARON

∴ Mindent is kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénzmemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzügyi piacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiúmei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

37. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Diszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újévkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándékkul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mány Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₂-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfűtetői kezessége**. Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfűtetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerzhetnek. *) -- Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarszági fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Bremában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerzhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-**idomvasak**, valamint mindennemű kereskedelmi **vasak**, **Bessemer-aczél**, továbbá **vasúti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi- és hintótengelyek**, **sodrony** és **sodronyszegek**, **kereskedelmi és méretes lemezek**, **horganyozott és hullámlemezek**, **tetőlemez-zsindelyek**, **fehérlemezek**, **faszén**, **nyersvas**, **öntődei** és **kavar ozélokra**, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANK.

KÖZGYÜLÉSI MEGHIVÓ.

A Magyar Általános Hitelbank szavazatra jogosult t. c. részvényesei az **1916. évi március 18-án**, szombaton délelőtt 10 órakor, Budapesten, a bank helyiségében (V., József-tér 3. sz.) tartandó

negyvennyolcadik rendes közgyűlésre

meghivatnak.

A tanácskozás tárgyai:

1. Az igazgatóság jelentése a társaság 1915. évi üzleteiről, az igazgatóság számadása az 1915. üzletéről és indítványa az évi nyereség megállapítása és hováfordítása iránt, a felügyelő-bizottság jelentése.

2. A felmentés megadása az igazgatóság és a felügyelő-bizottság részére.

3. Választás az igazgatóságba.

4. A felügyelő-bizottság választása és tiszteletdíjának megállapítása.

A közgyűlésen minden részvényes **húsz** darab letett részvény után egy szavazattal bír.

A szavazatra jogosult t. c. részvényesek felhivatnak, hogy részvényeiket a le nem járt szelvényekkel együtt a közgyűlésre kitűzött határnap előtt **14 nappal**.

Budapesten a Magyar Általános Hitelbank központjánál (V., Dorottya-utca 5), valamint fiókjainál (IV., Egyetem-utca 11., V., Berliini tér 9. és VII., Károly-körút 3.),

Brassóban, Debreczenben, Fiumében, Győrött, Kassán, Kecskeméten, Nagyváradon, Pécsen, Pozsonyban, Szabadkán és Temesvárott az intézet fiókjainál,

Wienben a K. K. priv. Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe című intézetnél vagy S. M. v. Rothschild Bankháznál,

Berlinben a Direction der Disconto-Gesellschaft című intézetnél vagy S. Bleichröder bankháznál, vagy végül

M m. Frankfurtban a Direction der Disconto-Gesellschaft című intézetnél letétbe tegyék.

A részvények a benyújtó által aláírt jegyzék kíséretében nyújtandók be.

A letett részvényekről a benyújtó elismervényt kap. A részvények csak ezen elismervény visszaadása mellett fognak a közgyűlés után visszaszolgáltatattatni. A közgyűlésre belépti-jeggyel szolgáló igazolvány Budapesten az intézet központjánál közvetlenül a letétel alkalmával, az intézet fiókjainál pedig, valamint Wienben, Berlinben és M m. Frankfurtban nyolc nappal a közgyűlés előtt fog kiadatni.

Ha valamely részvényes szavazati jogát más szavazatképes részvényes által óhajtja gyakorolni, a megbízott nevére szóló meghatalmazást az igazolvány hátán kitölteni s aláírni tartozik.

A mérleg a felügyelő-bizottság jelentésével együtt **nyolc** nappal a közgyűlés előtt az összes fentebb felsorolt letéteményezési helyeknél a részvényesek rendelkezésére bocsátatik.

Budapesten, 1916. évi február 18-án.

Az igazgatóság.

MAGYAR JELZÁLOG HITELBANK.

HIRDETMEŒNY.

A Magyar Jelzalog Hitelbank t. c. részvényesei az **1916. március 2-án délelőtt 11 órakor** a bank helyiségeiben (V., Nádor-utca 7. sz.) tartandó

XLVII. rendes közgyűlésére

ezennel tisztelettel meghivatnak.

Napirend: 1. Az igazgatóság és felügyelő-bizottság jelentése az 1915. üzletéről. 2. Az 1915. évi mérleg megállapítása és a felmentvény megadása. 3. Határozathozatal a tiszta nyereség hováfordítása iránt. 4. Az alapszabályok 30., 37., 38., 40., 41. és 54. §-ainak és a nyugdíjszabályzatnak módosítása. 5. Igazgatóság választása.

A részvények letéphetők: Budapesten: a bank főpénztáránál (V., Nádor-utca 7. sz.) és a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbanknál, *Bécsben:* az Union-Banknál. *Az igazgatóság.*

Alapszabályok kivonata: 23. §. Húsz részvény tulajdona egy szavazatra jogosít. 24. §. Részvényesek kik szavazó jogokkal élni akarnak, kötelesek a közgyűlés összeülése előtt legalább nyolc nappal részvényeiket térítvény mellett letéteményezni; a letéteményezés a bank pénztáránál vagy más a hírlapokban kijelölt helyeken eszközözendő. 25. §. A szavazó jog személyesen vagy meghatalmazott által gyakorolható. Meghatalmazás csak részvényesnek adható. Testületek, intézetek és kereskedelmi cégek, továbbá nők és kiskorúak a közgyűlésen törvényes képviselőjük által vehetnek részt, ha azok különben részvényesek nem volnának is.

Azoknak, kik szavazójogukat igazolták, a részvények és az utánuk járó szavazatok számának megjelölésével ellátott igazolójegyek adatnak ki. A részvények a részvényes által sajátkezűleg aláírandó jegyzékben számszerű sorrendben és pedig a Magyar Jelzalog Hitelbanknál letett részvényekről egy, minden egyéb letéthez két példányban bejegyzendők. A letéve a letett részvényekről térítvényt nyer és a részvények annak idején a közgyűlés megtartása után, csakis ezen térítvény visszaadása mellett fognak kiszolgáltatni.

Meghívás

a

Pesti magyar kereskedelmi bank

74-ik rendes közgyűlésére,

mely 1916. évi márczius hó 14-én délután 6 órakor a bank üléstermében (Budapest, V. ker., Fürdő-utca 2.) fog megtartatni.

T Á R G Y A K :

1. Az igazgatóság jelentése.
2. A felügyelő-bizottság jelentése, a mérleg megállapítása, a nyereség felosztása iránti határozat és a felmentés megszavazása.
3. Igazgatósági választások.
4. A felügyelő-bizottság választása.

Az alapszabályok 18., 19., 20. és 21. §§-ai értelmében mindazon részvényesek, kik részvényeiket 3 nappal a közgyűlés megtartása előtt az ezen meghívásban megjelölt helyek egyikén leteszik, jogosítva vannak a közgyűlésen résztvenni. Azonban szavazásra csak azon részvények jogosítanak fel, melyek a közgyűlést megelőzőleg három hónapon át a bank könyveiben a letevő nevére vannak írva.

Minden részvényes meghatalmazott által is képviseltetheti magát, kinek azonban szintén szavazóképes részvényesnek kell lennie. A részvényesek tehát szelvényekkel együtt az alapszabályok 18. §-a értelmében **folyó!évi márczius hó 10-éig** az alatt felsorolt helyek egyikén teendők le.

Budapesten :	a bank értékpapír-pénztáránál,
Brassóban :	a bank fiókjánál,
Debreczenben :	az Alföldi takarékpénztárnál,
Eszéken :	a bank fiókjánál,
Fiumében :	a bank fiókjánál,
Kassán :	a Kassai jelzálogbank r.-t.-nál,
Kolozsvárott :	az Erdélyi bank és takarékpénztár r.-t.-nál,
Lugoson :	a Kereskedelmi bank r.-t.-nál,
Marosvásárhelyen :	a Marosvásárhelyi bank és takarékpénztár r.-t.-nál,
Miskolczon :	a Borsod-Miskolczi hitelbanknál,
Nagykanizsán :	a bank fiókjánál,
Nagyszebenben :	a bank fiókjánál,
Pozsonyban :	a Pozsonyi általános takarékpénztárnál,
Sopronban :	a bank fiókjánál,
Szegeden :	a May R. Miksa czégnél,
Temesvárott :	a Délmagyarországi kereskedelmi és gazdasági banknál,
Ujpesten :	a bank fiókjánál,
Ujvidéken :	a bank fiókjánál,

hol is az 1875. évi XXXVII. t.-cz. 198. §-a és az alapszabályok 45. §-a értelmében az átvizsgált évi mérleg a felügyelő-bizottság jelentésével együtt nyolcz nappal a közgyűlés előtt átvehető.

Budapest, 1916. évi február havában.

Az igazgatóság.

(Utánnomás nem díjaztatik).

MEGHIVÓ

a Budapesti takarékpénztár és országos zálogkölesön részvénytársaság

részvényeseinek 1916. évi márczius hó 4-én, szombaton délelőtt 11 órakor
a takarékpénztár I. emeleti üléstermében (VI., Andrásy-út 5. sz.) tartandó

XXIII-ik évi rendes közgyűlésére.

N A P I R E N D :

1. Az igazgatóság jelentése.
2. A zárszámadások előterjesztése és a felügyelő-bizottság jelentése.
3. A mérleg megállapítása és a felmentvény iránti intézkedés.
4. A nyereség hováfordítása iránti határozathozatal.
5. A felügyelőbizottság tagjainak választása és a bizottság tiszteletdíjának megállapítása.
6. A választmány kiegészítése.

Budapesten, 1916. évi február hó 14-én.

Az igazgatóság.

~~Ugyan~~ Azok a t. cz. részvényesek, kik a közgyűlésen résztvenni óhajtanak, felkértnék, hogy nevükre irt részvényeiket az alapszabályok 20. §-a értelmében bezárólag 1916. évi márczius hó 1-ig Budapesten a társaság főpénztáránál (VI., Andrásy-út 5. sz.) letenni sziveskedjenek, hol a letett részvényekről elismervényt nyerne, mely a közgyűlésen való részvételre igazolási jegyül szolgál.

A közgyűlésen az alapszabályok 16. §-a szerint a részvényesek az általuk letett minden 5 darab részvény után egy-egy szavazatra jogosultak, azonban 30 szavazatnál többet sem saját, sem megbízója nevében, sem mindkét minőségben együtt, senki sem gyakorolhat.

A mérleg, valamint a felügyelő-bizottság jelentése a letéteményezési helyen a t. részvényesek rendelkezésére áll.

Pesti Könyunyomda

Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtató-
gépekkel óusan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a leg-
nagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
□□□□□□ igényeknek megfelelően készíti el. □□□□□□

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyugyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Agrár- és Járulékbank Részvénytársaság igazgatósága megállapította az intézet 1915. évi mérlegét. A nyereség- és veszteségszámla az 1915. év végével 3,503.430·96 korona *tiszta nyereséggel* zárul. szemben a múlt évi 2,765.860·67 korona tiszta nyereséggel. Ezen tiszta nyereségből az igazgatóságnak a közgyűlés elé terjesztendő javaslata szerint kifizetendő *osztalék fejében a múlt évi 24 korona helyett részvényenként 30 korona*, azaz összegben 2,400.000 korona, a mi a részvénytőke 7¹/₂%-os kamatozásának felel meg. A fenmaradó tiszta nyereségből — az alapszabályok 52. §-a értelmében — a tartalékalapnak alapszabályszerű maximális 20%-os dotálására felhasználandó 317.310·04 korona és az igazgatóság alapszabályszerű jutalékára 158.655·02 korona. A külön tartalékalaphoz utalandó 150.000 korona, továbbá az intézeti székház-tartalékalapra 100.000 korona, az intézeti tisztviselők és szolgák nyugdíjalapjának javadalmazására fordítandó 50.000 korona, a fölöslegképp mutatkozó 327.524·90 korona pedig a jövő üzletévre viendő át.

A kitüntetett tiszta nyereség, a múlt évről áthozott nyereségi egyenleg tekintetbevétele nélkül, az alaptőke 9·96% kamatozásának felel meg. A jelen mérlegben kitüntetett tiszta nyereség kizárólag a rendes folyó üzlet eredménye, abban sem kommerciális üzletekből származó, sem értékpapiroknál elért nyereségek elszámolva ninesenek. A kimutatott üzleteredménynél figyelembe veendő, hogy *fokozottabb üzleti költségeket* kellett fedezni annak következtében, mert a bank, a mellett, hogy jelentékeny összegekkel támogatta a lefolyt évben is a háborúval kapcsolatos különböző jótékonyági intézményeket és mozgalmakat, továbbra is esorbíttatlanul folyósította a hadbavonult tisztviselők és szolgák illetményeit és az itthonmaradt alkalmazottaknak a nyomasztó drágaság elviselésének enyhítésére két ízben folyósított rendkívüli hadidrágasági pótléket. A bank tárczájában levő *saját kibocsátású címletek* változatlanul a tavaly alapul vett árfolyámokon értékeltettek, vagyis a 4%-os címletek 70%, a 4¹/₂%-os címletek 80% árfolyam alapján vannak a mérlegben felvéve. Az idegen kibocsátású értékek a mérlegben az utolsó hivatalos tőzsdei árfolyam alatt vannak felvéve. A *kamatjövedelem* a múlt évvel szemben 554.501·19 koronával nagyobb, a jutalékok és különféle nyereségek címén elért eredmény — tekintettel arra, hogy újabb jelzálogos kölcsönök csak kis mértékben voltak folyósíthatók — 34.236·74 koronával kisebb, a költségek 68.495·43 koronával, az adók és illetékek pedig 49.464·15 koronával magasabb összeggel szerepelnek. A bank a lefolyt évben 1,381.510 korona *új jelzálogkölcsönt* folyósított,

úgy hogy a jelzálogkölesönök álladéka, a visszafizetések levonásával, a zárszámadásban 99 millió 245.110'17 koronával van kimutatva. *A bevételek állománya* 14,429.631'50 koronával 47,332.739'38 koronára emelkedett. A banknak 1915. évi december hó 21-én a *szóló- és jelzálogkölesönökről*, valamint a tenyészállatok beszerzésére szolgáló kölesönökről 21.776 számlája állott fenn.

A Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztár mérlege. A Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztár Részvénytársaság folyó hó 22-én tartott igazgatósági ülése megállapította az 1915. év mérlegét és elhatározta, hogy a folyó év márczius 7-ikére egybehivandó közgyűlésnek javasolni fogja, hogy 458.942 kor. 79 fillért kitevő tiszta nyereségből az alapszabályszerű jutalékok levonása után 50.000 koronát a tartalékalap dotálására 320.000 korona az *1915. évi osztalékszelvények 8 koronával (4%) való beváltására fordíttassék*, az alapítandó nyugdíjalap 10.000 koronával dotáltassék és a fennmaradó 18.094'47 korona az új üzletév számlájára vitessék át.

A mérleg adatai a következők: *Vagyon:* Készpénz 658.716'28 K. Más intézeteknél elhelyezett pénzek 989 025'61 K. Váltók 11,755.323'62 K. Értékpapírok 1,970.460'65 K. Előleg értékpapírokra 4,947.412'23 K. Intézeti ház 1,600.000 K. Tisztviselők segélyalapjának értékpapirjai 142.574'04 K. Folyószámla-adósok fedezet mellett 4,681.114'19 K. Összesen 27,744.626'62 K. — *Teher:* Részvénytőke 8,000.000 K. Tartalékalap 715.241'— K. Hüttl Tivadar alapítvány 5.000 K. Tisztviselők segélyalapja 146.362'56 K. Takarékpénztári betétek 11,268.058'24 K. Magyar királyi pénzügyminisztérium betéte 2,852.041'24 K. Fel nem vett osztalék 5.375'— K. Hitelezők 4,293.605'79 K. Tiszta nyereség 458.942'79 K. Összesen 27,744.626'62 K.

A Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatósága megállapította az 1915. december 31-ével zárult huszonötödik üzletévének mérlegét.

A mérleg adatai szerint a lefolyt esztendőn a nagy világháború jellege huzódott végig. A bank élénk üzleti tevékenységet fejtett ki és szép eredményeket produkált, de épp így kivette teljes részét a háború jótékony és közczélú munkáiból is. A Pénzüzetek Hadikórházához való jelentékeny hozzájárulásán kívül fentartotta saját hadikórházát is és úgy pénzbeli, mint természetbeni segélyekkel számos intézményt támogatott. Az újabb behívások folytán immár 479 főre szaporodott hadbavonult alkalmazottak fizetését továbbra is teljes összegben folyósította, az itthonmaradtaknak pedig az 1915. évben két ízben folyósított drágasági pótlékot. *A hadikölesön-kibocsátásoknál* jelentékeny munkásságot fejtett ki a bank, amennyiben a második hadikölesönnél 36 millió, a harmadik hadikölesönnél pedig 85 millió korona összegű jegyzést ért el.

Az 1915. üzletév összes *bruttónyeresége* az előző évi áthozattal együtt 13,090.991'78 korona (+ 2,392.810'63 K), míg a tiszta *nyereség-egyenleg* 6,854.003'77 korona (+ 1,436.185'62 K) volt, az alábbi részletezés szerint:

Eredmény-számla. 1915. december 31-én. *Jövedelem:* Nyereség-áthozat 1,263.447 K. Tiszta kamatjövedelem 6,665.081 K. Nyereség és jutalékok a banküzletben 1,262.848 K. Az áruüzletekben 3,660.267 K. Házberjöveldemek 239.349 K. Összesen 13,090.992 K.

Kiadás: Költségek: Felügyelő- és végrehajtóbizottsági díjak, igazgatók, tisztviselők és egyéb alkalmazottak fizetése és lakáspénzilletménye 2,201.530 K. Üzleti, üzemi és egyéb költségek 1,623.223 K. Hadijótékonyezélú kiadások 504.309 K. Hozzájárulás a bank alkalmazottainak nyugdíjintézetéhez 1,000.000 K. Leírások értéksökkenési tartalékszámllára 187.270 K. Kétes követelésekből — K. Adók és illetékek 720.656 K. Nyereségegyenleg 6,854.003 K. Összesen 13,090.991 K.

Mérleg-számla. Vagyon: Pénztárkészletek 8,662.574·63 K. Váltók és devizák 53,550.325·32 K. Értékpapírok 25,872.452·47 K. A bank alkalmazottai nyugdíjintézetének értékpapirjai 450.000 K. Affiliált vállalatok részvényei 12,061.138 K. Kamatozó járadékjegyek biztosítéki alapja 3,008.600 K. Intézett ingatlanok 5,891.847·68 K. Üzemi ingatlanok és berendezések 2,791.081·12 K. Előlegek értékpapírokra, árúkra és report 100,602·493·21 K. Árúkészlet 2,076.309·22 K. Befizetések szindikátusokba 14,605.298·26 K. Községi és közkölsönök 9,677.266·49 K. Parcellázási üzletek 1,435.720 K. Vasuti üzletek 6,726.391·31 K. Adósok 110,337.920·63 K. Összesen 357,753.418·34 K.

Teher: Részvénytőke 66,000.000 K. Tartalékalap 19,564.790·50 K. Értéksökkenési tartalék 1,408·313·51 K. A bank alkalmazottainak nyugdíjintézete 5,152.289·93 K. Forgalomban levő 5°/_o-os járadékjegyek 3,722.000 K. Kisorsolt 5°/_o-os járadékjegyek 150.000 K. Fel nem vett osztalék 23.828 K. Forgalomban levő elfogadványok 95.000 K. Betétek: Takarékbetét-könyvekre és folyószámlában 97,056.808·21 K. M. kir. pénzügyministerium hadikölcsön-számla 42,562.825·60 K. Hitelezők 111,639.854·15 K. Atmeneti tételek 3,522.604·67 K. Tiszta nyereség-egyenleg 6,854.003·77 K. Összesen 357,753.418·34 K.

A fenti számadatokban kifejezésre jutnak a háború gazdasági következményei. Mig ugyanis az intézet banküzletét a háború által megszabott viszonyok korlátozzák, addig a bank áruosztályai, melyek úgy a balkán államokban szervezett kiterjedt üzletvitel révén, mint pedig a külkereskedelem terén nagy szolgálatokat teljesítettek, jelentékeny eredményeket értek el. Ugyancsak a háború következményeként jelentkeztek a nagy megszapordott személyi és dologi kiadások.

A bank érdekeltségéhez tartozó ipari és egyéb vállalatok helyzetéről az évi közgyűlésen előterjesztendő jelentés lesz hivatva beszámolni.

A fentebbi számadásokban kimutatott tiszta nyereség alapján a bank igazgatósága a folyó évi márczius hó 21-ére egybehivandó közgyűlés elé azt a javaslatot fogja terjeszteni, hogy a tavalyi 6°/_o-kal szemben ezidén 7^{1/2}^o/_o-os, azaz részvényenként 30 korona osztalék fejében a részvényesek között 4,950.000 korona felosztassék, mig a tartalékalap 435,209·50 korona dotációval 20 millió koronára felemeltessék és a nyereségátvitel 1,239.738·56 koronában állapittassék meg.

* * *

Ugyanezen az ülésen Herzog Mór báró bejelentette, hogy az intézetnél birt állásáról igen nagy elfoglaltságára való tekintettel lemondani kénytelen, a mit az igazgatóság nagy sajnálattal vett tudomásul és egyszersmind elhatározta, hogy a legközelebbi közgyűlésnek indítványozni fogja Zsolnay Adolfnak, a keleti dohánytársaság vezérigazgatójának, az igazgatóságba új tagként való beválasztását.

Vámelőnyök (préférence); a német—magyar—osztrák gazdasági közeledés tervezett eszköze.

Azon tervek közt, melyek a Magyarországnak, Ausztriának és Németországnak annyira óhajtott gazdasági közeledését lehetővé tenni kívánják, most mintegy iránytűvé, általános jelszóvá vált az, hogy Németország és Ausztria-Magyarország akkép rendezze be vámpolitikáját, hogy egymással szemben kisebb vámtételeket alkalmazzanak, mint harmadik államokkal szemben.

Az u. n. „préférence“ vámok rendszeréről van szó, mely Chamberlain ismeretes imperialisticus törekvéseinél abban az óhajban jutott kifejezésre, hogy az anyaország gyarmataival és koronaországaival szemben és viszont, magas vámjaiból nagy engedményeket nyújt, és így az anyaország és gyarmatai kereskedelmi forgalmukban szorosabb gazdasági kapcsolatba jutnak. Ezen vámrendszert a többek közt Kanada tényleg gyakorlatban meg is valósította.

Németországgal való gazdasági közeledésünknel a vámelőnyöknek ez a rendszere lévén alkalmazandó: meg kell vizsgálni, mily módon lehet és a mai nemzetközi forgalom rendszerében lehet-e egyáltalában ily vámrendszert alkalmazni és gazdasági előnnyel fentartani.

E kérdés vitatásánál mindenekelőtt ki kell emelkednünk a mai háborús érzelmekből. Nem szabad azokkal az elkeseredett gondolatokkal szemlélni a jövő fejlődését, melyek a világot két ellenséges táborra választották el; nem szabad gondolni, hogy a nemzetközi forgalomban jogokat tipró erőszak az uralkodó; nem szabad feltételezni, hogy a nemzetközi érintkezésben az ellenséges gyűlölet lesz az irányadó hatalom. Vissza kell idéznünk a háború kitörése előtti békés világgazdaságot, melyben az egoismus vezette a gazdasági viszonyokat és az anyagi érdek irányzója a nemzetközi forgalomnak. Mert ha az utolsó 30 évben erősebben fejlődött is ki az altruismus és socialis érzék az egyes államok nemzetgazdaságában: a nemzetközi forgalomban ezek a törekvések még érvényesülni nem tudnak. Hazafiság vagy nemzeti gyűlölet egy-egy pillanatra, rövid időre a világgazdaság terén is jelentkeznek, de mint ezt a boycottoknál tapasztaltuk, rövid időn belül ismét helyt adnak a gazdasági érzés fő tényezőjének, az egoismusnak. Nem szabad abban a

hiú reményben álmodoznunk, hogy az a szoros fegyverbarátság, mely német, magyar és osztrák közt a mai hosszadalmas háborúban a szeretet és tisztelet kölcsönös szálait erős kötelékké szőtte és egymásra utaltságunk érzését a kölcsönös gazdasági támogatásban kifejezésre juttatta a háború után, a világbéke idejében gazdasági viszonyainkban a gazdasági élet természetes alapjait meg fogja változtatni és a kereslet és kínálat törvénye helyébe, a felebaráti szeretet, a volt fegyvertársi hála vagy efféle nem gazdasági tényezőt fogja helyezni. Nem valószínű, hogy a német a sörárpát Magyarországon vásárolja azért, mert magyar és volt fegyvertárs kezéből jön, jövőben is meg fogja venni azért, mert jobb és olcsóbb; a magyar gyáros gyára kiegészítésekor a munkagépeket német gyárból fogja hozatni, nem a német nemzet irányában most kifejlődött tisztelet és becsülés okából, hanem mert ez neki gazdaságilag előnyös, és ha az angol munkagép igényeinek megfelelőbb, bizony félre teszi fegyvertársi emlékéit és nem vásárol Németországban. Talán közvetlenül a háború befejezése után, míg a világ forgása még nem szokott a béke állapotához, tehát átmenetileg, a nemzetközi kereskedésben és a gazdasági életben is a fegyvertársi és ellenségi érzések az üzletek kötésénél is meg-megnyilvánulnak, de ezek az érzések az üzletvilágban az élet medrének rendes folyásánál mindig halványabbakká lesznek és végre is az egoismus hatalmának engednek tért és a kereslet és kínálat örök törvénye jut uralomra.

Szükséges volt ezeket hangsúlyozni és szükséges volt a gazdaság örök törvényeinek hatalmát kiemelni, mert a tárgyunkat képező kérdést nem szabad hamis álláspontból megítélni. A jövődöbeli vámpolitika nem az érzélgés, nem a rokonszenv és ellenszenv, hanem a világ gazdasági helyzete szerint fog alakulni és épp ezért nem a barátság és rokonszenv, hanem a gazdaság törvényeit kell figyelembe venni.

Mikor alapelvül azt állítjuk fel, hogy Németország a magyar és osztrák árúkat és viszont Ausztria-Magyarország a német árúkat előnyösebb, tehát kisebb vámokban részesítse, mint harmadik államok árúit, akkor a vámpolitikában az eddig uralkodott legnagyobb kedvezést hatályon kívül helyezzük; a többi államoktól a legnagyobb kedvezést a németeknek, illetőleg a magyaroknak és osztrákoknak nyújtott vámelőnyökre nézve megtagadjuk.

Foglalkoznunk kell tehát a legnagyobb kedvezés eddig uralkodó elvének lényegével és vámpolitikai jelentőségével.

A legnagyobb kedvezés az utolsó 50 év vámpolitikájának sarkköve. A mi óta a Cobden-Napoleoni vámszerződés megkötésével a szerződéses vámpolitika és vele a szabad kereskedés hódító útján előrehaladt és a világ legtöbb államait a szerződések hálózatába foglalta, mindegyik

állam megkövetelte és meg is nyerte azt a jogot, hogy vámok tekintetében a legnagyobb kedvezésben részesül.

A legújabb felfogás nagyon hajlik arra a nézetre, mintha a legnagyobb kedvezés tulajdonképen a frankfurti béke 11. §-a által kapta volna uralkodó jellegét. A frankfurti béke, a mely „örök időkre“ kötött, Franciaországnak és Németországnak a legnagyobb kedvezést biztosítja a vámtarifákra és a vámkezelésre nézve, de csak azon előnyökre, melyek Angolországnak, Belgiumnak, Németalföldnek, Svájcznak, Ausztria-Magyarországnak és Oroszországnak nyújtatnak vagy nyújtatni fognak. Ez a §. francia kivánságra jutott a békébe. Bismarck egyszerűen a háború kitörésekor érvényben állt 1862. évi francia-német kereskedelmi szerződésnek tíz évre való meghosszabbítását ajánlotta; de mikor a francia tárgyalók részint védelmi, részint pénzügyi szempontból vámpolitikájuk reformjának szükségességét hangsúlyozták, belenyugodott abba, hogy a legnagyobb kedvezés köttessék ki.

A frankfurti béke 11. §-át a francia gazdasági politika vámpolitikai akadálylá fejlesztette.

A francia köztársaság megalakulása óta a védevámos irány jutott túlsúlyra; ez magában véve a vámtarifának szerződések útján való megkötését vagy még mérséklését határozottan ellenezte és a hazai munka érdekében a vámautonomiát követelte. A közvéleményt ebbeli irányzatában erősen támogatta az a mesterségesen szitott felfogás, hogy a frankfurti béke által Franciaországot rá kényszerített „legnagyobb kedvezés“, minden bármely nemzettel kötendő szerződés által netán nyújtandó vámkedvezményt ingyen minden ellenszolgáltatás nélkül a gyűlölt Németországnak is biztosítja. Nem kell tehát tarifaszerződéseket kötni. A mint lehetséges, át kell alakítani, fel kell emelni a hazai munka védelme szempontjából a vámtarifát. De minthogy a legnagyobb kedvezés a világvámpolitikájának sarkköve, és előnyeiről a francziák lemondani nem akartak, elfogadták a kettős vámtarifa rendszerét, melynek kisebb tételű oszlopával szerzik meg más államoktól a legnagyobb kedvezést. Franciaországtól indult ki a legnagyobb kedvezés záradéka ellen a küzdelem, mely csakhamar áthatott más országot közvéleményébe és az irodalomba.

Különösen Németországban erős harcz fejlődött ki, mely a legnagyobb kedvezésnek azt a nagy elterjedését, milyenné az mai időben növekedett, hátrányosnak akarja feltüntetni és a frankfurti béke 11. §-nak örök érvényessége felett, mint egy helyesebb vámpolitika lehetőségének kerékkötője felett állandóan kesergett.

A nagy háború megsemmisítette a frankfurti békét. Az örökre megkötött legnagyobb kedvezés nem létezik többé. Szabad az út, lehet a vámpolitikának új irányt adni.

És ez az új irány a vámelőnyök rendszere. Ez most kapóra jön a gazdasági közeledés javára, szerinte azokra a vámkedvezményekre, melyeket Németország Ausztria-Magyarországnak és viszont Ausztria-Magyarország Németországnak nyújt, más államok igényt nem tarthatnak. Ezt az elvet a békekötéskor a békepontoszataiba kellene felvenni és a semleges államokkal később megkötendő és kereskedelmi szerződések sarkalatos föltételei közé sorozni. E terv háttérében uralkodik ugyan még a legnagyobb kedvezés; ez Németország és Ausztria-Magyarország harmadik államoktól megkivánja, sőt az egymásnak biztosított kedvezéseken kívül meg is adná, de a kölcsönös forgalomban egymásnak nyújtott vámelőnyöket a legnagyobb kedvezésből kizárja és így harmadik állammal szemben az egyenlő verseny föltételeit megtagadja.

Képzeltető-e a mai forgalmi rendszernél egy oly állapot, melynél a versenyző államok az egyenlőtlen bánásmódot ellenvetés nélkül tűrnek? Valószínű-e, hogy a békeföltételei közé az egyenlő versenyzésnek egy ilyen korlát fölvétessék? Még ha Németország és Ausztria-Magyarország dictálná is a békeföltételeit, még akkor is ez pont alig maradna visszatorlás nélkül. És mit mondana Németország és Ausztria-Magyarország, ha viszont külön vámelőnyöket Anglia, Franciaország, Olaszország és Oroszország a maguk számára kötnék ki és kizárnák az így egymásnak nyújtható vámelőnyökből Németországot és Ausztria-Magyarországot. Már pedig a mi az egyik oldalon jogos, az legalább is méltányos a másik tárgyaló felekre nézve. Szép nemzetközi forgalom fejlődne ki, ha a mostani háborús felek a béke megkötése után, a békepontok határozata alapján állandó vámháborúra készülnének.

De tegyük föl, hogy az említett elv, Németország és Ausztria-Magyarország előnyösebb vámkezdése a béke föltételei közt meglesz, milyen biztosíték szolgál arra, hogy az elv hatásait az érdekelt államok vámpolitikai intézkedéseikben ellensúlyozni nem fogják? A retorsiók egész láncolata. kivált a legnagyobb kedvezés megtagadása és az ebből kifolyó vámháború rendelkezésére áll minden államnak, és ezeket az eljárásokat a békepontokban hatályon kívül helyezni nem lehet. Az utolsó 30--40 év vámpolitikai története bőven világítja meg a legnagyobb kedvezés korlátozásának visszas következményeit. Ott a rumán-osztrák-magyar, a francia-svájci, a francia-olasz, a német-canadai, a német-spanyol vámháború, mind a legnagyobb kedvezés korlátozásának következménye és hatásukban bizony egy nemzetnek sem vált előnyére. Ott az amerikai Egyesült-Államok erőszakos föllépése, mely az európai államok részéről mutatkozó legkisebb sérelem után — dacára hogy maga nem áll a legnagyobb kedvezés elvi alapján — kierőszakolta a maga részére a legnagyobb kedvezést.

És tekintsük a dolog gyakorlati oldalát. Az osztrák-magyar monarchia és még inkább a német birodalom gazdasági helyzete és kivált ipari fejlettsége ma oly természetű, hogy óriási kivitelre dolgozik. Ausztria-Magyarország 1913. évben kivitt 2.987 millió korona értékű árút, köztük 527 millió korona félgyártmány és 1.323 millió korona iparcikket. Németország 1913. évben kivitt 10.096 millió márka értékű árút, közte 1.139 mm. félgyártmány, 6.395 mm. kész iparcikket és 1.035 mm. élelmi és élvezeti készítményt. Milliárd értékek elhelyezéséről van szó, arról kell gondoskodni, hogy a német, magyar és osztrák ipar a külföldön megtartsa, sőt nagyobbítsa eddig elfoglalt biztos piacait.

Az osztrák-magyar monarchia kivitelének 40·1⁰/_o már ma is Németországba megy, vámelőnyök mellett tehát az arra felé irányuló kivitel mindenestre fokozható, s így első pillanatra a vámelőnyök rendszere az osztrák és magyar gazdasági érdekeknek nagy előnyére látszik lenni. A többi külföld Németország mellett mintegy háttérbe szorul. Ugyanis az osztrák-magyar monarchia kiviteléből esik Nagybritániára 9·7, Olaszország 7·8, Rumániára 4·1, Svájcra 4·0, Oroszországra 3·7, európai Törökországra 3·4, Brit-Indiára 3·4, ázsiai Franciaországra 2·9, Törökországra 2·5, Amerika Egyesült-Államaira 2·5⁰/_o.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az osztrák-magyar monarchiának Németországba irányuló kivitelében 1.142 millió korona értékben 61·3⁰/_o, vagyis 701 millió korona östermelési cikkekre esik, és osztrák iparcikkek nem Németországban, hanem más államokban bírnak kivitelük főpiacját.

Igy az 1913. évben volt:

Árú				
Czukorból az összes kivitel	297·3	millió korona	0	Németországba
Pamutárú	142·5	"	6·9	"
Vas és vasárú	104·3	"	12·6	"
Gyapjúárú	65·3	"	13·7	"
Selyemárú	22·3	"	14·3	"
Papír és papíráru	65·0	"	15·1	"
Üveg és üvegáru	86·7	"	16·7	"
Faárú	51·5	"	18·2	"
Barárú	65·2	"	22·5	"
Fém és fémarú	60·4	"	23·0	"
Confectio	109·4	"	26·9	"
Maláta	57·5	"	29·5	"

Az osztrák-magyar monarchia tehát iparcikkekre nézve más országok piacaira van utalva és más államok vámpolitikája reá nézve nem maradhat közönyös. Ausztria legelsőrangú iparágai a cukor, a pamut, a gyapju, a bőrárú, az üveg, a vas- és fémipar hiába néz Németország felé, hiába kap Németország részéről vámelőnyöket; mindezekben az iparágakban Németország hatalmas ipartelepekről rendelkezik, melyek a

német belső piacot ellátják, és melyek termelésük óriási növekedése folytán kivitelre dolgoznak. Vámelőnyök az osztrák iparcikkek kivitelét Németországba nem igen fogják fejleszteni, arra felé az osztrák ipar hiába néz.

Ha már az osztrák-magyar monarchia kénytelen kiviteli érdekeinek biztosítása szempontjából békés vámpolitikai viszonyokra törekedni, mennyivel inkább kell Németországnak figyelemmel lenni a világ számos államaira.

Németországnak 10.096 millió márka értékű kivitelét kell biztosítani. Ebből a nagy összegből Ausztria-Magyarországra esik csak 10·9⁰%, holott Nagybritanniára 14·2 (sőt a britt koronaországokkal és gyarmatokkal együtt 18·1), Oroszországra 8·7, Franciaországra 7·8, Amerika Egyesült-Államaira 7·1, Németalföldre 6·9, Belgiumra 5·5, Svájcra 5·3, Olaszországra 3·9, Dániára 2·8⁰% stb. Ha Ausztria-Magyarország, Németország kiviteléből egy tized részt vesz igénybe, még mindig kilencz-tized az, a mit más országokban kell elhelyezni és így más államok vámpolitikai jóindulatát kell keresni.

Igaz, a két monarchia közti gazdasági közeledésnek egyik célja az, hogy a két gazdasági terület szükségleteit nagyobb mértékben fedezék kölcsönösen s így Németország kiszorítsa az osztrák-magyar piacokról a többi versenyző államokat. Csakhogy Németország már eddig is oly túlsúlyban van az osztrák-magyar monarchiában, hogy óriási összkivitelének már nem sok részét helyezheti el az osztrák és magyar piacokon; azonkívül igen sok iparágban erős osztrák iparral találkozik, mely maga is kénytelen kivitelre dolgozni s így az osztrák és magyar piacon már erős versenyt támaszt a külföldről betóduló iparcikkeknek és csak oly cikkek behozatala lehetséges, melyek az illető államok különleges gyártmányai és a hol vámelőnyök Németországnak sem használnának, mert az illető különlegességet nem készíti.

A következő számok tájékoztatásul szolgálhatnak a most említett versenyviszonyok megítélésére:

	Behozatal az osztrák-magyar monarchiába korona	Ebből Németország-ból jött %	Kivitel az osztrák-magyar monarchiából korona
Pamutárú	52,029.000	31	142,557.000
Gyapjúárú	42,379.000	38	65,261.000
Lenfonál	5,758.000	42	19,174.000
Gyapjúfonál	48,454.000	43	29,702.000
Bőr	75,514.000	44	28,539.000
Konfekció	25,524.000	46	83,823.000
Vaspléh	7,050.000	48	9,868.000
Jutafonál	5,509.000	53	383.000
Nyersvas	32,575.000	57	3,075.000

	Behozatal az osztrák-magyar monarchiába korona	Ebből Németországból jött %	Kivitel az osztrák-magyar monarchiából korona
Faárú	40,237.000	61	88,342.000
Jármű	22,902.000	66	28,594.000
Papíros	12,285.000	67	21,528.000
Üveg és üvegárú	9,602.000	69	86,738.000
Agyagárú	9,795.000	71	28,240.000
Gép	122,970.000	72	54,063.000
Bőrárú	37,305.000	74	66,238.000
Prémárú	24,418.000	76	5,950.000
Viaszosvászon	2,289.000	81	3,446.000
Fémárú	21,314.000	82	60,463.000
Vasárú	55,137.000	83	76,759.000
Papirlemez	2,458.000	85	5,615.000
Bucavas	7,528.000	86	11,873.000
Elektromos gép	35,012.000	91	21,205.000
Vasdrót	2,229.000	92	2,143.000
Nyersólom	6,087.000	94	594.000
Hangszer	6,250.000	94	6,540.000

De tegyük fel, hogy Németország az osztrák és magyar piacok számára a külföldről behozott összes félgyártmány és kész iparcikkeit maga szolgáltatná, vagyis az 1913. év adatai szerint összesen 1.429 millió márka értékű külföldi cikket egymaga szállítaná: akkor ez a kivitt német félgyártmány és készcikk csak 8.569 millió márka értékének 13%-át tenné s így a német ipar ezen teljesen valószínűtlen esetben is még 87%-ig erejéig más államok piacaira szorulna; vámpolitikailag tehát Németországnak oly viszonyokról kell gondoskodnia, mely nagy iparának a világ piaczeit nyitva tartja.

Még inkább kitűnik annak a szükségessége, hogy Németország a világ más államaiban bírja iparcikkeinek elhelyezési piaczeit, ha a Németországból kivitt iparcikkek értékét összehasonlítjuk a Németországból az osztrák-magyar monarchiába kivitt cikkek értékével. Itt látjuk, hogy a legerősebb német iparágak csak aránytalan csekély részüket tudják az osztrák-magyar monarchiában elhelyezni; így a vas és vasárú 1.336 millió márka értékű összes kivitelből csak 5.4%-os esik az osztrák-magyar monarchiára, pedig az osztrák-magyar monarchiába behozott vasárú 83% Németországból jön s így nem igen lehetne még sokkal többet Németországból hozatni; hacsak az erős német iparnak oly vámelőnyöket nem nyújtunk, melyekkel a magyar és osztrák vasipart saját fogyasztási területéből kiszorítja és tönkre teszi, a mi a gazdasági közeledésnek célja nem lehet. Az erős textiliparok között a német pamutipar 446 millió m. értéket vissz ki, ebből csak 3.7%-os esik az

osztrák-magyar monarchiára; igaz, az osztrák-magyar monarchia behozatalából csak 31⁰/₀ jön Németországból, de tekintetbe kell venni, hogy oly iparról van szó, mely Ausztriában hatalmas és mely nemcsak a belföldi piacot uralja, hanem 142 millió korona kivittel dolgozik; a behozott érték nagy része tehát oly különleges áru, mely Svájc, Franciaország és Angolország gyárainak készítménye és a melylyel Németország még nem bír. Ugyanez áll a gyapjúárúkról, Németország kivitele 270 millió m. értékű, belőle csak 3·4⁰/₀ esik az osztrák-magyar birodalom fogyasztására.

Németország kiviteli viszonyait és a belőle Ausztria-Magyarországra eső részt feltünteti a következő összeállítás:

	Németország kivitt 1913. évben		= 0,0
	összesen márka	Ausztria-Magyarországban márka	
Bőr	243,182.000	41,988.000	17·2
Gyapjúfonál	91,379.000	14,160.000	15·5
Bőrárú	114,229.000	15,964.900	13·9
Gép	680,335.000	83,687.000	12·2
Faárú	546,937.000	66,854.000	12·2
Pamutfonál	62,111.000	7,627.600	12·2
Fém és fémárú	566,937.000	65,232.000	11·5
Chemiai cikk	956,111.000	78,722.000	8·2
Üveg és üvegárú	146,124.000	12,079.000	8·2
Kaucsukaárú	128,286.000	9,978.000	7·8
Electromos felsz.	290,255.000	22,005.000	7·5
Papír és papirárú	262,767.000	19,656.000	7·4
Agyagárú	112,802.000	8,262.000	7·3
Járómű	160,555.000	13,820.000	6·6
Selyemárú	199,632.000	12,036.000	6·0
Hangszer	83,992.000	5,043.000	6·0
Vas és vasárú	1.336,222.000	77,132.000	5·4
Ora	30,146.000	1,608.000	5·2
Ruha	131,696.000	5,836.000	4·4
Játékszer	103,335.000	4,408.000	4·2
Pamutárú	446,361.000	16,362.000	3·7
Gyapjúárú	270,859.000	9,452.000	3·4
Czukor	256.681.000	2,713.000	1·0

Ezekből kitűnik, hogy az osztrák-magyar monarchiának, de kivált Németországnak oly vámpolitikát kell követnie, mely a kivitelt a világ valamennyi államaiba lehetővé teszi és előmozdítja. Nem szabad tehát ellenséges hangulatot kelteni vagy ellenszenvet fejleszteni. Ha tehát Németország és Ausztria-Magyarország közti vámelőnyök rendszerében a többi államok a legnagyobb kedvezés megsértését látják: az nem szabad alkalmazni.

Nem szabad megfeledkezni, hogy legtöbb állam vámtarifájában meg van vámlörvényünk retorisós intézkedése; nem szabad szem elől tévesztünk azt, hogy a vámtörvények megadják a kormányoknak azt a jogot, sőt e jog alkalmazását kötelességükké teszik, arra hogy más nemzetek részéről meg ne tőrjék a különbözeti eljárást. Megtorló intézkedéseket kell alkalmazni a legnagyobb kedvezés kieroszakolására, még akkor is, ha vám és kereskedelmi szerződések nem köttetnének. Oly mélyen behatolt a legnagyobb kedvezés joga a nemzetközi életbe, oly nélkülözhetetlen tényezőjévé vált az a világ kereskedelmi forgalmában, hogy különbözeti vámok alkalmazása lehetlenségnek tekinthető. Még az anyaország és gyarmatai közt sem akartuk megtürni a különbözeti vámokat, még itt is erős küzdelem folyt le ezen talán természetesnek látszó kedvezés ellen, és Németország még most sem akar megnyugodni Kanada azon intézkedésében, hogy Angolországnek és némely angol gyarmatnak áruít nagyobb vámkedvezésekben részelteti, mint harmadik államok, tehát Németország áruít: hogy kívánhatjuk most mi, a fegyverbarátság emléke alapján azt, hogy harmadik államok tőrjék a kedvezőtlenebb vámozást.

Kiviteli érdekeink megkövetelik számukra a legnagyobb kedvezést, és ha ezt nekünk követelnünk kell, nem tagadhatjuk meg ugyanezt az elvet más államoktól sem.

A vámelőnyök rendszerének meghonosítása azonban nem egyedül a legnagyobb kedvezés jogának megsértésében birja lehetőségének akadályát, hanem a kölcsönösen nyujtandó vámelőnyök meghatározása már magában véve a vámpolitikai nehézségek egész csoportját vonja maga után.

Az előnyösebb vámok meghatározása végett ugyancs mulhatlanul szükséges a német vámtarifának valamennyi tétéleit áttanulmányozni, szükséges meghatározni, mely tétéleknél akarunk előnyös vámokat nyujtani, és szükséges ezen előnyös vámtétéleknél szemben meghatározni, hogy harmadik államok irányában milyen vámok fognának alkalmaztatni.

Ennél az eljárásnál technikailag több módszer lehetséges.

Legegyszerűbbnek látszanék, és mintegy kész tarifák állának rendelkezésre, ha a most érvényes (tehát a szerződéses) vámtételek maradnának meg vámkedvezésül, és az általános tarifák tétélei alkalmaztatnának harmadik államokkal szemben. A mily egyszerűnek látszik ez a módszer, épp oly czélszerűen is. Az általános vámtarifák annak idejében a tarifaszerződések kötéséhez alkalmas tárgyalási anyagnak készültek, sőt az osztrák-magyar vámtarifa 1885-ben Németország vámpolitikájának ellensulyozására, retorsio céljából és azzal az irányzattal készült, hogy Németországot tarifaszerződés kötésére birja, tehát tulajdonképpen

nem azért, hogy úgy, a hogy érvényre jussanak. Ez okból az általános vámtarifa tételei és a szerződéses vámok közt semmi elvi kapcsolat nincs, és harmadik nemzetekkel szemben sok esetben prohibitív magasságig emelkednének. De ezt nem tekintve, vannak mindkét tarifában egyes fontos áruk, melyek szerződéses vámok nélkül állnak; így a német vámtarifában a bor, lovak stb., az osztrák-magyar vámtarifában a gyapjúárúk legfontosabb cikkei, az összes kötve szőtt áruk, számos vas- és fémárú stb., stb. Azonkívül igen sok nagyjelentőségű árúnál (rúdvas, drótok, lemezek, pamutárúk számos fajainál stb.) a szerződéses vám az általánoshoz képest 3—6 %-kal kisebb, tehát a verseny terén számbavehető előnyt nem nyújt, vagyis vámkedvezmények biztosítására nem alkalmas.

A vámkedvezmények másik egyszerű rendszere abban állana, hogy a vámelőny a mindenkori vám százalékában volna megállapítva. A milyen egyszerűnek látszik ez a mód, gyakorlatban kivitele legalább is kétséges. Itt minden attól függ, milyen nagy legyen a százalékos előny. Ha a vámtételeket nézzük, azt látjuk, hogy a mai szerződéses vámtételek az árú értékének 2—50% közt változnak, azonnal tisztában lehetünk, hogy egy és ugyanazon százaléknak, vámelőnynek alkalmazása a versenyviszonyokra különböző hatású; míg az 5% vámnál 10% vámkedvezmény talán a piaczi értékre semmi befolyással nincs, az 50% vámnál már megérezhető. Más vámtarifáinknál tehát minden egyes tételnél meg kellene vizsgálni 10, 20, 30 vagy annál magasabb kedvezmény felel-e, meg a verseny biztosítására, szóval a százalékos kedvezmény épp oly tüzetes megvizsgálását követeli a vámtételeknek, mintha minden egyes vámtételre nézve a vámelőny külön állapíttatnék meg.

Épp ezért, ha vámelőnyök biztosítandók, nem marad más hátra, mint kettős vámtarifát készíteni, melyben a magasabb tétel képezi az alapot, és a kisebbik tétel a vámelőnyt, mely Németországnak, illetőleg Ausztria-Magyarországnak biztosíttatnék. Ha tehát a vámelőnyök rendszerét akarjuk életbeléptetni közösen, közös egyetértéssel, közös jóakarral és jóindulattal el kell készíteni a kettős oszlopú német vámtarifát és egy új kettős oszlopú osztrák-magyar vámtarifát. Hogy ez nem könnyű feladat és hosszú tárgyalásokat igényel, azt, a ki valamikor vámtarifa készítésénél közreműködött: tudni fogja.

De nemcsak a vámtarifák közös megállapítása képez nehézséget, magában a vámelőnyök rendszerének lényegében oly akadályok fekszenek, melyek alkalmazását nagyon megnehezítik.

Vámelőnyt csak akkor nyújtunk és biztosítunk szövetségtársunknak, ha a harmadik állammal szemben alkalmazandó vám magasságát is lekötjük, illetőleg szövetségesünktől azt az ígéretet kapjuk, hogy har-

madik állammal szemben beleegyezésünk nélkül a vámot meg nem változtatja. Mert a vámelőny megszűnik vagy megváltozik a szerint, a mint a kedvező vám és a harmadik állammal szemben érvényes vám aránya megváltozik. Ha például Németország a ma érvényes sörárpa-vámot részünkre 4 márkáról 2-re leszállítja, vagyis nekünk más államokkal szemben 2 márka vámelőnyt ad, ez az előny csak addig szolgál javunkra, a meddig harmadik államok 4 márka vámot fizetnek. Ha tehát Németország tarifaszereződést kötne oly állammal, mely a 4 márkás sörárpa vámleszállítására súlyt fektet és Németország hajlandó lenne ezt a leszállítást ellenkedvezmények fejében megadni, ez a leszállítás a nekünk biztosított vámelőnyt megrontja, esetleg megsemmisíti; mert ha a 4 márkát 3-ra szállítja, akkor a nekünk biztosított 2 márkás előny leszall felére, 1 márkára; ha pedig 2 márkára szállítja, vámelőnyünk egészen megszűnik. Vagy ha Ausztria-Magyarország a munkagépek már 22 koronás vámját Németország előnyére 16 koronára leszállítaná, azaz 6 koronás előnyt nyújtana: ez az előny csak addig szolgál Németország javára, míg harmadik államok 22 korona vámot fizetnek. Ha mi tarifaszereződéssel pl. a Svájcznak 22 K helyett 20 korona vámot biztosítanánk, a német 6 koronás előny leszall 4 koronára; egy 250 métermázsás munkagépnél tehát az 1500 K vámelőny leszall ma 1000 koronára s így tovább.

A kölcsönösen nyújtott vámelőnyök tehát csak akkor biztosak, ha egyuttal a harmadik államok számára alkalmazandó vámok megállapítatnak és ez utóbbi vámok módosítása a szövetségestárs beleegyezésétől tétetik függővé; szóval, ha Németország az osztrák-magyar monarchiának vámelőnyöket nyújt, azzal együtt megköti a vámelőnyöknél megfelelő külföldi vámokat és ez utóbbiakat csak Ausztria-Magyarország hozzájárulásával módosíthatja, illetőleg vámpolitikájában Ausztria-Magyarország akaratától függ. Ép ez áll az osztrák-magyar monarchiára nézve Németországot illetőleg.

Nem változtat, illetőleg nem segít a helyzeten az a módoszat, mely a vámelőnyt százalékokban fejezné ki. Nem tekintve azt, hogy egységes százalék a vámtörvény biztosítására nem alkalmas és legalább is árú-kategóriák szerint és a tarifatételek benső jelentőségéhez képest kellene más-más százalékot alkalmazni: az alapvám százalékának előnyös jelentősége épen az alapvám magasságától függ. Így, ha ismét a sörárpát vesszük 7 márka külföldi vámnál (a német általános vám), 30%-os előny, 2·10 márka, ez a magyar árpára nézve más országok hasonló árújával szemben épen az a kedvezmény, mely előnyös versenyzésünket lehetővé teszi; ha Németország szereződés utján a 7 márkás általános vámot leszállítja 4 márkára, előnyünk 30%-os kedvezménynél már csak

1·20 márka, ha leszállítja 3 márkára, csak 0·90 márka, szóval az az előny, melyre számítottunk és melyért esetleg Németországnak iparcikkeknél vámkedvezményeket biztosítottunk, kisebbedik, esetleg megsemmisül. Vagy ha mi Németországnak a munkagépeknél 30⁰/₀-os előnyt biztosítunk, ez a 22 koronás munkagépnél 6·60 korona előny, mihelyt a 22 K vám 20-ra vagy 18-ra száll le, a 6·60 K előny 6, illetőleg 5·40-re csökken s így az az előny, melyre Németország számított, kisebbedik. A külföldi vám meghatározása és módosításának a szövetséges fél beleegyezésétől való függése jár a vámelőnyök rendszerével.

Ha tehát a vámelőnyök rendszerét azzal a szándékkal akarjuk életbeléptetni, hogy Németországnak Ausztria-Magyarországon és viszont harmadik államokkal szemben oly előnyt nyujtsuk, mely cikkeknek kelen-dőségét biztosítsa: akkor közösen meg kell állapítani a külfölddel szemben érvényes vámtételeket, közösen tisztában kell jutnunk, mennyi lesz elegendő ezekből a tételekből szövetséges társunk javára és meg kell egyeznünk a felett, hogy az így megállapított vámtételeket csak közös egyetértéssel módosíthatják.

Nem valószínű, hogy akár Németország, akár Ausztria-Magyarország vámpolitikai függetlenségét ily módon lekösse és harmadik államokkal szemben tárgyalási szabadságától lemondjon.

A vámelőnyök rendszerénél van azonban még egy lényeges árnyoldala, mely a mai közgazdasági felfogásból ered. A mostani háborúval kapcsolatos gazdasági küzdelem bizonyos nymbust ad a német vámpolitika utolsó 30 évi törekvéseinek. A hazai munkát vámokkal annyira kell megvédeni, hogy az ország a hazai termelés eredményeiből meg tudjon élni. Németország a közvélemény szerint Bismarck óta vámpolitikájával nemcsak iparát fejlesztette nagygyá és lett sok iparágban a világ első termelője, hanem állattenyésztését annyira emelte, hogy husellátás tekintetében majdnem független a külföldtől, kenyérterményekben pedig annyira fejlesztette mezőgazdaságát, hogy mindinkább kevesebb külföldi terményre szorul. Függetleníteni az országot, ellátás és élelmezés tekintetében a külföldtől; a hazai termelést annyira fokozni, hogy az ország szükségletét egymaga tudja fedezni: ez a gazdasági politika fő-célja, erre szorítja az országot Anglia vakmerő haditerve, a kiéheztetés háborúja. Már a háború előtt mérvadó német államférfiak kijelentették, hogy a mostani vámpolitikai helyzet az, mely Németország gazdasági viszonyainak leginkább megfelelő és ha más államok nem kényszerítik, nem akarják módosítani a mostani vámtarifát. Ez a nézet a háború alatt legalább is abban az irányban erősödött meg, hogy a vámtételeket nem szabad mérsékelni, nem szabad leszállítani.

Ausztria-Magyarországon a közvélemény nem ugyan az említett

okból, hogy a vámterület összes szükségleteit a vámterület termelése fedezze, de az itt uralkodó gazdasági nézetek folytán szintén a német vámpolitikán alapuló védelmi rendszer fentartása mellett van. Az agráriusok határozottan fenn akarják tartani a ma érvényes agrárvámokat és kívánságukat a német vámpolitika köpenyegével védik. A mit Németország a maga mezőgazdasági érdekében szükségesnek lát, azt megkövetelik a magyar gazdaság érdekében, de egyuttal kijelentik, hogy az iparvámok további emelését az ország érdekeivel ellentétesnek látják; szóval nagyban és egészben a mai védővamos politika fentartását kívánják. Az osztrák iparosok utalnak arra, hogy az 1906. évi szerződések erősen fokozták a külföldi, kivált a német iparcikkek behozatalát, de alig emelték az osztrák-magyar vámterület kivitelét; szóval a mai vámrendszer hátrányos az osztrák iparra és ez okból éppen Németországgal szemben is fel kell emelni az ipari vámokat.

Mikor tehát Németországban az az általános felfogás, hogy a mostani vámok nélkülözhetlenül szükségesek a német gazdasági állapotok biztosítására; midőn Magyarországon az agráriusok azt hangoztatják, hogy legalább is a németek által követett vámpolitikát alkalmazzuk mi is; és midőn Ausztriában nemcsak a mai vámok fenntartását követelik, hanem sok iparcikkre főképp az erős német versenynyel szemben a mai vámok felemelését sürgetik: akkor a gazdasági közeledés céljából annyira óhajtott vámelőnyök rendszere nem állhat abból, hogy a mostani vámok Németország, illetőleg Ausztria-Magyarország előnyére csökkenessenek; hanem a különözeti előnyt csak úgy lehet megteremteni, hogy a mostani vámok Németország, illetőleg Ausztria-Magyarország javára tel-quel, vagy kisebb-nagyobb felemeléssel megköttetnek, harmadik államok számára azonban annyira felemeltessenek, hogy az emelés által az óhajtott vámelőny Németországnak, illetőleg Ausztria-Magyarországnak biztosítottassék. Szóval a mai vámpolitikai hangulatnál nem arról lehet szó, hogy a vámkedvezés a mai vámok mérséklésével jusson érvényre, hanem, hogy a kedvezőbb helyzet a mai vámok további élvezetében állván, harmadik államok a mainál magasabb vámokat fizessék. A vámelőnyök rendszere ekkép a mai vámtarifák emelését vonná maga után. A német és az osztrák-magyar vámtarifák emelése pedig okvetlenül a többi államokat is tarifáik átdolgozására ösztönözni, csakúgy amiként az 1878., 1885. és 1902. után történt, amikor Németország vámtarifáit revideálta, illetőleg felemelte. A kölcsönösen nyújtandó vámelőnyök ekkép a többi államokban a védővám-rendszer fokozását vonná maga után és miután ezt az irányt Németország és Ausztria-Magyarország kezdeményezi, a külföldi államok a vámemeléseket kivált azon cikkeknel alkalmazzák, melyek a német, magyar és osztrák kereskedést

illetik és így a vámelőnyök rendszere a külföldi piacok nagyobb elzárkozottságára vezetne, tehát éppen a német és osztrák vámpolitikai törekvéseknek egyik főcélját a kiviteli piacok biztosítását akadályozná meg.

Gazdasági közeledés Németországhoz! Szép gondolat! És földrajzi fekvésünk és forgalmi összeköttetéseink már régóta Németország felé terelhették volna összes törekvéseinket, a helyett, hogy Franciaország és Angolország szokásait majmoltuk. De ha gazdasági közeledést akarunk, akkor nem szabad csillogó jelszavak hangoztatásával komoly törekvések helyett dolgozni; nem szabad képzelt állapotokat az élet valósága helyébe léptetni; nem szabad abban a hiú reményben ringatózni, hogy csak magunk közt csináljuk vagy csinálhatjuk a vámpolitikát.

Vámpolitika csak úgy mint minden politika, a környezet magatartásától függ. Hathatunk e környezet felfogására, felhasználhatjuk gyöngéjét, védekezhetünk túlságos hatalma ellen, sőt ha nagyon erősek és okosak vagyunk, irányíthatjuk törekvéseit: de egy magunk sem politikát, sem vámpolitikát legalább tartósan nem szabhatunk meg. Németország és Ausztria-Magyarország földrajzi fekvésüknél és gazdasági fejlettségeiknél fogva, a világ nagy birodalmainak vámpolitikájával szoros kapcsolatban állnak. A világforgalom és a nemzetközi kereskedelem számkra megszabja az utat; nem szigetelhetik el magukat a világ többi országaitól, saját romlásuk nélkül; meg kell maradniak abban a kapcsolatban, melyet évtizedek óta ápoltak és mely gazdagokká, virágzókká és befolyásosakká tette őket. Nem követhetnek magukba visszavonulót, csak saját érdekeiket fejlesztő és gondozó vámpolitikát, kifelé kell tekinteniök, hogy a többi államok vámpolitikája ne sértse törekvéseiket, hanem, ellenkezőleg fejleszse gazdasági jólétüket.

A világ vámpolitikájára Németország és Ausztria-Magyarország jövődöbeli vámpolitikája mindenestre hatással van és épp ezért vigyázniok kell, hogy ez a hatás olyan legyen, mely nem hátrányukra, hanem előnyükre váljék.

A háború után több, mint valószínű, hogy sem Németország, sem a nyomdokaiban járó Ausztria-Magyarország szabadkereskedelmi irányt nem fog vámpolitikájában meghonosítani. Nagyban és egészben az eddig követelt rendszert, a hazai munka védelmének politikáját fogják ezentúl is szükségesnek látni. Emellett azonban a gazdasági helyzet meg fogja követelni a kiviteli piacok gondos ápolását, megtorlását és fejlesztését.

Az osztrák-magyar monarchiának, de különösen Németországnak a jövődöbeli vámpolitikájukban, ki kell erőszakolniok azt, hogy minden államban a verseny egyenlő föltételei mellett vihesse be árúczikkeit, meg tehát követelnie azt, hogy minden államban a legnagyobb kedvezést él-

vezze; a mennyiben a vámkülönbözeti rendszer e tekintetben vissztorlásra adna alkalmat, alkalmazása lehetetlen.

Németországnak és Ausztria-Magyarországnak érdekében fekszik az, hogy a külföldi államok ne találjanak okot arra, hogy mai vámtarifáik vámtételeit emeljék. Ez okból nem szabad eddigi szerződéses vámtételeiket új vámtarifák készítése útján emelni, mert a példa vonz, és ahányszor Németország emelkedő vámokkal módosította tarifáját vagy új nomenclatura útján új tarifát készített, Európa többi nemzetei is sorban emelték, megújították, és átdolgozták vámtarifáikat. A mennyiben tehát a vámelőnyök rendszere harmadik államokkal szemben mindenesetre vámemeléseket fogna életbeléptetni, s így a többi államoknak ingert ad vámtarifáik emelkedő irányban való átdolgozására: az említett rendszer alkalmazása nem szolgálja a két monarchia gazdasági célját.

A leendő vámpolitikának és minden vámpolitikának egyik főtürekvése az, hogy a különböző kelendősegi piacokon a vámok ne változozanak gyakran. A vámok állandóságát követeli az üzleti összeköttetés; a számítások alapját nagyon megingatja az a bizonytalanság, ha a költségek egyik jelentőséges tényezője, a vám gyakran megváltozik, és ha állandóságában bizni nem lehet. A vámok állandóságának biztosítására szolgál a szerződéses vámpolitika. Tarifaszerződések előfeltétele a saját tarifatételeinek leszállítása és megkötése. A vámautokratia ellen küzdött az angol, francia és német vámpolitika harmincz éven át, mig sikerült a tarifaszerződéseknek oly nemzetközi hálózatát megteremteni, hogy abban még az autocrata Oroszországot is be lehetett vonni. Miután a vámkülönbözeti rendszer e tekintetben is csak akadályokat teremtene, alkalmazása nem kívánatos.

A vámkülönbözeti rendszer csak Németország és Ausztria-Magyarország közbenső forgalmának nyujhat előnyöket és ezek az előnyök talán sokkal élénkebb színekben látszanak, mint a milyenek valójában lehetnek. A világforgalomban az ellenségeskedés szellemét honosítanak meg, elzárnák a kiviteli piacokat, vámvisszatorlásra vezetnének, és az óhajtott béke helyett az örökös vámháborút teremtenék meg.

A gazdasági közeledés Németország, Ausztria és Magyarország közt kívánatos és annak megvalósítására törekedni kell; ebbeli törekvésünkben mindazáltal megfontolással kell eljárni; az ajánlott eszközök életrevalóságát és következményeit meg kell vizsgálnunk, és nem szabad csillogó jelszavak után vakon futnunk. Pedig a préférencevámok alkalmazása, a vámelőnyök rendszere nem más, mint csillogó jelszó.

Dr. Matlekovits Sándor.

A pénzürték háborús változása.

(A Közgazdasági Társaság 1916. évi február 3-iki gyűlésén tartott előadás.)

A gyakorlati életnek nincs jelensége, a melynek törvényszerűsége oly kevésbé kézzelfogható, oly kevésbé a felszínen fekvő, a mely annyira rászorul elméleti constructiókkal való magyarázatra, mint a pénz vásárló ereje és a devizaárfolyamok alakulása.

Rendesen a háborús drágulást a termelés és a behozatal csökkenésével és a hadviselés áruszükségletével, a devisacursusok emelkedését pedig kivitelünk physical és politikai akadályaival és a behozatal szünetelésével magyarázzák. E magyarázatok azonban rendszerint nagyon egyoldalúak és nem kísérik meg a gazdasági fejlődés synthesisét; az árdragító momentumokkal nem állítják szembe a kivitel szünetelését mint ártnyomó tényezőt; ha pedig a devizaárfolyamok alakulásáról van szó, nem is említik, hogy a kivitel csökkenésével egyidejűleg a behozatal is csökkent; végül a háborút tápláló pénzáradatnak folyását és eredetét sohasem kutatják.

Egy rövid óra alatt nem lehet a gazdasági fejlődést minden tekervényes útján követni; ezért a háborús közgazdaságnak csak erősen stilizált képét vázolhatom, a mely a valódi élet conturjával úgyszólván egyetlen egy részében sem egyezik pontosan. Le kell mondanom arról is, hogy az elmondandókat statistikailag megalapozzam; ez csak szemfényvesztés lehetne, mert a statistikailag megfogható mennyiségek a legkülönbélebb tényezők összegezéséből származnak és elemzésük részben a rendelkezésünkre álló adatok alapján egyáltalán lehetetlen, részben pedig nagyon hosszadalmas volna. Mégis kérem Önöket, tisztelt uraim, hogy stilizálásomat ne tekintsék szürke theoriának. Ha casuisticusan a valóság jelenségeihez mérten módosítják és részletezik egyszerűsítő feltevéseimet, nagyrészt intuitíve, vagy ha úgy tetszik, úgy hosszabb gondolatmenet által meggyőződhetnek arról, hogy az elhanyagolt secundär jelenségek csak méreteiben és tempójában módosíthatják a fejlődés menetét, nem pedig okozati kapcsolataiban, általános irányában és tartalmában.

A közgazdaság termelő ereje a háború által nemcsak physical teljesítőképességében csökkent úgy, hogy a férfi-munkaerő nagy része hadban van és területünk egy hányada egy ideig nem volt hasznosítható, hanem hatáskörében is szenvedett azzal, hogy a külkereskedelem megbénulása nagyrészt megszüntette a nemzetközi munkamegosztást és különösen korlátozta azoknak a részben igen fontos cikkeknek kínálatát, a melyek belföldön egyáltalában nem termelhetők és béke idején exportra szánt termelésünk indirect gyümölcsei gyanánt hoztattak be.

Tegyük fel már most, hogy a termelésnek eme direct és indirect gyümölcsei egyszer hetenként kerülnek eladásra és hogy az érettük bevételezett pénz még a jövő hetivásár előtt oszlik el a társadalom gazdasági alanyai között. Ezek a pénzt a jövő hetivásáron ismét fogyasztási cikkeknek és a termelés céljait szolgáló gépeknek, nyersanyagoknak és egyéb úgynevezett tőkejavaknak vásárlására fordítják. Ez a feltevés természetesen csak példa jellegével bír, megtestesíteni óhajtván azt, hogy a pénz bevételezése és a pénz kiadása között átlagban véve egyenletes hosszúságú időszakok szoktak eltelni, vagy pedig, más szavakkal kifejezve, hogy a pénz circulationalis sebessége korlátolt és állandó. Hogy gondolatainkat szilárd alapra helyezzük, tegyük fel azt is, hogy a háború kitörésének napján a termelés rögtön alacsonyabb niveaura süllyed és hogy e napon hetivásár van. Végül utolsó egyszerűsítésként acceptáljuk azt a feltevést, hogy a magángazdaságok egyrészt pénzbevételeiket a legközelebbi hetivásáron minden körülmény között teljes összegben kiadják fogyasztásra vagy investitiókra, másrészt a vásárlásokra szánt pénzmennyiséget sohasem szaporítják úgy, hogy pénztartalékaikból merítenek, bankokból betéteket kivonnak vagy kölcsönöket felvesznek.

A háború kitörésének napján a piacon eladásra kerülő árúknak mennyisége és árúnemek szerint való tagolása egyrészt, a vásárlóan fellépő, a múlt hetivásár utáni eloszlásból származó pénznek mennyisége másrészt ugyanaz mint békében. Ennek következtében, úgy mint eddig, kínálat és kereslet békeárak mellett találkozhatnak. A második háborús hetivásáron azokban az árúnemekben, a melyekben behozatal szokott lenni és azokban, a melyek egyáltalán nem képezik külkereskedelem tárgyát, mindenesetre csökken a kínálat; a kiviteli cikkekben, a melyek most nagyobb mértékben szorulnak a belföldi piacra, vagy emelkedik, vagy csökken a kínálat a szerint, hogy kivitelünk csökkent-e erősebben, vagy a termelés. Ezek a divergens irányzatok kiegyenlítődni igyekeznek részben az által, hogy a termelő erők átvándorolnak az árnyomás alatt szenvedő iparágakból lehetőleg a prosperálóakba, részben az által, hogy a fogyasztás egy része a dráguló árúnemek mellől

az olcsóbbakhoz pártol; végeredményképpen mindenesetre az árúkinálat mennyisége túlnyomólag csökken. Másrészt ismét a régi pénzmenynyi-ség lép fel vásárlólag, ugyanaz a pénz, a melyet az előző hetivásáron is elköltöttek és a mely az után a termelők között termékeik ára gyanánt megoszlott. Ennek következtében addig, a míg a régi árak vannak érvényben, a kereslet meghaladja a kínálatot. Az árak emelkedni kezdenek és a fogyasztás, a melynek pénz-költekezése feltevésünk szerint semmiképpen sem változhatik ez emelkedés által, árúkeresletét csökkenteni kénytelen. Az ár-niveau mindaddig emelkedik, a míg végül a csökkent termelés megvásárlására a drágulás következtében az egész disponibilis pénzösszegre lesz szükség. Az eladásra kerülő árúmenynyi-ség árösszege ugyanaz marad, mint a mekkora békében volt; csak hogy magasabb árak mellett kevesebb árúra oszlik meg.

Tehát a csökkent termelés ellenére a második háborús hetivásár után ismét a régi pénzmenynyi-ségen osztozkodik a munka és a tőke; és a harmadik háborús hetivásáron ismét a régi pénzmenynyi-ség kerül vásárlólag a piacra. A menynyi-ben más tényezők nem játszanának közre és a mennyiben a termelés nem csökkenne még tovább a második hét folyamán, a második háborús hetivásár emelkedett árai érvényben maradhatnának a harmadik hetivásáron is és tovább egészen a háború végéig.

De a háború idején nem csak a folytatólagos termelésből származik árúkinálat, hanem a meglévő készletekből is. A mezőgazdaság növényi termékeiben az év legnagyobb részén át nagy készletek vannak már a mezőgazdasági termelés egy éves periodicitása miatt is. Egyéb készletet, akár mezőgazdasági termékekben, akár más árúban, vagy speculatióból szoktak tartani, vagy azért, hogy a kereslet ingadozásait és a kínálatban előforduló zavarokat áthidalják; végül mint sui generis készletet meg kell említeni a mezőgazdaság nagy ló-, szarvasmarha- és sertésállományát. Mind ezeket a készleteket tulajdonosaik a háborús körülmények között fokozatosan eladják, remélve, hogy azokat később olcsóbban pótolhatják, a fogyasztók pedig elfogyasztják őket. Felhasználásuknak leggazdaságosabb, a szükségletkielégítés maximumát biztosító módja az volna, ha a háború tartamára egyenletesen osztatnának fel, illetőleg egyenlő részletekben kerülnének az egyes hetivásárokra. Ily módon nem történhetnék meg, hogy a fogyasztók egy ideig aránylag csekély intenzitású szükségleteket elégíthetnek ki és hogy később a megmaradt árúkészletekből sokkal fontosabb igényekre sem telik.

A háború tartamának pontos ismerete és tökéletes gazdasági belátás mellett a kereslet és kínálat szabad versenye is ehhez a beosztáshoz vezetne. De a gyakorlatban a piacz ilyen feladatok megoldására kép-

telennek bizonyult; alábecsülte a háború tartamát és külkereskedelmi izoláltságunk fokát és a viszonyok rendkívüli változása máskülönben is teljesen tájékozatlanná tette, úgy, hogy a háború első felében készleteinkkel nagyon pazarul bántunk. A mikor az állam — részben ezért — monopolszerű intézkedésekkel kezébe vette az árúkészletekkel való gazdálkodást, már sok készlet nagyon is megapadt; azonfelül az állam is — bár csekélyebb mértékben — megismételte a piac hibáit, mert nem számíthatott a háború ily hosszú tartamára.

Ezeknek a körülményeknek nagy részük van abban, hogy a háború eddigi folyamán az árak folytonosan és oly erősen emelkedtek. És ha a sokat szidott speculáció, a mely újabban gazdasági helyzetünk természetes nehézségeiért és az elkövetett hibákért egyaránt bűnbakul szolgál, még kevésbé működött volna, még későbben és még kevésbé kényszerült volna fogyasztásunk az árdrágítás révén a készletekkel való takarékosagra és jelenleg a készletek még kisebbek, az árak még magasabbak volnának.

A készletekkel való nem gazdaságos bánásmódon kívül az állam háborús kiadásai drágítják folytatólagosan az árakat. Mig az egyes hetivásárokon forgalomba került pénz jövedelem gyanánt a termelők között oszlik meg — termelőnek mondom a tőketulajdonost is, a ki a termelés dologi természetű eszközeit szolgáltatja — az állam ellátja a bevonult katonákat és családjaikat. Teszi ezt részben *in natura* azzal, hogy a hadsereget táplálja és ruházza, részben zsold és pénzsegélyek kifizetésével. Ehhez járul még a háború óriási hadianyag-szükséglete. Elképzelhetnők a háborús szükségletek fedezésének olyan módját, hogy az állam a magángazdaságok pénzjövödelmének egy igen nagy hányadát adókkal lefoglalja és az így szerzett pénzzel egyrészt saját maga vásárol élelmiszert, monturokat és hadianyagot, másrészt belőle támogatja a katonákat és hozzátartozóikat, akik a kapott pénzen szintén vásárolóknak lépnek fel a piacon. Ebben az esetben a termelőknek keresetükből származó költségezése ugyanazzal az összeggel csökkenne, a melyet az állam közvetlenül és támogatottjai útján a piacra hoz; az állami kiadásoknak volna ugyan bizonyos hatásuk a kereslet tagoltságára és az egyes árúnemek egymás közötti árrelációira, de nem okoznák a termelés pénzben kifejezett összértékének és az árak általános színvonalának emelkedését.

Nem kell bővebben kifejtenem, hogy mik a háborús költségek ily módon való fedezésének akadályai. Az államnak legalább is ideiglenesen egy sajátos indirect adóhoz kell nyulnia, a mely a jövedelmeket nem közvetlenül és fizikailag sujtja, hanem úgy, hogy új pénz kibocsájtása által értéküknek egy részét megvonja tőlük. Kuriozumkép emlitem, hogy

a mult század közepén volt Amerikában egy inflationista gazdaságpolitikai irányzat, a mely normális időkre is az állami kiadásoknak ily módon való fedezését tűzte ki programmjául.

A fejlődésnek stilizált közgazdaságunk keretén belül következőképpen kell végbemennie. A pénz, a melylyel az állam és támogatottjai az első háborús hetivásáron vásárlólag fellépnek, nem a magángazdaságok előző heti bevételeiből ered. Az árfejlődés szempontjából közömbös, hogy egyébként az állam saját pénztári tartalékaiból származik-e, a magángazdaságok készpénztartalékaiból vétetik-e kölcsön, vagy pedig — akár közvetlenül, akár közvetve — a jegybanktól; mindenesetre a rendkívüli állami kiadások által a vásárlólag fellépő pénzmennyiség az utolsó békés hetivásárral szemben a háborús költségek első rátájával szaporodik a nélkül, hogy az árúkinálat nőne; és ennek révén magasabb lesz az árniveau is, a melyen kereslet és kínálat találkozhatnak.

Az állam rendkívüli pénzkiadásai éppen úgy oszlanak meg hetivásár után a termelők között, mint a még békeidőből származó pénzösszeg. A második háborús hetivásáron tehát a magángazdaságok nemcsak azt a pénzt hozzák piacra, a melyet a megelőző héten ők maguk adtak ki, hanem azt is, a melyet az állam újonnan bocsátott forgalomba; másrészt az állam részéről ismét újabb fizetési eszközök lépnek fel vásárlólag. A piacon kínált pénz összmenyisége az első hetivásárral szemben tehát a háborús költségek második rátájával nő; az árak ennek megfelelően folytatják emelkedő mozgásukat. A harmadik hetivásáron már a normális békeösszegeken kívül a hadiköltségek első és második részlete lesz magánkézen, míg az állam harmadik rátájával kél vele bevásárlási versenyre; és így működik a pénzmennyiségnek és az áraknak emelkedésére irányuló tendentia egészen a háború végéig.

A háborús kiadások áremelő erejével szemben állanak a következő, szintén folytatólagosan ható, árt mérséklő tényezők. Említettem már, hogy a magángazdaságok béke idején bevételeiket csak részben fordítják fogyasztásra, a másik részt pedig befektetésekre oly módon, hogy tőkejavakat vásárolnak. A bevételeknek ez utóbbi célra fordított része magába foglalja, de jóval meghaladja azokat az összegeket, a melyek megtakarítást, illetőleg vagyongyarapodást jelentenek és mint ilyenek szerepelnek a statistikában; tartalmazza ugyanis azokat a pénzeket is, a melyeket tőkepótlás czíme alatt a bevételektől külön választanak és azért, hogy a vagyon ne csökkenjék, a készárúraktárakból eladott árúknak, az elhasznált nyersanyagoknak és a rongálódó termelési berendezéseknek egyenértékű javakkal való pótlására fordítanak.

Említettem továbbá azt is, hogy háború közben az elhasznált árúkészleteket — legyenek azok akár fogyasztási cikkek, akár nyers-

anyagok — nem pótolhatnak teljes mértékben: de csak egy specialis feltevés alapján és csak közvetlen következményeiben tárgyaltam e jelenséget. Feltettem ugyanis, hogy az összes készletek az őket előállító termelőknek vagy pedig speculánsoknak kezében vannak és erre az esetre meg lehetett állapítani, hogy a készletek fokozatosan realizáltak és hogy ezzel az eladás hetivásárán nyomják az árakat. A készletek realizálásából azonban messzebbmenő következmények is folynak.

A készletekből bevételezett pénz ugyanis nem használható fel fogyasztási célokra, ha a tulajdonos nem akar vagyonából költekezni; nem használható fel új készletek vásárlására, mert akkor a készletek realizálása elvesztené célját és hosszabb lejáratú investíciókra sem fordítható, mert azoktól az áraknak magas niveauján kívül a távolabbi jövő bizonytalanságai is visszariasztják a tőkét. A készletekből bevételezett pénz tehát a következő hetivásárokon nem tér vissza a piacra; a készletekből származó egyszeri kínálat árnyomó hatása nem korlátozódik arra a hetivásárra, a melyen maga a kínálat érvényesül, hanem átterjed az összes következő hetivásárookra is oly formában, hogy ottan tartósan csökkenti a keresletet, illetőleg a vásárlólag fellépő pénzösszeg mennyiségét. Ugyanigy áll a dolog, ha a készleteket olyan kereskedők bírják, a kik állandó közvetítői az áruforgalomnak vagy pedig olyan termelők, a kik őket tovább feldolgozzák: csak azzal a különbséggel, hogy a fokozatos elhasználás az első hetivásáron sem érvényesül úgy, hogy a készletekből a piacon lévő kínálat gyarapszik, hanem azáltal, hogy a kereslet csökken, a kereskedők és a termelők nem pótolván teljes mértékben új bevásárlásokkal a készleteikből eladott vagy feldolgozott árút. Maga az ármérséklés mindkét esetben egyaránt tartós jellegű és nagysága csak a realizált készletek mennyiségétől függ.

Az árúkészletek fokozatos eladásából bevett pénzekon kívül a magángazdaságok árú vásárlására annak a pénznek nagy részét sem használják fel, a mely máskor a pusztuló termelési berendezések pótlására és bővítésére fordított; mert ezeknek investíciójára nézve is fennállanak a már említett aggályok.

A háborús árfejlődés drágító componensei ezek szerint a következők:

1. A termelés közvetlen és közvetett gyümölcseiben csökken;
2. Az államnak ujonnan forgalomba hozott pénzekon alapuló kereslete állandóan szerepel a piacon a magángazdaságok kereslete mellett.

3. A magángazdaságok bevételei, tehát pénzköltési képességeik is párhuzamosan a drágasággal hetivásárról-hetivásárra nőnek.

A termelés csökkenése egymagában az árakat a háború egész

tartamára magasabb niveaura emelné, de nem hajtaná szakadatlanul felfelé; a második és a belőle eredő a harmadik tényező ellenben folytatólagos drágulást okoznak.

Ezzel szemben a következő tényezők gyakorolnak nyomást az árakra:

1. A kínálat, a készletekből kiegészítést nyervén, minden hetivásáron egy bizonyos árúmennyiséggel meghaladja a folyó termelést.

2. A magángazdaságok az eladásokból bevételezett pénzeknek mindig csak egy bizonyos hányadát viszik a következő hetivásárokra.

Az első helyen említett ármérséklő tényező egymagában minden hetivásár árait egy és ugyanazon mértéken szállíthatná le; a második helyen említett tényező ellenben hetivásárról-hetivásárra kumulálja hatásait.

Hogy az elmondottakat megerősítem és hogy közelfekvő ellenvetésekkel szembeszálljak, meg kell említenem egy olyan tételt, amely ugyan a szaktudományban még nem communis opinio és annak körén kívül majdnem egészen ismeretlen, amelyet azonban a lausannei nemzetgazdaságtani iskola szabatosan bebizonyított és Irving Fischer „Purchasing Power of Money“-című munkájában statistikailag is valószínűvé tett. A tétel a következő:

Az a hatás, a melyet a forgalomban levő pénzmennyiség növekedése az általunk alapul vett sematikus és egyszerű körülmények között az árnívóra szükségszerűen gyakorol, hasonlóképen gyakoroltatik akkor is, ha az árforgalomnak csak egy csekély részét közvetíti a készpénzfizetés és a nagyobbik rész clearing, cheque vagy egyéb u. n. „készpénztakarító“ eszközök által bonyolódik le. E tétel érvénye csak ahhoz a külön feltételhez van kötve, hogy a pénzmennyiség növekedése után a gazdasági forgalom lebonyolítása ugyanazokban az arányokban oszoljék meg a készpénzfizetés és a készpénztakarító eszközök között, mint azelőtt; már pedig ezt az arányt a háború lényegesen nem változtatta meg.

A kérdés már most az, hogy pénzügyi téren miként nyilvánul meg e tendenciák küzdelme.

Azok a bevételek, a melyek sem fogyasztásra, sem magánvállalkozásokra nem használhatók fel, különféleképen helyezkednek el.

Mindenekelőtt módot nyújthatnak közvetlenül vagy hitelügyletek hosszabb lánczolatán keresztül arra, hogy a közgazdaság a jegybanknál fennálló tartozásait törlessze. A kibocsátott bankjegyeknek a jegybankhoz való visszaözlése mindaddig tarthat, a míg van még egyáltalán jegybanktartozás.

A pénz elhelyezésének második fajtája a hadikölcsönök jegyzése,

vagy kölcsönöknek nyújtása jegyzési célokra. Míg régebbi értékpapírok vásárlása által az elhelyezést kereső pénz csak gazdát cserél, az a hadikölcsönökön keresztül eltűnik a magángazdaságok köréből és az állampénztár nagy gyűjtőmedenczéjébe kerül.

A harmadik lehetőség a pénz thesaurálása, a mely úgy a bankokban, mint egyéb magángazdaságokban is történhetik, akár fokozott elővigyázatosságból, akár azért, mert a bankok a hozzájuk özönlő pénzeket, ez egyéb magángazdaságok pedig bevételeiket kellőképpen elhelyezni nem tudják.

Mi következik ebből a forgalomba levő pénzmennyiségre vonatkozólag?

A magángazdaságoknak fogyasztásra el nem költött, magánvállalatokba nem investált és nem thesaurált bevételei vagy a jegybankhoz özönlenek és arra képesítik azt, hogy a bankjegycirkulatio szaporítása nélkül elégítse ki az elébe kerülő állami hiteligenyek egy részét, vagy pedig az állampénztárba kerülnek kölcsönjegyzések útján és egyenesen az államnak a jegybank iránt támasztott hiteligenyeit csökkentik. Ezek szerint az érczel nem fedezett papírpénzemissió annyival szaporodik a háború alatt, a mennyivel a rendkívüli állami kiadások meghaladják a magángazdaságoknak fogyasztásra el nem költött, magánvállalkozásokba nem investált és nem thesaurált bevételeit. Ennek a különbözetnek erejéig kénytelen a jegybank új bankjegyeket kibocsájtani vagy direkt az államnak nyújtandó kölcsönök számára, vagy pedig azért, hogy a magángazdaságoknak hadikölcsönök jegyzésére hiteleket nyithasson.

A pénzemissio nagysága tehát nem csökken azért, hogy lombardra jegyeznek hadikölcsönt, nem emelkedik, ha kevesebb kölcsönt jegyeznek a bevételekből és e helyett több adósságot törlesztenek a jegybanknál. Sőt maga a papírpénzemissio növekedése sem befolyásolja kedvezőtlenül a pénz vásárló erejét, tehát a pénz értékét, ha a növekedés annak tulajdonítható, hogy a pénz thesauráltatott a helyett, hogy adósságtörlesztésre vagy járadékjegyzésre fordított volna. Kétségkívül vannak bizonyos előnyei annak, ha kevés a thesaurált pénz az országban és az is kívánatos, hogy a jegybank megmaradjon hitelezői állásában a magángazdaságokkal szemben: a thesaurálás könnyelmű költségek kísértésének teszi ki az alsóbb néprétegeket és a jegybank békekötés után nehezen irányíthatja majd a kamatlábat és az összes valutaügyleket, ha nem szerepel a magángazdaságok hitelezőjeként. De ezek az egyedüli kedvező hatások, a melyeket a hadikölcsönök a valutára gyakorolnak. Minden egyéb előny, amelyet a hadiköltségek fundált kölcsönökkel való fedezésének tulajdonítanak, már abból származik, hogy a magángazdaságok bevételeiknek csak egy részét fordítják áruvásárlá-

sokra; a hadikölcsönök eredménye ebben a vonatkozásban a valutát javító tényezőknek csak symptomája lehet, a mely önálló hatást nem gyakorol.

Szertelen túlzás egy sikeres kölcsönemissiót győzedelmes csatákhoz hasonlítani.

A hadikölcsönök nagy eredménye sokakat meglepett, a kik arra emlékeztek vissza, hogy milyen nehézségekkel küzdöttek béke idején aránylag kis terjedelmű kölcsönműveletek: a legfelületesebbek már kiadták a jelszót, hogy mindeddig nem használtuk ki kellőképen az ország gazdasági erejét és hogy nincs szükségünk sem Rothschildokra, sem a külföldi tőkére, a kiknek eddig ajándékokat dobtunk az ölükbe. Ezek a közgazdák nem veszik tekintetbe azt, hogy békében sok más új investíciós lehetőség konkurrált az állampapírokkal és hogy akkor nagyjában véve csak folyó megtakarítások, nem pedig pénzzé vált régi vagyonok kerestek befektetést. Csodálkozásuk meg fog ismétlődni hadikölcsönről-hadikölcsönre; ezeknek reális eredménye csak annyiban fog csökkenő irányzatot mutatni, a mennyiben a magánkézen lévő készletek mostan már túlnyomó részben kiürültek és eladásukból nagy összegeket a magángazdaságok többé nem vehetnek be.

A békés kölcsönemissióktól való eltéréseken kívül az elért eredmények abszolút nagyságát is könnyű megérteni és a csodálatosság látszatából kivetköztetni.

Példaképen a német hadi pénzügyeket fogom elemezni, mert ezekről sokkal több adatot bocsátottak a nyilvánosság elé, mint a mennyit saját gestiónkról közzétettek. A háborús megterhelés és a gazdasági erő közötti arányra nézve nem különbözünk annyira Németországtól, hogy a német viszonyokból ne következethetnénk a mi hadiköltségünk fedezésének belső strukturájára.

Egészen általános konturokban így áll a dolog: Németországnak hadi kiadásai a háború első másfél évében kerek 30 milliárdra rugtak; ezzel szemben csak 5·4 milliárddal emelkedett a papírpénz forgalom. Ennek a 5·4 milliárdos emissió többletnek is csak egy részét költötték háborús célokra, mert több mint egy milliárd a forgalomból kivont aranypénznek bankjegyekkel való helyettesítésére szolgált, egy másik rész pedig nem is került forgalomba, hanem a magángazdaságok pénzszekevényeinek és a hadseregpenztáraknak mélyén nyugszik tartalék gyanánt. A maradék csekélyisége és a német hadikölcsönöknek néki megfelelő sikere érhetővé válik, ha tekintjük a következőket:

Először is a 30 milliárdnyi hadiköltségből legalább 3 milliárd külföldre ment importtöbbletek ellenében. A dolgok lefolyását a legegyszerűbb séma szerint képzelve, ez a három milliárdot úgy szerezte meg

az állam, hogy alattvalói eladták külföldi értékpapirjaikat, tehát három milliárdnyi tőkebefektetést külföldi pénzzé tettek és a devizákat hadikölcsön-kötvényekért átengedték az államnak.

Másodszor tekinteni kell azt, hogy Németország egy békeévben Helfferich becslése szerint $8-8\frac{1}{2}$ milliárd márkát takarít meg és investál újonnan és hogy az évi megtakarítások összege a háború alatt alig csökkenhetett, sőt talán inkább emelkedett az árak emelkedésével és a hadseregszállítók nyereségeivel kapcsolatban. Ezt az összeget a németek a háború alatt túlnyomó részben az állam rendelkezésére bocsátották és az állam vásárolt érte hadi anyagot, a helyett, hogy a magánvállalkozók investíciós javakat vásároltak volna.

Ha a 3 milliárdnyi értékpapirexporthoz és ahhoz az igen nagy összeghez, a mely a másfél háborús év tizenhárom milliárdnál nagyobb megtakarításaiból nem investáltatott vállalatokban, hozzáképzjük az óriási készletek eladásából bevéit és az amortisatióképpen félrerakott pénzeket, meg tudjuk érteni, hogy miként maradhatott a német papirforgalom emelkedése oly szerény határokon belül és hogy — a hadi kiadások fedezésének konkrét formáját tekintve — miként jegyezhetett a közgazdaság 26 milliárdot hadikölcsönre, a nélkül hogy a jegybankot az összeg jelentékeny hányadára igénybe kellett volna vennie.

A hadi kiadásokra költött pénz származásával szorosan összefügg az a kérdés, hogy honnan vettük tulajdonképpen a háborúban elhasznált javakat.

A háború anyagszükségletét fedeztük :

1. készleteinkből ;
2. az által, hogy termelésünk a rongálódó álló tőke kiegészítése és új álló tőke létesítése helyett hadiszükségletek termelésére irányult ;
3. fedeztük importtöbbletekből, a melyet idegen tőke igénybevétele, főképpen régebről birt külföldi értékpapírok eladása tett lehetségessé ;
4. fedeztük végül a háború anyagszükségletét az által, hogy a folytatólagos drágulás és bizonyos cikkek fogyasztásának kontingentálása takarékosági kényszernek vetette alá a lakosságot, különösen annak szegényebb rétegeit, a melyeknek jövedelme csak nagy távolságban vagy egyáltalán nem követte az árak emelkedését. Ezzel szemben az, hogy más rétegek jövedelme a drágulásnál hamarabb emelkedett, inkább a megtakarításokat növelte, mint a fogyasztást, mert a gazdag osztályok megtakarítási quotája magában véve is nagyobb a szegényekénél, de nagyobb különösen akkor, ha olyan bevételekről van szó, a melyeket egyszeri, vissza nem térő konjunkturális nyereségnek tekintenek.

Az összefüggés a háború pénzszükségletének és áruszükségletének fedezése között pedig a következő:

Mennél több árú áll az állam keresletének rendelkezésére takarékosági kényszer nélkül, egyszermind annál több magánpénz is disponibilis háborús célokra, annál kisebb a forgalomban lévő pénzmenynység szaporodása és annál kevesebb szükség van a takarékosági kényszerre a hadsereg anyagszükségletének fedezésénél; mennél kevesebb árút kaphat az állam a három elől említett forrásból, annál kevesebb pénz is szabadul fel számára és annál inkább van a bankóprésre és a takarékkényszerre utalva.

A háborúnak a nemzeti reálvagyonra gyakorolt hatását illetőleg — hangsúlyozom, hogy reálvagyonról és nem annak pénzben kifejezett értékéről beszélek — a háborús szükségleteknek az a része, a mely takarékosági kényszerrel fedeztetett, egyáltalán nem csökkenti a nemzeti vagyont. Ez az igazságtartalma ama kedvelt phrasisnak, hogy a központi hatalmak hadiköltségei a belföldön maradnak és ezért nem teszik szegényebbé a nemzetet; ezért szenvednek nemzeti vagyonukban nálunk erősebben a nyugati hatalmak, a kiknél drágulás és contingentálás nem mérséklék annyira a fogyasztást; ezért igyekszik Anglia a drágaság és a contingentálás indirect takarékosági kényszerét azzal helyettesíteni, hogy már mostan ró ki hadiadókat és takarékoságra inti lakosságát.

A háború áruszükségletének az a része, a melyet új beruházások elmaradása révén termelhettünk, csak *lucrum cessans* számunkra, csak azt jelenti, hogy elmaradt az a gyarapodás, a mely máskülönben a lefolyt másfél év alatt megtörtént volna.

Effectiv vagyonveszteséget háborús kiadások által csak annyiban szenvedtünk, a mennyiben az áruszükségletet importtöbbletekből, készletek elhasználása és rongálódó termelési berendezések pótlásának elmaradása által fedeztük. Ha ehhez hozzá is számítjuk az indirect háborús károkat, a melyeket a direct költségek 40%-ára becsülnek, szertelen túlzásnak kell tartanunk azt a nézetet, hogy Európa gazdasága a háborút évtizedekig nem tudja majd kiheverni. Valamint Németország egy békeévben több mint egy negyedét takarítja meg eddigi 30 milliárdos brutto hadi kiadásának, úgy másuit is a háborús költségeknek egy igen jelentékeny hányadát teszi ki a békeévekben történő vagyongyarapodás. Józan meggondolásra támaszkodva, és nem pusztán történelmi analogia alapján várhatjuk, hogy meg fog ismétlődni az, a mi eddig majd minden háború után megtörtént és mindig oly csodálatosnak látszott: egy rövid évtized év mulva nyoma sem lesz a háború gazdasági pusztításainak.

És ha szem előtt tartjuk ezt, nem oszthatjuk azt a gondot sem, a melylyel épp a leghozzáértőbb és legkomolyabb közgazdák a háború államfinanciális következményeit tekintik. Akármilyen complicáltak legyenek is a háború után megoldandó adótechnikai és hiteltechnikai feladatok, mégis inkább csak a nemzeti vagyoneelosztást érintik, az összgazdaság szempontjából mintegy könyvelési problémák és megoldhatók a nélkül, hogy az összfogyasztást és az investíciós tevékenységet lényegesen korlátozni kellene; mert ezek az utóbb említett mennyiségek in ultima analysi csak a termelőképeség és a külföldre fizetendő terhek különbözetétől függenek.

Eddig egyrészt azt igyekeztem megmagyarázni, hogy a belföldi ár-niveau háború közben miért emelkedett folytatólagosan, hogy miért kell továbbra is emelkednie, a mennyiben nem akadályozzák őt a contingenciálisokkal egybekapcsolt ármaximálások és hogy miként függ össze ez az emelkedés a cirkuláló pénzmennyiség fokozatos szaporodásával; másrészt azt taglaltuk, hogy miért maradt a circulatio emelkedése az óriási háborús kiadások ellenére aránylag szerény kereteken belül; ezek után még a devisapiac alakulását fogom néhány szóval tárgyalni.

Ha a nemzetközi áruforgalom egyszerű csere útján menne végbe, minden külkereskedelmi operatio észszerűsége adott nagyságú fuvar-költségek mellett közvetlenül két áraránytól függene: egyrészt attól, hogy belföldön miként viszonylik a kiviendő cikknek az ára a behozandó cikkéhez, másrészt attól, hogy ugyanez a két árú külföldön hogyan viszonylik értékben. A behozatal és a kivitel azután visszahatólag befolyásolják a belföldi és külföldi árrelatiókat, de a nélkül, hogy az egyes országok fogyasztásába átmenő javaknak pénzben kifejezett összértéke változnék. Ezek a kapcsolatok a külkereskedelmi forgalomnak egy bizonyos egyensúlyi állapotát teremtik, amelynek meghatározó tényezői között azonban a két ország pénzének cserearánya és az ár-niveaúk abszolút magassága nem szerepel. Addig, míg csak kereskedelmi forgalom van a két ország között, és sem tőkeforgalom, sem a nemzetközi fizetéseknek egyéb nemei nincsenek, mindegyik ország számára a behozatal és kivitel értéke — egy és ugyanazon ország pénzében és árai szerint számítva — egyenlő.

Mihelyt nem ugyanaz a gazdasági alany végezi a behozatalt, mint a kivitelt, vagy legalább is értékben nem egyenlő ugyanannak az alanynak behozatala és kivitele, devisapiacra van szükség, a melyen az importeur az exporteurtól belföldi fizetési eszközökért külföldieket vásárol. A devisapiac egyensúlyához, tehát a devisakereslet és devisakinálat egyenlőségéhez, ha a nemzetközi forgalom kizárólagosan árúkereskedelmi jellegű, továbbra is szükséges, hogy a behozott és kivitt árúmennyiségek

összértékei egymással egyenlők legyenek. Ha pedig a fizetési mérlegnek egyéb tételei is vannak és ha nemzetközi tőkevándorlás történik, kell, hogy a kereskedelmi mérleg valamilyen meghatározott nagyságú egyenleget mutasson.

Már most a külföldi váltóknak minden hanyatlása változatlan külföldi és belföldi árak mellett megkönnyíti, illetőleg növeli a behozatalt, megnehezíti, illetőleg csökkenti a kivitelt, — és megfordítva. Hogy tehát a kereskedelmi mérlegnek olyan egyenlege legyen, a mely a devizapiacz egyensúlyához szükséges, a devizaárfolyamoknak egy bizonyos ponton kell állaniok. Hosszabb levezetéssel bebizonyítható, de közvetlenül is evidens az, hogy a kereskedelmi mérlegnek nem csak az egyenlege, hanem egyes tételeinek nagysága is érintetlen marad azáltal, hogy a devizapiacz közvetítésével történő kereskedés részben vagy teljesen a nemzetközi csere helyébe lép.

Az egyensúlyi devizaárfolyam nem annyira a belföldi árak arányszámainak a külföldi arányszámokhoz való viszonyától, mint inkább a két ország árnyiveaujának abszolút magasságától függ. Ha például belföldön minden ár megduplázódnék, változatlan devizaárfolyam mellett sokkal több árúbehozatal és sokkal kevesebb kivitelt volna hasznothajtó, mint azelőtt. Az idegen váltók kínálata és kereslete közül, a melyek addig egyenlők voltak, a kereslet nőne, a kínálat csökkenne. Az idegen váltók árfolyamának tehát — amennyiben nem készfizetéses pénzrendszerről van szó — emelkednie kell, még pedig épp a duplájára, míg ismét a kivitelt teljes régi terjedelmében és a behozatalt csakis régi terjedelmében lesz hasznothajtó, míg tehát a behozatal és a kivitelt értéke, illetőleg a devizák kínálata és kereslete között az egyensúly ismét helyreáll. Eme helyreállt egyensúlyi állapotban a külkereskedelem terjedelme és tagolása, valamint a belföldön és a külföldön elhelyezést találó árúk mennyisége külön-külön ugyanaz, mint azelőtt, ennek következtében sem a külföldi árnyiveaut nem változtathatja meg a belföldi árnyiveau-változás, sem a belföldi árnyiveau-változást nem befolyásolja visszahatólag a devizáknak drágulása.

A mondottak rávezetnek bennünket az egyik, nézetem szerint leglényegesebb okára annak, hogy miért emelkedett nálunk a semleges államok pénzének árfolyama és hogy miért fog folytatólagosan tovább emelkedni egészen a háború végéig, hacsak ellenségeink nem zárnak el teljesen a nemzetközi kereskedelemtől vagy pedig nem lesznek contingentálásnak alávetve a behozatalt és a devisaszükségletek is.

Hollandiában, Svajczban, Romániában és Amerikában a háború különböző okokból szintén drágulást okozott. De az árdrágulás a semleges államokban távolról sem oly nagy, mint minálunk és így keres-

kedelmi mérlegünk passivumának változatlan deviza-árfolyamok mellett erősen emelkedő irányzatot kellett volna mutatnia; a blokkád ugyan jobban akadályozta behozatalunkat, mint kivitelünket, azonban ez se tudta a passivitás tendenciáját megfékezni, annál kevésbé, mert másrészt a mi kiviteli tilalmaink sokkal terjedelmesebbek és szigorúbbak, mint azok, amelyeket a semleges államok bocsátottak ki.

A kereskedelmi mérlegnek passivuma azonban csak akkor nőhet, ha vagy aranyat exportálunk, vagy fizetési mérlegünk egyéb tételei aktívabbakká válnak, vagy pedig ha a külföldi tőke beáramlása nő.

Ismert okokból egyik lehetőség sem állott nagy mértékben segítségünkre; ezért mindannyiszor, a mikor a belföldi árak emelkedése a külkereskedelem egyensúlyát megzavarta és a fokozott behozatali és csökkent kiviteli lehetőségek révén a deviza-kereslet a kínálattal szemben túlsúlyba került, csak a váltó-árfolyamok emelkedése tudta a kereskedelmi mérleget és ezzel a devizapiacot ismét ellensúlyba hozni. Így követte az agio fokról-fokra a drágulást.

A márka áremelkedése, mely csekélyebb ugyan, mint a semleges devisáké, de még mindig elég jelentékeny, szintén annak tulajdonítható, hogy Németország belső árnívója kevésbé emelkedett, mint a miénk. Tekintetbe kell továbbá venni azt is, hogy Németország inkább ipari termékeket képes exportálni, mi pedig mezőgazdasági termékeket és hogy az ipari termékekre nézve a kiviteli tilalmak Németország részéről nem oly terjedelmesek, mint a milyen terjedelmesek a mi részünkről a kiviteli tilalmak élelmezési cikkekre vonatkozólag.

Valutánk disagiójának leglényegesebb okai között szokták említeni azt is, hogy a háború kitörése óta az értékpapir-exportok és egy ideig a kivándorlók pénzküldeményei is lényegesen kevesebb idegen tőkét hoztak az országba, mint azelőtt. Nézetem szerint azonban ez csak erősen korlátolt értelemben igaz. A megkülönböztetés, a melyet ez irányban a történelmi magyarázat correctnessége megkíván, a gyakorlati valuta-politika számára is igen fontos.

Ha a devisapiacot egyensúlyából kizavarja valamely, nem a külkereskedelemtől származó devisakinálat, az egyensúly csak akkor áll ismét helyre, ha a devisaárfolyam sülyedése egy akkora behozatali többletet tesz hasznothajtvá, a melynek külföldi ára egyenlő a rendkívüli devisakinálattal. Hogy azonban mekkorának kell lennie ehhez a devisaárfolyam sülyedésének, lényegesen függ attól, hogy a behozatali többlet keletkezése a belföldi árakra nyomást gyakorol-e, hogy tehát az új egyensúlyi állapotban a belföldi áraknak alacsonyabbaknak kell-e lenniök, mint azelőtt, vagy sem.

Ha a behozatali többlettel párhuzamosan a belföldi árak sülyednek,

a devizaárfolyam esésének oly messzire kell mennie, hogy a redukált belföldi árak mellett is kifizessék magukat bizonyos új importok és hátrányosakká váljanak bizonyos megszokott exportok. Azok szerint, a miket a belföldi árnívó változásának az egyensúlyi devizaárfolyamokra gyakorolt hatásáról mondtam, a devisák áresésének százalékszerűleg mindenestre valamivel nagyobbnak kell lennie a belföldi árak sülyedésénél.

Ha ellenben a rendkívüli devisakinálattal egyetemben a belföldi árúkereslet annyira megnő, hogy az import-többség is változatlan árak mellett találhat elhelyezést a belföldi piacon, a devisacursusnak csak annyira kell sülyednie, hogy a régi árnívó mellett létrejöhessen a kívánt behozatali többség; ehhez pedig — tekintve a modern áru fuvar olcsóságát — igen csekély sülyedés is elegendő.

Idegen tőke beáramlása az előbb említett, intensivebb módon akkor hat, ha a devisák eladásából bevételezendő belföldi pénznek végső destínációját az, hogy a jegybanknál valamely magángazdaság tartozását törlessze. Ama séma segítségével, a melyből a pénzürték egyéb törvényeit kifejtettem, részletesen bebizonyítható, hogy ilyenkor a tőkebeáramlás az az árakat és a devizaárfolyamot tartósan alacsonyabb nivóra szállítja le; teszi ezt hatásának első fázisában az árúkinálattal gyarapítása által, azután pedig véglegesen azzal, hogy az addig forgalomban lévő pénzmennyiség egy részét adósságtörlesztések által a jegybankhoz vezeti vissza.

A tőkebeáramlásnak a devizaárfolyamra gyakorolt hatása ellenben minimális és mulékony akkor, a mikor a tőkebeáramlás nem a jegybank igénybevételét csökkenti, hanem vagy fokozott fogyasztást okoz, — erre használnak fel például nagy részben a kivándorlók pénzküldeményei — vagy pedig fokozott investitiókkal van egybekapcsolva. Ilyenkor egy egyszeri, rendkívüli árúkereslet keletkezik, a mely ugyanakkora, mint a behozatali többség, úgy hogy a régi árak mellett marad meg az árúpiac egyensúlya; a tőkebeáramlás és a behozatali többség megszűnésével pedig az előbbeni állapot teljesen helyreáll.

A mondottakból a tőkebeáramlás háborús vonatkozásaira nézve a következők adódnak:

Minthogy háború idején a magángazdasági investitiók — egészen függetlenül a számukra megszerzhető tőkemenyiségtől — a legszükségesebbekre korlátozódnak, ilyenkor a tőkeimport a két felsorolt hatási módokat közül túlnyomólag azt gyakorolja, a melyet első helyen említettem, tehát intensíven és tartósan mérsékli az árak és a devisák drágulását; hatásának azt a részét, a mely a belföldi árnívó fejlődését érinti, már előadásom első felében is érintettem.

E szerint joggal okolják a tőkebehozatal szünetelését az agióért annyiban, a mennyiben árak és agió alacsonyabban állanak, ha a

tőkeimport a régi méretekben folytatódott volna. De másrészt azzal a felfogással szemben, amellyel rendszerint találkozunk, hangsúlyozni kell, hogy a tőkeimport csökkenése egymagában véve nem okozott volna agiót; hogy nem szabad hatását úgy tekinteni, mintha hozzáadódnék az egyéb drágító tényezőkhöz; a tőkeimport csökkenése csak elmaradó ármérséklést jelent.

Németország tőkeimport dolgában egészen a legutóbbi időkig sokkal jobban állott, mint a monarchia, mert kikényszerithette a tőkeimportot az által, hogy bevonta külföldi követeléseit és eladta idegen értékpapirjait. Ez egyik igen lényeges oka annak, hogy a német árnívó és agió kevésbé emelkedett, mint a mienk. Ujabban azonban Németországnak birtoka idegen tőkebefektetésekben szintén kezd kimerülni; erre mutat a semleges devisáknak az utolsó hetekben a német piaczon végbement meredek áremelkedése.

Mostantól kezdve tehát a német háborús közgazdaság vagy csekélyebb hehozatali többlettel dolgozik és akkor az árnívó ott is gyorsabban emelkedik és teljesebb mértékben jut kifejezésre a devizaárfolyamokban, vagy pedig az aranykészlethez kell nyulni. Remélhetőleg nem fognak a pénzüpolitikát kormányzó körök tétovázni abban, hogy valutaris erőnk utolsó rezerváit is a kellő pillanatban harczba hozzák: az aranykészlet hivatása sohasem volt más, mint az, hogy válságos időkre lehetővé tegye az egyéb fizetési mérleg passivitását. Csak megrögzött közgazdasági előítéletek fogják fel az aranykészletet és általánosságban az úgynevezett bankjegyfedezetet úgy, mintha az bankjegytulajdonosi követelések kielégítésére volna szánva.

Összefoglalás képpen tehát megállapíthatjuk, hogy az agió leglényegesebb oka a belföldi árnívó emelkedése a külföldihez képest; secundär jellegű tényező az a körülmény, hogy kiviteli tilalom áll fenn sok oly cikkre vonatkozólag, a melynek kivitele az uralkodó ár- és agióviszonyok között hasznothajtó volna. A devizaár emelkedését viszont erősen mérsékli az angol blocad, a mely sok rentabilis behozatalt tesz lehetetlenné: végül mint egy olyan tényező, a mely különösen a német árnívó és agió emelkedését fékezte, említenő még a külföldön elhelyezett tőkék visszaáramlása.

Ezek azok az összefüggések, a melyek háború közben módosítják az árúk és a devizák piacznán pénzünk vásárló erejét.

Már nem vág előadásom keretébe, hogy azokkal az állami beavatkozástól független erővel foglalkozzam, a melyek békekötés után hatni fognak valutánk további alakulására; nem taglalhatom az állami pénz- és hitelpolitika lehetőségeit sem. Csak a követendő valutapolitika végső céljait illetőleg szeretném még a következőket hangsúlyozni.

Háború után nem az lesz annyira fontos, hogy milyen színvonalon stabilisáljuk a devizaárfolyamokat, hanem három más feladat megoldása.

Az egyik feladat abban fog állani, hogy egyáltalán stabilisáljuk a valutát minél előbb és minél biztosabban; ezzel visszaadnók a gazdasági tevékenységnek a biztos alapot calculatioi számára.

A második feladat a stabilisálást elvégezni a nélkül, hogy hitel-drágulás és ársülyedés közgazdaságunkban hosszantartó depressziót okoznának; ez a veszély ugyanis elválaszthatatlan minden restrictionista irányzatú valutaszabályozástól.

A legfontosabb feladat azonban külföldi tőkék szerzése lesz; mert nagy beruházásokra lesz háború után szükség, a melyeket saját erőnk-ből, folyó megtakarításainkból nehezen végezhetnők.

Oly végtelenül fontos ebben a vonatkozásban külföldi tőke közreműködése, hogy nézetem szerint a nemzetközi viszonyok végleges rendezésénél egy nagy külföldi kölcsön ellenében jelentékeny politikai vagy gazdaságpolitikai engedményeket adhatnánk. Ha a beruházás kellő mértékben sikerül, nem áll semmi az útjában annak, hogy Magyarország, a melynek itthonmaradt lakosságát a háború munkaerejének és a termelési lehetőségeknek annyival intensivebb kihasználására szoktatta, a melynek hadbavonult rétegeire a háború bizonyos tekintetben szintén nevelőleg hatott, néhány évvel a háború után többet termeljen és gazdagabb legyen, mint azelőtt.

Schlesinger Károly.

Németországgal való gazdasági viszonyunk jövője.

A gazdaságpolitikai érdeklődésnek homlokterében ma kétségtelenül az a kérdés áll, hogy milyen legyen vámpolitikai viszonyunk jövője fegyverszövetségeseink irányában. Amióta a Kisázsiba vezető szárazföldi összeköttetés helyreállott, megvalósultnak tekinthető az a stratégiai és politikai eszménykép, a melyet Középeurópa hivei előtt a Berlin—Bagdad jelszó testesít meg.

A világforgalom egyéb összeköttetései Középeurópa számára el lévén vágva, ez az egymással összefüggő terület már is úgy jelentkezik, mint az a gazdasági közösség, a melynek örökössé tételére irányul számos osztrák s néhány német vámpolitikusnak a törekvése. Inter arma már úgy látják e vámpolitikai ideologusok, hogy a mi kényszerűségből most létrejött és aránylag jól bevált, annak a zárt gazdasági területnek a háború után is meg kellene maradnia. A mennyire helyeselhetjük az önmagunkra utaltság idejére való szoros egybeszervezettséget, nézetünk szerint annyira túllőne a célon, ha békében is egy vám- és gazdasági területté olvasztatnának össze gazdasági szempontból szétágazó törekvésű, különböző strukturájú s erejű államok. Ellenkezőleg minden államnak, még a háború idején legszükségesebb gazdasági ereje szempontjából is, minden oka megvan arra, hogy békeidőben gazdasági erőforrásaival maga rendelkezék, ezeket minden töle kitelő erővel kifejlessze s ebbeli erő kifejtésénél másra ne legyen tekintettel, mint a maga s legfeljebb szövetségeseinek szükségleteire. Egymást támogatni a kölcsönös erőgyűjtésben, egymásnak minden lehető előnyt biztosítani egymás területén az ellenséges államok rovására, de a nélkül, hogy egy állam is feladna valamit a saját erőforrásainak kifejlesztéséből és a saját piaczbiztosításából, csak ez lehet a jelenleg fegyverszövetséges államok gazda-

sági közös célja. De kerülni kell nézetünk szerint minden olyan elhamarkodott s a célon túlmenő megállapodást, a mely bármely szövetségesnek is gazdasági előnyt biztosítana a többi szövetségesek termelésének, forgalmának vagy fogyasztásának a rovására.

Már pedig mindazok a tervek, a melyeket eddig e szempontból felvetettek, veszélyeztetni volnának alkalmasak a gazdaságilag gyengébb államok jövő erő kifejtését. Az alábbiakban vázlatos rövidséggel igyekezni fogunk ezt az eddig felmerült tervekről kimutatni és egyben megjelölni azokat a határokat, a melyekig, felfogásunk szerint, a gazdasági közeledés terén el lehetne menni magyar termelési érdekek veszélyeztetése nélkül. Ezzel a fontos kérdéssel már most, az Ausztriával való kiegyezési tárgyalások kezdetén, kell behatóbban foglalkozni, mert osztrák részről többen a kiegyezés megújításának *conditio sine qua non*ja gyanánt emlegetik a Németországgal való gazdasági összeolvadását. Ezzel szemben azt hisszük, hogy nekünk viszont azon kellene lennünk, hogy szintén a kiegyezés megkötésének egyik előfeltételeként állapítsuk meg magában a kiegyezésben, hogy a Németországhoz s a Balkán-szövetségeinkhez való kereskedelmi és vámpolitika terén milyen határokig engedhetjük elmenni a szerződéses vámterületet.

E határok megszabásánál abból kell kiindulnunk, hogy iparunk kifejlődésének lehetősége szempontjából belső piacunkat első sorban a túlerős német versenynyel szemben kell biztosítanunk. A magyar mezőgazdasági termelés exportra utaltsága miatt egyelőre szükségünk van a vámmentes osztrák piacra s ennél fogva közös vámterületet alkothatunk Ausztriával, a melyen viszont iparunk az osztrák ipar versenyének van kitéve. Mezőgazdaságunk jobb piacot az osztráknál nem szerezhetvén, iparunk az Ausztriával való vámközösségnek abban a tudatban kénytelen egyelőre még deferálni, hogy fejlődésének és prosperitásának egy nem sokkal erősebb ipar versenye állja csak útját, a melynek fölényét iparfejlesztési eszközökkel, tarifapolitikával, közszállítási s egyéb kisebb hatású rendszabályokkal némileg ellensúlyozni is képesek vagyunk.

A német verseny fokozott erejével szemben azonban nem lehet reményünk arra, hogy ilyen kisebb eszközökkel kiegyenlíteni tudjuk iparunk gyengeségét. A német ipar a már meglévő vámsorompókon is könnyű szerrel tudta magát túltenni és képes volt az osztrák piacon is tért hódítani, annak ellenére, hogy úgy az, mint a magyar piac, biztosítottnak látszott a szerződéses vámterület iparának. Hazánk behozatala Németországból 1906 óta szinte megduplázódott; a szerződéses vámterület Németországból származó behozatala is mintegy 50—60%-kal növekedett meg, a mint az a következő táblázatból kitűnik.

Évben	Ausztria-Magyarország behozatala Németországból ezer koronákban	Magyarország
1905	803.026	87.808
1906	904.238	108.799
1907	992.675	126.146
1908	1,010.327	123.715
1909	1,081.630	142.484
1910	1,168.757	155.184
1911	1,282.236	187.790
1912	1,441.457	208.086
1913	1,366.031	207.240

Ezzel szemben Németországba irányuló kivitelünk korántsem mutat fel hasonló fejlődést. A szerződéses vámterület, illetve Magyarországnak magának a kivitele Németországba kitett

Évben	Ausztria-Magyarország kivitele Németországba ezer koronákban	Magyarország
1905	1,020.198	150.718
1906	1,027.469	146.210
1907	1,085.029	148.148
1908	974.395	125.009
1909	972.433	122.675
1910	992.183	126.180
1911	977.174	127.466
1912	1,141.099	141.260
1913	1,110.699	122.016

Hanyatló, legjobb esetben stagnáló kivitel mellett 50—90%-kal fokozódó behozatal jellemzi Németországgal való kereskedelmi viszonyunkat már most is, holott — mint már hangsúlyoztuk — most még némi vámvédelemben is részesül termelésünk a német exportcikkek beözönlésével szemben. Könnyű elképzelni, hogy ily vámok hiányában mennyivel rohamosabban foglalta volna el a belső piacot a német árukivitel. Ha a jelenlegi vámok változatlanul meg is maradnának, el kellene készülnünk arra, hogy a német áruinvázió csak fokozódni fog. Fokozódni egyfelől azért, mert az általános árdrágulás mellett a változatlan magasságú vámok kisebb védelmi arányt (%-ot) jelentenének és másfelől azért, mert a német export más irányainak megnehezédése

szinte automatikusan maga után fogja vonni azt, hogy annál erőteljesebben ráveti magát a megmaradt exportpiacokra.

Németországban csak néhány nagynémet politikus és egynémely ideologus apostol részint nemes idealismustól, részint más törekvésektől vezéreltetve szerez híveket a vámunió gondolatának. Komoly ipari és exportörkörökben ez a propaganda azonban nem tudott termékeny talajra találni. A háborús szólamok idején ugyan hangzatos nyilatkozatok esnek ipari részről is a monarchiához való minél erőteljesebb gazdasági közeledés érdekében, de komoly határozatokban, a melyeket nyilvánosságra nem mindig hoztak, egészen határozottan ellenzik Németországnak ezidő szerint bármilyen fix vámpolitikai állásponthoz való leszegezését. A Középeurópai Közgazdasági Egyesület, a mely évtizedesnél hosszabb működést fejt ki az Ausztria, Német- és Magyarország közt való gazdasági assimiláció érdekében, szintén nem áll a vámszövetség álláspontján s a két nagyhatalom és a balkán szövetségeseik közti gazdasági közeledést a gazdasági élet egyéb terein propagálja. A hat u. n. jobboldali (kormánypárti) gazdasági szövetség, többek közt a Bund der Landwirte, a Bauernbund, a Zentralverband Deutscher Industrieller, a Bund Deutscher Industrieller, a Mittelstandsverband együtt hozott határozatokban ma is a velünk kötött kereskedelmi szerződésnek lehető változatlan meghosszabbításának az álláspontján állanak. A német kereskedelmi kamarák egyetemét képviselő Deutscher Handelstag épúgy vámunió nélkül kívánja megvalósíttatni a fegyverszövetségesek közti gazdasági közeledést, mint a szabad kereskedelmet propagáló német Handelsvertragsvereine. A német, osztrák és magyar agráriusok is a nemrég tartott ülésükön megvalósíthatatlannak mondták ki a vámuniót. Egyszóval komoly gazdasági tényezők körében ennek az eszmének alig vannak hívei de komoly közgazdasági tudósok¹⁾ is egyre inkább kimutatják e conceptió sekélyességét, czélszerűtlenségét, veszélyességét és megvalósíthatatlanságát.

Miután hazánknak e főképpen német-osztrák részről erőltetett problémára nézve a elenlegi kiegyezéskötés során Ausztriával megállapodásra kell jutnia, kénytelenek vagyunk vele közelebbről is foglalkozni, annak

¹⁾ L. erre nézve többek közt a következő dolgozatokat: dr. Franz *Eulenburg*: Die Stellung der deutschen Industrie zum wirtschaftlichen Zweibund (Schriften d. V. f. Soz. 155. Band); — Dr. Karl *Diehl*: Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. Jena: Fischer 1915. — S. von Waltershausen: Der Artikel Elf des Frankfurter Friedens. Jena: Fischer 1915. — Karl *Keller*: Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverein? (Schmollers Jahrbuch, 2. Heft, 1915.) dr. Hermann *Schumacher*: Meistbegünstigung und Zollunterscheidung. (Schriften d. V. f. Sozialpol. 154).

ellenére, hogy azt már elvetéltnek is hisszük, annál is inkább, mert attól lehet tartani, hogy a nagynémet osztrákok az őket jellemző szívóssággal igyekezni fognak a közhangulatot ismét a maguk álláspontjára hangolni. Vegyük tehát sorra a Németországgal való vámunió mellett felhozott érveket s az ellene szóló tényeket.

Elsősorban arra utalnak e vámunió hívei, hogy az a szoros politikai szövetség, a melybe az együtt vívott világháború összekovácsolta a két nagyhatalmat, kizárja annak a lehetőségét, hogy a fegyverek letétele után ne a legszorosabb gazdasági szövetséggel is megerősíttessék. Hogy tehát szakítani kell Bismarck herczegnek ama felfogásával, a mely szerint a politikai szövetség nem zárja ki a gazdasági rivalitásokat és megfordítva. Ezzel az érveléssel könnyű végezni. Elég vele szemben arra utalni, hogy a német-osztrák-magyar gazdasági viszony megromlása daczára a politikai és fegyveres szövetség a jelen világháború folyamán, de már megelőzőleg az ismételt balkánzavarok idején is mindig fényesen állotta ki a legkeményebb tűzpróbákat. Viszont megfordítva tapasztalható az is, hogy az Ausztria és Magyarország közti vámunió sem politikai, sem gazdasági téren nem küszöbölte ki teljesen e két ország közti ellentéteket. Sőt azt lehet mondani, hogy sokkal több a surlódás a kettős monarchia két állama közt, mint ezek bármelyike és a külön vámterületen élő Németország közt. Igen helyesen tart attól Sztérényi József volt államtitkár¹⁾ többrendbeli e tárgyban tartott előadásában, hogy éppen a túlszoros gazdasági kapcsolat, a melyet ennek hívei a két nagyhatalom közt erőltetnek, elkészerítőleg hathat vissza a politikai szövetségre is, a mi mindenképpen elkerülendő volna.

Vannak, a kik Németországnak a vámunió révén a monarchiához való gazdasági leszlegezésétől garanciát remélnek arra nézve, hogy a háború után Németország nem fog Oroszországgal szorosabb politikai és gazdasági kapcsolatra léphetni. a mi reá nézve elértékteleníthetné a velünk s ránk nézve a vele való politikai szövetséget. Nyilvánvaló, hogy ha Németország — a mit nem hiszünk — úgy fogja látni, hogy külpolitikáját ilyen irányban kell orientálnia, egyszerűen nem fog velünk vámunióra lépni, ha ez abban akadályozná.

Mások viszont avval argumentálnak, hogy az a gazdasági autarchia, a melyet az ellenünk folytatott gazdasági elzáró hadjárat ránk kényszerített, könnyebben birható ki, ha vámunióba lépünk Németországgal, mint a nélkül. A kik így argumentálnak, azok összetévesztik a háborús állapotot, a melyben csakugyan össze kell egymással olvadniok gazda-

¹⁾ J. Sztérényi: *Wirtschaftliche Verbindung mit Deutschland* (Flugschriften f. Österreich-Ungarns Erwachen), Warmdorf in B. Ed. Strache, 1915., 8. old.

ságilag az együtt küzdő államoknak, a békés állapóttal, a melyben viszont még a háború netáni megisméltődésére való felkészülésnek a szempontja is arra utal mindnyájunkat, hogy a világgazdaságba minél szélesebb alapon belekapcsolódva szerezzük meg a nálunk hiányzó és minden vámuniós autarchia ellenére sem előállitható nyersanyagokat, mint pamutot, jutát, kaucsukot, érczetek stb. Még a Hamburgtól Basráig terjedő gazdasági területek sem biztosíthatják nekünk mindazokat a nyersanyagokat, a melyekre békében és háborúban egyaránt szükségünk van. Háborúban be kell rendezkednünk a meglevő készletekkel és szurrogatumnakkal való gazdálkodásra, de annál inkább kell aztán békében a kifogyott készletek pótlásáról gondoskodnunk.

A német agráriusok ama kijelentése után, hogy vámközeledés esetén sem mondhatnának le a német agrártermelést védő mezőgazdasági vámokról, alig szükséges már tüzetesebben foglalkozni azzal a különösen egyes magyar szociológusok körében is szokványos érveléssel, a mely a magyar mezőgazdasági többtermelés lehetőségét egyszerre a vámuniótól várja, holott régebben egészen tisztában voltak vele, hogy a többtermelésnek szakismeretterjesztési, tőkebefektetési, birtoktagozódási s más olyan előfeltételei vannak, a melyek a vámuniótól teljesen függetlenek. A többtermelésnek jelentékeny terjeszkedő lehetőségei vannak még a szerződéses vámterületen is, úgy, hogy még jó soká nem kell vámmentes agrárpiacunkat kiszélesíteni ahhoz, hogy a többtermelés folyamata meg ne akadjon, vagy a termelés értékesítését ne hiúsítsa meg. Egyébként gabonatermelésünkkel még Németországba való vámmentes beengedtetése esetén sem tudnánk egykönnyen a német fogyasztópiacokon tért hódítani. Már a háború előtt sem volt gabonánknak olyan tolóképessége, hogy kifizette volna magát búzát vagy rozsot szállítani Csehország északi részeibe. Vajjon e tény tudatában remélhető-e, hogy gabonafélénk elbirandanák a Rajnavidékre s általában a Németbirodalom nyugati részeibe való vasuti szállításnak a háború után bizonyára nem csökkenő költségeit? Holott azt is tudjuk, hogy csak Nyugatnémetországon képzelhetők el lisztünk és gabonánk vásárlópiacjai, miután Poroszországnak keleti és vámterületünkkel szomszédos egyéb részei maguk is gabonaeladó tartományok, tehát gabonaimportra nem igen szorulnak. De ha netán tengeri úton, vagy a Duna-Rajnacsatorna megépítése esetén mégis a lehetőségek körébe kerülne a magyar vámuniónisták reményeinek megvalósulása, vajjon nem kellene attól tartaniok, hogy ez esetben hazánk felhagyna a munkaigényes növények termelésével s nem térne-e vissza úgyszólván kizárólagosan a szemtermelésre? Hiszen ha vámmentesség esetén rentabilissá válik a búza- és rozskivitel Németországba, akkor — tekintve azt, hogy mintegy évi 60 millió

mm.-nyi gabona-importszükséglete van — feltehető, hogy hazánk ráveti magát a legegyszerűbb szemtermelésre, a mit pedig összes modern agrárpolitikuskaink okkal helytelenítenének.

Avval is szoktak argumentálni a vámunió terve mellett, hogy szélesebb piacok állanak majd Ausztria-Magyarország iparának rendelkezésére, a mely ennél fogva éppúgy speczializálódhatik, mint a német, a melynek ez a fölerőssége velünk szemben; hogy a félgyártmányok és nyersanyagok épp oly olcsón állván majd a mi iparunknak rendelkezésére, mint a németnek, a mi iparunk is épp olyan olcsón fog majd termelhetni, mint a német s hogy egyáltalában bizonyos átmeneti időn belül iparunknak módjában lesz a német ipar termelési viszonyaihoz alkalmazkodni. Ezzel szemben mindenekelőtt tény az, hogy nálunk is ritka kivétel a nyersanyagokra vetett vám. Aztán a német és a magyaroszáki ipari termelőköltségek közti differencia legnagyobb részt földrajzi és más meg nem másítható okokban fekszik, a melyeken a vámunió nem változtathat. A belföldi ipartelepeknek a tengerparttól való távolsága pl. minden átmeneti időn túl is meg fog maradni. Ezeknek az ipartelepnek vámvédelemre lesz szükségük, ha azt akarjuk, hogy nagyszámú munkásainkat tovább is *idehaza* foglalkoztassák. Vámunió esetén azonban elkerülhetetlen, hogy a kedvezőbbben települt gyárak prosperáljanak a kedvezőtlenebb települési viszonyokat nyújtó országok gyárainak rovására. Nemzetközi munkamegosztás szempontjából közömbös lehet, hogy hol virágzik fel a gyáripar, de éppen nem lenne közömbös hazánkra nézve, ha az ipari lendület Németországban menne továbbra is végbe, de nálunk nem. Ez az érvelés még érthető volna az esetben, ha a német iparcikkfogyasztás nem volna már teljesen ellátható német gyártmányokkal. De teljesen érthetlenné teszi ezt az okoskodást az a tény, hogy Németország nem szélesítheti a mi ipari termelésünk piacát semmiképpen sem azzal, ha azokat vámmentesen is engedné be magához. Ellenben a szerződéses vámterület piacainak vámmentes rendelkezésre bocsátásával a német ipari exportnak tért nyitnánk arra, hogy a belföldi termelés rovására hódítsa meg az eladdig ennek biztosított fogyasztó piacokat.

Végül egyik legelterjedtebb argumentum a vámszövetségre lépés mellett, hogy annak segítségével egy 120 millió vásárlóra támaszkodó nagy gazdasági imperium jönne létre, mely egészen más súlylyal léphetne föl kereskedelmi szerződések iránti tárgyalásoknál, mintha két kisebb vámpolitikai alany bocsátkozik tárgyalásokba, az egyik 67 millió lakosra, a másik 53 millióra támaszkodva. Nem tudjuk, hogy miféle gazdasági tényekre támaszkodhatik ez a remény és hit. Tán Oroszország annyival jobb kereskedelmi szerződésekre tudott szert tenni,

mint pl. Belgium? Avagy mi több koncessiót tettünk Franciaországnak, mint a kis Svájcznak? Épp megfordítva! Koncessiókat csak ellenkoncessiók fejében adnak s ha egy 120 milliós birodalmi szövetség jelentős engedmények adására nem hajlandó, akkor kevesebbet fog elérni, mint egy kisebb állam, a mely jelentékeny engedményekre hajlandó. Aztán nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a legkisebb államnak is osztályrészül jut a legtöbb kedvezményre való joga alapján mindaz a vámpolitikai engedmény, a melyet a nagy gazdasági imperiumok egymástól eszközölnek ki. Ha egyébként alaposan végigtekintünk az egyes államok közti kereskedelmi szerződéseken, azt látjuk, hogy a nagy birodalmak egyáltalában kevés tarifaszereződést kötnek s leginkább engedik meg maguknak a legtöbb kedvezmény kikötésén túl nem terjedő vámpolitika izolált álláspontját. Általános szabályok nem is igen vonhatók le a nagy impériumok vámpolitikai magatartásából. Anglia már jó ideje a szabad kereskedelem álláspontján áll, az amerikai Egyesült Államok reciprocitási megszorítással csak legtöbb kedvezményes szerződéseket kötnek s legfeljebb a pánamerikanizmus érdekében preferenciális engedményekre törekszenek Közép- és Délamerika államainál. Franciaország begubózott a maga kettős vámtarifájába, de azért néhány fontosabb exportcikke érdekében igyekszik egyoldalú tarifális vámengedményt magának kieszközölni, a melyekért cserében más (politikai, katonafelszerelési, hitelnyújtási stb.) téren nyújt engedményeket. Oroszország már rég megbánta, hogy belement a középeurópai államok tarifális vámszerződéses rendszerébe s ha rajta áll, háború után a gazdasági autarchia várába fog visszavonulni.

A 120 millió lakosságú imperium bűvkörével való tárgyalásokba bocsátkozás sok vámpolitikusnak annyira tetszik, hogy a vámszerződéses tárgyalásoknál való kooperációt még az esetre is biztosítani javasolja, ha sem vámuniós, sem preferenciális gazdasági viszony nem is létesülne Németország és Ausztria-Magyarország közt. Ezt a vámpolitikai minimumot még a Középeurópai Gazdasági Egyesület higgadt vámpolitikusai is megszeretnék menteni a zátonyra jutott vámszövetségi ideálból, holott ha jól szemügyre veszik ezt a kooperációs gondolatot, túlnyomó árnyoldalait lehetetlen észre nem venniök. Már tárgyalunk mi máskor is Németországgal közösen a külállamokkal kereskedelmi szerződések iránt; hogy milyen tapasztalatokra tettünk ezek során szert, arról a köteles discretio melleit is kiszivárgott egy és más, a mire a feledékenyebb vámpolitikusokat nem árt figyelmeztetni.

Nevezetesen arra kell emlékeztetni, hogy ezekről a vámpolitikai kooperációkról a tárgyaláson résztvevő magyar és osztrák megbízottak egyértelműen megállapították azok sikertelenségét De nem is képzelhető

jól el az ilyen vámpolitikai cooperatio. Mennyi előkészületre van szüksége a magyar vámpolitikai előadóknak a magyar kormány kebelén belül ahhoz, hogy a magyar vámérdekekkel tisztába jőjjenek! Pedig egész életüket annak a hivatásnak szentelik, hogy kellően belemélyedjenek a magyar gazdasági viszonyok minél behatóbb megismerésébe. Hogyan kívánhassuk ugyanezt velünk bármennyire rokonszenvező, érdekeink iránt bármily előzékeny, de sajátos viszonyainkat mégis csak hiányosan és felszínesen ismerő német kormányközegektől? És lehetne-e ezeknek rossz néven venni, sőt nem volna-e hazájuk iránti kötelességük, ha magyar vagy osztrák érdekek feláldozásával igyekeznének vám-előnyöket szerezni a német exporttörekvéseknek?! Hiszen objective is akárhányszor aránytalanul kicsinyek lennének a feláldozott magyar érdekek a kielégített német exportérdekek jelentőségéhez képest. De vajjon nincsenek-e a mi tárgyaló kormány megbízottaink szívéhez jobban hozzánőve a mi kisebb érdekeink, a melyek maguk összegében mégis csak az egész magyar közgazdaságot teszik ki?!

A vámunió létesítésével járó közjogi nehézségeken annak hívei könnyen túleszik magukat azzal, hogy megfelelő jóakarattal megtalálható e nehézségek áthidalásának is a módja. A ki azonban e közjogi nehézségek természetével kissé közelebbről ismerkedik meg, az okvetlenül tisztába jön azzal, hogy azok áthidalás esetén is életképtelen szervezetté tennék a vámuniót. E nehézségek legfőbbike nem abban van, a miben ezt Matlekovits Sándor¹⁾ az Országos Iparegyesületben tartott felolvasásában kereste, hogy t. i. a vámunió első feltétele az egységes vámtörvényhozás volna, a törvények egységes végrehajtása és a vámpolitikának a külfölddel szemben való egységes vezetése. A német Zollverein ugyanis 1866-ig egységes vámtörvényhozás és közigazgatás nélkül állott fenn. Az osztrák-magyar vámunió is e nélkül boldogul 1867 óta. A német vámunió államai, épp úgy, mint 1867 óta Ausztria és Magyarország, mindig szerződéses úton egyeztek meg úgy a vámtarifa, mint a kereskedelmi szerződések dolgában. A nehézség abban áll, hogy mihelyt nem *egy vezető állam* diktálja rá a maga vámpolitikai akaratát a többire, mint a hogy ezt Poroszország tette 1866-ig a többi német királysággal és állammal szemben, vagy mihelyt *két állam egyenjogú törvényhozásánál többnek van beleszólása* a vámpolitika irányításába,

¹⁾ *Matlekovits Sándor*: Váme Egyesülés Németországgal. Egy német-magyar-osztrák vámunió. Budapest, Franklin 1915. Különlenyomat a »Budapesti Szemle« 1915. évi 467. számából. (6. old.)

olyan apparatus jön létre, a melylyel lehetetlen modern értelemben vett vámpolitikát folytatni. A német Zollvereinnel tett tapasztalatok e részben igen ékesen szóló tanulságokat rejtenek magukban. Gothein¹⁾ német birodalmi képviselő ezeket röviden így foglalja össze: „Bei jeder wichtigeren Aktion war Preussen genötigt, die Sache auf Biegen oder Brechen zu stellen, sämtliche Verträge mit den Vereinsstaaten zu kündigen, mit der völligen Auflösung des Zollvereins zu drohen. Der Zolltarif verknöcherte darüber, die abgeschlossenen Handelsverträge entsprachen auch bescheidenen Wünschen nicht. Und die Klagen über brutale Vergewaltigung durch Preussen hörten nicht auf; sie erklangen am lautesten bei denen, die sich am hartnäckigsten gegen jeden Fortschritt sträubten. Die Geschichte des deutschen Zollvereins ist die Geschichte seiner Krisen. Und man kann auch nicht behaupten, dass er gerade zur politisch freundschaftlichen Annäherung der Vereinsstaaten geführt habe. 1866 standen die meisten Zollvereinsstaaten im Bunde mit Österreich, das doch ausserhalb des Zollvereins stand; auf seiten Preussens kämpften u. a. die beiden Mecklenburg, die nicht zum Zollverein gehörten. Was unter den damaligen wirtschaftlich unendlich viel einfacheren Verhältnissen sich als fast unverträglich erwies — das Fehlen eines einheitlichen Gesetzgebungsapparats — würde unter unseren weit komplizierteren Verhältnissen einfach unmöglich sein.“ Ugyanezt a tapasztalatot közli Matlekovits az osztrák-magyar vámunió dolgában is, a mikor fenthivatkozott füzetében arra utal, hogy „mióta 1867-ben létrejött a vámtörvényhozás mai rendszere, készül a vámkezelési törvény és még ma is az idejét rég túlélte 1832. évi harminczad-szabály érvényes és még ma is kinlódnak közönség és vámhivatalok majdnem lehetetlen rendelkezések alkalmazásával“.

Egységes vámtörvényhozás lehetetlen lévén három szuverén állam közt, annak a functionálásra képtelen szerződéses szervezetnek kellene hordoznia a vámunióban egyesülendő három, esetleg több államnak a vámpolitikáját, a melyet fentebb már jellemeztünk. Ez annál nagyobb inconvenienciákra vezetne, mert míg ma a magyar-osztrák vámpolitikának a külső képviselete a közös külügyministerium és szervei formájában adva van, addig erről Németországgal való vámunió esetén még csak gondoskodni kellene. Matlekovits szerint az 1867 : XII. t.-cikknek a vám- és külkereskedésre vonatkozó intézkedéseit megváltoztatva egy

¹⁾ Die staatsrechtlichen Schwierigkeiten einer deutsch-österreichisch-ungarischen Zollunion von *Georg Gothein* M. d. R. Breslau. — Weltwirtschaft, Zeitschrift für Weltwirtschaft u. Weltverkehr. V. évfolyam 8. szám 1915.

Németországgal is közös külügyi képviseletet kellene megteremteni, a mi bizonyára egészen lehetetlen.¹⁾ Ennek hiányában viszont két különböző külképviseletnek kellene a legkisebb jelentőségű vám- és kereskedelempolitikai kérdésben is állandóan tárgyalni, hogy egyöntetűen lehessen a vámunió érdekeit külországokban képviselni. Akár közös külképviseletről gondoskodnánk azonban, akár a meglévők koncertjére bízhatnánk a külkereskedelmi érdekek külképviselése, feltétlenül igaza volna Matlekovitsnak abban, hogy „az így létesítendő új szervezetben Németország volna a döntő“.

További közjogi nehézségek merülnének fel aztán a miatt, hogy az egyöntetű törvényhozás nem szoritkozhatnék tisztán vámügyekre; hiszen a vámpolitikába igen nagy mértékben játszik bele a gazdasági, vasut- és vizügyi, valutáris, adózási és socialpolitikai törvényalkotás is. Fel kellene merülnie a quotamegállapításnak abból a szempontból, hogy a közös vámbevételek hogyan osztassanak fel. Egészben véve nem lehet más conclusióra jutni, mint a melyre Gothein német birodalmi képviselő jut, a mikor megállapítja, hogy Németország és Ausztria-Magyarország közt minden vámunió az állami önrendelkezési jog oly messze menő feladását vonná maga után, a minőt azoknak méltányosan imputálni nem lehet. Ha a most folyó világháború behatása alatt mégis megcsinálnák, akkor az ebből okvetlenül eredő benső súrlódások a két nagyhatalom közti szövetséget nem hogy erősítenék, hanem ellenkezőleg csak gyöngítenék.

Ezek a közjogi nehézségek felmerülnének akkor is, ha az elmara- doitabb magyar és osztrák ipar érdekében közbenső vámok tartatnának fenn. Méltányosan nem is szabad a Német Birodalommal szemben azt az igényt támasztani, hogy a maga rengeteg exportlehetőségeit áldozza fel a mi kedvünkért, a mi elkerülhetetlen volna, ha a közbenső vámsorompók fölé épített magas vámtételű külső vámokkal megnehezítené a rá nézve kedvező kereskedelmi szerződések létrejöhetségét s a mellett a közbenső vámsorompó a német vámuniónak egyetlen jelentős előnyét: a közös határokon való vámszolgálat költségeinek a megtakarítását is lehetlenné tenné.

¹⁾ Ezt állapítja meg már hivatkozott cikkében *Gothein* is: »Ein gemeinsames Auswärtiges Amt erweist sich als unmöglich. Dazu ist die Stellung der öster.-ung. Doppelmonarchie mit ihren 52 Millionen Einwohnern zu stark, sie kann sich nicht einfach der auswärtigen Politik des Deutschen Reiches unterordnen. Und für letzteres wäre es gefährlich, das Odium einer solchen Führung zu übernehmen«.

Mindennek tudatában azok, a kik mindenáron erőltetik a két nagyhatalom közti gazdasági közeledésnek vámszerkezeti megnyilatkozását is, arra az eredményre jutnak, hogy olyan kereskedelmi szerződést kell egymással kötnünk, a melyben egymásnak messzebbmenő kedvezményeket (preferenciális előnyvámokat) adunk, mint a mekkorákat más harmadik államoknak koncedálunk. Ennek útját állotta eddig az 1870/71-iki porosz-francia háború után megkötött frankfurti békének 11. §-a, a mely Franciaországnak „örök időkre“ biztosította mindazokat a vám- és kereskedelempolitikai kedvezményeket, a melyeket Németország pl. Ausztria-Magyarországnak adni fog. A most folyó világháború ezt a frankfurti szerződést megsemmisítvén, semmi formális akadálya nincsen többé — ez álláspont hívei szerint — annak, hogy Németország most már olyan vámpolitikai engedményeket tegyen nekünk (s mi viszont a német birodalomnak), a minőket más államnak engedélyezni nem hajlandó. Evvel a felfogással szemben a tények és megfontolások egész sorát lehet felhozni. Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy úgy Ausztria-Magyarország, mint Németország¹⁾ a semleges államok legtöbbszörének is szerződésileg odaigérte a legkedvezményezettebb állam módjára való vámkezelést s így az Északamerikai Egyesült-Államok, Svájc, Románia, Svéd- és Norvégországek stb. is igényelhetik tőlünk mindazokat a vámpolitikai előnyöket, a melyeket egymásnak tennénk. Aztán meg nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a legtöbb kedvezményre való jog kölcsönös, minélfogva, ha azt mi és Németország másoktól új szerződésekben megvonnók, kitennők magunkat annak, hogy azt tőlünk is megvonják. Ránk nézve sem közömbös, hogy export-piaczaink nagy részében a legtöbb kedvezmény birtokában vagyunk-e, vagy sem, de Németországra nézve egyenesen életkérdés, hogy 10 milliárd márkányi exportját fentartani képes legyen. Már pedig exportkilátásai menten a

¹⁾ Az osztrák-magyar vámterület által más államokkal kötött kereskedelmi szerződések legtöbbször csak vámuniók esetére provideált, úgy, hogy mi csak tiszta vámunió mellett élénk jogunkkal, ha a velünk unióba lépő államoknak adott vámkedvezményeket harmadik államoktól megtagadnók. Épigy Németország. A kettős monarchiának ezt nyilván Bosznia-Hercegovinára tekintettel kellett megtennie és mert egy időben sok szó esett egy Szerbiával létesítendő vámunióról is. Így pl. az Angliával kötött kereskedelmi szerződésben is benne van a következő cikk: „Az előző cikkek rendelkezései, a mennyiben azok a legkedvezményezettebb nemzet lábán való kölcsönös elbánásra vonatkoznak, nem nyernek alkalmazást: azokra a kötelezettségekre, a melyeket a magas szerződő felek egyike valamely vámunió által elvállal, akár már megkötött az, akár a jövőben fog megkötetni.“ Természetesen azonban, hogy ezek a kikötések preferenciális vámelőnyökre nem vonatkoztathatók.

minimálisra zsugorodnának össze, ha háború előtti piacain háború után hátrányosabb viszonyok közt kellene a legtöbb kedvezmény birtokában megmaradt államok kivételével szemben a versenyt felvennie. Hiszen a legtöbb kedvezményre való jog a versenyfeltételek egyenlőségét, az egyazonos vámtételek szerinti vámkezelést jelenti, a mi nélkül a versenyt megállani alig lehet. Ennélfogva megint csak arra lehet konkludálni, hogy nem kívánhatjuk méltányosan Németországtól azt, hogy 8—9 milliárd márkás kiviteli esélyeket tegyen kockára a mi piacaink kiterjedtebb mérvű, de legjobb esetben is rá nézve nem lényegesen sokat jelentő meghódítása fejében. A versenyegyenlőségtől való megfosztás azonban nemcsak Németország kivételére nézve lenne katasztrófális hatású, hanem Ausztria-Magyarország exportját is a minimálisra szorítaná. Keveset lendítene evvel szemben a két nagyhatalom helyzetén az, ha egymás piacain igyekeznének egymást kártalanítani. Hogy Németország számára milyen keveset jelentene az, ha a monarchián kívüli exportja, vagyis 8^{1/2} milliárd márka értéket képviselő piacza helyett Ausztria-Magyarország piacán elfoglalná mindazt a helyet, a melyet eddig itt a többi külföld együttvéve élvezett, az néhány számadatból egészen kézzelfoghatóan kitűnik. Ausztria-Magyarország egész importja kitett háború előtt (márkára átszámítva) 2.885 millió márkát, a miből 1.100 millió márka értékben már is a Németországból való behozatalra esett. A többi származott Nagybritanniából (531 millió K), az Egyesült-Államokból (323 millió K), Oroszországból (202 millió K), Olaszországból (169 millió K), Franciaországból (123 millió K) és együttvéve nem tett ki többet 1.785 millió márkánál. Ha ennek a máshonnan származó egész behozatalunknak a fedezését Németországnak biztosíthatnók, akkor is mintegy 7 milliárd márkányi export-szükségletével Németország megoldhatatlan probléma elé kerülne. De még ezt az 1.785 millió márkát érő osztrák-magyar piacot sem lehetne semmiféle vámpolitikai rendszabálylyal a maga egészében Németországnak juttatni, hiszen ez nekünk sem gyarmatárúkat, fűszereket, déligyümölcsöt, korán érő főzelékeket, sem exotikus olajmagvakat, pamutot, gyapjút, jutát, kaucsukot, rezet, ónt, ólmoit, horganyt, alumíniumot, cserző- és festőanyagot stb. nem szállíthat. Annak jellemzésére, hogy szerződéses vámterületünk már ez idő szerint is csaknem mindent, a mit Németországból behozni lehet, innen vásárol s így képtelen volna a többi állam rovására Németországból jelentősen többet vásárolni, álljon itt néhány jellemző számadat.

A szerződéses vámterület behozatala 1913-ban.

	Német- országból	Összesen	Német- országon kívüli külföldről	Megjegyzés
	millió koronákban			
Gyarmatárúk	1·05	104	102·95	Németország részére kilátás- talan a többbehozatal.
Fűszerek	1·48	10·63	9·15	
Déli gyümölcsök	0·89	59·42	58·53	»
Czukor	3·42	3·59	0·17	Behozatalunk fokozása nem ki- vánatos.
Dohány	0·30	61·21	60·91	Németországra nézve kilátás- talan a többbehozatal.
Gabona, rizs, hüvelyes stb.	4·16	133·95	129·79	
Gyümölcs, főzelék, virág, magvak	38·13	207·09	168·96	»
Vágóállatok	3·32	30·25	26·93	»
Egyéb állatok	9·11	19·00	9·89	»
Állati termékek	41·22	233·22	192	»
Zsiradékok	14·18	56·37	42·19	»
Zsiros olajok	1·64	11·20	9·56	»
Italok	4·09	12·57	8·48	»
Eledelek	12·60	45·10	32·50	Behozatal ezekben a cikkekben sem kívánatos.
Fa, szén, tőzeg	242·00	299·75	57·75	A behozatal vámmentes szénből áll. A többbehozatalhoz vám- unióra tehát nincs szükség.
Esztergályozó anyagok	11·61	29·02	17·41	»
Ásványok	25·15	91·24	66·09	»
Gyógy- és illatszerek	2·95	5·78	2·83	A terjeszkedési lehetőség nem nagy.
Festő- és cserzőanyagok	1·42	12·78	11·36	Kilátástalan.
Mézgák és gyanták	9·95	28·18	18·23	»
Ásványolajok	0·33	10·75	0·42	»
Pamut és pamutárúk	58·18	392·14	333·96	A 334 millió K értékű behoza- tal szinte egészbe véve Német- ország által nem exportálható nyers pamutból áll.
Len-, kender- juta árúk	19·00	111·14	92·14	A behozatalból 89 millió K nyersanyagokra esik, amelyek nem kaphatók Németországból.

	Német- országból	Összesen	Német- országon kívüli külföldről	Megjegyzés
	millió koronákban			
Gyapjú és gyapjúárúk	120·71	242·00	121·29	A behozatalból 152 millió K nyersgyapjura esik, amely Németországból nem importálható. A vámunió folytán Németország csak gyapjúgyártásunk belső piacának rováására terjeszkedhetnék.
Selyem és selyemárúk	35·06	116·58	81·52	61 millió K értékű a nyers- és majdnem nyers selyembehozatal, ami nem német kiviteli cikk.
Ruházatok	11·86	25·34	13·48	Nem kívánatos ránk nézve a német térfoglalás. Ellenkezőleg!
Kefe- és szitakötőárúk	1·68	2·28	0·60	Nem nagy a terjeszkedési lehetőség.
Kosárfonóárúk	6·41	9·78	3·37	Nem nagy a terjeszkedési lehetőség, de nem is kívánatos.
Papír és papíráruk	30·79	38·68	7·89	»
Gummi- és gummiárúk	21·79	47·65	25·86	A behozatalból 25 millió K nyers kaucsukra esik, amit Németország nem termel. Kaucsukárúkat pedig kívánatos, hogy ne importáljunk, hanem magunk gyártsuk.
Viaszos vászon	1·87	2·24	0·37	Alig van terjeszkedési lehetőség.
Bőr és bőráruk	77·64	108·84	31·20	Bőr- és cipőiparunk érdekében már az eddigi behozatal is sokalandó.
Szűcsárúk	21·55	26·41	4·86	Nem jelentős a több-behozatali lehetőség; de nem is kívánatos.
Faárúk	24·76	40·07	15·31	Faárúkat nekünk exportálnunk kellene az egész világra, nehogy behozni engedjünk.
Üveg és üvegárúk	6·69	9·59	2·90	Nem jelentős a Németországból még növelhető behozatali lehetősége, de nem is kívánatos.
Kőárúk	7·60	11·69	4·09	»

	Német- országból	Összesen	Német- országon kívüli külföldről	Megjegyzés
	millió koronákban			
Agyagárúk	7·60	9·79	2·19	Nem jelentős a Németországból még növelhető behozatal lehetősége, de nem is kívánatos.
Vas- és vasárúk	60·72	78·83	18·11	A vámkülföldről bejövő vasárúkat inkább magunknak kellene előállítani, semhogy e behozatalt még megkönnyítsük Németországnak, amely vámunió esetében nemcsak a vámkülföld, de a belső ipar rovására is terjeszkednék.
Fémek és fémárúk	75·76	147·20	71·44	A 147 millió K-ás behozatalból 123 millió K nyers fémekre esik, amelyeket nem hozhatunk be közvetlenül Németországból.
Gépek és géprészek	88·27	121·89	33·62	Erre nézve ugyanaz még fokozottabb mérvben áll, amit már a vasárúkra nézve elmondottunk.
Villamosgépek	31·71	34·61	2·90	Nincs már jelentős több-behozatali lehetőség Németországra e cikkekben.
Járművek	15·12	22·69	7·57	Erre nézve is áll mindaz, amit a vas- és gépbehozatalról írtunk.
Nemesfémek, ékszerek	38·53	89·94	51·41	A vámkülföldről való behozatalból 16·6 millió K-nyi nyers aranyra és ezüstre, ékkövekre 20 millió K-nyi esik; 18 millió K értékű behozatalunk pedig érmekekből van. Több-behozatala tehát Németországnak gyártmányokból már nem igen lehet.
Műszerek és órák	28·09	51·86	22·77	Ebben a szakmában volna még mód a német behozatalnak más provenienciák rovására való fejlesztésére.
Konyhasó	1·32	1·64	0·32	Jelentéktelen cikk.

	Német- országból	Összesen	Német- országon kívüli külföldről	Megjegyzés
	millió koronákban			
Vegyészeti segédanyagok	37·79	74·06	36·27	A Németországon kívül behozatalban szerepel 4·29 millió értékű kén, 22·23 » » csilicalétrom, 1·55 » » borax, 2·16 » » rézgálicz. Ami tehát Németországból behozható a hazai gyártás kiegészítéséül, az már szinte kivétel nélkül bejön. Terjeszkedés csak a belföldi ipar rovására lehetséges.
Kenczék, festő- és gyógy- anyagok	34·62	45·05	10·37	Csaknem ugyanaz áll erre nézve is, mint a vegyészeti segédanyagokra.
Gyertya és szappan	0·88	2·03	1·15	Nincs jelentős terjeszkedési lehetőség.
Gyujtóárúk	0·81	0·93	0·12	»
Irodalmi és műtárgyak	58·60	64·73	6·13	Vámmentes cikkek ugyis.
Hulladékok	24·50	47·20	22·70	*

Mindebből világosan kitűnik, hogy az osztrák-magyar vámterület piacain Németországnak már alig van mit meghódítania, hacsak a magunk termelésének a visszaszorításával nem kívánja a belső piacot magának megszerezni. Hálás elismeréssel kell fogadnunk, hogy a német kormánytól s a komoly és számottevő német gazdasági érdekköröktől ez a szándék távol áll. Annál kevésbé értjük a vámközeledés osztrák és magyar rajongóit, a kik e gazdasági veszélyek előli elzárkózással Németországot oly gazdasági politikába szeretnék belevinni, a mely nemcsak nekünk ártana, de elsősorban Németországra nézve életveszélyes lenne. Holott nekünk is szükségünk van arra, hogy politikai és fegyveres szövetségünk gazdaságilag is minél erősebb legyen. Az osztrákok gazdasági tisztánlátását nyilvánvalóan politikai szempontok zavarják meg, annyira, hogy még azok is, a kik eddig elleneztek a vámuniót, most ennek a terveit szövögetik. Így pl. a vámuniónak, vagy ha ez keresztül nem vihető, a vámközeledésnek egyik leglelkesebb rajongója most az a báró Plener, a ki osztrák pénzügyminister korában, 1886-ban egyik legnevezetesebb felszólalásában a következőket fejtette ki a Németországgal való vámuniónak akkor is felvetett tervéről: „dieselbe würde

aber gar nichts anders bedeuten, als den Verlust der führenden Stellung der österreichischen Industrie auf dem ungarischen Absatzmarkte. Ich kann mir vollkommen denken, dass eine Koalition ungarischer und auch anderer agrarischer Interessen mit preussischen Industrieinteressen eine solche Zollunion herbeiführt, denn es würde für Ungarn wie für die anderen Agrarier (ez 1886-ban volt, a mikor még volt mit kivinnük agrárterményeinkből!) ebenso von Nutzen sein, ein freies Absatzgebiet ihrer Produkte nach Deutschland zu haben, als es für die deutsche Überproduktion von Nutzen wäre, den ungarischen Absatzmarkt zu erobern; allein wer dabei die Rechnung bezahlen würde, ist niemand als die cislathianische, die deutsch-böhmische, die mährisch-schlesische, die Wiener und die Alpine Industrie. Wir können, wie die Verhältnisse heute liegen, wo andere Exportrichtungen immer mehr abgeschnitten werden, gar nicht daran denken, ein solches Absatzgebiet, das vor unseren Toren liegt, welches die Speisung unserer ganzen Industrie bedeutet, mit einem übermächtigen Konkurrenten zu teilen.“ A helyzet ma az, hogy mi magyarok mentjük meg — német segítségével — ezt a belső piacot az osztrák ipar részére is, a mely a maga politikai elvakultságában harakiriszerű önfeláldozással akarja az ipart a nemzeti hegemonia oltárán feláldozni.

Ezekre a szempontokra való figyelemmel azok, a kik a gazdasági közeledést vámpolitikai eszközökkel is kívánatosnak tartják, a preferenciálás kevésbé veszélyes keresztülvitele érdekében azt javasolják,¹⁾ hogy a békeszerződésekbe vétessék fel oly értelmű rendelkezés, a melynek értelmében az entente államai beérik Németország és Ausztria-Magyarország részéről olyan legtöbb kedvezményre való joggal, a mely nem jogosítja fel azokat az egymásnak tett vámelőnyök igénybevételére, hanem csak a többi, harmadik államoknak tett kedvezményekére. Három körülménnyel nem számolnak e javaslat kieszelői. Először azzal, hogy a békefeltételekben erre csak a levert ellenségeket kényszerithetnők, nem pedig a semleges államokat is, holott ezek piacán is reflektálnunk kell a versenyegyenlőség előfeltételére: a legtöbb kedvezményes bánásmódra. Másodszor, hogy ennek a kikötésnek csak úgy volna igazán értéke ránk nézve, ha egyben kikötnünk sikerülne, hogy az entente államai viszont nekünk e korlátozott legtöbb kedvezmény ellenében a korlátlan legtöbb kedvezményt adják meg, vagyis kötelezik magukat arra, hogy egymásnak nem fognak olyan vámkedvezményeket tenni, a

¹⁾ L. erre nézve többek közt *J. Jasirrow*: Die mitteleuropäische Zollannäherung und die Meistbegünstigung. Leipzig: Hirzel 1915. Zwischen Krieg u. Frieden. 26. Heft.

melyekből bennünket kizárnak. Annak előfeltétele, hogy ilyen teljes értékű kikötéseket diktálhassunk az entente-nak, természetesen a mi döntő és minden kétségen felül álló teljes és lenyűgöző győzelmünk volna, a mely ha bármilyen kívánatos és remélhető is, ezidőszerint még korántsem biztos. Végül megfélemedeznek ez eszme hívei Bismarck vámpolitikai tanításáról,¹⁾ a melyről békekötésnél pedig igazán szükséges lesz megemlékezni, hiszen e kiváló államférfiú egyéb politikai tanítása is annyira bevált e világháború során s a mely így hangzik: „Es ist meines Erachtens nicht tunlich, im internationalen Verkehr zwischen grossen Völkern einen Handelsvertrag zu einer durch Krieg erkämpften Bedingung zu machen, die der Souveränität eines grossen Volkes in der Beschränkung seines Gesetzgebungsrechtes auferlegt würde. Ich habe deshalb auch nicht darauf bestanden und glaube nicht, dass die Massregel zweckmässig gewesen wäre. Namentlich habe ich befürchtet, dass sie eine so starke Verletzung des Nationalgefühls enthielten, dass sie später den Frieden beeinträchtigen würde.“

Nem lehet tehát csudálkozni, hogy míg az osztrák nagynémet iparpolitikusok a preferentialis vámpolitikát „túlsovány“-nak találják, addig német bankvezérek,²⁾ ipari érdekképviselői vezetők,³⁾ közgazdasági tudósok, socialdemokrata írók (Kautsky, Hilferding, a Vorwärts szerkesztői⁴⁾ stb.) túlnyomó része óva intenek a túlságos gazdasági közeledéstől. Mindannyiuk egyértelmű nézete szerint Németországnak a jövőben is tovább kell ápolnia, sőt kiterjesztenie világgazdasági kapcsolatait minden irányban. Egészen célszerűtlen volna a gazdasági politikáját egy fél évszázadra előre lekötnie. A ma ellenségeiből a holnap barátai válhatnak és viszont. Ha az utolsó 50 év vámpolitikai alakulásait áttekintjük, megkettőzött óvatossággal kell meggátolni két önálló nagyhatalomnak tartós megkötöttségét, a mely mindkét félre nézve csakhamar elviselhetetlen bilincscső válhatik. E részben kikapcsolandónak tartják — különösen a német egyetemek tudós tanárai — a politikai és kedélybeli

¹⁾ 1871. május hó 12-én a németbirodalmi ülésen tartott beszédében.

²⁾ L. Gwinnér cikkét a „Neue Freue Presse“ 1915. évi karácsonyi számában.

³⁾ L. pl. Stresemann német birodalmi képviselő beszédét a Deutsch-österreichischer Wirtschaftverband 1915-iki Drezdában tartott ülésén; továbbá Gothein német birodalmi képviselő már említett cikkét, a mely így kezdődik: „Der Plan einer Zollunion mit Österreich-Ungarn kann als gescheitert gelten. Skeptisch veranlagte Gemüter haben von vornherein an seine Verwirklichung nicht geglaubt. Wirtschaftliche Gründe einerseits, in weit höherem Masse aber staatsrechtliche stellen sich ihr hindernd in den Weg.“

⁴⁾ Ép így a magyar munkásság politikai vezérei: Dr. Kunfi Zsigmond, Garami Ernő, dr. Varga Jenő, dr. Ágoston Péter, dr. Rónai Zoltán stb. szinte kivétel nélkül ellenzik ezt a vámuniós tervet.

érzelmeket. Gazdasági dolgokban tisztán célszerűségi szempontoknak kell döntenünk.

Ha így minden érzelmességtől menten tekintjük ezt a kérdést, akkor csak arra a conclusióra juthatunk, hogy a háború esetére szóló politikai, katonai és gazdasági szövetségen kívül csak arra van Németország és Ausztria-Magyarország közt szükség, hogy egymásnak minden olyan gazdasági előnyt biztosítsanak vámpolitikai téren is, de még sokkal inkább a gazdasági élet minden egyéb területén, a mely a legtöbb kedvezményre való jogrendszeren belül és a nélkül lehetséges, hogy egymás termelési, forgalmi, nyersanyagbeszerzési érdekeiből bármit is feláldoznunk kelljen. Meggyőződésünk szerint ebbe a keretbe belefér az annyira óhajtott gazdasági egymáshoz közeledésnek minden komoly tartalma, a hogy ez a következő fejtegetésekből ki fog tűnni.

Németország és Ausztria-Magyarország gazdasági közeledésének módjait és eszközeit mérlegelve, fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy nincs-e út és mód arra, hogy egymásnak minden elképzelhető gazdasági előnyt megadjunk, a nélkül, hogy a legtöbb kedvezményes záradék alá nem eső külön előnyöket vennénk igénybe. Ahhoz, hogy egymásnak külön előnyöket adjunk, a melyeket harmadik államok ne igényelhesse- nek: vagy a harmadik államoknak adott legtöbb kedvezményt kell megszorítanunk, vagy — ha ezt a béketárgyalásoknál valamely okból nem, vagy csak túlnagy áldozatok árán tudjuk elérni, — ezeket a külön előnyöket úgy kell formulázni, hogy azokat harmadik államok csak formai jog szerint, tehát csak virtuálisan, de tényleg ne vehessék igénybe. Már a mostani kereskedelmi szerződések szövegében is található olyan tételek, a melyekkel Németország és egyes államok egymásnak oly kölcsönös kereskedelempolitikai engedményeket tettek, a melyek csakis a szerződő felek érdektestére vannak szabva. Ha a német lóvámok, a melyek általában 90—360 márkára rugnak, tisztafajú hidegvérű lovakra nézve mindössze 50—70 márkát tesznek ki, úgy ezt a kedvezményt a mi hátrányunkra csak Belgium veheti igénybe; ha a znaimi bögréket Németországban egy márkával vámolják el, míg más bögrék vámja ott 1.50 márka, akkor bizonyára joggal állíthatjuk, hogy ebben már most is egy az osztrák agyagipar javára előnyösített elbánás jut kifejezésre. Ezeket a példákat még számos mással lehetne szaporítani.

Ezek az eddig szerény kísérletek jelentékenyen megszoríthatók, ha kölcsönösen meg van a jó szándék arra, hogy e tekintetben egymásnak a kezére járjunk. Hogy csak egyes, a magyar gazdasági életből meriteit egyszerűbb példákat említsünk, részünkre a Németországgal kötendő kereskedelmi szerződés vámkedvezményeket vagy vámmentességet biztosíthatna Hannaárpára, zsirsertésekre (mongoliczákra), keserű-

vizre, paprikára, juhsajtra, hajlitott fabutorokra, bizonyos fajta palaárúkra, magnezitre, bizonyos fajta izzólámpákra stb.; ezeknél nem kellene attól félni, hogy a kedvezményeket harmadik államok is igénybe vehetik. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ennek a rendszernek a szokásos legtöbb kedvezményi rendszer keretén belül való kiépítése kölcsönös jóakaratot tételez fel, mert csak a kölcsönös jóakarattal lehet elérni, hogy tarifaszereződést kössünk vámengedményekkel, még pedig oly módon, hogy mindegyik engedmény a három állam valamelyikének termékére pontosan ráillő legyen. Remélhetőleg nem fog hiányozni ez a kölcsönös előzékenység és a tárgyaló felek célja a jövőben már nem egymás kijátszása lesz, a mint az 1905-ös pótszerződés megkötésének idején ez volt, a mikor Németország a vámtételekben való különböző differenciálással éppen a mi hátrányunkra üzte ezt a vámpolitikai módszert, a mire nézve még csak a svájci állattenyésztésnek, az orosz árpatermelésnek stb. tett differenciális vámtételekre utalunk.

Talán túlzott remény ettől az egymás érdektestére rá szabott és egymásnak csak tényleg, de nem formai jog szerint is előnyösebb elbánást biztosító kereskedelmi szerződéstől a gazdasági közeledés terén mindent várni és talán e külön előnyök közelebbi és behatóbb vizsgálatánál ki fog tűnni, hogy az így elérni szándékolt vámközeledés még mindig nem elegendő. Ebben az esetben azonban nincs más hátra, mint hogy más hasonló hatású vámtechnikai eszközöket használjunk fel erre a célra. Így lehetne a *via mare* érvényes vámkedvezmények analógiájára, (a melyek tudvalevően egyes gyarmatárúknál abban az esetben lépnek életbe, ha az árúkat Fiumén vagy Trieszten át hozzák be) folyamhajózási vámkedvezményeket életbeléptetni a Dunahajózás fejlesztésére. Ezeket a vámkedvezményeket általánosságban is meg lehetne állapítani, de sokkal célszerűbb lenne csak egyes, erre különösen alkalmas árucsoportokra alkalmazni.

Minden kereskedelmi politikának közismert tétele az, hogy a kereskedelmi szerződések megkötésénél nem annyira vámmérséklés, mint inkább olyan differenciális előnyök elérése a cél, a mely előnyöket még a legtöbb kedvezményes rendszerhez való ragaszkodás esetén is megfelelő ügyességgel concedálhatnak egymás iránt kölcsönös jóakarattal viseltető államok. A Duna-hajózás fejlesztése címén életbelépő pl. 10–15%-os vámkedvezmény egyes fogyasztási területek meghódítása vagy megtartása dolgában döntő szerepet játszhat. Ezt a vámkedvezményt természetesen szállítási díjmérséklés formájában is lehetne engedélyezni, ha attól kellene félni, hogy a nyílt vámdifferenciálás a külföldi versenyállamokat elkedvetlenítené, vagy megtorlásra készítené.

Minden kereskedelempolitikai tankönyvnek egyik ismert tétele az, hogy

a legtöbb kedvezmény elve alól ki vannak véve azok a kedvezmények, a melyek a határforgalomban és a kikészítési eljárásban adatnak; egymásnak előnyösebb elbánást biztosítani akaró államok tehát ezt a két vámtechnikai eszközt is a legszélesebb mértékben vehetik igénybe. A reexport szándékával vámmentesen behozott árúk tekintetében azt a szabályt lehetne felállítani, hogy azok csak bizonyos belépő állomásoknál jöhetnek be vámmentesen. Ugyanezt a szabályt lehetne az engedélyjegyes és a nálunk még csak meghonosítandó behozatali jegyes forgalomban is bevezetni. Olyan praecedensek, melyek szerint a legtöbb kedvezményes rendszert az ilyen szerződéses kikötések nem törik át, illetve hogy az ilyen kikötéseket a legtöbb keezményre való jog ellenére is elismerik, elegendő számban vannak.

Az állami monopoliumpok s készletraktárak részére behozott árúknak biztosítandó vámmentesség egy újabb módja volna egymás előnyösítésének, a nélkül, hogy ezzel a legtöbb kedvezményre való jogon sérelem ejtetnék.

Sokat lehetne még a gazdasági közeledés érdekében a posta, vasút, telefon és táviró terén is megvalósítani. A vasuti árúosztályozás egyenlő lehetne, ép úgy a vámtarifa beosztása és az árulajstrom szövege is. Ha a gazdasági törvényhozást és jogszolgáltatást is lehetőleg egyenlősítjük, ha az élelmiszerrendészet, az állategészségügyi szolgálat stb. is a közös célok szolgálatába áll, később talán szorosabb vasuti egyezmény is létesíthető, akkor minde kisebb-nagyobb eszközök céltudatos felhasználásával sokkal többet ígérő gazdasági közeledés érhető el, mint oly közbenső vámsorompójú vámunióval, a melynek nincs kifelé azonos vámtarifája, de még állami kartellkényszerrel és egyéb kautálékkal is operál; mindmegannyi olyan rendszabálylyal tehát, a melyek csak arra valók, hogy a tervezett vámközeledés igazi hatását lehetőleg megghiusítsák; másszóval, hogy a vámközeledés mégse hozzon bennünket túlközel egymáshoz.

Azt hisszük, sikerült bebizonyítani, hogy a legtöbb kedvezményi rendszer feláldozása nélkül is lehetséges vámközeledés és hogy közvetett úton előnyöket érhetünk el a nélkül is, hogy a legtöbb kedvezmény bevált rendszeréről le kellene mondanunk vagy azt meg kellene szorítanunk. Ezt nagyon fontosnak tartjuk, mert feltétlenül számitanunk kell arra, hogy ha a középeurópai hatalmak egy bármily módon alakított vámegegyesülést hoznak létre, ez az ententehatalmakat is hasonló intézkedések megtételére provokálja és hogy ha mi a legtöbb kedvezmény jogát kölcsönös preferentiálás céljából megszorítjuk, ezt a példát a négyes szövetség tagjai is követni fogják.

A gazdasági háborúban azonban a számok és a mennyiségek sokkal

inkább döntő tényezők, mint a harcztereken, a hol morális erő, ipari fölény tökéletesebb felszereléssel és szervezettel párosulva, a csupán számbeli túlerőt ki tudja egyenlíteni. Be kell arra rendezkednünk, hogy idővel mostani ellenségeinkkel is az áruforgalmat ismét felvesszük és el kell kerülni az e törekvésünkkel szemben úgyszemint felmerülő nehézségek szaporítását és az ellenségeskedésnek a háború után való folytatását.

Az Ausztriával való kiegyezés szerződéses megújítása alkalmával a két kormánynak erre nézve is meg kell állapodnia. Ha Ausztria ebbe, úgy, a hogy azt Philippovich bécsi egyetemi tanár javasolja is,¹⁾ nem hajlandó belemenni, ám lépjen külön vámszövetségre Németországgal, hazánk majd megtalálja aztán önállóan is a neki megfelelő vámpolitikai orientálódásnak az útját. Ezt a szerződéses tárgyalások során Ausztriával komolyan meg kell értetni s meg vagyunk róla győződve, hogy olyan osztrák kormány nem fog akadni, a mely a magyar-osztrák vámszövetség sirásója lenni kívánna.

Vágó József.

¹⁾ L. Philippovich cikkét a „Frankfurter Zeitung“ 1915. augusztus 7. számában „Die handelspolitische Frage zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn“ czímmel.

Közlemények és ismertetések.

Naumann közép európai conceptiója.¹⁾

A háború utáni létkérdésekkel foglalkozó s mindinkább gyarapodó tanulmányoknak és vitatkozásoknak egyik legfontosabb s mind nagyobb jelentőségre emelkedő tárgya „Közép európa“ problémája, a mely a háboruban együtt küzdő s együtt helyt állt központi hatalmakat, elsősorban Németországot és Ausztria-Magyarországot a békében is együtt fejlődő s gazdaságilag szorosan összefüggő államokká foglalná össze.

Ennek a közép európai mozgalomnak egyik legkiválóbb képviselője Naumann Frigyes, kinek e tárgyról szóló terjedelmes könyve a legkimerítőbb idevonatkozó tanulmány. Erről a tanulmányról a „Közgazdasági Szemle“ januári számában Hegedüs Lórántól érdekes kritikai méltatás jelent meg, de a tárgy fontossága, Naumann könyvének érdekes politikai és gazdasági logikája s különösen Hegedüs Loránttól is kiemelt őszintén magyarbarát felfogása is, megérdemlik, hogy a kiváló német képviselő munkáját a maga egészében, gondolatmenetének szigorú követésével bővebben ismertessük.

Naumann felfogása szerint a történelemnek követelménye, a világháború következménye a mind nagyobb gazdasági és politikai egységek, államszövetségek és „államfölötti szervezetek“ kialakulása. Ezek közepette a közép európai kisebb területű és népességű országok csak úgy tarthatják meg önálló szerepüket és nemzeti fejlődésüket, ha ők is nagy államszövetségben, intézményes gazdasági közösségben egyesülnek.

Ez a közép európai nagy államszövetség teljes megvalósulásában Naumann fölfogása szerint magában foglalhatja és szükségképen magában is fogja foglalni Közép európának talán összes, vagy legtöbb államát a Rajnától Törökországig, egyelőre azonban nem jelent mást, mint Németországnak és Ausztria-Magyarországnak szövetségét. Nem jelent egyelőre többet egyrészt azért, mert még javában benne vagyunk a háboruban és így nem lehet most oly területekről beszélni, melyeknek

¹⁾ Ez ismertetés már Hegedüs Loránt ismertetésének (I. jan. szám) megjelenése előtt állott rendelkezésünkre, de helyszúke miatt csak most közölhető. Szerk.

hovatarozásáról még a fegyverek fognak dönteni; másrészt azért sem, mert minden további csatlakozás Középeurópához csak úgy és akkor lehetséges, ha és amikor annak magva: a német-osztrák-magyar szövetség megvan és consolidálódott.

Kell-e ennek meglennie, lehet-e megvalósulnia? Naumann úgy látja, hogy igen; de a fejlődés törvényszerűsége és szükségessége mellett fölismeri a visszaható erőket is, melyek nemcsak a jelenlegi alakulás sok tényében, hanem az emberekben, ezek különbözőségében, a multa vonatkozó (történelmi) és egymás melletti (nemzetiségi, felekezeti) ellentéteiben vannak.

Mielőtt tárgyának tulajdonképeni, alkotó kidolgozásába mélyed, Naumann könyve bevezető fejezeteiben ezekkel a különböző ideologiai és tényleges nehézségekkel néz szembe és ezekre keres megoldást.

Mindenekfölött az összes ellentétekkel szemben és az összes pártokban a magasabb szükségyszerűséget akarja meggyőződéssé tenni, azt a tudatot, hogy ha az óhajtott szövetség nem ideális is, de az *egyedüliség* lehetőség az önálló továbbfejlődésre, a nemzeti létre. E meggyőződés alapján állva és cselekedve, minden nehézség enyhül és lassanként elsimul. A felekezeti kérdések terén teljes szabadság és e kérdések kikapcsolása minden szövetségi tárgyalásból és szervezetből meg fogja hozni az egyensúlyt. A nemzetiségi ellentéteket demokratikus egyenlőség, nemzetiségek szerinti autonomia, liberális nyelvtörvény segítségével reméli annyira enyhíthetni, hogy a kisebb nemzetiségek, szabadon helyezkedhetnek el az államban, ha nehezen is, de önként lemondanak a teljes önállóságról s belátva, hogy épen kicsiségük miatt támaszra szorulnak, az új magasabb szervezet szolgálatában találnak teret föltörő erejüknek. És ha a békés együttfejlődésnek ezen keretei meglesznek, akkor a szükségyszerűségnek megismerése mellé lendítőül, lelkesítőül új történelmi érzés, új ideologia, új hagyomány kell, hogy keletkezzék. El kell felejtetni és elfeledtetni a régi viszályokat a most testvér-államok között. Ki kell törülni a régi keserűségek emlékét, mert a mindennél hatalmasabb fejlődés, a mindenben diadalmaskodó élet úgy akarja és mert a mostani háború oly félelmetes nagygyá lett, hogy ez egy küzdelemben több vér ömlött egymás mellett, egymásért, mint valaha egymás ellen. De történelmi alapon nézve is a nagy célt, a középeurópai szövetséget népeink legnagyobb férfiai hagyták ránk szent hagyományként: a német Bismarck, a ki még Königrätz után sem engedte Ausztria épségét megsérteni és ezt 1876-ban Oroszországnak is kijelentette, virtuálisan már ekkor döntve el a szövetséget s a magyar Andrassy Gyulára, a ki 1870-ben messzelátó szemmel megakadályozott minden németellenes akciót. „Őt lehet“ mondja Naumann „Középeurópa megmentőjének nevezni“, mert nélküle

„a közös jövő“ elveszett volna. „Andrássy már 1870-ben az a férfiú volt, kivel később Bismarck az 1879-iki nevezetes szerződést megkötötte. Ha egyszer elérkezünk „Középeurópához“ Bismarcknak és Andrássynak képeit együtt kell majd a hála és dicsőség babérjával megkoszorúzni.“

Maga a középeurópai gazdasági szervezet természetesen a legállandóbb, legszorosabb politikai és katonai államszövetségen kell, hogy épüljön. Hogy a gazdasági közösség elérjék, szükséges, hogy a szövetséges államok között teljesen megszűnjenek a katonai határok és a szövetségesek minden külső ellenséggel szemben egységesen védekezzenek és lépjenek fel. Így biztosítva katonailag, a középeurópai gazdasági szervezet habár nem igen nagy, de erős és önmagában szinte függetlenül megállható gazdasági területté válhatna a modern világgazdaságban a mire ma már egyes állam nem képes. A mostani háború miatti csak meg igazán, hogy a fejlődés mily óriási egységek felé visz, mily óriási tömegek dolgoznak és küzdenek egy központból irányítva és Naumann véleménye szerint elérkezett a világtörténelemnek az az időszaka, a mikor az egész emberiség egységes organisatiója még véghetetlenül messze van ugyan, de már nagy embercsoportoknak a nemzeti államok fölötti szervezetei veszik kezükbe az emberiség sorsának és munkájának vezetését. Ezek közül a nagy egységek közül egynéhány már kialakult, bár a fejlődés erejénél fogva ezek is még folyton tovább nőnek és nagyobbodnak. Ilyent különösen hármát lát Naumann: Angolországot gyarmataival, melyek mindinkább birodalmi tartományai lesznek, az Északamerikai Egyesült Államokat és Oroszországot, óriási területének határait körülvéve, többé-kevésbbé fölszivott, alárendelt népeivel. Más embercsoportok még küzdenek, vagy talán sohasem juthatnak oda, hogy ily vezető központot képezzenek. Középeurópára nézve most dől el a koczka: tud-e Anglia és Oroszország közt önálló gazdasági központot teremteni, vagy államonként mindörökre e két nagy centrum rotatiójába kerüljön, annak bolygójává válják-e, minthogy elszigetelten ma állam meg nem állhat. Ha az önálló középeurópai világgazdasági központ megalakítása sikerül önálló államok szövetsége alapján, akkor természetesen Németországnak lesz benne a vezető szerep, mint a legerősebbé és legfejlettebbé, de Ausztria és Magyarország is megtartják önálló állami és nemzeti létüket és benne a kulturális és gazdasági fejlődés lehetőségét, míg a magára maradt és így elkerülhetetlenül Oroszország rotatiójába kerülő Ausztria-Magyarország, nemcsak elveszti világtörténelmi szerepét, de nemzeti és állami létében fenyegetett, széthulló balkánterület lesz.

Ha mindkét nagyhatalom megegyezik abban, hogy Középeurópát óhajtja és erősen akarja, akkor kölcsönös jóakarattal, a közös és egységes érdekek erős átérzésével a megalakulás akadályait le lehet győzni.

Gazdaságilag a nehézség nem annyira a két, illetve a három szerződő állam különböző irányú gazdasági életében, hanem inkább különböző fejlődési fokában van. Németország ugyanis sokkal haladottabb, kapitalistikusabb, nemcsak ipari, de mezőgazdaságában is szervezettebb, mint Ausztria-Magyarország. A német gazdaságnak legjellegzetesebb életnyilvánulása és egyszersmind legnagyobb ereje: a nagy, hasonló mértékben sehol nem található szervezettség. Mig a nyugati, régibb fejlettségű országokban az egyes tőkésben, a nagy magánvállalkozóban megszemélyesített kapitalizmus vezetett a fejlődésben, addig Németországban a kapitalizmusnak egy másfajta, személytelenebb formája, a tudatos, fegyelmezett együttműködés nagyobb lekötöttségével és rendszeresítésével alakult ki. A németek különös sajátága a régibb idők óta vezető népeknél is meglevő tudásnak („Können“) rendszeres, tudatos fokozása, a melyet iskolai módszerekkel fejlesztettek: „iskolai módszerekkel nevelt tömegben alapuló munkamechanizmus“. Ez Németországban nemcsak az iparban van meg, hanem a mezőgazdaságban is, a mely a termelő gazda önállóságának formális fentartása mellett a különböző gazdasági iskolák, termelő, értékesítő stb. szövetkezetek egymásbakapcsolódása által már majdnem egészen rendszeresített közüzemmé („durchsystematisierter Gemeinschaftsbetrieb“) alakult, vagy legalább is mindjobban azzá alakul. Így van ez az iparban is, úgy a vállalkozókat, mint a munkásokat tekintve, a kik mind nagyobb és fegyelmezettebb szervezetek tagjai és személyes „én“-jüket és törekvéseiket teljesen belehelyezik a köz-énbe. A vállalkozó így találja meg helyét a termelésben, a munkás pedig a tömegek gazdasági vezetését a munkapiacra elfogadta és természetesen tartja.

A német gazdaságnak ez a szervezettsége, mely meglevő formájában is már döntő szerepet játszott a háborúban, ép a háború alatt és a háború folytán még tovább fejlődött és még tudatosabb rendszerré alakult. Ez tette lehetővé, hogy a német gazdaság kibirta azt a kérlelhetetlen gazdasági háborút, a melyet ellene Anglia folytat, kizárván a világforgalomból. Természetes, hogy a háború után a további szervezés még fokozott mértékben és fokozott tudatossággal fog tovább folyni.

Mások a viszonyok Ausztriában és Magyarországon, a hol a gazdaság még nemcsak kevésbé szervezett, hanem kevésbé haladott is, a munka ritmusa lassúbb, a munka hozadéka kisebb, a munkás kevesebbet produkál és kevesebbet fogyaszt, mint Németországban. S különösen áll ez ismét Magyarországra, a hol a mezőgazdaság általában régebbi technikájú és ezáltal aránylag sokkal kevesebbet termelő. Naumann szerint persze kívánatos, hogy Ausztria-Magyarország gazdasága is a fejlettebb, szervezettebb, gyorsabb ritmusú némethez hasonlóvá

alakuljon. Lehetetlenség nincs ebben, mert az osztrák és magyar gazdaság alapján a német nyomában jár, vele „egy vérből való“. A hol Ausztria-Magyarország most tart, ott volt Németország 20, illetve 40 év előtt, a mi magas szempontból nem oly nagy idő. Naumann különben rámutat arra, hogy a Németbirodalom megalakulásakor hasonló viszonyok és arányok voltak Poroszország és a délnémet államok között. A gazdasági egység minden rázkódás nélkül lépett életbe s nagy haladást és virágzást hozott. Németországnak különben is tekintettel kell lennie a gyöngébb gazdaságra és ezt a maga és a közös gazdasági terület érdekében támogatnia és segítenie kellene.

A legnagyobb, legnehezebb kérdés természetesen a közös gazdasági terület és szervezet megalapításának, megkezdésének *mikéntje*. A szövetségestársnak kivételes előnyöket biztosító vámszerződés, vámunió vagy pedig ennél még szervezettebb egység jöjjön létre?

Naumann véleménye az, hogy egyszerű vámkedvezmények magukban, egyéb, az egységes munka szervezését biztosító közös intézmények nélkül elégtelenek. Mindhárom ország csak akkor élvezhet igazi előnyt a szövetségből, ha az egység minél nagyobb s minél szorosabb. Ausztriára pl. a vámok kölcsönös leszállítása — még egyenlő termelésviszonyok között is — veszedelmes, ha nincs gondoskodva a vasuti tarifák, a valuta kiegyenlítéséről, mert ez esetben az olcsóbban vagy gyorsabban szállító, vagy jobb pénzzel dolgozó német kereskedő előnyben van az osztrák fölött. Ugyanez áll Magyarországra is, melyre még az is áll, hogy mivel Németországgal való forgalma számára közvetlen útja nincs, még arra is kell biztosíték, hogy a közvetítő Ausztriában az árúk szükségen felül sem feltartóztatva, sem megdrágítva ne legyenek. Németországnak viszont természetesen nem érdeke, hogy szorosabb egység híján egyszerű vámszerződésben oly előnyöket biztosítson Ausztria-Magyarországnak, a milyeneket a többi államoknak, a melyekkel világgazdasági összeköttetésben állani továbbra is óhajt, nem adhat, mert ez világkereskedelmében megkárosítaná, a nélkül, hogy elegendő compensatiót kapna érte.

Különösen állnak ezek az ellenvetések a pusztá praferentiális rendszer ellen, mert hiszen Németországnak és Ausztria-Magyarországnak kölcsönös kiviteli és behozatali statistikája azt mutatja, hogy a két gazdasági terület már nem egyszerűen „kiegészíti egymást“ úgy, mint azelőtt, mikor Ausztria-Magyarország — legalább Németország szempontjából — még tisztán agrárterület volt, hanem nagyrészt már egymással párhuzamosan dolgoznak. Egészben „Ausztria-Magyarország nyersterményország Németországra nézve, de még sem annyira, hogy számára a nyersterményország maga lehetne“ s viszont „befogadó terület a német ipar

számára, de nem úgy, hogy maga hasonló ipart ne termelne vagy termelni ne igyekezne“.

E tekintetben Naumann a gazdasági relatiókat nagyjában három csoportba osztja. Az első a szükségletközösség (Bedarfsgemeinschaft), a melynek körébe mindazok az anyagok tartoznak, melyek vagy általában hiányzanak mindkét nagyhatalom termelésében, vagy igen csekély mennyiségben vannak meg. Ilyenek elsősorban a trópusi és subtropikus termékek, melyek közül legfontosabb a gyapot (a közös évi szükséglet kb. 900 millió márka), aztán kávé, fűszerek stb. E csoportra nézve egymásközt és kifelé védelemre egyáltalán nincs szükség, s viszont a kereskedelmi közösség óriási szükséglete rendkívül előnyös helyzetet teremtené az eladó külfölddel szemben.

A második csoport a kiegészítő közösség (Ergänzungsgemeinschaft). Ez már bonyolultabb kérdés, mert itt a termelő ország csak a saját szükségletén felüli mennyiséget bocsáthatja a másik fél rendelkezésére és ez viszont más termelő és szállító országokkal is összeköttetésben áll és óhajt továbbra is állani. Ebbe a kategóriába esik az osztrák-magyar vámterület fa- és tojáskivitele Németországba, mely még erősen fokozódhatnék Oroszország kárára, ha a kölcsönös viszony olyan, hogy az előnyök kiegyenlítődnének.

A harmadik csoport az egyszerű concurrentiáé. Ebbe a körbe azok a termékek tartoznak, a melyeket mindkét terület kiviteli czállal termel és így mindketten a külföldi piacon, de otthon és egymásnál is egymás rovására akarnak tereit nyerni.

Ez utolsó csoportra vonatkozólag legnagyobbak volnának a nehézségek a pusztá praeferentialis rendszer mellett, még pedig főként Ausztria-Magyarország kárára. Eltekintve attól, hogy Németország kivitele Ausztria-Magyarországba lényegesen nagyobb, mint fordítva, (az 1913. évi német statistika szerint az Ausztria-Magyarországba való német kivitel 1.105 millió márka értékű 827 millió márka osztrák-magyar bevittel szemben), súlyos a helyzet azért, mert a kivitel legnagyobb részét abba a kategóriába tartozik, a melyet concurrentia-csoportnak nevezünk. A praeferentialis rendszer, szigorúan keresztül vive, egyenesen végzetes lehetne a gyengébb osztrák és magyar iparra, melyet a kölcsönös csereforgalomban a német ipar valósággal agyonnyomhatna. Még nagyobb volna az osztrák és a magyar ipar veszedelme a külföldi piacon. Tengerentúl úgysem tud a némettel versenyezni, de mindjobbán háttérbe szorulna az egyedüli területen, a hol eddig úgy, a hogy túlsúlyban volt, a Balkánon is, mert az egyszerű praeferentialis vámszerződés mellett nem volna Németországnak érdeke, hogy egyes területeket az osztrák és magyar kivitelnek átengedjen.

Egészen más a helyzet, ha a szorosabb gazdasági egység, az önálló államok fölötti gazdasági „Überbau“ megalapozódik s megalakul a „középeurópai gazdasági terület“, a melyben aztán maga az erősebb segitené a gyöngébbet is, mert közös érdek lenne, hogy semmi erő ne vesszen kárba s ne maradjon kihasználatlanul.

Ennek alapját megvetni Naumann szerint csak a teljes vámunió volna alkalmas és ez sem magában, hanem más, intézményes szerződésekkel együtt. A vámunió szükséges, hogy a közös gazdasági területet a külföldi piacczal szemben egységessé tegye, az intézményes szerződések pedig, hogy a közös gazdasági működést előmozdítsák és minél eredményesebbé tegyék. Különösen alkalmasoknak tartana az alapok lerakásához Naumann egyes, a háború gazdaságában már megkezdett intézményeket, a melyeket majd a béke gazdaságába is át kell a szövetséges államoknak, akár külön-külön, akár együtt vinniök. Ilyen mindezekelőtt a mostani „gazdasági tömlöcz“-ben megkezdett és föltétlenül folytatandó állami készletgazdaság (Vorratswirtschaft) az élelmiszerek és egyéb szükséges és csak kívülről beszerezhető nyersanyagok terén, a melyekre egy jövődő háború és gazdasági elzárás eshetőségére gondoskodni kell és a melyet mindhárom szövetséges állam nagy előnyére közösen lehetne megállapítani. Ilyenek azután a háború költségeinek s a háborús államadósságoknak fedezésére alkotandó és szaporítandó állami szindikátusok. Az ezekre vonatkozó szerződésekhez járulna aztán a tulajdonképpeni kereskedelmi, illetve vámszerződés. Ennek részletei keretében meg lehetne állapítani bizonyos közbenső vámokat oly iparok vagy termékek részére, melyek egyik, vagy másik területen védelemre szorulnak, hogy a nagy köz érdekei mellett a gyöngébbek jogosult részletérdekei is meg legyenek kimélve. A külföldi kivitelre vonatkozólag pedig bizonyos területek — esetleg a Balkán államai — átengedtetnének az osztrák-magyar kivitelnek és pedig vagy az illető államokkal kötött kereskedelmi szerződések, vagy az osztrák-magyar iparczikkeknek adandó kiviteli praemiumok alapján. De természetesen minden részletkérdésnél a legnagyobb befolyással volna a szándék: hogy a középeurópai közös gazdasági szervezetet mindenesetre megalapítsák.

Mi az a szerep, a melyet Naumann Középeurópában Magyarországnak szán? Miután könyve több helyén ismételtén és hangsúlyozva kiemeli, hogy Magyarország önálló államiságát és nemzeti létét föltétlenül respektálni kell és hogy semmi olyat nem szabad kívánni, a mi Magyarország souverain jogait csak távolról érintené, Naumann annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a Középeurópa-hoz való gazdasági csatlakozás létérdeke Magyarországnak, mint Középeuropa legfőbb agrárállamának, mely ennek agrárközpontja lehetne.

Magyarországra veszedelmes volna, ha kizárja magát a közép-európai gabonakereskedelemből, mely esetben gazdaságilag Románia sorsára jutna. „A gabonapiacz gazdasági határa Bécs és Odessa közt akkor a Lajta volna.“ A közép-európai gazdasági szervezeten belül *Magyarország* volna a mezőgazdasági termelés és a „*készletgazdaság*“ *központja*. Az egész szövetségre nézve a lehető legfontosabb kérdés volna, Magyarország mezőgazdaságát consolidálni s fejleszteni. „Közös gazdaság esetére Németország és Ausztria gabonatermelőivel teljesen egyenlővé kell tenni s minden külföldi concurrentiától egyszermindenkorra megkülönböztetni“. Itt Németország és Magyarország érdeke a legszorosabban összefügg. Ha Magyarország mezőgazdasága úgy emelkednék, hogy a termelés egy harmadával többet hozna, „ez biztosítaná Középeurópa élelmezésének függetlenségét“. „*A magyar gabonatermelő*, — mondja tovább Naumann — akkor ugyanaz volna nekünk, mint saját nagybirtokosaink és parasztjaink: *a közép-európai szövetség élelmezésének alapja* . . . Fölösleges tovább részletezni, hogy ez Magyarországra mit jelentene.“

Dr. Kircz Andorné.

Oroszország jövő kereskedelmi politikája.

A „Westnik Finansor“, az orosz pénzügyminister hivatalos lapja még 1915. év elején „Az orosz kereskedelem emancipációja“ czímen érdekes cikket közölt az orosz kereskedelmi politika jövőbeli irányairól. Ebben a cikkben kifejti a pénzügyminister lapja, hogy az orosz kereskedelem emancipálásához feltétlenül szükséges a régi alapelvtől való eltérés, mert eddig a nyersanyagok és félgyártmányok nagyobb vámvédelemben részesültek, mint a készárúk. Így például a nyersvas behozatali vámja 100⁰/₀, a vastagabb fajtájú vasé és aczélé 70 - 95⁰/₀, a könnyebbé 108—125, az aczél-sineké 90⁰/₀; ezzel szemben a vasból és aczélból készült gyártmányok átlagos vámja 30⁰/₀. Ez a vámrendszer a nyersanyagok és félgyártmányok bevitelét nagyon megnehezítette, míg a kész gyártmányok nagytömegű beözönlését nem tudta megakadályozni. Éppen ezért került azután Németország abba az előnyös helyzetbe, hogy iparcikkeivel eláraszthatta az orosz piacot. A német részesedés az oroszországi összes bevitelben a „Westnik Finansor“ számításai szerint így alakult a fontosabb árucsoportokban: confectio és ékszerárúk 73⁰/₀, fémek és fémárúk 63·7⁰/₀, keramiai termékek 63·7⁰/₀, kémiai termékek 60·6⁰/₀, állati termékek 56⁰/₀, fa és faárúk 40⁰/₀, tüzelőanyag, aszfalt stb.

35.7⁰/₀, pamut- és textilárúk 32⁰/₀, könyvek és hasonló árucikkek 30.6⁰/₀.

Oroszország Németországtól való függése tehát igen erős. Ezen a helyzeten csak a vámrendszer teljes felforgatásával lehetne segíteni, vagyis a nyersanyagok és félgyártmányok vámját le kellene szállítani, a készgyártmányokért pedig fel kellene emelni. E mellett még a nem német származású árúkat előnyben kellene részesíteni a németekkel szemben. Vigyázni kell azonban arra, nehogy Németország helyét más ország egyedül foglalja el orosz importban, mert hiszen akkor ismét függő helyzetbe kerül az egész orosz gazdasági élet. Mindezek dacára maga a pénzügyminister hivatalos lapja is azt hiszi, hogy Németországot teljesen egy állam ipara sem fogja helyettesíthetni, de ezt nem is tartja kívánatosnak.

Az Egyesült-Államok nem vállalkozhatnak erre a szerepre földrajzi és politikai okokból; Anglia túlságosan conservatív és tartzkodó ezen szerep átvételéhez. Anglia részesedése az orosz bevételben iparcikkekre vonatkozólag igen csekély és megfelelő irányító kereskedelem hiányában nem is igen lehet a helyzet gyors javulását várni. Emelni kellene tehát elsősorban a belföldi ipart; amennyiben ez nem lehetséges a szükséges importcikkek több országból kell beszerezni, nehogy a piac szükségletei annyira veszélyben legyenek, mint a mostani háborúban. Érdekes, hogy a londoni „Economist“ ebben a felfogásban a fokozott vámvédelem beharangozását látja és ez nem igen tetszik Angliának.

(p. p)

A háború hatása az Atlanti oceán személyforgalmára.

A „Journal of Commerce“ (New-York) érdekes statisztikai táblázatokat közöl arra vonatkozólag, hogy a háború milyen hatással volt az Atlanti oceán személyforgalmára. 1913. és 1914. években a forgalom így alakult:

Év	I.	II. (osztályok)	III.	Járatok száma
<i>Nyugat felé :</i>				
1914	90.840	233.347	631.862	1.647
1913	111.078	341.878	1,413.845	2.050
<i>Kelet felé :</i>				
1914	82.261	121.085	479.232	1.437
1913	104,396	141.196	472.781	1.737

Az összes járatok száma volt tehát 1913-ban 3.787, 1914-ben 3.084, vagyis már az 1914. év második felében beállott háborús viszonyok a járatok számában 703 csökkenést idézett elő, a miből 403 esik nyugat felé irányuló forgalomra, a kelet felé irányulóra 300. A személyforgalom csökkenése 1914-ben 1913-hoz képest majdnem 50%, a mennyiben 1,866.801-ről 956.049-re apadt le az utasok száma, a mi pontosan 910.752 csökkenést jelent csak a nyugati forgalomban. A kelet felé irányuló forgalomban a csökkenés természetesen kisebb, mindössze 35.795, az összes csökkenés tehát 946.547 utas.

A forgalom a háború első hat hónapjában így alakult:

Év	I.	II.	III.	Összesen
	o s z t á l y			
<i>Nyugat felé:</i>				
1914/15	53.863	102.312	122.182	278.357
1913/14	72.355	180.701	609.012	862.968
<i>Kelet felé:</i>				
1914/15	11.130	31.208	190.329	232.667
1913/14	41.899	60.672	311.977	414.548

A nyugati forgalom utasai számának csökkenése 584.611, a keleti forgalomban 181.881, összesen pedig 766.492.

A forgalom fokozatos csökkenéséről érdekes képet ad a következő összeállítás:

Hónap	Nyugat felé			Kelet felé		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
1914.						
augusztus	14.261	26.556	38.361	2.152	6.866	24.346
szeptember	16.476	23.674	21.270	1.936	5.023	35.498
október	13.935	24.425	26.766	1.346	4.088	30.193
november	3.341	11.025	13.140	1.302	4.287	39.806
december	2.955	8.093	11.098	1.705	5.411	39.872
1915.						
január	1.441	4.448	5.974	1.580	3.175	12.541
február	1.454	4.091	5.573	1.109	2.358	8.073

p. p.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi február hó 24-én, csütörtökön délután 6 órakor tartotta meg évi rendes közgyűlését, Halász Sándor ministeri tanácsos, alelnök elnöklése mellett.

Elnök a megjelenteket szívélyesen üdvözli és a jegyzőkönyv hitelesítésére Buday László ministeri tanácsos és Mattyasovszky Miklós ministeri osztálytanácsos urakat kérte fel. Mandello Gyula igazgató bemutatta az igazgató-választmány 1915. évi működéséről szóló jelentést, a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1915. évi számadásokról és előterjesztette az 1916. évi költségvetést. Méhely Kálmán a „Közgazdasági Szemle“ 1915. évi deczemberi számában megjelent jelentéseket, számadásokat és költségvetést felolvasottnak kéri tekinteni, azok egyhangú elfogadását ajánlja és az elnökség, igazgató-választmány és számvizsgáló-bizottságnak jegyzőkönyvi köszönetet kér szavazni. A közgyűlés ily értelemben határozott. Az 1916. évben megejtendő választások során az 1916. évre elnökül újból Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, a megüresedett főtitkári állásra dr. Szirt Lajos, a megüresedett két igazgató-választmányi tag helyére Tolnay Kornél államtitkár, M. Á. V. elnöke és Paikert Alajos magyar mezőgazd. muzeumi őr, számvizsgáló-bizottsági tagokul pedig Baross Géza ministeri tanácsos, Beck Dénes bankigazgató, Schóber Béla igazgató, udvari tanácsos, Székely Ferencz elnök, udvari tanácsos és Zsengery Manó igazgató választottak meg. Miután indítvány a közgyűlés elé nem érkezett, az elnök megköszönve a megjelentek érdeklődését, a közgyűlést bezárta.

Felolvasó-ülés.

A közgyűlés után Matlekovits Sándor dr., v. b. t. t. „Vámelőnyök (preference) a német—magyar—osztrák gazdasági közeledés tervezett eszköze“ czímmel előadást tartott. Úgy a közgyűlésen, mint a felolvasó-ülésen nagyszámú, előkelő közönség vett részt, kiknek sorában a következőket láttuk:

Bacher Emil, Baross Géza, Baumgarten Nándor, Beck Dénes, Bernát István, Bud János, Buday László, Domony Móricz, Engel János, Fellner Henrik, Fenyvessy Adolf, Fenyvessy József, Gaál Jenő, Gratz Gusztáv, György Endre, Halász Sándor, Havas Emil, Hegedüs Lóránt, Horváth János, Koppély Géza, Kvassay Jenő, Lázár Pál, Lers Vilmos, Lukács György, Matlekovits Sándor, Mattyasovszky Miklós, Méhely Kálmán, Osztroluczky Miklós, Ottlik Iván, Paikert Alajos, Pereszlényi Pál, Rényi Artur, Schiller Ottó, Soltész Adolf, Szabóky Alajos, Székely Ferencz, Szilassy Zoltán, Szirt Lajos, Szirmay Oszkár, Vágó József, Végh Károly, Wallon Dezső.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA

1915 OKTÓBER—DECZEMBER

31 Statisztika

Julin, Armand. Curso de estadística general y aplicada. Madrid: Puego 1915. 312 p.

*

Brämer, K. Gedanken über die Würdigung der Statistik. DStatZentralBl. 1915. 7, 7—8. p. 193—300; 9. p. 245—50.

Jenny, O. H. Ausbau der schweizerischen Preisstatistik. Zeitschr-SchweizStatist. 1915. 51, 4. p. 459—80.

Příbram, K. Die amtliche Statistik Österreich am Scheidewege. Statist-Monatschr. 1915. 20, 9. p. 483—94.

Silbergleit, H. Die Wirtschaftsstatistik und der Krieg. BankA. 1915. 15, 2. p. 72—75.

312 Demográfia

Gödde, H. Ist die Zahl der Vielgebärenden in den letzten 20 Jahren zurückgegangen? Rom: Trapp 1915. 46 p.

Gross, Adolf Die örtliche Bevölkerungsbewegungen in den Vereinigten Staaten von Amerika. (Nach den Ergebnissen d. Zensus von 1910.) Glogau: Döring 1915. 95 p.

Jenny, O. H. Die Bevölkerung des Kantons Basel-Stadt am 1. 12. 1910. Basel: Lendorf 1915.

Konrlowa, Nedelja D. Die Grossfamilie in Bulgarien. Erlangen: Junge 1915. 64 p.

Lemanczyk, Alb. Die Geburtenfrequenz in den vorwiegend kathol. und den vorwiegend protestantischen Teilen

Preussens. München: Duncker 1915. VI, 78 p.

Reichesberg, N. Wesen und Bedeutung des Malthusianismus. Bern: Scheitlin 1915. 39 p.

Rosenthal, Max. Die Volkserneuerung und der Krieg. 2. Aufl. Breslau: Preuss 1915. 43 p.

Silvestri, Gaetano. La popolazione della Germania. Roma: Tip. dell'Unione Editrice 1915. 46 p.

Szerez, Mieczyslaw. Studien zur Bevölkerungslehre Polens. Wien: Goldschmiedt 1915. 57 p.

*

Cousin. L'usure allemande. RevPol-Parl. 1915. 85, 252. p. 161—72.

Hecke, W. Berufsverschiebungen in Niederösterreich. StatistMonatschr. 1915. 20, 7—8. p. 391—420.

Jaeckel, R. Das Heiratsalter im modernen Japan. ZSozialwiss. 1915. 6, 11. p. 698—713.

Maitre, J. Les statistiques de natalité. RéfSoc. 1915. 70, 7—8. p. 333—41.

Richardson. The professional classes, the war and the birth-rate. Ninet-Cent. 1915. 77, 457. p. 603—8.

Signorel, J. La répression de l'avortement. RevPolParl. 1915. 84, 248, p. 67—88; 249. p. 208—33.

Willcox, W. F. The expansion of Europe in populaion. AmEconRev. 1915. 5, 4. p. 737—52.

Würzburger, E. Nachprüfung der Selbstangaben bei Volkszählungen. DStatZentralBl. 1915. 7, 7—8. p. 200—4.

325 Gyarmatpolitika Telepítés Vándorlások

- Gad, Johannes.* Betriebsverhältnisse der Farmen des mittleren Hererolandes. Hamburg: Friedrichsen 1915. VI, 70 p.
- Die Kolonien der europäischen Mächte und der Vereinigten Staaten von Nordamerika. Berlin: Deutsche Kolonialgesellschaft 1915. 120 p.
- Kolonien und Kolonialpolitik. 1884—1914. 2. Aufl. M.-Gladbach: Volksvereinsverl. 1915. 57 p.
- Wagemann, Ernst.* Die deutschen Kolonisten im brasilianischen Staate Espirito Santo. München: Duncker 1915. X, 151 p.
- *
- Dove, K.* Die grossen Wirtschaftsgebiete Afrikas. Weltwirtsch. 1915. 5, 8. p. 158—162.
- Furlan, V.* Innere Wanderungen in qualitativer Hinsicht. Zeitschr. SchweizStatist. 1915. 51, 4. p. 443—58.
- Hawkin, R. C.* Germany and South Afrika. ContempRev. 1915. 598. p. 491—500.
- Keutgen, F.* Die Entstehung des britischen Weltreiches. WeltwirtschA. 1915. 6, 2. p. 320—366.
- Millis, H. A.* Economic aspects of japane immigration. AmEconRev. 1915. 5, 4. p. 787—804.
- Morgan, J. H.* Our imperial system. NinetCent. 1915. 77, 457. p. 685—97.
- Regelsperger, G.* La fin de l'Empire colonial allemand. RevPolParl. 1915. 82, 243. p. 150—58.
- Schulze, E.* Die irische Auswanderung bis zum 18. Jahrhundert. ZSozialwiss. 1915. 6, 12. p. 790—802.

33 Sociálpolitika Szegényügy

- Dupeat, Georges.* La classe moyenne. Bruxelles: Dewit 1914. 336 p.
- Dupeat, Georges.* Les classes moyennes pendant la crise. Bruxelles: Dewit 1915. 33 p.
- Rowntree, B. S.* Comment diminuer la misère. Études sur la Belgique. Tradit de l'Anglais par A. S. A. Hottelmanns. Paris: Giard & Brière 1915. XV, 652 p.
- Sprecher, Bernhard.* Was kommt nachher? Die Neuordnung des Erwerbslebens zum allgemeinen Wohlstand. Basel: Arlesheim A. G. 1915. IV, 90 p.
- *

Ferenczi J. A rokkantak visszavezetése a német mezőgazdaságba. KözgazdSz. 54, 6. p. 805—823.

331 Munkáskérdés

- Berger, Rich.* Die Dienstboten in Baden. M.-Gladbach: Volksvereinverl. 1915. 64 p.
- Graak, Erdmann.* Ein deutscher Arbeitsnachweis (in Dresden) in seiner geschichtlichen Entwicklung. Dresden: Heinrich 1915. 151 p.
- Marschner, Robert.* Unfallverhütung und erste Hilfe. Prag: Calve 1915. IV, 64 p.
- Price, George M.* Administration of labor laws and factories inspection in certain European countries. Washington: Gov. Pr. Off. 1914. 310 p.
- Zentralverband der Bäcker, Konditoren und verwandten Berufsgenossen Deutschlands.* Das Verbot d. Nachtarbeit im Bäcker- u. Konditoreigewerbe u. d. Sachverständigen d. Berufs. Hamburg: Altmann 1915. 31 p.
- *
- Angestelltenfragen im Kriege. Arch-SozWiss. 1915. 41, 2. p. 569—612.
- Heiss, C.* Arbeitszeit und Arbeitsleistung. SchmollersJB. 1915. 39, 4. p. 229—302.
- Jennings, H. J.* Unemployment and the war. NinetCent 1915. 77, 455. p. 227—37.
- Seilhac, L.* Revue des questions ouvrières et de prévoyance. RevPolParl. 1915. 83, 247. p. 483—92; 85, 253. p. 449—57.
- Silbermann, J.* Verschiebungen auf dem Arbeitsmarkt während des Krieges. ZSozialwiss. 1915. 6, 12. p. 763—774.

331.2 Munkabér

O'Grady, S. A legal minimum wage. Washington 1915. 140 p.

*

Wages and prices in Britain and Germany during war time. Economist (Lond). 1915. 81, 3766. p. 724—25.

331.4 Női- és gyermekmunka

Kaufmann, Hans. Die Frauenarbeit in der schweizerischen Industrie. Zürich: Rascher 1915. 117 p.

*

- Adler, N.* Women's industry during and after the war. *ContempRev.* 1915. 600. p. 780—88.
Kinloch-Cooke, C. Women and the reconstruction of industry. *NinetCent.* 1915. 78, 466. p. 1396—416.

331.88 Szakszervezetek

- Böhmer, Karl.* Die Arbeitersekretariate Bayerns mit besonderer Berücksichtigung der Nürnberger. Nürnberg: Hilz 1915. VI, 116 p.
Braun, Adolf. Internationale Verbindung der Gewerkschaften. Tübingen: Mohr 1915. IV, 51 p.
Winmig, Aug. Der Burgfrieden und die Arbeiterschaft. Berlin: Baumeister 1915. 10 p.

*

- Eckstein, G.* Die Gewerkschaften u. die Partei. *NeueZeit.* 1915. 34, 1, 7. p. 193—204.

331.89 Sztrájk

- Cleveland, Grovez.* The Government in the Chicago strike of 1894. Princeton: Univ. Pr. 1913. V, 49 p.
Simmer, Oskar. Über Streiks und Aussperrungen und ihren Einfluss auf Lieferungsverträge. München: Heller 1915. 55 p.

*

- Vom Streikrecht in Staatsbetrieben. *Gewerksch(Berl.)* 1915. 19, 45. p. 721—23.

333.32 Lakáskérdés

- Albrecht, H. & B. Dernburg.* Geld für Kleinwohnungen. Berlin: Heymann 1915. VIII, 126 p.
Jenny, O. H. Bautätigkeit u. Wohnungsmarkt im Kanton Basel-Stadt 1914. Basel: Sendorf 1915. VIII, 24 p.
Kürten, Oskar. Einkommen und Miete. Dresden: Zentralstelle f. Wohnungsfürsorge im Kgr. Sachsen 1915. 29 p.
Leutwein, Paul. Ein Wirtschaftsverband der Hausbesitzer Gross-Berlins. Berlin: Heymann 1916. 31 p.
Mielenz, Johs. Der Hauswirt und sein Mieter. (Kommunalpolit. Schriften 13.) Neustadt a. H.: Meininger 1915. 20 p.

*

- Ermann.* Ist eine Besserung der Wohnungsverhältnisse durch eine Hypothekarreform zu erwarten? *JBBodenref.* 1915. 11, 4. p. 251—306.

335 Socialismus

- Zimmermann, Waldemar.* Der Krieg und die deutsche Arbeiterschaft. Jena: Fischer 1915. 203 p.

*

- Bernstein, E.* James Keir Hardies Werk. *NeueZeit.* 1915. 34, 1, 2, p. 33—49.
Clément, H. Les Fabiens anglais et la socialisme d'État. *RéfSoc.* 1915. 70, 9—10. p. 391—409.
Eckstein, G. Der Krieg und der Sozialismus. *NeueZeit.* 1915. 34, 1, 8. p. 229—236; 10. p. 296—304; 11. p. 334—346.
Müller, J. Das Erlebnis des Krieges und die Bodenreform. *JBBodenref.* 1915. 11, 4. p. 241—50.

38 Közgazdaság

- Magyar Közgazdasági Társaság.* Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből. Irták: Balogh E., Buday B. stb. Bp.: Magy. közgazd. társ. 1915. XVII, 352 p.
Pratsch, Werner. Zur Entwicklung des Begriffes Wirtschaft in der deutschen Volkswirtschaftslehre. Berlin: Berl. Börsen Ztg. 1915. 106 p.
Töndury, H. Von der Handelswissenschaft zur Privatwirtschaftslehre. Zürich: Füssli 1916. 44 p.

*

- Clément, H.* La méthode de Stuart Mill en économie politique. *RéfSoc.* 1915. 69, 1—2. p. 39—49.
Frodsham. Public economy and national education. *NinetCent.* 1915. 78, 464. p. 948—56.
Lietmann, R. Konkurrenz und Monopoltheorie. *ArchSozWiss.* 1915. 41, 1. p. 110—43.
Linnenkohl, W. Kontinuität und Periodizität der Wirtschaftsvorgänge. *ZSozialwiss.* 1915. 6, 10. p. 623—635.
Maroussem, P. L'école monographique et la science économique. *RéfSoc.* 1915. 69, 9—10. p. 335—45.
Mezey L. Liefmann teoriája. *KözgazdSz.* 1915. 54, 5. p. 733—754.
Pfeiffer, E. L'individualisme et les économistes anglais contemporaines. *RevPolParl.* 1915. 85, 252. p. 252—58.
The problem of economy. *ContempRev.* 1915. 600. p. 749—53.
Verso un nuovo regime economico e politico. *NuovaAnt.* 1915. 50, 1047. p. 112—22.

- Watkins, G. P.* Third factor in variation of productivity. *AmEconRev.* 1915. 5, 4. p. 753—86.
- Weber, M.* Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. *ArchSozWiss.* 1915. 41, 1. p. 1—87; 2. p. 335—421.

380.8 Gazdasági leírás

- Bulgarien.* Wirtschaftliche Verhältnisse 1914. Wien: Verl. d. k. k. Österr. Handelsmus. 1915. 91 p.
- Eveleigh, William.* South-West Africa. London: Unwin 1915. 260 p.
- Keppel, Frederick P.* Columbia. New York: Oxford Univ. Pr. 1914. XVI, 297 p.
- Litschitz, F.* Russland. Zürich: Füssli 1916. 165 p.
- Spreng, A.* Wirtschaftsgeographie der Schweiz. 4. Aufl. Bern: Franke 1915. 148 p.
- Zimmerer, Heinrich.* Die neue Türkei in ihrer Entwicklung von 1908—1915. Leipzig: Veit 1915. 32 p.

*

- Fehlinger, H.* Wirtschaftliche und soziale Zustände im indischen Reich. *ZSozialwiss.* 1915. 6, 10. p. 636—645; 11. p. 714—721.
- Németh J.* Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia közgazdasági leírása. *KözgazdSz.* 1915. 54, 3. p. 581—603; 4. p. 698—720.
- Lepelletier, F.* La Lorraine économique. *RéfSoc.* 1915. 70, 3—4. p. 164—70.
- Quaatz, R.* Belgiens Stellung in der Weltwirtschaft. *Weltwirtsch.* 1915. 5, 7. p. 126—129.
- Van Millingen, J. R.* Cyprus: its present and its future. *ContempRev.* 1915. 597. p. 327—33.
- Vogel, E. H.* Die Entwicklung der englischen Volkswirtschaft seit den 70-er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. *StatistMonatschr.* 1915. 20, 9. p. 495—35.

380.9 Gazdaságtörténet

- Foster, W.* The English factories in India, 1651—1654. Oxford: Univ. Pr. 1915. 39, 324 p.
- Gras, Noman Scott Brien.* The evolution of the English corn market, from the twelfth to the eighteenth century. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. 1915. 13, 498 p.
- Lipson, E.* An introduction to the economic history of England. Vol. 1. London: Black 1915.

Mach, Ernst. Kultur und Mechanik. Stuttgart: Speman 1915. 86 p.

Mitchell, Sydney Knox. Studies in taxation under John and Henry III. New-Haven: Yale Univ. Pr. 1914. XIII, 407 p.

Robinson, E. Van Dyke. Early economic conditions and the development of agriculture in Minnesota. Minn: Univ. of Minn. 1915. 5, 306 p.

Rudolph, F. (hg.) Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der rheinischen Städte. 1. Bonn: Hanstein 1915. XX, III, 96 u. 866 p.

Segre, Arturo. Manuale di storia del commercio. Turin: Lattes 1915. 513 p.

Sieveking, Heinr. Grundriss der neueren Wirtschaftsgeschichte vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. 2. Aufl. Leipzig: Teubner 1915. IV, 104 p.

Schleese, Kurt. Die Handelsbeziehungen Oberdeutschlands, insbes. Nürnbergs, zu Posen im Ausgang des Mittelalters. Posen: Decker 1915. IV, 90 p.

Zimmer, Karl. Ursprung und Begründung des kanonischen Zinsverbotes. Heidelberg: Rössler & Herbert 1915. 114 p.

**

Eberstadt, R. Das Aufsteigen des Handwerkerstandes im Mittelalter. *SchmollersJB.* 1915. 39, 4. p. 99—130.

Neurath, O. Beiträge zur Geschichte der Opera Servilia. *ArchSozWiss.* 1915. 41, 2. p. 438—65.

Miljukoff, P. Zur Geschichte des russischen Adels. *ArchSozWiss.* 1915. 41, 1. p. 88—109.

Miljukoff, P. Zur Geschichte des russischen Bauernstandes. *ZSozialwiss.* 1915. 6, 8—9. p. 550—571; 10. p. 646—658.

381 Gazdaságpolitika

Hamilton, Walton H. Current economic problems. Chicago: Univ. of Chic. 1915. 39, 789 p.

Oppelt. Allgemeine Wirtschaftskunde. Th. 1—2. Leipzig: Bibliogr. Inst. 1915.

*

Plotting, A. Wirtschaftspolitik. *Polit-AnthropolRev.* 1914. 13, 5. p. 238—50.

Schmoller, G. Die Entstehung der deutschen Volkswirtschaft und der deutschen Sozialreform. *SchmollersJB.* 1915. 39, 4. p. 1—32.

381 : 355 Gazdaságpolitika és a háború

- American Academy of Political and Social Science.* America's Interests after the European war. Philadelphia: The Academy 1915. 11, 323.
- Biermann, W. E.* Volkswirtschaftliche Lehren des Weltkrieges. Berlin Wilmersdorf: Rothschild 1915. IV, 34 p.
- Brandt, Otto.* Wirtschaftskultur und deutsche Verwaltung der besetzten Gebiete in Feindesland. Essen: Baedeker 1915. 113 p.
- Clapp, E. Jones.* Economic aspects of the war. New-Haven, Ct.: Yale Univ. 1915. 14, 340 p.
- The chance for British firms in the rebuilding of Belgium. London: Techn. Journals 1915. 37 p.
- Drahn, Ernst.* Friedrich Engels als Kriegswissenschaftler. (Kultur u. Fortschritt 524/525.) Leipzig: Dietrich 1915. 30 p.
- Edgeworth, F. Y.* On the relation of political economy to war. London: Milford 1915.
- Furlan, W.* Die Privatunternehmung im Kriegs- und Krisenfälle. Genf: Soullier 1915. 36 p.
- Gündisch, Guido.* Der Krieg, das Volk und die Wirtschaft, Hermannstadt: Krafft 1915. 19 p.
- Hirst, F. Wrigley.* The political economy of war. New York 1915. 12, 327 p.
- Ibanez de Ibero, C.* Une enquête en Allemagne. La situation politique, économique et financière de l'Empire Allemand pendant la guerre. Préface de Maurice B a r r è s. Paris: Lafitte 1915. XIII, 318 p.
- Jones, J. H.* The economics of war and conquest. London: King 1915. 160 p.
- Lenz, Friedrich.* Macht und Wirtschaft. 1. Tl. Die Voraussetzungen des modernen Krieges. München: Bruckmann 1916. XIII, 235 p.
- Sartorius, v. Waltershausen.* Das Auslandskapital während des Weltkrieges. Stuttgart: Enke 1915. 53 p.
- Lévy, Raphael-Georges.* Effets économiques de la mobilisation austro-hongroise. Paris: Alcan 1914. 66 p.
- Pipia, Umberto.* Lo stato di guerra e i contratti commerciali. Milano: Soc. ed. libr. 1915. 10 p.
- Sturm, Georg.* Die Lehren Gustav Buchlands als Grundlage für unsere Volksernährung und Wirtschaftspolitik. Berlin: D. Tagesztg. 1915. 16 p.
- *
- Aschley, W. J.* The economic conversion of England. Scientia. 1915. 2, 8. p. 121—34.
- Aschley, W. J.* The economical ride of the European conflagration. Scientia. 1915. 8, 1. p. 56—70.
- Ballod, C.* Russlands Volkswirtschaft und Staatshaushalt im zweiten Kriegsjahr. BankA. 1915. 15, 5. p. 84—87.
- Barker, J. E.* The secret of Germany's strength. NinetCent. 1915. 78, 461. p. 10—43.
- Blondel, S.* La situation économique de l'Allemagne. RéfSoc. 1915. 69, 1—2. p. 50—65.
- Bruignac, J. D.* La réparation des dommages de guerre. RéfSoc. 1915. 69, 7—8. p. 245—57.
- Eggenschwyler, W.* Statistisches zum Problem: Krieg, Produktionsfortschritt und Preisbewegung. SchmollersJB. 1915. 39, 4. p. 343—74.
- Faure, F.* La coût de la guerre. RevPolParl. 1915. 84, 250. p. 321—33; 85, 251. p. 50—60.
- Fuster, E.* L'organisation du marché du travail et la guerre. 1915. 85, 253. p. 321—40.
- Hauser, R.* Amerika und der Krieg. BankA. 1915. 15, 2. p. 25—30.
- Hyndman, H. M.* Thrift no panacea without increased production. NinetCent. 1915. 78, 463. p. 714—28.
- Lauwick, M.* La situation économique de la Russie. RevPolParl. 1915. 83, 247. p. 439—49.
- La lega economica della vittoria e della pace. NuovaAnt. 1915. 50, 1044. p. 161—76.
- Levy-Bruhl, L.* Les causes économiques et politiques de la conflagration européenne. Scientia. 1915. 1, 1. p. 41—55.
- Mai, A.* Die Kriegswirtschaft. NeueZeit. 1915. 34, 1, 3. p. 65—71; 4. p. 102—106; 5. p. 137—145.
- Mayer, A.* Zur Geschichte und Theorie des Moratoriums. SchmollersJB. 1915. 39, 4. p. 181—228.
- Pereszlényi P.* Adatok Anglia háborús közgazdaságához. KözgazdSz. 1915. 54, 4. p. 687—697.
- Pinner, F.* Die wirtschaftliche Tätigkeit der Militärbehörden. Bank. 1915. 12 p. 1094—1106.
- Quessel, L.* Die treibenden Kräfte des Weltkrieges. NeueZeit. 1915. 34. 1, 3. p. 72—82.

- Rogers, L.* The American Congress and the export of war munitions. *ContempRev.* 1915. 600. p. 718—28.
- Steel-Maitland, A.* The economic strain on England and on Germany. *NinetCent.* 1915. 77, 460. p. 1325—35.
- Whishaw, B.* England's commercial war an Germany. *NinetCent.* 1915. 77, 456. p. 445—51.
- Yusuf Ali, A.* India's service in the war. *ContempRev.* 1915. 598. p. 446—56.

381.2 Vállalat, vállalkozás

- Bachmann, Ferdinand.* Organisationsbestrebungen in der deutschen Tuch- u. Wollwarenindustrie. Karlsruhe i. B.: Braun 1915. 123 p.
- Berkovits Jenő.* Részvénytársaságok szanalása. Bp.: Benkő 1915. VIII, 54 p.
- Böhm, Rich. C.* Der Kunstseideglühkörper kein Monopol. Leipzig: Fock 1915. 65 p.
- Cassau, Th. O.* Demokratie und Grossbetrieb. München: Duncker 1915. 30 p.
- English, Erich.* Über die finanziellen Garantien des Aktienkapitals und der Reserven bei den Aktiengesellschaften auf dem Gebiete der Sachversicherung. Langensalza: Wendt 1915. VIII, 112 p.
- Fränkel, Franz.* Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung. Tübingen: Mohr 1915. XVI, 293 p.
- Herrick, Clay.* Trust companies; their organization, growth and management. New York: Bankers Publ. 1915. 8, 502 p.
- *
- Calmes, A.* Besonderheiten der Kapitalanlage in Frankreich. *ZSozialwiss.* 1915. 6, 11. p. 691—697; 12. p. 775—789.
- Curato, R.* Della organizzazione industriale e commerciale in Italia. *NuovaAnt.* 1915. 50, 1050. p. 535—42.
- Meissner, F.* Die städtischen Betriebe während des Krieges. *Gewerksch.* (Berl.) 1915. 19, 47. p. 753—57.
- Sombart, W.* Die Entstehung der kapitalistischen Unternehmung. *ArchSozWiss.* 1915. 41, 2. p. 299—334.
- Die Unternehmerorganisationen im Kriege. *ArchSozWiss.* 1915. 41, 1. p. 277—97.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

- Diemer, Hugo.* Industrial organisation and management. Chicago: La Salle Exten. Univ. 1915. 15, 291 p.
- Fisch, S. C. L.* Engeneering economics. New York: Mc Graw Hill 1915. 217 p.
- Hickernell, Warren F.* Methods of business forecasting based on fundamental statistics. Chicago: La Salle Exten. Univ. 1915. 26 p.
- Robinson, Maurice H.* Organising a business. Chicago: La Salle Exten. Univ. 1915. 6, 269 p.
- *

- Arena, O.* Sui principii d'organizzazione scientifica del lavoro industriale. *NuovaAnt.* 1915. 50, 1048. p. 266—77.

381.63 Közélelmezés

- Fröhlich, Richard.* Krieg, Nahrung, Alkohol. Wien: Abstinentenbd. in Österreich 1915. 23 p.
- Gruntzel, Josef.* Preistreiberei. Wien: Hölder 1915. 24 p.
- Harms, Bernhard.* Kieler Organisation zur Sicherung der Volksernährung. Kiel: Geschäftsstelle 1915. 32 p.
- Rveim, Sens.* Kornproblemet. Vil korn-told gagne landet og bonden? *Kristiania: Norli* 1915. 57 p.
- *

- Fayer P.* Anglia gondoskodása czukorszükségletéről a háborúban. *KözgazdSz.* 1915. 54, 5. p. 755—759.
- Hilton, J.* Germany's food problem and its' kontrolle. *NinetCent.* 1915. 77, 45° p.
- Renwick, W. H.* Sea freights and the cost of food. *NinetCent.* 1915. 77, 457. p. 718—28.
- Wohltmann, F.* Kann Deutschland ausgehungert werden? *KühnArch.* 1915. 6, 1. p. 51—56.
- Wohltmann, F.* Unsere Kartoffelernte und Volksernährung. *KühnArch.* 1915. 6, 1. p. 60—68.

382 Bányászat

- Bauer, Julius.* Russlands Steinkohlen-vorkommen und deren Ausbeutung. Teplitz-Schönau: Becker 1916. 23 p.
- Rutledge, S. J.* The use and misuse of explosives in coal mining. Washington: Gov. Pr. Office 1914. 51 p.

383 Mezőgazdaság

- Charbonnier, Jean.* Elektrische Überlandwerke und Landwirtschaft. Berlin: Loesdau 1914. 54 p.
- Foght, Harold W.* Rural Denmark and its schools. New York: Macmillan 1915. 15, 355 p.
- Heimerle.* Die Landesmeliorationen der Rheinprovinz. Berlin: Parey 1915. 112 p.
- Jaroslav, Benno.* Zur Erschliessung des deutschen Heidelandes. Berlin: Parey 1915. VIII, 218 p.
- Kruschwitz.* Erfolge und Aussichten des Kriegsgemüse- und Kleingartenbaues in Sachsen. Dresden: Zentralstelle f. Wohnungsfürs. 1915. 63 p.
- Laur, E.* Die Zukunft der schweizerischen Landwirtschaft. Zürich: Druck d. N. Z. Z. 1915. 24 p.
- Sicht, Otto.* Landwirtschaftliches und Volkswirtschaftliches. Magdeburg: Faber 1915. 12 p.
- Maass, C.* Das Veterinärwesen einschliesslich einiger verwandter Gebiete in Russland. Berlin: Springer 1915. 80 p.
- Unter, Martin.* Die landwirtschaftlichen Welthandelsartikel Rumäniens. Berlin: Gottlieb 1915. 108 p.

*

- Bersusan, S. L.* War and the farmers. *NinetCent.* 1915. 77, 458. p. 830—40.
- Cséser L.* Az erdélyi mezőgazdaság földrajzi vázlata. *KözgazdSz.* 54. 6, p. 824—840.
- Kropotkin, S.* Intensive farming in Flanders. *ContempRev.* 1915. 595. p. 105—12.
- Németh J.* Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia erdei. *KözgazdSz.* 1915. 54. 6, p. 841—854.
- Pribram, K.* Der Wert des landwirtschaftlichen Grundbesitzes in Ungarn und Österreich. *StatistMonatschr.* 1915. 20, 7—8. p. 421—69.
- The progress of small holdings. *Economist(Lond.)* 1915. 80, 3743. p. 977—79.
- Ricard, J. H.* La vie paysanne. *RevPolParl.* 1915. 85, 253. p. 358—73.
- Stebbing, E. P.* The effect of six months war on the timber supplies. *NinetCent.* 1915. 78, 461. p. 204—17.
- Stebbing, E. P.* Timber supplies and the war. *NinetCent.* 1915. 77, 456. p. 467—78.
- Wohltmann, F.* Lage und Aussichten des deutschen Zuckerrübenbaues. *KühnArch.* 1915. 6, 1. p. 56—60.

55. köt. 3. sz.

Zolla, D. Revue des questions agricoles. *RevPolParl.* 1915. 82, 245. p. 156—66.

384 Iparpolitika

- Laur, E.* Industrie und Landwirtschaft. Zürich: Rascher 1915. 27 p.
- Sprague, Franklin M.* Made in Germany; with an introduction by Theodor Roosevelt. Boston: Pilgrim 1915. 11, 218 p.

*

- Alden, P.* Labour unrest and the war. *ContempRev.* 1915. 596. p. 146—57.
- Die Industrie Schwedens während des Krieges. *Handelsmus.* 1915. 30, 40. p. 621—23.
- Köhler, F.* Die türkische Industrie und ihre Zukunftsaufgaben. *Weltwirtsch.* 1915. 5, 8. p. 156—158.
- Koch, D. P.* Japans Industrie und der Weltmarkt. *Weltwirtsch.* 1915. 5, 7. p. 129—133.
- Shadwell, A.* The industrial factor in the war. *NinetCent.* 1915. 78, 462. p. 229—46.

384:— Egyes iparágak

- Benes, Eduard.* Ökonomische Bedeutung der Alkoholproduktion und der Krieg. Leipzig: Dietrich 1915. 47 p.
- Donald, W. J. A.* The Canadian iron and steel industry; a study in the economic history of a protected industry. Boston: Mifflin 1915. 15, 376 p.
- Dreger, Mor.* Beginn u. Blüte d. Wiener Seidenweberci. Wien: Artaria 1915. 76 p.
- Dunbar, Donald.* The tin-plate industry. Boston: Mifflin 1915. 133 p.
- Eisenlohr, Roland.* Flugwesen und Flugzeugindustrie der kriegführenden Staaten. Stuttgart: D. Verlags-Anstalt 1915. 36 p.
- Gafey, Hugo.* Krieg u. Textilindustrie. Berlin: Simion 1915. 36 p.
- Hesse, A. & H. Grossmann.* Englands Handelskrieg und die chemische Industrie. Stuttgart: Enke 1915. 304 p.
- Jacobs, Paul.* Zuckerindustrie und Zuckerhandel im Kriegsjahre 1914/15. München: Duncker 1915. 54 p.
- Schantz, Moritz.* Baumwoll-Anbau, -Handel und -Industrie in den Vereinigten Staaten v. Nordamerika.

15

2. Aufl. Berlin: Kolonial Wirtschaftskomitee 1915. VI, 513, 645 p.
Schmidt, Rudolf. Von märkischen Mühlen und Müllern. Eberswalde: Jancke 1914. 15 p.
Tilmant, Jules. L'après-guerre. L'industrie des matières colorantes en France. Ronen: Giriond 1915. 96 p.

*

- Jacobs, P.* Zuckerindustrie und Zuckerhandel im Kriegsjahre 1914—15. SchmollersJB. 1915. 39, 4. p. 131—80.
Renwick, W. H. The coal industry under war conditions. *NinetCent.* 1915. 78, 462. p. 413—28.

385 Közlekedés

- Kes, Water.* Öffentliche Kraftwagenlinien im Weltverkehr. Berlin: Heymann 1914. VIII, 81 p.

*

- Bottini, E.* I mezzi di comunicazione usati dai vari eserciti nell'attuale conflitto. *NuovaAnt.* 1915. 50, 1044. p. 251—68.
Bright, Ch. Telegraphs in war time. *NinetCent.* 1915. 77, 458. p. 861—78.

385.5 Vasútügy

- Hennig, Richard.* Die deutschen Bahnbauten in der Türkei, ihr politischer, militärischer u. wirtschaftl. Wert. Leipzig: Veit 1915. 32 p.
Illgen, Hans. Die rechtlichen Beziehungen der preussischen Eisenbahnen zur Reichspostverwaltung. Bonn: Cohen 1915. IV, 70 p.

*

- Dunn, S. O.* The matter with railway regulation. *NorthAmRev.* 1915. 202, 5. p. 736—45.
Jennings, H. J. Home railways during the war. *NinetCent.* 1915. 77, 458. p. 920—33.
Krakauer, V. Neue Richtlinien im Eisenbahnverkehr. *Handelsmus.* 1915. 30, 51. p. 785—87.
Peschand, M. Le relèvement des tarifs des chemins de fer aux Etats-Unis. *RevPolParl.* 1915. 84, 248. p. 21—43.
Peschand, M. Les chemins de fer français et la guerre. *RevPolParl.* 1915. 85, 251. p. 28—49.
Peschand, M. Les chemins de fer de la Grande-Bretagne et la guerre. *RevPolParl.* 1915. 85, 252. p. 173—91.

- Tänzer, J.* De bosnisch-herzegowinischen Eisenbahnen in den Jahren 1909—1913. *StatistMonatschr.* 1915. 20, 7—8. p. 470—80.

385.6 Hajózás

- Bennet, Ira, Elbert etc.* History of the Panama Canal; its construction and builders. Washington: Historical Pub. 1915. 11, 543 p.
Frei, Johann. Die wirtschaftliche Bedeutung der Rheinschiffahrt für die Schweiz. Frauenfeld: Huber 1915. VI, 158 p.
Hilgard, K. E. Über Geschichte und Bau des Panama-Kanales. Zürich: Füssli 1915. 113 p.
Simpson, Doris. The Panama Canal. Geneva: Soullier 1915. 74 p.
Spears, J. Randolph. The story of the American merchant marine. New York: Macmillan 1915. 27, 340 p.

*

- Bauer A.* Holland kikötök. *KözgazdSz.* 1915. 54, 3. p. 615—627; 5. p. 760—782.
Bellet, D. Le port d'Arkangel et son rôle possible. *RevPolParl.* 1915. 84, 250. p. 382—91.
Colson, C. Les recettes à titres des transports. *RevPolParl.* 1915. 82, 244. p. 205—20.
Huebner, G. G. Economic aspects of the Panama Canal. *AmEconRev.* 1915. 5, 4. p. 816—29.
Wehberg, H. Die Freiheit der Meere. *Weltwirtsch.* 1915. 5, 9. p. 178—182.

386 Kereskedelmi politika

- Jevons, H. Stanley.* The British coal trade. London: Paul 1915. 876 p.
März, Johannes. Die Zukunft des deutschen Aussenhandels. Berlin: Kalkoff 1915. 88 p.
Rouquete, Louis. La France aux Etats-Unis. Comment concurrencer le commerce allemand. Paris: Berger-Levrault 1915. 59 p.
Shaw, A. Wilkinson. Some problems in market distribution. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. 1915. 119 p.
Zuckermann, S. Der Warenaustausch zwischen Russland und Deutschland. Berlin: Verlag Russ. Kurier 1915. 16 p.

*

- Horváth Ö.* A gabonabehozatali jegyek meghonosításáról. KözgazdSz. 1915. 54, 4. p. 661—686.
- Hubback, J. H.* War time in the grain trade. *NinetCent.* 1915. 78, 463. p. 651—63.
- Our foreign trade. *Economist(Lond.)* 1915. 81, 3768. p. 808—10.
- Der Handelsverkehr mit den besetzten Gebieten Polens. *Handelsmus.* 1915. 30, 52. p.
- Lauret, R.* Le commerce de la France avec les États balkaniques. *RevPol-Parl.* 1915. 84, 249. p. 245—62.
- Piggott, F.* Cotton as contraband of war. *NinetCent.* 1915. 78, 463. p. 500—6.
- Piggott, F.* The neutral merchant. *NinetCent.* 1915. 77, 458. p. 729—51.
- Piggott, F.* The neutral merchant and the freedom of the sea. *NinetCent.* 1915. 78, 462. p. 247—70.
- The quantity and value of our foreign trade. *Economist(Lond.)* 1915. 80, 3730. p. 307—9.
- The trade balance. *Statist.* 1915. 86, 1972. p. 675—77.
- Zwiedeneck, O.* Handelspolitischen Beziehungen Serbiens zu Österreich-Ungarn. *WeltwirtschA.* 1915. 6, 1. p. 89—123; 2. p. 383—409.

386.3 Vámpolitika

- Töndry, Hans.* Wirtschaftliche Unabhängigkeit (der Schweiz?). Zürich: Rascher 1915. 31 p.

*

- Graham, D.* Laisser-faire or protection? *NinetCent.* 1915. 77, 457. p. 698—717.
- Horwill, H. W.* The story of a war tariff. *ContempRev.* 1915. 599. p. 609—12.
- Reichlin, A.* Die Zollbelastung der schweizerischen Importe. *ZSchweiz-Statist.* 1915. 51, 4. p. 355—68.
- Schilder, S.* Schutzzöllnerische Vorstöße in Grossbritannien. *Handelsmus.* 1915. 30, 39. p. 605—8; 47. p. 725—28.

386.315 Vámszövetség

- Fenyő Miksa.* A vámszövetség formái. Bp.: Ráth 1915. 32 p.
- Fodor Oszkár.* Magyarország és a közép-európai vámunió. Bp.: Pénzvilág 1915. 29 p.
- Kobatsch, Rudolf.* Ein Zoll- und Wirtschaftsverband zwischen dem Deut-

- schen Reiche und Österreich-Ungarn. Berlin: Heymann 1915. VIII, 64 p.
- Wolf, Julius.* Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband. 2. Aufl. Leipzig: Deichert 1915. VI, 36 p.

*

- Friedmann, M.* Die deutsch-österreich-ungarische Wirtschaftsgemeinschaft. *SchmollersJB.* 1915. 39, 4. p. 375—90.
- Gothein, G.* Staatsrechtlichen Bedenken einer deutsch-österreichisch-ungarischen Zollunion. *Weltwirtsch.* 1915. 5, 8. p. 153—156.
- Matlekovits S.* Vámegyesülés Németországgal. *Városok L.* 1915. 10, 45. p. 358—61; 46. p. 368—69; 47. p. 376—78; 48. p. 386—88; 49. p. 397—98.

387 Pénz- és hitelügy

- Aretz, Pet.* Die Entwicklung der Diskontpolitik der Bank von England 1780—1850. Berlin: Heymann 1916. XII, 279 p.
- Powell, Elis T.* The evolution of the money market (1385—1915). London: The Financial News 1915. XV, 732 p.
- Goschen, G. J. G.* Theorie der auswärtigen Wechselkurse. Nach der 2. franz. Ausg. Léon Say's v. F. Stöpel. Frankfurt a. M. 1875. Anast. Neudruck. Berlin: Prager 1915. XII, 132 p.
- Spalding, W. F.* Foreign exchange and foreign bills. New York: Pitman 1915. 215 p.

387.1 Bankügy

- Baecker, Willy.* Die deutschen Banken im Jahre 1914. Berlin: Christians 1915. 50 p.
- Brisman, Sven.* De moderna affärsbankerna. Stockholm: Norstedt 1915. XIII, 587 p.
- Combat, F. J.* Les affaires, la bourse, les banques et la guerre. Paris: Berger-Levrault 1915. 91 p.
- Hotz, Lean.* I. Das Prolongationsgeschäft (Report u. Deport) unter besond. Berücksichtigung der Verhältnisse d. Berliner u. d. Züricher Börse. II. Das tägliche Geld. (Call money.) Zürich: Schulthess 1915. 80 p.

- Keesing, L.* Geld, Bankreserven und Bankausweise in den Vereinigten Staaten nach dem Inkrafttreten des „Federal reserve act“. Berlin: Guttentag 1915. 30 p.
- Sitiesco, Pantelimon M.* Die Kreditbanken Rumäniens. Craiova: „Ramari“ Verl. 1915. 90 p.
- Wolff, Siegfried.* Das Gründungsgeschäft im deutschen Bankgewerbe. Stuttgart: Union 1915. VIII, 284 p.

*

- Eschwege, L.* Disagiogewinn der Hypothekenbanken. Bank. 1915. 11. p. 992—1000.
- Hoffmann, W.* Deutschen Banken in der Türkei. WeltwirtschA. 1915. 6, 2. p. 410—421.
- Kaumann.* Die Verstaatlichung des Bankwesens. PolitAnthropRev. 1915. 13, 12. p. 646—58.
- Lévy, R. G.* Le rôle des banques d'émission dans la guerre actuelle. RéfSoc. 1915. 69, 7—8. p. 258—80.
- Schweizerische Nationalbank.* Das schweizerische Bankwesen in den Jahren 1906—1913. ZeitschrSchweiz-Statist. 1915. 51, 4. p. 369—435.
- World banking and the war. Statist. 1915. 86, 1965. p. 177—84.

387.4 Pénz Valuta

- Conant, Charles A.* A history of modern banks issue. New York: Knickerbocker Pr. 1915. XIII, 783 p.
- Westrup, Alfred B.* The new philosophy of money. Chicago: Selbstverl. 1915. 174 p.

387.6 Értékpapir Értéktözsdé

- Kennedy, Sidney S.* Help your consols. A few notes on the future value of consols and some reasons why they should not be converted. London: Aldine Publ. Co. (1915.) 11 p.
- Meyer, Johs. Alfred.* Die Dividenden- u. Zinsengarantien bei Aktiengesellschaften. Aarau: Sauerlander 1915. XVI, 152 p.

*

- Heyn, O.* Scheck und Banknote. ZSozialwiss. 1915. 6, 12. p. 722—730.
- Moeller, H.* Betrachtungen über den Scheckverkehr in England und Deutschland. Bank. 1915. 11. p. 1000—1010.
- Il risveglio della speculazione. Le

- borse ed i riporti. NuovaAnt. 1915. 50, 1047. p. 123—32.
- Schoele, O.* Der Postscheckverkehr und die Banken. Bank. 1915. 10. p. 902—912.
- Wertheimer, L.* Rechtsverhältnisse von Inhaberpapieren, die infolge kriegerischer Ereignisse in Verlust geraten sind. BankA. 1915. 15, 2. p. 35—40; 3. p. 51—53.

387.7 Hitelügy

- Altrock, Walter v.* Der landwirtschaftliche Kredit in Preussen. (Veröff. d. kgl. preuss. Landes-Ökonomie-Kollegiums, 17.) Berlin: Parey 1915. XV, 293 p.
- Blanton, B. H.* Credit, its principles and practice. New York: Ronald Press Co. 1915. 319 p.
- Jager, A.* Crediet op vorderingen. Amsterdam: Kruyt 1915. XI, 76 p.
- Liesse, André.* L'organisation du crédit en Allemagne et en France. Paris: Berger-Levrault 1915. 170 p.
- Meyer, Fritz.* Hausbesitz und Realcredit unter der Herrschaft der Kriegsgesetzgebung. Spandau: Verlagsbuchh. d. Zentralverl. d. Haus- u. Grundbes.-Vereine Deutschl. 1915. 49 p.
- Schwartz, Frdr.* Städtischer Grundcredit und Tilgungshypothek. Berlin: Guttentag 1915. 91 p.
- Waldmüller, Gustav.* Württembergs Kreditinstitute für Handel und Industrie. Borna-Leipzig: Noske 1915. 61 p.
- Zentralverband der Haus- und Grundbesitzvereine Deutschlands.* Hypotheken u. Hypothekenbanken während des Krieges. Spandau: Verlagsbuchh. d. Zentralverb. 1915. VII, 80 p.
- Zentralverband der Haus- und Grundbesitzer Deutschlands.* Linderung der Realkreditnot während des Krieges. Spandau: Verlagsbuchh. d. Zentralverb. 1915. 47 p.

*

- Economia e credito. NuovaAnt. 1915. 50, 1050. p. 520—34.
- Eschwege, L.* Immobiliarkredit und Kleinhaus. Bank. 12. p. 1106—1116.
- Matthias.* Die Staatshilfe bei zweiten Hypotheken. BankA. 1915. 15, 1. p. 6—12.
- Putnam, G. E.* Agricultural credit legislation and the tenancy problem. AmEconRev. 1915. 5, 4. p. 805—15.

388 Biztosításügy

Aemmer, F. Die öffentliche Krankenkasse des Kantons Basel-Stadt. Basel: Wepf 1914. IV, 24 p.

Marschner, Robert. 25 Jahre Arbeiter-Unfall-Versicherung. Prag: 1915. V, 201 p.

*

Braun, H. Aus der Geschichte der Lebensversicherungstechnik. ZVersicherungswiss. 1915. 15, 6. p. 626—543.

Breiter, A. Einiges zur Frauenversicherung. ZVersicherungswiss. 1915. 15, 6. p. 601—620.

Gimkiewicz, B. Erfahrungen und Beobachtungen bei Fusionen von Lebensversicherungs-Gesellschaften. ZVersicherungswiss. 1915. 15, 6. p. 585—600.

Sinking of the „Lusitania“ and the insurance loss. Economist(Lond.) 1915. 80, 3742. p. 927—29.

389 Állami pénzügy

Bruni, A. E. Il debito pubblico Italiano. Milano: Hoepli 1915. XII, 444 p.

Eheberg, Karl Thdr. v. Finanzwissenschaft. 13. Aufl. Leipzig: Deichert 1915. VIII, 631 p.

Hauser, F. Die Reichs-Finanzreform und die Probleme der Reform des schweizerischen Bundeshaushalts. Zürich: Buchh. d. schweiz. Grütlivereins 1915. XI, 148 p.

Plehn, Carl C. Government finance in the United States. Chicago: Mc Clurg 1915. 166 p.

Rogind, Sven. Danmarks stats- og kommuneskatter. En oversigt over den samlede stats- og kommunale beskatning. København: Gad 1915. 106 p.

Sherwell, Arthur. The Russian vodka monopoly. London: King 1915. 31 p.

*

Bell, F. F. The Illinois budget. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 73—85.

Cleveland, F. A. Evolution of the budget idea in the United States. AnnAmAcad. 191. 151. p. 15—35.

Fairlie, J. A. Budget making in Illinois. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 85—90.

Fitzgerald, I. J. Financial problems for Congress. NorthAmRev. 1915. 202, 6. p. 824—34.

Ford, H. J. Budget making and the work of government. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 1—14.

Heffernan, W. O. State budget making in Ohio. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 91—100.

Japan's finances. Economist(Lond.) 1915. 80, 3747. p. 1242—44.

Lowrie, S. G. The proper function of the state budget. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 47—63.

Miles, R. E. The budget and the legislature. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 36—46.

Neylan, J. F. California's state budget. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 69—72.

Rider, H. Select list of references in national, state, country and municipal budgets in the United States. AnnAmAcad. 1915. 151. p. 277—87.

389:355 Háború pénzügyei

Bellet, Daniel. Comment payer le frais de guerre. Paris: Recueil Sirey 1915. 162 p.

Combat, F. J. Les finances publiques et la guerre. Paris: Berger-Levrault 1915. 104 p.

Figard, Jean. Lendemain financiers d'une guerre. Léon Say ministre des finances après 1870—71. Paris: Alcan 1915. XI, 275 p.

Frewton, Moreton. A memorandum on the finance of the great war. London: Spottiswoode 1915. 21 p.

Jastrow, J. Geld und Kredit im Kriege. Jena: Fischer 1915. III, 97 p.

Landry, Ad. et B. Nogaro. La crise de finances publiques en France en Angleterre, en Allemagne. Paris: Alcan 1914. 264 p.

Lansburgh, Alfred. Die Kriegskosten-deckung und ihre Quellen. Berlin: Bank-Verlag 1915. 72 p.

Lawson, W. R. British war finance 1914/15. London: Constable 1915. 367 p.

Plaut, Th. Der Einfluss des Krieges auf den Londoner Geldmarkt. Jena: Fischer 1915. V, 105 p.

Stieda, Wilhelm. Krieg u. Finanzen. Berlin: Kameradschaft 1915. 40 p.

Thalbitzer, Carl. Kriege og krigsfinansier. Kjobenhavn: Gyldendal 1915. 205 p.

Uebelhör, M. Frankreichs finanzielle Oligarchie. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anst. 1915. 38 p.

Westermann, W. M. Dekking van oorlogslasten. Rotterdam: Brusse 1915. VIII, 95 p.

*

- Barkes, E.* Britain's war finance and economic future. *NinetCent.* 1915. 78, 466. p. 1233—62.
- Barthélemy, J.* Le droit à la réparation des dommages de guerre. *RevPolParl.* 1915. 83, 246. p. 201—18.
- The cost of the war and its financial effects during the year 1915. *Economist(Lond.)* 1915. 81, 3773. Supplement. 19 p.
- Crammond, E.* High finance and the danger of premature peace. *NinetCent.* 1915. 78, 463. p. 477—94.
- The crumbling credit of the belligerent states. *Economist(Lond.)* 1915. 81, 3749. p. 7—9.
- Les finances de la France pendant la guerre. *RevPolParl.* 1915. 82, 244. p. 310—14; 83, 245. p. 28—47; 246. p. 315—25.
- The financial cost and economic results of the two Balkan wars. *Economist(Lond.)* 1915. 81, 3755. p. 251—52.
- Financing the war. *Statist.* 1915. 86, 1967. p. 455—61.
- French and Italian war finance. *Economist(Lond.)* 1915. 81, 3757. p. 318—19.
- Gerloff, W.* Die Finanzierung des Weltkrieges. *DStatistZentralBl.* 1915. 7, 10. p. 273—310.
- Girerd, C.* Les trésoriers-payeurs généraux et la guerre. *RevPolParl.* 1915. 83, 246. p. 193—98.
- Hartung, H.* Die englisch-französische Anleihe in den Vereinigten Staaten. *BankA.* 1915. 15, 4. p. 65—70.
- Hobhouse, C.* The financial situation. *ContempRev.* 1915. 596. p. 137—45.
- Hobson, J. A.* The war loan as an instrument of economy. *NinetCent.* 1915. 78, 463. p. 691—701.
- Holden, E. H.* The war and the worlds money market. *Satist.* 1915. 83, 1927. Supplement. I—V. p.
- Jennings, H. J.* The third war budget. *NinetCent.* 1915. 78, 464. p. 755—66.
- Jennings, H. J.* Why not a currency loan? *NinetCent.* 1915. 78, 466. p. 1225—32.
- Landry, A.* Les origines, les chances, les lendemains de la guerre actuelle. *Scientia.* 1915. 1, 2. p. 181—89.
- Landesberger, J.* Geld- und Kreditwesen Österreich-Ungarns im Kriege. *WeltwirtschA.* 1915. 6, 2. p. 422—439.
- Lansburgh, A.* Die grossen Notenbanken im Dienste der kriegführenden Staaten. *Bank.* 1915. 6. p. 499—512; 7 p. 587—598; 8. p. 691—706; 9. p. 791—807; 10. p. 885—901; 11. p. 979—991; 12. p. 1073—1094.
- Larnaude, F.* Les réparations des dommages causés par la guerre. *RevPolParl.* 1915. 83, 247. p. 417—38.
- Manduit, R.* La répartition des dommages causés par la guerre. *RevPolParl.* 1915. 82, 243. p. 132—39.
- Mauer, H.* Kriegskontribution und Döänenbeleihung in Preussen zu Anfang des 19. Jahrhunderts. *BankA.* 1915. 15, 5. p. 93—97.
- Peschaud, M.* Les effets de la guerre sur le budget de la Suisse. *RevPolParl.* 1915. 82, 243. p. 120—31.
- Pigou, A. C.* Sources and methods of paying for the war. *ContempRev.* 1195. 600. p. 706—17.
- The second war budget. *Economist(Lond.)* 1915. 81, 3761. p. 463—64.
- The past and future costs of the war. *Economist(Lond.)* 1915. 80, 3741. p. 889—90.
- Ribot.* La situation financière de la France. *RevPolParl.* 1915. 83, 246. p. 326—30; 247. p. 512—17.
- The russian budget. *Statist.* 1915. 84, 1938 p. 97—98.
- La situatioan financière pendant la guerre. *RevPolParl.* 1915. 84, 248. p. 142—45; 249. p. 307—12.

389.2 Állami adók és illetékek

Dresden. Steuerordnungen für die Stadt. Dresden: Buchdr. der Gützschen Stiftung 1915. 115 p.

Fuisting, B. Die preussischen direkten Steuern. 1. Bd. Kommentar zum Einkommensteuergesetz. Nach d. Tode d. Verf. bearb. v. Strutz. 8. Aufl. 1. Hälfte. Berlin: C. Heymann 1915. XX, 812 p.

Haerecke, Ferd. Der Wertzuwachssteuergedanke in Deutschland. Berlin: Heymann 1915. IV, 53 p.

Hoffmann, Alex. Die Kummunalbesteuerung in Italien. Jena: Fischer 1915. VII, 207 p.

Neubrand, Arthur. Die Belastung mit direkten Staatssteuern in Preussen, Bayern, Sachsen, Württemberg und Baden. Borna-Leipzig: Noske 1915. VIII, 68 p.

Wettstein, Walter. Die Steuerreform im Kanton Zürich. Zürich: Rascher 1915. 224 p.

- Clark, E. C.* Income-tax and national service. *NinetCent.* 1915. 78, 461. p. 83—86
- Dove, H.* Problem der Besteuerung der Kriegsgewinne. *BankA.* 1915. 15, 1. p. 3—6.
- Dronke.* Die Steuerpflicht. *ZZollwesen.* 1915. 15, 7. p. 193—97; 8. p. 225—28.
- Gardner, H. B.* Census report on wealth, debt and taxation. *AmEcon-Rev.* 1915. 5, 4. p. 932—42.
- Hobson, J. A.* The coming taxation. *ContempRev.* 1915. 597. p. 284—95.
- Hoffmann.* Belgisches Abgabewesen. *ZZollwesen.* 1915. 15, 6. p. 161—67; 7. p. 197—205; 8. p. 228—36.
- Mallock, W. H.* The limits of super-taxation. *NinetCent.* 1915. 78, 463. p. 702—13.
- Marion, M.* L'impôt sur le revenu. *RevPolParl.* 1915. 82, 242. p. 29—34.
- Sintenis, G.* Gesetzentwurf über die Vorbereitung der Kriegsgewinnsteuer. *BankA.* 1915. 15, 5. p. 87—91.
- Valeroux, H.* L'impôt sur le revenu, d'après un économiste américain. *RéfSoc.* 1915. 70, 5—6. p. 227—38.

A TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIÁBAN FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE

- Adó- és Illetékügyi Szemle. AdóIllSz. (4)
- Allgemeines statistisches Archiv. Allg-StatistArch. (4)
- American economic review. *Amer-EconRev.* (4)
- American political science review. *AmPolScRev.* (4)
- Annalen für soziale Politik u. Gesetzgebung. *AnnSozPolGes.* (6)
- Annals of the American academy of political and social science. *Ann-AmAcad.* (6)
- Archiv für Frauenarbeit. *ArchFrauenarb.* (4)
- Archiv f. d. Geschichte d. Sozialismus u. d. Arbeiterbewegung. *ArchGesch-Soz.* (3)
- Archiv f. Eisenbahnwesen. *ArchEisenbahnw.* (6)
- Archiv f. exakte Wirtschaftsforschung. *ArchExakteWirtschForsch.* (4)
- Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. *ArchRechtsWirtschPhilos* (4)
- Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik. *ArchSozialwiss.* (6)
- Bank, Die. *Bank.* (12)
- Bank-Archiv. *BankArch.* (24)
- Bodenreform. *Bodenref.* (24)
- Budapesti Szemle. *BpSz.* (12)
- Concordia. *Concordia.* (24)
- Contemporary review. *ContempRev.* (12)
- Deutscher Ökonomist. *DÖkon.* (52)
- Deutsche Revue. *DRev.* (12)
- Deutsche Rundschau. *DRundsch.* (12)
- Deutsche Wirtschaftszeitung. *DWirtschZ.* (24)
- Deutsches statistisches Zentralblatt. *DStatZBl.* (10)
- Dokumente d. Fortschritts. *DokFortschr.*
- Economic Journal. *EconJl.* (4)
- Economist, The. *Economist(Lond.)* (52)
- Finanz-Archiv. *FinanzArch.* (2)
- Gewerkschaft, Die. *Gewerksch(Wien.)* (52)
- Handelsmuseum. *Handelsmus.* (52)
- Huszadik Század. *HuszSzáz.* (12)
- Internationale Agrarökonomische Rundschau. *InternAgrarökRdsch.* (12)
- Jahrbuch d. Bodenreform. *JBBodenref.* (4)
- Jahrbücker f. Nationalökonomie u. Statistik. *JBNationalök.* (12)
- Journal of political economy. *JIPolit-Econ.* (12)
- Kampf, Der. *Kampf.* (12)
- Közgazdasági Szemle. *KözgazdSz.* (12)
- Kühn Archiv. *KühnArch.*
- Magyar Figyelő. *MagyFigy.* (24)
- Magyar Gazdák Szemléje. *MagyGazdSz.* (12)
- Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye. *MagyMérnökK.* (52)
- Mezőgazdasági Szemle. *MezőgazdSz.* (12)
- Mitteilungen des k. u. k. Finanzministeriums. *MittFinanzminist.* (2)
- Munkanélküliség elleni küzdelem. *MunkanélkKüzd.*
- Munkásügyi Szemle. *MunkásüSz.* (24)

- Neue Zeit. NeueZ. (52)
 Nineteenth century. NinetCent. (12)
 North American review. NorthAmRev. (6)
 Nuova antologia. NuovaAnt. (24)
 Österreichischer Volkswirt. Österr-Volksw.
 Politisch - Anthropologische Revue. PolitAnthropRev.
 Quarterly journal of economics. Quart-JIEcon. (4)
 Recht u. Wirtschaft. Recht&Wirtsch. (12)
 Réforme Social. RéfSoc. (12)
 Reichs-Arbeitsblatt. RArbBl. (12)
 Revue économique internationale. Rev-EconInt. (12)
 Revue politique et parlementaire. Rev-PolParl. (12)
 Riforma sociale. RifSoc. (12)
 Scientia. Scientia. (12)
 Schmollers Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft im Deutschen Reiche. SchmollersJB. (4)
 Soziale Kultur. SozKult. (12)
 Soziale Praxis u. Archiv f. Volkswohlfahrt. SozPrax. (52)
 Soziale Rundschau. SozRund. (12)
 Sozialistische Monatshefte. SozMh. (26)
 Statist, The. Statist. (52)
- Statistische Monatschrift. StatistMschr. (12)
 Szociálpolitikai Szemle. SzociálpolSz. (12)
 Társadalmi muzeum szemléje. Társad-MuzSz. (4)
 Technik u. Wirtschaft. Techn&Wirtsch. (12)
 Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. VJHStatistD-Reichs. (4)
 Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte. VJSchrSozGesch. (4)
 Weltwirtschaft u. Weltverkehr. Weltwirtsch. (12)
 Weltwirtschaftliches Archiv. WeltwirtschArch. (4)
 Zeitschrift f. d. gesamte Versicherungswissenschaft. ZVersicherungswiss. (6)
 Zeitschrift f. d. gesamte Staatswissenschaft. ZGesStaatswiss. (4)
 Zeitschrift f. Politik. ZPolit. (4)
 Zeitschrift f. schweizerische Statistik. ZSchweizStatist. (4)
 Zeitschrift f. Sozialwissenschaft. ZSozialwiss. (12)
 Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung. ZVolkswirtschaft-SozPolVerw. (6)
 Zeitschrift f. Zollwesen u. Reichssteuern. ZZollwesen. (6)

A magyar szövetkezeti rendszer.

I. A Pestmegyei Hitelszövetkezet.

Azzal a kérdéssel: van-e különleges magyar szövetkezeti rendszer, eddig éppen nem foglalkoztunk. S ha most a kérdést felvetjük, szükséges, hogy a feleletet is megadjuk reá. Kijelentjük előre, hogy van magyar szövetkezeti rendszer, mely sokban eltér az általános szövetkezeti rendszertől, sőt a külön nemzeti rendszerektől is.

Itt van mindjárt a szövetkezeti tagok felelősségének a kérdése.

Midőn *Schulze-Delitzsch* Hermann városbíró, a németországi szövetkezetek első apostola, az 1847-iki inséges évtől kezdve, az 1849. év nyaráig különféle segítő és élelmező egyesületek alakításával, valamint városi malom és pékműhely felállításával foglalkozott, senki sem állítja, hogy ezekben szövetkezeteket szervezett volna. De midőn 1849. év őszén megalakítja és szervezi a czipészek børszerző társulatát és ezt a tagok egyetemleges vagyoni felelősségére építi föl, azt állapítják meg a német szövetkezeti írók, hogy ezzel megtalálta a szövetkezeti szervezkedés alapelvét, a tagok *egyetemleges felelősségét* a szövetkezet hitelezőivel szemben.

A szövetkezetek lényeges alapelve tehát az egyetemleges felelősség.

Kérdjük, megvan-e ez a magyar szövetkezetekben? A válasz reá az, hogy nincs meg és nem is volt meg.

A magyar szövetkezetek a tagok egyszeres, kétszeres és ötszörös felelőssége határáig mennek el; de sohasem az egyetemleges vagyoni felelősségig. Az uralkodó rend az egyszeres, a kétszeres és az ötszörös felelősség.

Ha végig tekintünk a magyar szövetkezeti intézménynek az 1840. évben kezdődő történetén, azt látjuk, hogy az 1887. évig alakult szövetkezetekben az egyszeres felelősség elve uralkodik. Közben alakult néhány szövetkezet kétszeres felelősséggel is; de ez ritka kivétel, a szabályt tehát nem érinti.

Midőn 1887. évben gróf Károlyi Sándor, helyesebben a Pestmegyei

Hitelszövetkezet meg kezdette alakítani a községi hitelszövetkezeteket, kiemeljük, hogy ezeket az üzletrészek kétszeres összegéig terjedő felelősség alapján szervezte; az üzletrészek egyszeres összegét, mely szövetkezetekként 40—100 korona közt váltakozott, öt év alatt heti, vagy havi részletekben kellett befizetni; az üzletrészek névértékének második összege csak veszteségek esetén, pótlólag volt volna befizetendő, a mire tudunkkal sohasem került a sor; tényleg tehát az egyszeres felelősség elvén épült fel a községi hitelszövetkezetek rendszere.

Maga a központ, vagyis a Pestmegyei Hitelszövetkezet, alapszabályai szerint is csak az egyszeres felelősség alapján állott. — Hogyan tudott tehát ily módon, a szövetkezeti lényeges alapelv ellenére, a tagok egyetemleges felelőssége nélkül a magyar szövetkezeti rendszer, mely csak is a Pestmegyei Hitelszövetkezet működésével kezdődik, gyökeret verni és kifejlődni? —

Igen egyszerűen oly módon, hogy először megalakult a szövetkezeti központ, melynek magának volt alaptőkéje, de volt hitele is. Azután ez a központ megalakította a vidéki, vagyis a községi hitelszövetkezeteket, melyeknek csekély alaptőkéjük lassan, évek során gyűlt össze, de volt nekik központi hitelük, melynek segélyével működésüket megkezdhették és folytathatták. A magyar szövetkezeti rendszer tehát nem alulról épült fel, hanem felülről kezdődött, a központtal.

Schulze-Delitzsch 1859-ben csak erkölcsi központot, u. n. *köteléket* létesít szövetkezetei részére; a pénzügyi központot, mely hivatva volt szövetkezeteit pénzzel ellátni, csak az 1865. évben alakítja meg. Ez a szövetkezeti bank betéti és részvénytársasági alapon állott s szövetkezetek alakításával, felügyeletével és ellenőrzésével nem foglalkozott.

Kitűnik ezekből, hogy a magyar szövetkezeti rendszer elűt a német rendszertől, a magyar szövetkezeti rendszer nem utánzat, hanem eredeti magyar alkotás, nem jobb ugyan a német rendszernél, de megfelel a mi hazai viszonyainknak; mert csak így felülről kiindulva s a szövetkezeti tagok egyetemleges felelősségének mellőzésével lehetett a szövetkezeti intézményt nálunk meghonosítani, kifejleszteni és elterjeszteni.

Az egyetemleges felelősség és a kétszeres felelősség közt tátongó különbség következtében az a kérdés merül fel, hogyan tudott a magyar szövetkezeti rendszer ily korlátolt vagyoni felelősséggel is életképes lenni?

Mivel a szövetkezeti központ alakította a falusi szövetkezeteket, e tényben rejlik az az ok is, hogy a központ ezzel kötelezettséget vállalt az általa alakított szövetkezetek hitelgényeinek kielégítésére. De a központ csak az egyszeres felelősség alapján állt; kérdés tehát, miként volt mégis képes feladatának: a községi hitelszövetkezetek pénzbeli szükségleteinek

eleget tenni? — Erre a központ, vagyis a Pestmegyei Hitelszövetkezet megalakításának körülményei és pénzügyi berendezése felel meg.

A Pestmegyei Hitelszövetkezetet — mint tudjuk — Pest vármegye alakította meg. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének Budapesten 1886. évi április 12-én tartott közgyűlése elé, gróf Károlyi Sándor megyebizottsági tag oly indítvánnyal járult, hogy a megyebeli gazdák és iparosok hitelének emelésére, pénzintézet volna alakítandó. Mivel pedig a vidéki hitelszövetkezetek sikeresen csak úgy működhetnek, ha erős központi pénzintézet támogatásában részesülnek, indítványozta, mondja ki a megyei közgyűlés, hogy úgy a vidéki hitelszövetkezetek, mint egy megyei központi pénzintézet mielőbbi létrehozatalának eszméjét örömmel üdvözlí és kilátásba helyezi, hogy ennek megvalósítását erkölcsileg és anyagilag lehetőleg támogatni fogja.

A vármegye közönsége ezt a nagy horderejű, üdvös és hazafias czélt felölelő indítványt — mint az ezt tartalmazó jegyzőkönyv mondja — örömmel üdvözölte és egész terjedelmében elfogadta. Egyben az indítványozó gróf Károlyi Sándor elnöklete alatt, a megyei bizottsági tagok közül 15 tagból álló végrehajtó bizottságot küldött ki, melynek tagjai közt mind gróf Szapáry István főispán, mind pedig Földváry Mihály alispán is szerepel. S ennek kapcsán a közgyűlés még kimondotta, hogy a végrehajtó bizottságnak rendelkezésére fog állani és tevékenységében támogatandja a megyei tisztikar is.¹⁾

Mivel pedig az 1879. évi székesfehérvári gazdacongressus óta, a mezőgazdasági bajok orvoslása, különösen a mezőgazdasági hitel kérdése az *Országos Magyar Gazdasági Egyesületben* és a gróf Károlyi Sándor által alakított *Gazdakörben* állandóan napirenden volt és megvitátást nyert, utóbbiban dr. Gaál Jenő a közép- és nagybirtokosok hitelbankja részére 1885-ben szabályokat is dolgozott ki, György Endre pedig a hitelszövetkezeti ügyről javaslatot készített, sőt az 1885. évi budapesti országos kiállítással kapcsolatban megtartott *nemzetközi gazdacongressus* György Endre előadó javaslata alapján azt is kimondotta, hogy egy országos központ és megyei központok útján, az egész országra kiterjedő szövetkezeti hálózattal, az uzsora korlátozása és a mezőgazdasági üzem hitelszükségletének kielégítése *megoldható*, ezen előzmények után nincs semmi meglepő abban, ha látjuk, hogy a kiküldött bizottság könnyen megoldotta a feladatát.

A végrehajtó bizottság 1886. évi május 6-án ülést tartva kimon-

¹⁾ L. ezeket bővebben a megyei közgyűlés 163. számú jegyzőkönyvében. Úgy ez, valamint ezen értekezésnek az 1894. évig terjedő adatai szerzőnek ily című könyvében: *Gróf Károlyi Sándor és vezérkara*, — foglaltatnak. Ez okból az egyes idézeteket mellőzzük.

dotta, hogy az indítványban említett megyei központi pénzügyintézet szövetkezeti alakban szerveztessék; a vidéki szövetkezetek pedig Raiffeisen Frigyes, a németországi szövetkezetek második apostola rendszere szerint hitelszövetkezetek legyenek; de mind a központi, mind a vidéki szövetkezetek ne az egyetemleges, hanem csak korlátolt felelősséggel működjenek. Eme határozat értelmében megbizta a végrehajtó bizottság György Endrét, hogy úgy a megyei, mint a vidéki hitelszövetkezetek alapszabályainak tervezetét készítse el.

Az elkészített alapszabályokat azután a végrehajtó bizottság megvitattván, azok a vármegyének 1886. évi július hó 12-én tartott közgyűlése elé kerültek. A közgyűlés mind a két rendbeli alapszabályt, a megyei állandó választmány javaslata alapján, egész terjedelmükben elfogadta; megszavazott továbbá a megyei hitelszövetkezet anyagi támogatására, a megyei alapokból 80 ezer koronát.

De nem volt ennél kisebb jelentőségű a vármegyének erkölcsi támogatása. Már ez a közgyűlés felhívta a járási szolgabírákat és a rendezett tanácsú városok polgármestereit, hogy az alakulóban lévő megyei hitelszövetkezet által kiküldendő szervező bizottság megkereséseinek készséggel tegyenek eleget; a megyei hitelszövetkezet részére alapító tagokat gyűjtsenek és járásaik területén községi hitelszövetkezeteket alakítsanak.

Eme szövetkezetek alakítására nézve pedig oda utasította a vármegye közgyűlése az említett tisztviselőket, hogy az alapszabályokat a járásbeli községek előljáróival ismertessék meg és az azokban lefektetett alapelveket megmagyarázva, figyelmeztessék őket, hogy a községi hitelszövetkezetek mintaalapszabálya az egyes alakuló községi hitelszövetkezetek által, a helyi viszonyokhoz képest, a központi hitelszövetkezet igazgatóságának jóváhagyásával ugyan módosítható lesz; de annak a központi hitelszövetkezettel való viszonyára vonatkozó paragrafusai *változatlanul* fenntartandók.

Ekként a vármegyei hitelszövetkezet ügye a zöld asztalnál kedvező elintézkést nyert; a tervek és számítások eddig beváltak; következett tehát az életbeléptetés, a megvalósítás. E célból megállapították az aláírási ivateket s ezeket Földváry alispánnak adták át, hogy ő azokat a szolgabírák, polgármesterek és a bizottsági tagoknak adja ki alapító tagok gyűjtése végett, de kimondották azt is, hogy akkor, mihelyt a többi alapítók is, mint a vármegye szintén 80 ezer koronát jegyeznek, kitűzik a megyei központi hitelszövetkezet alakuló közgyűlését.

Az alapító tagok gyűjtése sikerrel járt. Gróf Károlyi Sándor 10.000 koronát, dr. Haynald Lajos kalocsai érsek és dr. Gyömrőy Aurél földbirtokos 4.000 – 4.000 koronát jegyeztek; a többi jegyzések 1.000 koroná-

sak, vagy ezen összesen alul álltak; több megyebeli község is jegyzett alapító üzletrészt.

Miután a ministerium a vármegye által megszavazott 80 ezer korona befektetését november hó folyamán jóváhagyta, nem volt akadálya annak, hogy a vármegye a megszavazott összeget folyósítsa. A folyósítás akként történt, hogy a vármegye a 80 ezer korona egyik felét, vagyis 40.000 koronát betétként helyezte el a Pestmegyei Hitelszövetkezetenél; a másik 40.000 koronán pedig alapítói üzletrészeket jegyzett.

Ily módon 1886. évi november végén 160 ezer korona helyett 180 ezer korona alapítói üzletrész jegyeztetvén, a siker túlszárnyalta a reményeket; az alakuló közgyűlést tehát 1886. évi december 19-ére tüzték ki. A közgyűlés simán folyt le; megállapították a szövetkezet czégét és alapszabályait; megválasztották az igazgatósági és felügyelő bizottsági tagokat és az alakítást vezető bizottságnak a felmentvényt megadták.

Erről, valamint a későbbi közgyűlésekről csak annyit kell megjegyeznünk, hogy minden 200 koronás alapítói üzletrész egy szavazatra jogosít, de több mint öt szavazattal senki sem birhat. Ellenben a vármegye kiküldött képviselője egyúttvéve az összes jelenlévő szavazatok $\frac{1}{3}$ -át gyakorolhatta. Az alapszabályok eme feltűnő és éppen nem demokratikus intézkedése abban leli magyarázatát, hogy a vármegye pénzét ily módon vélték biztosítani az esetleges demagogia ellen. De ki kell emelnünk, hogy sem a vármegyének adott eme kedvezmény soha vita tárgyát nem képezte, sem demagog jelenségek, a miktől Schultze-Delitzsch mindig féltette szövetkezeteit, itt soha sem mutatkoztak, sőt a vármegye pénze sem forgott veszélyben.

E rendkívüli szavazatkedvezményen felül a vármegye még akként vélte érdekeit megvédeni, hogy úgy a 14 tagú igazgatóságba, mint a felügyelő bizottságba két-két tagot jelölt, a kiket mindig meg is választottak.

Ime ily módon jött létre az ősi vármegyei intézmény kezdésére és vezetésével, anyagi és erkölcsi támogatásával a gyengébb társadalmi osztályok: a kisbirtokosok és a kisiparosok javára egy modern szociális alkotás, mely nemcsak pénztintézet, hanem népjóléti intézmény is. S ezzel a régi vármegye új fényben áll előttünk. Szükséges azonban ennek a pénz- és népjóléti intézménynek szervezetét, működését és pénzügyeit ismerni.

Az elfogadott alapszabályok szerint a Pestmegyei Hitelszövetkezet célja: a megyei mezőgazdasági és ipari érdekek előmozdítása anyagi és erkölcsi tekintetben, különösen községi mezőgazdasági és ipari hitelszövetkezetek létesítése és támogatása útján, úgyszintén a kisbirtokosok mezőgazdasági hitelének fejlesztése. Ezekből kitűnik, hogy a Pestmegyei

Hitelszövetkezet egyfelől nemcsak anyagi, hanem erkölcsi célokat is követ; másfelől pedig látjuk, hogy az önálló kisembereknek mind a két osztályát, vagyis úgy a kisbirtokosok, mint pedig a kisiparosok érdekeit is felkarolja.

Eme célok elérése végett a Pestmegyei Hitelszövetkezetnek kétféle tagjai vannak: alapítók és rendes tagok. Alapítók Pest vármegye és az egyes vármegyei községek, mint jogi személyek, valamint az alapító természeti személyek, vagyis egyes vagyonos egyének. Rendes tagok pedig a belépő községi hitelszövetkezetek. Minden alapító tag köteles legalább egy üzletrészt jegyezni, melynek névértéke 200 koronát tesz ki. A szövetkezet alaptőkéje tehát ily módon gyűlt össze. Ez az alaptőke azonban, mely idővel 400 ezer koronára növekedett, nem volt elégséges a tervbe vett községi hitelszövetkezetek hitelgényeinek kielégítésére. Ez okból az alapszabályok akként rendelkeznek, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezet üzleti forgótőkéjét beszerezheti: betétek elfogadása, pénztári jegyek kibocsátása, leszámítolás, illetve visszleszámítolás útján.

S itt álljunk meg és kérdezzük, találkozott-e az 1886. évben oly magyar pénzügyintézet, mely ily szövetkezeti központtal és az általa létesítendő falusi hitelszövetkezetekkel leszámítolási viszonyba lépni hajlandó volt? Feleletünk erre az, hogy találkozott; de hozzá tesszük, hogy ez a pénzügyintézet nem a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, hanem az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* volt, mely előre kijelentette, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezetnek, a 400 ezer korona alaptőkéje erejéig, ugyanily összegű folyószámla hitelt nyit $4\frac{1}{2}\%$ -os, illetve az Osztrák-Magyar Bank váltókamatlábánál $\frac{1}{2}\%$ -kal magasabb kamattal. Ezt az előre ígért összeget a biztosító társaság évenként 200 ezer koránál emelte.¹⁾ Azután egyéb bankintézeteink is ajánlottak és adtak pénzt, sőt később a vármegye a szükséghez képest az általa és a megyei árvaszék által kezelt pénzek egy részét betétekként is átengedte a Pestmegyei Hitelszövetkezetnek, egyszóval a Pestmegyei Hitelszövetkezet a vármegye révén, valamint alapító tagjainak tekintélye és vagyonossága alapján, bevonult a hazai pénzügyintézetek, a bankok üzleti és érdekkörébe.

S ezzel be van töltve az egyetemleges és a kétszeres felelősség közt tátongó űr; pótolva van az az eszményi vagyonihiány, melyet csak az egyetemleges felelősség adhatott volna meg a hitelszövetkezeteknek.

¹⁾ Ennek megértésére tudnunk kell, hogy az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak ebben az időben *idősb. Hajós József* volt igazgatósági elnöke, a kinek pénzügyi szakértelmét vette gróf Károlyi Sándor az alakításnál igénybe. Később helyét fia, *dr. Hajós József* foglalta el, a ki mint a Pestmegyei Hitelszövetkezet vezérigazgatója szervezte, vezette és ellenőrizte a községi hitelszövetkezeteket.

II. A községi hitelszövetkezetek.

Miután a Pestmegyei Hitelszövetkezet ekként előre gondoskodott a szükséges hitelről és pénzről, csak az 1887. évben kezdette meg a vidéki községi hitelszövetkezetek alakítását. Ebben a szervezkedési munkájában igen óvatosan járt el. Az első évben csakis 13 községi hitelszövetkezetet alakított, de ezt a számot évről-évre fokozatosan emelte.

A Pestmegyei Hitelszövetkezet, a kötelékébe tartozó községi hitelszövetkezeteket, egytől-egyig az ő vezető egyéneivel, kiküldötteivel és a helyi hivatali közegek közbenjöttével alakította meg. Ezeknek az úgynevezett Raiffeisen-féle rendszer szerint alakuló községi hitelszövetkezeteknek lényegét azok célja és tagsága tünteti fel. Négyféle célja van a községi hitelszövetkezetnek. Az első a tagok erkölcsi és anyagi jólétének fejlesztése, a második a takarékosági hajlam emelése, a minnek nemcsak anyagi, de erkölcsi értéke is van; a harmadik a tagok hitelének szervezése és ez alapon a negyedik: a tagok hiteligényeinek kielégítése.

Ezek a célok megfelelnek ugyan a Raiffeisen-féle elveknek; de nem az akkori Raiffeisen-féle szövetkezeti rendszernek. E szerint a tagok akkor még üzletrészeket nem jegyeztek, hanem csak írásban kötötték le a szövetkezetnek összes vagyonukat. Ez alapon vett föl azután a szövetkezet bankoktól kölcsönöket és egészen e kölcsönpénzzel dolgozott kezdetben. Ily módon állanak fenn és működnek Dániában, a szövetkezetek valódi hazájában, hol az egész gazdasági élet szövetkezeti alapokra van fektetve, manapság is a szövetkezetek. De sem ez, sem az angol, francia és olasz szövetkezetek nem voltak hatással a mi szövetkezeteinkre ez időben. A mi szövetkezeteink tisztán német nyomokon indultak meg, de azért önállóan fejlődtek és az uzsora kiirtása volt főleg kezdetben a céljuk.

Ezt fejezik ki az alapszabályok, midőn azt rendelik, hogy a községi hitelszövetkezet tagja lehet minden egyén, vagy jogi személy, a kit az igazgatóság elfogad. Nyilvános becstelenséggel bélyegzett egyének, továbbá olyanok, kik közvetlen vagy közvetve uzsorás üzletekben vesznek részt, vagy más hitelszövetkezetnél érdekelve vannak, nem lehetnek a szövetkezetnek tagjai. A községi hitelszövetkezet ezek szerint zártkörű társaság. Minden tag köteles bizonyos kis összegű, 40—80 fillér belépési díjat fizetni és legalább egy üzletrészt, melynek összege, mint már említettük, 40—100 korona közt váltakozott, jegyezni és befizetni. A felelősség korlátolt ugyan, de a tag a szövetkezet összes kötelezettségei-

ért, az általa jegyzett egy vagy több üzletrészen felül, ennek még egyszeres összegéig szavatosságot, helyesebben kezességet vállal; a felelősség tehát kétszeres, az egyik maga az üzletrész értéke, a másik pedig az esetleges mégegyszeres, vagyis a pótbefizetés. A befizetett üzletrész után az évi nyereségből osztalék illeti meg a tagot. Az osztalék biztosítása Schulze-Delitzsch-féle elv.

A községi hitelszövetkezetnek, mint hitelezőnek működése csupán saját tagjaira terjed ki és azok azért neveztetnek községieknek, mert működésüket rendszerint csak egy-egy község területére terjesztik ki.

A közgyűlésen a tagokat, tekintet nélkül üzletrészeik számára, egy-egy szavazat illeti, a mi egész demokratikus rendelkezés. Saját szavazatán kívül, több mint két szavazatot, senki sem képviselhet. E részben van kimondva az is, hogy az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai díjazásban rendszerint nem részesülhetnek. Jutalmazásukra vonatkozó közgyűlési határozat csak a megyei hitelszövetkezet igazgatóságának beleegyezésével emelkedik jogerőre.

Az igazgatóságra vonatkozó rendelkezések igen pontosak és részletesek. Az igazgatóság hatásköre 12 pontban bőven körül van írva és utmutatásokat, kioktatásokat is foglal magában. Ugyanily részletes irányadással van az igazgatósági elnök munkaköre szabályozva.

Mindezek szerint azt mondhatjuk, hogy a községi hitelszövetkezetek — az egyetemleges felelősségtől eltekintve — sem nem Raiffeisen, sem nem Schulze-Delitzsch-rendszerű szövetkezetek, hanem a kettőnek elegyedéséből állanak; de lényegileg önálló és különálló szövetkezetek s nem fiókjai a központnak, a Pestmegyei Hitelszövetkezetnek. Ez az önállóság ugyanis a községi hitelszövetkezetek önkormányzati jogaiban nyilvánul s abban valósul meg, hogy a községi hitelszövetkezetek önállóan, saját hatáskörükben kötnek jogügyleteket, különösen a kölcsönöket tagjaiknak ők maguk engedélyezik. De van külön közgyűlésük, külön igazgatóságuk és felügyelő bizottságuk, mint önkormányzati szervek.

Ellenben a fióktelepek csak ágai a főintézetnek s azoknak önálló rendelkezési joguk nincs, sőt a fióktelep czége a főtelepre nézve illetékes törvényszéknél is bejegyzendő. Ez pedig a községi hitelszövetkezeteknél nem történik meg. A községi hitelszövetkezetek tehát úgy alakilag, mint lényegileg önálló szövetkezetek.

Az a jogi viszony, mely ekként a központi és a vidéki szövetkezetek közt keletkezett és fenállott, a német szövetkezetek mintájára, köteléki szervezkedésnek nevezhető. De ez a szervezet csak az alakítási és ellenőrzési jogot és kötelezettséget fejezi ki. A Pestmegyei Hitelszövetkezet célja azonban nemcsak eme kétféle ténykedésre terjed, hanem az alapszabályok kimondották még azt is, hogy a központ

a vidéki szövetkezeteket hitellel is ellátja, támogatja és hitelüket fejleszti, vagyis a vidéki szövetkezetek központi bankja is. Viszont a községi hitelszövetkezetek alapszabályai azt foglalják magukban, hogy ezek működésüket a megyei hitelszövetkezettel kapcsolatban teljesítik, vagyis minden községi hitelszövetkezet a megyei központtal szerves összeköttetésben áll, csakis ezzel léphet üzleti összeköttetésbe és ezek jeléül legalább egy alapítói üzletrész, azaz 200 korona jegyzésével a megyei hitelszövetkezet tagjai közé belép.

Ha a községi hitelszövetkezetek mint jogi személyek a megyei hitelszövetkezet tagjaivá válnak, természetes, hogy tagsági jogaikat minden irányban gyakorolhatják. Viszont azzal, hogy a megyei hitelszövetkezetet a községi hitelszövetkezetekkel szemben, a szövetkezetek egész működése tekintetében, az ellenőrzési jog illeti meg, nem tagadható, hogy a vidéki szövetkezetek bizonyos függőségbe jutnak a központtal. De ez a lényegét, a létezését és működését nem érinti, hanem csak mellékkörülményekre terjed ki. Nevezetesen a vidéki szövetkezeteknek szükségük van a központ jóváhagyására alapszabályaik megalkotásánál és módosításánál. A központ hozzájárulását kell kikérni a könyvelő és pénztáros megválasztásához, valamint ezek szerződésének törvényességéhez. A közgyűlésre a megyei hitelszövetkezetet külön meg kell hívni. Ez a közgyűlésen kiküldöttével képviseltetheti magát, ennek úgy a közgyűlésen, mint az igazgatósági üléseken tanácskozási, felszólalási, esetleg vétőjoga van. Ezzel szemben a vidéki szövetkezetek a központ közgyűlésén szavazati joggal bírnak, sőt együttesen a központi igazgatóságba évenként egy igazgatót külön jelölnek ki. Ez az évi kijelölési jog a gyakorlatban választás jelentőségével birt.

Az összekötő kapcsot a központ és a falusi szövetkezet közt ennek elnöke képviseli. Az elnök köteles a megyei központnak minden fontosabb ügyben jelentést tenni és kiküldöttjének a kívánt felvilágosításokat megadni, a könyvekbe való betekintést megengedni és a kimutatásokat a központnak beküldeni. Ő a községi hitelszövetkezet ügyvivője, vagyis ügyvezető igazgatója, a ki az igazgatóság határozatait végrehajtja, az ügyeket intézi és a tisztviselők és alkalmazottak felett rendelkezik. Az igazgatósági elnök személyes tulajdonságain fordul tehát meg, hogy a községi hitelszövetkezetben rend, fegyelem és pontosság uralkodjék.

Legnevezetesebb jogai azonban a megyei hitelszövetkezetnek a községi hitelszövetkezetekkel szemben azok, melyek a kölcsönök, betétek és általán a hitelek kezelése tekintetében állanak fenn. Ezek már nemcsak ellenőrzési és felügyeleti, hanem beavatkozási jogok is.

Alapelv mindenféle szövetkezetnél, hogy a tagok rendszerint csak személyi hitelben részesülhetnek. Bekebelezésre vagy jelzálogra csak ki-

vételesen lehet kölcsönt kapni. A személyi hitel biztosítéka is természetesen a szövetkezeti tagok vagyona; de ennél nem kell az ingatlan vagyont lekötöni. A személyi hitel a tagok személyes megbízhatóságán alapszik. Erre azonban nagy befolyással van az illetőnek gazdálkodása, takarékos életmódja, kereset- és munkaképessége, vagyis személyi jó tulajdonságai.

A tag, ha kölcsönt akar igénybe venni, köteles saját községi hitelszövetkezete igazgatóságához fordulni és ez igazgatói ülésben határoz a kölcsön megadása vagy a kérelem elutasítása felett.

A községi hitelszövetkezet tagjainak kölcsönt ad: 1. váltóra, 2. kötelezvényre és 3. folyószámlára. Jelzálogkölcsönöket kezdetben a községi szövetkezetek nem adtak; de a szövetkezet a központ útján segédkezet nyújtott a szövetkezeti tagoknak, más pénzügyintézetektől felveendő jelzálogkölcsönök közvetítésére.

Minden tagnak jogában áll tényleg befizetett üzletrésze $\frac{3}{4}$ része összegéig, váltó vagy kötelezvény kiállítása mellett, saját egyedüli aláírására, legfőleg négy havi lejáratú kölcsönt felvenni. A szövetkezet által saját tagjainak engedélyezett minden más nemű váltókölcsönök legfeljebb hat havi lejáratú váltóra adhatnak. Kibocsátó és forgatóként nem tag is szerepelhet.

Kötelezvényekre legfeljebb három évi lejáratra és az igazgatóság által kifogástalannak talált készfizető kezes jótállása mellett engedélyezhető a kölcsön. A kezes lehet az intézetten kívül álló egyén vagy testület is. Úgy a váltó-, mint a kötelezvénykölcsönöknél készfizető kezes helyett kézi zálog vagy ingóságoknak zálogként való lekötése is elfogadható. A kötelezvény szövegének tartalmaznia kell a szövetkezet azon fentartott jogát, mely szerint az igazgatóság a kölcsönt kéthavi felmondási idő betartásával, bármikor felmondhatja. Erre kijátszások elkerülése és a központ pénzének bevonása végett volt szükség.

Folyószámlahitelt hosszabb idő alatt, gyümölcsöző beruházások vagy productiv célzatú szerzések, illetőleg a szükséges forgótőke előállítása céljából engedélyez a szövetkezet. A kölcsön mindenkor az eszközölt befektetés mértékének megfelelőleg folyósítandó. A feltételek külön megállapodás tárgyát képezik.

Igen fontos az alapszabályok ama pontja, melyben ki van mondva, hogy a kölcsön engedélyezésénél különösen figyelembe veendő a kérelmező erkölcsi viszonyai, pontossága, munkaszeretete és takarékosága; főleg pedig a kölcsön célja és annak kisebb vagy nagyobb szüksége.

Mindezeket még azzal kell kiegészítenünk, hogy a községi hitelszövetkezet által szedett kamatláb legfeljebb 2°/o-kal lehet magasabb, mint a minőt a szövetkezet a megyei hitelszövetkezetnek fizet.

Ezek szerint a községi hitelszövetkezetek ugyanoly kölcsönöket adnak, mint más pénzüintézetek és azoknál ugyanazon biztosítási feltételek állanak fenn, mint más pénzüintézetek hasonnemű kölcsöneinél. Ezen felül emeli a szövetkezeteknél a biztosságot az a körülmény, hogy kölcsönben csak szövetkezeti tag részesül, ha némi, az üzletrészbefizetések-ből alakult tőkéje van a szövetkezeinél. De nagy a biztosíték azért is, mert a kölcsönöket a községi lakosokból alakított igazgatóság, saját felelősségére szavazza meg. Az igazgatósági tagok előtt pedig minden kölcsönkérő tag vagyoni helyzete, munkaképessége, gazdálkodása, életmódja, illetve a személyében fekvő szavatosság ismeretes.

Mivel pedig a Pestmegyei Hitelszövetkezet állandóan $5^{1/2}/0$ -ra adta pénzét a községi hitelszövetkezeteknek, ezeknél a kamatláb $6^{1/2}$ és $7^{1/2}/0$ közt váltakozott és ez a kamat az 1880-as és 1890-es években kedvezőnek volt mondható. De kimondhatjuk azt is, hogy ez a kamatláb mérséklőleg hatott a vidéki takarékpénztárak kamatjára, a mi akkor országos vivmánszámba ment.

Ismernünk kell azonban a központ és a vidéki szövetkezetek közt levő kölcsönzési módozatot, vagyis a központi hitel lényegét. A központi hitel az a tengely, mely körül az egész szervezkedés forog és a mely képessé tette a községi hitelszövetkezeteket arra, hogy működésüket cégük bejegyzése után azonnal megkezdhatték és azzal folytathatták is. S ez igen lényeges záloga volt a sikernek, mert a kételkedőket megnyugtatta. Ez a központi hitel abban állott, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezet, az általa megalakított községi hitelszövetkezet részére, a cég bejegyzése után megállapította és folyósította a központi hitelt. Ez úgy történt, hogy a községi hitelszövetkezet tagjai által jegyzett összes üzletrészek névértékét vette alapul. Kezdetben ennek egyszeres összege alkotta a központi hitel alapját. Amint azonban idővel a befizetések az üzletrészekre befolyjni kezdettek, a központ ezeket számitásba vette és az egyes szövetkezetek központi hitelét felemelte a jegyzett üzletrészek kétszeresére, a mi a kétszeres felelősségben leli biztosítékát. A revidiónál rendesnek talált szövetkezet központi hitelét, ha az üzletrészek be voltak fizetve, kivételesen a háromszorosra, sőt négyszeresre is felemelte; de nem egyszerre, hanem fokozatosan folyósította.

A központi hitelt az egyes szövetkezetek nemcsak váltók, hanem kötelezvények leszámítolása útján is igénybe vehették. A községi hitelszövetkezet által a tagoknak megszavazott kölcsönről váltót fogadott el a tag; ezt aláírta, illetve forgatta két készfizető kezes és a községi hitelszövetkezet ellátta a szövetkezet forgatmányával, illetve a kötelezvényt engedményével s ezzel a szövetkezet is fizetési kötelezettséget vállalt a tagért. Azután ha a községi hitelszövetkezet pénztára üres volt,

ilyen váltókat s kötelezvényeket tömegesen, de csak fokozatosan küldhetett fel a központhoz leszámítolás végett. A központ a hibátlanul kiállított váltók és kötelezvények összegét, míg a megállapított hitel kimerítve nem volt, kiküldötte a vidéki szövetkezetnek. Az ily módon nyújtott kétszeres vagy háromszoros központi hitel, a befizetett üzletrészek és némi betétek, abban az időben elégségesek voltak a tagok hitelígyeinek kielégítésére.

De lássuk a takarékbetéteket. A takarékosági hajlam emelése érdekében a községi hitelszövetkezetek alapszabályai akként intézkednek, hogy a takarékbetéti üzlet általában csak a Pestmegyei Hitelszövetkezet beleegyezésével és az ez által megállapított korlátok közt gyakorolható. A központ igazgatósága arra az álláspontra helyezkedett, hogy a betéti üzlet gyakorlatba vételével, a vidéki szövetkezetek oly terhet vállalnak magukra, melylyel a központ pénzbeli követeléseinek csőd esetén veszélynek lennének kitéve. De a betétek felmondása esetén pénzzavar is állhat be; azért ezen üzletág engedélyezése, a vidéki szövetkezetek saját érdekei és a központi intézettel fennálló összeköttetések zavartalan fenntarthatása miatt, bizonyos megállapított feltételek korlátain belül vehetők csak gyakorlatba.

Nevezetesen a betétek összege nem terjedhet többre, mint a községi hitelszövetkezet megszavazott hitelének 33⁰/₀-a. A mennyiben egyes esetekben ezen túlmenő betétek elfogadása engedélyeztetnék, eme többlet 25⁰/₀-ka készpénzben a központi intézethez küldendő be. Erről az összegről a központ olyan kamatozást nyújt, mint a mi az illető községi szövetkezetnél a betétekre nézve meg van állapítva. Az egyes községi hitelszövetkezetek részére megállapított hitelből, az általuk elfogadott betétek összege leszámítatik; központi hitelük összege tehát annyival kevesebb lesz. A központi igazgatóság fenntartja magának azt a jogot, hogy az esetben, ha erre alapos okai vannak, egyes szövetkezeteknél a betétek elfogadását még ezen korlátokon belül sem engedélyezi.

Kitűnik ezekből, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezet a kötelekékbe tartozó szövetkezetekben, a takarékbetétek gyűjtését csak mellékes célként tekintette és ezek működését oda irányította, hogy ezek leginkább hitelügyletekkel, kölcsönök adásával foglalkozzanak. A cél tehát nem az volt, hogy a községi hitelszövetkezetek tagjai maguknak tőkét gyűjtsenek és ezt mint takarékbetétet kamatoztassák, hanem a működési vezérelv oda irányult, hogy a szövetkezetek tagjaikat, a kisgazdákat és a kisiparosokat, a központi hitelből, a tagoknak üzletrészeikre történt befizetéseiből és a korlátolt összegű takarékbetétekből forgótőkével lássák el és hogy azok azután azt gyümölcsözőleg befektessék, gazdaságukban és üzletükben megforgassák és termelésüket fokozzák. Ez az

eljárási mód egészen helyes volt és megfelelt a modern hitel- és pénzgazdasági elveknek. S ezzel arra törekedett a Pestmegyei Hitelszövetkezet, hogy kisbirtokos gazdáinkat intenzív gazdálkodásra serkentse.

Kitűnik mindezekből az is, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezet és ennek vezető férfiai teljesen felismerték hivatásukat, midőn a takarékbetétek gyűjtését korlátozták, veszélyes oldalát is tekintetbe vették és nem engedték az általuk alakított és vezetésük alatt álló falusi szövetkezeteket, még jó szándékból sem, sikamlós talajra kitérni. A betéti üzletágnál látható tehát, hogy a központi vezetés mily mélyen és részletesen belenyúlik a községi hitelszövetkezetek működésébe, mily erős korlátokat szab; de ezzel szemben előnyöket is nyújt. Ez leginkább az ellenőrzés, a revisio terén nyilvánul.

Azt már tudjuk, hogy a központ alakítja meg a községi hitelszövetkezeteket. Ez nem is valami nehéz és fáradságos dolog; a szövetkezetek berendezése is könnyű, mert a központ egyforma üzleti könyveket készítettett, az üzleti részletes szabályokat is kidolgozta, a helyiségek berendezésére előleget adott. Nehéz és fáradságos azonban a szövetkezet működésének megindítása és ellenőrzése. A szövetkezetek működésüket úgy kezdték meg, hogy a központ kiküldötte egy igazgatósági tagját, a ki kioktatta az igazgatósági tagokat teendőik felől, és kiküldötte egyik tisztviselőjét, a ki kioktatta a szövetkezet könyvelőjét, a ki rendszerint a tanítók közül került ki, a könyvelésre és a központi tisztviselő a szövetkezeti könyvelést, sőt az üzleti könyvekbe való bevezetését meg is kezdte.

Ily előkészítések után eresztette útra a központ a falusi szövetkezeteket. De azért folytonosan őrködött továbbra is tevékenységük fölött. Az ellenőrzést a központ rendszerint évenként kétszer teljesítette. Ez azonban nemcsak az üzleti könyvek vezetésére és nemcsak a számadásokra terjedt ki, hanem felölelte az egész ügyvitelt, illetve a szövetkezetek egész működését. Sőt mivel a zárszámadási anyagot nemcsak felülvizsgálni kell, hanem a nyereség és veszteségszámla, valamint a mérleg elkészítése szintén a felülvizsgálat, a revisio körébe tartozik, ezeket is a központ végezte el a községi hitelszövetkezeteknél, külön díjazás nélkül saját költségen.

Ezekből látható, hogy a revisiót, a felülvizsgálatot csak külön kiképzett szövetkezeti szakemberek teljesíthetik és látható, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezetnek, mint központi köteléknek, legfontosabb hivatása a felülvizsgálat, a vidéki szövetkezetek ellenőrzése volt. E nélkül az egész épület hamar összeomlott volna. El kell ismerni, hogy úgy a megalakítások, mint a hitelügyek kielégítése az ellenőrzésen, ennek szabatos és erélyes keresztülvitelén fordult meg. Ha az ellenőrzés nem

megfelelő, kimondhatjuk, hogy az egész szervezkedés hiábavaló és sikertelenné vált volna.

Ezekből megérthető a Pestmegyei Hitelszövetkezet és a kötelékébe tartozó községi hitelszövetkezetek, vagy mint közönségesen nevezték: a Károlyi-féle szövetkezetek lényege. S ebből fejlődött ki a magyar szövetkezeti rendszer.

III. A rendszer megalapozása.

Az előadottak alapján megállapíthatjuk a magyar szövetkezeti rendszer különleges jellegét, sajátosságait. Bár ez a rendszer gróf Károlyi Sándor nevéhez fűződik, előre kell bocsátanunk, hogy nálunk nem úgy, mint Németországban egy-egy vezető egyén honosította meg a rendszeres szövetkezeteket, hanem gróf Károlyi Sándornak, mint vezérnek, munkatársai, kitűnő munkatársai voltak. Földváry Mihály alispánnak fontos hivatali közreműködését már feltüntettük s György Endréről, a ki az előkészítő munkálatokat végezte, már megemlékeztünk. Ő mindvégig a vezér mellett marad ugyan; de a legnehezebb munkát, az eszme megvalósítását, a szervezkedést és ellenőrzést dr. Hajós József, a Pestmegyei Hitelszövetkezet vezérigazgatója vitte a mindennapi életben keresztül.

Ezek a vezérférfiak, mint láttuk, először nem fordultak sem a magyar államhoz, sem a magyar társadalomhoz, hanem a magyar nemzet ősi s a nemzeti államot fenntartó intézményét: a vármegyét, az ország első vármegyéjét tették kiindulási alapjukká és ez a vármegye az első nevet a szövetkezeti eszme megvalósításával is kiérdemelte. Pest vármegye nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag, pénzzel is támogatta a szövetkezeti intézmény meghonosítását. Kimondhatjuk, hogy Pest vármegye nélkül a Pestmegyei Hitelszövetkezet és ezzel kapcsolatban a különleges magyar szövetkezeti rendszer létre nem jött, nem jöhetett volna.

Az első sajátása tehát a magyar szövetkezeti rendszernek az, hogy a vármegyei intézmény képezi gyökerét, alapját és támaszát. A mint eredeti eme kiindulási és megalakulási módozat, éppen olyan a második sajátása, legfőbb különbözősége is a magyar szövetkezeti rendszernek. A vármegye anyagi és erkölcsi támogatásával megalakul először a szövetkezeti központ, a Pestmegyei Hitelszövetkezet. Ennek létesítéséhez a vármegyén és a megyei községeken kívül, egyes vagyonos és tekintélyes egyének üzletrészek jegyzésével, jelentékeny jegyzésekkel és befizetésekkel járulnak hozzá. Ide adják pénzüket, hogy a nép, a megyebeli kisgazdák és kisiparosok javára egy pénzüintézetet és egyben egy népjóléti

központi intézményt létesítsenek, de a melynek támogatására ők maguk, mint szövetkezeti tagok nem számitanak s azt igénybe sem veszik.

Ebben az eljárásban nemcsak az önségély elve hiányzik, hanem az a szövetkezeti kölcsönösség is, melynél fogva ők, az alapító tagok segítik ugyan a szövetkezetet, de viszont ettől segítséget nem várnak.

A harmadik sajátságos jellemvonása a magyar szövetkezeti rendszernek az, hogy a vidéki, az úgynevezett községi hitelszövetkezetek alakítását nem a falubeliek kezdeményezik, vagy kérik, hanem felülről, a szövetkezeti központból történik a kezdés, innen megy ki a felhívás a falusi néphez, még pedig nem az, hogy alakítsatok szövetkezeteket, hanem az, hogy elmegyünk hozzátok és alakítunk nektek hitelszövetkezetet, adunk kölcsönpénzt, jertek, kövessetek bennünket!

S a nép, az uzsora nyomása s a kedvezőtlen mezőgazdasági viszonyok hatása alatt, lassanként megérti ezt a szózatot, követi a falura kiszállt központi vezérférfiakat, a kik alapítanak nekik szövetkezeteket; de az alakítások sikeréhez ismét szükség van a vármegye vidéki és helyi közegei, a tisztviselők erkölcsi támogatására. Ezenkívül a vezetők a községi hitelszövetkezeteknél részben ismét oly egyénekből állanak, a kik az általuk vezetett szövetkezet támogatását, kölcsöneit nem veszik igénybe, de a szövetkezet alaptökéjének gyarapításához, üzletrészek jegyzésével és lefizetésével szintén hozzájárulnak; de a mi ennél sokkal fontosabb, a szövetkezet ügyeit kezdetben díjtalanul vezetik és sokszor a kellemetlenkedéseket is elviselik.

Természetes, hogy ily szövetkezetekben és ilyen népet, melyben elhagyatottsága miatt az egyéni önállóság fejlődött ki és az összetartozandóság érzete elhalványult, nem lehet az egyetemleges felelősség eszményének megnyerni, nem szabad annak rémével elijeszteni. Száz és egy a különbség az egyetemleges felelősség jelentőségében, ha azt kisiparosnak ajánljuk, vagy kisbirtokosnak, kinek földjei vannak, magyarázzuk. Különben is abban az időben, midőn a magyar szövetkezeti rendszer megalapítása kezdődik, a szövetkezeti egyetemleges és korlátlan felelősség¹⁾ elve mellett a korlátolt felelősség, a mindennapi élet tapasztalatai alapján, már törvényhozásilag is gyökeret vert, még pedig először az 1873. évi osztrák szövetkezeti törvényben s ennek alapján a mi kereskedelmi törvényünk, vagyis az 1875. évi XXXVII. törvényczikk első részének tizenegyedik czimében. A törvényesen megállapított korlátolt szövetkezeti felelősség tehát akkor már egy évtizedes multra tekinthetett nálunk vissza. A vezető férfiak helyes gyakorlati érzékére vall,

¹⁾ Az egyetemleges és korlátlan felelősség nem azonosak; mert az utóbbiban nem áll az a helytelen közmondás, hogy egy *valamennyiért*; hanem mindnyájan egyformán felelősek vagyonukkal a szövetkezet tartozásaiért.

hogy nem egyszeres felelősséget, hanem a kétszeres felelősség elvét vették rendszerük alapjául. Ez volt sikerük egyik záloga.

Negyedik sajátos tulajdonsága a magyar szövetkezeti rendszernek, hogy eme kétszeres felelősség alapján is fel tud épülni, ki tud fejlődni. De ez a kifejlődés nem a nép, nem egyedül a falusi szövetkezeti tagok pénzbeli hozzájárulásával, hanem a központi szövetkezeti bank pénzügyi erejével is történik. A pénz- és a hitelgazdaság nálunk az 1890-es években még nem oly nagymérvű, hogy a községi hitelszövetkezetekben jegyzett üzletrészek összegével és a központi szövetkezeti bank által nyújtott ennek két-háromszoros hitelével kielégíthető nem lett volna.

De tény az is, hogy mind az egyetemleges vagy korlátlan, mind a korlátolt felelősségű szövetkezetek realis vagyonát a befizetett üzletrészek alkotják; ezekből képződik a szövetkezeti alaptőke, ez alkotja az üzleti forgótőkét és ezen alapszik a központi hitel is. A korlátlan, vagy az egyetemleges felelősség eszményi vagyon ugyan, de oly vagyon, mely szükség esetében realisálható; tehát bizonyos értéket mégis képvisel.

Különben míg a külföldön minden tag rendszerint csak egy-egy üzletrészt jegyez, addig nálunk az volt a törekvés, hogy a tehetősebbek minél több üzletrészt jegyezzenek és fizessenek be. Ez is eltérés a külföldi mintáktól s ez ad a magyar szövetkezeti rendszernek némileg részvénytársasági, vagyis tőkeegyesülési jelleget, a mi azután ötödik jellemző sajátossága a magyar szövetkezeti rendszernek.

Viszont azonban azt a szövetkezeti alapelveket, hogy a szövetkezet működését csakis tagjaira terjessze ki, a mi szövetkezeteink, különösen kezdetben, szigorúan betartották. S ha részvénytársasági jellege van is szövetkezeteinknek, a nyereszkedési irány és törekvés korlátozva van, mert az osztalék, melyet Raiffeisen teljesen mellőzött, ellenben Schultze Delitzsch előtérbe tolt, kellően van szabályozva.

Nevezetesen a Pestmegyei Hitelszövetkezet alapszabályainak 9. §-a kimondja, hogy az alapító tagok tényleg befizetett alapító üzletrészeik után, a tiszta jövedelemből csak 4°/_o kamatot kaphatnak. A községi hitelszövetkezetek alapszabályainak 46-ik §-a pedig akként rendelkezik, hogy a tagoknak fizetendő osztalék nagyságát a közgyűlés határozza meg, de azért korlátot is állít e mellé, midőn kimondja, hogy ez az osztalék a szövetkezet által, az illető év folyamán, adósaitól szedett közepes, helyesebben kifejezve, átlagos kamatlábnál magasabbat nem képviselhet.

Minthogy pedig a Pestmegyei Hitelszövetkezet állandóan 5^{1/2}^o/_o-ra adta a pénzt a községi hitelszövetkezeteknek és viszont ezek csak 2°/_o-kal magasabb kamatra adhatták kölcsön azt tagjaiknak, ezekből megérthető, hogy a legmagasabb kölcsönkamatláb 7^{1/2}^o/_o lehetett;

de volt némely szövetkezetnél 6 és $6\frac{1}{2}\%$ is. Hacsak a legcsekélyebb költségeket, melyek a községi hitelszövetkezetek fenntartásához szükségesek, vesszük is számításba, beláthatjuk, hogy az osztalékok sohasem emelkedtek sem 7, sem 6% -ra, hanem rendszerint 4– 5% körül ingadoztak.

Az alapszabályok ugyanis a tiszta nyereség felosztása tekintetében akként intézkednek, hogy abból mindenekelőtt 20% a tartalékalap javára vonandó le; 10% pedig a szövetkezetek kölcsönös biztosító alapjára fordítandó és így a tiszta nyereségnek csak 70% -kát fizették ki a tagoknak. Ezekből is megérthető, hogy az osztalék 5% -nál nagyobb nem volt és nem lehetett.

De meg kell állnunk a szövetkezetek kölcsönös biztosító alapjánál, a mi hatodik sajátosága és kiemelkedő vonása a magyar szövetkezeti rendszernek. Mi ez és mi célra szolgál?

A községi hitelszövetkezetek kötelesek voltak a tiszta nyereségükből levont 10% -ot a Pestmegyei Hitelszövetkezethez beküldeni. Ez az ezekből alakult külön biztosítási alapot arra használja föl, hogy ebből fedezi azokat a veszteségeket, melyek magát a központot valamely községi hitelszövetkezetnél érik akkor, ha ezen, a központtól kölcsön adott pénzt behajtani nem lehet. Van tehát ezen egy pontban a magyar szövetkezeti rendszerben is némi egyetemleges felelősség, még pedig az összes jó szövetkezeteknek szavatossága, kezessége a központ javára, a rossz szövetkezetekkel szemben.

Különben a tartalékalapnál még felemlítjük, hogy az az alapszabályok szerint a szövetkezet oly tulajdona, melyhez az egyes tagok semminemű joggal nem bírnak. Ez ugyanaz az elv, mely a Raiffeisen szövetkezeteknél uralkodik.

Még egy érdekes részlete van a magyar szövetkezeti rendszernek, mely eszményi álláspontja és hetedik sajátosága volna. Az alapszabályok intézkedéseket tartalmaznak arra nézve is, hogy a szövetkezeti központ idővel fokozatosan és teljesen átmenjen a községi hitelszövetkezetek tulajdonába, a mit úgy szokás kifejezni, hogy a központ a szövetkezetek szövetkezete legyen.

A központnak a hitelszövetkezetek tulajdonába való jutása akként van az alapszabályokban (13. §.) kifejezve, hogy a befizetett alapítói üzletrészek a Pestmegyei Hitelszövetkezet tartalékalapjából, az eredeti jegyzések 10% -os részleteiben visszafizettetnek, mihelyt ezt a tartalékalapnak százezer koronán felül való szaporodása megengedi, viszont a községi hitelszövetkezeteknek elsőbbségi joguk van, a megürült alapítói üzletrészeket átvállalni. Ugyanezt a célt szolgálja és fejezi ki az a szerkesztés, mely a központot és vidéki szövetkezeteit összefüggésbe hozza, összeköti.

Ez az elv máig is fennáll, de eddig ennek keresztülvitele nem sikerült, illetve erre nézve kísérlet sem történt, holott ez volna az a cél, mely felé a hitelszövetkezeteknek tényleg és minden erejükkel törniök kellene. A szövetkezeti eszme tulajdonképp csak akkor fogja diadalát ülni, ha megszabadul minden, bármi jóakaró gyámkodás alól.

Ime így alakult ki a magyar szövetkezeti rendszer Pest vármegyében, a községi hitelszövetkezetekben és ezek központjában a Pestmegyei Hitelszövetkezetben. De kérdeznünk kell, hogy mi van az ország többi 62 vármegyéjével és ezek szövetkezeteivel?

A Pestmegyei Hitelszövetkezet megalakulása után, az 1887-ik év elején, midőn Pest vármegyében megkezdte a községi hitelszövetkezetek alapítását, körlevelet intéz a többi vármegyéhez, ezekkel megismerteti célját és alapszabályait. A vármegyék közül néhányan érdeklődnek az ügy iránt, de vagyontalanságuk miatt nem követhetik a példát. A Pestmegyei Hitelszövetkezet 1888. év elején megismétli körlevelét és először Arad vármegyében dr. Gaál Jenő vezetésével alakul meg a megyei központi hitelszövetkezet. Majd alakul Gömör és Komárom vármegyékben is ily megyei központ, sőt Marostorda vármegyében ily központ megalakítását a Pestmegyei Hitelszövetkezet kiküldötteinek agitációja előzte meg.

Nagyban elősegítette a szövetkezeti eszme terjesztését és a szövetkezetek országosítását a Bernát István által 1890-ben alapított és szerkesztett első magyar szövetkezeti szaklap, a „Szövetkezés“, melynek nyomán szövetkezeti irodalmunk is föléledt.

Mindezek daczára a vidéki vármegyei központi hitelszövetkezetek nem válnak életképesekké, hanem több-kevesebb idő múlva megszűnnek vagy átalakulnak.

Ezt látva a kormány, pénzbeli támogatást ígér a Pestmegyei Hitelszövetkezetnek, ha működését az egész ország területére kiterjeszti. Ez alapon kezdetre meg a Pestmegyei Hitelszövetkezet a többi vármegyékben is, az 1891. évben a községi hitelszövetkezetek szervezését. A munkálat a vidéki vármegyék, a vármegyei gazdasági egyesületek és a „Szövetkezés“ című szaklap támogatásával oly gyorsan haladt előre, hogy a Pestmegyei Hitelszövetkezet, az 1894. évi május 24-én tartott rendkívüli közgyűlésén átalakult és a viszonyoknak megfelelőleg czégét következőleg változtatta meg: a *Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete, mint Szövetkezet*. Ezek szerint a megyei központból, országos központ nőtt ki és ez felszívta magába a vidéki vármegyei központi hitelszövetkezeteket. Így beállt a magyar szövetkezeti rendszer nyolczadik sajátsága, az erős centralistikus vezetés és ellenőrzés s a központi hitellel való ellátás.

De látjuk már az állami támogatás, pénzbeli segítség kezdetét is. Pesti vármegye azonban pénzbelileg nem támogathatta a többi vármegyét már jog szerint sem, ez okból az átalakulás után a megyei árvapénze-
ket és a megyei betéteket visszavonta, s csak üzletrészeit hagyta to-
vábbra is a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetében. Ennek azon-
ban eme pénzbeli támogatásra szüksége nem volt, mert ez szerződést
kötött a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettel oly célból, hogy
ez hat millió korona hitelt bocsátott az átalakult központnak, illetve az
ehhez tartozó községi hitelszövetkezetek rendelkezésére. A hat millióhoz
az állam akként járult hozzá, hogy több-kevesebb összeget engedett át
mind a Hazai Takarékpénztárnak, mind magának a szövetkezeti köz-
pontnak betétül 3⁰/₀-os, illetve 2⁰/₀-os kamatra oly célból, hogy azt a
szövetkezetek hitelének kielégítésére fordítsák.

Ekként az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot, mint a
szövetkezeti központ bankját felváltja a Pesti Hazai Első Takarékpénz-
tár, de ez utóbbi jelentékenyebb hitelösszeggel látja el a szövetkezeteket,
mint az előbbi. Ugyanezért a biztosító társaság által nyújtott addigi
hitelösszeg fenntartása mellett, a takarékpénztár kizárólagos jogot nyer e
célra, sőt a szövetkezeti központ lemond betétek elfogadási jogáról és
a pestmegyei betéteket is ahhoz utalja.

Most tehát két központi állandó pénzügyintézetük van a szövetkezetek-
nek. Az egyik a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete a saját
pénzeivel, a másik pedig, mely ennek útján érvényesül, a Pesti Hazai
Takarékpénztár. Ez képviseli a szövetkezetek részére a pénzpiacot, a
szövetkezeti központ pedig közvetíti ennek pénzét, a községi hitelszövet-
kezetek részére.

Időközben azonban egy újabb szövetkezeti szerv: a szövetkezeti
congressus is létesült. A Pestmegyei Hitelszövetkezetnek 1890. évi április
24-én tartott közgyűlése után, a közgyűlés értekezletté alakult át. Ezen
a központ tájékozást keresett a vidéki szövetkezetek kívánságairól és a
vezetők tapasztalatairól. Az értekezlet elé három kérdést terjesztett a köz-
pont, melyek megvitatása oly élénk visszhangra lelt, hogy a jelenvoltak
az értekezlet évenként leendő megtartását követelték. S ez azután meg is
történt.

Midőn tehát a Pestmegyei Hitelszövetkezet átalakult a Hazai Szövet-
kezetek Központi Hitelintézetévé, bekövetkezett az, hogy a szövetkezeti
értekezletet, mint congressust beillesztették ennek közegei közé és be-
foglalták alapszabályaiba. Az alapszabályok értelmében a szövetkezeti
congressus feladata, a hazai szövetkezeti ügy általános fejlődését elő-
segíteni, különösen pedig a kötelékébe tartozó szövetkezeteknek szellemi
központot teremteni és az anyagi központul szolgáló Hazai Szövetkeze-

tek Központi Hitelintézetével karöltve azok ügyét támogatni. A szövetségi congressus az évi rendes közgyűlést megelőző napon tartatik meg.

E congressussal kapcsolatban megalakították s külön szabályokban szervezték a Hazai Szövetkezetek Kötelékét. Mivel pedig ez a hazai szövetkezetek központi hitelintézetével egyértelműleg járt el, a köteléket, mint külön intézményt nem tekinthetjük és nem is tárgyaljuk.

Ebben a keretben, ezeken az alapokon és ezekkel a szervekkel kezdte meg és folytatta a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete működését az 1898-ik év végéig, a mikor is ez a szövetségi központ átadta a kötelékébe tartozó szövetkezeteit, az 1898. évi XXIII. t.-cikk alapján alakult Országos Központi Hitelszövetkezetnek.

De az a hét év, mely idő alatt a Pestmegyei Hitelszövetkezet először Pestvármegyében, azután az egész országban szövetkezetekbe szervezte a megyei gazdákat és iparosokat; majd az az öt év, mely ideig a Pestmegyei Hitelszövetkezetből átalakult Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete az egész országban folytatta a megkezdett munkát: a szövetkezetek alakítását, vezetését, irányítását és főleg ellenőrzését, — ez a 12 év képezi a hazai szövetkezetek történetében azt az időszakot, melyben nemzeti szövetségi intézményünk alapjait lerakták, a melyre azután a jövő biztosan építhetett. Ugyanazért ezt a 12 éves időszakot a magyar szövetségi rendszer megalapozási korának kell neveznünk.

A megalapozási korszak befejezését, fontosságánál fogva, de még azért is, mert teljesen lezárt történelmi részt képez, szükséges néhány statisztikai adattal megvilágítanunk.

Az 1898. év végén a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete kötelékébe tartozott 465 hitelszövetkezet. Ezek a 63 vármegye közül 48 magyar és egy horvát-szlavonországi vármegye területén oszlottak el úgy, hogy az utóbbi területen Pozsega vármegyében két szövetkezet állott fenn. A 465 szövetkezetbe tartozott 102.115 tag, a kik összesen 203,459 üzletrészt jegyeztek. Ezekre befizettek 6 millió 068 ezer 306 koronát, ellenben befizetetlen maradt 4,849.768 korona.

E szövetkezetek saját tőke értéke, illetve forgatókéje az említett befizetett üzletrészekkel; 595,344 korona tartalékalapokkal és 114.62 korona értékű központi üzletrészekkel együtt 6,778.612 koronára rugott. Ezzel szemben állott mint idegen forgatóke a központi hitel 14,124.640 korona. Ez tehát a *befizetett* üzletrészek kétszeres értékét (12 : 14) jóval túlhaladta, de jóval alatta maradt a *jegyzett* üzletrészek névértéke kétszeresének (22 : 14). Azonban idegen pénzt jelentett a 465 szövetkezetnél elhelyezett 5,430.428 korona takarékbetét is. Ezek szerint a saját 6,778.612 korona forgatókéval szemben 19,555.068 korona idegen tőke

szerepelt. Ma már mindezek az összegek csekélyeknek látszanak, de abban az időben, az 1898. év végén, fényes eredménynek, nagy gazdasági vívmánynak tüntek föl.

De a köteléki szövetkezetek főbb adatainak feltüntetése mellett röviden ki kell emelnünk azt is, hogy a központnak, illetve a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetének, mely szövetkezeti átadása után, az 1899. évben felszámolásba ment, az 1898. év végén mérleg-szerű vagyona, illetve terhe 14,338.924 korona volt. Ezek közül nevezetes tétel az, hogy a m. kir. központi állampénztárnak 435,308 koronával tartozott, ez tehát közvetlen állami segílyt képezett. A hazai takarékpénztár követelése kitett 10,939.954 koronát, a biztosító társaságé 1,185.680 koronát. Az alapítói üzletrészek értéke kerek egy millió koronára rugott. Ezen felsorolt és még néhány kisebb összegű forgótőkével a központnak az 1898. évi kamatbevétele 151.462 koronát tett ki, a miből költségei levonás után 82,944 korona nyeresége maradt, a mi azt mutatja, hogy éppen nem dolgozott nagy költséggel, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a 465 szövetkezet ellenőrzési költségeit sajátjából fedezte. Nem éppen kedvezők a következő tételek. A központ saját tartalékja csak 123.012 koronában állott fenn. A központnál elhelyezve volt kölcsönös biztosító alap pedig 110.900 koronát tett ki, mihez vehetjük még a köteléki szövetkezeteknél kezelt 14,156 korona kölcsönös biztosító alapot. A tartalékok és a biztosító alapok összegei azt mutatják, hogy ezek meglehetősen igénybe voltak véve; miből megint arra következtethetünk, hogy a 465 szövetkezet között voltak gyenge szövetkezetek is. Az Országos Központi Hitelszövetkezet eme szövetkezetek közül, az 1899. év folyamán 460 szövetkezetet átvevén, 5 szövetkezetet kellett felszámoltatni.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet megalakításával és működése megkezdésével, valamint a jelzett szövetkezetek átvételével új szövetkezeti élet kezdődött hazánkban. Ennek keletkezését és létesítésének okát azonban több irányú szövetkezeti tényező előzte meg úgy hazánkban, mint a külföldön.

IV. A rendszer kifejlődése.

Történt, hogy Poroszországban az 1895 ik évi július 31-i törvény alapján, a szövetkezeti személyes hitel fejlesztése céljából, állami pénzen felállították Berlinben a *Porosz Központi Szövetkezeti Pénztárt*, mely kezdetben az államtól öt millió, majd később fokozatosan 75 millió márkát kapott alaptőkéül. Ezzel kezdődött a Németbirodalomban is a szövetkezetek központi irányítása és pénzzel való ellátása. Nem mondjuk, hogy a németek ezt mitőlünk tanulták; de azt megállapíthatjuk, hogy

nemsokára mi is utánoztuk a németeket s törvény útján juttattunk állami segílyt a szövetkezeteknek.

Törvényhozásunk már 1888. évben kilátásba helyezte a kereskedelmi törvényben foglalt szövetkezeti törvény reformját és az állam némi támogatását. Az 1893-ik évben közzé is tett a kormány a szövetkezeti központ szervezésére vonatkozó, de teljesen elhibázott törvényjavaslatot. Ebből természetesen semmi sem lehetett. Majd az 1894. évben dr. Nagy Ferencz egyetemi tanár, az egész szövetkezeti ügyről szerkesztett egy teljes szövetkezeti törvényjavaslatot. De ez ellen, túlszigorú és korlátozó rendelkezései miatt, az egész érdeklő közvélemény zúdult fel. Ez sem vált tehát be törvénynek.

A németországi kezdeményezésre, gróf Károlyi Sándor folytonos képviselőházi sürgetésére és az iparosoknak az 1896. évben kifejtett erélyes szövetkezeti agitációja következtében, végre a mi törvényhozásunk is meghozta az 1898. évi XXIII. törvényczikket. Ezt ugyancsak dr. Nagy Ferencz egyetemi tanár, a ki az 1894. év óta a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete felügyelő bizottságának elnöke volt, szerkesztette. Ez a törvény semmiben sem utánzata a porosz törvénynek, mely csak 15, míg a mienk 83 szakaszból áll, hanem teljesen eredeti és önálló alkotás, mely tekintetbe vette a létező viszonyokat, a gyakorlati élet követelményeit s az akkor már megalapozott magyar szövetkezeti rendszert. Ugyanazért ennek elvei szerint építették föl azt az intézetet, az Országos Központi Hitelszövetkezetet, melyet azóta több államban fogadtak el mintának.

Az 1898. évi XXIII. törvényczikk, mely a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szól, két részből, illetve címből áll. Az első részében a kereskedelmi törvénynek a szövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseit, melyek a teljes szövetkezeti szabadság alapján állottak, a rendhez alkalmazkodó többrendbeli eltérésekkel módosítja. Mivel minden szövetkezet már megalakulásakor méhében hordja jövő fejlődésének vagy bukásának csiráját, a törvénynek már második szakasza kimondja, hogy eme törvény hatálya alá eső gazdasági és ipari hitelszövetkezeteket csakis közigazgatási hatóság, nyilvános testület, vagy az Országos Központi Hitelszövetkezet alakíthat. Ez okból az eddigi egyszerű belépési nyilatkozat helyett megköveteli ez a törvény, hogy a tagok belépése a szövetkezet megalakítása végett, a szövetkezet alapszabály-tervezetének sajátkezű aláírásával történjék. Ezzel igen sok visszaélés szűnik meg. De fontosak a törvénynek azok az elvi álláspontjai is, hogy a szövetkezet üzletét nem tagokra ki nem terjesztheti, hogy az ezen törvény értelmében alakult szövetkezetek fiók-telepeket nem állíthatnak föl és hogy működésüket kerületükön túl ki nem terjeszthetik.

A mint a törvény bevezető szakaszaiból kivont eme részletek mutatják, ez a törvény főleg korlátozó intézkedéseket tartalmaz. De vannak szabályozó és útmutatásul szolgáló rendelkezései is. Ilyenek különösen a tagok jogviszonyaira, a nyereség felosztására és a tagok felelősségére vonatkozó szakaszok. E részben a 15. §. azt rendeli, hogy a tag a szövetkezet kötelezettségeiért üzletrésze névértékének ötszörös összegéig felelős; az alapszabályokban azonban az üzletrészek névértékének tízszeres összegéig terjedhető felelősség is megállapítható. Kijelentjük, hogy a szövetkezetek majdnem kizárólag az ötszörös felelősség alapján alakultak. Igen szigorúak a törvénynek az igazgatóságra és felügyelő bizottságra vonatkozó rendelkezései; de a visszaélések ezeket megkövetelték és eme szigorúságnak indító okául szolgáltak.

Mindezen korlátozó intézkedésekkel szemben a törvény némi korlátozott elsőbbségi és kielégítési jogot ad a szövetkezeteknek tagjaik ellen, de különösen jelentékeny adó-, bélyeg- és illetékmentességet biztosít az e törvény szerint alakuló, vagy átalakult szövetkezeteknek. Azt, hogy a törvény szigora és korlátozó intézkedései nem hátrányára, hanem előnyére váltak a szövetkezeti intézménynek, bizonyítja az az adat, hogy az eme törvény értelmében átalakult és újonnan alakult szövetkezetek száma az 1915. év végén 2441-re rugott.

A törvény második része az Országos Központi Hitelszövetkezet intézményét konstruálja meg és szervezi.

Az intézmény célját ekként jelöli meg: A jelen törvény értelmében keletkezett vagy átalakult gazdasági és ipari hitelszövetkezetek ügyének előmozdítására és hiteligenyei kielégítésére Budapesten Országos Központi Hitelszövetkezet állíttatik föl. E kétféle cél megjelölésében röviden benne foglaltatik mindaz, a mi a szövetkezetekre vonatkozik.

Az Országos Központi Hitelszövetkezetnek szintén úgy, mint az előbbi központoknak kétféle: alapító és rendes tagjai vannak. Az előbbiek üzletrészeinek értéke 1000 korona és csak ezek összegéig felelősek. Ellenben a rendes tagok, vagyis a köteléki szövetkezetek minden 6000 korona névértékű saját üzletrészeik után, egy-egy 200 koronás üzletrészt tartoznak a központnál jegyezni és befizetni, de üzletrészeik névértékének ötszörös összegéig felelősek. Mind a két rendbeli tagok a nyereségből legfeljebb csak négy százalék évi osztalékban részesülhetnek, de első sorban abból az alapító tagok osztalékát kell fedezni, csak azután következhet a sor a tagszövetkezetekre.

Mindezek a rendelkezések lényegileg megegyeznek az előbbi szövetkezeti központok szabályaival. Nem új az a törvényes intézkedés sem, hogy a központi hitelszövetkezetnek a kötelékébe tartozó szövetkezetek ügykezelésére nézve még ma is közvetlen ellenőrzési és felügyelői joga van.

Új rendelkezés azonban az, hogy a köteléki szövetkezetek saját cégükben, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagjai jelöltetnek meg s így minden más szövetkezettől első tekintetre megkülönböztethetők. Bár a központi hitelszövetkezet, a kötelékébe tartozó szövetkezetek igazgatóságába és felügyelő bizottságába egy-egy tagot nevezhet ki, a köteléki szövetkezetek mégis önkormányzati alapon működnek. Új rendelkezés az is, hogy az esetben, ha a köteléki szövetkezet a befizetett üzletrészek tőkeösszegének felét elvesztette, a központnak jogában áll a szövetkezetet felosztatni, felszámolását elrendelni és a felszámolókat kinevezni. Ugyancsak joga van a központnak, ha a csődnyitás feltételei fenforognak, rossz szövetkezetei ellen a csőd elrendelését kérni és ez a kérelmére tárgyalás nélkül rendelendő el.

Látható ezekből, hogy a központnak hatósági jogai is vannak. A hitel biztonsága szempontjából azonban legértékesebb joga a központnak az, hogy szövetkezetei ellen, fennálló követelése erejéig terjedő elsőbbségi és kielégítési joggal bír, s azt minden bírói közbenjárás nélkül is gyakorolhatja.

De a központnak lényege szervezetében és állami segélyében rejlik. Az Országos Központi Hitelszövetkezetnél, megalakulásakor és cégének bejegyzése előtt, az állam egy millió korona névértékű alapító üzletrészt jegyzett és fizetett be. Ez ugyan nem nagy összeg, mert 1879-ben, midőn a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete alakult meg, a magyar állam ennek már akkor egy millió korona állami segélyt juttatott, de ez még sem bírta az általa megkezdett vidéki hitelszövetkezeti szervezkedést keresztül vinni. Most azonban az egy millió koronához alapítási, első szervezési és üzemi költségek, teljes adó-, bélyeg- és illeték-, sőt — a mi a legértékesebb portómentesség is járult Feljogosította a törvény az Országos Központi Hitelszövetkezetet, hogy kamatozó és törlesztés alá eső kötvényeket bocsáthat ki és ezek biztosítéki alapjának létesítésére, 3 millió korona értékű italmérési kötvényt juttatott neki a törvény.

Mindezekkel szemben a központ közgyűlésén az államnak éppen annyi szavazata van, mint a többi jelenlevő tagnak, a mi nem új rendelkezés. Az évi közgyűléssel kapcsolatos szövetkezeti congressus megtartása szintén a régi szabályok átvételét jelenti. De a szövetkezetek kölcsönös biztosító alapjának fenntartása el van ejtve. Ellenben a beüti üzletág gyakorlását felvette működési körébe. Új intézkedés azonban az, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet elnökei a pénzügyminister előterjesztésére Ő Felsége a király nevezi ki. Ezenkívül egy alelnököt a földművelésügyi, egy másik alelnököt pedig a kereskedelemügyi minister nevez ki, a kik külön-külön eme két közgazdasági érdekköri hivatvák

képviselni és támogatni. De úgy a földművelésügyi, mint a kereskedelemügyi ministerek jelentékeny külön állami segélyekkel is támogatják, tárcájuk terhére, a szakmájukhoz tartozó szövetkezeteket és ezek fejlesztésére befolylnak.

Ez okból is a Központi Hitelszövetkezet ügykezelése a magyar kir. kormány felügyelete és ellenőrzése alatt áll. Ebből kifolyólag a pénzügyminister a központi szövetkezet mellé kormánybiztost nevez ki, a ki a közgyűléseken s az igazgatósági üléseken részt vesz és a törvénybe vagy az alapszabályokba ütköző határozatok ellen óvást emelhet. Ezen óvás által az illető határozat végrehajtása a pénzügyminister határozatáig felfüggesztetik.

Mennyire megfelel ez a szövetkezeti vezetés és felügyelet a mi viszonyainknak, ezt leginkább bizonyítja az a fényes eredmény, melyet az Országos Központi Hitelszövetkezet, mezőgazdasági hitelszövetkezeteivel az által ér el, hogy az állandóan mintegy 150 millió nyújtott hitellel fokozza a mezőgazdasági termelést, hatványozza a földünkben és a földművelő népünk munkaerejében rejlő értékeket. Ilyet azonban nem mondhatunk az ipari szakszövetkezetekről. Ennek forrása a törvény 81. §-ában lelhető fel, mely szakaszt a képviselőház vétette bele a törvényjavaslatba, még pedig a nélkül, hogy ezeknek a szövetkezeteknek megfelelőleg, a törvényjavaslaton bármi változás is történt volna.

E törvényszakasz alapján az Országos Központi Hitelszövetkezet az ipari szövetkezeteknek is külön rendszerét állapította meg, melyet a Közgazdasági társaságban, az 1901-ik évben ismertettem és értekezésem a Közgazdasági Szemle 1901. évi május és június havi számaiban jelent meg. Az ipari szövetkezetek ezen új rendszere azonban mellérendelt jelentőségű, az egész magyar szövetkezeti rendszeren alapszik s annak lényegét nem érinti.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet, mint népjóléti és kulturális intézmény is áldásos tevékenységet fejt ki. Az általa és szövetkezetei által létesített gróf Károlyi Sándor alapból, szövetkezeti tisztviselők tanuló gyermekei részére 40 tanulási ösztöndíjat oszt ki évenként; de ebből az alapból megszorult anyagi viszonyok közt élő érdemes szövetkezeti tisztviselők segélyekben és munkaképtelenség esetében némi ellátásban is részesülnek. Ezenkívül az Országos Központi Hitelszövetkezet például az 1913. évben jótékony czélokra 70 ezer koronát juttatott, de a kötelékébe tartozó szövetkezetekkel együtt, mint népjóléti intézmény különösen a háború folyama alatt ért el páratlan sikereket, nagy mennyiségű ruhaneművel látta el a katonákat és a három hadikölcsönből kis szövetkezeteivel együtt összesen 200 millió hadikölcsönt jegyzett.

Minthogy pedig az O. K. H. évi készpénzforgalma 375 millió korona körül mozog, összes forgalma pedig meghaladja a három milliárdot, kimondhatjuk, hogy már is nagy pénzügyintézeteink sorába emelkedett és a maga nemében nemcsak nálunk, hanem az egész világon páratlan intézet.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet, a köteléki szövetkezetei kellő ellenőrzése, tehát egyik főhivatása keresztülvitele céljából, a vidéken képviselősegeket állítván föl, ezzel a decentralisatiót is megkezdette s ha ezt bizonyos határig kiterjeszti, akkor kétségtelen, hogy a saját területén a magyar szövetkezeti rendszert teljesen kifejleszti és magas fokra emeli.

De az Országos Központi Hitelszövetkezetet megelőzve, több évi előkészítés után az 1898. évi január 23-án megalakította gróf Károlyi Sándor, minden állami támogatás nélkül, de saját nagyszögű üzlet-rész jegyzésével a fogyasztási szövetkezetek központját a Hangyát, melynek teljes czége ez: *A Hangya a Magyar Gazdaszövetség fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete*. Ennek célja az, hogy fogyasztási és értékesítő szövetkezeteket alakítson, a kötelékébe tartozó szövetkezeteknek központul szolgáljon, ügyvitelüket, számadásaikat ellenőrizze és árúcikkekkel állandóan ellássa, illetve ezeket az ügyleteket közvetítse.

A Hangya szintén a Pestmegyei Hitelszövetkezet, illetve a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete mintájára alakult. Ennek is kétféle tagjai vannak, ugymint az alapító és a rendes tagok, vagyis azok a szövetkezetek, melyek kötelékébe belépnek. A Hangya üzletrészei 100 koronában vannak megállapítva és a felelősség kezdetben csak egyszeres volt, de ezt már az 1899. évben az O. K. H. példájára az ötszörösre emelték föl. A Hangya kötelékébe tartozó szövetkezetek tagjainak felelőssége ugyanilyen, vagyis szintén ötszörös. De a Hangyánál és szövetkezeteinél hiányzik az állami segély, hiányzik az adó- és bélyegilleték-kezdvezmény és a portómentesség; a Hangya tehát és a kötelékébe tartozó szövetkezetek a tiszta önszegély elve alapján alakulnak, állanak fenn és működnek. Ezért egyik külön hajtását és ágát képezik a magyar központosító szövetkezeti rendszernek. Egyebekben teljesen beleillenek a magyar szövetkezeti rendszerbe, mert központilag vannak szervezve, vezetve, ellenőrizve és árúcikkekkel ellátva. Mindamellet a Hangyánál is van némi decentralisatió, mert eddig négy vidéki árúraktárt állított fel, sőt ujabban az angol fogyasztási szövetkezetek mintájára, saját fogyasztási árúcikkei előállítására végett egyes ipartelepeket létesít. A Hangya kötelékébe 1.307 fogyasztási szövetkezet tartozik; ezek részére az 1915. évben 46 millió korona értékű árút szállított és így a negyedik helyet foglalja el a világ fogyasztási szövetkezetei közt.

Mint a Hangya kifejlődéséből látható, a magyar fogyasztási szövetkezetek hálózata az önszegély, a tagok pénzereje alapján épült föl. Ezt látjuk az 1900. évben alakult *Keresztény Szövetkezetek Központjánál* is, mely vallási kereten belül szervezi, vezeti, ellenőrzi és látja el árucikkkel a kötelékébe tartozó fogyasztási szövetkezeteket.

A concentratio azonban leginkább a *MÁV. alkalmazottainak* az 1887. évben alakult *fogyasztási szövetkezeti központjában*, melynek a székes fővárosban és a vidéken 34 fiókja működik, továbbá az 1893-ban alapított a *Magyar Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetében*, melynek Budapesten hét fiókja is áll fenn, végre a socialdemokrata munkásoknak az 1904. évben felállított, *Általános Fogyasztási Szövetkezetében*, melynek Budapesten és a vidéken együttesen 33 fiókja van, érvényesül leginkább; mert ezeknek nem köteléki szövetkezeteik vannak, melyek önálló czégek, hanem csak központilag irányított fiók üzleteik állnak fenn.

Meg kell még itt emlékeznünk legnagyobb értékesítő szövetkezetünkről, az 1891. évben alapított *Magyar Mezőgazdák Szövetkezetéről*, melynek az 1914—15. évben pénztári forgalma kerek összegben 175 millió koronára emelkedett.

Nevezetes, hogy a tejszövetkezetek alakítását az 1899. évben maga a földművelésügyi ministerium kezdeményezte és az *Országos Tejgazdasági Felügyelőség* útján létesítette. Ezek bár némi állami segélyben részesülnek, de azért szinte az önszegély elve alapján állanak s vidéki központokat kezdenek alakítani. Eme falusi tejszövetkezetektől különbözik a még 1883. évben alakult *Budapesti Központi Tejcsarnok Szövetkezet*, melynek 80 elárúsító fióküzlete van.

Az *Állatbiztosító Szövetkezeteket* szintén csak az 1898-ban Budapesten megalakult *Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság*, mint szövetkezet szervezi, vezeti és némi állami segélylyel tartja fenn.

De nem folytatjuk, hanem némi eredményt akarunk még szóban és számokkal bemutatni. A bars megyei *Brogyán* nevű tót községben levő *szövetkezetek* az 1908. évben következőleg számoltak be az elért eredményekről:

„Tizenöt év előtt — 1893. évben — husz fillérrel kezdtük meg a munkát s ma már ott tartunk, hogy ezer holdas birtokot vettünk bérbe, Münchenbe magunk szállítunk évi 20—30 waggonban sörárpát, beöröltetünk boltunkba 10 waggon búzát lisztnek. Hitelszövetkezetünk tőkéje százezer korona körül mozog s csinál évi félmillió korona forgalmat. Fogyasztási szövetkezetünk évi 30 ezer koronát forgalmaz. Van gyönyörű gazdakörünk, zene- és olvasóegyletünk és gyümölcsfaiskolánk. Ime, ez kelt ki a huszfilléres takarékoskodás magvából; mindezt tetézi

az erkölcsi haszon. A pálinkafogyasztás szünőfélben van, helyét a tea, kávé és bor foglalja el. Általános a jólét, a megelégedés, egymás becsülése és mindezek nyomán — pedig tótók a tagjaink — valódi magyar hazafiúi érzelem fakad.“

Ennyi röviden elég az elért eredmények jelzésére. Ennyiből is megérthető, hogy a szövetkezeti eszme átment a nép véérébe és némileg a földművelő nép, a kisbirtokos gazdák gazdasági és erkölcsi megújulását szülte. Ezt az iparosok és a munkások szövetkezeteiről nem mondhatjuk.

De lássunk egy kevés stáτισztikát:

1. Az O. K. H. Sz. kötelékébe tartozik	2.441 szöv.	685.651 tag
2. A Hangya kötelékébe tartozik	1.307 »	190.555 »
3. A Keresztény Szöv. Központjába	470 »	60.000 »
4. A központilag alakított tejszövetkezetek száma	561 »	55.115 »
5. Állatbiztosító Szöv. Központi kötelékébe . .	1.000 »	88.112 »
Összesen	5.779 szöv.	1,079.433 tag

Ha a szövetkezeti tagok létszámát tudjuk, illetve a háború következtében némi apadást is számításba veszünk és ha így kerek számban csak egy millió tagot fogadunk el, akkor először is kijelenthetjük, hogy a tagok mindannyian teljes korúak, sőt majdnem mindannyian családos egyének is. Ha pedig a megállapított szokás szerint egy-egy család tagjainak számát négyben fogadjuk el, akkor látjuk, hogy Magyarországon az öt bemutatott szövetkezeti központ kötelékébe tartozó szövetkezetekhez, az ország lakosságából négy millió lélek tartozik, vagyis az összes lakosságnak majdnem egynegyed része.

De úgy a taglétszámhoz, mint a szövetkezetek számához nincs hozzászámítva a négy, fiókokkal bíró nagy koncentrált fogyasztási központ és ezeknek összesen 62 ezer tagja. Erre azonban szükség nincs, mert ha hivatalos statistika hiányában a köteléken kívül levő, vagyis az önállóan működő szövetkezetek számát, egy magános összeállítás szerint, 1120 számmal elfogadjuk és a nemzetiségi szövetkezetek számát 500-ra tesszük, azt látjuk, hogy a szövetkezetek nagy többsége a kifejtett rendszer szerint teljesíti hivatását. Kimondhatjuk tehát, hogy a magyar szövetkezeti rendszer lényege abban áll, hogy *először megalakul a központ, azután ez alakítja és szervezi, ez irányítja és ellenőrzi köteléki szövetkezeit. Eme szövetkezetek egyrésze az önsegély mellett állami segélyben részesül, másik része azonban a tiszta önsegély alapján működik. Mind-*

ezen szövetkezetek tagjai csak korlátozott felelősséggel tartoznak és kezesük csak az üzletrészek ötszörös összegéig terjed.

E tétel megállapítása mellett meg kell emlékeznünk a kivételről, az 1120 önállóan működő szövetkezetekről, valamint az 500 nemzetiségi szövetkezetről. Ez utóbbiak az egyszeres, a huszszoros és az egyetemleges felelősségen alapszanak és három külön központba vannak szervezve; a magyar szövetkezeti központosító rendszert tehát ezek sem bolygatják, hanem szintén megerősítik.

Az önállóan működő szövetkezetek legnagyobb része hitelszövetkezet, de vannak köztük fogyasztási szövetkezetek is szép számmal, kevesebb már a laképitő és a biztosító szövetkezet; van végül néhány értékesítő és pinczeszövetkezet is. Mindezek azonban működésük tekintetében háromféleképpen minősíthetők. Első helyen állnak az igazi önsegélyező szövetkezetek, azután következnek a különféle jó szövetkezetek és végső vonalban jönnek a csalásra alakult rossz szövetkezetek.

Az önsegélyező vagy kölcsönös segélyező egyletek, legrégebbi szövetkezeteink közé tartoznak. A múlt század 60-as éveinek közepén az 1863. évi aszály és inséges év után tűnik föl, különösen hazánk dunántúli városaiban és nagyobb községeiben, a német és osztrák minták után a szövetkezetek *évtársulati* rendszere vagyis a ciklusrendszer. Ez abban áll, hogy a hitelszövetkezetek kebelében, évről-évre új és új évtársulatok, rendszerint 6—6 évre alakulnak, ezek tagjai havonként vagy hetenként törzsbetétek címén, apró befizetéseket teljesítenek, melyek az üzletrészek névértékét 4 év alatt érik el és ezek a hat év elteltével, az egyes évtársulatok sorozatos fölszámolásával, a reájuk eső nyereséggel együtt visszafizettetnek.

Az évtársulati rendszernek tehát takarékoság jellege van, de a tagok kölcsönöket is kaphatnak. Csakhogy ezeket a kölcsönöket nem nevezik kölcsönöknek, hanem csak előlegeknek. Ha más a szó, tehát más az értelem is. Az előleg szónak az itt az értelme, hogy az igazi önsegélyező egyletekben vagy szövetkezetekben, csak a tagok és ezek is csak üzletrészeik névértéke erejéig kaphatnak kölcsönt s ezt a kölcsönt nevezik előlegnek. Ezek az előlegek arról nevezetesek, hogy ezeket rendszerint minden kezes nélkül, egyedül a tag aláírására adják és ezeket az üzletrészek befizetésére kiszabott időszak alatt, a heti vagy havi befizetésekkel kell törleszteni. Így tehát a tagok hosszabb időre nyernek előleget, de azt előbb is visszafizethetik; sőt ez kívánatos is, mert ezek az önsegélyező egyletek, vagy szövetkezetek az összes tagoknak csak abból az összegből adhatnak kölcsönelőleget, a mit a tagok az üzletrészekre, illetve törzsbetétekre befizetnek. Ezek a szövetkezetek az üzletrészekre való befizetésen és az előlegadáson kívül semmi más üzletággal nem

foglalkoznak. Mivel pedig nem idegen, hanem csak a tagok által befizetett pénzzel dolgoznak, helyes az elnevezés, hogy ezek igazi önszegélyző szövetkezetek.

Takarékbetéteket ezek a szövetkezetek nem fogadnak el, mert az üzletrészekre történő heti vagy havi befizetések, az ő takarékbetéteik és ezeket törzsbetéteknak nevezik. Más vagy nagyobb pénzintézetektől nem kérnek, sőt a tagok egyszeres felelőssége révén, rendszerint nem is kaphatnak hitelt, illetve a kölcsönelőlegek nem váltóra adatván, váltóleszámitolásról szó sem lehet. Mindamellet ezen évtársulatos és önszegélyző szövetkezetek legnagyobb része adja tagjainak a *legolcsóbb* kölcsönt. A vidéken még a háború alatt is megtörtént, hogy ezek 6⁰/₀-os kölcsönket adtak tagjaiknak.

Központjaik ezeknek az önszegélyző szövetkezeteknek nincsenek, hanem néhány nagyobbak kivételével önmaguk és önállóan működnek. Ekként az önszegély elvét mereven valósítják meg. Központi hitelre és váltóleszámitolásra azért nem alkalmas ez a szervezet, mert az évtársulatok 4—6 éves felszámolása miatt, nem látszik az állandóság jellegévé birni. Mindazonáltal az önszegélyző és évtársulatos szövetkezetek fennmaradásukat és fejlődésüket oly módon érik el, hogy a szövetkezet kebelében minden évben, újra külön-külön új évtársulatok alakulnak, a melyekbe nemcsak új, hanem régi tagok is újra belépnek.

Hosszabb ideig, mondjuk két évtizedig, az évtársulatos szövetkezeteket tekintették magyar rendszerű szövetkezeteknek, mert ezek leginkább hazánkban voltak elterjedve és nem alakultak át, mint a külföldiek, üzletrészes szövetkezetekké, hanem merev rendszerüket konserválták. Sajátságos, hogy adótörvényhozásunk — az O. K. H. kötelékében levő szövetkezeteken kívül — csak ezeket az önszegélyző egyleteket ismeri el valódi szövetkezeteknek, s csak ezek részére biztosít az 1880. évi LX. törvényczikkben a *törzsbetétek 6⁰/₀-ának erejéig* adókedvezményt. Ezt úgy kell érteni, hogy az esetben, ha az osztalék az üzletrészek 6⁰/₀-ánál nem magasabb, a szövetkezet nem volna adófizetésre kötelezhető. De a községekben levő önszegélyző és évtársulatos szövetkezeteket igen sok helyen mégis agyonadóztatják; mert nem tudnak védekezni. Ez okból, de meg a revízió keresztülvitele céljából is ezeknek egyrésze a *Magyarországi Szövetkezetek Szövetségében* akar egyesülni és központilag is szervezkedni.

Az ily évtársulatos szövetkezetek közt, melyek még máig is fennállanak, legrégebb a *Pécsi kölcsönös segélyző egylet* 1866-ból. Majd *Székesfehérvárott* az 1868. évben, valamint az 1870. évben alakult két ily szövetkezet s mind a kettő máig is sikeresen működik. Ily jó szövetkezetek közé tartozik a *Debreczeni kölcsönös önszegélyző egylet* mint

szövetkezet, mely az 1883. évben keletkezett. E néhány szövetkezet felsorolásából kitűnik, hogy ily évtársulatos önszegélyző szövetkezeteket leginkább a városi iparosok részére alapítottak; a vidéken a földművelő nép között csak a 70-es és 80-as években terjedtek el. Legtöbb volt Somogy vármegyében, melyeket igen nehezen lehetett az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében, üzletrészes hitelszövetkezetekké átalakítani.

Ily évtársulati szövetkezetek még mostanában is — bér igen ritkán — alakulnak.

A jó szövetkezetek közül a tisztviselők szövetkezeteit kell előbb felemlitenünk. A tisztviselő szövetkezeteket nálunk az osztrák-magyar monarchia első általános tisztviselő egylete, melynek székhelye Bécs, kezdeményezte az 1865. évben. Ennek Magyarországon jelenleg még 16 takaré- és előleg-társulata áll fenn. De 1869-ben megalakult az első *Magyar Általános Tisztviselő Egylet*, mint szövetkezet, melynek ma már hét millió vagyona van. Majd az 1871. évben a *Magyar királyi államvasuti hivatalnokok* alakítottak takaré- és előlegezési egyletet, mely öt millió vagyon fölött rendelkezik. Ugyancsak a MÁV. hivatalnokainak hitelszövetkezete a *Magyar Államvasutiak Takaré- és Segélyszövetkezete*, mely 1879-ben keletkezett. Mind a három tisztviselő szövetkezet székhelye Budapest, de működési területe az egész ország. A sok közül csak ezeket említhetjük itt föl. Nevezetes azonban, hogy a tisztviselő szövetkezetek országos szervezését csak most a háború nyomorúsága következtében kezdik megkísérelni.

A tisztviselők szövetkezetein kívül is vannak még jól működő önálló szövetkezetek. Ilyen a *Budapesti kis- és középkereskedők takaré- és kölcsön szövetkezete*, mely az 1879. évben alakult és egy millió korona vagyonnal rendelkezik. Ilyen továbbá a *Budai takaré- és előleg-egylet szövetkezet* korlátolt felelősséggel és a *Kereskedelmi Takaré- és Hitelszövetkezet*. Mind a két utóbbi Budapesten az 1880. évben keletkezett. De van még több jó szövetkezet úgy Budapesten, mint a vidéken.

Végre a csalásra alakult szövetkezetekre is áttérhetünk. Ezek nem egyedül az emberi gonoszságon, hanem az uzsoratorvények eltörlésén és a kereskedelmi törvényünkbe foglalt szövetkezeti szabadságon alapszanak. Az 1870-es években kevés rossz szövetkezet alakult és a bajok ezekben a túlspekulációra vihetők vissza. De az 1880-as évektől kezdve már a csalásra alakult szövetkezetekben is van rendszer. Voltak olyan szövetkezetek, melyek olcsó és nagy kölcsönök adását hirdették, nemcsak Budapesten és a vidéken, hanem a külföldön is, főleg Németországban. A hiszékeny és megszorult kölcsönkérőktől azután költségekre előleget követeltek, de kölcsönt soha senkinek sem adtak. Voltak olyan

szövetkezetek is, melyek adtak ugyan kölcsönöket, de a kölcsönkérőket belépésre kötelezték és a kölcsönösszeg felét: üzletrész-befizetés, kamatok és költségek címén levonták, sőt olyanok is voltak, melyek az egész kölcsönösszeget elszámolták ily címeken. Egyszóval röviden azt mondhatjuk, hogy míg az összes ismertett jó szövetkezetek irtották a pénz- és áruuzsorát, addig e rossz szövetkezetek uzsoráskodtak és csaltak.

Sajnos, a törvény büntető keze nem mindegyiket érte utól. Ezek a szélhámos szövetkezetek az egész magyar szövetkezeti intézményt rossz hírbe hozták, kompromittálták.

Nehogy eme visszaélések, szélhámosságok és csalások ismétlődhessenek, szükséges volna, hogy a revízió keresztülvitele, mint a külföldön történik, törvényileg kötelezővé tétessék és hogy az önállóan működő szövetkezetek a kifejlődött rendszerbe foglaltassanak, központilag megerősítsenek és ellenőriztessenek.

Igy azután az összes magyar szövetkezetek egyfelől az állami támogatáson, másfelől pedig a tiszta önségélyen kifejlődött magyar központosító szövetkezeti rendszer szerint működnének és ekként úgy köz-, mint magángazdasági, valamint sociális hivatásukat közmegelelésre betölthetnék.

Dr. Horváth János.

A világháború közgazdasági háttere.¹⁾

I.

Gróf Muraviev, az orosz külügyminiszter 1898. augusztus 28-án tette közzé a szentpétervári hivatalos lapban a hatalmakhoz intézett azt a köriratot, a melyet néhány nappal előbb már kézhez kaptak az orosz udvarnál akkreditált diplomaírók. Ez a körirat a jelenlegi császár, II. Miklós király *békemanifesztuma* volt.

„Az általános béke fenntartása, a minden nemzetet terhelő túlságos fegyverkezés lehető csökkentése az egész világ mai helyzetében olyan ideálnak látszik, hogy minden kormányzatnak erre kell irányítani fáradozását. Az én felelős uralkodómnak, a császár ő felségének humánus és melegszívű törekvése teljesen ennek a feladatnak van szentelve. Abban a meggyőződésben, hogy ez a magaslatos végcél minden hatalom leglényegesebb érdekeinek és jogos kívánságainak megfelel, a császári kormány a lehető legkedvezőbbnek tartja a jelen pillanatot arra, hogy nemzetközi tanácskozás útján meg lehessen találni a leghatékonyabb eszközöket, a mikkel az igaz és állandó béke áldásai minden népnek biztosíthatók s a mikkel véget lehet vetni a jelenlegi fegyverkezések továbbfejlesztésének.“ A jövő béke áldásainak hangzatos frázisokkal teli leírása, a fegyverkezés pénzügyi és gazdasági terheinek vázolója után a manifesztum egy nemzetközi tanácskozmány összehívását javasolja. Ez „hatalmas összekötője lesz mindazon államok törekvésének, a melyek őszintén igyekeznek azon, hogy a világbéke nagy gondolata diadalmaskodhassék a békétlenkedés és széthuzás elemein.“²⁾

¹⁾ A debreczeni magyar kir. Tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán 1915. október 13-án tartott előadás. Mint ilyen, népszerűen foglalja össze a világháború közgazdasági hátterének kidomborítására szolgáló adatokat.

²⁾ A császár manifestumának teljes szövegét lásd A. H. Fried *Handbuch der Friedensbewegung*. I. rész II. kiadás Leipzig 1911. 201—203. old. A hatalmak a proponált conferentia eszméjét nem fogadták bizalommal, úgy hogy 1899. január 11-én Muraviev második köriratot intézett hozzájuk s abban az összehívandó tanácskozmány részletes programját is kifejtette. Így azután 1899. április 6-án Beaufort németalföldi külügyminister hívta meg a hatalmakat a Hágában tartandó conferentiára. Ez 26 állam hivatalos részvételével 1899. május 18-án, a később *béke napnak* declarált napon, össze is ült.

A paczifisták új hajnal hasadását látták a manifesztumban s az annak alapján összeülő első hágai kongresszusban. Szidták a diplomáciát, a mely a fenkölt „békeczár“ tervezetét nem akarta elfogadni. Jó, hogy még Nobeldíjat nem juttattak neki! Pedig a czárnál sokkal okosabb volt az iránta bizalmatlan diplomácia. Ha az államok abbahagyják a további fegyverkezést, ez csak Oroszországnak, az akkori leghatalmasabb hadseregű államnak használt volna. Ezért méltán volt bizalmatlan a czár iránt a diplomácia.

A czár manifesztumának kiadását javarészt egy nagy tudományos apparátussal megírt hatkötetes munkának köszönhetjük. Erre gróf Witte, a világháború alatt elhunyt volt miniszterelnök hívta fel a czár figyelmét, az a Witte, a kit a mostani háboruban németbarát érzelmei miatt az orosz sovén sajtó állandóan hazaárulónak deklarált. Ez a munka „A háború“ czímen 1898-ban jelent meg oroszul. Később a nyugati nyelvekre is lefordították. Szerzője egy orosz bankár és államtanácsos, Bloch János, nagy filantróp s a luzerni béke- és háborumuzeum alapítója.

Ez a könyv először is a háború technikájának tökéletes átalakulására figyelmeztet. Arra, hogy a megelőző háborúk tapasztalatait nem lehet felhasználni a jövő háborúban. A technikai tökéletesedés nemcsak a közlekedés és az ipari termelés terén van meg. Kiterjed a harci fegyverekre és azok hatásának fokozására is. Csak az a haladás, a mely a porosz-francia háború óta, tehát 1870—71-től 1898-ig beállott, nagyobb, mint az egész fegyvertechnika fejlődése az első ij- és nyilfegyverektől 1870-ig. A XIX. század végén használt puska tizenháromszor hatásosabb, mint a mit 1870-ben használtak. A francia ágyuk tűzhatása 1891-ben százhatvanhatszorta volt gyilkolóbb, mint az 1870-iki ágyuké. Az általánosan használt gyorstüzelőágyuk tűzhatása az 1870-iki ágyuk hatását kétszázharminczháromszorosan múlja felül. Az új kiskaliberű fegyverek átütőképességéről legyen elég csak annyi, hogy ezek három és félezer méter távolságról még erős ökörcsontokat is darabokra törnek. A lapos röppálya folytán hatszáz méterről mindent leborotválnak, a mi eléjük kerül. De ezenkívül a tüzérség találási távolságának emelkedése, a puskapor füstnélkülisége stb. teljesen átalakította a háború feltételeit. Tehát a taktikának is szükségképpen meg kell változnia. A zárt csapattestek harca a jövőben teljesen kizárt dolog. A katonának rajvonalba, állandó fedezék mögül kell harcolniok. A háborúnak állandó várszerű harcchá kell átalakulnia. Az előrenyomuló csapattesteknek minden előretörésnél be kell magukat ásni a földbe. Ezzel pedig a támadás csaknem lehetetlenné válik, vagy pedig csak nagy áldozat árán valósítható meg. A lovasságnak az előbbi háborúkban döntő volt

a szerepe. Ezentul már csak mellékes feladat jut neki. A változott technika következményeképpen a csatatér is sokkal kiterjedtebb lesz. Az egyes csaták és így a háborúk is sokkal hosszabb tartamuakká válnak.

Bloch már 1898-ban jósolja meg, hogy a több napig tartó csaták oly véresek lesznek, hogy a történelemben nincs reájuk eddig példa. Éjszaka is folynak majd a harcok. A tüzérség technikai fejlettsége mellett az ellenfelek sok kilométernyi távolságról borítják el egymást shrapnel-esővel. A védekező állásra kényszerített ellenfél helyzete könnyebb lesz. A támadó fél csupán a felhányt sánczások védelme alatt hatolhat előre. A jövő háborújának borzalmas és kegyetlen volta miatt kételkedik Bloch abban, hogy az európai kulturvilág civilizált emberei a gyilkolás és megsemmisítés lelki benyomásait idegileg elviselhetnék a nélkül, hogy örületbe kergettesenek. Hisz a csapatok nem állanak mind hivatásos katonákból. Tulnyomó részük rezervista vagy népfelkelő, a kik polgári foglalkozásukat és családjukat hagyták el. De Bloch kételkedik abban is, hogy a régi értelemben vett döntő csatákra sor kerülhessen. A csaták oly véresek és megsemmisítőek lesznek, hogy mindkét fél meggyengülve kerül ki belőlük. Végsőleg nem lesz győztes és legyőzött. Csak a harcolók teljes lelki és gazdasági kimerülése kényszeríti az ellenségeskedések befejezését.

A háború igen hosszúra nyulása, az operációs területek kiterjesztése előbb alig ismert nehézséget okoz. Sok esetben lehetetlen lesz a csapatok élelmezése, mivel a hadszintér készleteit a tömegszükséglet hamarosan kimeríti. Épp ily nehéz lesz a hadiszerekkel való ellátás is. A hadvezetés főgondja saját hadserege összeköttetéseinek biztosítására és az ellenséges hadsereg összeköttetéseinek megszakítására irányul. Ezért állhat be könnyen hiány élelemben és hadiszerekben. Ez pedig a seregeket megadásra kényszeríti. E mellett még az élelmezés hiányossága miatti betegségek is megtizedelik a seregeket. Billroth már 1891-ben megjövendölte, hogy a jövő háborújában a sebesülteknek csak félig-meddig lesz kielégítő az ápolása. A hatásosabb fegyverek aránytalanul több sebesülést okoznak majd, mint eddig. De a betegek száma is aránytalan módon nagy lesz. A betegápolási személyzet nem mehet be a harcvonalba, mert az ott tomboló tűz azonnal szolgálatképtelenné teszi. A kötözőhelyeket pedig a lövegek nagy hordképessége miatt a harcvonal mögött annyira messze kell elhelyezni, hogy a betegápolásnak e miatt egyáltalában nem lehet elég technikai eszköze. Billroth ezért követelte, hogy legalább is annyi betegápoló személyzet legyen, mint a mennyi harcoló katona. Természetes, hogy ez keresztülvihetetlen.

Mindezek alapján állítja Bloch, hogy az egyenlően felfegyverzett

európai államok közötti jövő háború valóságos öngyilkosság, mivel nem lesz győztes fél. A hadseregek addig verekednek, míg mind a két fél kimerül és nem tudja továbbfolytatni a háborút. Csak azoknak az államoknak lesz előnyös a háború, akik, mint semlegesek, nem vesznek részt abban. A résztvevőket azonban a háború évtizedekre megbénítja a fejlődésben.

Úgy látszik, hogy ezeket a vigasztalan eredményeket maguk a katonai szakírók is hajlandók voltak elfogadni. Így Goltz tábornok azt mondta a jövő háborújáról, hogy az „olyan szfinksz, a melynek talányát még senki sem tudja megfejteni“. Ő mondta azt is, hogy „a gazdasági segélyforrások előbb kimerülnek, mint a fegyveres erő.“ Schlieffen, a német vezérkar egykori főnöke, a *Jövő háborúja*-ról írt tanulmányában teljesen magáévá tette a Bloch fejtegetéseit. II. Vilmos császár pedig erre mondta azt, hogy ezek a fejtegetések az ő nézeteivel is egyeznek.

Bloch kiszámította a hármass- és a kettősszövetség közti háború költségeit is. Számításba vette, hogy a háború technikai költségei mellett mily rengeteg érték megy veszendőbe a háborút kísérő jelenségek miatt. Utal arra is, hogy a vesztes háború következménye a forradalom. Mindez megérthetővé teszi, hogy figyelmének e munkára való felhívása után Miklós cár leszerelési gondolatokkal foglalkozott. De hogy Bloch elméleti fejtegetései egyáltalában nem voltak túlzóitak, azt az angol-bur és a japán-orosz háború betűről-betűre beigazolta. Az előbbiben kiderült, hogy a fronttámadások és a döntő csaták ezentúl lehetetlenek. A burok fegyvelmezetien parasztnépének három hosszú esztendeig sikerült meggátolni a hódításban az ötszörös túlerejű, organizált hadsereget, a melynek minden modern fegyvere megvolt. A japán-orosz háborúban pedig, a hol két európai módon szervezett hadsereg találkozott, először voltak 10—15 napig tartó csaták 50—70.000 emberáldozattal. Az éjjeli harcok, a tiszték erős veszélyeztetése s a csapatoknak vezető nélkül maradása, a lovasság régi jelentőségének csökkenése s mi több, némelykor teljes hasznavehetetlensége, az operációk megmerevedése abban az értelemben, hogy a csapatok várhoz hasonló földsánczaikban sokszor hónapokig állnak egymással szemben mozdulatlanul, ezenkívül a sebessültek hiányos ápolása, a hadianyagokban való pótlás nehézsége stb. mind csak a Bloch által megjövendölt véres háború történeti igazolása. De igazolja Blochot még az is, hogy ez a háború mindkét fél pénzügyi kimerültsége miatt fejeződött be a nélkül, hogy valamelyiküknek döntő győzelmet eredményezett volna¹⁾.

¹⁾ A Bloch munkája németül *Der Krieg* címen jelent meg hat kötetben (Berlin 1899). A szövegben adott kivonatos ismertetést lásd Fried id munkája I. rész 79—84., 89—93. old. és II. rész (II. kiadás 1913.) 134—137. és 153. oldalain.

A nemzetközi békemozgalom az államok egymásközötti szervezetét óhajtja teljessé tenni. Ettől az organizációtól várja a háborúk megszűnését. Érthető tehát, hogy üdvívalgással fogadta a Bloch könyvét, valamint később a Norman Angell munkáját is, a mely hasonlóképpen bizonyítgatja az esetleges német-angol háború hiábavalóságát.¹⁾ A béke-mozgalom ezen munkákra való hivatkozással hangoztatta, hogy ezek után egyenesen örületnek látszik Európában minden háború. Mert óriási veszedelmet zúdit a kulturára, egyenlően felfegyverzett hatalmak közt úgy-szólván semmi eredményt sem ad s végül óriási felelősséggel terheli mindazokat, a kik a háborút megindították. A paczifista irodalom fanatikusan hitt abban, hogy nincs többé háború, ha a kormányok észszerű módon meggondolják a háborúval beálló veszedelmeket. Ezt a hitet támogatta az is, hogy a hatalmak 1904-től 1910-ig tizenhét komoly konfliktust háború nélkül, békésen oldottak meg. Tehát úgy látszik, hogy a hatalmak valósággal a raczionális meggondolás terére léptek. És ime, 1914-ben a Monarchia és Szerbia közt mégis kitört a háború s csakhamar világháborúvá fejlődött. Éppen ez mutatja, hogy tudományos szempontból mily kevés értékeset tartalmaz a paczifista irodalom! Alig van szó ebben arról, hogy bizonyos tények alapján *kikerülhetetlenül, szükségszerű módon* is bekövetkezik a háború. A paczifista irodalom alig számolt azokkal a jelenségekkel, a melyek a mai világháborúban is a döntő szerepű előidéző okokat alkotják. Ezekre akarok itt reámutatni, hogy a világháború keletkezésének problémáját tisztázhassuk.

II.

A világháború okainak tisztázásánál először is szembe kell helyezkedni a nagyközönség általános felfogásával. Ez az okok megállapítása helyett csaknem kivétel nélkül a felelősség kérdését kutatja. A felelősség megállapítása nem reánk tartozik. Ezt csak a jövődők történetírása döntheti el, ha ugyan tud majd e kérdésben ítélni. De más tekintetben is szembe kell helyezkedni az általános felfogással. A nagyközönség a háború okát rendszerint összetéveszti a háborút közvetlenül megelőző eseményekkel. Ez érthető, mert ezek az események még élénken emlékezetében vannak. Így tett 1870-ben is. A Vilmos porosz király és Benedette francia követ közt Emsben történt összeszólalkozást hitte annak az oknak, a mi miatt Napoleon császár megüzente a háborút. Pedig ezt a háború sokkal mélyebben fekvő okok hozták létre. Ezek

¹⁾ Eredeti címe *The great illusion*. Magyarul rövidített fordítása *Rossz üzlet a háború* címmel jelent meg (Budapest 1915.).

sorában legfontosabb volt a német nép politikai egységének megalkotására irányuló törekvés. Az integrálódást u. i. legkönnyebben a győzelmes háborúk valósítják meg. Itt is így volt. A gazdasági alapon történt egyesülés pedig már a Zollvereinnal s Ausztriának a Bundból történt kiléptetésével végbement.

A mai háború okát száz ember közül talán nyolczvan vagy kilenczven is a trónörökös-pár meggyilkolása miatt Szerbiának átnyújtott ultimátumunkban s az azt követő hadüzenetben keresi. Ez az egyszerűsítő magyarázat helytállana, ha mi csakugyan bosszuló hadjáratot indítottunk volna Szerbia ellen. De jól tudjuk, hogy a mi hadüzenetünket nyomon követte az orosz, a francia, az angol s majd egy félév múlva az olasz hadüzenet ellenünk. Sőt még Japán is beavatkozott ebbe a háborúba. Már pedig képtelenség, hogy ezek a nemzetek, a melyek egyike-másika a lovagiasság, a gentlemanség, az udvariasság és a tisztesség nemzetközileg elismert képviselője volt, abban akartak volna meggátolni bennünket, hogy elégtételt vegyünk a trónörökös-pár meggyilkolásáért. Tudjuk, hogy egészen az 1915. év őszéig a szerb affér a világháborúnak szinte mellékvágányon levő, jelentéktelen eseményévé zsugorodott össze. S azután sem csak amiatt lett fontos ez a hadjárat, hogy leszámoljunk Szerbiával. Hisz az oroszszal vívott küzdelem volt a főügy, a melynek eldöntése magától oldotta volna meg a mellékügyet is. Ha tehát Szerbia ellen elkezdettük a hadjáratot, annak a főoka az volt, hogy az entente balkáni terveinek valóra válását megakadályozzuk s a későbbi fontos feladatok biztosítása czéljából megteremtsük a törökökkel való összeköttetésünket. Ez és e mellett a bolgárszövetség már is sikerült. Szerbia teljesen le van verve, Montenegró pedig a Lovcen-hegy bevétele és Cetinje elfoglalása után letette a fegyvert.

A szerajevói gyilkosság a háború kitörését kétségtelenül siettetete. De ez anélkül is bekövetkezett volna. A gyilkosság csak az utolsó csepp volt, a mi miatt a viz kifolyik a pohárból. De nem volt oka a háborúnak. Éppúgy, mint a hogy az 1739-iki spanyol-angol háborúnak nem volt oka a Jenkins kapitány sokat emlegetett füle. Jenkins a havannai vizeken hajózott. A partvédő spanyolok a hajójára mentek dugárút keresve. Ilyet nem találtak. A zsákmányban való részesedés elmaradása miatti dühökben előbb fel akarták akasztani Jenkinst. Majd megelégedtek egyik füle levágásával. Anglia elégtételt követelt. Spanyolország nem adta meg. Erre tört ki a háború. De Anglia jóval előbb meg akarta indítani ezt a háborút, hogy a tengeren veszedelmes vetélytársát letörhesse. Ezt a célját el is érte. A Jenkins füle azonban nem volt háborús ok. Legfeljebb háborús ürügy és alkalom.

A világháború okának épp ily felszines magyarázata, a mit ellen-

feleink hangoztatnak. Hogy t. i. egyszer már le kellett törni a német militarizmust. A német militarizmus nem okozott bajt sem az oroszoknak, sem az angoloknak. Az angol is éppúgy fegyverkezett a tengeren, mint a német a szárazon. Sőt Anglia flottája mindig olyan nagy akart lenni, hogy két ellenséges flotta egyesülése esetén is fölényben maradjon. Oroszország óriási szárazföldi seregéről és szinte kimeríthetetlen tartalékairól pedig éppen a világháború szolgál nagyon sok adattal.

Épp ily átlátszó parasztfogás az a háborús oknak kiadott ürügy, hogy meg kellett védelmezni a kis államokat. Igen az entente védelmezi most Belgiumot, mert a németek megsértették a semlegességét. De ők maguk éppúgy megsértették volna. Hisz Belgium kötelezte magát, hogy átengedi a Németország megtámadására vonuló angol haderőt. Ez mind kiderült a belga hadügyminisztérium levéltárának adataiból.¹⁾ Az entente hasonlóképpen védelmezte Szerbia függetlenségét is, igaz, hogy nagyrészt csak szóval. De ugyanakkor a legbrutálisabban sértette meg a görög függetlenséget és semlegességét, a miről a Szalonikiban történtek ékes bizonyosságot szolgáltatnak.

Nem ezek ennek a háborúnak az okai. Teljességgel nem. Arról a magyarázatról meg teljesen fölösleges beszélni, hogy ez a háború a szlávok és a germánok közötti küzdelem volna. A két tulajdonképpeni ellenfél nem is az orosz meg a német, hanem az angol meg a német. Már pedig ez fajilag rokonnép.

A világháború összes indító okait nem vehetjük itt figyelembe. Csak egy okcsoportot vizsgálhatunk. Ez a tény bizonyos egyoldalúságot eredményez. De a tudományos vizsgálatok mindig egyoldalúak. Maga a tudomány is mindig egyoldalú. Épp az az erőssége, hogy a jelenségeket egy nézőpontból szemléli. A fizikától senki sem kívánja, hogy chemia vagy kinetika is legyen egyszerre. Pedig ugyanazok a jelenségek egy időben fizikaiak, chemiaiak és kinetikaiak is. Itt nem vizsgálhatom a világháború politikai, nemzeti, erkölcsi, katonai stb. okait egyszerre. Csak egyet ezek közül, a minek tanulmányozása a mesterségembe vág. Épp így leszünk majd a háború hatásával is. A háborúnak jogi, erkölcsi, orvosi, művészeti, irodalmi és gazdasági téren egyaránt van hatása. De ezek sorából bennünket csak a közgazdasági hatás érdekel. Épp így az okok közül is csak a közgazdaságiakat vizsgáljuk. A mai világháború közgazdasági hátterét akarjuk megrajzolni. Sőt még ha vádképpen ellenem

¹⁾ Lásd a dokumentumokat a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* 1914. októberi, novemberi és decemberi számaiban. A legtöbb irat fényképmásolatban is be volt mutatva. Közülök a négy legfontosabb szószerint közzé van téve Német Alfréd *Diplomáciai okmányok*. Budapest, 1915. című gyűjteményes munkája 532—545. oldalain.

fordítják is a tudomány egyoldalúságáról az előbb mondottakat, az a meggyőződésem, hogy *a mai világháború tulajdonképpen egy hatalmas, eddig még soha nem látott gazdasági küzdelem. A világháborút legelső-sorban gazdasági okok idézték elő. A háború lefolytatásának módja is gazdasági. Sőt hatását is elsősorban gazdasági téren észlelhetjük.*

III.

A szociológia újabb iránya a háborút és a közgazdaságot, mint egymást feltételező történeti kategóriát fogja fel. Azt állítja, hogy egyfelől az állam is a háború eredménye, másfelől pedig, hogy az osztályállamban a háború az értékszerzésnek sokszor egyenesen a normális eszköze. Vagyis a gazdasági tevékenység helyére lép.

Az első állítást legtisztábban Oppenheimer képviseli. E szerint az államot a háború létesíti. Egy harcias csoport reácsap a másikra. Kiszorítja ezt birtokából. Rövid úton magáévá teszi a másik munkájának jövedelmet nyújtó eredményét. Rabszolgaságba veti a legjobb munkásokat, megöli a gyöngéket. Itt igen egyszerű munkamegosztás keletkezik. Az egyik csoport dolgozik, a másik pedig ennek terhén él. Egyiké a fáradtság, másiké annak eredménye. A szolgáló réteg így táplálja az uralkodó réteget, a mely e hódítás útján sajátos uralmi szervezetet alkot. Ennek az a gazdasági tartalma, hogy a legyőzött réteg szolgáltatásainak és javainak egy részét ingyenesen biztosítsa a győztes csoport magának. Ez az uralmi szervezet a háború szülötte. És ez az állam.¹⁾

A másik állítás az, hogy ebben a tipikusan osztályállamban a háború azt a funkciókat tölti be, a melyet fejlett fokokon a gazdálkodás. Vagyis az értékek megszerzésének az eszköze. Ennek igazságát is könnyű bemutatni. A gazdálkodás célja a szükségletek gazdaságos, azaz olyan kielégítése, hogy az adott eredményt a lehető legkisebb áldozattal érjük el vagy pedig hogy az adott költséggel a lehető legnagyobb eredményre telessünk szert. A cél a szükségletek kielégítése. A cél megvalósíthatása végett szert kell tenni bizonyos eszközökre. Ezek a javak, árúk, szolgálatok, azaz egy szóval az értékek. Mindezeket gazdaságosan kell megszerezni, különben nincs gazdálkodás. Az értékszerzésnek kétféle forrása lehet. Az egyik a békés eljárás: a termelés. Ekkor munka útján állítjuk elő az értékeket. Javakat termelünk saját magunknak. Árúkat termelünk a nyereségre való kilátás hatására mások részére. A másik forrás ezzel szemben az erőszakos eljárás: a hódítás, zsákmányolás és ennek szervezett formája, a háború. Ezzel u. i. az erősebb s az ügyesebb a legkönnyeb-

¹⁾ Franz Oppenheimer *Der Staat*. Frankfurt a. M. (1907.) 8 9., 12. old.

ben megszerezhetette magának a mások fáradságos munkájával termelt értékeket. S a háború még akkor is értékszerző eszköz marad, ha nagyobb kárt okoz is, mint az ennek útján megszerzett értékmennyiség, mert az osztályállamban más réteg viseli a károkat s más réteg szerzi meg az értéket.¹⁾ Ezért nem idegen az emberiség életétől az értékek megszerzése céljából a munka helyett folytatott háború. Ezen a fejlődési fokon nem is becsülik többre a békés munkát a háborúnál mindaddig, a míg lehetséges a szomszédokat megrohanni, kifosztani s leigázással könnyűszerrel ingyenes munkaerőket szerezni.

A primitív államban a háború funkciója az értékszerzés s e mellett az értékek megosztása. Befelé, az állam lakosaival szemben, már láttuk ezt a működést. Kifelé, más népektől szintén a háború veszi el az értékfölösleget, gyarapítja a hazai értékmennyiséget s védi meg idegen támadások elől. Nagyon élesen mutatja ezt a *födális társadalom*. Itt az értékek forrása elsősorban a föld. Ez kevés nagybirtokosé. Ezek alkotják az uralkodó osztályt, a nemességet. Velök szemben vannak a szolgáló réteg tagjai: a rabszolgák, jobbágyok, később urbéresek. Ezek az általuk megszerzett értékek, azaz jövedelmük egyrészét az uralkodó osztály számára szolgáltatják. A kezdetleges földalimizmus kiméli a földműves életét, mert a föld értéktelen a nélkül az ember nélkül, aki azt műveli. Ha ettől életét elveszik, a föld művelő nélkül marad. Így nem teremhet értékeket s nem adhat jövedelmet. Mig elegendő szabad föld van, addig csak azt kell meggátolni, hogy az alávetett népréteg ura fenhatósága alól elvándorolhasson. Ezért a szabad földet lefoglalják. De magasabb fejlődési fokon az uralkodó népréteg további hódítással már nem tud újabb értékekre szert tenni, nem tudja jövedelmét szaporítani. A vásárokon még eladhatja a neki szolgáló egyéneket. Ezzel azonban csak ideig-óráig tartó jövedelemre tehet szert. Viszont az államon belől rablóhadjáratok folytatása, a szomszéd földesurak elűzése, jobbágyaik elhajtása lehetetlenné válik a fejlődő gazdasági és jogi rendben, s a központi hatalom megszilárdulásával. Ekkor derül ki, hogy a háborus hódítás többé nem a leggazdaságosabb jövedelemszerzési mód. A fokozódó szükségleteket nem lehet többé az eddigi úton kielégíteni. Erre egyedüli eszköz az, ha a földön többet termelnek. Ezért következik be az aláveteti népréteg tagjainak röghözkötése, elidegeníthetlenségének kimondása, de e mellett számára bizonyos magánjogok elismerése is. Ez fokozza a jobbágy munkakedvét s a föld termését és növeli a földesur jövedelmét is. Ugyanilyen okból következett be később a jobbágyság szabaddá tétele is.²⁾

¹⁾ Szabó Ervin *Gazdasági szervezet és háború*. Budapest 1915. 11. old.

²⁾ V. ö. Oppenheimer id. m. több helyével s Ludwig Gumplowicz *Grundriss der Soziologie*. II. kiadás, Wien 1905. 196—198. old.

IV.

A modern közgazdaság kifejlődésének gyökere nem egyedül a föld. A XV. és XVI. században Amerika és a nagy tengeri utak felfedezése eddig nem ismert gazdasághoz juttatta Európa tengermelléki országait. Így állott elő az a nagy gazdasági fellendülés, a mely Spanyolországot végtelen kincsek elraktározójává, az V. Károly birodalmát a földkerekség leghatalmasabb impériumává tette. Ez fejlesztette ki Venéziából, Genovából, a Hanzavárosokból és Németalföld eddig szegényes helyeiből a gazdagság székhelyeit, a művészet és tudomány istápolóit. Így vált lehetővé a gazdagodásnak a föld művelésén kívül egy újabb s a római birodalom bukása óta háttérbe szorult alakzata. Ennek forrása a XVIII. századig a kereskedelmi tőke. A XVIII. század második fele óta pedig az ipari találmányokkal és a gyárrendszer kifejlődésével az ipari tőke. Ezzel pedig a *kapitalizmus* vált a gazdasági fejlődés tényezőjévé. Be kellett látni, hogy a kereskedelem és az ipar sokkal kevesebb veszéllyel ad gazdaságot, mint a háború. Nem is lesz többé a háború a leggazdaságosabb érték- és jövedelemszerzési mód, a mi régebben volt.

De tévedés lenne azt hinni, hogy a kapitalizmus gazdasági rendjétől teljesen idegen potencia volna a háború. A háború tömeggyilkoló és értékromboló hatásával szembe szokták állítani a kapitalisztikus társadalom mai békés közgazdaságát. Ez nem is helytelen, csak nem teljes szemlélet. Mert a háború és a mai kapitalisztikus közgazdaság közti viszony nem csak annyi, hogy az előbbi megsemmisíti azokat az értékeket, a miket az utóbbi teremt. Hanem az is, hogy a *háború* tulajdonképpen *egyik leghatalmasabb emeltyűje a mai kapitalisztikus közgazdaságnak.*

Először is teljesen ferde az a nézet, hogy a mai közgazdaság mindig és mindenütt az emberi élet fejlesztője, az erkölcsi és szellemi haladás elősegítője. A mindennapi kenyérért vívott nehéz küzdelemnek s a verseny gazdasági elkeseredett csatáinak számtalan áldozata van. A gazdasági haladás ezeknek holttestén vezet keresztül. A békésnek mondott közgazdaság ezen harczában viruló életek semmisülnek meg s az élet legnagyobb értékei vannak kockára téve. Az utolsó negyedszázadban a békés német közgazdasági élet kétszázezer embert ölt meg. Csak 1912-ben több, mint hétszázezer baleset történt. Csak ebben az évben több, mint tizezer ember halt meg baleset következtében. Ezer ember teljesen, közel ötvenezer ember pedig részben keresetképtelenné vált.¹⁾ Hazánkban az 1913. évben a mezőgazdaságban, bányászatban, iparban,

¹⁾ Heinrich Herkner *Krieg und Volkswirtschaft*. Berlin 1915. 7—8. old.

közlekedésben összesen körülbelől hatvanezer üzemi baleset történt. Ebből mintegy ezerötven halálos volt. 1901—1913. közt a Magyarbirodalomban összesen körülbelől tizenhatezer ember vesztette életét üzemi baleset folytán.¹⁾

A békés munka ezen áldozatainak nevét nem örökíti meg sem a dal, sem pedig a hősök aranykönyve. Pedig sokszor ezek is martirok, a gazdasági haladás martirjai. A háborúban azonban nemcsak a shrapnel és a gránát, meg a puskagolyó, hanem a betegség is veszélyezteti a katona életét. A békés gazdasági munkában szintén nemcsak a gépokozta baleset, hanem az ipari betegségek hosszú sora is fenyeget. A foszfor, az arzén, a kéneső, az ólom, a kén stb. a mivel dolgoznak, mind-mind betegséget okoz. A mérges gázok épp ily veszedelmek. De ott a sok-sok fertőzés, ott a tüdővész és az idegmegbetegedések, a mik napról-napra állandó veszélynek teszik ki a munkások életét. De ezzel még nincs befejezve a veszedelmek sora. Az erkölcsi veszélyek mellett ott a családi élet felbontása a gyáripar kísérőjeként. Ott a női és a gyermekmunka, ott a lakásnyomor. Ez a veszedelemnek mind állandó gócza. Úgy, hogy egyáltalában nem olyan békés és nem annyira áldozatok nélküli a közgazdaság, a mit ma annyira élesen akarnak egyesek szembeállítani a pusztító, embergyilkoló és értékromboló háborúval.

A kapitalisztikus közgazdaság és a háború sokszorosan összefonódik egymással. Mihelyt az egységes, centralizált államok kialakultak, a mi kapcsolatos az egységes nemzeti piacz kialakítására irányuló közgazdasági fejlődéssel, az államhatalomnak új feladata támadt. Ez pedig annak a meggátlására irányuló törekvés, hogy benn az országban polgárháborúvá fajulhasson az osztályok gazdasági ellentéte alapján előálló küzdelem. Másfelől pedig annak a megakadályozása, hogy a hazai közgazdaságot kívülről jövő ellenséges támadások megsemmisíthessék. Ezért szükséges az állandó hadsereg. Ez meggátolta ugyan az eddigi állandó háboruskodást, de viszont szükségessé tette az állam bevételeinek folytonos növelését. Az állandó hadsereggel együtt járt az a törekvés is, hogy annak szükségleteit lehetőleg a hazai közgazdaság fedezze. Nemcsak az a merkantilista gazdasági nézőpont követelte ezt, hogy a szükségletek fedezésére kiadott pénz az országban maradjon. Hanem az a katonai és nemzeti szempont is, a mely méltán tart attól, hogy háború esetén könnyű azt az államot nem előnyös békére kényszeríteni, a mely élelmezés vagy pláne fegyverek és municzió dolgában idegen államokra van utalva. Ezért elsőrendű állami feladat a közgazdaság olyan irányú fejlesztése, hogy ez teljesen fedezhesse a hadsereg szükségleteit.

¹⁾ Becslés az 1913-iki *Magyar Statisztikai Évkönyv* (Uj folyam. XXI kötet. Budapest 1915.) 113., 117., 139., 179. és 193. oldalain közölt adatok és átlagszámok alapulvételével.

A hadsereg szükségletének a közgazdaság fejlesztésére gyakorolt hatása elsősorban azon alapszik, hogy ez a szükséglet egységes tömegszükséglet. Ennek kielégítésére nagyüzemek keletkeznek, messzemenő munkamegosztással, később gépek alkalmazásával. Sombart egy újabb könyvében azt igazolja, hogy először a fegyvergyártásnál érvényesültek azok az alapelvek, a melyeken az ujkor ipari szervezete nyugszik. A csapatok egyenruhával való ellátása, a mi a XVII. században lesz általánossá, a teljesen egyenlően szőtt és festett posztó utáni tömeges szükséglettel a szövőfonóipar modern üzemi formáit alakította ki. A hadihajók építése az első példája a különböző kézművesmesterségek egy üzemben való egyesítésének. De ez az erdőgazdaság fejlesztésére is hatással volt. A hadsereg és a haditengerészet élelmezése a gabonakereskedelem és a közlekedés elé is új feladatokat állított. A katonai szükségletek növekedése az államkölcönök kapcsán az értékpapirkereskedelem és az értéktőzsdék fejlődésére is befolyást gyakorolt.¹⁾

A modern technika haladása sökszorosan kapcsolatos a katonai érdekekkel. A kerékpárok, automobilonok, a drótnélküli és közönséges telegrafálás, a repülőgépek, a vasutak, a csatornák nemcsak a polgári közlekedés, hanem a katonai célok megvalósítására szolgáló eszközök is. Fejlesztésök ezért függ sokszor egyenesen a katonai érdekektől. A vasutak államosítása pl. éppen Magyarországon nagyrészt hadi érdekek miatt következett be. A katonai célokkal sokszor azonosak a szociálpolitika céljai is. Mindkettő erőteljes, egészséges népességet kíván. A porosz kis parasztok védelme és a gyári gyermekvédelem eszméje katonai körökből indult ki: a népesség védképességét akarták emelni szociálpolitikai jellegű rendszabályokkal.

Sőt a katonaság nevelő hatása is jelentős. A rendre, pontosságra, feltétlen engedelmességre és a kötelesség hű teljesítésére való oktatás, a megfigyelő képesség iskolázása, a gyors elhatározás, valamint a közösség érzetének felköltése stb. oly tulajdonságok, a melyeknek elsősorban a nagy iparüzemek veszik hasznát munkásaiknál. A német acélipar fejlettségét éppen az angolok magyarázták a munkásoknak a katonai szolgálat alatt megszerzett ezen kiváló tulajdonságaival²⁾

¹⁾ Lásd rengeteg igazoló adattal Werner Sombart *Krieg und Kapitalismus* (Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus, II. kötet.) München—Leipzig 1913. 61—66., 70—73., 93., 103—105., 110., 115., 124—125., 131. és köv., 171—174. s több más helyén is s v. ö. Herkner id. m. 12—17. old.

²⁾ Herkner id. m. 17—19. old.

V.

Az állandó felfegyverezés és végsőleg egyik főelősegítője a kapitalisztikus fejlődésnek, a mint azt a megelőző pontban bemutattuk. De a háború és a kapitalizmus közt abban a másik irányban is megvan a kapcsolat, hogy *a kapitalisztikus szervezet háborús tendenciákat fejleszt*, vagyis a végsőleg háborukat képes előidézni.

Ennek ellene vethetnék, hogy az ipari és a kereskedelmi, legújában pedig a banktőke uralma békés, jogilag rendezett és biztos állapotokat kíván, nem pedig háborús zűrzavarokat U. i. a technikai fejlettség és az organizációbeli tökéletesedés csakis békés állapotok közt tudja megfelelően kielégíteni a nagyon megnövekedett szükségleteket. Amily mértékben nő az ember uralma a természet felett, abban a mértékben tűnik el annak a szüksége, hogy az ember ember feletti uralmát erőszakkal tartsa fenn. Az erőszak és a leigázás teljesen fölösleges, mert maga a tőke birtoka létesít uralmat azok felett, a kiknek ilyen termelési eszközei nincsenek. Így azután a háború is háttérbe szorul. Elveszti, mint értékszerző tevékenység, a maga régi jelentőségét. Ez mind igaz. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy ha valamely állam kapitalisztikus rendszere a nemzetközi cserében az egyenértékek kicserélésével nem boldogul, akkor azonnal a háború lesz alkalmas eszköze annak, hogy a kapitalisztikus termelés a maga silány portékáját a gyengébb fél jobb árújával egyenértékűvé tehesse. A versenytársat tehát a fegyverek erejével távolítják el, a portékát elfogadni nem akaró gyengébb országot a fegyverek erejével szorítják engedelmességre.¹⁾

Igy érthetjük meg azután, hogy a hollandusok, angolok, francziák stb. nagy privilegizált kereskedelmi társaságai (közülök az első a Holland-Keletindiai Társaság 1602.) nemcsak a keletindiai és polinéziai benszülött népesség, hanem a spanyolok, a portugálok, majd pedig egymás ellen is viselnek háborút kereskedelmi érdekeik védelmére s érdekszférájuk terjesztésére. E nagy kereskedelmi társaságok hadiflottát tartanak.

Privilégiumuk egyenesen megadja nekik a háborúskodás jogát. E háborúk tisztára üzleti háborúk.²⁾ De nemcsak a kereskedelmi kapitalizmus ezen államai, hanem az ipari kapitalizmusnak a XVIII. század derekától kezdve hosszú időn át tipikus állama, Anglia is egyenesen közgazdasági

¹⁾ V. ö. Szabó id. m. 16. old.

²⁾ R. Ehrenberg *Ostindische Handelsgesellschaften* című cikke a *Handwörterbuch der Staatswissenschaftén* III. kiadás VI. kötet. Jena 1910. 948—965. old.

érdekből visel háborúkat. A legkiválóbb angol történetírók minden keretelés nélkül elismerik, hogy Anglia világkereskedelmi pozíciója érdekében kényszerítette háborúra előbb Spanyolországot, majd Hollandiát, azután pedig Franciaországot. Angliának e háborúk csak a gazdagodás útját jelentették, a legvirágzóbb üzletet, ezen idők tökeelhelyezésének legelőnyösebb módját.¹⁾

De a XIX. században is épp ily üzleti háborúk Anglia háborúi. Megkezdí a sorozatot a Dánia elleni rablóhadjárat, mert ezt a háborút legjobb akarattal sem lehet másnak nevezni. Folytatja az afganisztani, kínai és krimi háború, az ion szigeteken gyakorolt kegyetlenkedés. Ebben ugyan Anglia elveszti a »szabad és önálló állam« feletti protektorátust, de magának szerzi meg Málta szigetét az azt szintén bitorló francziáktól. A jamaikai kegyetlenkedés, az északamerikai polgárháborúban a rabszolgatartást tovább is fentartani kívánó déli államok mellé állás, s az angol uralmat nyomon követő 1857—59-iki s annak véres elnyomása — mind csak Anglia »gazdaságos értékszerzési mód«-ját mutatja. De erről ad felvilágosítást az új angol imperialista politika is, a melynek előretörését olyan mértföldmutatók jelzik, mint Egyiptomnak hamis ürügyek alapján megkezdett leigázása, a burok meghódítása s legujabban Perzsiának a szó szoros értelmében vett megfojtása.²⁾ De az összes ezen üzleti háborúk közül a legtipikusabb az ópiumháború, úgy, hogy érdemes vele egy perczre foglalkoznunk. Kína 1839-ben eltiltotta a testet-lelket egyaránt megmérgező ópiumnak a brit Keletindiából való bevitelét. A csempészek azonban vesztegetéssel is folytatták az ópiumimportot. A mikor azután Kanton kormányzója rajtakapta a csempészeket, egyszerűen elégettette és lefoglalt húszezer láda ópiumot. Ezt Anglia az angol tulajdon megsértésének deklarálta. Hadihajókat küldött Kína ellen s hatalmas erejével 1840—42. évek közt megtörte a kínaiak védekezését. A szerencsétlen Kína arra kényszerült, hogy négy kikötőjét megnyissa az európai kereskedelemnek, Hongkongot az angoloknak átengedje, óriási hadikárpótlást fizessen s az ópiumcsempészek kárát is igen busásan térítse vissza. Ennél szégyenletesebb háború még nem volt a világon! Az igazság hiába volt nyilvánvalóan a legyőzött Kína oldalán!

¹⁾ Ez pl. a cambridgei híres történelemtanárnak, Sir J. R. Seeley-nek a véleménye, a mi mellett sokszor lehet hivatkozni W. H. Lecky-re, Justin Mc. Carthy-ra s a többiekre, a kik mind elismerik az angol hadjáratok kereskedelmi és üzleti jellegét.

²⁾ Lásd Ferdinand Tönnies végtelenül érdekes könyvét *Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung*. Hatodik ezer. Berlin 1915., a mely a legkiválóbb angol írók munkái alapján mutatja be Anglia világpolitikájának fejlődését.

Gladstone a legigazságtalanabb háborúk egyikének, olyannak nevezte ezt, a mely csak gyalázatot hoz Angliára. ¹⁾

A sikerült háború így válik a kapitalisztikus gazdasági rendben is gazdaságos értékszerzési móddá, mivel mindig gazdaságos az az eljárás, a mely adott költséggel a lehető legnagyobb eredményt éri el. Igaz ugyan, hogy a háború óriási költségbe kerül. De ha sikerül, az eredmény jóval felülmulja a költségeket. A háború nem békés gazdasági életberendezés, hanem erőszakos hatalmi tények sorozata, de a győztes szempontjából gazdaságos eljárás.

A kapitalizmus az utolsó husz évben is bőségesen fejlesztette a háborús tendenciákat. A kapitalizmus normális értékszerzése ugyan a békés termelés és a békés csereforgalom. De mindig megvan az az „intentio eventualis“-a, hogyha ezen az úton nem sikerül megfelelő gazdasági eredményt elérnie, meg kell kísérlenie a háborút. Ez majd juttat eredményt. Így azután a modern háborúkból, ha azok dicsőséges nemzeti ügynek feltüntetett glorióláját kissé megkaparjuk, előbukkan a gazdasági mag: a fejlődő vagy már fejlett kapitalizmus érdeke, mint a háború tulajdonképpen vagy fő mozgató ereje, vagy éppen indító oka. ²⁾

Igy az 1899—1902 közt lefolyt transzváli háború előidéző okai közt nem a legjelentéktelenebb a gyémánt- és aranymezők megszerzésére és a délafrikai angol gyarmatok kikerekítésére való törekvés. E Kap-koloniát pedig hasonlóképpen hódítással szerezte meg Anglia a francia köztársaság s majd Napoleon ellen 1795-ben, 1806-ban és 1814-ben vívott harcában. Cecil Rhodes és privilegizált kereskedelmi társasága tervszerűen igyekezett a nemzetközileg nem független Transzvál-köztársaság bekebelezésére. Ürügy volt erre a Jameson-féle erőszakoskodás, pedig ezt maga Rhodes tervezte és készítette elő. Sir Alfred Milner, az 1897-ben a Kap-gyarmat élére kinevezett kormányzó erőszakoskodó poliúikája s az ő háta mögött álló gyarmatügyi államtitkár, Joe Chamberlain biztatása, végre is háborúra vitte a dolgot. Az angol közgazdasági érdekszférába három évig tartó irtóháborúval, a melyben Angliának hatszoros volt a túlereje, be is vonta a transzváli köztársaságot Albion a kulturaterjesztés czímén, de valójában csak a kapitalista piac szélesítésének dicsőségére. Hiábavaló volt az egész világnak a burok mellett megnyilvánult

¹⁾ Max v. Heckel *Opium* című czikke a *Handwörterbuch* VI. kötete 944—945. old. Herkner id. m. 6. old. Tönnies id. m. 46—50. old.

²⁾ Szabó Ervin szépen igazolja a magyar szabadságharcz és a függetlenségi törekvések burkában levő gazdasági mag meglételét nemcsak fentebb idézett dolgozatában (17. old.), hanem a *Marx és Engels válogatott művei* I. kötet. Budapest 1905. 110. és köv. old.

szimpátiája, hiábavaló volt a hágai döntőbiróság ítélete utáni vágyakozás, hiábavaló volt a hivatalos Anglia és ennek reprezentánsa, Chamberlain iránti gyűlölet, — a burok elbuktak, a kínai bányamunkásokat behozták, a kik valójában rabszolgákká lettek, s a burok földje bekebelezte a délafrikai Unióba, a mely integráns része a brit birodalomnak. Anglia kapitalista érdekeivel egyetemben diadalmaskodott. Csak az 1906-iki választások ítelték el az angol hivatalos irányzatot, a mikor az ellenzék jutott többségre s maradt kormányon két következő választáson is. De hát ennek a kormánynak is tagja volt Grey és Churchill, a két imperialista, a kik a jelen világháborúban mindketten jelentős szerepet játszanak.¹⁾

Az 1904—1905-iki orosz-japán háború okát is könnyű megérteni. Ebben a Kelet-Ázsia feletti uralom biztosításáról volt szó hivatalosan. Oroszországnak szüksége volt a messze keleten egy jégmentes kikötőre. Japánnak pedig expanziós ereje s nagy népessége számára szűknek bizonyult szigetországa mellett újabb területekre. Újzéland, Ausztrália és az Egyesült-Államok eltiltják vagy legalább is megnehezítik a munkabért lenyomó igénytelen japán elől határaik átlépését.²⁾ A kitelepülésre más hely nincs, csak Ázsia partvidéke. De ha ezt elfoglalják, Oroszországot zárják el a tengertől. Pedig ennek két európai tengere: a Fekete és a Balti tenger elzárt beltengerek, a miken át a közlekedés tulajdonképpen a török és a német kényekedvétől függ. De ezen nagy közgazdasági okon kívül jelentős okként szerepelt ennek a háborúnak megindításában az is, hogy a csári udvarhoz közel álló körök a Yalu folyó melletti hatalmas erdőségek birtokában rejlő érdekeket tolták előtérbe.³⁾ A tengerért, minden kereskedelem legfontosabb útjáért s a kapitalista érdekekért kezdte el hát Oroszország a sárga japánnal a küzdelmet s alól maradt ebben a háborúban. Ettől kezdve veti magát újabb tengeri célok felé itthon Európában s újra éleszti ebből a célból a délszláv kérdést.

A gazdasági okok szerepére példa a Libiáért vívott olasz-török háború is. Olaszország százezreket küld lakosaiból évente külföldre kivándorlás útján. Anyagi gyengesége miatt nem tud Dél-Olaszországban olyan nagyipart fejleszteni, a mely a latifundiumok mellől elvándorolni kénytelen népességet otthon tarthatná. Miért veszítsen hát annyi vért, a mikor népessége ezen fölöslegét lecsapolhatja a Sziciliával szomszédos tengerparti területen, a mitől nem is olyan távol két évezreddel

¹⁾ V. ö. Tönnies id. m. 67—71. old.

²⁾ Philippovich *Auswanderung* című cikke a *Handwörterbuch* II. kötete. Jena 1909. 272—273. old.

³⁾ Fried id. m. III. rész, 151. old.

ezelőtt ősei vívtak véres harcokat Kartágó birtokáért az azóta letűnt fönicziaiakkal?

Ez a gazdasági mag szerepel az 1912-iki balkán háborúban is. A négy kis állam: Montenegró, Szerbia, Bulgária és Görögország önállósítási törekvéseinek burkában ott a fejlődő kapitalizmus azon szükséglete, hogy lehetőleg nagy piacra tehessen szert. Ez a piac pedig úgy alakul ki legmegfelelőbbben, hogyha nyelvileg egységes területet ölel fel. Legvilágosabban mutatja ezt éppen az, hogy Szerbia valójában csak az annekszió, azaz 1908 óta fordult ellenünk, a mikor az övével egyező bosnyák-hercegovinai nyelvterület, mint piac, véglegesen elveszett a számára. Az 1913-ban kezdődő második balkán háború után pedig diplomáciánknek éppen az volt a legnagyobb diadala, hogy az önálló Albánia létesült. Ez zárta el a mindkét balkán háborúban győzedelmeskedő szerbeket a tengertől. Ezzel pedig ők a mi gazdasági érdekkörünkben maradtak továbbra is. Itt is az övékével szemben jóval fejlettebb osztrák-magyar kapitalizmus s az ő fejlődő, kibontakozni akaró kapitalizmusuk ütközött össze, bár ekkor még nem került a sor fegyveres összecsapásra.

Az egymással ma harcban álló nemzetek kapitalizmusának ellentétes érdeke csillámlik át a *külpolitika eseményein* is, a melyek 1904 óta lépésről-lépésre megfigyelhető szükségszerű előzményeit alkotják a világháborúnak.

1903-ban a Monarchia és Oroszország egymással még egész jól meg tudott egyezni külügyminisztereik mürsztegi találkozásán. Tudta jól mindenki, hogy Oroszország a Balkán szláv népei feletti protektorátust szeretné megszerezni. Ezt külsőleg vallási és politikai okok, de valójában közgazdasági érdekek alapján óhajtja. Mégsem gátolta ez a törekvése, hogy velünk megegyezhessen. Tudniillik 1903-ban, az orosz-japán háború előtt, Oroszország még nem volt elzárva a messze keleten a szabad tengertől, így nem volt olyan nyomós szüksége arra Európában, mint 1905 után. Látszólag tehát semmi akadályozó ellentéte nem volt a megegyezésnek. Köztünk és Anglia, valamint köztünk és Franciaország között sem volt semmi surlódási felület. Angliától távol esünk. Békés fejlődésünket sem ő, sem pedig Franciaország nem gátolta. Az utóbbi pláne sokszoros pénzügyi összeköttetésben volt velünk. Sok-sok kölcsönt nyújtott a Monarchiának, bár jól tudta azon állammal való benső szövetségünket, a melylyel szemben háborúra uszító polgárai állandóan a reváns eszméjét hirdették. Olaszországgal pedig a hármasszövetség folytán is baráti viszonyban állottunk. A többi európai államoknak sem volt sem velünk, sem pedig egymással semmi ellentétük. A béke jegyében folyt minden. A pacifizmus is jobban tombolt sikerei miatt, mint eddig akármikor.

De jött az 1904. év, a melyik a mai háború magját elvetette. Megindult az orosz-japán háború, és megkezdődött a marokkói ügy. Amaz 1905-ben a porsmouthi békével fejeződött be. Ebben tört meg Oroszország hatalma a Csendes oczeánon. Japán ellenben megerősödött s még inkább hatalmas lett az 1905-iki angol-japán szerződés után. Anglia ugyanis ezzel biztosította a maga ázsiai birtokait s Japánnal együtt arra törekedett, hogy Németországot kiszoríthassa a Kinától bérelt Kiaocsouból, a Csendes oczeán vidékéről. A marokkói kérdés megindulása pedig tulajdonképpen a német kohóipar vasércszükségletére vezethető vissza.

A németek a vasércz nagy részét Marokkóból szerezték. Franciaország azonban az angolokkal kötött szerződés alapján 1905-ben francia tartománynyá akarta változtatni Marokkót. Németország ezzel veszélyeztetve látta a maga ottani érdekeit. A német császár ezért bátorította a marokkói szultánt az ellenállásra. Delcassé, az akkori francia külügyminiszter háborút kívánt Németország ellen. De ez nem sikerült. Delcassé megbukott s a marokkói ügy rendezésére 1906. januárjában Algécirászbba nemzetközi konferenciát hívtak egybe. A konferenciának tulajdonképpen nem sokat végzett a marokkói ügy rendezése tekintetében. Azonban ezen a tanácskozmányon pártolt Olaszország a francia-angol érdekek mellé, hogy magának később Tripoliszt biztosíthassa. Oroszország szintén a Monarchia és Németország ellen vonult fel Anglia és Franciaország oldalán. Ez a tanácskozmány hozta közelebb Angliát régi ellenségéhez, Oroszországhoz. Ennek a kedvéért állította vissza 1906 augusztusában a diplomáciai viszonyt Szerbiával, a mit 1903-ban a királygyilkosság óta megszakított. A barátság annyira vastag lett, hogy 1907-ben létrejött az angol-orosz egyezmény is, a mely a két állam közt elsimitotta a perzsiai, afganisztáni és tibeti ellentéteket. Az algécirászi konferencia hatására létesült a francia-angol entente cordiale. Ehhez járult 1907-ben Oroszországnak Japánnal kötött egyezsége. A hatalmak tehát e konferencián és ez után szépen sorakoztak. Egyik oldalon Francia-, Angol- és Oroszország, valamint 1910 óta Japán. Másik oldalon Németország és a Monarchia. Mert a hármasszövetség harmadik tagja, Olaszország már ekkor is csak névleg volt itt.

1907-ben ismét kiujult a marokkói kérdés. A francziák egy orvos megöletésének ürügye alatt megszállják Casablancát. Németország nem ellenzi a megszállást, de felelőssé teszi Franciaországot, ha az ügy tovább mérgesednék. A francziák nem is mennek tovább az okkupálásban. A marokkói ügy szinte meg van oldva. Azonban jön az 1908. esztendő. Aehrenthal külügyminiszter bejelenti, hogy a Monarchia a novibazári szandsákon át vasútvonalat óhajt építeni Szalonikiba. Oroszország, de ugyanakkor Olaszország is meg akarják akadályozni ennek a

tervnek valóra válását. Mindkét államnak hatalmas gazdasági érdeke fűződött u. i. ahhoz, hogy a Balkánon át a Monarchia ne támasszon versenyt az ő árúiknak. Már pedig ez a tervezett vasútvonal az Égei tengerrel való egyenes összeköttetés megteremtésével az osztrák-magyar érdekszférába vitte volna bele a Balkán tekintélyes részét. Ezért ajánlanak a hatalmak más vonalat. A Fekete-tengert az Adriával Szerbián és Montenegrón át szeretnék összekötni. Ugyanekkor merül fel a németek Berlin-Bagdad-vasútjának a terve is. Németország u. i. a kisázsiai vasérctelepek kihasználása s azután a mezopotámiai síkság nyersterményeinek megszerzése céljából tervezi ezt a vasutat. Főképp, mert ekkor már tisztán látja, hogy gazdasági célja Marokkóban nem sikerül. De ez a bagdadi vasut Angliának és Oroszországnak váltja ki az ellenszenvét. U. i. egyfelől a Suez-csatornától terelheti el a forgalmat, másfelől pedig befolyásolhatja a transzszibériai vasút forgalmát is. Így Anglia Németországnak, Oroszország pedig Németországnak és a Monarchiának is érthető ellenségévé lesz e tisztán gazdasági okok alapján.

A német és angol-orosz ellenségeskedés új lépéseket tétet a két utóbbi hatalommal. VII. Edward és II. Miklós 1908 elején revali találkozásuk alkalmával kieszelik a maczedóniai reformtervet azon a czimen, hogy ott a törökök a keresztyén alattvalókat és idegeneket lemészárolják. Valósággal mesterségesen szitják egész Európa gyűlöletét a török hatalom ellen, hogy a szultán hatáskörébe beavatkozhasanak, s így mind az osztrák-magyar, mind a német vasútépítési terveknek útját vágassák. Az újtörökök forradalmi mozgalma meggátolja a beavatkozást, mert az új kormányzat a keresztyén alattvalóknak is teljes vallásszabadságot ígér. Az angolnak és az oroszoknak tehát nincs alkalma beavatkozni Maczedonia és a szultán ügyeibe. De annál inkább beavatkozunk mi. U. i. az újtörök mozgalom okozta válságot Bosznia-Herczegovina anneksziójára használtuk fel, a mivel szemben kivontuk csapatainkat a szandsákból. Bulgária pedig hasonlóképpen kimondta függetlenségét s elszakadt a török birodalomtól.

A hatalmak kénytelen-kelletlen belenyugodtak ezekben a tényekben. Egyedül Szerbia és Montenegro nem akarta elismerni az anneksziót. Érthető. Ez a hatalmi tény véget vetett az ő Nagyszerbiáról álmodozó ábrándjaiknak s meggátolta annak a nyelvileg egységes piacnak kialakulását, a mire fejlődő kapitalizmusuknak szüksége volt. De a szerb mozgolódás nem vezetett célhoz. Mi is mozgósítottunk. A hatalmak azonban el voltak foglalva a saját bajaikkal. Olaszországban nagy belső zavarok voltak. Franciaországnak sok baja volt Marokkó paczifikálásával. Oroszország hajlandó lett volna segíteni Szerbiát ellenünk, de ezért, meg magáért az annekszió tényéért is ellenértékül a Dardanellák megnyitását

kivánta. Ezt Anglia saját érdeke ellen valónak látván, nem volt hajlandó teljesíteni. A hatalmak érdekellentéte gátolta meg a tervezett konferenciát is, a melyen az anneksziót akarták tárgyalni. Más oldalon Németország nyíltan mellénk állott s így Oroszország nem mert ellenünk segíteni a szerbeket. Szerbia nem mervén háborút kezdeni, 1909. márczius utolsó napján elismerte az anneksziót, sőt megígérte, hogy ezentúl jó szomszédi viszonyban él a Monarchiával.

VII. Edwardnak 1910 tavaszán következett halála után Oroszország tisztázta a Japánnal 1907 óta még fennálló vitás kérdéseket, hogy Európában szabadon mozoghatson. 1911-ben kiújul a végtelen tengeri kigyóként húzódó marokkói ügy. Franciaország a szerződések ellenére ki akarja terjeszteni protektorátusát Marokkó legnagyobb részére. Bevonul Fezbe, hogy ott rendet csináljon. Németország azonnal látja, hogy ezzel vége az ő összes marokkói érdekelttségének. A császár Agadir kikötőjébe küldi a Panther nevű ágyúnaszádot s ezzel a tüntetéssel kárpótlást követel a francia Kongó területén. A francziák hajlandók engedni Németország követelésének. Anglia azonban közbelép. Be akar avatkozni, ha kell, fegyverrel is. A francziák makacscsá válnak az angol támogatásra. Ez a konfliktus a politikai és katonai bizonytalanság érzetét költötte fel Franciaországban s még szorosabban fűzte a francziákat az oroszokhoz és az angolokhoz. Tényleg Belgium már mozgósított. Anglia el akarta rendelni a német partok megtámadását, de a flotta nem volt készen. A háború így azután nem is tört ki. Franciaország többre becsülte a békét s megegyezett Németországgal. Átengedett valamit a Kongóból a németeknek s viszont maga ura lett Marokkónak az 1911 novemberében kötött egyezmény alapján.

Az ezutáni többi külpolitikai esemény alig érdekelhet itt bennünket. Még nagyon élénken élnek mindannyiunk emlékezetében. Tudjuk, hogy Olaszország 1911-ben elérkezettnek látta az időt tripoliszi vágya teljesítésére. Szeptember végén megüzente a háborút a portának. A mikor pedig ez az olaszok győzelmét meghozta, 1912 októberében az orosz által létrehozott balkáni szövetség: Montenegro, Szerbia, Bulgária és Görögország indít háborút Törökország ellen. A balkán háborúban a török hadsereg bizony nagyon gyengén viselte magát. A szövetségesek már-már Konstantinápolyt fenyegették. A porta kénytelen volt békét kérni. Ennek alapján a szövetségesek területe jelentékenyen megnövekedett. Törökország birtokául Európában csak Konstantinápoly és környéke maradt meg. E balkán háború azonban könnyen európai háborúvá is fajulhatott volna. A Monarchia u. i. szerette volna visszaszerezni a szandsákokat, a melyről olyan könnyelműen mondott le az annekszió idején s a mit a török a szerbekkel és a montenegróiakkal szemben

nem birt megvédelmezni. Ezért mozgósítottunk 1912-ben, de mozgósított Oroszország is. A háború megkezdésének felelősségét egyik fél sem akarta vállalni. Ezért azután Olaszországgal teljes egyetértésben tesz ajánlatot a Monarchia a független Albánia létesítésére. Ezzel húztuk ki a Balkánon érdekelt hatalmak egymás iránti ellentétének méregfogát. Az önálló országalakítás nem ért ugyan sokat, erőink gyarapodását nem jelentette. De elzártuk vele a tengertől a szerbeket. S ezenkívül elodáztuk a hatalmak összetűzését a balkáni kérdés miatt, a mi a mostani világháborúban a görög, olasz, orosz, angol stb. ellentétes balkáni érdekekben a későbbi összetűzés magját alkotja.

Az első balkán háborút 1913-ban követte a második. Bulgária u. i. alaposan kivette a maga részét a hadakozásból, de az osztozkodásnál mégis ő húzta a rövidebbet. A megindított háború azonban nem végződik a győzelmével. Törökország visszaveszi tőle Drinápolyt, Románia elszedi a Dobrudzsát. Az a Macedónia pedig, a mely népességének összetétele alapján régi vágya Bulgáriának s a melyre neki piacza kikerekítése miatt van szüksége, továbbra is szerb birtok maradt.¹⁾

VII.

A külpolitikai események fentebbi vázlatos rajzából is kiviláglik, hogy a hatalmak, az egyetlen Anglia kivételével, a mely 1878 óta egész VII. Edward uralkodásáig nem adta fel hires „splendid isolation“-jét, történelmileg adott fix helyzetben voltak minden internacionális politikai kérdésben.

¹⁾ Lásd a külpolitika újabb eseményeire H. Frobenius *Des Deutschen Reiches Schicksalsstunde*. XVIII. kiadás Berlin (1914.) című röpiratát, a mely azonban inkább a katonai eseményekkel foglalkozik, azután gróf Andrassy Gyula *Kinek bűne a háború?* (Budapest 1915.) című igen érdekes könyvét, a mely azonban Angliát szinte teljesen mentesíti a világháború felidézéséért való felelősség alól s a háború bűnét Oroszországra tolja. Továbbá Révai Mór *A világháború végczélja. Anglia kivárlása Európából*. Budapest 1915. című könyvének első részét (7–75. old.), a mely a háború okozójának Angliát állítja oda. Főleg pedig Angyal Dávid *A világháború okai*. Budapest 1914. 21–49. old., a melyek a fenti szövegnek is nagyobb-részt alapjául szolgáltak. Kitűnő összefoglalás John William Burgesz *Der europäische Krieg*. Német fordítás. 1915. Leipzig 37–65. old., továbbá Karl Lamprecht *Deutscher Aufstieg 1750–1914*. 23–25 ezer. Gotha 1915. főleg a II. rész II. fejezete és a függelék. Karl Helfferich *Die Entstehung des Weltkrieges im Lichte der Veröffentlichungen der Dreiverbandmächte*. VI. kiadás Berlin 1915. Nagyon érdemes elolvasni az oxfordi professzorok könyvét: *Why we are at war. Great Britains case*. II. átnézett kiadás. Oxford 1914. s a különböző hatalmak diplomáciai kiadványait.

Németország (1871 óta helyesen: a Németbirodalom) Elzász-Lotharingiát magáévá tévén, az Érisz almáját kapta örökségül. A geográfusok szerint végtelen kár, hogy a Vogézek nem nyulnak fel jobban észak felé a Palahegység folytatásának s mintegy természetes határuul. Mert akkor sohasem veszekedtek volna a németek és a franciák. Bár Elzász is olyan külön állammá fejlődött volna, mint Belgium, Luxemburg vagy Svájc, hogy kordont vonjon véglegesen a két nép között.¹⁾ Ez a jámbor óhajítás azonban hiábavaló. Elzász tényleg a németeké lett s ez a birtokgyarapodás épp úgy válságra vezetett Németországban, mint a két tartomány elvesztése Franciaországban. Mert nemcsak a vesztt, hanem a győztes háborúk nyomán is járnak válságok. A közgazdaságtan találó kifejezéssel alkalmazkodási válságnak nevezi az ilyeneket. A míg az új, megváltozott helyzethez nem tudnak alkalmazkodni az emberek, a míg az egyensúlyi állapotot nem tudják elérni, mindig válságos a közgazdaság élete. Ez a válság a múlt század hetvenes éveinek végére múlt el. De a porosz-francia háborút bevégző frankfurti béke még más bajt is hozott Németországra. Ez a hirhedt 11. §., a mely örök időkre reárakta a két államra a legtöbb kedvezményi záradék bilincset. Hányszor kellett ezt a szakaszt vámpolitikai trükkökkel kijátszani mind a francziáknak, mind a németeknek? Mennyi vámpolitikai zavar forrása lett ez a sok kritikára okot adó paragrafus! De azért akut ellentét nem volt a németek és a francziák közt 1870 óta, csak a marokkói ügy. Franciaország, Németország jóakarátú semlegessége mellett tudott 1870 óta a világ második gyarmathatalmává emelkedni. 1763-ban a párisi békével Anglia javára vesztette el a világhatalmi állását, de azóta meg tudta szerezni Indochinát, a francia Kongót, Tuniszt, a legutóbb Marokkót is. 8,150.000 qkm. területet s 55 millió lakost. A németek ugyanezen idő alatt csak 2,900.000 qkm. területet s 11,700.000 lakost tudtak szerezni gyarmatpolitikájukkal. A francia ki- és bevétel értéke a gyarmati kereskedelemben 1911-ben 1.500, a német pedig csak 280 millió korona volt. Mily óriási különbség! Érthető tehát, ha a marokkói ügyet Németország annyira fontosnak találta. Pedig a francia-német ellentét nem is lett volna oly nagy, ha Anglia nem igyekszik mindenáron Franciaország védő hatalmaként szerepelni.

Franciaországot a mai központi hatalmakkal való ellentétes álláspontra tulajdonképpen a reváns gondolata s ezzel kapcsolatban az orosz barátság vitte. A reváns eszméje nemcsak a letiport nemzeti önérzet kérdésére, nemcsak a respublika homlokán fénylő ékszerből kitört ék-

¹⁾ Cholnoky Jenő *A világháború szinterének földrajzi vázlat*a című előadása az *Inter arma* háborús tárgyú előadások gyűjteményében. Budapest 1915. 122. oldal.

kövek visszaillesztésének vágya. Sokkal több ennél. Elzász és Lotharingia volt Franciaország legiparosabb tartománya. Nagyon sokat veszített ezzel Franciaország. És mily más irányt vett volna ipari fejlődése, ha ez a két tartomány a birtokában marad! Az Oroszországgal való katonai szövetség a revánseszmétámogatására való volt. Németországot cserep-csikba akarták szorítani a két oldali ellenféllel. Csakhogy ez a terv visszafelé sült el. Egy híres bécsi bankember a Franciaországot vezető politikai irányzatok mélyén Franciaországnak Oroszországtól való pénzügyi függését találja. Szánt-szándékkal mondja, hogy pénzügyileg a francziák függenek az oroszoktól. Mert nem lehet nagyobb függést s nehezebben lezárható helótaságot képzelni, mint a hitelező függését túlságosan nagy adósától. Franciaország 1914-ig 12 milliárdot adott kölcsön az orosz államnak s 8 milliárdot az orosz iparnak. Ezzel a 20 milliárd frankkal a maga politikai önelhatározási jogát adta fel. És Oroszország adósi helyzetét pompásan ki tudta használni a maga javára. Kizsákmányolta a francziák revánseszméjét: felépítette a német határon a maga várait, vasútjait, stratégiai útjait a francziák zsebére. Kölcsönöket nyújtott a francziákkal a délszláv népeknek, bevitte a francia tőkét abba, hogy ez a maga jól fizető adóseit, ezek sorában a Monarchiát is, a sohasem fizető balkán államocskák kedvéért cserbenhagyja. És a politikai jelszavak hatására a könnyen hevülő francia tőke tömte a pénzt a Balkánba Oroszország, a németet és a Monarchiát majd elsöprő gőzhenger, a roppant katonai kolosszus kedvéért!

Ime, mindenhol kicsillan a világháború létrejövételében a politikai okok mellett a gazdasági! Oroszország délszláv protektorátusa csak első tekintetre vallási és faji jellegű. A legmélyén gazdasági ez is. Oroszország törekvése a szabad tenger után. Ez a hatalmas ország passzív fizetési mérlegének kiegyenlítése végett nyers anyag, főleg gabonafélék exportjára kényszerül. Mint tömegcikket exportáló államnak mulhatatlanul kell a szabad tenger. Az utóbbi évek nagy agrárreformja folytán még inkább nőtt az exportképessége, emelkedett ipari termelése is. A japán háború szomorú vége kényszeríti a nyugat felé való haladásra. De itt először Anglia állott útjába. Meggátolta a Perzsa-öbölben való előhaladását. Így nem maradt más hátra, mint vagy a németen vagy a törökön át keresni a kivezető utat. A némettel nem birkózhatott meg. Ezért lett a délszláv kérdéssel együtt akuttá a Földközi tenger felé való előnyomulása. A Dardanellák megnyitását azonban a mai háborúig elsősorban Anglia gátolta meg, a mely Cziprust és a Suez-csatornát féltette Oroszországtól. Most nem gátolta, csak Németország leverésének feltételéhez kötötte a nyílt tengeri utat.

Ez volt, a mint Landesberger erősen hangsúlyozza, a világháború

paradoxonja! Mi, a központi hatalmak, Anglia és Oroszország ellen küzdünk végig egy borzalmas háborút, a melyben a küzdelem végén álló legfontosabb kérdések egyikében Anglia érdekei sokkal jobban vannak angazsálva, mint a mieink. Ezt a paradoxont még inkább kiélezte Törökország és Bulgária közbelépése, mert ez nemcsak jelentős katonai segítség volt, hanem nagy politikai jelentőségű tény is. T. i. Anglia számítását teljesen a feje tetejére állította. Az angolok és a francziák Dardanella-akciója visszavonulással végződött: ez a török-német katonai siker feltétlenül egyike a legjelentősebbeknek. Oroszország tengeri útja még mindig nem szabad.¹⁾

De hát miért lépett közbe Anglia ebben a háborúban? Miért hagyta el a „splendid isolation“-t? Ő nem volt történelmileg adott, fix helyzetben. Teljesen szabad volt. Miért idézte elő beavatkozásával minden idők legnagyobb háborúját?

Ha erre a kérdésre megfelelünk, tulajdonképpen az egész világ-háború gazdasági okát is felderítjük.

VIII.

Egynéhány statisztikai adatot kell itt leszögeznünk.

A Németbirodalom népessége 1871-től 1910-ig 41 milliőről 65 millióra szaporodott, Nagybritanniáé ellenben 32 milliőről 45 millióra. A Németbirodalom évenkénti népszaporodása közeljár a 900.000 főhöz. Ezen óriás népszaporodás következtében vagy embereket, vagy pedig árukat kell exportálnia, a mint azt Caprivi, a volt kancellár mondotta. Az emberek exportja azonban veszedelmes dolog. Az okos német a másik módot választotta. Elég merész volt megkísérteni, hogy a világpiacot árúi számára meghódítsa. És meg is hódította. Az 1872—75. évek átlagához képest az 1909—13. évek átlagában 250%-kal nőtt a kiviteli kereskedelme, míg ugyanezen idő alatt Angliáé csak 85%-kal. A német külkereskedelem ezen hatalmas növekedését — a 2357 millió márkáról 8246 millió márkára való emelkedést — Anglia a saját bőrén kezdte érezni. 1889-ben még csak 727, 1913-ban pedig már 1880 millió márká értékű áru ment be Angliába Németországból. Az egész világkereskedelemből 1886-ban még csak 10·2% esett a Németbirodalomra, 1912-ben pedig már 12·9%. Nagybritanniára ellenben 1886-ban még 19·6%, 1912-ben pedig már csak 16·6%. Németország részesedése nőtt, Angliáé ellenben megfogyott. Az angol kivitelnek abszolút számokban

¹⁾ V. ö. Julius Landesberger *Der Krieg und die Volkswirtschaft*. Wien 1915. 7 12. old.

ma már erős versenytársa a német, a mely úgy indult a háború előtt, hogy csakhamar felülmulja az angolt. 1913-ban a német export 10.097, az angol pedig 10.719 millió márka értéket képviselt. A kereskedelmi hajózás terén ugyan még mindig Anglia vezet. De 1885-től 1913-ig Nagybritannia gőzhajóflottája csak 175, a Németbirodalomé pedig 575⁰/₀-kal növekedett.

Az ipari termelés terén Nagybritannia 1887-ben még kétszer annyi szenet termelt, mint a Németbirodalom. 1912-ben pedig Németország széntermelése már felülmulta Angliáét. 1887-ben Anglia még majd kétszer annyi nyersvasat termelt, mint Németország. 1912-ben a német nyersvastermelés már kétszer annyi, mint az angol. Az aczéliparban Anglia termelése 1887-ben közel két és félszer akkora volt, mint Németországé. 1912-ben több, mint két és félszer felülmulja a német az angolt. A szövő-fonóipar terén Angliának még ma is ötszörte több orsója van, mint Németországnak. De 40 év óta az angol orsók száma csak 34, a német orsóké ellenben 171⁰/₀-kal emelkedett. A nemzeti vagyon terén már felülmulja Németország Angliát. Ennek 13, annak pedig 15·5 milliárd font sterling a vagyona. Igaz, hogy Angliában nagyobb az egy főre eső vagyon. Németország pedig viszont saját országában helyezte el tőkái nagyrészét.¹⁾

Nagybritannia mellett a közelmúlt folyamán így támadt egy mesébe illő expanziós erejű gazdasági közösség, a Németbirodalom. 1870-ig Anglia versenytárs nélkül állt a világpiaczen ipari és kereskedelmi tekintetben. Azóta tengerentúl az északamerikai Unió, Európában pedig a Németbirodalom teszi egyeduralmát mindinkább kétségessé. Ipari téren annyira erős a német verseny, hogy sok pozícióból napról-napra kiszorul az angol árú. Kiszorul pedig azon egyszerű okból, hogy a vevőközönség izlésének és kívánalmának sokkal kevésbé felel meg, mint a német. Az angol jó árút szállít, de nem számol a fogyasztóközönség speciális óhajásával. Nem is törődik vele. Régi példa a fekete papirosba csomagolt tűk esete, a miket a tengerentúli félművelt népek a papiros színe miatt nem akarnak elfogadni. De az angol már megszokta, hogy így csinálja, más színű papirosba nem is akarja csomagolni. A német ellenben számol a fogyasztók óhajával s kiszorítja az angol tűt. Hány más példát lehetne még felhozni! Ezért van azután az, hogy az angol középosztály szükségletének is jobban megfelel a német árú, mint az angol. Ezért nem lett elriasztó hatása az 1887-iki Merchandise marks act-nak, a mely a német ipartermékek elleni védekezés céljából minden német árútól megkivánta a származását jelző „made in Germany“ fel-

¹⁾ Lásd a statisztikai adatokat C. A. Verriijn Stuart *Der Wirtschaftskrieg*. Német fordítás. Bonn 1915. 18—21. old. és Landesberger id. m. 19. old.

írást. Ez a megjelölés a törvény szándékán kívül csinált reklámot a német árunak s fokozta az utána való keresletet. Így érthetjük meg annak a mondásnak az igazságát, a melyet a háború elején kürtöltek világgá: „This war was not made in Germany, but made in Germany has made the war“. Ezt a háborút nem Németországban csinálták, hanem a német portéka okozta.¹⁾

Nagybritanniának és a Németbirodalomnak ipari kapitalizmusa azonban különböző alapokon fejlődött. Anglia már régen vagyonos és gazdag ország volt. Mérhetetlen gazdagságát napról-napra fokozta a gyarmataiból beözönlő értékmennyiség. Németország ellenben még negyven évvel ezelőtt is szegény országnak volt mondható Angliához képest. Nem volt sok tőkéje Koloniális politikája pedig csak később kezdődött. Ha Németország iparos állam akart lenni, úgy szükségképpen arra kényszerült, hogy minden kis tőkét megszerezzen s megszerezze elsősorban is a kis takarékbetéteket. Ez pedig a banktechnika fejlődését segítette elő. Angliában, a tőkegazdagság világában, sokkal primitivebb a bankügy szervezete, mint Németországban. Az angol bankokhoz a letéti üzlet útján óriási mennyiségű tőkék folynak. De ezeket csak az árucseré finanszírozására fordítják. Az angol bankoknak alacsony kamatláb mellett talán huszszor-harminczszor annyi betéti tőke áll rendelkezésükre, mint a mennyi az alaptőkéjük. De ezt egyszerűen kommerszváltók leszámítására használják. Ezért olyan nagy az angol bankok mobilitása.

Németországban ellenben a bankok iparfejlesztő intézményekké is lettek. Ők finanszírozták az ipari vállalatokat. A bankok és az ipar ezen kapcsolata lehetővé tette azt, hogy aránylag kisebb tőkével hatalmas fejlődést adhassanak az iparnak. A német bank, a melyik iparvállalatot finanszíroz, nemcsak egyszerű pénztárosa az iparvállalatnak, mint a hogy Angliában a bankoknak az ipari vállalatokkal szemben rendesen csak ez a szerepe. Hanem az ország ipari termelőképességének előmozdítója, fejlesztője is. A bank az ipar hitelezője. A bank kölcsöntőkéjétől függ az ipari tőke. Így sokszor nehéz időnkön megy át az a bank, a mely ipari alapításokban részt vesz, azonban a közgazdaságnak nagyon nagy szolgálatot tesz. Az angol iparos a saját tőkéjére van utalva, vagy legfeljebb a barátaiéra. A német iparos mögött ott áll a bank, a melynél támogatást talál.

De viszont a német ipari vállalatok erősbödésével a hitelügyek is nagyobbak lettek. A hitelforrásoknak is erősebbeknek kellett lenniök. Ugy, hogy az ipar számára csak a hatalmas részvénytársasági bankok adhattak megfelelő kölcsöntőkét. Így a nagybankok kezébe került az ipari

¹⁾ Ez a mondás állítólag amerikai lapoktól származik. Ugyszólván a háborúval foglalkozó minden munka idézi.

vezetés. Ezek az ipar urai s a kapitalisztikus gazdasági élet irányítói. A kontinens német és német hatás alatt álló részén a fejlett kapitalizmus ezért egyúttal *bankokrácia* is, a mit Angliát ulajdonképpen nem ismer.¹⁾

A német iparnak az angollal szemben való sikeres versenyében nem kicsinylendő szerep jut a tudomány és a technika szoros kapcsolatának s az angol és a német munkás magatartásának is. Hogy a technikai tudomány mit művelt a német vegyi-, kohó-, textil-, fegyvergyártó- és municziós ipar terén, azt a világháború eseményei igazolják. Hogy pedig a német munkásság politikai képzettsége mennyire magasabb, mint az angolé, azt a munkamegtakarító gépek könnyű szerrel való behozatala mutatja, a mit angol nagyiparosok elbeszélése szerint Angliában sokszor éppen a munkásság magatartása folytán nem lehet megcsinálni.²⁾

A német kapitalizmus gyors fejlődésének egyik leghatalmasabb emelője volt még a már említetteken kívül a *védővám* is. A vámvédelem nagy hasznára van a hazai termelésnek, a mikor nem engedi be ingyen az országba a külföldi versenyárúkat. De ezt a hasznot tulajdonképpen teljesen csak akkor tudja az ipar a maga javára fordítani, ha a vámterületen nincs olyan verseny, a mely az árakat lenyomhatná. A vállalatok között eleinte folyó verseny a kevésbé élet- és versenyképes vállalatok kiesése után csak a harcot kibíró nagyvállalatok közt marad meg. Viszont ezek is egyesülésre kényszerülnek, hogy a számukra kínáló kedvező alkalmakat kihasználhassák. Ezért monopolizálódik a termelés a védővámval védett területen s küszöbölődik ki a szabad verseny a kartellek s az Unióban a trösztök útján. A védővamos rendszer így létesíti a kartelleket, poolokat, trösztöket, szindikátusokat.

A védővamos rendszer a maga kartelljeivel, a bankokrácia a maga tőkebeli segítségével így alakította ki azt a német kapitalizmust, a mely nagyon veszedelmes, nagyon félelmetes versenytársa lett a világpiaczon Angliának. Ezért olyan nagy a Chamberlain védővamos agitációjának jelentősége, mert a német verseny veszedelme ellen való védekezés egyik alkalmasnak gondolt módja volt. Hogy nem vált valósággá, más körülményeken mulott. Majd valóság lesz a háború után, a mikor a védővamos piac terjedelmének növelése a középeurópai államok elé is kényszerítő szükségül állítja oda a gazdasági közeledést, a miről különben már most is sok szó esik.

A német verseny letörésére való törekvés volt tehát az az ok, a mi Angliát, a történelmileg adott helyzetben nem levő Angliát a világháborúba bevonta. Ez volt az oka annak, hogy körülbelül egy évtizede

¹⁾ V. ö. Szabó id. m. 19—23. old.

²⁾ Landesberger id. m. 16—17. old.

minden követ megmozgatott, hogy a német versenytársnak árthasson. A mikor Németország Afrika északi részén, Kisázsiában vagy délnyugati Afrikában keresett gazdasági kapcsolatot magának, azonnal útjába állított egy vagy más hatalmat. De a háttérben mozgó, a külpolitikát irányító potencia mindig Anglia volt. A cél világos: körülkeríteni, elszigetelni, minden hatalmi eszközzel legyűrni egyedüli európai versenytársát, a németet, mert közgazdasági téren ettől félnie kell.

Németország azonban szükségképpen reá van utalva az Osztrák-Magyar Monarchiára, mert ez neki természetes szövetségstársul kínálkozik. Anglia jól látta ezt. Tehát körül kell keríteni a Monarchiát is. Ezt csak a balkáni politika terén éri el. Mivel pedig itt a Monarchiával természetes érdekellentétben van Oroszország, be kell vonni ezt is ebbe a munkába. És ezt a francia-orosz szövetség útján könnyű volt Angliának a maga érdekkörébe vonni. Ámde a balkáni politika terén s az Adria kérdésében Olaszország és a Monarchia érdeke sokban ellentétes. Miért kellene hát elszalasztani az alkalmat s miért kellene kihagyni a bekerítő ellenfelek sorából Itáliát? Olaszország népe nem kívánta a háborút. Talán egy államban sem volt annyi háborúellenes agitáció, mint ott. A guruló sterling vagy inkább csak guruló shilling azonban megtette a hatását s a hármasszövetség volt dicső tagja, 1906 óta titokban ellenségünk, 1915. májusban nyíltan is ellenünk fordult. A „sacro egoismo“ győzött minden jobb megfontolás fölött.

Ha most már csak azt a néhány számot idézzük emlékezetünkbe, hogy Nagybritanniának gyarmataival együtt 33 millió qkm. a területe s 444 millió a lakossága, vagyis a föld népességének egynegyed része s hogy ezzel szemben a Németbirodalomnak összes gyarmataival együtt tizedrész ennyi területe sincs, lakosságának száma pedig legfeljebb 80 millió s ha figyelembe vesszük, hogy az angol óriás elibe áll a vele szemben feltétlenül kiserejű német törpének s nem enged neki érvényesülést, nem enged egy parányi helyet sem a nap alatt, akkor megtaláljuk azt a nagy érdekellentétet, a mely kitörésre vitt e két ország között. Anglia hozta Németországot abba a helyzetbe, a mely a gőzgép túlterhelt szelepét explózióra vezette. Már pedig egy olyan erős expanzív erejű államnak, mint aminő Németország, gazdasági téren csak ideig-óráig lehetséges a visszaszorítása.

A világháború tehát szükségszerű, mert annak be kellett következnie.

Azt hiszem, nem kell tovább folytatnom. Oroszország, a melyre a keleti kérdés megoldása a szabad tengerhez jutással együtt létkérdés, Franciaország, a mely Elzász után sóvárog, Japán, a mely új területekhez akar jutni s a mely nem bocsátja meg Németországnak, hogy

1895-ben Kina pártjára állt s ezért kapta bérbe az azóta elvett Kiaocsout, Olaszország, a mely az Adriára és a Trentinóra függeszti a „sacro egoismo“-tól düllelt, véres szemeit, Anglia, a mely a német versenytársat minden eszközzel le akarja törni, a tengerre vágyó s a Monarchia gazdasági érdekköréből szabadulni akaró Szerbia és Montenegró, a melynek minden eszköz jó volt céljai elérésére, másfelől pedig az élni akaró és fejlődni kívánó Németország s a mi Monarchiánk, a melynek kapitalizmusa csak a Balkánon találhat magának piacot, hiszen a nyugati népekével nem versenyezhet, az oroszról, de meg az angoltól is fenyegetett Törökbirodalom, a mely halálra ítélese percében kap új erőre, valamint a szintén fejlődni akaró és bosszúvágytól is hevített Bulgária oly potenciát, a melyeknek szükségképpen össze kellett tűzniök.

De ebben a világrengető közdelemben Anglia és Németország a tulajdonképpeni ellenfél. A többi csak segítő társ. Az alkalom megvolt a háborúra a szerajevói gyilkossággal. A többi eseményt ismerjük a a hírlapokból. Az én feladatom csak a világháború közgazdasági hátterére való rámutatás volt.¹⁾

Kovács Gábor.

¹⁾ A háború keletkezésének közgazdasági hátterével nagyon sok munka foglalkozik. A már említettekén kívül a nagyra nőtt brosüroidalomból lásd: Gustav Stresemann *Englands Wirtschaftskrieg gegen Deutschland*. Stuttgart—Berlin 1915 (*Der Deutsche Krieg* 36. füzete) Julius Wolf *Die Kriegsrechnung*. Berlin 1914. 9—21. old. Robert Piloty *Ursachen und Aussichten des Krieges*. Tübingen 1915 Johann Plenge *Der Krieg und die Volkswirtschaft*. Münster i. W. 1915. több helyén. Egy vagy más tekintetben felvilágosítást nyújtanak *Der Deutsche Krieg* következő füzetei: 10: Losch *Englands Schwäche und Deutschlands Stärke*. 1914.—16: Graf Ernst zu Reventlow *England der Feind*. 1914. — 22: Richard Charant *Österreich-Ungarns Erwachen*. 1915. — 44: Otto Hötzsch *Österreich-Ungarn und der Krieg*. 1915. Ugyanattól *Russland als Gegner Deutschlands*. Leipzig 1915. (*Zwischer Krieg und Frieden* 6. füzete). A nagyobb munkák közül G. v. Schulze-Gaevernitz *Britischer Imperialismus und englischer Freihandel*. Az I. kiadás változatlan lenyomata. München—Leipzig 1915. s Alfred Hettner *Englands Weltherrschaft und der Krieg*. Leipzig Berlin 1915. A magyar munkák sorából Ruttkay Vilmos *A világháború*. (Német-angol versengés.) Budapest 1915. Hantos Elemér *A háború gazdasági oka és hatása* című előadása az *Inter arma* már említett gyűjteményben s a *A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai*. Budapest 1915. egyes helyein Jó dolgozat Sigmund Schilder *Weltwirtschaftliche Hintergründe des Weltkrieges* című tanulmánya a Harms-féle *Weltwirtschaftliches Archiv* V. kötete I. füzetében. Jena. 1915. 1—22. oldal és J. Haller *Der Ursprung des Weltkriegs*. II. átdolgozott és bővített kiadás Tübingen 1915.

A közgazdasági irodalom inkább a háború közgazdasági hatásával foglalkozik, mintsem a háború közgazdasági okai ismertetésével.

Készletgazdálkodás.

A háború hadsereg- és közellátási súlyos problémái világossá teszik mindenki előtt, hogy egy esetleges jövőendő háborús katasztrófára való fölkészültséghez nemcsak hadi, hanem époly mértékben gazdasági berendezésekre is szükség van. Különösen áll ez a középponti hatalmakra, a melyeket Anglia, mint láttuk, teljes sikerrel tud elzárni a tengertúli behozatal lehetőségei elől. Az elsőrendű szükségleti cikkekben a legtökéletesebb gazdaságosságot, takarékoskodást és rendszeres elosztást kell állandósítani a háború utánra is és ezenkívül több évre elegendő tartalékokat kell fölhalmozni a behozatali lehetőségek megszűnésének esetére. Hogy ne kelljen szükséget szenvednünk és hogy mindennemű termelő- és kereskedőuzsorát eleve lehetetlenné tegyünk. Bármily messzinek látszik is még a béke, érdemes az előbb-utóbb ránk köszöntő békés élet e nagy jelentőségű feladatáról már most beszélni. Ezt teszi Hermann Lévy egy nem rég megjelent füzetében.¹⁾

A közzgazdasági politika egyik fontos követelménye, hogy minden termék a neki legkedvezőbb termelési helyen állíttassék elő. Ez az elv természetszerűen egyes területeknek bizonyos tekintetben monopolisztikus helyzetét idézte elő. Az egyes államok közzgazdaságára nézve azonban ez a körülmény különös veszedelmet nem jelentett mindaddig, míg a szabad forgalom a világ minden irányában biztosítva volt. A háború azonban az egyes országoknak e monopolista területektől való erős függését hozta magával. A *csere* problémáját, a melyben a behozatal és kivitel jut kifejezésre, a *készlet*probléma váltotta föl, az a kérdés, hogy az eddigi behozatal megszűnte után a meglevő készlettel a háború alatti szükséglet miképp elégíttessék ki. De a készletprobléma tágabb értelemben mindazokra a rendszabályokra is kiterjed, melyek bizonyos árukából való belföldi szükségletet a hazai termeléssel igyekeznek biztosítani. A tulajdonképpeni készletprobléma mégis oly anyagoknak béke idején való fölhalmozásában jut kifejezésre, melyekkel a belföldi

¹⁾ Dr. Hermann Levy, Prof. in Heidelberg : *Vorratswirtschaft u. Volkswirtschaft*, Berlin, Springer, 1915. 59 l.

termelés a hazai szükségletet ellátni nem tudja. A készletgyűjtés a nemzetvagyon állandó megterhelését jelenti egy előre meg nem határozható időszak javára, a mikor e készlet a gazdasági folytonosság fönntartására szolgálhat. A más államoktól való gazdasági függetlenségnek előre nem látható esetekre való biztosítása még nagyobb költségek mellett is lehet az állami jólét fogalmának olyan fontos alkotórésze, mint a „gazdaságosság elve“.

Az olyan termelési ágakra nézve is van bizonyos jelentősége a készletproblémának, melyekből kiviteli fölöslegünk van, különösen akkor, ha a szóbanforgó termék mint más árú szurrogátuma jó számba. A készletpolitika föladata kellene, hogy legyen, hogy a készletmennyiségek normális havi csökkenésének és növekedésének szem előtt tartásával a készleteknek az egész évben át való állandóságát biztosítsa és ezzel lehetetlenné tegye azt, hogy a háború valamely árú készletének gyűjtése szempontjából kedvezőtlen időpontban lepje meg az országot. Az ingadozásokat előidéző összes tényezőkre tekintettel kell lennie, a melyek természetszerűen egészen mások, ha a készletet belföldi vagy külföldi forrásokból kell beszerezni. Arra is tekintettel kell lenni, hogy egyes árúk szükség esetén másokkal pótolhatók (pl. takarmányárpa zabbal vagy cukorgyártási takarmánnyal, kenyérliszt burgonyával vagy burgonyaliszttel). Azután számításba kell venni azokat a készleteket, a melyeket béke idején nem tekintenek használati tárgyakként. (Igy pl. háború idején nemcsak a meglevő új és régi fémeket használják föl, hanem számolnak a fémföldolgozó iparvállalatok tartalékkészleteivel és a mindennapi élet fémhasználati tárgyaival is). De a fogyasztásnak új területekre való eltolása és a rendes körülmények között föl nem használható tárgyak igénybe vétele mind olyan lehetőségek, melyek korlátozott végrehajthatóságuknál és csupán a háborús viszonyok által igazolt kedvezőtlen következményeiknél fogva csak másodsorban jöhetnek tekintetbe. A készletekről való gondoskodásnak arra kell irányulnia, hogy háború idején a szükséglet ne csak „minden eszközzel“ legyen kielégíthető, hanem hogy a gazdaság menete súlyosabb fönnakadást ne szenvedjen. Az évi normális szükséglet és ehhez mérten a háborús rendkívüli szükséglet nagyságának megállapítására alapos számításokat kell végezni.

A készletpolitikának természetszerűen gondoskodnia kell a készleteknek a későbbi fogyasztás céljaira való konzerválásáról, a mi különösen a könnyen romló árúk tekintetében okozhat gondokat. Ebből a szempontból egyrészt a háború esetére állandóan készletben tartott mennyiségekről van szó, melyeket egy részüknek fölhasználásával és új részeknek hozzájuk adásával folytonosan fölfrissítenek, másrészt e meny-

nyiségeknek takarékos, arányos és hosszabb időre szóló elosztásáról, az azonnal való elfogyasztás megakadályozásáról. De ezenkívül olyan berendezések létesítéséről is gondoskodni kell, melyek oly anyagoknak a háborúban való konzerválását teszik lehetővé, a melyeket béke idején az állandóan meglevő nagy készlet miatt conserválni fölösleges. (Igy pl. hűtőszelvényekre lesz szükség.) A készletgazdálkodás vezetésére birodalmi készlethivatal (*Reichsvorratsamt*) szervezését indítványozza a szerző. Ez a hivatal *statisztikai, nemzet- és világgazdasági és konzerválástechnikai* osztályból állana és föladata volna a német gazdasági élet fejlődésének figyelemmel kísérése mellett a szükséges készletgazdasági rendszabályok megállapítása.

A szerző bírálja a készletek biztosítására a háború folyamán életbe léptetett németországi intézkedéseket. Természetes, hogy minden olyan iparág állami monopolista szervezése lehetséges, a melyben a kapitalista fejlődés teljes centralisatiót hozott létre. De a háborús nyersanyagár-saságoknál és a hadi gabonatársaságnál olyan termelési ágak monopolista szervezéséről volt szó, a melyekben a kapitalista concentrációs folyamat egyáltalában nem vagy csak jelentéktelen mértékben játszott még szerepet. E téren a háborús szervezeteknek átalakító hatással kellett volna lenniök. E helyett azonban minden iparágban, a hol a háborús szervezetek a monopolista alakulatot nem találták készen, a szabad és nem szabad gazdálkodás vegyes korcsalakulata jött létre, a mely nagyon súlyos bonyodalmakat idézett föl. A szerző szerint a készletgazdálkodás szervezeti formái semmiképpen sincsenek még megállapítva, de mindenestre arra kell törekedni, hogy az új formák és lehetőségek a gazdasági élet eddigi alakulatát lehetőleg kevésbé zavarják meg. Ebből szinte, úgy látszik, a szerzőnek fontosabb a háború előtti normális gazdasági szervezet alapvető átalakulásoktól való megóvása, mint a készletgazdálkodás teljes sikere. Így a szerinte sikertelenül működő fémközpontok helyett a fémtözsdek kiépítését indítványozza. Könyvét azzal fejezi be, hogy a készletgazdálkodás föladatai csak úgy oldhatók meg, ha szervezetei a közös gazdasági célból nőnek ki és nincsenek külön érdekekre tekintettel.

Levy a részletek tekintetében nem terjeszt elő rendszeres javaslatokat. Inkább a probléma nagy fontosságára igyekszik föl hívni figyelmünket.

Minden culturembernek, de minden embernek nevezhető embernek bizonyynyal leghőbb vágya, hogy a világháború úgy fejeződjön be, hogy a készletprobléma és egyéb háborús kérdések tárgyalása mindenkorra fölöslegessé váljon. Erre azonban nagyon kevés remény van: a készletgazdálkodás kérdése, sajnos, a lelegelevenebb realitású kérdések közül való.

Székely Artur.

Közlemények és ismertetések.

New-York kikötőjének forgalma 1913/14-ben.

A new-yorki kereskedelmi kamara kimutatást közöl a new-yorki kikötő hajóforgalmáról az 1914. június 30-ával lezáródó 1913/1914. évről. Ezek szerint a kikötő külkereskedelmének értéke — beleszámítva az ezüst ki- és bevitelét és az idegen áruk ismételt kivitetét — 2.079 millió dollár, vagyis 60·8 millióval kevesebb az előző évinél és az Egyesült-Államok külkereskedelme összértékének 45·98⁰/₀-a. Ez az 1900–1910. évi átlagos 47·85⁰/₀-kal szemben 1·87⁰/₀ esést jelent. Az előző évi eredménnyel szemben a csökkenés 2·84⁰/₀, míg az Egyesült-Államok összes kivitelének csökkenése ugyanezen idő alatt csak 0·36⁰/₀ volt. A kikötőn át bevitt áruk — beleértve ezüstöt és aranyat — 1·040 millió dollár értéket képviseltek, vagyis az Egyesült-Államok egész bevitelének 54·95⁰/₀-át. A csökkenés az előző évvel szemben 8 millió dollár. Az Unióból kivitt áruk összes értékének 36·29⁰/₀-a, vagyis 845 millió dollár jut a New-Yorkon át kivitt árukra, míg 1912/1913-ban 39·6⁰/₀, vagyis 906 millió dollár. Ehhez járul azonban 25·5 millió értékű oly idegen származású áru, a melyet azután megint a new-yorki kikötőn át vittek ki. A behozatali többlete a kikötőnek 9·7 millió dollár volt. A legfontosabb behozatali áruk voltak a new-yorki kikötőben 1913—1914-ben (1.000 dollár értékben): cukor 64.557; kávé 69.588; tea 6.046; gyapotárúk 59.060; selyem (nyers) 12.448; selyemárúk 29.128; áruk növényi rostokból 28.138; gyapjú (nyers) 12.309; gyapjuárúk 27.609; marhabőrök 34.554; kecskebőrök 10.481; más bőrök és szörmék 23.682; kaucsuk 70.088; ón különböző formákban 35.573; gyémánt és drágakövek 31.913; dohánylevél 23.926; kész bőr és bőrárúk 13.894; szörmék és szörmeárúk 11.474; bor 6.655; kakaó (nyers) 18.684; réz különböző formában 24.635. A kiviteli fontosabb áruk ugyancsak 1.000 dollár értékben ezek voltak: mezőgazdasági szerszámok 20.316; gyapot 26.151; gyapotárúk 32.750; búza 21.611; búzaliszt 20.174; szalonna 14.433; sonka 12.535; zsír 27.817; olaj 7.470; hus és majom-

sági termékek 12.080; világító petroleum 39.977; ásványi kenőolaj 19.429; más ásványolajok 23.978; gyapotmagotaj 8.049; dohááy, feldolgozatlan állapotban 22.76); réz — mindenféle formában — 95.704; gépek és géprészek 77.388; más vas- és aczélárúk 55.622; kész bőr és bőrárúk 33.752.

A szállítási eszközök szerint New-York külkereskedelme érték szerint (1.000 dollárookban) így oszlott meg: behozatal amerikai hajókon: 119·9; idegen hajókon: 914·0; más módon: 6·3. Belföldi árúk kivitele amerikai hajókon: 77·0; idegen hajókon: 768·2; külföldi árúk újbóli kivitele amerikai hajókon: 2·1; idegen hajókon: 14·5; más módon: 2·4.

(p. p.)

Csile külkereskedelme 1914-ben.

A csilei hivatalos kereskedelmi statistika szerint az ország külkereskedelme 1914-ben így alakult: behozatal 273,501.875 (1913-ban 329,517.811), kivitel 299,675.435 (1913-ban 396,310.443), az összforgalom tehát 1914-ben 573,177.310 aranypesót (1 aranypeso = 18 d) tett ki, a mi az 1913. évvel szemben 152,650.944 peso csökkenést mutat. Árúcsoportok szerint a behozatal így alakult 1914-ben (ezer pesokban): állati termékek 15.769; növényi termékek 38.799; ásványi termékek 43.761; textilárúk 48.871; olaj, kátrány, tüzelőanyagok 50.625; papír és papírárúk 6.758; italok és likőrök 4.102; parfümök, drogériai és kémiai árúk 7.001; gépek, műszerek stb. 30.664; vegyes 3.478. A kivitelben a következőképpen alakult a helyzet főbb árúcsoportok szerint (1000 pesokban): állati termékek 21.824; növényi termények 16.665; ásványi termékek 255.365; italok és likőrök 175; vegyes 290.

A legfontosabb be- és kiviteli államok 1914-ben a következők voltak: (értékek 1000 \$-ben) — bevitel: Németország 70.930; Anglia 61.120; Egyesült-Államok 55.201; Ausztrália 17.176; Peru 14.740; Franciaország 11.523; Belgium 11.373; Argentínia 5.931; India 5.423; Olaszország 5.415; Spanyolország 2.481; Brazília 1.988; Uruguay 1.446; Ecuador 1.231; Hollandia 540. — Kivitelben: Anglia 109.702; Egyesült-Államok 86.121; Németország 49.531; Franciaország 11.630; Belgium 9.437; Hollandia 9.016; Argentínia 4.141; Egyiptom 2.853; Svédország 2.280; Japán 2.256; Olaszország 2.023; Dánia 1.393; Peru 977; Bolívia 793; Uruguay 642; Ausztrália 424; Brazília 415. Kivitelének 40⁰/₀-a tehát Argentíniába irányult, 30⁰/₀-a Bolíviába és 10⁰/₀-a Angliába. Csökkent a behozatal Németországból, Angliából, Franciaországból és Belgiumból. Annál nagyobb mértékben emelkedett az ausztráliai és észak-amerikai behozatal. Körülbelül ilyen mértékben változtak a kiviteli viszonyok is.

(p. p.)

Anglia külkereskedelme 1915-ben.

A most közzétett hivatalos adatok szerint Anglia külkereskedelmének passivitása az elmúlt évben ismét tekintélyesen fokozódott. A behozatali többlet 1913-ban csak 137 millió font sterling volt, 1914-ben 170 millió, 1915-ben azonban már 370 millió. A kivitel értéke azonban csökkent. 1915-ben ez az érték 384·65 millió font sterling volt, a mi 1914-el szemben 46 millió, 1913-mal szemben nem kevesebb, mint 141 millió font csökkenést jelent. Ezeknél az adatoknál több okot kell tekintetbe vennünk, a melyek a szám adatok egymáshoz való viszonyának realitását veszélyeztetik; így pl. az árakban való nagy eltolódások, a mik a normális viszonyok helyreálltával nem fogják többé a beviteli tételeket abnormis nagyságukkal ily nagy mértékben emelni. Számításba kell venni a kormánynak nagy beszerzéseit is, valamint a fuvardíjak fokozódó drágaságát. Ennél a tételnél a beviteli értékek „cif“ számítottak, a kiviteli értékek „fob“. Mert ha pl. Argentiniából a gabona fuvardíja 150 sh tonnánként, ez az összeg a gabona árához hozzászámítottatik. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy a mig így ezek a fuvardíjtételek a kereskedelmi mérlegben mint többkiadás jelentkeznek, addig másrészt a fizetési mérlegben mint az angol hajók fuvardíjbevételei részben megtérülnek. Tényleges többkiadás csupán az idegen államok hajóinak fizetett fuvardíjak tétele. Az utolsó három év külkereskedelmi adatai az angol statistika szerint így alakultak:

Millió font sterling	1913	1914	1915
<i>Behozatal:</i>			
I. Élelmi és élvezeti cikkek:			
Gabona, liszt	85·53	79·64	112·36
Hús, vágómarha	56·74	63·22	86·95
Egyéb élelmiszer	140·06	146·65	173·94
Dohány	8·07	7·46	8·64
Összesen	290·40	296·97	381·90
II. Nyersanyagok	281·92	236·53	287·34
III. Félgyártmányok és kész iparcikkek	193·61	160·49	181·51
IV. Vegyes	2·81	2·64	3·—
Behozatal összesen	768·74	696·64	853·76
Behozatal az újból kivitt árúk levonása után	659·16	601·16	754·96
Kivitel	525·25	430·72	384·65

A behozatal értékének feltünő emelkedése főleg az élelmiszerek árának nagy emelkedésére vezethető vissza, mert pl. a behozott gabonának és lisztnek a mennyisége 1915-ben 201 millió cwts volt, 1914-ben

csak 1 cwts-vel kevesebb, vagyis a behozott mennyiség ugyanaz maradt, de ezen mennyiség ára 1914-ben 79·6 millió font sterling volt, 1915-ben azonban 112·4 millió font sterling. Ez a nagy eltolódás más árúknál is feltalálható. Erre szolgáljon például a behozatalból a következő ki-mutatás:

	1914		1915	
	Millió cwts	Millió £	Millió ctws	Millió £
<i>Búza:</i>				
Oroszország	7·23	2·83	0·80	0·46
Egyesült-Államok	34·22	14·88	41·65	26·53
Argentína	6·50	2·58	12·16	8·61
Brit-India	10·71	4·92	13·96	8·84
Ausztrália	12·11	5·16	0·18	0·10
Kanada	31·46	13·72	19·72	12·63
Németország	0·98	0·37	—	—
<i>Árpa:</i>				
Oroszország	5·37	0·01	1·86	0·00
Románia	0·84	—	0·26	—
Egyesült-Államok	5·24	5·81	1·94	2·80
Brit-India	0·41	2·77	0·16	1·43
Kanada	1·94	0·70	0·60	0·35
<i>Tengeri:</i>				
Románia	7·00	—	2·09	—
Argentína	28·64	8·60	44·15	17·05
<i>Gyapot:</i>				
		Millió q	Millió q	
Egyiptom	3·36	13·68	4·48	15·19
Egyesült-Államok	12·84	34·96	20·22	45·58
<i>Gyapjú:</i>				
		Millió libra	Millió libra	
Argentína	45·91	1·83	60·97	2·70
Ausztrália	239·23	11·18	426·16	19·48
Délafrika	121·67	4·72	136·57	5·19
Ujzélánd	184·61	8·63	200·03	11·08

Ezen adatok szerint az Egyesült-Államok, Argentína és Brit-India szállítottak nagyobb mennyiségű gabonát és ilyen módon hatalmas összegeket kerestek a felárak révén, míg Oroszország eddig oly nagy bevitele a minimumra csökkent. Épp így az árpa beviteléből is teljesen kimaradt az orosz szövetséges. Ennél a tételnél Brit-India szerepe lett fontosabb és az Egyesült-Államoké, míg Kanadáé csökkent. A tengeri bevitelben legnagyobb része Argentiniának volt, míg a textilipari nyersanyagokban az Egyesült-Államoknak.

A mi a kivétel tételeit illeti, első sorban a szénkivétel csökkenése méltó a megemlítésre. 1913-ban a kivétel kitett 73·40 millió tonnát, 1914-ben az a mennyiség 59·04 tonnára esett, 1915-ben újabb esés következtében már csak 43·53 millió tonna volt, vagyis 1913-hoz képest a csökkenés 40°/_o. A készárúk kivételének csökkenése főleg a hadiszükségletek fokozódásával magyarázható. Egy pár fontos kivételi cikk exportjában beállott változásról a következő kis táblázat nyújt felvilágosítást:

	1913	1914	1915
	m i l l i ó		
	£		
Ujonnan épített hajók	11·03	6·93	1·69
Gépek	37·01	31·36	19·19
Vas és aczél	54·29	41·67	40·42
Textilárúk	81·88	149·61	132·23

Hogy milyen nagy mértékben vette Franciaország igénybe Anglia iparát a háború folytán azt a következő összeállítás mutatja:

	Kivétel Franciaországba			
	1914		1915	
	1000 tonna	millió £	1000 tonna	millió £
Szén	12.331	7·62	17.602	14·39
Aczél (különböző alakban) .	14	0·24	349	5·10
	Millió libra		Millió libra	
Gyapotfonál	3·54	0·41	38·13	2·59
	Millió yard		Millió yard	
Gyapotárúk	17·80	0·49	220·39	5·47
Gyajjúkészítmények	4·70	48·84	1·25	10·27

(p. p.)

Amerika gyapottermelése és ipara a háború első hat hónapjában.

A háború hatása kedvezőtlen volt a gyapot termelésére és ipari feldolgozására. A „Bureau of the Census“ adatai szerint a háború első hat hónapjában a gyapotfogyasztás csökkent és a gyapotipar is kevésbé volt foglalkoztatva. A gyapotfonók kevesebb gyapotot vásároltak, mint az előző évben, míg a független áruházak kétszer annyit tartottak raktáron. A nyersgyapot kivitele Angliába, Németországba és Franciaországba igen megcsappant, csupán Olaszország vásárolt nagyobb

mennyiséget. A gyapotpiacz helyzetéről 1914. augusztus 1-től 1915. január 31-ig a következő, a „Weltwirtschaftliches Archiv“ nyomán közölt táblázat nyújt képet:

	Gyapottermelő államok	Más államok	Egyesült-Államok összesen
<i>Gyapotfogyasztás bálokban:</i>			
1914. aug. 1.—1915. január 31-ig	1,406.731	1,184.353	2,591.089
1913. » 1. — 1914. » 31-ig	1,487.126	1,329.499	2,816.625
<i>Foglalkoztatott orsók:</i>			
1915. január	12,443.465	18,122.014	30,565.470
1914. »	12,356.338	18,841.840	31,008.178
<i>A gyárosok birtokában lévő készlet bálokban:</i>			
1915. január 31.	752.669	762.721	1,515.390
1914. » 31.	905.419	859.142	1,764.561
<i>Készlet raktárakban bálokban:</i>			
1915. január 31:	4.497.304	192.652	4,689.956
1914. » 31:	2,672.839	167.103	2,839.942

A gyapotkivitel alakulásáról a háború első hat hónapjában a következő táblázat számol be:

	1914—1915	1913—1914
	b á l o k b a n	
Angliába	1,781.045	2,408.633
Németországba	148.041	1,981.165
Franciaországba	210.528	872.494
Olaszországba	600.000	316,579
A többi államokba	1,237.936	910.881
Összesen	3,978.329	6,489.752

(p. p.)

Nemzetközi áremelkedés.

Az utóbbi évek rohamos emelkedéséről nyújt felvilágosítást az angol „Economist“, a mikor közli az 1915. évi december havi áruk indexszámait. Ezen adatoknak megállapítása rendkívül nehéz a mai viszonyok között, a mikor a világgazdaság forgalma megbénult. Az árstatisztikák azonban lehetővé teszik, hogy megközelítőleg képet nyerjünk a mai helyzetről. A háború eleje óta az áruk irányzata rohamosan emelkedő, csupán 1915. májusában, júniusában és augusztusában volt némi szünet az emelkedésben, sőt némi csökkenés is. Az utolsó két évben az indexszámok így alakultak:

1914.	Gabona és hús	Tea, cukor, vaj stb.	Szövőanyag	Ásványok	Gummi, fa, olaj stb.	Százalékban
Január	562 ¹ / ₂	356	626	502	571 ¹ / ₂	119·0
Február	573 ¹ / ₂	352	630	491 ¹ / ₂	569	118·9
Márczius	560	350 ¹ / ₂	626 ¹ / ₂	493	567	118·0
Április	560 ¹ / ₂	346	633 ¹ / ₂	484 ¹ / ₂	562 ¹ / ₂	117·5
Május	570 ¹ / ₂	349	644 ¹ / ₂	480	551	118·0
Junius	565 ¹ / ₂	345	616	741 ¹ / ₂	551	115·9
Julius	579	352	616 ¹ / ₂	464 ¹ / ₂	553	116·6
Augusztus	641	369	626	474	588	122·6
Szeptember	646	405	611 ¹ / ₂	472 ¹ / ₂	645	126·4
Október	556 ¹ / ₂	400 ¹ / ₂	560	458	657	124·2
November	683	407 ¹ / ₂	512	473	684 ¹ / ₂	125·5
Deczember	714	414 ¹ / ₂	509	476	686 ¹ / ₂	127·3
1915.						
Január	786	413	535	521	748	136·5
Február	845	411	552 ¹ / ₂	561 ¹ / ₂	761	142·3
Márczius	840	427	597	644	797	150·2
Április	847	439 ¹ / ₂	594 ¹ / ₂	630	816	151·2
Május	893	437	583	600	814	151·2
Junius	818	428	601	624	779	147·7
Julius	838 ¹ / ₂	440 ¹ / ₂	603	635	774	149·1
Augusztus	841	438 ¹ / ₂	628	610 ¹ / ₂	778	149·8
Szeptember	809 ¹ / ₂	470 ¹ / ₂	667	619 ¹ / ₂	769 ¹ / ₂	151·6
Október	834	443 ¹ / ₂	681	631 ¹ / ₂	781	153·2
November	871 ¹ / ₂	444	691	667 ¹ / ₂	826	159·1
Deczember	897	446	731	711 ¹ / ₂	848 ¹ / ₂	165·1

A legnagyobb emelkedést a gabona és hús ára mutatja. 1915. végén már majdnem az 1000-t érik el az indexszámot. A tea és cukor árának emelkedése kisebb, indexszámaik átlaga 1901—05. években 300. Nagyobb az emelkedés a textilárúknál, melyek indexszámai 500-ról—731-re emelkedtek. A főokai ennek a hatalmas arányú áremelkedésnek: a fuvardíjaknak nagy megrágulása és főleg a fokozott háborús kereslet, amelylyel szemben a hatósági rendelkezések is tehetetlenek voltak.

Mint említettük, a legnagyobb ingadozásokat a textilárúknál láttuk. Az 1915. év második felében ennél a keresett árúczikknél az indexszámok így alakultak:

	Gyapot (Mid. americ.) l i b r á k b a n s. d.	Gyapjú (Victoria Scired) s. d.	Selyem (Canton) s. d.
Julius 3.	5.22	2.3	11.6
Augusztus 7.	5.48	2.3	11.9
Szeptember 4.	5.91	2.3	11.9
Október 2.	6.85	2.2	11.9
November 6.	6.92	2.1	12.6
Deczember 4.	7.55	2.2	14.6
Deczember 31.	7.75	2.5 ¹ / ₂	14.6

(p. p.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi márczius hó 9-én, csütörtökön délután 6 órakor Gaál Jenő főrend, műegyetemi tanár elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Horváth János igazgató *A magyar szövetkezeti rendszer* czimmal előadást tartott.

Az előadáson nagyszámú közönség vett részt. Előadás után elnök előadónak a Társaság nevében meleg köszönetet mondott és kiemelte, hogy előadónak fejtegetéseiből kitűnik, hogy népünk, a mely most a háború ideje alatt is fényesen megállta helyét, a társadalmi és gazdasági szervezkedés terén is, megfelelő vezetés mellett, nagy eredményeket tud elérni; a háború után a szövetkezeti ügynek tovább fejlesztése egyik legfontosabb tényezője lesz nemzeti gazdasági politikánknak.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi április hó 6-án csütörtökön délután 6^{1/2} órakor, Matlekovits Sándor dr. v. b. t. t. elnöklete alatt felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Katona Sándor *A magyar-osztrák közbenső vámvonal* czimmal előadást tartott. Az előadáson jelen voltak: Láng Lajos és György Endre v. b. t. t.-ok, Mattyasovszky Miklós oszt.-tanácsos, Mandello Gyula műegyet. tanár, Szende Pál, Vágó József, Balkányi Béla érdekképviselői titkárok és számosan mások.

Elnök rámutatván arra, hogy ő maga mily álláspontot foglalt el már régebben e kérdésben, előadónak a Társaság nevében meleg köszönetét fejezte ki.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi április hó 13-án csütörtökön délután 6^{1/2} órakor, Matlekovits Sándor dr. v. b. t. t. elnöklése alatt felolvasó-ülést tartott, a melyen dr. Nemere Béla *A malomipar és a behozatali jegy* czimmal előadást tartott. Az előadáson nagyszámú közönség volt jelen, kiknek sorában ott láttuk György Endre volt földmivelésügyi ministert, Antal Géza országgyűlési képviselőt, Bossányi Endrét, fővárosi malmaink igazgatói közül Bacher Emilt, Langfelder Edét, Hönigh Henriket, úgyszintén a gabonakereskedelem kiváló képviselői közül Strasser Alfrédot, Fleischl Pált, stb., Vágó József kamarai s.-titkárt. Előadás után vita fejlődött, melyben Vágó József, Havas Mór, Katona Sándor, Matlekovits Sándor vettek részt.

Magyar-osztrák közbenső vámvonal.

A Bánffy- és Széll-kormányok idejében elfajult politikai viszonyok folytán, az ezen kormányok által kötött kiegyezéseket nem lehetett törvényerőre emelni és így az Ausztriával való gazdasági viszonyunk egy évtizeden át csak provizorikus intézkedésekkel volt fentartható. Ebben a korszakban öltött komolyabb formát az önálló vámterület követelése. Ebben az időben született a közbenső vámvonal eszméje is. Nagyon találóan jegyzi meg Gratz Gusztáv a Magyar Gyáripár 1915. évi 19. számába írott cikkében, hogy az önálló vámterületet a parlamenti pártok tisztán politikai okokból követelték, ellenben a közbenső vámok hívei azok táborából kerülnek ki, a kik ezt a kérdést tisztán gazdasági szempontból nézik, egyébként azonban a 67-es kiegyezés fentartásának őszinte hívei. Így maga Kornfeld báró, az eszme első megpendítője is, az Ausztriával való közösség fentartásának híve volt. Ezt a tételt úgy is lehetne formulálni, hogy a közbenső vámrendszer azok lelkiismeretének nyugtalanságából született meg, a kik mint elméleti vagy gyakorlati szakemberek, látták azokat a súlyos következményeket, a melyekkel az Ausztriához való gazdasági viszonyunk radikális megváltoztatása járna. A közbenső vámrendszer egy olyan compromisszumos jellegű intézmény akar lenni, a mely hivatva volna biztosítani az önálló vámterület előnyeit, a teljes gazdasági különválás hátrányai nélkül.

A közbenső vámok kérdésével az eszme felvetődése idejében csak keveset foglalkoztak az érdekelt körök és az irodalom. A vámterület kérdését tárgyaló s abban az időben megjelent számos munka csak röviden érinti a közbenső vámrendszert. Matlekoviis Sándor 1905-ben megjelent munkájában egy rövid fejezetben igen frappánsan mutatja ki ezen rendszer hátrányait, de csak röviden vázolja a felmerülő fontos problémákat. Fenyő Miksa a Magyar Gyáripár 1915. évi 19. számában írott cikkében ezt avval magyarázza, hogy miután a külön vámterületnek épúgy, mint a közbenső vámoknak az a célja, hogy a hazai ipari termelést az osztrák ipar versenyével szemben védelmezze, azok a munkálatok, a melyek a külön vámterület czélszerű-

ségét vagy czélszerűtlenségét eldöntötték, eldöntötték egyúttal a közbenső vámok kérdését is. A következő fejtegetésekből ki fog tűnni, hogy a külön vámterület s a közbenső vámrendszer között nemcsak quantitativ, hanem lényeges minőségi különbség is van. A közbenső vámokat nem lehet a teljes gazdasági különváláshoz vezető út egy közbenső állomásának tekinteni. Nem lehet tehát a két kérdést egy csapással eldönteni. Ha a 900-as évek elejének gazdag irodalma nem foglalkozott alaposabban evvel a kérdéssel, úgy ez inkább avval magyarázható, hogy abban az időben a külön vámterület követelése dominált úgy a politikában, mint a gazdasági kérdésekkel gyakorlatilag foglalkozó körökben. A külön vámterület nemcsak a függetlenségi pártnak volt jelszava, hanem a mellett foglaltak akkoriban állást a Gyosz, az Omke, a budapesti kamara és számos más érdekképviselő. A közbenső vámvonal eszméje akkor csak incidentaliter merült fel, azt a gazdasági érdekképviselők egyike sem tette magáévá. Rövid ideig foglalkozott avval a koalíciós kormány, azonban az eszme a politikai pártok részéről visszautasításra talált.

A háború folytán megbénult politikai életből a vámkérdés teljesen kiszorult. Avval ma csak a gazdasági körök és szakemberek foglalkoznak. A háború megrázkódtatta egész gazdasági életünket. A belső termelési viszonyok, s a nemzetközi gazdasági vonatkozások jövő alakulásának képét a bizonytalanság sűrű homálya fedi. Ez a körülmény bizonyára nagy mértékben csökkenteni fogja azt a törekvést, a mely az Ausztriához való gazdasági viszonyunk radikális megváltoztatását czélozza. Nagyon valószínű, hogy ennek folytán a közbenső vámrendszer hiveinek tábora megnövekedett.

A közbenső vámok kérdését különösen aktuálissá teszi az, hogy a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, tehát azok érdekképviselője, a kik a kérdésben leginkább vannak érdekelve, s a kik ahhoz hozzászólni leginkább hivatvák, Vas Ferencz előterjesztése alapján, még a háborút megelőzően, a közbenső vámvonal mellett foglalt állást. Ebben a kérdésben több tanácskozást tartott és lapjában, a Magyar Gyáriparban azzal állandóan foglalkozik.

A közbenső vámrendszer kritikáját nagyon megnehezíti az, hogy hivei részéről nélkülözzük a rendszer részletes kifejtését. A közbenső vámok alkalmazásának módjára vonatkozólag a gyáriparosok körében is a legellentétesebb felfogások uralkodnak. A részletkérdésekkel pedig, melyek az elvi jelentőségűeknél sokkal fontosabbak és sokkal több nehézséget okoznak, még egyáltalában nem foglalkoztak. Ugyanazzal a helyzettel állunk szemben, de még nagyobb mértékben, mint annak idején az önálló vámterület kérdésénél. Az önálló vámterület érdekében

írott munkák, még a legterjedelmesebbek is, részletesen kifejtve mindazokat a hiányokat, a melyek gazdasági életünkben a vámterület közönségének idejében keletkeztek és mutatkoztak, dogmaszerűen megállapítják az önálló vámterület szükségességét és czélszerűségét, a nélkül, hogy kifejténék, hogy önálló vámterület esetén a maguk elé tűzött czélt milyen módon és milyen eszközökkel óhajtanák megvalósítani s azokat a hátrányokat, melyek annak nyomában járhatnak, elhárítani.

Épígy nélkülözzük még nagy vonásokban való kifejtését is azon vámpolitika részleteinek, a melyet közbenső vámvonala felállítása esetén követni kellene, illetve lehetne. Pedig ezen a téren merülnek fel a legfontosabb problémák, ezen a téren vannak a legnehezebben megoldható kérdések. Hiszen a dolog nemcsak azon fordul meg, hogy a közbenső vámvédelem az ipar szempontjából kívánatos, hogy a közbenső vámvonala létesítése szükséges és czélszerű-e, hanem azon, hogy a megvalósítás lehetőségétől eltekintve is, elképezhető egy olyan közbenső vámrendszer, a mely a kívánt czélt tényleg szolgálja. Hány kérdés merül itt fel, a melynek megoldásától függ az, hogy czélszerűnek tarisuk a közbenső váموkat az esetben is, ha a vámkérdést a különválás javára elvileg már eldöntöttük. Melyek azok az iparágak, a melyek védelemre szorulnak, milyen legyen a védelemnek a mértéke, hogy a termelést előmozdítsa a nélkül, hogy elzárkózásra vezessen? Hogyan kerülhető el az, hogy a bözbenső váموk ne juttassák előnyösebb helyzetbe a vámkülföldi ipart az osztrák termelés rovására? Milyen legyen a viszony a közbenső és a külső váموk között s mindezeknél még fontosabb az a kérdés, hogy milyen kárpótlást kereshet és találhat Ausztria a forgalom szabadságának kétségtelenül az ő hátrányára való megbontásáért? Milyen váموkat alkalmaz majd az osztrák közbenső vámtarifa, hogy fog alakulni Magyarország mezőgazdasági és ipari kivitele stb. Mindezeknek a kérdéseknek részletes megvizsgálása az első feladat, csak ha ezeket kielégítően megoldottuk, csak akkor lehet a közbenső vámvonala mellett állást foglalni, feltéve, hogy annak elvi helyességét elfogadjuk. De van itt még egy másik fontos kérdés is. Hogy vajjon Ausztria és a vámkülföldi államok részéről nem merülnének-e fel olyan akadályok, a melyek a megvalósítást lehetetlenné tennék?

Mindezeknek a kérdéseknek megvizsgálását és eldöntését akarjuk megkísérelni ebben az előadásban.

Ki kell kapcsolnom a fejtegetéseimből annak a kérdésnek megvitatását, hogy vajjon a nemzeti gazdaság egyetemes szempontjából a forgalom jelenlegi szabadságának fentartása vagy pedig a vámsorompó felállítása czélszerűbb-e? Ez egy nagyon régen folyó peres ügy, a melyben még nem sikerült jogerős ítéletet hozni. Nem fogom fejtegetni,

hogy vajjon azokban a bajokban és fogyatkozásokban, melyek gazdasági életünkben mutatkoznak, van-e s ha igen, milyen része a vámközösségnek? Nem vizsgálom azt sem, hogy ipari fejlődésünk nem kielégítő voltát tényleg és kizárólag a vámvédelem hiánya okozza-e? Hogy vannak-e ennek más és milyen a vámközösséggel össze nem függő okai? Nem terjeszkedem ki arra sem, hogy a közös vámterület vámjai milyen mértékben válnak előnyére a magyar iparnak is és hogy vajjon az Ausztriával szemben szedendő váموktól milyen hatás volna várható? Nem tárgyalom azt sem, hogy vajjon egyáltalában czélszerű-e mesterséges életre hívni olyan iparágakat, a melyeknek természetes feltételei hiányoznak, avagy talán czélszerűbb volna gazdasági életünket természetes irányban fejleszteni oly tereken, a hol a vámvédelem hiánya nem akadály? Fejtegetéseim alapjául elfogadom, ha nem is valom teljesen, a közbenső vámrendszer hiveinek azt a tételét, hogy iparunk erőteljesebb fejlesztése váموk nélkül nem lehetséges s hogy megfelelő vámvédelem a gyorsabb ütemű fejlődést feltétlenül előmozdítaná.

A felmerülő kérdéseket három csoportban fogom vizsgálni. Először azokat, a melyek a közbenső vámvédelem rendszerére vonatkoznak. A második csoportban tárgyalni fogom a közbenső vámrendszer vámpolitikai lehetőségeit, a hazai ipar fejlesztése, a meglévő iparok és a mezőgazdasági termelés érdekeinek biztosítása szempontjából. Végül pedig foglalkozni fogok a közbenső vámrendszer megvalósításának lehetőségével, illetve azokkal az akadályokkal, a melyekkel esetleg Ausztria vagy a vámkülföld részéről találkozhatunk.

A közbenső váموk rendszere.

A közbenső váموk rendszerének kérdésében uralkodó felfogások különbözőségét Gratz Gusztáv így jellemzi említett cikkében: „Vannak, a kik a külső vám teljes összegét akarják közbenső vám gyanánt elfogadtatni. Vannak, a kik a külső vám egy bizonyos százalékos hányadának közbenső vámul való elfogadásával a magyar ipart eléggé megvédettnek tartják s vannak végül olyanok, a kik a közbenső váموkat individualizáló eljárással minden áruóra nézve tartják megállapítandónak“. Vitás továbbá az is, hogy a közbenső váموk milyen terjedelemben volnának megállapítandók. Az eszme hiveinek egy része lehetőleg sok árút akar közbenső vámvédelemben részesíteni, mások pedig megelégednének azon cikkek megvédésével, a melyekben az osztrák verseny miatt a belső fogyasztás fedezését túlnyomóan az osztrák iparnak kell átengedni, még mások ezekből a cikkekből is csak fokozatosan és

csoportonként akarják megvédelmezni azokat, melyeknek belföldön való termelésére az előfeltételek leginkább megvannak.

Nagyon megnehezítené a dolgot, ha a különböző rendszerek alapján követnők végig a közbenső vámok kérdését. Czészerűbbnek látszik, ha előzetesen igyekszünk eldönteni, hogy a többféle rendszer közül melyik mutatkozik a legjobbnak és a leghelyesebbnek látszó alapon foglalkozunk a részletekkel.

Elsősorban kell foglalkoznunk azzal a rendszerrel, a melyet Vas Ferencz ajánl a Gy. O. Sz. elé terjesztett előadói javaslatában. Ennek a lényege a következő. A közbenső vámvédelem nem egyszerre valamennyi iparágra terjedne ki, hanem 20—25 év alatt, előbb kétszer négy és később három éves időszakokban fokozatosan terjesztetnék ki. A vámvédelemben részesítendő iparcsoportok úgy alakítandók, hogy azok 200—250 millió korona évi productiót helyezzenek kilátásba. Ezek a csoportok egy Auszriával kötendő szerződésben minden változást kizárólag megállapítandók és ugyancsak megállapítandó időközökben az osztrák-magyar forgalomban a külső vámmal egyenlő vámvédelem automatikusan lépne életbe úgy, hogy az átmeneti időszak végén a magyar ipari productio hiánytalanul ugyanazon vámrendszer védelme alatt legyen, a mely a közös vámterületet a külföldi versenytől elzárja. Az osztrák mezőgazdaság védelme a magyar kivitellel szemben nem csoportonként, hanem egy egységes közbenső vámvonat létesítésével volna elérendő, a mely kezdetben csekélyebb vámtételeket tartalmazna, a melyek fokozatosan oly módon emelkednének, mint a hogy másfelől az ipari vámvonat kiépül.

A közbenső vámnak a külsővel való azonosságát és az életbeléptetés fokozatosságát avval indokolja, hogy mindig csak lehetőleg kevés érdekeltségi viszony bolygattassék meg és különösen, hogy a vámvédelem által károsított osztrák iparnak az iparfejlesztés keretében megfelelő kárpótlás legyen nyújtható. Az általános közbenső védelem az osztrák ipart egyszerre több ponton szorítaná azon czikkeknél, a melyeknél a közbenső vám folytán a külföldi fejlettebb ipar előnyben részesülne, az osztrák iparosok tehát a külső vámoknak mértéktelen felemelését kívánnák, a mi nemcsak súlyos adót jelentene nekünk, de az osztrák iparnak olyan kiviteli prémiumot, a mely a közbenső vám hatását ellensúlyozná. A külföldi ipart előnyösebb helyzetbe juttatná ugyan az általa proponált vámrendszer is, de csakis azon csoportoknál, a melyek védelem alá kerülnek. A belső vámnak a külső vámmal azért kell azonosnak lennie, mert a magyar ipart az osztrák iparral szemben nem lehet kisebb vámokkal védeni, mint az osztrák ipart a némettel szemben. A mezőgazdasági terményeknél azért kell az általános vám-

vonat, mert a mezőgazdasági termények egymás közötti rokonságánál és helyettesítő képességénél fogva csoportonként való vámvédelem meg nem valósítható.

A Vas Ferencz által javasolt megoldásnak a hibái már első tekintetre szembetűnők. Egy merev, sablonszerű rendszerbe akarná beleszorítani a gazdasági élet fejlődését, egy olyan rendszerbe, a mely kizár minden alkalmazkodást az egyes termelési ágak viszonyaihoz, a mely nem számol sem a belső termelés követelményeivel, sem Ausztria érdekeivel, sem pedig a külföldi államokhoz való viszonyunk kívánalmaival. Ez a javaslat a közbenső forgalomban egy olyan vámtarifát akar, bár fokozatosan életbeléptetni, a mely egy egészen más terjedelmű és más természetű vámterület testére van szabva. A közös vámterület mezőgazdasági nyersterményekben nagyrészt behozatalra szoruló és jelentékeny ipari kivittel bíró terület, ellenben a magyar vámterület ellenkezőleg épen iparcikkokban szegény és nyersterményekben bővelkedő terület volna. A közös vámtarifa vámjait tehát sem fokozatosan, sem átmenet nélkül nem lehet alkalmazni a közbenső forgalomban.

Ugyanezen hibákban szenved az a rendszer is, a mely a közbenső vámokat egységesen, a külső vámok bizonyos százalékában akarná megszabni. Ennek előnye a Vas-féle conceptioval szemben, hogy egyszerre akarja védelemben részesíteni az összes arra szoruló iparágakat; hátránya azonban, hogy a vámvédelemnek a külső vámok mértékénél is szűkebb, de ugyancsak merev korlátokat szab.

A harmadik, individualizáló rendszernek kifejtését Fenyő Miksának már említett cikksorozatában találjuk. Fenyő részletesen kimutatja az első két javaslat hibáit. A mechanikus megoldás mellett szerinte csak a kényelmi szempont szól. A kereskedelmi politika történetéből vett számos és találó példával bizonyítja, hogy a vámpolitikában igen ritka az ilyen mechanikus megállapodási mód. Minél élénkebb két állam között a kereskedelmi összeköttetés, minél inkább súlyt helyeznek arra, hogy a forgalomnak ezer meg ezer szála kösse össze a két állam gazdasági életét, annál inkább törekednek az individualizálásra úgy a vámtarifa megconstruálásánál, minő a kereskedelmi szerződések kötésénél.

A Vas Ferencz által javasolt rendszer követése esetén a szerződéses vámterület és harmadik államok között a forgalmat olyan vámtételek szabályoznák, a melyek a két szerződő fél speciális termelési és forgalmi viszonyabiól alakulnak ki, addig Magyarország és Ausztria közbenső forgalmuk szabályozásánál a mérlegelés lehetőségétől el volnának ütve, mert hiszen azt a német, az olasz vagy az orosz kereskedelmi szerződésekben koncedált vámtétel szabályozná. Ennek az volna a következménye, hogy sem harmadik államokkal nem köthetnénk jó

szerződéseket, sem pedig a közbenső forgalmat nem szabályozhatnánk érdekeinknek megfelelően. Már mikor az autonóm vámtarifát megconstruálnók, már akkor nem a harmadik államokkal való kereskedelmi forgalmunkra fogunk gondolni, hanem arra, hogy az autonóm vámtarifa tételeinek milyen hatása lesz a közbenső forgalomra. Egy ilyen rendszer kizárná a közbenső vámok mérséklését, a hol ez kívánatos volna s a vámmentességet olyan cikkeknel, a melyeknel közbenső vámokra szükség nincs.

Teljes mértékben osztom Fenyőnek ezt a kritikáját és azt a felfogását, hogy a közbenső vámokat individualizáló módszer szerint kell megállapítani. Az ily alapokon felépülő vámrendszerrel meg két kérdés vár megoldásra. Először az, hogy vajjon minden oly iparcikk részesítendő vámvédelemben, a melynél arra szüksége van, vagy pedig csak azoknak egy csoportja, továbbá, hogy az első esetben a vámok alkalmazása egyszerre, vagy pedig csoportonként, fokozatosan történjék. A vámvédelem fokozatos kiterjesztése ellen szól az, hogy szinte lehetetlen volna a védelemre szoruló iparágak közül kiválogatni azokat, a melyeket védelmezni akarunk. Másrészt pedig egy ilyen részleges vámvédelem olyan kis jelentőségű volna, hogy azért egy ilyen komplikált új rendszert akkor sem volna érdemes meghonosítani, ha az azon a bizonyos csoporton belül kitűnően működnek és súlyosabb áldozatokkal nem járna. Czélszerűbbnek látszik tehát rögtön vámvédelemben részesíteni minden olyan iparcikket, a melynél ez kívánatos. Általános elvként csak azt állíthatjuk fel, hogy a közbenső vámok alkalmazásának azon minimális terjedelemre kell szorítkoznia, a mely a hazai termelés előmozdítása czéljából feltétlenül szükséges. A közbenső vámrendszernek az a vezérgondolata, hogy az Ausztria és Magyarország közötti forgalom szabadsága csak oly mértékben zavartassék meg, a milyen mértékben ez a hazai ipar fejlődése szempontjából feltétlenül szükséges. A vámvédelem terjedelmére nézve tehát mereven egyik álláspontot sem foglalhatjuk el. Itt ép úgy kell individualizálnunk, mint a vámvédelem mértékének meg szabásánál. A közbenső vámok csak Ausztriával közös egyetértéssel hozhatók be és csak olyképen létesíthetők, hogy a vámvédelmet a mi kivitelünkkel szemben Ausztria szintén igénybeveszi. A vámvédelem terjedelme tehát attól is függ, hogy az osztrákok részéről milyen akadályokra találunk, másrésztől, hogy fontos kiviteli érdekeinket mennyire tudjuk megóvni. A vámvédelem mértéke tehát az egyes iparcikkekre nézve csak esetről-esetre dönthető el az Ausztriával folytatandó tárgyalások során. Előzetes állásfoglalás annál kevésbé lehetséges, mert hiszen szó sem lehet arról, hogy mi egyoldaluan megállapítsuk azokat az elveket, a melyek szerint Ausztria a közbenső vámokat megszabni fogja.

A másik rendszerkérdés, a melyet még el kell döntenünk, hogy a közbenső vámok elérhetik-e a külső vámokat vagy pedig ezeken alul kell-e maradniok? Azt hiszem, nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy a belső vámok okvetlenül kisebbek kell, hogy legyenek a külső vámoknál. Azoknál az iparcikkeknel például, a melyek gyártásában az osztrák ipar igen erős és domináló helyzetet foglal el a világpiaczon, elképzelhető, hogy a közbenső vámok elérjék a külső vámok magasságát, különösen akkor, a mikor a külső vámok amugy is alacsonyra vannak szabva. Ez természetesen csak kivétel lehet azon szabály alól, hogy a belső vámnak a külső vámnál alacsonyabbnak kell lenni. Azzal, hogy közbenső vám esetén az osztrák import kénytelen volna helyét átengedni harmadik államok behozatalának, számos olyan cikknél is kell számolni, a melynél a közbenső vám a közös vámoknak csak bizonyos hányadát tenné ki. Ezen kérdésnek részletesebb fejtegetése azonban már előadásunk második részébe tartozik.

Összefoglalva a közbenső vámok rendszerére vonatkozólag mondotakat, oda concludálunk, hogy a közbenső vámok legcélszerűbb megállapítása csak a minden egyes iparág érdekeit, továbbá a kiviteli lehetőségek biztosítását, valamint az osztrák ipari érdekeket is a lehetőség szerint figyelembevevő individualizáló módszer szerint történhetik. A vámvédelmet egyszerre kell megvalósítani minden cikknél, a fokozatosság mellőzésével. A vámok nagyságának egyedül a külső vám összege szabhat határt, a közbenső vámoknak azonban elvileg alacsonyabbnak kell lenniök ezeknél. Ezen rendszer alapján fogjuk vizsgálni a közbenső vámpolitika feladatait és lehetőségeit.

Vámvédelemben részesítendő iparágak.

Az első kérdés, hogy milyen elv szerint részesítendőök védelemben a különböző iparágak, illetve mellőzendő a védelem? Nem lehet kétséges, hogy mindazok az iparok, a melyek a belső fogyasztást teljes mértékben vagy túlnyomó részben ellátják, védelemre nem szorulnak. Ezeknél a fejlődés feltételeit a kivitel lehetősége adja meg. Nem volna célszerű a vámvédelem olyan iparágaknál sem, a melyekben az osztrák iparnak kiváltságos helyzete van, a melyek speciális termékeket állítanak elő és azokkal ellátják az egész világpiacot. Hasztalan volna az oly iparágak védelme, a melyek kifejlődésének hiányoznak a feltételei, a melyeknél tehát a vámvédelemtől semmi hatás nem volna várható. Van számos oly iparág, a mely a külföldi verseny folytán a szerződéses vámterület magas vámja daczára, sem Ausztriában, sem Magyarorszá-

gon nem képes fejlődni. Czéltalan volna közbenső vámoknak felállítása oly iparczikkeknél, a melyekből a közös vámterület állandóan nagy behozatalra szorul, annak daczára, hogy az osztrák ipar ezekből tud hozzánk importálni, mert drágábban termel ugyan például a németnél, de olcsóbban a magyarnál. Ilyen esetben a külső vám teljesen érvényesülvén, a közbenső vámoknak nem volna áremelő hatásuk, csak azt idéznék elő, hogy a fejlettebb külföldi ipar az osztrák ipart a hazai piacról kiszorítaná. További megszorítást szenvedne a védendő cikkek köre azért, mert bizonyos iparágaknál aligha volna lehetséges a félgyártmányok és a kész iparczikkek termelését egyidőben védelmezni, különösen akkor, a mikor a védelem mértékének a külső vámok határt szabnak.

Ezen meggondolások alapján kell megállapítanunk azt az ipari behozatali többletet, a melynek a hazai termelés által való pótlása volna a közbenső vámoknak tulajdonképeni célja.

Hogy körülbelül milyen nagy lehet ez az összeg, erre vonatkozólag eddig számítások nem történtek. Vas Ferencz az osztrák iparczikkekből való egész 1·3 milliárd korona értékű behozatali többlet kiküszöbölését tűzi ki célul, illetve azt, hogy az ipari termelés olyan fokra emeltessék, hogy az esetleg még mindig fenmaradó behozatallal szemben legalább ugyanolyan kivitel álljon. A kérdés azonban nem oly egyszerű, hogy egy a külforgalmi statisztikából kiragadott számmal, avagy egy odavetett kijelentéssel el lehetne intézni. Az Ausztriából behozott iparczikkek teljes értékét semmi esetre sem vehetjük alapul. Az sem volna helyes eljárás, ha a behozatal összegéből egyszerűen levonnók a kivitel összegét. Ez utóbbit meg kell tennünk olyan esetekben, a mikor ugyanazon nemű cikkből Ausztriából behozunk és oda ki is viszünk. Ez esetben a kivitel mennyiségét le kell vonnunk a behozatalból, abból indulván ki, hogy a vámvédelem esetén a kiviteli mennyiség a belső szükségletek fedezésére fog fordíthatni. De ezen levonások után megmaradó összeg sem adja meg a helyes mértékét a közbenső vámvédelem terjedelmének. A mint már előbb kifejtettük, számos olyan iparczikk van, a melyből ugyan jelentékeny behozatalunk van, de a melynél közbenső vámok alkalmazása czéltalan, sőt helytelen volna.

Az 1912. évi külkereskedelmi statisztika adatai alapján megkísérletem, hogy megállapítsam az ipari behozatalnak azt a mennyiségét, a melynek a hazai termeléssel való pótlása céljából a közbenső vámok alkalmazása czélszerűnek mutatkoznék. A dolog természete szerint ez a számítás csak hozzávetőleges s annak megejtésénél a teljes pontosság nem lehetséges s így arra nem is törekedhettem. Az 1912. évi külkereskedelmi statisztikai évkönyv kereken 1387 millió koronában tünteti fel

az Ausztriából és Boszniából behozott iparczikkék értékét. Ebből az összegből le kell vonnunk 59 millió koronát, a mely nyersanyagokra esik. De hozzá kell adnunk azt a behozatali összeget, a mely az élelmezési és élvezeti iparczikkékre esik, a melyek azonban a statisztikában nem az ipar fejezetében vannak kimutatva. Ezek behozatala 1912-ben Ausztriából és Boszniából kerek számban 88 millió koronát tett ki. Ebből le kell vonnunk a 15 és fél millió korona értékű bort és mustot, a melyek iparczikkéknek nem tekinthetők, marad tehát összesen 73 millió korona. Ezen levonások és hozzáadások után kerek számban 1400 millió koronában állapíthatjuk meg az 1912. évben Ausztriából és Boszniából behozott iparczikkék értékét.

Fejtegetéseink alapjául azonban ezt a számot sem vehettük, hanem azt a rendszert kellett követnünk, hogy végigmenve minden egyes iparágon s megvizsgálva ezen belül minden egyes iparczikkét, egyrészt le kellett vonnunk a hasonló nemű czikkeknél kiviteli összegét a behozatali összegéből, másrészt pedig eliminálnunk kellett azon iparczikkék behozatali összegét, a melyeknél a közbenső vámokra szükség nem volna. Ezen eljárásnál természetesen nem vettük figyelembe azon kiviteli többleteket, a melyek számos iparczikkénél a magyar ipar javára mutatkoznak. Ezeknek levonása azért nem lett volna helyes, mert hiszen valamely iparczikkénél mutatkozó kiviteli többlettel nem recompenzálható egy más iparczikkéből behozott mennyiség. Azért, mert Magyarország pl. sok lisztet, nagymennyiségű keményítőt vagy cognacot visz ki Ausztriába, ezt az a kiviteli összeget nem vonhatom le a pamutárú behozatali többletéből. Az összes kiviteli és behozatali többletek egyenlege figyelembe veendő akkor, a midőn a közbenső vámok mérlegét állítjuk fel, de nem akkor, a mikor azon érték megállapításáról van szó, a melyet a közbenső vámok által elhárítandó ipari behozatal képvisel.

A cukor és szesziparban a közbenső vámvédelem ma is megvan, a cukorsurtax és a szeszcontingentálás formájában. Ezek az iparok tehát a közbenső vámrendszerrel nem jönnek figyelembe. Van ezeken kívül több olyan iparág, a melyknél vámvédelemre nincsen szükség, mert azok termelése a hazai szükségletet teljesen kielégíti, sőt azokból tekintélyes a kivitelünk nemcsak a vámkülföldre, hanem Ausztriába is. Ilyenek a zsiros olajok, kefe- és szitakötő, viaszos vászon árúk, gyújtó- és robbantószerke. A hazai szükséglet túlnyomó részét ellátja a söripar, továbbá az ásványolajipar, a melyből a behozatal igen csekély s a belső termelésnek csak egy töredékét teszi ki. Vannak továbbá egész iparágak, a melyek oly természetűek, hogy azoknál vámvédelemről nem lehet szó. Ilyenek az irodalmi és műtárgyak, melyek termelése vámmal egyáltalában

nem védhető. Ezekből Magyarországnak 4·9 millió korona behozatali többlete van Ausztriából. Ilyenek a nemesfémről készült tárgyak és drágakövek, a melyekből a behozatali többlet 22·8 millió korona, a melyek vámokkal szintén nem védhetők s a melyek a szerződéses vámterületen sem élveznek vámvédelmet. Ilyenek a szücsárúk, a melyekből a behozatal túlnyomó része vámkülföldi eredetű. Ezen nagyértékű fényűzési cikkeknek a jelenlegi vámja oly alacsony, hogy annak inkább illeték természete van. Kaucsukárúkból 9·7 millió korona behozatali többletünk van Ausztriából, de viszont a közös vámterületnek 40 millió korona behozatali többlete van, a melyeknél tehát az osztrák behozatal nagy része nem más, mint külföldi közvetítés. A Vegyészeti Gyárosok Egyesületének 1905-ben a vámterület kérdésében szerkesztett emlékirata írja, hogy a kaucsukárúk kereskedelmi forgalmának még az ipari protectionizmus mai korszakában is bizonyos internationalis jellege van. A vámok egész Európában sehol sem elegendő magasak arra, hogy bizonyos cikkeknek az egyik országból a másikba való kivitelét megakadályozzák. Az önálló vámterületre való áttérés a kaucsukárúknak hazánkba való behozatalát csak abban az esetben csökkenthetni, ha igen magas és ezenfelül nem súly, hanem érték szerint megállapítandó vámok szabotálnának meg. Erre azonban annál kevésbé van kilátás, mert a kaucsukárúk, a melyek már általános szükségleti tárgyakat képeznek, egy egész sereg különböző iparág fontos segédanyagai, úgy hogy az ilyen magas vámok ellen a feldolgozó iparágak kétségtelenül állást foglalnának. Kifejezésre jut ez a közös vámterület kaucsukvámjaiban is, a melyek a legtöbb cikknél igen alacsonyak. Arról tehát nem lehet szó, hogy kaucsuktermésünket közbenső vámokkal védjük. Az összes többi iparágban helye volna a közbenső vámvédelemnek. De minden iparág keretén belül találunk számos olyan cikket, a melyből egyrészt kiviteli többletünk van, másrészt pedig különböző okoknál fogva a közbenső vámoktól semmi hatást nem várhatnánk.

Áttanulmányozva az összes ezen iparágakat, megkísértem összeállítani azon iparczikkból való osztrák behozatali többlet összegét, a melyeknél a vámvédelem kívánatosnak mutatkozik. Ezen munkánál nagy segítségemre voltak azok a kitűnő referátumok, a melyeket a Magyar Vámpolitikai Központ készített az elkövetkező vámpolitikai kámpány előkészítése céljából. Ezek a magas színvonalú, s vámpolitikai irodalmunkban páratlanul álló dolgozatok nagyrésztben megkönnyítették azt a nehéz munkát, a melyet el kellett végeznem. Jól tudom, hogy ennek dacára sem sikerült csak megközelítően megbízható eredményre jutnom. Hiszen a közbenső vámokra szoruló iparczikkek megállapítása olyan sokoldalú gyakorlati és elméleti szakértelmet kíván, a melylyel

nálam sokkal hivatottabbak sem rendelkeznek. De hiszen, a mikor egy olyan kérdésnek eldöntéséről van szó, a melynek várható eredményét pontosan és megbízhatóan megállapítani jóformán lehetetlenség, nem is olyan fontos, hogy az ilyen számítások teljesen pontosak legyenek. Milliókra menő eltérések egyik vagy másik irányban még mindig quantitatively negligible számba mennek. Az, hogy 20—30 millió koronával többre vagy kevesebbre becsüljük a közbenső vámok által elhárítandó behozatal értékét, a kérdés eldöntésére nem lehet befolyással. Az, hogy egyes iparcikkeket bevezünk, másokat pedig kihagyunk, olyan kis jelentőségű, hogy a dolog lényegét nem érinti.

Csak röviden ismertetem azokat a főbb eredményeket, a melyeket megállapítottam s főleg röviden indokolni akarom, hogy számos iparcikket, a melynél Ausztriából behozatali többletünk van, miért mellőztem. Sorba fogok menni a vámtarifa árúcsoportjai szerint. A pamutipar termékeiből 245 millió korona behozatali többletünk van Ausztriából. A közbenső vámok által fejlesztendő termelés összegét 206 millió koronában vettem fel, kihagyva a fonalakat, a melyeknek vámja a szerződéses vámtarifában is csak 10⁰/o-ot tesz ki. Ezekből a közös vámterület forgalma is behozatali többletet mutat fel és ezen félgyártmányoknak megdrágítása hátrányára volna a készgyártmányok termelésének. A késztermékekből mellőztem a szalagokat, tüllt, csipkét, himzéseket és technikai cikkeket, melyek mindenikéből a szerződéses vámterület mérlege jelentékenyen passiv és így a magas külső vámok teljesen érvényesülnek. A len, kender és jutaiparnál kihagytam a fonalakat, a késztermékek 29 millió korona behozatali többletét ellenben egész összegében számításba vettem. A gyapjúiparnál ugyancsak mellőztem a fonalakat, a melyekből a közös vámterületnek 41 millió korona behozatali többlete van, a fonalak vámja pedig 3—5⁰/o. Kihagytam továbbá a bársonyszöveteket, csomózott szőnyegeket, a melyekből a szerződéses vámterület is igen jelentékeny külföldi behozatalra szorul és a melyeket a magas külső vámok kellően védenek; mellőztem a sálakat, csipkéket és himzéseket, a mely finom termékek termelésének fejlődését a közbenső vámoktól nem várhatnók. A gyapjúipar termékeiből való 126 millió korona behozatali többletből 118 millió koronát vettem számításba. A selyemiparnál csak a félselyem és paszományárúkat vettem fel, mint-hogy a tiszta selyemárúból a közös vámterületnek olyan jelentékeny behozatali többlete van, hogy nyilvánvaló, hogy az Ausztriából való behozatalunk nagyrésze külföldi közvetítés. A jelenlegi vámok alacsony-sága (8—10⁰/o) mutatja, hogy itt a védelemtől semmiféle hatást nem várhatnánk. A confectio ipar 110 millió korona behozatali többletéből 105 millió korona értékűt vettem számításba. Kihagytam a művirágokat,

dísztollakat, az osztrák ipar ezen finom speciális termékeit, a melyekből a vámkülföldre is igen jelentékeny exportja van és a mely iparágak fejlődése a vámtól nem várható. A papirosiparnál kihagytam a fényűzési papetéria, a képnymó- és papírmásé ipar termékeit és egyéb más speciális iparczikket mint tapétát, fényérzékeny papírost, itatóspapírt stb., a melyekből részben egyáltalában nincs termelésünk, s a melyeknél egyrészt a német ipar versenye jön figyelembe, másrészt pedig az osztrák ipar olyan fejlett, hogy azoknál a közbenső vámvédelemtől semmi fejlesztő hatást nem várhatunk. A fonásipar köréből csak kókuszszőnyegekéből és gyermekkocsikból van behozatali többletünk, egyéb cikkekéből a hazai termelés fedezi a szükségleteket. A bőriparnál szintén kihagytam azon finomabb cikkeket, a melyek termelésének fejlesztése nem várható. A 78 millió korona behozatali többletből 65 millió koronát vettem fel. A fa- és esztergályos ipar köréből mellőztem a csont- és faragóipar finomabb termékeit, a melyekben az osztrák iparnak speciális helyzete van és dominál az egész világpiacozon. Ugy szintén a parafadugókat, a melyeket főleg Spanyolországból hozzuk be, s a melyekben Ausztria is behozatalra szorul. A 23·5 millió korona behozatali többletből 17·5 millió korona értékűt vettem fel. Az üvepiparnál kihagytam a fejlett cseh iparnak speciális termékeit, a melyek termelésének meghonosításáról nálunk szintén nem lehet szó. Mellőztem továbbá a palaczkipart, a melynek termelését nemzetközi megállapodások szabályozzák. 20·5 millió korona behozatali többletből 13·6 millió koronát vettem számításba. Kő- és agyagárúkból csaknem az egész behozatali többletet, 21 millióból 19 millió koronát számításba vettem, csupán egy pár olyan cikket hagytam ki, a melyből a szerződéses vámterületnek is nagy behozatali többlete van.

A vasiparban kihagytam a nyersvasat, a melyből a szerződéses vámterület igen jelentékeny behozatalra szorul, és a mely most is teljes vámvédelemben részesül. De különben sem lehetne a nyersvas árának további emelésére gondolni akkor, a mikor a nyersvasat feldolgozó iparokat fejleszteni akarjuk. A vasipar fél- és készgyártmányainak mintegy 90 millió koronát kitevő behozatali többletéből 73 milliót vettem számításba. Mellőztem 10 millió korona értékű olyan iparczikket, a melyeknél a szerződéses vámterület mérlege erősen passiv, a melyek tehát teljes mértékben élvezik a magas vámokat. Ilyenek a csövek, hengerek, a pléhárúk, az emailrozott edény kivételével, kézfegyverek, játék- és dísztárgyak. A fémiparban, a mely egyike a legfejlettebb osztrák iparágaknak, a 36·2 millió korona behozatali többletből 19·6 millió koronát vettem számításba, mellőzve a 7 millió korona behozatalt az amúgy is vámmentes nyersfémekből, továbbá 8 millió korona behozatali több-

letet jelentő olyan finomabb speciális árúkat, a melyekből részben a szerződéses vámterület is passiv, másrészt pedig azok fejlesztése a közbenső vámvédelemtől sem várható. Ilyenek a játékszerek, ékszerek, díszműárúk, apróságok, aranyozott fémek, nyomdabetűk stb. A gépiparban a szerződéses vámterület mérlege 114 millió koronával passiv. Ezen ipar számos ágában Ausztria is túlnyomóan, vagy teljesen külföldi behozatalra van utalva, így különösen lokomobilok, gőzekék, vető- és aratógépekben, de elsősorban az ipari munkagépekben, a melyekből a szerződéses vámterületnek 23 millió korona behozatali többlete van. A gépipar gyártmányainak 62·8 millió koronát kitevő behozatali többletéből csak 22·8 millió korona értékű jöhet számításba a közbenső vámvédelemnél. Ezen iparból való behozatalunkban igen nagy szerepet játszik az osztrák közvetítés. Ugyanez áll az elektromos gépiparra is, a melyben 28 millió koronával passiv a szerződéses vámterület mérlege. Ausztriából való behozatali többletünk 14 millió korona. A közbenső vámvédelemtől ezen iparcikkekből csak a dinamógépeknél, a villamosmérő eszközöknél és a kábeleknél várhatnánk hatást, bár ez utóbbiból a magyar ipar is meglehetősen fejlett. Ezen cikkekből való behozatali többletünk több mint 10 millió koronát tesz ki. A járműiparban a 8 millió korona osztrák behozatali többlet majdnem teljesen automobilokra és kerékpárokra esik. Az előbbiből behozott 5 millió korona értékű cikk nagyrészt külföldi közvetítés, mert hiszen a szerződéses vámterület mérlege automobilokban 15 millió koronával passiv. A jelenlegi vámok alacsonyysága is mutatja, hogy ezen iparban a vámvédelemtől nem sok eredmény várható. Vizi járművekből Magyarországnak jelentékeny kiviteli feleslege van. A kerékpáripár, a melyből 2·1 millió korona behozatali többletünk van Ausztriából, az egyetlen cikk ebben az iparágban, a mely a közbenső vámvédelemnél szóba jöhet. Műszerek, hangszerek és órákból a közös vámterület forgalma 12 millió korona kivitel mellett 48 millió koronával passiv. A műszereknél és az óráknál a behozatal túlnyomó része külföldi származású, hazai termelés nincs. Ezen cikkeknel a közös vámok is igen alacsonyak, mert ezeknek termelését vámokkal előmozdítani nem lehet. Számításba vettem a mérőeszközöket, a hangszerek közül a zongorát és orgonát, a 19 millió koronát kitevő behozatali többletből, a melynek túlnyomó része szintén közvetítés, csak 4·5 millió korona értékű cikket. A vegyészeti ipar legtöbb ágában a hazai termelés igen fejlett és Ausztriába is sokat exportál. Itten csak azokat az iparcikkeket kellett figyelembe vennem, a melyekből Ausztriából számottevő behozatali többletünk van. Ilyenek a kátránytermékek, essentiák, ultramarinfesték és még egy pár kisebb jelentőségű cikk, 4·8 millió korona behozatali többlettel. A kátrányfestéknél

főleg a németországi behozatal játszik szerepet, ebben az iparban a német termelés az egész világon kiváltságos helyzetben van. A gyertya és szappanárúknál az egész 11 millió korona értékű behozatali többletet számításba vettem, minthogy ezen iparban az egész behozatal osztrák eredetű. Végül a különböző italok és eledelekből való osztrák behozatali többletet 20 millió korona értékben vettem fel.

Mindezeket összegezve, 760·5 millió koronát tesz ki az Ausztriából való behozatali többlet értéke, a melynek kiküszöbölése céljából a közbenső vámok felállítása kívánatosnak mutatkoznék. Ez az összeg a fent megállapított 1400 millió koronás behozatallal szemben nagyon csekélynek tűnhetik fel, de nem szabad elfelednünk, hogy minden egyes cikkknél le van vonva az ugyanazon cikkből Ausztriába irányuló kivétel, a mi több száz millió koronát tesz ki. Ezen számítások megejtésénél a felszínen maradtam. Csak azokat a cikkeket mellőztem, a melyeknél a vámvédelem céltalansága nyilvánvaló és nem voltam figyelemmel azokra a nehézségekre, a melyek a közbenső vámok alkalmazását az olyan cikkeknel is akadályoznák, a melyeknek vámvédelemben való részesítése kívánatos volna. Ez az összeg bármilyen redukálnak tessék is, még nem fejezi ki a közbenső vámvédelem mértékét, hanem csupán azon keretet adja meg, a melyen belül a vámvédelemnek mozognia kell, de nem szabja meg azokat a határokat, a melyek között mozognia lehet. Ennek megállapítását a következő fejtegetések során kísérelm meg.

A közbenső vámrendszer vámpolitikája.

Mindenekelőtt a közbenső vámrendszer vámpolitikájának elveit és lehetőségeit kell megállapítani azon határokon belül, a melyeket előbb megvontunk.

A vámvédelemnek az a feladata, hogy olyan árakat teremtsen a hazai piacon, melyek mellett az életképes hazai iparvállalatok boldogulni tudnak. Azoknál az iparágaknál, a melyeknél ezt a közös vámvédelemmel is el tudjuk érni, közbenső vámokra szükség nincsen. Ezt pedig akkor tudjuk elérni, ha egyrészt a külső vámok megfelelően magasak, másrészt pedig a behozatali szükséglet folytán vagy esetleg kartell útján érvényesülnek.

A mely iparcikknel ez a kettős feltétel nincsen meg, a közös vámvédelem nem megfelelő és a hazai ipar fejlesztése érdekében a vámvédelem más módjára van szükség. Önálló vámterület esetén a vámpolitika csak azon korlátok között kell hogy maradjon, a melyei a belső gazdasági érdekek és a vámkülföldi államokkal való forgalom szem-

pontjai előírnak. Közbenső vámrendszer mellett még két más korlát is van. Az egyik az, hogy a közbenső vámoknak a külső vámokhoz kell igazodniuk, vagy pedig megfordítva. A másik pedig, hogy a közbenső vámvédelemnek nem szabad azt előidéznie, hogy az osztrák ipart nem a hazai termelés, hanem a külföldi behozatal javára szorítsa ki. Lássuk már most, hogy milyen mértékben szorítják meg ezek a korlátok a közbenső vámvédelmet.

A) Azoknál a cikkeknel, a melyeknél a külső vám nem magas, de mert a közös vámterület mérlege erősen passiv és érvényesül, a közbenső vámnak, akár eléri a külső vámot, akár azon alul marad, semmi áremelő hatása nem lehet, ellenben csökkentvén vagy megszüntetvén az osztrák ipar előnyös helyzetét a külföldi iparral szemben, ez utóbbit az előbbi javára a hazai piacról kizárja, a nélkül, hogy a hazai ipar fejlődését előmozdítaná.

B) Ha a külső vám alacsony, de nem érvényesül, akár azért, mert az osztrák iparnak nagy exportfeleslege van, akár pedig azért, mert ez a vámvédelmet nem használja ki, a közbenső vámnak volna ugyan áremelő hatása, minthogy azonban a közbenső vám szintén alacsony kell hogy legyen, az áremelkedés nem lehet oly nagy, hogy a hazai ipar fejlődését előmozdítsa. Ebben az esetben a vám épen úgy kiszorítaná az osztrák ipart, mint az előbbiben, kivéve akkor, ha elég erős arra, hogy a vámot magára vállalva, a külföldi iparral fel tudja venni a versenyt, feltéve, hogy ez ugyanezt megtenni nem képes. Ez esetben természetesen a vámok az árakat nem emelnék.

Azoknál az iparcikkeknel tehát, a melyeknél a külső vám alacsony, a közbenső vámok mindkét esetben csak úgy volnának alkalmazhatók, ha a külső vámok felemeltetnének, még pedig nagyobb mértékben, mint ez a vámközösség mellett kívánatos. Ámde a külső vámoknak a belső védelem kedvéért való emelése nem olyan egyszerű és veszélytelen dolog, mint a milyennek talán első pillanatra látszik. Ez egy nagyon kétélű fegyver volna, úgy a vámkülfölddel, mint Ausztriával szemben. A vámoknak ily emelése elzárkozást jelentene kifelé és retorsiót váltana ki a vámkülföldi országok részéről, a mi pedig veszélyeztetné úgy az osztrák, mint a magyar kiviteli érdekeket, nemcsak ugyanazon, de más cikkeknel is. A külső vámok felemelése sok esetben nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is áremelkedést idézne elő. A hazai piacon való áremelkedés tulajdonképeni célja a közbenső vámoknak, Ausztriában ellenben ez annál kevésbé volna kívánatos, mert hiszen az épen az osztrák iparnak a magyar piacokról való kiszorítását célozná. A külső vámok felemelesének az a további veszélye is volna, a mint erre Vas Ferencz is nagyon helyesen rámutat, hogy lehetővé tenné az [osztrák

iparnak az árak felemelését a belső piacon és termékeinek export árakon való eladását a magyar piacon, a mi aztán a vámvédelem hatását meghiusitaná.

C) Azoknál az iparcikkeknél, a melyeknél a külső vám magas és szerződéses vámterület behozatala folytán érvényesül is, a mint azt megállapítottuk, közbenső vámmra szükség nincs. Ha a magas külső vám csak részben érvényesül, mert a szerződéses vámterület kivitele és behozatala egyensúlyban van, vagy csak csekély eltérést mutat, ez esetben a közbenső vámok feltétlenül emelnék az árakat, de igen jelentékeny mértékben kiszorítanák a fejlődés átmeneti idejében, az osztrák ipart a magyar piacról a külföldi behozatal javára. Igen sok iparcikknél az a helyzet állná elő, hogy a közbenső vámok nagyobb mértékben sújtanák az osztrák ipart, mint a mennyire használnának a magyar ipar fejlődésének.

A közbenső vámokat tulajdonképen csak azoknál az iparcikkeknél lehetne alkalmazni, a melyeknél a külső vámok elég magasak, de az osztrák iparnak igen jelentékeny kiviteli többlete folytán nem érvényesülnek. Ezekben az esetekben a közbenső vámok emelnék az árakat a magyar piacon, a nélkül, hogy az osztrák behozatal a külföldivel szemben hátrányosabb helyzetbe jutna.

Ha ezen szempontok figyelembevételével keressük azokat az iparágakat, a melyeknél a közbenső vámvédelem kívánatos és czélszerű volna, a következő eredményre jutunk.

A) Alacsony külső vámot csak kevés olyan iparcikkeknél találunk, a melyből a közös vámterületnek jelentékeny behozatali többlete van. Így főleg a bőriparban, a hol jelentékeny behozatal mellett a marha-, a borjú- és disznóbőrnél. 3—8 és 11⁰/₀, a kész czipőknél 7—11⁰/₀ a vám. A bőripar termékein kívül csupán bizonyos szalma és női kalapfajtáknál, a melyekből a szerződéses vámterületnek jelentékeny behozatala van, alacsonyak a vámok. A bőr- és czipőiparban a mai külső vámok mellett közbenső vámról szó sem lehet, mert azoktól semmiféle hatást várni nem lehetne. A külső vámok nemcsak a magyar, de az osztrák ipart sem védik kellően. Azoknak felemelése tehát az osztrák ipar érdekében is kívánatosnak mutatkozik. És ez bizonyára az új vámtarifában meg is fog történni, de ennek a vámmelésnek a magyar ipar épen úgy hasznát fogja látni, mint az osztrák. Úgy a bőr-, mint a czipőiparunk igen szép fejlődésnek indult, de miután a vámok a technika fejlődése folytán mindinkább olcsóbban termelő külföldi iparral szemben lassanként elégtelennek bizonyultak, úgy a bőr-, de különösen czipőipar hanyatlott. Ezekben az iparokban tehát nem a közbenső vám, de első sorban a külső vám felemelése a fontos. Ez nemcsak kívánatos,

de bizonyos mértékben lehet is, de, a vámoknak olyan nagymérvű felemelése, a mely már a közbenső vámok alkalmazását is lehetővé tenné, mindén valószínűség szerint nagy ellenzésre találna Ausztria részéről, de a külföldre exportáló magyar czipőipar részéről is. Igaz ugyan, hogy a közös vámterületnek folyton emelkedő és ma már 20 millió koronát kitevő czipőbehozatala van, de e mellett 22 millió korona értékű czipő exportja is van, a melyben a magyar ipari termelés is részesedik. A külföldi vámoknak jelentékenyebb emelése, a mely retorsiora vezetne, veszélyeztetné a szerződéses vámterületnek — bár stagnáló — de igen tekintélyes kivitelét.

Alacsony külső vámokat találunk egész hosszúsoránál az olyan iparcikkeknek, sőt egész iparágakban is, a melyekben az osztrák ipar igen erős és sokat exportál nemcsak Magyarországra, de a vámkülföldre is.

Alacsonyak a vámok a len-, kender- és jutaiparban, a mely Ausztriának egyik legfejlettebb iparága és a melynek termékeiből 18 és fél millió korona értékű behozatal mellett a közös vámterület 53·7 millió korona értékűt visz ki. Ausztriának hozzánk való behozatali többletét, a melylyel szemben közbenső vámok volnának alkalmazandók, 29 millió koronával vettem számításba. Ebből 20 millió korona esik len-, kender- és jutaszövetekre. Jutazsák- és zsákszövet-behozatalunk egymagában 12 millió korona. Ezen cikkek vámja 7—13⁰/₁₀₀. A közbenső vámok alkalmazása tehát a külső vámok felemelését tenné szükségessé. Ez bizonyára nagy ellenzésre találna Ausztria részéről, mert a szerződéses vámterület 7 millió korona értékű behozatalának magasabb vámokkal való akadályozása nagy mértékben megnehezítené a 30 millió korona értékű kivitelét, a melyet az osztrák ipar amugy is mindinkább nehezen tud elhelyezni a világpiaczon, a hol a többi államokkal egyenlő feltételek mellett kell versenyeznie. De ha bizonyos mértékben fel is emelnék a külső vámokat, nem lehet kétséges, hogy az osztrák ipar, a mely a magas vámokkal védett piacokra is exportál, ennek a vámnak jelentékeny részét magára vállalná, hogy a reá nézve oly nagyfontosságú magyar piacot megtarthassa. Ezen iparban tehát nem sokat várhatunk a közbenső vámvédelemtől.

A gyapjúiparban a finom szövetek vámja 8—10⁰/₁₀₀, a középminőségűeké 10—15⁰/₁₀₀, az olcsó szöveteknél pedig 30—50⁰/₁₀₀-ot tesz ki a vám. Magyarországnak főleg finomabb szövetekből van termelése és elsősorban ezen fajtaszövetek termelését kellene előmozdítani. Ausztriából való 118 millió korona értékű gyapjúsövet behozatalunk nagy része épen a finom és középfinom szövetekre esik. Azon szövetekből való behozatali többletünk, a melyeknél a jelenlegi vám alacsony, több mint 67 millió koronát teszen ki. A közös vámterületnek ezekből a szövetek-

ből 32 millió korona behozatallal szemben 62 millió korona kivitele van. A finom gyapjúsövetek külső vámjának felemelése szintén retorsióval járhatna. A közbenső vámvédelem tehát a gyagjúiparban is csak nagyon szűk keretek között mozoghatna.

Ugyancsak alacsony a vám, 7—13⁰/₀, a kalapipar több finomabb gyártmányánál, a melyekből az osztrák iparnak szintén igen nagy kivitele van. Minthogy az osztrák ipar termelése ezekben a cikkekben igen fejlett, az osztrák iparoskörök ezek vámjának felemelését eddig is mindig ellenezték. Nem valószínű tehát, hogy a közbenső védelem kedvéért ahhoz hozzájáruljanak. Alacsony vámokat találunk még a fonásipar körében, a kókuszszőnyegeknél, 8—10⁰/₀, gyermekkocsiknál 5—7⁰/₀. A keztyűiparban, a melyben a közös vámterületnek 2·2 millió korona kiviteli többlete van, a vám csak 3⁰/₀. Ezt a vámot tehát igen lényegesen kellene emelni, ha közbenső vámot akarnánk alkalmazni. A papiroslemezek vámja 10—12⁰/₀. A közös vámterületnek kiviteli többlete 3 millió korona. Alacsony vámokat találunk a faiparban is. A léczek, keretek és botok vámja 6—8⁰/₀, a bútoroké pedig 4—10⁰/₀. Bútorokban a közös vámterületnek igen tekintélyes, 8·2 millió korona behozatallal szemben, 26 millió korona kivitele van. Magyarországnak viszont 15 millió korona behozatali többlete van Ausztriából. A külső vámok felemelése tehát ebben az iparágban is veszélyeztetné az igen tekintélyes osztrák kivitelt. A polgári bútorok vámja oly alacsony (4⁰/₀), hogy annak emelése az osztrák ipar érdekében is kívánatos, de ez semmire sem lehet olyan jelentékeny, hogy a közbenső vámok alkalmazását lehetővé tegye. Egyéb faárúnál a külső vámok emelése szintén a kivitel megnehezítésével járna. Az üvegiparban alacsony, 11⁰/₀-os vámot találunk a nyers táblaüvegnél. Az agyagiparban az agyagcserépkályha vámja 4⁰/₀, a közönséges cserépedényé 6⁰/₀, kőagyagárúknál 7—12⁰/₀. Elég mérsékelt a vámja a porcellánnak is, 17⁰/₀, annak az iparcikknek, a melyből az osztrák iparnak domináló helyzete van az egész világpiaczon, s a melyben az olyan erős, hogy egy mérsékelt vámtól, nyersanyag hiánya folytán is, a hazai termelés jelentékeny fejlődését nem remélhetnők. A fémiparban, a mely szintén nagyon fejlett és sokat exportáló osztrák iparág, igen alacsony, 5—12⁰/₀ között mozog a pléhek, lemezek, rudak, pálczák és drótok vámja, a mely cikkek közül 10 millió koronát meghaladó behozatali többletünk van Ausztriából. 9—10⁰/₀-ot tesz ki a vörös és sárgarézárúk vámja, a melyekből 3 millió koronát meghaladó behozatalunk van. A fémipari cikkek külső vámjának felemelése annál inkább sértene az osztrák ipar kiviteli érdekeit, mert ezekből a cikkek közül a közös vámterületnek 62 millió korona kivitele van. Az elektromos gépiparban a dinamók vámja 12⁰/₀, a melyekből 5 és fél millió korona

behozatali többletünk van Ausztriából. A hangszeriparban alacsony az orgona vámja. A külső vámok felemelésére volna szükség a vegyészeti iparban, a kátránytermékeknél, a melyeknek vámja 7⁰/₀, a horgany-fehérnél, a degrassnál, a melyeknek vámja 10⁰/₀ s a mely cikkekből a közös vámterületnek szintén jelentékeny kivitele van.

A többi iparcikkeknek a vámja általában elég magas. Különösen nagy vámokat találunk a pamut-, selyem-, gép-, kő- és gyertya-, szappaniparban, valamint a különböző italoknál és eledelknél. A közbenső vámvédelemre szoruló iparcikkeknek összesen 215 millió koronát teszen ki azon cikkek behozatali többlete, melyeknél a külső vámok lényeges felemelése nélkül a közbenső vámvédelem megvalósítható nem volna.

C) A külső vámoknak a belsőekkel való összhangba hozása mellett a közbenső vámrendszernek legfontosabb, de egyszersmind legnehezebb problémája, hogy az osztrák ipari behozatalt a hazai termelés fejlődése érdekében oly módon tartsuk távol, hogy az ne veszítsen tért a hazai piacokon, harmadik államok javára. Semmiféle józan vámpolitikának nem lehet ez a célja, de még fokozottabb mértékben kell ezt kerülni a közbenső vámrendszerénél, melynek épen az az alapgondolata, hogy a két ország közötti forgalmat csak olyan mértékben korlátozza, a milyen mértékben azt a magyar ipar érdekei megkívánják. Harmadik államoknak favorizálása annál kevésbé volna kívánatos, mert hiszen ez közbenső vámok esetén nem ezen államokkal való megállapodás, hanem egyoldalú rendelkezések útján történnék. Harmadik államok részéről tehát még ellenértéket sem lehetne kapni. Önálló vámterület esetén a két állam a többi államokkal egyenlő feltételek mellett volna kénytelen versenyezni egymás piacain. A közbenső vámrendszernek éppen az volna a célja, hogy ezt elkerüljük! és a két állam kivitelének előnyös helyzete egymás piacain továbbra is fenmaradjon.

Az osztrák ipar előnyös helyzetének megóvása közbenső vámok esetén nem járna nagyobb nehézséggel, ha az osztrák ipar azon cikkekben, a melyekben való versenyével leginkább akadályozza hazai termelésünk gyorsabb fejlődését, olyan erős volna, hogy a világpiacon is meg tudná állani helyét, a hol más országok iparával egyenlő feltételek mellett kell versenyeznie. Szó sincs róla, vannak ilyen osztrák iparágak is, de ha közelebbről megvizsgáljuk azokat az iparokat, a melyekből Ausztria sokat importál hozzánk, akkor azt látjuk, hogy ezek nagy részénél csak a magas külső vámok biztosítják az osztrák behozatálnak a magyar piacot. A külforgalmi statistika adataiból kitűnik, hogy a legfontosabb osztrák behozatali cikkekből a közös vámterület külforgalma igen jelentéktelen és a kivitel és a behozatal vagy egyensúlyban van, vagy pedig csak nagyon kis eltérést mutat.

Az iparcikkek ezen kategóriájában a legtekintélyesebb helyet foglalják el a pamut-, a vas- és fémipar termékei, tehát azoké az iparágaké, a melyek Ausztria behozatalának a gerinczét teszik. De ide tartozik ezenkívül még sok más kisebb jelentőségű iparcikk is.

Pamutszövetekből 176 millió korona értékű behozatali többlete van Magyarországnak Ausztriából. Ezekből az árukban a közös vámterület mérlege igen jelentékenyen, 45 millió koronával activ. De ha a különböző szövetfajtákat nézzük, akkor azt találjuk, hogy magában festett, színyomatos és tarkánszött szövetekből a kiviteli többlet 45 millió koronát tesz ki. Nyers és fehérített pamutszövetekből szerződéses vámterület forgalma csak jelentéktelen és abban a kivitel és a behozatal körülbelül egyforma összeggel szerepelnek. Míg tehát az első csoportnál az osztrák ipar versenyképes a világpiaczon, addig az utóbbinál csak a magas vámvédelem biztosítja részére a belső piacot. S így ha a külső vám hatása közbenső vámok által lényegesen csökkentetnék, nagyon valószínű, hogy a külföldi, de különösen a német ipar nagy mértékben kiszorítaná az osztrák ipart a magyar piacokról, még mielőtt a hazai ipar annyira fejlődhetnék, hogy annak helyét elfoglalhassa. Ugyanez áll a pamutbársonyszövetekre, a melyekben a közös vámterület forgalma is jelentékenyen passiv. Áll ez továbbá a kötött-szövött árukra, a melyekben a külforgalom szintén jelentéktelen. Ezek a pamutárúk, a melyeknek piacát közbenső vámok esetén a külföldi verseny veszélyeztetné, 92 és fél millió korona behozatali többlettel szerepelnek az osztrák-magyar forgalomban, ez pedig a 221 millió koronát kitevő összes pamutárú behozatali többletnek több mint 40⁰/o-a.

Hasonló helyzetet találunk a gyapjúiparban a kötött-szövött és paszományárúknál, a melyekből Magyarország behozatali többlete meghaladja a 10 millió koronát. Félsejelyszöveteknél a szerződéses vámterület 6 millió korona kivitelével ugyanilyen értékű behozatal áll szemben. Az osztrák ipar kiszorításának veszélye tehát ennél az iparágánál is fenforog. Az 5·8 millió korona értékű osztrák gyapjúnemezkalap-behozatal még a mai hiánytalan külső védelem mellett is fenyegetve van, ugyanez áll az üvegiparban a köszörült és finom táblaüveg 2·9 millió koronát kitevő behozatali többletére. A külső vámok hatásának közbenső vámok által való csökkentése veszélyeztetné az osztrák behozatalt a kőipar minden termékénél, melyekből való behozatali többletünk Ausztriából 5·4 millió korona. Ezen árúk mindegyikéből passiv a szerződéses vámterület forgalma.

A vasipar kész gyártmányaiban a szerződéses vámterület forgalma több mint 11 m. K-val passiv. Ez egy par excellence olyan iparág, a melyből az osztrák ipar csak a szerződéses vámterület magas vámjainak

védelve mellett tudja megtartani a belső piacot. A vasiparban az iparcikkek egész hosszú sorát találjuk, a melyeknél a szerződéses vámterület mérlege passiv vagy pedig a külforgalom igen jelentéktelen, a melyeknek behozatalát tehát, közbenső vámok esetén, a külföldi ipar versenyre fenyegetné. Ilyenek a rudvas bizonyos fajtái, pléhek, drótok, csavarok, pántok, lakatok, különböző öntvények, szerszámok stb., számításaink szerint ezen cikkek behozatali többlete Ausztriából 44.171 ezer koronát tesz ki. A fém-, gép- és elektromos gépiparban kevesebb ilyen cikket találunk. A gép- és elektromos iparban a behozatal amugy is nagy szerepet játszik, így tehát már ebből az okból kellett sok cikket mellőzni. A fém- és elektromos ipar sok ágában pedig a külső vám alacsonyága akadályozná a közbenső vámvédelmet. A gépiparban a gőzkazánok és lepároló készülékek, a fémiparban több kisebb jelentőségű cikk, az elektromos iparban a villamos mérőeszközök számítandók ezen csoportba. Ezekből a cikkekből való behozatali többlet értéke 10·5 millió korona. A mű- és hangszeriparban ilyenek a mérlegek, a melyekből a szerződéses vámterületnek is behozatali többlete van, továbbá a zongora, a melyből a külforgalom egyensúlyban van. Ide tartoznak végül a gyertya- és szappanipar összes behozatali cikkei, a melyeknek csekély külforgalmában a behozatal és kivitel körülbelül egyensúlyban vannak. Ausztriának ezen cikkei részére is, a 16—60%-os vámok biztosítják csak a magyar piacot. Azon iparcikkek értéke, a melyeknél a közbenső vámok az osztrák behozatalt a külföldi behozatal javára veszélyeztetnék, számításaim szerint 196 millió koronára rug.

A közbenső vámrendszernek két sarkalatos felve a közbenső vámmokkal elhárítandó 767·5 m. k. behozatali többletből 411 m. koronánál, tehát az egész behozatal értékének több mint fele részénél szolgálna akadályul.

Nem akarom azt állítani, hogy a két csoportba felsorolt iparcikkek mindenikénél ki volna zárva a közbenső védelem lehetősége. Hiszen némely iparágban a vámok felemelése közbenső vámok nélkül is kívánatos. Több iparcikknél talán az alacsony közbenső vámok sem volnának egész hatálytalanok. Az is bizonyos, hogy Ausztriának a második csoportba tartozó behozatalát sem veszélyeztetné teljes mértékben a külföldi verseny.

Másrészt azonban azon iparcikkek mindenikénél sem lehetne a közbenső vámmokat biztos eredménnyel alkalmazni, a melyeket a két csoport egyikébe sem soroztunk. A külső vámok felemelésének szükségét csak azoknál az iparcikkeknel állapítottam meg, a melyeknél a vám 10—12%-on alul marad. De van számos olyan iparág, a melynél a külső vám 12 és 20% között mozog. Nagyon kétséges, hogy az ezen

vámtételeknél alacsonyabb közbenső vám mindezen iparcikknek elegendő védelmet nyújtana az osztrák versenynyel szemben. De van sok oly iparcikk is, a melynél még az ennél magasabb vámoknak sem volna meg a kívánt hatásuk. Hiszen Vas Ferencz éppen azzal indokolja az ő rendszerét, hogy minden tapasztalatunkkal ellenkezik az a felfogás, hogy a magyar iparnak (nem a létező, de a létesítendő magyar iparnak) az osztrák iparral szemben kevesebb vámvédelem is elég, mint a milyen vámvédelem az osztrák iparnak kell a német vagy az angol iparral szemben. Ha nem is oszthatjuk teljesen ezt a felfogást, nem lehet tagadni, hogy sok olyan iparágra vonatkozólag igaz az, a melyet az első csoportba nem vettünk fel.

Osztrák közbenső vámvonala.

Az a kép, a melyet eddig rajzoltam, az éremnek csak az egyik oldalát ábrázolja. Azt az oldalát, a melyet a közbenső vámvonala a Lajtán innen mutat. A közbenső vámsorompót azonban nemcsak egy magyar, hanem egy osztrák tarifa is alkotná. A közbenső vámpolitikát tehát nemcsak Magyarország, hanem Ausztria szempontjából is kell vizsgálni. Vizsgálni kell tehát azt is, hogy milyen határok között mozogna az osztrák közbenső vámpolitika és milyen hatással volna vagy lehetne az Ausztriába irányuló kivitelünkre?

A közbenső vámrendszer irodalma ebben a tekintetben még kevesebb útmutatást tartalmaz. Vas Ferencz többször említett előadói javaslatában azt mondja, hogy az Ausztriával kötendő szerződésben gondoskodni kell az osztrák mezőgazdasági termelés védelméről is, mert kétségtelen, hogy osztrák részről ez a compensatio úgy állampénzügyi szempontból, mint az osztrák mezőgazdaság emelése céljából ki fog köttetni. A gyakorlatban a mezőgazdasági nyerstermékek dolgában szerinte kevesebb nehézség mutatkoznék, mint azon vámrendszer megállapításánál, amelylyel Ausztria a magyar ipari behozatallal szemben védekezne. Szerinte az e téren felmerülő vitás kérdést csak az érdekeltég közötti compromissum és esetleg csak egy az érdekeltek felett álló forum befolyása alatt fog létrejöhetni.

Miután a magyar közbenső vámpolitika alapelveül az individualizáló rendszert fogadtuk el, nem lehet vitás, hogy ugyanezen rendszerhez való jogot az osztrákoktól sem tagadhatnók meg. Ausztria is tehát a közbenső vámokat a szerint igényelhetné, a mint az az ő gazdasági érdekeinek legjobban megfelel. Az osztrák részéről megállapítandó vámrendszerrel is ugyanannak a kettős elvnek kell érvényesülnie, mint a melyet a

magyar részről követendő politikánál szem előtt tartottunk. Az osztrák közbenső vámoknak is igazodniok kell a külső vámokhoz és itt is érvényesülnie kell annak az elvnek, nehogy a magyar kivitel a külföldi államok javára hátrányban részesíttessék.

A közbenső vámrendszer hívei közül sokan úgy képzelik, hogy az ipari kivitel terén előálló károsodásokért Ausztria nagyrészt abban fog kárpótlást keresni, hogy saját mezőgazdasági termelését is védelemben fogja részesíteni. Figyelmen kívül hagyják azonban, hogy az osztrák mezőgazdaság helyzete a magyar mezőgazdasággal szemben egészen más, mint a magyar iparé az osztrák iparéval szemben. Az osztrák ipar közbenső vámvédelem hiányában versenyt támaszt a magyar iparnak s annak fejlődését akadályozza. Nem lehet ugyanezt mondani a magyar mezőgazdaságról. Igaz, hogy a magyar mezőgazdaságnak export feleslege van. Az is igaz, hogy ezt csaknem teljes mértékben Ausztriában helyezi el, a melynek erre szüksége van, minthogy a saját mezőgazdasága a belső szükségleteket kielégíteni nem képes. Csakhogy ez nem azért van így, mert a magyar verseny az osztrák mezőgazdaság fejlődését gátolja és mert az osztrák mezőgazdaság kevésbé volna fejlettt a magyar mezőgazdaságnál. A valóság az, hogy az osztrák mezőgazdaság fejlettebb a magyarnál és egyáltalában nem termel ennél drágábban és rosszabb körülmények között. A belső szükségleteket azért nem tudja kielégíteni, mert Ausztria népessége nagyobb, mint Magyarországé és ez sokkal többet fogyaszt, mint a magyar népesség és az osztrák mezőgazdaságnak aránylag kisebb a kiterjedése. A két mezőgazdaság között tehát versenyről nem lehet szó. Az osztrák mezőgazdaság a magyar mezőgazdasággal szemben vámvédelemre nem is szorul. A harmadik államokkal szemben való agrárvédelemnek pedig minden előnyében épp úgy részesül, mint a magyar mezőgazdaság. A magas gabona és állatárakat épp úgy elveti az osztrák, mint a magyar gazda. A közös vámterület piaca épp úgy rendelkezésére áll, mint a magyar mezőgazdáknek és evvel ezen egyenlő feltételek mellett versenyez. A közös vámterületen mezőgazdasági terményekben mutatkozó hiány az osztrák mezőgazdaságnak éppen olyan fejlődési lehetőséget biztosít, mint a magyarnak. Nem lehet tehát arról szó, hogy Ausztria a mezőgazdasági vámvédelemben keressen kárpótlást ipari kivitelének a magyar piacról való kiszorulásáért.

Az előadottakból azonban nem következik, hogy közbenső vámvonalon esetén Ausztria agrár vámokat nem alkalmazna. Ez igenis feltétlenül megtörténnék, nem vámvédelmi, hanem tisztán pénzügyi célokból, azért, hogy annak a jövedelemnek egy részét, a mely ma az Ausztriába kivitt nyerstermények magasabb áraban a vámvédelem foly-

tán a magyar mezőgazdaságnak jut, az osztrák kincstárnak biztosítsa. Mindazoknál a mezőgazdasági cikkeknel ugyanis, a melyeknél ma a külső vám érvényesül, egy mérsékelt közbenső vám nem emelné ezeknek a cikkeknek az árát az osztrák piaczon, hanem csak azt idézné elő, hogy a magyar kivivő volna kénytelen a vámokat viselni, illetve terményeit a vámok összegével alacsonyabb áron eladni. Ez igen tekintélyes bevételt biztosítana az osztrák vámkincstárnak, a magyar mezőgazdaság rovására. Azoknál a cikkeknel ellenben, a melyekből a közös vámterületnek feleslege van, a melyeknél tehát az agrár vámok nem érvényesülnek, a mennyiben abból a cikkből Ausztria behozatalra szorul, a közbenső vámok emelnék az árakat, a vámot tehát az osztrák fogyasztó viselné, a magyar mezőgazdaságot pedig az a hátrány érhetné, hogy, ha ezek a közbenső vámok jelentékenyek volnának, csökkentenék előnyös helyzetét harmadik államokkal szemben.

Az ipari vámoknál természetesen egész más a helyzet. Mindazokból az iparcikkek közül, a melyekből Magyarországnak Ausztriába kiviteli többlete van, meglehetősen fejlett osztrák ipart találunk. Ezekre az iparcikkekre vetett még igen mérsékelt közbenső vám is alkalmas volna arra, hogy azok az osztrák piacról kiszoruljanak és azok helyét az osztrák termelés foglalja el.

Abból a föltevésből indulok ki, hogy az osztrák közbenső vámok nagyon mérsékeltnek lennének. Mérsékeltőbbek, mint a magyar közbenső vámok. Felteszem azt, hogy Ausztria egyetlen egy olyan vámtételt sem fog alkalmazni, a mely akár a mezőgazdasági, akár az ipari kivitelünket a külföld javára kiszorítaná.

Lássuk már most, milyen hatása volna egy ilyen mérsékelt vámvédelemnek a magyar mezőgazdasági és ipari kivitelre? Feltehető, hogy Ausztria csak azok után a mezőgazdasági termények után fog vámot szedni, a melyeknél ma a vám a szerződéses vámterületen érvényesül. Egyéb mezőgazdasági terményeknél a vámok alkalmazásának Ausztria szempontjából semmi célja nem volna. Ez emelné az árakat a belöldi piaczon és e mellett hátrányosabb helyzetbe hozná a magyar kivitelre. Tegyük fel, hogy a buza közbenső vámja a mai 6·30 K külső vámmal szemben 2·30 volna. A rozsé 5·80 helyett 1·80, a zabé 4·80 helyett 1·40, a takarmány árpáé 2·80 helyett 1·20, tengerié 2·80 helyett 1·40, a buza és rozsliszt közbenső vámja 3 korona, takarmány- és egyéb liszté 2 korona. Az ilyen alacsony vámok valószínűleg nem csökkentenék a magyar exportot, mert azokat a magyar mezőgazdaság magára tudná vállalni. Ezen cikkek közül Magyarországnak Ausztriába való 1912. évi kiviteli többletet véve alapul, a magyar mezőgazdaság vesztesége a vámok által csökkentett eladási árak folytán a következőképpen alakulna:

	Kiviteli többlet 1000 q	Külső vám K	Közbenső vám K	Árkülönbözet 1000 K
Buza	4·596	6·30	2·30	11 382
Rozs	2·993	5·80	1·80	5·220
Takarmányárpa	0·119	2·80	1·20	142
Zab	1·532	4·80	1·40	2·042
Tengeri	1·800	2·80	1·40	2·356
Buza, rozsliszt, buzadara	7·660	15·—	3·—	22·980
Takarmány- és egyéb liszt	0·670	15·—	2·—	1·340
			<hr/>	
			Összesen . . .	45·462

A Magyar Vámpolitikai Központ emlékirata a gabonavámokról 9 millió koronára becsüli azt a terhet, a melyet az osztrák fogyasztás a takarmányvámoknak közvetett hatása folytán visel, az oda exportált sertés és a sertéstermékek magasabb árban. Ha a magyar export árveszteségét a közbenső vámok folytán ezen összeg felére tesszük, akkor körülbelül 50 millió koronára tehető az a károsodás, a mely a magyar mezőgazdasági kivitelt a közbenső vámok folytán érné.

A sörárpát és egyéb kisebb jelentőségű gabonaneműeket és hüvelyeseket itt nem vettem figyelembe, úgyszintén a rizst sem. Számításon kívül hagytam továbbá az állatokat és az állati termékeket, abból indulván ki, hogy az ezekre vetett vám ezen termékek árát emelné az osztrák piacon és így a vám terheit az osztrák fogyasztás viselné. Minden valószínűség szerint ez csak részben volna így és az ezekre vetett vámok egy része is a magyar kivitelt terhelné.

Azokból az iparcikkek közül, a melyekből Magyarország többet exportál Ausztriába, mint a mennyit behoz, 1912-ben a kiviteli többlet 322 millió koronát tett ki. Ebből az összegből tehát már le van vonva a hasonló cikkből való behozatal értéke és nincsen számításba véve azon iparcikkek kivitele, a melyből az osztrák behozatal a magyar kivitelt felülmulja. Ebben a kivitelen a legnagyobb szerepet a malomipar termékei játszó. Ezeken kívül nagyobb összeggel szerepelnek még a növényolajok, cognac, kolbászfélék és sajt, kefekötőárúk, cellulose, parketta, keményítő, dinamit és egyéb robbantószerkeket számos más cikk egyenként több százezer korona értékben. Minthogy a malomipar termékei, bár azok feltétlenül iparcikkek, kevesebb munkaértéket foglalnak magukban, mint azok az iparcikkek, a melyeket Ausztria hoz be hozzánk és ezeknél a nyersanyag értéke aránytalanul nagy, a 320 millió korona kivitelt csak 250 millió koronával veszem számításba. Ez az ipari kiviteli érdek az, a melyet az osztrák közbenső vámok veszélyeztetnének. És ha csak a malomipar termékeire gondolunk is, nyilvánvaló, hogy még egy nagyon mérsékelt vám is alkalmas volna arra, hogy ezen ki-

vitelünk megszűnjék. Ha ezt az összeget szembe állítják a 350 millió korona értékű behozatali többlettel, a melynek kiszorítására közbenső vámok esetén nagy valószínűség szerint számíthatnánk, akkor körülbelül megkapjuk a közbenső vámok várható hatásának a mérlegét a magyar ipar szempontjából. De még egy körülmény van, a melyet figyelembe kell vennünk és ez az, hogy míg a magyar ipari kivitel kiszorítása az osztrák piacról minden valószínűség szerint már egy-két év alatt végbe-
menne, addig a közbenső vámrendszer hiveinek a számítása szerint is 10—15 év, sőt ennél is hosszabb időre volna szükség, míg a magyar ipar a vámok hatása alatt annyira fejlődne, hogy a jelenlegi osztrák behozatali többletet pótolni tudja. Azzal a kérdéssel nem is akarok foglalkozni, hogy az iparcikkek vámjának felemelése mit jelentene a magyar fogyasztóközönség szempontjából. Az kétségtelen, hogy a magyar iparnak közbenső védelem folytán a legoptimistább számítás mellett várható fejlődése sem volna képes recompensatiót nyújtani azért a veszteségért, a mely a kiviteli iparokat érne. De távolról sem kárpótolna azért a veszteségért, a melyet a magyar mezőgazdasági export értékének évi 50 millió koronával való leszállásra jelentene.

Ha egész biztosra vesszük is azt, hogy a lehetőség határain belül alkalmazott vámvédelem a magyar ipar fejlődését tényleg igen nagy mértékben előmozdítaná s ha ennek érdekében áldozatot akarunk hozni, akkor is, azt hiszem, sokkal helyesebb politika volna, ha a közbenső vámrendszer helyett, mely olyan káros következzésekkel járna, a melynek megvalósítása annyi nehézségbe ütköznék, annak az 50 millió koronának, a melyet a mezőgazdaság veszítene, egy jelentékeny hányadát az iparnak vámvédelem nélkül való fejlesztésére fordítanók. Ez a pénz az országban maradna s e mellett a mezőgazdaság is sokkal jobban járna, még az esetben is, ha ezt az egész összeget a mezőgazdasággal fizettetőnek meg valamely adó formájában. Ez a módszer, a mellett, hogy sokkal kevesebb áldozatot jelentene, sokkal jobb eredménynel is kecsegtetne.

Az ipari fejlődésnek organikus akadályai vannak, a melyek a nagyobb termelési költségekben jutnak kifejezésre, ilyenek a telephely-hátrányok, bizonyos nyersanyagok hiánya, tanult munkásokban való hiány, a közlekedési és közigazgatási viszonyok fejletlensége stb. Mindezeket a hátrányokat a vám nem tudja megszüntetni, nem teszi olcsóbbá a termelést, csupán áthidalja azt a különbséget, a mely a hazai és a külföldi termelés költségei között mutatkozik. Ellenben, ha egy nagyobb összeget fordítanánk az ipari fejlődés feltételeinek javítására, nem ki-
egyenlítőnk, hanem csökkentenők a termelési feltételeknél levő különbséget, és sokkal egészségesebb ipart tudnánk fejleszteni, olyat, a melynek existenciája nem függne a vámvédelem mindenkori mértékétől.

Megvalósítható-e a közbenső vámrendszer?

Vizsgáljuk már most, hogy a közbenső vámrendszer megvalósítása nem találna-e legyőzhetetlen akadályokra? Az első kérdés, a mely itt felmerül az, hogy harmadik szerződő államok nem látnák-e ebben a legtöbb kedvezmények a megsértését? Formailag kétségtelenül az volna. Nem valószínű azonban, hogy harmadik államok a közbenső vámok ellen komoly kifogást emelnének. Hiszen a mai szabad forgalomhoz képest a közbenső vámok nem jelentenék a két állam kivitelének kedvezőbb helyzetét egymás piacain, ellenkezőleg annak rosszabbodást és harmadik államoknak a helyzete a közös vámterület piacain lényegesen javulna. Minthogy pedig harmadik államok érdekeit egy ilyen közbenső vám nem sértené, nem is valószínű, hogy azt megakadályozni igyekeznének. Hogy a magyar törvényhozás és érdekeltség által mennyire nem volna elfogadható egy ilyen vámrendszer, arról beszélni nem akarok. Hiszen a hazai tényezőket ezen rendszer helyességéről meg lehetne győzni, és éppen czélozza az ezen kérdéstről folytatott eszmecsere. Egészen másképp áll a helyzet Ausztriával.

Azt a közbenső vámrendszer hívei is elismerik, hogy Ausztria részéről avval szemben igen komoly és erélyes ellenállás várható. Kétségtelen, írja Vas Ferencz, hogy Ausztriában ebben a kérdésben a köz- és magánérdek között ellentét nincsen. Úgy a hivatalos körök, mint az összes gazdasági tényezők tisztában vannak annak a kiváltságos helyzetnek előnyeivel a melyet Ausztria részére az egységes gazdasági terület biztosít. Szerinte azonban ezt ez ellenállást le lehetne győzni és főleg akkor, hogy ha a közbenső vámrendszert fokozatosan valósítanók meg, a mi minden nagyobb megrázkódtatásnak elejét venné.

Aligha remélhető, hogy a közbenső vámrendszerhez Ausztria hozzájárulását meg lehetne nyerni. Már pedig mi az önálló vámterületet egyoldaluan is megcsinálhatjuk, ahhoz Ausztria hozzájárulása nem szükséges. A közbenső vámrendszer azonban egy kétoldalú viszony, amelyet csak a két fél kölcsönös megegyezésével lehet létrehozni. Nem képzelhető el, hogy Ausztria segédkezet nyújtson egy olyan vámpolitikához, a melynek kifejezetten az volna a célja, hogy az ő iparát a legjobb piacától nagyrészt megfossa. Erre ugyan azzal az ellenvetéssel lehet válaszolni, hogy Ausztriát a közbenső vámokhoz való hozzájárulásra kényszeríthetjük azzal, ha az ellenzésével szembeszegezzük az önálló vámterületet. Ez a fegyver sem volna hatályos, azért, mert, véleményem szerint, a közbenső vámrendszerrel az önálló vámterület is czélszerűbb volna Ausztriának, de talán Magyarországnak is.

Itt röviden ki kell térnem a közbenső vámrendszer és az önálló vámterület közötti különbségekre.

Ausztria szempontjából a közbenső vámoknak az a hátránya van az önálló vámterülettel szemben, hogy míg azok nagy mértékben korlátoznák a forgalomnak azt a szabadságát, a melyet a közös vámterület biztosít, addig, miután a harmadik államokkal szemben a vámpolitika közös maradna, Ausztria megfosztatnék attól a lehetőségtől, hogy más agrár államoknak teendő concessiók árán a magyar piacról kiszoruló ipari termékeinek más piacot szerezzen. E mellett még az osztrák fogyasztó közönségnek az agrár vámok terhének egy jelentékeny részét a közbenső vámok daczára is viselnie kellene. A közbenső vámok ezen kívül bizonyos mértékben a külső vámtételeket is befolyásolnák, s így Ausztriának még jobban megkötnék a kezét a harmadik államokkal szemben való vámpolitika terén.

A magyar ipari fejlődés szempontjából a közbenső vámrendszernek az önálló vámterülettel szemben az a hátránya, hogy az ipari védelemnek csak igen szűk körben és csak igen korlátolt mértékben való alkalmazását tenné lehetővé. Kétségtelen előnye azonban, hogy biztosítaná a magyar agrártermékeknek a piacát és ha megfogyatkozottan is előnyös helyzetét a többi agrárországok importjával szemben.

A közbenső vámvédelem megvalósíthatása mellett még két érvet szoktak felhozni. Az egyik az, hogy közbenső védelem már ma is van a cukornál surtax és a szesznél contingentálás formájában, s hogy egy fogyasztási adóvonal felállítása komoly megfontolás tárgya. A másik az, hogy Ausztriában, különösen az ipari érdekek képviselőinek körében igen sokan vannak, a kik a Németországgal való szorosabb gazdasági kapcsolat hívei, melyet közbenső vámok útján óhajtának létesíteni. Az osztrákok tehát letértek a közbenső vámrendszer ellenzésének elvi álláspontjáról.

Az első érv két okból nem meggyőző. Először azért, mert egy-két cikkre vetett közbenső vám még nem teszi indokolttá azt, hogy ebből egy egész rendszert csináljunk és azt a monarchia két állama közötti teljes forgalomra kiterjesszük. Másrészt pedig figyelembe kell vennünk azt, hogy a cukor- és a szeszipar a monarchia mindkét államában annyira fejlett, hogy a belső szükségleteket teljes mértékben fedezni képes, sőt még nagy mértékben exportál is. A cukorsurtaxnak, valamint a szeszkontingentálásnak nem az a célja, hogy a két állam valamelyikének a termelését fejlessze, hanem csupán az, hogy a már fejlett iparok termékei számára a hazai piacot biztosítsák. Ezek a közbenső vámok tehát egészen más természetűek, mint azok volnának, a melyeket a közbenső vámrendszer hívei meghonosítani szeretnének a hazai ipar fejlesztésének előmozdítása céljából.

A német példa sem találó. Míg az Ausztria és Magyarország közötti közbenső vámvonat a mai szabadforgalomnak korlátozását, tehát gazdasági eltávolódást jelentene, addig a Németországgal szemben felállítandó közbenső vámvonat épen vámpolitikai közeledést célozna. Míg az egyik azzal a következménnyel járna, hogy a két államnak termékei egymás piacáról kiszorulnának, addig a német közbenső vámvonat épen azt jelentené, hogy a két állam között a forgalom élénkebb lenne, hogy a két állam egymás piacain harmadik államokkal szemben előnyösebb helyzetbe jutna.

Az előadottakon kívül a közbenső vámrendszer megvalósításának számos közjogi nehézség állaná útját. Különösen bajos volna eldönteni Bozsia és Herczegovina hovátartozandóságának kérdését. Ezeket a szempontokat részletesen tárgyalja Matlekovits Sándor már előbb idézett munkájában.

* * *

Közéletünket jellemzi, hogy gazdasági elmaradottságunk okát, minden gazdasági bajunk forrását a jelenlegi vámrendszerben keresik és minden baj orvoslását a vámrendszer megváltoztatásától várják. Ez a jelenség a vámpolitikai intézmények jelentőségének túlbecsülésével magyarázható. Szem előtt tévesztik azt, hogy a leghelyesebben alkalmazott vámrendszer is, akkor, a mikor védelmez s akkor is, a mikor új piacokat teremt, csak a kereteket és a lehetőségeket adja meg, a melyen belül az alkotó gazdasági munkának lefolynia kell. De ezt a munkát semmiféle vámpolitikai rendszer helyettünk elvégezni nem tudja. Mikor azt látjuk, hogy eddig a jelenlegi vámrendszer adta lehetőségeket sem használtuk ki, sem a mezőgazdasági, sem az ipari termelés terén, nehéz megérteni, hogy miért keressük a boldogulás, a gazdasági fejlődés útját új vámrendszerekben, mint némelyek a közép-európai vámunióban, mások pedig az önálló vámterület vagy közbenső vámrendszerben. Úgy mezőgazdasági, mint ipari termelésünk előmozdítása terén még igen sok olyan munka vár reánk, a melyet a mai vám- és gazdasági rendszer keretében is igen jól elvégezhetünk. A helyett, hogy ehhez hozzálátnánk, minden energiánkat elfecséreljük olyan vámpolitikai rendszerekért való meddő harcokban, a melyek megvalósítása alig leküzdhető akadályokba ütköznék s a melyek ennek a nagy munkának elvégzését csak akadályoznák és nehezítenék, de semmi esetre sem tennék biztosabbá és könnyebbé.

Katona Sándor.

Kereskedelmi imperialismus a német világpolitikában.

(Jegyzet a német cultura és kereskedelem viszonyairól.)

Gazdasági vizsgálódásaink, valamint actióink bizonyos fejlődésnézetre támaszkodnak, mely irányukat, motivumaikat meghatározza. Korunkban így vált a fejlődésirány jelzőjévé az imperialismus. Psychologiai és politikai irányát sokan vizsgálták, de még kevésbé tudtak behatolni azoknak a szoros összefüggéseknek analízisébe, melyek a „nemzeti“ gazdaságtestek és culturák, meg az imperialismus között bizonyos continuitást hoznak létre. Így újabb időben is, a német imperialismust egyirányúnak vették az angollal. Hogy ez mennyiben igaz, még problematikus. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az internationalis gazdasági kapcsolatok intensívvé válása nem jelent egy parallel cosmopolita gazdaság felé való fejlődést, mint pl. még egy *Cunningham* is felítételezte.¹⁾ Ellenkezőleg egy hosszú s talán eredetiségben gazdag imperialista intermezzo fog közbeékelődni, a melybe még erős utóhatások fognak átmenni a XIX. század nemzeti gazdaság rendszeréből. *Historia non fa cit saltum*, ebben az értelemben ma épp rendkívül érdekes vizsgálni a problémát: a német cultura és imperialismus viszonyát. Ha csupán helyesen sikerült felállítani a problémát, nyerünk vele, mert sikerülni fog fejlődés-képünket egy jól választott központ köré csoportosítani és lassan kiegészíteni. Ezért van szüksége a közgazdásznak e téren helyes fejlődésnézetre.

A német világpolitikában ma is tisztán „kereskedelmi imperialismust“ látunk. A kereskedelmi imperialismus épp úgy új fogalom, mint a német világpolitika. Mind a kettő a nemzet fogalmának sajátos kiszélesedését jelenti. Az a nemzet, mely mint organikus egység, a Liszt-féle felfogásban a gazdaságtest harmonikus kiépülésének alapja, ma oly structurában áll előttünk, mely a régi conceptiójától lényegesen eltér. A mint a német fejlődés karakteristikusan kiválik az európai államfejlődések típusai közül, úgy a német közgazdaság is gazdagabb, erede-

¹⁾ On western civilisation in its economic aspects. Cambridge, 1910. II. kötet.

tibb s hogy minő teherbíró, azt most mutatta ki. A világpolitika tendenciá itt egy *culturalis* eredményre épül; Anglia expansióját az tette lehetővé, hogy a tengeri útrendszer egy, *természettől* adott tényező. Új politikai kapcsolatot, világpolitikát jelent, a midőn a szárazföldi közlekedés lehetőségek is bámulatosan szaporodnak, kiépülnek a vonalak, melyek, mint mondják, a Globust egyszeriben kicsinnyé, aránytalanul szűkebbé teszik. A világpolitika tehát szárazföldi értelemben, az útépités stádiumaival párhuzamos, a legutolsó nemzedék sorsát átalakító, új tényező.

Az imperialismus szintén új alakulat, s hogy ezt, mint szintén új alakulatot, helyes arányokban állithassuk be fejlődésnézetünkbe — hogy ellentétekben jobban lássunk — a contrast, habár kedvéért egy-két, régebbi fejlődés alakulattal megvont párhuzamot kell röviden említenünk.

Eredeti concepciójában, mondanunk sem kell, az imperialismus az angol szellem sajátja,¹⁾ a világot behálózó, politikai egységbefogó vágy, a világot megjáró, erős egyéniség psychikumából fakadó, melynek éles eredetisége van, önbizalma, erős caractere, szertelen phantasiája, mindenekelőtt — hite a *saját* jövőjében. Ezzel az érzéssel mondták: expansion is as certain as the advent of spring after winter.

Az ősi angol jellem azonban erősen változott, az imperialismus jelleme hasonlóképp differentiálódott. Különböző európai nemzetek versenyre léptek ama világátkarolásban, különböző imperialista irányok, formák, psychék fejlődtek ki, melyek egymással szemben eredeti sajátságokat fejlesztettek ki magukból, tételünk ez: mindenik a maga meglévő culturája szerint.

Ki kell emelnünk ezt különösen azért, mert éppen újabban²⁾ is gyakran felmerül az a nézet, az imperialismus ama felfogása, különösen Seilliére nyomán, mely szerint az oly régi, mint az emberiség maga. Az ősi hordák is terjeszteni *akarták* befolyásukat. Sőt „minden valamit érő emberi törekvés általánosságra és egyetemességre tör“. Így természetesen, a közgazdasági „emberi törekvés“ is. Nagyon természetesen, mert lehetetlen az ellentétét elképzelni, azt, hogy akaratunk — már a mennyiben valamit határozottan fölteszünk magunkban — eleve azzal foglalkozzék, hogy útjában hol fog megállani. Az említett felfogásban „a gazdasági imperialismus: jelenti minden gazdasági szervezet természetes törekvését, hogy üzemét, piacát kiterjessze“, mely tétel általános is, természetes is, csak arról kell meggyőződnünk, vajjon eléggé megvilágítja-e a jelenséget. Hogy az imperialismus eme különböző felfogá-

¹⁾ V. ö. Léon Hennebicq: Genèse de l'impérialisme anglais, 1913.

²⁾ Huszadik Század, 1915. nov.

sait — már csak a név, a jel azonossága folytán is, amely végre nem lényeges — egymással szemben élesen el tudjuk választani, azaz, miután az imperialismusnak teljesen különböző felfogása alakult ki, röviden jelezniük kell némely más imperialista elmélet alapvető sajátosságát.

1. Az imperialismus általában.

A legtöbb elmélet azzal kezdődik, hogy az imperialismust azonosítják az államok térbeli terjeszkedő vágyával. Az imperialismus fogalmát egynek véve az egyszerű expansióval, a leggyakrabban egyszersmind egy okozót kell feltételeznünk. a minek a rovására fogjuk írni a centrifugalis törekvéseket: s ez a faj. Innen van, hogy — popularis értelmezésünk a történeti jelenségek során azonnal okokat keres, helytelebbségül okozót és pedig egyént, vagy tömeget (fajt) — az imperialismus állandóan kapcsolatban jelenik meg a fajjal. Így említhetjük Blondel párisi tanár nyilatkozatát ama műből, mely az imperialismusra vonatkozó enquête (1905) összefoglalásául megjelent¹⁾: „A német imperialismus úgy tűnik fel, mint a faji eszme összeolvadása azzal az óhajjal, hogy új eladásterületek nyitassanak meg az ipar számára. A német imperialismusnak bizonyos fajú pangermanismus látszata van.“ Látni fogjuk, hogy ez a kapcsolat nem áll fenn, sőt hangsúlyoznunk kell majd, hogy az imperialismus új productuma az európai fejlődésnek, épp Németországban, melynek fejlődése — gazdaság-külpolitikai²⁾ helyzete — a XIX. században mindvégig sajátos.

Természetes, hogy felületesen — csak egy-két symptomát kiragadva — könnyen analysálható a németbirodalmi termékekből az, a mit Nietzsche a „hatalomra törő akaratnak“ nevezett. Sőt általánosíthatjuk s mondhatjuk vele: minden élő környezete rovására akar élni; kizsákmányolni a kizsákmányolhatót, élvezni az élvezhetőt. „A kizsákmányolás az élő lény lényegéhez tartozik, mint szerves, alapvető működés; a kizsákmányolás egyik kérdése voltakép a hatalomra törő akaratnak, a mely nem más, mint az élnivágyás akarata“ (Nietzschê.³⁾)

Végre a Bibliára is hivatkozhatni, melynek parancsa: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, sokasítsátok be a földet, igázzátok le és uralkodjatok!“ Seillière törekedni fog a történet szétágazó jelenségeit egy alaptörvény alá foglalni, az imperialista ösztön egyetemesítő, leigázó

¹⁾ V. ö. Dékány: A háború irodalma s a német közgazdászok. Budapesti Szemle, 1915. júl., valamint ugyane folyóirat 1916. jan. sz.

²⁾ Imperialismus. Berlin, Liebheit und Thiessen.

³⁾ Idézve Prof. Kretzer: Imperialismus und Romantik, Berlin, 1909., 10. l.

vágyának árama alá: „az emberi természet eredeti törekvése, jövő nyugalma és jóléte előkészíteni az által, hogy észszerűen (sic) gyakorolja és növeli hatalmát.“ Ez az „eredeti“ emberi természet végül, sajátos, nem csupán átvonul az emberi fejlődésen, hanem épp korunknak adja meg „eredetiségét.“ Megérteni korunkat, pedig több, mint megismerni az emberi imperialismus psychológiáját általában.¹⁾ Sőt már a tétel eme általános formulázásába is („jövő nyugalom,“ „jólétet...“ „a hatalom *rationalis* gyakorlása“) beleszövődik oly árnyalata a francia culturának, melyet a német kritika (mint „eudaimonistikus“ vonást) azonnal egyoldalúnak fog bélyegezni,²⁾ Seillière a XIX. századbeli német cultura ama korát, mely — itt csak rámutatunk — valósággal gyűjtő medencéje a későbbi, differentiáló áramlatoknak: a »romantikus“ kort,³⁾ mint a hatalmas és egészséges állami öntudat s társadalmi actio pathologikumát tünteti fel. Aligha joggal. Ma történetileg megállapíthatjuk, hogy ama „kor“ (nem, mint irodalmi jelenség) végtelenül gazdag, impulsiva; döntő hatással van annak a német, történelmi culturának kialakulására, a mely végül behatol a közgazdaságtan épületébe, s annak specialis jelleget ad. A Seillière-féle felfogással szemben erős reactio indul meg, s a francia „rationalis“ imperialismust visszautasítják. „A romantikus termékenység helyébe rationalis stérilitást bécserélni — erre mi, németek, távolról sem vagyunk kaphatók. Ez a véget jelentené“ — mondja jellemzően Seillière bírálója.⁴⁾

Az imperialismus ily általános elmélete több hiányosságra fog vezetni: 1. általánosítják egy egyetlen nép imperialista tendenciáját; 2. általánosítják egyetlen kor imperialista jellegét, és szétviszik a történet megannyi korába; psychologiai elméletet alkotnak psychologia nélkül. Nietzsche egészen természetzerűnek találják hivatkozni; a „hatalomra törő akarat,“ valamint az „élnivágyás akarata“ valóban imperialista színeződést látszik jelenteni, holott esetleg téves alapon járhatunk; Nietzscheben erős aristokratismus él; felfogásának — ama psychologiai elméletének — alapja aligha egyéb a darvinismus psychologiai fogalmazásánál.

Másrésről — bár itt nem feladatunk a német imperialismus keretében — rámutatunk az elmélet psychologiai értékére: minden törekvés akaraton alapszik, megvalósítani „valamit.“ Ez azonban nem valamely pontosan előírt és előrelátott keret, pensum, hanem többé-kevésbé át-

¹⁾ V. ö. E. Seillière: Introduction à la philosophie de l'impérialisme. 2. éd. 1911. és L. Estève: Une nouvelle psychologie de l'impérialisme. 1913. Alcan.

²⁾ V. ö. Kretzer i. m. 71. l.

³⁾ T. i. a XIX. század első harmada, általában culturtörténetileg.

⁴⁾ L. Kretzer érdekes művét; 77. l.

érezett irány. Az emberi akarat actio irányokat lát maga előtt, melyeket phantasiánk hordoz és alakít. Éppen ezért minden erős akaratban van valaminő szertelenség: az akarás, vagyis az actio teljességére való vágyás *reflexiótlansága*.

2. A történelmi feldolgozás módja és értéke.

Mivel a phantasiára hivatkoztunk, nem menekülhetünk itt is egy kis újabb psychológiától, de majd kapcsolatba hozzuk módszertani szempontjainkkal. Ha csak „életrevaló akarat“ s hasonló általános emberi tulajdonsággal hozzuk kapcsolatba az imperialismust, keveset mondunk. Darwin képét adta a kiméletlenül küszködő embernek, melyet útjában, hatalmi érvényesülésében, scrupulusok nem háborgatnak. Így nem jutunk célhoz, mert az imperialismus psychológiájában egyszerűen ki fog szélesedni mindaz, a mi általában emberi (az akarat psychologia). Az imperialista psychében azonban kidomborodik valami *novum*, valami plus, s ezt volna helyes elemeznünk. A phantasia újat termel, a mi természetes, mert maga nem egyéb, mint a tudat élet általános jellege: constructiv labilitásának kifejlődése, azaz, a mely a régiből construál újat. Így az imperialismus éppen a XIX. századbeli cultura folytatása, de új constructióban.

A Seillière-féle megvilágítás a mellett, hogy érdekes párhuzamokat enged — ez positiv értéke — gyökeresen téves a fejlődéselemzés, a történelem szempontjából, melynek szempontjait elhanyagolja, mert abstrahál és általánosít ott, a hol különbségeket kellene jelezni. Az imperialismusból csak azt érzi ki, hogy nagyobb egységeket termel, hogy térbelileg és hatalmilag nő, korlátokat leront, kapcsolatokat létrehoz, tehát új faja a particularismus elleni actiónak.

Az ily abstractiók megrögzötté teszik a figyelmet, s arra vezetnek, hogy bizonyos alaptényező kiemelése mellett a nagy egész elhanyagoljuk. Épp ezért fontos, hogy az imperialismusnak magunk előtt tartsuk az egész perspectiváját, s elemezve structuráját, különböző részei, megnyilvánulásai közül egyet sem hagyjunk el, mely figyelemreméltó, egy abstractio kedvéért.

Az imperialismus nem csupán expansio. Secley tanár volt az, ki az angol imperialismusra először mutatott rá genetikus megvilágításban; a nyolczvanas években egyszerűen a kiterjedést (the tendency to expansion) vette fel, mint az angol nemzeti élet „lényeges“ elemét (necessary to the national life¹⁾), a mi a problemafeltevés hiányosságát akkor még

¹⁾ The expansion of England, London 1883.

nem tette világossá. Ugyanigy mondhatnók, a tatár avagy a török hódítás is expansio, sőt imperialistikus tény. A gyarmatosítás fogalmát is közelebbről kell megvonnunk; a terület gazdasági kiképzését jelenti, bár szintén térbeli terjeszkedésre támaszkodik. Az imperialismus is az s éppen, hogy fontos különbségek világosan kidomborodjanak, nem szabad mind akár az expansio, akár az imperialismus nevéen összefoglalni, abstrahálni.

Mivel különböző történeti stadiumok szerepelnek, megfelelőleg különböző symbolumot kell választani és a jellemről kiemelni. Így viszás lesz ezentúl is „Attila-féle imperialismus“-ról beszélni; a primitiv emberiség expansióját lényegében továbbra is nyugodtan vándorlásnak mondhatjuk, a tatárok vagy törökök hatalmas birodalomalapítását „katonai“ expansiónak.

Az angol expansio lényegében „tengeri“ imperialismus. Ez az alakulat azonban már a gyarmatosítás rendszerére épül s így az előbbiekkal ellentétben gazdasági és culturalis mozzanat lép előtérbe. Ismét új alakulat az orosz expansio, mely lényegében „szárazföldi“ imperialismus, a hol viszont nem a gazdaság és cultura a döntő, hanem a faj. Ismét újabb alakulat az a „kereskedelmi“ imperialismus, a mely mint új problema áll előttünk a német culturával kapcsolatban. Csak problemát vethetünk fel, de így is mentek lehetünk majd módszertani egyoldalúságoktól.

A történelmi módszer az előzővel szemben abban áll, hogy 1. egy egységes kort vizsgál, minden árnyalatával; 2. egy egységes culturát eredeti sajátságával; 3. egy continuitást összefüggéseivel. Így értéke is ebből fog alakulni: tényeket fog megismerni, hogy ezek alapján közgazdasági anticipatiók alakulhassanak.

3. A német cultura és imperialismus összefüggése.

A mint röviden, így tehát csak vezérszavakban összefoglaltuk, az angol imperialismus üres területekre kiáradó közgazdaság, az orosz üres területekre szétáradó faj, a német szervezhető, de idegen területekre gravitáló kereskedelem.

Ámbár a kereskedelmi imperialismusnak a fogalma is alig merült fel világos formában, már is akadtak, kik tagadták e formulázást. Hogy joggal-e, problematikus. A német imperialismust kereskedelmi jellegűnek mondják, tudatosan annak tartják a németek. E problema, mint új alakulat kettős: közgazdasági és pszichologiai. A közgazdasági elmélet ma mind egyre jobban érzi a pszichologiai alapvetés szükségességét;

oka az, hogy a classikus közgazdaságtan gyakorlati embere, az „economic man“ ideálja ma oly mértékben differentiálódott, hogy in concreto kell megismerni a mai embert, hogy a mai közgazdaságot megismerhessük. Így a német imperialista psychében is oly specifikus pluszt kell meglelnünk, mely az angol prototypustól eltér, mely szerint nem csupán „üzemét, piacját kiterjeszteni“ törekszik. Ezért kell a német culturához fordulnunk, hogy belőle, mint milieuból valamely caracteristikumot érthessünk meg. A mai imperialista ugyanis tudatosan, világpolitikai szempontokkal, mondhatnók szemlélettel rendelkezve, egy-egy nemzetállamot — a XIX. század nagy productumait — a nemzet érdekei szerint állít be a közlekedés fejlődésével előálló világgazdasági kapcsolatokba. Lényege tehát a közgazdasági és földrajzi cultura eleven tudatossága s a collectiv érdekek nemzeti (társadalmi) egységesülése. A mai imperialistában tehát harmonikussá vált a classikus gazdaságtani áruforgalmi, cosmopolita embere a XIX. század *nemzeti* culturájával egy jövő világgazdaság lényegének észrevételével. Ezért van, hogy a német társadalom, ma, mint nemzeti társadalom, kevésbé akar szétszóródni — legalább egyelőre nem, míg nem szükséges — kevésbé mint az angol, melynek gyarmatosítását épp Secley úgy jellemzi, mint egyének szétszóródását, kik könnyen széttelepülnek. A német — mint látjuk — csak organisatórius egyéneket hajlandó szétküldeni, helyesebben — a mi szintén lényeges — quasi társadalmi functiót teljesítve, kiküldetéssel megbizni. Ezért nem is fogja a társadalom első feladatának ismerni idegen területeken telepedni le, ma, midőn kereskedelmi relatiók elég szilárd és gyors kapcsolatot jelentenek.

A német imperialismus ma még csak a közeljövő alakulásának kérdése s elmondhatjuk róla, mit a német államalakulásról mondott Bismarck annak idején, hogy „theoretikus stádiumban van“, a mint a német culturában minden mozgalom így kezdődik. Éppen ezért még körvonalokban látjuk azokat az anticipatiókat, melyek később realisálódnak csak. Végleges véleményt nem alkothatunk ugyan, de különbséget kell tennünk két megnyilvánulása között: 1. imperialismus¹⁾ a Középső Keleten, azaz a mohamedán világot szervező törekvés, melynek politikai rendszere sokkal megállapodottabb, mint a másik; 2. a középafrikai gyarmatbirodalom felépítését célzó javaslatok. Hogy itt a gyarmatosító törekvések ma már positiv megállapodásra jutottak, kétségtelennek látszik; a szervezés mikéntje azonban még nem. Ez okokból czélszerűbb a német imperialismus jellegét abban a stádiumában figyelni meg, mely fejlettebb, azaz a Kelettel való viszonyában.

¹⁾ Viszonyát a Kelettel a Budapesti Szemle 1916. jan. számában körvonalaztuk: *A német imperialismus útban a Kelet felé.*

E területekre érvényes az a megállapítás, hogy 1. azokat a német felfogás határozottan idegen (politikailag közömbös) területeknek tekinti. Egyrésztől elismeri, hogy a Közép-Kelet-mohamedán kelet és letelepülési gyarmatról nem beszél. Másrésztől Középafrika egyszerűen klímaticus okokból nem jó mint telephely tekintetbe. Ez okok tehát megerősítik — véleményünk szerint csupán megerősítik — abban a tendenciójában, hogy a német nemzet és cultura ne szóródjék szét a Globuson, mint az angol, ne decentralisálódjék, ne települjön szét, hanem maradjon együtt, mert culturája nemzeti jellegű, az összefüggést nem csupán óhajtja, hanem így szükségszerűnek is látja.

Ez okokból tűnik logikusnak az a köztudat¹⁾, mely a német imperialismus specificuma: 1. organisatorius elemeket producál, 2. ezek mintegy nemzeti missiót érezve mennek külföldre: a cultura decentralisatiója tehát csak ennyiben fog létrejönni.

Ez a felfogás, mint „nemzeti missió“, „culturmissió“ párhuzamosan jelentkezik azzal a hozzáállással, melyet egészen természetszerűnek mondanak: a nemzet alakuljon világkereskedelmi néppé, de úgy hogy culturáját párhuzamosan terjessze. A nemzeti gondolat eme stádiumát azonban csak akkor lehet éles körvonalakba helyezni, ha jeleztük eme parallelismus: cultura és kereskedelem természetes és szükségszerű összefüggésének okait és megjelöljük a német cultura ama uralkodó alaponusát, mely szövetségben jelenik meg a közgazdaságtannal.

4. Kereskedelem és társadalmi fejlődés.

Az imperialismus az államok közti kapcsolatok s az állam belső szervezésének problémájával együtt veti fel a másik kérdést: hogyan lehet biztosítani a legcélszerűbben a nemzet részesedését a világjövedelemből. Ez a kérdés, mely oly egyoldalú kiéleződést talált a Malthus-problémákban, voltaképp ugyan ennek teljesen új formája.

Malthus tanára, mint ismeretes, az gyakorolta a legnagyobb hatást, hogy voltaképp a szigetország régi képéből indult ki, egy elzárt és szűk államból. A XIX. század megnyitotta a forgalom számára az egész Globust s az intercontinentalis kapcsolatok újból fölvetik — más arányokban — a kérdést: a Föld jövedelméből osztoznak a nemzeti társadalmak, de mily úton? Igen jellemző lesz, psychikailag érdekes lesz az, hogy a nemzeti köztudat mikképp reagál a kérdés nyomása alatt.

¹⁾ Ezt a köztudatot a legjellemzőbben Rohrbach Pál művei fejezik ki; figyelemre méltó, hogy egyik művéből: *Der deutsche Gedanke in der Welt*-ből a 101–107. ezer van forgalomban.

E reactiók igen sokszor reflex-szerű megnyilvánulások, melyek mélyen bevilágítanak belsőnkbe.

Az angol gyarmatot alakít, üres területeken, önálló állammá teszi őket, de a jövő ez államait — az Uniót, a Commonwealth-et s a Dél-afrikai Egyesült Államokat — szövetséges viszonyba hozza az őállammal; tehát végre területszerzés ez is, mint az orosz módszer; a francia szintén gyarmatot szerez tőkének; a német nem. A céljt eredeti conceptióval úgy mutatja be, mint világkereskedelmit. „Miután szaporodunk, venni és eladni vagyunk kénytelenek. Egy növekedő nép gazdaságpolitikájának első része tehát — kereskedelmi politika.“¹⁾

A világterület elhatároltságának s így a jövedelem bizonyos korlátozottságának tudata ebben a psychikai reactióban élesedik ki. Nem megtörve passiv, mint a naiv-Malthus-kor első hivei, hanem activ, életben bizó, de mindenkép az őshaza ipari termelő s eladóképességére alapító. „A mi főkeresetünk, mondja ismételten, az árú. Készárúgyártásra született kiviteli állam vagyunk.“²⁾ Elszórt nyilatkozatai csak azt bizonyítják, hogy azok reflex-szerűen, alkalmasszerűen törnek elő, nem egy egyetlen vezérgondolat egymásutánjából eredő formulázások. Így ismét: „Ha több embert kell eltartanunk, nagyobb arányban kell kereskednünk.“³⁾

A világtörténet legegyszerűbb folyamata a népszaporodás; mint látjuk, ennek következményeivel való számolás képezi a német politika alapját. A régi, nem-forgalmi időkben a szaporodás egyszerűen vándorlásban nyilvánult, melyben a népesség fölöslege kitódult idegen területekre. A modern időkben egyénenként, a középkorban népenként, mert ekkor még kisebb gazdaságilag önálló egység nem volt; a lényeg: a jövedelmet csak földből lehetett szerezni, így tehát a lakosság valósággal rávándorolt a jövedelemforrásra.

A mai forgalomgazdaság nem teszi szükségessé a folyamatot. Miután a jövedelem ma már nincs szükségkép közvetlen kapcsolatban a földdel, a népszaporodás nem teszi szükségessé a földszerzést. A forgalom összeköti a helyi szükségleteket; Anglia példája mutatta meg legelőbb, hogy a nemzetfentartás de facto függetlenithető az élelmezési területtől. Érdekes a mód is, a hogyan keresztülviszik. Rendesen nem elsősorban úgy mutatunk rá, mint valamely kor és nép helyzetéből fakadó egyszerű remediumra, hanem mint valamely törvényes elméletre.⁴⁾ A Ricardo-féle comparativ költségek tana ez, mely azt jelenti, hogy

¹⁾ Naumann: Neudeutsche Wirtschaftspolitik, 1907. 19. l.

²⁾ Naumann i. m. 112. l.

³⁾ Naumann i. m. 128. l.

⁴⁾ Ujabbán a legérdekesebben tárgyalta Földes B.: *A külkereskedelem.*

mindenik ország, nem azt termeli, a mely „neki jövedelmező“, hanem a mely világgazdaságilag (comparative) „a legjövedelmezőbb“. Elhanyagolja tehát még a jövedelmező ágakat is, hogy rávesse magát a világforgalmi, momentán legnagyobb értékesíthetőséggel bíró árúk termelésére. Így termelt Anglia főleg posztót, szövetet, vasat, fuvarozott stb., ez által tehát a termelésnemeket megszorította, redukálta. Németország viszont a nemzettest harmonikus összefüggéséből indul ki (List) s iparkodott még, amihez valóban energia volt szükséges (hogy mennyire szükséges volt, most láttuk), még mezőgazdaságát is fentartani.

A nemzeti jövedelemszerzés problémája, mely a XIX. századból válik elsőrendű állami problémává, különösen bonyolulttá válik Németországban. Még élelmezheti magát földjéből — a határon áll — de kulturniveauját egyedül abból már nem tarthatja fenn. Évente több mint $\frac{3}{4}$ millió új egyén lép versenybe a nemzeti jövedelem egy részéért. A földért már nem folyik a harc, hanem a nemzeti gazdaság egész rendszerének megváltoztatásáért *in concreto*. Innen a német gyarmat-probléma saját-szerű helyzete, a melyre nyomatékosan *Delbrück* mutatott rá. A német közgazdaság fejlődése nem történhet kvantitatív szempontból. Csak 30–40.000 kivándorló van évente, míg Németország ugyanakkor több, mint egy millió idegen munkást vesz föl: lengyelt, ruthént stb. Tehát az országnak még munkásra van szüksége — ily népesedés mellett, a mi sajátos — de tanulatlan, nívoutlan munkásokat, míg fölös számban termeli a képzett, organisatorius elemet, mérnököt, chemikus, orvost, mezőgazdasági és ipari vezérmunkást. A kérdés tehát, világos, nem úgy alakul, mint a történet régebbi tömegvándorlásainál: hol lehet a kvantitást elhelyezni, hanem specialis kulturkérdéssé nő: hol alkalmazható a kvalitás, az értelem- és akaratemberék színe-java.

Ugyanez a probléma húzódik végig a közgazdasági kérdések mélyén. Németország, mely mint mondani szokás, tömeges cikkek gyártott, mely erejét, tőkét, ügyességét az „olcsó« cikkekre — azaz a világszükséglet egyformaságára, mondhatjuk, nívoutlanságára — alapította, ezen az úton nem fejlődhet naggyá. Nem szerzheti meg a földtől függetleníthető ama nemzeti jövedelmet, mely népszaporodásának megfelel.

Minthogy a XIX–XX. századbeli fejlődés nem egyéb, mint az európai cultura szétvetítése a Földfelület minden irányában, azaz az európai cultura decentralisatiója, természetszerű fejlődés lesz az, a midőn a Földfelület számos pontján erős culturalis góczpontok keletkeznek. A történelmi fejlődés viszont azt igazolja, hogy a legkönnyebben elsajátíthatók a gazdasági szempontok, a legkönnyebben kialakulnak a gazdasági önérdéküket felismerő társadalomcsoportok (Amerika, Japán) s így

föltehető, hogy a gyarmatosítás amaz ideálja, mely a XIX. század közepéről való, mely szerint a gyarmatok egyszerűen jövedelmet hajtó üzletek, ma már elavult. A gyarmatok maguk fognak termelni, mindenekelőtt pedig tömegcikkeket; az európai államok tehát csak akkor versenyezhetnének velük, ha oly olcsón termelnek, hogy — a szállításköltséggel megterhelve is — vevőkre fognak találni. Tehát nem a tömegcikké a jövő, a melyekkel egy terület csak — világtörténelmi szempontból — ideig-óráig árasztható el, hanem a minőség. A német közgazdaságnak át kell térnie a nemzeti jövedelemszerzés ama módjaira, melyet a minőség útján érhetni el. Fejlődni pedig — a minőség felé, nem más, mint a kulturális fejlődés maga.

A német ipari és kereskedelmi fejlődés erősen tudatos, tudatosabb az angolnál; míg az angol politika megelégedett egy egyszerű formulával, a *shop of the world* elvével, a mely kezdettől a minőség elvével indult útnak, addig a német fejlődés basisa szélesebb. Mint a világ ipari termelője, Anglia kezdettől fogva arra számít, hogy minőségben nem mérközhetni vele. Nem volt nyoma sem a félelemnek, egy megsemmisítő verseny előrelátásának — ez a szabad kereskedelem hangulati alapja, mely egészében a Napoleon leveretése utáni idők hatalmas Angliájának, splendid isolation-jének pszichikai eredménye. Az angol kereskedelem világmonopoliumot élvezett, de hogy *meddig* élvezheti, nem volt problematikus. A termelés útnak indult, de ki is merült a minőség elve keretében. Az ipari termelés büszke öntudata volt, de nem vált távoli előrelátás alapjává.

A német elv önálló s mozgékonyabb, mint az angol. Mindenekelőtt felismerte, hogy a század a tömegek kora, s így a tömegcikké. Az olcsó termelés be tudott hatolni az angol ipari termelés hézagaiba. A tömegárúk bámulatos expansiv erőt képviselnek, a minőség-árúkkal szemben a demokratikus elvet képviselik.

A német gyártásnak szélesebb funkcióját láthatjuk abban, hogy quasi együtt él a tömeggel: a mint a tömeg nő, fejlődik, egyszersmind standardja, cultur-niveauja is emelkedik s így hozzájárul a kvantitáshoz a minőség is. Németország ipari fejlődése így nem volt kénytelen egy-néhány cikkfaj merev schémájához ragaszkodni. Az angol fejlődéssel szemben szabadabban mozoghatott újszerűbb és gazdagabb árúskálán, elég ma arra gondolni, hogy minő hatalmas támasza a német iparnak a kémiai ipar, a drog-árúk gyors szaporodása, avagy inkább popularizálódása, a photoipar, a reprodukáló ipar, sőt mondjuk így: a könyvivar.

Az angol ipar ezzel szemben kezdettől fogva exclusivabb, quasi félreismerte az iparcikkek demokratizmusában rejlő ama következményt,

hogy az olcsó ipar egyszersmind *propagáló* ipar volt. Mert nyomon járt a szükségletek fejlődésével s az európai tömegstandard emelkedésével. A kereskedelem, mely mozgékonyan jár együti az iparral, felismerte a tömegpsyché billentyűszerkezetének törvényeit, nemcsak a hézagokat ismerte fel, hanem behatással volt fejlődésére. Hogy mit jelent a kereskedelem e progressiv actiója, még meg kell jelölnünk.

5. A kereskedelem és a tömegek culturája.

A kereskedelem actiója behatás az átlagemberre, ez pedig annyit jelent, hogy kapcsolatot teremtünk a szükséglet és késztermék között. Mivel e kapcsolat problémáját az elmélet kellőképp nem ismerte fel, sőt félreismerte, szükséges lesz igazolnunk, hogy az elmélet volt-e szük, avagy a gyakorlat volt természetes nyomokon járó, mely e kapcsolatra alapította minden kereskedelmi számítását. Ellentétbe kerülhattunk majd az elmélettel, a mely pedig eléggé megállapodott eredményekkel szolgált, így törekvésünk lesz különös tekintettel lenni épp azokra a nézetekre, melyeket a theoretikus vizsgálódás keretekbe, rendszerbe foglalt.

Azt mondtuk, hogy a kereskedelem — így a kereskedelmi imperialismus is — behatást jelent az emberre, annak szükségleteire. Ezzel a közgazdaságtan legelemibb fogalmára hivatkoztunk, a mely az elméletnek nézetünk szerint mindmáig leghalványabb fogalma maradt, mert csak első gyermeklépcsőül szolgált az elméleti felépítés céljaira. A közgazdasági gyakorlatban, a kereskedelmi versenyben pedig mi sem tűnt fel fontosabbnak, mint az: hol van szükséglet és hogyan elégíthetjük ki éppen mi. Az elmélet és gyakorlat eme elválása főképp onnan eredt, mint igazoljuk, hogy még a legújabb német közgazdaságtan is oly alapra épült, mely nem saját terveik szerint készült, az épületet mereven ráépítették egy idegen alapra; az elmélet még megtartotta azokat a mozzanatokat, melyeket az angol írók irtak „On wants“, a szükségletről. Látni fogjuk, ezzel igen jellemző sajátosság huzódott be a rendszer kapcsolataiba.

A német közgazdaságtan eme sajátosságai angol eredetűek; röviden a közgazdaságtan a vagyonszerzés tudománya. Az elméleti vizsgálódás merev schemát követ, mely — jellemző — egy külső, érzékileg elképzelhető utat követ végig: termelünk — forgalombahozunk — fogyasztunk. A vizsgálódás elején áll a „szükséglet“, mert egy teleologiai sorrendet csak ez alapon tudunk motiválni. A szükséglet az a panacea, mely megmagyarázza voltaképp a közgazdasági mozgást, a circulatiót. A szükséglet

igy nem csupán a gyakorlatban, hanem az elméletben is mindenütt ott van, a hol csak magyaráznunk kell.¹⁾ De sehol sem merül fel, mint önálló probléma; Smith, Mac Culloch s Millnél sehol sem találunk fejezetet róla s Marshallig hiába keresünk hasonlót, ki szintén csak annak hangsúlyozásáig jut el, hogy a szükségletek „rugékonnyak“; már valami, a mi organikus elemet jelent, nem pedig mechanikus jelleget. De ez organikus mozzanat még nem jelent genetikusan fejlődést.

Most össze kell az előbbivel hasonlítani a német közgazdaságtant, mely már problémát lát a szükségletben és eredeti sajátásra fogunk akadni. A probléma a rendszeresség követelményeképp alakul ki s a legújabb időkig ritkán jut más eredményre, mint különböző szempontból megejtett fáradságos és kevésbé termékeny²⁾ osztályozáshoz. Olvassuk a régiek közül pl. Hermann³⁾; fáradságos systematikán túl (melyek egyszerűen az ellentétes kizárásra épülnek) nem találjuk kiemelve az épület eme hordozó elemét, mint döntő mozzanatot; látjuk azonban, hogy az egész a systematika érdekei folytán került az elméletbe. Hermann 1832-ben irt; azóta sem történt azonban alapvető revisió. A nehézség abban áll, hogy újból át kell gondolnunk a régi rendszert, de fordított irányban, a mi a gondolat nem csekély adaptatív nehézségével jár.

Fel kell tételeznünk, hogy a cél nem a szükséglet kielégítése; fel kell tételeznünk, hogy szükséglet még nincs is. Miképp kell a közgazdasági tevékenységnek irányulnia, hogy legyen. Ez a kereskedelem-politika történeti problémája, ebből fog kiindulni a német kereskedelmi imperializmus is.

Valamely kapcsolatot mindig találtak e problémában épp a történeti iskola hívei a kereskedelem és cultura között. Gyakoriak az epithetonok, melyek a szükségletproblema jelentőségét kiemelik: „Die treibende Kraft“, avagy „Das allgemeine Agens (Conrad⁴⁾), mindezek azonban quasi ígérek, hogy majd a rendszerben tágasabb perspektívában érvényesül. „Alacsony culturfokon tanítja, szükségletek ébresztése az első követelmény a szorgalom emelésére“. Így azt sejtjük, hogy a szükségletek „ébresztése“ valamely culturmunka eredménye lesz, de hogy kik vezetik e culturfolyamatot, még nem is problematikus. Conrad, kit a sok

¹⁾ Sajátosképp hol úgy szerepel, mint ok, hol úgy, mint cél. A Böhm-Bawerk-elméletbe sajátosképp ellentmondásokat visz be. Lásd Közgazdasági Szemle 1912.

²⁾ Ezt hangsúlyozták többen, így Schmoller is Grundriss I. (1908.) 23. l. Es will mir scheinen, dass mit der blossen Einteilung der Bedürfnisse in einige Kategorien nicht viel gewonnen gewesen sei.

³⁾ Staatswirtschaftliche Untersuchungen, 2. Aufl. 1870. 78—103. l.

⁴⁾ Grundriss I. 8. kiad. 22. l.

közül alkalmas példának idézhetünk, mondja ismét: „A meddig az orosz paraszt csekély szükségletei mellett jól érzi magát, culturalis haladásra éretlen“. Ime, ismét új tény, fontos adat a tömegek életére, melyet ki kellene domborítanunk: a szükségletek nem „ébrednek“, sőt ha „ébresztetnek“ is, bizonyos akadályokon kell átküzdenünk magunkat. Mintegy „rendszer“ kell áttörnünk új szükséglet érdekében, a mely a tömeg bizonyos vis inertiójából következik, majdnem pressiót kell gyakorolnunk tehát. Emlékezhetünk Lassal kifakadására is, az átkozott nyárspolgár ellen, mely nem akar szükségletnélküli életéről lemondani s így haladásra képtelen.

A történeti iskola fejéhez, Schmollerhez is fordulhatunk, ki röviden, bár bizonyos conventionalismus érzetével említi: „szükségletek kielégítése, mint *mondják*, (sic) célja minden gazdaságnak; a szükségleteket, mint minden gazdasági cselekvésnek és minden gazdasági termelésnek a kezdőpontját *vették* fel, — a mi teljesen igaz“,¹⁾ teszi hozzá, megerősítve, holott bizonyos kétséget is sejtünk kijelentésében.

A régi elmélet legjellemzőbb suppositiv tétele az volt, hogy szükséglet van. Hogy ez hypothesis-e vagy nem, nem gondolkodtak róla. Conrad említi, hogy Smith és iskolája hamis nézetnek hódolt, a meny nyiben a szükségleteket hosszú korokon át azonosnak tekintette. Ézzel szemben meg kell jegyeznünk: azonosnak tekintette és pedig ép azért, mert általában nem hozták kapcsolatba a korrallal. Emlékeznünk kell, hogy a classikus közgazdaságtan a XVIII. században alakulva ki, éppen e század felfogását vette föl az elméletbe — nem tudatosan, sőt a tudatlanság capillaritása alapján!

A XVIII. század pedig a l'homme machine-ből, a mechanikus emberből indult ki; az emberi életben gépszerűséget lát, a szükséglet is gépszerű, mechanikusan előáll, mint a test szükségletei, az éhség, mechanikusan újra meg újra éled s mechanikus nyomást gyakorol az emberi cselekedetekre: újra, meg újra ki kell elégíteni. Az egyének története nem egyéb tehát, mint körforgás a szükséglet körül, mely folytonosan ismétli magát. Ehhez járult a felfogás, hogy 1. a szükséglet valami meghatározott egész, űr, melyet be kell tölteni, 2. mint az emberi természetnek, életnek törvényszerű (természetiörvényszerűséggel fellépő) követelménye, mint valamely idegen hatalom, a közgazdaság fölött áll. Így mondhatjuk, a közgazdaság egy kivüle húzott mechanikus szükséglet-vonalhoz van hozzáköive. Innen van viszont az is, hogy a közgazdaságtan ez egyoldalúan superponált elemet, a szükségletet még akkor sem tudta magába olvasztani, midőn történeti irányt vett, mert idegen-szerűnek érezte.

¹⁾ Grundriss der allgem. Volkswirtschaftslehre, 7—10. ezer, I. 23.

Amaz elmélet, a classikus gazdaságtan e hagyománya tehát mechanizmust hozott be az elméletbe, a szükségletet, mint térbeli űrt, annak ismétlődését, mint természettudományi kategóriát. Typikus példája ez annak, hogy ha korunkat meg akarjuk érteni, mily gyakran vissza kell nyulnunk a XVIII. századba, mert azt látjuk, elméleteink onnan valók, sok lényeges elemükben, a gyakorlat pedig régóta más irányban halad.

A XIX. századnak az előzővel szemben álló gondolata, az organikus élet gondolata, melyben nem ismétlődés, hanem fejlődés van. Így a szükséglet is fejlődik, a mennyiben újra alakul s követi a történet egyre magasabb stádiumait. A szükséglet együtt él az emberrel, mert benne él; ugyanabban a fejlődésvonalban mozog, melyben az ember fejlődése az élet. Fejlődésben, progressivításban van, soha vissza nem tér, előrehalad irreversibilisen, mint az emberi élet, mely a gyermekből szükség szerint férfit nevel. A szükségletét eme felfogásba állítva nevezhetjük a *szükséglet egyirányú progressivitása* elvének. Nem mondjuk tehát, hogy a szükséglet „előáll“, avagy „ébred“, hanem azt, hogy a történeti fejlődés egyirányú differentiálódását követi.

Ama felfogás tehát, mely szerint a szükséglet egy, a közgazdaság superponált irányzókeréke, nem más, mint a közgazdaság *naturalista* basisa. Független a közgazdasági élettől, munkától. Mi pedig azt állítottuk, hogy függ a közgazdasági munkától (kereskedelemtől), hogy történeti, ténybeli productum (nem naturalista valami), s hogy a szükséglet emelkedése, differentiatioja ép a közgazdasági munka eredménye, nem pedig fordítva, a közgazdasági munkának az oka, hajtóereje (das allgemeine Agens). Mint magyarázó panacea kényelmes functiót végez gondolkozásunkban, de ép azt nem magyarázza meg, a mi szintén problema: önmagát, önmaga fejlődését, mely reálisok nélkül nem jó létre.

Csak ez előzmények után térhetünk át tulajdonképeni tárgyunkra. Szükséges volt ez azért, mert a kereskedelem szóhoz a közfelfogásban még mindig oly árnyalatok tapadnak, a melyek teljesen elhomályosítanak a kereskedelmi imperialismus fogalmát és értékét, ha e tévedést előzetesen el nem oszlainók. Az új kor hajnalán, a reformatio korában hangzottak el a legerőteljesebb Catilina-beszédek minden kereskedelem csatlárdsága és tökéletes haszontalansága ellen. Ebből a stádiumból teljesen még ma sem tudtunk köztudatunkba átmenni a kereskedelem modern felfogására. Láttuk, nyomok maradhattak, mert még az elmélet is — melynek kötelessége a köztudattal szemben messze előljárni — öntudatlanul megőrzött „classicus“ hagyományokat, azaz relictumokat a XVIII. századból. El kell hagynunk e stádiumot, hogy a modern kereskedelem szellemét megérthessük.

Ép a történeti közgazdaságnak kellett volna a legnyomatékosabban rámutatni a történelem azon tényére, a melyet unalomig ismételve olvashatunk, hogy a kereskedő a cultura hordozója. Mondhatnók, mert szükségleteket alakít. Nem teremt, de egy organikus folyamatot indít meg; czélja mindenekelőtt a szükséglet kipuhatólása és fejlesztése. Kereskedelempolitikailag a kiindulás nem az, hogy nincs mit fogyasztani, tehát termelni kell, hanem az, hogy van mit fogyasztani, de mikép kell felkeresni a szükségletnek — mondhatnók — telephelyét. Mikép kell kapcsolatot hozni létre a cikk és ember közt? Ismét tévedés feltenni, hogy ha szükséglet van, erre már alapíthatunk. Kérdés, milyen az, megfelelő-e a cikknek; ha nem, lehetőleg a szükségletet fogjuk alakítani, nem pedig a cikket. Ez a sajátos felfogás csaknem ismeretlen a közgazdaságtani elméletekben. A cél tehát: átalakítani a szükségletet, azaz az embert.

Nem a szükséglet az, melynek függvénye a közgazdaság, hanem a közgazdaság az, melynek függvénye a szükséglet, az ember. Nem a szükséglet az, a melynek mint természettörvénynek, mechanikusan eleget „kell“ tenni, melynek „szolgálni kell“,¹⁾ hanem fordítva. Az elméletnek merev és egyszerű schémája van, egy szükséglet-mechanismusra támaszkodik. Végre is igen primitív gondolat az, mely szerint a szükséglet kielégítése az ok (a gazdasági cselekvés oka), a szükséglet kielégítése a cél (a gazdasági cselekvés célja). Ebből látni, hogy az elmélet végtelenül semmitmondó gondolatot tünt meg a szükséglet ama fogalmában. A gyakorlat életteljesebb folyamatot lát maga előtt, a mely valóban egy teleologikus folyamat lesz, nem pedig mind a kettő: ok is, cél is. A szükséglet nem valamely természeti szükségességgel előálló úr lesz, melyet be „kell“ tölteni, hanem oly valami, a mit létrehozunk, „hogy“ betölthessük. A szükséglet így egy actió eredménye.

Valóban a mai Európa forgalmának túlnyomó része oly cikkekkkel foglalkozik, a melyek oly szükségleteket elégítenek, melyeket maga a kereskedelem hozott létre. Mert átalakította az embert.

Szükséglet annyi, mint az ember; a mint az ember sem a XVIII. század l'homme machine-ja, hanem a XIX. század organikus embere, úgy a közgazdaság alanyai sem azok, mint angol felfogásban. A szükséglet nem más, mint az *életniveau inventára*, tehát fejlődő valami.

A kereskedelempolitika célja nem csupán az, hogy quantitással árasszon el meglévő szükségleteket, sem az, hogy fokozza azokat quan-

¹⁾ Schmoller i. m. 25. jól jellemzi az érvényes felfogást, melylyel ellentétbe jöttünk: wir sehen in dem grossen wirtschaftlichen Mechanismus, *der unsären Bedürfnissen dient*, die in die Aussenwelt verlegte Projektion innerer Vorgänge.

titative, hanem hogy egyenesen új szükségleteket termeljen, azaz fejlesszen. A szükséglet nem ébred, hanem ébresztetik. A közgazdasági folyamat, ama circulatio — a régi elmélettel szemben bizonyára szokatlan — a „van“-ból indul ki. Ezt forgalomba hozzuk, nem hogy betöltsünk egy ürt, fogyasszunk, hanem, hogy vele termeljünk, alakítsunk, fejlesszünk szükségletet és szükségleteket. Valóban a világtörténelem nem volna más, mint végnélküli ismétlődés, ha az úgy nem volna.

A fogyasztás nem befejezése a folyamatnak, hanem fontos átmeneti pontja. Fogyasztunk, s ezzel a régebbi közgazdasági systematika véget ért. Ellenkezőleg, fogyasztunk — s itt van a teleologiai vonal érdekes átmeneti pontja — avégre, hogy magasabb szükséglet-rendszer álljon elő. Nem kereskedelempolitikus az, kinek actióiba nem olvadt bele e motivum. A szükséglet az ember, a szükséglet niveauja az ember niveauja; a cél: a niveau, a szükségletet emelni.

Az a kereskedelempolitikai szempont nem egyoldalú, mint a klaszikus gazdaságelmélet egyszerű, vagyonszerzés- és forgalomélete, hanem genetikus, progressiv. A közgazdasági tevékenység célja nem az anyagi termékek bizonyos halmaza, a vagyon, hanem az ember. A közgazdaság nem fog depersonifikáltatni, mint az angol felfogásban. *Célja: a magasabb életformájú ember, a történeti fejlődés.*

Ezért volt szükségünk elméleti intermezzora, mert nem az elméletet van szükségünk jelen problémánk kapcsán megjavítanunk, — momentan egy kor, imperialista kor jelleméről szólván, — hanem szükségünk volt a kereskedelem perspektíváját megvonnunk s megtisztítanunk épen attól a jellemétől, mellyel a köztudat felruházta, annál inkább, mert nemcsak ellene nem működött az elmélet, hanem épen megerősítette véleményében; abban, hogyha a közgazdaságnak célja a vagyonszerzés, méginkább az a célja a kereskedelemnek.

Célja: az ember, a fejlődés, az életniveau. A kereskedelem: tudatos actió épen ebben az irányban. Nem „általános agens“ tehát, mint a közgazdaság hajtókereke, hanem specialis agens, mint a szükséglet-fejlődés leghatalmasabb előmozdítója. E felfogásban kereskedelempolitika = szükségletpolitika és pedig progressiv irányban. Említjük újból, egyik leghatalmasabb agens, de nem az egyedüli, s itt kell összekapcsolnunk a társadalom szempontjával.

A kereskedelem ma a tömegekre van hatással, nem pedig az egyénre. Az iskola is szükségleteket képes létrehozni, s ennek az iskoláztatásnak sajátos kereskedelempolitikai jelentőségét ma már fölismerték.¹⁾ Az iskola azonban: 1. csak bizonyos korban, azaz a gyermeki fejlődés stádiumában van hatással; 2. csak bizonyos irányban és

¹⁾ V. ö. német iskolák a Keleten, Rohrbach 1. m. 204. s. köv. 1.

3. egyénekre. A tömegek, a később alakuló szükségletek nagy halmaza a kereskedelem szükségletpolitikájától függ. A kereskedelem végtelenül fontos társadalompolitikai szempontból, mint a tömegek szükségletének s ezzel életmódjának, culturájának befolyásolója.

6. Progressiv kereskedelem és cultura.

Az a kereskedelem, mely törekszik progressiv irányban befolyásolni a társadalomfejlődést, a legjelentősebb culturtényezők egyike. Megragadja az embert, beléhatol, oda, mely legjobban meglánczol, bizonyos cultur-systemába foglal: szükségleteinkbe. A szükséglet evolutiója maga az ember-evolutio. A történeti stadiumok a szükséglet stadiumai, a közgazdaságtan tehát történeti tudomány. Ha vizsgáljuk a német culturát a kereskedelmi imperializmussal való összefüggésében, azt látjuk, hogy e cultura exponense a történeti világnézet.

A német közgazdaságtan így indul meg már Listnél, történeti alapon. A német társadalomnak nagyobb történeti culturája jut itt kifejezésre — egy magasabb synthesis, mely az angol culturában nem jött létre. Az angol felfogás empirista, térbeli elemet vitt a közgazdaságba s mechanikus mozzanatokat; a termelés fogalma is sokáig térbeli (helytelenül „anyagi“) javak termelésére szorítkozott, a minnek sok egyoldalúság lett a következménye.¹⁾ Listnél éles reactiót látunk épp ezzel szemben; tétele röviden: a közgazdaság actiója mindenekelőtt a termelő erő, az ember termelésére irányuljon. Az emberi életformák, a szükséglet niveauja a szükségletet nem térbeli, quantitativ, hanem minőségbeli alakulatnak mutatják be. A közgazdaság azt vizsgálja, mikép fokozható ama standard, de a mellett fokozódják a termelő erő. Az angol közgazdaságtan csak az élvezhető tárgyak, a vagyon növekvését vizsgálja.

Utalunk arra, hogy az újabb időkben is történt jellemző: a német (philosophiai) idealismus és a közgazdaságtan között — elég Schultze Gaevernitzre gondolnunk — bizonyos kapcsolat jött létre, a mely ha nem is vált a közgazdasági rendszer lényeges előmozdítójává, de voltaképp reactio mégis az angol felfogás ellen. Az economic man abstract fogalmával — mely aligha más, mint egy akkor ügyes, rationalis kereskedő typusa, tehát voltaképp ideál — szembehelyezték az Überwirtschaftsmensch fogalmát.

Az angol közgazdaságtanban ma is egy Marshall matematikai, a németben a Schmollerianus történeti iskola jut domináló szerepre.

A német közgazdaság a gyakorlatba nem vette át az elmélet egy-

¹⁾ *Cannan* mintaszerűen analysálta e felfogásokat.

oldalúságait. Hangsúlyozzák, mindenekelőtt szükséges az egész embert áthatni magasabb culturtartalommal.¹⁾ Ha az igények fejlődnek — s ezek *tartósan* csak culturalis fejlődés útján alakulnak — fejlődhet a közgazdaság, ipar és kereskedelem. A gyakorlat valóságérzéke lép itt előtérbe: sorrend nem a szükséglettől a forgalomig jutni, hanem a forgalommal a szükségletre hatni. Az elméleti sorrend (ipar, kereskedelem, fogyasztás) természetszerűnek látszik, éppen helyesen — mert ez a logikai sorrend, a prius. Más azonban az időbeli sorrend, a gyakorlati problémák sora, hol — ismét természetszerű — a forgalmon kezdjük, mely az épp meglévő ipari termékekkel indítja meg processusát, melyet jeleztünk. Így lesz célunk a kész ipari termék után azok „moralis hódítása“.

Miután a szükséglet nem ok, hanem cél, meg kell említenünk, hogyan kell pótolnunk a közgazdasági munka eredetére vonatkozó gondolatunkat. A történelem épp azt igazolja, hogy a szükséglet közgazdasági munka nélkül *nem* fejlődik; bizonyítja a primitív népek egész sora, fel, az orosz parasztig. Régi szükségletelméletünk, mely szerint szükséglet az ok, egy elavult individualis, sőt mechanikus psychologia alapján áll; megokolni igyekszik minden egyes ember munkáját azzal, hogy *neki* vannak szükségletei.

Ezzel szemben, itt csak röviden, egy collectiv szempontot kell kiűznünk. A történelem azt igazolja, hogy a szükséglet önmagától nem fejlődik, hanem fejlesztetik, mint culturproductum. De a mi áll a szükségletre, áll az emberre, áll a munkára is. A munka, mint a közgazdasági fejlődés alapja, szintén nem fejlődik magában — Bücher régen rámutatott, hogy a primitív faj gondtalan és előre nem látó. A munka szintén culturproductum.

A szükséglet mint logikai ok (prius) látszik az egyén ösztönzőjének, holott a de facto ösztönző más: a közösség. Történetileg a fejlődés vezérfonalát is a közösségből kell levezetnünk: társadalomtöredékek, rétegek, államok azok, melyek *munkafegyelmet* hoznak létre. Történetileg a szükséglet is, a munka is ama munkára fegyelmező közösség műve. Ma is az.

Ha felismerjük az elmúlt századok társadalomstructurája s a maínak hasonlóságát,²⁾ látni fogjuk, hogy munkára fegyelmező tényező azelőtt a rendiség, ma a tőke.

¹⁾ V. ö. Rohrbach i. m. Moralische Eroberungen cz. fej.

Az a munka, melyet eredetében sem magyaráztunk a classikus gazdaságtan analogiája szerint, nem egyéni szükséglet kielégítésére szolgál, hanem a közösségnek, a társadalomnak. A közgazdasági munka is — imperialistikus irányban — társadalmi missió és egy sajátos culturtartalommal telik meg, mely a német culturának sajátja a XIX. században: egy történeti, genetikus világnézettel. „Nem lehet kétségünk aziránt, hogy mindenesetre minden területet, melyen befolyást akarunk gyakorolni, a német gondolat legnemesebb értelmében, egy culturalis áthatásban kell részesítenünk“, mondja a közvélemény egyik legnépszerűbb tolmácsa.¹⁾ Eine kulturelle Durchdringung — egészen más, mint a „piacz kiterjesztése“, avagy „a hatalom rationalis gyakorlása a jövő nyugalmaért s jólétéért“. Benne van az egész XIX. századbeli német, progressiv, történeti cultura, melynek tétele volt kezdettől, hogy a kereskedelem több, mint kereskedelem, a közgazdaságtan több, mint a vagyongyűjtés tudománya. Célja is, eszköze is a progressiv ember. Ebben az értelemben mondhattuk, hogy világpolitikájának jelleme: progressiv kereskedelmi imperialismus.

Dékány István.

¹⁾ Der deutsche Gedanke in der Welt, 184. 1.

A nők biztosításáról.

Ha eddigelé a biztosításról a nőkkel kapcsolatban szó volt, ezalatt az esetek túlnyomó részében az volt értendő, hogy a férfi biztosította életét a nő javára. Vagyis a nő a biztosítással kapcsolatban úgyszólván bizonyos passiv szerepet játszott, amennyiben ő képezte a biztosítással szándékolt gondoskodásnak a tárgyát. Ez arra a körülményre magyarázható, hogy a nő és különösen a feleség a multban aránylag igen kis számban volt u. n. önálló gazdasági alany, aki a háztartáson kívül valamelyes termelő ill. kereső munkát végzett volna. Vagyis az eltartottak csoportjához tartozott és így az eltartó kötelessége volt, — és kötelessége ma is — hogy gondoskodjék arról, hogy az ő netáni halála vagy keresetképtelensége esetében, az asszonynak meglegyen a megélhetési lehetősége. Az asszony háztartási és nevelői munkájának gazdasági értékeléséről, mert ennek eredménye kézzelfogható módon talán nem annyira nyilvánul meg, mint másfajta foglalkozásé, azelőtt szinte alig volt szó. (Ma már e tekintetben észrevehető javulás mutatkozik.) Így hát a nőnek általában eszébe se jutott, hogy saját maga kössön biztosítást, legyen az testi épségének véletlen megzavarása, avagy életének elvesztése esetére.

Azóta azonban, hogy a középosztály női is mindinkább belekényszerülnek az önálló gazdasági munkába és így napról-napra növekszik azoknak a nőknek a száma, akik immár önálló gazdasági, vagyis kereső, ill. termelő alanyok, a helyzetkép lényegesen megváltozott. Különösen megváltozott pedig a mostan dúló rettenetes háború kitörése óta, a mikor a csatatérre szólitott férfiak igen nagy részének munkáját az asszony volt kénytelen átvenni, nem csupán azért, hogy ezzel önfentartását biztosítsa a kereső férfi távolléte alatt, hanem azért is, mert közgazdasági életünk a munka folytonossága, a termelés zavartalansága érdekében egyenesen rászorult a nő közreműködésére, a mely nélkül a polgári élet nagyobb zökkenés nélkül való folytatása egyszerűen elgondolhatatlan lett volna.

Hogy mekkora arányt ölt a nő térfoglalása a háború óta az u. n. férfiiparokban, ezt legjobban igazolja a Reichsarbeitsblatt egy kimutatása, a mely szerint a munkásnők száma Németországban :

a bányászatban	100·6 ⁰ / ₀ ,
a vas- és fémiparban	158·3 ⁰ / ₀ ,
a gépiparban	453·2 ⁰ / ₀ ,
a kémtai iparban	234·2 ⁰ / ₀ -al emelkedett.

Hasonlók a tapasztalatok a női munka elterjedése tekintetében nálunk Magyarországon is. Vannak iparágak pl. a konzervgyárakban a bádogdobozok készítésénél, a hol a nők a férfiakat teljesen kiszorították. Mintegy 600—650-re tehető a budapesti gépgyárakban is azoknak a nőknek száma, akik olyan munkát végeznek, a melyeket azelőtt csak férfimunkások végeztek. Az asztalosiparban, a szabóiparban, a bőr- és cipésziparban, valamint más, itt felsorolni nem kívánt iparokban is a nőmunkások száma igen jelentékenyen megszaporodott. Statisztikai felvételek erről nálunk nyilván majd később készülnek.

Azonban, mint jeleztük, nemcsak a munkásosztály nőinél tapasztalható ez a mostani különösen erős beözönlés a különböző munkaterületekre, hanem a középosztály nőinél is megállapítható, hogy ezek száma a gazdaság és kereskedelem összes munkaterein állandóan és erősen növekszik.

Nagyon természetes, hogy mindazon alanyoknál, a kik önálló termelő, illetve kereső munkát végeznek, a melynek anyagi hozadéka az illetők saját, de azonkívül hozzátartozók megélhetésének is alapját képezi, meg kell születni annak a gondolatnak, vajjon mi történik akkor, ha akármilyen oknál fogva munkaképtelenné válnak, vagy pláne életüket veszítik el. Erre a kérdésre pedig felelet gyanánt azonnal jelentkezik a *biztosítás* lehetősége, a melyet ez alapon a jövőben természetesen és szükségképen saját magukra nézve a nők is sokkal nagyobb mértékben fognak igénybe venni, mint azt eddigelé tették.

Tulajdonképen a biztosítás fontosságának a közönség részéről való átértése felől a statistika szomorú képet nyújt. Áll ez különösen az ú. n. személyi biztosításra nézve. Magyarországnak az 1910-iki népszámlálás szerint 20,800.000 lakosa volt. Ugyanakkor az összes életbiztosítottak száma Magyarországon nem volt több 591.000-nél, a mi nem egészen felel meg 3⁰/₀-nak. Az összes balesetbiztosítottak száma 1910-ben pedig nem volt több 44,103-nál, a mi viszont alig valamivel több ²/₁₀⁰/₀-nál. Nem lehet tehát szemrehányást tenni a dolog meg nem értése miatt a nőknek, a kik az összes életbiztosítottaknak kb. 10—15⁰/₀-át

— egyenlő az összes női népesség kb. $\frac{8}{100}$ -ával — a balesetbiztosítottaknak azonban ennél sokkal kisebb százalékát szolgáltatják. A teljesség kedvéért egyébként megemlítendő, hogy az összes életbiztosítottak száma 1913-ban 765.908-ra, az összes balesetbiztosítottak száma pedig 56.357-re emelkedett. Ézzel szemben azonban meg kell állapítani azt is, hogy a magyar birodalomban a kereső férfiak száma 6,700.000-nél, a kereső nők száma pedig 2,200,000-nél több. Ha ezekből le is számítjuk a gazdasági cselédekét és egyéb munkásokat, vagyis általában az önálló biztosításra kevésbé alkalmas kontingenst, még akkor is sokkal nagyobb száma marad fenn az önálló biztosításra képes kereső férfiaknak és kereső nőknek, semhogy a biztosítottaknak előbb jelzett számát ne kellene elszomorítóan szegényesnek minősítenünk.

A biztosított férfiak és nők arányát egyébként élénken illusztrálja a magántisztviselők nyugdíjegyletének biztosított állománya is, a mely 3.301 férfit és összesen 215 nőt számlál. Vagyis a nők az összes tagoknak 6·1-nél valamivel nagyobb százalékát adják. A nyugdíjra biztosított összeg azonban csak $4\frac{4}{100}$ -át teszi a nőknél az összes tagok biztosítási összegének.

Németországban az életbiztosítás elterjedtségének már egészen más a képe. Ottan a 32 millió férfi és 32,800.000 nő, vagyis összesen 64,800.000 lakosra 1910-ben 10,425.000 biztosított esik, a mi több mint $16\frac{0}{100}$ -nak felel meg, a mi alig $3\frac{0}{100}$ -os arányunkkal szemben. Németországban azonban a biztosított nők aránya is nagyobb, mint nálunk.

Az eddig elmondottak némiképen rávilágítanak a biztosítás intézményének, nevezetesen a személybiztosításnak általános körülményeire és azokra a gazdasági és sociális okokra, a melyek különösen a nőknek a biztosításban való csekély részvételét magyarázzák. Most nézzük, hogyan itéli meg a biztosító technikai szempontból a nőt mint *kockázatot*.

Vegyük szemügyre előbb a *balesetbiztosítást*, a melynél a kockázattal megítélés alapját képező körülmények szembetűnőbbek és így könnyebben áttekinthetők.

A balesetbiztosítás tudvalevőleg háromféle lehetőségre terjed ki. A baleset által okozott halál, a rokkantság és a muló keresetképtelenség esetére. Hogy a biztosító a biztosításra kerülő alanyokat milyen kockázatnak tekinti, ez kifejezésre jut abban a díjban, a melyet a biztosításért követel. Pl. a tisztviselő az első, vagyis legalacsonyabb díjosztályba tartozik. Egy állatorvos, a kinek foglalkozása az állatok körül már nagyobb veszedelmet foglal magában, a hatodik osztályba; automobilvezetők a nyolczadik osztályba tartoznak. Balletszemélyzet, a melynek foglalkozása (színpad, táncz) szintén többféle baleset veszedelmével van egybekötve,

csak kivételes esetekben fogadható el biztosításra, s így felsorolhatnánk a különböző foglalkozások köréből sok példát, a mely mind azt igazolja, milyen érzékenyen és finoman, egész kis árnyalatokra kiterjedően alkalmazkodik a díjtétel az illető foglalkozás veszélyességéhez.

Már most az összes foglalkozásokra nézve úgy áll a dolog, hogy a mennyiben nő folytatja azokat, ez a kockázatot, az illető foglalkozásban rejlő veszélyen felül, ma is érvényes biztosítástechnikai megállapítás szerint, általában még egy grádussal fokozza. És ennek, mint első tekintetre látható, van is valamelyes alapja. Ha vesszük csak magát a nőnek a ruházkodását, úgy kétségtelenül be kell ismernünk, hogy a szoknyaviselet a szabad és fesztelen mozgást sokkal kevésbé teszi lehetővé, mint a férfiak nadrágviselete. Látjuk is, hogy sportoknál a nők is rendszerint vagy a szokottnál sokkal rövidebb szoknyát, de igen sok esetben nadrágot öltenek. Ez a belátás birta pl. rá a berlini Stadtbahn igazgatóságát arra, hogy különösen a háború óta alkalmazott női kalauzai számára nadrágos egyenruhát rendelt el, mert tapasztalta, hogy a gyorsan száguldó vasutnál, a ki- és beszállás lebonyolításának gyorsaságánál, az ajtók hirtelen kinyitása és becsukása alkalmával minduntalan bajok származtak a szoknya fennakadásából, a mi természetesen gyakran baleseteknek is lett az okozója.

A szoknyaviselet megszokása azonban éppen úgy, miként a leánygyermek eddigi testi nevelése, általában lefokozza a nő mozgékonyosságát és így általános mozgékonyága is csekélyebb a férfiénál. Ettől eltekintve azonban számolni kell a nőnek specifikus nemi sajátosságaival, különösen az anyaság állapotával, a melynek ideje alatt nemcsak, hogy a rendesnél még sokkal kisebb mozgási képesség felett rendelkezik a nő, hanem tekintettel kell lenni arra is, hogy ilyenkor bármilyen baleset sokkal súlyosabb következményeket is von maga után, mint a normális állapotban levő asszonynál, vagy férfinél. Igaz, hogy a nő biztosítása a terhesség ideje alatt rendszerint szünetel. Ámde az áldott állapotot az első hónapokban gyakran alig lehet konstatálni, másfelől pedig a szülést követő időszakban, a mikor a biztosítás már ismét érvényes, a nő organismusának ellenálló képessége még mindig kisebb a rendesnél s tehát balesetek szempontjából nagyobb kockázatot involvál. Innen van az, hogy általánosságban az asszonyra vonatkozólag egy osztálylyal magasabb díjtétel van kijelölve az ugyanolyan foglalkozású férfi díjtételénél. Vannak ugyan a balesetbiztosítási tarifában, a melyet kb. az összes magyarországi balesetbiztosító társaságok használnak, egyes kivételek is e szabály-alól, ezeket azonban felesleges volna itt részletesebben érinteni, mivel a lényeg általában a fentjelzett megítélésben jut kifejezésre.

Ha azonban a díjképzésnek ezen elmondott és tárgyilagosan meg-

okoltnak látszó gyakorlatával szemben vizsgáljuk már most a balesetbiztosított nők biztosításának lefolyását károk szempontjából, úgy azt kell megállapítanunk, hogy ez várakozáson felül igen kedvező. Igaz, hogy a balesetbiztosított nők száma, a kik leginkább az önálló foglalkozású asszonyok köréből kerülnek ki, *rendkívül kicsi* és talán éppen azért a megfigyelési anyag nem teljesen mérvadó, de mégis alig lehet eltekinteni attól a tapasztalattól, a mely szerint ezeknél a biztosított nőknél balesetkár aránylag igen ritkán fordul elő.

Az egyénenkénti balesetbiztosításnál tett eme tapasztalatot igazolni látszik az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztárnak 1912. évi jelentése, a mely szerint a baleset ellen biztosítva volt 815.413 férfira 41.157 baleset esett, a mi egyenlő 5⁰/₀-kal, a 114.415 biztosított nőre esett balesetek száma azonban csupán 2.072 volt, a mi 1·8⁰/₀-kal egyenlő. Látható tehát, hogy a nők balesetének a száma aránylag kb. $\frac{1}{3}$ -át teszi csupán a férfi-baleseteknek.

Lehetséges, hogy ennek magyarázata abban is rejlik, hogy a nőket a különféle üzemekben nem alkalmazzák éppen azok legveszélyesebb munkáinál és hogy a férfiak nagyobb balesetarányának az alkoholfogyasztás is egyik tényezője. Ezek a körülmények azonban mindenestre ellensúlyozzák azt a különbséget, a mely egyébként a nő hátrányára mutatkozik, éppen ezért igazságos is, hogy a pénztár nem szed a nőktől magasabb járulékokat, mint a férfiaktól. Ez a felfogás azonban talán hasonló megfontolásra indíthatná a magánbiztosítási intézményt is, annál inkább, mert mint jeleztük, eddig a tapasztalatok a nők balesetbiztosítása körül igen kedvezőek voltak és a férfiakénál magasabb díjtételt alig igazolták.

Az életbiztosításnál ismét más szempontok nyomulnak előtérbe. Az életbiztosítási díj megállapításának alapját a halandósági tábla képezi, a mely statisztikai megfigyelések alapján megállapítja, hogy az emberek a különböző korokban milyen arányban halnak el.

A halált tudvalevőleg senki sem kerülheti el, de hogy az mikor következik be az egyes embereknél, ezt előre meghatározni pontosan nem lehet. Azt azonban a nagy számok törvényénél fogva igenis sikerült megállapítani, hogy az egyes koroknak hozzávetőlegesen mekkora az elhalálozási aránya, vagyis sikerült felderíteni azt a törvényszerűséget, a mely az emberek elhalálozásának rendjében uralkodik. Természetesen ez a törvényszerűség is különböző országok és nemzetek és az országokon belül annak különböző vidékei szerint bizonyos eltéréseket mutat. Befolyással van arra az éghajlat, foglalkozás és a jólétnek bizonyos foka, nemkülönben az is, hogy házas vagy nem házas csoportokról van-e szó és még más többféle ilyen körülmény. De mindezek

felül van egy általános rendszeresség, a melyet az életbiztosítás díjképzésének alapjául el lehet fogadni. A hol azután egyes esetekben az illető személy körülményei az általánosnál kedvezőtlenebb elhalálozási valószínűségekre engednek következtetni, ottan az előálló aránytalanságot pótdíj megállapításával lehet corrigálni.

A mi már most a nőt illeti, az a kérdés, vajjon a nők elhalálozási rendje azonos-e a férfiak elhalálozási rendjével. Erre a kérdésre nemmel kell válaszolni, a mint ezt a különböző vizsgálatok, statistikák és halálozási táblázatok mutatják, anélkül azonban, hogy ez a nők halandóságának általában kedvezőtlenebb arányát jelentené.

A Magyar birodalomra vonatkozólag 1913-ban felvett statistika szerint azt látjuk, hogy az 5 esztendő korig a nők elhalálozása kisebb, a 6-iktól egészen a 39 esztendő korig bezárólag viszont a nők halálozási aránya nagyobb a férfiakénál. A 40-ik évtől egészen a 70-ik évig ismét a nők elhalálozási aránya kisebb. 70-en felül egészen 100-ig ismét a nők elhalálozási aránya nagyobb.

Körülbelül hasonló arányokat mutatnak a magyarországi halandósági táblázatok számadatai, a melyek 18 társaság 1876 január 1-től kezdődő 25 éves anyagának megfigyelése alapján készültek. Ezen halandósági táblázatok szerint, a melyeknek megfigyelési kora a 20-ik életévvel kezdődik, a 20-tól a 42-ik évig bezárólag a nők halálozási aránya nagyobb a férfiakénál. 43-tól fogva 78-ig bezárólag kisebb a nők halandósága, 79-től kezdve pedig végig ismét nagyobb a férfiakénál.

A németországi általános halandósági táblázatok szerint a nők elhalálozási aránya következőnek mutatkozik: a 4-ik évig kisebb, 4—17-ig nagyobb, 18—24-ig kisebb, 25—34-ig nagyobb és 35-től végig az egész életkoron kisebb a férfiakénál.

Nagyjából hasonló képet nyújtanak csaknem az összes külföldi halandósági táblázatok, a mennyiben úgy Angliában, Franciaországban és Olaszországban, nemkülönben Belgiumban, Hollandiában és Svédországban az első életévekben a nők halandósága kisebb a férfiakénál, míg azután az 5-ik és 17-ik év között ismét nagyobb amannál. Mindezekben az országokban viszont a magasabb korú nők halandósága is kisebb a hasonló korú férfiak halandóságánál. Breiter német matematikus szerint joggal feltehető tehát, hogy ez a fiatal korban meglévő nagyobb és a magasabb korokban tapasztalható kisebb halandóság egy mindenütt állandóan jelentkező sajátossága a női nemnek.

Nem minden államban azonban egyformák a különbségek a férfiak és a nők halandósága között a 3-ik és 4-ik évtizedben. A 26—34-ik életévek között csupán Németországban, Olaszországban, Ausztriában, Magyarországon és Hollandiában nagyobb a nők halandósága mint a

férfiaké. Belgiumban és Franciaországban ezzel szemben csak a 26-ik és 28-ik életév között hal meg több nő mint férfi. Ellenben Angolországban, Svédországban, Massachusetts államban a 22-ik évtől kezdve egészen az életkor végéig a nők halandósága állandóan mögötte marad a férfiak halandóságának. Általában a nők nagyobb halandóságát a 25-ik és 30-ik életév között azokra a követelményekre vezetik vissza, a melyeket ezen időszakban a nők nemi élete támaszt az organizmussal szemben. Ha ez a feltevés helyes, akkor az asszonyokat Franciaországban, Belgiumban, Svédországban és Massachusetts államban bizonyára legkevésbé veszi igénybe az anyaság. És csakugyan, ha az erre vonatkozó számokat vizsgáljuk (Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1909), kiderül, hogy 1.000 lakosra újszülött esett, a halvaszületések levonásával, 1907-ben

Németországban	32·2
Olaszországban	31·5
Magyarországban és Ausztriában	35·0
Hollandiában	30·0
Belgiumban	25·7
Franciaországban	19·7
Angolországban	26·3
Svédországban	25·5
Massachusetts államban	24·9

Ezek a számok megmutatják, hogy az egyes országokban milyen mértékű a szaporodás és egyszersmind látszólag rávilágítanak azokra az okokra, a melyek miatt egyes országokban a nők halandósága bizonyos korokban kisebb, mint más országokban.

A halandósági viszonyok egyébként úgy a nőnél, mint a férfinél általában mindenütt javulóban vannak, ez azonban a halandósági arányt férfiak és nők között alig érinti.

Azonban helytelen volna, ha a nők nagyobb halandóságát a jelzett korokban csupán a szülésre akarnók visszavezetni. Kétségtelen, hogy a halálozásoknak egyéb okai is vannak és ebből a szempontból érdekes annak a vizsgálata, hogy a betegségek általában milyen arányban okoznak halált a nőknél és milyen arányban a férfiaknál.

Térszűke miatt elhagyjuk itt a különböző fajta betegségek analysisét abból a szempontból, hogy bizonyos betegségek mennyivel' okoztak nagyobb halandóságot a nőknél, mint a férfiaknál, valamint nem kutatjuk most azt sem, hogy ezek az eredmények a különböző korokban hogyan jelentkeztek a nőknél és hogyan a férfiaknál. Csak nagy általánosságban kívánunk itt rávilágítani ezekre a betegségi relatiókra, a mihez legalkal-

masabbnak látszik, ha az Országos Munkásbetegsegélyző Pénztárnak vonatkozó számadatait vesszük szemügyre.

Ezekből a következő derül ki: taglétszám volt 1912-ben 1,043.338 férfi és 154.950 nő, vagyis a nőtaglétszám 14·9⁰/₀-át tette az összes létszámnak. (Ezzel szemben 1911-ben a Németbirodalomban a munkásbiztosításban a nők taglétszáma az összes taglétszám 39·2⁰/₀-ára rugott.)

Az Országos Munkásbetegsegélyző jelentése szerint a betegségek száma 1912-ben a taglétszámhoz viszonyítva, a férfiaknál 33·6⁰/₀-ot, a nőknél 35⁰/₀-ot tettek. A keresetképtelen beteg tagok száma pedig ismét a taglétszám arányában, férfiaknál 27·7, a nőknél 30·2⁰/₀ volt. Az egy tagra eső betegségek száma férfinél 6·0, a nőnél 8·3. A betegségek napoké egy *beteg* tagra férfinél 21·8, nőnél 27·4. A betegségek napok egy keresetképtelenségi esetre férfinél 18, nőnél 23·4 nap.

Mindebből látnivaló, hogy a nők betegségek viszonyai a munkáspénztár tapasztalatai szerint kedvezőtlenebbek a férfiak betegségek viszonyainál.

Ezeket a nőkre hátrányosabb adatokat azonban talán nem kell így egyszerűen elfogadni. Mindenekelőtt a nők betegségek statistikájában a gyermekágyi esetek is szerepelnek, a melyeknek ebben tulajdonképpen nincs helyük, tekintve, hogy a szülést nem volna szabad betegségeknek minősíteni. De ezenfelül is, ha alaposabban kutathatnók a nők kedvezőtlenebb betegségek statistikájának okait, úgy nyilván rábukkannánk arra, hogy az anyaság biztosításának elégtelensége egyik nagy oka annak, hogy később betegségek keletkeznek a nőknél, a melyek azonban a szülés körülményeinek kellő ellátása esetében minden valószínűség szerint elkerülhetők lettek volna. Belejátszik nyilván a női betegségek kedvezőtlen viszonyainak okaiba a kellő iparfelügyelet és különösen női iparfelügyelet hiánya is, a mely helyes működés esetén bizonyára sok női betegségek venné elejét.

Ezt a feltevést csak megerősíti a Munkásbetegsegélyző Pénztárnak saját jelentésében való utalása arra, hogy Németországban, a hol mint már említettük, a nők sokkal nagyobb arányban tagjai a munkáspénztárnak, épp az ellenkező viszonyok tapasztalhatók, a mi kétségtelenül a mieinknél sokkal jobb közviszonyokra vezethető vissza. Egyebekben igen érdekes, hogy a magyarországi munkáspénztárnál is, dacára a kedvezőtlen betegségek viszonyoknak, a nők haláleseti viszonyai *kedvezőbbek* a férfiakénál. A férfiak halálozása ugyanis 0·7⁰/₀-ra, a nőké pedig csak 0·6⁰/₀-ra rugott. Hasonlóképpen a megfigyelések a németországi betegsegélyző pénztár keretében is, a hol átlagban a nők elhalálozási arányszáma kisebb a férfiakénál. Persze a kritikus korokban, 20 és 40 között, itt is nagyobb a nők halandósága a férfiakénál.

Mindezek a megfigyelések sokat mondanak, azonban tulajdonképpen még nem teljesen megbízhatók azon oknál fogva, mert a megfigyelési anyag aránylag kicsi. Éppen ezért még kevésbé lehet elfogadni általános törvénynek egyes társaságok megfigyeléseit saját biztosítottaik köréből. Ilyen pl. a Stettini Germánia megfigyelése, mely szerint olyan asszonyok, a kik legalább 2.000 márkát biztosítottak, kb. 40-ik esztendejükig kisebb halálozást mutattak, mint a kik 2.000 márkánál kevesebbet biztosítottak. Ezek véletlen alakulások, a melyekkel azonban nem szabad magunkat megtévesztetnünk.

Ugyancsak egyik megfigyelése a Stettini Germániának az is, különösen járadék biztosított asszonyoknál, hogy férjzett asszonyoknak a halálozása a legtöbb korban kisebb, mint a hajadonoké. Ebből a Germánia azt következteti, hogy a házasság nem csupán a férfinál, hanem a nőnél is, legalább az együttélés idejére nézve, az életet meghosszabbítja.

Mint jeleztük, a biztosítási díjképzésnek a statistika képezi az alapját és pedig az a statistika, a melyet a biztosítottak, tehát a megfigyelt csoportok körében tett tapasztalatok alapján készítenek. Ezek a tapasztalatok viszont, a melyek tulajdonképen a halandósági táblázatokban egységesen jutnak kifejezésre, nem vonnak maguk után minden társaságnál azonos következményeket. Legjobb jele ennek az, hogy vannak társaságok, a melyek nők biztosítását éppen olyan feltételek mellett fogadják el, mint a férfiakét, de igen nagy a száma azoknak a biztosító társaságoknak is, a melyek nők biztosítása esetében, különösen ha még gyermekük nem volt vagy a klimakterius korban vannak, pótdíjat igényelnek. Igen érdekes például, hogy egy amerikai intézet, miután az egész világon már évek hosszú során át folytatta a nők biztosítását — és nevezetesen Amerikában a nők biztosításának aránya sokkal nagyobb, mint Európában — arra a tapasztalatra jutott, hogy a nők halálozási aránya általánosságban nem rosszabb a férfiakénál és ennek következtében nemcsak, hogy megszűnt továbbra a nők biztosításáért pótdíjat szedni, hanem elrendelte azt is, hogy az összes biztosított nőknek az általuk addig befizetett pótdíjak az egész világon visszatérítendők.

Ha a nők nagyobb halandósága már most bizonyos korokban a specifikus nemi sajátságok által megokoltnak is látszik, mégis helye van egy-két meg gondolásnak, a mely ezzel a tapasztalattal szembeállítható. Így mindenekelőtt a biztosított nők állított nagyobb halandóságának oka részben abban is kereshető, hogy a nők alapos és precíz megvizsgálásának a lehetősége, eddigi tapasztalás szerint, kicsi volt. Szinte valószínűtlennek hangzik, hogy a mikor egy nő oly komoly elhatározásra jut, mint az, hogy életbiztosítást köt, ugyanakkor szegénylősségével lehe-

tetlenné teszi, hogy az orvos őt organismusának minden funkciójára vonatkozólag alaposan megvizsgálja. Ezáltal igen sok esetben olyan nők is kerülnek biztosításra, a kik alapos vizsgálat esetén talán nem lettek volna elfogadhatók, a mi mindenekelőtt hátrányos a biztosítóra, de természetesen rontja ez a nők átlagos halálozási százalékát is, a mi viszont a szükségleti díjat a nők hátrányára felszökteti. Remélhető, hogy ez a hiba is, a mennyiben csakugyan megvan, minél inkább és minél hamarabb ki fog küszöbölödni, mert a biztosított nők számbeli szaporodása egyrészt szükségessé, de másrészt a biztosítónak érdemessé is fogja tenni, hogy az orvosi vizsgálat eme fogyatékoságának kiküszöbölése érdekében a női biztosítottak számára *orvosnőket* alkalmazzon, a kikkel szemben azután a szégyenlősség, mint egy az alapos egészségi vizsgálatot akadályozó ok teljesen meg fog szünni és így a halálozási arányok sokkal tisztábban meg fognak nyilvánulhatni.

Egy másik szempont, a mely szintén igen fontos, az, hogy a statisztikák és halandósági táblázatok általános megállapítása szerint kb. a 40. életévtől felfelé, mindenütt a nők halálozási aránya kisebb a férfiakénál. A pótdíjat tehát a biztosító a nőtől többnyire a 40-ik évnél fiatalabb korokban követeli, a miből az következne, hogy a későbbi korokban, a mikor a nő halálozási aránya kisebb, viszont bizonyos díjengedményt állapítson meg. Ha ezt nem teszi, úgy a pótdíj sem látszik indokoltnak, mert hiszen a későbbi korok kedvezőbb halálozási aránya biztosítástechnikai szempontból *äquivalenst* nyújt a fiatalabb korok nagyobb halálozási arányáért.

Úgy ez a matematikai körülmény, nemkülönben pedig a teljesen alapos orvosi vizsgálat elérésének lehetősége indokolják a feltevést, hogy hovatovább az összes biztosító társaságok le fognak mondani a pótdíj követeléséről a nők biztosítása esetében és tehát remélni lehet, hogy itt is megteremthető lesz az egyenlőségnek az a teljessége, a melyet szociális érzékű és igazságosan gondolkodó, modern és haladó emberek férfi és nő között az élet minden vonatkozásában elérni igyekeznek.

Természetes azonban, hogy ezen kívánt cél elérése érdekében a nőknek is meg kell tenni a magukét. Ha az elmondottakból átláthatók azok az okok és tényezők, a melyek a nők biztosításának különbséges elbírálását a férfiak biztosításával szemben előidézhatték és azokat a nők olyanoknak ismerik fel, mint a melyek egyrészt bizonyos mértékig igazak, de a melyeken másrészt változtatni lehet, úgy alig volna méltó a tudatos női nemhez, ha a saját érdekében is e tekintetben meg nem tenné, a mi tőle telik. Így elsőrangú fontosságú dolog az, hogy a nő megfelelő hygiene és testedzés útján valósággal megjavítsa a saját fiziológiai és élettani körülményeit. Különösen a közép és felsőbb osztályok női aránylag sok-

kal elpuhultabbak az osztályukhoz tartozó férfiaknál, egész szervezeteiket tehát ellenállóbbá kell tenniök, a mi ugyan részben már önmagától velejár a rendszeres foglalkozással, ha az nem túleröltető, szemben a semmittevéssel, a mely csak károsan hat és petyhüdtté teszi a testet, de a mit el lehet érni megfelelő sportolás, tornázás, mozgás és elegendő szabad levegőn tartózkodással is. Ebből a szempontból, különösen a nem szabad foglalkozást űző, vagyis az alkalmazásban lévő és zárt helyiségben dolgozó nők csoportjánál, elsőrangú fontossága van a munkaidő és fizetési viszonyok szabályozásának és ezzel kapcsolatban a lakásviszonyok rendezésének is. A nő egészségi viszonyainak ez alapon várható javulása mindenekelőtt jelentkezni fog az anyaság terén is, melynek lefolyása sokkal könnyebb és természetesebb lesz, mint eddig volt és egyrészt önmagában nem fogja magán viselni a betegség jellegét, de nem is lesz forrása későbbi zavaroknak sem a nő szervezetében.

Nem kevésbé fontos ezenkívül az is, hogy a nők s itt is elsősorban a dolgozó nőkre gondolunk, úgy a mint várható, csakugyan minél tömegesebben vegyék igénybe a maguk számára a biztosítás intézményét, hogy ez által minél nagyobb megfigyelési anyagot representálván, meggyőzően tudják igazolni, hogy a rovásukra történő különbségtétel a díjmegállapításnál a férfiakkal szemben csakugyan nem indokolt.

Természetesen a főök, a mely a nőt a biztosításra kell, hogy buzdítsa, ne csupán ez a demonstratív szempont legyen, hanem elsősorban az a belátás, az a meggyőződés, hogy a biztosításra mindenekelőtt neki magának van szüksége, legyen az akár takarékoskodás, akár tőkebefektetés, akár munkaképtelensége esetére szóló, vagy az esetleges hátramaradandókról való gondoskodás céljából.

Kétségtelen, hogy a közviszonyok terén kívánatos, előbb említett fejlődés intézményes előmozdítása elsősorban állami feladat, mint a melynek körébe még igen sok más olyan reform is tartozik, a mely hivatott a nő életkörülményeinek gyökeres megjavítására.

A nők biztosításáról szólván, tehát socialis belátással és kötelességérzettel ennek érdekében is kívánni kell a nő részére a teljes politikai jogegyenlőséget, mint a mely egyik legelső és legbiztosabb eszköze mindazon új intézményeknek és alkotásoknak, a melyektől a nő általános gazdasági és culturalis helyzetének erőteljes jobbrafordulása és előrefejlődése remélhető. Ez a nő biztosítása kérdésének is a változott szükségleteknek megfelelő új irányt és új lendületet adhat.

Reinitz Ernő.

Közlemények és ismertetések.

Közgazdasági tárgyú felolvasások a Magyar Mérnök- és Építész- Egyletben.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, felismerve annak fontosságát, hogy a háború által felvetett nagy gazdasági problémák megoldásában a magyar mérnökség is szót emeljen, közgazdasági tárgyú előadások sorozatának rendezését határozta el. Az előadásokat dr. Fonó Albert magánmérnök „Közgazdaságunk problémái és a magyar mérnökség“ czímen vezette be. Előadásában rámutatott a megoldandó technikai kérdések fontosságára és arra, hogy azok megoldásában a mérnökségnek megfelelő beleszólás biztosítsassék. Sürgette a qualificatiós törvény megváltoztatását, egy mezőgazdasági egyetem felállítását, külföldi tőkének a magyar mezőgazdaság intenzívebbé tételére való igénybevételét és rámutatott a háború utáni készletgazdasággal kapcsolatos műszaki kérdések fontosságára.

A következő előadó dr. Varsányi Emil műegyetemi magántanár volt, ki „Élelmiszer többtermelés“ czímű előadásában különösen arra mutatott rá, hogy gabonatermelésünknek kb. 5°/_o-a, évenként kb. 200 millió korona értékben vész el annak következtében, hogy nem rendelkezünk megfelelő gabonaraktározó berendezésekkel és állami gabonaraktárak építését sürgeti.

Dr. Sigmond Elek műegyetemi tanár „A mezőgazdasági kémiai ipar a többtermelés szolgálatában“ czímű előadásában rámutatott arra, hogy hazánk ipari termelésének terén a mezőgazdasági iparok nem töltik be azt a szerepet, a mely azokat megilletné, holott mezőgazdaságunk nyers-terményeinek állandó biztos és jó értékesítése, továbbá elegendő hazai eredetű műtrágya és abrakarmánnyal való rendelkezése mezőgazdasági kémiai iparunk fejlesztése által biztosítható legjobban. Az előadó részletesen ismertette a mezőgazdasági kémiai ipar közgazdasági jelen-

tőségét, különösen nyersterményeink értékének és piaczi forgalmának a mezőgazdasági ipar által lehetségessé való növelését, a mezőgazdasági üzem belterjességének fokozását, a hulladékoknak abraktakarmány és trágya céljaira való értékesítését, stb. Kifejtette továbbá, hogy mezőgazdasági iparunk kifejlesztése esetén a túltermelés káros hatásaitól nem kell tartani és ez iparágunk külkereskedelmi mérlegünkre, nemzeti jóvödelmünk gyarapodására való hatását is fejtegette, különösen az élelmiszer, trágyaipar és takarmány fontosságát emelve ki.

Pfeifer Ignác műegyetemi tanár „Iparfejlesztés a középeurópai block keretében“ című előadásában azt fejtegette, hogy a létesítendő középeurópai block keretében az egyes államok csak akkor fejthetik ki gazdasági erejüket, ha minden állam külön vámterületet képez és a vámsorompókat szerződésekkel nyitják meg korlátozott kivitelre és behozatalra ott, a hol az egyik állam érdekében a másiknak károsítása, vagy fejlődésének elnyomása nélkül a közös megerősödés érdekében az kívánatosnak látszik.

A mezőgazdasági többtermelés hatásosan csak úgy mozdítható elő, ha ez nem jár a túltermelés veszélyével. Hogy a mezőgazdasági többtermelés Magyarországon túlproduktióvá ne fajuljon akkor sem, ha a vámközösségben álló többi országok többtermelése folytán azok felvevőképessége csökken, a hazai népesség fogyasztóképességét kell iparfejlesztéssel gyarapítani. A túlproduktió eshetőségének elhárítása mellett a magyar mezőgazdaságnak tőkére, gazdasági eszközökre, olcsó energiára, nagyszabású öntözőművekre és műtrágyára van szüksége.

Az előadó véleménye szerint mindezen követelményeknek egy gabona-monopolium keretén belül lehetne eleget tenni, amely gabona-monopolium jövedelme nem az adójövedelem szaporítására, hanem arra volna fordítandó, hogy abból a mezőgazdaság szükségletei cikkekkel és berendezésekkel volna ellátandó, mint a hogy ma az ipart is, subventiókkal, gépekkel és egyéb termelési eszközökkel támogatják.

Az állam fiskális érdekei nem magából a gabonamonopoliumból, hanem az avval járó ipari és mezőgazdasági többtermelésből adódó jövedelmeinek fokozása révén volnának kielégíthetők.

Valamennyi előadást igen nagyszámú és diszes közönség hallgatta.

Az előadások sorozatát a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet folytatja.

R - i.

A német-francia kereskedelmi forgalom.

A háború nem szabad, hogy megtévessze a szemlélőt az iránt, hogy a Németbirodalom és Franciaország közt a közgazdasági ellentétek vajmi csekélyek, hogy csak politikai indító okokból magyarázható szerencsétlen kereskedelmi politika befolyásolta erősen a gazdasági forgalmat a két ország között. Igaz, hogy a francia ipar és a német ipar egynémely termelési ágban erős versenytársként állanak egymással szemben, általánosságban azonban oly magas fejlettségűek, hogy a versenyt nagy mértékben bírják. Tagadhatatlan, hogy mindkét ország gazdasági színvonalára meglehetősen egyforma, csak Franciaország népesedése oly kis mértékben szaporodik, hogy ez által nem tud oly ipari expansiót felmutatni, mint Németország. A nehéz ipar tekintetében Franciaország nem áll egyáltalán oly fokon mint Németország, hanem erős bevitelre szorul. Míg Németország ipara inkább elsőbrendű igények kielégítését és ezenkívül a nemzetközi termelési apparatus kiépítését és üzemét szolgálja, az alatt Franciaországé inkább finomabb igények kielégítésére van berendezkedve. Daczára a mindkét ország forgalmára nézve kedvezőtlen kereskedelmi és vámpolitikának, a melyre feljebb célzás történt, kedvezőbben alakult az áruforgalom Franciaország és a Németbirodalom közt az utolsó negyvenöt esztendőben, mint Franciaország és a legtöbb más nagy állami gazdasági terület közt. A francia statisztika szerint kitett a francia-német bevitel és kivitel értéke millió frankokban a két nagy háborút megelőző években:

	Bevitel	Kivitel
1869	255·7	305·0
1913	1074·3	869·5

A bevitel ez alatt az idő alatt 818·6, a kivitel 564·5 millió frankkal emelkedett. Ha ezzel szemben figyelembe vesszük a más fontos gazdasági területekkel való forgalmat, következőleg alakul a be- és kivitel ugyanezen időben millió frankokban:

	Bevitel		Kivitel	
	1869	1913	1869	1913
Anglia	551·3	1.134·1	909·6	1.446·6
Ausztria és Magyarország	48·2	102·0	15·0	43·7
Belgium	315·8	570·2	295·0	1.119·2
Északamerikai Unió	174·5	870·7	192·9	420·8
Spanyolország	103·6	286·4	96·7	151·3
Olaszország	321·0	238·1	230·2	306·2
Oroszország	102·3	461·9	30·6	85·4
Svájc	133·0	138·4	261·3	394·8

Daczára ama nagy akadályoknak, melyek kellett, hogy az áruforgalmat Németország és Franciaország közt nehezítsék, a csere szükséglete, a mely a gazdasági, rokonságból és integrálódásból adódik, oly erősen érvényesült, hogy csak a Belgiummal való forgalomban emelkedett jobban a kivitel, mint a Németországgal való forgalomban. A Nagybritanniával való német forgalomban az export és import emelkedése távolról sem volt oly erős, mint a Németországgal való forgalomban. Anglia még mindig első helyen áll a be- és kivitel terén, de a távolság közte és Németország közt nagyon visszament. Az arány Németország számára még kedvezőbb volna, ha a legnagyobb kedvezményes klausulát Franciaországban nem tudták volna úgy alkalmazni, hogy a német-francia forgalmat lehetőség szerint befolyásolja és fejlődésében akadályozza. Nagybritanniának és más országoknak a Franciaországgal való forgalmat annál könnyebbé tették, mennél jobban nehezítették Németország forgalmát. Mindezek a megállapítások német forrásból erednek.

Az 1914/15. évi selyemtermelés.

A Zürcherische Seidenindustrie-Gesellschaft 1915. évi június hó 30-ával lezárt statisztikai táblázatai szerint a háború a világ nyersselyemtermését, a mely évről-évre emelkedést mutatott és az 1913/14. évi cyclusban 26·2 millió kilogrammal az eddigelé ismeretessé vált legmagasabb eredményt produkálta, kedvezőtlenül befolyásolta. Az 1914/5-i campagne eredménye 20·9 millió kilogrammal nem kevesebbel, mint 5·1 millió kilogrammal, azaz 26 százalékkal marad az előző idény mögött és megfelel a tíz év előtti termelésnek. Az 1914/5-i világtermés annyiban is rendkívüli, hogy ellentétben az évek óta megfigyelt fejlődéssel, az európai selyemtermés (48 millió kg.) 600.000 kilogrammos többletet mutat, ellenben a keletázsiai nyersselyem-kivitel (14·6 millió kg.) 5 millió kilogrammal esett. Európa és különösen Olaszország selyemproductiója e mellett csak az előző évek magasságát érte el. A keletázsiai adatoknál nem annyira megcsökkent termelés mint inkább az ár- és üzleti viszonyok, valamint a hajózási nehézségek által előidézett kivitel-megakadályozás jönnek figyelembe. Ugyanez áll a levantei kivitel 800.000 kilogrammos megcsappanásáról, valamint a perzsiai és turkesztáni exportról, amely utóbbiakról egyáltalán nincsenek adatok. Ugy látszik, hogy a bengáliai selyemtenyésztés rohamosan hanyatlik. A világ nyersselyemtermeléséről a következő táblázat ad közelebbi felvilágosítást.

	1912/13	1913/14 Kilogramm	1914 15
<i>Európa :</i>			
Franciaország	500.000	350.000	400.000
Olaszország	4,100.000	3,540.000	4,060.000
Ausztria és Magyarország . .	300.000	270.000	300.000
Spanyolország	80.000	80.000	70.000
Összesen . . .	4,980.000	4,240.000	4,830.000
<i>Levante és Középázsia kivitele :</i>			
Szerbia, Bulgária, Rumánia .	150.000	140.000	100.000
Európai Törökország	26.000	90.000	60.000
Görögország és Kréta	50.000	190.000	150.000
Brussa	420.000	470.500	360.000
Syria, Cyprus stb.	520.000	620.000	530.000
Kaukázus	400.000	400.000	350.000
Perzsia és Turkestán	500.000	430.000	—
Összesen . . .	2,300.000	2,340.000	1,550.000
<i>Középázsia kivitele :</i>			
China: Shanghai ¹⁾	5,106.000	4,664.000	3,160.000
Kanton	2,176.000	2,718.000	1,878.000
Japán: Jokohama	10,818.000	12,088.000	9,492.000
India: Kalkutta és Bombay	180.000	120.000	40.000
Összesen . . .	18,280.000	19,590.000	14,570.000
Végösszeg . . .	25,560 000	26,170.000	20,950.000

Az amerikai Unió selyemipara a nyersselyem-bevitelek alapján ítélve, nem szenvedett a háborútól. A 300.000 kilós, azaz 2¹/₂ százalékos csökkenés, szemben az 1913/4-iki campagne amugy is rendkívül magas számával, jelentéktelen. A 11,345.000 kilogrammos összes bevételben Japán 8·1 millió, kg.-mal azaz 72⁰/₀-kal, Olaszország 1·2 millió kg.-mal, 11⁰/₀-kal részesedik. A lefolyt campagneban valamivel szaporodott az olasz és a kantoni, ellenben csökkent a japáni, shanghai és franciaországi bevétel szemben az 1913/4-i campagne-nyal. Több selyemszállító nem mutatta ki újabb forgalmát. Amennyire a közölt adatokból megállapítható, az előző campagnebeli adatokkal szemben lényeges esés mutatkozik, elsősorban Lyont, másodsorban Milanót illetőleg. A zürichi és baseli viszonyok kevésbé romlottak meg. 1915 első felében általában némi javulás észlelhető. A keletázsiai kikötők nyersselyem-kivitele 14·53 millióval, szemben az előző campagne-nyal 25⁰/₀-os csökkenést mutat, amely egy-

¹⁾ Az u. n. Tussah-selyem nélkül, a mely 1914/5-ben 957.000 kg.-ra rug. Megjegyzendő még, hogy a shanghai-i campagne május végén, a kantoni április végén, a yokohamai, levantei és európai június végén zárul.

formán oszlik meg mind a három hajóállomásra: Jokohama, Shanghai és Kantonra. Mig az Unió 99 millió kilogrammal csak 7⁰/₀-kal kevesebb keletázsiai eredetű nyersselymet vett fel, mint az előző 1913/4-i campagne-ban, az alatt az európai minus 50⁰/₀.

Mig az 1914/5-iki campagne végén Európa és Keletázsia közraktáiraiban fekvő látható selyem- és gubókészletek 2·2 millió kilogrammot tettek ki és ezzel megfelelnek nagyjából az 1913. évi június hó 30-iki számnak, az alatt 1914. évi június hó 30-án e készletek 1·6 milliót tettek ki. Az 1914/5-iki campagne teljes selyemellátása, a termelés és kivitel csökkenése folytán 5·8 kg.-mal, azaz 21⁰/₀-kal kisebb, mint az előző campagneban, amely, mint feljebb láttuk, 28·1 millió kg.-mal recordot jelentett. Miután azonban a nyersselyem-fogyasztás, amennyiken ez egyáltalán megállapítható, szemben az 1913/4-iki campagne-nyal összesen 26·8-ről 20·6 millió kg.-ra esett, a fogyasztási coefficiens 92·4⁰/₀-nál csak 3⁰/₀-kal mutatkozik kedvezőtlenebbnek, mint az 1913/4-iki. Az erősen megcsappant nyersselyem-fogyasztás lényegileg az európai selyemipar üzleti helyzetére vezetendő vissza, a melynek a kimutatható összfogyasztásban való részvétele 50⁰/₀-ról, de még magasabbról is 40⁰/₀-ra csökkent.

A levantei és keletázsiai kivitelt nem becsli a zürichi jelentés. A közép- és nyugoteurópai selyemtermelést illetőleg 1915-re 3·25 millió kg.-ot számlál szemben az 1914-iki 4·8 és az 1913-iki 4·2 millió kg.-mal szemben. A csökkenést főleg és elsősorban a kedvezőtlen időjárásra és csak másodsorban vezetik vissza a háborúokozta munkaerőhiányra.

A német játékarúipar és a háború.

A külföldön a háború kitörése óta nagy propagandát csináltak az iránt, hogy a német játékarú-kivitel akadályoztatása folytán adva van a lehetősége, hogy a német játékarú a világpiacszról állandóan kiszoríttassék, ha csak más országokban versenyiparokat létesítenek. Hogy ezt a lehetőséget a háború alatt sem Angliában, sem Franciaországban kihasználni nem lehet, azt a gazdasági élet folyása a háború alatt megmutatta. Mindenekelőtt az Északamerikai Egyesült Államokban gondoltak arra, hogy az országban gyártott játékarúval helyettesítsék a német eredetűt. A német ipari érdekeltség úgy véli, hogy e terv kivitele sok oknál fogva legalább is kétséges. A német játékarú — azt mondják — olcsó és ezért elsősorban alkalmas a tömeg-kivitelre. Az Északamerikai Unióban ezzel szemben a munkás- és tőkeviszonyok olyanok, hogy az olcsó német áruval versenyezni nem lehet. Az amerikai vállalkozók a játékarú gyártásban nem látnak nyereséghezó üzletet és ezért

nem is gondolnak rá, hogy játékarúipart fejlesszenek. A veszedelem, a mely a német játékarúipart Amerikából fenyegeti, egyelőre, azt vélik, nem túl nagy. Kissé másképp, de nem sokkal nyugtalanítóbban alakul a helyzet Svájcban, a hol ugyancsak propagandát csináltak a játékarúgyártás fokozása érdekében. Bár ebben az országban kedvezőbbek a bérvizonyok, de a munkáskérdés itt sem oldható meg oly könnyen. A német játékarúiparnak ugyanis régi helyi hagyományai vannak, a melyek nemcsak a vállalkozót, hanem a szóban forgó munkásságot is különösképen alkalmassá teszik. Az embereknek a foglalkozási ágra való alkalmatosságát nem lehet néhány év alatt kierőszakolni. A messzemenő specializálást és munkamegosztást, egymást kiegészítő üzemek és foglalkozási ágak összeműködését még békeidőben sem lehet egy varázsütéssel előteremteti, annál kevésbé háborúban. Azonkívül a virulni akaró játékarúiparnak széles belföldi piacra is szüksége van, a mely a konjunkturális megcsappanások idején némi biztonságot nyújt egy bizonyos minimális árúelhelyezésre. Svájc belső piacza e tekintetben oly kicsi, hogy egy nagyobb svájci játékarúipar állandóan a külföld konjunkturaingadozásaitól függne. Ezen okoknál fogva elenyésző a kilátás arra, hogy Svájcban ki tudjon fejlődni a német játékarúipart veszélyeztető verseny. Ezért remélik a német szakkörök, hogy a nélkül, hogy rózsás reményeket táplálnának, a háború után a német játékarúipar régi helyét a világpiacra vissza fogja nyerni. A háború alatt, az bizonyos, hogy rosszul áll ez az iparág. A külföldi kivitel, egy kis töredék kivételével, megszűnt és a belföldi piac felvevőképessége is gyenge. Az iparban foglalkoztatott munkaerők nagy része átszivárgott más iparágakba, tehát munkanélküliségről nem lehet szó. Több üzem áttért a hadiszállításokra. De mindez nem elég arra, hogy a hiányzó szaküzletet pótolja. A tőkeerős vállalatok bizonyosan megússzák a háborút, legfeljebb csak a kisebb üzemek szenvednek.

Az északnémet víziutak kapcsolata a Dunával.

Az a kapcsolat, a mely a világháború során Németország, az osztrák-magyar monarchia, Bulgária és Törökország közt létrejött, újból előtérbe tolta a nyugot-keleti közlekedési utak egynémely elhanyagolt kérdését, mint a milyen a dunai közlekedés problémája is. A Weltwirtschaft (V. Jahrgang Nr. 10.) feljuttja az utolsó évtizedek három tervét, a melyek a német hajózható folyóknak a Dunával való kapcsolatát célozták. Az egyik terv keleti irányban keres kapcsolatot a Duná-

val, Bécsen át az Elba, Odera és a Visztula útján. Az 1901. június 11-iki osztrák törvény némi eszközöket is folyósított a hatalmas, akkor-tájt 700 millió koronás költséggel contemplált tervre. Azonban mindmáig nem sokra jutott a 2·1 méter minimalis mélységre és 600 tonnás hajókra számított viziút elkészítése. A másik terv nyugatibb összekötést akar, a midőn Bajorországon át egy új Duna—Majna-csatornát kíván építeni és Bamberg felől keresi a kapcsolatot a Weserrel. Erre a tervre nézve is vannak műszaki előtanulmányok. Nemrégiben megjelent ez irányban egy közgazdasági tanulmány is, a mely arra számít, hogy a teherhajók Herne—Dortmund irányában vasérczetek fognak vinni Oberfrankenből és a felső Pfalzból, viszont visszafelé kálisókat fognak szállítani Turingiából. Ezenkívül félezer millió kilowattóranyi áramot remél nyerni a Werravidék vízműveiből az Itz völgye elzárásánál és bajor területen. A harmadik terv egy új Duna—Majna-csatornára támaszkodva, a csatornázandó Majnán át akar a Rajnával kapcsolatot keresni.

Német szakértői körökben az a vélemény, hogy ez a három terv nem zárja ki egymást. Úgy vélik, hogy Ausztria a háború befejeztével nem nagyon fog sietni terve kivitelével, mert nem lesz meg a szükséges anyagi ereje hozzá; inkább biznak abban, hogy a német tervek valamelyike előbb fog megvalósulni. A bajor vizeken élénk tevékenység folyik. 1912-ig befejezik a Majna csatornázását Aschaffenburgig és azonnal folytatják Bambergig, a hol nagyszabású modern kikötő létesült. A bajor Dunán is sok történt újabban. Passau felett Hofkirchenig akadályozta a hajózást a 25 kilométernyi sziklás fenék. Ezt 42 méter szélességben úgy tisztára robbantották, hogy ma a mélység legalacsonyabb vizállásnál is 1·4 méter; az esést csökkentették. Ma a bajor Dunán nyolcz hónapon át közlekedhetnek 600 tonnás hajók. Regensburgtól Kehlheimig is tervezik a fenéknek 1·40 méterre való kimélyítését, mire nézve a költségek az 1916. és 1917-iki költségvetésben elő vannak iránnyozva. Egy modern csatorna terve még függőben van, irányára nézve elűtnek a vélemények.

A bajor Duna forgalma Németország többi folyójához képest mérsekelt; Regensburgban, a Dunahajózás mai végpontján 1913-ban az érkező hajók tonnatartalma 84.745, az indulóké 152.927 tonna volt. Hiányzik a Dunaforgalomban az a tömegárú, a mire a modern viziútnak szüksége van. A gabona, melyet a vám akadályoz, nem elegendő; a kőolaj, a mely Galicziából és Rumániából jövet újabban élénkítette a Dunát Regensburgig, veszíteni fog jelentőségéből, ha jobban el lesz látva Bajorország villamossággal. A szénnek nincs jelentősége a bajor Dunán és mindjobban el fog tűnni, minél több energiát fog sikerülni vizierőkkel nyerni. Ehhez járul, hogy az Alduna és Kisázsia felől a

tengeri szállítás és a Rajnán át való bevitel sokkal olcsóbb, mint a Dunán felfelé való szállítás és hogy a német tengeri kivitel a levante-tarifák igen elősegítették. Mégis remélik a német szakkörök, hogy ha valóban teljesítőképes viziút jó létre, az új szállítási viszonylatok egész sora fog kifejlődni, a melyek Németországot és a Balkánt erősebben összeköti.

Mit tud szállítani Bulgária?

A német közgazdasági sajtó élénken tárgyalja a kérdést, a mióta a Bulgária és Németország közt való áruforgalom megkönnyítése azt vonja maga után, hogy ama termények, a melyek Bulgáriából kivitelre jutnak, tekintélyes részben német piacra kerülhetnek. Számolnak persze azzal a körülménnyel, hogy a kivitelre rendelkezésre álló tömegek nem túlnagyok és hogy monarchiánk is igyekszik ezekből ugyanazokat megszerezni, a melyekre Németországnak is szüksége van. Ezzel szemben teljesen elesik az Angliába, Belgiumba, Franciaországba irányuló kivitel, a mely pedig elég erős volt. Különösen nagy volt a belgiumi kivitel, mert a legtöbb bulgáriai gabonarakomány a háború előtt Antwerpen kikötőjébe ment. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Antwerpen főleg átmeneti állomás volt. Rendes években Bulgária a rendelkezésre álló és nem kifogástalan megbízhatóságú számadatok szerint, mintegy 3·5—4 millió mm. búzát, félmillió mm. rozst, mintegy 800.000 mm. árpat és körülbelül 4 mm. tengerit tud exportálni. A zabkivitel minimális. Az 1915. évi viszonyok megítélése nem nehéz. Az 1915-i termést jónak mondják. 1914-ben a háború kitörése után csak igen kevés mezőgazdasági termény jutott külföldre, úgy hogy a háború dacára kétségtelenül nagyobbak a kiviteli lehetőségek. Ha összeállítjuk egy a háborút megelőző normális évre nézve a minket most legjobban érdeklő kivitt legfontosabb termékek értékét, a következő lajstromot kapjuk, a melyben a kivitel értéke millió frankkal szerepel:

Buza	47·64	Repcze	3·49
Tengeri	39·53	Korpa	2·61
Buzaliszt	13·65	Széna, szalma	1·97
Tojás	13·64	Juh- és báránybőr	1·87
Rozs	9·55	Nyersdohány	1·83
Árpa	8·91	Szarvasmarha, borju	1·61
Bab	6·16	Kecske- és gödölyebőr	1·10
Juhok, bárányok	4·69	Baromfi	0·92

A német statistika szerint Németország ugyanebben az évben főleg tojást importált 4·7 millió márka értékben, korpát 1, nyersdohányt 0·1,

tengerit 1, búzát 0·4, báránybőrt 0·3 és kecskebőrt 0·3 millió márkáért, úgy hogy lényegesen magasabb import nem lehetetlenség. Első sorban buza, tengeri, tojás és bab fontosak Németország számára. Egy éven belül a kivitel az olyan agrárállamban, mint Bulgária, főleg az őszi és téli hónapokra oszlik meg, de akárhányszor részben el is tolódik. A fő kiviteli tömeg mindenesetre az év utolsó harmadára esik és e pár hónapban többet tesz ki, mint az évi összkivitel felét. A német sajtó szükségesnek tartaná, hogy a bulgáriai baromfikivitel emeltessék és e célból a baromfitenyésztés javíttassék. Az ez irányú kísérletek a kezdet kezdetén vannak. Gyors eredmények e téren alig lesznek elérhetőek, ha meggondoljuk, hogy országunk, a mely pedig sokkal haladottabb mezőgazdasággal rendelkezik, ugyancsak mily primitív állapotokat mutat fel e téren.

Az amerikai gyapotkereskedelem szabályozása.

A londoni „Economist“ jelentése szerint a gyapotérdekeltek nemrégiben conferentiát tartottak New-Orleansban, a mely a gyapotárak sülyedése ellen teendő intézkedéseket illetőleg tanácskozott. Elhatározták, hogy ültetvényeseknek a jövőben csak oly feltétellel nyujtanak hitelt, ha az eddiginél több gabonát termelnek és marhát tenyésztenek és minél kevesebb gyapotot ültetnek. Ily módon elejét akarják venni a déli államok ama rákfenejének, hogy az egész gazdálkodást egy termés véletlenére építik fel. Továbbá azt tervezik a jövőre nézve, hogy több gyapot kerüljön közraktárakban való beraktározásra és csak innen jusson a forgalomba. Ezzel akarják elkerülni az új terméskor beállani szokott árleeséseket. Ehhez szükséges azonban, hogy a bankok raktárjegyekre kölcsönöket folyósítsanak. Ezt úgy vélik, könnyen megtehetik a bankok, mert az adott hiteleket a szövetségi banknál leszámítoltatják. Eddigélé ugyanis az északi és keleti bankházak tartózkodtak az eféle kölcsönöktől, részben mert a közraktárak kevés biztosítékot nyujtottak nekik, részben mert ezeknek konstrukciója nagyon kezdetleges volt. Ennek elejét veendő, a legújabb időben egész modern, nagyszabású közraktárakat létesítettek Galvestonban és Memphisben és egy minden igénynek megfelelő hatalmas közraktártelepet létesít ez idő szerint a new-orleansi kikötő vezetősége. Ez hír szerint több mint két millió bál gyapot befogadására lesz alkalmas. A tanácskozmányon résztvevő mind a négy bankcsoport kötelezte magát, hogy a conferentia elé terjesztett terveket támogatni fogják.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi május hó 4-én, délután 6^{1/2} órakor Mandello Gyula igazgató elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Kovács Gábor debreczeni egyetemi tanár „*A világháború és a közgazdaságtan*“ czímmel előadást tartott. A jelenlevők sorai között láttuk Láng Lajos v. b. t. t., György Endre volt földművelésügyi ministert, Bud János és Mattyasovszky Miklós osztálytanácsosokat, Kovács Gyula kereskedelmi muzeumi igazgatót, stb. A tartalmas, sok érdekes elméleti és gazdaságpolitikai anyagot felölelő előadásért, melyet előadó rendkívül lendületes módon tartott, elnök a Társaság köszönetét tolmácsolta.

Vita-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi május hó 11-én délután 6^{1/2} órakor, Matlekovits Sándor dr. v. b. t. t. elnöklése mellett „*A behozatali jegyek*“ ügyében vita-ülést tartott. Jelen volt a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, Gaál Jenő főrend, Kvassay Jenő ministeri tanácsos, Mandello Gyula műegyet. tanár, igazgató, Fenyvessy Adolf udvari tanácsos, Fenyvessy József és Mattyasovszky Miklós osztálytanácsosok stb. A vitában résztvettek: Bacher Emil, Katona Zsigmond malomigazgatók, Strasser Alfréd tőzsdetanácsos és Nemere Béla. A vita után összefoglalóan hozzászólt Matlekovits Sándor elnök. A vita lényegét a „Közgazdasági Szemle“ egyik legközelebbi számában közölni fogjuk.

Liefmann elméletének bírálata.¹⁾

E dolgozat első része minden hozzátevés és minden kritika gyakorlása nélkül ismerette Liefmann rendszerét. A most következő lapok célja: megvilágítani, mennyiben állja ki az a kritikát.

Minden komoly bírálatnak első követelménye, hogy ne merüljön el részletkérdésekben. Apró ficzamosodások a legmonumentálisabb alkotásokban is találhatóak; alig befolyásolják azok a mű értékét. Döntő az, hogy az alapvető nagy kérdésekben mennyire közelíti meg valaki az igazságot s hogy a munkájában mutatkozó hiányok mennyiben pótolhatóak, a hibák mennyiben javíthatók a nélkül, hogy a rendszer egésze szenvedne.

Ehhez képest az alábbi kritikai megjegyzések Liefmannak a legfontosabb gazdasági problémákkal szemben elfoglalt álláspontjára szorítkoznak. Ilyen problema mindenekelőtt a gazdasági jelenségek természetének radikálisan subjectiv felfogása és a nyereség szerepe a gazdasági tevékenység irányításában. Tagadhatatlan érdeme Liefmannak, hogy mindenki másnál erőteljesebben hangsúlyozta a gazdasági élet pszichikai, subjectiv jellegét, e gondolatot egész rendszerében következetesen keresztülvitte, s hogy rendszere központjába helyezte a nyereségnek, mint az egész gazdasági élet vezérlő motivumának fogalmát. S valóban, mennél tovább gondolkozunk rajta, annál inkább kénytelenek vagyunk belátni, hogy minden gazdasági tevékenység indoka, mozgatója az élvezetre törekvés és szenvedés-kerülés tisztán lelki, minden objectiv elemtől mentes ideálja; kénytelenek vagyunk belátni, hogy a gazdasági élet, *minden* gazdasági élet vezérlő motivuma a minél nagyobb nyereségre való törekvés (nyereség=élvezet és az élvezetért hozandó áldozat között előbbi javára mutatkozó különbség); s hogy azok az esetek is, melyek első pillanatra e szabály alóli kivételeknek tűnnek fel, csak látszólag kivételek.

A hiba Liefmannál ott kezdődik, mikor a nyereség fogalmát a legfontosabb gazdaságtani problema, az ár, magyarázatánál akkép formulázza, hogy a fogyasztói nyereség a jószág haszna és a jószágért fizetendő pénzösszeg közötti differentiában van.

¹⁾ L. Közgazdasági Szemle 1915. nov. szám.

A nyereség ilyen felfogása helytelen. Tegyük fel ugyanis, hogy valamely élvezet, szükségletkielégítés ránk nézve elsőrendű fontosságú s így a haszna nagy, azonban az értékelés alanya ezen haszonnál aránytalanul kisebb áldozattal elő tudja állítani a kérdéses jószágot. Pl. egy háló a vizparti lakosra nézve nagy hasznot képvisel, képessé teszi őt arra, hogy életszükségleteiről gondoskodhassék; úgy, hogy abban az esetben — s csakis ezen eset vehető alapul a Liefmann által is kizárólag szem előtt tartott subiectiv becslés megállapításánál — ha sem előállítani, sem csere útján olcsóbban beszerezni nem tudná a hálót, mint felhalmozott egy évi munkájának eredménye ellenértékeképen: akkor hajlandó volna esetleg e magas árat is megadni érte. S ha ilyen helyzetben jön valaki hozzá hálót eladni s 1 napi munkája eredményéért cserében kínálja azt, akkor a nyereség tényleg a háló haszna és ára közti differentia, azaz 364 munkanap lesz. Tegyük fel azonban, hogy a mi halászunk érti a hálókészítés módját s 2 napi munkájával tud magának egy hálót csinálni. Ha ily körülmények közt kínálja valaki 1 napi munkáért a kész hálót, akkor a halász nyeresége már csak 1 munkanap lesz. Tehát ez esetben nem a haszon, hanem a termelési áldozatok és az ár közti differentia képezi a nyereséget.

A nyereség tehát nem mindig a haszon és az ár, hanem gyakran a termelési áldozatok és az ár közti különbözet. És pedig akkor áll az utóbbi eset, ha a termelési áldozatok (a becslés alanya végezte termelés áldozatai!) kisebbek, mint a haszon. Ha az értékelés alanya csak hasznánál nagyobb áldozatokkal tudná elkészíteni a jószágot, akkor a haszon irányadó. Pl. egy sétatot haszna legyen 10; én, a ki botot nem igen tudok faragni, 12 áldozategységgel tudnék egyet készíteni magamnak. Ha a piacon nem árulnák a botot, ez esetben nyilván lemondanék róla, mert nem vagyok hajlandó érte 12 egységet, tehát többet áldozni, mint a mennyi hasznot hajt nekem. Ha már most a piacon 8-ért árulják azt, akkor a nyereség, melyet a vásárlás jelent, 2 egység és nem 4. 4 csak akkor lehetne, ha a csere lehetetlensége esetén hajlandó volnék 12 áldozat-egység árán előállítani. Mivel azonban ezt az áldozatot nem hozom meg s általában nem vagyok hajlandó érte 10-nél (hasznánál) nagyobb áldozatot hozni, tehát a nyereség 2-nél nagyobb nem lehet. A nyereség azonban csak abban az esetben a haszon és ár közötti különbözet, mikor e haszon kisebb, mint a saját előállítás költségei; mikor azonban ez utóbbi a kisebb, akkor a keresletre iránytadó nyereség ezen áldozatok és az ár között lévő differentiában van. Általában véve tehát a nyereség a cseregazdaságban az a különbözet, a melylyel a haszon és termelési áldozatok közül a kisebbik a piaci árat meghaladja.

És most ahhoz a ponthoz érkeztünk, a hol a nyereség problémájába bekapcsolódik az érték problémája. „A javak értéke“-ről szóló értekezésemben (Közgazdasági Szemle 1914. szept.—okt. szám) kifejtettem, hogy a javak értékére hol a haszon, hol a termelési költség irányadó; mindig a kettő közül a kisebb. A nyereség lényegének vizsgálatánál viszont arra az eredményre jutottunk, hogy az a tényező, melyhez az árat viszonyítjuk s a melynek az árral való differentiája képezi a nyereséget, — ez a tényező hol a haszon, hol a termelési költség (értve mindig a becsülő alany eszközölte termelés költségeit). Tekintettel már most az értéktörvényre a nyereséget úgy definiálhatjuk, hogy az: az érték (subjectiv érték) és az ár közt az előbbi javára mutatkozó többlet. Az érték így a nyereség egyik tényezője, componense.

Liefmann azonban azt állítja, hogy az érték 1. objectiv fogalom, mely a szükségkép subjectiv alapon álló gazdasági élet lényegével ellentétes; 2. mellőzhető, haszontalan fogalom, mert nélküle az összes gazdasági jelenségek megérthetők.

Az utóbbi gáncs vizsgálata fölösleges. Épp az imént mutatám ki, mily mellőzhetetlen az érték fogalma a Liefmann szerint legfontosabb gazdasági fogalom, a nyereség megértéséhez s így az érték fogalmának fölöslegességéről nem beszélhet az, aki a nyereségben látja a gazdasági tevékenység és általában az egész gazdasági élet principiumát.

A másik ellenvetés, hogy az érték objectiv fogalom, — szintén nem helytálló. Egyáltalán nem vitatom, hogy azok közül az értékelméletek közül, melyeket Liefmann tekintetbe vett és tekintetbe vehetett, — bármelyik is ne érdemelné meg az ő szemrehányását. A hiba azonban mégis azokban van, a kik — s ezek közé tartoznak az összes eddigi theoretikusok — helytelenül állapították meg az érték törvényeit. Az összes közismert értékelméletek objectiv-materialistikusak, — ez igaz. De hogy az érték fogalma már ab ovo objectiv fogalom volna, ezt tagadom. Tagadom pedig egyszerűen azért, mert éppen imént említett dolgozatomban („A javak értéke“) az érték oly elméletét adtam (anélkül hogy akkor Liefmann tanait ismertem volna), a mely Liefmann követelményeinek mindenben megfelel. Csak örömmre szolgál és elméletem föltétlen s kizárólagos megbízhatóságába vetett meggyőződésemet szilárdítja, mikor látom, hogy mások eszméinek bonczolgatása egyuttal újabb biztosítékokat szolgáltat a magaméinak helyessége mellett. Itt hosszasan nem bocsátkozhatom annak bizonygatásába, hogy az én értékelméletem mennyire kiállja Liefmann kritikáját s mennyire megfelel a szubjectivitás kétségtelenül jogos követelményének; csak utalok rá, kérve az olvasót, hogy saját maga győződjék meg szavaim igazságáról.

Nézzük ezek után Liefmann árelméletét, a melyet ő ebben a kép-
letben foglal össze: ár = a legdrágábban termelő költségei + határ-
nyereség.

Ez ellen a formulázás ellen mindenekelőtt a circulus vitiosus vádja
emelhető. Hiszen a legdrágább termelési költségek nagysága, a mit
Liefmann az ár egyik componenséül vesz, a valóságban az ár eredménye.
Mert hiszen mit értünk s mit ért Liefmann legdrágább termelési költsé-
gek alatt? Azon termelők közül a legdrágábban termelőnek költségeit,
a mely termelőkre még a termelés előnyös. Az pedig, hogy mely ter-
melőre előnyös még a termelés, s melyikre nem, — az ártól függ. Ha
el tudom adni a portékámat 10 frt-ért, akkor áldozhatok a termelésre
8-at, de ha csak 5 frt az ára a terméknek, akkor nem. Mikor az ár 20,
akkor olyanok is termelni fognak, a kiknek önköltsége 15; ha azonban
az ár leszáll 10-re, akkor ezek visszalépnek a termeléstől s az lesz a
legdrágábban termelő, a kinek pl. 8-ba kerül az árú előállítás. A leg-
drágábban termelő költségeit tehát az ár szabja meg s így fonákság az
árat megint a termelési költségektől származtatni.

De van Liefmann árképletének egy más sarkalatos hibája is, a mely
minden költségelméletnek közös tévedése. A mindennapi élet ugyanis
számtalan esetet produkál, a mikor a termelő — nem számolva helye-
sen a fogyasztók subjectiv becsléseivel — nem tud tuladni a portéká-
ján s az nyakán marad, hacsak nem hajlandó veszteségre, azaz költsé-
gen alul eladni. E tényt Liefmann nagyon jól ismeri, annyira, hogy az
uralkodó jövedelemeloszlási elméletekkel vitázva perdöntő körülményként
hivatkozik rá. Hiszen — úgymond — gyakran a legkülönfélébb s a leg-
becsesebb termelési eszközöket (= költségek) használjuk fel a terme-
lésnél s a terméknek mégsem lesz értéke, ha t. i. a termelő nem szá-
mol kellőkép a fogyasztók szükségleteinek minőségével s mérvével.
Mint a jövedelem elméleténél, épp úgy kell az árelméletnél is szem-
előtt tartanunk ezt a tényt. Ezért helytelen az árat a költségektől füg-
gővé tenni. S ha már a költségelméletet megdönti az a tény, hogy az
ár gyakran kisebb, mint a termelési költségek, — még inkább áll ez
egy oly elméletre, mely szerint az árnak a költségeken fölül még más
is, t. i. a határnyereséget is magában kell foglalnia. Ugyan hol keres-
sük a nyereséget oly esetekben, mikor a termelőnek még költségei sem
térülnek meg az árban?

Az árnak a határnyereséggel és költségekkel való meghatározása
tehát nem helyes.

Az azonban nem volna méltányos ezzel a megállapítással végkép el-
intézettnek venni Liefmann árelméletét. Ő ugyanis az árat — s ezt több-

ször hangsúlyozza — a kereslet subjectiv becsléseiből¹⁾ vezeti le s a legkevésbé vásárhépes fogyasztó (= a kinek subjectiv becslése a legalacsonyabb) értékelését állítja oda olyan gyanánt, mint a mely az ár nagyságát meghatározza. Az előbb tárgyalt formulára (ár = költségek + határnyereség) Liefmannnak csak azért van szüksége, hogy meghatározható legyen: ki lesz az utolsó fogyasztó, az a fogyasztó, a kinek értékelése aztán az árra irányadó lesz. Mivel a következőkben Liefmann elméletének ezt a részét beható kritika tárgyává teszem, szükségesnek látom ezt a részt újra megvilágítani s talán szemléletesebb formában állítani az olvasó elé, mint Liefmann teszi; anélkül azonban, hogy a legcsekélyebb módosítást vagy pótlást tenném az ő elméletén.

Legkönnyebben talán a következőképpen szemléltethetjük az ő fel-fogását:

A vevők subjectiv értékbecslései az egyesek gazdasági helyzete, szükségleteinek különbözősége szerint különböző nagyságúak s ha ezeket nagyság szerint sorakoztatjuk, kezdve a legnagyobbakkal, mint a melyek leginkább találnak fedezetet (legcseréképesebbek), akkor — kiindulva egy tetszésszerinti nagyságú értékbecslésből, melyet pl. 1000-el jelölünk — a következő sort kapjuk²⁾:

1000, 999, 998, 997 4, 3, 2, 1, 0.

Az eladók viszont különböző nagyságú költségekkel dolgoznak s ha most ezeket nagyság szerint sorakoztatjuk, kezdve a legkisebbeken (mint legcseréképesebbeken), akkor, föltéve, hogy a legolcsóbb termelési mód mellett a költség 2, a következő sort kapjuk:

2., 3., 4., 5., 6..... 997., 998., 999., 1000.....

Hogy ily tényállás mellett az ár képződését megérthessük, két tény kell állandóan szem előtt tartanunk: 1. Világos, hogy a cseréhez jutó eladók ugyanannyian lesznek, mint a vevők, mert nem lehet az, hogy

¹⁾ Subjectiv becslés az az érték, melyet a fogyasztó a jószágnak a szükséglet-kielégítés szempontjából, tekintet nélkül a piaci árra, tulajdonít. A subjectiv érték legfőbb kriteriuma az, hogy ennél magasabb árat a fogyasztó a jószágért akkor sem ad, ha sehol sem vásárolhat olcsóbban. Inkább lemond a jószágról. Gondoljunk arra a banális igazságra, hogy képtelenség valamiért többet adni, mint a mennyit az nekünk ér. Ha egy jószágért bizonyos árat megadunk, ebben bennefoglaltatik, hogy a jószág nekünk megér annyit. A subjectiv érték az a maximális ár, melyet a fogyasztó a jószágért szükség esetén (= előnyösebb vételi alkalom hiánya esetén) megfizetni hajlandó volna.

²⁾ Egyszerűség kedvéért úgy vesszük fel, hogy minden vevő becslése különbözik nagyságra nézve a másokétól és pedig minden 2 egymásmelletti vevő értékbecslése közti differencia egyenlő nagy (pl. 1.) Ez ugyan a való életben nem igen fordul elő, de minden gondolkozó ember belátja, hogy ez az önkénykedés a probléma lényegét s a levezetés megbízhatóságát nem érinti.

500 drb. jószágot adjanak el s csak 400-at vegyenek meg. Ehhez fölösleges kommentárt fűzni. 2. De világos az is, hogy mindegyik jószág ugyanegy magasságú áron kel el. A legolcsóbban termelő eladó s a legcsereképesebb vevő ugyanoly ár mellett ad el, illetve vásárol, mint legkevésbé csereképes társaik. E tény a mindennapi életből eléggé ismeretes.

Tegyük fel már most, hogy a gazdasági határnyereség 4. Ez esetben annak a vevőnek értékelése lesz irányadó az árra, a kinek értékelése éppen 4 egység nyereséget biztosít a csereképesség dolgában ugyanannyiadik számú (mert vevők és eladók számának egyenlőségénél fogva ez lesz az utolsó eladó) eladónak. Ki lesz ez a vevő példánkban? Talán az 500-ik? Az 500-ik vevő 501-re becsüli a a jószágot s ugyanily nagyságú az 500-ik eladó költsége is s így 500 csere esetén, vagyis 501-es ár mellett az utolsó eladónak egyáltalán nem, a hozzá legközelebb állóknak a határnyereségnél kisebb volna a nyeresége. Az utolsó eladók tehát inkább nem termelnek. 500-nál több vevő még kevésbé juthat a jószághoz, mert az 500-ikon túliak egyre kevesebbre becsülik az árút s viszont az 500-ikon túli termelők költségei egyre nagyobbak s így nyereség még kevésbé lehetséges. Tehát csak valamely előbbi vevő értékelése lehet irányadó. A 499-iknek becslése 502, a 499-ik eladó költsége 500, tehát még mindig nincs meg a határnyereség. Ellenben a 498-ik vevő becslése (503) és a 498-ik eladó költségei (499) közt a differentia éppen 4 s így a 498-ik vevő becslése lesz irányadó s a jószág ára 503 lesz.

Ezzel a levezetéssel véltem leginkább megvilágíthatónak Liefmann álláspontját. Ennek az álláspontnak azonban egy nagy hibája van, lényegileg ugyanaz, a mit már előbb, az „ár=határnyereség+legdrágább költségek“ féle képlet bírálatánál említettem, t. i. hogy a levezetést az élet számtalanszor meghazudtolja, mert oly eseteket tár elénk, mikor egyáltalán nincs is nyereség, tehát nem lehet szó egy oly fogyasztói becslés ármeghatározó szerepéről, mely nagyságánál fogva a legdrágábban termelőnek a határnyereséget biztosítaná. Van azonban Liefmann álláspontjában egy nagy igazság, az, hogy a mai életben legtöbbször igenis az utolsó vevő subjectiv becslése határozza meg az árat. Meghatározza pedig — ellentétben Liefmann felfogásával — a nélkül, hogy akár a határnyereség, akár a termelési költségek tényezője közvetlen szerephez jutna. Csak sorba kell vennünk a vevők subjectiv becsléseit. Ha pl. az előbbi esetet vesszük fel 1000 vevővel, kiknek értékelései 1000-tól le 0-ig terjednek, akkor az ár magától adódik, akár 100, akár 500, akár 700 stb. kínáló van a piacon. Ha a kínálat pl. 200 áruval rendelkezik, akkor a felvett esetben az ár 800 körül lesz. Ugyanis mind

az 1000 vevőpályázó igyekszik magának biztosítani a jószágot. De csak 200 jószág van s így csak 200 vevőpályázó érhet célját. A vevőpályázók tehát versenyre kelnek egymással, hogy bekerüljenek a 200 közé. Az eladók persze, minél nagyobb nyereségre törekedve, azon vevőket részesítik előnyben, kik többet hajlandók fizetni. A vevők tehát, hogy ki ne bukjanak, kénytelenek egymást túllicitálni, de persze csak subjectiv becsléseik határáig. A kinek a jószág 700-at ér, az csak 700-ig licitál, akkor átengedi a teret csereképesebb versenytársainak. A csereképességre nézve 201-ik pályázó egész 800-ig megy az árajánlatban, mivel azonban 201 jószág nincs, így a 200-ik pályázó, hogy magának biztosítsa az utolsó jószágot, kénytelen 800-nál valamivel többet ígérni, mikor is a 201-ik vevő abbahagyja a versenyt s az ár megállapodik. Magasabb nem lehet az ár 801-nél, mert a 200-ik vevő többet nem adhat a jószágért s ha valamely eladó ennél többet követelne, akkor a 200-ik vevő visszalép a vásártól s akkor 200-nál kevesebb vevő maradna. Minthogy pedig az eladók valamennyien túl akarnak adni portékájukon, most ők kezdenének lefelé licitálni, míg az ár 800 és 801 közé száll, mely ár úgy a vevőknek, mint az eladóknak megfelel. Ha 500 árú van, az ár 500 körül lesz, 700 jószág esetén 300 körül stb. Szóval az árat bármikor meghatározhatjuk, csak sorba kell állítani a kereslet subjectiv becsléseit s akkor a kínálat terjedelme automaticæ szabja meg az ár magasságát.

Liefmannnak azonban ez utóbbi kijelentéssel szemben egy nagy ellenvetése van: az, hogy a kínálatot adottnak vesszük. Már pedig szerinte a gazdaságtannak főképp azt kell megmagyaráznia, hogy miképen alakul a kínálat s miért lesz egyszer 200, másszor 500 árú a piacon. Épen az az ő legfőbb kifogása az eddigi áreiméletekkel szemben, hogy a kínálatot adottnak veszik; s a legfőbb követelménye a helyes áreimélettől az, hogy a kínálat terjedelmének keletkezését, változásait magyarázza. Hogyan felelünk meg Liefmann ezen követelményének, ha fenn akarjuk tartani ez imént kifejtett elméletet? Hogyan magyarázzuk meg a kínálat terjedelmének alakulásait? — ez az a kérdés, melyre feleletet kell adnunk.

Nos, a kínálat terjedelmének meghatározásában bizonyára jelentékeny szerepe van a termelők költségeinek s a nyereségre való kilátásnak. A termelők — ha sejtik, hogy 500 jószág termelése esetén nem lesz a vevők becslései s a kínálat terjedelme által megszabott ár elég magas ahhoz, hogy költségeiket s a mellett a határnyereséget is biztosítsa — tartózkodni fognak a termeléstől s általában úgy igyekeznek szabályozni a kínálatot, hogy tekintettel a vevők subjectiv becsléseire s az azok alapján alakuló árra, a nyereségük biztosítva legyen. Azonban ha

— a mint legtöbbször többé-kevésbé történni szokott — tévednek e számításukban, akkor a legdrágábban termelők kénytelenek lemondani a határnyereségről. Szóval a törvényt nem lehet a határnyereséghez szabni. Hanem csak a termelők jól-rosszul sikerült alkalmazkodása a vevők értékeléseihez okozza, hogy a határnyereség, ha nem is minden termelési ágban, de általában megközelítőleg konstatálható. A határnyereségre való törekvés tehát felfogható és felfogandó a kínálat terjedelmének a termelők által való meghatározásánál szereplő rugó gyanánt, de nem az ártörvény közvetlen tényezőjeként.

Hogy kiélezzem a kérdést: az itt előadott árelmélet s Liefmann tana közt a különbség abban van, hogy Liefmann a kínálat terjedelmét egyáltalán kihagyja a játékból s szerinte a határnyereség és a költségek közvetlenül szabják meg, hogy a vevők subiectiv értékelései közül melyik lesz irányadó az árra nézve. A mi elméletünk szerint a költség és a határnyereség csak belső rugók a termelő számításánál, indokok cselekvésénél, melyekre tekintettel van a kínálat terjedelmének szabályozásánál, melyek tehát nem közvetlenül, hanem csak *közvetve* hatnak, míg a tényező, mely az árat meghatározó subiectiv becslést *közvetlenül* kijelöli: a kínálat terjedelme. Ezzel a felfogással szemben nem jogosult a Liefmann-féle ellenvetés, hogy a kínálat a priori adva van. Nem deus ex machinaként ugrik az ebbe az elméletbe, hanem úgy szerepel, mint végső tényező, eredménye különböző, de a háttérben maradó s közvetlen szerephez nem jutó hatóokoknak, melyek közül a leglényegesebbek mindenestre a költségek és a határnyereség. Ezt az árelméletet, mely végső kifejtése a határhaszonelmélet s nevezetesen Böhm-Bawerk árelméletének, annak idején is kifejtettem (Zeitschrift für Volkswirtschaft Socialp. u. Verw. 1914. év 1--2. füzet) s ha Liefmann e fejtegetéseimet olvasta volna, bizonyára nem állítaná, hogy itt a kínálat terjedelme eleve adott, magyarázatlanul hagyott tényezőként szerepel. Az árelméletnek Böhm-Bawerk által adott alakjában kétségtelenül meg van e hiány s ez épen egyik oka volt a kiegészítés szükségességének. A Menger és Böhm-Bawerk kezdeményezte árelmélet ezen kiegészített alakja azonban nyugodtan utasítja vissza Liefmann szemrehányását. Helyességét és a Liefmann elmélete fölötti elsőbbségét eléggé bizonyítja az, hogy ha nem volna szükség a határnyereség és költségek mellett a kínálat terjedelmének végső árszabályozó tényezőül való felvételére, akkor ama két tényező ismeretéből meg kellene tudni határozni az árat. Az ezek alapján számított ár azonban mindig magában foglalja a határnyereséget, már pedig — mint több ízben említettem — gyakran meg-esik, hogy a termelőnek nemcsak nyeresége nincs, de vesztesége van az eladásnál. Ellenben ha a szembeállított másik elméletben szereplő két

tényezőit, a kereslet subiectiv értékeléseit s a kínálat terjedelmét ismerjük, akkor az ár ezek által pontosan determinálva van.

Mindaz, a mit az árelméletről mondtunk, csak a mai munkamegosztásos társadalomra vonatkozik, mikor t. i. minden termelő egy-egy jószágfaj készítésére adván magát, nagy készlet termék felett rendelkezik. A Böhm-Bawerk-féle árelmélet e mellett az egyéb viszonyok közt előfordulható lehetőségek mindegyikét magában foglaló sémákkal is rendelkezik, a melyeknek hiánya Liefmann rendszerében egyike azon lényegtelenebb hézagoknak, melyek bírálásáról e kritika bevezető szavaiban lemondtam s a melyet mellőzök is.

Mezey Lajos.

A többtermelés és a birtokkategóriák.

A modern agrárpolitikának s a ráépült agrársociológiánakegyik sarkkérdése a többtermelésnek a birtokkategóriákkal való összefüggése.

A többtermelés capitalisticus lehetősége a jól művelt nagybirtokon vagy a munkaigényes culturát kívánó kisbirtokon egyaránt elképzelhető.

Mégis a jelszavak körül folyó küzdelmek a kérdést csaknem így választották ketté: többtermelés, intenzív gazdaság, kisbirtok, magas állatállomány, a másik felől: nagybirtok, szemtermeléses rablógazdaság, juhtenyésztés, mezőgazdasági munkásproletariátus.

Nemcsak a socialdemokratia revisionista iránya tűzte ki ideálul a kisbirtok többtermelését azóta, hogy a boroszlói congressuson ideiglenesen a *Kautsky* orthodox marxista theoriája győzött s nemcsak *Bernstein* kardoskodik ennek a programnak az ellenkezője mellett, hanem a modern agronomia fegyvertárával *David* és nálunk *Dániel Arnold* hozták felszínre a többtermelésnek a birtokkategóriákkal való összefüggését.

A statistika — sajnos — csak kevés inductióval szolgálhat ezen a téren. S ha vannak is birtokkategóriák eltolódásáról bizonyos időkre adatok, ezeket mindenki a maga kedvére magyarázza. Így például *David* abból a tényből, hogy Németországban 1882. és 1895. között a kisbirtok valamelyes tért nyert a nagybirtokkal szemben, felépíti agronomiai-lag jól megalapozott rendszerét a kisbirtok többtermelésnek kedvező formájáról. A Magyar Társadalomtudományi Társaság birtokpolitikai enquêtjén pedig ugyanerről az időről azt referálják, hogy a vámemelés mentette meg Németország mezőgazdaságát és az mozdította elő a többtermelést. Elfelejtik, hogy ugyanabban az időben csaknem egész Európa a többtermelés jegyében élt s hogy valamelyest mindegyik állam nagyobb termelésátlagokat kezdett elérni.

Viszont *David* elfelejti, hogy ugyanebben az időben, csaknem hasonló irányú többtermelés-emelkedés mellett, a többi európai államban a kisbirtok nem emelkedett, hanem a birtokkategóriáknak eltolódása nagyon is tarka képet mutatott.

A következőkben nemcsak elméleti szempontból fogjuk átnézni az európszerte beállott többtermelés eredményeit, hanem azokat az állatállomány fejlődésével, a birtokkategóriák eltolódásával, a búzával bevett terület nagyságával és az átlagterméssel kapcsolatban fogjuk szemlélni, hogy *David* elméletét minden oldalról megvilágítsuk.

Tévedés a birtokkategóriát abszolút östermelési formának elfogadni, a mely csak jó, vagy csak rossz eredményeket hozhat létre. Hiszen a birtokkategória nem egyéb fejlődési foknál.

Senki sem mondaná, hogy az extensiv szemtermeléses rablógazdaság, mely az U. S. A. farmjainak egy részén, vagy Canadában, Ausztráliában, Argentínában divatos, nem hozhat jó terméseredményeket nagybirtokformában. A mint látni fogjuk, még az U. S. A. farmjai is mindig jobban megközelítik a kisbirtoktypust s a birtokkategóriák lassú eltolódása tényleg észlelhető jelenség. De ne feledjük, hogy a *Thünen*-törvény, mely a nagyvárosoktól való távolság sugarában a cultura intenzitását jellemzi, itt is áll. Áll sokkal távolabbi sugárra is, mint eleinte hitték. A kisbirtok a városok közelében, a nagybirtok azoktól távolabb rentábilisabb.

A munka szerepe.

David szerint a földművelés természete nem kedvez a bérmunkának. Szerinte az ellenőrzést sokkal nehezebb keresztülvinni a mezőgazdasági bérmunkában, mint az iparban.

Részben igazak *David* érvei, mert a földművelő munkánál a munka eredményét csak később lehet megállapítani, nem úgy, mint az ipari munkánál, az ellenőrzés területe igen nagy és ezért nehezen vihető keresztül.

De már a lopás nehezebben ellenőrizhetését illető állításai nem állanak meg, mert a mezőgazdasági termények nagy térfogatban aránylag kisebb értéket képviselvé, azokat nehéz nagyobb mennyiségben ellopni; a kisebb lopások pedig a munkaeredményt nem csökkentik számbavehető módon.

Bár a modern agronomia számos kísérlettel meghatározta azt, hogy bizonyos munkanemeknél a közepes tíz órás napi teljesítmény mellett mekkora területeknek milyen művelése lehetséges (nálunk a legtudományosabb és legrészletesebb megállapításokat egy táblában *Hensch* közli *Mezőgazdasági üzemtanában* 111.1), mégis sokkal tökéletlenebb megállapítások ezek, mint pl. az ipari munkavégzés mértékének ma már egész tudományyá kinőtt *Taylor*-rendszere, amely a legpreczizebb mérésekkel mutatja a munkavégzésekre, mint egységekre fordított munkaenergiákat.

Tényleg így a mezőgazdasági bér munka természete más, mint az ipari bér munkáé.

A modern mezőgazdasági nagyüzemek tehát egy eddig még meg nem oldott munkáskérdéssel állanak szemközt.

Ezzel szemben első pillanatra is láthatjuk, hogy a magántulajdont képező kisüzemek munkavégzése intenzívebb és a többtermelés felé visz, mert a gazda szívesen dolgozik a magáéban, nem kiméli a mélyenszántást és a lelkiismeretes munkát, ellenőrzésre nem szorul, nem lop, mert a magáéban dolgozik.

A t ö k e

a modern mezőgazdaság másik nagy tényezője.

Mennél intenzívebb a gazdaság, annál több esik benne a tőkéből az ingó tőkére, a telek értékéhez viszonyítva.

Míg az extensív kisgazdaság sokszor csak a telektőke 20%-át tevő forgó és ingó tőkével dolgozik, addig az intenzív nagygazdaságnál az üzemtőke majdnem egyenlő a telek értékével.

Hensch adatai szerint nálunk a telektőke négyszer akkora, mint az üzemtőke, Németországban ugyanakkora, míg Angliában az üzemtőke kétszerese rendszerint a telektőkének. Azt hiszem, hogy ezek csak elméleti megállapítások, ha nagyjában fedik is az igazságot.

A j ö v e d e l e m

dolgában a tudományos agronomia még nem tudott önálló megállapodásokra jutni.

Annyi a figyelembe veendő tényező, hogy inkább csak érdekes statisztikai képeket nyerünk az üzemvizsgálatból, mint használható eredményeket.

Nálunk *Károly Rezső* kísérte meg 24 üzem számadásaiból az elméleti üzemeredmények megállapítását, de apró calculatiókon túl nem jutott elméleti eredményekre. A különben részletes és szép munkából kitetszik, hogy Magyarországon a kis-, közép- és nagyüzemek határhasznai annyira nem hozhatók összefüggésbe elméleti tényezőkkel, hogy pozitív tudományos eredményt az ilyen vizsgálódás nem ad. (Mezőgazdasági üzemviszonyok és eredmények. Budapest, 1909.)

Hol van még az elméleti következtetés a *Ricardo* földjáradékelméletével és a *Böhm-Bawerk* határhaszonelméletének a mezőgazdasági üzemeredményekkel való összevetésére?

A tudományos agronomia a leginductivabb kutatásokkal, a „ceteris

paribus“ elvére való folytonos hivatkozásokkal sem tudott statistikailag kézzelfogható eredményeket felmutatni abban az irányban, hogy a termelési módoknak milyen typusa felel meg a jövő irányának. Pedig az agronomiai tényezők még csak physikaiak: a föld minősége és fekvése, a tőke viszonya a földhöz, az éghajlat és egyéb fizikai tényezők, a piac közelsége és szervezettsége, a munka jellege és a munkaidő, a közlelvő mezőgazdasági verseny, az üzem természete (szemtermelő, állattartó, iparral kapcsolatos stb.).

Hát még ha a sociologiai tényezőket is belekombináljuk, akkor növekszik csak igazán az elméleti kutatások labilitása. Itt figyelembe jöhet: a termelés és a belföldi fogyasztás viszonya, a mezőgazdasági vámrendszer, a munkások helyzete a lakosság foglalkozásával való viszonyban, a többtermelés lehetősége esetén az export kilátásai, a népesség közélémezése, mely elsősorban van hivatva a többtermelés eredményének élvezetére, és a többi, magában is nagyon jelentős tényező, amely a termelés jövő irányait hivatva van befolyásolni.

A többtermelés

ma minden agrárpolitikának legnagyobb kérdése.

Ma már tudjuk, hogy a tápszerek mennyisége közvetlenül és egyenes arányban nem befolyásolja a népesség szaporodását. A többtermelés tehát nem a népszaporodás miatt programja az emberiségnek, hanem elsősorban az életigények emberivé fejlődése miatt.

A többtermelés számára nyíló utak különbözők.

A forró égöv sokszorosan többet termel a földből, mint a mérsékelt, amely alatt az emberiség legnagyobb része lakik. Betelepítése csak a klíma miatt ütközik nehézségekbe.

A mérsékelt és hideg égöv alatt, lakatlan területeken óriási termőterületek vannak, amelyek kiaknázatlanok. Ezeket ma rablógazdasággal, kevés szántással, aratógépekkel úgy tudják művelni, hogy azok nagyobb járadékot adnak a tengerentúli szállítás beleszámításával is, mint az európai földek. Délamerika mérsékelt égöv alatti országai, Északamerika és Canada óriás buzatermő területei és legújabbban Szibéria határtalan mezői csak úgy ontják a búzát, az emberiség legfőbb táplálékát. Assziriát és Babilont, de talán Egyiptomot is újra művelés alá lehet vonni.

A harmadik út a többtermelés számára a mélyebben szántás politikája. Értve alatta nemcsak a szó szoros értelmében gépekkel vett mélyszántást, ami nagyobb termést biztosít, hanem a kínálkozó többi összes eszközöket: az intensíven lakott föld belterjesebb művelésének lehetőségeit.

A művelési ágak fejlődése.

Sajnos, nincsen világstatisztikánk a művelési ágak eltolódására, pedig az utolsó század adatai nagyon tanulságos képet nyújtanának. Csak a jelen állapotot szemlélhetjük. Volt százalékban:

	szántó %	rét %	erdő %	terméketlen %
Európában . . .	27	24	28	21
Ázsiában . . .	18	45	17	20
Afrikában . . .	12	35	25	28
Amerikában . .	12	40	30	18
Ausztráliában .	5	40	30	25

A rengeteg rét és steppevidékek, a rengeteg erdők még kimeríthetetlen talajai az ember művelésének. A terméketlen területekre ki-mondott ítélet sem biztos.

Magyarországon az 1895-ös mezőgazdasági összeírástól kezdve 1913-ig a szántó területe 41·43⁰/₀-ról 44·0⁰/₀-ra emelkedett, ezzel szemben a rét és a legelő, valamint az erdők területei vesztettek 1—1⁰/₀-ot. A nem termő terület az egésznek arányában egyharmad százalékkal csökkent.

Az összes kultivált és bevetett földről már van félszázadra visszamenő pillantásunk a francia statisztikai évkönyvek jóvoltából. Onnan megtudhatjuk, hogy a múlt század közepe óta

- Anglia termőterülete egynegyedével lett kevesebb,
- Ausztriáé alig emelkedett egytizedrészszel,
- Magyarországé csaknem másfélszeres lett,
- Németországé egyhuszadával lett nagyobb,
- Franciaországé egytizedrészszel,
- Olaszországé ugyanakkora, mint hatvan év előtt,
- Oroszországé csaknem megháromszorozódott,
- az U. S. A.-é (harminc év alatt) egynegyeddel gyarapodott,
- Argentínáé (harminc év alatt) nyolcszoros lett,
- Ausztráliáé pedig hatvan év alatt tizszeresére emelkedett a régi megművelt területnek.

A búzával bevetett terület

már élénkebb vizsgálódások tárgyát képezte a legrégebbi időben is. Ujabban pláne nagyon értékes és pontos adataink vannak róla Sundbärg Apercus Statistiques-jében.

Mivel a búza Keletázsia kivételével az emberiség főtápláléka, jellemző a bevetett terület változása a világgazdaság egész folyására. Ha összehasonlítjuk az 1871—75. évek és az 1901/5. évek átlagát, akkor azt látjuk, hogy a harminc esztendő múltán

Dánia fele annyi földet vet be búzával,

Anglia szintén,

Belgium szintén,

Németország valamivel kevesebbet, mert mindinkább kezd áttérni a rozstermelésre,

Ausztria búzaföldjei 10⁰/₀-kal emelkednek,

Franciaországéi körülbelül stagnálnak,

Magyarország már 55⁰/₀-kal több földön termel búzát, mint harmincz esztendő előtt,

Oroszország 60⁰/₀-kal nagyobb területet,

az U. S. A. kétszer akkorát,

Európa összes búzaföldjei egyharmadával emelkednek, míg

az egész világ búzaföldjének területe harmincz esztendő múlva másfélszerese a réginek.

A régi, kultivált Nyugateurópa tehát kezdi föladni a búzatermelést: a földet jobban tudja hasznosítani. Mint látni fogjuk, a búzatermelés intensitása növekszik, a termés azért nem marad a régi mögött, de olyan földek is, a melyeken harmincz év előtt búzát termeltek, ma más célú szolgálnak.

A legeslegújabb, pontos statistikát már a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet Évkönyvei hozzák: azokból kitetszőleg, ha az 1903/07. és az 1908/12. évek termésátlagait összehasonlítjuk, hasonló tendenciát találunk.

Ott meglátjuk azt is, hogy ez alatt az ötéves átlagidő alatt Szibéria búzával bevetett területe másfélszeres, Canadáé csaknem kétszeres lesz.

Nagyjában így van ez a kevésbé döntően lényeges többi főkalászsóval is.

A többtermelésnek tehát a legkényelmesebb útja: minél nagyobb területeknek az extensiv művelése, szemtermeléses rablógazdasággal.

A b ú z a t e r m é s

főeredményeit ugyancsak a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet jelentései szerint az 1903/07. és az 1908/12. évek átlagában a következő változások mutatják:

Németország búzatermése ezen átlagokban 37 millió métermázsáról 39·6 millióra emelkedett,

	millióról	millióra
Magyarorszáé	45·3	46
Ausztriáé	14·4	16·7
Spanyolországé	30·3	35·9
Franciaországé	92·9	86·3
Angliáé	14·3	16·0
Romániáé	21·2	22·3
Oroszorszáé	143·2	161·7
Canadáé	26·7	45·0
Az U. S. A.-é	177·0	181·5
Indiáé	85·9	88·2
Ausztráliáé	16·8	22·4
Szibériáé	29·9	38·2

emelkedett, illetve Franciaországé csökkent.

A búzatermés évi átlagai összefüggésben vannak a művelés alá vont területek nagyságával. Ez azonban még semmitmondó tapasztalás. Meg kell nézni, hogy egy hektáron mennyi búza termett az illető államokban a jelzett időközökben, hogy a termelés intensitásának haladását lássuk.

A hektáronkint való átlagtermés

az utolsó évtized két említett quinquenniumában, tehát a rendelkezésünkre álló legeslegújabb adatok szerint a következőképen alakult:

A melioratiók jegyében folyó évtized Argentína kivételével mindennütt emelte valamivel a termésátlagot. Hiszen a modern agronómiának a műtrágyázással és a mélyebben szántással összefüggő vívmányait ez az évtized szüretelte meg először.

Átlag egy hektáron termett:

	Átlagában métermázsa	
	1903/07.	1908/12.
Németországon	19·8	20·7
Magyarországon	12·2	12·3
Ausztriában	12·8	13·7
Belgiumban	23·7	24·5
Franciaországban	14·2	13·2
Olaszországban	9·2	9·7
Oroszországban	6·4	6·7
Argentínában	7·9	6·7
Az U. S. A.-ban	9·3	9·7
Ausztráliában	7·1	8·2

Az emelkedés állandó, de lassú.

A hol tehát a termelés rohamosan fölszökött, ott hiába keressük a termésátlag megnövekedésében a nagy aránytalanságot.

A búzának kvantumra való termelése inkább kíván több területet, mint a mennyire a mélyen szántással eredményeket lehet elérni. Azért a német és belga eredmények mutatják, hogy még óriási jövő áll a többtermelés előtt is. Annyival is inkább, mert

a többtermelés eszközei

sorában az utolsó évtizedek kipróbált módjai mellé ma még beláthatatlan jövővel bíró új módszerek is csatlakoznak.

A műtrágya *Liebig* elméletének a gyakorlati életbe való beérése után mindig jobban tért foglal az intenzív termelésben. Alkalmazhatósága a talaj pontos vegyelemzését, de magának a trágyának ellenőrzését is kívánja, azért eddig csak a modern nagyüzem alkalmazta szélesebb körben.

A *Campbell*-féle talajművelés a száraz éghajlatú, kevés esővel egyenlőtlenül öntözött földeket van hivatva intenzíven művelhetővé tenni. Lényege a talaj könnyen kiszivárgó vizének megkötése újfajta boronálás és tömés által. Magyarországon beláthatatlan lesz a jelentősége, ha a próbák több gyakorlati eredményt fognak felmutatni.

A *Demtsinszky*-féle átültető-művelés egyenesen szenzációs terméseredményeket ígér, de még a kísérletezés stádiumában van.

A többtermelés főkérdése: az olcsó többtermelés, már socialis kérdés. Belefoglalnak a védővámok kérdései, a telepítés, a külföld búzájának versenye, a *Thünen*-törvény szélesedő művelési intenzitásának gyűrűi, a melyek Északnyugat-Európában a buzaföldek hanyatlásával jártak a többtermelési eredmények ellenére is. És belefoglalnak a birtokkategóriáknak tisztázatlan kérdése, a melyet talán a ma agrárpolitikájának sarkkövéül tekinthetünk.

A birtokkategóriák

jelentősége csak a legújabb évtizedekben nyomult előtérbe.

Eddig Európa népszaporodásának alapja az a többtermelés volt, a melyet a jobbágyfölszabadítás eredményezett. Ma már ez Európa népeinek nem elég.

Jött a külföldi buza versenye. És jöttek ellenrendszabályul a védővámok.

A birtokmegosztás nemcsak a nemzetek agrárdemokráciájának a fokmérője. Az gyakran a gazdasági haladással, az intenzív műveléssel is egybeesik.

A világ gazdasági rendjének haladása éppen a birtokkategóriák terén hozta létre a legnagyobb változásokat. Kár, hogy csak kevés megbízható statisztikánk van róluk.

A tudomány érzékenyen nélkülözi az egységes nemzetközi birtokstatisztika hiányát.

Majdnem mindenütt más-más időben volt a kategóriák fölvétele. A fölvétel nem egységes alapon történt, mert a kategóriák sem a használt területegység dolgában, sem pedig a területnagyságok dolgában nincsenek egységesen megállapítva.

Igy csak vázlatos áttekintést nyerhetünk az egyes államokban a birtokviszonyok megoszlásáról.

Angliában 1896-ban (*Agricultural Returns for Great-Britain*, id: Juraschek: *Die Staaten Europas*) 330 ezer kisbirtokosé az összes terület 6⁰/₀-a, 234 ezer középbirtokosé (100–300 acre) annak 66⁰/₀-a és a többi föld (26⁰/₀) a 19 ezer nagybirtokos között oszlik meg.

Franciaországban a birtokviszonyok aránylag a legideálisabbak. Ott a kisbirtokra jut a föld 26⁰/₀-a, a középbirtokra (6–50 ha) a földterület 39⁰/₀-a, a nagybirtokra (50–200 ha) a terület 19⁰/₀-a, az igen nagy birtokra pedig csak 16⁰/₀-a. Ha még elgondoljuk, hogy a francia középbirtokkategória nem nagyobb, mint az, a mit mi kisbirtoknak tekintünk, akkor láthatjuk, hogy ott kétharmada esik a 200 ha-on alul levő, tulajdonképpen kisbirtoknak nevezhető kategóriára.

Németországban 4·2 millió kiskgazdának jutott a föld egyhatodrésze (16⁰/₀-a) 1·3 millió kiskgazdának a föld 60⁰/₀-a (5–100 ha, a mi nálunk is már a középbirtok kategóriáját keresztezi) és 25 ezer nagybirtokra jutott a föld hátralevő egynegyede.

Ausztriában (*Heller* referátuma a Magyar Társadalomtudományi Társaság birtokpolitikai ankétjén) 100 ha-on aluli kisbirtokra a gazdák 99⁰/₀-ának a föld egyharmada jutott, míg a többi kétharmad a gazdák egy százalékának képezte tulajdonát.

Romániában (*Gaal* referátuma ugyanott) hasonló az állapot: 0–50 ha területű kisbirtokra esik a birtokosok 99⁰/₀-ának kezén az összes terület felével, míg a száz hektáron felüli nagybirtokra a terület másik fele az üzemek egy százalékának kezében van.

Oroszországban a föld egyharmadát bírta a népesség 85⁰/₀-a, míg a többi kétharmadot a népesség további 5–6⁰/₀-a; a visszamaradó népesség birtoktalan. Az új agrárreform óta létesült birtokmegoszlást még nem ismerjük.

Magyarországon az 1895-iki összeírás szerint a 2·7 millió kiskgazdának a föld 55⁰/₀-a jutott 0–100 holdas birtok formájában. A középbirtokra 14⁰/₀-a a területnek jutott, összesen 21 ezer középbirtokos

kezében. A nagybirtokra, 1000 holdon felül, az összes földterület 31⁰/₁₀₀-a, mindössze négyezer tulajdonos kezében.

A birtokkategóriák eltolódása

volna tulajdonképpen a legmesszebbmenő következtetésekre följogosító tény, ha azt gyakran és pontosan mérni lehetne. De a mezőgazdasági általános összeírások olyan távol vannak egymástól és az összehasonlítási alapok is olyan különbözők, hogy minden rendelkezésre álló adat fölhasználásával is csak igazán vázlatos eredményeket lehet leszögezni.

Az utolsó időkben, a melyek határozatlan és össze nem vethető távolban vannak egymástól,

Angliában a nagybirtok és a kisbirtok kevesebb lett, a középbirtok ellenben emelkedett.

Belgiumban a kisbirtokot a közép- és a nagybirtok lassan-lassan kezdi fölszivni.

Hollandiában a kis- és középbirtok emelkedik, a nagybirtok rovására.

Franciaországban az 1882-iki és az 1892-iki összeírás adatait összevetve, a törpebirtok 30⁰/₁₀₀-ról 29-re csökkent, a többi emelkedett.

Németországban az 1895-iki és az 1907-iki összeírás a következő különbségeket tüntette fel:

Terjedelmű birtok volt a területnek százaléka

	1895-ben	1907-ben
0—2 ha	5·6 ⁰ / ₁₀₀	5·4 ⁰ / ₁₀₀
2—5 ha	10·1 ⁰ / ₁₀₀	10·4 ⁰ / ₁₀₀
5—20 ha	29·9 ⁰ / ₁₀₀	32·7 ⁰ / ₁₀₀
20—100 ha	30·3 ⁰ / ₁₀₀	29·3 ⁰ / ₁₀₀
100 ha-on felül	24·1 ⁰ / ₁₀₀	22·2 ⁰ / ₁₀₀ , tehát az

5—20 ha kategóriájú igen kis birtokok szittak föl a többi rovására az összes területből még további 3⁰/₁₀₀-ot. Ugyanez a birtoknagyság-csoport az 1882-iki és 1895-iki összeírás között csak 1⁰/₁₀₀-át a területnek nyerte el növekedésükben.

Németországban tehát a törpe parasztbirtokok térfoglalása állandónak mutatkozó tendencia. *David* az ő elméletének inductív igazolására erre a tényre támaszkodik. Mikor munkája megjelent, akkor még nem is ismerte az 1907-iki összeírás eredményét, a mely még jobban igazolta őt. Ámde csak Németországra vonatkozóan. A fejlődés másutt más képet mutat.

Magyarországban az 1895-ös összeírás adatai után egész máig csak a 100 holdnál nagyobb birtokok emelkedéséről kapunk kimutatást, ezt is csak az anyaország területén. Ezek a birtokok 1895-ben az ország területének körülbelül 48⁰/₁₀₀-át tették, ma már háromnegyed részét képezik. Pedig a birtokosok száma 23·6 ezerről csak 28 ezerre emelkedett.

Oroszországban *Gaal* adatait, a melyek az 1906-os *Satesmans Yearbook*-ból valók, *Taris*-nak legújabb, de kissé felületes munkájával összehasonlítva (*La Russie moderne*, 1912) azt találjuk, hogy a parasztság birtoka a terület egyharmadáról annak kétharmadára emelkedett. De csak a szántókban, mert az erdőket az állam nem parcellázta. A összehasonlítás tehát csak a szántóra vonatkozik.

A tulajdon és a bérlet

viszonyainak eltolódására sincsenek összehasonlítható adataink. Mindenesetre azonban jellemző az egyes országok birtokviszonyainak járadék-jellegére, hogy

Angliában a föld háromnegyede van bérlők kezén,
 Franciaországban annak egynegyede,
 Belgiumban csaknem kétharmada,
 Németországban a föld egyhetede,
 Magyarországon pedig 1895-ben 11·61⁰/₀-a volt a földnek bérlet.
 Romániában (*Jancsó*) az 50 ha-nál nagyobb földeknek több, mint a fele bérterület.

A foglalkozási statistikákból látjuk, hogy a mezőgazdasági cselédek száma mindenütt fogyóban van, kivéve Angliát és Amerikát.

A nagybirtok,

a földjáradék és legtöbbször az extensiv gazdálkodás formája tehát Európában nincsen hanyatlóban.

Belgium, Franciaország, Magyarország nagybirtokai emelkedtek. Magyarországi hatalmasan.

Franciaországban ezzel együtt a terméseredmény csökkenése is járt. Magyarország terméseredményei pedig aránylag sokkal kevésbé emelkednek, mint a többi európai országé.

Egyedül ezek a tények még nem elég bizonyítékok. Sok védelmezője van a nagybirtoknak nemcsak politikai, de agronomiai szempontból is.

Nálunk *Ereky* üzemtechnikai szempontból, *Leopold* a helyesen alkalmazott capitalismus szempontjából mutat rá a nagybirtok előnyeire. *Daniel* elméletének vannak ellenzői nemcsak a socialisták között.

Azt hisszük, hogy a főhiba a kérdés egyoldalú felfogásában rejlik. A nagybirtok nemcsak álló kategória, hanem egyuttal fejlődési forma.

A középkor nagybirtokait még a jobbágyfelszabadítás sem tudta eltüntetni. Fejlődésük a sok mai államvédelem mellett sem olyan intenzív, hogy fenntartásuk sociológiai szempontból megokolt lenne.

De kétféle nagybirtok van. Az egyik a régi latifundiumok klasszikus példája, mint a délolaszországi nagybirtok. Ez az illető országrész elhanyagoltabb fekvésével, intenzív művelésére való alkalmatlanságával jár. A másik a kulturvidéken fekvő, a mely éppen ezért a legjáradosabb.

A fejlődés a nagybirtokot kiszorította a sűrű népességű vidékekről, mert ott a *Thünen*-törvény fokozottan érvényesült. Ott tehát a nagybirtok elavult fejlődési forma. És ebben a tekintetben aztán egészen igaz a *David*-elméletnek, hogy a kisbirtok a munkaigényes kultúrával lassan-lassan tért fog a nagybirtokkal szemben mindenütt nyerni.

A közép birtok

csaknem mindenütt emelkedett, Németországot kivéve. Védelme tetszetős politikai okokból talán még hamarabb elfogadható a socialpolitikus előtt, mint a nagybirtoké. De tulajdonképpen védelmének módjai és kiváltságai annyira összeesnek a nagybirtokéival, hogy mindenben a nagybirtok függvényének tekinthető.

Anglia, Belgium, Hollandia, Franciaország és Magyarország közép birtokai emelkedtek. Pedig az agronomia sietett rájuk kimondani a halálos ítéletet, hogy a nagybirtok igen nagy beruházásait, a mezőgazdasági gyári üzemet nem bírják, a kisbirtok intenzivitását pedig nem utánozhatják.

A kisbirtok

csaknem mindenütt a régi jobbágyság felszabadulásából keletkezett.

Északnyugateurópából indult ki a jobbágyság felszabadítása.

Norvégiában sohasem volt a maihoz hasonló jobbági viszony (*Szeberényi*).

Dánia jobbágysága már 1788-ban szabadult fel,

Svédországé 1809-ben,

Franciaország jobbágysága a forradalom alatt szabadult fel, míg

Németországé a Napoleoni háborúk idején,

Magyarországé csak 1848-ban,

Oroszországé 1861 óta,

Romániáé 1864 óta szabad.

De a jobbágyság tökéletes felszabadulása minden országban nagy idő kérdése volt. A megváltások évtizedekig elhúzódtak. A kisbirtok, mint gazdasági egység csak akkor alakulhatott ki, a mikor már leszámolt a megváltás terheivel.

A kisbirtok sem jelenti mindenütt az intenzív gazdaságot. Egyáltalán

a birtokkategóriák merev osztályozásával még nem teljesítette feladatának a legkisebb részét sem az agrárstatistika.

Intensitása nélkülözi a legnagyobb eredményeket hozó befektetéseket: a gépeket. A kisbirtokok gépek nélkül kénytelenek elvégezni a munkák legnagyobb részét, szántógépeket, vagy aratógépeket nem gazdaságos dolog a kisbirtoknak beszerezni. A kisebb gépeknek egész tömege segít már azért a kisbirtokosnak is, de sok dolgát kénytelen a nagyobb tőkebefektetés hiánya miatt maga végezni.

Ellenben a kisbirtok nagyobb állatállománya, a kapás növények megművelésének lehetősége a kisbirtokot más tekintetben avatják előnyösebb formává.

Farkas Geiza számításai szerint a 10 holdas átlagos művelési-ágazatú kisbirtokot egy négytagú család, a gazda, felesége, még egy női és egy gyermek-munkaerővel, ami az átlagos parasztcsaládból könnyen kikerül, megművelhetik időbeli akadály nélkül, csak a nyári munka idejét kell nagyon intenzíven kihasználni.

Elesik tehát az a sokszor hangoztatott ellenvetés, hogy szövetkezéssel kell segíteni a kisbirtokosoknak egymáson a munkaerő dolgában. A szövetkezett munka példái, bármilyen csábítóak, mint például a *Kropotkin-éi*, vagy *Dániel-éi*, nem biztosítják az eredményt úgy, hogy miattuk kelljen a kisbirtok formája mellett dönteni. Sőt ez az egyetlen pont, ami még a gépei hiányánál is erősebben sújtja a kisbirtokot.

A kisbirtok individuális gazdálkodása csak ott versenyezhet a nagybirtokoséval, ahol a munkaerő jó beosztása a kisbirtokokat egymástól külön-külön függetlenné teszi.

A f a r m g a z d a s á g

területi nagysága mellett is közelebb áll a kisbirtokhoz, mint a nagygazdasághoz. A farmok számának óriási emelkedése azoknak klasszikus hazájában az U. S. A.-ban inkább jár a területek kisebbbedésével, mint új földek művelés alá vonásával.

Az U. S. A. farmjainak emelkedése a következő, vázlatosan összeállított képet mutatta (Statistical Abstract of the United States, 1913 eredeti földolgozásomban):

	1850	1870	1890	1910
a farmok száma .	14·4	2·6	4·5	6·3 millió,
művelői száma . .	?	5·9	8·5	? »
összes értéke . .	4	9	16	41 milliárd dollár
termelési érték .	?	2	2·5	8·4 »
hozadék körülbelül	—	25 ^o / _o	16 ^o / _o	21 ^o / _o

Tehát a farmok személyzetének viszonyaiból azt lehet következtetni, hogy azok nem veszik föl a nagybirtok formáit, mert átlag nem foglalkoztatnak többet két embernél a számukhoz viszonyítva. Jövedelmezőségük 1890 táján, amikor Európában általános a gazdasági föllendülés, aránylag a legcsekélyebb. És 1910-ben, az európai rosszabb gazdasági esztendőket után az amerikai farmok jövedelmezősége nagyobb mértéket ölt.

A kisbirtok felé hajlást az is mutatja, hogy bérértékük, amely átlag 1870-ben és 1890-ben a 3–4 ezer dollár körül stagnál, csaknem megkétszereződik a jobb gazdasági idők beálltával.

Az amerikai farmgazdaságok európai viszonyok felé haladnak. Csakugyan, az U. S. A. szemtermelése nem mutat nagyobb lendületet az európainál.

Az állatállomány

a mai agrárpolitika szemében már nagyobb jelentőségű és nagyobb súlyú a szemtermelésnél is.

Hogy a kisbirtoknak állatállománya aránytalanul nagyobb a nagybirtokénál, az régóta tudott dolog. Hiszen ez csaknem az első előnye a kisbirtoknak a latifundium fölött.

Magyarországon a száz holdon felüli birtokok az ország területének mintegy háromnegyedét teszik és emellett 1911-ben a marhaállománynak csak 17⁰/₀-a, a loállománynak 11⁰/₀-a, a sertésállománynak 14⁰/₀-a volt a száz holdon felüli birtokon, míg a juhállomány 35⁰/₀-a élt rajta, annak a világos magyarázatául, hogy a nagybirtok kezdetlegesebb és extenzivebb művelése még nem zárta ki a juhtenyésztést.

Összevetve a legrégebb adatokkal, amire az állatszámoló statisztika kiterjed, azt látjuk, hogy a juhtenyésztés, mint a legkezdetlegesebb földművelés kísérője, a múlt század dereka óta kezd visszafelé fejlődni Nyugateurópában. Csak az U. S. A. és Ausztrália juhállománya növekedett, a többi mind erősen csökkenően van.

A juhok száma a század dereka óta

Angliában 34 millióról 31 millióra,

Oroszországban 50-ről negyvenre,

Németországban 28-ról 6-ra,

Franciaországban 32-ről a felére,

Magyarországon 12-ről 8-ra csökkent, ellenben

az U. S. A.-ban 19 millióról a háromszorosára,

Ausztráliában 16 millióról 92 millióra nőtt.

Egészen ellenkezően áll természetesen a többi haszonállatnál, a hol

azoknak emelkedése lassan és állandóan csaknem kivétel nélkül mindenütt észlelhető.

Amint a juh az extenzív mezőgazdaságnak a kísérője, úgy függ össze az intenzív kulturával a szarvasmarháknak a száma. Ez a múlt század közepe óta egészen 1910-ig

Angliában 8 millióról 12-re,

Németországban 15 millióról 20-ra,

Franciaországban 12-ről 14-re,

Magyarországon négy és fél millióról 7-re,

Oroszországban 21 millióról 31 és félre,

Olaszországban 3 és félről 6 és félre,

az U. S. A.-ban 15 millióról 69 millióra növekedett, sőt Ausztráliában is megtizszereződött.

A lovak és sertések száma nem jellemző annyira a mezőgazdaság kulturájára.

Az utolsó hatvan évtendő a lovak számát alig emelte Európában egyötödével. Csak az U. S. A. lovainak száma ötszöröződött meg ez idő alatt.

A sertések száma mindenütt stagnált félszázad alatt, csak a szorgalmas Németországé és Hollandiáé lett háromszoros, Franciaországé másfélszeres, az U. S. A.-é pedig kétszeres.

Az állatállománynak a mezőgazdaság intenzívítésével való összefüggése azt is magával hozza, hogy a kisbirtokok emelkedésével az állatállomány lényegesebben növekszik, mint azoknak hanyatlásával. Ez a *David* teóriájából következő tény azonban nem igazolható mindenütt.

Magyarország állatállományának stagnálása tényleg eléggé összefügg a kisbirtok lassú visszafejlődésével. Angliában is lehet ezt tapasztalni az 1885—95 közötti időben.

De már a tételt részletesen vizsgálva, azt találtam, hogy nem áll Németországra az 1882—95. közötti időben, nem áll Franciaországra 1882—92-ig és nem áll Belgiumra 1880—1895-ig terjedő időben.

Az állatállomány szaporodására a birtokkategóriák eltolódásának lassú alakulásánál sokkal érzékenyebben érezhető, közvetlen körülmények vannak hatással. A takarmányozási viszonyok és az állategészségügy ma még sokkal több hullámozásnak vannak alávetve, mintsem hogy a kisbirtok fejlődése észrevehető statisztikai súlylyal esnék a mérlegbe.

Pedig világos, hogy *David* tétele agronómiai szempontból igazolt.

Magyarország nemzeti vagyona.

Fellner Frigyes kitünő közgazdászunk egybeállította Magyarország és Ausztria nemzeti vagyonát és utóbb a Tudományos Akadémián tartott székfoglaló beszédében beszámolt e vagyon hozadékáról is. Utóbbi előadását csak kivonatossan ismertették a szaklapok és így ahhoz egyelőre nem tudunk hozzászólni, de a nemzeti vagyonra vonatkozó összeállításához igen, mert tanulmánya a könyvpiaczon is megjelent már.¹⁾

Fellner nemzeti vagyonának felbecslésében a következő eredményre jut:

1. földbirtokunk értéke	19.818,717.646	korona
2. bányá- és kohóművek értéke . .	2.223,185.592	„
3. házak értéke	8.574,937.024	„
4. közlekedési eszközök értéke . .	5.797,322.352	„
5. ingók értéke	13.309,570.984	„
6. külfölddel szemben fennálló követeléseink	192,254.152	„
összesen . .	49.915,987.753	korona
levonva ebből a külfölddel szemben fennálló tartozásaink összege	8.395,398.380	„
marad tiszta nemzeti vagyon . .	41.520,589.373	korona

Ma a legvéresebb háború közepette valamely nemzeti vagyon értékelésének kérdése nemcsak hogy nem lehet közömbös, de sőt rendkívüli fontossággal bír; Magyarország nemzeti vagyonának felbecsülése azonban még ennél is fontosabb, mert hiszen épp úgy, a mint kimutattuk vérrel és pénzzel szilárd és erőteljes katonai és közgazdasági felkészültségünket, épp úgy meg kell mutatnunk vagyoni állapotunkat, a mely feljogosít nemcsak arra, hogy döntő befolyást és helyet kérjünk magunknak a központi hatalmak koncertjében, hanem arra is, hogy igenis vérmes reményekkel tekintsünk a jövőbe. Ha a nemzeti jövedelem kiszámítása azon célzattal történik, megmutatni emelkedő köztartozásaink-

¹⁾ Das Volksvermögen Österreichs und Ungarns von Dr. Friedrich Fellner. Als Manuscript gedruckt bei Friedrich Jasper in Wien.

kal szemben azok feszülőképességét, úgy nemzeti vagyonunk egybeállításából láthatjuk magának a jövedelemnek a kellő expansiv lehetőségét.

Fellner becslésében 1911. évi adatokra támaszkodik. Mi is azokat fogjuk felhasználni és ha végeredményében nagyobbak is találjuk nemzetünk vagyonát, hozzá kell tennünk azt, hogy az az összeg sem jelenti még nemzetünk vagyonának tényleges értékét, hiszen a vállalkozás, a mely egy ilyen vagyont számszerűleg felbecsülni megkísérli, nem egyéb kísérletnél. Bizonyos az, hogy nekünk magyaroknak mindenestre többet ér független, szabad és alkotmányos országunk egész Oroszországnál és tudjuk, hogy Németország a Helgoland sziget neve alatt ismert sziklákért hatalmas gyarmatot adott cserébe.

1.

Különbféle módszer szerint Fellner átlagbecslés útján jut arra az eredményre, hogy ingatlanaink 19.818,717.646 korona értéket képviselnek. A terhekkal nem számol, mert pénzügyeinknél a kihelyezéseket nem veszi figyelembe, viszont a külfölddel szemben fennálló tartozásokat levonásba helyezi összeállításának végén. Mi az ingatlanbecslésnél nem veszünk átlagárát olyformán, hogy a különféle művelési ágak daczára egy átlagárát veszünk, hanem átlagosítjuk művelési ágak szerint: Alapul véve az 1911. évi felvételt²⁾ becslésünk a következő:

hektár	kat. hold				
13,971.943	vagyis ³⁾ 24,279.409	szántó	értéke á 500 K	12.139,704.500	korona
430.327	„ 747.790	kert	„ „ 1.000 „	747,790.000	„
3,170.020	„ 5,508.626	rét	„ „ 500 „	2,754,313.000	„
316.091	„ 549.279	szőlő	„ „ 1.000 „	549,279.000	„
3,953.430	„ 6,869.978	legelő és			
8,885.042	„ 15,439.768	erdő és			
64.400	„ 111.910	nádas és			
1,705.448	„ 2,963.602	földadó alá nem eső terület	á 200 K	5.077,051.600	„
32.496,701 hekt. vagyis 56,470.362 kat. hold ingatlan értéke				21.268,138.100	korona,

a holdankénti átlagos értékelés 377 korona.

Mi az általunk művelési ág szerint számításba hozott árakat még mindig alacsonynak tartjuk ugyan, azonban általában elfogadhatóknak véljük. A szántóknál figyelembe kell venni azt, hogy az 1913. évi felvétel szerint⁴⁾ a 100 hold és ennél nagyobb birtokból csak 7,571.841 hold esik szántóra, tehát mintegy 17 millió hold parasztkézen van és

²⁾ 1911. évi Magyar statisztikai évkönyv 91. oldal.

³⁾ 1 hektar 1,737.726 kat. hold.

⁴⁾ 1913. évi Magyar statisztikai évkönyv 76. oldal.

így legalább 1.500—2.000 koronára értékelhető, véve pedig a nagybirtok kezében levő $7\frac{1}{2}$ millió hold gyengébb minőségű szántót is figyelembe, a felvett 500 koronás átlagár indokolt; a kertekből is csak 109.856 hold esik a 100 holdas és ezenfelüli birtokokra, több mint 700 ezer hold a kisbirtokosé, kertiveteményekre felhasználva, a mi 3, sőt 4.000 koronás értéket biztosít; a rétekből is 1,361.599 hold a nagy- és középirtokosé lévén, több mint 4 millió hold törpebirtokos kezén van, tehát a számításba vett 500 koronánál sokkal értékesebb, — 61.618 hold szőlő van a nagyobb — közel 500 ezer hold tehát a kisbirtokos kezén, a mi azt jelenti, hogy azok legalább is 4.000 koronát érnek holdanként. A többi ingatlant egyformán értékeltük és nagyon alacsonyan, mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legelőt törvényhozás útján kellett az állattenyésztés érdekében megvédeni a feltörés elől, hogy ezek tehát szántóra is átalakíthatók, hogy az erdőtalaj a rajta levő fával van értékelve, hogy a nádas sem értéktelen és hogy a földadó alá nem eső területek közt foglal helyet a beltelek is, mint ilyen tehát még a kertnél is sokkal értékesebb. De ha átlagértéket is veszünk, úgy 377 korona egyáltalán nem nagy ár. Tudjuk, hogy legutóbb a Kereskedelmi bank közel 17.000 holdat bérelt 28 koronás bérösszegért, tudjuk, hogy ehhez a nyers bérösszeghez még adók és egyéb természetben levonandó kötelezettségek járnak. Ha ezeket csak 2 koronával fixirozzuk, úgy 30 koronát kapunk és ha ezt 5⁰/₀-os járadéknak vesszük, 600 koronás átlagárat kapunk, holott ingatlannál csak 4⁰/₀-os járadékot lehet venni, a mi pedig az értéket 750 koronára emelné. Emellett tudnunk kell azt is, hogy itt egy nagybirtokról van szó, a mely mai extensiv gazdálkodásunk rendszerét véve alapul, mindig kevesebbet ér a kisbirtoknál és tudnunk kell azt is; hogy 17.000 holdnál nem csak szántóról, hanem a fent részletezett összes művelési ágakhoz tartozó birtokról van szó. De hogy így is mennyire alacsonyan vannak felbecsülve ingatlanaink legklasszikusabbban abból tűnik ki, ha hozadékát vesszük figyelembe. Fellner a nemzeti jövedelemről tartott előadásában is, a vonatkozó statisztikai évkönyvek alapján rámutat arra, hogy Magyarország termésének átlagos értéke az 1911—1913. években 5.085 milliárd korona volt. S habár a különféle költségek levonása után Fellner 4.694,915.000 koronában állapítja meg a netto hozadékot, mi az átlag eredménynek csak 50⁰/₀-át vesszük alapul s ha azt 5⁰/₀-ra tőkésítjük, az ingatlanok értékét 50,850.000 koronában, tehát az általunk felvett összegnek kétszeresénél is nagyobb értékben látjuk megállapítva és hozzátehetjük nyomban, hogy ez a becslési összeg volna talán a leginkább megfelelő. Mindebből tehát kétségtelenné válik előttünk, hogy az általunk eszközölt becslés ingatlanaink értékét inkább közelíti meg. S

e mellett még a többtermelés folytán előálló értéknövekedést számításba sem vettük.

2.

Bányáink és kohóink értékét Fellner 2.223,185.592 koronára teszi. Erre az eredményre azáltal jut, hogy ezek 5 évi hozadékának átlagát veszi, a miből 60⁰/₀-ot von le költség címén és az így nyert összeget 4⁰/₀ járadéknak véve, kapja meg a tőkeértéket; a sóbányák jövedelmezőségét az 1911. évi statisztikai évkönyv szerinti megállapításban veszi és 4⁰/₀ járadékalapon számítja ki emennek az értékét is.

Mi mindössze azt kifogásoljuk, hogy a bányák 5 évi átlaghozadékból 60⁰/₀-ot helyez levonásba regie címén; ez túlnagy összeg; 25⁰/₀-nak a levonása is teljesen megfelelő annak dacára, hogy a kibányászás évről-évre több költséget emészt, mert hiszen ennek arányában nő az ár is. Egyébként ha a sóbányák költségeit vesszük figyelembe, úgy látni fogjuk, hogy azok folyton csökkennek, ily arányban tehát a többi bányák költségei is valószínűleg esnek, mert a termelés állandóan fokozódik és minél nagyobb a termelés, annál csekélyebb a regie is, mert nagyobb quantumra oszlik. A sóbányászat 1910. évben 7·3⁰/₀ költséggel dolgozott⁵⁾, az 1911. évben azonban már csak 6·9⁰/₀-kal⁶⁾. Ha tehát a többi bánya- és kohóműveknél 25⁰/₀-ot, a sóbányászaténál háromszorta nagyobb költséget veszünk alapul, úgy e bányák valódi értékét nemzeti vagyónunk értékelése szempontjából inkább megközelíthetjük. Alapul véve tehát a Fellner dr. által kimutatott 147,694.603 koronás átlagjövedelmet és levonva abból 25⁰/₀ költség címén 36,923.651 koronát, 110,770.952 koronát nyerünk, a melynek 25-szöröse (4⁰/₀ járadék) 2.769,273.800 korona. Ennyire becsüljük mi bányáinkat és kohóinkat; ehhez a Fellner által is értékkep megállapított 746,239.562 korona sóbányák értékét, végösszegként 3.515,513.362 koronát kapunk, mely összeggel állítjuk be összes bányáink és kohóink értékét.

3., 4., 5., 6.

Épületeink, közlekedési eszközeink és ingóink, végül a külfölddel szemben fennálló követeléseink értékét, illetve összegét és azok kiszámítási módszerét elfogadjuk, mert másképp kiszámítani magunk sem tudnók. Így tehát arra az eredményre jutunk, hogy Fellner 1—6. tétel alatt részletezett vagyontételeinket 49.915,987.753 koronára, mi pedig 52.913,561.395 koronára, vagyis 2.997,573.642 koronával többre becsüljük. Ez a 6⁰/₀-os többlet azonban nem változtat nagyon a végeredmény-

⁵⁾ 1910. évi Magyar statisztikai évkönyv 148. oldal.

⁶⁾ 1911. évi Magyar statisztikai évkönyv 154. oldal.

ben, mert hiszen Fellner kimutatása, valamint a mi egybeállításunk sem egyéb kísérletezésnél, a melynél egy 6⁰/o-os eltérés komoly számításba sem jöhet.

Kettőnk közti eltérés sokkal nagyobb és sokkal mélyrehatóbb.

Fellner idézett könyvében⁷⁾ nemzetünk ingó vagyonát értékeli; felveszi ezek közt a mezőgazdasági felszereléseket (holt és élő fundus) magkészsletet, az ipari és kereskedői és mindennemű házi eszközt, a bútort, ruha- és fehérneműt, az érték- és műtárgyakat stb. és a lehető legalaposabb becslés útján ezek összértékét — az állam ingó vagyonával együtt — 13.309,570.984 koronában állapítja meg. Értékpapirjainkat u. m. részvényeket, zálogleveleket, kötvényeket, pénztárjegyeket, részjegyeket stb. — egészen helyesen figyelmen kívül hagyja, épp úgy takarékbetéti állományunkat, mert hiszen ezek ugyanily összegben vagyont és terhet is képeznek, tehát valójában egymást kiegyenlítik, ennél fogva a nemzeti vagyon tételei közé fel sem sorolhatók. Kivételt képez a külfölddel szemben fennálló követelésünk, illetve tartozásunk, de ez külön beállítás tárgyát amugy is képezi.

Csakhogy mindemellett az ingók értékének megállapításánál Fellner figyelmét egy lényeges körülmény kikerülte. Azokkal az egész — félkész — és nyers ipari meg mezőgazdasági terményekkel, azokkal a leltári értékekkel, a melyek az egyes, illetve a társaságok czime alatt ismert gazdaságok birtokában vannak, sem a társaságok, sem az egyes gazdaságok értéke kifejezést nem nyer és nem nyerhet. Valamely ipari társaság, vagy pénzüzet részvénye névértékben nem képezheti a nemzeti vagyon alkotórészét, mert evvel szemben áll a figyelmen kívül hagyandó volt vagyontétel is, tehát e társaságok — nemzeti vagyon szempontjából — tehertétele is, azonban vagyon és tehertétel közt mutatkozó egyenleg, az úgynevezett tiszta nyereség ez olyan koeficiense a nemzeti vagyonnak, a melyet a számadatokból kihagynunk nem szabad. Ez — ha úgy akarjuk — ezeknek a társasági és magángazdálkodásoknak az a materealiter is kifejezésre jutó ideális értékük, a melyet megfizetünk részvényfelpénz gyanánt vagy magánüzletátvételkor, magáért az üzletért, a jogért üzletet ott és úgy nyitni, vagy folytatni. A malmokért, cukorgyárakért, gép- még más gyárakért, pénzüzetekért meg biztosító- és más társaságokért, ha azok egyik kézből a másikba kerülnek, nem az az összeg kerül kifizetésre, a mely azoknak csak könyvszerinti értékét képviseli, tehát — részvénytársasági alakulatot véve alapul — nem történik oly alapon az átvétel, hogy a részvények névérték szerint vétetnek át, hanem azok forgalmi értéke szerint, a mely néha (gondol-

⁷⁾ 38–44. oldal.

junk a Pesti hazaira, a Kereskedelmi bankra, a Ganz-Dembinusra, Közutira stb. stb.) többszörösen nagyobb a névértéknél. Ha tehát realitás szempontjából a társaságoknál azok teheroldalát figyelmen kívül is hagyjuk, mert áll evvel szemben majdnem ily nagyságú vagyonoldal, véte-nénk a realitás ellen, hogy ha a társaságok értékét, a mely azok nyere-ségében nyer kifejezést fel nem becsülnők és be nem állítanók.

7.

Ebből a szempontból fel kell tehát becsülnünk a társaságok érté-két. Ezt olyformán tesszük, hogy a kimutatott tiszta nyereséget 5⁰/₀-os járadéknak vesszük és így megkapjuk társaságaink azon fogható érté-keit, a mellyel azok részvényeik névértékén fölül bírnak.

Kitett pedig összes pénzintézeteink tiszta nyeresége az 1911. évben⁸⁾ 214,379.000 koronát, ipari részvénytársaságaink tiszta nyeresége ugyan-akkor⁹⁾ 88,062.000 koronát, felvettük továbbá Kormos „Pénzügyi Kom-pass 1912/13“ évkönyve alapján a biztosító társaságok 7,577.465 koro-nát kitevő tiszta nyereséget és végül az Osztrák Magyar Bank 1911. évi¹⁰⁾ 29,526.000 koronás tiszta nyereségnek 50⁰/₀-át. Az így nyert 289,470.465 koronából fejlesztettük részvénytársaságaink értékét, a melyet 5.789,409.300 koronában állapítunk meg.

8.

Ugyanigy állunk a magángazdaságok vagyonával is. Avval, hogy az egyes iparos meg kereskedő kezében levő nyers, vagy kikészített terményét az ingók közé felsoroltuk, ezen gazdaságok értékét még nem határoztuk meg.

A gyógytárak, szállodák, kávéházak, a gyárak, szabadalmak, köz-vetítő irodák, magánbankcégek stb., stb., magánvállalatoknak, a külön-féle jogoknak (tőzsde, italmérés, sóelárusítás, bélyegárusítás) a meg-szerzése pillanatában, még mielőtt azok gyakoroltatnak, óriási forgalmi értékük van, a melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert azok épp oly értéket képviselnek nemzetgazdaság szempontjából, mint akár a kész kalap, a cukor, a gyufa stb.

Ezeknek a magángazdaságoknak az értékét másból, mint jövedel-mük után fizetett adóból fejleszteni és megállapítani nem lehet. Mégis többé-kevésbé alapos eljárás útján határozza meg az állam ezek tiszta

⁸⁾ 1911. évi Magyar statisztikai évkönyv 291. lap.

⁹⁾ ibidem 197. lap.

¹⁰⁾ 1911. évi statisztikai évkönyv 304. lap.

jövedelmét adókiivetés szempontjából és így nekünk is ezen kell haladnunk.

1911. évben¹¹⁾ a kereseti adó összege kitett 58.242,000 koronát, hozzáütve ehhez 30⁰/₀-ot általános jövedelmi pótdadó címén 17.472,600 koronát, 75.714,600 koronát nyerünk. Ebből azonban az ezen adó kiszámításának alapját képezett jövedelem előállításához közreműködött tisztviselők és munkások miatt 25⁰/₀ címén 18.928,650 koronát le kell vonni és így 56.785,950 koronát nyerünk. Ezt az összeget a tényleges jövedelem 10⁰/₀-ának véve 567.859,500 korona évi hozadékot kapunk, a melyet 5⁰/₀-kal tőkésítve egy 11.357.191,000 koronás vagyontételt nyerünk. Ebben az összegben értékelhetjük összes, nem részvénytársaságok, vagy szövetkezetek kezében, tehát a physikai személyek kezében levő magángazdaságainkat.

Azonban még ezzel sincs még kimerítve nemzeti vagyónunk.

Azt mondja Fellner idézett könyvében,¹²⁾ a midőn a nemzeti vagyón mikéntjéről elmélkedik: „A népvagyon (nemzeti vagyón) mindazon gazdasági javak és értékek összessége, a melyek egy bizonyos időpontban egy államilag szervezett nép rendelkezésére állanak. A népvagyon több mint az államhoz tartozó physikai személyek vagyonának összege. Mert a népvagyon nemcsak azon javakból áll, a melyek az egyes physikai személyek vagyonát képezik, hanem azon vagyontételekből is, a melyek jogi személyek vagyonaként szerepelnek (társaságok, községek, törvényhatóságok, testületek, alapítványok, állam stb.) A *népvagyon a nép gazdasági erejének összességéből áll.*“

Fellner ezen elméletét, a nemzeti vagyón összetételének ezen elemzését és definitióját elfogadjuk. S mert elfogadjuk, az általa eszközölt számszerű egybeállítását, daczára a már általunk 7. és 8. tétel alatt eszközölt pótlásnak, még mindig hiányosnak tartjuk. Mert hiszen összeállításában csakis a fekvő, kézzel fogható, látható vagyont értékelte. Hát vajjon csak ezekből a tételből áll a nép s a nemzet vagyona? Csak a tárgyi értékekből és csak a tárgyi értékkel bíró tételekből? S ha igen, akkor miképp egyeztetni össze Fellner ezt az általa is, de már előtte mások által is felállított azon generális thesessel, hogy a nép a nemzet vagyona, a nép tehát a nemzet gazdasági *erejének* összességéből áll! Ez az erő, ez a népben, illetve a nemzet minden egyes tényezőjében szunnyadó erő, az nem bír értékkel? Az talán értéktelen, avagy csak értékelhetlen? Ha ma egy államot alkotnánk és oda mindazon javakat, a melyeket Fellner értékelt, szóval a materiális

¹¹⁾ 1912. évi Statisztikai Évköny, 572. oldal.

¹²⁾ Könyve 2-ik oldal.

vagyontételeket oda állítjuk, de magát a népet, a nemzetet, a physikai személyeket vagy egyedül, vagy társaságokká szervezve, kihagyjuk belőle, birnak-e ezek a materiák értékkel? Lehet-e azokat egyáltalán értékelni? És az az erő, a melynek összeségéből rekrutálódik egy nép s egy nemzet és annak vagyona, ez az erő csak a holt felszerelésben nyer kifejezést? A feldolgozó elme, a nyers erő, az, a mely életet, forgalmat, szóval értéket kölcsönöz ezeknek, az nem-e épp oly kiegészítő része a nemzetvagyonnak, mint maga a tárgy? Annak a nagy családnak az egyesei, a melyet mi államnak nevezünk, azok teljesen értéktelenek-e? Azok a miniszterek és államférfiak, a kiket a családfő, tehát az uralkodó a család kormányzásával megbiz, azok a törvényhozók, a kiket a nemzet egyrészt, a korona másrészt választ és kinevez, azok a tanárok és tanítók, a kik a népet és annak szaporulatát nevelik, tanítják, azok az orvosok, a kik a közegészségügyre ügyelnek, bírák, jogászok, mérnökök, építészek, írók, művészek, az ipari és kereskedelmi élet szellemi munkásai, vajjon azok a kézi munkások, a kik a javak feldolgozását, javakká válását elősegítik, a kik tudásuk és erejük felhasználásával a nemzeti vagyon gyarapítását az egyes phizikai vagy jogi személy vagyonának öregbitése által elősegítik, vajjon mindezek értéktelenek? Nem-e épp oly kiegészítő részei ezek a nemzetvagyonnak, mint a holt tárgyak? Emezeknek lehet reális, amazoknak ideális, intellektuális értékük, de értékük feltétlenül van. S ha van: beállítandó. Az bizonyos, hogy az évenkinti kivándorlás bármely nemzet vagyonára nézve veszteséget jelent, kivéve ha az gyarmatosítás céljából vagy olyasmiért történik, a melynek nyomán az erőszakos gyarmatosítás járhat.

Valamely nemzet vagyona a nép gazdasági erejének összeségéből áll. Ez az összeség erőre, az erő, élő szellemi és kézi erőre, tehát munkára és holt erőre, tehát pénzre, anyagra oszlik. Ha egy nemzet vagyonát akarjuk összeállítani, nemcsak a holt erőt kell számításba vennünk, hanem az élő erőt is, különben nem értékeltük az egész vagyont, hanem annak csak egy részét, annak csak a reális értékkel bíró részét, de az intellektuális értékkel rendelkezőt figyelmen kívül hagytuk.

Fellner egybeállításából ez az erő, ennek értékelése hiányzik; mi azt nem hagyhatjuk ki.

9.

Előbb a szellemi erő értékelését fogjuk megkísérteni és pedig szintén a jövedelem alapján, a melyből fogjuk annak tőkeértékét fejleszteni.

A választójogi statistika 20*, 27*, 36* és 207. oldalain foglalt egybeállítás szerint volt Magyarországon:

Gazdászati és erdészeti tisztviselő	8.332
24 éven felüli ipari tisztviselő	15.784
Kereskedelmi hiteli tisztviselő	41.448
Kereskedelmi alkalmazott	39.498
Állami tisztviselő	20.766
Törvényhatósági és községi tisztviselő	22.669
Egyházi személyek és tisztviselők	15.886
Tanügyi személyzet	28.639
Egyéb közszolgálati személyzet	2.764
Önálló szabadfoglalkozásuak	16.000
Szakképzett alkalmazottak	5.220
Összesen	217.006

Vegyük alapul azt, hogy ezen 217.006 intellektuális erőt képviselő személy évenként és egyenként átlag csak 2.000 korona tiszta jövedelemmel bír, noha Fellner azok jövedelmét a nemzeti jövedelemről tartott előadásában 4.000 koronánál nagyobb összegben határozta meg, úgy 434.012,000 korona jövedelmet nyerünk és hogyha ezt 5⁰/₀ járadéknak vesszük, ezeknek tőkeértékét 8.680,240.000 koronában határozhatjuk meg. Vagyis összes államhivatalnokaink, a minisztertől, kuriai és közigazgatási bírósági elnöktől le egészen a XI. rangosztályban levőig, továbbá magánhivatalnokaink, orvosaink, ügyvédek, mérnökeink, tanáraink, tanítóink, íróink, művészeink stb. stb. tőkeértékét az említett összeggel — azt hisszük elég alacsonyan — véljük értékelhetni.

10

Fent, 9. tétel alatt az intellektuális, a szellemi munkaerőt értékeltük; itt a kézi — tehát a tulajdonképpeni munkás tőkeértékét fogjuk megállapítani. Volt 1911-ben, az 1910. évi országos felvétel alapján¹³⁾

Bányászattal és kohászattal foglalkozó:

férfi keresők száma	71.684
ipari férfi keresők száma	1,204.229
kereskedelem és hitel férfi keresők száma	246.305
közlekedési férfi keresők száma	193.234
közszolgálatúak és szabad foglalkozásúak	216.129
összesen	1,931.581
levonva ebből a 9. alatt már értékelt	217.006-ot
marad	1,704.575

Ha évi 100 korona keresetet veszünk itt alapul és az így nyert 170,457.500 koronát 5⁰/₀-os járadéknak tekintjük, úgy kézimunkásaink tőkeértékét 3.409,150.000 koronában határozhatjuk meg.

A 9. és 10. alattiak tőkeértékét összesen 12.089,390.000 koronára

¹³⁾ 1913. évi Magyar statisztikai évkönyv 27. lap.

becsüljük. Fellner evvel szemben a Tudományos Akadémiában tartott előadásakor a személyes szolgáltatásból eredő jövedelmet 831,043.000 koronára teszi. Ha ezt ily összegben elfogadjuk, úgy a 9. és 10. alatt felsoroltak tőkeértéke az általunk eszközölt tőkésítés útján 16.620,860.000 koronát tesz ki, tehát $4\frac{1}{2}$ milliárddal többet. Ez a többlet nálunk a 11. tétel alatt nyer részben elszámolást.

11.

Maradna még az eddig fel nem becsült egyéb munkaerő tőkeértékének megállapítása, valamint mindannak az értékelése, a mit esetleg kihagytunk, így például a földgáz értékelése stb.

Mindezeket sommásan, hozzávetőleg fogjuk értékelni. Volt az 1910. évi népszámlálási adatok alapján¹⁴⁾ 1911-ben 141.743 véderőhöz tartozó egyén, volt 150.006 különböző napszámos, 86.218 nyugdíjas, 44.657 egyéb foglalkozású, 27.369 házi cseléd, 322.165 női tisztviselő, 651.522 női munkás, női tőkés, női egyéb foglalkozásúak és házi cselédek. Ezeknek, továbbá 20 millió lakosságnak eddig fel nem sorolt (3,255.261 személyt soroltunk fel) részét, valamint a földgáznak és számításba nem vett összes egyéb vagyontételeinknek így pl. a községek és törvényhatóságok tőkésített vámszedési és adózási jogaiknak értékét a Fellner által a külfölddel szemben fennálló tartozásaink összegében, tehát 8.395,398.380 koronában állapítjuk meg.

Így most már nép — illetve nemzet vagyonunkról a következő képet nyerjük:

1. földbirtokunk értéke	21.268,138.100 K
2. bánya- és kohóművek értéke	3.515,513.362 »
3. házak értéke	8.574,937.027 »
4. közlekedési eszközök értéke	5.797,322.352 »
5. ingók értéke	13.565,396.402 »
6. külfölddel szemben fennálló követelésünk	192,254.152 »
7. részvénytársaságaink értéke	6.495,629.300 »
8. magángazdaságaink értéke	11.357,190.000 »
9. szellemi foglalkozású munkásaink értéke	8.680,240.000 »
10. kézi munkásainak értéke	3.409,150.000 »
11. Egyéb 1—10. alatt fel nem soroltak értéke	8.395,398.380 »
összesen	91.251,169.075 K
levonva ebből a külfölddel szemben Fellner szerint fennálló tartozásainkat	8.395,398.380 »
marad tiszta nemzeti vagyon	82.855,770.695 K

¹⁴⁾ 1913. évi Magyar statisztikai évkönyv 27. oldal.

Ebben az összegben véljük mi nemzetünk vagyonának értékét megállapítani, hozzátéve azt, hogy ebből az 1—6. tétel alatti tehát 52.913,561.395 korona lehet a materiális és reális értékkel bíró, a 7. és 8. tétel alatti 17.852,819.300 korona lehet a materiális, de egyben ideális értékű a 9-11. tétel alatti 20., 484., 380 korona értékű a tisztán ideális értékű vagyon. De hogy csak mindezek együttvéve fejezik ki népünk gazdasági erejének összességét, azt hisszük kétségtelen.

Gál Miksa.

Szeged.

A Németországhoz való gazdasági közeledés tarifapolitikai akadályai.

Irányadó szakkörökben most komoly tárgyalások folynak Ausztria-Magyarországnak a háború után bekövetkező gazdasági helyzetére nézve és különösen arra vonatkozólag, hogy Németországgal az eddiginél szorosabb gazdasági kapcsolatot létesítsék.

A tárgyalások során azt az eszmét is vetették fel, hogy Németországgal vámuniót kössünk, más oldalról a vámuniót közbeeső vámokkal hangoztatják, egy harmadik csoport pedig csupán a Németországhoz való gazdasági közeledés álláspontjára helyezkedik. Az elfogulatlanul ítélkező az utóbbi tervet fogja az egyedül életrevalónak minősíteni, csak hogy ennek az eszmének gyakorlati kivitele számos komoly akadályba ütközik.

Mielőtt a fennforgó akadályokra az érvényben levő nemzetközi szerződések alapján rámutatnánk, meg kell jegyeznünk, hogy gazdasági kérdésekben érzelmi szempontok, bármily mély gyökeret vernek is lelkünkben, a tényleges helyzet megítélésére nem lehetnek mérvadók és azok nem szoríthatják háttérbe országunk gazdasági erőinek szabad kifejtését.

Másrészt azonban arra kényszerítenek az eleven gazdasági fejlődés törvényei, hogy a békés idő bekövetkeztére a merev gazdasági elzárkózottság alól felszabadulva, a kölcsönös érdekek kielégítésére irányuló, ipari és kereskedelmi közeledés útját egyengessük a hatalmas Németbirodalommal.

Minthogy a modern gazdaságpolitikai cél elérésében, a mely a vámpolitikai tevékenységgel szerves összefüggésben van, a legfontosabb közvetítő eszköz a vasút, nyilvánvaló, hogy *a tarifapolitika helyes irányításától függ elsősorban* a Németországhoz való gazdasági közeledés lehetősége és célirányú, helyes megoldása.

Amennyiben minden nemzetközi egyezmény megkötésénél a tarifapolitika szempontjai jönnek tekintetbe, ez pedig az egyenlő elbánás elvén épül, ellenesetben előbb-utóbb gazdasági háborúra is vezethető érdekellentétek merülnek fel, vizsgáljuk meg, hogy a vasúti tarifapolitika tekintetében Németországgal jelenleg érvényben levő kereskedelmi szerződések mennyiben felelnek meg az egyenlő elbánás feltételeinek.

A Németbirodalommal kötött kereskedelmi szerződés 15. és 16.

szikkeiben foglalt tarifális és szállítási határozmányok, amennyiben ezeket mindkét állam jóhiszeműleg magyarázza és alkalmazza, tényleg alkalmasak az egyenlő elbánás elvének legmesszebbmenő érvényesítésére és a kölcsönös forgalmi igények teljes kielégítésére, csak hogy a gyakorlatban a végrehajtó tényezők a szerződést mesterkéltén megkerülik, annak csak betüihez és nem szelleméhez ragaszkodnak.

Az idézetű 15. cikk ugyanis azt köti ki, hogy *»vasútakon a két szerződő fél területeinek lakói közt sem a viteldijakra, sem a kezelés idejére és módjára nézve különbség nem fog tétetni«* — a 16. cikk pedig a szerződőfeleknek a díjszabási ügy terén való lehető kölcsönös támogatását biztosítja. A 15. cikkhez való zárójegyzőkönyv azt a meg egyezést tartalmazza, hogy *»az árúszállítási díjak és minden díjmérséklés vagy egyéb kedvezmény, amely a saját államterület terményeire engedélyeztetni fog, egyik fél területéről a másik fél területére átmenő ugyanolyanmű szállítmányokra, ugyanazon pályarészen és ugyanazon forgalmi irányban egyenlő mérvben megadandó lesz.«*

E cikkek szövegezése olyan határozott és világos, hogy az minden kétértelműséget kizár; a gazdasági élet gyakorlati igényeinek azonban még sem felel ez meg. Közismert dolog ugyanis, hogy amióta a közép-európai államok általában az államvasúti rendszerre tértek át és a vasutat nem kizárólag szállítási vállalatnak, hanem a nemzetgazdasági, forgalompolitikai és a védővámrendszer leghatásosabb tényezője gyanánt fogták fel, minden állam arra törekszik, hogy díjszabási és forgalomtechnikai úton az idegen országok iparával és kereskedelmével szemben olyan tevékenységet fejtsen ki, a mely az imént idézett határozmányok gyakorlati érvényesítését halomra dönti.

A gazdasági küzdelem továbbá arra kényszeríti a fejletlenebb iparral és kereskedelemmel bíró államot, hogy ez saját iparát, termelését védje, a külföldi verseny ellenében a saját kiviteli forgalmát fejlessze, ipara feldolgozásához szükséges nyersanyagok termelését és beszerzését előmozdítsa és e cél elérése végett olyan technikai és díjszabási rendszabályokhoz kénytelen nyúlni, amelyeknek végső tendenciája, hogy az idegen államok gazdasági erejét gyengítse, kiviteli forgalmát megnehezítse és itt-ott lehetetlenné tegye.

Az az állam tehát, a melynek ipara és kereskedelme, valamint kiviteli forgalma a szomszéd államokéhoz mérten csekélyebb, kénytelen aztán belforgalmában, a rendes tarifákat alá ígérő díjmérsékléseket és ezeken felül még külön kedvezményeket — refakciókat — engedélyezni. Így a Máv. az 1914. évi Vasúti és Közlekedési Közlönyben 407, a díj-kedvezményi jegyzékben 165, a helyi érdekű vasútakon 86, a kassa—oderbergi vasúton 17, ennek helyi érdekű vasutain 15 tétellel szerepel-

nek különböző kivételes díjszabások. Ezeken kívül külön díjmérséklések foglaltatnak minden egyes vasút helyi díjszabásaiban és ezek függelékeiben.

Még feltűnőbb ezen díjszabási anomalia, hogy ha a kivételes díjszabások alapján elszállított árúk súlyát vesszük figyelembe.

Statistikai adatok szerint a Máv. vonalain 1913. évben szállított 36,870.000 tonna áruforgalomból csak 14,647.000 tonna számoltatott el a normális díjszabások, 22,222.000 tonna pedig kivételes díjszabások alapján, körülbelül ilyen az arány a többi idegen magyar vasuton is. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a „rendes“ díjszabások már a kivételek közé tartoznak.

Megemlítendő, hogy Ausztria e téren még túltesz a magyar vasuti tarifákon, a mennyiben a „Verordnungsblatt für Eisenbahn und Schiffahrt“ 1913-ban 746 állami és magánvasuti díjmérséklést hirdetett, az egyes vasutak helyi díjszabásaiban és ezek függelékében sokkal több kivételes díjszabást találunk, mint a magyar tarifákban, ellenben Németországban, nevezetesen a porosz-hesseni államvasutak pl. 1912-ben csak 24 tételre hirdettek díjmérséklést, a mely azóta alig változott meg.

Ausztria, illetve Magyarország saját polgárainak nyújtott díjszabási kedvezményeket a nemzetközi egyezmény értelmében Németország polgárai természetesen szintén élvezhetik, de csak elvben, mert gyakorlatban azok következő okokból nem érvényesíthetők:

1. A kivételes díjszabások zöme csak meghatározott irányban érvényes, úgy hogy pl. Németországból ugyanazon viszonylatra szóló, vagy azon átmenő, de fordított irányban mozgó szállítások a díjmérséklésekből ki vannak zárva; ez pedig nem egyéb, mint az idézett 15., illetve 16. cikkben kifejezett egyenlő elbánás megkerülése.¹⁾

2. Igen sok díjkedvezmény csak bizonyos állomásokra szól; azokon túl menő szállításra nem érvényes, mert csak az illető állomáson lakó valamelyik cég teljesítheti a díjkedvezményben előírt és helyhez kötött feltételeket.

3. Vannak kedvezmények, a melyek kifejezetten megjelölt cégeknek szóló küldeményekre érvényesek.

4. Sok díjmérséklés engedélyezése az áru származási helyéhez van kötve. Az osztrák malomrefactiát pl. magyar vagy német malom nem veheti igénybe; a magyar petroleumrefactia viszont román származású olajra nem alkalmazható; a porosz vasutakon szövöccikkre hirdetett díjkedvezmény csak német származású árúkra vonatkozik.

¹⁾ Újabb időben több esetben előfordult, hogy ily egyenlőtlen elbánás ellen a német-osztrák-magyar tarifa-értekezleteken felszólalások történtek, melyek folyamán, a vitás tarifa-mérsékléseket mindkét irányban kellett megadni. Így nemrég a nagyobb kocsiumok kihasználásához egyes német helyi viszonylatokban megadott prämiumokat az osztrák és magyar vasutak felszólalása folytán magyar és osztrák viszonylatokra is megadták. (Szerk.)

5. Vannak kivételes díjszabások, a melyek csak az esetben érvényesek, ha azok alkalmazását a felek kifejezetten kívánják; ez ismét az egyenlő elbánás elvének flagrans megsértése.

Se szeri, se száma azoknak a súlyos feltételeknek, a melyek a nemzetközi forgalom szabad mozgékonyágát megakasztják.

A berni nemzetközi egyezmény 11. cikke, a melynek értelmében „*semminemű oly kötelezettséget el nem válthatnak, a mely államuk szabadságát saját vasuti belforgalmának szabályozása tekintetében korlátozhatná*“, megengedi ugyan »*a belforgalomban mindenféle kedvezményes és kivételi díjmérséktések engedélyezését*«, de az azok érvényesítéséhez kötött szigorú feltételeket — mint láttuk — a szerződő államok lakói egyformán nem teljesíthetik. Ezek a hiányos, egymásnak ellenmondó akadémikus jelentőségű díjszabási intézkedések megakadályozzák a kölcsönös gazdasági élet szabad kifejtését és legfőbb akadályai a Németországhoz való gazdasági közeledés lehetőségének.

A cselekvési szabadság és az egyenlő elbánás jelzője még kevésbé illik a nemzetközi forgalom lebonyolítására, a szállítás végrehajtására. Az árúk szállítására vonatkozó nemzetközi egyezmények ellen komoly kifogás ugyan alig emelhető, de az egyenlő elbánás biztosítására és a kölcsönös érdekellentétek elsimítására ezek az intézkedések sem alkalmasak.

Ennek bizonyítására közöljük a berni nemzetközi egyezmény 5. cikkének 3. bekezdését: „*Az árúk szállítása azon sorrendben történik, a melyben azok fuvarozás végett átvétettek, hacsak a vasut az ettől való eltérésre kényszerítő vasutüzleti indokokat, vagy a közérdeket nem érvényesítheti*“.

A 14. cikk pedig így szól:

„*A végrehajtási határozmányok állapítják meg a leghosszabb szállítási határidőkre, a szállítási határidők számítására, kezdetére, megszakítására és lejárataira vonatkozó általános szabályokat.*“

Ezek a határozmányok sem az áruszállítás sorrendjének betartását, sem annak gyors lebonyolítását nem biztosítják, mert a forgalmi berendezések hiányaira és a kezelés nehézségeire való hivatkozással azok megkerülése a szerződő államok részéről különös nehézségbe nem ütközik.

A sorrend betartására nézve előirt határozmányok fölött a vasutak egyszerűen napirendre térnek; a különleges vasuti kezelés, a vonatforgalom és egyéb technikai berendezések nehézségei kizárják azok egyöntetű és becsületes végrehajtását.

E téren főleg a csatlakozó és átmenő vasutak részéről tapasztalható durva mulasztások, úgy hogy sűrűn ismétlődnek olyan esetek, hogy

az átmeneti állomás egy később érkező szállítmányt olyan gyorsított tehervonattal továbbít, amely a korábban elszállított árut útközben megelőzi.

A leghosszabb szállítási határidő sérelmes az élőállatok és a teherárúként feladott egyes élelmiszerekre, úgy hogy ezek lényeges értékcsökkenéssel, sőt sokszor teljesen hasznavehetetlen állapotban érkeznek rendeltetési helyükre.

Számos esetben kezelési és szállítási akadályt gördít egyik-másik szerződő fél, a melynél a közönyösség és a rideg érdek tendenciája nyilvánvaló.

Különösen a rendezetlen állategészségügyi szabályok hiusítják meg az egyenlő elbánás gyakorlati érvényesítését.

A szállítás gyorsaságát és akadálytalan lebonyolítását megnehezítő állategészségügyi intézkedések közt kiemelendő a gyakori beviteli tilalom minden állomás számára, tilalom a bevitelnél vásár- és ünnepnapon, a határrendőrségnél való bejelentési kényszer egy nappal az élő megérkezése előtt, az élőállatoknak vizsgálat végett való átrakása szórványos gyanus betegség esetén az egész élőszállítmány feltartóztatása, újabb vizsgálat a rendeltetési állomáson stb.

Messze vezetne, ha a kiviteli forgalmat megnehezítő valamennyi forgalomtechnikai és díjszabáspolitikai intézkedéseket felsorolnók.

A mondottakból is eléggé világos, hogy mindegyik szerződő államot a rideg, önző üzleti elv vezérli, a mely különleges gazdasági érdekeinek támogatásában gyakran gátolja őket, a Németországhoz való gazdasági közeledést pedig megnehezíti.

Tetézi a helyzet fonákságát az Ausztriával való spetialis gazdasági helyzetünk, a mennyiben testvérállamunk csak a látszat fentartásának kedvéért ragaszkodik a vele kötött kereskedelmi szerződés tarifapolitikai határozmányaihoz, egyébként mindenféle mesterkedéshez folyamodik, hogy azok becsületes és őszinte végrehajtását megkerülje.

Mindaddig, míg Ausztriával szemben a tarifapolitika intézésében a teljes cselekvési szabadságunk biztosítva nincs, a Németországhoz való gazdasági közeledéséről komolyan nem tárgyalhatunk.

Ezért szükséges, hogy elsősorban Ausztriával szemben biztosítsuk a tarifa- és forgalompolitika terén gazdasági erőink szabad kifejezését; ezek fejtegetésére még visszatérünk.

Welwart Benő.

Szerk. megjegyz. A Németország és Magyarország között, valamint a Németország és a Balkán között Magyarországon át mozgó forgalom lebonyolítására szolgáló legrövidebb úton egy osztrák befolyás alatt álló rövid vonalon gördítettnek tudvalevőleg az e cikk végén említett mesterséges nehézségek az áruforgalom sima ellátása ellen. E részben most folynak a tárgyalások, melyek végeredményére befolyással lesz az a körülmény, hogy itt a német érdek a magyarral találkozik.

Közlemények és ismertetések.

Németország aranykészlete.

A német sajtóban ismételten felmerül az az óhajlás, hogy mily fontos volna tudni, mennyi arany lappang magántulajdonban? Erre az szokott lenni a felelet, hogy nem lehet tudni és hogy a szakértők megállapításai sem sokat érnek. Revideálják egyesek, mit mond és mit mondhat a mai statistika a német aranyról. Fontos kiindulási pont az érmeverés statistikája. 1871 végétől 1915 márczius végéig aranyérméket 5 32 milliárd márka értékben vertek. Az újból bevont érmék levonása után marad összesen 5 14 milliárd márka értékű érme. Ehhez meg kell jegyezni, hogy természetesen arany érmékben és rudakban már 1871 előtt is létezett Németországban, de ezeknek állományát valószínűleg legnagyobb részben átverték új birodalmi érmékké. Hogy mennyi arany volt Németországban 1870 előtt, azt alig lehet megállapítani. De azért rámutatnak egy érdekes jelenségre. Miután a német öntermelés aranyban minimális, külföldről kell minden aranyat bevinni. Azonban félig-meddig kifogástalan statistika e tárgyban csak 1880 óta létezik. 1880 óta a háború kitöréséig az aranybeviteli többlet összesen 3 42 milliárd márka volt. De az érmeverés értéke 1880-tól 1915 márcziusáig összesen 3 62 milliárd márka volt. Figyelemre méltó tény, hogy az érmeverés ez idő óta egybevág nagyjában a beviteli többlettel. Az érmeverési többlet megmagyarázható könnyen a honi aranytermeléssel vagy az aranyérmék újból való bevonásából, azaz a két tényező összegéből. Az aranyverések 1880-ig összesen 1 69 milliárd márkányi arany mennyiséget képviselnek. Ezen arany mennyiség értékéből akkor mintegy 13% volt a birodalmi bankban. Az 1915 márcziusáig történt aranyverés összegéből 1915 december végén nem kevesebb, mint 47 56% volt a Reichsbankban: nevezetesen 5 14 milliárd márkából 2 44 milliárd. Hol van tehát, kérdik, a többi 2 70 milliárd márka? Itt első sorban az ipari felhasználásra kell gondolni, a mely az évek során egész tekintélyes arany mennyiségeket von el a forgalomból. Szakértő körök az ipari célokra felhasznált arany évi mennyiségét mintegy 50 millió márkára teszik.

Azonban ez megint önkényes becslés, mert ez a fogyasztás évről-évre igen ingadozó. Hosszabb időszakokat illetőleg emelkedő irányzatú lehet, de hogy milyenek az egyes summák, megállapítani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy 1871 óta, azaz 43 év alatt olyan aranytömegeket vont el a forgalomból, a melyeknek értéke jóval túlhaladja a milliárdot, az több mint valószínű. Ezekből az aranycikkek közül sok megy külföldre. Hogy mennyi, azt se lehet régibb évekre kereskedelem-statistikailag megállapítani. Azt elmondhatni, hogy a kivert érméknek a Reichsbankból hiányzó részéből több mint egy milliárd márka értékű használtatott fel ipari célokra, úgy hogy az az arany mennyiség, a melyet érmeformában sejtünk magántulajdonban, erősen visszamarad az 1.70 milliárd márka mögött. De ezt a feltételezett összeget is redukálni kell azzal az összeggel, a melyet az évek során utazók vittek vagy a melyek másképp jutottak külföldre és megfordítva hozzá kell adni azt, a mi ugyanigy került az országba. Azonban e tömegek megfigyelésére sincs támpontunk. Ezért le kell mondaniok a kérdés iránt érdeklődőknek a sikeres megállapítások reményéről.

Németország gabonakiviteli szükséglete.

Ama nehézségek, a melyeket a háborús gazdaságnak az élelmiszer-ellátás terén kell leküzdenie, írja a Deutscher Reichsanzeiger, legjobban kiviláglanak ama hivatalos statistikából, a mely számszerűen feltünteti a helyzetet és figyelemreméltó következtetéseket enged vonni.

A rozstermés eredménye 1913-ban Németországban 12,222.394 tonna volt. Ebből Poroszországra 9,345.155 tonna esett. A bevétel 352.534 tonna, a kivétel 934.463 tonna volt. Németországnak tehát rozsból 581.929 tonnás kiviteli többlete volt. Ezt a képet azonban, a melyre a háború elején minden intézkedésnek épülnie kellett, az 1914. évi terméseredmények már lényegesen megváltoztatták. Az 1914. évi terméseredmény ugyanis 10,426.718 tonna volt, a melyből Poroszországra 8,098.553 tonna esett.

Buzából 1913-ban Németország 4,655.356 tonnát termelt, a miből Poroszország részesedése 2,942.647 tonna. A bevétel 1913-ban 2,545.959 tonna, a kivétel pedig 538.313 tonna volt. Buzabeviteli szükséglete tehát 2,007.646 tonna volt Németországnak. Ez a fejezet is változott az 1914. évi terméseredmény csökkenése folytán. Ebben az esztendőben ugyanis csak 3,971.995 tonnát arattak (Porszország 2,521.263 tonna). A beviteli szükséglet tehát, egyenlő viszonyok mellett, 1914-re még lényegesen nagyobb lett volna.

Árpa termelt Németországban 1913-ban 4,111.723 tonna, beviteteti

(malátaárpával együtt) 3,238.223 tonna, a miből ismét exportáltak 6.104 tonnát. A beviteli többlet tehát 3,132.119 tonnára rugott. Az árpát illetőleg is eltolódtak a viszonyok az 1914. év csekélyebb termés-eredménye folytán Németország kárára. A termés ugyanis 3,508.548 tonnára csökkent.

A zabtermés 1913-ban 9,713.965 tonna volt, Poroszországé pedig ebből 6,559.911 tonna. A bevitel kitett 505.022, a kivitel 661.653 tonnát. Tehát 156.631 tonnás kiviteli többlet volt. Az 1914-iki termés itt is változást hozott. Ebben az évben csak 9,038.185 tonna termett, a miből Poroszországra 6,067.589 tonna esett.

A burgonyatermés 1913-ben 54,121.146 tonnára rugott. Bevittek 362.050 tonnát, kivíttek 332.473 tonnát. A burgonyatermés tehát teljesen elfogyott az országban. A bevitel és kivitel között levő csekély különbség nem játszik szerepet. Az 1914-ik évi termés ezt a kedvező képet is elrontotta, a mennyiben a termelés 45,569.559 tonnára csapant meg.

Ha az 1913-ik évi viszonyokat normálisaknak vesszük, akkor 1914-re a következő arányszámokat állapíthatjuk meg:

	1913	1913	1914
	Kiviteli felesleg	Beviteli szükséglet	A terméseredmények csökkenése folytán kiszámított beviteli szükséglet
	t o n n á k b a n		
Rozs	581.929	—	1,213.747
Buza	—	2,007.646	2,691.607
Árpa	—	3,2321 19	3,835.294
Zab	156.631	—	519.149
Burgonya	—	49.577	8,601.164
	<u>738.560</u>	<u>5,289.342</u>	<u>16,860.961</u>

A helyzet képe tehát így alakul: Mig az 1913-ik év az említett öt legfontosabb élelmiszerre nézve 4,550.782 tonna összes behozatali szükségletet mutatott fel, ennek a behozatali szükségletnek 1914-ben azonos feltételek mellett 16,860.961 tonnát kellett volna kitennie, a mi a behozatali szükséglet kerek 290 százalékos emelkedésével egyenlő, vagyis az 1914-iki e termékekbeli terméseredmény 23⁰/₀-ával. E számok mutatják az élelmezés nehézségeit, bár csak kevés élelmiszerre vonatkoznak, még pedig olyanokra, a melyekből Németország viszonylag sokat termel. Annyiban nem adnak egészen tiszta képet, hogy ma sok egyéb időben kivitelre feldolgozott tömegek az exportból kimaradnak, továbbá, hogy Németország számára Belgium és Lengyelország is termel, végül hogy megmunkálásba vétettek eddig felhasználatlan területek.

Németország része Olaszország gazdasági életében.

A mióta Olaszország kilépett a hármasszövetségből és az entente mellé állott, mind több rosszaló német hang emelkedik, a melyek igazolni igyekeznek, hogy Olaszország „szószegése“ annál súlyosabban esik latba, mert gazdasági fejlődését sokban Németországnak köszönheti.

Nem áll rendelkezésre kifogástalan adatanyag arról, hogy mely rész illeti Németországot az olasz gazdasági életből; annál több az irányzatok bizonyíték. Ha betekintünk a hivatalos Bolletino ufficiale della societate per azioni-ba, vagy a Credito Italiano évkönyvébe a Le societate italiane per azioni-ba, akkor a német tőke szerepe az olasz közgazdaságban nagyon csekélynek tűnik fel. E két forrás szerint az Olaszországban levő idegen tőke kerek 560 millió lira, míg az idegen vállalatok száma 1913. végén kerek számban 300 volt. E tőkék közül Belgiumra (közúti vasutak finanszírozására befektetett) mintegy 180, Franciaországra 180 (gázművek, közúti vasutak, bányák), Angliára mintegy 100 millió (gázművek, mindenek előtt bányák stb.) esik. A német tőke részesedése igen csekély 28 millió, monarchiánké még kisebb, 19 millió. De hibás volna, ha ezen a statistikán mérnök Németország szerepét az olaszországi életben. Ékes példa erre a Banca Commerciale szerepe.

Ezt az intézetet 1894-ben alapították. Patronusa Crispi volt, a ki módot keresett arra, hogy megakadályozza az olasz járadék elértéktelenedését. Részt vettek alapításában a Bleichroeder bankház, a Deutsche Bank és a Berliner Handelsgesellschaft. Célja nemcsak a szokásos bankszerű üzlet volt, hanem olasz vállalatok finanszírozása és megerősítése is. A B. C. igen gyorsan fejlődött. Öt milliós tőkéje husz év alatt 156-ra emelkedet, 50 főkja van ma. Igazgatósága összetételéből azt lehet következtetni, hogy a háború előtt szorosabb összeköttetésben állott a Bank für Handel u. Industrie-val, a Wiener Bankverein-nel, a bécsi Kreditanstalttal, a Bleichroeder céggel, a három D. bankkal és az Angol-osztrák bankkal.

A Banca Commerciale hatalmas szolgálatokat tett az olasz gazdasági életnek, a melyek főleg a bányáiparra, a villamosiparra, a gépiparra és a hajózásra vonatkoznak. Olaszország bánya- és kohóipara teljesítőképességét javarészen e bank működésének köszönheti.

A B. C. a Terni-művek bankja, a melyek legnagyobb részben bírák a Savone-művek részvényeit, ezek ismét részesek az Elba-művekben. Ezek ismét a két előbbi vállalattal az Ilva műveket alapították Bagnoli-Nápoly mellett 1905-ben. Mindezekben régi üzemek modernizáltattak és oly életrevaló bánya- és kohóipar keletkezett Olaszországban, a mely

sok ezer munkásnak nyújtott megélhetést, csökkentette a kivándorlást és méltán nevezhető az olasz gazdasági élet egyik főszlopának.

Nem csekélyebb szerep jutott a B. C.-nak a villamos ipar terén is. Négy évvel keletkezése után alapította Milanóban a Societa per lo sviluppo delle forze elettriche in Italia-t, melynek tőkéje ma kerek tíz millió lira. E vállalat hét villamos vállalatban részes, a melyek mintegy 90.000 lóerőt termelnek, vagyis tízszeresét annak, a mit a többi eféle olasz vállalat együttvéve. Csatlakozóban volt e vállalatokkal a Milani-Crespi csoport, mely mintegy 8.000 lóerőt szolgáltat. Ehhez tartoznak a Soc. elettr. Milani és a Soc. Veronese di distribuzione. Az összes eléle olasz vállalkozások többé-kevésbé szoros kapcsolatban állottak az A. E. G.-al, a bécsi Siemens-Schuckert művekkel a Schweizerische, Ges. f. elektr. Unternehmungen-nal (Basel), a Züricher Elektro-Bankkal és Brown-Boveri-val (Argau-Baden).

A mi az olasz hajózást illeti, a B. C. mintegy tíz éve finanszírozta a Soc. di Navigazione gen. italianát és a Navigazione Generale-t, a mely utóbbi meg főrészes volt a Hapag mintájára készült Veloce és Italia hajózási vállalatoknak. Az olasz Lloyd és a Puglia, mely az albániai forgalmat bonyolítja, a Societa Italiana di servizi maritimi-hoz tartoznak, a mely társaság magában foglalja mindazokat a hajós vállalatokat, a melyek mögött a B. C. áll.

Albánia gazdasági nyomora.

Albánia lenyomorodása nem a mostani világháború alatt következett be. Már az azt megelőző években igen rossz gazdasági helyzete volt. A lakosság a legjobb időkben is alig tudott magáról gondoskodni, nem lehet tehát csodálkozni, hogy igen nagy zavarok keletkeztek, a midőn az ország egyensúlya megbolygattatott. A consulatusaink jelentései élénk képét festik e rossz helyzetnek és ebből következtetni lehet a mostani állapotokra. A midőn 1914 szeptember 5-én a felkelők bevonultak Durazzoba, azonnal megindult a forgalom az ország belsejével. Kezdett a kereskedelem kissé fellendülni. A belső vidékek, több árúbeli készletük teljes kifogyta folytán, némi lökést adtak a kereskedelemnek. Gyarmatárúkkal, liszttel, cukor, rizs, szesz, kőolaj és étel-neműekkel nagy és számos karavánok mentek az ország belsejébe. Ennek az lett a következése, hogy az említett cikkekben érezhető hiány állott be Durazzoban. A pótlás a hajóközlekedés rendetlensége, élelmi-szerkiviteli tilalom folytán mind nehezebbé válván, az árak hihetetlenül felszöktek. Amidőn aztán 1914 végén újabb felkelés ütött ki a durazzo

ideiglenes kormány ellen és a mikor a várost újból elzárták a belső vidékektől, majdnem minden üzleti tevékenység megszűnt. A mezőgazdaságot erősen befolyásolták a politikai zavarok, mert a felkelők, jórésztben mezőgazdák és bérlők hónapokig fegyver alatt állottak, még pedig a legfontosabb munkaidőben és földjük megművelését, valamint a betakarítást erősen elhanyagolták. Skutariban annyival kedvezőbb volt a helyzet, hogy a földeket megművelték és az 1914-iki aratás is jobb volt. Ennek dacára már 1914. év vége felé hatalmasan felszokott a magvas takarmány ára. A rendkívüli áremelkedés azzal magyarázható, hogy egyfelől Skutari fogyasztása, a menekülteknek Albánia különböző részeiből és Ujszerbiából való odaáramlása a fogyasztást fokozta, másrészt különösen a világháború kitörése után nagy gabonakivitel volt Montenegro felé. Miután a különböző hadviselő és semleges hatalmak kiviteli tilalmai folytán 1914 második felében új árú a piacra csak szerfölött korlátolt mennyiségben volt bevihető, kezdtek a készletek igen fogyni és az árak rohamosan emelkedni. A nélkülözést amúgy is ismerő szegényebb lakosság rémitő nyomorba jutott. A skutarii kereskedelmi kamara ugyan megállapította a legfontosabb élelmiszerek árát, de ezeket nem tartották be. Valona gazdasági helyzetére is erősen hatott a bizonytalan helyzet és a belvidéktől való elzártság. A termés éppen csak hogy a helyi fogyasztást elégítette ki. A bőséges marhatenyésztés is sokat szenvedett az utolsó évek politikai zavaraitól, úgy hogy egyes vidékeken alig van marha. A bevétel hiánya különösen a lisztnél volt érezhető. Javarésze Olaszországból való. Hogy a bevételcsökkenés mily hatással volt az árakra, a következő adatokból látható: 1914 első hónapjaiban az olasz liszt 26—30 frankba került cif Durazzo, három havi hitelre vagy 3⁰/₀ készfizetésnél. A beviteli nehézségek után 63—65 frank volt ugyanezen liszt ára. Éppigy emelkedtek a lisztárak Skutariban, míg Valonában a bevétel valamivel kedvezőbben alakult. E helyzeti folyton rosszabbodott és nem segített az 1915-iki termés sem.

A háború hatása a német tengerhajózásra.

A világháború elsősorban az amerikai forgalomra nehezedett bénítólag. Az északamerikai forgalomban érdekelt társaságok közül a Hamburg-Amerika Linien, a Norddeutscher Lloyd és az orosz-amerikai vonal teljesen beszüntették forgalmukat. A Red-Star Line newyorki szolgálatát Antwerpenből áttette Liverpoolba, az osztrák és magyar vonalak, valamint a Cunard is beszüntették fiume-triesti-amerikai járataikat.

A tengerentúli személyforgalom érthető módon egészen összezsugorodott a mozgósításokkor és nagyon' szűk korlátok között maradt ezután is. Mily nagy hatással volt a háború a személyforgalomra, legjobban mutatja az utolsó évekre vonatkozó amerikai bevándorlási statistika. Eszerint a június 30-al végződött költségvetési évben, a mely a háború első tizenegy hónapját magában foglalja, partra szállott:

	1914.	1913.	1912.
Július	60.377	138.244	78.101
Augusztus	37.706	125.180	82.377
Szeptember	29.143	136.347	105.611
Október	30.416	135.140	108.300
November	26.298	104.671	94.739
Deczember	20.944	95.387	76.315
	1915.	1914.	1913.
Január	15.481	44.708	46.441
Február	13.873	46.873	59.156
Márczius	19.263	92.621	96.859
Április	24.532	119.885	136.271
Május	26.069	107.769	137.262
Június	22.598	71.728	176.261

Az ellis-islandi Wm. C. Moore kikötői ügynökség évi statistikája szerint az Európa és New-York között való 1914-iki forgalomban 600.000 személlyel kevesebb mutatható ki. New-Yorkban ugyanis partra szállott:

	Utak száma	I. osztályos utas	II. osztályos utas	Fedélközi utas	Összesen
1913-ban	2.294	152.416	230.437	955.363	1,338.216
1914-ben	1.967	120.620	167.792	447.329	735.741
1914-ben	— 327	— 31.796	— 62.645	— 508.034	— 602.475

A két utolsó év összes forgalmából esik a Norddeutscher Lloyd és a Hapag newyorki vonalaira:

1913-ban	218.014 azaz január—deczemberre	185.234
1914-ben	81.496 » » —júliusra	79.254
1914-ben	— 136.318 azaz	— 105.908

Figyelemreméltó, hogy a két német vonalnak, bár hajóik csak hét hónapig közlekedtek, 1914-ben majd ugyanoly utasszámuk volt, mint a Cunardnak egész üzemében.

Ha most már általánosságban vizsgáljuk a háborúnak a német hajózásra gyakorolt hatását, nem nyerünk teljesen egyöntetű képet. A tengerentúli országokkal való hajóforgalom teljesen szünetel. Csak a Keleti tengeren és a Északi tenger egy kis részén tartják fenn a forgal-

mat a német és skandináv kikötők közt. Azok a hajók, a melyek nem külföldi kikötőkben várják a háború végét vagy használatlan vesztegelnek az Északi és Keleti tenger kikötőiben vagy a haditengerészet különböző céljait szolgálják.

Angol kimutatás szerint következőképen áll az elfoglalt német hajók sorsa (1914. augusztus 1—1915. augusztus 1.):

1. *Fogva tartottak* :

Angol és tengerentuli kikötőkben	146 hajót	315.181 br. r. t. tartalommal
Egyiptomi kikötőkben (beleértve a »semleges« Suezcsatornát)	18 »	86.038 » » » »
Belga kikötőkben	89 »	136.920 » » » »
Francia és orosz kikötőkben	95 »	112.945 » » » »
Olasz kikötőkben	36 »	153.876 » » » »

2. *Elkoboztak* :

Német gyarmati kikötőkben	21 »	43.367 » » » »
Nyílt tengeren az angolok	75 »	186.765 » » » »
Nyílt tengeren a többi entente hatalmak	25 »	37.985 » » » »

3. *Elkoboztak és elsülyesztettek* :

Az angolok	8 »	29.424 » » » »
A többi entente	4 »	3.822 » » » »

4. *Elsülyesztettek v. megrongáltak* :

Tengeralattiakkal, aknákkal stb.	4 »	6.976 » » » »
Összesen	521 hajót	1,113.298 br. r. t. tartalommal

Ezek közül vissza kellene háború után adni	384 »	804.960 » » » »
--	-------	-----------------

Úgy, hogy legrosszabb esetben elveszhetett	137 hajó	308.338 br. r. t. tartalommal
--	----------	-------------------------------

Ha ezekkel az adatokkal szembeállítjuk az angol kereskedelmi hajórajra vonatkozó számokat, német források szerint meg kell állapítanunk, hogy sokkal nagyobb háborús kárai voltak, mint a németnek. Csak maguk az Emden, Karlsruhe, Königsberg, Dresden, Leipzig nevű czirkálók és a Kaiser Wilhelm der Grosse, Kronprinz Wilhelm és Prinz Eitel Friedrich nevű segédczirkálók nem kevesebb, mint 56 hajót sülyesztettek el 250.000 br. r. tonna tartalommal. A mit a német U hajók pusztítottak el, azt ma még egyáltalán nem lehet áttekinteni. A tengeralatti hadjárat biztos és feltételezett áldozataiként szerepel február 18-tól december 2-ig 837 jármű (hadihajók nélkül) kereken 1,659.479 tonna tartalommal, ezek közt 689 angol, 65 francia, 38 orosz, 8 belga, 3 japán és 32 olasz. A német kikötőkben fogvatartott angol hajók száma angol hivatalos kimutatás szerint 80.

Milyen pénzügyi jelentősége lesz a háborúnak a német hajózásra, ma még megmondani senki sem tudja. A nagy hajóstársaságoknak elegendték a jelentés kibocsátást, de nem mind éltek ezzel az engedéllyel és részvényeseik tájékoztatására akárhány volt, a mely becslésszerű adatokkal szolgált. S míg nem tudni, milyen lesz a béketárgyalások eredménye és miként alakul a jövőben a német külkereskedelmi és tengerhajózási politika, addig nem igen lehet szó a hajózás jövőjéről. Azonban, hogy milyen a felfogás német hajózási körökben, kiviláglik ama nyilatkozatból, a melyet a Norddeutscher Lloyd vezérigazgatója *Heineken* tett nemrégiben. Véleménye az, hogy a német tengerhajózás a háború szerencsés kimenetele után hamarosan el fogja nyerni eddigi jelentőségét. Ha Németország ellenségei rendszeresen oda is törekednek, hogy a német gyártmányokat kiszorítsák a világpiacon és a külfölddel való forgalmát alákössék, mégis úgy véli, hamarosan ki fog derülni, hogy a jóságforgalom Németország és mai ellenségei közt olyannyira kölcsönöségen alapul, hogy a népek együtt nem működése kizártnak látszik. Oly nagy kereslet fog mutatkozni a háború után szállítási alkalmatosságok iránt, hogy ebből meglesz a német hajóstársaságok haszna is.

Heineken szól azokról az ismételt külföldi kísérletekről is, a melyek oda irányultak, hogy német hajókat saját flottájuk erősítésére szerezzenek meg. Örömmel állapítja meg, hogy német hajósok csak egész szórványosan mentek bele. eféle üzletbe, belátván, hogy mily nagy értékük lesz hajóiknak háború után. Azokból a hallatlan magas árakból, a melyeket már ma is fizetnek bármilyenű hajókért, látni, mily kevés a rendelkezésre álló hajó. Hogy mennyire sikerült a külföldi ellenséges és semleges hajósoknak a háború alatt magukhoz ragadni az azelőtt a németektől lebonyolított forgalmat, ma még oly kevéssé lehet megítélni, mint azt, hogy vajjon birtokban tudnak-e maradni békében is.

Míg a háború tart, addig a német lobogó eltűnik az Oczeánról, de mégis szolgálatot teljesít a német hajózás hazájának azzal, hogy — a mint Ballin vezérigazgató a hamburgi hajósok évi gyűlésén kifejtette — „a világforgalomból való kivonulásával, kapcsolatban ama veszteségekkel, a melyeket az U-k az ellenséges lobogóknak okoztak, olyan hajóürhányt idézett elő, a mely a tengeri szállítás valósággal fantasztikus megrágulására vezetett. Azok az óriási szállítási díjak, melyeket Angliának ma élelmiszer- és egyéb szállítmányaiért fizetnie kell, az angol közgazdaság súlyos károsítását jelenti és máris lényeges drágulást idézett elő Angliában és a többi ellenséges országban.

A német hajózás nemcsak hajóinak tértelensége folytán károsodik, hanem ama költségek folytán is, a melyek a vesztegelő hajók fenntartásából származnak és a melyekkel szemben bevétel nem áll.

Végül fel kell említeni a német hajózás jövőjére nézve Ballin következő figyelemreméltó szavait: „Hogy a tengerek szabadságát egyezmények és szerződések útján biztosítani nem lehet, ama tapasztalatok bizonyítják, melyeket a háború elején és folyamán tettünk. Most tudjuk, hogy az eféle declaratiók komoly esetben értékielenek. A tengerek szabadságának ily alakban való értelmezése nem adhatja meg a német kereskedelmi tengerészetnek azt a biztonságot, a melyre szüksége van, ha a háború után a fejlődés amaz útján akar haladni, a melyen az utolsó évtizedekben oly fényesen haladott. A német tengerhajózástól a megfelelő biztonság hijján a tőke kénytelen volna elfordulni és visszafejlődés tejtőjére jutna; a német flotta jövőjére s lehetne aggodás nélkül tekinteni. Az angoloknak a valóság iránti érzéke és hidegen kiszámított érdeke rá kell, hogy vezesse őket annak felismerésére, hogy az európai béke csak úgy óvható meg, ha Németország egyenjogosultsága a tengeren is feltétlenül elismerést nyer és biztosittatik.

Svájc külkereskedelme 1914-ben.

Mint minden háborútól sújtott országban a külkereskedelmi forgalom Svájcban is két részre osztható az 1914. évben: a háború kitörése előtti és utáni idő szerint. Az év két fele közötti nagy különbség tisztán kiviláglik a svájcki vámhivatal által a külkereskedelemtől kiadott ideiglenes jelentésből. A svájcki külkereskedelem összes értéke az 1914. év első hét hónapjában 1.869·08 millió frank volt az előző évi 1.876·05 millió frankkal szemben, úgy, hogy alig volt valami kis csökkenés. A kivitel a jelentés évének ezen részében 811·25 millió frank volt, a mi az előző évi 774·92 millió frankkal szemben 36·33 millió frank emelkedést jelent. A bevétel 1.057·83 millió frank volt, úgy, hogy 43·8 millióval maradt az előző évi 1.101·13 millió frank mögött. Az év végén már egészen megváltozott ez a kép. A külkereskedelmi forgalom összesen az év végén 2.648·50 millió volt (1913-ban 3.296·20 millió) a csökkenés 1913-mal szemben 648 millió. A behozatal egyedül 458·18 millióval csökkent, a mennyiben 1.919·81 millióról 1.461·63 millióra esett. A kivitel csökkenése 189·52 millió frank, mert 1.376·39 millióról 1.186·87 millióra csökkent. Az előző négy évhez képest így alakult a helyzet:

	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.
	m i l l i ó f r a n k o k b a n				
behozatal	1.745	1.802	1.979	1.919	1.461
kivitel	1.196	1.257	1.358	1.376	1.186
behozatali többlet	549	545	621	543	275
vámbevételek	80·66	80 94	86·98	85·14	65 08

A mi az egyes tételeket illeti a bevételnél, megemlítésre méltó, hogy éppen élelmiszerek és nyersanyagok behozatali forgalmát bénította meg

a háború után mindenütt elrendelt kiviteli tilalom. A gabonabehozatal értéke július végén 116·66 millió frank volt (5,022.383 q), a mi nem sokkal maradt az előző évi ugyanilyen időtartamú behozatal 129·26 millió frankja alatt (5,586.914 q). Az év végén azonban mindössze 187·99 millió frank volt a behozatal 8,058·487 q értéke, míg az 1913. év végéig 10,166.994 q-t hoztak be 232·35 millió értékben. Az állati takarmányok behozatalának értéke 67·49 millió volt az előző évi 98·56 millióhoz képest; az állatok behozatali értéke szintén lényegesen csökkent, a mennyiben volt 31·95 millió 60·40 millióhoz képest.

Még nagyobb a csökkenés a nagyipar nyersanyagának behozatalánál. Így például a rézbehozatal, a mely már első féié év végén 20·05 millió értéket képviselt az előző évi 18·97 millióval szemben, a háború kitörése után majdnem teljesen megszűnt. Az egész évi rézbehozatal értéke 22·53 millió frank volt, vagyis a második félévben csak a tizedrészét hozták be annak a mennyiségnek, mint a melyet az első félévben. Az előző évi rézbehozatal 33·45 millió frank volt. Nyersgyapot behozatal volt az 1913. évi 272.746 q mennyiségű és 54·52 millió frank értékű behozattal szemben 219.689 q 43·93 millió frank értékben. Julius végéig behozott mennyiség 152.046 q volt, a második félévben az importeurök legnagyobb erőfeszítése dacára csak 67.643 q-t tudtak behozni. Gyapjú behozatala augusztustól kezdve teljesen megszűnt, az összes behozatal volt 1914-ben 41.511 q 13·98 millió értékben, 1913-ban pedig 47.374 q 15·95 millió értékben.

A kivitel is megérezte természetesen a háború hatását, de a mennyire káros volt egyes nagyipari ágakra, annyira jövedelmezett megint másoknak.

Igy például az anilinfestékek kivitele megnövekedett, mert a német gyártmányok versenye elmaradt, különösen az angol piacon. Értéke 26·54 millió volt az előző év 24·84 millióval szemben. A csokoládé kivitele azonban nem emelkedett, mint azt várták, ellenkezőleg csökkent, a mennyiben az 1913. évi 54·72 millió értékű kivitellel szemben 1914-ben csak 52·29 millió frank értékben exportáltak csokoládét. A csökkenés főleg a fényüzési iparoknál volt jelentékeny, így az óraiparnál, a melynek kivitele 58 millióval csökkent, az előző évhez képest (1914-ben 111·04 millió, 1913-ban 169·41 millió). Ugyanigy erős volt a csökkenés a csipkeiparban, míg pl. a selyemipar exportja 108·78 milliót ért el az 1913. év 103·57 milliójával szemben. Erősen szenvedett a gépipar, a melynek első hat havi kivitele 60·16 millióval a múlt évi 55·74 millióhoz képest szép emelkedést mutatott, december végéig csak 74·97 milliót ért el, míg az elmúlt év összkivitele 98·72 millió volt, vagyis az év végén mégis nagyon jelentékeny csökkenés állt be. A háború jó hatással volt az automobil- és a czipőiparra. (p. p.)

A rumán buza és tengeri.

1913. óta nincsenek megbízható adataink Rumánia buza- és tengeri-terméséről. Az 1913-ra vonatkozó hivatalos rumán adatok kedvezően szólnak. A buzatermést 29·33 millió hektoliterre, azaz 22·91 millió métermázsára, a tengeritermést pedig 40·41 millió hektoliterre, vagy kerekén 30 millió métermázsára becsülték. Az 1914. évi termés valószínűleg lényegesen gyengébben alakult. Angol források szerint, a melyeket egyes szakkörök nem tartanak eléggé megbízhatóknak, pl. a buzatermés eredményei az 1913-inak majdnem felére szállottak alá. 1915-re nézve a rendelkezésre álló, de óvatosan kezelendő adatok ismét kedvezőbbek. Azonban azért, hogy a kiviteli üzlet igen szűk korlátok között mozgott, megmagyarázható, hogy nagy buza- és tengeritömegek álltak a külföld rendelkezésére. Azonban beavatottak óvatosságra intenek túlságos várákozásokkal szemben. Rumánia önszükséglete legalább 10 millió mm. buza és 18 millió mm. tengeri. Egy honi becslésünk szerint 1914. január 1-én mintegy 5 millió mm. buza és 6 millió mm. tengeri állott Rumániában a kivitel rendelkezésére. Miután az 1914-iki termés nem volt kiválóan kedvező, egy évvel később a kivihető tömeg alig lehetett több, mint az előző évben. Hogy miként hatott az 1915. év, azt alig lehet megbízható módon áttekinteni. De ha még növekedett volna a rendelkezésre álló termés, akkor is figyelembe kell venni, hogy sokan vannak azok az országok, a melyek osztozkodni kívánnak Rumánia exportfeleslegén. Békeidőben a rumániai gabona fogyasztói közt első helyen álltak Belgium és monarchiánk. Utánunk következtek Hollandia, Anglia, Olaszország, Németország és több kisebb fogyasztó. Hivatalos statisztikák szerint Belgium volt a rumán gabona legjobb vásárlója. Tényleg azonban nagy gabonátömegek, melyek más országoknak, nevezetesen Németországnak voltak szánva, csak transitoforgalomban kerültek belga kikötőkbe, míg a rumán statisztikában mint Belgiumba szállított árú szerepeltek. Ugyanez áll a hollandiai rumán gabonakivitelre is. Németország rumániai gabonabevitele békeidőben is igen ingadozó volt. Németországon és monarchiánkon kívül Törökország is szerepelt Rumánia gabonafogyasztói között az által, hogy rumán buzalisztet vásárolt. Ezekkel a rumán gabonafogyasztók száma még nincs kimerítve.

A rumán kormány szemelláthatólag mindent elkövet, hogy az exportot lehetőleg nyomás alatt tartsa, a míg politikai téren mindenféle lehetőséggel kell számítania. Németországban számítanak is arra, hogy Rumániából csak aránylag minimalis mennyiségű gabona jöhet ki és hogy a német gazdaság ezért első sorban a maga termésére számíthat csak.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1916. évi május hó 25-én délután 6 órakor ülést tartott Mandello Gyula műegyetemi tanár, igazgató elnöklése mellett. Jelen voltak: Mattyasovszky Miklós, Pap Géza ministeri osztálytanácsosok, Somogyi Manó egyetemi m. tanár, Zsengery Manó igazgató, Szirt Lajos főtitkár, stb. igazgató-választmányi tagok. Igazgató jelentést tett a folyó évi tagdíj-bevétekről.

Rendes tagokul felvételtek: dr. Bányai Aladár titkár, Budapest, Fehér Gyula biztosítási titkár, Budapest, György Endre v. b. t. t. földbirtokos, Budapest, dr. Liszka Viktor, Budapest, dr. Nedici György kir. kincstári ügyész, Budapest, dr. Nemere Béla ügyvéd, Budapest, dr. Nilsen Rudolf tkp. cégvezető, Budapest, Polányi Adolf gyárigazgató, Budapest, Reinitz Ernő vezértitkár, Budapest, Tolnay Kornél M. Á. V. elnöke, Budapest, dr. Varsányi Emil gépészmérnök, Budapest, báró Vojnits István, Budapest, Gál Miksa bankigazgató, Szeged, dr. Judik József kir. ítélőtáblai tanácsjegyző, Kolozsvár, Kecskeméty Imre malomigazgató Dárda, dr. Nagy Sándor ügyvéd, Károlyi-Erdőd. Az alapszabályok 5., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tagul felvételtek: Hunnia Gőzmalom Részvénytársaság, Dárda.

Felolvasó-ülés.

Az igazgató-választmányi ülés után dr. Ecseri Lajos ügyvéd (Szentés) »*Mezőgazdaságunk helyzete és feladatai háború után*« címmel előadást tartott, melyen dr. Mandello Gyula igazgató elnökölt. Az előadáson jelen voltak: Láng Lajos és György Endre, valóságos belső titkos tanácsosok, Koppély Géza, Mattyasovszky Miklós ministeri osztálytanácsos, Pap Géza ministeri osztálytanácsos-bíró, Czettler Jenő, a Gazdaszövetség titkára, Meskó Pál, Katona Sándor az OMKE titkára, Schóber Béla bankigazgató, pernyési Szabó Ferencz vásárigazgató, stb. Az előadás után elnök a Társaság köszönetét tolmácsolta előadónak és kiemelte, hogy különösen azon fejtegetései, a melyek a kis emberek alapos ismeretén nyugodnak és a melyek a részletes tények pontos megfigyeléseiről tesznek tanúbizonyságot, Társaságunk szempontjából különös értékkel bírnak.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA 1916 JANUÁR — MÁRCZIUS

31 Statisztika

*

- Brämer, K.* Gedanken über die Würdigung der Statistik. DStatZentralbl. 1916. 8, 3. p. 62—66.
Die amtliche Statistik und der Krieg. DStatZentralbl. 1916. 8, 1—2. p. 1—18; 3. p. 50—55.
Kerner, F. Zur Analyse von Handelsstatistiken. (Der österr.-ung. Aussenhandel 1900—1912.) WeltwirtschA. 1916. 7, 1. p. 21—33.
Németszög. Statistisches Amt. Die landwirtschaftliche Bodenbenützung i. J. 1913. VJHStatDR. 1915. 24, 4. p. 1—55.

312 Demográfia

- Guradze, Hans.* Statistik des Kleinkinderalters. Stuttgart: Enke 1916. 28 p.
Wingen, O. Die Bevölkerungstheorien der letzten Jahre. Stuttgart: Cotta 1915. XII, 205 p.

*

- Hecke.* Der Einfluss des Krieges auf die Geburtenzahl und Säuglingssterblichkeit in Österreich. Statist-Monatsschr. 1915. 20, 11—12. p. 773—75.
Hibbs, H. H. The influence of economic and industrial conditions on infant mortality. QuartJIEcon. 1915. 30, 1. p. 127—51.
Manschke, R. Innere Einflüsse der Bevölkerungswanderungen auf die Geburtenzahl. ZSozialwiss. 1916. 2. p. 100—115; 3. p. 161—174.

Müller, E. Über Geschlechtsverhältnis u. Familienstand der Bevölkerung des deutschen Reiches. ZSozialwiss. 1916. 1. p. 41—46.

Prinzing, F. Die Todesursachenstatistik im Deutschen Reiche für das Jahr 1912. ArchSozHyg. 1916. 11, 2. p. 155—64.

Reitsma, J. Die Bevölkerungsregister in den Niederlanden. ArchSozHyg. 1916. 11, 2. p. 147—54.

Roesle, E. Die Entwicklung der Bevölkerung in den Kulturstaaten in dem ersten Jahrzehnt dieses Jahrhunderts. ArchSozHyg. 1916. 11, 2. p. 165—215.

Waber, L. Die zahlenmässige Entwicklung der Völker Österreichs 1846—1910. StatistMonatsschr. 1915. 20, 11—12. p. 589—721.

Würzburger, E. Rückblick auf die Literatur des Geburtenrückganges. SozPrax. 1916. 25, 21. p. 481—87.

325 Gyarmatpolitika

Bleichröder, Hanns von. Die Ziele der deutschen Auswanderung bis zum Kriege 1914. Heidelberg: Rössler 1915. 116 p.

Calveri, Albert F. South-West-Africa during the German occupation 1884—1914. London: Laurie 1915. XXII, 105 p.

Hill, Winifred C. A select bibliography of publications on foreign colonization. Aberdeen: Royal Col. Inst. 1915. 48 p.

Eveleigh, William. South-West-Africa. (Formerly German South-West-Africa.) London: Fisher 1915. X, 259 p.

Giordani, Paolo. L'impero coloniale tedesco come nacque e come finisce. Milano: Treves 1915. VII, 195 p.

Mills, Richard Ch. The colonization of Australia 1829—1842. London: Sidgwick 1915. XX, 363 p.

Ullmann, Hermann. Krieg und Kolonisation. München: Callwey 1915. 25 p.

*

Severing, K. Rohstoffversorgung und Kolonialwirtschaft. SozialistMh. 1916. 1, 3. p. 137—41.

33 Szociálpolitika, szegényügy

Duckworth, D. Views on some social subjects. New York: Macmillan 1915. 306 p.

Clasen, W. Die deutschen Familie und der Krieg. München: Callwey 1915.

Spiecker, W. Dem sozialen Frieden entgegen. Berlin: Runge 1915. 73 p.

331 Munkáskérdés

Berger, Richard A. Die rechtliche Lage der Dienstboten in sozialökonomischer Beleuchtung. Gladbach: Volksw. Verl. 1915. 77 p.

Fraenke, P., E. Roth, J. Kaup. Über Gewerbekrankheiten und Gewerbehygiene. Drei Vorträge. Berlin: Scholtz 1915. 126 p.

Herkner, Heinr. Die Arbeiterfrage. 6. erw. u. umgearb. Aufl. Bd 1—2, Berlin: Guttentag 1916.

Retzbach, Anton. Der Boykott. Eine sozial-ethische Untersuchung. Freiburg i. B.: Herder 1916. XII, 143 p.

Werkmeister und Privatangestellte im Wirtschaftsleben während des Krieges. Düsseldorf: Werkmeister-Buchhdlg. 1915. 24 p.

*

Fehlinger, H. Das Industriepersonal in den Vereinigten Staaten von Amerika. ZVolkswSozPolVerw. 1915. 24, 4—6. p. 777—96.

Hansen, N. Englands Board of Trade. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 177—82.

Jászai S. Ipari munkáviszonyok Magyarországon. MunkásüSz. 1916. 7, 6—7. p. 145—50.

Kleis, Fr. Die ausländische Arbeiter in Deutschland. SozialistMh. 1916. 1, 6. p. 325—29.

Kraus. Ergebnisse einer Umfrage über

die Gefährdung des Bauernstandes und über die Befestigung der unteren Schichten der Landbevölkerung. AExakteWirtschaftsforsch. 1916. 7, 2—3. p. 201—47.

Leuthner, K. Der englische Arbeiter im Weltkrieg. SozialistMh. 1916. 1, 4. p. 198—203.

Lorenz, J. Der Einfluss des Krieges auf den schweizerischen Arbeitsmarkt. ZSchweizStatist. 1916. 52, 1. p. 14—38.

Schiff, W. Internationale Studien über dem Stand des Arbeiterschutzes bei Beginn des Weltkrieges. ASozPolGesetzg. 1916. IV, 5—6. p. 546—624.

Seydel. Wohlfahrtseinrichtungen der preussisch-hessischen Eisenbahngemeinschaft i. J. 1914. ArchEisenbahnw. 1916. 1. p. 1—91.

Über den Ursprung der passiven Resistenz der Eisenbahner. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 400—403.

Walitschek, A. Der Arbeitsmarkt in Österreich während des Krieges. ZVolkswSozPolVerw. 1915. 24, 4—6. p. 727—76.

331.2 Munkabér

*

Fischer, W. C. The scope of workmen's compensation in the United States. QuartJEcon. 1915. 30, 1, p. 22—63.

Gaebel, K. Die Regelung der Heimarbeitslöhne bei öffentlichen Lieferungen. SozPrax. 1916. 25, 20 p. 462—65.

Hiller. Regelung der Lohn- und Arbeitsverhältnisse der Heimarbeiter-schaft bei öff. Lieferungen. SozPrax. 1916. 25, 22. p. 505—9.

Schilling. Der Tarifvertrag in wirtschaftlicher Beziehung. Techn&Wirtsch. 1915. 10. p. 385—405.

331.4 Női- és gyermekmunka

Dyhrenfurth, Gertrud. Ergebnisse einer Untersuchung über die Arbeits- und Lebensverhältnisse der Frauen in der Landwirtschaft. Jena: Fischer 1916. 161 p.

Hutchins, B. L. Women in modern industry. London: Bell 1915. XXIX, 315 p.

Lindemann, Anna. Die Zukunft der Kriegswitwe. Berlin: Collignon 1915. 46 p.

Massachusetts. Women's Educational and Industrial Union. Home work in Massachusetts. Boston 1915. 31, 197 p.

*

Altmann-Gottheiner, E. Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Frauenarbeit in und nach dem Kriege. *Recht&Wirtsch.* 1916. 5, 1. p. 14—19.

Clopper, E. N. The enforcement of child labor laws. *AnnAmAcad.* 1916. 63, 152. p. 272—77.

Gewerbliche Frauenarbeit während und nach dem Kriege. *Gewerksch.* (Berlin). 1916. 20, 13. p. 193—95; 14. p. 209—13; 15. p. 233—36.

Wolseley. Women's work on the land. *NinetCent.* 1916. 467. p. 126—38.

331.7 Munkanélküliség, munkaközvetítés

Denkschrift über Massnahmen auf dem Gebiete des Arbeitsnachweises. Berlin: Heymann 1915. 32 p.

*

Die Arbeitslosenversicherung. *Techn-&Wirtsch.* 1915. 11. p. 425—445.

Gugelmeier. Arbeitslosenfürsorge in der Webstoffindustrie. *SozPrax.* 1916. 25, 15. p. 337—40.

Heyde, L. Der Stand des Arbeitsnachweises. *SozPrax.* 1916. 25, 18. p. 413—17; 19. p. 436—39.

Pap D. Törvényjavaslat az ipari, bányászati és kereskedelmi munkaközvetítés hatósági ellátásáról. *MunkásüSz.* 1916. 7, 1—2. p. 15—22.

Pap G. A munkaközvetítés reformja. *Munkanélküliség.* 1916. Apr. 21—28.

331.88 Szakszervezetek

Braun, Adolf. Gewerkschaften. Leipzig: Leipz. Buchdr. 1915. 168 p.

Cole, G. G. H. The world of labour. A discussion of the present and future of trade unionism. London: Bell 1915. IX, 443 p.

Janson, W. Arbeiterinteressen und Kriegsergebnis. Ein gewerkschaftliches Kriegsbuch. Berlin-Karlshorst: Baumeister 1915. IV, 167 p.

*

Neumann, A. Die Gewerkschafts-Internationale. *Nord&Süd.* 1916. 49. 3. p. 31—45.

Umbreit, P. Die deutschen Gewerkschaften und der Krieg. *SozialistMh.* 1916. 1, 2. p. 77—82.

334 Szövetkezetek

Bittel, Karl. Eduard Pfeiffer und die deutsche Konsumgenossenschaftsbewegung. München: Duncker 1915. XI, 171 p.

Crüger, Hans. Die Durchführung der Verbandsrevision im allgemeinen deutschen Genossenschaftsverband. Berlin: Guttentag 1915. 22 p.

Deumer, R. Gemeinnützige Wirtschaftsform. Esslingen: Langguth 1915. 54 p.

Deumer, R. Kriegsinvaliden-Gesellschaften. München: Duncker 1915. 49 p.

Feuerstein, F. Genossenschaftliche Volkswirtschaft. Esslingen: Langguth 1915. 54 p.

Schär, J. F. Die Konsumkraft. Esslingen: Langguth 1915. 54 p.

Schlack, P. Ein sozialer Wirtschaftsfaktor. Esslingen: Langguth 1915. 54 p.

Staudinger, F. Einigkeit in den Konsumgenossenschaften. Esslingen: Langguth 1915. 54 p.

Wilbrandt, R. Freie Gemeinwirtschaft. Esslingen: Langguth 1915. 54 p.

*

Cahill, J. R. Central cooperative credit organisation. *SociolRev.* 1915. 8, 1. p. 39—46.

Die dänischen Genossenschaftsmolkereien. *InternAgrarökRdsch.* 1915. 6, 11. p. 1—15.

Konsumentenpolitik. *Gewerksch.* (Berl.). 1916. 20, 9. p. 129—32; 10. p. 145—48.

Malcolmson, V. A. Cooperative credit and the Jonit Stock Bank. *Sociol-Rev.* 1915. 8, 1. p. 37—39.

335 Szocializmus.

Daudé-Bancel, A. Le mouvement ouvrier français et la guerre. Paris: Rivière 1916. 57 p.

Destrée, Jules. Les socialistes et la guerre européenne 1914—1915. Bruxelles: van Dest 1916. 136 p.

Kautsky, Karl. Überzeugung und Partei. Leipzig: Leipz. Buchdr. 1916. 47 p.

Köppe, Hans. Kriegswirtschaft und Sozialismus. Marburg: Elvert 1915. 38 p.

Robbins, E. C. Socialism. New York: Wilson Co. 1915. 17, 223 p.

*

- Clément, H.* L'anarchisme, produit Allemand. RéfSoc. 1916. 71, 7—8. p. 301—30.
- Kolb, W.* Die deutsche Sozialdemokratie vor der Entscheidung. Sozialist-Mh. 1916. 1, 1. p. 22—26.
- Voigt, A.* Kriegssozialismus u. Friedenssozialismus. ZSozialwiss. 1916. 1. p. 1—10; 2. p. 88—99.

38 Közgazdaság

- Day, Edm. E. & Jos. St. Day.* Questions on the principles of economics. New York: Macmillan 1915. 7, 141 p.
- Huber, J.* Die Grundlagen des Erwerbes. Luzern: Räber 1915. IV, 70 p.
- Mitscherlich, W.* Nationalstaat und Nationalwirtschaft und ihre Zukunft. Leipzig: Hirschfeld 1916. 51 p.
- Petry, F.* Der soziale Gehalt der Marx'schen Werttheorie. Jena: Fischer 1916. VIII, 70 p.
- Schumpeter, J.* Vergangenheit und Zukunft der Sozialwissenschaften. München: Duncker 1915. 140 p.
- Schumpeter, J.* Wie studiert man Sozialwissenschaft? 2. Aufl. München: Duncker 1915. 54 p.
- Sombart, Werner.* The quintessence of capitalism. Transl. and ed. by M. Epstein, New York: Dutton 1915. 400 p.

*

- Barrington.* The cult of economy. NinetCent. 1916. 470, p. 861—78.
- Bilgram, H.* The equivalent concept of value. QuartJEcon. 1915. 30, 1. p. 194—200.
- Feig, J.* Die internationalen staatswissenschaftlichen Gesellschaften im Krieg und in der Zukunft. DStat-Zentralbl. 1916. 8, 3. p. 56—62.
- Knight, F. H.* Neglected factors in the problem of normal interests. QuartJEcon. 1916. 30, 2. p. 279—310.
- Liefmann, R.* Über Objekt, Wesen und Aufgaben der Wirtschaftswissenschaft. JBNationalök. 1916. 106, 1. p. 1—63; 2. p. 193—249.
- Pesch, H.* Produktivität der Volkswirtschaft und volkswirtschaftliche Produktivität. ArchRechtsphilos. 1916. 9, 2. p. 225—34; 3. p. 321—31.
- Wygodzinski.* Vorratswirtschaft. Recht-&Wirtsch. 1916. 5, 1. p. 19—23.

380.8 Gazdasági leírás

- Battisti, Cesare.* Il Trentino. Illustrazione statistico-economica. Milano: Ravà 1915. 204 p.

- Berlin. kgl. bulgar. Konsulat.* Bulgarien. Was es ist und was es wird. Berlin: Stilke 1915. 52 p.
- Bolwin, Gerhard.* Die norwegische Volkswirtschaft und ihre Beziehungen zu Deutschland. Geestemünde: Remmler 1915. XII, 125 p.
- Deckert, Emil.* Die Länder Nordamerikas in ihrer wirtschaftsgeographischen Ausrüstung. Frankfurt a. M.: Keller 1916. VI, 251 p.
- Deckert, E.* Das britische Weltreich. Ein politisch- u. wirtschaftsgeographisches Charakterbild. Frankfurt a. M.: Keller 1916. V, 155 p.
- Deriberpray, F. G.* Deux études sur l'Allemagne. Paris: Payot 1915. 204 p.
- Guyot, Y.* La province rhénane et la Westphalie. Etude économique. Paris: Attinger 1916. 141 p.
- Kessler, Otto.* Die Ukraine. Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft. München: Lehmann 1916. 63 p.
- Laut, Agnes Clr.* The Canadian commonwealth. Indianapolis: Bobbs-Merrill 1915. 343 p.
- Lethbridge, Alan.* The new Russia, from the White Sea to the Siberian steppe. New York: Dutton 1915. 10, 309 p.
- Petcoff, P. N.* Bulgarien, seine politische und wirtschaftliche Bedeutung. Berlin: Politik 1915. 36 p.
- Pingaud, Albert.* L'Italie depuis 1870. Préf. de E. Denis. Paris: Delagrave 1915. XXX, 344 p.
- Reade, Arthur.* Finland and the Finns. London: Methuen 1915. XI, 315 p.
- Urbanek.* Oberschlesien heute und morgen. Berlin-Friedenau: Deutscher Kommunal-Verlag 1916. 55 p.
- Wiedenfeld, Kurt.* Sibirien in Kultur und Wirtschaft. Bonn: Marcus 1916. VI, 86 p.
- Wirth, Albr.* Der Balkan. Seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr. Stuttgart: Union 1916. VI, 391 p.

*

- Dix, A.* Vom bulgarischen Wirtschaftsleben und seine Aussichten. JBNationalök. 1916. 106, 1. p. 64—85.
- Fischl, L.* Die Geschäfts- und Wirtschaftslage Rumäniens i. J. 1915. Handelsmus. 1916. 31. 6. p. 73—74.
- Landmann, J.* Disposition, Literaturangaben und Tabellenmaterial zur Vorlesung: Die schweizerische

Volkswirtschaft. ZSchweizStatist. 1916. 52, 1. p. 39—65.

Skutezky, R. Das Wirtschaftsleben im deutschen Verwaltungsgebiete Russisch-Polens. Handelsmus. 1916. 31, 7. p. 89—92.

380.9 Gazdaságtörténet

Apelbaum, Johannes. Basler Handelsgesellschaften im fünfzehnten Jahrhundert mit bes. Berücks. ihrer Formen. Bern: Stämpfli 1915. VIII, 186 p.

Ismer, Oskar. Der Dreissigjährige Krieg als Ursache des wirtschaftlichen Niedergangs und der Verschuldung der Stadt Essen. Essen: Fredebeul 1915. 139 p.

Sandau, Johann. Die Arbeiterfrage in Deutschland in 17. und 18. Jahrhundert und ihre Behandlung in der deutschen Kameralwissenschaft. Zürich: Staatsw.Diss. 1915. XVI, 299. p.

Sachs, Carl L. Nürnbergs reichsstädtische Arbeiterschaft während der Amtszeit des Baumeisters Michel Beheim VII. Nürnberg: Sebald 1915. 69 p.

Schwenzner, Walter. Zum altbabylonischen Wirtschaftsleben. Leipzig: Hinrichs 1915. IV, 129 p.

Tickner, F. W. A social and industrial history of England. New York: Longmans 1915. 12, 721 p.

Zöllner, Georg. Die Zunftverfassung in Leipzig bis zum Jahre 1600. Halle a. S.: Sohn 1915. 106 p.

*

Kellenberger, E. Die Aufhebung der Barzahlung in England 1797 und ihre Folgen. JBNationalök. 1916. 160, 3. p. 391—98.

Plenge, J. Wirtschaftstufen u. Wirtschaftsentwicklung. ASozPolGesetzg. 1916. IV, 5—6. p. 495—529.

Rappard, W. L'évolution économique et politique des villes et des campagnes suisses depuis la fin de l'ancien régime jusqu'à nos jours. ZSchweizStatist. 1916. 52, 1. p. 1—13.

381:355 Gazdaságpolitika és a háború

Angell, Norman. Commercial security can it be obtained by armaments. London: War and Peace Publ. Co. 1916. 15 p.

Boland, J. P. The European crisis and Ireland's commercial interests. Dublin: Irish Messenger 1915. 12 p.

Brailsford, Henri N. The war of steel and gold. London: Bell & Sons 1915. 340 p.

Carli, Filippo. La ricchezza e la guerra. Milano: Treves 1915. 311 p.

Claes, Jules. The German mole. With an introduction by J. Wolland Rose. London: Bell 1915. 143 p.

Clapp, Edwin. Economic aspects of the war. New Haven: Yale Univ. Press 1916. XVI, 340. p.

Collings, Leslie. The great war, its lessons and its warnings. London: The Rural World Publ. Co. 1915. 113 p.

Gegen die englische Finanzvormacht. England vor dem Kriege. Englands falsche Rechnung. Deutschland und die Erbschaft der City Frankfurt a. M. Frankf. Sozietätsdr. 1915. 67. p.

Gothein, Georg. Die wirtschaftlichen Aussichten nach dem Kriege. Berlin: Siebheit 1915. 19 p.

Hubert, L. L'effort brisé. La situation économique de l'Allemagne à la veille de la guerre. Paris: Alcan 1915. 157 p.

Lampe, F. Kriegsbetroffene Lande. Halle a. S.: Buchh. des Waisenhauses 1915. 376 p.

Mach, Edmund von. Germany's point of view. Chicago: McClurg 1915. VI, 443 p.

Mariani, Mario. La Germania nelle sue condizioni militari ed economiche dopo nove mesi di guerra. Milano: Treves 1915. XII, 170 p.

Mauni R. de. Les Austro-Allemands devront aux Alliés la somme approximative de deux cents milliards. Paris: Fourniers 1915. 32 p.

Meyer, Henry R. After the war. London: Simpkin 1915. 179 p.

Nagybritannia. Tariff Commission. The war and British economic policy. London: Tariff Comm. 1915. 174 p.

Plenge, I. Der Krieg und die Volkswirtschaft. 2. Aufl. mit dem Zusatzkapitel: Zwischen Zukunft und Vergangenheit nach 16 Monaten Wirtschaftskrieg. Münster: Borgmeyer 1915. 159 p.

Plenge, I. Eine Kriegsvorlesung über die Volkswirtschaft. Das Zeitalter der Volksgenossenschaft. Berlin: Springer 1915. 31 p.

Prinzivalli, Gino. L'Italia nella sua vita economica di fronte alla guerra. Note statistiche. Milano: Treves 1915. VI, 114 p.

Problems of readjustment after the war. New York: Apptelon 1915. VI, 186 p.

*

Biermann, W. E. Volkswirtschaftsliche Lehren des Weltkrieges. Arch-Rechtsphilos. 1915. 9, 1. p. 49—82.

Fekete M. Olaszország gazdasági és pénzügyi helyzete. MagyFigy. 1915. 5, 3. p. 259—73.

Fitger, E. Krieg und Wirtschaft. DWirtschZ. 1916. 12, 2. p. 37—41, 4. p. 99—104.

Haas, A. Volkswirtschaft und Volkvermögen im Krieg. ZPolitik. 1916. 9, 1—2. p. 239—53.

Hantos E. A világháború gazdasági okai és hatásai. MagyFigy. 1915. 5, 2. p. 96—114.

Hassel, H. Schwedens Kriegswirtschaft. ZSozialwiss. 1916. 3. p. 201—204.

Hobson, C. K. Economic mobilisation for war. SociolRev. 1915. 8, 3. p. 137—56.

Lederer, E. Der Wirtschaftsprozess im Kriege. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 24, 4—6. p. 359—81.

Lévy, R. G. French money, banking and finance during the great war. QuartJIEcon. 1915. 39, 1. p. 64—85.

Loria, A. L'economia politica e la guerra della nazioni. NuovaAnt. 1915. 50, 1037. p. 372—85.

Maitre, J. La leçon maitresse de la guerre: la loi du travail. RéfSoc. 1916. 71, 1—2. p. 63—69.

Mayr, G. Volkswirtschaft, Kriegswirtschaft. (Forts.) ArchRechtsphilos. 1915. 9, 1. p. 38—48; 2. p. 188—213.

Pereszlényi P. Franciaország közgazdasága a háborúban. MagyFigy. 1915. 5, 3. p. 424—34.

Pereszlényi P. Németország gazdasági organizációjának újjászervezése. MagyFigy. 1915. 5, 2. p. 32—36.

Philippovich, E. Deutschland und der Weltkrieg. ZVolkswSozPolVerw. 1915. 24, 4—6. p. 676—726.

Stoddard, J. L. Amerikas Stellung zum Weltkriege. DWirtschZ. 1916. 12, 5. p. 145—50; 6. p. 171—76.

381.2 Vállalat Vállalkozás

Esser, R. Zur Frage der Berechnung der Gewinnanteile (Tantiemen) des Vorstandes und des Aufsichtsrats einer Aktiengesellschaft. Bonn: Marcus 1915. 15 p.

Georgin, Charles. Les entreprises de travaux publics et la guerre. Paris: Rausseau 1915. 136 p.

Nothmann, Max. Die G. m. b. H. als Form von Kartellvereinigungen. Greifswald: Abel 1915. 56 p.

Scheidegger, I. Das Submissionswesen. Seine Misstände, ihre Ursachen und deren Beseitigung. Bern: Wagner 1915. 70 p.

*

Montagne, G. H. Cooperation and the anti-trust law. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 69—83.

Richter, F. E. The amalgamated copper company: a closed chapter in corporation finance. QuartJIEcon. 1916. 30, 2. p. 387—407.

Schmittmann. Die Genossenschaft und der Krieg. SozKultur. 1916. 36, 1. p. 25—34.

Schwiedland, E. Die Unternehmer. SozKult. 1916. 36, 3. p. 137—159.

Stecker, M. L. The national founders' association. QuartJIEcon. 1916. 30, 2. p. 352—86.

Wachowiak, S. Die polnischen Genossenschaften in Posen und Westpreussen. SozKultur. 1916. 36, 1. p. 43—49.

Warschauer. Aufsichtsrat u. Gesetzgebung in Deutschland. Techn&Wirtsch. 1915. 10. p. 405—411.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

Hoxie, R. F. Scientific management and labor. New York: Appleton 1915. 10, 307 p.

*

Czolbe, B. Die wirtschaftlichen Funktionen der Normalisierung in der deutschen Maschinenindustrie. A-ExacteWirtschaftsforsch. 1915. 7, 1. p. 1—118.

Eherenberg, R. Anfänge und Ziele industrieller deutscher Normalisierung. AExacteWirtschaftsforsch. 1915. 7, 1. p. 119—170.

Thompson, C. B. Relation of scientific management to labor. QuartJIEcon. 1916. 30, 2. p. 311—51.

381.63 Közélelmezés

Ackermann, Ernst. Der Erkenntniswert vieljähriger Wirtschaftsrechnungen. Basel 1915. 62 p.

Clark, Walter E. The cost of living. Chicago: McClung 1915. 168 p.

- Gerber, G. H.* The high cost of living. New York: Book Comp. 1915.
- King, Clyde Lyndon.* Lower living costs in cities. New York: Appleton 1915. VIII, 355 p.
- Monaco, Valentino.* Statistica dei prezzi in Italia. Sanciano: Carabba 1916. 23 p.
- Nagybritannia.* Parliamentary War Savings Committee. Why we must save and how. London: Committee 1915. 47 p.
- Weiser, Max.* Preistreiberei u. ähnliche Delikte. Wien: Manz 1915. V, 93 p.
- Wood, T. B. & F. G. Hopkins.* Food economy in war time. Cambridge: Univ. Pr. 1915. 35 p.
- *
- Feuss, R.* Teuerung und Kriegsfürsorge. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 275—96.
- Földes B.* Háború, drágaság, fogyasztási politika. Munkanélküliség. 1916. Apr. 1—9.
- Günther, A.* Lebenskosten und Lebenshaltung. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 195—274.
- Ketelhodt, G. Frh. v.* Zur Systematik der Teuerung. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 2. p. 45—47.
- Kuczinsky, R.* Volksernährungspolitik u. Zahlenverständnis. ASozPolGesetzg. 1916. IV, 5—6. p. 530—545.
- Stein, L.* Il problema dell' alimentazione in Germania durante la guerra. NuovaAnt. 1915. 50, 1035. p. 136—43.
- Die Teuerung im Auslande. SozPrax. 1916. 25, 22. p. 509—14.
- Žižek, F.* Theoretische Bemerkungen zur gegenw. Teuerungs- und Provisionierungsfrage in Österreich. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 24, 4—6. p. 382—500.
- 383 Mezőgazdaság
- Busse, Walter.* Bewässerungswirtschaft in Puran und ihre Anwendung in der Landeskultur. Jena: Fischer 1915. VIII, 336 p.
- Miessner, H.* Kriegstierseuchen und ihre Bekämpfung. Hannover: Schaper 1915. XI, 161 p.
- Skalweit, B.* Die englische Landwirtschaft. Entwicklung, Betrieb, Lage, mit Berücksichtigung der volkswirtschaftlichen Bedeutung. Berlin: Parey 1915. VII, 535 p.
- *
- Agrarreformpläne in Wales. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 11. p. 98—108.
- A balatonmenti tőzegtelepek hasznosítása. MezőgazdSz. 1916. 34, 1. p. 9—15; 2. p. 42—49.
- Bodányi O.* Öntözéseink sikertelensége. MezőgazdSz. 1916. 34, 1. p. 1—9.
- Bruck, W. F.* Die Wiederaufnahme des Hanfbaues in Deutschland. JB-Nationalök. 1916. 106, 2. p. 250—68.
- Csérer L.* Mezőgazdasági kommunizmus és a háború. MagyFigy. 1915. 5, 2. p. 55—60.
- Csérer L.* Statisztikai adatok az erdélyrészi népies állattenyésztésről. MagyGazdákSz. 1915. VI. p. 358—369.
- Deptner T.* Az angol mezőgazdaság pusztulása. MagyGazdákSz. 1915. V. p. 308—314; VI. p. 347—351.
- Diestel, F.* Der landwirtschaftliche Arbeitsverbrauch in seiner Bedingtheit durch Betriebsweise und Arbeitsverfassung. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 1, 2—3 p. 293—358.
- Ehrenberg, R.* Zur volkswirtschaftlichen Bedeutung des landwirtschaftlichen Gross- und Kleinbetriebs. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 7, 2—3. p. 288—92.
- Farkas G.* Háborús mezőgazdasági szemle. HuszadikSzáz. 1915. 32, 10. p. 226—246.
- Kühnlein, A.* Der Arbeitsverbrauch in bäuerlichen Betrieben. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 7, 2—3. p. 359—506.
- Laur, E.* Der Einfluss der Betriebsgröße auf den landwirtschaftlichen Rohertrag. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 7, 2—3. p. 248—87.
- Metzel, V.* Bauvereine und Kleinwirtschaft. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 7, 2—3. p. 171—200.
- Oroszország.* Die grosse Agrarreform von 1906 und ihre Ergebnisse von 1907—1914. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 7. p. 97—116.
- Skótország.* Plan einer Landreform in Schottland. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 9. p. 89—103.
- Stebbing, E. P.* The forests of Russia and their present importance to the allies. NinetCent. 1916. 469. p. 686—702.
- Varsányi E.* Szemes terményeink rakározása a többtermelés szolgálatában. MagyMérnKözl. 1916. 50, 20. p. 113—16.

- Das Verfahren zur Ermittlung von Kriegsschäden in der Landwirtschaft. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 10. p. 101—10.
- Die Weltweizenernten. Keltwirtsch. 1916. 7, 1. p. 118.

381.1 Földbirtokpolitika

*

- Bodenheimer*. Die Kriegssorgen des städtischen Grundbesitzes. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 2. p. 39—44.
- Fellner, Fr.* Der Wert des landwirtschaftlichen Grundbesitzes in Ungarn und Österreich. StatistMonat-schr. 1915. 20, 11—12. p. 722—28.
- Germünd, W.* Welche Umstände verteuern das städtische Bauland? ZSozialwiss. 1916. 1. p. 11—26; 2. p. 73—87; 3. p. 147—160.
- Metzmacher*. Zur Frage der privaten Grundstücks-Schätzungen. JBBoden-ref. 1916. 12, 1. p. 1—17.
- Rudloff, H. L.* Der Bodenwert in Frankreich. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 101—58.
- Rudloff, L.* Der Bodenwert im besetzten Nordost- und Ostfrankreich. JBNationalök. 1916. 106, 2. p. 269—91.

384 Iparpolitika

- Anschütz, R.* Die Bedeutung der Chemie für den Weltkrieg. Rede. Bonn: Cohen 1915. 40 p.
- Bailly, G. A.* Protection des inventions au Brésil. Paris: Giard 1915. 304 p.
- Boos-Jegher, E.* Unsere Absatzverhältnisse in Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft. Zürich: Rascher 1915. 39 p.
- Dearle, M. B.* Industrial training with special training to the conditions prevailing in London. London: King 1914. XIII, 596 p.
- Entscheff, Georg.* Die Industrie Bulgariens mit besonderer Berücksichtigung der Mehl und Wollindustrie. Zürich: Rascher 1915. 243 p.
- Fritze.* Zum Kampf für die deutsche Schieferbedachng. Leipzig: Seemann 1915. 11 p.
- Frei, Johann.* Die Verbreitung der Hauptindustrien in der Schweiz. Stans: von Matt 1915. 24 p.
- Graht, G. de.* Wirtschaftliche Verwertung der Brennstoffe als Grundlage für die gedeihliche Entwickl. der nation. Industrie und Landwirtschaft. München: Oldenbourg 1915. 608 p.

- Heidelberger, Emil.* Das Karlsruher Baugewerbe. Karlsruhe i. B.: Braun 1915. VIII., 127 p.
- Hessel, Friedrich.* Die Zinnblechhandels-gesellschaft in Amberg und ihre Stellung in der Gesamtentwicklung der Weissblechindustrie. Stadtamhof: Mayr 1915. 104 p.
- Josephson, Aksel G. S.* A list of books on the history of industry and industrial arts. Chicago: The John Crerar Libr. 1915. 486 p.
- Kroepelien, Trygre.* Über die Wasserkraftpolitik in Norwegen. Karlsruhe i. B.: Braun 1915. 119 p.
- Nölle, Rudolf.* Das Siemens-Martinstahlverfahren. Borna - Leipzig: Noske 1915. 129 p.
- Oetiker, Karl.* Die Standorte der schweizerischen Industrien der Lebens- u. Genussmittel. Basel 1915. 54 p.
- Robertson, D. H.* A study of industrial fluctuation. Cambridge: King 1915. 285 p.
- Rudhardt, Paul.* La grande industrie en Suisse. Genève: Atar 1915. 191 p.
- Semper, Manfred G.* Die Portlandzementindustrie. Altona: Kobner 1915. 77 p.

*

- Dix, A.* Bulgariens Industrie und Industriepolitik. DWirtschZ. 1916. 12, 2. p. 25—33.
- Lynde, C.* The federal trade commission and its relation to the courts. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 24—36.
- Meeker, R.* The work of the Federal Bureau of Labor Statistics in its relation to the business of the country. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 263—71.
- Menegozzi, E.* L'industria della seta e la guerra. NuovaAnt. 1915. 50, 1035. p. 118—35.
- Rathenau.* Gewerbliche Schutzrechte während des Krieges. WeltwirtschA. 1916. 7, 1. p. 53—78.
- Reinhard, O.* Das Geigenbau in Mittenwald. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 159—94.
- Schmidt, R.* Die Heeresverwaltung als Förderin höherer Produktionsform. SozialistMh. 1916. 1, 7. p. 376—80.
- Sigmond E.* A mezőgazdasági kémiai ipar a töbftermelés szolgálatában. MagyMérnKözl. 1916. 50, 16. p. 85—88; 17. p. 93—95.
- Skótország.* Die Hausindustrie im schottischen Hochland und auf den

- schottischen Inseln. InternAgrarök-Rdsch. 1915. 6, 9. p. 104—17.
- Steller A.* Magyarország vizierőinek kihasználása. MagyMérnKözl. 1916. 50, 14. p. 75—77.
- Williams, N. B.* The federal trade commission law. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 1—23.
- 385.5 Vasútügy
- Behrmann, H.* Bernische Verkehrsprobleme. Bern: Geograph. Kartenverlag 1915. 88 p.
- Helveticus.* Die schweizer. Bahnen, Posten und Telegraphen. Zürich: Rascher 1915.
- *
- Aenderung des Wirtschaftsjahres der Eisenbahnen der Vereinigten Staaten von Amerika. ArchEisenbahnw. 1916. 1916. 2. p. 403—7.
- Dunn, S. O.* The interstate commerce commission and the railroads. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 155—72.
- Die Eisenbahnen im Grossherzogtum Baden 1913, 1914. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 357—62.
- Die Eisenbahnen der Vereinigten Staaten von Amerika 1910—1913. ArchEisenbahnw. 1916. 1. p. 170—199; 2. p. 371—97.
- Haney, L. H.* Joint costs with special regard to railways. QuartJIEcon. 1916. 30, 2. p. 233—52.
- Die Hedschasbahn. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 289—315.
- Hines, W. D.* The conflict between state and federal regulation of railroads. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 191—98.
- Hooper, W. E.* The accounting system prescribed for railroads. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 222—31.
- Hulme, Th. W.* Federal valuation of railroads in the United States. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 182—190.
- Hyndman, H. M.* The national railways after the war. NinetCent. 1916. 468. p. 641—77.
- Jezewski.* Die Fahrgeschwindigkeit der deutschen Schnellzüge. ArchEisenbahnw. 1916. 1. p. 103—62.
- Krakauer.* Die österreichischen Staatsbahnen im ersten Kriegsjahre. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 265—88.
- Lorenz, M. O.* Cost and value of service in railroad ratemaking. QuartJIEcon. 1916. 30, 2. p. 205—32.
- Maurer V.* Vasutaink 1913. évi jövedelmezősége. MagyMérnKözl. 1916. 50, 18. p. 98—100.
- Maurer V.* Az 1914. év végén üzletben állott hazai vasutak építő és üzleti hoszuságai. MagyMérnKözl. 1916. 50, 6. p. 31—33.
- Mertens.* Der Norden des europäischen Russlands und der Weg an den Ozean. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 316—44.
- Mertens.* Allgemeines Statut für die russischen Eisenbahnen. ArchEisenbahnw. 1916. 1. p. 163—69.
- Overmann.* Die Niederländische Zentralbahn und die Nordbrabant-Deutsche Eisenbahn. ArchEisenbahnw. 1916. 1. p. 200—3.
- Die kgl. sächsischen Staatseisenbahnen 1913, 1914. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 345—56.
- Sugliano, L.* La ferrovie e la preparazione militare. NuovaAnt. 1915. 50, 1035. p. 144—61.
- Weiss-Bartenstein, W. K.* Die bulgarischen Eisenbahnen i. J. 1913. ArchEisenbahnw. 1916. 2. p. 363—70.
- 385.6 Hajózás
- Fraenkel, Hans.* Dampfschiff und Eisenbahnen am Niederrhein. Düsseldorf: Schmitz 1915.
- Frei, Johann.* Die wirtschaftliche Bedeutung der Rheinschiffahrt für die Schweiz und die Gründung einer schweizerischen Rhein-Handelsflotte. Frauenfeld: Huber & Co. 1915. VIII, 158 p.
- Hough, Olney.* Ocean traffic. London: Allen 1915. VI, 432 p.
- Meyer.* Die Grossschiffahrtstrasse. Hauptantehliges Projekt der Nordsee - Donau - Verbindung. Hameln: Meyer 1915. 23 p.
- *
- Kaliski, J.* England und die deutsche Seeschiffahrt. SozialistMh. 1916. 1, 7. p. 371—76.
- Krakauer, V.* Donaufracht und Bahnverkehr. Handelsmus. 1916. 31, 9. p. 121—24.
- Kreuzkam, G.* Die Wasserstrassen Frankreichs. ZSozialwiss. 1916. 3. p. 189—195.
- Renwick, W. H.* British merchant sailors under war conditions. NinetCent. 1916. 468. p. 448—60.

386 Kereskedelmi politika

- Colombo, Piero.* I libri di commercio nella legislazione comparata e secondo la pratica moderna. Milano: Stampa commerciale 1915. XI, 107. p.
- Huebner, G. G.* Agricultural commerce; the organization of American commerce in agricultural commodities. New York: Appleton 1915. 14, 406 p.
- Krebs, Theodor.* Die Entwicklung der modernen Treuhandverträge. Darmstadt: Waitz 1915. VIII, 76 p.
- Wolfe, A. I.* Commercial organizations in Germany. Washington: Gov. Pr. Off. 1914. 170 p.

*

- Dewsnup, E. R.* Recent financial investigations by the interstate commerce commission. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 199—213.
- Guttman, M.* Die Sanierung des Auskunftswezens auf gesetzlichem Wege. DWirtschaftsZ. 1916. 12, 2. p. 33—37; 3. p. 66—73; 5. p. 135—40.
- Montague, G. H.* Should the manufacturer have the right to fix selling prices? AnnAmAcad. 1915. 63, 152. p. 55—66.
- Schneider, O.* Zur Methodik der theoretischen Handelspolitik. Schmollers-JB. 1916. 40, 1. p. 409—20.
- Stevens, W. H. S.* Unfair methods of competition and their prevention. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 37—54.
- Tosdal, H. R.* Price maintenance in the book trade. QuartJEcon. 1915. 30, 1. p. 86—109.

386.2 Külkereskedelem

- Ackermann, H.* Die Organisation des europäischen Übersee-Schafwollhandels. Leipzig: Hoffmann 1915. 82 p.
- Aus dem fernen Osten. Bonn: Marcus 1915. 19, 47 p.
- Baumann, Egbert.* Anstellung und Besoldung im Konsulardienst Grossbritanniens, der Vereinigten Staaten von Amerika, Frankreichs, Österreich-Ungarns und Deutschlands. Altona: Hammerich 1915. XVI, 165 p.
- Cooper, C. S.* The modernising of the Orient. London: Fisher Unwin 1915. 353 p.
- Flora, Federica.* Oro e carta. Prestiti e commerci nella guerra europea. Milano: Trevers 1915. 133 p.
- Földes Béla.* A nemzetközi kereske-

- delem elméletéhez. Bp.: Magy. tud. Akad. 1915. 73. p.
- Hauser, Henry.* Les méthodes allemandes d'expansion économique. Paris: Colin 1915. 780 p.
- Herzog, S.* Die Zukunft des deutschen technischen Ausfuhrhandels. Stuttgart: Encke 1915. VII, 90 p.
- Jevons, H. Stanley.* The British coal-trade. London: Keban 1915. XII, 876 p.
- Jannasch, R.* Was tut dem deutschen Exporthandel nach dem Kriege not. Berlin: Verl. d. Export 1916. 15 p.
- Junge, Reinhard.* Das Problem der Europäisierung orientalischer Wirtschaft. Weimar: Kiepenheuer 1915. XLI, 516 p.
- Kertész, A.* Die Textilindustrie Deutschlands im Welthandel. Braunschweig: Vieweg 1915. VIII, 102 p.
- Leonhardt, Gottlieb P.* Reichsstelle zur Versicherung deutscher Handelsforderungen an das feindliche Ausland. Als Ms. gedr. o. O. 1915. 11 p.
- Magyar-bosnyák és keleti gazdasági központ.* Kereskedelmünk a Balkán országokkal. Bp.: Központ 1916. 29. p.
- Mancunian.* The freedom of commerce in war. Westminster: The Nat. Ref. Union. 1914. 51 p.
- Nagybritannia.* Tariff Commission. Trade aspects of the war with Germany. London: Tariff Comm. 1915. 24 p.
- Popp, I.* Deutsches Warenbuch. Kriegsausgabe. Vorrede v. Ferd. Avenarius. Leipzig: Brockhaus 1915.
- Rastall, B. M.* Announcement and digest of the foreign trade situation. Boston: Wright 1914. 15 p.
- Sayons, A. E.* Les effets du blocus économique de l'Allemagne. L'organisation du commerce et de l'industrie allemands pendant la guerre. Paris: Payot 1915. 147 p.
- Schmidt, L. W.* Die Entwicklung der Aussenhandelsbeziehungen der Vereinigten Staaten von Amerika während des ersten Kriegsjahres 1914/15. Jena: Fischer 1915. III, 24 p.
- Stewart, A. T.* Russia. A few notes on business prospects in Russia. London: Hodgson 1915. 40 p.
- Thayer, E. A.* South American trade in canned goods. Washington: Gov. Pr. Office 1914. 36 p.
- Thayer, E. A.* South American markets for drug products, patent and proprietary medicines, surgical instruments and dental supplies. Washington: Gov. Pr. Office 1914. 73 p.

- Wiedentfeld, Kurt.* Die deutsch-türkischen Wirtschaftsbeziehungen und ihre Entwicklungsmöglichkeiten. München: Duncker 1915. 80 p.
- Wilson, Otto.* South America as an export field. Washington: Gov. Pr. Off. 1914. 216 p.
- Wyler, Carl.* Die Grundlagen eines internationalen Musterschutzes. Torgau: Verlagshaus 1915. IX, 136 p.
- Zabel, Rudolf.* Im Kampfe um Konstantinopel und die wirtschaftliche Lage der Türkei während des Weltkrieges. Leipzig: Thomas 1916. 116 p.

*

- Clausen, J.* The development of our foreign trade under the federal reserve act. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 132—41.
- Hennig, R.* Die Krise in der englischen Kohlenausfuhr. Nord&Süd. 1916. 40, 1. p. 87—92.
- Herit, G.* Die Handelspolitik des osmanischen Reiches. Handelsmus. 1916. 31, 2. p. 17—18.
- Mendel, J.* Internationale Petroleumgewinnung und Petroleumhandel 1914/15. WeltwirtschA. 1916. 7, 1. p. 120—131.
- Müller, E.* Italien und Deutschland. Nord&Süd. 1916. 40, 1. p. 29—36.
- Pudor.* Kupfermarkt, Kupferbörse und Kupferspekulation. SozKultur. 1916. 36, 3. p. 182—87.
- Trietsch, D.* Über die östliche Verteilung der Juden in ihrer Bedeutung für die Weltwirtschaft u. deren deutschen Anteil. WelwirtschA. 1916. 7, 1. p. 93—107.
- Wohlin, N.* Deutschland und Schweden, ihre wirtschaftlichen Beziehungen nach dem Kriege. DWirtschZ. 1916. 12, 1. p. 5—11.

386.3 Vámpolitika

- Schumacher, H.* Meistbegünstigung und Zollunterscheidung. München: Duncker 1915. V, 72 p.

*

- Kellenberger, E.* Zur Theorie von Freihandel u. Schutzzoll. WeltwirtschA. 1916. 7, 1. p. 1—20.
- Schippel, M.* Übertriebene Meistbegünstigungssorgen. SozialistMh. 1916. 1, 1. p. 8—16.
- Skalweit, A.* Getreidezölle und Bodenpreise. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 379—408.

- Waltschmidt, W.* Die Meistbegünstigungsklausel. Rechts&Wirtsch. 1916. 5, 1. p. 8—14.

386.391 Vámszövetség

- Pistor, Erich.* Die Volkswirtschaft Österreich-Ungarns und die Verständigung mit Deutschland. Berlin: Reimer 1915. IX, 175 p.
- Szterényi, Josef.* Wirtschaftliche Verbindung mit Deutschland. Warnsdorf i. B.: Strache 1915. 47 p.
- Inesberger, Karl.* Das deutsch-österreichisch-ungarische Wirtschafts- und Zollbündnis. Berlin: Springer 1916. IV, 39 p.

*

- Apponyi, A.* Zur Frage der wirtschaftlichen Annäherung zwischen Deutschland, Österreich und Ungarn. Nord&Süd. 1916. 49, 3. p. 261—73.
- Friedmann, M.* Bemerkungen zum Probleme eines Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsbundes. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 149—53.
- Gruntzel, J.* Zollgebiet, Wirtschaftsgebiet und Wirtschaftsgemeinschaft. Handelsmus. 1916. 31, 1. p. 1—2.
- Klein, Fr.* Gegner des Wirtschaftsbundes. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 153—62.
- Klein, Fr.* Der Weg zum Wirtschaftsbunde. Nord&Süd. 1916. 40, 1. p. 16—27.
- Philippovich, F.* Österreichs und Ungarns Zollgemeinschaft. ZPolitik. 1916. 9, 1—2. p. 156—84.
- Plener, E.* Die mitteleuropäischen Wirtschaftsvereine und die Handelspolitische Annäherung Deutschlands und Österreich-Ungarns. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 145—48.
- Riesser.* Zur Frage der wirtschaftlichen Annäherung zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 163—68.
- Stein, L.* Mitteleuropa. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 133—45.
- Zuckerkancl, V.* Zum wirtschaftlichen Bündnis Deutschlands mit Österreich-Ungarn. Nord&Süd. 1916. 40, 2. p. 212—18.

387 Pénz- és hitelügy

- Evesque, M.* Le moratorium des dépôts en banque et des comptes courants. Préf. de Y. Guyot. Paris: Alcan 1915. XVI, 240 p.

- Pfitzner, J.* Die pan-amerikanische Finanzkonferenz vom 24.—29. 5. 1915. Jena: Fischer 1915. III, 41 p.
- Pohle, Ludwig.* Die neuere Entwicklung de Zinsfusses und der Einfluss des Weltkrieges auf seinen Stand. Frankfurt a. M. : Blazek 1915. 30 p.
- Reichsbank und Geldmarkt in den sechs Kriegsmonaten Mai bis Oktober 1915. Berlin: Reichsdr. 1915. 42 p.
- Santoponte, Giov.* La situazione del mercato monetario. Roma: Athenaeum. 1915. 13 p.
- Sonne, H. C.* The City, its finance July 1914 to July 1915 and future. London: Wilson 1915. X, 208 p.

*

- Arndt, P.* Die Kapitalkraft Frankreichs. WeltwirtschA. 1916. 7, 1. p. 34—52.
- New York der künftige Weltbankier? DWirtschZ. 1916. 12, 2. p. 42—45.
- Patterson, E. M.* The organisation and work of the federal reserve board. AnnAmAcad. 1916. 63, 152 p. 88—96.

387.1 Bankügy

- Arx, Oscar v.* Das Liquiditätsproblem in Handelsbankwesen, unter bes. Berücksichtigung der schweizerischen Grosshandelsbanken. Zürich: Leemann 1915. 118 p.
- Buschlen, J. P.* The war and our banks. Toronto: Hollingsworth 1914. 95 p.
- Hurley, Edward N.* Banking and credit in Argentine, Brazil, Chile and Peru. Washington: Gor. Pr. Office 1914. 72 p.
- Jenne, Willy.* Die Spar- und Leihkassen der Schweiz. Basel 1915. 166 p.
- Marcuse, Paul.* Die Bankreform in den Vereinigten Staaten in Amerika. Stuttgart: Encke 1915. 73 p.
- Preziosi, G.* La banca commerciale et la penetrazione tedesca in Francia e in Inghilterra. Roma 1915. VI, 59 p.
- Schwartz, Paul.* Die Entwicklungstendenzen im deutschen Privatbankiergewerbe. Strassburg i. E.: Elsass-Lothr. Dr. 1915. IX, 89 p.
- Stahel, Alfred.* Das Wechseldiskontgeschäft der schweizerischen Banken. Bern: Stämpfli 1915. 118 p.

*

- Seay, G. J.* Completing the reform of our banking system. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 142—54.

- Slater, G.* Cooperative banking in England. SociolRev. 1915. 8, 1. p. 46—48.
- Somary, F.* Die neue belgische Notenbank. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 55—74.

387.4 Pénz Valuta

- Hepburn, A. B.* A history of currency in the United States. New York: Macmillan 1915. 15, 552 p.
- Mihályi, Emerich.* Die wirtschaftliche Natur der Banknote. Freiburg: Delaspre 1915. II, 70 p.
- Ott, E.* Krieg und Geld. Bern: Wyss 1916. 47 p.

*

- Cooley, Ch. H.* The progress of pecuniary valuation. QuartJIEcon. 1915. 30, 1. p. 1—21.
- Hegedüs L.* A pénz filosofiája a háborúban. MagyFigy. 1915. 5, 2. p. 1—18.
- Szendrei M.* A háború és a pénz. MagyFigy. 1915. 5, 2. p. 404—12.

387.6 Értékpapir Értéktőzsde

- Gregory, T. E.* The foreign exchanges and the war. Nottingham: Saxton 1915. 24 p.

*

- Agger, E. E.* Commercial paper and the federal reserve board. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 105—21.
- Anderson, G. B.* Some phases of the new check collection system. AnnAmAcad. 1916. 63, 152 p. 122—31.
- Eberstadt, R.* Ersparnisse an Zahlungsmitteln. DWirtschZ. 1916. 12, 3. p. 57—68.
- Heyn, O.* Die Kursrückung der deutschen Wechsel keine Folge einer Entwertung des deutschen Geldes. JBNationalök. 1916. 106, 3. p. 376—90.
- Korner, G.* Zur Devisenfrage. Handelsmus. 1916. 31, 5. p. 61—62.
- Lyon, H.* Shall the government regulate the sale of securities? AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 255—62.
- Prion, W.* Die staatliche Regelung des Devisenhandels. DWirtschZ. 1916. 12, 4. p. 89—98.
- Whitaker, A. C.* Currecy depreciation in time of war. QuartJIEcon. 1916. 30, 2. p. 253—78.

387.7 Hitelügy

- Deumer, R.* Der private Kriegskredit und seine Organisation. München: Duncker 1916. XVI, 210 p.
- Eberstadt, Rudolf.* Die Kreditnot des städtischen Grundbesitzes und die Reform des Realkredits. Jena: Fischer 1916. 40 p.
- Greidel, Herbert.* Verschuldung und Entschuldung des grösseren Grundbesitzes in Westpreussen. Stuttgart: Krohhammer 1915. 133 p.
- Lang, Otto.* Die Baukosten Rangordnung. Ein Vorschlag zur Umgestaltung des baugewerbl. Kreditwesens. Wien: Manz 1915. 50 p.
- Schmalenbach, F.* Finanzierungen. Leipzig: Goeckner 1915. VI, 290 p.
- Walli.* Schaffung von Pfandbriefanstalten für städtische Hausgrundstücke. Spandau: Verlagsbuchh. Deutschl. 1915. 59 p.
- Wegener, E.* Die schweizer. Bodenkreditinstitut. 1846—1912. München: Duncker 1915. VI, 316 p.
- *
- Branford.* Capital and credit in rural housing. SociolRev. 1915. 8, 1. p. 48—51.
- Brockmann, H.* Die Kreditnot der Unbemittelten und ihre Befriedigung durch Arbeitskredit. SozPrax. 1916. 25, 17. p. 385—92.
- Eberstadt, R.* Realkredit u. Sozialpolitik. ASozPolGesetzg. 1916. IV, 5—6. p. 625—640.
- Harris, J. N.* Agricultural credit. SociolRev. 1915. 8, 1. p. 32—37.
- Ingle, W.* Credit reform. AnnAmAcad. 1916. 63, 152. p. 97—104.
- Lever, W. H.* The personal element in credit. SociolRev. 1915, 8, 1. p. 51—54.
- Leweck.* Die Heranziehung des bäuerlichen Grundbesitzes zum landschaftlichen Kreditsystem in Preussen. InternAgrarökRdsch. 1916. 6, 8. p. 89—106; 11. p. 60—77.
- Masella, G.* L'eszercizio del credito in Germania durante la guerra. NuovaAnt. 1916. 50, 1038. p. 641—45.
- Peez, K.* Allianz-Schuldverschreibungen. SchmollersJB. 1916. 40, 1. p. 351—78.
- Ross, J.* Finance as a social force. SociolRev. 1915. 8, 1. p. 27—32.
- Terhalle, F.* Gesetzgebung und Verwaltung im Dienste des Realkredits. DWirtschZ. 1916. 12, 6. p. 158—70.

388 Biztosításügy

- Beblet, E.* Die Einbruch- u. Diebstahlversicherung. Zürich 1915.
- Hermann, Georg.* Vom gesicherten und ungesicherten Leben. Berlin: Fleischel 1915. 246 p.
- *
- Rocca, G.* Das örtliche Viehversicherungswesen im Königreiche Preussen. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 7. p. 60—75.
- Die technischen Bedingungen der Waldbrandversicherung. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 10. p. 44—54.
- 388.4 Munkásbiztosítás
- Witowski, Karl.* Reichsversicherungswesen. Kriegsfürsorge. Berlin: Kameradschaft 1916. 60 p.
- Zirkel, Fritz.* Die Krankenversicherung der Landarbeiter. 2. verm. Aufl. Posen: Landw. Centralbl. 1813. 36 p.
- *
- Bender, A.* Über Arbeiterschuttkommissionen und Unfallstatistik. Concord. 1916. 23, 5. p. 80—82.
- Bernstein E.* A szocializmus és a szociális biztosítás. MunkásüSz. 1916. 7, 1—2. p. 23—31.
- Woodbury, R. M.* Social insurance, old age pensions and poor relief. QuartJIEcon. 1915. 30, 1. p. 152—71.

389 Állami pénzügy

- American Academy of polit. and soc. science. Public budgets. Philadelphia: Amer. Acad. 1915. VIII, 324 p.
- Aleva, J. J. F.* Delging van staatschuld. Leiden: Ido 1915. XII, 338 p.
- Davies, E. F.* Das britische und das deutsche Finanzwesen. London: Darling 1915. 18 p.
- Eggenschwyler, W.* Das schweizerische Finanzproblem und die Wege seiner Lösung. Zürich: Füssli 1915 103 p.
- Hauser, Fritz.* Die Reichsfinanzreform und die Probleme der Reform des schweizerischen Bundeshaushalts. Basel 1915. XI, 148 p.
- Plehn, Carl C.* Government finance in the United States. Chicago: Mc. Clurg 1915. 166 p.
- Steiger, J.* Zur Herstellung des finanziellen Gleichgewichtes des Bundes. Bern: Francke 1915. 42 p.
- *

- Prouty, Ch. A.* The federal valuation of utilities. *AnnAmAcad.* 1916. 63, 152. p. 173—81.
- Ritzentahler, M.* Die Finanzlage Frankreichs vor dem Kriege. *ZPolitik.* 1916. 9, 1—2. p. 213—38.

389:355 Háború pénzügyei

- Ancona, Ugo.* L'aspetto finanziario della guerra. Milano: Preves 1915. VIII, 122 p.
- Crammond, Edgar.* Finance and war. London: Rees 1914. 22 p.
- Domány Gyula.* A pénzügyi hadviselés Bp.: Benkő 1915. 125 p.
- Edgeworth, F. Y.* The cost of war. Oxford: Univ. Pr. 1916. 48 p.
- Eichthal, Eugène de.* Des valuations du coût de la guerre. Paris: Alcan 1915. 23 p.
- Figard, Jean.* Lendemain financiers d'une guerre. Préface d'André Siessé. Paris: Alcan 1915. XI, 274 p.
- Helfferrich, Karl.* Kriegsfinanzen. 2. Teil. Stuttgart: Deutsche Verlagsanst. 1915. 49 p.
- Jèze, Gaston.* Les finances de guerre de la France. Paris: Giard 1915. VI, 298 p.
- Lachapelle, Georges.* Nos finances pendant la guerre. Paris: Colin 1915. VI, 306 p.
- Lansburgh, A.* Die Kriegskosten-deckung und ihre Quellen. Berlin: Bankverlag 1915 72 p.
- Lawson, W. R.* British war finance 1914/15. New York: Van Nostrand 1915. 6, 367 p.
- Leonhardt, G. P.* Zur Frage der Kriegskostenentschädigung. Als Ms. gedr. o. O. 1915. 26 p.
- Lévy, Raphael G.* Les ressources des belligérants. Paris: Revue des deux mondes 1915. 54 p.
- Scurr, John.* The silver bullets. A suggested method of raising the necessary taxation pay the war. London: Simit Printg. Co. 1916. 127 p.

*

- Il costo di una guerra per l'Italia. *NuovaAnt.* 1915. 50, 1037. p. 488—94.
- Heyn, O.* Der Goldschatz der Reichsbank u. seine Bedeutung im Krieg u. nach dem Krieg. *ZSozialwiss.* 1916. 1. p. 27—40.
- Köppe, H.* Die deutschen Kriegs-

leihen. *JBNationalök.* 1916. 106, 3. p. 321—48.

Peters, W. Die Kriegsausgaben der einzelnen Staaten. *Recht&Wirtsch.* 1916. 5, 3. p. 69—72.

389.2 Állami adók és illetékek

- Bamberger, Georg.* Kriegsgewinn- und Kriegserbschaftssteuer. Stuttgart: Enke 1916. 61 p.
- Feldtmann, Artur.* Das Personalsteuergesetz in seiner geänderten Fassung. Wien: Breitenstein 1915. VIII, 163 p.
- Fellner Frigyes.* Az egyenes adók reformja Magyarországon. Bp.: Ráth 1916. 83 p.
- Haig, Rob. M.* Some probable effects of the exemption of improvements from taxation in the City of New York. New York: Committee on Taxation 1915.
- Loew, Wilh. u. Ernst.* Die neuen Erb-, Schenkungs-, Gerichts- u. Versicherungsgebühren. Tl. 1. Gesetztext mit Erläuterungen. Wien: Manz 1916. III, 232 p.
- Stier-Somlo, Fritz.* Kriegsgewinnsteuergesetz. Gesetz über vorbereitete Massnahmen zur Besteuerung der Kriegsgewinne. Vom 24. XII. 1915. Erläutert. Berlin: Vahlen 1916. 135 p.

*

- Ehrenberg R.* Vajjon elitélendők és adókötelesek-e a „hadinyereségek?” *AdóIII Sz.* 1916. 5, 2. p. 57—61.
- Fellner F.* Az egyenes adók reformja Magyarországon. *AdóIII Sz.* 1915. 4, 8. p. 361—66; 9. p. 417—23; 10. p. 484—87.
- Fitger, E.* Deutschlands Kriegswirtschaft und die neuen Steuern. *D-WirtschZ.* 1916. 12, 6. p. 153—55.
- Harold, B.* Death duties and income tax. *NinetCent.* 1916. 467. p. 220—25.
- Heinrich, K.* Zur Berechnung der Zuwachssteuer in Königr. Sachsen. *JBBodenref.* 1916. 12, 1. p. 18—25.
- Strutz, G.* Bevölkerungsproblem und Junggesellensteuer. *Recht&Wirtsch.* 1916. 5, 2. p. 33—37.
- Szende P.* Adópolitika a háború előtt Angliában. *AdóIII Sz.* 1916. 5, 1. p. 1—9.
- Szende P.* Adópolitika Franciaország-

- ban a háború előtt. AdóIII Sz. 1916. 5, 3. p. 109—19.
- Tury Z.* A szövetkezetek adókedvezménye. AdóIII Sz. 1916. 5, 2. p. 61—67.
- Vargha I.* Az új osztrák törvénykezési illetékről. AdóIII Sz. 1916. 5, 3. p. 142—52.

389.4 Községi pénzügy

- Moll, Walter.* Über Gebühren unter besond. Berücks. der kommunalen Verbände Preussens. Berlin: Vahlen 1916. 755 p.
- Voos, Carl.* Die Verteilung des Ge-

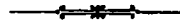
meindesteuerbedarfs auf die verschiedenen Steuerarten. Breslau: Kern 1916. 64 p.

Zedlitz-Neukirch, O. Frhr. Sicherung der Gemeindefinanzen nach Friedensschluss. Stuttgart, Enke 1916. 14 p.

*

Joneli, H. Finanzen und Finanzpolitik des Kantons Baselstadt. ZSchweiz-Statist. 1916. 52, 1. p. 66—82.

Kiereritzky, E. Die Hauptziele eines Vergleichs der Gemeindehaushalte. DStatZentralbl. 1916. 8, 1—2. p. 18—28.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya **∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴**
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénzmekeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítoló váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya **∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴**
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiúmei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.**

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

37. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Díszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándékul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4¹/₂-os és 4¹/₂¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889 : XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75¹/₂% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak : 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876 : XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi : 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876 : XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten** : Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben** : A Wiener Bank-Verein. **Berlinben** : Deutsche Bank. **Brémában** : Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban** : Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban** : Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban** : Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben** : Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban** : Württembergische Vereins-Bank. **Baselben** : Basler Handelsbank. **Zürichben** : Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban** : Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi : 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897 : XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intéhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-acél, továbbá vasuti czélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszerek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság június hó 27-én tartotta huszonegyedik rendes évi közgyűlését Horváth Elemér főrendiházi tag elnökle alatt, Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, ministeri biztos jelenlétében.

A közgyűlés helyesléssel vette tudomásul az évi jelentést, elhatározta, a karbantartási alap javára 1,785.343 K 36 f-nek a leírását s a biztosítási alapnak 180,703 K 85 f.-rel való növelését. Az ezután fennmaradó 2,195.643 K 28 f nyereségből az 1915. évi osztaléko, mint 1914-ben 10 korona összegben állapította meg; elhatározta 1,272.929 K 02 f-nek, mint nyereségmaradványnak az 1916. üzletév javára történő átvitelét és megadta az igazgatóságnak és felügyelő-bizottságnak a felmentvényt.

A közgyűlés elhatározta továbbá az alaptőkének 15 millió koronáról 20 millió koronára való felemelését s e végből 25.000 darab 200 korona névértékű részvénynek 230 K árfolyamon való kibocsátását. A kibocsátandó új részvényeket részben a m. kir. államkincstár, részben a Magyar Általános Hitelbank vezetése mellett a Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbankból és Hazai Bankból álló érdekcsoport fogja átvenni.

A közgyűlés sajnálatát fejezte ki lovag Ahsbahs Leó elhunytá fölött, aki a felügyelő-bizottságnak a társaság alapítása óta tagja volt s a társaság fejlesztése körül szerzett érdemeit a közgyűlési jegyzőkönyvben megörökítette.

A közgyűlés ezután a felügyelő-bizottságba az eddigi tagokat újra megválasztotta.

Az igazgatóság a közgyűlést követő alakuló ülésen a társaság elnökévé Horváth Elemér főrendiházi tag urat, a Magyar Általános Hitelbank igazgatóját, a társaság alelnökévé pedig Márffy Ede ministeri tanácsos urat választotta meg.

Az évi jelentés megemlékezik a társaságnak a hadműveletekkel kapcsolatos teljesítményeiről és az alkalmazottaknak a hadiszolgálatban való dicséretes szerepléséről.

A társaság fejlesztési programjának megfelelően az 1915. évben is nagyobb beruházásokat eszközölt. Több új gőzöst és uszályt rendelt, amelyek részint 1916-ban, részint 1917-ben lesznek üzembe állíthatók, továbbá a Fried Kálmán és Fia komáromi czégtől 1 uszályt és 8 gőzöst tulajdonjogilag megszerzett.

Állomási hálózatát az ujonnan megnyitott Pöchlarn, Érd, Szigetujfalu, Kalocsa-Foktó és Fadd-Tolna állomásokkal bővítette.

A társaság hajóparkja az 1915. év végén 59 drb összesen 24,960 indikált lóerővel bíró gőzösből, 336 drb összesen 185.020 tonna hordképességű uszályhajóból, 108 drb kikötő állóhajóból, 2 drb gőzkompból, 1 drb kotróhajóból és 1 drb mentődereglyéből állott.

A társaság tartalékai a 15,000.000 K részvénytőkével szemben, 12,572.055.42 koronát tesznek ki.

Budapest, 1916. június hó 27-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy az 1908. évi augusztus 1-től idegen hajók vontatására érvényes díjszabás és határozmányok helyébe folyó évi július 1-től való érvénnyel új díjszabás adatik ki. Ez az új díjszabás, amely a vontatási díjtételek és határozmányok módosítását tartalmazza, az alulírt igazgatóságnál példányonként 40 fillérért lesz beszerezhető.

Budapest, 1916. évi június hó 14-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság. A Belgrád állomás forgalmának felvételét illetőleg közzétett hirdetménnyel kapcsolatban közli a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága, hogy időközben történt intézkedések folytán a Belgrádba és Belgrádból továbbítandó küldemények elvámolása nem Zemunban, hanem Belgrádban fog megtörténni.

A belgrádi elvámolással kapcsolatos költségek fejében 100 kg.-kint 10 fillér külön illeték esedékes.

Budapest, 1916. évi június hó 12-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy Vezenseny hajóállomást, mely eddig árviz miatt szünetelt, f. hó 22-ével a szolnok—csongrád—szegedi vonal állomásainak egymásközi forgalmában megnyitja.

Budapest, 1916. évi június hó 21-én.

Az igazgatóság.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLO GYULA

1916. — XL. ÉVFOLYAM. — 56. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1916

TARTALOM.

1916. XL. ÉVFOLYAM. — 56. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: A nemesérczek és a kapitalistikus fizetési biztonság értékelésének psychológiája	445
Balás Károly: Magánjogi és közjogi járadék	733, 843
Barlai Béla: Magyarországnak vasérczekkel való ellátása	692
Buday Dezső: A gazdasági fejlődés három útja	744
Csérer Lajos: Vázlatok az erdélyi falusi társadalom fejlődéséről	496
Ecseri Lajos: Mezőgazdaságunk helyzete és feladatai a háború után	503
Gärtner Henrik: Magyarország nemzeti vagyona	589
Hallóssy István: Adalékok Uj-Törökország kialakulásához	537
Kircz Andorné: Az ausztriai magyarság	549
Kovács Jenő: A jegybankok nemesérczpolitikája és a háború	786
Liszka Viktor: A változó kamatozású kötvények	661
Makai Eruő: A pénz értékállandóságának problémája (I., II.)	456, 592
Margócsy Géza: A debreczeni csizmadiák gazdasági és sociális helyzete	622
Margócsy Géza: A gubások gazdasági és sociális helyzete Debreczenben	716
Nagy Dénes: Az emberi munka bölcseletéhez (I)	827
Nemere Béla: A malomipar és a behozatali jegyek	470
Székely Artur: A középeurópai gazdasági szövetség gondolatának története, különösen a XIX. században	518
Szirt Lajos: Vita a behozatali jegyekről	481
Szterényi József: Gazdasági feladataink a háború után	805
Tonelli Sándor: A Dunaconferentia	705
Tonelli Sándor: Orosz-Lengyelország közgazdasága	772

II. Közlemények.

	Oldal
Anatólia kincsei (pp.)	571
Argentina külkereskedelme a háborúban (pp)	728
A rózsaoilajipar Bulgáriában	578
A némettség Délamerikában	580
Az Egyesült-Államok szénbányászata és szénkivitele	754
Háború és közgazdaság (Sz)	565
Magyar közgazdasági társaság	804, 866
A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi működése	861
A német birodalmi bank háborús munkája (pp)	572
A német közgazdaság a háborúban (p. p.)	731
Külföldi munkások Németországban	576
Az új török vámtarifa (p. p.)	645
A világ vasérckészlete és termelése	725
Társadalomgazdaságtani Bibliographia (Krisztics Sándor)	648, 868

III. Ismertetések.

Altenburger Gyula: Magyar politika a háború után. Budapest 1916	645
Beckerath, Dr. Herbert von: Kapitalmarkt und Geldmarkt, Jena 1916.	860
Havas Mór: Vámközösség és vasuti tarifapolitika. Budapest, 1916	638
Dr. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916	800
Katona Béla: Magyarország közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1915. évről, Budapest, 1916	583
Körösy Kornél és Lenhossek Mihály: A budapesti könyvtárakba járó természettudományi, orvosi és mezőgazdasági folyóiratok jegyzéke. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi ministerium. Budapest, 1916	803
A M. Kir. Kereskedelmi Museum közgazdasági szakkönyvtárának címjegyzéke. 7. kiad. Összeállította Csilléry Lajos, Budapest 1916	585, 859
Smolka János: Kelet jegybankjai. Budapest, 1916	613
Oppenheimer Franz: Wert und Kapitalprofit, Jena 1916.	801

A nemesérczek és a capitalistikus fizetési biztonság értékelésének psychológiája.

Felfogásom szerint a tőke fizetési hatalmat adó olyan alanyi jog, a melynek érvényesíthetése a gazdasági konjunkturák között lehetséges.¹⁾²⁾

A conjunkturák fogalmát itt lehetőleg tágan kellett értelmezniem, hogy -- habár talán bizonyos ellentétben is a köznapi felfogással -- minden itt befolyással bíró realis eshetőséget e fogalom alá lehessen vonni.

A gazdasági conjunkturák egyik s e részben leglényegesebbike gyanánt pedig a megfelelő *értékítéletet* állítom oda.

Hogy az imént mondottaknak közelebbi magyarázatával szolgáljak, rá kell mutatnom arra a körülményre, hogy a gazdaságtan teoriájában a tőkének, tehát épen talán a legtöbbször emlegetett fogalomnak az értelmezése mennyire különböző. Annyira eltérnek e részben az értelmezés irányai, hogy a mi tőke az egyik felfogás szerint, az semmi esetre sem tekinthető annak a másik *felfogás értelmében*.

A tőkeelméleteket a magam részéről elsősorban *materialis*, *vegyes* és *immaterialis* tőkeelméletekre osztályozom, a szerint a mint a tőkét physikai jószágokból álló valaminek, illetve physikai és immaterialis javakból egyaránt álló fogalomnak, vagy immaterialis társadalmi kategóriának tartjuk. Az osztályozásnak ezt a szempontját tartom a sorrendben elsőnek és alapvetőnek. Nincs ugyanis olyan más szempont, a mely annyira fogalombavágó lényegi különbséget okozna a tőke mivoltának elgondolása tekintetében, mint az a körülmény, vajjon kézzel megfogható physikai jószágnak tartom-e a tőkét, vagy pedig olyan immaterialis valaminek, olyan anyagtalán társadalmi kategóriának, mely nem physikai vagy technikai tulajdonságánál, hanem a társadalom rendjében megnyilvánuló organizatorius tényezők kihasználásánál fogva bír a gazdasági életben is jelentőséggel.³⁾

¹⁾ Tőkeelméletemet: „A jövedelemeloszlás főágai a capitalismus korában“ c. monografiámban fejtettem ki terjedelmesen. (Budapest. Eggenberger 1913. 656. l. 8.)

²⁾ U. o. 235. lap.

³⁾ U. o. 243. lap.

Materialis tőkeelméletek alatt azokat értem, a melyek a tőke mivoltát materialis, tárgyi javakban, a külvilágnak tehát bizonyos kézzel megfogható, physikai dolgaiban látják.

Immaterialis tőkeelméletek ezzel szemben azok, a melyek a tőkében jogviszonyt, termelő hatalmat, a gazdasági életnek állandó mozgásban levő erőtényezőjét, mozgási folyamatot, szóval immaterialis kategóriákat látnak, míg a vegyes tőkeelméletek úgy materialis, mint immaterialis kategóriákat soroznak a tőke fogalma alá, vagy pedig mind a két kategóriát belevonva a meghatározásba, tulajdonképen kitérnek a szabatos fogalomadás nehézségei elől. A vegyes elméletek csoportjába tartozónak kell sorozni továbbá azokat az elméleteket is, a melyek különböző értelemben vett fajait különböztetik meg a tőkének s az egyiket materialisabb, a másikat ellenben kevésbé materialis, elvontabb vagy vegyes értelemben fogják fel.

E különféle elméletnek jellemző vonásait megadni és egyúttal megfelelő kritikával is kísérni röviden lehetetlen.¹⁾ Mint az említett könyvemben terjedelmesen kifejtteni igyekeztem, a magam részéről a tőkének immaterialis még pedig társadalmi, közelebbről: jogviszonybeli értelmezését gondolom csak találónak arra a fogalomra nézve, melyet az életben közönségesen és általában „tőke“ gyanánt emlegetünk. Ehhez képest, mint már az előrebocsátottakból is kitűnik, azt mondtuk a tőkéről, hogy az fizetési hatalmat adó olyan alanyi jog, a melynek érvényesíthetése a gazdasági conjuncturák között lehetséges. (235. l.)

A gazdasági conjuncturák egyik leglényegesebbike gyanánt pedig a megfelelő értékitéletet állítottuk oda.

A tőke tehát, mint ugyanott hangsúlyoztuk, nem pusztán jogi kategória, hanem együttesen jogi és conjuncturalis kategória.

A gyakorlati élet lépten-nyomon bizonyítja, hogy kedvező értékitélet kell, hogy sanctionálja, tőkévé tegye a jogot.

A pusztá alanyi jognak tőkévé válása tehát a valóságos érvényesülést jelenti a társadalomban. Azt jelenti ez, hogy a társadalom a jogi rendelkezésnek tényleg engedelmeskedik is, hogy a tőkeként jelentkező jognak a gyakorlása azzal a tényleges eredménnyel is jár, hogy a társadalom tagjai javakat adnak, vagy szolgáltatásokat teljesítenek a tőkének tekintett alanyi jog átengedése ellenében. Ezt a javakat és szolgáltatásokat valósággal rendelkezésünkre állító és megmozgató sanctiót pedig az értékitélet adja meg első sorban.

Az értékitélet kelti fel ugyanis azt a benyomást az emberben, hogy valamely jognak az átengedése fejében érdemes javakat adni és szolgál-

¹⁾ Ezzel foglalkozik idézett munkámnak különösen a VI. és VII. fejezete (197—346. l.).

tatásokat teljesíteni, hogy az a jog jó, realis, valóságos fizetési hatalmat rejtő.

Akkor ad tehát valamely jog a társadalomban valóságos fizetési hatalmat, ha az illetékes körök értékitélete valósággal azt is hiszi, hogy az illető jog tartalmazza azt a fizetési hatalmat.

Egy váltóban, vagy egy checkben kifejezésre hozott és a pénzéértéknek bizonyos összegével lemért kötelmi jog tehát akkor válik tőkévé, hogyha azok, a kiknek fizetni akarunk ezzel a chequkel, vagy váltóval, tényleg az hiszik, hogy az illető váltón, vagy chequken feltüntetett követelés (tehát alanyi jog) érvényesíthető. Vagyis az értékitételnek kedvezően kell megnyilatkoznia a stipulált alanyi joggal szemben, hogy ez a jog valósággal is érvényesüljön, hogy vagyoni uralmi viszonyt létesítsen a társadalomban. Az értékitétel kedvező megnyilvánulása abban áll ekként, hogy el is hisszük azt, hogy azon a váltón vagy chequen feltüntetett követelés átruházása fejében érdemes adni, vagy tenni valamit. Csak egy ilyen gazdaságpszichikai képzet: a kedvező értékelés képzete nyomán indulhatnak meg agysejtjeinkben azok a biológiai folyamatok, melyek honorálják az illető alanyi jogot, t. i. a melyek arra indítanak, hogy ennek az alanyi jognak megszerzése fejében, annak ellenében tegyünk, vagy adjunk valamit. Az alanyi jog tehát az arra vonatkozó kedvező értékelés pszichikai jelensége által válik tőkévé.

Nevezzük el ennek folytán a megfelelően fizetési tartalmura stipulált anyagi jog kedvező értékelése következtében előálló gondolkodásbeli képzetet tőkeképzetnek.

A tőkeképzet tehát valamely fizetésre irányuló megfelelően stipulált alanyi jog érvényesíthetőségének kedvező megítélése folytán előálló subjectiv vélemény. Ha pl. valaki azt hiszi egy 1000 koronás chequról, hogy azt 1000 korona értékű szolgáltatásért, pénzért stb. be lehet cserélni, akkor az illetőben erre az 1000 koronás chequre vonatkozólag megvan a tőkeképzet: az illető egyénnek szemeiben ez az 1000 koronás chequen kifejezett követelés tehát tőke.

Természetesen az a fődolog a fizetési hatalomnak 'valóságos megnyilvánulása szempontjából, hogy ez a tőkeképzet mindig az irányadó körökben, a gazdasági élet forgalmában számottevő illetékes egyénekben legyen meg.

Az a fődolog tehát e részben pl. valamely bankra vagy bankárra nézve, hogy a rájuk szóló chequeket üzleti feleik, vagy a számottevő üzleti körök tekintsék jónak, értékesnek, ne pedig valamely velük gazdasági vagy üzleti vonatkozásban nem álló egyének.

Az alanyi jogot ekként az annak való engedelmesség, a gazdasági értékű ellenszolgáltatások teljesítésével való elismerés, illetve az erre

irányuló készség teszi tőkévé. Akkor válik tőkévé a jog,¹⁾ a mikor e jogot elismerő, kedvezőn értékelő, subjectiv képzetek megszületnek az illetékes érdekeltek agyában.

2. Az értékitélet tehát a fizetэшatalom szempontjából azt a kérdést mérlegeli és dönti el, hogy a fizetési jogára hivatkozóknak az az alanyi vagyonyjoga, melyre akként hivatkozik, hogy az specialisan fizetэшatalmat tartalmaz, (pl. valamely folyószámlakövetelésről való utalványozás egy cheque által stb.) valósággal ilyen, t. i. fizetэшalmi tartalmú-e? Azt kérdezzük, ha pl. egy cheque-t, utalványt, váltót kapunk a kezeinkhez, hogy ennek a chequenek, váltónak részünkről fizetés felében való elfogadása valósággal fizetés-e, vagy a fizetéssel egyenrangú helyzetet teremtő-e? Azt kérdezzük, hogy ezzel a chequekel, vagy váltóval tudunk-e majd mi is fizetni, vagy fizettetni. Szóval a fizetэшalmi vagy fizetési értéket nyomozzuk.

A fizetési érték nyomozásánál azután többféle kérdés merül fel. Kérdezzük nevezetesen, hogy ha például egy chequeket kapunk a kezeinkhez, vajjon annak, a ki azt a chequeket fizetés fejében át akarja adni, valósággal meg van-e az a fizetэшalmi jogigénye, a melyet a chequeken ígér és számunkra utalványoz. Egy ismeretlen ember például hiába ír alá bármely nagy bankra szóló százezres chequeket, nem hisszük el neki, hogy ő annál a banknál százezernyi összegű fizetэшalmi jogokkal rendelkezik. Kérdezzük továbbá, hogy az utalványozott, a fizető gyanánt kijelölt egyén, vagy bank szintén bír-e a chequeben megjelölt fizetési hatalommal? Egy bukott bankárra szóló nagyösszegű chequenek pl. szintén nem fogunk hinni.

De kérdezzük ezenkívül még azt is, hogy az a cheque, az a váltó stb. valósággal alkalmas, hitelt érdemlő értékes fizetési mód, vagy eszköz-e? Vajjon nem hamisítvány-e az, vajjon biztosan fizetnek-e majd arra s biztosan lehet-e fizetnünk azzal?

Szóval a fizetési értékitélet több irányban tesz fel kérdéseket. Nyomozza a fizetэшalmi jogoknak jóságát és biztosságát, a fizetési igényekkel fellépőknek abbeli minőségét, hogy valóban rendelkeznek-e megfelelő fizetési hatalommal, de vizsgálja a fizetési eszközök megbizhatóságát is.

És pedig annál inkább rá van utalva az értékitélet a fizetési eszközök jóságának szigorú biztonsági szempontokat kutató vizsgálatára, minél inkább el vannak azok egyes concret személyektől vonatkoztatva.

Egy Rothschild megfelelő aláírása pl. mindig kedvező értékitéletet vált ki belőlünk arra a fizetési eszközre, vagy módra vonatkozólag,

¹⁾ T. i. a fizetэшalmi tartalmú jog.

melyen azt látjuk. Egy ismeretlen embertől azonban „készpénzt“ követelünk.

A pénz tehát olyan fizetési eszköz, a készpénzzel való fizetés olyan fizetési mód, a melynél az értékitélet rendszerint eltekint a személyi vonatkozásoktól.

És ennek megvan a maga pszichológiai alapja, mint általában véve minden bizalomnak, mely az emberek érintkezésében megszületik.

Minden bizalomnyilvánulásnak megvan a maga logikája. Így van ez a fizetés szempontjaira vonatkoztatva is.

A fizetési értékitéletet is bizonyos logikai következtetés váltja ki az emberekből. Ezt ellesnie feladata a gazdaságtheoriának.

3. A fizetési értékitélet kiterjed a fizetéshatalmi jognak oly irányban való vizsgálatára, hogy ezt a jogot megfelelő gazdasági conjuncturák, megfelelő vagyoni helyzet megalapozzák-e ahhoz, hogy a társadalomban érvényesülhessen. Nagy szerepet játszik azután ezen az alapon bizonyos suggestio is, a gazdasági, a fizetéshatalmi bizalomkeltés factoraként. A Crédit Lyonnais által az angol bankra kiállított fizetési utalvány pl. biztos értékitéletet kelt fel bennünk, mely értékitéletnek logikai alapja az utalványozó és a fizetésre kijelölt felek megfelelő vagyoni megalapozottságának és fizetési hatalmának biztos tudata. Egy ilyen fizetési eszköz a biztos értékitéletet az ügyleti felekhez fűződő erős bizalom logikai alapján váltja ki az emberből.

Minél inkább háttérbe szorul azonban a tőkeforgalomban szereplő egyénekhez fűződő bizalom szempontja, tehát minél kevesebbet lehet az átruházott fizetési hatalom realitására következtetni a forgalomban álló felek vagyoni és fizetéshatalmi helyzete alapján, annál inkább előtérbe nyomul a fizetéshatalmi igazolvány (tőkeigazolvány, pénz) személyektől elvonatkoztatott tárgyi megbízhatóságának szempontja.

Annál inkább kívánatos, hogy a fizetési eszköz lehetőleg olyan legyen, hogy annak már a pusztá birlalata magában rejtse a fizetési hatalmat, az értéket. Ez pedig — minthogy az érték nem tárgyi materiális tulajdonság, hanem az emberi agyban megjelenő gondolkodásbeli kategória — akkor történik a legtökéletesebben, hogy ha az illető fizetési eszköznek pusztá birlalása és érzékelése már magában véve szinte mechanikusan kiváltja az emberből az értékképzetet.

Az ilyen szinte automatikus értékitélet kiváltása pedig az általános megszokás, hasonlóan való cselekvés, illetve az ezekből származó és ellenállhatatlan suggestio eredménye.

A nemesérczeket és első sorban az aranyat tekintjük például ilyen természetű fizetési eszköznek. Mi most már az aranyhoz fűződő eme fizetéshatalmi értékitéletnek a logikája? Az, hogy az aranyat évezredek

óta számos tárgyi materialis sajátosságainál, relativ ritkaságánál stb. fogva alkalmas, értékes fizetési eszköznek tekinti az emberiség. Minthogy pedig évezredek óta az emberek százmilliói vakon és feltétlenül elfogadták azt a véleményt, hogy az arany fizetési eszköz a legjobb, a legbiztosabb fizetési eszköz, ez a vélemény, ez az értékítélet annyira meggyökresedett az emberiség gondolkodásában, hogy az arany birtoka és látása már szinte automatikusan is suggerálja azt. A legnagyobb hitelválságok idejében, a mikor semmiféle személynek fizetéshatalmában nem bizunk úgyszólván többé, az arany pénz materiális birtoka változatlanul felkelti a fizetéshatalmi kedvező értékítéletet. A gazdasági élet évezredek gyakorlata, a gazdálkodó emberek száz meg száz millióinak és a fizetéses jogügyletek milliárdjainak példája igazolta, hogy az arany fizetési eszközt mindig biztosnak tartották és hogy ennél fogva biztos is volt az. Minthogy pedig ugyanily biztos fizetési eszköznek tartja az emberiség ma is az aranyat, ennél fogva ugyanilyen biztos fizetési eszközként szerepel az szinte automatikusan manapság is, mint évezredek óta. Ki állhatna most már ellen a gazdasági életben annak a hatalmas suggestiónak, hogy az arany biztos fizetési eszköz? Senki. És nincs is eszeágában tényleg senkinek sem, hogy az arany feltétlenül megbízható fizetéshatalmi, azaz tőkeigazolványi — a materiális anyagban már szinte benne rejlőnek látszó — természetét gyakorlatilag kétségbe vonja.

Pedig nem az arany anyagában rejlik benn az arannyal igazolt fizetési hatalom biztossága, hanem az emberiség évezredek, ellenállhatatlan értékítéletében.¹⁾ Ez teszi az aranyat olyan biztos tőkeigazolványnyá, hogy azzal szemben eltekintünk minden más személyi szempontok vizsgálatától: az arany pénz megpillantása oly biztosan váltja ki belőlünk a kedvező értékítélet képzetét.

E képzet kiváltásának gyakorlati jelentősége és társadalmi hatalmi jellege abban rejlik, hogy a kinek aranyat kínálnak, annak az aranyra vonatkozó kedvező értékítélet alapján egy olyan gondolkodásbeli képzet támad a fejében, mely azt diktálja, hogy azért az aranyért érdemes adni, átruházni valamely jószágot, jogot, illetve lemondani ilyesmiről, vagy érdemes szolgálatot teljesíteni, munkát, erőfeszítést végezni. Az arany birására irányuló vágy ekként erőfeszítést és áldozatokat vált ki az emberiségből s mint ilyen, egyik legnagyobb jelentőségű mozgatóerőt képez a társadalomban, ez a végeredményben pszichológiai természetű jelenség.

¹⁾ Ott, a hol ez megszűnik, megszűnik az arany fizetési hatalma is. A biológiai végszükség például megsemmisíti az aranyhoz fűzött értékítéletet. Az éhhalállal küzdő hajótörött előtt már csak az élelmiszernek lesz értéke mindaddig, míg a végszükség állapota meg nem szűnik.

Minthogy pedig az arany birásának a vágya társadalmunkban modern jövedelemeloszlási szempontból is óriási (s természetesen ismét más okokra és pszichikai előzményekre támaszkodó) közvetlen mozgató erő, — az a hatalom, az a kedvező vagyoni jogi helyzet, mely ezt a vágyat ki tudja elégíteni, — egyúttal a legnagyobb gazdasági jellegű közvetlen mozgatóhatalom is lesz a mai társadalomban, mely javakat és munkakifejtést állít az azzal rendelkezőnek szolgálatára. Az aranynyal való fizetés hatalma válik tehát így a legpraktikusabb társadalomgazdasági mozgató erővé. Ezért kell a modern tőkegazdaságban is akként intézni a dolgokat, hogy a különféle immateriális, vagy papíros fizetési eszközök és módok arannyal, tehát az abszolút biztos fizetési eszközzel és fizetési hatalmi igazolvánnyal való felcserélésének a lehetősége mindig ott legyen a háttérben. Hogy az aranyra való biztos felcserélhetőség tudata milyen nagy értékítéletet suggeráló hatalom, leginkább a válságok idején tűnik ki, a mikor aranyat, vagy bankjegyet¹⁾ követel mindenki, ellenben általános a bizalmatlanság a váltóval és a chequvel szemben.

4. A fizetési hatalomra vonatkozó értékítélet, illetve valamely gazdasági alany fizetési jogcselekményének értékes gazdasági szolgáltatás gyanánt való honorálása, tehát a capitalismus korában döntő jelentőségű suggestiv tényezőként szerepel az emberi pszichikumban. Ez mintegy az a villanyos gomb, a melyen keresztül az egyik ember megdolgoztatja, szolgálatára állítja a másikat és így a legbiztosabb gazdasági jelentőségű uralmi eszköz a modern társadalomban.

Mindenütt, a hol ez a gazdaság-pszichikai suggestiv tényező hiányzik, vagy nem elég erős, — fizikai, katonai, közjogi, szóval felsőbb-ségi, vagy erőhatalmi eszközök pótolhatják, vagy helyettesíthetik csupán annak hatását.

A szóbanforgó fizetési hatalmi értékítélet pedig, mint láttuk, vonatkozik magára a tőkére, vagyis kiterjed az a fizetési hatalmat kifejező alanyi jog társadalomgazdasági érvényesíthetőségének vizsgálatára és vonatkozik az a fizetési eszközökre és módokra is. Az értékítéletnek mind a két irányú vonatkozása a társadalomban való vagyoni jogi, illetve gazdasági hatalmi érvényesülés biztosságát mérlegeli elsősorban.

Micsoda kérdést tesz fel ugyanis értékítéletünk akkor, a mikor valaki valamivel, vagy valamely módon fizetni akar? Azt, hogy az a fizetés-ként átruházott vagyoni jog érvényesíthető-e biztosan, bármikor, megfelelő terjedelemben és bárkivel szemben? Vagyis azt kérdezni, vajjon a fizető fizetési cselekményével csakugyan a kikötött mértékű vagyoni hatalmi helyzetet ruházta-e reánk?

¹⁾ t. i. érccel kellően fedezett bankjegyet.

Miről ismerjük meg azonban a gyakorlati életben azt, hogy a fizetés elfogadása folytán előállott vagyoni jogi helyzetünk a társadalomban meghozta-e a kikötött mértékű vagyoni hatalmi helyzetet számunkra?

Kétféle főbb gyakorlati megismerési módja van ennek. Az egyiknél a fizető személyre fektetjük a fősúlyt, a másiknál pedig a fizetési jogcselekmény igazolásmódjára. (E két mód természetesen különféleképpen kombinálódhatik is egymással.) A végcél mind a két módnál ugyanaz: megállapítani, hogy az eszközölt fizetés kellő értékű-e, hogy érdemes-e azért bizonyos ellenszolgáltatást tenni, vagy az ilyen gyanánt elfogadni?

Az első eset, amikor tudniillik az eszközölt fizetés gazdasági értékének megállapítása szempontjából a fizető személyt vesszük vizsgálat alá, főleg az immateriális módon való fizetéseknél áll be. A mikor például valaki oly módon akar nekem fizetni, hogy javamra irat valaki által valamely tételt, hogy chequet nyom a kezembe stb., akkor elsősorban azt nézem, hogy ki az illető, a ki nekem ezt a chequet adta és hogy reális bank, vagy bankár-e az, a kire az utalványt kiállította, vajjon van-e vagyona, hitele, letétje, — tehát, hogy vagyoni hatalmi helyzete olyan-e a társadalomban, melynélfogva mások honorálják majd az ő fizetési utasításait. Szóval ebben az esetben a fizető, vagy fizettető alanyi, vagyoni helyzete, a társadalomban való gazdasághatalmi posztója az, a mi előtérben áll a fizetésre vonatkozó értékitélet megnyilvánulásakor.

A másik megismerési módja a fizetés gyanánt teljesítendő szolgáltatás értékelésénél sokkal egyszerűbb, de emellett sokkal szigorúbb és formalistikusabb is. Ez az utóbbi megismerési mód eltekint a személyi vonatkozásoktól. Nem néz arra, hogy ki az, a ki fizet, hogy milyen annak a társadalomgazdaságban való hatalmi helyzete, vagyoni állapota stb., stb., hanem egyszerűen arra néz, hogy milyen fizetési eszközzel (felfogásunk szerint: milyen tőkeigazolvánnyal) fizet az illető. Vajjon biztos, mindenki által mindenkor jónak tartott fizetési eszközzel, pl.: ércpénzzel fizet-e, vagy sem?

Minél közismertebb valamely fizető egyénnek kedvező vagyoni helyzete s minél több bizalom és minél kedvezőbb értékelés nyilvánul meg az illetőnek gazdasághatalmi posztójával szemben, annál kevésbé fogjuk az illetőtől azt követelni, hogy a leghigorúbb ércigazolványt, az aranypénzt adhassa csak nekünk fizetés gyanánt. Azt fogjuk mondani, hogy elég, ha aláírja a nevét stb. Ellenben minél kevésbé ismerünk valakit, vagy minél kevésbé akarjuk kutatni vagyoni és hitelviszonyait, annál inkább ragaszkodunk ahhoz, hogy „készpénzzel“ fizessen.

5. A fizetési értékítélet tehát fizetésbiztonsági szempontból szigorúsági fokokat állít fel és követel meg a fizetési módok és eszközök tekintetében. A fizetési módok és eszközök megválogatásának szigorúsága pedig fordított arányban szokott állani a fizető személye és gazdasági helyzete iránt megnyilatkozó bizalom mértékével.

A fizetés lényege és célja valamely vagyonhatalmi helyzet elérése a társadalomban, a mely helyzetben szükségletkielégítési javakat, hasznos szolgáltatásokat állíthatunk rendelkezésünkre. A fizetési eszközök és módok a biztonsági és igazolványbeli szempontok rangsorában viszonylanak a fizetés vagyonhatalmi lényegéhez. E két szempont az élet gyakorlatában azután szoros összefüggésben és kölcsönhatással áll egymással, de azért a fizetési mód és eszköz mégis csupán szolgáltatásban áll a fizetés céljának: a gazdasági előnyöket biztosító hatalmi helyzetnek a társadalomban, éppen úgy, amint a színházi jegy is csak biztonsági intézmény és igazolvány arra a célra, hogy valaki egy bizonyos helyet foglaljon el a színházban.

A fizetés lényege tehát egy bizonyos speciális vagyonhatalmi helyzet biztosításában áll. E helyzet biztosítása emberek között és emberi társadalomban csupán ugyanennek a helyzetnek az elismerése és elismertetése által történhetik. Az elismerés pszichológiai tényét pedig eme helyzetnek értékelése váltja ki.

Ez az értékelés külső ismertetőjelek után indul. Mintegy tapogatózik. Mégpedig minél ismeretlenebb, vagy bizonytalanabb valakinek a vagyonhatalmi helyzete a társadalomban, annál külsőbb, annál materiálisabb ismertetőjelek alapján ítéljük meg azt. Annál inkább csak az általa felmutatott „készpénz“ szerint értékeljük az illetőnek fizetési hatalmát.

Ily esetekben a gyakorlati gazdasági élet külső jelenségeiben ennél fogva csakis a fizetési módok és eszközök vizsgálatát látjuk szemeink előtt lefolyni. Ennek következtében azután úgy tűnik fel a dolog, mint-hogyha a fizetés lényege és célja is eme külső fizetési módok vizsgálatában és fizetési külső eszközök megszerzésében állana. Ily mechanikus fizetéseknel könnyű szem elől téveszteni, hogy a fizetési eszközök és módok megszerzése, illetve vizsgálata voltaképpen csak aféle társadalom-gazdasági biztonsági eljárás egy lényegesebb gazdasági cél szolgáltatásban. Ez a lényegesebb cél pedig a társadalomban való bizonyos gazdasági, hatalmi helyzetnek, elsősorban pedig fizetéshatalmi helyzetnek a biztosítása, melynek csupán külső igazolására, terjedelmének kifejezésére és le-mérésére szolgálnak a fizetési módok és eszközök.

6. Az emberi értékelés pszichikai jelenség lévén, annak irányítása is csak a pszichikai folyamatok irányítására alkalmas módon történhetik.

Tehát logikai vagy suggestiv módon. Főleg a tömegvéleményekre suggestiv hatású tények jönnek itt figyelembe.

Elhibázott dolog azért azt hinni, hogy valamely mechanikus, technikai külső eljárással vagy találmánynyal csak úgy tetszés szerint, vagy automatikusan lehet kormányozni az értékítéletet és szabályozni az értéket, mely nem egyéb, mint inductiv logikai tapogatódzások és különböző suggestiók eredőjeként egy vagy sok ember agyában kialakuló subjectiv képzet.

Az érték biztosításának módja ugyanis a megfelelő értékítélet biztosításában áll. Valamely jószág értékének biztosítása vagy állandósítása a reávonatkozó értékítéletek állandóvá tételét jelenti, vagyis az illetékes körök vagy közönség erre vonatkozó speciális gondolkodásának meg nem változását.¹⁾

Különösen aktuális e szempont mérlegelése a pénz értékállandóságát biztosítani hivatott különféle reformjavaslatoknál, valamint a pénz értékére vonatkozó elméleteknél.

A biztonsági fizetési eszköz : az ércpénz, értékének oka a közönség értékítélete. A pénz értéke tehát azoktól a tényezőktől függ, a melyek a közönség. az irányadó körök, szóval a gazdálkodó emberek reá vonatkozó értékítéletét kialakítják. Tehát csak olyan tényezők lehetnek ezek, a melyeket a gazdálkodó közönség lát, hall, észrevesz, a melyekre nagy súlyt helyez, szóval olyan tényezők, melyek a közönség tudomására jutnak, illetve a melyek a pénzzel gazdálkodó emberek psychikumában akár öntudatos mérlegelés, akár tömegsuggestió által bizonyos értékvéleményt, megítélést, szóval subjectiv értékékképzetet birnak fakasztani.

Leghelyesebb szerintem olyanféle nézőpontból tekinteni a jó, a megbízható pénzrendszer problémáját, hogy a mindenkori értékelésnek logikai előző okai a pénzzel szemben megnyilvánuló emberi értékítéletének történeti kialakulásában rejlenek akként, hogy az emberiség évezredekken át megszokta a nemesérczet jó, értékes pénzanyagnak és ugyancsak megszokta a nemesércz bizonyos meghatározott pénztípusait is jó pénzdarabnak tekinteni. Ezen az alapon aztán értékítéletével honorálja azt az új pénzrendszert is, mely ezen a jónak tartott konzervatív alapon vagy

¹⁾ A subjectiv értékelmélet nézőpontjából tárgyalja a pénzérték kérdését legújabbán Ludwig von Mises: *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* 1912. c. munkájában.

Elméletének kritikájába nem bocsátkozva, itt csak a következő szavaira hivatkozom az *Ein Blick in die Zukunft des Geldes und der Umlaufsmittel* cz. utolsó fejezetéből:

. . . Das Ideal eines Geldes von unveränderlichem objectiven Tauschwert ist unerreichbar und wird es ewig bleiben . . . (407. l.)

attól nem nagyon eltérő módon valósul meg. Az értékítélet többnyire csak így viszi át, zökkenés nélkül és csak így tulajdonítja a régi pénzrendszer fizetéshatalmát az új pénzrendszer pénzdarabjainak is.

A pénz jóságára vonatkozó conservatív véleménye a közönségnek ugyanis bizonyos pénzrendszer bizonyos pénzdarabjában egy bizonyos megszokott ércmennyiséget is (magsúlyt) követel meg. Ez a fel fogás tehát nagyon is egyszerű biztonsági szemponthoz ragaszkodik. Ennek következtében látjuk az egyes érmetörvényekben a pénzdarabok tisztasúlyát meghatározva. A közönség az ily nemesérczpénzt tekinti jó, biztos pénznek, mely habár a pénzegység vételi erejében előálló érték ingadozást nem is kerülheti el, mindazonáltal mindig biztos pénz gyanánt szerepelhet, sokszor annak ellenére is, hogy az illető pénzrendszerbeli pénzdarabok tisztasúlyának értéke és ugyanoly súlyú pénzzé nem tett nyersarany ára nem teljesen azonos összegűek.¹⁾

Balás Károly.

¹⁾ V. ö. i. m. 609—620. l.

A pénz értékállandóságának problémája.

a) A pénz érték hullámzása.

A múlt század 80-as éveinek közgazdasága az egész világon a depressio jegyében állott. A válságos gazdasági tünetek okainak megállapítására az angol kormány annak idején több bizottságot küldött ki. Az első bizottság: a »royal commission on the depression of trade and industry« a kormány elé terjesztett jelentésében annak a nézetének adott kifejezést, hogy az áresést, *amennyiben az a valuta értéknövekedésének a következményeül* tekinthető, ebből a szempontból különálló alapos vizsgálatnak kellene alávetni, miért is a kiküldött bizottság feleslegesnek tartja, hogy az áresést előidéző valutaris okokra részletesen kiterjeszkedjék. E bizottság jelentése folytán az angol kormány az 1887. évben újabb szaktanácskozmányt tartott, a melynek egyedüli feladata annak megállapítása volt, hogy a valutaviszonyok, különösen az ezüstnek nagy értékcsökkenése, mennyiben gyakorolt befolyást a nagy áresésre. Jellemző a problema bonyolultságára, hogy a kiküldött bizottság, melyet az irodalom röviden »gold and silver commission«-nak nevez, az elágazó véleményekre való tekintettel, nem tudott közös jelentésben megállapodni, hanem a bizottsági tagok háromféle jelentést dolgoztak ki. Az egyik jelentés az ezüstnek 1873-ban bekövetkezett demonetisatiójában, a második nem is pénzügyi okokban, hanem a termelési viszonyok módosulásában, a harmadik pedig az arany értéknövekedésében látta az áresés forrását.¹⁾ A második jelentés a következő őszinte kijelentést foglalja magában:²⁾

¹⁾ »First report of the royal commission appointed to inquire into the recent changes in the relative values of the precious metals«, (rövidítve: *Gold and Silver Commission*. Német fordításban: *Bericht der kgl. Untersuchungskommission in England über die jüngsten Änderungen in den relativen Werten der Edelmetalle Gold und Silber*. Ford. E. Koch-Herne, Berlin 1889. A bizottságnak néhány tagja még különvéleményt is jelentett be; ezek közül különösen kitűntek az okfejtés mélységével: David *Barbour*, India pénzügyminisztere, továbbá Sir *Louis Mallet* és *Samuel Montagu* bankárok. (*Gold and Silver Commission* 88. 133. és 133. lap)

²⁾ *Gold and silver commission* 23. lap.

»Az elének tűzött problema tárgyában folytatott vizsgálódásainkat összefoglalva, arra a meggyőződésre jutottuk, hogy ebben az irányban *positiv eredményt* elérni nem lehet. Az áralakulást befolyásoló okok oly subtilisek és a rendelkezésünkre álló adatok oly tökéletlenek, hogy csak egy megközelítő képnek vázolására merészkedünk vállalkozni.«

Ma azonban, 25 évvel a világ első szakembereinek fenti negatív megállapításai után, már nincs okunk az áralakulás és monetarius értékváltozás problémájának tárgyalását sceptsissel kezdeni és resignatióval végezni. Az utóbbi negyedszázad alatt a valutairodalom éppen a pénz érték hullámzásának problémája terén sok becses kutatást végzett, amelynek világánál ha nem is *positiv*, de mégis elég tiszta képet kaphatunk arról a kérdéstről, melynek vizsgálatába bocsátkoztunk.

A problema körülhatárolása.

A pénz értékállandóságának problémája egyúttal a pénz vásárló erejének problémája is, amely a valutapolitikának egyik legfontosabb kérdése és amelynek éppen a mostani időkben, amidőn a háborús események oly rendkívüli áreltolódásokat idéztek elő, különös actualitása van. A pénz értékállandóságának problémája azon fordul meg, vajjon a pénznek valamely egységeért mindig ugyanazt a mennyiségű árut lehet-e beszerezni és ha nem, vajjon a változásnak oka az árúban vagy a pénzben keresendő-e. Concrétebben kifejezve: egy mázsa buza ára a háború előtt 20 K volt, a háború alatt pedig 40 K-ra emelkedett; a 80-as évek depressiójának idején egy mása buza 7·50 frt volt, a 70-es évek elején pedig, az akkori gazdasági fellendülés idején, 14·50 frt., vajjon mi idézte elő most az áremelkedést és mi okozta annak idején az ár hanyatlást? Ha a változás forrása a valutaviszonyokban rejlik, úgy világos, hogy az előbbi esetben a pénz vásárló erejének csökkenésével, illetve a pénz *elértéktelenedésével* (depretiatio) az utóbbi esetben pedig a pénz vásárló erejének növekedésével (appretiatio) van dolgunk. A kérdést azonban nem szabad egyoldaluan egyetlen árucikk árának alapulvételével beállítani, mert helytelen következtetésre jutnánk, ha kiderülne, hogy például éppen a buza termelési viszonyai módosultak olyként, hogy a fentebbi áremelkedésnek vagy ár hanyatlásnak be kellett következnie. Kutatásainkat szélesebb körre kiterjesztve, azt látjuk azonban, hogy az ár hanyatlás, illetve az áremelkedés általános volt, a mennyiben az angol »Economist« árvizsgálatait kifejező, 22 árucikk ár hullámzásainak alapulvételével készült indexszámok a 70-es évek fellendülési periodusában 3575 és 2947 közt mozogtak, a 80-as évek depressiójában pedig 2023-ra

hanyatlottak alá, míg a háború árdrágító hatása alatt az eddig még sohasem észlelt legmagasabb fokra, 3.840-re emelkedtek, a háború kitörését megelőző hónap 2.565-ös egységyszámával szemben. Az ilyen általános jelenségek elől elzárkozni nem lehet, teljesen indokolt tehát az a törekvés, amely az árváltozásoknak okai után kutatva, a valutaviszonyokat sem hagyja tekinteten kívül.

Wicksell azt mondja, hogy a valutapolitikának fő feladata tulajdonképpen nem is más, mint a pénz értékállandóságának biztosítása,¹⁾ pedig a *gyakorlati* valutapolitikában a pénz értékállandóságának problémája eddig csak alárendelt szerepet játszott és e kérdés inkább az elmélet embereit foglalkoztatta.²⁾

Az angolok az állandóság, változatlanság, sőt átvitt értelemben a szilárdság kifejezésére a „standard” szót használják. Ebben az értelemben beszélnek standard-kamatlárbról, standard-papirról és standard-valutáról. A valuta „standard”-mivoltát a vulgáris felfogás abban látja, hogy a jegybankok, a valuta-törvények értelmében, a valutaszerű fémet állandó fix áron tartoznak beváltani.³⁾ Tény az, hogy az Angol Bank még a Peel-akta életbeléptetése előtt, az utolsó angol valutarendezéstől, vagyis az 1821. évtől fogva, állandóan 77 shillinggel és 9 pencevel váltott be egy uncia aranyat, a mi jegybankunk pedig 1892-től kezdve 3280 K-val tartozik a megvétele felajánlott aranyat kilogrammonként megvásárolni. Ámde ezek a beváltási tételek tulajdonképpen nem jelentenek mást, mint egy kényelmes calculatiós bázist a délafrikai, orosz, vagy erdélyi aranybánya vállalatoknak, a mennyiben a fix beváltási tétel a vállalatokat biztosítja arról, hogy egy uncia vagy egy kilogramm aranyért mindig 77 shillinget és 9 pence, illetve 3280 K-át fognak kapni, de egyáltalában nem biztosítja annak a lehetőségét, hogy mindenki, a kinek egy uncia aranya vagy 77 shillingje és 9 penceje van, ezért az aranyért vagy pénzösszegért mindig és minden körülmények közt egyforma mennyiségű gabonát, lisztet, kenyeret vagy posztót tud majd beszerezni. Már pedig a valuta értékállandóságának nem az a criteriuma, hogy az arany

¹⁾ Dr. Knuth *Wicksell: Geldzins und Güterpreise*. Eine Studie über die den Tauschwert des Goldes bestimmenden Ursachen. (Jena 1898. 177. lap.)

²⁾ L. *Wicksell* fentemlített könyvén kívül: Ludwig v. *Miese*: *Theorie des Geldes und der Umlaufmittel*. (München—Leipzig 1912.) Georg *Simmel*: *Philosophie des Geldes*. (Leipzig 1907.) Dr. Friedr. Freiherr v. *Wieser*: *Der Geldwert und seine natürliche Veränderungen*. (Zeitschrift für Volksw. Socialp. und Verw. 1904. XIII.) Irving *Fisher*: *The Purchasing Power of Money* (New-York, 1911.)

³⁾ Az angol bullion-kontroversia fraseológiája szerint: »Fixity of the price of of gold«.

beváltási tétele nem változik, hanem az, hogy egy bizonyos arany- vagy pénzmennyiség vásárlóképesége ne szenvedjen változást.¹⁾

A pénz értékállandóságának jogi fictiója.

A törvényhozót és a jogászt azonban ez az utóbbi symptoma rendszerint hidegen hagyja, sőt normális körülmények között a gyakorlati élet embere is természetesnek veszi ezt az állapotot. Jellemző kifejezést adott ennek a felfogásnak az 1892. évi osztrák valuta-enquéten Menger Károly egyetemi tanár, a pénz újabb értékelméletének egyik úttörője, a midőn azt mondotta:²⁾

»Az az adós, a ki pld. 1882. január 1-én 1.000 forint kötelezettséget vállalt, a hitelezőnek ma is (1892.) 1.000 forinttal tartozik, ennek mai értékében (1.000 fl. gegenwärtigen Wertes). Egyáltalában nem tagadom, hogy a pénz ép úgy, mint minden más árú, értékigadozásnak van kitéve. A pénz vásárló ereje változó. Harmincz évvel ezelőtt egy forinttal kétségkívül több vagy kevesebb árút lehetett becserélni, mint ma. Erre a körülményre azonban sem a törvényhozás (de lege lata), sem a gyakorlati élet nincsen tekintettel. A ki 1.000 forinttal tartozik és csak 999 forintot tud visszafizetni, az ellen e csekély különbség miatt foglalást vezetnek; a ki azonban a hitelezőjének az 1.000 forint tartozását teljes összegben csorbitatlanul megfizeti, ezzel kötelezettségét ponosan teljesítette, ha időközben — a kölcsön felvételétől a visszafizetésig terjedő időben — a pénznek vásárló ereje egyharmaddal csökkent is.³⁾

¹⁾ A pénz vásárló erejének változásából eredő socialpolitikai következményekkel csak az újabb irodalom foglalkozik. A régebbi irodalom erre nem terjesztette ki figyelmét. 1810—30-as évek inflációs pénzpolitikáját képviselő *Birmingham-iskolának* egyik feje, *Barley* pl. a »*Money and its Vicissitudes in Value*« című értekezésében így nyilatkozik: »Nem méltányos, hogy az, a ki kölcsön vesz egy ást, a midőn az 5 shillingbe kerül és visszaadja akkor, a midőn annak az ára 2 $\frac{1}{2}$ chillingre hanyatlott, kénytelen legyen egy ást helyett kettőt visszaadni. Épp oly kevésbé volna igazságos, hogy az, a ki egy fontot vett kölcsön aranyban, azért legyen kénytelen később két fontot visszaadni, mert a visszaadásakor csak félannyi gabonát vagy más árút lehet az aranyért kapni, mint a kölcsönvétel idején.« (idézve *Tooke*-nál. Th. Tooke and W. Newmarch: *A History of Prices and of the State of the Circulation from 1793—1867*. 620. lap.) A pénz vásárló erejének változása a belföldön, vagyis a drágaság vagy olcsóság kérdése, egyáltalán sohasem irritálta annyira az angol szakköröket, mint a külföldi váltóárfolyamnak drágulása, mert az utóbbi tünetben az angol pénzügyi-prestige sérelmét és az angolok által annyira istápoltt külkereskedelem kerékkötőjét látták. A világháború folyamán is tapasztalható volt, hogy mily erőlködést vittek végbe a külföldi valuta-paritás fenntartása érdekében. Pedig bizonyos mértékben a kedvezőtlen váltóárfolyam sem más, mint a belföldi pénz depreialódásának egyik tünete.

²⁾ Stenografische Protokolle über die vom 8. bis 17. März 1892 abgehaltenen Sitzungen der nach Wien einberufenen Währungs-Enquête-Commission. (Wien 1892. 211. lap.)

³⁾ Menger az anketon kissé túlmenve a célon, példaként arra, hogy még a szakemberek sincsenek kellő tekintettel a pénz árváltozására, felhozta a bankokat, a melyek

Mengernek igaza van abban, hogy ha nem eruptív módon, elemenszerűen erővel tör magának utat az árváltozás, hanem évek folyamán fokozatosan következik be, úgy a gazdasági élet ezzel könnyen megalkuszik és az inconvenienciák inkább pénzügyi téren éreztetik hatásukat. A gazdasági transactiók — adás-vétel, mezőgazdasági termelés vagy ipari productió — ugyanis aránylag rövid idő, rendszerint egy évszak vagy egy termelési idény alatt bonyolódnak le, a hosszabb időre eloszló árváltozásból tehát egy-egy esztendőre csak töredék jut, a mely normális körülmények között nem okoz különös zavart. Nem így a hosszú időre szóló pénzügyi műveleteknél. Ha valaki a múlt század 80-as éveiben értékpapírokat vásárolt és azokat ma eladja, nagyon megkárosodnék, mert annak az 1.000 vagy 10.000 koronának, a melyet 25 évvel ezelőtt félretett, a mai drágaság mellett már nincs az a vásárló képessége, mint volt régen; de épp így megkárosodott az a mezőgazda is, a ki a 60-as években vett fel kölcsönt és azt a 80-as években kellett visszafizetnie; az ilyen adós ugyanis a 60-as években oly pénzt kapott, melynek minden 100 frt.-jával hét mázsa búzát lehetett venni, ámde időközben a pénz értéke emelkedett és a 80-as években 100 frt.-ért már 14 mázsa búzát lehetett kapni; az adós tehát a 80-as években fokozott gazdasági tevékenységet volt kénytelen kifejtteni, hét mázsa helyett 14 mázsa búzát

a mérlegeik összeállításánál távolról sem gondolnak arra, hogy a részvényesek által befizetett alaptőke, a társaság vagyona, a részvényesekre nézve mindenkor egyenlő vásárlóképességet biztosítson. — »Selbst so ausgezeichnete Bankleute, wie Sie meine Herren es sind«, — mondotta — »ziehen am Ende des Jahres die Bilanz ohne zu berücksichtigen, ob die das Actienkapital darstellende Geldsumme möglicherweise an Tauschkraft gewonnen, oder eingebüsst hat.« (Währungs-Enquête-Comission 211. lap). Ezzel a kijelentéssel szemben szenvedélyes hangon polemizált *Taussig* Tivadar lovag, az Osztrák Földhitelintézet kormányzója, a ki a bankok nevében tiltakozott az ellen, mintha a mérlegek elkészítésénél a bankok vezetőit nem vezérelné kellő gondosság. Többek között azt mondotta; »Eine Bilanz ist eine Gegenüberstellung des Vermögens, der Activen einer Gesellschaft oder eines Individuums gegen die Passiven, beide ausgedrückt in dem Werte, der als Maasstab für die Bewertung angenommen ist, in der Währung, das ist bei uns ein Gulden. Wie nun bei diesem Ausdrucke des Vermögens und der Schulden in dem einheitlich [angenommenen] Maasstabe auf die Veränderung in dem zu messenden Objekte, wie es unsererseits geschieht, Rücksicht genommen werden soll, das ist mir nicht klar und nach nochmaliger Überlegung der Sache glaube ich mich dahin aussprechen zu können, dass — ich bitte es mir nicht übel zu nehmen — die Sache doch entweder auf Seite des verehrten Herrn Professors, oder auf meiner Seite nur auf einem Missverständnisse beruht.« Az osztrák valuta-anquête tárgyalásain egyáltalában túlságosan ki volt élezve az ellentét az elmélet és gyakorlat embereinek a fel fogása között.

volt kénytelen fermelni és eladni, hogy megszerezze azt a 100 frt.-ot, melylyel a 20 évvel azelőtt vállalt kötelezettségének eleget tehet.

A gyakorlati valutapolitika eddig épp oly közömbösen, mint tehetetlenül állott ezekkel a jelenségekkel szemben, a jogrendszer pedig sanctionálta ezt az állapotot azzal, hogy már a római jogászok ideje óta a pénz értékállandóságának fictiójával operált. A római jogász azt mondotta: Ha használatra vettél kölcsönbe valamit, add vissza *ugyanazt* a dolgot, a melyet kaptál; ha pedig pénzt vettél kölcsön, adj vissza pénzedből *ugyanannyit*, a mennyit kaptál.¹⁾ Ez a rendelkezés „ugyanannyi pénzt“ visszaadni „pecuniae tantundem“ természetesen nincsen tekintettel a pénz értékének időközben beállott változásokra, úgy hogy az adós végeredményben csak *formailag*, de nem *lényegileg* tesz eleget a kötelezettségének. A római jogász által lefektetett elvet követte azután a későbbi jogtudomány is, a mely megnyugodott abban, hogy a pénz értékváltozásából eredő esetleges hátrányokat vagy az adós vagy a hitelező viseli. De ha a római jogász közömbös is volt a kérdésnek gazdasági vagy socialpolitikai oldala iránt, az újabb valutairodalom, felismerve a problema nagy jelentőségét, a mely a gazdasági conjuncturával, a bérmozgalmakkal és a fix javadalmazású társadalmi osztály socialis helyzetével szoros összefüggésben van, annál nagyobb figyelmet szentelt e kérdésnek.²⁾

b) Az objectiv pénzelmélet.

A közgazdasági ideológiában Philippoviçh nyomán mindinkább előtérbe lép az a felfogás, hogy a gyakorlati közgazdasági politikának irányvonalait az elméletnek kell kijelölnie, az általa megállapított igazságok alapján. A gyakorlati politikának talán egyetlen ágára sem gyakorolt az elmélet oly nagy befolyást, mint a valutapolitikára. Sajnos azonban e tekintetben nem mindenkor érvényesültek a helyes elvek és úgy a valuta-, mint a bankügy terén, nem egy helytelen intézmény köszönheti keletkezését téves pénzelméleteknek.

Azok a régi pénzelméletek, a melyek a valuta értékállandóságának

¹⁾ »Prout quidque contractum est, ita et solvi debet; ut cum re-contraximus, re solvi debet, veluti cum mutuum dedimus, ut retro pecuniae tantundem solvi debeat.« (80. Dig. de solutionibus et liberationibus 46, 3. Pomponius libro quatro ad Quintum Mucium.)

²⁾ A *solutio* valuta- és jogpolitikai problémájára nézve l. bővebben dr. Julius von Landesberger munkáját: »Währungssystem und Relation. (Wien, 1891. 88 lap). Továbbá Carl Knies: »Das Geld« (Berlin 1873. 339. l.)

problemájával foglalkoztak, bizonyos külső symptomákból indultak ki és e külső symptomákból igyekeztek elméletüket megconstruálni. E symptomák voltak:

- a) a pénz mennyisége,
- b) a forgalmi szükséglet,
- c) a kamatláb alakulása,
- d) az áralakulás.

Kérdés azonban, vajjon e symptomák tényleg olyanok-e, a melyek alkalmasak arra, hogy ezekből a pénz értékének lényegére és az értékváltozásokra vonatkozólag megközelítően hű képet lehessen alkotni. A régi classikus iskola e kérdésre határozott igennel válaszolt, a későbbi kutatások azonban kétségbevonták e symptomák abszolút jelentőségét a valuta értéke szempontjából. Mielőtt tehát áttérnénk ama valutaelméletek vázolására, a melyek állandóan a fenti tünetekkel operálnak, vizsgáljuk meg egyenként a tünetek lényegét.

A pénz mennyisége.

Már az első symptománál megakadunk. Mi értendő a pénz mennyisége alatt? A classikusok szerint valamely ország területén circuláló pénzforgalmi eszközök összessége. De mi értendő a pénzforgalmi eszközök összessége alatt? Az effectiv fémpénz? vagy az effectiv fémpénzen kívül a pénzsurrogátumok is, a bankjegy és papírpénz? Ámde a modern pénz- és hitelszervezetben a fizetések milliárdjai bonyolódnak le effectiv készpénz igénybevétele nélkül, tisztán compensációs alapon, a giro-, cheque- és clearing-intézmény útján. Igen helytelen megállapításra vezet tehát minden kutatás, a mely a pénz mennyiségéből és a pénznek fejenként való megoszlásából akarna következtetést vonni a pénz vásárló erejére nézve. Az egyik országban jobban, a másikban kevésbé jobban van kifejlődve a pénzhelyettesítő fizetési forgalom. Anglia, a melynek legnagyobb a fizetési forgalma, rendelkezik aránylag a legkevesebb effectiv készpénz felett, mert a cheque-rendszer abban az országban a legtökéletesebben kifejlesztette a pénzhelyettesítő elszámoló-forgalmat. Amerikában a comptroller of the currency jelentése szerint a fizetéseknek 90%-a bonyolódik le chequekel és csak 10%-a készpénz útján. Wirth a gazdasági válságokról szóló munkájában egy schémát állított fel az egyes országok pénzforgalmi szükségleteiről, azzal, hogy az effectiv szükséglet túllépése vagy mesterséges szükítése oly eltolódásokat idéz elő a pénz értékében és a gazdasági szervezetben, hogy ennek folyo-

mányaképpen okvetlenül válság következik be.¹⁾ Az ily schémának azonban nincs nagy gyakorlati jelentősége, mert a viszonyok a pénzhelyettesítő fizetési forgalom fejlődésével folyton módosulnak. Benedikt Móricz, a „Neue Freie Presse“ kiadója, az ismert valutapolitikus, annak illusztrálására, hogy a pénzmennyiség és a pénz értéke között kevés az összefüggés, találóan mutatott rá az 1892. évi osztrák valuta-enquêten arra, hogy Ausztria-Magyarországon több pénz esik minden lakosra, mint Oroszországban, ennek dacára azonban az agio nagyobb Oroszországban mint Ausztria-Magyarországon.²⁾

A pénz mennyiségén alapuló értékelméletek rendszerint a pénznek inflationistikus jelenségeiből indulnak ki; realisabb — ámbár még mindig nem pozitív — eredmény érhető azonban el, ha nem a pénzmennyiség szaporításának, hanem a *csökkenésének* nyomán fellépő tüneteket vesszük vizsgálata alá. A valutatörténetnek következő két classikus eseteit ragadjuk ki:

a) 1873. után, a midőn Hollandia beszüntette az ezüst forintosok veretését, az ezüst forint *árfolyam-értéke* magasabb volt a *fém-értéknél*;

b) 1878. után pedig, amidőn Ausztria-Magyarország is beszüntette az ezüst forintosok kiveretését, a *papirforint* értéke meghaladta az *ezüst forint* fémértékét.³⁾

A fenti két eset világosan igazolja, hogy ha a pénznek érvényességi területe korlátolt és a kibocsátásánál nem lépik túl a józan mérték határait, úgy a pénznek bizonyos értékemelkedő irányzata mutatkozik. Menger az ilyen valutát »gesperre Valuta«-nak nevezi, Hertzka pedig kifejtette, hogy ha pld. 1892-ben nem tértünk volna át az aranyvalutára, a papir-forintunk idővel talán elérte volna az angol font értékét. A papirpénz értékalkotó tényezője ez esetben a pénz ritkasága lett volna (Seltenheitswert).⁴⁾

1) *Wirth schémája* :

	A pénzforgalmi eszközök aránya	
	a) a nemzeti vagyonhoz	b) az össz- forgalomhoz
Angliában	1 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
Németországban	2 ⁰ / ₀	10 ⁰ / ₀
Hollandiában, Svájcban és		
Belgiumban	2 ⁰ / ₀	10 ⁰ / ₀
Franciaországban	3 ⁰ / ₀	15 ⁰ / ₀

(Max *Wirth*: Geschichte der Handelskrisen IV. kiad. Frankfurt, 1890. 437. lap.)

2) Währungs-Enquête-Commission (24. lap).

3) Tágabb értelemben felemlithető harmadik esetnek az, hogy 1803. és 1810. között, a midőn Anglia érme-kiviteli és beolvasztási tilalmat léptetett életbe, az *aranypénznek* disagioja volt az *aranyfémme*l szemben. (Tooke i. m. 593. 1.)

4) Währungs-Enquête-Commission (96. lap).

A mostani háborus gazdálkodás egyaránt kifejlesztette a papír- és aranypénz-forgalmat, valamint a hitelen alapuló pénzhelyettesítő fizetési rendszert. E tekintetben háromféle sajátságos jelenséggel találkozunk ; volt ugyanis:

- a) papírpénz-inflatio (a kontinens népeinél);
- b) aranypénz-inflatio (Amerikában);
- c) hitel-inflatio (Angliában).

A három eset tipikus példája annak, hogy a pénz értéke szempontjából mennyire nem lehet csupán a pénz mennyiségéből, különösen a „rossz pénz“ forgalmából kiindulni. Feltéve ugyanis, hogy csak a papírpénz nevezhető rossz pénznek, mivel magyarázható a nagy ár-emelkedés Amerikában, a hol a teljes értékű pénz szaporodott és Angliában, a hol az effektív pénzforgalom helyett a hitel-transactiók száma nagyobbodott?

Az amerikai viszonyokra élénk világot vet a new-yorki National City Bank 1915. évi üzleti jelentése, a melyben az intézet az aranypénzforgalom növekedésének hatásairól a következőképpen nyilatkozott:

„A tapasztalat azt tanítja, hogy a beválthatatlan papírpénz, ha a kibocsátása nem haladja meg az ország normális valuta-szükségletét, meg lehetőségen állandó jellegű árfolyammal bírhat. De ha a papírpénz kibocsátása a szükségletet felülmúlja, a pénz értéke csökken, mert sem bevonni, sem a külföldön felhasználni nem lehet. A szükségletet meghaladó mértékben forgalomba hozott papírpénznek vásárló ereje akként fog csökkenni, hogy csak annyit fog érni, mint az az összeg, a mely elég volt a normális forgalom lebonyolítására. *Ez az elv az aranyra és az arannyal fedezett bankhitelre is áll*, tehát azokra a viszonyokra is, amelyek az Egyesült-Államok tekintetében is fennforognak.

Normális időben, a midőn *szabad aranyforgalom* fejlődhetik ki az egyes államok között, az aranyforgalom növekedésének hatása megoszlik az egyes országok között. Ma azonban, a korlátolt kereskedelmi forgalom folytán, hiányzanak a kiegyenlítő momentumok. Az arany rendkívül nagy összegekben áramlik Amerikába, mert Amerika úgyszólván az egyetlen piac, a hol ma Európa szükségleteit fedezheti. Mindaddig tehát, a míg a háború tart, nincs kilátás ellenkező irányú aranymozgalomra. Idővel azonban a reakciónak mégis be kell következnie. Ma a helyzet tényleg úgy áll, hogy nem tudjuk, mi tevő legyünk az aranyunkkal addig, a míg a normális állapot ismét helyreáll, vagyis az európai államok ismét abban a helyzetben lesznek, hogy aranyainkért nekünk árúkat szállíthassanak. Ha aranyainkat ma a bankhitel kiterjesztésére fordítjuk, akkor a pénzinfláció hatása alatt áldatlan, természetellenes, fictiv állapotot teremtünk. Ha a háború befejeztével ismét a gazdasági törvények érvényesülnek, akkor oly országban, a melyben a közgazdaság fictiv alapon, magas árakkal és munkabérekkel dolgozik, a legjobb kelete lesz az idegen árúknak, míg a saját árúit nem tudja értékesíteni. Ha pedig most a termelő erőinknek fejlesztésével túlzásba megyünk, a kiviteli tevékenységünk pedig szünetel, akkor a háború után többet fogunk veszíteni, mint a mennyit a háború folyamán nyertünk.“

Ezeket a közgazdasági megállapításokat egy későbbi körlevelében az említett pénzügyintézet arra használta fel, hogy az amerikai közönséget az angol-francia 500 millió dolláros kölcsön jegyzésére buzdítsa, arra hivatkozván, hogy az idegen kölcsön alkalmas arra, hogy a felesleges pénzmennyiséget külföldre terelje.

Svédország az aranyinfláció ellen a háború folyamán, mint ismeretes, akként védekezett, hogy beszüntette az arany kiveretését és felfüggesztette a jegybanknak aranybeváltási kötelezettségét.

A hitel-infláció elméletét találóan fejtette ki Alfred Lansburgh, a „Die Bank“ című előkelő német folyóirat szerkesztője.¹⁾ Lansburgh igen helyesen mutat rá arra, hogy a háború alatt az Angol Bank *currency-bankból hitelintézetté* vált, amennyiben az angol jegybank, a mely azelőtt csak az aranyforgalom fenntartásával törődött, a hitelüzletet a legszélesebb mederben kezdte művelni. Más országban az ily viszonyok hatása alatt, a bankjegyek elárasztják az országot. Nem így Angliában, a hol a cheque-rendszer és bankszerű fizetési forgalom leg-tökéletesebb kifejlesztésével, a készpénzforgalom majdnem teljesen feleslegessé vált. Az angol tudósok, Macleod, Keynes stb. már rég kifejtették azt az elméletet, hogy a giro-letétek újabb kihelyezése a bankjegymennyiség szaporodása nélkül is inflációt idézhet elő. Miután Angliában a pénz szerepét a hitel pótolja, ennél fogva minden letétkapital egyúttal „bank of issue“ is. E tekintetben jellemző, hogy az Angol Bank váltótárczája a háború folyamán 47 millióról 110 millió fontra, a betétállománya pedig 54 millióról 125 millió fontra emelkedett.

Mindezekből azt látjuk tehát, hogy a „pénzmennyiség“ maga a mai modern pénz- és hitelrendszerben oly tág és a pénz- és hitellel újabb és újabb területeinek bevonásával annyira bővíthető fogalmat képvisel, hogy erre a gazdasági tünetre egyedül biztos elméletet felépíteni lehetetlen.

Forgalmi szükséglet.

Miután a pénz mennyisége a külső szimptomák alapján operáló elméletekre nézve is oly alapnak látszott, a melyből nehezen lehet pozitív törvényt levezetni, ennél fogva idővel az eredeti elmélet oda módosult, hogy nem is a pénznek abszolút, illetve valamely ország áru-tömegéhez mért mennyisége, hanem annak a fennforgó „szükséglettel“ szemben mutatkozó relatív mennyisége döntő. Ezzel azonban az elmé-

¹⁾ »Die Bank«, 1915. júliusi száma.

let még az eddiginél is latensebb alapra tévedt; mert mi a pénzszükséglet? Pénzre van szükség első sorban az áruforgalom lebonyolítására. Jószágot jószággal cserélnek ugyan, de a közvetítő a pénz. Ebből a szempontból tehát az áruforgalom gyorsasága gyakorol befolyást a pénzszükségletre. Pezsgő, eleven üzletélet mellett nagyobb pénzmennyiségre, pangó üzlet mellett kisebb pénzmennyiségre van szükség, jóllehet mindkét esetben ellentétes erők is érvényesülnek, mert fejlett gazdasági cultura mellett a fokozott pénzszükségletet pótolja a pénzhelyettesítő fizetési forgalom, kezdetleges gazdasági állapotban pedig nagy szerepet játszik a tesauratio.¹⁾ Ha pedig a pénzszükséglet kérdését nem az egyszerű áruforgalom, hanem a hitelrendszeren alapuló pénzpiacz nézőpontjából vizsgáljuk, akkor még complicáltabban alakul a problema. Különösen bonyolulttá teszi a kérdést az, hogy a pénzhelyettesítő fizetési forgalom mellett tulajdonképpen a hitel creálja a pénzt. *Wicksell* oly messzire megy, hogy azt mondja, hogy a *pénzszükséglet maga teremti meg a pénzkinálatot*. Mindez azt bizonyítja tehát, hogy jól functionáló hitelszervezet mellett a pénzszükségletnek nem nagy befolyása lehet a pénz értékére.

Újabban Irving Fisher, amerikai tudós, a quantitás elméletnek egyik modern hive — a kinek tanairól alább részletesebben lesz szó, — a forgalmi, illetve pénzszükséglet helyett a pénzforgalom gyorsasága, azaz egy bizonyos pénzmennyiségnek teljesítő képessége szempontjából itéli meg az áralakulás problémáját.²⁾ A pénz teljesítőképességét kifejező számot, a mely a pénz forgalmi coefficiensének is nevezhető, úgy kapjuk meg, ha az egy év alatt teljesített fizetések végösszegét elosztjuk a forgalomban levő pénzmennyiséggel. A közgazdasági coefficiens azonban az egyéni gazdaságok coefficiensétől függ. A pénz annál gyorsabban circulál a közgazdaságban, mennél többet képes valamely egyén a rendelkezésére álló pénzmennyiség mellett kiadni, illetve mennél kisebb pénzmennyiséggel képes az egyébként változatlan terjedelmű forgalmat lebonyolítani.

A pénzforgalom gyorsaságát Irving Fisher szerint a következő körülmények befolyásolják.³⁾

¹⁾ Indiában az időről-időre visszatérő inséges években kiássák az ágy alatti padló alatt e célra elrejtett pénzeket és kincseket és ezen a réven is hozzájárulnak a gabonárák felcsigázásához. (Dr. Knuth *Wicksell*: *Geldzins und Güterpreise*. 1908. 52. lap.)

²⁾ Irving *Fisher*: »The Purchasing Power of Money«. Német fordításban: »Die Kaufkraft des Geldes. Ihre Bestimmung und ihre Beziehung zu Kredit, Zins und Krisen.« Ford.: I. Stecker. Berlin, 1916. (64—70. lap.)

³⁾ Irving *Fisher*: i. m. 64. lap.

1. Egyéni szokás.

- a) *A gazdálkodási rendszer.* A conjuncturát ügyesen felhasználó vállalkozó nagyobb forgalmat fog elérni, mint az, aki túlságosan óvatos gazdálkodás mellett, pénzkészletének egy részét túlzott takarékoságból visszatartja és nem fekteti az üzletébe.
- b) *A hitelrendszer.* A ki hitelt vesz igénybe, annak kevesebb pénzkészletre van szüksége, mint annak, aki mindent készpénzzel fizet, már azért is, mert az utóbbi óvatosságból mindig kénytelen lesz a pillanatnyi szükségleten túl menő készpénzkészletet tartani.
- c) *A chequeforgalom* lehetővé teszi a bankokra a hitel kiterjesztését és ezzel az egyénekre nézve a forgalmuk növekedését.

2. Fizetési rendszerek a közgazdasági szervezetben.

- a) *A bevétel és kiadás gyorsasága.* A forgalomra élénkitőbben hat, ha a munkások hetenként és nem havonként, utólag, kapják a fizetésüket.
- b) *A bevétel és kiadás egyenletessége.* A ki egyenletesen befolyó jövedelemre számíthat, az kevesebb készpénzkészlettel tud gazdálkodni, mint az, aki jövedelmeinek bizonytalansága folytán nagyobb rezervákról kénytelen gondoskodni.
- c) *A bevétel és kiadás időpontjának azonossága.* A pro és contra teljesítendő fizetések congruentiája teljesen feleslegessé teszi a pénzkészlet tartását.

3. Általános okok.

- a) *A népesség sűrűsége.* Mennél sűrűbb a népesség, annál nagyobb a pénzforgalom gyorsasága.¹⁾
- b) *A közlekedés gyorsasága.* Mindaz, ami előmozdítja a pénz átvitelét az egyik helyről a másikra, vagy az egyik személytől a másikhoz, fokozza a pénzforgalom gyorsaságát.

Mindezekből Irving Fischer megállapítja, hogy a pénzforgalom gyorsaságának növekedése úgy hat az árakra és így a pénz vásárló erejére, mint a pénzmennyiségnek szaporodása. Az árak tehát növekednek, ha:

¹⁾ A bankbetétek forgalmának gyorsaságát az egyes városokban a következő számok jelzik: Páris 116, Berlin 161, Brüsszel 123, Madrid 14, Roma 43, Lizsaban 29, New-Haven 16, Athen 4 (Irving Fischer: i. m. 71. lap.)

fellendül a közgazdaság (1. a), a hitelszervezet erősödik (1. b), a cheque-forgalom fejlődik (1. c), a fizetési rendszerek tökéletesednek (2. a), b), c), a népesség szaporodik (3. a) és a közlekedési hálózat nagyobbodik (3. b.).

A k a m a t l á b.

Fel szokták hozni és ez különösen az 1887. évi angol „arany és ezüst bizottság“ tárgyalásain képezte beható megvilágítás tárgyát, hogy a kamatlábból is következtetni lehet a pénz értékére, mert ha a pénz, ritkaságánál fogva, értékében növekedett, úgy a kamatláb magas; ha pedig a pénz elértéktelenedett, akkor a kamat alacsony. A tények azonban ennek az elméletnek is sok tekintetben ellent mondanak. A mi első sorban az angol arany- és ezüst-bizottság megalapításait illeti, már itt is rámutattak arra, hogy ámbár a pénz értéke a 80-as években a 70-es és 60-as évekkel szemben emelkedett, a kamatláb mégis elég mérsékelt maradt. A hitelszervezet és a gazdasági depressió tehát, úgy látszik, együttvéve és külön-külön nagyobb befolyást gyakorolnak a kamatláb színvonalára, mint a pénznek értéke.¹⁾ Emellett figyelembe veendő az is, hogy oly országba, a mely az igiós gazdálkodás nehézségeivel küzdök-dik, a mely országnak valutája tehát értékében romlott, nem igen áramlik be a külföldi tőke, mert egyrészt a külföldi tőkés attól tart, hogy többet fog veszíteni a valután, mint a mennyit a magas kamaton nyer; másrészt pedig a külföldi tőke után mutatkozó kereslet esetén, a bel-földi adós, ugyancsak a valuta-rizikó miatti, tartózkodni fog attól, hogy idegen pénzre szóló fizetési kötelezettséget vállaljon. Mindezek a körül-

¹⁾ Sir Louis Mallet nyilatkozata a »gold and silver commission« előtt: »Nem hiszem és ebben a tekintetben azonos nézetet vallok a közgazdasági életnek legelsőrendű tekintélyeivel, hogy t. i. a standard-fémekben mutatkozó bőség vagy hiány és a pénz kamattétele között valamely szükséges kapcsolat állna fenn. *A pénznek értéke a pénzpiaczon és az áruforgalomban teljesen különböző törvényeknek van alárendelve.* A pénzpiaczon mutatkozó pénzkereslet nem azonos az áruforgalom céljaira mutatkozó pénzkereslettel.« Ezt az állítást Sir Louis Mallet még az aranytermelésre és a hivatalos bankkamatlábba vonatkozó adatokkal is illusztrálta. Kisebb aranytermelés mellett ugyanis, a képzelt pénzszűke daczára, alacsonyabb, fokozódó aranytermelés és az ennek nyomán feltételezett penzbőség daczára pedig magas volt a kamatláb, a mint azt a következő adatok tanúsítják:

Időszak	Összaranytermelés	Kamatláb
1844—1851	10,211.000 font	3·6125 ⁰ / ₀
1852—1859	28,275.000 »	4·3841 ⁰ / ₀
1860—1863	26,314.000 »	4·3437 ⁰ / ₀

(Gold und Silver Commission 125. lap.)

mények közre hatnak tehát abban, hogy éppen a rossz valutájú országban állandósuljon a magas kamat.

Tooke szinte alig tulajdonít valami jelentőséget a kamatlábnak az áralakulásra. Szerinte az árfelhajtást a speculatio okozza, a speculatio pedig a jövőendő áralakulás iránt táplált vérmes reményekben leli a forrását. „Nem a kölcsönfelvételnek könnyüése, vagy pedig az a körülmény, hogy a kamat 3 vagy 6°/_o szolgál az adás-vételi ügyletek alapjául.“¹⁾

Áralakulás.

Ha a pénzmennyiségre, forgalmi szükségletre és a kamatlábra való hivatkozással nem érnek célú a mechanikai értékelmélet hívei, az áralakulásra, mint perdöntő körülményre szoktak hivatkozni, annak bizonyítására, hogy a pénz értéke megváltozott. Az áralakulás folyamatát az index-számok tüntetik fel, amelyek az árúkat egész sorára terjeszkedvén ki, nem izolált, hanem általános jelenségeket fejeznek ki. Ámde az index-számokból sem lehet a pénz értékére nézve biztos következtetést levonni. Meg lehet ugyan állapítani azt, hogy a pénz vásárló ereje emelkedett vagy csökkent, de nem lehet megállapítani, vajjon a vásárlóképesség módosulását előidéző okok a pénzt vagy az árúkat érintő körülményekben rejlenek-e. Helyesen mondja tehát Miese az index-számokról, hogy ár-statisztikai vagy ár-történeti vizsgálódások szempontjából a kutatóknak hasznos szolgálatot tehetnek, de kevés a jelentőségük a pénz értékelméletének továbbfejlesztésére nézve.²⁾ Megjegyzendő, hogy maguk az index-számok szerzői is teljes tudatában voltak annak, hogy az index-számok meglehetősen hiányos képet nyújtanak a gazdasági viszonyok felől. Newmarch, az „Economist“ által közölt közismert index-számok kezdeményezője, maga is elismerte az index-számok szerkezeti hibáit, hogy azokban semmi tekintet sincs az árúkat forgalmi jelentőségére, hogy azokban minden árunak egyenlő súly tulajdonítatik, így pl. az indigó éppoly fontosnak tekintetik, mint a buza vagy a gyapot és hogy már ennél fogva azok az egységárszámok nem nyújthatják a pénz vásárló képessége változásának teljes képét.³⁾

(Folytatása következik.)

Makai Ernő.

¹⁾ Tooke : i. m. 164. lap.

²⁾ Ludwig v. Mises : Theorie des Geldes und der Umlaufmittel (München – Leipzig 1912. i. m. 217. lap.)

³⁾ Dr. Pólya Jakab : A gazdasági válság. (Budapest 1890. 194. lap.)

A malomipar és a behozatali jegyek.

Az Ausztriával való kiegyezési tárgyalások kérdéseiben való állásfoglalásunkat a tényezők eddigi csoportján felül egy új szempont határozza meg. A csoport ugyanazon elemekből áll, melyek a múlt kiegyezési tárgyalások anyagát alkották; az új szempont a háboru sikeres befejezése után várható gazdasági tömörülés problémája. A mai helyzet szerint tehát nem elég megismételnünk és erősíteniünk a magyar malomipar kivánságait, hanem tekintetbe kell vennünk azt az új gazdasági átalakulást is, melyet a szövetségeseinkkel való esetleges szorosabb kapcsolat teremthet. Vagyis revideálnunk kell az Ausztriával és a vám-külfölddel való forgalom szabályozásában elfoglalt álláspontunkat egyrészt a keleti gabonatermő államokkal és a Németbirodalommal lehetséges könnyebb forgalom, másrészt ugyanezen hatalmaknak és a monarchiának az entente államokkal szemben egységes, fokozott elzárkózhatása szempontjából.

Németország malomipara, a melyet hathatóan támogatott a birodalmi kormány a behozatali jegyrendszerrel, a fejlettség magas fokára emelkedett. A behozatali jegyek engedélyezése, melyet eddig a malmok hiába kértek, erős támaszt nyerhet a német közeledésben. Intimebb gazdasági kapcsolat mellett az egyenlő elbánás elve alapján nem lehet a malomipartól megtagadni azt a kedvezményt, melyet nyugati versenytársa élvez. Elképzelhetetlen, hogy a német iparnak előnyére szolgáló vámközeledés, valamint a termelési és forgalmi tényezőknek nagyobb-fokú egyenlősítése mellett a magyar malomipar határozott hátránnyal sujtva működjék.

Eltekintve azonban az analogia érvétől, csak úgy erősíthetjük a magyar malomipart a bekövetkezendő német versenynyel szemben a hazai piac uralmában, az eddig túlnyomóan reánk utalt, de a jövőben eset-

leg nyugat felé is megnyíló Ausztriában, nemkülönben a remélt vám-külföldi kivitelben, ha a behozatali jegyek rendszerét is ultima hora meghonosítjuk.

Kézenfekvő, hogy a német dunai és elbai csatornarendszer, maga a Duna és a kitünő, sűrű vasuti hálózat vonzani fogja azokat a német malmokat, melyeket eddig a vámtételek tartottak vissza a cseh-morva és osztrák alpesi piacról. Ezeken a területeken tehát intimebb gazdasági kapcsolat esetén számolnia kell a magyar malomiparnak oly versenytársal, melyet nem terhelnek a kérdéses viszonylatokban, a mi jelenlegi tarifális hátrányaink, és a mely erős kiviteli szervezettel rendelkezik. Hasonlóan szivós versenyre kell számítania a behozatali jegyek rendszeresítése esetén újraéledő kivitelünknek a német malmok által alimentált Svájcban, a hol az ismét felveendő kivitelünk elől egyelőre, sőt tán hosszú időre, zárva maradó hajdani angol-francia üzletért kell kárpótolnunk magunkat. Németországot még abban az esetben is, ha az orosz nyerstermények elől elzárkózna, szarvasmarha, hus, takarmány stb. behozatal terén a Balkán és Kisázsia bőven fogja kárpótolni; nem is szólva az újonnan okkupált lengyel gabonaterületekről. Nem várhatunk tehát a németektől sok gazdasági ellenszolgálatot addig, a míg reájuk nézve a mi importunk — ha ugyan lesz nyersterményeinkben feleslegünk — nem nélkülözhetetlen tényező és piacunk az igen erősen differenciált német kivitel számára nem feltétlen életszükséglet. Saját képességeinkkel, malomiparunk erősítésével, az export lehetővé tételével vehetjük tehát csak fel a küzdelmet. Azzal tisztában kell lennünk a kiegyezési tárgyalások folyamán, hogy bárhogy is alakuljon a közép-európai gazdasági tömörülés, a fejlett malomiparú Németországhoz való közeledés semmi esetre sem jelent új nyílt piacot, második Ausztriát, hanem új versenytársat. Harcolnunk kell majd eddigi piacunk megtartásáért és kárpótlást csakis a behozatali jegyrendszerrel megalapozott kivitelben kereshetünk. Közbevetőleg megjegyezve, ennek a magyar kivitelnek új és tarifális szempontból is előnyös piacai a megerősödő és a felvevőképességükben növekvő Balkán államok lesznek. Reméljük egész iparunk érdekében, hogy — ha a gazdasági tömörülés bekövetkeznék — Németországgal egyidejűleg a szövetséges Balkán államok is hasonló vámpolitikai kapcsolatba lépnek velünk és cikkeinknek oly piacot biztosítanak, melyen kedvező földrajzi fekvésünk paralizálhatja a fejlettebb német ipar eddigi előnyeit. Ezzel egyetemben gondoskodnunk kell a gabona hazai feldolgozásáról, a gazdáknak lényegileg hasznot nem jelentő, de iparunkat aláásó gabonakivitel tarifális úton való megakadályozásáról. Minden ország önmaga igyekszik feldolgozni nyersterményeit; kétszeresen áll ez reánk, a hol a mezőgazdasági ipar — nem

pedig a viszonyok által nem indokolt mesterkéltné iparfejlesztés — az ország jövő gazdagodásának a záloga.

Olaszország keletafrikai kudarczai után pénzügyileg kimerült. Ipargyenge volt és ez minden egyébtől eltekintve szén- és vashiány miatt a jövőben is bizonyos korlátok között marad. Egyedül az északolasz vizek, egyes városok és kikötők fekvése teszi lehetővé bizonyos iparágak fejlesztését. Ezzel szemben az olaszok helyesen ismerték fel, hogy a mezőgazdasági ipar az, a melyet nagygyá kell és lehet tenni, hogy az ország a rá nehezedő terhet kibírja. Lombardiában és még inkább Emiliában helyes birtokpolitika segítségével kiaknáztak minden talpalatnyi földet, virágzó üzemeket teremtettek és e mellett teljes mértékben honorálni tudták az erősen szervezett agrár socialisták magas bérköveteléseit. Ez az egészséges mezőgazdaság nemcsak az államkincstár fokozott igényeit fedezte, hanem a tőkeszegény Olaszországot hitelezői állammá változtatta át. Bármennyire különbözzenek is gazdasági viszonyaink Olaszországtól, egyezünk abban, hogy a jelentős vizierőkben, szénben, vasban szintén szegény Magyarország jövője szintén a mezőgazdasági iparban van.

Mindezekből levonva a tanuságot: az osztrák kiegyezést és autonóm vámtarifákat úgy kell megcsinálnunk, hogy gazdasági erőink a legteljesebben érvényesüljenek, hogy iparunk és vezető helyen a mezőgazdasági ipar élén álló malomipar a legteljesebb fegyverzettel nézzen a jövő nagyobbarányú közgazdasági alakulások elé. Eddig az előző kiegyezési tárgyalásoknál oly álláspontot kellett elfoglalnunk, mely megvéd Ausztriával szemben és a magyar malomiparnak szabad fejlődést enged. Téves volna azt hinni, hogy ma, egy esetleges óriási gazdasági közösség és beláthatatlan fejlődés előestéjén, feladhatnánk Ausztriával szemben jogainkból és követeléseinkből, vagy azok érvényesítését az új német-birodalmi tárgyalásokig halaszthatnók. Minél nagyobb nyomatékkal tudjuk érvényesíteni álláspontunkat a monarchiában, annál erősebben léphetünk ki a világgazdaságba. Most kell elérnünk mindent, a mire szükségünk van. A mit a malomipar érdekében ma el nem követünk, az örökre elveszett, mert a nagy német hatalom saját kárára nem fogja respektálni azt, a mi eddig itthon is csak jámbor óhajítás maradt. Egyeséges érdeke a monarchiának, hogy minden iparága a legszilárdabb alapon álljon a német birodalommal való tárgyalások előtt. Minden szerződés kölcsönös kedvezményeket, illetve — ha túloldalról tekintjük — kölcsönös engedményeket jelent, A meglevőnél többet nem érhetünk el. Most kell tehát kivivnunk mindent, hogy az a Németországgal leendő tárgyalásoknál már status praesens legyen. Ha ma a behozatali jegyekkel, díjszabási és közigazgatási könnyítésekkel, az osztrák túlzások

megszüntetésével a magyar malomiparnak a fejlődés útját megnyitjuk, úgy nyugodtan nézhetünk a jövő elé. De ha most megelégszünk a fél-munkával, jelenlegi szerződésünk ideiglenes meghosszabbításával és érvényesülésünket a német közeledés idejére halasztjuk, akkor fegyvertelenül megyünk abba a küzdelembe, mely minden őszinte politikai és érzelmi kapcsolat daczára egy új, nagy gazdasági alakulat tárgyalásainál elkerülhetetlen. Végeredményben tehát felkészültségünknek egyaránt teljesnek kell lennie, akár a mai autonóm vámtarifa, illetve vámszerződés alapján alakítjuk a jövőnket — mert a mit követelünk létszükség — akár szorosabb gazdasági kapcsolatra nyílik kilátás a szövetséges államokkal: mert csak a befejezett tényekben rejlő erő érvényesülhet az új nagy gazdasági szövetség postulatumaival szemben.

Az 1900. év óta a malomipar kivánságainak alfája és omegája az őrlési forgalom helyébe lépő behozatali jegyrendszer felállítása. Felesleges megismételnem azokat a változatokat, melyeken ez a kérdés keresztül ment és az akadályokat, melyeken megtört minden igyekezetünk. A kérdésnek kül- és bellellenségei voltak. Mig túlnan az osztrák malomipar az őrlési forgalomban látta tulsúlyunk alapját, addig itt a magyar mezőgazdák gazdagodásuk kerékkötőinek tekintették, a vidéki malmok nem siratták. Ma megváltozott a helyzet. A miért a magyar malomipar oly régen küzdött, behozatali jegy formájában, komoly, helytálló ellenzésre sokkal kevésbé talál. A malomérdelkelettség az őrlési forgalom visszaállítását oly alakban kívánja, hogy minden a vámkülföldre exportált liszt után az exportáló malom oly igazolványt kapjon, melylyel a kivitt liszt termelésének arányában kiszámított és a lisztkivitel megtörténte *után* behozott gabona vámját kiegyenlítheti. Az osztrákok alig élvezték az őrlési forgalom eltörlésének egy-két esztendejét, már is megéreztek a nem várt visszahatást. Az Öst.-Ung. Müllerzeitung már 1914. év december 11-i számában közli a bécsi ipari körök azon elhatározását, hogy az osztrák kormány hivassék fel az őrlési forgalomnak visszaállítására és pedig compensatiós feltételként, a Balkán államokkal kötendő kereskedelmi szerződések tárgyalásainál, minthogy az őrlési forgalom eltörlése az elmúlt négy év tapasztalatai szerint erősen sujtotta az osztrák malomipart. A magyar és osztrák ipar vámpolitikai érdekképviselőinek 1913. június 6-án tartott együttes értekezletén a prágai kereskedelmi kamara titkára, dr. Hotowetz Rudolf kormánytanácsos a következőket jelentette ki: „Az őrlési forgalom nem volt egyéb, mint biztosító szelep, a melyen át a felesleges lisztproductio a külföldre jutott. Ausztriát e réven semmi kár sem érte. Sajnos ezt nem látták be; a nagy szavak nagyobb hatást keltettek, mint a komoly megfontolás és az őrlési forgalmat beszüntették.“ Ez a nyilatkozat az általános, uralkodó felfogás

tükre. Az osztrák álláspont kedvezőre fordult, mert míg egyrésztől meg-
 érzik a magyar finom lisztfajták nyomását, mely a külföldről elzárva
 olcsón kerül az osztrák piacra, másrésztől középső és fekete lisztfajtáik
 fölöslegét nem képesek megfelelő áron elhelyezni. A két országot közös
 eljárásra utalja az a körülmény, hogy míg mi a közép fajtákat fogyaszt-
 juk és a finom lisztet kivisszük, addig Ausztria a mi finom lisztünket
 fogyasztja és a közép fajtákban túltermeléssel küzd. A magyar nép búza-
 termelő és búzakenyér fogyasztó. Ausztria főképp rozst termel és fogyaszt.
 A hogy mi küzdünk a kenyérsütéshez nem szükséges finom lisztfölös-
 leggel, úgy érzi Ausztria, mely rozskenyérből él, a búzából készült
 kenyérlisztfelületet és valósággal tarifális művészet kell ahhoz, hogy a
 fekete lisztet vasuti önköltségen Aussigból Bosna-Brodon vagy Metkovi-
 czon át Mostarba szállítsa.

A magyar és osztrák mezőgazdák legujabban ismét a negatio állás-
 pontján vannak ugyan, azonban e közös deklarátiót megelőzőleg hivata-
 losan kifejezésre juttatott nézeteik a behozatali jegyekre kedvezően ala-
 kultak.

Az Omge igazgató választmányának 1907. november 19-én elő-
 terjesztett határozati javaslata szerint kéressék fel a kormány a vámkül-
 földi lisztkivitel okszerű fejlesztésének intézményileg való biztosítására.
 Indokolásul szolgált a fehérlisztfelület árrontó hatása, továbbá a bel-
 földön fogyasztott kenyérliszt és takarmány, korpá aránytalan drágulása.
 Ugyancsak az Omge 1915. évi őszi közgyűlése elé terjesztett igazgató
 választmányi jelentése (21 oldal) Rubinek Gyula munkájára való hivat-
 kozással azt mondja, hogy „a pénzügyi vámokkal kapcsolatos (?) beviteli
 jegyrendszer az, a mely Magyarország mezőgazdasági érdekeit hatványo-
 san nem befolyásolja, sőt alkalmas arra, hogy finom lisztkivitelünknek
 újabb lendületet adjon s alkalmas arra, hogy a vámvédelmet még abban
 az esetben is teljes mértékben érvényesítse, ha a vámterület gabona-
 felesleggel rendelkeznek.“

Riedl osztrák kereskedelmi ministeriumi osztályfőnök magánbeszél-
 getés során találó képen jellemezte a régi, kinövéseiben joggal táma-
 dott őrlési forgalom és a most ajánlott behozatalijegy-rendszer külön-
 bözségét, a monarchia két államának össztermését zárt tóval hasonlít-
 ván össze és kiindulva abból a feltevésből, hogy termésfeleslegünk
 nincs. Hajdan a külföldi búza importálásával mesterségesen felduzzasz-
 tották a tó vizét és csupán akkor és anynyi vizet eresztettek ki a zsilip
 őrei, amint külön érdekeik diktálták. Ma ellenben mindenekelőtt le kell
 engedni a fölös vizet és ennek megtörténte után lehet csak friss vízzel
 pótolni a hiányt, de semmivel sem többet. Nincs felesleg, mint annak-
 előtte, mely átmenetileg is veszedelemmel fenyegethetett. Csak a meg-

levőből kifolyó menyinyiség pótolható, de a tó vizének, a gabona-menynyiségnek nivója sohasem emelkedhet. A malmok által ajánlott formában a behozatalijegy-rendszer nem duzzaszthatja meg a gabonakészleteket, nem teremthet a gazda kárára speculatiót. Nem egyéb oly átmeneti gabonaforgalomnál, melynél a feldolgozás haszna és a nyert takarmánycikkek az országban maradnak, mert csak a már itt fölösleges kivitt liszt pótlására, a kivitel megtörténte után és annak arányában jöhet az országba vámmentes külföldi gabona. Ez a jobb meggyőződés szólalt meg az osztrák agráriusok két hét előtt tartott nagygyűlésén, a hol kimondották, hogy egyéb compensatiók ellenében szívesen tárgyalnak a behozatali jegyek meghonosításáról.

Mindkét ellenzéki állásfoglalás, az osztrák malomipar és az agráriusok ellenállása még kísért ugyan, de ereje, indokainak súlya immár csak a múlté. Ily körülmények között az amugy is tulontul ismert tárgyalási anyagot felesleges tovább taglalnunk. Csupán arra utalunk, — pro foro externo —, hogy sem a monarchiának éveken át tartó gabona importja, mely a jövőben is megismétlődhetik, sem egyes bő termésű esztendőök (pl. 1912.) gabonafeleslege nem befolyásolhatja álláspontunk helyességét. Amidőn a monarchia megszűnik gabonakiviteli állammá lenni, eo ipso elesnek a behozatali jeggyel szemben a buzaár érdekében agrár részről támasztott aggályok. Valószínű, hogy a jövőben az intensivebb mezőgazdaság sem fog lépést tarthatni a fokozódó fogyasztással és az import állandósul. Ha azonban kedvező termés mellett nyersanyag vagy- lisztfelesleget viszünk át az új kampányba, úgy finom lisztből oly nagyfokú többtermelésünk van, mely a monarchia mindkét államában a piacot, illetve a buzaarat sújtja és a kenyeret megrágítja.

Legújabbban oly törekvés is észlelhető, mely kedvez ugyan a behozatali jegyek meghonosításának, de egyúttal a kedvezményt a nyersanyag, a búza kivitelére is ki akarja terjeszteni. Ily módon két párhuzamos kiviteli üzem folynék: egyik a behozott nyersanyagmenynyiséggel azonos nyerstermény kivitele, másik a behozott nyersanyag őrlési eredményének megfelelő készgyártmány kivitele. A búzakivitel érdeke egyrészt a termelőknek, kik nem liszttel, hanem gabonával kereskednek, másrészt a spekulációnak, mely a megtakarított vámtétellel a belföldi árakat tudja befolyásolni. Eredménye a liszt kivitel megszűnése és a belföldi takarmányárak növekedése. Ha a külföldi vevő búzáat importálhat liszt helyett, kettős nyereségre tesz szert. A feldolgozás haszna, az üzemi nyereség az egyik, a búzából nyerhető korpa a másik. Mi viszont elveszítjük az őrlemény árában incorporált munkabért, vállalkozói nyereséget, adókat stb., nem-különben le kell mondanunk a

korpáról, a takarmányul szolgáló mellékterményekről, mely készárú, vagyis lisztkivitel esetén, minthogy a kedvezmény korpára nem terjed ki, a vámterületen belül maradnak és a hazai szarvasmarhatenyésztést és közvetve a közlelmezést segítik elő. A lisztkivitelnek buzakivittel való kapcsolata tűz és víz. Megsemmisítené a lisztkivittet és visszatorozítaná a magyar malomipart a félévi üzemszünetelés nivójára. Higyük, hogy ez a terv csak ábránd marad.

A behozatali jegyek keretében nyílt kérdés az igazolványok átruházhatósága és a pénzügyi vámokkal való kapcsolat. *Az átruházhatóság nem érdeke azoknak a tőkeerős malmoknak, melyek importot és exportot üznek.* Ők saját kivitelük behozatali jegyeit fogják felhasználni a külföldi gabona bevásárlásánál. Aki behozatali jegyet csupán vásárlás útján szerez, nem vitt ki annyit, mint a mennyit importálni akar, vagyis nem azt a célt szolgálja, melyet a behozatali jegyrendszer szem előtt tart. Igaz ugyan, hogy a vámvonalon kivitt összes liszt nem lehet kevesebb az előállításához szükségelt gabona behozatali mennyiségénél, mert hiszen a behozatali jegy, mely vámmmentességet ad, a már megtörtént kivittet igazolja. Azonban e körön belül az egyedek között oly eltolódást idézhet elő, mely ismét speculatiót szolgálja is a közgazdasági érdekek rovására. *Aki nem exportál, ne akarjon importálni* és vámmmentes gabonakészleteket kedvező áralakulás reményében felhalmozni. Egyenesen kárhózatossá lenne a behozatali jegy különösen abban az esetben, ha az *bármire átruházható* lenne. *A míg malomtól malomhoz kerül* csupán a vámmmentességet igazoló jegy, az eljárás helytelen, de nem végzetes. Ha ellenben a behozatali jegy közforgalom tárgyává lesz, úgy egyenesen vészes speculativ hatása lehet. Ahhoz, hogy a vevő a behozatali jegyet fizetés gyanánt elfogadja, árengedményt kell tenni. A forgalomban tehát kisebb értéket fog képviselni a behozatali jegy az általa kiegyenlíthető vámösszeznél. Kétféle fajtája támadna tehát: egyrészt a kivitt valószínűséggel eszközlő malomé, mely a megfelelő mennyiségű gabona vámjával egyenlő értékű, másrészt a forgalomban vásárolható behozatali jegy, mely *olcsóbb, mint a vám. Jobban jár tehát az, a ki összevásárol behozatali jegyeke és vámmmentes gabonát nagyobb tételbe nszerezhet, mint a mennyi a jegyekben inkorporált gabona mennyisége.* Viszont az exporteur, ki valószínűséggel a törvény intenióit szolgálja, csupán a tényleg kivitt liszt után élvez vámmmentességet; ily körülmények között kénytelen lesz a meddő kivittet beszüntetni. *A behozatali jegyek szabad átruházhatósága tehát csak a kivittel megszüntét, nem pedig megteremtését* eredményheti.

Pénzügyi vámoknak a behozatali jegyekkel való fedezése a kincstártól jelentékeny áldozatokat igényelne és tekintettel a vámbevételek közös voltára. az osztrák kormány részéről elleneztetni fog, azonban

mint agrár követelés, kizárólag őrlemények exportálása esetén malmaink-ellenzésre nem talál. Felmerült az eszme, hogy jobb híjján a két álláspont áthidalására szolgálhatna kétféle behozatali jegy kibocstása. Nyilatkozék az exportáló malom előre, vajjon csupán gabonavám fedezését kívánja behozatali jeggyel, avagy pénzügyi vámokét. Utóbbi részére megadandó lenne a dolog természeténél fogva szabad átruházhatóság. Hogy azonban az átruházással járó visszaélések el ne fajuljanak és a kincstár pénzügyi vámbevételében tulságosan ne károsodjék, utóbbi behozatali jegyek csupán a vám felének fedezésére szolgálnának. Vagyis a gabonbehozati jeggyel csak a gabonavám fedezhető és pedig a kivitt liszt teljes arányában. Ellenben a behozatali jeggyel csak félannyi vám fizethető, mint a mennyi a gabonavám. Ez az állásponl a malmokra nem veszélyes, a gazdákra kielégítő. Elfogadása természetesen főleg az osztrákokon mulik. kiket a vámbevételek 63·6 százaléka illet.

Az őrlési forgalom eltörlését a magyar kormány magyarázni próbálta ugyan, de a törvényjavaslat indokolásában könytelen volt kijelenteni a következőket:

„A magyar kormány hajlandó volt azon álláspontot elfoglalni, hogy az őrlési forgalom oly korlátozások mellett, melyek az előbb tapasztalt visszáságoknak elejét venni alkalmasak, a nélkül, hogy az ezen eljárás útján malomiparunknak nyújtott előnyöket illuzóriusokká tennék, továbbra is fentartassék.“ A behozatali jegyeknek fent említett módon való létesítése csakugyan minden visszáságnak útját állja, megczáfol minden kibuvót, megakadályoz minden káros hatást. A magyar fővárosi malomegyesület a következőképen formulázta e tételt:

„A kikészítési eljárás újból engedélyezendő volna az összes gabona-neműekre és hüvelyesekre beviteli jegyrendszer alakjában, de csak oly módon, hogy a vámkülföldi kivitelre kerülő liszt- vagy egyéb őrleménymennyiség után — korpa és abraktakarmány kivételével — az exportáló malom- vagy hántolóvállalat oly igazolványt kap, mely feljogosítja az illető exportáló vállalatot, hogy a kivitt őrleménymennyiség termelésének arányában átszámított és bizonyos határidő alatt a vállalat által a vámterületre behozott gabona vagy hüvelyes vámját ezzel az igazolvánnyal fizethesse. Az 1908 : XII. t.-cz. V. cikkének első bekezdése tehát hatályon kívül volna helyezendő.“

Az őrlési forgalomnak ezen korlátozásokkal behozatali jegyek alakjában való visszaállítása a magyar és osztrák malomipar fejlődését egyaránt lehetővé teszi, az előzetes kivitel követelményénél fogva a búza árát, a mely nem *egyszer 25⁰/o-kal maradt a berlini piaczi árak alatt*, a gazdák érdekei szerint emelve, a magyar malomipart kiragadja ferde,

tespedő helyzetéből és last, but not least, a kenyeret olcsóbban juttatja a háború után is drágasággal küzdő közönséghez. Socialis érdek, hogy a jelenleg kivitelre nem találó, veszteséggel eladott finom liszt árának az olcsóbb fajtákra való áthárítása a magyar munkás kenyerét ne drá-gitsa.

Függetlenül azoktól az érvektől, melyeket mint a malmok állásfog-lalásának indokait, fent vázoltam, a legutóbbi két év külpolitikai tanul-ságai újabb fegyvert adnak a lisztkivitellel kapcsolatos behozatali jegyek pártolóinak kezéhez. Bármily okok eredményezték is valutánk romlását, kétségtelen, hogy döntő fontosságú volt fizetési mérlegünk passiv volta. A kereskedelmi mérlegnek fokozott kivitellel való feljavítása tetemesen hozzájárul a fizetési mérleg kedvező alakulásához. Végeredményben tehát erősebb kivitellel valutánkat javítjuk fel és kiragadhatjuk abból az álla-potból, mely idővel a biztos gazdasági romlást jelentheti. Kérdés azon-ban, hogy a kivitel mely ágai alkalmasak a cél elérésére? Kétségtelen, hogy azok az iparczikkék, melyek nyerstermény, vagy félglyártmány alak-jában importálva, mint készárú kerülnek kivitelre, ebből a szempontból kevesebbet lendithetnek fizetési mérlegükön, mert hiszen megfelelő arány-ban meg is terhelik kereskedelmi mérlegünket. Ellenben a hazai nyers-terményeket feldolgozó iparok, melyek a nyersárú beszerzése fejében nem juttatják külföldi kézre a fizetési eszközöket, kivitellükkel a keres-ke-delmi és fizetési mérleget, közvetve pedig az egész gazdasági élet fokmérőjét, a valutát javítják meg. Elsősorban áll ez a malomiparra, melynek belföldi nyersanyagához képest elenyésző az őrlési forgalom mellett behozott külföldi mennyiség. Ha az új kiegyezési törvény a be-hozatali jegyekkel erőteljes kivitelt teremt, akkor végeredményben a monarchia valutáját és fizetőképességét javítja.

Fiskális szempontok, pénzügyi aggodalmak a behozatali jegyekkel szemben nem támadhatnak. Közgazdasági fellendülés egyttal a kincstár erősödése. Ha a pénzügyi tárcza vámjövödelmei fillérekkel csökkenné-nek is, eza tétel teljesen eltűnik ahhoz az adótöbblet-höz viszonyítva, mely a kiviteli termelés fokozásával a pénzügyi tárczát fogja gazdagítani. Az 1900. évet, mint az őrlési forgalom megszűnésének időpontját megelőző esztendő átlagos 33 millió korona értékű lisztkivitelét véve tekintetbe, a kincstár tetemesen kárpótolva lesz. A malomüzem fokozása, a jelenleg békeidőben féléveken át pihenő malmok üzemképességének teljes ki-használása, a forgalmi vállalatok, hajóstársaságok megnövekedett szállí-tásai a 7, illetve 10%-os jövödelmi adókulcs alapján nagyobb ál-doza-tokkal is felérnének. Ha a behozatali jegyek pénzügyi vámok fedezésére egyáltalán nem, vagy csak a vázolt módon használhatók fel, úgy a kincstárra közvetlen gyarapodást jelentenek. Közvetve pedig a forgalom

növekedése, jelenleg a finom liszt áthárított árával dráguló kenyérliszt-fajták árcsökkenése, a közéletmezés olcsóbbítása, kiszámíthatlan gazdasági hasznot jelent. Rövidlátó finánczpolitika volna az, amely a behozatali jegyek rendszerében a kincstár kárát látná.

* * *

Mindaz, a mi a malmoknak érdeke az Ausztriával való kiegyezésnél, magyar érdek, de nem kár Ausztriának. Alkalmazhatjuk a malomipar kivánságaira dr. Sieghart idézetét Kemény Zsigmond tanulmányából, a ki Széchényinek az osztrák-magyar vámkérdésben elfoglalt álláspontjáról mondja, hogy elsősorban azok az iparok védendőek, melyek a magyarokra hasznosak, az osztrákokra nem vészthozók. Ausztria malomiparát a tarifális és adózási visszaélések megszüntetése veszedelemmel nem fenyegeti, a behozatali jegyek rendszeresítése fellendíti. A magyar malmokra mindez létkérdés! És ha helytelenül informált hangok kétségbe vonnák ezt az állítást, saját gondolatmenetükből vont következtetéssel czáfolhatjuk meg őket. Ausztria malomipara minden fejlettsége daczára is kis részét teszi az osztrák ipar hatalmas complexumának. Egy tétel csupán az osztrák textil, vas, gép, papir, diszmű, porcellán, üveg, stb. iparágak óriási kiviteli számarányai között. Ezzel szemben a mi malomiparunk Magyarország messze kimagasló első ipara, mely nem mesterséges támogatás szülötte, hanem az 1836. év óta teljesen önerejéből nőtt nagygyá és csak mesterséges korlátok között fog elcse-nevészedni. Az őrlési forgalom eltörlését megelőző években a magyar vámkülföldi lisztkivitel átlagos értéke (gabona- és takarmányliszt, búzadara) meghaladta a harmincz millió koronát. Ezzel a számmal a lisztkivitel hozzávetőleg az egész akkori magyar vámkülföldi kivitel értékének, mely az összes mezőgazdasági nyersterményeket beszámítva átlag 265 millió koronára rugott, egy nyolczad részét teszi. Az új kiegyezéstől remélt orvoslásokkal rövid idén belül elérhetjük, hogy a lisztkivitel összes kivitelünk egy ötödét, 20₀/₀-át fogja kitenni. E számok önmagukért beszélnek. A magyar kivitel egy ötöde forog koczán, ennek érdekében áldozatokat is kell hozni mindkét kormánynak, még ha kicsinyes, törpe érdekek rovására menne is. Filléreket nyer az osztrák-magyar közgazdaság a vámon, de koronákat veszítene a réven, ha a magyar malomipar érdekeit az osztrák igényeknek alárendelné. Majdnem két évtized mult el az őrlési forgalom eltörlése óta; anynyi ideje, hogy a magyar liszt a vámkülföldről eltűnt. Ezalatt a külföldi malmok nem üzemszüneteléssel foglalkoztak, mint a magyarok, hanem szakadatlan

munkával, üzemük technikai tökéletesítésével. A külföldi mezőgazdák nem folytattak középkori földművelést, mint a mieink, hanem földjük hozamát mennyiségileg és minőségileg hihetetlen magasságra fejlesztették. Feltéve, hogy a magyar liszt még ily körülmények között is legjobb a világon, ha még tovább várunk a kivitel felélesztésével, egykori piacainkon már világhirére sem fognak emlékezni. Régi vevőinknek nyoma sem lesz már, az új vevőket új szállítók szolgálják ki teljes megelégedésre. Ha még tovább késünk, zárt ajtókra, idegenekre fogunk táialni egykori nagyságunk terein, mint a meszsíróól visszatért elfelejtett vándor.

Nemere Béla.

Vita a behozatali jegyekről.¹⁾

A behozatali jegyek kérdése, a mely évtizedek óta ütköző pontja a malom-, gabona- és mezőgazdaérdekeltségnek, az Ausztriával megkötendő vám- és kereskedelmi szerződések tárgyalása alkalmából újból erős discussiót váltott ki az érdekeltségek között. Figyelemmel a kérdés jelentőségére, a Magyar Közgazdasági Társaság szívesen adott módot arra, hogy az érdekeltség a problémát semleges helyen, magasabb szempontokból vizsgálva, elmondhassák véleményüket, kifejthessék nézetüket ebben a kérdésben. Az ülés, a melyet a problema megvitatására a társaság összehívott, május 11-én folyt le *Matlekovits* Sándor v. b. t. t. elnöklésével. A felszólalások tartalmát az alábbiakban ismertetjük.

Az ülést megnyitva, *Matlekovits* Sándor v. b. t. t. elnök előrebocsátja, hogy dr. Nemere által a gabonabehozatali jegyek kérdésében kezdeményezett vita során felmerült az a kérdés is, hogy csak a lisztet kivitelező malomnak legyen igénye a behozatali jegyben rejlő vámrestitúcióra; ezzel szemben azonban felmerült az a kívánság is, hogy a behozatali jegyek szabad forgalom tárgyát képezzék és ne csak liszt kivitel alapján, hanem exportált gabona alapján is lehessen gabona-behozatali jegyekre igényt tartani.

Bacher Emil vezérigazgató szerint ez a kérdés res judicata és fájlalja, hogy annak idején nem volt lehetséges ezt a problémát pusztán az elméletből leszűrt megismerés útján a tudomány foruma előtt sikeresen megoldani a nélkül, hogy a gyakorlati élet keserves tapasztalataiból meritett tanulságokra lennének utalva. A helyzetet élesen megvilágító 2 számadatra utal: 1900-ban vámkülföldi liszt kivitelünk az 1 millió mázsát meghaladta, azóta pedig ezen kivitel teljesen megszűnt, mivel ellentétben *Németország* vámkülföldi liszt kivitele, mely 1900-ban 300,000 q volt, azóta 2 millió mázsára emelkedett. Hogy milyen végzetes hiba volt ezen kivitelünk elejtése, az ma már ép oly kevésbé lehet vita tárgya, mint az, hogy ezen kivitel halottaiból fel kell támasztani.

¹⁾ A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. május 11-én tartott vitaülésének eredménye.

Mellözve a kérdés közismert részleteit, azon meggyőződését fejezi ki, hogy az új kiegyezés megkötésénél a vámkülföldi lisztkivitel felélesztésére intézményes biztosítékot kapunk.

Új kiegyezést kötni Ausztriával, a nélkül, hogy erre a leghatályosabb biztosítékokat megszereznők, súlyos hiba és oly mulasztás volna, melyet fel sem tételezhetünk kormányunktól, mely oly kiváló, közigazdaságunkat alaposan ismerő férfiakból áll.

Magyarország elvesztette lisztkivitelét; feladatunk elsősorban az, hogy ezen veszendőbe ment exportot feltámasszuk, a mi csak úgy lehetséges, ha a vámkülföldre irányuló lisztkivitel a búzavám összegének megfelelő vámvisszatérítésben részesítjük; minthogy pedig a kikészítési eljárás gabonaneműek tekintetében el van törölve és annak gabonára való kiterjesztése pártpolitikai okokból ki van zárva, ezen cél csak úgy érhetjük el, ha — a mint ezt az eddig felmerült összes indítványok czélozzák — előzetes lisztkivitel ellenében az utólag importálható búza-aequivalens vámjának megfelelő behozatali jegy engedélyezése útján újra talpra állítjuk a magyar lisztnek vámkülföldi versenyképességét. Biznunk kell abban, hogy a most folyó tárgyalások során ez a kérdés is megfelelő megoldást nyer, annyival inkább, mert hiszen a Balkán-államokkal okszerű kereskedelmi szerződéseket nem köthetünk a nélkül, hogy legalább is ezen országok gabonáinak piacot ne nyisunk oly végből, hogy ezen termékeket itt iparilag feldolgozzuk és a vámkülföldre liszt alakjában kivigyük. Hogyan is tagadhatnók ezt meg a velünk szövetséges Bulgáriától, a melynek gabonája a békekötés után — éppen úgy, mint a román gabona — az összes külföldi államokba — még az ellenséges volt államokba is — szabadon be fog bocsátatni. Áttér ennél fogva a kérdésnek azon vonatkozásaira, melyeknek Strasser Alfrédnek — a gabonakereskedelem érdekében előterjesztett indítványa ad aktualitást. Strasser — azon indítványt tette, hogy a behozatali jegy-rendszer a gabona kivitelére is kiterjesztessék és e tekintetben Németország példájára hivatkozott. Ámde a magyarországi viszonyok merőben különbözök a németországiaktól és itt analógiát felállítani nem lehet. Ennek megvizsgálására előadó utal Beckmann tanár következő praegnans meghatározására: „Das System der Einfuhrscheine ist ein Ausgleich zwischen der Produktion im Osten und dem Konsum im Westen. Die Wirkung ist die, dass der Überfluss des Ostens in Form ausländischen Getreides nach dem Westen eingeführt wird. Die Überführung vom Osten nach dem Westen würde eine nationale Verschwendung von Transportmitteln bilden.“

Tudjuk, hogy Németország keleti tartományai, különösen rozsból, sokkal többet termelnek, mint a mennyit elfogyasztani képesek, tudjuk

hogy Németország egységes politikai és gazdasági területet, míg a magyar-osztrák szerződéses vámterület két — úgypolitikailag, mint gazdaságilag — különálló részből áll, a melyek érdekei sok tekintetben ellentétesek. Míg Németországban szükség van az exportáló Kelet és az importra szoruló Nyugat közti különbség kiegyenlítésére, addig a magyarországi termelésnek, mely kizárólag keletről nyugatra és délről északra gravitál, ily természetű kiegyenlítésre nincs szüksége; mi nem aspirálunk arra, hogy búzákat Szulinán át Nyugat-Európába vigyük, mert ezen viszonylatban Romániával, Bulgáriával és Szerbiával — ezen országok kedvezőbb földrajzi fekvésénél fogva — nem versenyezhetünk.

Magyarország a maga egészében par excellence exportállam, mely kell hogy exportáljon; a legutóbbi évek alakulata azon optikai csalódást szülte ugyan, mintha Ausztria-Magyarország megszűnt volna exportállam lenni, de ha a többtermelés jelszava (akár lassú, akár fokozott tempóban) valóra válik — és kell, hogy valóra váljék, különben a magyar földön rejlő kincs kiaknázatlan maradna — akkor könnyen oda fejlődhetik a helyzet, hogy az osztrák-magyar vámterület búzafelesleget produkál. Magyarország szempontjából nincs szükség a kérdéses csereforgalomra, sőt ez ártalmas és veszélyes volna, mivel Magyarországból a legfinomabb fajbúzákat vándorolnának ki, a mi a malmok szempontjából veszélyes lenne annyival inkább, mivel — Magyarország korán arató ország lévén — a magyar búza primeurt képezne, mely után nemcsak Németország, de más országok ipara is mohón kapna és ez oda vezetne, hogy — különösen fajbúzákat produkáló területeken — már 2—3 hónappal az aratás után valóságos vacuum állana be, a melyet semmiesetre sem lehetne oly könnyen pótolni, mint például a csehországi viszonylatban, a hol a malmok a rövid és olcsó Hamburg-aussigi úton az exportált belföldi búza pótlására mindenkor tengerentúli búzákat importálhatnak.

Németország sikérszegény és puha, de fehéritő búzákat visz ki, a melyekért Angliában és Skandináviában, Franciaországban és Itáliában, a hol a fogyasztó közönség fehérszinű kenyeret igényel, még magasabb árakat érhet el, mint a fajbúzákéért. Nálunk a gabonabehozatali jegyek által mesterségesen elősegített búzakivitel nagy veszéllyel járna a magyar malomiparra. Ha lehetővé tesszük a cseh-morva malmoknak, hogy gyenge belföldi búzákat kivitelezve, ennek ellenében a tengerentúlról finom külföldi búzákat importáljanak és ezek keverésével lisztjük minőségét magasabb nivóra emeljék, akkor a magyar liszt minőségbeli fölényéből eredő nagy fontosságú előnyök, melynek segítségével a magyar liszt ellen szított osztrák agitációt a multban mindig le tudtuk győzni, nagyrészt elvesznének. Ám a magyar gabonakereskedelmét is csalódás érné

a földrajzi konfigurációnál fogva; a csehországi malmok ugyanis nem szorulnának a közvetítő magyar gabonakereskedelemre, mert a keveréshez szükséges fajbúzákat nem Magyarországon át, hanem Hamburgból az olcsó elbai úton hozatnák be, még pedig német és osztrák kereskedők közvetítésével. Ha pedig felső-ausztriai búza vándorolna a külföldre, úgy nem a Dunán, nem román búzával és nem a magyar kereskedelem közvetítésével pótolnák, hanem megint csak Hamburg-Aussigon át.

Az előadó megvan győződve arról, hogy Strassernek nem intenciója a magyar malomipar érdekeinek veszélyeztetése, mert hiszen a malmok nyersanyaggal való ellátása és a gabonakereskedelem közt szoros kapcsolat áll fenn. Ez az ellátás lehet csak a magyar gabonakereskedelem főszerepe, míg az a további missio, a melyet Strasser Alfréd, mint a magyar gabonakereskedelem vezéralakja, kijelölt: az ő általa contemplált csereforgalom a magyar gabonakereskedelemnek nem nyitna meg legitim munkakört, abban köszönet nem volna. Csak osztrák versenytársainknak adna ezzel veszélyes fegyvert kezükbe. A magyar malomipar működése elsősorban az ausztriai piacok szabad és vámmentes ellátásán alapul, a melyet veszélyeztetni semmiképpen nem szabad. Nálunk gabonacsereforgalomra nincs szükség, hanem arra kell törekedni, hogy a külföldről behozott gabonát is lehetőleg iparilag feldolgozva vigyük ki és pedig nemcsak a nyereség és munkabér szempontjából, hanem a belterjes termeléssel kapcsolatos állattenyésztés szempontjából is, a melynek elsőrangú érdeke, hogy az erőtakarmány mennyiségét fokozzuk és annak árát olcsóbbítsuk. Ne feledjük, hogy az állatállomány a háború folytán jelentékenyen megcsappant.

Azóta, hogy lisztexportunk megszűnt, a külföld malomipara nagyot fejlődött és a világpiaczen elvesztett posítónkat teljesen visszahódítani úgyis alig lehet, mivel a finomlisztünkben rejlett praetium affectionis jóformán máris elveszett; de hagyományos hirnevünket minden körülmények közt vissza kell szerezni, ez nemcsak kötelességünk, de egyúttal fontos kenyér- és pénzkérdés; ha Ausztriával hosszabb lejáratú szerződést kötünk, és a magyar piacot ipari védelem nélkül hagyjuk, úgy legalább meg kell teremteni a biztosítékokat arra nézve, hogy gabonafeleslegünkért liszt alakjában oly árakat érhesünk el Ausztriában, a melyekben a védvám tényleg érvényesül. Hiszen az 1900—1907-ig terjedő időszakban búzánkért és különösen nullás lisztünkért évi átlagban csak a következő silány árakat tudtuk elérni:

Búza: 1900. 15·08, 1901. 15·62, 1902. 16·74, 1903. 15·65, 1904. 18·54, 1905. 17·83, 1906. 15·65, 1907. 20·11, mely árakban a Budapestig fizetett fuvar, költség és közvetítési díj bennfoglaltatik.

Nullás liszt: 1900. 26·32, 1901. 25·46, 1902. 27·78, 1903. 25·49, 1904. 29·98, 1905. 28·11, 1906. 26·13. 1907. 32·07 ab Budapest 3°/_o jutalék és sonto, valamint a zsák árának betudásával.

Noha az ellenpárt váltig vitatja, én ezelőtt a tudományos forum előtt is újból kimondom: ezeket a silány árakat első sorban annak köszönhetjük, hogy 1900-ban elejtettük a vámrestitutiót és minthogy ennek hiányában fehérliszt feleslegünket csak rossz áron tudtuk a vámkülföldön elhelyezni, ezek a rossz árak az árképződés törvényei szerint áthárultak a belföldön elhelyezett egész finomliszt-productionkra. Reméljük, hogy az ezen számokból meritendő tanulság az új kiegyezés küszöbén vissza fogja tartani kormányunkat annak a hibának az újból való elkövetésétől, hogy Ausztriának a magyar lisztre monopoliumot adjon, hogy Ausztria további 10 éven, esetleg hosszabb időn át fehérlisztünk egyetlen vevője gyanánt szerepelhessen, hogy Ausztria diktálhassa ezen lisztünk árát. Nem szabad, nem lehet újból ily végzetes hibába visszaesnünk, mert még ha nem is számíthatunk arra, hogy a malomipar érdekeit minden körülmények között kellőképen támogatják, akkor is kétségtelen, hogy a mai világhelyzetben nem gondolhatunk arra, hogy a Balkán államokkal okszerű szerződéseket kössünk, a nélkül, hogy ezen országok gabonájának ipari feldolgozás és liszt alakjában való kivitelezés céljából piacot ne nyissunk, de úgy, hogy ez a magyarországi gabonaárak képződésére káros hatással ne lehessen.

Már maga az a tény, hogy hét éven át, de még az 1916-iki vámemelés után is oly olcsó búzaárak uralkodtak az országban, eléggé megmagyarázza, hogy miért maradt vissza nálunk annyira a földművelés, a minek főoka különben a szakképzettség hiánya, illetve a gazdaközönység nagy részének nemtörődömsége és conservatismusa.

Strasser Alfréd a behozatali jegyek rendszerét gabonafélékre is ki kívánja terjeszteni. Ez alkalomból időszerű rámutatni arra, hogy tudvalevőleg Németország kénytelen volt a jelzett rendszernek pénzügyi vámkokra való alkalmazását beszüntetni, nem annyira fiskális szempontból, hanem főleg azért, mert a külállamok a német rendszerben a kereskedelmi szerződésekbe ütköző részben nyílt, részben burkolt kiviteli prae-miumot tártak. Ennek vitatásába legkevésbé mehetünk bele mi, tekintve, hogy Németország különben is — bár jogtalanul — óvást emelt az ellen, hogy Ausztria-Magyarország beviteli jegyeket honosítson meg.

Árpára Strasser Alfréd eszméje azért sem alkalmazható, mivel ebből czikkből a szerződéses vámterületnek állandó *kiviteli* többlete van, — mely ugyan három milliárról egy, usque másfél millió métermázsára leapadt, mely a háború után előreláthatólag ismét a régi magasságát fogja elérni, — úgy hogy a behozatali jegy-rendszer alkalmazása árpára tisztára export-

praemium jellegével birna, a mint ez Németországban *rozs* tekintetében mondható. A mi pedig *tengeri*-termelésünket illeti, úgy ezt az állat-tenyésztés nemcsak hogy teljesen absorbeálja, hanem évről-évre növekvő tengeri-bevitelünk van, a mi magában véve örvendetes jelenség ugyan, de még jobb és üdvösebb volna, ha a tengeri-termelésünk is elérné belterjesség tekintetében a külföldön elért fokot. Igen fontos e tekintetben Németországnak a gazdálkodás intenzitásával fokozódó rozs-exportja: 1913-ban Németország rozstermelése elérte a 122,000.000 q-át és a külföld felé gravitáló, illetőleg mesterségesen kiszorított felesleg részben Csehországba özönlött be, ilykép megakasztván a magyar rozs-árak fejlődését, másrészt Oroszországba nyomult be, a hol — minthogy az orosz birodalom főproduktiója a rozs — óriási felfordulást idézett elő. Oroszország éppen úgy védekezni fog a német Einfuhrscheinek mostani rendszere ellen, mint a hogyan Svájc sem fogja tolerálni, hogy Németország az exportált liszt ellenében burkolt praemium hatásával bíró oly vámviszzatérítéseket nyújtson, a melyek ellen Svájc egész malomipara kénytelen volt felzúdulni. A németek már behatóan foglalkoznak ezeknek a vizásságoknak megszüntetésével, erre készítetik őket a világháborúból leszűrt tapasztalatok is, melyekből kifolyólag a gabona-export mesterséges elősegítése diametralis ellentétbe került a a háborús készlet-gazdálkodás (Kriegsvorrats-Wirtschaft) követelményeivel. A már eddig is életbe léptetett megszorításokon felül Németország kénytelen lesz az Einfuhrschein-rendszert még továbbmenőleg is reformálni és pedig a *fajtaazonosság* statuálásával, a mi azt jelenti, hogy ki-ki csak arra a gabona-fajtára kap beviteli jegyet, a melyet előzőleg exportált; ez pedig ki fogja zárni azt, hogy Németország növekedő rozs-feleslegét export-praemiummal tetézt olcsó árakon kivihesse Oroszországba és Austriába. Eléggé sajnálatos, hogy mi mindig csak nagysokára utánozzuk azt, a mi Németországban a gyakorlatban már bevált, így például az 1897-iki reform minálunk abban állott, hogy a magyar malom, mikor exportált, 100 kg. kivitt liszt ellenében csak 100 kg. búzának megfelelő vámot kapott vissza, míg a német malmok akkoriban 100 kg. liszt exportálása ellenében a 160 kg, gabona után járó vám restitutióját élvezték; hát hogyan is tudtuk volna ily körülmények között meghódítani illetve megtartani lisztünk részére azokat a vámkülföldi piacokat, a melyekre lisztjét Németország kivitte? Nálunk, ismételve hangsúlyozom. csereforgalom szüksége búzában nemcsak hogy nem forog fenn, de annak létesítése búza tekintetében egyenesen veszélyes volna; a mi pedig a Strasser úr által hangoztatta transitoforgalom lehetővé tételét illeti, ez magában véve helyes szempont ugyan, de viszont megfontolandó, hogyha például egy bajorországi malom román búzát vásárol, nem fog-e a köz-

vetítő magyar kereskedelemre rászorulni. De különben is a transito-forgalom szempontja nem elég fontos arra, hogy annak kedvéért megbolygassuk a magyar malmok nyerstermékkel való ellátását, elősegítsük a legfinomabb magyar fajbúzák vámkülföldre való kiözönlését és magunk szolgáltatassunk az osztrák malmoknak olyan fegyvert, a mely lehetővé teszi, hogy például egy prágai malom kivigye a gyenge csehországi búzát, hozzon helyette Manitóba búzát, abból 30%-ot keverjen a saját búzájához és így oly kitűnő keveréket kapjon, a mely, ha nem is ér fel a magyar liszttel, de mégis megrendítheti posztionkat, a melyet eddig a legerősebb politikai és társadalmi agitációk közepette is megtudtunk őrizni.

Nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy általános ipari, valamint különösen állattenyésztési szempontból mennyire fontos, hogy a külföldről importált gabonát is lehetőleg csak feldolgozott állapotban exportáljuk, mi által az értékes korpaerőtakarmány mennyiségét növeljük és árát mérsékeljük.

Előadó reméli, hogy ezek után Strasser nem ragaszkodik többé indítványához, tekintve azt is, hogy a kikészítési eljárásnak — mely ipari szempontból a magas védvámok legitim és elengedhetetlen correctivuma és Austria számos iparágában kihasználják — a gabonára való kiirthatatlan bizalmatlanságot keltett a magyar gazdában, a kivel tehát nehéz lenne megértetni, hogy a behozatali jegyrendszernek gabonára való kiterjesztése, illetve a külföldi gabonának nálunk — ha csak átmenetileg is — elősegített felhalmozása a behozatali jegyrendszerrel kapcsolatban az ő érdekeibe nem ütköznék. Félő, hogy ezzel újból tápot nyújtunk a gazdaközönség bizalmatlanságának. Strasser úr nyugodjék bele abba, hogy mindenekelőtt a veszendőbe ment lisztkivitel restituálható legyen, illetve ne zavarjuk meg az ezen üdvös célú szolgáltni hivatott hézagpótló intézmény meghonosítását.

Strasser Alfréd tőzsdetanácsos nem osztja Bacher vezérigazgatónak azt a nézetét, hogy a mi helyzetünk a búzakivitel tekintetében a németországi viszonyoktól teljesen eltérő. Az utolsó évek statisztikája azt mutatja, hogy a fogyasztás növekedése által mi is kénytelenek voltunk búzát importálni még jó középtermés esetén is. Mig Magyarországon az utolsó évtizedben a búza termelése alig mutatott fellendülést, addig Ausztriában különösen annak nyugoti részében a búzatermelés igen nagy arányban növekedett. Nálunk jó középtermésnél, mint például 1903-ban a búzatermés 48 millió mm. volt, 1912-ben jó középtermés mellett 50 millió. Ugyanezen két évben az ausztriai búzatermés 12^{1/2} millióról 19 millió mm.-ra emelkedett. Ugyanigy Magyarországon a rozstermés 1913-ban 12 millió mm. 1913-ben ismét 13 millió mm. volt,

mig Ausztriában $20\frac{1}{2}$ millióról 30 millióra emelkedett. Ennek következményeként az utolsó években a búza ára úgy Csehországban, mint alsó- és felső Ausztriában olcsóbb volt, mint Magyarországon a hasonminőségű árú. Így történhetett, hogy Linzből és Bécsből több ízben alsó- és felsőausztriai búzát hoztak Budapestre. Például felhozta, hogy míg 1913. évi márczius hó 6-án Tullnban $20\frac{1}{2}$ koronáért kelt el a 76 kg.-os búza, az áprilisi búza Budapesten ugyanazon a napon 23 koronát jegyzett. 1913. évi szeptember hó 11-én pedig Welsben a 76 kg.-os búza $20\frac{1}{2}$ korona volt, mikor az októberi búza ugyanazon napon Budapesten 22 K 70 f jegyzett. Még érdekesebb, hogy a háború kitörése előtt 1914 júniusban, mikor nálunk a terméskilátások még igen jók voltak, elkelt Wodnián cseh állomáson nagyobb tétel új búza à 24 K 40 f november—januári szállításra és Pilsenben à 24 K 90 f-ért, holott az októberi búza ugyanaz napon Budapesten 26 K 20 f-t jegyzett. Tekintve, hogy ezen vidékekről olcsó fuvarok vannak külföldre, ezt a búzát oda 4 koronával olcsóbban tudtuk volna eladni, mint a magyar búzát. Így tehát bizonyos, hogy ha a búza csereforgalmát megtudnók honosítani, úgy elsősorban ezen nyugaton fekvő olcsó búza olcsó fuvarok mellett lesz exportálva, míg ugyanazon mennyiségű búza bevitele a Balkánról történék, a mi elsősorban malmaink előnyét szolgálná.

Bacher vezérigazgató aggályait, hogy különösen rögtön a termés után a prima magyar búzát nagy mennyiségben fogjuk kivinni, mi által kezdetben nagy vacuum keletkeznék, a malomipar és fogyasztók kárára, szintén nem osztja. Régen elmúltak már azon idők, a mikor a magyar termés úgyszólván az első volt a piacon és a magyar búza, mint primeur túl lett fizetve. Ma az év majdnem minden hónapjában érik már a búza a kerek földünkön, Ausztráliában, Argentínában januárban, Indiában májusban, az Egyesült-Államok déli vidékén június elején, Romániában már június közepén. A mi prima búzáink földrajzi helyzeténél és a magas fuvarnál fogva amúgy sem igen alkalmas kivitelre. De másrészt ezen kiváló minőségeket a belföldi fogyasztás annyira keresi, hogy már évtizedek óta a világparitásnál lényegesen többet fizet értük, úgy, hogy kivitelre még gondolni sem lehet, annyival kevésbé, mert hasonminőségű orosz, amerikai és román búzákat minden időszakban aránylag sokkal olcsóbban és nagy mennyiségben állanak a külföldi fogyasztók rendelkezésére.

Tekintettel az igen magas tengeri hajófuvarokra, mely egynéhány évig mindenestre fenn fognak állni, a dunai forgalom a Balkánból nagy mérveket fog öltetni. Igen fontos tehát, hogy mi is kivegyük részünket ezen forgalomból. A Németországba irányuló kivitelben mi aligha fogunk részt vehetni, éppen ezért minden eszközt fel kell használnunk, hogy

Magyarországnak is biztosítsuk a csereforgalom egy részét. A búza csereforgalma semmiesetre sem fogja gátolni a lisztkivitel: látjuk, hogy Németországban 1905-ben a lisztkivitel a búzakivitelnek csak 10 százaléka rugott.

Daczára annak, hogy 1913-ig lényegesen emelkedett a búzakivitel, a lisztkivitel mégis aránylag nagyobb mérvet öltött és ma a búza kivitelének 36 százalékát éri el. Így tehát nálunk sem fogja az egyik intézkedés a másikat gátolni és nekünk mindakettőre szükségünk van, mert az árúcsere nék mind a két formája az összes érdekelteknek javára fog válni és senkinek sem kárára. Sőt mondhatjuk, hogy ha a vámbelföld nyugoti részéből a búzák külföldre vitetnek és ez által ott megdrágulnak, úgy a finom magyar liszt elhelyezése tekintetében a malmok sokkal jobb helyzetbe fognak jutni, mint eddig.

A búzabehozatali jegyek átruházása tekintetében, melyeket a malmok lisztkivitel ellenében kapnának, a fővárosi malmok azon állásponton vannak, hogy ezek csak malomról-malomra legyenek átruházhatók. Ez azt jelentené, hogy a gabonakereskedelem a búzabehozatalnál teljesen ki lesz kapcsolva az őt megillető szerepkörből és munkából. Ez teljesen indokolatlan álláspont, a mely nemcsak a gabonakereskedők sérelmét jelentené, hanem azon malmokét is, melyek földrajzi fekvésüknél fogva a lisztkivitel szorgalmazhatnák, de a búzabevitelre nem alkalmasak, másrészt pedig olyanokra nézve, kik tőkében nem olyan erősek, és nincs oly szervezetük, hogy saját maguk szerezzék be a búzát. A fővárosi malmok propositiója azt jelentené, hogy úgyszólván ők lennének kizárólagosan a behozatali jegyek vevői. Hogy ezen majdnem monopol-szerű jogot saját előnyükrehasználnák ki, az természetes. Ha a jegyek átruházása nincsen korlátozva, akkor a kereskedők a vétel, a szállítás, minőség és a kifizetés kockázatát a külföldi vételeknél is mind magukra vállalnák. És mindezt bizonyosan, tekintve a versenyt, oly mérsékelt haszon mellett, mely a malmok külföldi bevásárlását nagy költségek révén feleslegessé tenné.

De azonfelül a kereskedők saját kockázatukra is transito be fogják hozni a külföldi gabonát, még mielőtt a behozatali jegyek birtokában lesznek, sőt gyakran a Balkán termelőit és kereskedőit is arra fogják ösztönözni, hogy áruikat eladatlanul küldjék ide. Ez által mindenesetre nagyobb transito-raktárak keletkeznének az országban, mely körülmény egyrészt a malmoknak lehetővé teszi, hogy minden kockázat nélkül az exportált liszt ellenében rögtön a már Magyarországon levő külföldi gabonát vásárolhatnák tetszésük szerinti mennyiségben és minőségben, másrészt ez a háborús készenlét szempontjából is fontos szerepet játszik. Természetes, hogy ezen nagyobb transito behozatal az árakra nem gyako-

rolna befolyást, mert csak a buza- és lisztkivitelnek megfelelő része lesz honosítva és marad a belföldön. Mindazon a malmok, melyek a behozatali jegyeket eladni akarják, annak teljes értékét fogják megkapni a kereskedőktől és ez által sokkal többen lesznek azon helyzetben, hogy a lisztkivitelben is részt vehessenek. Azon malmok pedig, melyek hitelre szorulnak és földrajzilag jól fekszenek, mindenesetre a malomüzletben szokásos 3 havi hitelre fogják megvehetni a már itt levő gabonát. Spekulációról csak az beszélhet, a ki nem ismeri a kérdés practicus oldalát. A beviteli jegyek értéke teljesen a külföldi liszt- és búzaáraktól fog függni és a mi esetleges csekély csereforgalmunk az árak képződésére semmiféle befolyást nem fog gyakorolni.

A fővárosi malmok azon ígérete, hogy ha az átruházás csak malmok között lesz megengedve, ők a gabonakereskedelmet mégis foglalkoztatni fogják, nem elégitheti ki az érdekköröket, mert a gabonakereskedelem azon az állásponton van, hogy nem kér jóakaratot, hanem jogot, hogy az őt megillető munkában korlátlanul résztvehessen.

Katona Zsigmond vezérigazgató: Strasser Alfréd az utóbbi években a gabonaárakban Ausztriában előállott azon rendkívüli viszonyokból, hogy ott, különösen Alsóausztriában és Felsőausztriában a buzaárak, a magyarországi árakhoz viszonyítva tetemesen olcsóbbak voltak, azt a következtetést vonja le, hogy a mennyiben a beviteli jegyek kedvezménye buzakivitel esetére is megadatnék, elsősorban ezen olcsóbb ausztriai buzák kerülnének kivitelre. Ezt a nézetet teljesen tévesnek tartja, még pedig azért, mivel oly rendkívüli áralakulásokból, mint a minők az utolsó években Ausztriában a búzákat illetőleg bekövetkeztek, lehetetlen a jövőben is megálló következtetéseket levonni. Nevezetesen ezen rendkívüli árfejlődésnek a magyarázatát főként abban találom, hogy Magyarország rendelkezik egy oly elsőrangú búzagóczyponnttal Budapest székesfővárosában, a hol 8 millió métermázsza buza évi felörlésére berendezett malmok vannak, a melyek természetszerűleg igen sok búzát absorbeálnak és így Budapest irányában állandóan rendkívül erős buzakereslettel állunk szemben. Fokozódik még ez a kereslet a budapesti határidőüzlet berendezése révén, mely szintén, nem mint régebben hitiek, árromboló, hanem mint sok évi tapasztalat bizonyítja inkább árdrágító hatással van, ezzel szemben Ausztriában tudvalevőleg a határidőüzlet el van tiltva, hiányzik az a centralis organum, mely a kereslet és kínálat örök törvényei szerint kellőleg szabályozni tudná az árfejlődést. Továbbá nem is létezik Ausztriában oly hatalmas centralis góczyponnt, mint Budapest és így ez a két körülmény, indokolja főleg, hogy az utolsó évek árfejlődése Ausztriában és Magyarországon annyira eltérő volt egymástól. Minthogy erős meggyőződésem, hogy a most

készülő új kiegyezés alkalmából a gabonaértékesítési viszonyok, nevezetesen a határidős forgalmi üzlet Ausztriában és Magyarországon egyenlő alapelvek szerint lesznek szabályozva, ezen árdisparitások a jövőben nem fognak előfordulni és a tisztelt előttem szólónak következtetései nem fognak beállani. Ha tehát vizsgáljuk, hogy a jövőben mily kilátások nyílnak egyáltalán a kivitelről illetőleg, azt kell mondanom, hogy még a nagy múlttal rendelkező magyar lisztexportnak is nagy nehézségei lesznek. Több mint 16 éve múlt el annak, hogy az őrlési forgalmát megszüntették és nagy áldozatukba kerül a malmoknak, míg ismét lehetséges lesz lassan-lassan a magyar liszt számára az elvesztett tért visszahódítani és ha meg is van a remény, hogy idővel ezen erőfeszítéseket siker fogja koronázni, mindenesetre évek fognak elmúlni, míg ezeknek eredményét látni fogjuk. Másképp áll a dolog a buzaexportról illetőleg. Itt csakis az ár segítségével volnánk képesek számottevő exportot megindítani és erre csak abban az esetben van kilátás, ha Magyarország kitűnő termése folytán nagyobb felesleg fölött rendelkezik. Azt hiszem, valamennyien egyetértünk abban, hogy Ausztria-Magyarország folyton növekedő fogyasztásával ez a lehetőség csak egyes kivételes években fog előfordulni. Ekkor azonban sokkal inkább fogja a külföld az aczélos jóminőségű magyar búzákat igénybevenni, különösen tekintettel arra, hogy ezen buza fajok a magyarországi termésben igen korán termők és így az évad legelején állnak már rendelkezésre. Ha pedig egy kedvező év esetén a kivitel a magyar malmok előtt az évad elején néhány millió mázsa jó aczélos búzát elvonna, úgy a malmok feladata volna ezeket a kivitt mennyiségeket néhány hónapon belül a Balkánállamokból ismét behozni; hogy ez alatt az idő alatt a buzaár esetleg nagy mérvben megváltozhat, az iránt, azt hiszem, nem lehet kétség. Így tehát resumálva a buzaexport-kilátásokat, konstatálhatom, hogy sok évben egyáltalán alig nyílik majd alkalom buzaexportra és hogy különösen a kedvező termésévekben a saison elején ki fognak vinni majd a malmok előtt néhány millió mázsa olcsó kitűnő minőségű búzát, és végül, hogy a malmok feladata leszen az exportált mennyiség helyébe drágább áron, silányabb minőségű búzát ismét az országba behozni.

A gabonakereskedelemnek általam is nagyrabecsült tagjai elég működési teret találnak abban, hogy a magyarországi malomipar szükségletének beszerzését akár belföldön, akár külföldön túlnyomórészt ellátják, nem kell tehát nekik oly működési teret keresni, melyben se a malmoknak, se az ország fogyasztóinak, se a közgazdaságnak hasznót nem hoznak. A malmok szempontjából csak két alternatíva van és ez legjobban megvilágítja álláspontjukat. Vagy nem érdemes a búzaexporttal foglalkozni, akkor nem értem a gabonakereskedelem t. képviselőjének

álláspontját, vagy pedig igenis számítanak a magyar búzának nagymérvű kivitelére, és ekkor ezzel szemben a malmoknak létérdekük, fennállásuk szempontjából a legerélyesebben kell sorompóba állaniok. Még azt jegyzi meg, hogy a mi a beviteli jegyek átruházhatóságát illeti, azt hiszem, hogy ez csak játék a szavakkal, mert ha egyszer feladtuk azt az alapelvet, hogy csupán az hozhasson be búzát, a ki a lisztet előzőleg kivitte és így a malmok egymás között átruházhatják a beviteli jegyeket, akkor arra nézve, hogy csupán a malmok között vagy minden korlátozás nélkül történik-e az átruházás, a gyakorlatban lényeges különbséget nem találok.

Bacher Emil vezérigazgató tekintettel arra, hogy *Strasser* tőzsde-tanácsos felszólalásában distinguál a budapesti és a vidéki malmok között, kifejti, hogy a saját szűk körzetük termésére utalt vidéki malmokra nézve a búza mesterséges elterelése a pótlás fokozott nehézségeinél fogva még sokkalta nagyobb veszélylyel járna, mint a fővárosi malom iparra nézve és ha a fővárosi malmak dunamenti központi fekvésüknél fogva a behozatali jegyek rendszerében rejlő előnyöket intenzívebben fogják kihasználhatni, mint a vidékiek, úgy ez egy okkal több arra, hogy ezen rendszernek a gabona exportjára való kiterjesztését kerüljük. Egyben utal az általa már többször hangoztatott azon nagy disparitásra, a mely Ausztriával szemben a magyar malmok rovására mutatkozik és hangoztatja, hogy bizonyára csak dicsőségére válik a magyar malomiparnak és bizonyítja a benne rejlő nagy erőt, ha a magyar búzáért ilyen disparitásos, vagyis koronákkal magasabb árat képes fizetni. Bizalmának ad kifejezést, hogy a tárgyalás alatt levő új kiegyezés alkalmából végre-valahára intézményes alapot és biztosítékot nyerünk arra, hogy a vámkülföldre irányuló magyar lisztkivitelt halottaiból feltámaszszuk.

Dr. Nemere Béla: *Strasser* tanácsos előadásában a saját álláspontjának igazolását látja. *Strasser* szerint a budapesti malmok helyzete rendkívül hátrányos a német tengerparti malmok helyzetéhez hasonlítva és a búzabevásárlás is az osztrák és általában a nyugati malmok javára változtatja a helyzetet. Szerinte Tullnban vagy hasonló fekvésű helyeken sokkal olcsóbban lehet a bevásárlást eszközölni, mint a budapesti piacon. Ehhez járul, hogy a búzatermés intenzitásának fokozása tulajdonképpen a sikértartalom rovására fog menni. Ily módon tehát a felszólaló szerint kilátástalan és szomorú az a jövő, a mely a magyar malomiparra vár. *Strasser* álláspontja tulzott, mind a búzabevásárlás, mind az intenzitás és a sikértartalom viszonya, mind egyáltalában a felhozott érvek tekintetében. Az a körülmény, hogy a búza ára helyenként olcsóbb Ausztriában, mint nálunk, részben az ottani

piacz kisebb szervezettségében, a mi concentrált malomiparunkkal szemben feltűnő malom-decentralisatiójában leli magyarázatát, másrészt a speculatio terhére irandó. Hogy az intensivebb művelés, a várható többtermelés csökkenteni fogja búzánk sikértartalmát, aczélos voltát, teljesen bizonyítatlan feltevés. Az eddigi kísérletek nem igazolták e hipotesist, a mely ellen szól az is, hogy nemcsak a talaj mikénti igénybevételeitől, hanem a megfelelő talajjavítástól, a talaj speciális összetételétől és a klimatikus viszonyoktól is függ a gabona minősége. Azonban feltéve, hogy igaza van a felszólalónak, éppen az ő indokai azok, melyek a malmok kivánságainak teljesítését kényszerítő erejűnek mutatják. Ez az álláspont arra az eredményre vezet, hogy segíteni kell a malmokon. Ha kedvezőtlen viszonyok közt dolgozunk, ha a mai állapotok mellett rossz és a jövőben még rosszabb a malomipar helyzete, úgy fokozott kötelesség, hogy a behozatali jegyek rendszerével a fellendülést lehetővé tegyük és legalább a régi niveaut elérjük. A mit Strasser az átruházás kérdéséről mondott, megerősíti álláspontjában. Az exportüzlet ne legyen az importtól elválasztva. Azok a malmok, melyek ezzel az üzletággal foglalkoznak, fel fogják használni a maguk behozatali jegyeit. A nem vizmenti vidéki malmok fokozott piacra fognak találni örleményeik részére saját körletükben, mely körlet a majdan exporttal foglalkozó malmok más irányú elfoglaltsága folytán megkönnyebbül. Elvben tehát az átruházásra csakis annak lesz szüksége, a ki a behozatali jegyből árút, forgalom tárgyát képező és spekulatióul felhasználható árút akar teremteni. Ha bizonyos okok az átruházhatóság megadását talán compromissumképpen is indokolnák, ezzel a legóvatosabban kell bánnunk. Mellesleg szélmalomharcznak látszik az átruházhatóság követelése, mely még törvényes statuálás esetén se fog a gyakorlatban érvényesülni. Bacher vezérigazgató felszólalása többek közt azt a javaslatot is tartalmazza, hogy nyugodjék bele a gabonakereskedelmi érdekelttség a lisztre vonatkozó behozatali jegyek rendszeresítésébe, abban a reményben, hogy utóbb, ha ez megtörtént és ha a malomipar érdekeit nem érinti, úgy e rendszer a gabonára is kiterjeszhető lesz. A kérdésnek ezen formulázása ellen csak egy érdekelt foglalhat állást, és ez a fogyasztó, a kinek az érdeke és álláspontja talán a legfontosabb. A fogyasztó érdeke az, hogy olcsó kenyeret kapjon. Ez a termelő sérelme nélkül az által érhető el, ha a finom lisztkivitel lehetővé tesszük és az itt elért nyereséggel a kenyérliszt árakat leszállítjuk. Ha Strasser tanácsos által javasolt intézmény meghonosíttatnék, akár csak utóbb honosíttatnék is meg, mint a hogy Bacher vezérigazgató említette, a fogyasztónak mindenképpen kárára lenne. A fogyasztó érdekével szemben eltörpül a gabonakereskedelmi érdek, melyet Strasser tanácsos azzal indokol, hogy

a gabonakereskedők tőkeerős csoportot alkotnak, mely szintén érvényesülni kíván. A kereskedelem érvényesülése csak a legitim kereskedelem keretein belül jogos. Legitim a kereskedelem akkor, ha a termelőt, a feldolgozót és a fogyasztót egymáshoz közelebb hozza. A jelen esetben a gabonabehozatali jegyeknek Strasser tanácsos által javasolt módja a fordított eredményt érné el. Eltávolítaná a magyar fogyasztót a termelőtől és a feldolgozótól, mintegy kihúzná a fogyasztó lába alól a gyékényt, a midőn a gabonáját más vámterületre kívánja szállítani. Ezzel a fogyasztó meg lenne fosztva az olcsóbb kenyér lehetőségétől. Ha kiviszszük a búzáinkat, a priori megakadályozzuk finom lisztünk kivitelét, a melyet a vámkülföldi malom maga fog előállítani. Ha pedig a malom finom lisztjét kellő áron értékesíteni nem tudja, a kenyérliszt árában keres kárpótlást és a népelelmezést kénytelen drágítani. A kereskedelem vázolt törekvése tehát nem hozza közelebb egymáshoz a termelés és a fogyasztás tényezőit, hanem eltávolítja a magyar malmoktól a magyar gabonát, elzárja a magyar finom liszt elől a külföldi piacot és megfosztja a magyar fogyasztót az olcsó kenyérliszt reményétől. A kereskedelem ily kiváltsága nem jogosult. Ellenkezik a legfontosabb gazdasági érdekekkel és végeredményben csakis a speculációnak használ, annak a speculációnak, mely 7—8 millió métermázsa Ausztriába irányuló liszt kivitelünk dacára időnként lényegesen olcsóbbá teszi a gabonát Ausztriában a mi piaci árunknál és annak a speculációnak, mely a hajdani őrlési forgalom ellenségeit megteremtette.

A gabonakereskedelem vélt érdekeinek tehát ellene szegezhetjük a malomipar és a fogyasztás közös, valóságos érdekeit. A mezőgazdaság az előzetes liszt kivitel feltétele mellett kárt nem szenvedhet. A termelő jövedelme a gabonaár-niveau, egy fillérrel sem csökken, ha csupán a tényleg kivitt lisztben feldolgozott gabonát pótoljuk a behozatali jegyek útján. És last but not least legyen szabad utalnom a Németbirodalommal kötendő kereskedelmi szerződés problémájára. A megindult tárgyalások során oda kell törekednünk, hogy a lisztre vonatkozó behozatali jegyeket állíthassuk szembe a német őrlési forgalommal. Ha ezt elmulasztanók, ha liszt kivitelünk ezen egyetlen — legalább a közel jövőben egyetlen — piacát ily módon vissza nem hódítjuk, malomiparunkat csakugyan bénaságra kárhoztatjuk. Németország könnyen fogja fedezni erősen fejlődő malomiparának gabonaszükségletét; rendelkezésre állanak a szövetséges és semleges balkán államok és talán — ha a békekötés Bismarck szellemében fog megtörténni — az orosz gabonaexport is. A mi lisztünk quantité negligable lenne, annál is inkább, mert a netalán keveréshez igényelt aczélos magyar búzát Németország mai vámrendszere mellett tőlünk akadálytalanul beszerezheti. Minden tényező adva lesz,

hogy a német malomipar, mely már Svájcot meghódította, nem csak eddigi piacait monopolizálja, hanem saját vámterületükön is felvegye velünk a praemiumokkal támogatott, kitünő viziutakkal megkönnyített versenyt.

Mattekovits Sándor elnök berekesztve a vitát, megjegyzi, hogy az előnyök vagy hátrányok, a melyek a behozatali jegyeknek tisztán a malmokra való szorításával vagy a malmokra és a kereskedelemre való kiterjesztésével járnának, valamint az állásfoglalások bővebb kifejtést igényelnek. Sajnálja, hogy a kérdés nem nyert eldöntést, a társaság szívesen hozta volna közelebb egymáshoz az érdekelteket. Köszönetet mondva az előadóknak referatumaikért és a hallgatóságnak a fölszólalások iránt tanusított érdeklődésükért, bezárta a vitát.

* * *

A behozatali jegyek kérdésében, mint a vita eredményéből is látjuk, az érdekek erős ellentéte nem engedi egy egységes álláspontnak a kialakulását. A vita még sem volt eredménytelen, mert a kérdésnek az egyes érdekcsoportok szempontjából való tárgyalása ebben az időpontban helyénvaló volt.

Sz. L.

Vázlatok az erdélyi falusi társadalom fejlődéséről.

Az erdélyi falusi társadalom jelen kialakulását a mult idők állapotaiból kell helyesen megrajzolnunk. Lássuk tehát a történelmi *Tegnap* képét.

11 királyi városon, 13 taxás helységben, 3 nemes városon, 50 mezővárosban, 2.658 falun, 95 praediumban s 10 passuson magya, székely és szász földön laktak Erdély lakói. Valának pedig »jogos« nemzet három: magyar, székely és szász; *másfélék*: oláh, örmény, görög, zsidó, cigány; még ezeken kívül bolgárok: (Brassó, Alvincz, Borberek, Déva), oroszok (Csergeden, Bongárdon), lengyelek (Lengyelfalván), morvák (Alvincz), rácok, tótok, olaszok (Olasztelek) s néhány »svábok«. Így dicsekszik Kőváry (1847-ben kelt) Erdély statistikájában. Még szerencse, hogy ebben a rettenetes nemzetiségi kavardásban minden 23-ik fő *nemes* volt, tehát parancsoló magyar úr, a kik a többieket rendben tudták tartani, a mig maguk is rendben voltak! A nemtelenek közé tartoztak a honoratiórok, tisztviselők, polgárok, szabademberek, jobbágyok és zsellérek. A XVII. század falujában laktak még mint szabad kisbirtokosok a székely primipilusok és pixidáriusok, szabad szászok s szabad magyar polgárok, libertinusok (szabad oláhok), határszéli katonák és laktak továbbá *birtoktalanok*: jobbágyok, zsellérek, cselédek, zsidók, hontalanok (?) és cigányok. Sajátságos typus lehetett a dubiusnemesek, a melyekből 1770-ben Dobokán 269, Krasznában 119, Zarándban 20 és Kővárvidéken 65 stb. volt. Láthatja a szives olvasó, hogy ezen tételnél csupa meghalt megyéket sorolok fel — dehogymerném a ma is élő megyék akkori dubius nemesi statistikáját példa szerint felsorolni — csak úgy járnék, mintha a néhai való nagyméltóságú *Gubernium* rostájára önteném a jelenkor sok erdélyi méltóságos és kivált nagyságos alakját, bizony nagy százalék potyogna a »dubius« rostaaljába!

Erdély »aranykorában«, a független nemzei erdélyi fejedelemség idejében érte el tetőpontját a törekvőbbek nemes és főnemesi kiválogatódása; erre hadban, országos és udvari szolgálatban stb. ezidőtájt is törekedtek az ambíciósusak — de ingyen, sokszor egy család csak

becsületből toltá előre a sarját. A következő korszakban a fejedelmi süveget a gubernium, ítélőtábla, dicasteriumok szentháromsága viselék (fizetésért), a kormánypálczát legtöbbször a nagyszebeni generalcomman-dáns: az erdélyi fejedelem »Nagyságossága« a fizetett hivatali állások nyomán sok száz »méltóságos« részre parcellázódott. Ezek tulajdonosai révén a gyulafehérvári fejedelmi »udvar« is mintha kövenként szétszóródott volna Erdélyországban, mert ma is sok vidékén Erdélynek, kivált a jobbágyságok területén, a földesuraság szállását »Udvarnak« tiszteli a nép; a profán országúttól mélyen be az ősi szilfák alá húzódó lakását ma is »palotának« mondja, süveglevéve közeledik hozzá — habár már csak egy kéménye füstölög — de őt ott bizalmasan még Te-nek szólítják...

* * *

Ezen, ma már történelmi idők »udvarai« nemcsak a magyar politikai nemzeti életnek, ősi szokásoknak, traditio istápolásnak s ha kellett a makacs »nemakaromnak« is őrhelyei faluról-falura, de ezek a primae occupatióból származó »Udvarok« voltak irmagja, gerince a magyarságnak; istápolója, kenyéradója, védője és igazságtevője a falusi népnek, a milliónyi földmivelőnek. Az »udvar« adott neki földet, munkát, állandó keresetet, ez épített neki templomot, iskolát; hozott bele papot és mestert.

A népgondozás történelmi példáját olvashatjuk: Emericus Thököly Őnagyságának 1684-ben gazdatisztjei részére írott »Generalis Instructio«-jában¹⁾ 250. Némely jószágunkban lévén oly rendtartás, hogy annak egyrésze taxás vagy árendás, másrésze pedig *hetiszeres szolgálat* (robot) alá vagyon vetve, a szolgáltatást confundálni és a determinatiót violálni az árendások iránt (ugyanis egy hátról nem lehet két bőrt nyuzni). Vagyon ugyan szolgálatnak ideje az árendások részéről is, mely az urbárium-ban megíratott (mikor, mennyi ideig, minemű dolgokra rendeltessenek), azért őket Kegyelmességünk iránt való ritusokban, ususokban megtartván, többre ne *impediálja*, se agraválja. A kiknek pedig rendes szolgálatjuk vagyon is, azokat sem akarjuk, hogy enertáltassanak, hanem úgy szolgáltatassék udvarbiróink jobbágyainknak, hogy élehetlenül ők is ne maradjanak«...

»Jobbágyaim szolgáltatásaiban igen megkívántatik a serény vigyázás és mindenkor körülöttök léte, mivel úgy lehet meg, ha mindenkoron *józanon él udvarbiróink*. A szegény emberek szavát mindvégig csendesen meghallgassa, azt megértvén, a miben kívántatik és illendő léssen tehetsége szerint oltalmazza, segítse, előle el ne nógassa, kergesse, magát szép csendesen, emberségesen viselje«...

•Akárminemű rossz gazda is legyen némely ember és a jószág igazgatásához, jobbágyok szolgáltatásához se tudjon semmit is, mindazonáltal tiszteink az olyanokat a *gazdag dátumért*: ispánnak, kit pallérnak, kit egynek, kit másnak választanak

¹⁾ Közli Lehóczky Tivadar a »Magyar Gazdatársadalmi Szemlé«-ben.

maguk mellé, az olyanok pedig a szegénységet huzzák-vonják, magukat töltik, jobbágyainkat fogyasztják. Azért ezután semmi rendbeli tisztet maga mellé ne tegyen prefectusunk hire nélkül, olyan *nadály*természetűek ellen inquisitio perogáltassék.»

Ime a 230 év előtti Magyarország egyik legnagyobb földesura, akkora sociológiai érzékkel instruálja gazdatisztjeit, hogy a mai törvényhozásnak is becsületére válnék. De az iménti idézetek jó példák arra is, hogy modern társadalomkutatóink öserejű stílusú magyar forrásból is merithetvén: a mai helyzet megítélésében kevésbé fognak tévedni.

A magyar föld egy darabját szinte a magáénak mondhatta a középkor parasztja is (ha ugyan a robottal, dézsmával, tizeddel, árendával, taxával, kemencze-zabbal stb. nem maradt adós!) — sőt sok vidéken a *nagybirtokossal együtt* földközösségben volt a parasztrend és pedig vagy közösen használták az összefüggő legelőt, erdőt, 1—2 évenként „nyilas“ sorsolással váltakozva használta az úr és paraszt a felparcellázott, de.összefüggő szántóföldet és kaszálót. Ezért érezte a magyar paraszt mindenkor ott, hogy ő nemcsak jobbágy, de ép olyan magyar, mint akár Töhötöm vezér maradékai. A honszerző hét vezér mindjobban szaporodó utódai öröklött elsőbbségek, ügyességek és „politika“ révén századokon át mind több és több „nyilat“ huztak ugyan a közös földből az időszakos földosztáskor — kivált ha háborúk, tatár- és török-dulások, embervészek nyomán megritkásodtak az emberszállások — de a nemzeti földközösség még a jobbágyszabadítás, az urbarium-rendezés után is sok faluban megmaradt mai napig is — elpusztíthatatlan földbirtoktörténelmi tanuja azon jogfelfogásnak, hogy a magyar földhöz minden magyarnak joga van, ha ezt a jogot fel nem adta. Még a jobbágyi leányágon is van nyoma a földhöz való jognak: éppen a fent idézett Thököly-féle „Instructióiból“ olvashatjuk: „ha a megszentelt jobbágyinak posteritása in virili seminével masculino sexu nem volna, leányágra mennyi résznek kelljen deveniálni vagy excindáltatni — praefectusunk elintézi“ — csak igen halkán és közbeesőleg merem vallani, hogy a „Tripartitum“ nem is acceptálná a mai bankokat, pénzüzeteket stb. földbirtoktulajdonosokként!

Ez a földközösség volt a jobbágyos vidékeken alapja a földesúr és paraszt socialis együttérzésének, egymásrautaltságának. Meg volt ez a *szabad székely és magyar községekben* is, a hol ugyan már egy-egy domináló földesúr helyét 4—5 királybíró s duló ivadék, utóbb gubernalis consiliarus maradék versenyzett a fenhatóságért, de versengtek a körülök lakó „szabadok“ jóvoltáért, közbecsüléséért bizonyos nemesses demokrata (?) elv alapján, melynek egyik curios kimondása volt pl. Udvarszékelyen, hogy Fiátfalván felül sem a csuka, sem a báró meg nem él!“

A „Szász föld“ népe egyenrangú polgár lévén eleitől fogva,

a földközösségen túl ez az egyenlőség volt a socialis együttérzés alapja, ennek mindenkori irányítója, respectált támasza volt a *közös egyház*. Ezen három factor consequens együtthatásából keletkezett az erdélyi szászság minden kulturális, társadalmi, közgazdasági intézménye, a melyek révén ez a társadalom ma is olyan tömör, folyton fejlődő egység — hogy a Magyarbirodalomban példát mutató lehetne — ha ugyan a 20–25 év óta fellépett „egy gyermekrendszer“ meg nem gyengíti majd!

* * *

Idővel az erdélyi fejedelmi süveg játéklapdája lett a bécsi és stambuli udvaroknak, végül is elpihent a „Schatzkammerben“ — jött helyette a „bécsi cursus“; a kancelláriával, guberniummal, dicasteriummal, határőrséggel — no és a sóhivatallal, ámbár ezt már régebben a fejedelem önagyságaik is kitalálták. Tehát ok új elem özönlött be Erdély társadalmába, a városokból még a faluba is. Mindjárt a bécsi cursus elején sok megrendült nemes úrnak nagyon jól fogott egy kis királyi hivatal; ide törekedtek a városi polgárok, falusi szabadok, „vendégek“ irástudó utódai is (miután a nemesi vármegyékben és székely székeken eddig szóhoz se jutottak), a különböző királyi kancelláriákon alakult ki az új középosztály; ez til-túl meglépesedve, nyugdíjba kerülve, renesáta az elhagyott falusi curiát. Ám a „méltóságos“ consiliarus úrban minden nyugdíjazottsága daczára már csak az új módi hivatalnokot látta a társadalom, bizalmatlanná lett hozzá. Kivált, hogy segített előkészíteni a Mária Terézia-féle urbáriumot: nyomban szétváltak az érdekek, úr és paraszt nem hagyta a magáét, a traditionalis magyar társadalmi együttérzés megrendült...

Talán rettentő összeütközések szülője lett volna a régi és újkori társadalmi és gazdasági irányok ellentéte, ha a nyugateurópai népek forradalmaiból nem tanult volna sok bölcseséget a magyar. A francia szabadságharcz vérözönéből idehaza már csak a 40-es évek tintaözönű eszmeharcza szivárgott le csendesen, de termékenyítőleg, kiegyenlítőleg hatott: mert megteremtette az „egyenlő jogok“ szent esztendejét, az 1848-at!

* * *

Ám térjünk vissza az erdélyi falusi társadalomhoz. A szabadságharcz után az erdélyi falun is egy új fogalom, a „muszáj“ jutott uralomra. Az utolsó pozsonyi dieta túlliberális eszmei kilendülései után talán szükség volt ezen sokszor keserves factorra, mert az előző századbeli *vezető elemek* vagy absentáltak (ki Bécsben, ki Kufsteinban), a nemeses

urak pedig a Nyárád és Küküllőmenti, most már bezárt kapujú portákon; -- az egyenlősített, felszabadított, birtokhoz, örökös vagyonhoz, joghoz juttatott népmilliók azonban magukra hagyottan történelmi vezetők nélkül a teljes szabadság élvezetében majdnem elvesztek. Ám jött a „muszáj“ és jött a fináncz! Mert a míg az osztrák politika ritkán volt szerencsés, -- administrálni annál jobban tudott a — muszájjal. Ezzel és a 48-as magyar törvények szellemében megteremtette igazságos kezelést a földvagyon és jogok elkülönítését, szabályozta és autonomizálta a községi életet, vigyázott a birtokközösségek egyenlő kihasználására, modernizálta a közerőt, azzal pompás utakat, hidakat, falusi épületeket stb. emeltetett --- „mert instállom megparancsolta a német, megcsináltuk és ma is hasznát látjuk“. Így mesél nekem „Están Bá“ a „muszáj“ legendájából, a ki az időtájt husz éves volt, a mikor Bach urék közmunkára kihajtották. A másik factor „Financia“ istennője volt! Ez szülte egymásután az adótörvényeket, ezek hatása alatt megtanult az újmódi földesgazda mélyebben szántani, sűrűbben kapálni és saját, örökös földesekéjét megszeretni. Hiszen abból a lehető szorgalommal, folytonos tanulással mind több és több pénzjövedelmet kellett kiteremteni, mert már nem állott a háta megett a földesúr, a ki rossz esztendőben elengedte a dézsmát, a tizedet, a taxát stb. A „muszáj“ révén megtanult a paraszt a magáiban robotolni. Ám új adók keletkeztek az elmaradott ország közjövedelmeinek kiegészítésére, az új parasztbirtok még nem győzte, a kiscgazda ki nem használt munkaerejének csakhamar lelt új teret, azaz régi ismerős földeken a jobbágy nélkül maradt nagybirtokon fogott munkába mint zsellér, napszámos, szakmányos — sőt mint árendás. És ezen a ponton még egyszer érdek- és társadalmi közösségbe jut az úr és a paraszt. A 60-as évek magyaros lendületű álmódzó korszaka ez. Mindenki hazatér a faluba, megszeretik az emberek egymást, a földet, a gazdaságot: csinositják a falut szervezetében, *szereány* intézményeiben, gazdasági berendezkedéseiben.

A falusi paraszttársadalom az absolutismus keserves húsz esztendejében nemcsak az önálló határművelést, korlátozás nélküli vagyonszerzést tanulja meg, de megszokja és kifejleszti saját közös társadalmi és községi politikai életét, sőt utóbb a „voks“ révén nemzeti factornak érzi magát. Ezzel ellentétben a középosztály begubózódott, a „német világba“ kifelé nem tudott vagy nem akart érvényesülni, magángazdaságát a szakmányos és árendás feles birtokművelési rendszer mellett nem fejleszthette. A modern terhek, az új adók az ő vállait még jobban nyomták — a közélet fellendülésével új szükségletei támadtak — a 60-as évek patentirozott gazdasági egyleti tömörülések inkább a politikai álmódzások tükörszínhelye volt s nem a gazdasági fejlődést tanulták benne:

a „Hitel“ című könyv tanulmányozása divatba jött. Az „új alkotmány“ (1867) beköszöntével feléledt a vármegye; annak fizetési tiszti és hivatalnoki székébe beülni már nem derogált a köznemesnek, sőt gombamódra keletkezvén az állami hivatalok, oda is a curiákból özönlött a birtokos, megkezdődött a falusi középosztály új absentismusa, megint hivatott vezető nélkül maradt a falu. A curiákba beültek a feleskézre dolgozó „ispánok“, az örmény bérlők és zsidó árendások stb., kik már nem sokat törődtek a saját érdekeik miatt a falusi kiegyenlített társadalmi összműködéssel. Már csak a kaláka maradt meg a régi világból, meg a zsellér.

Mindenki magának dolgozott már ezután, mástól segítséget nem remélhetett, sőt minduntalan kellett védeni érdekeit embertársai önzése ellen. Megindultak a perlekedések, ebből egy új osztály, a modern „prókátorság“ nőtt ki. A váltó révén a hiteligenyek fajultak el mindjobban. Az emancipáció révén a régi becsületes „házi zsidó“ intézményét tette tönkre a kazár bevándorlás. Felburjánzott a korcsmaipar. Ennek nyomán az időközönkénti „kortes-kampány“ forgószélként rontotta a falusi közéletet. A sok szegény ember szegényebbé lett, a kevés gazdag ember mindjobban gyarapodott és szomorú vergődésben elérkeztünk Mikszáth Kálmán ama képzeletbeli helységébe, a hol a bizonyos gróf Kozsibrovszki a főispán. Ez viszi socialis tanulmányútra Szurdokujhelyre az író.

»A mi a várost illeti, barátom — így beszél a grófi kalauz — az éppen olyan mint *Deák Ferencz* által említett lónak a teste, mely a »Lóbetegségek« című könyv címlapján van kipingálva, vonalakkal felosztva, számokkal megjelölve, *egyes tagokon előforduló betegségekkel*. De azt mondta, hogy ezek a betegségek megvannak talán a világ valamennyi lovaiban, de egyetlen lóban nincsen meg. Ebből csak az látszik amiceze, hogy Deák nem főpánkodott Szurdokujhelyen, mert itt megvannak az országban előforduló összes betegségek. Megvan a pauperismus, a földéhség, a töke túltengése, megvan a socialismus, az obstructio iránti szimpatia, az úr elleni gyűlölet, a bigotismus, csökönyösség, maradiság stb.«

Áldom emlékét az istenadta legmagyarabb írónak, hogy az ő szavaival vázolhattam a *Tegnapot*. Az Szurdokujhellyel és Kozsibrovszki-val együtt — hál' Istennek! eltűnt.

A 70-es évek végén még fellobbannak a politikai contrastok sovén lángcsóvái, azonban a gyulások nyomán maradt hamurétegekből a munkakészség növénykéi csiráztak ki mind sűrűbben. Nagyban tervezett s dolgozott az Állam, a Vármegye, a városok, egyesek vasutak, utak, épületek, posta, távirda fejlődött ezen közgazdasági gyűjtősinórok révén még az erdélyi vidéki élet is megmozdult, a közlekedés szülte új eszközökkel s módokkal „mélyebben kezdtek szántani nemcsak a mezőn, de

de az elmékben is. A collegiumok kapui mind több harisnyás diákot nyelnek el, a kiket a nadrágos urfiak szeretettel fogadnak s észre se veszik, ha a székely fiú beneficiumokért kiszolgálván őket, éjjeli tanulással az iskolapadban első helyre kerül. A 80-as évek egyenlősítő liberalismusa ilyen naiv milliőből indul meg Erdélyszerte és ez csakhamar megszülte a mindenkit befogadó modern közrobot szellemét.

Ma is vannak még számozott sötét parcellák a falusi társadalmi élet képén, de csak individualis esetek: itt ritkábbak, ott sűrűbbek — de nem lepnek el rétegeket, csoportokat a bajok — s a falusi barázdából szemlélve az életet, vallom ezt, még az erdélyi *nemzetiség* kérdés szempontjából is.

Ma a földbirtok megőrzése, szeretete, a lankadatlan földmivelés: a conjuncturák kényszerítette vagyonszerzés látszanak a falutársadalmat mozgó elemeknek. Lehet, hogy ezenközben sok falusi ember megfeledkezik községének, embertársainak jóvoltáért, néhányan a könnyebb ösvényeket keresik, mások el-elmaradoznak a nehezebb lejtőkön, de a falu gazdanépe már a háború (1914–15.) előtti évtizedben mintha egész tömegében a „kereső“ utakra s munkamódokra látszott megmozdulni, a háború időszakában pedig meglátta a »több és jobb termelés« feltételét: az új században Isten segedelmével millió mélyebben szántott barázdán át előbbre viszi majd Erdélyország sorsát.

Csérer Lajos.

Mezőgazdaságunk helyzete és feladatai a háború után.

Az európai nemzetek általános háborúja és döntő mérkőzése, melynek már majdnem két év óta álmélkodó és elborzadó tanúi vagyunk, nemcsak a csaták mezején követelt sok véres áldozatot, hanem a népek termelési, értékesítési és fogyasztási viszonyaiban is nagy zavarokat és átalakulásokat okozott. Alig hihető, hogy a bekövetkezett változásoknak csak muló hatása lesz s hogy lassankint minden visszatér a rendes kerékvágásba, inkább arra kell elkészülve lennünk, hogy a világháborúnak nemcsak politikai téren, hanem gazdasági tekintetben is, kitörölhetetlen nyoma marad a népek életében.

Egyik legfontosabb változás, mely már is nagyon érezhető, a munkabér általános és nagymértékű emelkedése, a minek a munkások számának megfogyása, az életigények emelkedése és a nagy drágaság miatt, természetesen be kellett következni s a mi bizonyára nem lesz muló jelenség, mert a békeidőben sok mindent pótolni kell, a mit a világháború által követelt végső erőfeszítés miatt, jobb időkre kellett elhatalasítani, sok szükségletet egyszerre kell kielégíteni, a mi vagy anyag, vagy munkaerő, vagy pénz hiányában a háború alatt nem volt teljesíthető. Mindezek elvégzése kikerülhetetlen lévén, a munkabér a békekötés után, minden valószínűség szerint, még inkább emelkedni fog és bár sok munkáskéz felszabadul, egyhamar nem is fog leszállni oda, a hol a háború előtt volt. Ezzel számolni kell és jó szívvvel bele is lehet nyugodni, mert úgy az élelmi, mint a ruházati cikkek és egyéb elsőrendű szükségletek ára most is igen magas és az lesz a békekötés után is, mert ezekre akkor is égető szükség lesz, tehát hirtelen csökkenő munkabér a munkásosztály részére elviselhetetlen helyzetet, valóságos nagy nyomort jelentene. A munkabérek gyors csökkenése veszélyes is volna nemzetünkre, mert ha a munkás meg nem kereshetné, a mire szüksége lesz, a háború miatt félbemaradt kivándorlás azonnal megindulna és pedig annál nagyobb erővel, mert sem a mezőgazdasági sem az iparos munkások most pénzben nem látnak hiányt; sok munkáscsaládnak elég megtakarított pénze van, tehát a kíván-

dorláshoz szükséges utiköltség és költőpénz hiánya nem képezné a kivándorlás egyik akadályát, mint régebben.

A legbiztosabb s talán egyedüli mód a tömeges kivándorlás megakadályozására, ha munkásainknak itthon állandó munkát, jó keresetét és tisztességes megélhetést tudunk biztosítani; csak így bírjuk az amerikai munkapiacok versenyét valamennyire ellensúlyozni. De ha a magas munkabér elkerülhetetlen. sőt nemzeti érdekből kívánatos is, kell hogy a békekötés után oly virágzó iparunk és földművelésünk legyen, melyek ezen jó munkabéreket nagy számú, jól fizetett munkástömegeknek hosszabb ideig biztosíthassák. Az ipar, kiváltképen a gyáripár tekintetében, nincs kétségem az iránt hogy munkásait a háború befejezése után is jó fizetéssel, állandóan foglalkoztatni tudja. Biztató jelnek tekintem erre nézve, sok nagyobb vállalatunk és az azoknál érdekelt pénzintézetek, jelentékeny háborús nyereségeit, nagy összegű megtakarított és félretett tőkéit, fényes mérlegeit, részvényeik értékének és árának gyors emelkedését és mindezekben felül azt a keresletet, mely a legtöbb ipari cikkben, a készletek jelenlegi megfogyatkozása okából beállott hiányok pótlása, az ezekben való szükségletek sürgős kielégítése miatt, a legnagyobb valószínűség szerint be fog következni. A gyári munkások és iparossegédek tehát teljes biztonsággal számíthatnak elegendő munkaalkalomra és rendes, jó keresetre. A mezőgazdasági munkások kereseti viszonyainak kialakulása már jóval bizonytalanabb. Hogy a magasabb bér követelése részükről már most is és a háború befejeztével is jogosult, azt mindenkinek be kell látni. Nem azért, mert a munkások száma megfogyott, munkaereje megcsappant, mert ez nem ok, hanem csak alkalom az általános béremelésre, hanem azért jogos a magasabb munkabér, mert a legszerényebb életmód mellett is az életfentartáshoz szükséges javak árát és értékét, a háború teljesen felforgatta és a megsokkottól teljesen eltérő viszonyokat, egészen új helyzetét teremtett. Ezer a szerencse, hogy a gazdasági cselédek, átalosak, a hónapszamosok, arató, cséplő és más részes munkások, bérüknek túlnyomó részét természetben kapják, ezt a régi jó szokást földművelésünk minden ellenkező törekvés és izgatás ellenére is megtartotta. Tehát a mely béres ezelőtt tizenkét vagy tizenöt köből búzáit és 30 vagy ötven kilogramm szalonnát kapott élelmére, most is annyit kap és annyit fog kapni ezután is, bár annak értéke most sokkal nagyobb; tekintet nélkül arra, hogy milyen lesz a termés; az aratást és cséplést pedig éppen úgy részért fogják vállalni mint eddig. Azonban a ruházat, fehérneműek, csizma és az öltözködéshez tartozó egyéb cikkek ára oly óriási módon emelkedett, hogy a gazdasági munkás eddigi pénzbérekből azokat magának és családjának meg nem szerezheti. Régebbi munkáimban többször említettem, milyen

takarékos és igénytelen a szegény ember ruházata tekintetében. Tíz évre számít egy öltözet ruhát, tehát annak árát, ha háztartásáról számadást készít, tíz évre elosztja. Esküvő ruhája, melyet vasárnap és ünnepnapokon, családi összejöveteleken, lakomákon, vagy ha az urakhoz megy a hivatalba, vagy mikor új gazdájához bealkuszik, magára vesz, igen soknak egész életén át eltart.

Munka közben valami régi ruhát vesz magára, ez bizony nagyon ütött-kopott, sokszor folt-folt hátán van rajta, ha végképp felmondja a szolgálatot, vesz az ócskásoknál másikat, vagy pedig a mint mondani szokás, „ócska zsákból új nadrágot csinál.“ De lábbeli minden munkásnak kell minden évben legalább egy pár új csizma és még egy pár fejelés is. Egy pár jó új csizma ára a feljebbvaló esztendőben 5 frt volt, enynyit adott a gazda cselédjének csizma helyett akkor is, mikor annak az ára mindinkább emelkedni kezdett és azt jóval meg kellett toldani, a háború előtt 16—20 koronáért lehetett kapni egy pár jó csizmát; a fejelés csizmát a cseléd a maga pénzéből vette. Jelenleg nyolczvantól száz koronáig váltakozik egy pár csizma ára, de szerencse, ha ennyiért is jót lehet kapni, a melyik egy télen eltart; tudok rá esetet, hogy lelkiismeretlen csizmadia és boltos szegény cseléd embereknek papirostalpú csizmát adott el nagy áron, mely két heti használat után teljesen szétmállott. A gazdasági cseléd pénzére, melyből magának és családjának a ruházatot beszerezni szokta, a háború kitörése előtt kigazdánál, hol a cseléd általában többet szokott dolgozni, évenként átlagosan 200—240 korona volt, uradalmaknál csak 100—120 korona. Ezt a bért tehát, mind elköltheti csizmára és akkor még egyéb ruházatára semmi sem jutott; tehát még miből ruházza fel feleségét és aprós családjait. Szegény ember feleségének és gyerekének télen csizmát kell viselni a hideg és nagy sár miatt, pedig egy pár női csizma 70—80 korona, egy pár czipő 40—50 korona, egy pár papucs 15 korona, kis gyermeknek való csizmát sem lehet 50—60 koronán alól kapni.¹⁾ Nagy az elégedetlenség a miatt, hogy a legszükségesebb ruházatkodási cikkek ára nincs szabályozva, mert a nép tudja, hogy nemcsak a nyers anyag ára emelkedett, hanem hogy a gyárak és mesteremberek is túlságosan nagy munkabért számítanak. Hallottam, hogy még mikor olcsóbb volt a lábbeli és egy pár női czipőért harminczhat koronát kértek, egy szabadságolt katona másfél nap alatt készített hugának egy pár czipőt, melyhez 19 korona árú bőr és egyéb hozzávaló kellett. Még évtizedek múlva is emlegetni fogják az ilyen eseteket és méltatlankodva beszélnek el a leg-

¹⁾ 1916. május hónapja óta, a mikor ezeket irtam, a csizma ára kétszeresére emelkedett; jelenleg egy pár jó csizma ára százhatvan, száznolczvan korona.

szegényebb osztály nagy sérelmét, mert a példabeszéd szerint: „nem felejtí kigyó farka levágását.“ Ezekből könnyen el lehet gondolni, milyen béreket fognak kérni a legközelebbi felkérdezések alkalmával, mikor a gazda megkérdezi cselédjétől, kikkel meg van elégedve, hogy maradandók lesznek-e; a kinek dolgát nem szereti, azt nem kérdezi meg s az hallgatagon tudomásul veszi, hogy más hely után láthat. A gazdasági cselédeknel és részesekeknel még rosszabb helyzetben vannak a napszamosok és kubikusok, s minden oly földműves munkás, ki nemcsak ruházatát hanem élelmét is pénzen veszi, az ő életfentartásuk még inkább megdrágult, és munkabérüknek is ehhez képest kellene emelkedni. Kérdéses azonban, hogy földművelésünk jövedelme és a mezőgazdák anyagi helyzete, a magas munkabér fizetését megbirja és megengedie-e? Mert a földművelés állapota koránt sem olyan rózsás, mint ahogy az el van híresztelve, a gazdák sok régi bajjal és újabb nehézségekkel küzdenek. Helyzetük megítélésénél tekintetbe kell vennünk, hogy már a fegyveres harc kitörését megelőzőleg, hosszú idő óta folyt a vér nélküli, de éppen oly pusztító gazdasági küzdelem, melynek káros hatását és a velejáró nagy bajokat és terheket, a magyar gazda is már évek sora óta keservesen érzi. A törlesztéses, jelzálogos kölcsönök folyósítása hosszú idő óta megszakadt és csak időközönként lehetett ilyen kölcsönöket a rendes viszonyokhoz képest hallatlanul kedvezőtlen feltételek mellett kapni. Még súlyosabban nehezedett gazda közönségünkre a vidéki pénzügyek nehéz viszonyai következtében az új kölcsönök adásának beszüntetése, hitelmegvonások, nagyarányú törlesztések kivánása és a megállapodásoktól eltérőleg, jóformán tetszés szerint számított magas kamatláb. A pénzügyi bajokhoz még hozzájárultak a gazdálkodás kedvezőtlen eredményei is; mostanában egy év sem múlt el nagyobb gazdasági csapás nélkül.

Általában el lehet mondani, hogy a háborús években a könnyű munkálattal és a partos jó földek kivételével a gabonatermelés a magas árak mellett sem volt valami nagyon haszonhajtó; az elemi csapások, a drága munkabérek, a munkáltatási viszonyok kedvezőtlenlége, melyeket a rossz időjárás gyakran hátráltatott, oly költségessé és nehezzé tették a földművelést, hogy igazán csak a legnagyobb igyekezet, az igazi kötelességérzet és az a törekvés, hogy a gazdasági harcban is sikeresen megállhassuk helyünket, tette lehetővé, hogy szántóföldjeink legnagyobb része mégis be van vetve és ha az érés idején valami csapás nem éri ismét a vetést, ez évben is közepes termésre számíthatunk. A gabonatermésnél jóval több jövedelmet adott a háború ideje alatt az állattenyésztés: az olyan gazdának, kinek sok jószága volt, különösen ha annyi kukoriczája maradt, hogy sertéseit meg tudta hizlalni, szép be-

vételei voltak, a kik pedig marhakereskedéssel foglalkoztak, úgyszintén a sertéskereskedők és hizlalók sok pénzt kerestek a háború alatt. Nem szabad azonban a rendes gazdálkodás jövedelmét az alkalmi hizlaláson és a hadsereg számára való vágómarha szállításán elért haszonnal összevetésztetni. A magas jószágárak egyfelől, a nagy munkabérek és a munkáshiány másfelől, sok gazdát rábirt jószágállománya nagy részének, különösen fejős teheneinek eladására. Sok haszonbérő, kinek szerződése lejárt, nem ujitotta azt meg, hanem pénzzé tette élő állatait és gazdasági felszerelését. Más haszonbérők és köztük hir szerint egyik jelentékeny pénzintézet is, mely nagyterjedelmű földbirtokot bir haszonbérben, felhagytak a szemtermeléssel s a haszonbérelt földet legelőgazdasággá alakították át. Így magyarázható meg, hogy a jó eredmények és az elért szép haszon ellenére is, milyen nehéz most haszonbérbe adni a földet, mert még a kinek van is haszonbéres földje, azon jár az esze, hogy tudna attól szabadulni és a haszonnal visszavonulni, nemhogy új haszonbérletet venne ki, melynek felszerelése most rengeteg pénzt nyelne el. Ezen körülmény és az, hogy a földre olcsó törlesztéses kölcsönt kapni nem lehet, magyarázza meg, hogy ámbár mindannak, a mit a föld terem és nevel, nagy ára van, a föld ára nem emelkedik és alig lehet a földet eladni vagy haszonbérbe adni. Ki vesz most földet? Ezt hallani gyakran az egykor földéhes gazdáktól; belefáradtak a gazdálkodással járó bajokba és gondokba, a cselédekkel való vesződésbe, mert nem győzik azok követeléseit teljesíteni, nincs kedvök a gazdálkodás folytatásához szükséges mindenféle cikk, vagy tárgy sokszoros túlfizetéséhez és megelégték a hatóságok gyakori beavatkozását gazdasági ügyeibe. Ki vesződjön a földműveléssel, mikor néhány darab megvett vagy meghizlalt jószágon jóval többet nyerhet és sokkal rövidebb idő alatt, még hozzá sokkal kevesebb kockázattal. Mikor nincs sem kellő számú munkás, sem elegendő igavonó jószág, gazdasági épületeink dűledezőben, gazdasági eszközeink, szerszámaink lerongyolva s nincs a ki kijavítsa, műtrágyát nem lehet kapni, az istálló trágyát nem lehet kihordatni a földre, mikor az időjárás is mintha ellenünk esküdött volna. Mindamellett, hogy a gazdák jószágból sok szép pénzt láttak és hogy sok haszonbérő és hizlaló meggazdagodott a háború alatt, a mezőgazdaság helyzete még sem egészséges és földművelésünk nem a fejlődés, hanem talán inkább a hanyatlás útján van. Ez egyrészt természetes következménye a háborúnak, mert hiszen a legjobb munkások katonai szolgálatot, vagy hadi munkát teljesítenek, a gazdálkodáshoz szükséges eszközök és anyagok csak nehezen és drágán kaphatók. Földművelésünk hanyatlásának másik főoka a mezőgazdaság jövőjében való bizalom hiánya; a legtöbben azt hiszik, hogy a háború után olyan nagy ár-

hanyatlásnak kell bekövetkezni, úgy a gabonaneműek, mint különösen a jóság árban, mely végzetes lehet a gazdálkodókra nézve. Kockázatosnak tartanak tehát minden újabb befektetést, javítást még azok is, kik a gazdálkodást folytatják és nem hagytak félbe vele. A földműveléssel járó költségekre nézve tájékozással szolgálhat a 2.560 □-öl területű házi földek bemunkáltatási költsége, mely földeket az örökváltság idején a házak után osztottak ki és melyek tulajdonosai gyakran olyanok, kiknek más földjük nincs és gazdálkodással egyébként nem is foglalkoznak, tehát pénzért munkáltatják.

Ezen földek megmunkálásához szükséges :

Búzavetőmag 1·5 mázsa értéke páczolással együtt	= 60 K
Szántása és egyszeri fogasolása hatóságilag szabályozott árban	= 60 „
Bevetése és elboronálása hatóságilag szabályozott árban	= 15 „
Learatása, keresztberakása és felgereblyézése	= 34 „
Elcséplése a géptulajdonos által szakmányban	= 45 „
Összesen	= 214 K

Ha 10 mm. búza termett rajta, melynek értéke volt 360 K, maradt a költségek levonásával 146 K, a miből a közterhekre 26 K-át számítva, marad 120 K, a mi a föld 4⁰/₀ kamatozásának felel meg, miután ennek folyó ára legkevesebb háromezer korona; ez tehermentes földnél van így, ha adósság van, attól 4⁰/₀-nál magasabb kamatot kell fizetni és így a befektetett tőkére még kevesebb jövedelem marad. A szalma-termés értéke nincs számításba véve, viszont a föld megtrágyázásának, a búzakeresztek összehordásának és a termés hazahordásának költségei sincsenek számítva. Ezen számadás azonban csak középtermes esetén áll, de hátha nem terem, mint például ez évben is sok helyen öles víz volt rajta május derekán. Megemlítem még, hogy ha az aratás nem szakmányban, hanem pénzért történik, még többbe kerül, megbízható feljegyzések szerint, a múlt évben 15 kis hold föld learatása aratógéppel és a termés elcséplése 875 K-ba került, ennyi volt tisztán a napszám, az aratógépre és a lovak munkájára és abrakjára semmi sem volt számítva. Hihetetlennek látszik, de mégis úgy van, hogy a kisbirtokosnak az aratás és cséplés akárhányszor elviszi fele termését, még ha részesekkel arat is, mert a cséplőgéphez a részeseken kívül szükséges munkásokat neki kell adni. Általános az a vélemény, hogy ha katastralis holdanként hat mázsa búza terem, azon a mostani árak mellett sincs a gazdának egy fillér haszna sem.¹⁾

¹⁾ Sajnos, hogy a magyar Alföld több helyén ennél jóval kevesebb az 1916-ik évi átlagos búzatermés, különösen a kisebb gazdaságokban; kétségtelen, hogy itt az idén a gazdák nagyobb része a búzatermelésre ráfizetett.

A földbirtokot házilag kezelni, különösen olyan tulajdonosnak, ki nem lakik rajta, mindig nehezebb, haszonbérbe adva pedig a földbirtok értékéhez képest igen keveset jövedelmez. Egyik igen jó minőségű 1.300 magyar hold területű földbirtok, melyet a háború előtt könnyen el lehetett volna adni holdankint ezer koronáért és melyet 500.000 K jelzálogos törlesztéses kölcsön terhel, holdankint 25 koronáért van haszonbérbe adva, tehát 32.500 koronát jövedelmez, melyből a jelzálogos teher törlesztési részleteire kell évenként 27.000 K, adókra és egyéb közterhekre 1912-ben kellett 5.200 K, tehát 800.000 K után, mely összeggel a birtok többet ért a rajta levő adósságnál, maradt volna évenként 300 K tiszta jövedelem, ha időközben az adó és az ármentesítési költség alaposan meg nem szaporodott volna. A birtok tíz esztendőre volt haszonbérbe adva, melyből még négy év van hátra, bizonyosnak tartom, hogy jóval drágábban lehet majd haszonbérbe adni, de az még bizonyosabb, hogy egy évtizedig nem jövedelmezett semmit, sőt most már ráfizetéssel jár és az is kétségtelen, hogy a ránk következő esztendőkből a közterhek még inkább emelkedni fognak. Hozhatnék fel sok más példát, haszonbérbe adott és házi kezelésben álló birtokokról is, bár a házi kezelésnél a jövedelem változó, ahhoz képest, hogy a termés mint sikerül és így pontos adatokat bajosabb megszerezni és összeállítani. De közbeszéd tárgya, hogy egyik-másik házi kezelésben levő nagybirtok milyen keveset jövedelmez, úgy hogy milliókat érő gyönyörű birtokból a tulajdonosnak rosszabb esztendőkből alig marad valami tiszta jövedelme és a kegyetlen, de találó szólásmód szerint, mely ilyen birtokokról keletkezett „majd éhenhalóvá lesz rajta“.

Hogy milyen nagy a földbirtok adóterhe, annak igazolásául felemlitem, hogy Szentés város 68.000 kat. holdra terjedő határában, melyből csak 51.000 kat. hold a szántóföld, de ebből is igen sok gyengébb, szikes, homokos, belviznek kitett és vegyes föld van, tehát nem sorozható a legjobb földek közé és a földadója nincs is túlmagasan megállapítva, átlag minden kat. hold földet 8 K 20 f adó terhel, mert a földadó után még 200% más adó is számítandó. Ezen kívül minden hold földre még 3–5 K ármentesítő társulati járulék esik. Kisbirtokosnál az ártéri adót, továbbá a II. oszt. kereseti adót és járulékait is tekintetbe véve, egy kat. hold föld évi adója 12, sőt 16 koronára is felmegy. Ez pedig csak a jelenlegi állapot, hogy a háború után mi lesz, azt kiszámítani sem lehet. A dologban az a legszomorúbb, hogy az állami adó legcsekélyebb emelése is, minthogy az után annyi mindenféle adó van kivette és még oly sokféle várható, a mit százalékos arányban egyszerűen csak kirónak a földre, a földbirtok újabb súlyos megterhelését jelenti. Ily körülmények közti a mostani ellenséges és semleges gabonatermelő orszá-

gok versenyével szemben feltétlenül szüksége van mezőgazdaságunknak továbbra is legalább a jelenleg érvényben álló védővámok változatlan fenntartására, bár a gabona értékének nagy emelkedése miatt azok aránylag sokkal csekélyebb védelmet nyújtanak az idegen gabona beözönlése ellen, mint a világháború előtti időben. El sem tudom képzelni, hogy gazdáinkat, Oroszország, Románia vagy Argentína, Kanada és az északamerikai Egyesült-Államok versenyének védelem nélkül kiszolgáltatassuk, holott ezek kezdetleges viszonyok között, olcsóbb és sokszor majdnem ingyenes földön, többnyire olcsóbb munkaerővel termelnek, míg a magyar gazda annyira meg van terhelve adóval, hogy tulajdon földjét jóformán csak haszonbérben birja. Ha mezőgazdaságunk vámvédelem nélkül maradna, gabonatermelésünk bizonyára veszteséggel járna és annak hanyatlása elkerülhetetlen volna; akkor a tönkremenő kisbirtokosok ezrei, alighogy a hazát megvédték vérük hullásával az orosz betörés ellen, szedhetnék sátorfájukat és szaporithatnák az Amerikába vándorlók nagy seregét, mert az orosz és román gabonával nem bírnák meg a versenyt. Ezért kíséri aggodalommal a magyar gazdatársadalom a beviteli jegyek meghonosítása végett indított törekvéseket, mert attól tart, hogy a védővámok ezen rendszer mellett csak névleg maradnának érvényben, hatásuk azonban megszűnnék s így rendeltetésük meg lenne hiúsítva. Senkisem irigyelné a kereskedőktől az idegen búza behozatalán elért hasznot, sem a malmok keresetét ezen gabona feldolgozásán és a munkásoknak fizetett munkabér is szaporitaná azok jövedelmét; mindez azonban csekély jelentőségű közgazdasági haszon ahhoz képest, hogy a magyar gabonatermés értéke és ára teljesen érintetlenül maradhatna e a beviteli jegyek rendszere mellett vagy sem.¹⁾

Az állatokra és állati termékekre nézve megállapított vámok fenntartása is elkerülhetetlenül szükséges, úgyszintén az állategészségügyi óvintézkedések is mellőzhetetlenek továbbra is. Ki sem lehet számítani, milyen végzetes következményekkel járt volna, ha a háború idejében a keleti marhavész pusztitaná jószágállományunkat, vagy csak, ha a száj- és körömfájás lépett volna fel nagyobb mértékben, mely állati betegségeket leginkább Romániából szokták behurczolni, de még ha ezt nem vesszük is figyelembe, helyes és szükséges, hogy nálunk magasabb legyen az élőállatok ára mint Romániában. Ámbár a jelenlegi árakhoz képest a fizetendő vámok aránylag csekély védelmet biztosítanak, mégis elválasztják a magyarországi román népet Románia földművelőitől és gazdasági kapcsolattal, sőt valósággal életérdekeivel Magyarországhoz fűzik. Az előadottak értelmében tehát oly kiegészésre van szükségünk Ausz-

¹⁾ A magyar búzaárak alakulása című, a Közgazdasági Szemle 1906. évi augusztusi számában megjelent értekezésemben ezen kérdést bővebben tárgyaltam.

triával, melyben mezőgazdaságunk és állattenyésztésünk érdekei az eddigi módon érvényesülhetnek, a mi nézetem szerint a legkönnyebben és leg-helyesebben a közös vámterület fenntartásával történhetik meg. Joggal megkövetelhetjük azonban a vámvédelem kiterjesztését oly termelési ágakra nézve is, melyek eddig abban nem részesedtek és a melyek éppen a vámvédelem hiányában igen kedvezőtlen viszonyok között vannak. Hogy csak néhányat említsek fel, repczetermelésünk, egykor a magyar földművelés egyik fontos terméke, melyből a gazda leghamarább jutott pénzhez, majdnem teljesen tönkrement az Ausztráliából vámmen-tesen behozott repczeolaj versenye miatt. Kendertermelésünket az orosz-országi és romániai kender behozatala károsította, pedig egykor mindenütt termesztették, de az ország nagy részében felhagytak vele és megszűnt a kender feldolgozása, fonása, szövése is, a mi régebben leg-jelentékenyebb népiparunk volt. Az alföldi magyar nép fehérneműje, mely azelőtt házi vászonból való volt, most általában mindenütt gyári és pedig túlnyomó nagy részben Ausztriából behozott vászonból készül. Régebben a zsákokat és ponyvákat is hazai kenderből készítették. A szegény ember és egyik-másik takarékos kisgazda, most is ilyen zsá-kokat használ, melyek még a nagyapjáról maradtak rá, de a kereskede-lomben és a nagy forgalomban a silányabb és egykor olcsóbb, de most jóformán megfizethetetlen jutaárúk használatosak. Juhtenyésztésünk cse-kély maradványa régi híres juhászatunknak, mely egykor uralkodó ága volt állattenyésztésünknek. Ennek az oka a külföldi gyapjú szabad beho-zatala, melynek versenye más irányba terelte egész mezőgazdaságun-kat, mert nem csak a juhtartás lett annak következtében kevésbé ha-szonhajtó foglalkozás, hanem az egyoldalú szemtermelésre való áttérés is főleg ennek következménye volt. A juhtenyésztés csökkenésével nem-csak a belföldön termelt gyapjú fogyott meg nagyon, a minek káros következményei csak most a háború alatt mutatkoznak meg igazán, hanem e miatt hiányzik nálunk a legolcsóbb húseledel és a sok jó egészséges tejtermék is a nép táplálkozásának és közegészségi viszo-nyainak nagy kárára. A multban elkövetett ezen és ehez hasonló gazda-sági hibák, de jobban mondva bűnök kijavítására kell a legközelebbi kiegyezés megkötése alkalmával minden erőnkéből törekedni, hogy föld-művelésünk és állattenyésztésünk régi gazdagságát, virágzását és válto-zatosságát visszanyerhesse. Nehéz időben súlyos leczkékből megtanul-hattuk, hogy a gazdasági termelésben sem a pillanatnyi haszon, a na-gyobb pénzérték a fődolog, hanem a legfontosabb, hogy mindent, a mit az ország természetes viszonyainak és éghajlatának megfelelőleg ter-meszteni és előállítani tudunk, itthon termeljük és dolgozzunk fel és ez által minél több embernek haszonhajtó munkát adhassunk, földünk termő-

képességét pedig annyira emeljük és kihasználjuk, hogy termékeink feleslegéből még a kivitelre is maradjon. Ezen törekvéseink nem lehetnek ellentétesek, sem Ausztriának, sem a mostani világháborúban velünk szövetségben álló egyik országnak vagy népnek érdekével sem. Minél többfélét és minél dúsabban terem földünk, annál értékesebb tagjai leszünk azon gazdasági szövetségnek, melynek a harczmezőn vérrel megpecsételt fegyveres szövetség folytatásaképpen, ezen népek között örök időkre fenn kell állani. Így fogva fel a középeurópai gazdasági szövetség kérdését, abban teljesen érvényesülhet minden nemzet és szabadon fejlesztheti gazdasági erejét és termelő képességét. Nem szükséges, hogy az északi tenger és a perzsa öböl között lakó népek egy vámterületbe olvadjanak, hanem, hogy a szövetséges országok egymást gazdaságilag is támogassák, egymásnak a lehetőségig előnyös kereskedelmi és forgalmi kedvezményeket adjanak, terményeik fölöslegét a szövetségeseknek átengedjék, azok pedig ott vásárolják, a mire szükségük van. Ha ily alapon kölcsönös jóindulat mellett megegyezés történik, akkor ezen nagy és változatos éghajlatú földrészen megterem és előállítható minden, a mire akár békében, akár háborúban szükség lehet és szövetségünk legyőzhetetlen lesz a gazdasági harczban is, melyre ellenségeink készülnek. A magyar mezőgazdaság feladata különösen az, hogy saját népünk ellátásán kívül termelésének feleslegével, Ausztria lakosságának kenyérben, húsban és más élelmiszerekben való szükségletét teljesen kielégítse, ezenkívül még a Németbirodalomba is kell, hogy lovakat, szarvasmarhát, sertést, juhot, búzalisztet, árpát, komlót, gyümölcsöt és zöldséget és még sokféle más nyersterményt és félgyártmányt kivesztünk.

A magyar mezőgazdaság fejlődése a kereskedelmi növények nagyobb arányú termelésével jár, tehát több cukorrépát, több olajnövényt, komlót, czirkot, kendert, lent, dohányt fogunk termesztetni, mint eddig. Arra kell törekednünk, hogy a mennyire csak lehetséges, ezen terményeket itthon dolgozzuk fel, hogy virágzó mezőgazdasági iparunk legyen, mely az itthoni fogyasztást ki tudja elégíteni és még külföldre is szállíthat gyártmányaiból. Állattenyésztésünk fejlesztésére is nagy szükség van, mert a húsfogyasztás bizonyára jelentékenyen emelkedni fog, azért a szántóföldek egy részét, az úgynevezett vegyes földeket, melyekben van jobb-rosszabb, melyeket a búza-termelés erőltetése miatt törtek fel, legelőnek kell meghagyni. Magas állatárak mellett ezen földek, melyeken igen tápláló hasznos mező nő, legelő gyanánt több hasznot hajtanak, mint most, mert a gyengébb minőségű szikes földeken a termés nagyon bizonytalan, vagy a víz vagy a szárazság majd minden évben kiöli a vetést, tehát többnyire kétszer kell vetni, a mi a mostani drága munka-

bér és drága vetőmag mellett nem járhat haszonnal. Ugyancsak az állattenyésztés és hizlalás érdekében sokkal több kukoriczát kell termelnünk, mint eddig. Arra kell törekednünk, hogy Ausztriába és a Németbirodalomba is minél több hizott szarvasmarhát és sertést szállíthassunk, tehát ne a sovány jószágot és ennek hizlalására szükséges nyersanyagot vigyük külföldre, hanem, hogy a hizlalás itt történjék és már csak a kihizlalt szarvasmarhák és az éretti sertések kerüljenek kivitelre. Ez esetben kukoriczából nemcsak a monarchiának, hanem Magyarországnak is állandóan nagy behozatalra lenne szüksége, tehát helyes, hogy a kukorica minimalis vámja elég alacsonyan métermázsánként 2 K 80 fillérben van megállapítva. A kukoriczát legkönnyebben a szomszéd Romániából kaphatjuk, viszont oda iparcikkeket, gazdasági gépeket, sót, szenet és még sok egyebet szállíthatunk és így Romániával is kölcsönös érdekekre alapított kereskedelmi szerződést köthetünk, ugyancsak Románia a Németbirodalomnak is egyik szállítója és fogyasztója lehet és vele még élénkebb árúcserébe léphet, mint velünk. Még a vetemény és főzelék termesztésére is nagyobb területet kell elfoglalni a jelenleg gabonát termő földekből, a burgonya termelése is feltűnően csekély nálunk más országokhoz képest, mindezekkel népünk táplálkozását olcsóbbá, változatosabbá és egészségesebbé tehetjük. Nagy hivatás vár e téren városainkra, különösen Budapest fővárosára, melynek feladata volna, a körülötte terülő, könnyen munkálható homokos földeket a városi szennyvizek ráeresztése által, homoksivatagból dús termőföldekké változtatni. Ez a feladat kevesebb nehézségbe ütközik, mint más nagy városokban, mert a megművelésre váró terület Budapestnél alacsonyabb, tehát öntözése könnyű szerrel megtörténhetik. Vidéki városaink feladata volna a bolgár kertészet meghonosítása, mert majd minden város határában van erre alkalmas terület, a szükséges, csekély költséggel járó vízmű felállítása a városi pénztár számlájára történhetnék. Azt a hiányt, mely gabonatermelésünkben az által fog keletkezni, hogy az állattenyésztés fejlesztésére kereskedelmi növényeknek. konyhakerti és egyéb veteményeknek nagyobb mértékben való termesztésére sok földet elfoglalunk, mely eddig gabonát termelt, a föld jobb megmunkálása, bővebb trágyázása, szóval a több termelés útján pótolhatjuk. A termés eredménye, igaz, hogy az időjárástól is nagyon függ, mert a földművelésnél az idő a gazda, de a föld észszerű megművelése és kellő trágyázása mégis nagyon sokat javít a terméseredményen. A szükséges trágyát már a nagyobb jószág tartás is biztosítja, de a jobb gabonaárak lehetővé teszik, hogy fokozatosan mindig több műtrágyát használjunk fel. Különösen phosphortartalmú trágyára van a mi talajunkon nagy szükség, mert a legtöbb földben ez hiányzik leginkább és alkalmazása az érést is sietteti, ez pedig főfontosságú dolog gabonater-

melésünkre nézve. Rendes körülmények között, ha a vetést különös csapás nem éri, a termés eredménye a föld megművelésére fordított munka és a felhasznált trágya arányában emelkedik; az átlagtermés tehát jelentékenyen fokozható. Azonban a szükséges nagy befektetéseket a gazdák csak akkor tehetik meg, ha kiadásaik megtérülésére és munkájuk, igyekezetük némi jutalmára számíthatnak. A gabona magasabb ára tehát, ha a munkabér és egyéb kiadások nem nagyobbak az elért termés-többletnél, nagyobb befektetések, jobb munka és bőségebb trágyázás teljesítésére ösztönöz, a mint hogy a drágaság sok más téren is serkentőleg, buzdítólag hat a termelés fokozására. Az árak állandósága is kívánatos a gazdára nézve s majdnem oly fontos, mint azok magossága, mert mitsem ér azzal, ha gyenge termésű években, mikor úgyszólván alig van eladni valója, a gabona ára rohamosan emelkedik, hogy azután az első jobb termésre, de már csak annak hírére is éppen olyan gyorsan csökkenjen. A világháború befejezése után jobb viszonyokra lehet számítani, úgy a gabona ára tekintetében, mint az ár állandóságára nézve.

Feltehető ugyanis, hogy az emberek és a kormányok okulnak a háború tanulságain és belátják milyen kockázatos dolog még akkor is, ha újabb háborútól nem kell félni, de még tartós béke idején is, hogy az egész világon termelt gabona, csaknem teljesen elfogy minden esztendőben; katonai okok miatt minden állam, nagy készleteket fog gyűjteni és tartani, melyeket évről évre ki kell egészíteni. Az állam ezáltal a gabonaárak állandóságát is biztosíthatja olyformán, hogy bő termésű években többet venne, ha pedig szűk a termés kevesebbet vagy semmit, inséges években pedig, mikor a vámok felfüggesztése sem elegendő segítség, mert külföldön is rossz termés lehet és onnan sem lehet elegendő gabonát kapni, készletei egy részét átengedné a polgári lakosságnak és ezzel mérsékelné valamennyire a gabona árát is. A belterjesebb földművelés sokkal több munkával jár, mint a mostani, a kereskedelmi növények termesztéséhez és a feldolgozásukhoz szükséges mezőgazdasági iparhoz még több munkás kell és ha ilyen termelési rendszer hasznos a gazdának, akkor sokkal inkább megadhatja a magosabb munkabért, mint olyan viszonyok között, mikor a gazdálkodásból jövedelme nem volt és így olcsó munkást sem tarthatott annyit, a mennyit kellett volna. Csakis az esetben, ha belterjes földművelésünk és virágzó mezőgazdasági iparunk lesz, remélhetjük azt, hogy mezőgazdaságunk is megbirja a magosabb munkabéreket. A mezőgazdasági ipar fejlesztése még azért is rendkívül fontos, mert biztos és állandó munkát ad minden időben, különösen télen is, tehát nem lesz ráutalva a szegény ember, hogy egész évi kenyerét néhány heti nyári munkával keresse meg. Nagy gondnak kell lenni arra is, hogy a földművelő munkások bérének egy része, leg-

alább a mi most szokásban van, természetben, különösen élelmi szerekben adassék ki és minél több részes munkás legyen, vagyis olyan, ki munkájáért a termés bizonyos részét kapja. Másik nagy fontosságú dolog, hogy a földműves munkások, legalább a most szokásban levő módon, állattartást is kapjanak bérükben. Ez úton a földműves munkások családja, mely rendszerint bent lakik az alföldi nagyobb mezővárosokban, községekben, rászokik a jószágtartásra és hizlalásra, a miből szép jövedelme is lehet, ha egy-két darabot eladhat, de a földolog, hogy ha a résziből mívelt földön termelt kukoriczával és a szakmány gyanánt kapott árpával sertést hizlalhat, ezzel télire el van látva az egész család zsiradékkal, hússal, tehát olyan egészséges és tápláló eledelokkal, melyeket pénzen a mai drágaság mellett meg nem vehetne. A főtényező, melytől a szegény ember sorsának jobbra fordulását várhatja, a munka és kereseti viszonyok javulása. Mert a jobb kereset nagyobb életigények kielégítését engedi meg, jobb táplálkozást, jobb ruházkodást, tehát egészségesebb és emberhez méltóbb életmódot, de még ezenkívül nagyobb műveltséget is jelent.

Ezen törekvéseket még inkább előmozdítja, ha alkalma van a mezőgazdasági munkásnak egy kis örökföld szerzésére is és az is a fővágya, hogy ahhoz hozzájuthasson. De ez már nemcsak a munkásosztály célja és érdeke, hanem a kisbirtokosnak és a jobbmódú földesgazdának is főtörekvése, a melyet előmozdítani és kielégíteni és ez által a helyes termelési rendszert kiegészíteni és mintegy bekoronázni a jó földbirtokpolitika feladata. Azon közgazdasági és társadalmi politikai okok mellé, melyek a helyesebb birtokfelosztást és a telepítést eddig is hasznossá és kívánatossá tették, a háború tanulságai parancsolólag követelik ezen kérdéseknek minél gyorsabban és minél alaposabban való rendezését.¹⁾ A háború diadalmas befejezése után a béke művei között legelsőnek kell lenni, hogy azok iránt, kik a nemzet élet-halál harcában oly hősiessen küzdöttek, bár ők nem jutalomért, hanem a hazáért és a magyar becsületért harcoltak, valami módon kimutassuk elismerésünket.

Az állami telepítés mellett és azt kiegészítve, a magánbirtokok nagyobb szabású megosztására számítani csak akkor lehet, ha a jelzálogos hitel ügye rendezve lesz, tehát ha a vevők elegendő és olcsó jelzálogos kölcsönt kaphatnak a megvett birtokrészletekre. A földhitel kedvező alakulása nemcsak a telepítés és birtokfelosztás érdekében nagyon kívánatos, nemcsak azokra nézve döntő fontosságú, kik földet venni kívánnak, hanem életbevágó fontossága van az ország összes föld-

¹⁾ Telepítési ügyünk című 1899. évben megjelent füzetemben a telepítés gyakorlatilag helyes módját bővebben ismertettem.

birtokosaira nézve, mert attól függ, hogy a mostani gazdálkodási mód javítására szükséges beruházások megtörténhetnek-e és mert ez határozza meg végső eredményben a földbirtok jövedelmezőségét s ezzel a föld értékét és árát is. Hogy a földbirtok ismét olcsó és nyugodt hitelhez juthasson, az Magyarországnak egyik legégetőbb és legfontosabb érdeke és a földbirtokos osztály feltétlenül jogos, életbevágó követelése, melyet valami úton-módon ki kell elégíteni. A földbirtok a szükséges befektetésekhez és a rendszeres gazdálkodáshoz szükséges forgótőkéhez, a földhitelen és a földbirtokos személyes hitelének felhasználásán kívül még haszonbérbe adás által is hozzájuthat, mikor is a tulajdonos földje használati jogát engedi át, a haszonbérlő pedig abba tőkét fekteti le. Ezen kölcsönös együttműködés közgazdaságilag helyesebb, mintha a tulajdonos a szükséges felszerelések és forgó tőke nélkül maga kinlódik földjén és sokkal kevesebbet termel, mint a mennyit az a föld észszerű megművelés mellett adhatna. Tehát most, mikor a gazdálkodás kellő jövedelmezősége sokkal fontosabb mint más időben, közérdekből csak helyeselhető lenne, hogy minél több földet haszonbérbe adjanak. •

Kivánatos, hogy a haszonbérbe adandó birtokok egy része kisgazdákból vagy olyan mezőgazdasági munkásokból, kik már valamit megtakarítottak, alakuló haszonbérlő szövetkezeteknek jusson. Azt is csak helyeselni tudom, hogy több nagy pénzintézetünk is haszonbérelt mostanában nagyobb birtokokat, mi régebben csak szórványosan történt; csak jót várhatunk attól, ha a nagytőke legalább ily alakban a mezőgazdaság felé fordul. Nevezetesen a mezőgazdasági ipar felvirágozását remélhetjük, ha a sok pénzzel rendelkező nagy bankok a haszonbérelt birtokokon termelt nyersanyagok feldolgozására gyárakat állítanak és példájukkal, valamint az elért haszonnal nagybirtokosainkat és nagybérlőinket is hasonló eljárásra serkentik. Az újra meginduló békés munka és a megnövekedő termelés érdekében sok olyan beruházás elodázhatatlan lesz, melyek már a háború előtt is szükségesek lettek volna, vagy részben meg is kezdődött már és csak félben maradt azok létesítése. Ezek az alkotások nemcsak a mezőgazdaság, hanem egész gazdasági termelésünk érdekében történnek, de a mezőgazdaságnak is nagy hasznára lesznek. Ilyenek például folyóink szabályozása, a hajózás számára minél hosszabb vonalon alkalmassá tétele, különös fontossággal bír a Duna szabályozása, hogy a felső folyón, mely a velünk szövetségben álló országokat érinti, azok egymásközti forgalmának nagyrészét le lehessen bonyolítani s így a népek mezőgazdasági és ipari termelése, az egymás közt való forgalom és kereskedelem számos kapcsával összekötve legyen. Ezt kiegészítené mellékfolyóink hajózhatóvá tétele és a régen tervezett csatornahálózat kiépítése, Budapest téli ki-

kötőjének és kereskedelmi rakodópartjainak kiépítése, melyek fővárosunkat, a Duna és mellékfolyói vízi úton történő áruforgalmának központjává tennék. A folyamoknak több helyen való áthidalása is elkerülhetetlen, új vasutak építése és a meglevőknek a főbb vonalakon második vágánnyal való ellátása is sürgős feladat, hogy az a nagy forgalom, mely nyugat és kelet szövetséges országai közti két világrészre kiterjedő területen várható, melynek hazánk nemcsak hogy útjába esik, hanem középpontjában van, könnyen és gyorsan lebonyolítható legyen Magyarország kereskedelmének minél élénkebb közreműködésével. Ezen alkotások már azért is nagyfontosságúak, mert országunk gyár- iparának és munkás népének addig is, míg a termelő munka minden téren megindulhat, a békekötés után azonnal foglalkozást és keresetet adhatnak. Különösen a vasuti töltések készítésénél, csatornák ásásánál, folyamok szabályozásánál mindjárt dolgot találhat az arra rászoruló szegény kubikos ember. Ezen nagy alkotások mellett, de még azoknál is inkább jó utakra van az alföldi gazdáknak sürgős szüksége. Épült ugyan az Alföldön néhány nagyobb és fontosabb műút, de inkább csak mutatóba, mert a közlekedési utak nagyobb része és az összes dülő- utak csak olyan elhanyagolt állapotban vannak, mint hajdanában. „Ha esik, nem ragad, ha nem esik, megszikkad, az utas mehet“; ezzel a mondással vigasztalja magát az alföldi ember, mikor arról esik szó, hogy az utak milyen rossz karban vannak; belenyugszik, mint olyan bajba, melyen úgy sem lehet segíteni. Az a nagy tőkebefektetés és sok áldozat, melylyel a szükséges közlekedési utak és eszközök kiépítése jár, bőven megtérül az országnak, a termelő erők fokozása, a termelés minden ágának felvirágozása és jövedelmezőségének emelkedése által.

A minden téren meginduló fokozottabb gazdasági tevékenységnek hazánkban még hosszú ideig a mezőgazdaság lesz az alapja és legfontosabb ága. Ha az alap szilárd, arra bátran lehet építeni, de ha gyenge és ingadozó, hiába építenek rá cifra palotát, mert az nem lesz tartós, meg nem állhat. Magyarország mezőgazdasága; hogy ilyen szilárd alapja lehessen egész közgazdaságunknak, nagy gondozást és sok tőkebefektetést kíván, de ezeket meg is hálálja, sokkal több embernek adhat munkát és foglalkozást és még sokkal nagyobb számú népet eltarthat, mint most és éppen ezért földművelésünk fejlődését biztosnak, jövőjét virágzóznak tartom.

Ecséri Lajos.

A középeurópai gazdasági szövetség gondolatának története, különösen a XIX. században.

Az itt következő lapok nem akarják a XIX. század folyamán Németországban és a monarchiában és Középeurópa többi államaiban fölmerült vámszövetséges terveknek teljes és részletes történetét előadni. Csupán azokat a gazdasági, irodalmi és politikai törekvéseket akarják felsorakoztatni, a melyek tartalmuknál, körülményeiknél vagy a szereplő személyek jelentőségénél fogva bizonyos hatással voltak koruk politikájára és gazdasági közvéleményére.

I.

Vámuniós törekvések az osztrák politikában.

A Németország és a monarchia és esetleg Középeurópa többi államai közötti vámszövetség gondolata már majd hetven éve foglalkoztatja Németország és a monarchia gazdasági és politikai köreit. Ausztria vámpolitikájának pedig ez idő alatt legizgatóbb problémája volt az a kérdés, mikép volna a Németországgal való gazdasági viszony a legcélszerűbben alakítható. Az 1866-iki háború sem tudta a sok ezer gazdasági köteléket, mely Németországot és a monarchiát összefüzi, szétszaggatni, a belső gazdasági politika is sok rokon vonást tüntet föl, a külkereskedelmi politika pedig ugyanazon az úton halad. Így csak természetes az arra való törekvés, hogy Németország és a monarchia gazdasági érdekközössége a legjobban jusson kifejezésre.

Ausztriában 1775. július 15. előtt tulajdonképeni vámpolitikáról nem is lehetett beszélni. Ezen a napon bocsátott ki Mária Terézia a német-osztrák országok számára egy vámrendeletet, de Magyarország és Tirol a vámterületen kívül maradtak. Csak a XIX. század negyvenes éveinek végén csatlakoztak a vámterülethez. Az osztrák vámpolitikára mindig erős protectionista törekvés volt jellemző. Kiviteli és behozatali

tilalmak fölállításában merült a ki régi osztrák vámpolitikusok tevékenysége. Még maga Metternich sem tudta ezt a hagyományt megtörni, bár-mint igyekezett is arra a szabadabb szellemű porosz vámtarifa 1818-ban való létrejötte után és a Zollverein-törekvések láttára. Mikor u. i. Poroszország 1819-ben megalkotott vámtarifájával a többi német országokkal szemben vámpolitikai különállását biztosította, a délnémet országokban Friedrich List agitációjának hatása alatt erős mozgalom indult meg a német államok vámszövetsége érdekében, mely azután 1834-ben a Zollverein megalakulásával sikerrel is járt.¹⁾

A német *Zollverein* megalakulása Ausztriára nézve gazdasági és politikai szempontból is igen nagy jelentőségű történelmi esemény volt. Ausztria nem csatlakozhatott idejekorán, mert Magyarországgal sem alkotott egységes vámterületet és azonkívül a II. József 1784. és 1788-iki patensein alapuló régi vámrendszere alapvető reformra szorult. Az osztrák államférfiak a Zollverein létrejövételében mindvégig nem hittek és megalakulása keserűen lepte meg őket. Kétségtelen volt, hogy az új vámpolitikai alakulás előtt a gazdasági fejlődés nagy lehetőségei állanak és a német államok között a suprematiát Ausztria kezéből Poroszország fogja magához ragadni. Nagyon is érthető volt, hogy Ausztriának a Zollverein megalakulása előtt elfoglalt várakozó álláspontját annak létrejötte után a Zollverein-hoz való csatlakozásra irányuló kétségbeesett törekvések váltották föl. Az 1836. és 1847-iki kísérletek siker nélkül jártak. Komolyabb jelleget e törekvések Schwarzenberg herceg miniszterelnöksége és Bruck báró kereskedelemügyi minisztersége alatt öltöttek. 1849. október 26-án a *Wiener Zeitung* nagy föltűnést keltett hosszabb hivatalos jellegű közleményt hozott: *Vorschläge zur Anbahnung der österreichisch-deutschen Handelsvereinigung* czímen²⁾, mely az osztrák kormánynak törhetetlen vámszövetséges törekvéseit nyilvánvalóvá tette és a mely a vámszövetségre való fokozatos, a vámoknak nem hirtelen, hanem periodusok szerint való lebontásával járó átmenet részletes programját is tartalmazta. A porosz kormánynak a *Preussischer Staatsanzeiger* 1849. évi november hó 7-iki számában megjelent válasza elutasító volt. A forgalom könnyi-

¹⁾ Grunzel Josef: Die handelspolitischen Beziehungen Deutschlands u. Österreich-Ungarns (Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik, XLIII. B. Beiträge zur neuesten Handelspolitik Österreichs, Leipzig, 1901.). — Philippovich: Ein Wirtschafts- und Zollverband zwischen Deutschland u. Österreich-Ungarn (Leipzig, 1915) 7. s k. 1.

²⁾ A következő évben külön kinyomatva is megjelent a *Denkschriften des öst. Handelsministers über die öst.-deutsche Zoll- und Handelseinigung, beleuchtet mit Rücksicht auf die Neugestaltung des deutschen Bundes.* (Wien, 1850.) c. kiadványban, mely a szóban forgó czikknek kívül egy nagyobb tanulmányt is tartalmaz: *Denkschrift des kais.-öst. Handelsministers über Zollverfassung u. Handelspolitik der zollvereinten Staaten von Österreich u. Deutschland.*

tését a Zollverein örömmel üdvözléné, de a teljes vámuniót lehetetlennek tartja. A Zollverein nem mondhat le a gyári termékek mérsékelt védelméről és a pénzügyi vámok különbözőségei is nagy nehézséget támasztanak a vámszövetség elé, mert Ausztria nem volna hajlandó azoknak a német színvonalra való leszállítására, Németország pedig nem emelheti azon cikkek vámját, melyek fogyasztása Németországban sokkal nagyobb, mint Ausztriában. Az osztrák kormányt azonban törekvéseinek német részről való hűvös fogadtatása nem kedvetlenítette el és 1849. dec. 30-án a frankfurti ideiglenes szövetségi bizottsághoz mint középonti szervhez emlékiratot intézett, melyben a *Wiener Zeitung* cikkében foglalt indítvány mellett állást.

A kérdés élénk vitát váltott ki a legkülönbözőbb testületekben, az irodalomban és a napi sajtóban, de a gazdasági oldala egészen háttérbe szorult politikai jelentősége mellett. És ha Bruck a kereskedelmi összeköttetések fejlődésének fontosságát állandóan hangsúlyozta is és Triest és a dunamelléki főbb piacok szempontjából előnyösnek is látta a vámszövetséget, Schwarzenberg herczeg kifejezetten csak abból a szempontból indulva ki járult hozzá a tervhez, hogy a vámszövetség Ausztriának a német államok szövetségében elfoglalt vezető szerepét vissza fogja szerezni. A gyárosok ellentállását is a politikai szükségességre való hivatkozással hallgattatták el. A cseh gyárosok egy küldöttsége előadta Bruck kereskedelemügyi miniszternek a vámszövetségnek az osztrák iparra való túlságosan nagy hátrányait, de egyszersmind kijelentette, hogy a gyárosok jó osztrák hazafiak lévén, még a védővámrendszer előnyeit is készek feláldozni, ha a Németországgal való vámszövetség Ausztriára nézve politikai szükségesség.¹⁾

De Poroszország is első sorban Ausztriának e hamarosan nyilvánosságra jutott politikai törekvései ellen küzdött, mikor bár nyíltan nem ellenezte a vámszövetséget, de okosan, formális nehézségekkel, lassan igyekezett a gondolatot megölni. Ausztria első sikere a vámszövetséges propaganda terén az volt, hogy a Zollvereinnek vele barátságos viszonyban álló tagjai az 1850. július 7-én Kasselben megnyílt és Wiesbadenben folytatott kilencedik Zollverein-tanácskozásokon a vámszövetségtervet a napirendre tűzték és a conferentia meg is bizta Porosz-, Bajor- és Szászországot a tárgyalásoknak az összes Zollvereinbeli államok nevében Ausztriával való folytatására. Alapul erre az 1829. május 27-én egyrésről Bajorország és Württemberg, másrésről Bajorország és Hessen-Darmstadt között kötött kereskedelmi szerződés szolgált, mely a későbbi Zollverein-egység megelőzője volt és az Ausztriával való vám-

¹⁾ Grunzel: Handelspol. u. Ausgleich in Öst.-Ung. (Wien, 1912) 26. 1.

szövetség természetes alapjául kínálkozott. A határozat Poroszországot kényes helyzetbe hozta, mert nem lévén összefüggő terület, attól kellett félnie, hogy a Zollverein föloszlása esetén két része, melyek csak idegen földön, Hannoveren és Hessenen keresztül tudtak közlekedni egymással, politikailag és gazdaságilag is elválasztatik egymástól.¹⁾ Az Angliával való régi összeköttetéseinek és kiterjedtebb tengerpartjánál fogva inkább szabad kereskedelmi törekvéseknek hódoló Hannover nem csatlakozott a Zollvereinhez, hanem 1834. május 1-én Oldenburggal és Braunschweiggal az u. n. *Steuerverein*-t alapította meg. Poroszország hogy zárt vámterületet biztosítson magának, minden áron igyekezett Hannoverre arra bírni, hogy vele vámszövetségre lépjen. A legnagyobb titokban megindult tárgyalások az 1851. szeptember 11-én kötött szerződést eredményezték, a melyben Hannover a Steuervereinnel együtt Poroszországgal vámterületi közösséget alkotott. Poroszország különösen a közös bevételek terén nem jelentéktelen áldozatot hozott ezúttal Hannover javára. De Poroszország nem a Zollverein államai nevében, hanem a saját szakállára kötötte meg a szerződést. A Zollverein-egyeségek lejáratára (1853. december 31.) közeledett és a Zollverein tagjainak vagy el kellett utólag fogadniok Poroszországnak Hannoverrel kötött szerződését vagy pedig kénytelenek lettek volna a Zollverein-t fölmondani. Poroszország merész és váratlan politikája nemcsak Ausztriában, hanem a Zollverein több országában is visszatetszést keltett.

És Ausztria, mikor látta, hogy a Bundestag hosszadalmas és késlekedő tárgyalásaitól mit sem várhat, Poroszországtól ellenben nagyon is félhet, maga is kezdeményező lépésre szánta rá magát. 1851. július 1-én a Magyarországot Ausztriától elválasztó közbenső vámsorompót ledöntötte. Új vámtarifát tett közzé, mely a német és osztrák vámrendszerben meglevő legnagyobb különbségeket eltüntette. Ezt a vámtarifát megküldötte a német kormánynak egy Bécsben tartandó vámconferentiára való meghívással együtt. Az 1852. január 4-iki conferentián azonban számos szövetséges állam egyáltalában nem vett részt, mások pedig vagy különleges vámrendszerüknél vagy földrajzi helyzetüknél vagy korábbi kötelelességeiknél fogva csak passiv szerepet játszottak. Két tervezetet fogadott el a bécsi conferentia: egyet az Ausztria és a Zollverein országai között megkötendő kereskedelmi szerződés, egy másikat pedig egy később megalakítandó vámszövetség céljaira. Közben titkos tanácskozások is folytak egy Poroszország részvétele nélkül kötendő vámszövetség érdekében. Az ápr. 24-én végződő conferentia jegyzőkönyvében a részvevő kormányok kötelezték magukat a tervezeteknek a többi

¹⁾ *Láng Lajos*: A vámpolitika az utolsó száz évben, Budapest, 1904.

kormányoknál való propagálására. Közben ápr. 19-ére Poroszország Berlinbe hívott össze vámconferentiát a Hannoverrel kötött vámszerződésből folyó egyes módosítások és egyéb Zollvereinbeli belső ügyek elintézésére. A conferentián Poroszország kívánsága ellenére a bécsi conferentia tervezeteinek Ausztria képviselőjének bevonásával való megbeszélését indítványozták. Poroszország az indítványt kereken elutasította és kijelentette, hogy csak akkor hajlandó Ausztriával kereskedelmi szerződéses tárgyalásokba bocsájtkozni, ha a Zollvereinek Ausztria nélkül való továbbfönmaradása már biztosított. Az ellentétek annyira kiélesedtek, hogy Poroszország szeptember 27-én a tárgyalásokat megszakította és csak azokkal az államokkal volt hajlandó tárgyalni, melyek a Hannoverrel kötött vámszövetséget föltétlenül elfogadják és Ausztriával előbb nem tárgyalnak, mintsem a Zollverein újabb 12 évre meg nem hosszabbítatik.

Az 1852. október 30-ára összehívott második bécsi vámconferentia lassú tárgyalásai alatt Bruck volt kereskedelemügyi miniszternek, a kit a kormány a tárgyalásokra kiküldött, sikerült Berlinben kereskedelmi szerződést kötnie, a mely 1853. február 19-én jött létre, és ugyanez év április 4-én a Zollvereint újabb 12 évre meghosszabbították. A februári szerződés kifejezetten a német vámszövetség kiépítésére jött létre. És ez a célja nem volt tartalmatlan phrasis, mert a két ország kölcsönös forgalma elősegítésére különböző könnyítéseket léptetett életbe, különösen pedig mérsékelt *preferentialis vámokat*. A szerződés szerint a nyersanyagok teljesen szabadon vitetnek be és az ipari termékek preferentiális vámjá 25, sokszor 50%-kal alacsonyabb az általános vámtételeknél. Ez a preferentiális vámkezelés készítette volna elő Ausztriának a *Zollverein*-ba tíz év múlva való belépését.¹⁾ És az osztrák kormány körében a legjobb reményekkel néztek a jövő elé, mert az osztrák ipar akkor még sok tekintetben fejlettebb volt a németnél. Meg voltak győződve arról, hogy a közeledés hasznára fog válni nemcsak az üveg-, pamut- és fémiparnak, a közönséges rövidárúknak és faárúk termelésének, hanem a fonó- és szövőiparnak is. Ausztriában akkor már 1,300.000 pamutfonó orsó dolgozott, míg Németországban csak 800.000. Bizonyos iparágakban Ausztriának semmiféle versenytől sem kellett tartania. A selyemárúknak, a bársonyt kivéve, szintén Ausztria volt előnyben. A megegyezés egyik paragraphusa kötelezi a két kormányt arra, hogy 1860-ban megbizottakat küldjön ki a vámszövetség megbeszélésére, vagy ha ez nem jönne létre, további kölcsönös forgalmi könnyítések életbeléptetésére és a két vámtarifa lehető egyenlősítésére.

¹⁾ *Philippovich, Vorzugszölle oder Zoll- und Wirtschaftsband mit Deutschland? Die Zeit*, 1915. jul. 4.

A szerződéshez fűzött remények csakhamar hiú reményeknek mutatkoztak: az 1854-re a szerződés végrehajtása céljából kilátásba helyezett tárgyalásokat elhúzták és a preferenciális vámtarifa csak 1854. február 1-én lépett életbe és mint Schäffle a *Deutsche Vierteljahrschrift* 1858-iki évfolyamában megállapítja, az osztrák kivétel a preferenciális vámok hatása alatt csak kis mértékben emelkedett. Midőn a februári szerződés főt említett paragraphusa alapján az osztrák kormány 1860-ban a tárgyalásokra a meghívókat szétküldötte, Poroszország bár elvileg hajlandónak mutatkozott a tárgyalásokban való részvételre, előre megjegyezte, hogy azoktól kedvező eredményt nem vár, mert az Ausztria számára olyannyira fontos transitóvám kérdésében nem engedhet. Ez álláspont tulajdonképeni okát azonban a közben Franciaországgal megindított tárgyalásokban kell keresni.

Franciaországban III. Napoleon 1860. január 23-án kötötte meg Angliával az azóta oly híressé vált Cobden-szerződést, a mely a szabadkereskedelmi irányzatnak a continensen való kezdetét jelenti. Franciaország a szabadkereskedelmi eszmék propagálásával gazdasági izolálását igyekezett megakadályozni, míg Poroszország a francia szerződésben alkalmas eszközt látott Ausztria és a délnémet államok vámszövetséges törekvéseinek elhárítására. Az 1862. március 29-én kötött porosz-francia szerződés az összes osztrák reményeket lelohasztotta, mert azzal, hogy a szerződés szerint Franciaország a német Zollverein egész területén a korlátlan legtöbb kedvezményt élvezte, Ausztria részére minden különbözeti vám és így a vámszövetségre való átmenet is lehetetlenné vált. A Zollvereinbeli kormányok vonakodtak a szerződéshez hozzájárulásukat adni és egy részük oly erős ellenállást fejtett ki, hogy a Zollverein újabb válságától kellett tartani. Poroszországnak és Ausztriának a schleswig-holsteini kérdésben való összeműködése a megegyezés hidját azután megépítette. Az új szerződést többé nem Poroszországgal, hanem a német Zollverein-nal kötötte meg Ausztria, különbözeti vámok már nem voltak ebben a szerződésben és a februári szerződésnek a kilátásba helyezett vámszövetségre vonatkozó paragraphusa üres szólamná halványult.

A porosz-osztrák háború évében De Pretis osztrák kereskedelemügyi miniszter egy emlékiratában keményen elítéli azt az osztrák gazdasági politikát, mely védővámjaival kizárta magát Németországból. A nagyobb gazdasági szabadság mellett a haladás sokkal nagyobb volt Németországban, mint Ausztriában és magában Ausztriában is az egész csehországi iparos vidéken volt a legnagyobb fejlődés, a hol a Zollverein éltető versenye legjobban érezte hatását. Ausztriának sietni kell, hogy pótolja a mulasztást és lépjen be a Zollvereinbe. Az osztrák áldozatkészség a kereskedelemügyi miniszter e hitvallása dacára sem

volt nagy. Mikor az 1866-iki események új szabályozást kívántak, az 1868. márczius 9-én kötött kereskedelmi szerződés alig tartalmazott más engedményeket, mint a melyeket a korábbi angol, francia s olasz szerződések már is magukban foglaltak. A magyar részről áldozatot jelentő engedmények, mint a nyerstermékek vámmentessége és az állatvámok mérséklése belekerültek a szerződésbe. De a porosz részről nem kevésbé hangsúlyozott az a kívánság, hogy a szövöttárúk vámjá Németországgal szemben még alacsonyabb legyen, nem ment teljesebbé, bár ezt a kívánságot a magyar kormány is pártolta. A Monarchiának nyújtott kedvezmények a bor és számos fontos osztrák kiviteli cikk, papír, porcellán, hangszerek, kaszák és sarlók, fabutor, üveg stb. vámjának leszállításában állottak. De ebben a szerződésben az új helyzetnek megfelelően a vámszövetségről már szó sincsen, ebben a szerződésben ment el azonban a két szerződő fél a legmesszebbre a szabadkereskedelem terén. A legközelebbi szerződésben már a védővamos gondolat volt az uralkodó.

A sadowai győzelem után Hannover, Hessen-Cassel, Nassau, Majna-Frankfurt és Schleswig-Holstein Poroszországba olvad, mely most a többi északi és középnémet államokkal az északnémet szövetséggé alakult. A Zollvereinban az elnökség és a kereskedelmi szerződések megkötésének joga Poroszországot illette. De ez csak átmenet volt: 1870-ben az északnémet szövetséget a Németbirodalom váltja föl, mely a kereskedelmi ügyeket a birodalmi gyűlés és a birodalmi kormány körébe utalja. A porosz-francia háború után az egységes német vámterület még Elzász-Lotharingiával is gyarapodott. A Hanza-városok közül csak Lübeck lépett be, Hamburg és Bréma csak 1884-ben csatlakoztak az egységes vámterülethez.

A hetvenes évek elején fölébredt védővamos irányzat Németország és a monarchia időleges vámpolitikai elidegenedéséhez vezetett. „A régi prohibitív rendszerről az angol, 1869. évi november hó 30-án kelt utószerződés mérsékelt védővámjaira — írja *Grunzel*¹⁾ — való átmenet nagyon is gyors volt, úgy hogy Ausztria ipara azt súlyos megrázkódások nélkül nem viselhette el. Az eredmény természetesen hatalmas lépés volt előre, mert számos iparág fölébredt idyllikus félálmából; csakis a tőkeerős és technikailag tökéletes üzem mutatkozott életképesnek. Hasonló kiválasztás a gazdasági életben minden válság idején megújul, de oly hirtelen és oly elemi erővel sohasem működött még, mint akkor. Minden győzelmes vállalat tönkretett existenciák egész sorozatán épült föl, a melyek hasonló változásra nem voltak elkészülve.“

¹⁾ *Die handelspolitischen Beziehungen Deutschlands und Österreich-Ungarns. Beiträge zur neuesten Handelspolitik Österreichs.* (Schriften des Vereins für Sozialpol. XCIII. Band, 70—71, lap.)

Az 1873. évi tőzsdekrach után mind erősebb lett az a mozgalom, a mely a hazai piacnak a külföldi versenyyel szemben való megvédését követelte és a vámpolitikában rendszerváltozást idézett elő. 1876. év októberében mind az angol pótszerződést, mind a Németországgal és Franciaországgal kötött kereskedelmi szerződést fölmondották. Az 1877-ben Bécsben Németországgal megindult szerződéses tárgyalások nagyon nehézkesen mozogtak. Az osztrák kormány nem akart hozzájárulni az appretáló eljárás további fentartásához, mert Elzász-Lotharingiának a német vámszövetségbe való bekebelezése és a vasuti hálózat kiterjesztése óta ez az eljárás, a mely a monarchiában gyártott nyersvászonnak Németországban való appretálása után vámmentes behozatalát tette lehetővé, a belföldi fehérítők, appretáló üzemek, festők és festővállalatok, jelesen kartonnyomóvállalatok fönnállását rendkívüli módon megnehezítette. Ezenkívül védekezni kívánt a Németországba való marhabevitelnek állategészségügyi rendszabályokkal való korlátozása ellen. Németország ezzel szemben a monarchiára nézve kedvező szabad lenbevétel ellen foglalt állást, a marha- és gabonavámok tekintetében nem volt hajlandó magát leköttni, ezenkívül fontos ipari cikkek stb. vámjának mérséklését kívánta. Végül is a tárgyalásokat Németország megszakította. Miután azonban 1878-ban az autonom vámtarifa törvénné vált, a monarchia ismét tárgyalásokba igyekezett Németországgal bocsátkozni. De csakis az 1878. évi december hó 16-án kelt ideiglenes legtöbb kedvezményes szerződés tekintetében tudtak megegyezni, a melyet kétszer 1881. évi június 30-ig meghosszabbították. Dijszabási engedményeket egyik fél sem adott és Németország a nyersvászón-, a monarchia pedig az appretáló forgalmat szüntette meg. Az 1881. évi május hó 23-án megkötött kereskedelmi szerződés, bár hosszabb tartama volt (1887-ig és azután meghosszabbítva), még is csak legtöbb kedvezményes szerződésnek tekinthető. Az 1877–1891-ig terjedő időszakot német részről jogosan nevezik a csöndes vámháború korszakának, mert a két terület sűrű forgalmánál fogva a tarifaszerződés hiánya teljesen azonos a szerződésnélküli állapottal. A monarchia védővámjainak emelésére Németország a gabonavámok emelésével és az állategészségügyi rendszabályok szigorú kezelésével felelt. Politikailag barátságos államoknak e hosszas gazdasági ellenségeskedése türehetetlen volt. A közeledéshez az alkalmat Franciaország vámpolitikai actiója adta meg, mely 1892. évi február hó 1-re az összes kereskedelmi szerződéseket felmondta, hogy egy új, maximális és minimális váموkat tartalmazó autonom tarifa alapján rendezze vámpolitikai helyzetét az összes országokkal. A fejedelmeknek 1890-ben való találkozása megalapozta a közép-európai államok vámpolitikai együttműködését, mely a Németország, az osztrák-magyar monarchia, Olasz-

ország, Belgium és Svájc között 1891. év decemberében kötött szerződésekben jutott kifejezésre. Oroszországnak és a Balkán-államoknak későbbi csatlakozása csak kiegészítette a szerződést kötött államok complexumát. A monarchia és Németország kölcsönös forgalma Németország részéről a gabonavámok és egyéb specialis agrárcikkek vámjának mérséklése, továbbá a marhaforgalom szabályozása és az ipari vámok nagy számának osztrák részről való mérséklése következtében új fejlődésnek indult. Hogyha a monarchiának a szerződéshez fűzött várakozás, jelesül az agrártermékek kivitele tekintetében nem teljesedtek, ennek oka nem annyira a kereskedelmi szerződésben, hanem a monarchia gazdasági képének megváltozásában, agrárkiviteli területből agrárbehozatali területté való átalakulásában keresendő.

Az 1891-iki decemberi szerződések megkötése után, melyek vámpolitikai közeledést nem hoztak magukkal, különösen pedig a német-orosz kereskedelmi szerződéses tárgyalásokkal kapcsolatban Németországban mozgalom indult meg a szerződésekben lekötött vámtételek, különösen pedig a mezőgazdasági vámtételek megváltoztatására. Agrárkörökben (ekkor alakult meg a *Bund der Landwirte*) a Caprivi nevéhez fűződő szerződéseket a német mezőgazdaság tönkretevőinek hirdették és a kormány Caprivi visszalépése után átlátta, hogy tovább az eddigi szerződéses vámtételeket fönntartani nem lehet. Az új politika bevezetésére egy új védővamos irányzatú vámtarifatörvény szolgált (1902. dec. 25.), a melynek alapján kezdtek meg azonnal a szerződéses tárgyalásokat. A szerződéses vámtarifa megállapításánál az volt az uralkodó szempont, hogy a német mezőgazdaságnak az autonóm vámtarifában biztosított védelme a szerződésekben is fönntartassék. Csak a takarmányárpa és a gömbfa vámját mérsékeltek. Az osztrák-magyar monarchiával kötött szerződésben ezenkívül a Németországba irányuló szarvasmarha-bevitelnek adtak kedvezményeket. Az osztrák-magyar szerződéses tarifa alapjául az 1906. február 13-iki autonóm vámtarifa szolgált, mely szintén az erősebb agrár-vámvédelem jegyében jött létre. A szerződés 1917. december 31-én jár le.

II.

A középeurópai vámszövetség gondolata.

Eddig láttuk a vámszövetséges törekvések multját Ausztriában. Nézzük, minő motivumokból, milyen erők dolgoztak ugyanebben az irányban Németországban és Középeurópa többi államaiban.

Míg Ausztriában a politikai hegemonia kérdése mozgatta a vámunió hiveit, Németországban az Északamerikai Egyesült-Államok, Orosz-

ország és Franciaország elzárkózó vámpolitikája és Anglia németellenes gazdasági politikája szülte meg a *közép-európai vámszövetség* gondolatát védekezésül a gazdasági téren ellenséges hatalmakkal szemben. De míg Ausztriában e törekvések élén politikai személyiségek állottak, Németországban és egyebütt is e tendenciák főleg irodalmi téren jutottak kifejezésre.

Ezek a vámszövetséges tervek két alapvető gondolaton épültek föl: A vámhatárok megszüntetésével vagy a vámtételek leszállításával nagyobb gazdasági terület elérése, a mely a mezőgazdasági és ipari termékek kölcsönös forgalmát elősegíti. Másodsor a szövetséges államoknak a közös vámhatár segítségével a tulságosan erős idegen versenynyel szemben való megvédése. Egy ily vámszövetség ideálja egy részeiben hatásosan kiegészülő, kiterjedése és népessége folytán gazdasági nagyhatalomként érvényesülő terület, a mely, ha a viszonyok úgy kívánják, saját erejéből tudja kielégíteni gazdasági szükségleteit (gazdasági autarchia), a mely azonban mindenesetre mind kifelé, mind befelé önálló kereskedelmi politikát tud folytatni. Nagybritannia, Oroszország, Északamerika és bizonyos mértékben Franciaország világbirodalmaival szemben a terv propagálói előtt a közép-európai államok szövetségének megalakítása az önfenntartás parancsának látszott. Természetes, hogy a szabadkereskedelem irányzatának virágkorában a hasonló törekvéseknek nem volt nagy sikerük. De mikor az Egyesült-Államok mind erősebb védővamos politikát kezdtek folytatni, mikor Oroszország vámpolitikai különállását mindinkább erősíteni igyekezett, míg Anglia egyeduralkodója a világpiaczen érintetlen maradt és Közép- és Kelet-európa összes államaiban a védővámra való áttérés növekvő erővel haladt előre, a gazdaságilag egyenlően alakult államok vámszövetséggé való egyesülésének gondolata mind népszerűbb lett. Buzdító például szolgált a német Zollverein és a később belőle kialakult német birodalom, mely területi nagyságánál és belső erejénél fogva a közép-európai államszövetség alkalmas közép-pontjának mutatkozott.¹⁾

Oroszországban 1876 óta nem mult el esztendő, általános vagy részleges vámemelés nélkül. És Angliában is talajt nyert a szabadkereskedelemellenes irányzat, a mely nem elégedett meg többé az élőállat-zárlattal, hanem a *Merchandise Marks Act*-al az ipari termékek behozatalát is megnehezítette. Az 1881-ben alakított *Fair Trade* egyesület és az 1884-ben alakult *Imperial Federation League* egy oly nagybritanniai vámszövetség gondolatát propagálták, a mely Angliát tartományaival

¹⁾ Ernst Francke: *Zollpolitische Einigungsbestrebungen in Mitteleuropa während des letzten Jahrhunderts*, Beiträge zur neuesten Handelspolitik Deutschlands (Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik, LXXXIX. B. 187—272. II.)

kötné össze egy vámszövetségbe. A legerősebben nyilatkozott meg azonban a védővamos törekvés az Egyesült-Államok panamerikai terveiben és addig ismeretlen magas vámokat tartalmazó vámtarifájában. 1889/90-ben ülésezett Washingtonban a panamerikai congressus, a mely a kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak az összes észak-, közép- és dél-amerikai államok között való megjavítását és az Európával szemben való elzárkózást tűzte ki céljául. 1890-ben életbelépett a Mac Kinley tarifa, a melyet súlyos csapásként érzett minden európai exportáló ország. Északamerikának az idegen verseny ellen irányuló ez az erőszakos politikája, mialatt növekvő termelő képességgel ontotta mezőgazdaságának és iparának termékeit Európára, arra kellett, hogy intse az európai országokat, hogy sokkal czélszerűbb volna egyesülnen fordulni a közös ellenféllel szembe, mint egymást kölcsönösen gazdaságilag gyöngíteni. Az európai solidaritásnak ez az érzése azonban nem nyilatkozott meg az egyes kormányok hivatalos tárgyalásaiban, de kétségtelen, hogy közös retorsiók tárgyában bizalmas tanácskozások folytak. Az egyhangú ellenérzés intézményes eredményekkel nem járt. Először Anglia igyekezett a többi európai állam rovására az Amerikával esetleg kitörő gazdasági harczból előnyöket huzni és különben is az amerikai piaczon az angol ipar volt a legerősebb. Azután Franciaország utasította vissza az Amerikával szemben való közös védekezés gondolatát. Az az ország, a mely 1860-ban az európai kereskedelmi szerződéses rendszernek a legtöbb kedvezmény talaján való kialakulását kezdeményezte, a teljes elzárkózó politika felé hajlott. Ezek után nagyon közelálló volt az a gondolat, hogy a többi európai állam Angliától és Franciaországtól elhagyva, együttesen védekezzék az amerikai veszélylyel szemben. Épp annyira világos volt, hogy ebben a szövetségben a vezetést Németország vállalja, a mely nemcsak politikai vezetője volt a hármasszövetségnek, hanem a melynek leginkább állott érdekében is külkereskedelmének az ellenséges vámpolitikával szemben való megvédése. Nyilvánvaló is volt, hogy ez ártalmas vámpolitika elsősorban Németország ellen irányult. Anglia marhabehozatali tilalmai elsősorban Schleswig-Holsteint, Oldenburgot és Hannovert sujtották, míg a *Made in Germany* jelszó is a német iparczikkeket bélyegezte meg és az angol imperialista politika motivumai is bizonyos mértékben a német versenytől való félelemben keresendők. Oroszország állandó vámemelései természetesen szintén a főexportáló államot, Németországot sujtották, míg Franciaországban a német gyűlölet nyíltan a védővamos politika szolgálatába szegődött. Régóta terhesnek érezték Franciaországban a frankfurti szerződésnek a legtöbb kedvezmény elvét örökösnek deklaráló 11. pontját és mikor az a terv, hogy Franciaország autonom vámpolitikai törvény-

hozás útján Németországot a legtöbb kedvezményből kizárhatja, tarthatatlanná vált, Franciaország inkább hosszas vámháborúba bocsátkozott Olasz-, Spanyolországgal és Svájc-czal, semhogy Németországot közvetve vámkedvezményekben részesítse.

Nem csoda, ha ennyi ellenségeskedéssel szemben Németország kereskedelmi politikai állásának megerősítésére törekedett. Már az 1879-iki vámtarifa megszerkesztésében is érvényesült az a szempont, hogy a német közgazdaságot a külföld hátrányosító törekvéseivel szemben megvédelmezzék. 1885-ben és 1887-ben Oroszország és Ausztria vámemelőzéseire a gabona-, marha- és favámok emelésével válaszolt Németország, de Bismarck többször hangsúlyozta, hogy e vámemelésekkel csak tisztességes kereskedelmi szerződéseket akar elérni. 1885-ben és 1887-ben mind Németországban, mind a monarchiában elő is volt készítve a talaj megegyezésre (1881-ben csak legtöbb kedvezményes szerződést kötött Németország és a monarchia egymással). A nyolczvanas évek végén Oroszországgal megkísértett tárgyalásokat eredménytelenül kellett abbahagyni. A legtöbb kereskedelmi szerződés 1892. január 31-én lejárt és csak természetes, hogy Középeurópa politikai szövetségben álló államai 1890. közepén vámpolitikai megegyezésre gondoltak, elsősorban Franciaország kereskedelem-politikai terveinek és izoláló törekvéseinek ellen-súlyozására. A tárgyalások Németország és a monarchia között 1891. májusában befejeződtek és még ugyanez év nyarán Olaszország, Svájc és Belgium is tárgyalásba bocsátkozott a két szövetséggel, úgy, hogy 1891. végén és 1892. elején az összes szerződések 12 évi tartammal életbeléptek, a mint ezt már fentebb megírtuk. A Caprivi-féle szerződések természetesen középeurópai kereskedelmi politikai egyesülést nem jelentettek, bár a Reichstagban 1891. deczemberében a szerződéstervezetekkel foglalkozó beszédek mind hangsúlyozták az ily egyesülés szükségességét; jelentőségük Németországra és a monarchiára nézve abban a megállapodásban jutott kifejezésre, mely szerint e két gazdasági terület a harmadik államokkal közösen folytatja kereskedelmi szerződéses tárgyalásait. Ezt a kooperatiót az olasz, belga és svájci kereskedelmi szerződésnél végre is hajtották, „a Szerbiával, Romániával és Oroszországgal folytatott tárgyalásoknál már utaik szétváltak és a középeurópai kereskedelmi szerződések rendszere, mely elé annak idején nagy várakozásokkal néztek, ezzel a vámpolitikai kísérletek lomtárába került“.¹⁾

Németországnak az a törekvése, hogy magas rozs-, fa- és szarvasmarhavámokkal Oroszországot engedékenységre bírja, mint láttuk, 1885—1890. között sikertelen maradt. Az orosz vámok prohibitív magasságra emelked-

¹⁾ Fenyő M. *A vámszövetség formái*, 32. l.

tek. Németország ezzel szemben, bár a többi államokkal szemben kötött kereskedelmi szerződéseiben a gabonavámokat leszállította, Oroszországgal szemben az orosz vasvámfelemelés retorsiójakép az 1887-ben föl-emelt gabonavámokat továbbra is föntartotta. Az orosz felelet az orosz maximalis vámtarifa alkalmazása volt a német eredetű árúkkal szemben, a mi 50%-os vámemelést jelentett. Vámháború 1893 augusztusától 1894 májusig. Ha a német ipartermékek kivitele nagyon is megszenvedte ezt, Oroszországot sokkal erősebben sújtotta a vámháború: 200 millió márkával csökkent Németország felé irányuló kivitele. Az Oroszországgal szemben alkalmazott harci vámok sikerrel jártak: az 1893. őszén Németországgal megkezdett tárgyalások több engedményt eredményeztek, mint az 1893. júniusában Franciaországgal kötött szerződés, bár Németország csupán a monarchiának, Romániának és a többi legtöbb kedvezményes államnak adott engedményeket adta meg Oroszországnak is.

Csakhamar ezután Oroszország Ausztria-Magyarországgal is megkötötte a szerződést. De ezóta Németországnak agrártermékekkel való ellátása teréről Oroszország lassanként kiszorítja a monarchiát. 1895 óta a monarchia alig visz ki gabonát többé Németországba, míg ellenben az orosz rozskivitel mindinkább emelkedőben van. Csupán sörárpában tudott a monarchia az orosz termeléssel sikeresen versenyezni.

* * *

A középeurópai államok vámpolitikai egyesülésére irányuló törekvések részben irodalmi kísérletek, részben politikai téren döntő súlylyal nem bíró gazdasági tényezők megnyilatkozásai. Közülök a *legjelentősebbeket* a következőkben ismertetjük:

Még 1878-ban az új német vámtarifa előkészítése közben terjesztették Bismarck herczeg elé francia részről a vámszövetség tervét. G. de *Molinari* francia közgazdász Németország, Franciaország, Ausztria-Magyarország, Svájc, Németalföld, Belgium és Dánia vámszövetségét indítványozta. 1879-ben a német vámtarifa életbelépte és a kettős szövetség megalakulása után pedig *Bausznern* Guido magyar (erdélyi szász származású) képviselő kereste föl hasonló tervvel Bismarckot.¹⁾

Az 1885-ben Budapesten tartott Gazdacongressus tárgysorozatának egyik fontos pontját tette a középeurópai államszövetség gondolata.²⁾ *Gaal* Jenő előadó szerint, „oly világra szóló közgazdaságokkal szemben, minő az Északamerikai Egyesült-Államoké, az Angliáé és Oroszországé

¹⁾ Bausznern irodalmilag is földolgozta indítványát: *Deutsehland u. Östr.-Ungarn. Abhandlungen, Reden u. Briefe 1868—1889*, Leipzig, 1890.

²⁾ A Budapesten 1885. október 3—7-én tartott nemzetközi gazdacongressus jegyzőkönyve, Budapest, 1886.

már ma, az európai többi szárazföldi államok csak szövetkezés útján tarthatják fenn magukét. Ha ezen államok a tengerentúli verseny ellen külön kívánnának vámokkal védekezni, úgy járnak el, mintha a nagy birodalmak egyes régente gazdasági önállósággal birt alkatrészei a szomszéd birodalom ellen a tartományok határain azelőtt fönnállott vámtilalmakat akarnák ismét életbeléptetni. Önként folyik ebből, hogy meggyőződésem szerint Közép-európában *egy* szövetség előnyösebb lenne, mint *kettő* s a Leroy-Beaulieu által újabban szóba hozott két párhuzamos szövetségnek, melyek közt egyébiránt szerződések létrejöttét ő szintén kívánatosnak tartja, csak mint rövid ideig tartó alakulási mozzanatnak volna elfogadható értelme. Én eme alakulási módozatnál azonban sokkal előnyösebbnek és természetesebbnek tartom azt, mely szerint az egyes államok a tengerentúli országok és Oroszország irányában alkalmazandó *különbözeti vámolás* elvének alapján szövetkezének.“¹⁾ Az előadó beszédéhez Lujo Brentano többek között a következő megjegyzéseket fűzte: „... Én csupán a német birodalom és az osztrák-magyar monarchia közt létrejövő vámközeledésről vagy vámszövetségről ... szóltam; dr. Gaal úr ellenben Franciaországot és Olaszországot is óhajtáná ebbe a szövetségbe belevonva látni s ilyenformán egy „közép-európai kereskedelmi szövetségrendszer“ ... akarna létrehozni... Nincs semmi ellenvetésem ezen bővítéssel szemben... Hogyan valósítható a vámegyesülés vagy vámszövetség ... eszméje? Ez talán olyan módon volna keresztülvihető, hogy a szövetkező államok egymás közt megtartanak a már érvényben levő vámokat s egyszersmind egész közös vámterületüket más államokkal szemben magasabb vámokkal elzárnák. Másik módja az volna, hogy a határ- vagy közbenső-vámsorompókat egyáltalában meghagynánk, egyes termékekre nézve a vámokat le- szállítanánk, de a mellett a szövetségen kívül álló államokra szigorú vámtételeket használnánk. Mind a két csupán fokozatra nézve különböző módja mellett a szerződő államok nagy előnyökben részesülnének és a mellett még azon nehézségek is elkerültetnének, melyek a vámegységnek valóban útját állják.“²⁾ A congressus határozati javaslata a mezőgazdasági termelés helyzetének javítására irányuló javaslatok között indítványozza azt is, hogy az állam „a nyerstermelést vámvédelem által is óvja meg a verseny túlerős hullámcsapásaitól; ezt azonban a közép-európai államok lehetőleg nem külön, hanem együttesen igyekezzenek megtenni. A szövetkezés a tengerentúli és hasonló viszonyok közt levő államokkal szemben a *különbözeti vámolás* elvének alapján úgy eszköz- lendő, hogy e mellett az egyes államok vámjövodelmeiket és közvetett

¹⁾ I. m. 19—20. l.

²⁾ I. m. 70. l.

adók önálló szabályozását megtarthassák. A mennyiben az összes közép-európai államok szövetkezése egyenlőre elérhető nem volna, helyesléssel kellene fogadni azok némelyikének ily irányú szövetkezését is, ha ezáltal a többi közép-európai államok hozzájárulása nem záratik ki.“¹⁾

Az 1896-iki nemzetközi gazdacongressuson ismét szóba került a közép-európai államszövetség terve a tengerentúli agrárverseny elleni védekezésül.²⁾ Gustave de *Molinari* (Páris) tartott előadást a vámszövetség mellett és a kérdéshez *Matlekovits* Sándor, *Henry Sagnier* (Páris), *Otto Arendt* (Berlin), *Gustav Schmoller* (Berlin) *Alfred Reichsritter von Hohenblum* (Bécs) és gróf *Károlyi* Sándor szólottak hozzá pártolóan. *Schmoller* a vámszövetség előkészítésére a szomszéd országok élelmszerforgalmának a legtöbb kedvezmény alá nem eső módon való preferenciálását indítványozta. Később azután közös gabona- és állattarifa létesítésével volna a vámszövetség megalakítandó, míg egyéb irányú és tárgyú kereskedelmi politikájuk tekintetében a szövetkező államok függetlenek maradnának.³⁾ *Schmoller* tehát kifejezetten agrárszövetségnek képzelte el az uniót.

A vámszövetség gondolatával szemben csupán *Louis Strauss* (Anvers) és dr. *Pap* Dávid fejezték ki aggályaikat. A congresszus azonban formális határozatot a kérdéstről nem hozott.

Matlekovits Sándor 1891-ben megjelent nagy munkájában⁴⁾ Oroszország, az Egyesült-Államok és Franciaország elzárkózó törekvéseivel szemben tartja szükségesnek Németország és a monarchia vámpolitikai egyesülését, mely egyedül alkalmas Európa — sőt talán az egész világ vámpolitikai viszonyainak reorganizálására, a védővamos irányzat megtörésére és a szabad kereskedő irányzat fejlesztésére. A nagyobb gazdasági területtel az elzárkózó államok sokkal inkább lesznek hajlandók liberálisabb kereskedelmi szerződéseket kötni, a mi pedig mind Németországnak, mind a monarchiának nagy érdeke, mert ezek termelési viszonyaiknál fogva kivitel és behozatal nélkül nem lehetnek el. *Matlekovits* részletes tervezetet és közös vámtarifát is dolgozott ki a vámszövetség céljaira. Közös külső vámtarifa harmadik országokkal szemben. A szövetkező országok az állami egyedárúság tárgyát tevő, továbbá fogyasztási adó alá eső, végül a fényűzési vámokkal terhelt árukat külön kezelik és ezek vámtételeit a közös vámtarifa nem tartalmazza.

¹⁾ I. m. 158. l.

²⁾ *Nemzetközi gazdacongressus*. Tartatott Budapesten, 1896. szeptember 17—20. napjain. Főjelentés. Budapest, 1897.

³⁾ I. m. 255. l.

⁴⁾ *Die Zollpolitik d. öst.-ung. Monarchie u. d. Deutschen Reiches seit 1868 u. deren nächste Zukunft* (Leipzig, 1891.) 817 s. k. 1.

Németország és a monarchia között átmenetileg közbenső vámvonallal marad és az árúk amennyiben állami egyedárúság tárgyát teszik vagy fogyasztási adó vagy pénzügyi vám alá esnek, úgy kezeltek, mintha egyéb külföldről jönnének be, a többi árúk pedig részben vámmentesen kezeltek, részben kiegyenlítő vámot fizetnek. A vámbevételek közül az egyedárúsági cikkek, fogyasztási adó és pénzügyi vám alá eső árúk váma, továbbá a kiegyenlítő vámok a beszedő állam javára esnek, az egyéb vámbevételben a német birodalom és a monarchia 4 : 1 arányban osztozik. A külső vámtarifa a törvényhozó testületek hozzájárulásával nemzetközi szerződés útján jön létre. A kiegyenlítő vámokat is közös megegyezéssel állapítják meg. A kereskedelmi szerződéseket a három állam szintén közösen köti és a vámtarifa és a szövetséges szerződés végrehajtását egy paritásos vámszövetség-tanácsra bizzák.

Az osztrák *Zentralstelle zur Wahrung der land- und forstwirtschaftlichen Interessen*-nek a kereskedelmi szerződések megkötésére vonatkozó agrárprogramja a következő pontot tartalmazza :

„Der Abschluss einer in erster Linie gegen die überseeische Konkurrenz, insbesondere gegen die der Vereinigten Staaten von Amerika, gerichteten Zollschutzkonvention mit dem Deutschen Reiche ist unter Aufrechterhaltung der wegen der Verschiedenheit der Produktionsverhältnisse gebotenen Zwischenzolllinien mit allen Mitteln anzustreben und dahin zu wirken, dass ein derartiger Zollbund allmählich ganz Mitteleuropa umfasse.“¹⁾

Az osztrák közgazdák társasága (*Gesellschaft österreichischer Volkswirte*) 1900-ban a Németországgal való vám- és kereskedelmi szövetség tárgyában előadássorozatot tartott, melyben Philippovich, Josef Grunzel, Viktor Kuffler, Alfr. Reichsritter v. Hohenblum és nagyszámú osztrák nagyiparos vett részt és a mely azzal az eredménnyel végződött, hogy egy Németországgal való teljes vámuniót egyelőre lehetetlennek tartanak ugyan, de a Németországhoz való gazdasági közeledés, a gazdasági terület kiterjesztése mindenképpen kívánatos.²⁾

* * *

Mondjunk még néhány szót a legújabb idők vámszövetséges törekvéseiről.

A huszadik század eddig elmúlt éveinek majd mindegyikében

¹⁾ *Unsere künftige Handelspolitik vom Standpunkte der Land- u. Forstwirtschaft* (Wien, 1900.)

²⁾ *Ein Zoll- u. Handelsbündnis mit Deutschland*. Verhandlungen der Gesellschaft österreichischer Volkswirte. (Wien, 1910.)

aktuálisává vált a középeurópai vámszövetség, illetve Németország és a monarchia gazdasági közeledésének terve. Különböző nemzetközi egyesülések, középeurópai gazdasági egyesületek, német-osztrák-magyar gazdasági szövetségek alakultak sok-sok, a kölcsönös gazdasági közeledés előmozdítására irányuló programponntal. Majd minden évben tartottak vagy valamelyik német városban vagy Bécsben vagy Budapesten egy propaganda-ülést és propaganda-bankettet, a melyeken azonban ritkán vettek részt a szóbanforgó országok mértékadó politikai és gazdasági tényezői. Könyvek és brosurák is nagy számmal jelentek meg. Legaktuálisabbá és leginkább megbeszéltté a kérdés a közös élet-halál harc, a világháború idején vált. Mind a két részen sokan úgy érezték, hogy a vérrel és vassal megpecsételt harci szövetséget sokkal szorosabb gazdasági szövetségnek kell felváltania. Különösen hangos és elszánt hirdetői a középeurópai vámszövetségnek a nagy német birodalomhoz szító nagy-német ausztriai politikusok voltak, a kik minden taktikai és gazdasági szempontot félretéve, leplezetlen szerelmi vallomással borultak Németország keblére, a mely eleinte meglehetősen hűvösen fogadta az osztrák törekvéseket. Később azután Anglia kiméretlen gazdasági harca és a Németországgal szemben semleges részről is megnyilatkozott általános nagy ellenszenv azt a meggondolást ébresztette fel német politikusokban és közigazdákban, hogy a középponti hatalmaknak a háború után is megmaradó izoláltsága esetére gondoskodniok kell nyersanyagokkal és élelmiszerekkel való ellátásukról. A régebben német imperialista indítókókból felvetett Berlin—Bagdad-conceptio Brüssel—Bagdad-conceptióvá szélesül és fő és döntő tulajdonságává a *geschlossener Handelsstaat*, a magát minden szükségessel kielégítő *gazdasági autarchia* tétetik meg. Más részről az az aggodalom táplálta a Középeurópa melletti agitatót, hogy a német kivített a négyesszövetség államai és a velük rokonszenvező államok a háború után ki fogják szorítani területükről, szóval a német kivitelnek az így elvesztett fogyasztó területekért valami módon kártalanítást kell találnia és ezt csakis a monarchia és a Balkán-államok területén találhatja meg. Nagy méretű propaganda indult meg most már német részről is. A német nyomdaipar és a német publicistika ontotta a brosurákat és cikkeket, melyek ugyanazt a témát variálták kevés változottsággal, szomorú unalomba vonva be az egész kérdést. Előadások, viták, gyűlések, közigazdasági demonstratiók foglalkoztak a problémával mind a három országban, de talán legkisebb mértékben Magyarországon.

Mind e mozgalmaknak fő jellemvonásuk az volt, hogy a vámszövetség feltétlen hívei a politikai ideológusok és a pacifista rajongók köréből kerültek ki. A mértékadó gazdasági és politikai tényezők meglehetősen

hidegen tárgyalták a kérdést. Meggondoltabb politikusok és közgazdák siettek hangsúlyozni az egyesülés elé tornyosuló leküzdhetetlen közjogi akadályokat, hogy Közép-európa semmiképpen sem gazdasági autarchia, mert igen sok fontos ipari nyersanyaggal, pamuttal, gyapjúval, rézzel stb.-vel nem tudja magát a saját területe termelése útján kielégíteni, hogy nagyon is rászorul a tengerentúli államok, elsősorban Anglia és az angol gyarmatok behozatalára. Azt is hamarosan átlátták, hogy az évenkénti tíz milliárdos német kivitelért a német ipar és kereskedelem nem találhat kárpótlást az osztrák-magyar monarchiának Németországból eddig 800, Bulgáriának 30 és Törökországnak 100 millió márka értékű árút kivivő, aránylag nagyon szegényes fogyasztó területein. Nem kárpótlást kell Németországnak az elvesztett kiviteli piacokért keresnie, hanem minden erejével arra kell törekednie, hogy a most elveszettnek látszó angol, orosz és francia piacot a maga számára visszaszerezze. Ennek pedig a vámszövetség igen nagy akadálya. A négyesszövetség államai-ban szintén hangosan meginduló vámszövetséges mozgalom arra figyelmeztetett, hogy a közép-európai vámszövetség gondolata az entente-államok hasonló törekvéseit szülte meg és a mi elzárkózásunk az ő részükről is elzárkózást hozna magával, a mi a háborúnak a békekötés után gazdasági eszközökkel való folytatását jelentené és mihamar újabb háború kitörését idézné fel. A conceptio tehát pacifista szempontból is az ellenkezőjét eredményezné annak, mint a mit hirdetői tőle várnak.

A német kiviteli ipar és kereskedelem képviselői és a munkásság a szabad utat kívánják a világ minden piacára, vagyis a legtöbb kedvezmény elvének további fentartását. A német socialdemokrata párt ez álláspontjának kialakulásában nagy szerepe van annak a szempontnak is, hogy már jóval a háború előtt uralkodóvá vált, a háború alatt pedig phantastikus méreteket öltött drágaság ellen csakis a szabad kereskedő irányzat uralomra juttatásával lehet küzdeni. Ehhez a célhoz pedig a legtöbb kedvezmény elvének, a bárhonnán származó árukkal való egyenlő elbánás principiumának megőrzésén keresztül visz az út. Vámszövetség és preferentialis vámelbánás mellett a legtöbb kedvezmény elve azonban fenn nem tartható. A vámszövetség vámszövetséget, a preferentiálás preferentiálást idézne elő mai ellenségeink között is, mert olyan győzelem semmiféle phantasiával el nem képzelhető, melylyel mai ellenségeinket arra tudnánk kényszeríteni, hogy a mi árúinknak a legtöbb kedvezmény jogát biztosítsák akkor, mikor mi az egymás közötti forgalomban kölcsönösen kedvezményes vámelbánást engedélyezünk egymásnak.

A német kivitel lehetőségének minden irányban való biztosítása szükségességét hangsúlyozzák mértékadó német államférfiak is, nem rég a leghatározottabb formában Sydow porosz kereskedelemügyi minister,

a kinek a porosz képviselőház egyik februári ülésében tartott beszédéből idézzük a következőket:

„A vitában kérdezték, hogy a kereskedelemnek a háború után való újraélesztése érdekében mi történt és az egyik szónok a szomszéd államokkal, különösen Ausztria-Magyarországgal való kereskedelempolitikai viszonyoknak idejekorán való rendezéséről is beszélt. Ebben a kérdésben csak a legnagyobb tartózkodással nyilatkozhatom és legfeljebb néhány általánosságra szorítkozhatom. Az Ausztria-Magyarországgal való gazdasági viszonyunk szorosabb alakítására irányuló mozgalmat nem ok nélkül fogják föl a politikai szövetség erősítésének, *de e kérdésben a politikai szempontokon kívül az érzelm is nagy szerepet játszik. Gazdasági kérdések pedig nem érzelmi kérdések, Ausztria-Magyarországhoz való viszonyunk szabályozásának olyannak kell lennie, hogy mindkét terület érdekeit kielégítse, különben ez a szabályozás nem erősítően, hanem gyöngítően fog hatni a politikai kapcsolatokra. Mindenekelőtt tudnunk kell, mi a kereskedelemnek, az iparnak és a mezőgazdaságnak nálunk és az osztrák-magyar monarchiában az álláspontja, pedig ezt még meglehetősen sűrű fátyol fedi . . . A szövetséges államokkal való gazdasági viszonyunk szabályozásában nem szabad a német érdeket figyelmen kívül hagynunk. Úgy kell a tárgyalásokat irányítanunk, hogy kereskedelmünknek és iparunknak a semleges és a most még velünk ellenséges államokkal való viszonya a háború után ne tétessék lehetetlenné, se meg ne nehezítettessék . . . Nekünk szükségünk van a szövetségesekkel való gazdasági összeköttetésekre, de épp úgy a semlegesekkel és a most ellenséges államokkal való forgalomra is. A jövőben sem lehet el iparunk és kereskedelmünk a világpiacz nélkül.*“

A Közép-európa problémája körül mind magyar, mind osztrák, mind német részről megindult serény vita most már meglehetősen elült. A vámszövetség eszméje, úgy látszik, ismét elveszítette actualitását és megvalósulásának realis lehetőségeit. A háború után bizonyynyal lesz majd mód a gazdasági közeledésre a szövetséges államok között, a mely azonban minden valószínűség szerint a XX. század jól bevált vámpolitikai elvének, a legtöbb kedvezménynek fenntartásával, egy mindegyik felet kielégítő és nem egymás kijátszására készült kereskedelmi szerződés keretében fog létrejönni.

Székely Artur.

Adalékok Új-Törökország kialakulásához.

(I. Törökország a XX. század elejéig. — II. Az ifjútörök revolutio és ellenrevolutio kora. — III. A balkáni háború és hatásai. — IV. A világháború és következményei. — V. Társadalmi evolutio. — VI. Gazdasági szervezettség. — VII. Németország szerepe a Törökbirodalomban.)

„Minden ember összetett; tartalmaz haladó és conservatív hajlamokat is. Ha a közösség szelleme melyben él, haladó, akkor természetének haladó hajlamai ingerlődnek és a maradiak megbénulnak.“¹⁾

I.

Élesebben alig lehet a környezet hatását szemügyre venni az emberi természet felett, mint éppen a conservatismusa miatt sokat gáncsolt törökségnél. Egyik részük, a nem hazai környezetben növekedett fiatalság, magába szíva a legmodernebb eszméket, máról-holnapra akarta újjá teremteni Törökországot — elfelejtvén, hogy maguk is hosszú évek során keresztül szerezték meg a modernebb műveltséget. Az ugyanazon vérből származó conservatívek pedig a rég kipróbált, ma azonban már meghaladott eszmék és intézmények mellett törtek lándzsát, mivel beleszoktak abba a mély nyomú kerékvágásba, melyből alaposabb rázkódtatás nélkül kizökkenni sehogy sem tudtak.

Soká tartott volna a nyugati cultura útja, ha pusztán ama csekély számú haladó gondjaira lett volna bízva, kik idejük nagy részét külföldön töltötték, ha nem jön segítségére egy véreskezű despota, ki mindent eltipró egoismusával szemben egyesülni kényszeríti a faji, vallási és gazdasági szempontból is alapos ellentétben álló csoportokat, hogy a zsarnokság ledöntése után, az új viszonyok adta követelmények szerint újra csoportosulva, a regenerálás nehéz munkájával vethessenek számot.

¹⁾ *Giddings*: A sociologia elvei. 1908. 380. p.

Előre kell bocsátanom azonban, hogy a Törökbirodalomban hiányzott a gazdasági élet fejlettségének az a foka, mely a társadalmi élet alakulását és haladását elősegíteni képes lett volna. A számtalan nemzetiségből összerótt országban ugyanis az uralmat évszázadok óta csak egy nagyon erős katona-állam volt képes fenntartani, mert hiszen nemcsak a Balkán félszigeten, hanem egész Kisázsiaiában, már a legrégebb időktől kezdve a legkülönbözőbb fajok találkoztak. A hódító törökség és a leigázott népek között a vallási ellentét azonban oly nagy volt, hogy assimilatio ennek folytán nem jöhetett létre. Ehhez járult még az oszmánok nagyfokú toleranciája vallási tekintetekben. Így aztán a meghódított, de be nem olvasztott népek egyházukban élték tovább régi nemzeti életüket, és hogy sikeresen, azt mi sem igazolja jobban, mint-hogy az uralkodó török faj katonai erejének meglazultával, rögtön felütötte fejét a különválási szándék. A birodalom egybekapcsolása és a rend fenntartása tehát csak egy nagyon energikus militaris kormányzat által volt keresztülvihető. Ennek kialakulására pedig az Oszmánbirodalomban úgyszólván magától adódott alkalom, mert a török nép: a *natio militans*, és Mohammed tanai: a *religio militans* találkozása az oszmánságban, egy igen mélyen gyökeredző katonai-vallásos államnak vetette meg alapját. És a történelem tanúsága szerint sikeret is ért el az addig, míg a katonaság által képviselt erő nagyobb volt a külső és belső ellenségek feltörő energiáinak resultansánál. Mindjárt területcsökkenés állott azonban be, a mint felbomlott az erők egyensúlya a katonaság rovására.

A minduntalan megújuló háborúk és belső zavarok végnélküli folyamataiban a törökségnek tehát szükségképpen minden erejét az állam megalapozása, illetve külső határainak kiépítése kötötte le; a nélkül azonban, hogy ehhez mérten a birodalom jogi és gazdasági életének fejlesztésére is hasonló gondot fordíthatott volna. Természeteszerű következménye volt ennek, hogy a különféle legyőzött népek és a hódító törökség között fennálló antagonizmus idők multával sem csökkent, sőt mindnagyobb mérveket öltött úgy, hogy a szünet nélküli küzdelem: a haladó kor szellemétől való elmaradottságot, a gazdasági élet nagyon alacsony fokát és így végeredményben a birodalom széthullásának csiráit hordozta magában.

A hanyatlás hamarosan be is következett. Egymásután szakadtak le a birodalom testéről azok a provinciák, melyeket nem tudtak a sajátjukká tenni az által, hogy velük egybeolvadva homogénná tegyék a régi népcsoportokat. Csak gyorsította a széthullást egy eredeti szelleméből kiforgatott vallás, a zsarnokok és kegyenczeik uralma, a kik egoistikus célokra használták fel az egész török nemzet életét. Nagyban meg-

könnyítette munkájokat az a körülmény, hogy a XIX. században, a midőn Európában a nemzeti öntudatra ébredés folyamata mind szélesebb mederbe terelődött, Törökország még mindig vallásos politikai korszakát élte, a midőn az átlag török ember elméje még theologiai volt. A legvéresebbkezű zsarnokok trónra léptének ideje ¹⁾ pedig éppen arra a korszakra esik, a mikor, a Törökbirodalom társadalmi életének liberális-jogi korszakát lett volna vezetendő.²⁾ Abdul Hamidnak nem nagy nehézségébe került tehát az ébredező nemzeti érzületnek akkor még egészen friss s csak a műveltebb elemek által észrevett és ápolt hajtását letörnie, mielőtt még az, az akkori társadalom alsóbb rétegeit is áthathatta volna. Az uralma alá tartozó mohamedán elemek körében despotikus uralmát biztosítandó a pániszlám érzületet igyekezett az elfojtott nemzeti érzés helyett nagyra növelni; a birodalom többi népességének heterogén elemeit pedig a *divide et impera* elvének legszélesebb alapon való keresztülvitelével játszotta ki.

A törökséggel szemben tehát — mert hiszen ez érdekel főképpen bennünket — a vallást használta fel „zsarnoki szeszélye köpönyegéül“. Elősegítette őt ebben az a körülmény, hogy keleten nagyrészt még ma is áll a tétel, mely szerint nem nyelvében, de vallásában él a nemzet. Mert keleten „a vallás, élet, történet, jellem, hazafiság — szóval minden.“³⁾ És a vallás az, a mely főképpen a kisázsiai átlag török ember életében még ma is „azt a szerepet játsza, mint minálunk a középkorban, azaz lefoglalja az egész életerőt, hatalmába kerit minden emberi gondolatot és igyekezetet, behatol a mindennapi élet legkisebb részleteibe is, megszabja, hogy az ember, hogy járjon-keljen, hogy egyék-igyék, hogy aludjék, hogy szeressen... bezárja mintegy az embert egy varázskörbe, melyet az átlépni nem mer s kényszeríti, hogy mint a gyermek a járószekben mindig arra menjen, a merre az egyházi és világi hatóságok lökdösik.“⁴⁾

Pedig maga az iszlám és tanai a *bidá'*⁵⁾ alapján a haladó kor szellemének megfelelőleg hajlítható és formálható lett volna, de meggátolta azt a mohammedán uralkodók zsarnoksága, „a kik szándékosan felforgatták a próféta tanait s a maguk önkényes uralmát igazoló elveket

¹⁾ Abdul Aziz (1861—76.) detronizálása után három hónapig V. Murad uralkodott, majd még ugyancsak 1876-ban II. Abdul Hamid (1876—1909.) került a trónra, v. ö. *La Jonquièrre: Histoire de l'Empire Ottoman*. 1914. II. vol. 47. p.

²⁾ Az 1876. deczember 23-iki alkotmánynyal vonul be a képviseleti rendszer Törökországba.

³⁾ *Vámbéry: Nyugat culturája Keleten* 1916. 246. p.

⁴⁾ *Id.* m. 330. p.

⁵⁾ L. *Goldziher Ignác: Előadások az iszlámról* 1912. 173. p. és 266.

kerestek és találtak a korában... sikeresen elcsavarván és elnyomván minden liberalis elvet, megakadályozták egy mohammedán renaissance hajnalhasadását.“¹⁾

Csak gazdasági vagy culturalis nekilendülés hozhatta volna ki a törökséget a kínai falakkal körülvevett vallás szellemi zsákutczájából. Csak a modern tudományok terjesztése, illetve a gazdasági élet fejlesztése által lehetett volna szemlélődő közönyéből felrázni az oszmánságot, mert hiszen náluk a társadalmi élet, úgyszólván minden rugója, még a vallásban gyökerezett: nemcsak a morál és a művészetek, hanem a jog és a gazdaság is. Abdul Hamid és elődei azonban a reform eszméknek épp olyan ellenségei voltak mint a technikának, mely elsősorban lett volna hivatott a Törökbirodalom gazdasági életének felfrissülését elősegíteni és mert érezte, hogy minden, a mi az élet menetét simává teszi vagy legalább is bizonytalanságait csökkenti, csökkenteni fogja a vallás ki-zárólagosságával együtt az ő uralmát is. Most azután már feltartóztatlanul következett be e teljesen decadentiába sülyedt ország közmoráljának végleges megromlása is.

A katonaság és a papság mellett kialakult egy ugyancsak corrupt hivatalnoki kar is, a melyet megfertőzött a denuntiatio. A minduntalan ismétlődő gyors száműzetés vagy a napirenden lévő áthelyeztetéstől való félelem arra készítette az örökös háborúban amúgy is nagyon elszegényedett „effendi-világot“, hogy a jólét és meggazdagodás leggyorsabb módjait keresse. Legnagyobb részét tehát a szükség kényszerítette őket arra, hogy vesztegettesék magukat. Hamarosan kialakult a „baksis hősöknek“ egy igen széles rétege, a mit nagyban elősegített a hónapokig késő fizetés kiutalványoztatása is, és így a legjobb szándékú egyének is mintegy belekényszerítették e nem realis cselekedetekbe. Ez által megfertőződött már eleve a török társadalom rendtartó erkölcsi kényszereszközeinek azon factora, mely a társadalmi fejlődés egy később elkövetkező stádiumában a vallás helyét inkább a közvélemény²⁾ formájában lett volna betöltendő. Az immár állandósult háborúkon, a biztonsági intézkedések hiányos voltán és a hova-tovább mind jobban terjedő vérbajon kívül főképpen eme minden vállalkozási kedvet megölő corrupt tisztviselői kar garázdálkodásainak tudható be, hogy a fokozatosan elszegényedett török családokba a nélkülözésekkel együtt beköltözött a mindnagyobb megértésre találó neomalthusianismus is.³⁾ Abdult Hamidnak harminczhárom éves uralkodása alatt tehát sikerült az országot

¹⁾ L. Vámbéry Á.: Nyugat kulturája Keleten. 1906. 321. p.

²⁾ Loria: A sociologia feladata és iskolái. 1907. 101. p.

³⁾ V. ö. F. C. Endres: Die Türkei. 1915. 210. p.

minden tekintetben tönkre tenni. Puszta játékszerűl szolgált csupán az ő pathologikus perversitásának.

Egykedvűen nézte ezt a belső bomlást Európa. Pedig most már csak egyedül ő lett volna képes — egy kívülről ható erő által — változást idézni elő a birodalom corrupt szervezetében. De nem tette. Legalább is nem segítő szándékkal. Egyrészt a készségesen nyújtott kölcsönök, másrészt a hangoztatott humánus eszmék — melyeknek szent nevében a „csodadoktorok“ felvonulása és az általaok jónak talált reformkurák alkalmazása megkezdődik — alapjukban véve csak arra voltak jók, hogy növeljék a belső meghasonlást és előmozdítsák a végromlást. Mert a kapott kölcsönök vétkes gondatlansággal fecséreltettek el gyermekes passziókra, a nélkül, hogy a terhét viselő ország bármi módon is hasznát látta volna. A pangó gazdasági élet következtében inproductiv birodalmat még a csődbejutás veszélye is fenyegette. Az így minden oldalról behálózott és számos belső sebből is vérző „beteg ember“ testéről azután már könnyen amputálhatták a hatalmak a saját uralmuk biztosítására vagy, növelésére szükséges területeket. Egymásután szállották meg a Törökbirodalom stratégiailag fontos vagy gazdaságilag értékes helyeit. S e területi megszállást megelőzőleg az ország társadalmi és törvénykezési életébe már amúgy is éket vertek. Most csupán szorosabbra kellett fogni a kapitulációk rettentő kényszerzubbonyát, melyet közös erővel vertek a törökség megadó testére. Mindenfelől el volt zárva a fejlődés útja. A kik fel mertek lázadni az uralkodó rend ellen, azoknak a Boszporus feneke, száműzetés vagy legjobb esetben a szökés jutott osztályrészül.

Ilyen belső és külső állapotokban találta a XIX. század vége és a XX. század eleje a Törökbirodalmat. Európában már befejeződött a nemzeti öntudatra ébredés korszaka. Lázás tevékenység folyt a gazdasági élet kiépítésén. Törökországban: lassú haldoklás.

II.

A haladó Nyugattal szembeállítva a saját hazája viszonyait, önkénytelen összehasonlítást kellett tennie az utazott töröknek.

Az elégedetleneknek ez a kicsiny csoportja mindjobban megnövekedett — és idők multával, mind szélesebb alapon kezdett agitálni az uralkodó rend ellen. Főképpen Franciaország, Anglia és Svájcban tanuló török ifjakkól kerültek ki az európai culturán lelkesülő reformhívek. London, Páris, Genf, Kairó és Szaloniki voltak a központok, hol sajtóorganumok alakultak és eszméik gerjedeztek. Titokban végezték munkájukat. És mentől inkább nőtt Abdul Hamidnak már-már az örülettel határos despotismusa és tágult a nagyhatalmak beavatkozási köre,

annál inkább fokozódott az ifjú törökségnek kétségbeesése, de azzal együtt energiája is.

1908-ban Európa alkalmasnak találta az időt, hogy a végleg legyöngült Törökbirodalom egy része felett osztozkodási szándékkal lépjen fel. Ebben az évben történik ugyanis, hogy az angol király és az orosz csár találkoznak. A Törökbirodalom és a hatalmak farkasszemet néznek. Ärenthal mind nyomatékosabban a *Drang nach Saloniki* politikát kezdi hangoztatni. A feszültség csak fokozódik, midőn a diplomatia titkos kohóiban Bosznia és Hercegovina annektálásának és Bulgária önálló királyságának eszméje kezd izzani. S ebben a végső összeroppanással fenyegető, nehéz időben pattantják ki a *jeun turc*-ök is a revolutió szikráját. Ez volt, talán nem a legszerencsésebb, de mindenesetre a legalkalmasabb pillanat.

Macedonía, az örök nyugtalanság földje, lett az oszmán forradalomnak¹⁾ is a gyutacsa. Nemcsak európai fekvésénél fogva volt arra kiválóan alkalmas, hanem mert ott a szerb, bolgár, görög és albán elemek között élő törökség is készségesebben hajlott a modernebb eszmék felé. Mindenekelőtt pedig azért, mert ott volt a szalonikii *dönmék* hazája is. Ez a fajra nézve spanyol zsidó, vallására mohammedán elem — mely bár nem *natio militans*, de azért jó töröknek vallja magát — nagy érdemeket szerzett a török forradalom sikerre vitelében, melyet a nem-törődömségbe sülyedt anatóliai török aligha tudott volna magának egyhamar kiküzdenni. Egyesületük az *Union et Progrès* számos német nevelésű török tisztet is tagjai közé sorolt. Ez utóbbiak fáradhatatlan buzgalommal oktatták ki a legénységet, hogy — más alapjuk nem lévén — a katonaságra támaszkodva segítsék előre a revolutio ügyét. Mint a közel fekvő eseményekből még ismeretes, munkájokat siker koronázta. Abdul Hamid az alkotmány visszaállítása mellett megtarthatta trónját. S ezzel befejeződött a török forradalom első része. — Ha már most egy kissé analisáljuk az 1908. júliusában történeteket, úgy azt találjuk, hogy „*liberté, égalité, fraternité*“ jegyében folyt le az egész *jeun turc* mozgalom, hűen ahhoz a földhöz, honnan már évtizedek óta a törökség felső rétegeit átható egész műveltség fakadt. Csakhogy nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a török revolutioból hiányzott a gazdasági alap. Nem az alsóbb rétegekből tört az elő, hanem éppen megfordítva. A török forradalom ugyanis a haladó nyugat culturájának revolutiója volt a merengő kelet semmivézésbe kényszerült inproductiv szemlélődése, fátsultsága és az orientális-theologikus elme büszke *laissez faire, laissez aller*-ja felett. A cultura és civilisatio behatolását jelentette egy oly földre, mely bár az iszlám demokratikus alapeszméjénél fogva, igen

¹⁾ V. ö. Paul Farkas: Staatsstreich u. Gegenrevolution in der Türkei. 1909.

alkalmas terep lett volna a francia forradalom hármas jelszavának megvalósítására, a hol azonban valójában csak a szabadság utáni vágy talált igazi megértésre. Éppen ez utóbbinak köszönheti sikerét a *revolutio* is. Máskülönben mind jobban kitűnt a török forradalom erőltetett volta. Bebizonyosodott — mint már említettem — hogy az nem egy gazdasági alapokon felépült társadalom *továbbfejlődéséhez* szükséges átmeneti állapot, hanem a fennebb ismertetett, lenyűgözött energiák felszabadítását létrehozó *teremtő actus* volt, a melyet viszont a maga elszigeteltségében külföldi példákon lelkesülő individumok lelkeztek teli akarattal. Dönmék és német nevelésű török tiszték. Mint eddig minden a keleten, ez is francia köntöst kapott, melyet a párisi levegőben növekedett *jeun turc*-ök adtak reá. Ők töltötték be a jelentősebb posztókat, ők cselekedtek az új régimét jelentő comité nevében. Pedig hosszas külföldi tartózkodásuk alatt elvesztették érzéküket a hazai dolgok intézése iránt. Csak természetes tehát, hogy a francia forradalom pszichológiájának alapos ismerete ellenére — gazdasági alátámasztás nélkül — az új régime sem állhatott meg szilárdan. Főképpen azért — s ezt hangsúlyozom — mert a felsőbb rétegekből nyújtott cultur mázért a vallás már megszokott és szinte a testhez nőtt köntösét kérték. A keleti psyche pedig érezte, hogy lelki egyensúlyának elvesztésével fizetné meg a cserét. Abdul Hamid elérkezettnek látta az időt, hogy az alsóbb papságra: a korán szőrszálhasogató fanatikusra és az ancien régime elősdiere támaszkodva, felbujtassa a katonaság egy részét. Az 1909. áprilisi reakcióban kísérelte meg visszaállítani zsarnok uralmát. Tervét nagy kegyetlenséggel és hideg számítással hajtotta végre. Albán, arab és kurd törzsek nyugtalankodásai, örmények lemészároltatása és a saját ifjú török tisztjeit büntetlenül lövöldöző katonaság lázongásai követték egymást. Az új régimehez hű maczedoniai hadtest és a vele egyesült drinápolyi ezredek azonban hamarosan a fővárosban termettek. Megjelenésükkel egyidejűleg megbukott Abdul Hamid *va banque* politikája is. A szultán detronizálása még emlékezetes. Azzal együtt lezárul a török forradalom második és utolsó fejezete is.

III.

Az 1908/09. *revolutio* tehát új Törökország születésének időszaka. Az azóta történtek még élénken élnek emlékezetünkben, de mégis szükségesnek tartom a folytatólagosság szempontjából a balkáni háború előtti és utáni események eredményeit a következőkben összefoglalni. Az 1912/13-ban lezajlott balkáni háború fontos fordulópontot jelent a török nemzet életében. Nevezetesen a lehullani akaró tagok végleg lemorzsolódván, a Törökbirodalom súlypontja Európából ekkor helyeződik át vég-

leg Kisázsiaira. Igaz, hogy ez által a birodalom úgy területben mint népességben abszolút értelemben véve csökkent, de relative viszont erősödött. Mert a mohammedán törökök — keresztény fejedelmek alatt nem élhetvén — vissza vándoroltak oda, a hová meghalni visszavágyódik még a konstantinápolyi török is : a kisázsiai földre, mert hisz a győztes Oszmán padisah is ott alussza örök álmait. Részben ennek a visszavándorlásnak tudható be tehát, hogy a különféle nemzetiségek által lakott Törökbirodalomban a törökség arányszáma a többi nemzetiséghez viszonyítva : megjavult.

Ez a következő összeállításból fog kitünni :¹⁾

A balkáni háború előtt élt :

A) Európai Törökországban :

Török	2,500.000
Idegen elem	4,340.000
Összesen	<u>6,840.000</u>

Vagyis Európában az oszmán-törökök aránya a nem törökökhöz viszonyítva 1 : 1·74 volt.

B) Ázsiai Törökországban :

Török	7,500.000
Szir és arab	5,000.000
Kurd	1,250.000
Örmény	1,100.000
Görög	1,000.000
Zsidó	300.000
Drúz és marionita	400.000
Nem oszmántörök elem	<u>10,000.000</u>
Összesen	<u>17,500.000</u>

Ebben az esetben a törökök arányszáma a nem törökökhöz képest 1 : 1·3 volt. Ez már magában véve is sokkal kedvezőbb az európai Törökországra megállapított viszonzszámnál.

Tehát a balkáni háború előtt az egész Törökbirodalomban az átlagos számarány : 1 : 1·36-nak felelt meg.

Ha már most az 1912/13-as háború utáni állapotokat kíséjük figyelemmel, úgy a következőket fogjuk észlelni :

A) Európai Törökországban lakik :

Török	1,200.000
Nemzetiségi elem	700.000
Összesen	<u>1,900.000</u>

B) Ázsiai Törökországban :

Török (muhadzsirok nélkül)	7,500.000
Nem török elem	10,000.000
Összesen	<u>17,500.000</u>

A balkáni háború után tehát az arányszám 1 : 1·23-ra javult.

¹⁾ Lásd : F. C. Endres : Die Türkei 1915. 151 p. és kk.

Ha azonban — mondja Endres — a kurdokat nem tekintjük külön nemzetiségnek, mert hiszen még könnyen megnyerhetők az úgy számra népesebb, mint kulturailag is magasabb fokon álló oszmánság számára, akkor a török és nem török elem úgy aránylik egymáshoz, mint:

1 : 1.

IV.

Daczára azonban a körülménynek, hogy a török nemzeti öntudat kezd kialakulni és a népesség is homogénebb lett az 1912/13. háború után, ha a szomszédokkal folytatott áldatlan viszálykodások folytatását nem találnak a világháborúban, úgy a Törökbirodalom a legnagyobb valószínűség szerint, csak az osztozkodók közötti nézeteltérések elsimul-táig állhatott volna fenn. Így tehát a világháborút, melyben a Törökbirodalom annyira életképesnek bizonyult, méltán tekinthetjük az ifjú török revolutio után a megerősödés harmadik étagpjául. Külpolitikájában ekkor választ ugyanis határozott irányt Törökország, a midőn nyil-tan a központi hatalmak mellé áll és rövid idő múlva belső ügyeinek intézésében is meglepő biztonssággal jár el. Lerázza magáról a capitulatiókat és ezzel visszanyeri önrendelkezési jogát. Azután már egymást követik az idegenek megadóztatása, a jövedelmi adó és az értékvám felemelése, új autonom vámtarifa és számos reformot jelentő új terv kidolgozása: a mezőgazdaság és az állattenyésztés emelését, a közlekedési viszonyok fejlesztését, az erdészetet, bányászatot és az ipar kialakulását illetőleg.¹⁾

V.

Azonban nemcsak a politikai és törvényhozási életben, hanem a társadalmi és szellemi élet szinpadán is megtaláljuk a fejlődésnek fent vázolt három phasisát. Mert ime mig nyolcz évvel ezelőtt örömmámorban ölelkezett egymással a Törökbirodalom minden népe, *oszmánli*-nak nevezve magát a törökön kívül a görög, örmény épúgy, mint az arab, addig rövid idő múlva már ismét az *iszlám* eszméje kerekedik felül, hogy szoros összetartásra ösztökélje az igazhivőket a nemzetiségi elemekkel szemben, de csak azért, hogy legujabb alakulatként már a *pántürkizmus* tarthassa meg diadalmas bevonulását. Csak a legujabb időben sikerült tehát összeegyeztetni az *új-török* embert alkotó tényezők két legfontosabbikát: a mohamedán vallást a török nemzeti öntudattal. S ma már vágyó kutatással keresik mindazt, a mi *fajtörök*. „Turán“ jelszava alatt foglalták ők össze mind ama törekvésüket, a mely nem-

¹⁾ L. Berichte d. k. u. k. österr.-ung. Konsularämter. Konstantinopel, 1915.

csak a régi török egyszerűséghez és erkölcsösséghez való visszatérést, hanem a Déloroszország, Kisázsia és Perzsiában élő fajrokonokkal való szellemi és népi egyesülést is jelenti. Ily módon megerősödve remélik a török népnek lehetővé tenni, hogy európai minta szerint, de a saját lényének megfelelő alapokon lépjen a haladás ösvényére. És a legújabb idők ezen erőteljes nacionalista mozgalmának hatása alatt, hatalmas átalakuláson ment és megy keresztül az egész török társadalmi élet. Irodalmi társulatok keletkeznek a török nyelv ápolására, mert hisz azt is meg akarják tisztogatni az idegen perzsa és arab elemektől. Egyesületek alakulnak, hogy az önképzést segítsék elő és titkos hivei mindinkább gyarapodnak a török családi élet rideg válaszfalait ledönteni akaróknak, hogy a két nem egymással európai formák szerint érintkezve működhessen a haza javára. És ebben segítségükre jött a világháború, mely a török nők helyzetén tagadhatatlanul nagyot lendített. Ez év első hónapjában Konstantinápolyban való tartózkodásom alatt magam láttam, hogy mohammedán nők sietnek a dardanellai harczokból sebesülten hazatérő katonák ápolására és ugyancsak mohamedán török nők foglalták el a póstahivatalok íróasztalai előtt a bevonult férfiak helyét — *fátyolozatlanul*.

VI.

Láthatjuk tehát, hogy sokat haladt és nagyot fejlődött a török intelligenciának minden rétege, de — sajnos — lejjebb nem igen terjedt és a városok külső határai: határai egyuttal a fent ecsetelt mozgalmaknak és eszmeáramlatoknak is. Okai: a műveletlenség, a közlekedés hiányossága és a gazdasági elmaradottság. Uj-Törökország első vezérei tisztán látták a nép műveltsége emelésének és főképpen gazdasági helyzete javításának szükségességét, mert jól tudták, hogy a nép szegény marad mindaddig, míg az ország legfontosabb gazdasági forrásai — köztük a kereskedelem és ipar is — idegen elemek kezében maradnak. Az intelligenciát tekintve pedig fennáll Törökországban is a baj, mely még nálunk is megtalálható, hogy a hivatalnoki pálya a szabad foglalkozásoknál még mindig nagyobb kedveltségnek örvend. Éppen ezért Törökországban ma már mindent megtesznek az ország vezető férfiai, hogy a nemzet gazdasági fellendülését úgy társadalmi, mint törvényhatósági úton elősegítsék. Nem lesz érdektelen ezen pontnál rámutatnunk arra, hogy a nationalisták mily óvatosan tartózkodtak attól, hogy küzdelmüket a gazdasági életbe is átvigyék. Átlátták ugyanis a nemzeti eszme veszélyes voltát az éretlen tömegekre nézve, a kik közül még számosan abban a tévhitben élnek, hogy a hazafiság csak a vallás rovására érvényesíthető. Ujabbán azonban már Törökország gazdasági életében is

találunk oly szerveket, melyeknek határozott nemzeti karaktere elvitathatatlan.¹⁾

Első helyen kell megemlékeznünk az úgynevezett *esznáf*-okról, a melyek a mi czéheinkkel azonos intézmények. Tűzoltók, kocsisok, csolnakosok, hordárok, fűszerezsek és mészárosok általában a kisiparosok és kézművesek tömörülnek ezekbe a testületekbe, a melyekben az elnököknek, az u. n. *kehájá*-nak engedelmeskedni tartozik mindenki. Az *esznáf*-ok nem új keletű intézmények, sőt meglehetősen régi multra tekinthetnek vissza. Új ellenben az a tendentia, a melylyel a balkáni háború óta a török nationalisták kezdik ezeket is a nemzeti eszme szolgálatába állítani. Az export és import kereskedelemmel foglalkozó mohamedán kereskedők tömörülése szintén csak újabban történt meg. Egyesületük a „*müszülman tidzsarlarin medzsliszi*“ bár a mohamedán nevet viseli jelző gyanánt, mégis a nemzeti eszme szellemében fogant. Tagjai közé a nem török, de mohamedán kereskedők is felvéteinek. — A török kis-kereskedők támogatására pedig bankintézetek alakultak, a melyek Anatólia nagyobb centrumaiban ma már sikeresen működnek. — A különféle fogyasztási egyesületek: a *milli isztihlák*-ok pedig a török fogyasztókat csoportosítják. — De ipari téren sem télenek. A nemzeti irányzat az idegen tőke mellett a hazaiakat is mozgásba akarja hozni, hogy legalább a nyereségrészesedés egy hányada biztosítsa a törökség számára. Ennek folytán nemcsak tiszta török részvénytársaságok alakultak, hanem az új iparfejlesztési törvény kedvezményezése mellett ipari alapításokkal is próbálkozások történtek. A nemzeti ipar kialakulását hivatott különben az új vámtarifa is szolgálni. — Természetes, hogy az itt felsorolt intézmények még valamenynyien a kezdet nehézségeivel küzdenek s hogy úgy ez intézményeken belül, mint azokon kívül még számos tenni való van, de viszont elvitathatatlan az is, hogy az eredmény már eddig sem maradt el. Csak arra a bojkott mozgalomra kell gondolni ugyanis, a melyet a törökség oly makacs szívóssággal vivott meg a görögséggel szemben, mialatt a szigetkérdésre nézve folytak tárgyalások Görögország és a Törökbirodalom között. Ez a bojkott már előjele volt annak a gazdasági önállóságra való törekvésnek, a mely a capitulációk eltörlésével ezután még erősebben fog kidomborodni. Hogy a nemzeti eszme menynyire kezdi átszőni az egész török gazdasági életet, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a konstantinápolyi lapok az a legújabb hiradása, mely szerint a mezőgazdasági és kereskedelmi ministerium nevét a közel jövőben a „nemzeti gazdaság ministeriumá“-ra fogják átváltoztatni.

¹⁾ V. ö. *Tekin Alp*: Türkismus und Pantürkismus. 35. p. és kk.

VII.

Lassanként tehát éledni kezd a török nemzeti öntudat függvényeként évszázados dermedtségéből és elmaradottságából a gazdasági élet is. Most, a midőn ezeket az eddig szunynyadó teröket újra ébredezni látjuk, bátran mondhatjuk, hogy a Törökbirodalom gazdasági életének emelését célzó mozgalom jó úton halad és hogy minden valószínűség szerint, jó vezetés mellett még igen kedvező alakulatot vehet. És itt kapcsolódik be ismét a németiség szerepe és hivatása a Törökbirodalomba. – Mult évi egyik tanulmányomban már vázlatosan kifejtettem a német-török közeledés okait és szükségességét, a melynek kifejlődését a legérzékenyebb és a legvilágosabban beszélő Bagdad vasút¹⁾ kérdés fejleményeinek figyelembevételével kísértem végig. E részről nem óhajtanék ismétlésekbe bocsátkozni.

Fentiekből azonban úgy vélem, elvitathatatlanul kitünik, hogy a török nép is mennyire át van hatva az ifjú népek nagy akarásától, hogy azonban igyekezete tényleg productivvá is válhasson, ehhez Németország segítségére van szüksége. Németországra vár az irányítás szerepe a Törökbirodalom további sorsában. Németország barátsága fogja biztosítani Törökországnak az oly anynyira szükséges és már évek óta nélkülözött békét a hasznos munkálkodásra, német szervező erő fogja egységessé tenni a török társadalmat és német nevelők fogják nemcsak a hadsereg további reorganisálását hanem a polgári élet szürke közlegényeit is kiképezni. A gazdasági életben az idegen nemzetek közül az első helyet szintén a németek fogják elfoglalni és a német tőke még fokozottabb mértékben fogja tevékenységét folytatni mint eddig, mert *egyenlőre a német elem erősbödésének történeti folyamata azonos a törökség fizikai szükségérzetével*, s mert az idők folyamán felismert és mind szorosabbra szőtt német-török *Interessengemeinschaft* a jelen háborúban már véresen komoly *Waffenbrüderschaft*-tá formálódott, melynek eredményeként a németiség széles alapú előmunkálatára támaszkodva, már is hozzákezdett legújabb feladatához: a Törökországban parlagon heverő testi, szellemi és anyagi javaknak mozgásba hozatalához. Ez a nagystilű működés azonban, mely Kisázsiaiban jól átgondolt tervek alapján már is kezdetét vette, módszerében még lényeges átalakuláson fog keresztül menni és alkalmazkodni fog mindazokhoz a factorokhoz, melyek a keleti talajból fakadtak és így káros visszahatás nélkül, megváltozhatatlanok.

A Törökországban kifejtett és még kifejtendő német tevékenység bővebb tárgyalása azonban, terjedelmes és szétfolyó voltánál fogva jelen sorok szűk kereteit messze meghaladná. *Hallóssy István.*

¹⁾ *Hallóssy I.* A Bagdad vasút. Huszadik Század. 1915. július.

Az ausztriai magyarság.

- I. Száma és eloszlása.
- II. Személyes viszonyai.

I.

Mig minden szem érdeklődve fordult Amerikában élő honfitársaink felé s egyik könyv és közlemény a másikat érte, mely az amerikai magyarokkal, ezek számával, elhelyezkedésével, személyes és társadalmi viszonyaival foglalkozik, addig a szomszédos Ausztriában élő nagyszámú magyarság iránt egyáltalán nem mutatkozott érdeklődés. Természetesen az Ausztriába való bevándorlás egészen más jellegű s gazdasági és társadalmi jelentőségű, mint az amerikai s nem lévén oly határozott, egyöntetű jelenség, mint emez, nehezen is lehetne oly egyöntetűleg és ki-merítőleg feldolgozni és ismertetni, mint ez az amerikai bevándorlással történt; de mindenesetre érdekes és érdemes az ausztriai magyarok helyzetét lehetőleg megismerni és az erre nézve rendelkezésünkre álló adatokat a további feldolgozás és kibővítés számára hozzáférhetőbbé tenni.

Adataink legnagyobb részét az 1910-iki ausztriai népszámlálás eredményei alapján az Ausztriában élő idegen állampolgárokra vonatkozólag közzétett eléggé részletes kimutatásból¹⁾ meritjük, helylyel-közzel felhasználva a tárgyunkat érdeklő monografikus közleményeket is.

Az első dolog, a mi az adatok tanulmányozása közben szemünkbe tűnik: az Ausztriában élő magyarok abszolút és relatív n a g y s z á m a. 1910-ben 301.088 magyar honos élt az osztrák birodalom egész területén, a mely szám Ausztria összlakosságának 1·05⁰/₀-át, összes idegen honosságú lakosságának pedig több, mint felét — 51·6⁰/₀-át — teszi. A magyar elem képezi Ausztria idegen polgárságú lakosságának legfontosabb alkotórészét, utána nagy távolságban a birodalmi német (az idegenek 21·7⁰/₀-a) és az olasz (az idegenek 13·9⁰/₀-a) következik. Ezekkel a számokkal érdekes szembeállítani az amerikai magyarságra vonatkozókat, a melyeket gyakran oly túlzott óriásiknak tartanak és tün-
tetnek fel. Ugyanabban az évben az Északamerikai Egyesült-Államok-

¹⁾ Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1910. 2. Heft d. 2. Bandes: Die Ausländer in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern.

ban 495.609 magyar állampolgárt számláltak¹⁾ s ez az Unio összlakosságának 0·5⁰/₀-át, az idegen honos lakosság 37⁰/₀-át tette. S míg New-Yorkban, a melyet sokan túlozva „a világ második legnagyobb magyar városának“ neveznek, 76.627 magyart találtak — az óriási város közel ötmilliós lakosságának 1·61⁰/₀-át — s Clevelandban, „az amerikai Debreczenben“, 31 503 magyar volt, a város össznépességének 5·60⁰/₀-a, addig Bécsben ugyanekkor 147.856 magyar élt, a lakosság 7·28⁰/₀-a; sőt, mint később látni fogjuk, vannak Ausztriának egyes területei, a melyeken a magyar elem az összlakosságnak több, mint 14⁰/₀-ára emelkedik.

Az amerikai népszámlálásoknak e tekintetben nagyon kimerítő és pontos adatai nyomán meg lehet és meg szokták állapítani azoknak a számát is, a kik már nem magyar állampolgárok ugyan, de azok voltak, vagy pedig magyar születésűeknek egymásközötti, vagy idegenekkel való házasságából származtak. Az ilyen magyarországi, vagy magyar származású amerikai polgárok száma 1910-ben 700.227 volt. Érdekes volna Ausztriára nézve is ismerni az állampolgárságot cserélt s a már osztrák honosként született magyar származásúakat, de erre nézve nincsenek adataink. Hogy számuk jelentékeny lehet, azt abból következtetjük, hogy — a miről később még lesz szó — az utóbbi évtizedekben igen sok honosítás történt.

A magyarság eloszlását Ausztria egyes tartományaiban a következő tábla mutatja:

	A magyar honosok száma abszolút számokban:			10.000 lakosra	
	férfi	nő	együtt	magyar	idegen általában
Alsó-Ausztria	100.697	105.243	205.940	583	727
<i>Ebből Bécs</i>	70.318	77.738	147.850	728	1.104
Felső-Ausztria	1.471	1.253	2.724	32	114
Salzburg	565	424	989	46	288
Stájerország	20.686	17.346	38.039	263	328
Karinthia	1.285	704	1.989	50	197
Krajna	2.114	1.697	3.811	72	108
Trieszt	1.969	1.804	3.773	164	1.633
Görz és Gradiska	324	284	608	23	386
Isztria	2.560	2.526	5.086	126	315
Tirol	1.736	1.091	2.827	30	316
Vorarlberg	305	181	486	34	851
Csehország	5.548	4.536	10.084	15	84
Morvaország	5.782	5.166	10.948	42	63
Szilézia	2.042	1.785	3.827	51	204
Galiczia	3.119	3.321	6.440	8	55
Bukovina	848	775	1.623	20	64
Dalmácia	965	936	1.901	29	134
	152.016	149.072	301.088	105	204

¹⁾ *Dr. Réthly Antal*: Az Északamerikai Egyesült-Államok magyarsága az 1910. népszámlálás szerint.

Ebből a táblázatból első pillantásra látszik, hogy nyugatra való vándorlásról van szó; a legerősebb a bevándorlás a nyugati tartományokban, legelső sorban magában a fővárosban, Bécsben. Ebben a hatalmas központban tömörül az ausztriai magyarságnak csaknem fele. Jelentékeny a magyar elem bevándorlása Alsó-Ausztria egyéb részein — a fővárostól eltekintve is —, továbbá Stájerországban, kevésbé erős Csehországban és Morvaországban, Triesztben és Isztriában s jóval gyérebb az összes egyéb tartományokban. Megjegyezzük még Galícia aránytalanul kicsiny quotáját, a minnek az az oka — mint később még rátérünk —, hogy ez a tartomány velünk szemben kivándorlási terület.

E nagyjában megismert elhelyezkedés helyesebb megvilágítására szolgál a *nagyvárosok*, valamint a *határterületek* bevándorlásának részletesebb ismertetése. Ebből a szempontból fontosak Bécsen kívül:

Grác, a melynek 10.053 magyar lakosa van, az összlakosság 6'62°/_o-a, az idegenek 79°/_o-a.

Bécsujhely, a melynek 4.852 magyar lakosa van, az összlakosság 14'33°/_o-a, az idegenek 91°/_o-a.

Brünn, a melynek 926 magyar lakosa van, az összlakosság 0'74°/_o-a, az idegenek 49'5°/_o-a.

Prága, a melynek 886 magyar lakosa van, az összlakosság 0'4°/_o-a, az idegenek 39'4°/_o-a.

A Magyarország határán fekvő területek közt legfontosabb a magyar bevándorlás szempontjából az alsóausztriai határsáv, melyet ezért részletesen, területenkint ismertetünk, míg a többi tartományokét csak egészben.

	A határsávok magyar lakossága			10.000 lakosra
	férfi	abszolút számokban nő	együtt	
1. <i>Alsó-Ausztria</i> :				
Bécs-Ujhely város és kerülete . . .	5.145	4.996	10.141	1.120
Bruck a. L.	4.909	4.442	9.351	1.215
Gänserndorf	2.150	1.878	4.028	649
Mistelbach	406	396	803	87
Mödling	4.772	4.583	9.355	1.310
	17.382	16.295	33.677	827
2. <i>Stájerország</i> (Cilli, Pettau, Feldbach, Hartberg, Luttenberg, Radkersburg, Rann kerületek)				
	7.379	6.940	14.369	306
3. <i>Krajna</i> (Gottschee, Gurkfeld, Loitsch, Rudolfswert, Tschernembl)				
	1.225	1.037	2.262	107
4. <i>Partvidék</i> (Veglia, Volosca) . . .				
	1.190	1.082	2.272	300
5. <i>Dalmácia</i> (Benkovac, Knin, Zara)				
	176	188	364	20
6. <i>Morvaország</i> (Göding, Mistek, Ung.-Brod, Wsetin)				
	1.737	1.651	3.388	128
7. <i>Szilézia</i> (Friedek, Teschen) . . .				
	1.011	892	1.903	90
8. <i>Galícia</i> (17 kerületben)				
	1.853	1.818	3.671	24
9. <i>Bukovina</i> (Kimpolung, Radautz) .				
	579	480	1.059	70

Látjuk, hogy a határsávok a bevándorlásra nagy, de éppenséggel nem egyenlő jelentőséggel bírnak. Mig Alsó-Ausztria határszéli helyeiben, különösen Mödling, Bruck és Bécsujhely kerületeiben a magyar elem az összlakosság 11—14⁰/₀-át teszi és az egész idegen lakosságot úgyszólván egymaga képviseli, — Bécsujhely városban ennek 91⁰/₀-at teszi — addig Galiczia legszegényebb határkerületeiben (Kosow, Kalusz, stb.) 10.000 lakóra 2, sőt egy magyar jut csupán. Az átlag Alsó-Ausztria határsávján 8·27⁰/₀, Stájerország és a Partvidék határán körülbelül 3⁰/₀, Krajnában, Morvaországban valamivel több, a többi határsávon pedig sokkal kisebb, mint 1⁰/₀.

Ez elhelyezkedés okainak keresése közben az illető tartományoknak maguknak ipari és gazdasági viszonyain kívül fölmerül a bevándorlók *származási helyén*ek kérdése. Honnan, hazánk mely tájáról özönlik Ausztriába a sok bevándorló? Vajjon Bécsnek s a többi, sűrűn fölkeresett vidékeknek vonzása főképen a velük szomszédos megyékre hat-e ki, vagy pedig távolabbra is? Sajnos, erre nézve igen kevés adatunk van: az osztrák hivatalos közlemény a bevándorolt magyarok származási helyét illetőleg csak azt a megkülönböztetést teszi, hogy a magyar szent korona országainak összes bevándorlói mellett külön fölünteti a tulajképeni Magyarországnak, s ezzel szemben Horvát-Szlavonországnak és Fiumének bevándorlóit. A horvát-szlavon és fiumei eredetű bevándoroltak száma egész Ausztriában: 25.296, az összes magyaroknak valamivel több, mint 8⁰/₀-a. Az egyes tartományok adataiból azt látjuk, hogy az északi tartományok magyarjai majdnem mind a tulajdonképeni Magyarországból származnak s még magában a fővárosban is igen csekély a horvát-szlavonok és fiumeiek száma, összesen 4.860, az ott élő magyarok 3⁰/₀-a, Alsó-Ausztriában 2⁰/₀-a, Felső-Ausztriában és Morvaországban körülbelül 1⁰/₀-a. Ezzel szemben a Horvátországgal határos nyugati alpesi és déli partvidéki tartományokban természetesen igen sok a horvátországi és fiumei. Stájerországban számuk 7.208 s így az ott élő magyaroknak majdnem $\frac{1}{5}$ -ét, Görz-Gradiscában — 250 lélekszám — ezeknek $\frac{1}{3}$ át, Triesztben — 1.530 lélekkel — közel felét, Dalmáciában — 1.258 lélekkel — $\frac{2}{3}$ -át, Krajnában — 3.116 lélekkel — több, mint $\frac{1}{5}$ -ét teszik. Ez valószínűleg nemcsak a földrajzi helyzetből következik, hanem nevezett osztrák tartományok a horvátokkal faj- és nyelvokon délszláv népességének tudható be, a mely között a horvát bevándorló mindjárt otthonosnak érzi magát.

Mindenesetre ebből a kevés részletből is látjuk, hogy az ausztriai magyarok bevándorlásánál a határközösség is fontos tényező s bizonyosra vehető, hogy Alsó-Ausztria és a többi tartományok bevándorlói is jó-részt a határos és szomszédos területekről származnak. De nem tart-

hatjuk a határforgalmat egyedüli, vagy elhatározó fontosságú tényezőnek, mikor a szegény Dalmácia, Galiczia, Bukovina határszélein — nagy kiterjedésük daczára — alig találunk megtelepedést. Ennek az oka éppen e vidékek szegénységében van, míg az alsó-ausztriai, stájer stb. sűrű megtelepedést éppen az illető vidékek gazdagsága vonzza. Ez a bevándorlásnak másik fontos, talán legfontosabb tényezője, mely minden fordulónál előbukkan, melyre már föntebb, a „nyugatra vándorlás“ szóval céloltunk s melyre még egyszer vissza fogunk térni: a felkeresett helyek élénk gazdasági élete és elsősorban *ipari fejlettsége*, mely a munkaerőket vonzza, az otthon nehezen, vagy rossz fizetés mellett dolgozó népeiséget magába szivja, mint ezt a bevándorlók foglalkozási adatai is bizonyítják.

Ez összefüggésben és mielőtt áttérnék Ausztriában élő honfitársaink személyes viszonyaira, érdekesnek tartjuk még az ausztriai magyarság mostani számát és elhelyezkedését röviden összehasonlítani *a mult évtizedek ad taival*, valamint *a Magyarországra vándorolt osztrákokéval*, a mely adatokból szintén érdekes következtetéseket lehet vonni, illetve már eddigi megfigyeléseinket jobban megalapozni és több oldalról megvilágítani.

Az ausztriai magyar telepedés adatai az utolsó öt népszámlálás szerint a következők voltak:

Az ausztriai magyarok száma :				
1869	1880	1890	1900	1910
91.169	159.246	216.824	270.751	301.088

Az ausztriai magyarság szaporodása abszolút számokban :			
1869—1880	1881—1890	1891—1900	1901—1910
68.084	57.578	53.927	30.337

Az emelkedés nagysága százalékban :			
74·7	36·2	24·9	11·2

Látjuk tehát, hogy a magyarok szaporodási arányszáma 1870 óta folyton és fokozatosan esett. Igaz, hogy ez nem kizárólag a bevándorlás csökkenésének, vagy éppen megszűnésének az eredménye, hanem itt tekintetbe kell venni más szempontokat is, elsősorban az újabb népszámlálások egyre pontosabb számait a régi eredményekkel szemben, azután a — mint látni fogjuk — eléggé nagyszámú honosításokat. De határozottan következtethetünk a bevándorlás csökkenésére is, különösen az utóbbi évtizedben, (a melynek adatainál nyilván a népszámlálások

technikájában rejlő eltérések is a legkisebbek) mert erre a szaporodási arányszám esésén kívül más adatok is mutatnak. Így az, a melyet a kimutatás az ausztriai magyarok személyes viszonyaira vonatkozólag közöl, hogy ezeknek körülbelül egy harmadrésze (a férfiaknak 28, a nőknek 33⁰/₀-a) már tíz évnél hosszabb ideje tartózkodik Ausztriában. Ennek megfelelő aztán az is, hogy míg azelőtt a magyar elem bevándorlás általi növekedése az állandó lakosság átlagos szaporodását sokszorosan meghaladta, addig 1901—1910 között a magyaroknak az összes lakossághoz viszonyított arányszáma alig növekedett, sőt Bécsben és a határvidéken csökkent. Tízezer lakosra jutott ugyanis magyar:

1900-ban Bécsben : 770, a határvidéken : 197, egyéb területen : 35, átlag : 104.
 1910-ben » 728, » 179, » » 39, » 105.

Egészben véve azt látjuk tehát, hogy az Ausztriába való magyar bevándorlás kisebb, mint azelőtt volt, de ha a magyarországi osztrák bevándorlás összefoglaló adataival hasonlítjuk össze, még mindig felülmulja ezt. Az osztrák közlemény a népszámlálási cserekártyák eredményeire nézve a következő ki- és bevándorlási mérleget állítja fel az ausztriai birodalom egyes tartományaira és egész területére nézve:

Tartomány	Magyarországba vándorolt	Bevándorolt magyar honos	A tartomány nyer (+) vagy veszít (-)
Alsó-Ausztria	20.266	205.940	+ 185.674
Felső-Ausztria	1.885	2.724	+ 839
Salzburg	233	989	+ 756
Stájerország	19.677	38.032	+ 18.355
Karinthia	1.835	1.989	+ 154
Krajna	15.728	3.811	— 11.917
Trieszt	1.388	3.773	+ 2.385
Görz és Gradisca	1.155	608	— 547
Isztria	9.377	5.086	— 4.291
Tirol	1.194	2.827	+ 1.633
Vorarlberg	52	486	+ 434
Csehország	42.264	10.084	— 32.180
Morvaország	33.914	10.948	— 23.964
Szilézia	5.746	3.827	— 1.919
Galicia	63.495	6.440	— 57.055
Bukovina	3.538	1.623	— 1.915
Dalmácia	4.681	1.901	— 2.780
Ausztria (pontosabb megjelölés nélkül)	3.319	—	— 3.319
Ausztria összesen	229.745	301.088	+ 71.343

Ez az érdekes táblázat igen tanulságos módon egészíti ki eddigi megfigyeléseinket: a nyugal felé vándorlást és az ipari vidékek vonzását! Azokból a tartományokból, a melyeket a magyarok leginkább keresnek fel, aránylag igen kevesen vándorolnak Magyarországra. Ezt látjuk leginkább Alsó- és Felső-Ausztriában és Stájerországban, melyeknek vándorlási mérlege erős nyereséget mutat. Alsó-Ausztria óriási nyereségét Bécs milliós központjának köszöni. Az ellenkező végletet mutatja Galiczia, mely mitőlönk minden téren s főleg gazdaságilag is, még sokkal keletebbre van, mint földrajzilag és a melylyel szemben mi vagyunk fölszívó hatással. Ez a tartomány majdnem 60.000 embert veszít Magyarországgal szemben. Az eddigi eredményekkel látszólagos ellentétben vannak Csehország, Morvarország és Szilézia iparilag annyira fejlett tartományai, amelyek mégis veszítenek embereket Magyarországgal szemben. De az ellentét csak látszólagos és magyarázata az, hogy ezek az országok éppen régi iparosodásuknál fogva igen nagy számú magas képzettségű szakmunkássággal bírnak s ilyen szakmunkásokat és munkavezetőket szállítanak a mi kezdetlegesebb iparunknak, mint ez a magyar iparstatistikából is látható. Van ugyan ezeknek a tartományoknak — még magas fokú industrialismusukhoz képest is túlsűrű népességüknél fogva — szükségből való kivándorlásuk is, de nem igen hinnők, hogy a Magyarországra való emberexport főképen ilyen volna, mert az e fajta vándorlás nem vissza, hanem inkább még nyugatabbra — elsősorban a Németbirodalomba — irányul. Dalmácia, Isztria, Görz-Gradisca és Krajna szintén nekünk szállít embereket, a mit Fiuménak, a nagyforgalmú, ezer munkaalkalmat kínáló kikötővárosnak ezen szegény vidékek népességére gyakorolt vonzó erejéből magyarázhatunk.

Általában tehát azt látjuk, hogy habár a helyzet a multhoz képest javult, Magyarország bizonyos tekintetben még mindig emberszállítóország Ausztriával szemben is. Az 1910-ik év állapota szerint veszteségünk 71.343 ember volt.

De ennél a veszteségnél maradandóbb az, a melyet a *honosítások* által szenvedünk. Az ausztriai magyarságról adott áttekintést ki kell egészítenünk a honosítások adataival, hogy helyes képet nyerjünk. Honosítások igen nagy mértékben történtek különösen az utolsó évtizedben, a miben talán része volt az 1896-iki osztrák honosítási törvénynek is, a mely az állampolgárság elnyerését megkönnyítette. Az 1891—1900. években 15.226, az 1901—1910 években 37.476, az utolsó 20 évben tehát 52.702 magyar szerezte meg az osztrák állampolgárságot. Ezzel szemben 1891—1910 között 19.189 osztrák szerezte meg a magyar állampolgárságot, vagyis 33.413 honosítással több történt Ausztria, mint Magyarország javára. És itt még tekintetbe kell venni, hogy az Ausztriában

meghonosodott magyarok mind ott élnek és dolgoznak, míg jól tudjuk hogy hány osztrák változtatja állampolgárságát házasságjogi okokból (válás céljából) a nélkül, hogy azért tartózkodási helyét Magyarországra tenné át s munkájával a mi gazdaságunkba kapcsolódnék. Úgy hogy a honosítási mérleg aránylag még kedvezőtlenebb ránk nézve, mint a fent ismertetett vándorlási mérleg. Hogy a fentebbi 52.702 honosítás mennyit tesz ki lélekszámban, nem tudhatjuk, mert nincs kimutatva, hány esetben honosodtak meg családos férfiak, a kikkel együtt feleségük és kiskorú gyermekeik is állampolgárságot változtattak.

Itt megemlítjük még az osztrák közleménynek azt az érdekes táblázatát, mely az 1896-iki törvény föltételeit (34 éven felüli kor és 10 évi ausztriai tartózkodási idő) már betöltött, tehát az osztrák állampolgárság elnyerésére jogosult magyarok számát tünteti fel. E szerint Bécsben a magyarok 61⁰/₀-a, a határvidéken 41⁰/₀-a, az egyéb területeken 35·5⁰/₀-a felel meg a fentebbi feltételeknek s így bármely perczben elnyerheti az osztrák állampolgárságot. Úgy hogy, ha az ausztriai magyarság ezzel a joggal oly sűrűn akar élni, mint az utolsó évtizedben tette, még további nagyszámú honosítások várhatók.

Mindenesetre ezek az adatok azt mutatják — a mit a személyes viszonyok egyéb alakulásánál is látni fogunk — hogy az ausztriai magyar bevándorlás a bevándorlókat tekintve, nem ideiglenes, hanem állandó jellegű. Itt is csak a már többszörösen ismételt okokra kell rámutatnunk s ezeket még azzal a jellemző kis adattal egészítjük ki, hogy Németországgal szemben a honosítások terén az 1896-iki törvény ellenére is viszont Ausztria vesztes. A nagyobb cultura, a fejlettebb gazdaság, a könnyebb munkaalkalom vonzza és sok esetben örökre odalánczolja a bevándorlót.

Mielőtt most már az ausztriai magyarok személyes viszonyaira térnénk át, megjegyezzük még, hogy az összes közölt számadatok csak *polgári* személyeket foglalnak magukban, az *aktív katonáknak*, a kik nem önként tartózkodnak Ausztriában, levonásával. Ezeknek az Ausztriában állomásozó magyar katonáknak száma 1910-ben 23.406 volt.

II.

A mint az eddigi adatok az ausztriai magyarok számát és földrajzi elhelyezkedését, úgy a „*személyes viszonyaikra*“ vonatkozó társadalmi elhelyezkedésüket és tagozódásukat mutatják. Sajnos, itt sem elegendő a rendelkezésünkre álló anyag, hogy az ausztriai magyarságot és bevándorlási mozgalmat egészében jellemző, megállható következtetéseket

vonhassunk, de mégis sok érdekes dolgot tartalmaz. Ezeket a személyes viszonyokra vonatkozó adatokat két csoportba oszthatjuk, az első az ausztriai magyarság nemek, korosztályok, családi állapot, művelődési fok, tehát a tulajdonképeni személyes vonatkozások, valamint a felekezetek szerint való megoszlását, a második, minket legjobban érdeklő rész, foglalkozási statistikáját tartalmazza.

Azok az adatok, a melyeket a személyes viszonyokra vonatkozó első csoportjának nevezünk, nem igen adnak alkalmat különös megjegyzésekre. Általában magukon viselik minden bevándorlás jellemző színezetét: a *nemek megoszlásánál* férfitöbbséget, a *kormegoszlásnál* a kereset- és munkaképes korosztályok erősebb arányát, a házasoknak aránylag kis százalékát mutatják fel, de mindezt nem feltűnő mértékben, távolról sem annyira, mint például az amerikai bevándorlás. Igaz, hogy az ausztriai magyarok közt — úgy anyaországuk, mint befogadó országuk viszonyaival ellentétben — több a férfi, mint a nő, de ez az aránytalanság nem különösen nagy fokú: átlag 505 férfi áll 495 nővel szemben. Ezek azonban úgy oszlanak meg, hogy Bécsben, a hol a női keresetre legtöbb alkalom van, erős a nő többség (476 férfi 524 nővel szemben), míg a többi területen sokkal több a bevándorolt férfi, mint a nő (a határsávon a férfiak és nők aránya 517:483, az egyéb területeken 545:455).

A mi a *kormegoszlást* illeti, igaz, hogy a 21—30, 31—40 és 41—50 éves korosztályok az átlagosnál valamivel erősebben vannak képviselve (férfiaknál 204, 174, illetve 106^{0/00}, nőknél 189, 163, 103^{0/00}), de csak valamivel és ha az igen magas korosztályok számai gyérebbek is, mint a magyar átlag, de viszont a gyermekek és ifjak száma körülbelül normális. A *házasok átlagos száma* körülbelül 30^{0/00}, a férfiaknak a 31—70. korosztályban, a nőknek a 31—60. korosztályban több, mint fele házas.

Egészben tehát ezek az adatok mutatnak bizonyos eltolódásokat, de nem adják olyan igazi emigráció képét, mint a milyen az amerikai, a melynek tagjai igen túlnyomó részben férfiak, java munkakorbeliek és vagy nőtlenek, vagy családjuk nélkül élnek künn. A különbséget nem egészen pontos szóval úgy jelölhetnők meg, hogy míg az amerikai mozgalom kivándorlás, az ausztriai inkább telepedés jellegű. Következtethetjük-e ebből, hogy az ausztriai bevándorlók nagyobb mértékben vesznek el egészen hazánk számára, mint az amerikaiak? Ezt nehéz eldönteni. Hiszen tudjuk, hogy hány fiatal férfi, a ki egyedül és igazán csak rövid tartózkodás szándékával ment Amerikába, azután vagy elhozatta a családját, vagy ott alapított családot s örökre ott maradt, viszont az, a ki családotól telepedik meg Ausztriában, a kisebb távolság, folyto-

nosabb érintkezés és hasonlóbb viszonyok folytán könnyebben is térhet családotól megint vissza. A valóságban, sajnos, úgy lesz a dolog, hogy, mint a magyar származású amerikai polgárok nagy száma s az osztrák honosítások gyakorisága mutatják, a javarész úgy látszik itt is, ott is, elvész.

Az ausztriai magyarok *művelődési fokát* illető — azaz az analfabéta számlálás adta — számok szerint ez utóbbiak arányszáma 3, illetve nőknél 3·4⁰/₀, a hazai arányszámnál valamivel kisebb. Érdekes megemlíteni, hogy e tekintetben a magyarok sokkal magasabban állnak, mint az Ausztriában számlált balkánnépek tagjai (11·7⁰/₀ analfabéta), továbbá az oroszok (7·2⁰/₀, nőknél 10·3⁰/₀ analfabéta) és az olaszok (4·3⁰/₀, nőknél 5·7⁰/₀ analfabéta), de messze elmaradnak Svájc és a Németbirodalom polgárai mögött, a kik között az írni-olvasni nem tudás a legnagyobb ritkaság (0·2, illetve 0·4⁰/₀).

Hogy ausztriai honfitársaink *felekezeti viszonyait* is megemlítsük, ezeknek legnagyobb része: 726⁰/₀₀-e katolikus, aránylag igen sok közöttük a zsidó: 186·5⁰/₀₀, az evangélikus vallásúak 70·4⁰/₀₀-et, a görög-katolikusok, és görögkeletiek csak 1·35⁰/₀₀-et tesznek.

A katolikus elemnek a magyar átlaghoz képest túlnyomóan nagy aránya abból magyarázható, hogy a bevándorlók tetemes része a nagyobb-részt katolikus határszéli megyékből kerül ki. A zsidó elemet (melynek 79⁰/₀-a él Bécsben) a főváros élénk kereskedelmi élete vonzza.

Az ausztriai magyar honosok *nemzetiségi* megoszlásáról nincsenek adataink.

Miből él, hogyan keresi kenyerét ez a nagytömegű ausztriai magyarság? Milyen foglalkozási ágakban, milyen helyzetben van leginkább alkalma és képessége munkáját értékesíteni? *A foglalkozási statisztika* nagyjában azt erősíti meg, a mit már a bevándorlás tényéből és a felkeresett vidékek gazdasági viszonyaiból is következtethettünk: hogy ausztriai honfitársaink legnagyobbbrészt ipari s ugyancsak nagy mértékben kereskedelmi foglalkozást űzők, még pedig legnagyobbbrészt munkások és alkalmazottak; aránylag igen kicsiny természetesen az őstermeléssel foglalkozók száma s aránylag nagy a szabad foglalkozásokban és közszolgálatban levőké, a kik azonban egész külön megbíráls alá tartoznak.

Mielőtt további magyarázatokra vagy indoklásra terjeszkednénk ki, lássuk a legfontosabb számokat.

Az ausztriai magyarság megoszlása a foglalkozási főosztályokban, abszolút és viszonzszámokban, a következő:

Foglalkozási főosztály	Ausztriai magyar			1000 ausztriai magyar közül ide tartozik	Ezzel szemben Magyarországon 1000 lakosa közül ide tartozik	Ezzel szemben Ausztriában 1000 lakosa közül ide tartozik
	kereső	eltartott	összesen			
Östermelés	20.704	12.472	33.176	110	645·5	484·5
Bányászat, kohászat, ipar	75.914	61.492	137.406	456·5	170	264·6
Kereskedelem, közlekedés	42.063	40.174	82.237	273·5	65	123·9
Szabad foglalkozások, közszolgálat, foglalkozás nélkül stb. .	28.528	19.741	48.269	160	119·5	127
Összesen	167.209	133.879	301.088	1000	1000	1000

Ezek az arányszámok igen érdekes áttekintést adnak az ausztriai magyarság általános elhelyeződéséről a magyarországi, valamint az ausztriai összlakosság megoszlásával szemben. A bevándorlók kivételes tagozódását teljesen indokolja a bevándorlás ténye, hogy t. i. ők ott keresnek munkát, a hol ez leginkább kínálkozik. Természetes, hogy ezt az östermelési foglalkozásban legkevésbé találják, mert az, hogy saját földjükön gazdálkodjanak, — talán egyes, egészen ritka esetek kivételével — ki van zárva, a bérmunkás és napszámos pedig az ipari és kereskedelmi központokban könnyebben és jobb fizetés mellett kap munkát. Tulajdonképpen összes adatainknak és rájuk épített összehasonlításainknak és okoskodásainknak megvan az az eredendő hibájuk, hogy az egész birodalom területén elszórt magyarságra, mint egészre vonatkoznak s bizonyára módosulna az így nyert kép, ha a különböző, nem is koronartományok, hanem gazdasági területek szerint való megoszlásukban nézhetnők dolgozó magyarjainkat, de erre nincs módunk s különben is eléggé világos eddigi fejtegetéseink után, mely tartományokban van a túlnyomóan ipari bevándorlás s hogy ebben Bécsnek mily nagy szerepe van.

De ez az egész általános áttekintés nem elégíti ki érdeklődésünket s érdemes kissé bővebben foglalkozni azzal is, milyen a megoszlás az egyes foglalkozási főosztályokon belül. E tekintetben nem szükséges részletes számokat fölhoznunk az östermelés főosztályára vonatkozólag, a melyben nem találunk különös, összehasonlításra vagy megemlítésre érdemes tagozódást: az összes östermelést üző ausztriai magyaroknak legnagyobb része természetesen a tulajdonképeni mezőgazdasággal foglalkozik, egész kis százalékot (körülbelül 5%) tesz az erdészeti, vadászat, halászat körében dolgozók száma, a mi körülbelül megfelel a magyarországi, valamint ausztriai átlagos viszonyoknak is.

Egészen más okokból nem terjeszkedünk ki a közszolgálatban levők, szabadfoglalkozásuak, segélyből élők, foglalkozásnélküliek stb. részletes, összehasonlító felsorolására. Ezek közül a közszolgálatban levők és szabad foglalkozásuak ugyanis annyira más viszonyok közt vannak, mint a hasonló foglalkozást üző honfitársaik Magyarországon, vagy osztrákok Ausztriában, hogy összehasonlításnak nem volna értelme. Tudjuk, hogy a legtöbb közszolgálat, nyilvános tanintézetekben való szolgálat stb., valamint az orvosi és ügyvédi gyakorlat üzése az illető állampolgárság birásához, de legalább is az illető államban szerzett és kölcsönösen érvénytelen qualificatióhoz van kötve; egyes esetekben van az illetőknek rá módjuk, hogy az ily formális feltételeket megszerezzék, de semmi esetre sem lehet ily körülmények közt helytálló összehasonlításokat tenni. Csak megemlítjük, hogy az udvari, állami s egyéb köz-hivatalokat betöltő magyar keresők száma Ausztriában 2.898, a szabad foglalkozást üzőké 2.006, a tanítással foglalkozóké 1.031, mindhárom csoport legnagyobb része Bécsben él, s a tanítással foglalkozók nagyobb része (több, mint 70°/o-a) nő.

Nagy számban vannak az e csoportba beosztott „hivatási előkészületben“ és intézetekben levők: 8.445, a kiknek több, mint fele férfi. Ausztriában tanuló diákok, szakiskolai hallgatók ezek. Ezeknek nagy száma egyik magyarázata a „szabad foglalkozásuak“ magas arányának, a mely különben egyes más, Ausztriában élő idegenek közt még feltünőbb, így főkép az oroszok és balkánépek közt, a kikről tudjuk, hogy sűrűn keresik fel Ausztria német és szláv tudományos intézeteit s nagy, írók, művészek, diákok képezte intellectualis colóniáik vannak Prágában és Bécsben.

A „járadékokból és segélyekből élők“ és „foglalkozásnélküliek“ számai sem hasonlíthatók össze, már azért sem, mert ezek alá az osztrák közlemény olyanokat is összefoglal, a kiket magyar statistikánk külön-külön sorol föl. A járadékból és segélyből élő keresők száma 5.676, a foglalkozásnélküliek és ismeretlen foglalkozásuaké 8.472. Utóbbiaknál föltünő a nők óriási többsége (82°/o), a melynek legnagyobb része Bécsben él (majdnem 5.000). Ezeknek nagyrésze valószínűleg a bécsi prostitutióhoz tartozik.

De térjünk most át a magyarság zömét foglalkoztató ipari és kereskedelmi foglalkozási ágakra. Ezekre vonatkozólag, az adatok nagy fontosságára és érdekességére való tekintettel részletes, összehasonlító táblázatot közlünk, a melyben feltüntetjük az ausztriai magyarok számát az egyes fontosabb foglalkozási csoportokban s e számok viszonylatát az ugyanezen foglalkozási ágba tartozó magyarországi, valamint ausztriai összes keresőkéhez képest.

Az ausztriai magyarok megoszlása foglalkozási csoportok szerint:

Foglalkozási csoport	Keresők			Eltartottak			Az ausztriai magyar keresők aránya a magyar-országi keresőkhöz	
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	°/°°-ban	°/°°-ban
I. Bányászat és kohászat .	1.831	47	1.878	519	1.079	1.598	21	9
II. Kő-, föld- és agyagipar .	3.143	523	3.666	1.165	2.103	3.268	54·5	16·6
III. Vas- és fémipar . . .	8.918	825	9.793	2.857	5.246	8.103	61·6	28
IV. Gép-, gőzkazán, hajógyártás . .	4.444	560	5.004	1.592	3.409	5.001	44	24
V. Vegyészeti ipar . . .	1.496	791	2.287	583	1.619	2.202	90	40
IV. Építő ipar .	9.640	985	10.625	2.540	5.271	7.811	60·5	23·5
VII. Sokszorosító és műipar	1.249	206	1.545	435	971	1.406	60·3	29·4
VIII. Fonó- és szövőipar .	2.972	2.514	5.486	1.176	2.121	3.297	106	10·5
IX. Papiros- és bőripar .	2.370	670	3·040	849	1.690	2.539	92·6	27
X. Fa- és csontipar . . .	4.921	453	5.374	1.835	3.514	5.349	41·4	18·5
IX. Élelmezési és élvezeti ipar . . .	5.589	1.344	6.933	1.791	3.568	5.359	41·2	19·4
XII. Ruházati és tisztítási ipar . . .	10.053	7.307	17.360	3.545	6.644	10.189	48·6	24·3
XIII. Árukereskedelem . .	13.954	5.390	19.344	5.245	11.533	16.778	81·4	33·7
XIV. Pénz-, hitel-, biztosítási ügyletek .	1.439	295	1.734	388	1.147	1.535	67	34
XV. Vasutak . .	1.733	82	1.812	952	2.023	2.975	15·8	8·2
XVI. Közutak, közlekedés vi-zen és szárazföldön .	5.157	236	5.396	1·902	3.786	5.688	62	30·3

Foglalkozási csoport	Keresők			Eltartottak			Az ausztriai magyar kereső aránya	
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	a magyar-országi keresőkhez ‰-ban	az ausztriai keresőkhez ‰-ban
XVII. Egyéb kereskedelmi és közlekedési ágak .	2.003	179	2.182	887	2.209	3.096	92	54
XVIII. Szállodás-, vendéglős-, italmérési ipar . . .	2.589	3.400	5.989	821	1.692	2.513	53	23
XIX. Házi cselédek	1.614	3.989	5.603	813	1.588	2.401	14·3	21·9

Abszolút számokban legtöbb tehát a ruházati iparban dolgozó ausztriai magyarok száma, de arányilag ezek nem mutatnak föl különös nagy viszonyszámokat, minthogy általában a legnépesebb iparok. A legérdekesebb arányszám talán a fonó- és szövőmunkásoké, a kik abszolút számokban nincsenek ugyan nagyon sokan, de a Magyarországon hasonló munkát végzőknek több mint 10 százalékát, míg az összes osztrákoknak csak egy százalékát teszik, a mely óriási eltérés érdekesen mutatja, hogy a nagyobb ipar szükségszerűleg mennyivel inkább nyújt munkaalkalmat. Hasonló különbséget találunk, bár sokkal kisebb mértékben a papiros- és bőriparban, a melynek ausztriai magyar munkásai a magyarországiaknak több, mint 9, az osztrákoknak 2·7‰-át teszik, a többi iparoknál a kereskedelmi foglalkozásokban általában kisebbek az eltérések, de körülbelül mindenütt az ausztriai magyarok számai a Magyarországon hasonló foglalkozást üzőkhöz viszonyítva valamivel több, vagy alig kevesebb, mint kétszerre annyit képviselnek, mint a hasonló foglalkozásbeli összes osztrákokhoz viszonyítva. A legeltérőbb számok egyrészt a két ország illető iparának igen különböző fejlettségi fokára, de talán még nagyobb mértékben az illető iparok települési helyére vezethetők vissza. Így például a határos Alsó-Ausztriában nagy szövőgyárak vannak, Bécsben sok építőipari munkás kell stb.

Az ausztriai magyaroknak munkaviszonyaik szerint való megoszlása szintén érdekes és megérdemli, hogy részletesen föltüntessük; mert bár nem ad teljes képet társadalmi rétegződésükről, mégis érdekes tájékozódást ad erre nézve.

Ausztriai honfitársaink e, munkaviszonyaik szerint való tagozódása a foglalkozási főosztályokban a következő:

Foglalkozási főosztályok	Foglalkozási kategóriák	Keresők			Eltartottak		
		Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
A. Östermelés	Önálló	1.804	832	2.636	2.069	2.544	6.613
	Bérlő	92	27	119	97	128	225
	Tisztviselő . .	131	6	137	54	153	207
	Munkás	8.115	3.769	11.884	2.066	2.907	4.973
	Napszámos . .	1.896	1.539	3.406	753	1.030	1.783
	Segítő család- tag	626	1.896	2.522	—	—	—
	Házicselédek	—	—	—	106	565	671
		12.635	8.069	20.704	5.145	7.327	12.472
B Bányászat, kohászat, ipar	Önálló	7.269	2.903	10.136	4.945	9.285	14.230
	Tisztviselő . .	3.387	611	3.998	1.146	3.027	4.173
	Munkás	39.650	12.029	51.679	12.840	24.983	37.825
	Napszámos . .	3.002	597	3.599	653	1.178	1.831
	Tanoncz	4.972	1.047	6.019	—	—	—
	Segítő család- tag	97	346	443	—	—	—
	Házicselédek	—	—	—	82	3.351	3.433
		58.381	17.533	75.914	19.668	41.824	61.492
C. Kereskede- lem, közleke- dés	Önálló	8.046	6.612	14.658	4.305	10.719	15.025
	Bérlő	158	48	206	123	205	328
	Tisztviselő . .	5.255	1.232	6.487	1.432	4.110	5.542
	Munkás	12.611	4.181	16.762	4.763	8.180	12.943
	Napszámos . .	1.252	300	1.552	384	764	1.148
	Tanoncz	891	112	1.003	—	—	—
	Segítő család- tag	276	1.089	1.365	—	—	—
Házicselédek	—	—	—	69	5.119	5.188	
		28.489	13.574	42.063	11.077	29.097	40.147
D. Közszolgála- tok, szabad- foglalkozá- sok, foglalko- zás nélküliek stb.	Önálló	9.838	14.470	24.308	2.398	4.776	7.174
	Tisztviselő . .	1.595	1.035	2.630	802	2.724	3.526
	Munkás	971	486	1.457	687	1.984	2.671
	Napszámos . .	66	67	133	35	98	133
	Házicseléd . .	—	—	—	229	6.008	6.237
			12.470	16.058	28.528	4.151	15.590
Összesen	Önálló	26.919	24.816	51.735	13.683	27.559	40.942
	Bérlő	292	76	368	255	398	653
	Tisztviselő . .	10.368	2.884	13.252	3.434	10.014	12.448
	Munkás	61.322	20.465	81.787	20.358	38.058	58.412
	Napszámos . .	6.186	2.477	8.663	1.825	3.070	4.895
	Tanoncz	5.888	1.159	7.047	—	—	—
	Segítő család- tag	1.000	3.357	4.357	—	—	—
Házicseléd . .	—	—	—	486	15.072	15.529	
		111.975	55.234	167.209	40.041	93.867	133.879

Egészben az ausztriai magyar keresők közül önálló (és bérlő) 31·2⁰/o, tisztviselő 7·9⁰/o, munkás 49·3⁰/o, napszámos 5·2⁰/o, segítő családtag 2·6⁰/o, házicseléd 3·8⁰/o,

Az ausztriai magyarság tagozódása tehát nem feltűnően elüt az átlagostól, nem „csonka munkásosztály“, mint az amerikai magyarság, mert van meglehetősen nagy polgári rétege: az önállók és az inkább szellemi munkával foglalkozó tisztviselők. De legerősebb eleme mégis a munkásosztály: ipari munkás, napszámos és cseléd. Ha az ausztriai magyarokat összehasonlítjuk az ott tartózkodó többi idegenekkel, azt fogjuk látni, hogy az ipari munkásság aránya náluk a legnagyobb; ugyanazt látjuk a magyar cselédekre vonatkozólag, a kik az összes idegen honos cselédsorban levők 61⁰/o-át teszik. Ezzel szemben a svájczinak, oroszoknak, németeknek sokkal nagyobb része van az önállók és tisztviselők között, a minek egyrészt az az oka, hogy ezeknél kevésbé gazdasági okokból való kivándorlásról van szó — ez különösen az oroszokra és svájczikra nézve áll — hanem inkább tanulmányi és — az oroszoknál — politikai okokból való megtelepedésről, másrészt pedig az, hogy nagyobb képzettségű bevándorlók szerepelnek — különösen a németeknél — a kik aztán vezető munkára alkalmasak.

Ennyi az, a mit az eddig rendelkezésünkre álló adatokból Ausztriában élő honfitársainkról megtudunk. Igen sok érdekes kérdés, éppen a tulajdonképpeni gazdasági és társadalmi helyzetükre vonatkozó, a határ csereforgalmának pontosabb tényezői, a nemzetiségi viszonyok esetleges befolyása az Ausztriába való vándorlásra, a bevándorlók nagyobb vagy kisebb fokban való beolvadása vagy különállása, összetartozásuk foka és formái, tisztázatlanok maradtak. De még ily hiányos módon is érdemes ily nagyszámú honfitársaink helyzetének megismerése s ezirányú tanulmányunkból az is kitűnik —, különösen vándorlási mérlegünk *csökkenő* passivitásából — hogy Magyarország közeledik a fejlődés olyan fokához, melyen gyermekeit mind nagyobb mértékben fogja saját gazdaságában foglalkoztatni s mindjobban leküzdí emberveszteségét legalább Ausztriával szemben.

Kircz Andorné

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság.

A háborúnak gazdasági életünkre gyakorolt hatásai mindjobban érezhetőek lesznek. Azok a jelenségek, a melyeket a háború előidézett a közgazdaságban, a háború tartama alatt megnöttek arányaikban, ma uralkodnak gazdasági életünkön. A *drágaság*, a háború egyik legsúlyosabb gazdasági jelensége, a számtalan hatósági intézkedés ellenére sem szűnt meg, a legfontosabb élelmiszerek, anyagok és szükségleti cikkek árai a termelés drágulása — és a kellő ellenőrzés és szigor hiányában — folyvást nőnek s helyenkint hihetetlen magasságokra emelkednek. A másik súlyos jelenség, a melyet a háború idézett elő a *megszorultság az élelmiszerekben, a nyers- és segédanyagokban*, a hadsereg óriási élelmiszer- és anyagfogyasztása és a körülzárttság következtében, szintén párhuzamosan nő a háború előrehaladásával s napról-napra szigorúbb, a fogyasztást megszorító intézkedéseket tesz szükségessé. Egy harmadik hatás, amelyet a háború gyakorolt nemzetgazdaságunkra s a melynek eredményei most kezdenek jelentkezni, a *nagymérvű eltolódás az ország jövedelmének eloszlásában*. Ez az eltolódás egyes osztályokat igen kedvező, másokat igen kedvezőtlen helyzetbe hozott, valósággal nyomorba juttatott, jelentékenyen szaporítva a háború által okozott bajokat és nehezen megoldható feladatokat.

Ilyen körülmények között természetes az állam erélyes beavatkozása a gazdasági élet irányításába. Az állami beavatkozás a háború előrehaladásával fokozódik. Az intézkedések, rendeletek a melyek az anyagok és árúk forgalmát, fölhasználását, fölosztását szabályozzák, a melyek gondoskodnak a polgári lakosság és főként a hadsereg szükségletének ellátásáról, rohamosan szaporodnak s mind szélesebb körére terjeszkednek ki a gazdasági életnek. A legutóbbi időben kibocsátott fontosabb rendeletekről az alábbiakban megemlékezünk.

Az *élelmiszer-szükséglet* eredményes ellátása érdekében a kormány újból szabályozta a *gabonaforgalmat*, meghatározta a házi és gazdasági buzaszükséglet, rozs, kétszeres, köles, árpa és zab *beszerzésének módját*,

megállapította a saját gazdasági szükségletre való gabonának az *öröltési föltételeit* (örlési tanusítvány) és elrendelte a buza-, rozs-, kétszeres-, köles-, árpa- és zabkészletek *bejelentését*. Megállapította a buza, a rozs, kétszeres, árpa, sörárpa, a zab és a köles *legmagasabb árát*, a melyhez alkalmazkodik a kenyérliszt, főzőliszt és finom tésztaliszt ára. Meghatározta, hogy az egyes iparágak — sörfőzdék, szeszfőzdék, pót-kávégyárak, maláta- és árpakávégyárak, buzakeményítőgyár-vállalatok, száraz sütemény, kétszersült- és hasonló gyárak, tarhonyagyárak, kenyérgyárak, sütők, pékek, cukrárszok, szállodák, vendéglők és a lisztet fölhasználó iparvállalatok — milyen mennyiségeket használhatnak föl az idei termésből; szabályozta az állathizlálással iparszerűen foglalkozó vállalatok részére szükséges termények beszerzésének módját és általában a terménybeszerzést, a kereskedelemügyi, földművelésügyi és belügyminister számára föntartva a beszerzéshez szükséges engedély megadását. Korlátozta a *szalonnának*, *zsirnak* és emberi élvezetre alkalmas más zsiradékoknak és *olajoknak* technikai célokra való fölhasználását és a *szesz italok* előállítását, eltiltotta az emberi táplálkozásra alkalmas állati és növényi zsiroknak és olajoknak engedély nélkül való földolgozását és keverését és kimondta, hogy rumot, likőrt, egyéb szesz italokat, ideértve a közönséges pálinkát is, csak engedéllyel szabad előállítani; megállapította az *élősertés* és a *sertéstermékek* legmagasabb árát, a szalonnafélék, kész sertés és sertéshúsból készült árúk, továbbá a disznózsir árának meghatározását, a termelő és viszontelárusító közötti és a kiskereskedelmi forgalomban Budapesten a tanácsra, vidéken az alispánra, illetve a polgármesterre bízva. Megállapította a *czukor* legmagasabb árát, szabályozta a forgalmát, elrendelve, hogy a száz kilogrammnál nagyobb czukormennyiségek forgalombahozása bejelentendő, s korlátozta a czukor fölhasználását, megtiltva a czukornak sörfőzés céljára való beszerzését és fölhasználását. Az élelmiszerbehozatal előmozdítása végett — figyelemmel a behozatal nehézségeire és arra a körülményre, hogy a semleges piacokon erősen felszöktek az árak — *központosította az élelmiszerbehozatalt*, a Hadi Terményrészvénytársaságra bízva a behozatal lebonyolítását és az árúk szétosztását.

Az *ipari* célokat szolgáló főbb intézkedések a következők:

A *textiliparban* a *gyapjúról* szóló rendelet korlátozza a készletek forgalombahozatalát, megállapítja a gyapjuért követelhető legmagasabb árakat, intézkedik a készletek szállításáról és kimondja, hogy a gyapjúkészletekkel a Gyapjúközpont csak a kereskedelemügyi minister utasítása szerint rendelkezhetnek. A *pamutról* és a *pamutfonalakról* szóló rendeletek szabályozzák a pamut- és pamutfonalak és az ezekből előállított árúk forgalombahozatalát, elidegenítésüknek módját és kötelezővé teszik

a készleteknek megvételre való följánlását és megállapítják az anyagok és árúk átvételi árát. Ez a rendelet is kimondja, hogy a Pamutközpont a kereskedelemügyi minster utasítására köteles a készleteket a megjelölt hatóságoknak vagy egyéneknek átadni. Intézkedett továbbá a kormány a *gyapjasbőr, len, szövetek, lenfonalak, lenszövetek* forgalombahozatalának, földolgozásának és fölhasználásának módjáról, a lenkóró, a kikészítetlen len- és lenkócz-, a lenfonál- és lenkóczfonál-készletek bejelentéséről és fölhasználásáról. Megállapította a len és lenkócz legmagasabb árait, elrendelte a zsák- zsákkészletek bejelentését és a kendermagtermelés biztosítása érdekében a tiz kataszteri holdat kitevő, vagy ennél nagyobb kendervető területek bejelentését.

A *bőr- és bőrföldolgozó* iparban a kormány újból szabályozta a *nyers marha- és lóbőrök* forgalmát, kimondva, hogy ezeket a bőroket a bőrgyárosok és timárok csak a Bőripari Központból szerezhetik be; az állami és városi külső szolgálatot teljesítő alkalmazottak lábbeliszükségletének és a bőrföldolgozó kisipar bőrszükségletének fedezése céljából, szabályozta továbbá a polgári szükséglet kielégítésére *szabad forgalomba bocsátott bőrök* forgalmát, elrendelte ezeknek a megvételre való följánlását, kikötvé, hogy a Bőripari Központ a bejelentett készletekkel csak a kereskedelemügyi minster utasítása szerint rendelkezhetik; a rendelettel kapcsolatban egy bizottságot szervezett az érdekelttség képviselőiből, melynek feladata javaslatot tenni a kereskedelemügyi minsternek a bőrök felosztására nézve. Szabályozta továbbá a *gépszijbőrök* forgalombahozatalát és fölhasználását, a *tölgy- és fenyőkéreg* forgalombahozatalát és megállapította a tölgyfa, fenyőkéreg, gubacs, tölgyfakivonat, gesztenyekivonat és fenyőcserkivonat legmagasabb árát.

A *fémiparban* a honvédelmi minster módosította a zománczozott, ónozott, belső oldalon csiszolt vaslemezedények, öntöttvas-edények és mosó-üstöknek egy korábbi rendeletben megállapított árait. Más rendeletek korlátozták bizonyos fémek és ötvözetek és az ezekből készült egyes tárgyak, továbbá az ólom és ólomtartalmú maradékok és fehérlemezhulladék-készletek forgalombahozatalát, fölhasználását és földolgozását, hadicélokra igénybevették az ónt, ólmot, az ólomtárgyakat és egyes meghatározott óntárgyakat és megállapították azok térítési tételeit.

A többi iparágak érdekében tett intézkedések közül fölemlítjük a következőket. A kormány szabályozta a *csontok, csonttermékek* forgalombahozatalát, elidegenítésének módjait, meghatározta a csontok árait és kötelezővé tette a csontszirkészletek, a csontliszt- és szarulisztkészletek bejelentését és eladásra való följánlását; zár alá vette az 1916. évi *repczetermést*, kötelezte a repczekészletek birtokosait, hogy készleteiket

ajánlják föl eladásra a Hadi Termény-részvénytársaságnak, s megállapította a repcze legmagasabb árait; megállapította a *repczeolaj és lenmagolaj* árait és a meglévő készleteket requirálta; szabályozta a repczeolaj, vadrepczeolaj, lenmagolaj, kendermagolaj, gomborkaolaj, tökmagolaj, napraforgóolaj és egyéb növényi olajok forgalombahozatalát, meghatározta a felsorolt olajok legmagasabb árait, elrendelte a készletek bejelentését és eladásra való följánlását; zár alá vette az *olajos magtermést*, megállapította legmagasabb árakat és rendezte a termés forgalombahozatalát, végül korlátozta a *nyersolaj* fölhasználását, a mennyiben a nyers állapotban levő ásványolajnak tüzelésre és motorok hajtására való fölhasználását megtiltotta.

A *nyersanyagokban és segédanyagokban* beállott hiány intézkedéseket tett szükségessé a külföldről való behozatal elősegítésére. A külföldi piacok közül, az anyagbeszerzés szempontjából, két jelentős piac állott rendelkezésre: a török és a bolgár; az ezekből az országokból való nyersanyagbehozatal szervezése volt tehát az első feladat. A feladat megoldására nevezve a magyar, osztrák és német kormányok között meg egyezés jött létre, melynek alapján megalakították a Német-magyar-osztrák bevásárló társaságot.

Ez a sindikatus a keletről való anyagbehozatal főszerve, a nyersanyagbevásárlások lebonyolításának központi irányítója. A sindicatus központi irodája Brémában van; ezen kívül van még egy irodája a bécsi hadügyministeriumban és két bevásárló irodája, az egyik Konstantinápolyban, a másik Szófiában, a melyek vásárolják az anyagot Törökországban és Bulgáriában. Az anyagokat egy katonai bizottság osztja föl Budapesten, meghatározott arányban, a három állam között. A sindicatus tulajdonképen közvetítő szervezet a hadügyministerium és az érdekeltség között, a mely lebonyolítja a vásárlásokat és a mely a számlák átvételével és széjleküldésével ellenőrzést gyakorol mindkét irányban. A sindicatus a katonai célra szükséges anyagok beszerzéséről gondoskodik; szervezetében képviselve vannak a német-, magyar- és osztrák nyersanyagbeszerző központok egyesülései is.

Az anyagszükséglet fedezése érdekében erős szervező munka folyik. Az anyagok beszerzésére, nyilvántartására, elosztására és más hasonló funktiók elvégzésére alakuló *központok* erősen szaporodnak. Az anyag beszerzés és elosztás szervezése változásokat idézett elő az árú- és anyagforgalom lebonyolításának módjában, melyek egyes esetekben fölöslegessé tették a *kereskedelem közreműködését* ebben a műveletben. A központok erős szaporodása, tevékenységük kiterjedése a beszerzés és közvetítés funktióira, a kereskedelemnek helyenkint történt kirekesztése a forgalom lebonyolításából, európaszerte ellenmozgalmat támasztott a

kereskedelem körében, a mely elismeri ugyan a szervezés szükségességét és a központok létjogosultságát a *háború alatt*, de a háború *után* követeli a központok megszüntetését és a szabadforgalom teljes visszaállítását. A szervezésből származó gazdasági előnyöket nem lehet vitatni. A szervezés, egyes osztályok, vagy érdekcsoportok számára hátrányos lehet, de azok a károk, a melyek ebből származnak, jelentéktelenek azokhoz a gazdasági eredményekhez viszonyítva, a melyek a *szervezett termeléstől* várhatók. A szervezésnek, a gazdasági élet mennél szélesebb körére való kiterjesztése tehát csak ajánlatos.

A *külkereskedelmi* forgalom megkönnyítése érdekében számos intézkedés történt, a melyek több-kevesebb sikerrel elősegítették egyes cikkek behozatalát. Romániával való kölcsönös áruforgalom megkönnyítése céljából a monarchia és Románia között megállapodás jött létre a forgalom lebonyolítására nézve, a mely új, gyorsabb eljárást léptetett életbe a kiviteli és behozatali engedélyek megszerzésére. A megállapodás végrehajtására azonban már nem került sor, mert Románia hadat üzent a monarchiának.

A *valutapiacon* uralkodó zavarok, a valutadrágulás folyamatának megállítása, a devisákkal folytatott *speculatio* megszüntetése érdekében szükségesnek mutatkozott egy intézmény létesítése, a mely lebonyolítja a külföldi fizetések forgalmát és szabályozza a devisa-piacot. A monarchia irányadó pénzügyi intézetei ennek a feladatnak az elvégzésére megalakították a *devisa-központot*, a mely centralisálva a valutaüzletet a központban, *compensatio* útján elégíti ki a külföldi fizetési eszközökben mutatkozó szükségletet.

A Központ megalakításán kívül egyéb intézkedések is történtek a valutadrágaság enyhítése érdekében. A kormány eltiltotta a nem fontos szükségleteket kielégítő cikkek behozatalát és átvitelét az ellenséges államokból, ezek gyarmataiból, vagy védterületeiről, elrendelte, hogy a tiz koronánál kisebb vámok is aranyban fizetendők ki, néhány fényűzési cikkekre vonatkozólag kimondta, hogy azok vámjának kifizetésénél a vámfizetésekre használható *aranyérmékről kiállított utalványok nem fogadhatók el*, hogy a rendeletben felsorolt árúk behozatalánál fizetendő vámösszegek a *vámhitelezésben és az utólagos befizetés kedvezményében nem részesíthetők* és hogy a *vámbiztosítékot*, a biztosítás minden nemének, valamint a hitelezésnek kizárásával *készpénzben kell lefizetni*. A korona árfolyamának stabilizálása céljából a kormány valutakölcsönt is vett föl Németországban.

A *pénzügyek* terén legjelentősebb két esemény a *negyedik* hadikölcsön kibocsátása és az új *adótvényjavaslatok* betérjesztése. Az első

a hadviselés költségeinek, a második a hadikölcsönök kamatterheinek fedezése céljából történt.

Az adójavaslatok részint új adók behozataláról, részint már meglevő adók fölemeléséről szólnak. Új adók behozataláról szólnak a jövedelemadónak a 10.000 koronát meghaladó összjövedelmekre való életbeléptetéséről szóló javaslat, a hadinyereségadóról, a vagyoadóról szóló javaslat, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról szóló 1909 : VIII. t.-cz. életbeléptetését indítványozó javaslat.

Már meglevő adók fölemelését hozzák javaslatba a szeszádóra vonatkozó törvények némely rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről szóló javaslat: a vámvonalon át behozott dohány- és dohánygyártmányok után fizetendő engedélyilletékek megváltoztatásáról, a bélyeg és illetékekre vonatkozó törvények és szabályok némely rendelkezésének módosításáról és az 1916. évre kivetett III. osztályú kereseti adó érvényének fenntartásáról szóló javaslatok.

A javaslatok az egyenes adók eredményének fokozására törekkeznek. Ez az intentio helyes, mert socialis érdek, hogy a szegényebb osztályokat erősebben sújtó fogyasztási adók elkerülhetlen fölemelése kisebb mérvű legyen, a mi pedig csak az egyenes adók eredményének fokozásával érhető el. A kereskedő- és iparososztályok részéről panaszok merültek föl a javaslatok ellen, a melyek azt hangoztatják, hogy a törvényjavaslatokból származó terhek túlnyomóan az ipari, kereskedelmi és értelmi foglalkozásokra fognak nehezedni, összességükben pedig aránytalanul fogják sújtani az ipart és a kereskedelmet, a többi kereseti osztályhoz viszonyítva. A javaslatokat, a melyek most parlamenti tárgyalás alatt vannak, következő számunkban ismertetni fogjuk.

Élénken foglalkoztatják az érdekeltséget és a kormányt a jövő kérdései, a melyek között a *nyersanyagbeszerzés* köti le a legnagyobb mértékben az érdeklődést. Behatóan megvitatták ezt a kérdést a közép-európai hatalmak valamennyi államában, megtanácskozták a megoldás lehetőségeit, de eredményre még nem jutottak, mert végeredményben a nemzetközi kapcsolatok alakulásától függ minden. Bizonyos alapokat nyújtanak az anyagbeszerzés szervezéséhez a meglevő nemzetközi anyagbeszerző szervezetek, a melyek, ha kiterjesztik működésüket a Kelet óriási területeire, jelentékeny befolyást gyakorolhatnak a nyersanyagbeszerzés-ügy állására. Sajnos, ez is a háború eredményétől függ; egyelőre tehát nem marad más számunkra, minthogy folytassuk az előkészítés munkáját.

(Sz.)

Anatolia kincsei.

A háború után Hamburgtól Bagdadig meginduló új hatalmas lendületű gazdasági életben a török tartományok természeti kincseik gazdagságával a termelési lehetőségeknek rendkívül tág terét nyitják meg. Elsősorban a termőtalaj értékét kell számításba vennünk, mert ennek értékesítésére, kihasználására eddig alig történt valami. Ezen mulasztásnak főoka a forgalmi eszközök fejletlensége egyrészt, másrészt azonban az a körülmény is, hogy az országot nem igen ismerték geológiai szempontból sem. A legjobb helyzetben van a török tartományok közül Anatólia (Kisázsia), a mely a forgalmi eszközök tekintetében is a legfejlettebb. A nagy Bagdad-vasút húzódik rajta keresztül, a mely sok mellékiágazásával nagy, földalatti kincsekben gazdag területeket tesz hozzáférhetővé. Természetes, hogy a háború után odaözönlő német munka és tőke elsősorban ezeket a vidékeket fogja felkeresni. Hogy Anatólia milyen kincsekben gazdag, azt a kiváló geológus, dr. Frech titkos tanácsos, a ki az országot kitünően ismeri, egy német folyóiratban megjelent dolgozatában részletesen ismertette. Kisázsia legfontosabb ércze a krómvasércz, a melyből annyi van ott felhalmozva, hogy évtizedeken át abból lehetne fedezni az egész világ szükségletét. Más előforduló vasérczei a vörös- és barnavaskő, a pirit, a melyet nagy elterjedtsége mellett csak kevés helyen aknáznak ki. Smyrna és Makis kerületekben gazdag mangánércztelepeket állapítottak meg, a melyeknek fontossága évről-évre emelkedik. Számos vasércz előfordulási helyet találtak Libanonban is, a mi azért fontos, mert ezek az érczek kitünő tulajdonságúak, hiszen egykor Damaszkusz virágzó vasipara is innen kapta nyersanyagát, a melyből a nagyszerű damaszkuszi pengék készültek. Rézérczekben ugyancsak igen gazdag Anatólia. Erre vall az a sok rézüst, a mit a benszülöttek viskóiban találni.

Ebből a szempontból egy keleti kerület vezet, a mely a régi arghanamadeni bányaművet foglalja magában, nem messze Göljiktől, a Tigris forrásától. Eddig itt évente 1.500 t. érczet bányásztak, de modern berendezésekkel könnyen meg lehetne sokszorozni ezt a mennyiséget, mert a kormány e bányát vállalkozóknak adta bérbe, a kik kisüzemszerűleg művelik azt és tekintetnélküli rablógazdaságot űznek, hogy a termelési költségeket lehetőleg leszorítsák. Az ország nyugati részeiben is vannak rézérczben gazdag területek, a melyeket már évszázadok óta feltártak. Így pl. Smyrna kerületben a bulbuderei és assarli-i bányák, a melyek Hadji-Ellas vasutállomástól alig egy órányira fekszenek. A jelenlegi termelés ezekben igen csekély. Egyáltalában nincsenek még míveles alatt az Adalia és Aleppótól nem

messze fekvő nagy rézércztelepek, a melyek ércze 20⁰/₀ rezet tartalmaz. Aranyat csak igen keveset bányásznak Arenkieben.

A smyrnai kerületben vannak Arab-Jusu és Tschilek-Dagh régi arany- és ezüstbányái, a melyek lényeges mennyiségben eddig főleg csak ezüstöt szolgáltatnak. Ezüstben igen gazdag érczetek szolgáltatnak Balia-Maden bányái, a melyeket görög társaság igazgat. Itt 1903-ban kerek 60.000 tonna galenitot bányásztak 82⁰/₀ ólom- és 1·25—4⁰/₀ ezüst-tartalommal. Frech adatai szerint a védett kikötőhely, Andschilar mellett is igen gazdag galenit- és piritlepek vannak. Az elszállítása ezeknek az érczeknek nem okozna nagy nehézséget. Egyéb anyagokból előfordul Anatóliában a tajték, opál stb. A tajtéket Brussa-vilajetben az eskischiri bányában aknázzák és mindet Wienbe szállítják. Opált északi Anatóliában bányásznak. Nagymennyiségű pandermitet is fejtenek. Ez a boraxsal rokon ásvány, kémiai összetételét illetőleg calciumborat. Nevét a Márvány-tenger mellett fekvő Panderma várostól kapta. Legnevezetesebb lelőhelye a Suomlu-tó mellett van, a hol $\frac{1}{2}$ tonnás tömbökben található. Más értékes ásványokban gazdagok az angorai és tonosai vilajetek. Szappankő- és kéntelepek vannak Kale-Sultaniban (Dardanelláknál) és Allakten mellett (Aidin vilajetben). Márványbányák Chiosban és Gemlik közelében (Smyrnától délnyugatra). Sok kősótelepe is van Anatóliának és a tavaknál is kezdik a párologtatással való sókitermelést nagyban alkalmazni. Gazdag asphaltnésztelepei vannak, a melyek Palestina hosszában a Jordántól a Holt-tengerig húzódnak. Ez a vidék tiszta asphaltot is szolgáltat. Leginkább azt használják, a mi a Holt-tenger mélyéből jön felszínre és a melyeket házmagasságú szigetekké tömörülve vetnek a hullámok a partra. Tüzelőanyagokkal szintén eléggé el van látva Anatólia. Barnaszenén kívül nagy kőszéntelepei vannak a Heraklea-Songuldak szénmedenczéiben, a hol 1911-ben kerek 750.000 tonnát termeltek. A széntelepei mellett petróleum-előfordulási helyei is vannak, még pedig Bagdadtól északra a Tigrisnél és az alsó Euphratesnél, a régi Babilon közelében.

(pp.)

A német birodalmi bank háborús munkája.

A német birodalmi bank 1915. évi működéséről szóló jelentés kiemeli, hogy a bank főfeladatai közé tartozott 1915-ben a hadseregnek kisebb fizetési eszközökkel való ellátása. A hitelforgalomban az ipar és kereskedelem aránylag csekélyebb követelményeivel szemben állottak a birodalom növekvő igényei. A birodalom a banktól leginkább rövidlejáratú kincstári jegyek diskontálása révén vett hitelt. Az aranypénzek-

nek a forgalomból való kivonása és a birodalmi bankban való felhalmozása, valamint a drágaság és a szokássá vált készfizetések bizonyos intézkedéseket tettek szükségessé. Ehhez járult még az, hogy a német „fizetési terület“ a nagy katonai sikerek folytán igen erősen megnövekedett. A német csapatok által megszállott belga, francia és orosz területeken szükségelt fizetési eszközök 1915. év végén több mint egy milliárd márkára becsülhetők. Végül a harcztereknek folyton fokozódó kiterjedése a hadseregben a fizetés ügyét mindinkább meglassitják, a bankjegyek forgalmát megnehezítik és késleltetik azok visszafolyását a hazai forgalomba. Ez a körülmény volt egyik oka a bankjegyforgalom emelkedésének. Különös figyelmet érdemel azonban, hogy a bankjegyforgalom görbéje, ha nagyjában emelkedő irányzatot mutat is, mégis váltakozva, hol lefelé, hol felfelé mozog. Így például a negyedévi terminusok utolsó heteiben mutatkozó emelkedést ellensúlyozták az új negyedév kezdetének visszaözlése. Éppen ezek az ingadozások mutatják, hogy az a normális fejlődés folyik tovább, a melynek útjára a német gazdasági élet a háború első zökkenései után rögtön rátért.

A birodalmi bank aranyállománya az 1915. évben 352 millióval növekedett, miáltal a háború kitörésétől 1915. december 31-ig az összes növekedés elérte az 1192 millió márkát, vagyis a bank aranykészlete megkétszereződött. Az aranykészlet az év zártakor 2.445 millió márka volt. A bankjegyek aranyfedezete évi átlagban 43·6⁰/₀ tehető, vagyis $\frac{1}{2}$ ⁰/₀-al nagyobb, mint a háború kitörése előtti utolsó kimutatás szerint. Az összes naponta esedékes kötelezettségek (bankjegyek és idegen pénzek), a melyek 1914. július 31-én 30·1⁰/₀ erejéig voltak arannyal fedezve, 1915-ben átlagban 32·7⁰/₀-ig fedeztettek.

A birodalmi bank 1915. évi nyeresége 273·1 millió márka volt az előző évi 133·2 millió márkával szemben. A porosz államnak az előző évben 1·8 milliót fizetett a bank. A bankjegyadó elmaradásáért 100 millió márkát kapott a birodalom. 1914. évre utólagos hadiadóként 14·8 millió márka fizetendő. A részvénytulajdonosok osztaléka 8·97⁰/₀, az 1914. évi 10·94⁰/₀-al és az 1913. évi 8·43⁰/₀-al szemben. A birodalom kap — a már hadicélokra lefizetett 114·3 millió márkával csökkentett — tiszta jövedelemből 50·9 millió márka hadinyereségadót. Végül a banktörvény alapján kapott a birodalmi pénztár 34·4 millió márkát. A tartalékalapon 4·9 márka fizettetett ki. A birodalomnak kifizetett összegek ezek szerint 199·7 millió márkát tettek ki.

(p. p.)

Az Egyesült-Államok szénbányászata és szénkivitele.

Eddig az angol szén nemcsak az európai-, hanem a világpiacot is dominálta. Szemben Angliának az összes európai országokba, valamint Délamerikába és Afrikába irányuló óriási szénkivitelével, az összes többi országok szénkivitele úgy eltörpült, hogy alig vettünk tudomást pl. arról, hogy Németországnak nevezetes szénkivitele van Svédországba és Németalföldre. A világháború folytán úgylátszik, hogy több ország szénellátása terén is világgazdasági eltolódás várható, amely valószínűleg maradandó jellegű lesz. Anglia, azt mondják német források, nem tudja szénkivitelét az eddigi mértékben fenntartani — a kivitel innen a háború első évében 1914/5. majdnem 30 millió tonnával vagy 30⁰/_o-kal csökkent és azok az országok, amelyekben ezáltal szénhiány keletkezett, más forrás után kell hogy lássanak. Ilyennek kínálkoznak elsősorban az Észak-amerikai Egyesült-Államok, a hol már is erős kiviteli törekvések mutatkoznak Európa és Délamerika felé.

Az Unió szénbányászataival eddigelé Európában nem sokat törődtek, mert az idevaló behozatal szempontjából nem jött számba. Pedig óriási széntelepei vannak és ma is nagyobb évi productiójú, mint az angol, nem is szólva az amerikai telepeknek alkalmasint nagyobb jövőjéről.

Az Egyesült-Államok széntelepei a chinaiak mellett a leghatalmasabbak az egész világon, legalább máig. A legnagyobb terjedelműek az Illinois- és Missouri-széntelepek, a Mississipi folyamvidéken, ma mintegy 380.000 négyszögkilométer területen. Ettől keletre van az Appalach szénvidék, az Atlanti-oceán közelében, 159.300 négyszögkilométer területen. A legnagyobb chinai szénvidék ezzel szemben csak 25.000 km², két másik chinai 88.000 és 50.000 km² területű, az összes angol terület csak 31.000 km² és a németek még kisebbek.

Az Unió széntermelése 1895-ben még valamivel kisebb volt, mint Angliáé. A bányászás kitett 1885-ben 100·8 millió tonnát, Anglia akkori 101·9 milliós productiójával, 1895-ben kereken 175·2 millió tonnát, 1905-ben már 319·6 millió tonnát, szemben Anglia 236·2 milliójával. 1915-ben már lényegesen túlhaladja az 500 millió tonnát, míg az angol termelés még nem jutott túl a 300 millióra. Az amerikai fogyasztás még nagyobb lépésekkel haladt, mint a termelés, az angolokhoz hasonlítva. Az évi átlagos fogyasztást az Unióra nézve 1886—1890. években 121·4 millió tonnára teszik, szemben a 145·7 milliós angol fogyasztással, 1890—1900-ig már 200 millió és 1901. már 255·5 millió tonna az Unió fogyasztása, szemben a 161·4 milliós angol fogyasztással. Ma az unió-

beli fogyasztás több mint 400 millió tonna, az angol pedig mintegy 250 millió. Az Unió termelése az egész világproduciónak bőséges egyharmadát teszi ki, Németország széntermelése amint tudjuk, túlhaladta már Angliáét.

Európa kisebb országait, amelyek szénellátás tekintetében Angliától függttek, az Unió könnyű szerrel elláthatja. Eddigélé a kivitel nem állott arányban a termeléssel. Csak Kanada és Középamerika szerepeltek mint fogyasztói, Délamerika számára a tengeri út az angol szénkikötők-ből nem sokkal messzebb, mint az Unióból. Drágább azonban a fuvar, mert a délamerikai államok kivitele főleg Európába irányul és ennél-fogva sok üres hajótér áll rendelkezésre Európából visszatérő hajókban. Ezért kapták a délamerikaiak a legtöbb szenüket Angliából.

A Pacific-államokra nézve a Panama-csatorna megnyitása folytán valószínűleg változás állott be; a csatorna a háború nélkül is megnövesztette volna az Unió szénkivitelét Ecuador, Bolivia és mindenek-előtt Chile felé. Most e hatás még erősebb lesz és az angol szén onnan végleg kiszorul.

Valamelyes amerikai szenet az utóbbi években a Földközi tengeri országok is fogyasztottak, amelyek számára az angol szén fuvara máris drága volt, különösen azért, mert a Földközi tengeri országok Angliába irányuló kivitele csak mérsékelt, úgy hogy a térti fuvarok drágábbak.

Az Egyesült-Államok összes szénkivitelének értéke 1914-ben kerek $2\frac{1}{2}$ millió koronát tett ki, amivel mint szénexportáló ország, Anglia és Németország mögött harmadik helyen áll. A kivitt mennyiséget 1913-ban 23·8 millió tonnára teszik, amiből 19 millió tonna Kanadába ment. Emellett főfogyasztói voltak: Kuba 1·4 millió tonnával, Panama 500.000 tonnával, Mexico 480.000 tonnával, a többi Nyugatindia 600.000 tonnával. Európában Olaszországnak volt már a háború előtt emelkedő irányzatú amerikai szénbevitel, amennyiben 1911-ben 14.000, 1912-ben 68.000 és 1913-ban 94.000 tonna szenet importált onnan. A háború hatása már a múlt évben igen érezhetően mutatkozott az amerikai kivitelben. 1914. júniusától 1915. februárig kereken 800.000 tonna amerikai szenet raktak hajóra Európa számára. Ebből felvett maga Olaszország 635.000 tonnát, 73.000 tonna ment Görögországba, 33.000 tonna Gibraltarra, 22.000 Spanyolországba, 20.000 Svédországba, 12.000 Portugálba és 6.000 Franciaországba.

Abból, hogy az angolok még Gibraltar számára is amerikai szenet hoztattak, arra lehet következtetni, hogy az nemcsak legalább oly jó, mint az angol, hanem lényegesen olcsóbb is kell hogy legyen. Olaszország úgy látszik, ma szükséglete felével Amerikára van utalva s Spanyolország és Portugália bizonyára annyit kapnak Amerikából, mint

Angliából. Az amerikai fuvar a Földközi tengeri országokba ma lényegesen alacsonyabb, mint az angol, mert ez utóbbinál az aknaveszély és a biztosítás drágítólag hatnak. Egyébként normális időkben sem sokkal magasabbak, úgy hogy az amerikaiaknak nem lesz nehéz ezt az európai piacot az árak csekély leszállításával megtartani. Ujabban a francziák is kezdtek amerikai szenet vásárolni és 1915. augusztus óta új hajójáratot indítottak Norfolk, az amerikai szénállomás felé. Az amerikai szén ma a Földközi tenger körül 65—75 K-ba kerül tonnánként, az angol 85—90-be, amidőn az amerikai fuvar is jó kétszer annyiba kerül, mint békeidőben. Azt hiszik, hogy az említett helyeken az amerikai szenet tonnánként 30 korona körül lehet megkapni. Olcsóbbá teszi újabban a Földközi tengeri országok amerikai szénszállítását az is, hogy amerikai szénzégek speciális szénszállítóhajókat építettek az európai szénszállítás számára. Több 9—11.000 tonna rakképességű gőzös már útban van. Ez bizonyítja, hogy mily biztonsággal számítanak az amerikaiak e piac állandó megtartására.

Az északeurópai államok számára, amelyek közül Svédország már 1914. végén kapott néhány gőzösnyi rakományt Amerikából, ez a transzatlantikus szénbehozatal alkalmasint csak átmeneti jellegű lesz és a háború végezetével meg fog szünni. Addig természetesen a behozatal jelentékeny mérveket ölthet, mivel az angol kivitel az utolsó időben erősen csökkent. 1915. első nyolc hónapjában az északeurópai országok, különösen Németalföld és Svédország mintegy 300.000 tonna amerikai szenet kaptak. Itt most az amerikai szén is — noha Amerikában lényegesen olcsóbb, mint az angol Angliában — tetemesen drágább, mert a szállítási út túlnagy és az akna-, valamint a tengeralattjáró-veszedelem ugyanaz, mint az angliai szállításnál.

A háború hatása tehát az amerikai szénre a képzelhető legkedvezőbb. Délamerikából és a déleurópai országokból az angol szén részben valószínűleg ki fog szorulni.

Külföldi munkások Németországban.

Ama nagy gazdasági kérdés complexumban, a mely a háború után fog felvetődni és a melyekkel már is kezdenek foglalkozni, a külföldi munkások kérdése nem utolsó helyen áll. Több mint 800.000 külföldi vándormunkás dolgozott a háborút megelőző években Németországban, sőt az aratási munkák idején e szám felemelkedett ötnegyed millióra és még magasabbra. Legnagyobb részük Ausztriából való volt, galicziai; más hatalmas, százezreket számláló seregek Olaszországból és

mindenekelőtt Oroszországból jöttek. Sok iparos, de főleg a mezőgazdaság egy tekintélyes része volt ráutalva ezekre az orosz vándormunkásokra, úgy, hogy a mikor egy évvel a háború kitörése előtt Oroszországból fenyegető hangok hallatszottak, hogy az orosz mezőgazdasági munkások idényvándorlását az orosz kormány esetleg meg fogja nehezíteni, talán meg is szüntetni, de mindenesetre fel fogja compenzatiós tárgyul használni a legközelebbi kereskedelmi szerződésekkor, ezt rendkívül komoly veszélynek kellett tekinteni a német mezőgazdaságnak, első sorban a nagybirtoknak, de a parasztbirtokok nagy részének szempontjából is.

A háború kitört, midőn ez a fenyegetés valóra válhatott volna. A mikor megizenték a háborút, az orosz aratók óriási seregei voltak Németországban és ott is tartattak. Német gazdasági körökben felmerül már most az a kérdés, hogy mi lesz ebből a háború után? Hogy miképen fog alakulni a munkapiacz a sok százezer legmunkabiróbb férfi elvesztése után, senki sem tudja, mert az ipari foglalkoztatás mérvét (nemcsak az első kurta átmeneti időre, hanem hosszabb időszakra) előre látni nem lehet. Annyi bizonyos, hogy a mezőgazdasági munkáskérdés, a mely Németországnak már a háború előtt egyik legveszedelmesebb külföldtől való függősége volt, a háború után rendkívül sürgető kérdése lesz. Mert ha ma még több ismeretlennel is kell számolni (az új határok alakulása lesz az egyik legfőbb kérdés), alig lehet másra számítani, minthogy a mezei munkáshiány vidéken még jobban megnő, holott a kémkedés veszélye mind kívánatosabbá teszi ezen elemektől való megszabadulást.

Mindez a belső telepítés gondolatát, a mely a háboru után amugy is legkomolyabban tervbe van véve Németországban, még fokozottabb mértékben előtérbe fogja juttatni. Mert — úgy mondanak a legtekintélyesebb hozzáértők — minél több önállóan gazdálkodó parasztcsalád lesz a ma gyérlakosságú nagybirtokon, annál kevesebb lesz a földnélküli mezei munkás, nevezetesen az eddigelé szükséges idénymunkás. Azonban e nagyszabású megoldási mód mellett más kisebb horderejű módokatokra is gondolnak, hogy a honi mezei munkások számát szaporítsák. Különös figyelmet érdemel a Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft idei idevonatkozó határozata.

Ez a határozat oly gondolatot karol fel, a mely már azelőtt is felmerült itt-ott. Azt óhajtja, hogy meg kell adóztatni azokat a munkaadókat, akik mezőgazdaságban, iparban, kereskedelemben külföldi munkásokat foglalkoztatnak. Az adók, a melyek az alkalmazott külföldi munkások fejszáma szerint számíttatnának, évi egy márkás tétellel kezdődnének, majd évenként egy-egy márkával emelkednének husz márkáig,

a mely legmagasabb tétel tehát husz év alatt éretnek el. Ezen adónem jövedelme a külföldön élő németeknek az anyaországba való vissza-telepítésére volna fordítandó, valamint mezőgazdasági munkáslakások építésére. Hogy ezzel megelégednék-e az ipar, az más kérdés, úgyszintén az is, vajjon az adóztatás e módja keresztülvihető-e?

Régi baj Németországban, a melyre ismételten rámutattak, hogy a legtöbb parasztfaluban kevés a bérelhető lakás, a mely hiány egyik okozója, hogy a vagyontalan fiatal emberek a faluról a városba költöznek. Ezt részletesen kifejtették a „Studienkommission für Erhaltung des Bauernstandes für Kleinsiedlung und Landarbeit“ jelentésében, a mely közvetlenül a háború kitörése előtt jutott nyilvánosságra. Ebben azt is olvashatjuk, hogy a falun csak ott lehet eredményt remélni a bérlakás létesítéstől, hol első sorban kellő választás van munkaalkalomban, a mely kizárja azt a veszedelmet, hogy a munkás függőségbe jusson egy vagy egynehány munkaadótól, a hol továbbá elegendő föld van arra, hogy a munkás elegendő állatot, egy tehenet és néhány sertést tarthasson és így maga is kis mezőgazdasági vállalkozó lehessen. A közös legelők visszaállítása a falvakban tehát ugyanoly szükséges, mint jó megfelelő istállókkal felszerelt kis lakások létesítése. A végeredményben a döntő arra nézve, hogy a falusi bérlakásokban elhelyezkedő munkások valóban megmaradnak-e a falun, még pedig mint mezőgazdasági munkások, az lesz, nyílik-e nekik kilátásuk a falun arra, hogy vagyontalan bérmunkásból kis parasztbirtokossá válhassanak szorgalom és takarékoság által. A földbirtokmegosztás a döntő a mezőgazdasági munkásság kérdésében.

A rózsaoajipar Bulgáriában.

A rózsaoajipar ma Bulgáriában a gazdasági élet számottevő tényezőjévé fejlődött és valószínűleg még szebb fejlődésnek néz elébe. A bulgárok kétféle rózsafajtát tenyésztenek nagyban, a damaszkusi és a fehér rózsát. A damaszkusi bokra 2 m. magasra nő virágja piros, de könnyen hervadó, minden ágon átlag hét bimbó van, de gondos termelők harminczat is elérnek. A fehér rózsza még magasabb, illata az előbbinél gyengébb, bő viasztartalmánál az olajtermelésre kevésbé alkalmas. Az olajtermésre való rózsának enyhe északi szélről ment helyek kellene. Kedvez neki az agyagos terület homokkal és némi mésztartalommal, kevés phosphorsavval. Legnagyobb olajtartalmuak a dombvidéken termő rózsák, szemben az alacsony sík vidékiekkel. A 4—5 éves tövek kezdenek hasznot hajtani és 20—30 éves korukig teremnek fel-

frissítés nélkül. A rózsaszüret május végén kezdődik és egy hónapig tart. A kora reggel szedett leveleket hűvös pincehelyiségekben gyűjtik, a hol öntözéssel nedvesen tartják. Egy hektár termése rendszeren 1.400—2.100 kilogramm levél. Egy muszkál rózsaoaj (208 muszkál = egy kilogramm) előállításához mintegy tizenöt kilogramm rózsalevél kell. Tehát egy hektár termése 93—133 muszkál. Ha az 1909-iki árak alapulvételeivel egy muszkál 4 frank, akkor egy hektár bevétele 372—532 frank közt mozog.

A rózsaviz- és rózsaoajkészítés kétféleképpen történik, régibb kisebb házi üzemekben és nagyobb modernebb párolókban. A régi házi üzemek igen kezdetlegesek, a melyeknek modernizálása úgyszólván évszázak óta alig haladt. Gyakran maguk a termelők párolnak házi üstökben, de vannak párolók, a kik viszont nem termelnek. A házi párolók nem haladnak, mert az olaj magas ára állandó és nem kénytelenek ennélfogva üzemeiket rentabilisabbakká tenni. Csak egyes nagyüzemek javították berendezésüket. A modernizálás főleg a kazánok nagyításában áll, a miáltal a tüzelési és munkaköltségek leszállítása éretik el. Körülbelül 60—80 nagyobb modern párolóüzem van Bulgáriában. Legújabbban néhány nagy modern üzem keletkezett Bulgáriában. Sok volt a hamisítás a vidéki kis üstök körül. Félős volt, hogy az egész ipar lejárja magát, miért is tudományosan berendezett és vezetett nagy üzemekre tértek át a végből, hogy ezen értékes ipart megmentsek. A nagy üzemek mellett most kezdenek az aprók pusztulni. A kisember tisztára a termelésre adhatja magát és a nagy üzemek termésének átvételét biztosítják. Ismételten szó volt Bulgáriában a rózsaoajtermelésnek állami monopoliummá való átalakításáról, de e tervek hajótörést szenvedtek a termelők ellenállásán. Ma a legnagyobb üzemek francia kézben vannak, így: a Destillerie francaise de la vallée des roses Karnazeban és a Garnier cég Karasarliban.

A rideg hegyvidék kivételével egész Bulgária alkalmas a rózsatenyésztésre, miért is mindenfelé sok rózsakultúra van. 1906-ban Bulgária 22 kerületében és 210 községében volt nagybani rózsatenyésztet. (Legtöbb Kasanlikban, Korlovoban és Filippopolban). Sok községben a rózsatermelés főjövedelmi forrás és egyes helyeken a termőterület 17—35% rózsakultúra. Az árak újabban nagyban emelkedtek. Még 10—15 év előtt egy dekar kész kert ára 100—150 frank volt, míg ma 250—300. A munkabér viszonylag alacsony. Az aratómunkás 2—2¹/₂ frankot kap. A bulgáriai rózsaoajtermelés eredményeit a következő táblázat mutatja:

Év	Rózsa kilogrammban	Rózsaolaj muszkálban	Jövedelem frankban
1899	6,774,400	445.602	?
1903	13,020.600	847.972	2,546.102
1904	13,907.661	966.504	2,834.528
1905	13,394.660	894.464	3,000.016
1906	14,419.850	911.045	2,821.366
1907	9,765.925	642.851	2,652.808
1908	13,488.416	679.985	3,163.564
1909	13,245.592	848.480	3,766.745

A mint látni, 1899—1903-ig jelentékeny volt a fellendülés, a mely után stagnálás állt be. Az összes rózsaolajtermelés Bulgária mezőgazdasági termelésének 0·56⁰/o-át teszi. Ha figyelembe vesszük, hogy a rózsaültetés területe a beültetett összterületük 0·19⁰/o-a, akkor az összeredmény kedvezőnek mondható. Sokáig Franciaország volt Bulgária rózsaolajának első fogyasztója. 1911. óta Németország van első helyen és évi 2,723.023 frank értékű rózsaolajat vásárol. A másik jelentékenyebb fogyasztók Anglia és az Egyesült-Államok.

A rózsaolajat mindig nagyban hamisították. Különösen geraniumolajjal. Főleg a kis üzemek a fészkei a hamisításnak. Vámnehézségekkel akarták a hamisítást akadályozni, a mi nagyfokú csempészésre vezetett. 1906-ban törvényt hoztak, a mely szigorú ellenőrzéssel akarja a hamisítást akadályozni. Csakhogy nehéz az ellenőrzés, mert Bulgáriában 1903-ban 2.798 üzem volt 13.128 üsttel. A bulgár kormány nagy súlyt fektet erre a termelési ágra, a minek a jövőben bizonyára meg lesz a szép eredménye.

A németiség Délamerikában.

A világháború sok mindenfélének, majdnem valamennyi hatalmi és gazdasági kérdésnek revíziójára ösztönöz. A németek összes világ-gazdasági kérdéseiket revideálják, köztük a délamerikai államokban való befolyásuknak kérdését is. Nevezetesen az u. n. világgazdasági és gyarmatpolitikai folyóiratok feszegetik e problémát. Feltűnést keltettek az „Export“ vonatkozó fejtegetései, a melyekből érdekes egyetmást reprodukálni.

Különös felháborodással fordul a legtöbb német író az ellen a szemrehányó észrevétel ellen, hogy a németek nem vettek olyan mérvben részt a délamerikai államok fejlesztésében, gazdasági felvirágoztatásában, mint az entente államai, miért is nem kívánhatják, hogy ezek az országok most melléjük sorakozzanak. Ezzel a felfogással harczba-

szállva, a német sajtó — hisz nem lehet csodálni — nem mindig tudja megőrizni a tárgyilagos hidegvért. Igen mélységes megvetéssel nyilatkoznak a délamerikai lakosság és vezető körök alantasságáról, a kik nem is tudhatják kellőképen értékelni, hogy a németek mit csináltak Délamerikában. Hangsúlyozzák mindenekelőtt a németek által Délamerikában Humboldt óta végzett tudományos munkát, hogy ők voltak Délamerika tulajdonképeni tudományos felfedezői, hogy ők teremtették meg a délamerikai országok módszeres felkutatásának alapjait. Anglia — úgy mondják a német források, e tekintetben összehasonlíthatatlanul kevesebbet tett — úgyszólván semmit. Franciaország tevékenységét nem tartják ily jelentéktelennek, de azt mondják róla, hogy a francia kultúrát a délamerikaiak politikai okokból mindig előnybe helyezték. Itt — azt tartják — érintkeznek a rokonfajok és nyelvek, a vallásos világnézet s ennek folytán a szellemi hajlandóságok és a vérmérsékleti rokonérzések. Hogy ez túlzás, nem szorul bővebb magyarázatra.

Kénytelenek a németek elismerni, hogy a sajtójuk Délamerikában nem lehet hatással, mert pl. Argentiniában épen csak az ott élő 6.000 német és mintegy 20.000 németsvájci igényeinek felel meg. Az Argentinisches Wochenblatt és a La Plata Zeitungon kívül más szótérdemlő lapjuk nincs és ezek nem állhatják a spanyol nyelven megjelenő számtalan sajtótermék versenyét, a melyek viszont angol és francia befolyás alatt állanak. Szóval a sajtó már békeidőben entente-kézben volt. Nem lehet tehát csodálni, ha a háborúban is entente-érdekeket szolgál. A német cikkíró kénytelen belátni, hogy az anyagi befolyás ereje Délamerikában az entente részén van, a melyet eltolni belátható időn belül nem lehet. Szükségesnek tartja a délamerikai szellemi életre hatni. Felveti azt a kérdést, hogy nem-e lehetne a délamerikai színpadot a német színi irodalom számára elfoglalni. Nem lehetne-e a német zenének több befolyást biztosítani? A berlini filharmonikusokat kellene Paranaba és Santosba vinni, német férfiekkarokat Montevideoba vagy Santafébe, solistákat, triókat, szóval kisebbszerű apparatusokat, ha a nagyobbak nehezebben mennének. Többet kellene, úgy vélik, a délamerikai iskoláért tenni, mint eddig.

Vizsgálva, hogy minő szoros értelemben vett gazdasági munkát végeztek Argentiniában, arra az eredményre jutnak a németek, hogy ha nem is érvényesültek oly hatalmas töketömegekkel, mint az angol közgazdaság a La Plata körül, mégis sokat tettek. A nagykereskedelmi házak és gyárvállalatok hosszú sora fejt ki sok évtizedes virágzó tevékenységet. Argentiniában a quebracho-ipar tekintélyes része német kézben van. A söripar ugyancsak. A legnagyobb műszaki vállalkozás a Deutsche Bank által 100 millió márkával Buenos Ayresben alapított és üzemben

tartott közúti és földalatti vasut. Német közúti vasutak egyebütt is vannak, pl. Valparaisoban. Mint börcszerzők nagy tevékenységet fejtenek ki a németek. A legtöbb malom német alapítás és ma is német kézben van. Nem kevésbé a konzervipar javarésze is.

A mezőgazdaság terén is kiemelik a némettség érdemeit. A német gőzhajóforgalom nagyban elősegítette a némettség délamerikai munkáját.

A német források nem tagadják, hogy ha még oly nagy is a német vállalkozás Délamerikában, elenyészik az angol tőkék hatalmas ereje mellett, a melyeknek segítségével az argentiniai vasutak 35.000 kilométernyi vonala közül 30.000 épült ki és tartatik forgalomban. Itt milliárdok befektetéséről van szó. A mikor az angolok e vasutak kiépítésével egyidejűleg terjedelmes telekspeculatiót űztek és a legnagyobb terjedelmes estanciákat alapították, ezzel Argentínát gazdaságilag rendkívül fejlesztették és immobil tőkájukat, valamint külkereskedelmüket az ottani mezőgazdasággal és állattenyésztéssel nagyon szilárd alapra fektették. Ezek az utóbbiak a kiterjedt angol hajózás révén Anglia élelmezésének váltak előnyére, a melynek viszont termelő- és versenyképessége olcsóbbodott ez által. Hogy e tevékenységgel nagy kölcsönök és nyereségek jártak karöltve, hogy az angol bankok nagy provisiókat kerestek, azt Dél-Amerikában sehol sem látni jobban, mint Argentiniában.

A németek azt mondják, hogy a kiváló angol tőke és hiteligazdaság kitünően értette a módját, miként kell az olasz kivándorlók millióinak munkáját a maga szolgálatába állítani és állandóan foglalkoztatni. Nem frázis, hanem tiszta valóság, hogy Argentínia angol tőkével és olasz izommunkával vált gazdaságilag azzá, a mi.

Braziliában a német érdekek némileg másként állanak, mint Argentiniában, az ott erélyesebben folytatott gyarmatosítási munka következtében, különösen a három déli braziliai tartományban: Rio Grande do Sulban, Santa Catharinában és Paranában, a hol mértföldekre huzódnak a szebbnél szebb német telepek, a hol a német szorgalom gyönyörű eredménynyel járt. A braziliaiak legkiválóbbjai német főiskolákra jártak, a mi tudomány és kultúra csak van, mind német szellemmel van telítve, a braziliai kávépiacz rendszeresítése java részben német érdem, tehát méltán fáj a németeknek, hogy érdemeiket most a világháborúban el nem ismerik és velük szemben ellenséges magatartást tanusítanak.

Ugyanígy Chilében, a mely országban is nagy culturmunkát végeztek a németek úgy a tudomány, mint a gazdaság terén. A chilei bányászat sokat köszönhet a németeknek, a kik most a délamerikaiak részéről tapasztalt hálátlanságon panaszkodnak. Részletesen kifejtik, hogy a német tudományos munka Délamerikában mindig legeslegelől haladt és

hogy a gazdasági munkájuk különösen az utolsó negyven évben elsőrendű volt. A spanyolok és portugálokon kívül — azt mondják — ők állandóbb és terjedelmesebb gyarmatosító munkát végeztek, mint bármely más nemzet és mégis most a világháború alatt az ellenséges országok oly nyomást gyakorolnak a délamerikai államokban, hogy ott nem csak a csöcselék viselkedik ellenségesen a németekkel szemben, hanem a magasabb, de sőt a vezető körök is egyremásra nyilatkoznak a németek ellen. Angol-, azaz entente-barátságukat azzal leplezik, hogy útonútfélen hongoztatják, hogy szemben az angolokkal és francziákkal, a kik sokat tettek értük, a németeknek nincsenek érdemeik az ő fejlődésük körül. Nem lehet csodálni, ha a németek ezzel szemben részletezik délamerikai tevékenységüket és ha ebben a munkájukban néha kis túlzásokba is esnek. Így például túlnagy fontosságot tulajdonítanak tudósaik egyénileg és az illető tudományágak nézőpontjából esetleg nagyértékű, de az illető államok szempontjából, a melyekben a tudós kutatás folyt, kevésbé fényes munkájának. Gondoljunk csak Csoma Sándorra és Tibetre! Majdnem gyermekes benyomást kell, hogy keltsen az országok pszichológiai meghódításának terve vonósnégyesekkel és férfikarokkal vagy német szindarabokkal, még ha Reinhard is rendezi, szemben a 35.000 kilométer vasuttal. Majd ha a háborúnak vége lesz, sokan mosolyogni fognak az eféle háborús neurotikus jelenségeken.

Magyarország közgazdasága.

Katona Béla: *Magyarország közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1915. évről.* Budapest, Benkő Gyula. 462. old. 10 kor.

Az elmúlt esztendő abnormis, háborús közgazdasága a tényeknek, intézkedéseknek, kérdéseknek, terveknek és problémáknak óriási, szövevényes komplexumát hozta felszínre. Katona Béla idei vaskos évkönyvében ezt a nehezen feltárható anyagot tervszerű, célirányos elrendezéssel egységes képpé tömöríti.

Azt látjuk, hogy az elmúlt esztendő az állami beavatkozásnak eddig hihetetlennek tartott mértékét valósította meg, hogy utópiáknak tartott központosító intézmények létesültek, melyek a termeléshez szükséges nyersanyagot beszerzik, szétosztják, melyek a termelés és fogyasztás közti összhangot biztosítják. Az állami beavatkozás kifelé a központok létesítésében és nagyszámú rendelet kibocsátásában jutott kifejezésre.

Az államra azonban még a leszerelés után is óriási feladatok várnak. Segítenie kell a békés gazdálkodásba való átmenetnél, szabályoznia kell a termelést, a nyersanyagelosztást: helyre kell állítania a háború

okozta pusztításokat, nagymennyiségű, elhasznált felszerelést újjal kell pótolnia és — legnehezebb feladata — az államháztartás pénzügyi egyensúlyát fenn kell tartania. Hogy fizetni lehessen az államadósságok kamatait, szükséges az államjövedelemnek fokozása részint az eddigi források nagyobb mérvű igénybevétele, részint újak megnyitása által. Nem szabad azonban szem előtt téveszteni, hogy úgy az állampénzügyi egyensúlynak, mint nemzeti fejlődésünknek egyedül csak a termelésnek és az árúcsereinek minél nagyobb mérvű kiterjesztése lehet a biztosítéka. Emelni kell termelvényeink belföldi és külföldi fogyasztását. A belső fogyasztás terén a legégetőbb problémának a fixfizetésűeknek, a szabad foglalkozást űzőknek és a járadékot élvezőknek a jövedelmi és megélhetési viszonyai közti egyensúlynak a megteremtése ígérkezik. A külföldi fogyasztás biztosításának és emelésének nélkülözhetetlen kelléke a háború előtti nemzetközi vonatkozásoknak helyreállítása, vagyis, hogy a ma egymással szembenálló hatalmi csoportok ne folytassák a küzdelmet a gazdasági téren. Az európai államoknak ez egyenesen létérdeke, mert a háború alatt és részben következtében az É.-A. Egyesült Államok gazdasági ereje óriási mértékben nőtt, szemben a leggazdagabb európai államok elszegényedésével. Megtörtént az, hogy Anglia az 1915. októberében felvett 500 millió \$ kölcsönnél kötelezte magát a kamatoknak \$-ban való fizetésére. Ma tehát a világpiacra — a mennyiben ilyenről szó lehet — a £ helyét a \$ foglalja el. Amerika a háború után az európai államoknál kétségkívül versenyképesebb lesz. (Közbevetőleg meg kell itt említenem, hogy egy, a National City Bank, Ny, vezetése alatt álló consortium, melynek a legnagyobb vállalatok és trustök a tagjai, 50 millió \$ alaptőkével „The American International Corporation“ név alatt új intézményt létesített, a melynek célja az amerikai kivitelnak az emelése s ezért elsősorban Dél-Amerikában, azután Oroszországban, később egyebütt is, jóformán az összes üzletekkel kíván foglalkozni.)

Minthogy közgazdaságunk számos problémája természetesen az Ausztriához és szövetségeseinkhez leendő viszonyunkkal áll szoros kapcsolatban, Szerző igen köszönendő munkát végzett, a mikor a III. és IV. fejezetben oly bőven, a mint csak az Évkönyv megszabott keretei megengedik, foglalkozik az e téren felmerült jelenségekkel. Így szóvá teszi a kiegyezési tárgyalásokat megelőző érdekképviseleti állásfoglalásokat, a középeurópai vámunió és gazdasági közeledés kérdéseit és a különböző szövetségek és kötelékek ez irányú tárgyalásait.

Ez röviden az a keret, melyben Katona közgazdaságunk általános kérdéseit tárgyalja. Az egyes ágakat részletesen a következő (VI–XII.) fejezetekben ismerteti, a nélkül azonban, hogy adatoknak, tényeknek pusztá felsorolására és regisztrálására szoritkozna; különösen az egyes

fejezeteknek bevezetéseiben, melyek helylyel-közzel egész tanulmányokká bővülnek, rámutat a jelenségek közti kapcsolatra, okaira és kiterjeszkedik a közel jövőben megoldandó problémákra is. E fejezetek felölelik mindazt az anyagot, a mit a mai viszonyok mellett össze lehetett gyűjteni és nyilvánosságra lehetett hozni. Számok 1915-re vonatkozóan persze csak elvétve állanak rendelkezésre; azonban így is teljes, találó képet nyerünk a valutaris kérdések kényes complexumáról, a pénzpiacszról, hitelviszonyokról, biztosításügyről, az ipar főbb ágairól, a belkereskedelemlről, a mezőgazdaságról és a közlekedésről.

Azt látjuk, hogy magángazdaságunk általában tudott alkalmazkodni a változott viszonyokhoz; berendezkedett a legnagyobb fogyasztó, a hadsereg igényeinek kielégítésére. Kevés iparágtól eltekintve, 1915-ben már nem volt pangás, a bérek is lassan emelkedtek, munkáshiány állt elő, sőt egyes iparokban, a dolog természeténél fogva, „Hochconjunctur“ uralkodott. A mezőgazdaság sem panaszkodhatott, a jelzálogterhek a visszefizetések folytán csökkentek. A legjobban kétségkívül a kereskedelmet sújtotta a háború, azonban célirányos állami intézkedésekkel sikerült eddig és remélhetőleg sikerül a jövőben is nagyobb bukásoknak elejét venni.

A munka utolsó fejezete a socialis téren mutatkozott jelenségeket vázolja s kiterjeszkedik a háború utáni megoldandó kérdésekre, minők a felszabaduló munkaerők foglalkoztatása, a női munka szabályozása, a kivándorlás stb.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az Évkönyvben összehordott, csoportosított és feldolgozott óriási anyag nemcsak a ma olvasóját tájékoztatja az elmúlt esztendő közgazdasági eseményeiről, a közeljövőben megoldandó problémákról, hanem becses támpontokat és adatokat szolgáltat annak, a ki majd békésebb időben az akkor majd rendelkezésre álló anyag felhasználásával fog a háborús jelenségekkel foglalkozni. A maga egészében hű képét festi a lefolyt gazdasági évről, tanubizonyosságát adva közgazdaságunk erejének és életrealitásának. A mű használatát igen megkönnyíti a kitűnő, részletes tartalomjegyzék és a 303 háborús rendeletnek chronologikus és alphabetikus rendben való felsorolása is.

Fuchs Albert.

Közgazdasági Szakcatalogus.

A M. kir. Kereskedelmi Museum közgazdasági szakkönyvtárának címjegyzéke. 7. kiad. Összeállította Csilléry Lajos. Bp. Keresk. Muz. 1916. XVI, 784. p.

Vaskos kötet a catalogus gazdag tartalommal (kereskedelem 230 hasábon, ipar 80, mezőgazdaság 50, bankügy 50, általános közgazda-

ság 40 hasábon) s tekintve, hogy a hetedik kiadás büszke kitételét viseli címlapján, ennek megfelelően szerkezetében is eléri azt a tökélyt, melyet a könyvtárügy mai állása szerint elérni lehet.

A catalogus a nemzetközi tizedes rendszer elvein épült fel; szerkesztője minden kritika nélkül vette alapul Melvil Dewey rendszerét úgy, a mint az az Institut International de Bibliographie „Manuel“-jében található.¹⁾

Először ehhez a kritikátlanul való átvételhez van hozzáfűzni valónk.

A tizedes rendszert folyóiratunk szerkesztője, Mandello Gyula műegyetemi tanár úr hozta Magyarországra s Szabó Ervin könyvtárigazgató úr volt az első az országban, a ki nagyobb könyvtárrendezésnél alkalmazta. Alkalmazta azt változatlanul, minden kritika nélkül a „Budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának catalogusá“-ban (Budapest, 1902.). Mikor azonban ezt tette, még kezdő könyvtáros volt s még meglepődve állott a nemzetközi rendszer valóban mesteri felépítésének hatása alatt. Könyvtárigazgatói gyakorlata azonban a rendszer bizonyos fokú logikátlanságáról győzte meg, különösen a társadalomtudományi részben. Ezért mikor a tizedes rendszert a Városi Nyilvános könyvtár catalogusainak alapjául is választotta, a logikátlanság kiküszöbölésére javaslatokat tett a nemzetközi bibliographiai intézetnek Brüsszelben s annak titkárságával folytatott levezésből kitűnik, hogy úgy Paul Otlet, mint Henry La Fontaine amellet nyilatkoztak, hogy az ajánlott javítások a rendszer javára szolgálnak s csupán a közlekedésügyön belül a vasutügy szakját, melynek száma 385.5, kivánták érintetlenül hagyni, a mint ez a javított tizedes rendszerben így is maradt.

Már ott tartottunk, hogy a legközelebbi nemzetközi bibliographiai congressus elé kerülnek Szabó Ervin igazgató úr javaslatai, mikor Belgium földje a háború szinterévé vált. A Városi Nyilvános Könyvtár catalogusának alapjául azonban a javított tizedes rendszer szolgált már, mely remélhetőleg elfogadásra fog találtatni, ha a békés idők megadják az alkalmat a nemzetközi szaktanácskozmány elé való terjesztésére. A társadalomtudomány szakjában csekély változtatással ugyanis oly eredményes javítás történt a rendszeren, melynek értéke elől a szakférfiak nem fognak kitérhetni. Ezért nem csalódunk, ha ezt a javított tizedes rendszert tekintjük a jövő nemzetközi könyvtárrendező rendszerének.

A Városi Nyilvános Könyvtár ezen javított tizedes rendszere szerint van továbbá ma már rendezve a Műegyetem Közgazdasági Seminariumának könyvtára, a Tudományegyetemen pedig az Államtudományi

¹⁾ Manuel du répertoire bibliographique universel. Bruxelles, 1905.

Seminarium¹⁾), valamint a Nemzetgazdasági Statistikai Seminarium²⁾ és a Jogbölcséleti és Összehasonlító jogtudományi Seminarium könyvtára.

Annál nagyobb kár, hogy a Kereskedelmi Museum gyönyörű könyvanyagának újjárendezésénél, mikor legnagyobb részében szintén a társadalomtudomány körébe tartozó könyvanyagról volt szó, nem vették figyelembe a rendszeren történt javításokat.

Egy catalogus azonban, mely hét kiadást ért, egész bizonytalán eléri a következőt is és ekkorra remélhetőleg a javított tizedes rendszer nemzetközi elfogadása is befejezett tény lesz, tehát mi gátja sem lesz annak, hogy a nyolczadik kiadás már e szerint legyen rendezve.

Nincs kétségünk afelől, hogy ez az átdolgozás a catalogus nagy előnyére fog szolgálni a jelen szerkezet zavarosságával szemben. Akkor majd nem kell a szorosán közzgazdaságba tartozó anyagot három helyen (33 368 38 számú szak alatt) keresni, hanem csak egy helyen (38 szak alatt) s a munkáskérdés szakja után nem fog bank-, pénz- és hitelügy vagy a socialismus szakja után állami és önkormányzati pénzügy következni közvetlenül.

A Kereskedelmi Museum könyvtárának jelen catalogusa különben nagy gonddal készült. Catalogizálásához azonban szó fér. Itt sem követtek ha nem is nemzetközi, de nagyobb megállapodottságnak örvendő catalogizálási szabályokat sem. Mai catalogizálása szerint a catalogus küzködik a rendszókkal, némely címnél kettőt is kiemel, vagy a címek közepén emel ki, s alkalmaz külön címszókat is. Ezen változtatni s egységes elvek szerint felvenni az anyagot, szintén a jövő kiadásnak lesz a feladata.

Nagy értékét képezi a catalogusnak, hogy a könyvanyagon kívül nevezetesebb folyóiratok cikkei is be vannak dolgozva a szakokba, valamint hivatkozások is előfordulnak, bár nem rendszeresen.

Hiánya a catalogusnak, hogy nincs sem betűrendes tárgy- vagy szakmutatója, sem betűrendes tartalom-mutatója, hanem csak rendszeres szakmutatója, a mi az eredeti tizedes rendszer logikátlansága mellett a keresést igazán alig könnyíti meg. Egyébként betűrendes szakmutatót és szerzők szerinti betűrendes tartalommutatót a legjobban szerkesztett szak-catalogus sem nélkülözhet. Modern catalogusban ezek nem hiányozhatnak, mint a szakszerű csoportosítás kiegészítői.

A Kereskedelmi Museum szakkönyvtárának különben csak a catalogusa van szakrendszerben tartva, a könyvek a raktárban minden rendszer nélkül következnek számszerint egymásután. A szakkönyvtár fo-

¹⁾ Catalogusa megjelent 1913-ban. Bp. Kertész.

²⁾ Catalogusa megjelent 1915-ben. Bp. Franklin.

galma már magában rejti, hogy a könyvtár anyaga homogén. Ez esetben pedig nem oszlik a könyvanyag oly sok szakra, mint egy általánosabb könyvtár anyaga. Ezért a könyvek szakcsoportonkénti összeállítása a raktárban meg van könnyítve a szakkönyvtárakban. Hogy ezt a Kereskedelmi Museum könyvtára nem követte, annak a helyi okokon kívül bizonyára az elfogadott eredeti tizedes rendszer logikátlanságában is fekszik az oka. A könyvtár jövő rendezésénél azonban a javított tizedes rendszer raktárrendezésre való rendkívüli alkalmasságát is szem előtt tartandónak ajánlom.

A catalogus mintaszerű typographiaját kiemelve, azon reménnyel zárom ismertetésemet, hogy ez a mintaszerűség a catalogus többi nehézményezett részeire is kiterjedve fog a következő kiadásban formát ölteni. Ezt annál is inkább remélem, mert a rendszer átalakítása egészen mechanikusan, tehát nagyobb és újabb szellemi munka nélkül történhet, míg az új catalogizálás csak a szerző nélküli művekre volna mellőzhetően kiterjesztendő.

A catalogus minden hiányának felfedezése daczára sem zárja ki jelen kritikánk azt a megállapítást, hogy a catalogust azért jelen formájában is könyvtárügyünk fejlődésében értékesnek tartjuk.

Krisztics Sándor.

Magyarország nemzeti vagyona.

A K. Sz. f. é. júniusi számában Gál Miksa érdekes fejtegetésekkel kiegészíti Fellner Frigyes megállapításait Magyarország nemzeti vagyonáról. Nevezetesen azt a hiányt igyekszik pótolni, hogy Fellner csak a materialis vagyont értékeli, a népben leraktározott *gazdasági erőt* ellenben nem.

Kiindulva magának Fellnernek ezen tételéből: „*A népvagyon a nép gazdasági erejének összességéből áll*“, Gál helyesen azt a tételt állítja fel, hogy a nemzeti vagyon-mérlegbe úgy a szellemi, mint a fizikai munkaerő beállítandó és meg is kíséri annak értékelését. Ehhez legyen szabad néhány igénytelen helyesbitő megjegyzést fűznöm.

Nem akarom azt a logikai ellentmondást tárgyalni, mely abban rejlik, hogy ha a népet, mely a nemzeti vagyon tulajdonosa, belevonjuk a vagyon összeállításába, tehát a birtokost egyúttal mint birtokot, a személyt mint tárgyat szerepeltetjük. Ha nem nemzeti *vagyonról*, hanem a nemzet *gazdasági erejéről* beszélünk, akkor ezt az ellentmondást, ha talán meg nem szüntetjük, legalább elkerüljük. A nép gazdasági erejéhez ill. az ezt kifejezésre juttató gazdasági értékhez nyilván hozzátartozik magának a népnek értéke, első sorban munkaértéke.

E szerint Gál fejtegetéseinek alapját elfogadhatjuk. Ezen az alapon ő először is a választójogi statisztika szerint Magyarország *intellektualis* munkaerejét képviselő 217.006 személy gazdasági értékét évenként s átlag 2.000 koronát kitevő tiszta jövedelmének 5°/o-os járadékká átszámításával 8.680,240.000 korona tőkeösszegben állapítja meg. Ez a taksálás bizonyára nagyon alacsony. Fellner ugyanis ezen kategória átlagos évi jövedelmét 4.000 koronánál magasabbra becsüli s azt hiszem ez sokkal inkább megközelíti a valóságot. Erre bővebben nem óhajtok kitérni, csak meg kell jegyeznem, hogy indokolatlanul óvatos becslés éppúgy meghiusítja a becslés célját, mint a túlzott. Elvégre mégsem mindegy, vajjon Gál becslése alapján az intellektualis nemzeti erő 8·68 milliárd, avagy Fellner becslése alapján 17·36 milliárd, a mi ezen egyetlen egy tételnél 8·68 milliárd korona különbséget tesz!

A kézi, tehát tulajdonképpen munkások tőkeértékét Gál következőképp állapítja meg:

1911-ben volt a bányászattal s kohászattal foglalkozó, továbbá az ipari, kereskedelmi, közlekedési férfi keresők száma 1,704.575. Ezeknek évi keresete Gál szerint átlag 100 korona; az ekképp nyert 170,457.500 koronát 5%-os járadéknak tekintve, a csoport tőkeértékét 3.409,150.000 koronában határozza meg.

Ezen megállapítás elvi alapjával egyetérthetünk. Csak az évi átlagkeresetnek *100 koronára* való taksálása nézetem szerint túlságosan, szinte lehetetlenül *alacsony*. Elég rámutatni arra, hogy az Országos Munkásbiztosító Pénztár 1911. évi statisztikája szerint az akkori 948.393 pénztári tagnak 847,232.700 korona évi munkabére, a mi átlag *894 korona*. Ha ezt az átlagot munkanélküliség s egyéb czímen egy harmaddal csökkentjük és kerek összegben hatszáz koronának vesszük, elég óvatos a mi becslésünk. Ekképp ennek a csoportnak évi keresete legalább 1.022,745.000 koronára tehető, a mi tőkeértékül *20.454,900.000* koronát eredményez. És így ennél a tételnél a differentia: *17.045,750.000 korona!*

Az egyéb foglalkozásúak és a lakosság külön foglalkozási kategóriába nem sorozott többi részének értékelését Gál sommásan végzi, szerény nézetem szerint túlságosan sommásan. Ugyanis 1,423.680 napszámot, házicselédet, női tisztviselőt, női munkást stb., valamint a lakosságnak fel nem sorolt részét (körülbelül 17 millió egyént), az esetleg a számitásból kihagyott egyéb értékekkel együtt, mint a minő pl. a földgáz, a községek és törvényhatóságok tőkésített vámszedési és adózási jogainak értéke, együttesen a külfölddel szemben fennálló tartozásaink összegében, azaz 8.315,398.380 koronában állapítja meg. Ismétlem, ezt túlságosan sommás eljárásnak tartom. Számbavéve, hogy a fenti összeállításban szereplő 1,423.680 személy közül a legalacsonyabb keresetű kategória: a napszámos is átlagban évenként legalább 2—300 koronát keres, ezeknek a száma pedig 150.000, igen, de igen alacsony taksálás, hogyha az 1,423.680 egyénnek évi keresetét átlag 300 koronának vesszük, összességében tehát: 427,104.000 koronának, a mi tőkeértékben *8.542,080.000 koronát* ad. Ez az egy tétel is több mint Gál összefoglalt összege.

Á nélkül, hogy annak fejtegetésébe bocsátkoznám, hogy mekkorának értékelendő a mezőgazdasági, továbbá a hártartásban tevékeny női munkaerő mely utóbbi gazdasági fontosságánál fogva is külön méltatást érdemelne arra az elvitázhatlan megállapodásra szoritkozom, hogy, az öregség vagy betegség, illetve szervi fogyatkozás folytán tehetetlen egyéneket kivéve, minden személy kisebb-nagyobb gazdasági értéket képvisel. A gyermekeket sem lehet számitáson kívül hagyni, hisz egy-egy gyermek esetleges pusztulását épp úgy kell magától érte-

tődőleg gazdasági kárnak, veszteségnek tekinteni, mint akár a gyümölcsvirág vagy éretlen gyümölcs vagy fogyasztásra még nem alkalmas fiatal marha vagy szárnyas megsemmisülését. Tehát kétségtelen, hogy minden lakosnak megvan a maga gazdasági értéke. Ezen általános tétel megállapítása persze sokkal könnyebb, mint egy megfelelő értékmérőnek felállítása. Ezzel a feladattal nem is foglalkozom. Az azonban bizonyos, hogy Gál becslése nem állhat meg. Nem derül ugyan ki, hogy ő mennyinek számít egy-egy személyt, csak abból, hogy az ő összefoglaló összegében, a 8.395,398.380 koronában az egész, körülbelül 17 milliányi, lakosság értéke is befoglaltatik, az a limitáló következtetés vonható, hogy személyenként okvetlenül 500 koronánál alacsonyabbra veszi. Már pedig, ha csak azt vesszük számba, hogy a legminimalisabb életstandard szerint is egy-egy személy életfentartási költsége évi 100 koronánál kevesebbre nem tehető, aminek megfelelő tőkeértéke 2.000 korona, nyilvánvaló, hogy egy-egy lakos minimalis gazdasági értékét 2.000 koronánál kevesebbnek nem vehetjük, már azért sem, mivel hiszen a lakosságnak igen jelentékeny része számottevő gazdasági tevékenységet fejt ki. Így számítva, a 17 milliós lakosság gazdasági értékét minimum 34 milliárd koronára kell taksálnunk.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy

az intellectualis munkaerő értéke	17·4,
a kézimunkaerő értéke	20·4,
az egyéb foglalkozásúaké	8·5,
s a többi lakosságé	34 — milliárdra,

tehát, az eleven munkaerő értéke összesen 80 milliárd koronára tehető és ez alapon az ország összes — élő és élettelen — gazdasági erejét Gál Miksa taxálásával szemben legalább 58—60 milliárddal többre, tehát 82·8 milliárd helyett minimum 140 milliárd koronára tehetjük.

E számvetésben szántszándékkal mindenütt csak nagyon is kikerekített, a pontosságának még látszatát is kerülő számokat használtam, jelezve ezzel, hogy megállapításaim sem számszerű helyességre sem szabatos megalapozásra nem tartanak igényt, hanem csak ujjmutatás akarnak lenni a Gál által helyesen kijelölt úton való bővebb s realisabb megalapozás szükségére. Magát a megalapozást azonban hivatottabbnak engedem át. Hogy megállapításaim minden felületességük mellett mégis lényegileg helytállóak, arra nézve nagyon megnyugtató a számvetésből leszűrődő azon elvi jelentőségű, igen becses megismerés, hogy a nemzet vagyonának, ill. gazdasági erejének idealisan legértékesebb alkatrésze: az emberanyag, realis értékben is jóval felülmúlja minden egyéb vagyonát.

Gärtner Henrik.

A pénz értékállandóságának problémája. (II)

Az objectiv pénzelmélet
első hirdetői.

Azok, a kik a pénz értékelmélete szempontjából az objectivismus alapján állanak, állításaik igazolására az előbb részletezett külső symptomákra, árútömegekre, pénzmennyiségre, forgalmi szükségletre, kamatlábra és az áralakulásra szoktak hivatkozni és noha a közgazdaság az egyéni gazdaságok összeségéből alakul, nincsenek tekintettel az áralakulást befolyásoló subjectiv tényezőkre.

Az objectiv értékelméletet a classicus iskola construálta meg. *Hume*, *Ricardo* és *Mill* nevéhez fűződik az az elmélet, a melyet „currency principle“ néven ismer az irodalom és a mely a különféle „Bullion Committee“-k hosszas vitatkozása után a Peel-aktában nyert gyakorlati érvényesülését.

Hume szerint az áralakulás a pénz mennyiségétől függ, mert ha egy adott árútömeg és egy adott pénzmennyiség viszonyában a pénzmennyiség gyarapodása vagy apadása folytán változás következik be, az árak emelkednek, vagy csökkennek, mivel ugyanazért az árúért a „több“ pénzből „többet“ vagy a „kevesebb“ pénzből „kevesebbet“ fognak adni. Ennek a megállapításnak a pénz értékelmélete és későbbi kifejlesztése szempontjából nagy jelentősége van, mert azt a rendkívüli fontos tételt tartalmazza :

a) hogy a pénz functiójának magának van értékalkotó ereje, függetlenül a pénz anyagától ;

b) hogy a pénz értékének változása, a pénz functiójából ered.

Ez az elmélet azonban világos megállapításai daczára nagy tévedést rejt magában, azt t. i. :

a) hogy az árváltozás *párhuzamos* a pénz mennyiségének hullámzásával ;

b) hogy az árváltozás *egyaránt kiterjed* az összes árúnemekre ;

c) hogy az árváltozás *csak* a pénz mennyiségétől függ és a pénz-helyettesítő fizető módok azt nem is érintik.

Miután *Hume* a pénz mennyiségéből indul ki, elméletét mennyiségi elméletnek (Quantitäts-Theorie) nevezi az irodalom. *Hume* és követői

az áralakulást, a pénzmennyiség hatása alatt, tisztán mechanikai processusnak tekintették, a mit bizonyos példákkal igyekeztek illusztrálni. Az irodalomban classikussá váltak azok a példák, a mely szerint, ha minden polgár zsebében az egyik napról a másikra csodás módon 5 shilling kerülne (Hume) vagy ha minden font, shilling és penny önmagától megduplázódnék (Mill), akkor a beállott pénzszaporodáshoz képest az áraknak is pontosan ugyanolyan arányban kell emelkedniök.^{1) 2)}

A pénz mechanikai értékelméletének kialakulására *Ricardo* tanításainak volt a legnagyobb hatása. *Ricardo* a „High Price of Bullion a Proof of the Depreciation of Banknotes“ (A nemes fém magas ára bizonyítéka a bankjegyek elértéktelenedésének) című röpiratában fejtegette ki a valutapolitikai elveit. E munkájában tisztán a kvantitás-elmélet alapján áll. *Hume* példázatát utánozva, arra hivatkozik e munkájában, hogy, ha valamely országban váratlanul egy aranybányát fedeznének fel, a mely elárasztaná pénzzel az országot, úgy az ország valutája (currency) értékében romlanék, az árúk ára emelkednék és a felesleges arany mennyiség idővel más országokba áramlanék. Ha aranybánya helyett egy bank szerveztetnék, a melynek jegyei ugyanazt a funkciót végeznék, mint az arany, úgy a pénzforgalmi eszközök mennyisége tetemesen megnövekednék és a pénz értékéből veszítene. Az árúk ára megfelelő arányban emelkednék és az a különbség, a mely az ilyen ország és más ország árnyiveauja közt mutatkozik, a fémpénz vagy a nemes fém egy részének kivitelével nyerne kiegyenlítést. Más alkalommal ezt a példát oda módosította *Ricardo*, hogy ugyanez az eset következne be akkor is, ha történetesen az Angol Bank udvarán fedeznének fel egy aranybányát, mely a bankot fokozott mértékben képesitené bankjegy-kibocsátásra.

Mielőtt a továbbiakra áttérnénk, előre kell bocsátanunk, a pénz-elméletek tekintetében Angliában felmerült controversiák háttérének megvilágítására, hogy egy 1797. február 23-án megtartott titkos kormánytanács-ülés feljogosította az Angol Bankot a készpénzfizetés megszü-

¹⁾ »Ha a forgalomban levő pénz a kétszeresre emelkedik, az árak is megduplázódnak. Ha az csak egy negyeddal szaporodott, az árak is csak egy negyeddal emelkednek.« (John Suart *Mill*: Principles of political economy. 1872. 299. lap.)

²⁾ Az angol szakörökben annyira meggyökeresedett az a felfogás, hogy a pénzmennyiségnek minden szaporodása automatikus árdrágítást idéz elő, hogy még a napjainkban is ebben a szellemben ír az angol szaksajtó. A »*Manchester Guardian*« 1915. év októberi számában Mr. Frank Fester a pénzmennyiség szaporításának hatásáról többek közt következőkép nyilatkozott: »A papírpénz inflatióból egy font sterlingre 4 shilling (20%) esik, vagyis minden font sterlingnek vásárló ereje 16 shillingre csökkent.« (Idézve a Frankfurter Zeitung 1915. évi október 29. számában.)

tetésére. Ezt az intézkedést, a mely az akkori háborús idők következménye volt, egyelőre csak hat hétre tervezték; később azonban különböző alkalmakkor mindig újra és újra meghosszabbították; végül akként határoztak, hogy a bank öt hónappal a napoleoni háborúk befejezése után fel fogja venni a készfizetést, tényleg azonban csak az 1819. évi törvény teremtett rendet, melynek értelmében a készfizetés 1823. május 1-én vette kezdetét. A készfizetések beszüntetésének korszakát a bank történetében „restrictiós” korszaknak nevezik.¹⁾ Ez idő alatt az Angol Bank inflációs papírpénz-politikát folytatott, a mi egyrészt az árakat felcsigázta, másrészt pedig ingadozóvá tette a külföldi váltóárfolyamot. A mutatkozó gazdasági és pénzügyi bajok okainak felderítésére a parlament időről-időre szakemberek bevonásával enquêtet rendezett és ezek a szaktanácskozmányok a „Bullion Committee“-k, rendkívül nagy mértékben járultak hozzá az akkor még kezdetleges valuta-irodalom fejlesztéséhez, maga a szaktanácskozmányoknak az anyaga, a beérkezett szakértői jelentések és a jegyzőkönyvbe foglalt szakvélemények pedig, a melyeket nagy szakértelemmel és éles kritikával dolgozott fel Tooke,²⁾ a bank- és pénzelméleteknek örökbecsű forrásaivá váltak.³⁾

A „Bullion Committee“-k tanácskozásain, a pénz elértéktelenedése, valamint Hume, Mill és Ricardo tanainak hatása alatt, hatalmas erővel tört magának útat az a felfogás, hogy az Angol Bank inflációs politikájának végét kell vetni és egyetlen egy bankjegyet sem szabad forgalomba hozni effectív aranyfedezet nélkül, úgy hogy a bankjegyek hiteljegyek helyett valóságos arany certifikatumok volnának (full currency).⁴⁾

¹⁾ A »restrictio« szó nem a bankjegy-, hanem az aranyforgalomra vonatkozott, a mennyiben az Angol Bankot korlátozták a szabad aranypolitikában.

²⁾ Th. Tooke and W. Newmarch: »A History of Prices and of the State of the Circulation from 1793—1837. Német fordításban: »Die Geschichte und Bestimmung der Preise während der Jahre 1793—1857. Ford. Dr. C. W. Asher. Dresden 1858.

³⁾ Sir Robert Peel egy 1847. évi parlamenti beszédéből kitűnik, hogy a valuta-bizottságokban nem kevesebb, mint 14.000 kérdés és felelet hangzott el. Ez következtetést enged arra, hogy mily széles mederben folytak a tanácskozások.

⁴⁾ A »currency« szó értelméről Tooke az említett művében azt mondja, hogy a »currency-principle« kifejezést a kvantitás-elméleten alapuló banktheoria megjelölésére neki tulajdonítják. Ez azonban tévedés, ezt a kifejezést először Mr. Norman használta az 1840. évben kiküldött parlamenti bizottság előtt. E bizottságban azt a kérdést intézték hozzá, vajjon azt a nézetet vallja-e, hogy a jegykibocsátó bankoknak akként kell a jegyforgalmat szabályozniok, hogy annak minden változása teljesen azonos legyen a fémvaluta hullámzásával? Norman azt felelte: »Nem; véleményem szerint a bankjegyforgalom oly elvek szerint szabályozódik, a melyeket én: »banking principle«-nek neveznék, azaz a bankjegyforgalom növekedik a kamatláb és az árak emelkedése arányában és apad ezeknek csökkenésével, ellentétben azzal, a mit én »currency-principle«-nek neveznék, a melynek értelmében a bankjegyforgalomnak az érczkészlet emelkedésével vagy csökkenésével kellene növekednie vagy kisebbednie.« (Tooke: i. m. 450. lap.)

A currency-elmélet bankpolitikai jelentősége abban áll, hogy ennek az elméletnek hívei a jegybankban nem egy hitelintézményt látnak az ipar és kereskedelem istápolására, hanem azt csupán a valuta-szervezet kiegészítő alkatrészének, egy aranypénzt megőrző valutahivatalnak tekintik, melynek óvakodnia kell tehát attól, hogy a pénz mennyiségét hitelműveletek (leszámitolás, aranyfedezet nélküli emissio) útján szaporítsa, mert ez által mesterséges eltolódást idéz elő az árakban és az idegen váltók árfolyamában. Jellemző kifejezést adott ennek a felfogásnak a Bullion Committee előtt Horsley Palmer bankár, a midőn a következő szakvéleményt adta a hozzáintézett kérdésekre: ¹⁾

Kérdés: »Nem osztja ön azt a nézetét, hogy a váltóleszámitolás egyike a legkárosabb eszközöknek arra, hogy valamely jegybank jegyeit forgalomba hozhassa?« *Felelet:* »Igen, a mennyiben elegendő mennyiségű, könnyen értékesíthető értékpapír felett rendelkezik.«

Kérdés: »Mire alapítja ön ebbeli nézetét?« *Felelet:* »Arra, hogy a bankjegyek mennyisége oly összegre emelkedhetik, a mely a bankra káros hatással lehet.«

Kérdés: »Az ön nézete szerint mi a főfeladata a banknak?« *Felelet:* »Az, hogy papírbankjegyeket adjon cserébe a közönségnek azért az aranypénzért, melyet nála megőrzésre letétbe helyeznek.«

Megjegyzendő, hogy Angliában a jegybankok nagy összegű kamatoztatlan letét felett rendelkeznek és így a bank rentabilitása szempontjából nincsenek arra utalva, hogy a jegykibocsátást tulságosan forcirozzák. ²⁾

Ebből a gondolatkörből meritette az inspirációt Sir Robert Peel is, a róla elnevezett 1844. évi angol jegybankszervezet megalapítója. Csak a valódi effectiv aranyérmét vagy az effectiv arannyal fedezett bankjegyet tekintette pénznek és a bankszervezet kidolgozásánál kettős cél lebegett szeme előtt: egyrészt a bankjegyek aranyra való mindenkori beválthatóságának biztosítása, másrészt pedig a jegykibocsátás lehető korlátozása. A Peel-akta tényleg mindkét célt biztosítja. Az effectiv aranyfedezeti rendszer miatt történt a jegybanknak kettéosztása »issue« és »banking« departementra. A tulságos jegykibocsátás megakadályozá-

¹⁾ Tooke: i. m. 446. lap.

²⁾ Palmer nyilatkozata a bizottság előtt más alkalommal arra a kérdésre, hogy: »Rendszerint mily elvek szerint szabályozza a jegybank normális időben a bankjegyforgalmat?« »A jegyforgalom szabályozásánál az az elv vezérli a jegybankot« — mondja Palmer — »hogy a készpénzletétek útján és a bankjegyek ellenében rendelkezésre álló összegeket (passivákat) kamatozó értékpapírokba fekteti, a többit pedig vert vagy veretlen fémbe őrizi meg. A fennforgó körülmények között a legalkalmasabb elhelyezési arány kétharmad részt értékpapírokba fektetni, egyharmadot pedig aranyban megőrizni; egyébként a jegyforgalom, a mennyiben erre a banknak befolyása van, a külföldi váltóárfolyamokhoz igazodik.« (Toke: i. m. 440 lap.) Hiteltranszaktiók alapján való pénzkihelyezésről tehát az ily szervezet mellett szó sincs.

sára pedig a contingentálás szolgál és a kontingenst épen azért állapították meg eredetileg 14 millió fontban, mert abból a tapasztalati tényből indultak ki, hogy még a legválságosabb viszonyok mellett is körülbelül 14 millió font az az összeg, amely semmi körülmények között sem kerül vissza beváltás végett a jegybankhoz, amennyiben azt a napi forgalmi szükséglet lekötve tartja. Így vezetett egy téves pénzelmélet arra, hogy a világ legelső pénzügyi intézményét helytelen alapokon rakják le.

Bimetallismus.

A régi irodalom által megállapított objectiv értékelmélet továbbfejlesztői a bimetallisták voltak. A mult század hetvenes éveiben ugyanis a valutaügy világszerte válságos fordulóponthoz ért. Az ezüst ára a világpiaczon rohamosan csökkent, be kellett tehát szüntetni az ezüst pénz kiveretését magánosok számlájára, mert különben ezüstpénzinflatio következett volna be.¹⁾ Reális valutapolitikát tehát csak az aranyfém alapján lehetett folytatni, ámde a bimetallisták azt mondták: az arany nem elegendő a valutaszerű pénzszükséglet fedezésére, miután pedig az arany a mutatkozó szükséglethez képest kevés, ennél fogva a *pénz értéke növekszik*, a mi általános árdepressióban nyilvánul meg. E szerint a bimetallisták is a Hume, Mill, Ricardo-féle quantitáselmélet alapján állottak és az árjavítás eszközeül a pénzeszközök szaporítását tekintették. Miután pedig arannyal nem lehetett a pénzeszközöket szaporítani, mert az arany fém nem állott kellő mennyiségben rendelkezésre, ennél fogva oly valuta megteremtésére törekedtek, a mely mellett az arany és ezüst párhuzamosan teljesíthetik a pénz szerepét a forgalomban. Az arannak és ezüstnek egymáshoz való viszonyát szerintük az államok szabályozhatnák, az infláció ellen pedig az ezüst kiveretésének contingálása nyújthatna védelmet.

A párisi conferentiák.

Világos volt, hogy a vezető államok közös elhatározása nélkül lehetetlen az arany- és az ezüstpénz értékrelációját megállapítani, mert hiszen az ezüst csak akkor lehetett volna világpénz, ha minden országban azonos az aranyhoz való viszonya. A bimetallismus hívei tehát egy nemzetközi valutaunió létrehozásán fáradoztak és ennek előkészítésére szolgáltak az 1878. és 1881. évi párisi nemzetközi érmeértekezletek,

¹⁾ Az ezüst ára különösen 1873. óta hanyatlott erősen. 1873-ban a latin érmeunió, Németország és Belgium, 1875-ben Hollandia, 1878-ban a Monarchia, 1893-ban India, 1900-ban pedig az Egyesült-Államok szüntették be az ezüstpénzverést.

amelyeken a legtöbb állam pénzügyi kormánya hivatalosan képviseltette magát. Az 1878-iki értekezleten az Egyesült-Államok képviselője azt a javaslatot terjesztette elő, mondja ki az értekezlet, hogy az »arany és ezüst *együttes* alkalmazása törvényes fizetési eszközként *korlátlan* összegben hátrány nélkül biztosítható, ha e két fém *nemzetközi* megegyezés útján megállapítandó értékarány által egyenjogúvá tetetik.«¹⁾ E javaslattal szemben azonban a conferentia csupán annak kijelentésére szorított, hogy „a világon az ezüstpénz szerepének fentartása ép úgy szükséges, mint az aranyé“,²⁾ a mi mögött az a titkos hátsó gondolat lebegett, a mit Anglia igyekezett népszerűsíteni, hogy tudniillik a szegény népek az ezüst valutát, a gazdag népek pedig az arany valutát tartásuk fenn, *a mi által Anglia valutájának különállása még inkább biztosítva lett volna.* Az 1881-iki értekezleten az Egyesült-Államok és Franciaország, mint az ezüst-kérdésben legközelebből érintett felek már concretebb alakban tették fel a megoldandó kérdést, amely így hangzott:³⁾ »Valószínű-e vagy nem, hogy a két fémérték aránya közt, ha nem is feltétlen és teljes, de legalább igen szilárd állandóság éretnek el ezen három feltétel mellett:

1. hogy az államoknak egy jelentékeny része megengedné a két fémből való érméknek szabad és korlátlan veretését;

2. hogy továbbá az érmék teljes mérvben törvényes fizetési eszközt képeznének;

3. és végül, hogy a veretés egy általánosan elfogadott értékarány szerint történnék, a mely értékarány a két fémből vert értékegységben jutna kifejezésre.“

Erre az előterjesztésre azonban a javaslatot tevő két államnak még az a conventionális sympatia-nyilvánítás sem jutott ki, melyben az 1878-iki javaslat részesült. Az értekezlet üléseit felfüggesztették azzal, hogy később meghatározandó időpontban újból felveszik a tárgyalások fonalát, de az elhalasztott értekezlet tényleg nem jött újból össze.

Az angol arany- és ezüst-bizottság.

E tanulmány bevezető részében már említést tettünk arról, hogy az 1887. évi angol valuta-értekezletet a kormány mily körülmények között hívta egybe. E helyütt csupán azt kívánjuk kiemelni, hogy a quantitás-

¹⁾ A valutaügy fejlődése 1867 óta. (Az 1892. márczius havára összehívott valuta-enquête irományai.) Kiadja: A m. kir. pénzügyministerium 1891. 39. lap.

²⁾ L. ugyanott 44. lap.

³⁾ L. ugyanott 51. lap.

elmélet hívei, a kik főképp a bimetallisták táborából recrutálódtak, ezen az értekezleten is szellemi fegyvertáruk teljes felszerelésével vonultak fel, hogy az elmélet tanait a gyakorlati életbe átültethessék. A bimetallisták abból a szempontból indultak ki, hogy az ezüst ára az utóbbi évtizedekben mintegy 25 - 30 százalékkal hanyatlott és az árúk árhanyatlása is párhuzamosan követte az ezüstértékcsökkenését.¹⁾ Az ezüst értékcsökkenését a bimetallisták az arany értékemelkedésének tulajdonították, bizonyosságul arra hivatkozva, hogy az aranytermelés nagyobb mértékben csökkent, mint a milyen arányban az ezüsttermelés emelkedett, főképp azonban arra alapították érvelésüket, hogy az árúknak csak *aranyban* kifejezett ára hanyatlott, ellenben az ezüst valutás országokban, mint Indiában, nem volt áremelkedés, a minek pedig be kellett volna következni, ha nem az *arany* belértékének *emelkedése*, hanem az *ezüst* belértékének *csökkenése* lett volna kiinduló pontja az aranyvalutás országokban mutatkozó árrevolutionnak és az egész világra ólomsúlylyal nehezedeő árdepressionnak. A bimetallisták jelentésükben oda concludáltak, hogy csakik a kettős valuta biztosíthatja a normális árnyiveaut és a váltóárfolyamok állandóságát, mert „egyik fém felett sem rendelkezik a világ gazdaság oly mennyiségben, hogy az egyedül teljesíthetné az érték mérő szerepét anélkül, hogy az áralkulásban radicális változást idézne elő.“²⁾ Ezek után a nemzetközi pénzünió megteremtését ajánlották a két fém pariálásának törvényes biztosítására. Ezzel szemben a monometallista álláspont hívei már az akkori tárgyalások folyamán rámutattak arra, hogy elegendő egyetlen

1)	Év	Index szám	Ezüstár százalékban
	1873	100·0	100·0
	1874	97·7	98·1
	1875	94·0	96·1
	1876	91·7	92·7
	1877	92·5	96·1
	1878	95·8	89·8
	1879	74·6	84·0
	1880	85·8	87·7
	1881	80·5	85·8
	1882	82·8	86·8
	1883	79·8	84·0
	1884	74·6	85·0
	1885	70·8	83·0
	1886	68·6	78·0
	1887	70·1	77·4
	1888	75·3	74·4

Gold and Silver Comission. (178. lap.)

²⁾ Gold and Silver Comission (87. lap).

egy államnak szerződészegése, hogy az érmeunió felboruljon és akkor az államok ismét kénytelenek lennének visszatérni a tiszta aranyvalutára; miután pedig állandóan attól kellene tartani, hogy ez az eset bekövetkezik, a kettős valuta daczára mindegyik állam arra törekednék, hogy minél nagyobb aranykészletet gyűjtsön össze a későbbi eshetőségekre; az arany után való hajszá tehát még csak fokozódnék és az arany ára könnyen a relatio paritás felé kerülhetne.

Az osztrák valuta-enquête.

A bimetallismus kérdése az 1892. évi osztrák valuta-enquête tárgyalásain is nagy szerepet játszott. A magyar valuta-enquête a bimetallismusként nem akadt hívei. Az osztrák enquêteben a bimetallista álláspontot dr. Milevski József egyetemi tanár, a krakkói tudományos akadémia tagja s későbbi lemergi bankelnök és Pilat Thaddäus, a lemergi tudományos egyetem tanára képviselték. A két valutatudós közül különösen Milevskit akkoriban Európaszerte a tudományos bimetallismus egyik oszlopaként ismerték. Milevski a valuta-enquêteben a „kurta aranytakaró“ elméletéből indult ki és azzal érvelt, hogy egyedül az aranyra nem lehet a világ valamennyi államának valuta-rendszerét felépíteni.¹⁾ „Az aranyvalutát“ fejtegette az enquêteben „sem fenntartani, sem fejleszteni nem lehet tovább és ha mégis fenntartanók, ez a világ forgalmi eszközeinek egyharmaddal való csökkentését jelentené. Nem vagyok híve“ — mondotta — „az új. n. kvantitáselméletnek, tudom, hogy az effectiv pénzen kívül van még sok egyéb tényező is, a mely a pénz értékét befolyásolja, de senki sem fogja tagadni, hogy az egész világ pénzállományának egyharmaddal való csökkentése nem rázkódatná meg a pénz értékét.“ (Milevski ugyanis abból indult ki, mi lenne, ha az összes népek áttérnének az aranyvalutára és a világnak akkori összesen 6–8 milliárdnyi ezüstkészletét arannyal kellene pótolni). A francia és az angol érmeértekezletek bimetallistáinak elvi alapján állva, Milevski nem látott más kivezető utat, mint a kettős valuta inaugurálást „Die Sache liegt so: entweder wird die Währungsfrage durch den Bimetallismus gelöst, oder sie wird gar nicht gelöst. Ein anderes Mittel weiss kein Antibimetallist anzugeben.“²⁾

Dr. Milevski következetesen ugyanezt a nézetet vallotta az 1894. évi londoni bimetallista congressuson is, a hol kifejtette, hogy az aranyvalutának folytonos térhódítása következtében, az arany vásárló képes-

¹⁾ Währungs-Enquête-Commission (180. lap).

²⁾ Währungs-Enquête-Commission (162. lap).

sége állandóan emelkedik és miután az 1892. évi valutarendezés alkalmával a monarchia azt a hibát követte el, hogy a jövő fejleményekkel nem számolva „az agiót lefelé kerekítette ki“ az osztrák magyar valuta, már két évvel a rendezés után 5 6⁰/okal elértéklenedett.¹⁾

A discreditált bimetallismus.

A bimetallistikus törekvések, a melyek elméletileg a quantitás elmélet tanaiban gyökereznek, gyakorlatilag pedig az inflációs politika felé hajolnak, a 90-es évek vége felé megszűntek. A bimellatismus elmélete és rendszere tehát ma már a múlté. E rendszer elmélete és gyakorlata közt azonban egészen sajátságos viszony alakult ki. Rendes körülmények közt ugyanis az elmélet irányítja a gyakorlatot, itt pedig közel a feltevés, hogy éppen ellenkezően, nem teljesen önzetlen gyakorlati czélok voltak azok, melyeknek a bimetallismus alapján álló tudósok, akaratlanul is szolgálatába szegődtek. Egyrészt Anglia állandóan kaczerködött a bimetallismussal, szívesen látta volna, ha más népek magukévá teszik ezt a rendszert vagy az ezüst valutát, csak azért, hogy *Angliának azután annál kevesebb gondot okozzon a tiszta arany valuta fenntartása.*²⁾ Anglia jóakaratahoz járult Franciaország monetárius érdeke, miután néhány milliárdnyi ezüstpénzzel rendelkezett, mindezt betetőzte azonban az amerikai ezüsbánya-tulajdonosoknak érdekeltsége az ezüstkérdésben. Az akkori amerikai helyzetről jellemző képet festett dr. Bamberger Béla az Egyesült-Államok valutájáról szóló munkájában.³⁾

Mises szerint ⁴⁾ a 90-es években azért szűntek meg Amerikában a bimetallistikus törekvések, mert az általános gazdasági fellendülés folytán, de különösen a Monroe-elven alapuló védvámrendszer hatása alatt, az árak annyira felszöktek, hogy semmi szükségük sem volt többé arra, hogy valutapolitikai intézkedésekkel érjenek el mesterséges árdragítást.

¹⁾ Verhandlungen der internationalen bimetallistischen Konferenz in London, veranstaltet von der englischen Bimetallisten-Liga in der Egyptian Hall des Mansion House der City unter Vorsitz des Lord-Mayors am 2. und 3. Mai 1894. Übersetzung des stenografischen Berichtes (Berlin, 1894. 11. lap).

²⁾ Hogy *Göschén*, Angliának egyik legnagyobb valutapolitikusa, az aranyvalutának rendületlen híve, a valutakérdésben mily kétszínű játékot űzött, kitűnik abból, hogy a párisi valutaconferentián tőle eredtek azok a szállóigévé vált kijelentések, mely szerint az, hogy az egész világ áttérjen az aranyvalutára »une utopie tout à fait fausse« és ha ez mégis bekövetkeznék, úgy ez oly válságra vezetne, melynek jellemzésére azt mondotta: »plus désastreuse que toutes celles, dont le monde commercial a gardé le souvenir«.

³⁾ Dr. *Bamberger* Béla: A valutakérdés az Északamerikai Egyesült-Államokban. (Budapest, 1890. 87. lap.)

⁴⁾ *Mises*: i. m. 272. lap.

Hertzka pénzelmélete.

Az Angol Bank restrictiós korszakában virágzott quantitáselméletnek mintegy késői renaissanceát találjuk néhány oly tudósnak az írásai-ban, a kik minden bimetallistikus politikától távol állva, látnak direct kapcsolatot a pénz értéke és mennyisége között. Ezek között első helyet foglal el dr. Hertzka Tivadar, aki úgy az 1892. évi osztrák valutaenquétén mint az ezt megelőzően kiadott valutapolitikai tanulmányában¹⁾ a pénz értékállandóságának problémáját a pénz mennyisége szempontjából tette vizsgálat tárgyává. Hertzka mindazonáltal nem fogadja el teljesen a régi irodalom mechanikai mennyiség-elméletét, hanem azon némi correcturákat végez, a midőn a pénz mennyiségét a *pénzszükséglettel*, nem pedig az *árutömegekkel* hozza kapcsolatba. A pénz értékének alakulásáról ezt mondja: ²⁾

„Gyakran kísérelték meg kétségbe vonni, hogy *ha a forgalmi eszközök szükséglete egyforma marad, azok értéke éppen megfordított arányban áll azok mennyiségével.* De ezen kételyek egyedüli alapja az, hogy hamisan fogják fel a törvényt és nevezetesen figyelmen kívül hagyják az előző mondatot, *ha a forgalmi eszközök szükséglete egyforma marad!* Hogy a pénz mennyisége és értéke nem áll mindig éppen megfordított arányban, az csakugyan áll, de csak azért, mert a pénzszükséglet nem mindig egyforma. A ki tehát azt akarná állítani, hogy minden pénzsaporítás csökkenti a pénzértéket, vagy éppen azt tenné, hogy csak a pénzértékek szaporodásából akarná az értékcsökkenés intensitását következtetni, az ugyancsak hamis okoskodást végezne. Megtörténhetik az is, hogy növekszik a pénz mennyisége és mégis emelkedik a pénz értéke, ha ugyanis *a forgalmi eszközök szükséglete jobban növekedett*, mint azok mennyisége, és a szükséglet növekedése nemcsak lehetséges, hanem előbb-utóbb beálló eredménye egy elháríthatatlan törvénynek. De ha a szükséglet tényezője már eleve figyelembe van véve és netáni előre nem látott ingadozástól utóvégre is eltekinthetünk, mert a számítás végeredményét lényegesen nem alterálhatja, *akkor a pénz értékét olybá szabad és kell vennünk, mint a pénzmennyiséggel megfordított arányban álló tényezőt.*“

Hertzka elmélete szerint tehát egy ország összforgalmának (pénzmennyiségének) effectiv értékét az által nem lehet szaporítani, hogy új papírpénzt bocsátanak ki. Ha nyolczszáz millió az az összeg, mely még teljes értékben maradhat forgalomban, akkor 900 millió megint csak 800 milliót fog érni, azaz a pénz minden 100 egységének értéke le fog szállni 89-re, másszóval a szükségleteit a csökkent pénzértéknek megfelelően mindenki drágábban fogja fizetni, azaz kénytelen lesz 112 egységet kiadni, hogy annyit szerezhessen be, a mennyit előbb 100 egységű teljes értékű pénzért lehetett kapni.

Hertzka ezen a nyomon kiszámítja pl., hogy ha egy ország,

¹⁾ Dr. Hertzka Tivadar: A valutakérdés magyar szempontból. Budapest, 1889.

²⁾ Dr. Hertzka: i. m. 7. lap.

melynek normális pénzforgalma 800 millió, háboruba keveredvén, kénytelen a papírpénzkibocsátáshoz nyulni és havonta 400 milliót emittálna, ugy az ötödik hónap végén, a midőn már a huszadik 100 milliót emittálja, 958⁰/₀-os volna az agio, vagyis az állam 100 milliós effectiv pénzszükséglet fedezésére mintegy egy milliárd összegű papírpénzt volna kénytelen kibocsátani.¹⁾

Az, hogy a háborus papírpénzgazdálkodásunk daczára, pénzünk még megközelítően sem értéktelenedett el ily nagy mértékben, kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a pénz értékére, éppen háborus időben, annak mennyiségén kívül még egyéb, főleg pszichologiai momentumok (a valuta helyreállításának, aranyra való beváltásnak valószínűsége, hadisarczból való kielégítés lehetősége, az állam iránti bizalom stb.) is igen nagy befolyással vannak.

Pólya elmélete.

Dr. Pólya Jakab, a korán elhunyt magyar tudós, 1890-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, különösen az akkori viszonyok közt rendkívül értékes munkát irt, a gazdasági válságról.²⁾ Ebben a munkában sorra veszi az akkori gazdasági depressiót és árhanyatlást előidéző tényezőket és végre oda concludál, hogy a túltermelésen, a termelési költségek hanyatlásán, a 70-es évek túlhajtott üzérkedésével szemben beállott természetes reaction, a védővámrendszer által szűkebbre vont piacokon kívül, az árhanyatlás oka főképp a valutaviszonyokban keresendő. Az ezüstkiverés beszüntetése, az aranytermelés csökkenése és az aranyvalutára való átmenet a pénzeszközökben oly hiányt idézett elő, a mely az áralakulásra nem maradhatott minden hatás nélkül. Pólya szintén a quantitás elmélet alapján áll és kétségkívül nagy befolyással lehettek reá az 1887. évi angol valuta-congressus megállapításai. „Tény az „— úgymond³⁾ —“ hogy kicserélést kereső és a kicserélésre keresett árúk általában, de mindenesetre az árúknak az a része, mely közvetlenül ki nem cseréltetik, a pénzmennyiséggel áll szemben, melylyel elsősorban kicseréltetik. Ezekért a pénzzel való kicserélést kereső árúkért több pénzt mint a mennyi rendelkezésre áll, cserébe oda adni a legnagyobb vásárlási készség mellett sem lehet. A pénzszaporodás azért idéz elő ár-emelkedést, mert az emberek tényleg többet adhatnak a kínálgató árúk-

¹⁾ Dr. *Hertzka*: i. m. 9. lap.

²⁾ Dr. *Pólya* Jakab: A gazdasági válság. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából irt és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár által alapított 2.000 forintos Fáy-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1890.

³⁾ Dr. *Pólya*: i. m. 186. lap.

ért, nagyobb mennyiség állván rendelkezésükre.“ Pólya azt modja azonban, hogy a különbség az általa elfogadott pénzmennyiség-elmélet és az angol kvantitás-elmélet közt az, hogy míg a szélsőségekben mozgó utóbbi elmélet hajlandó lesz minden tényleges pénzsaporodással vagy csökkenéssel bekövetkezett, a tartósság jellegével bíró árváltozást a pénz befolyásának tulajdonítani, ő ezt meg nem engedi és nem ismeri el, hogy a pénz gyarapodása illetőleg csökkenése szükségkép áremelkedést, illetőleg árhanyatlást okozzon. Viszont azonban nem fogadhatja el azt a tant, mely azt hirdeti, hogy az árfejlődés a pénzkészlettől teljesen függetlenül történik és a javak ára és a pénz értéke közt semminemű összeköttetés sincs.

Irving Fisher képlete.

A kvantitás elméletnek legújabb művelői közt kiváló tekintélyre tett szert Irving Fisher, a nagy amerikai tudós, a new-haveni egyetem tanára. A „Purchasing Power of Money“ címen megjelent könyvében, a melyet legújában német nyelvre is lefordítottak,¹⁾ a képzelhető legszélesebbkörű tudományos apparatussal, a statisztikai adatok, matematikai képletek és mechanikai konfigurációk egész sorával száll síkra a kvantitás-elmélet tanai mellett, a melyet classikus magaslatra sikerült emelnie. Irving Fisher azok közé a modern valutapolitikusok közé tartozik, a kik felismerve a valuta érték hullámzásának káros hatását, a mely „millióknak juttat jogosulatlan hasznot, milliókat pedig megkárosít“,²⁾ a pénz értékállandóságának biztosítását a valutakérdés legfontosabb problémájának tekintik.

Irving Fisher, éppúgy mint a többi újabb amerikai pénzügyi író,³⁾ egész sajátosságos, az amerikai viszonyokban gyökerező ideológiából indul ki, a mennyiben a pénz vásárló erejére nézve végzett kutatásainál nemcsak a forgalomban levő effektív pénzmennyiséget, az ércpénzt és a bankjegyeket, hanem a pénzügyi chequesbetéteket is figyelembe veszi, abból a — az amerikai chequerendszer nagy fejlettsége mellett — helyes feltevésből indulva ki, hogy a cheque útján lebonyolított fizetések éppúgy befolyásolják az áralakulást, mint a készpénzfizetések. Az Egyesült-

¹⁾ Irving Fisher: Die Kaufkraft des Geldes, ihre Bestimmung und ihre Beziehung zu Kredit, Zins und Krisen. Berlin, 1916.

²⁾ I. Fisher: i. m. VIII.

³⁾ Az amerikai valutapolitikusok közül Fisherhez hasonló szellemben irnak Kemmerer (Money and Credit Instruments in their Relation to General Prices, New-York 1909.) és Laughlin: (Principles of Money New-York 1903.)

Államok fizetési forgalmának lebonyolítására ugyanis a következő pénz- és hitelszervezet szolgál: ¹⁾

1. aranykészlet	$\frac{2}{3}$ milliárd dollár összegben
2. bankjegyek	1 » » »
3. cheque-betétek	$8\frac{1}{2}$ » » »

Irving Fisher felfogása szerint, a mi szintén jellemző az amerikai viszonyokra nézve, *nem a jegybank, hanem a betétek felett rendelkező pénzüintézetek állanak a modern fizetési forgalom központjában.*

Irving Fisher fejtegetéseiben az angol classikusok alapelveiből indul ki, a kik szerinte helyesen ítélték meg a dolognak lényegét, a midőn az árú- és pénzmennyiség közt bizonyos kapcsolatot láttak, de a kiknek tanai a mai modern pénz-, hitel- és áruforgalomban csakis bizonyos kiegészítésekkel tarthatók fenn. Irving Fisher, Kemmerer és Laughlin kutatásait felhasználva, megconstruálta a kvantitás-elmélet correctiviumát és ezzel a kvantitás-elméletet modern alapra fektette.

Irving Fisher szerint *az ár a gazdasági tényezők bizonyos egyensúlyi állapotának az eredménye.* Azok a gazdasági tényezők, a melyek az áralakulásra döntő befolyást gyakorolnak, a következők: ²⁾

1. a pénz mennyisége,
2. a pénz forgalmi gyorsasága,
3. a chequebetétek összege,
4. a chequebetétek forgalmi gyorsasága,
5. a pénz közbenjöttével tényleg eladott árúk forgalmi összege.

A fenti öt tényezőhöz hatodik tényezőként járul az ár és e hat tényezőt Fisher egy matematikai képletbe foglalja, a melyet „*forgalmi egyenletnek*“ nevez. A forgalmi egyenlet schémája: $P Gy + P' Gy' = \dot{A} Qu$, ahol is:

- P = pénzmennyiség.
 Gy = a pénz forgalmi gyorsasága.
 P' = chequebetétek összege.
 Gy' = chequebetétek forgalmi gyorsasága.
 \dot{A} = ár (index-szám)
 Qu = árúquantum.

Az egyenlet törvényéből következik, hogy minden egyes tényezőnek változása befolyást gyakorol az árra (\dot{A}). Ha a pénzmennyiség nagyobb, akkor az ár is nagyobb, ha az árumennyiség nagyobb, akkor az ár kisebb. Ugyanigy nagyobb vagy kisebb az ár a szerint, a mint a pénz vagy a chequebetétek forgalmi gyorsasága változik. Az angol classikusok egy-

¹⁾ I. Fisher: i. m. 11. lap.

²⁾ I. Fisher: i. m. 119. lap.

szerű tanaival szemben abban különbözik Irving Fishernek elmélete, hogy az amerikai író nem lát közvetlen és egyenes kapcsolatot az áralakulás tekintetében a pénz- és az árúmenyiség közt, hanem az ő felfogása szerint ez a kapcsolat csak különféle egyéb tényezőkön keresztül jut érvényre.

Az áralakulást befolyásoló mind az öt tényező állandó hullámban van és különböző egyéb tényezőknek az eredménye. Így például az áruforgalom terjedelme növekszik és az árnyiveau megfelelően csökkenhet az emberi szükségletek módosulása, az iparnak fokozott specializálódása és a közlekedési viszonyok javulása folytán. A forgalmi gyorsaság és ezzel kapcsolatban az árnyiveau változhat a fizetési forgalom technikájának módosulásához képest. A pénzmennyiség szaporítható behozatallal, fémkiveretéssel és bankjegy-kibocsátással. A bank- és hitelszervezet fejlődésével növekszenek a betétek és így növekszik az árnyiveau is. Az ellenkező irányú mozgalmak természetesen ellenkező hatást váltanak ki az áralakulásnál.

Irving Fisher az egyenletének helyességét a számadatok özönével igazolja, de túlságosan messzire vezetne, ha munkájának erre vonatkozó részére is kiterjeszkednénk.

Megállapítván az áralakulást befolyásoló tényezőket, Irving Fisher felveti a kérdést, hogyan lehetne a pénz értékállandóságát biztosítani. A kérdés szerinte úgy volna megoldható, ha sikerül a pénz mennyiségét a forgalmi szükséglethez képest szabályozni. Ennek eszközei volnának szerinte :¹⁾ beválthatatlan papírpénz forgalombahozatala, a verdedíj vagy az arany beváltási árának változtatása időről-időre a pénz vásárló erejének hullámbához képest (tabelláris valuta) és végre a devisapolitika.

A megoldást Irving Fisher a devisa-rendszernek a tabelláris valutával való kapcsolatában és egy pénzünióknak létrehozásában látja. Elég hízogő reánk nézve, hogy ebben a tekintetben igen jelentős szerepet szánt a mi jegybankunknak (sajnos következetesen az „osztrák“ jegybankról beszél), abból indulván ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának úgy sincs aranyvalutája, hanem oly pénzürendszere, a melynek standardja a jegybank devisapolitikájától függ, mert ez biztosítja az egyensúlyt a mi valutánk és a külföldi államok valutája között. Szerinte Hágában egy nemzetközi árvizsgáló intézetet kellene felállítani, a mely a világ minden tájékaról beérkező jelentésekből megállapítaná a pénz vásárló erejének hullámbását és ennek eredményéhez képest az Osztrák-Magyar Banknak időről-időre meg kellene változtatnia a devisa-tarifáját, a mi által a vele

¹⁾ Irving Fisher : i. m. 285. lap.

szerződő és a pénz-unióban résztvevő államok valuta-standardja szintén megváltoznék. E rendszer mellett az arany-kiveretés korlátozottnak és nem a sárga fém, hanem a koronaváltónak nemzetközi árfolyama volna a világ-valuta alapja.¹⁾ Sajnos a háború eseményei megtanítottak bennünket arra, hogy mily értéket lehet tulajdonítani oly intézménynek, a melynek lényege nemzetközi egyezményekben gyökerezik.

A quantitás-elmélet kritikája.

Látnak, hogy az a controversia, a mely a restrictiós korszakban a bullion-kérdésben keletkezett, a valutapolitika dogmatikai fejlődésére igen nagy befolyással volt. Anglia akkor a valutakérdésben oly fontos elhatározás előtt állott, a mely csak a mi valutarendezési actiókkal, vagy a készfizetések felvételének kérdésével hozható párhuzamba. Hume, Mill és Ricardo írásainak rendkívül nagy hatása volt a közvélemény kialakulására és a gyakorlati valutapolitika irányítására, de viszont a más véleményen levők táborából kiváltott ellentétes felfogás is erős szenvedélylyel nyilvánult meg.

A controversia különösen egy kérdés körül forgoit és ez az volt: a pénzmennyiségnek van-e és mennyiben befolyása az áralakulásra? Erre az alapkérdésre nézve az az egységes felfogás alakult ki, hogy a pénzmennyiségnek igen is van befolyása az áralakulásra és különbség csak abban a tekintetben mutatkozott, hogy *a pénz mely nemének* tulajdonítandó a befolyás. Erre nézve azután kétféle felfogás alakult ki:

I. Hume, Mill és Ricardo, valamint ennek az iskolának a követői, azt vallották, hogy a pénznek mindegyik kategóriája, tehát *a) effectiv aranypénz, b) arannyal fedezett certifikatum, c) beváltható bankjegyek és végül d) be nem váltható papírpénz* egyaránt befolyásolja az áralakulást és így a pénz vásárló erejét.

II. Tooke és iskolája pedig azt vallotta, hogy csak *a be nem váltható papírpénz* befolyásolja az áralakulást, de sem az aranypénznek, sem a beváltható bankjegynek nem lehet árdrágító hatása. Az előbbinek azért nem, mert a felesleges arany kiáramlik az országból, az utóbbinak pedig azért nem, mert a felesleges bankjegyek visszakerülnek a jegybankhoz.

Tooke elméletét azért nevezték „banking principle“-nek, mert ez az elmélet concedálta azt az elvet, hogy a forgalomban levő valutaszerű

¹⁾ Irving Fisher: i. m. 279.

pénznek az alapja más is lehet, mint az effectiv arany, ha az aranyfedezeten túl kibocsátott bankjegymennyiség a kereskedelem és ipar legitim hiteligényei alapján kerül forgalomba és szolid bank-hitelügyletekkel van fedezve, szemben a Ricardo-féle iskola által követett azzal az elvvel, hogy a forgalomban levő minden egyes bankjegynek valószínű és effectiv aranyfedezetétől semmi körülmények között sem szabad eltérni. (Currency principle.)

Mindkét elvnek rendkívüli hatása volt a jegykibocsátó intézetek bankpolitikájára. A currency elv mellett ugyanis, mint említettük, a jegybank nem hitelintézet, hanem az ország valutájának (currency) őre és ehhez az elvhez kell alkalmazkodnia üzleti tevékenységében. A banking-elv azonban nem zárja ki azt, hogy a jegybank realis alapon hitelműveletekkel is foglalkozhassék, mert a hitelműveletekkel fedezett bankjegyeket is jó pénznek tekinti. Az előbbi rendszer Angliában, az utóbbi pedig a continensen honosodott meg.¹⁾ *A pénzelméletnek, a pénz vásárló erejének tisztán theoretikus kérdése így vált a gyakorlati élet egyik legfontosabb intézményének, a jegybanknak irányító elvévé.*

Tooke igen éles okadatolással fejtette ki írásaiban, hogy miért van a beválthatatlan papírpénznek és miért nincs a beváltható bankjegynek befolyása a pénz értékére. Az ok szerinte a pénz forgalombahozatalának a módjában (mode of issue) és a jegyek visszaáramlásában (reflux) rejlik. Tooke eszmemenete a következőképpen foglalható össze:²⁾

Ha vizsgálat tárgyává tesszük, hogy a beváltható *bankjegyek* mily módon kerülnek forgalomba, úgy azt találjuk, hogy *minden egyes bankjegy* kibocsátásának alapja rendszerint valamely *hitelművelet*. A hitelművelet fogalmából következik, hogy a kölcsönt, a melyet az Angol Bank rendszerint csak *rövid időre* nyújt, *vissza kell fizetni*. A kölcsönvevő a hitel ellenértékét

- a) vagy aranyban,
- b) vagy bankjegyekben,
- c) vagy cheque-számlán

veszi igénybe; a folyósítás legtöbbször a legutóbb említett formában történik (1837!). Az adós a jegybanknál cheque útján rendelkezik követelése felett. *Ily módon milliókat folyósíthat a jegybank a nélkül, hogy csak egyetlen egy bankjegyek kibocsátása vált volna szükségessé.* Ebből következik tehát, hogy az Angol Bank kölcsönműveleteivel nem szapo-

¹⁾ Az irodalomban még ma is nyílt kérdés, vajjon a Peel-akta szűkkeblű hitelpolitikája idézte-e elő Angliában a pénzhelyettesítő fizetési forgalomnak nagy arányú felledülését vagy pedig fordítva, a pénzhelyettesítő fizetési forgalomból következett-e az, hogy fizetési és hiteleszközök tekintetében az igények szerény keretben mozogtak.

²⁾ Tooke: History of prices. 639 és köv. lapok

ritja feltétlenül a közönség körében circuláló bankjegymennyiséget. Épp oly kevésbé vonja a kölcsönök felmondása szükségképpen maga után a bankjegyforgalom csökkentését.

A bankjegyforgalom csökkentésének van egy sokkal hatályosabb indító oka, a mely azonban nem a jegybank, hanem a közönség magatartásában rejlik és ez a bankjegyek automatikus visszaáramlásából áll, a mely akkor következik be, ha a forgalomnak nincs reájuk szüksége. Épp úgy, mint a kölcsönök folyósítása háromféle módon történik, a bankjegyek visszaáramlásának is három csatornája van, és ezek:

- a) a felesleges bankjegyek elhelyezése chequeszámlára,
- b) a kölcsönök visszafizetése bankjegyekkel,
- c) a bankjegyek beváltása aranyra.

Mindezek szerint tehát a bankjegyüzleteken alapuló kölcsönöknek sem a folyósítása, sem a visszafizetése nem idézi elő szükségképpen a bankjegyforgalom gyarapodását vagy csökkenését. A mennyiben pedig a jegybankok hitelműveletei mégis bankjegykibocsátással vagy visszaáramlással járnak, ezeknek a tüneteknek semmi befolyásuk sincs az áralakulásra és a pénz értékére, mert a bankjegykibocsátásnak effectiv forgalmi szükséglet, a visszaáramlásnak pedig szükségletiány szolgált alapul.

A beválthatatlan papírpénznél éppen ellenkezően alakul a helyzet. Itt már a kibocsátás módja is más. Nem rövid lejáratu effectiv forgalmi szükséglet, hanem az állam hiteligénye szolgál a jegykibocsátás alapjául. Az állam a pénzt improductiv célokra, hadi kiadások fedezésére fordítja, *a kibocsátásnak ennél a neménél tehát természetes visszaáramlás nincs biztositva*. Miután pedig a forgalomba hozott pénzzel magával sem ruházkodik, sem táplálkozni nem lehet, használati és élvezeti cikkek után fokozott kereslet fog támadni, a mi az árakat felhajtja és a pénz értékét csökkenti. Tooke mindazonáltal még ezt a jelenséget is átmenetinek tartja, mert az áremelkedés előmozdítja a behozatalt, a minek hatása alatt a felesleges pénz kiáramlik az országból és a normális árniveau ismét helyreáll.

Tooke a tanaival iskolát csinált és a bullion-bizottságokban csakhamar a banking-principle szellemében kezdtek nyilatkozni a bankárok, tagadva minden összefüggést a bankjegyforgalom és az áralakulás, illetve a külföldi váltóárfolyamok között, amint ezt az 1819-iki enquetéből eredő következő néhány szemelvény is tanúsítja.

Mr. Kennedy, az Ayrshire-Bank vezérigazgatója: 1)

Kérdés: »Ön abban a véleményben van, hogy intézetének mobilitását akként biztosíthatja legjobban, ha szükség esetén az e célra tartalékban

¹⁾ *Tooke: History of prices. (674. lap.)*

levő értékpapirjait Londonban vagy Edinburgban értékesíti és onnan friss tőkét von magához?» *Felelet:* »Igenis, így van.«

Kérdés: »Nem gondolja ön, hogy Londonból és Edinburgból ily módon beszerzett pénzüsszegek erejéig ön, az ön vidéki jegy kibocsájtó bankjánál a bankjegyeket szaporíthatja és nem csökken ily módon Londonban és Edinburgban a bankjegyforgalom oly mértékben, a mily mértékben az ön kerületében gyarapodik?» *Felelet:* »Amde, ha én Londonra szóló csequeket állítok ki, mely ugyanott fizetendő valamely harmadik személy javára, akkor a pénzt ott folyósítják, a nélkül, hogy én csak egyetlen új bankjegyet bocstanék ki.«

Kérdés: »De az a pénzüsszeg, a mely egyébként a londoni vagy edinburgi piacz rendelkezésére állana, mégis csökken az ön intézvényei erejéig?»

Felelet: »Ezt nem látom be, mert csak átvitel történik az egyik számláról a másikra.«

Mr. Anderson, a Glasgow-Union-Society igazgatója:

Kérdés: »Szokás-e az ön üzletvitelében, hogy a bankjegyek kibocsátását az idegen váltók árfolyamának alakulásától teszik függővé?» *Felelet:* »A bankjegykibocsátást egyáltalában nem szabályozzuk, hanem a hitel-műveleteinket.«

Kérdés: »Azt hiszi ön, hogy a bankjegykibocsátás eléggé van szabályozva akkor, ha a kibocsátás mértékében ön egyedül az ügyfelének igényeihez alkalmazkodik.« *Felelet:* »Mindenesetre.«

Kérdés: »A bankjegyforgalomnak csökkentése nem a bankvezetőség elhatározására, hanem a közönség igényeinek csökkentésére vezethetők vissza?» *Felelet:* »Úgy van.«

Kérdés: »Az ön gondolatmenetét követve, fel kell tennünk, hogy viszont az igények fokozódása esetén a közönségnek fokozott mértékben lesz szüksége bankjegyekre?» *Felelet:* »Nagyobb igények mutatkoznak pénz (money), de nem bankjegyek (circulation) iránt.«

Kérdés: »A pénzbeli igényeket ön nem új bankjegyek kibocsátásával elégíti ki?» *Felelet:* »A legtöbb esetben a felek tőlünk Londonra, Liverpoolra vagy Manchesterre szóló csequeket kérnek és mi csequekkel rendelkezünk feleink javára az említett piaczokon fennálló követeléseink felett.«

A mi már most Tooke és követőinek elméleténél feltűnik, az, hogy Tooke tulajdonképpen nem adott pozitív elméletet a pénz értékéről, hanem csak inkább negativumokat állapított meg. Ilyenek, hogy a bankjegyforgalom *nem* szaporítja a pénzmennyiséget, hogy a forgalmi szükségleten alapuló bankjegykibocsátás *nem* vezet árdrágításhoz és hogy a beválthatatlan papírpénz kibocsátása (amelynek *átmenetileg* árdrágító hatást concedált) *nem* rationalis finanziaális eszköz.

A Tooke-féle elmélet a gyakorlati bankpolitika rendszerébe átültetve, könnyen túlzásra vezethet, mert nincs tekintettel a jegybank valutapolitikai feladataira, épp úgy mint a currency-elmélet nincs tekintettel a jegybank hitelpolitikai hivatására az ország közgazdasági szervezetében.

A Ricardo iskolája azt mondja: a) a pénzmennyiség szaporítása rontja a pénz értékét, következésképen: a jegybank ne bocsásson ki aranyfedezet nélküli jegyeket; ezzel: b) el lehet érni a bankjegyek mindenkor beválthatóságát és c) a devisa-paritás fenntartását.

Ezzel szemben Tooke és követőinek pénzülméleti nézetei a) inflációhoz vezetnek és közgazdasági megrázkodtatások esetén, b) sem a bankjegyek beválthatóságát a belföldön, sem c) a deviza-paritás fenn tartását a külfölddel szemben nem biztosítják. Gyenge valuta az, a mely túlnyomóan hitelrendszeren épül fel, tökéletesnek csak az a jegybankrendszer nevezhető, a mely bőséges aranykészleténél fogva a valutapolitikai követelményeknek épp úgy megfelelhet, mint a hogy a bankjegykibocsátás folytán a legitim hiteligényeket is mindenkor nehézség nélkül kielégítheti.

Otto Schwarz a „chartalis“ elmélet híveivel, Knappal és Bendixennel polemizálva, rámutat arra a nagy veszedelemre, a mely az ország valutáját abból kifolyólag érhetné, ha a forgalomban lévő bankjegyeknek fedezetét képező váltók valamely közgazdasági katasztrófa folytán nem kerülhetnének beváltásra.

»Wird der Wechselschuldner zahlungsunfähig, so würde es sich herausstellen, in welche unmögliche Lage die Bank käme, wenn sie nur fingiertes, juristisches Kapital, nur Geld schaffen wollte, ohne die Grundlage eines gewissen Vorraths volks- und weltwirtschaftlichen Kapitals, also Gold zu besitzen. Auf der Möglichkeit, Geld, fingiertes Kapital, im juristischen Sinne jederzeit in Kapital, in volkswirtschaftlichem Sinne, sei es Gold, sei es eine andere Ware verwandeln zu können, beruht die Sicherheit der Währung und diese Möglichkeit kann bei Bankgeld (Noten) nie bloss mit Forderungsrechten (Wechseln), sondern nur mit einem entsprechenden Bestande von wirklichem barem Geld, vor allem mit Gold, gewährleistet werden.«¹⁾

Ugyaníly értelemben nyilatkozott *dr. Milevsky* az osztrák valuta-enquêten:

»Je mehr sich der Kredit entwickelt, desto solider muss die Kredit-Basis sein, und das Gebäude des Kreditwesens durch eine gesunde und breite metallische Basis getragen sein.«²⁾

Barta Arnold vezérigazgató pedig az 1907. évi bank enquêten azt mondta:

»Ad absurdum vezetve nagyon is könnyen képzelhető, hogy egy készfizető bank minden disagiót megakadályozhat, ha csak annyi bankjegyet bocsájt a közgazdaság rendelkezésére, amennyi aranykészlet felett rendelkezik; ebben az esetben nem is lesz képes az ország hiteligényeit kielégíteni és azon összegeket rendelkezésre bocsájtani, a melyek a gazdálkodás összes ágazataiban, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem istápolására és általában a termelés folytatására szükségesek. Ezen józanul el sem képzelhető esettől eltekintve, ha a közgazdaság szükségletének megfelelő mennyiségű bankjegyet állít is rendelkezésére, de szorult viszonyok beálltával, a közgazdasági érdekekre való minden tekintet nélkül, tömeges hitelmegvonások által a bankjegyeket a forgalomból kivonja, akkor ugyan képes lesz a pénz nagyobb devalvációját megakadályozni, de a köz- és

¹⁾ Otto Schwarz: Diskontpolitik. (Leipzig, 1911. 65. lap.)

²⁾ Währungs-Enquête-Commission (180. lap).

magángazdaságokban türehtetlen viszonyokat fog teremteni vagy pénzügyi crisist fog előidézni.«¹⁾

A gyakorlati közgazdász előtt nem is lehet kétség tárgya az, hogy csak a valuta- és hitelpolitika harmóniája mellett fejlődhetik az ország közgazdasága.

c) A subjectiv pénzelmélet.

Amióta a Jevons által meghatározott és az osztrák nemzetgazdák, Wieser, Menger és Böhm-Bawerk által továbbfejlesztett határhaszon-elmélet a közgazdasági tudomány több ágában a régi alapelvek revidiálására vezetett, azóta az új tanok hatása alatt a pénz értékelmélete és ezzel kapcsolatban a valuta értékállandóságának problémája is hatalmas lépéssel haladt előre.

Böhm-Bawerk és iskolája az áralakulást nem objectiv alapon az áruk mennyiségéből és a kereslet és kínálat negységából, hanem subjectiv alapon, annak a gazdasági érdekek szempontjából itélik meg, a melyet valamely dolog arra az egyénre nézve bir, a ki azt meg akarja magának szerezni. Annak a gazdasági előnynek maximuma és minimuma, melyet a megszerzendő jószág az egyénnek nyujthat, jelzi ama határhasznot, melynek két végpontja között mozog az ár a pillanatnyi szükséglet intensivitásához képest. Az ár tehát nem alakulhat mechanikusan csupán a pénz mennyisége szerint, a mint a quantitás elmélet, különösen annak classikus iskolája hirdette. Senki azért, mert jövedelme megkét-szereződött, nem fog az étkezésre kétszer annyit költeni, mint azelőtt, hanem más irányban igyekszik eddig ki nem elégített igényeit fedezni. Az áralakulásnak eszerint nem a pénz mennyisége, hanem az egyéni szükséglet és az individuális gazdálkodás ad impulsust.

Böhm-Bawerknek másik bennünket itt érdeklő elmélete a kamatra vonatkozik. A kamat nagysága szerinte attól a haszontól, illetve annak a haszonnak két szélső pontjától függ, a melyet azok a javak nyujtanak az adósnak, a melyeket az a kölcsön vett pénzből megszerezni óhajt. A pénz csak fátyol, a mely eltakarja az igazi műveletet. Az igazi művelet nem a pénznek kölcsönvételére, hanem javak megszerzésére irányul és akkor volna teljesen világos a kép, ha - mint a naturál gazdaság idején -- az emberek közvetlenül kölcsönöznék egymásnak a szükséges javakat és a kamatokat az illető jószág segítségével produkált új dolgok bizonyos hányada alakjában szednék be. (Der natürliche Zins des Kapitals.)

¹⁾ A képviselőház bankügyi bizottságának jelentése a jegybank tárgyában. (Budapest, 1909. 12. lap.)

Wicksell elmélete a kamatláb befolyásáról a pénz értékére.

Dr. Knut Wicksell svéd közgazdasági író volt az első, a ki Böhm-Bawerk tanaiból kiindulva, a pénznek egy új, tökéletes értékelméletét igyekezett megconstruálni. Wicksell könyvével nagy feltűnést keltett a tudományos világban és munkája a további kutatásoknak erős ösztönzést adott.

Wicksell a kamatlábbal magyarázza a pénz értékváltozását. Elmélete röviden az, hogy a vállalkozó által fizetett tőkekamat befolyással van az áralakulásra; a tőkekamat a termelési költségek egy részét képezi; a vállalat bruttó hozadéka a tőkéből, munkából és a földjáradék-ból eredő igények kielégítésére szolgál; ha a tőkekamat csökken, akkor a vállalkozó, egyébként változatlan bruttó-hozadék mellett, magasabb béreket fizethet és drágább nyers anyagot vásárolhat (amire a verseny készlet), a mi által fokozottabb kereslet támad fogyasztási cikkek és nyersanyagok iránt és így ezeknek az ára emelkedik. Viszont, ha a tőkekamat emelkedik, akkor az ellenkező folyamat áll be: a vállalkozó nem díjazhatja oly jól munkásait és a nyersanyagot is kénytelen olcsóbban beszerezni, a mi végeredményben árhanyatlást idéz elő. Mind-ezek után a kamatláb könnyen válhat árszabályozóvá és ezzel együtt a pénz értékállandóságának biztosítékává, ha hanyatló árak mellett a kamatlábat leszállítják és magas árak mellett a kamatlábat felemelik.

Az elmélet helyességének látszólag ellent mond az, hogy alacsony árak rendszerint úgyis alacsony kamatlábbal és magas árak magas kamattal járnak, eszerint tehát a kamatnak látszólag nem volna hatása az áralakulásra.

Ennek az ellentmondásnak eloszlatására Wicksell reámutat arra, hogy különbség van a természetes kamat (Natürlicher Kapitalzins) és a pénzkamat (Geldzins) között.¹⁾ Természetes kamat alatt Wicksell a vállalat bruttó-hozadékát, pénzkamat alatt pedig a kölcsöntőke után fizetett használati díjat érti. A bruttó hozalékban könnyen beállhat valamely előnyös módosulás a pénzkamatban való változás nélkül (technikai találmányok, productivitás növekedése stb.) a bruttó hozadékban, vagyis a természetes kamatban beállott ez a változás tulajdonképpen az a „primum“ movens, a mely az áralakulást befolyásolja, illetve áremelkedést idéz elő. Wicksell azért nevezi a természetes kamatban beállott változást „primum“ movensnek, mert később, a midőn a természetes kamat emelkedése folytán a termelés növekszik és a vállalat terjeszkedik, új körülmények befolyásolják az áralakulást, amennyiben a vállalat

¹⁾ Wicksell: i. m. 151. lap.

kiterjesztésének hatása alatt a nyerstermények megrágulnak és a munkabérek növekednek. Ezzel kapcsolatban új pénztökékre lesz szükség, a mi a pénzbeli kamat megrágulását fogja előidézni. A természetes kamat emelkedését tehát *csak később követi* a pénzbeli kamat emelkedése és ha a pénzbeli kamat magas, a természetes kamat rendszerint még magasabb (ezért bírja el a kedvező conjunctura a magas kölcsönkamatot). A természetes kamat tehát már elvégezte az áremelő funkcióját akkor, amidőn a pénzbeli kamatot is emelni kezdik. A később jövő kamatlábemelésnek azonban már nincs hatása az árakra, illetve ez a hatás csak akkor fog nyilvánulni, a midőn a számszerűleg ki nem mutatható természetes kamat már hanyatlani kezd, a mi következőképpen általános árhanyatiást idéz elő.¹⁾

Arra kell tehát törekedni, hogy a pénzkamat ne lassan kövesse a természetes kamat emelkedését, hanem vele együtt emelkedjék, vagy csökkenjen.²⁾ Az árhullámzások oka a pénzkamat és a természetes kamat közti különbségben rejlik és így a kamatláb gyors változtatásával egyenletes árniveaut lehetne biztosítani.³⁾ A rendes árniveautól való eltérést azt mutatja, hogy a természetes kamatban változás következett be és ezt a változást kell a pénzkamat párhuzamos módosításával idejekorán ellensúlyozni.

Wicksell szerint a pénzintezeteknek a kamatlábpolitikával tulajdonképpen árpolitikát kell csinálniuk és ezzel elérik azt, hogy az árakat

¹⁾ Vergleicht man, wie meistens geschieht, unmittelbar die Höhe der Preise mit denjenigen des Darlehenszinses, so kann eine Preissteigerung nicht nur mit erniedrigtem, sondern eben so gut mit unverändertem oder sogar erhöhtem Zinssatz, ein Preisfall nicht nur mit erhöhtem, sondern ebenso gut mit unverändertem oder erniedrigtem Geldzins zusammen bestehen, falls nämlich dabei der *natürliche* Kapitalzins *noch höher* gestiegen beziehungsweise *noch tiefer* gefallen ist. (Wicksell: i. m. 98. lap.)

²⁾ Wicksell: i. m. 165.

³⁾ Es fragt sich... ob nicht der beabsichtigte Zweck... dadurch erreicht werden könnte, dass die Geldanstalten der verschiedenen Länder die notwendige Veränderung ihrer Zinssätze vornehmen, welche immer darauf hinzielen würden, den durchschnittlichen Geldzinsfuß zur Übereinstimmung mit dem natürlichen Kapitalzinsfuß zu bringen. Nicht etwa in der Weise, dass die Banken den Stand des natürlichen Kapitalzinses wirklich ermitteln sollten, um darnach ihre eigenen Zinssätze einzurichten. Dies wäre selbstverständlich unausführbar, zugleich aber auch vollkommen überflüssig, da ja eben der jedesmalige Stand der Güterpreise für die Übereinstimmung oder Nichtübereinstimmung der beiden Raten ein zuverlässiges Kennzeichen darstellt. Der Vorgang würde vielmehr einfach der folgende sein: Bei unveränderten Preisen würde auch der Zinssatz der Banken unverändert bleiben, bei steigenden Preisen müsste der Bankzins erhöht, bei fallenden Preisen erniedrigt, und jedesmal auf dem so erreichten Stande erhalten werden, bis eine weitere Bewegung der Preise eine neue Veränderung der Zinssätze in dieser oder jener Richtung verlangt. (Wicksell: i. m. 172. lap.)

egyenlő színvonalon tartva, a pénz vásárló képességének és ezzel együtt a valuta értékének az állandóságát is biztosítják.¹⁾

Felmerül már most az a kérdés, vajjon a pénzintézetek maguk befolyásolhatják-e annyira a pénzpiacot és dictálhatják-e tetszésük szerint a kamatlábat? Ez ellenkezik a gyakorlati életnek azzal az empirikus tapasztalatával, hogy nem a bankok irányítják a pénzpiacot, hanem ellenkezően; ők alkalmazkodnak hitel- és kamatpolitikájukban a pénzpiac mindenkori helyzetéhez. Elvégre ezt még el lehet képzelni, hogy a pénzintézetek — magasabb szempontokból — korlátozzák a hiteleket és felemelik a kamatlábat, amikor ezt a pénzpiac helyzete magában véve nem tenné indokolttá. Ámde honnan vegyenek a bankok pénzt és milyen alapon mérsékeljék a kamatot, ha a pénzpiac kimerül? Ennél a pontnál Wicksell szertelenségig elméletivé válik és azt mondja, hogy a kifejlett cheque-clearing- és compensációs-rendszer mellett a bankok annyi pénzt bocsáthatnak a vállalkozók rendelkezésére, a mennyit csak kívánnak, mert hiszen a hiteleket nem folyósítják készpénzben, hanem számlákon bonyolítják le. »Das Angebot an Geld wird durch die Nachfrage selbst geschaffen.«²⁾

Wicksell teoriája ellen elméletileg alig lehet kifogást emelni, azonban gyakorlati szempontból a megvalósításának elháríthatatlan akadályai vannak, amennyiben:

a) Wicksell a kamatláb nagyságának a vállalkozó calculatiojában túlságos jelentőséget tulajdonít;

b) a készpénznélküli fizetési forgalom távolról sincs még ma annyira kifejlődve, hogy a pénzintézetek a hitel- és kamatpolitikájukban az effectiv pénzkészlet nagyságától teljesen függetlenithetnék magukat;

c) a Wicksell által feltételezett kamatlábpolitika úgy a bel- mint a külföldi intézetek között oly tökéletes egyöntetűséget tesz szükségessé, hogy annak megvalósítására egyelőre még gondolni nem lehet.

Mises elmélete a forgalmi eszközök hatásairól a pénz értékére.

Amíg Wicksell a pénz értékállandóságának problémáját kutatva, a kamatviszonyokban kereste a megoldás kulcsát, addig Mises ugyancsak

¹⁾ Unsere Erörterungen führen also zu dem Ergebnis, dass jene von Ricardo bezweifelte, aber von mehreren der hervorragendsten heutigen Nationalökonomien behauptete Möglichkeit einen Wertmesser von unveränderlicher Grösse aufzustellen und somit die Warenpreise auf einem feststehenden durchschnittlichen Niveau zu halten, nicht nur in theoretischer, sondern auch in praktischer Hinsicht wirklich vorhanden ist. (Wicksell: i. m. 172. lap.)

²⁾ Wicksell: i. m. 101. lap.

a határhaszon-iskola tanaiból kiindulva, a forgalmi eszközök (bankjegy, papírpénz) szabályozásában látja azt az eszközt, mellyel biztosítani lehetne a pénz értékállandóságát.

Mises különbséget tesz a pénz *objectiv* és *subjectiv* vásárló ereje közt. Az *objectiv* vásárló erő a pénznek az a tulajdonsága, a melynél fogva a fizetési eszközök egyáltalában alkalmasak arra, hogy velük használati cikket lehessen beszerezni. Ezzel szemben bizonyos pénzösszegnek a *subjectiv* vásárló ereje mindig annak az egyénnek az individualis viszonyához simul, a ki adott esetben a pénzösszeg felett rendelkezik. Az áralakulásnál a *subjectiv* vásárlóképesség a döntő, mert a közgazdaság az egyéni gazdaságok összetételől alakul.

E fogalommeghatározás után Mises két kérdést állít fel:

1. Mi adja meg a pénznek az *objectiv* csereértékét?
2. Mi idézi elő a változásokat a pénz *objectiv* csereértékében?

Az első kérdésre a felelet az, hogy a pénz *objectiv* csereértéke a pénzen megszerezhető cikkekre vonatkozó *subjectiv* értékítételektől függ. Mises értékelmélete tehát lényeges haladást jelent a Ricardo-féle *objectiv* értékelmélettel szemben, a mely megmagyarázza ugyan a pénz értékváltozásának okát, azonban nem nyújt elég támpontot arra, hogy a pénz értéke egyáltalán min alapszik.¹⁾

Miután Mises megadta az első pontra a választ, önmagától adódik a második tételnek a megoldása is, a mennyiben a pénz *objectiv* csereértéke annyiban változik, amennyiben a pénzen megszerzendő javakra vonatkozó *subjectiv* értékítélet módosul. És miután a *subjectiv* értékítélet csak lassan szokott módosulni, ennél fogva — hirtelen bekövetkező megrázkódtatásoktól eltekintve, mint a minő a háború — a pénz értéke is csak hosszú idő alatt változik.²⁾

A pénznek tehát nem anyaga adja meg az értéket, hanem a közforgalmi szerepe. »Die Erkenntnis dass der Wert des Geldes zum Teil auch in seiner Geldfunktion wurzle, wird allgemein« mondja Mises.³⁾

Ámbár a pénz értékváltozásait, mint a kvantitáselmélet, Mises is a pénz funkciójával és nem az anyagnak belső értékével hozza kapcsolatba és noha Mises is concedálja a pénz mennyiség hullámozásának, mint a *subjectiv* értékítéletet befolyásoló tényezőnek hatását az áralakulásra, elmélete mégis lényegesen különbözik a Hume-Mill-Ricardo-féle elmélettől, mert a míg a régi iskola csak mechanikai összefüggést látott a pénz- és az ár mennyiség között, Mises kimutatja, hogy e tényezők közt szervi összefüggés van, amelynek hatása nem oly egyszerű módon, ál-

¹⁾ Mises: i. m. 120. lap.

²⁾ Mises: i. m. 112. lap.

³⁾ Mises: i. m. 134. lap.

talános, automatikus és aránylagos áremelkedés vagy csökkenés alakjában nyilvánul meg, a mint ezt a classikus iskola hirdette, hanem lényegesen más törvények szerint alakul.

A pénzmennyiség szaporodásának hatását Mises szintén subjectiv alapon magyarázza.¹⁾ Szerinte u. i. ha a közgazdasági élet rendelkezésére álló pénzmennyiség szaporodik, akkor az egyes ember pénze is szaporodik. A pénzszaporodás folytán viszont a pénz határhaszna változik az egyes ember szemében. Egy egykoronás pénzdarab nagyobb értéket képvisel egy éhes emberre, mint egy egy jóllakottra. Megindul tehát a kereslet az olyan cikkek iránt, amelyeknek megszerzése eddig lehetetlen volt. Ámde az áremelkedés egyelőre nem általános és első-sorban azoknál a cikkeknel nyilvánul meg, a melyek a megnagyobbodott fizetési erővel rendelkező osztály szükségleti vagy luxus-tárgyai közé tartoznak. A fogyasztás megnagyobbodása folytán természetesen az ily áruk eladóinak kereslete is nő. Az áremelkedés tehát később ki fog terjedni egyéb cikkekre is, nemcsak az első kereslet által érintett tárgyakra. Az áremelkedés ily módon hullámgyűrű alakjában terjed és így mindig a pénzmennyiség szaporodásában legjobban érdekelt társadalmi osztályok gazdasági és kulturfokától, izlésétől, nevelésétől stb. függ, hogy mely javak és mily sorrendben kerülnek be a hullámok gyűrűibe.²⁾

Mint Wicksellnek, úgy Misesnek is konkrét céljai vannak elméletének kifejtésével és a konkrét cél a pénz értékállandóságának biztosítására irányul; ezt a törekvést Mises a pénz-értékpolitikájának (Geldwertpolitik) nevezi. A pénz-értékpolitika eszközét Mises a bankjegyforgalom szabályozhatóságában látja.

Mises abból indul ki, hogy a pénzmennyiség szaporodása vagy csökkenése az általa megállapított értelemben befolyásolja az áralakulást. Az emelkedő vagy csökkenő irányzatot tehát ellensúlyozni kell. Ha a gazdasági fellendülés idején a pénzkinálat mérve elmaradna a pénzszükséglet mögött, hanyatló conjunctura mellett pedig felülmulná a pénzszükségletet, akkor ebben oly momentum nyilvánulna meg, amely *a pénz vásárló erejének csökkenését illetve emelkedését — a conjuncturának jellemző tüneteit — paralizálhatná.*³⁾ Viszont az ellenkező esetben, ha tudniillik a piacz rendelkezésére álló pénzkészlet a gazdasági fellendülés idején mindig nagyobb volna a pénzszükségletnél, hanyatló években pedig nem érné el a pénzszükségletet, akkor ez az illető időszak áralakulási irányzatát még jobban előmozdítaná. Az emberi intéz-

¹⁾ *Mises* : i. m. 151/2. lap.

²⁾ *Mises* : i. m. 127. lap.

³⁾ *Mises* : i. m. 370. lap.

ményektől azonban nem sok sikert vár Mises, nem bizik abban, hogy a pénz és hitelintézmények hivatott örei konkrét esetben ellen tudnának állani a megnyilvánuló hiteligényekkel szemben.¹⁾ Szerinte *viszsa kellene tehát térni a Peel-akta szelleméhez*, a mely útját állja a pénzmennyiség mindennemű mesterséges szaporodásának. Ha a közgazdaság nem dolgozik mesterséges hitelforrásokkal, akkor mesterséges áralakulás és a természetes kamat valamint a pénzkamat közötti nagy eltolódás nem fog bekövetkezni. Ez ugyan nem biztosíthatná feltétlenül a pénzértéknek az állandóságát, hanem legalább előmozdítaná az egyenletes árnyiveau kialakulását.²⁾

d) Összefoglalás és conclusio.

Az előző fejtegetéseinkben szemlét tartottunk a pénz vásárló erejét befolyásoló tényezők felett. Láttuk, hogy a pénz „vásárló ereje“ nem tartozik az elvont fogalmak körébe, hanem a reális életnek egy empirikus jelensége. Meggyőződünk különösen arról, — és ebben a tekintetben utalunk Irving Fisher tanaira, — hogy t. i. a pénzrendszer szervezetében magában is benfoglaltatik a pénz vásárló erejét és végeredményben az áralakulást befolyásoló factoroknak egész sora. A közgazdásznak feladata az, hogy esetről-esetre elkülönítse a lényegest a lényegtelentől és in concreto megállapítsa azt, hogy a pénz vásárló erejében beálló változásnak, az áralakulás módosulásának oka a valutarendszerben³⁾ vagy a termelés szervezetében keresendő-e. Későbbi fejtegetések számára tartjuk fenn annak a kérdésnek a tisztázását, hogy a most kifejtett elméleti feltevések a háboru által okozott ár- és valutaváltozásokban, mennyiben igazolhatók.

Ehelyütt még csak az objectiv és subjectiv pénzelmélet tekintetében fennforgó controversiára kívánunk röviden kitérni.

A pénz érték hullámzásának a kérdése az áralakulás kérdése és többen azok közül, akik mint: Auspitz⁴⁾, Zuckerkandl⁵⁾ és Rost⁶⁾ a subjectiv értékelmélet felé hajolnak, nem zárkoznak el annak felismerése elől, hogy a javak árát és értékét az individuális szemponttól eltérő ob-

¹⁾ *Mises*: i. m. 473. lap.

²⁾ Das Ideal eines Geldes von unveränderlichem innerem objektivem Tauschwert ist unerreichbar und wird es ewig bleiben. (*Mises*: i. m. 470. lap.)

³⁾ V. ö. »A drágaság«. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. (Budapest, 1912.)

⁴⁾ Rudolf *Auspitz* und Richard *Lieben*: »Untersuchungen über die Theorien des Preises«. (Leipzig, 1889.)

⁵⁾ Dr. Robert *Zuckerkandl*: »Zur Theorie des Preises«. (Leipzig, 1889.)

⁶⁾ Dr. Bernhard *Rost*: »Die Wert- und Preistheorie. (Leipzig, 1908.)

jectiv tényezők is befolyásolják, mint: a termelési költség, szokás, korábbi árniveau, közgazdasági szervezet stb.

A viszonyt az objectiv és subjectiv érték- és pénzelmélet közt körülbelül úgy lehet felfogni, hogy egymagában egyik elmélet sem elegendő az áralakulás és a pénz érték hullámzása tekintetében mutatkozó összes jelenségek megfejtésére és elméleti igazolására, párhuzamosan azonban kiegészíthetik egymás hézagait. Az objectiv elmélet pl. helyesen utal arra, hogy a pénzmennyiség szaporodása áremelkedést idéz elő, de azt viszont, hogy ez az áremelkedés mily mértékben következik be, mely áru fajoknál és mily törvények szerint mutatkozik, helyesebben magyarázza a subjectiv elmélet. Azok a túlzások, amelyek különösen az objectiv elmélet régi híveinek az írásaiban mutatkoznak, az elmélet gyakorlati alkalmazásánál messzemenő inconvenientiákra vezetnének, amint ezt az angol jegybank szervezetében megtestesítve látjuk. Viszont az Irving Fisher által képviselt pontos matematikai levezetések¹⁾ alapuló modern amerikai pénzelmélet új perspektivákat nyitott a mennyiségi elméletnek és lehetővé teszi, hogy az áralakulást befolyásoló tényezőknek jelentősége az egyes országok közgazdasági szervezetének megfelelően mérlegeltessék.

Még arra a kérdésre kell válaszolnunk, lehet-e és célszerű-e a pénz értékállandóságát biztosítani.

Hogy erre megadhassuk a feleletet, még egyszer pontosan meg kell állapítanunk, mit értünk a pénz értékállandósága alatt. Azt már fentebb kifejtettük, hogy a pénz értékállandósága alatt nem azt értjük, hogy az Angol Bank ma is 77 shillinggel és 9 pence-szel vált be egy uncia standard-aranyat, épúgy, mint 200 évvel ezelőtt, az sem bizonyítaná a pénz értékállandóságát, ha történetesen ma is ugyanannyiba kerülne egy mázsa búza, mint 1716-ban, hanem azon fordul meg a pénz értékállandóságának a problémája, vajjon *kivételesen nélkül mindennemű* dolognak vagy szolgáltatásnak pénzben kifejezett ellenértéke ma is ugyanannyi, mint évekkel ezelőtt, vagyis egy 1000 korona jövedelemmel rendelkező egyén ma is épúgy tudja-e ebből az összegből mindennemű szükségletét abban a mértékben fedezni mint egy azonos típusú gazdasági alany 50 vagy 100 évvel ezelőtt. Vannak, akik azt mondják,²⁾ hogy még ez

¹⁾ A matematikai módszer az irodalomban különösen Jevons tanai alapján emelkedett nagy jelentőségre. A matematikai módszerről Jevons ezt mondja: »To me it seems, that our science must be mathematical, simply because it deals with quantities. Wherever the things treated are capable of being *more* or *less* in magnitude, there the laws and relations must be mathematical in nature«. (W. Stanley Jevons: »The theory of political economy«. London, 1871, 4. lap.)

²⁾ Mises: i. m. 221. lap.

sem volna elég pontos critériuma a pénz értékállandóságának, mert mi után idővel az emberek más táplálkozási, ruházkodási, lakás- és közlekedési rendszerre térnek át, nemcsak relative, hanem absolute is megváltozik a kereslet bizonyos szükségleti tárgyak iránt, a mi nem maradhat hatás nélkül az áralakulásra, úgy hogy a megfelelő összehasonlítási alap is hiányzik. Az eltéréseknek eme finomabb nuancejait azonban figyelmen kívül hagyhatjuk és nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a pénz értékében idővel tényleg lényeges hullámzások mutatkoznak, amelyek nagyjelentőségű gazdasági és socialis következményekkel járnak. ¹⁾

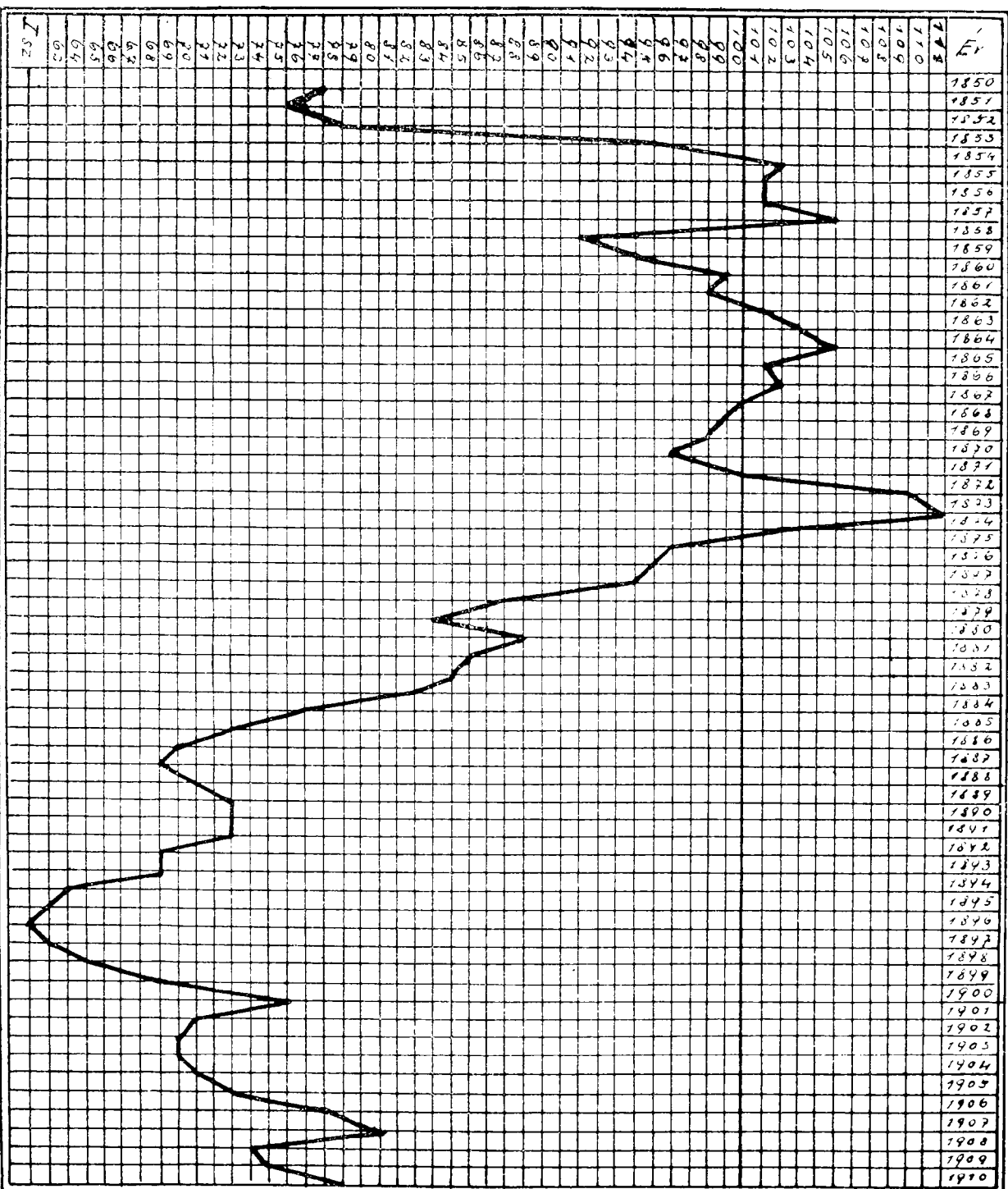
A socialis és gazdasági következményeknek az ellensúlyozására szolgálnának a pénz értékének állandósítására irányuló törekvések. A sceptikusok azt mondják, hogy a pénz értékállandóságát nem lehet biztosítani. A modern valutapolitikusok azonban, mint Wicksell, Mises, Fisher, sőt Heiligenstadt²⁾ is, a valutapolitika ideális céljául a pénz értékállandóságának biztosítását jelölik meg. A valutapolitika legfőbb irányítói a jegybankok; de ezek eddig csak a devisa-paritás fenntartására törekedtek és nem fordítottak gondot — ha a kamatlábváltozásnak közvetett, de tényleg más célokat szolgáló hatásától eltekintünk — a pénz vásárlóképességének a befolyásolására. A modern felfogás szerint azonban a kamátpolitika (Wicksell), bankjegyforgalom (Mises), devisa-politika (Fisher) és tőkeozgalmak (Heiligenstadt) segítségével határozott befolyást lehet gyakorolni az áralakulásra és csak a jegybankoktól függ, vajjon ezekkel az eszközökkel egyenesen a jelzett cél érdekében élni akarnak-e vagy sem. Elméletileg tehát kétségkívül megvan a lehetősége annak, hogy az ország valuta- és pénzügyi szervezete a pénz értékállandóságának szolgálatába állíttassék. Teljes eredményt ugyan még így sem lehetne elérni, de vajjon még a legjobb bankpolitika is képes-e a kamatviszonyok, külföldi váltóárfolyamok, a pénz és a tőkepiacz szempontjából ideális állapotokat teremteni? A valutapolitikának gyakori negatív eredménye daczára azonban az állam a bankpolitika terén mégsem tűri az anarchistikus állapotokat és már régtől fogva a szervezetséget léptette a szervezetlenség helyébe.

¹⁾ Wieser és Heller Parkas az állandó áremelkedést a közgazdasági szervezet természetes tünetének tartják. Az előbbi ezt a jelenséget a naturálgazdaságról a pénzgazdaságra való átmenetnek, az utóbbi pedig a tőkefelhalmozás és vagyongyűjtés következményének tekinti. (»A drágaság« 52. lap.)

²⁾ Heiligenstadt (ép úgy mint Hertzka) a nemzetközi fizetési mérleg alakulását arra vezeti vissza, hogy a pénz vásárló ereje az egyes országokban különböző. A pénz vásárló erejének egyenletességét szerinte legjobban a nemzetközi árú- és tőkeozgalmak biztosítják. (Dr. C. Heiligenstadt: »Die internationalen Goldbewegungen etc.« (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 18. Jahrgang. 1894. 153. lap.)

A pénz vásárló erejének hullámzása.

(Táblázat Makai Ernő: A pénz értékállandóságának problémája c. tanulmányához.)

A pénz vásárló erejének hullámzása (1850–1910), a Sauerbeck féle index-számok szerint.

Más kérdés az, vajjon tényleg czélszerű-e a pénz értékállandóságát biztosítani. A pénz vásárló erejének csökkenéséből vagyis az emelkedő árirányzatból a társadalomnak bizonyos kategóriái (iparosok, mezőgazdák esetleg kereskedők is) épúgy húznak hasznot mint a pénz vásárló erejének emelkedéséből vagyis a csökkenő árirányzatból (fixjavadalmazású egyének, tőkepénzesek). Viszont elismert tény, hogy az utóbbi állapot, vagyis a hanyatló áraknak állapota, a vállalkozás bizonytalanságánál fogva, gazdasági depressióval jár. A termelés megbénul, ha attól kell tartania a termelőnek, hogy mire a gyártmánya elkészül, a valutaviszonyok hatása alatt a piacon újabb árcsökkenés fog bekövetkezni. Emelkedő árak mellett ellenben mindenki könnyű szerrel mer vállalkozni. Éppen erre való tekintettel maga Hertzka is a lassú áremelkedést ideális állapotnak tartja.¹⁾ A bimetallisták, a mint láttuk, drastikus eszközökkel, kettős valuta-rendszerrel és inflációs pénzpolitikával törekedtek ennek az állapotnak a megvalósítására. Ha tehát a pénz értékének befolyásolására irányuló törekvések a gyakorlati valutapolitikában valamilyen testet öltenek, úgy az áremelkedő, mint az árcsökkentő irányzattól tartózkodni kell, mert a valutakérdés politikai kérdéssé válnék és azt kétségkívül nem a közérdek, hanem az uralkodó politikai osztály érdekében kezelnék. Már ebből a szempontból is csakis a pénz vásárló erejének változatlan fenntartására kell törekedni, annyival is inkább, mivel a mesterséges árniveaut, ha az árszabályozás nem történnék nemzetközi alapon, a külkereskedelmi forgalom idővel úgyis paralizálná.

Az elmélet megállapításai a közgazdasági és pénzügyi világban, minden igazságuk daczára, rendszerint csak akkor részesülnek elismerésben, ha a gyakorlati politikának figyelme, a szükség kényszerítő nyomása alatt reájuk terelődik.²⁾ A pénz értékállandóságának problémája eddig elméleti kérdés volt, a háboru által előidézett nagy értékváltozások azonban szükségessé teszik az előbbi színvonal visszaállítását vagy legalább is annak megközelítését. Az elmélet hivatása megjelölni azokat az utakat, a melyeken e cél elérése érdekében haladni kell, a gyakorlati politika feladata, hogy az elmélet igazságait valóra váltsa.

Makai Ernő.

¹⁾ Theodor *Hertzka*: »Das internationale Währungsproblem und dessen Lösung. (Leipzig, 1892. 9. lap.)

²⁾ »Naponként tapasztalhatjuk, hogy a gyakorlati irányú tudományok csak akkor és annyiban részesülnek nagyobb figyelemben, a mennyiben gyakorlati, továbbá nagyobb politikai, nemzeti kérdések megoldására szolgálatunkra lehetnek.« (*Földes Béla*: A jegybankok nemesérez-politikája. Budapest, 1895. 3. lap.)

A debreczeni csizmadiák gazdasági és socialis helyzete.¹⁾

Minden városban szoros összefüggésben van az iparágak története a város történetével. Ezt láthatjuk Debreczennek s a debreczeni csizmadiaiparnak történetében. Mindazok a csapások, melyek Debreczent oly sűrűn és oly nagy mértékben érték, erős hatással és erős befolyással voltak a debreczeni csizmadiaczésre is.

A debreczeni czéh régi eredetű. Már I. Rudolf alatt tartoztak évenként kebelükből két czéhmestert választani, a czéhet évenként négyszer, a négy nagy bőjt táján összehívni, a bajokat orvosolni. Engedélyük volt, hogy a maguk készítette műveket minden vám- és díj fizetése nélkül árulhatják.²⁾ Részletesebben az 1604., főleg pedig az 1654. évről kiadott kiváltságlevél iutézkedik róluk, kimondván: „minden új mester megpróbálássék, hogy ha elégséges-e a mesterségre a következő 3 mesterremek által: első egy száras csizma egy varrással, toldás nélkül, egyenes sarkú, a másik egy papucs, kit gyulai papucsnek neveznek, tenyérsarkú magas sarkú, a harmadik egy sálja, belül egészen bélelve. A főbirónak jár egy kecskebőr fekete szárú csizma.“ Belépéskor a czéh perselyébe tíz magyar forintot kellett fizetni.³⁾

Ennek a korán megalapozott czéhnek sok csapást, szenvedést és megpróbáltatást kellett kiállnia. A várost annyiszor ért elemi csapás: a tűzvész sokszor emésztette fel a többiekkel együtt a szegény csizmadiamesterek verejtékes munkával keresett kis vagyonkáját is. A korábbi tűzesetek, így az 1564-iki, melynek alkalmával a híres „szent András“ templom porig égett, az 1580-iki, az 1640-iki kettős, mely csapásért Rákóczi György Debreczent nagy ajándékkal „vigasztalja“, az 1651-iki stb. a csizmadiákat csak mint egyéneket érték házuk, vagyonuk többszöri elpusztulásával. A későbbiek, így az 1802-iki nagy vész már a

¹⁾ A debreczeni magyar kir. tudományegyetem közgazdasági seminariumában készült dolgozat, melynek adatai az 1913–14. évekre vonatkoznak.

²⁾ I. Rudolf 1593. márcz. 2.-iki prágai kegylevele.

³⁾ Megjegyzendő, hogy már az 1598.-iki kiváltságlevél megkülönbözteti a sutoroktól — suszter — a cothurnáriusokat — csizmadiákat.

czéhnek, mint collectiv testületnek házát (a mai Simonffy-u. 1.) pusztították el.

A történelmi csapásokból is kivette a részét a csizmadiaczéh. Minden egyes törökjáráskor, mint a híres 1660-iki Szejdijáráskor, a pasának s a seregnek vitt adományok között ott volt a rendesen nagy számú debreczeni csizma is, mely az egész Alföldön nagy hirnek örvendett. A Caraffa 1785—86-iki executiójakor a csizmadia czéhtársulat ládájában levő pénzek és ezüst poharak is igénybe vétettek a sarcz pótlására.

A mint a városnak sok időbe került, hogy a sorsnak ily nagy csapásait kiheverje, úgy a csizmadiaczéhnek is nagy fáradságba, önmegtagadó munkába, kitartásba, megpróbáltatásba került, míg a sok szerencsétlenség után a mai állapotig emelkedhetett. Ma ugyan már nem mint czéh, bir a debreczeni csizmadiák az országban páratlanul álló intézménnyel s oly nagy vagyonnal, melyhez hasonlóval az országban a kolozsvárit kivéve, egyetlen csizmadiatársulat sem rendelkezik.

A mindennapi használatra szolgáló csizma készítése két részből áll: a felső és alsó rész, azaz a szár és talp készítéséből. A vett nyersbőrt szétterítve formák után osztják be s vágják ki, még pedig úgy, hogy a bőrnek minden része ki legyen használva s kevés legyen a hulladék. A kivágást complicálja az, hogy a csizmáknak többféle fajtája van. Így van hátul- és oldaltvarrott. Előbbinél a szár egy darab bőr; csak egy helyen, hátul kell összevarrni. Ezért hátulvarrott. Az oldaltvarrottnál két darabból áll a szár s a két oldalán varrják össze. Van azután féllábú és forgatócsizma. A forgatócsizma olyan az alakja, hogy bármelyik — akár jobb, akár bal — lábra viselhető a párnak akármelyik darabja, míg a féllábúnál meg van határozva, hogy melyik viselendő a jobb s melyik a bal lábon. Más a kiszabása az oldaltvarrottnak, mint a hátulvarrottnak, — más forma után készül a féllábas, mint a forgatócsizma.

A kivágott darabnak meg kell adni a maga hengerded s alul szinte derékszögbe törő, kihajló alakját. Ez a ványolás, mely úgy történik, hogy a bőrt fél napig vízbe áztatva, hogy kellő puhaságú legyen, ványoló gépbe szoritják. A hátulvarrottat nehezebb ványolni, mint az oldalvarrottat, mert azt jobban kell hengeríteni, mint ennek két darabját. Van olyan mester, a ki csak ványol másoknak (egy pár hátulvarrottat 40 fillérért, oldalvarrottat 20 fillérért). A kíványolt bőrt megfelelő deszka formára húzzák, hogy azon megszáradva, megtartsa alakját. Ezután lehet véglegesen kiszabni a bőrt gyakorlott szemmértékkel a béléssel együtt, a bélést felragasztani, legépelni, a szárat összevarrni. Ennél szintén különbség van a hátul és az oldalvarrott között. Az előbbit egyszer, az

utóbbi kétszer kell összevarrni, Majd le kell ragasztani, azaz enyvvel itatott zsákvászonnal vagy pappendeklivel bélelni, hogy kemény legyen s végül sámfára húzva kiszáritani.

Az alsórész készítésénél legelőször a kemény kérget kell a fejbőr sarokrészéhez felvarrni (fejbőr a csizmának a lábfejre eső része), majd óvatosan, mivel az adja meg a csizma állását, kaptára húzva a fejbőrt másik vékony talpbőrhöz (Brandsohle) felfoglalni, hozzá férczelni. Erre jön az úgynevezett talpráma, s a vékony falemez (harspont), melynek feladata az, hogy az átázott csizmát ne engedje az orrától a sarkáig összegömbülni. Végül következik a talp és sarok faszegekkel felferve. Utolsó munka a huzó felvarrása, a letakarítás, a talp lesimitása, az egésznek befestése, kifényesítése (levasalás) és a sámfázás.

A gépi technika alkalmazása, a mi 3 évtizeddel ezelőtt kezdődött, nagy munka és időmegtakarítással járt. Így a ványolás a gép feltalálása előtt fél napot is vett igénybe; ma fél óra alatt megvan. A varrógéppel pár perc alatt varrják meg azt, a mi ezelőtt félórába került.

A munkamegosztás a mester, segéd s tanonc között akképpen történik, hogy a legnagyobb tudást, gyakorlottságot, szakértelmet szükségelő munkát a mester végzi, a kevesebb felelősséggel járó a segéd, míg a tanonc csak a legapróbbikat. Így a bőr felosztása, ványolása a mester dolga. Akárhány legénnyel dolgozik is a mester, ez mindig az ő feladata. Bármily paradoxonnak lássék is, minél több segédje van egy mesternek, annál több a dolga is, mivel annál több legény kezére kell az anyagot előkészítenie. A szár többi munkája, (leragasztás, összevarrás, sámfázás, a kéreg, a brandsohle felvarrása, a harspont, talp, sarok felferése) a legény munkája. Az inas készíti kézhez a szerszámokat, a fonalat, főzi a csirizit; az ő dolga a letakarítás, a talp lesimitása, kifényesítés, s esetleg a kész csizma hazavitele.

A legénnyel és inással dolgozó mester műhelyében teljesen kifejlődött a harmadlagos, technikai munkamegosztás.

Tanoncot minden önálló mester tarthat, viszont tanonc csak az lehet, a ki a 13. évét betöltötte, s van három évi iskolai előképzettsége. Felvétele az iparhatóságnál történik a mester és a tanonc szülei vagy gyámja között írásbeli szerződéssel, a melyben megállapítják a tanonctartás idejét és ellátását. A tartási idő 4, vagy 4^{1/2} év, ha azonfelül a mester ruházza is, 5 év. Fizetést a tanonc nem kap. A felfogadott tanoncot a mester azonnal bejelenti az ipartestületnél, hol a tanonczokról állandó lajstromot vezetnek, feltüntetve a tanoncztartó mester és a tanonc nevét, a tanviszony kezdetét és megszűnését. A szerződés egyes meghatározott esetekben a szerződési idő letelie előtti is felbontható. A felbontás az ipartestületnél szintén bejelentendő.

A tanoncz a mester iránt engedelmességgel tartozik. A mester köteles tanonczát rendre szoktatni, kiképezni, főleg a szakmabeli ismeretekbe bevezetni. Ez fokozatosan történik. Kezdetben csak a legegyszerűbb ismereteket sajátíttatják el vele: fonalat készít, tisztítja a szerszámokat s a kész csizmákat, sarkot ver, talpal. Azután rossz bőrdarabokon a különféle varrásokat gyakoroltatják be vele, míg az összes varrásba bele nem jön. Ekkor már foltokat varr, férczel, majd a szárat varrja össze. Így fokozatosan ismeri meg az összes munkákat.

A tanoncz csupán szakmabeli dolgok elvégzésére kötelezhető, de akkor is csak oly munkára, mely testi erejének megfelel. Így 14 éveig maximum napi 10, azonfelül maximum napi 12 óra hosszát. Éjjeli munkára egyáltalán nem alkalmazható. Az ipartörvény (1884. évi XVII. t.-cz.) szigorúan hangsúlyozza, hogy a tanoncz cselédszolgálatra nem kötelezhető (63. §.). Mégis a tanoncz a mai nap is seper, takarít, vizet hord, fát vág, egyszóval végzi a ház körüli „cseléd“-munkákat. Sőt még szinte az erejét is meghaladó munkák végzésére is szoritják. Csak nézzük meg keddi napon, hogy visz az a 13—15 éves gyerek a vállán egy rúdon vagy 15—20 pár csizmát, a mi — tekintve, hogy egy pár csizma átlag 2 kiló, — 30—40 kiló súlynak felel meg.

A míg a tanoncz fel nem szabadul, tanoncziskolába köteles járni; az évi tandíj 4 korona. Ezt az összeget a szerződés szerint vagy a szülő, vagy a mester fizeti. Az évi szorgalomidő 10 hónap, mely alatt a tanítás folytonos. Hetenként két munkanapon 4 óra az általános ismeretek tárgyaira, ezenkívül vasárnaponként 3 óra rajz és még egy óra vallás tanítására van kiszabva. A mester a tanonczot iskolába járásra szorítani köteles. Minden tanév végén vizsga van. Jó előmenetelű tanonczok megjutalmaztatnak.

Az iskolában az első éveket általános ismeretek — írás-olvasás, földrajz, történelem stb. — felületes elsajátításával töltik. Szaktárgyakat csak az utolsó évben hallgatnak. Ez is főleg a szakrajzokra szoritkozik. Ezért már régen felmerült az az eszme, hogy ezen igen kevés haszonnal járó általános elemi oktatás helyett kizárólag az ipari szakmának megfelelő tudnivalókkal ismertessenek meg. S történjen ez heti pár órán át, többet ér, mint a mai 6—8 órát kitevő iskolázás, melynél a munkában kifáradt, álmos tanonczra kevés elméleti tudás ragad.

A tanidő leteltével a tanoncz felszabadul. A tanidő lejártát bejelentik az ipartestületnek, a mely egy szakember által megvizsgáltatja a tanoncz szakismeretét s ha ez kellőnek bizonyult, kiállítja a szabadulási bizonyítványt. Ebben igazolják az iskolai bizonyítvány adatait s az iparban tanusított haladását. A bizonyítvány ünnepélyes átadásával a tanoncz segéddé lesz.

A tanoncz fizetést nem kap. Rendesen a mester fizeti érte a betegsegélyző egyleti tagsági díjat, (mely egyletbe minden ipar minden segéd-személyzetének be kell lépnie) a mi heente 44 fillér.

A csizmadia-tanonczok száma fogyó félben van. Általános is miatta a panasz. Debreczenben összesen 100–140 inas van; ez a szám 478 bejegyzett mester között osztandó meg, tehát minden 4–5 mesterre jut csak egy tanoncz. Valójában a mestereknek csupán 19°/_o-a dolgozik tanonczczal. Minimum 50°/_o-nyi tanonczszaporulat lenne szükséges. A tanonczhiánynak oka a csizmadiaiparral szemben tanusított tartózkodásban rejlik. A szülők megnyugtatóra szolgálna a felépítendő iparosházban tervezett tanonczotthon, hol a tanonczok teljes ellátást nyernének.

A tanoncz-közvetítés megvalósításával az ipartestület foglalkozik.

Segédet minden önálló mester tarthat; segéd természetesen csakis szabadulási bizonyítvánnyal bíró egyén lehet. A mester és segéde közötti viszony szabad egyezkedés tárgya. A szerződés rendesen egy heti próba-idő után lesz kötelező erejűvé. Az előbbi munkaszerződés megszűnésének bizonyítása nélkül a segéd fel nem fogadható. Minden segédnek kell lenni munkakönyvének, a mit az iparhatóság ad ki. Munkába lépéskor a mester a könyvet átveszi s a segéd alkalmazását az iparhatóságnak bejelenteni tartozik.

A szerződés felbontásának ideje 15 nap. De a segéd addig nem léphet ki, míg a vállalt munkát el nem végzi. Kilépéskor a mester kitölti a könyv rovatait, a könyvet visszaadja s a segéd kívánalmára elbocsátási bizonyítványt ad. A kilépést a mester tartozik az ipartestületnek bejelenteni. Ez a segédekről lajstromot vezet, rajta a segéd nevével, a munkakönyv számával, a segédet alkalmazó mester nevével, a szerződés keletkezésének s megszűnésének idejével.

A mester segédétől csak az iparhoz tartozó munkát kívánhat, sőt ennek is csak bizonyos stádiumát. Jeleztük már, hogy a segéd feladata a szár leragasztása, összevarrása, sámfázása, a kéreg, brandsohle felvarrása, a harspont, talp sarok felverése. Ezt a munkát mindenütt darab számra fizetik, egy pár csizmaért a szerződések szerint 3–4 koronát. Egyes segéd 5–6 párt tud hetenként elkészíteni. Így heti keresete 15–18–20 korona, a mi más iparral összehasonlítva, igen csekély kereset. Ez is egyik oka annak, hogy a csizmadiasegédék száma, épp úgy mint a tanonczoké, csökken. A segéd követelheti, hogy a mester állandóan adjon neki munkát, hogy ne maradjon kereset nélkül. Munkahiány a szerződés felbontására jogosítja.

A segéd a maga 15–18–20 korona keresetével kénytelen gondoskodni ételmezéséről és ruházatáról. A mester csak lakást ad neki, (néha

még azt sem) kosztot ellenben nem. A segéd, azután magán családnál vagy kifőzdében kosztol, felemésztve fizetésének nagy részét. Szükséges lenne, hogy a felépitendő iparos-házban segéd-otthont rendezzenek be, hol a segéd keresetének megfelelő méltányos áron nyerne lakást és ellátást. A fizetésén kívül fizeti a mester a segéd betegsegélyző díjának felét, hetenként a kereset szerint 50—58 fillért, s az ipartestületi segédsegélypénztárba a segéd járulékának $\frac{1}{3}$ részét.

A csizmadiasegédnek külön szakszervezete 15 éve oszlott fel. Jelenleg a czipészekkel alkotnak egy „Czipész és csizmadia szakegylet“-et. Ennek célja a testületi összetartás erősítése, társadalmi téren a művelődés, a segélyezés és munkaközvetítés. Tagsági díj hetenként 40 fillér. Ennek azonban nem tagja minden segéd. E szakszervezet a többi szakszervezetekkel együtt tagja a margitfüredi „Munkásotthon“-nak, így teljesen socialistikus vezetés alatt áll.

Az ipartestületen belül a segédeknek segélypénztárak van, mely betegeket, (kivéve a sztrájkoló betegeket) segélyez. A segély le nem foglalható; a maximális heti járulék a segéd keresetének 3⁰/₀-a, a mi nek $\frac{1}{3}$ -át a mester fizeti. A vagyonkezelésbe a mesterek is befolynak.

A mesterek és segédek közti surlódások kiegyenlítésére az ipartestület kebelében békéltető bizottság áll fenn a mesterekből és segédekből egyenlő számban választva. Határozatát az iparhatóság hajtja végre.

A segédek száma erősen csökken. jelenleg 120—130 segéd van. Ez a szám is 50—60 mester között oszlik meg. Tehát a mestereknek csupán 12·5⁰/₀-a dolgozik segéddel. Több segéddel (4—8) csupán 5—6 mester dolgozik. Óriási többségben van így a segéd nélkül dolgozó mesterek száma (87·5⁰/₀), bár a segéd tartáshoz szükséges befektetés (a szerszámok beszerzésének ára) nem rúg feljebb 30—40 koronánál. A segédek csekély számának oka a csekély kereset. Az egészséget rontó nehéz munka mellett is oly csekély a jövedelmük, hogy más iparág segédeinek keresete alig van egyenértékben vele. A munkaközvetítést részben a szervezet végzi, de az ipartestület is foglalkozik a segédközvetítéssel.

A segéd tartás összefügg a sasonnal. A csizmadiák ugyanis a kereset szempontjából, — eltekintve a majdnem minden ipart fellendítő nagy ünnepektől — két évadot különböztetnek meg. A sason, mely szeptembertől januárig terjed, s a holt évadot februártól őszig. Egy pár csizma sasonban 2—3 koronával drágább, mint ugyanazon anyagú, s kiállítású a holt évadban. Ennek oka, hogy a gazdáikodók és tanyai lakosok csizma-szükségletüket mind ősszel fedezik, a mikor terményeik eladása végett jönnek be a városba. A holt évadban így a magán kereslet igen csekély, míg a kínálat állandó. Ez azután lenyomja az ára-

kat. Holt saisonban a csizmák alacsony ára miatt nem fizeti ki magát a segéd tartás. Mégis minden mester megtartja a segédét akkor is, nehogy a saisonban, mikor a munka megszorodik, s az árak emelkedése miatt jövedelmezőbb a mesterség, segéd nélkül kelljen maradnia. Mert segédet mindig nehéz kapni, de főleg nehéz a saisonban.

Egészen természetes, hogy egy segéd sem akar egész életében segéd maradni. Ha egy kis tőkét összegyűjtött, mind önállósulni akar. Ebbeli célját tartozik bejelenteni az ipartestületnek, hol tanonciskolai, felszabadulási bizonyítványának és munkakönyvének bemutatására iparigazolványt kap. Ennek díja minden apró kiadással együtt 26 korona. Ugyanekkor 20 korona beiratási díj lefizetésével tartozik az ipartestületbe is beiratkozni. Az önállósuláshoz szükséges a műhely felszerelése, szerszámok, gépek és egy kevés nyersanyag is. Mindezeket a következő táblázat tünteti fel koronákban:

	Korona
Iparengedély	26
Ipartestületi beiratási díj	20
Ványológép 100 kor. 10 havi részletfizetésre; első részlet	10
Varrógép (220 kor.) 10 havi részletfizetésre; első részlet	22
Bankli (dolgozó asztal) székkal	10
Szabó-deszka	10
Zuschneid (bőrvágó)	10
Talpszélsimitó vasak	20
Ráspoly, kalapács, ár, harapófogó s egyéb apró szerszám	30
10 pár kapta á 1·20 kor.	12
6 pár sámfa á 5 kor.	30
Nyersanyag 5 pár csizmához	50
Összesen	250

Tehát, hogy egy segéd önállósulhasson, iparengedélyre, beirási díjra, s felszerelésekre összesen 250 koronára van szüksége. Nyersanyagot az önállósuló segéd nem kap hitelbe. Még régi mestereknek is csak hétről-hétre való fizetés esetén hitelez a kereskedő. A timár-piaczon pedig kizárólag készpénzre vásárolhat.

Az ipartestület 1914. évi jelentése szerint Debreczenben 478 önálló mester van. Átlag minden 200 lakosra jut egy. Óriási ez az arányszám! Másutt, pl. Hajdúnánáson csak minden 410 lakosra jut egy csizmadia. Már ebből az összehasonlításból is következtethető, hogy Debreczenben a csizmadia helyzeté már a nagy concurrentia miatt sem kedvező.

A túlszaporodás oka a következő. A debreczeni csizma régi időtől kezdve híres volt. Régebben is, de még manapság is a kínálatnak mintegy 60–70°/o-át nem magánosok veszik meg, hanem kereskedők. Ezekkel az egész Alföldet behálózó, nagy nyereségre dolgozó üzletet létesí-

tettek. A tömegcsizmára dolgozó, nyereszkeskedő kereskedelem nagyobb számú mestert tud eltartani, mint a vásárlók.

A mai bejegyzett 478 mesteri, kiknek egyébként 75⁰/₀-a országgyűlési képviselő választó, gazdasági helyzetük szerint két csoportra osztjuk. Olyanokra, kiknek van egy bizonyos forgó tőkéjük, ezek a jobb módúak s a szegényebbekre, a kik forgó tőkével nem rendelkeznek. A tőke nagy befolyással van az áralakulásra s a mester gazdasági helyzetére. Ha egy szegényebb csizmadia a szokásos keddi piaczi napon elad 60—70 korona árú csizmát, a kapott pénz nagy részén bevásárlásokat tesz. Nyers anyagot vesz, hogy a héten dolgozni tudjon s hogy a jövő kedden ismét ki tudja állítani eladásra a maga 4—5—6 pár csizmáját. Ezeket neki okvetlenül el kell adnia, mert ha nem adja el, nem tud a héten miből élni, de nyers anyagot sem tud venni, nem tud a héten dolgozni s így megszűnik keresete. S ha a csizmát nem veszik a rendes áron, ha párján a rendes 4—5 korona helyett csak 2—3 koronát nyer is, mégis el kell adnia. A jómódú csizmadia ellenben, a kinek megvan a maga forgó tőkéje, nem adja rendes áron alul a portékáját. mert nem kénytelen vele.

Debreczenben a szegényebb csizmadiák vannak többségben. A 80⁰/₀-nyi szegényebb elem magatartása az áralakulásra is kihatással van. A csizmák oly nagy százaléka kél el a rendesnél jóval alacsonyabb áron, hogy ez a piacra hozott összes csizmák árát lenyomja. A melyik csizma másutt, a közel vidéken is 17—18 korona, ugyanannak itt 15—16 korona az ára. Ezt kizárólag a helybeli kedvezőtlen körülmények alakítják ki így.

A debreczeni csizmadiaipar specialis sajátása, hogy a csizmadiáktól a csizmák legnagyobb részét nem a magánosok, de a kereskedők vásárolják meg. Ez a tény pedig úgy az ár kialakulására, mint a mesterek helyzetére is kihat. Nagy számmal vannak olyan üzletemberek, kik a debreczeni szinben a csizmákat nagy mennyiségben s így alacsonyabb áron veszik s a vidéken, a hol a csizmáknak úgy is magasabb az ára, nyereséggel eladják. Ezek a kereskedők jól ismerik a szegényebb csizmadiák nyomorúságos helyzetét. Tudják, hogy azok hétről-hétre élnek és így a piacra hozott árút bármi áron is eladni kénytelenek. Ezt a körülményt alaposan kihasználják. Ha a csizmadiáknak nem kél el a portékájuk, ők leveré áron veszik meg. Ha egy csizmát a magános 15 koronáért vásárol, a kereskedő ugyanahhoz 12—13 koronáért jut.

Vannak azután szolidabb üzérek is, a kik egyes mestereknél időnkint nagyobb mennyiségű csizmát rendelnek meg átlagos áron. Így a mestert sem nyúzzák meg annyira s maguk is tisztességes nyereséghez jutnak.

Az egyes csizmadiákra általában káros a hatása a csizmával való üzérkedésnek. Azonban mégis ez teszi nagygyá a forgalmat s teszi a debreczeni csizmát híressé az egész Alföldön.

Az áralakulásra és a mesterek gazdasági helyzetére nagy a befolyása a szezonnak is. A magánosok, gazdálkodók, tanyaiak mind ősszel szerzik be a maguk és cselédek számára szükséges évi csizmakészletet. Oly nagy ilyenkor a kereslet, hogy néha még csekélynek bizonyul a kínálat is. A nagy kereslet emeli a csizmák árát is, a mi holt szezomban 13—14—15, az most 16—17 korona. A szezont teszi némileg elviselhetővé a helyzetet. Ekkor takarítanak meg a szegények némi kis összeget a rossz időre, a jobb módúak ekkor jutnak némi nyereséghez. Különösen akkor jó a szezont, ha nedves az esztendő.

A debreczeni csizmadia megrendelésre — váltómunkát — csak nagyon keveset dolgozik, legfeljebb a rokonoknak, ismerősöknek. A kereset túlnyomólag a szinben való eladás útján folyik be.

A vásárok jelentősége is nagy mértékben csökkent. Míg azelőtt a vidékiek mindig itt fedezték csizmaszükségletüket, most inkább a szinbe mennek vásárolni, mert ott nincsenek időhöz kötve. Minden héten van elárusítás s ott nagyobb a választék is. A vásáron ugyanis csak 60—70 mester rakja ki portékáját. De ezeknek is alig van több keresetük a vásáron, mint a szinben egy rendes elárusító napon.

Jellemző a debreczeni csizmadiák gazdasági helyzetére, hogy a 478 bejegyzett mester 25⁰/₀-ának főfoglalkozása a javítás s nem új csizma készítés. Van olyan mester több is, kinek csak mellékfoglalkozása a csizmadia ipar. A főfoglalkozása szolgai állás vagy más ilyesmi.

Láttuk a csizmadiák gazdasági helyzetét befolyásoló körülményeket. Nézzük most a maximális és minimális kereseti lehetőséget s a tényleges átlagos keresetet. Ehhez szükséges tudnunk, hogy egy pár átlagos árú csizmán mennyi a tiszta nyereség, azaz mennyi az eladási ár s a hozzá való nyers anyag közti differentia? Átlagos árnak a mai (1914. év I. fele) viszonyok szerint 14 koronát vehetünk. Ezzel szemben a csizmához való összes nyers anyag árát koronákban s fillérekben a következő táblázat mutatja :

	Korona
Egy pár tinóbőr szára 70—80 kor., belőle 10—12 pár; egyre	6·60
Talp kilója 3·40—3·60 kor., ebből 2—3 pár; egyre	1·40
Brandsohl 2—3 kor. kilója; egyre	—·20
Harspont 1—1·20 kor. egy köteg (60 drb.), egyre	—·04
Szattyán (bélésre) egy csomag 12—15 kor., (10 drb.), egyre	—·70
Csiriz (20 fillér), szög (kijója 80 fillér) fonál, húzó	—·56
Összesen	9·50

Igy egy pár csizmán a tiszta nyereség átlag 4·50 korona. Ez azután a felhozott körülmények szerint hullámzik. Igy a szezonban magasabb a csizmák ára, a nyereség tehát 5–6–7 korona, míg holt évadban lemegy 2–3 koronára. Holt évadban minimális a keresete a szegény mesternek, a ki kereskedőnek kénytelen portékáját eladni.

Hetenként egy mester, a kinek nincs segéde, átlag 5 párat készít. Igy, ha egy pár csizmán átlag 4·50 koronát nyer, heti tiszta nyeresége 22 K 50 fillér, havonként pedig 90 korona.

Az egy segéddel dolgozó mester maga hetenkint csak 4 párat készít, mert a segéd keze alá is dolgozik. Igy hetenkint az ő saját munkája 20 korona nyereséget hoz, mert a segéddel dolgozó mester átlagos keresete 5 koronára tehető. A segéd készít 5 párt. Egyen a nyereség 2 korona, (mert az 5 korona nyereségből 3 a segéd díja), így az ilyen mester heti keresete 30 korona, havi keresete pedig 120 korona. Ez alapon tovább számítva, a két segéddel dolgozó mester havi keresete 140 korona, a három segédet tartó mesteré 160, a négy segéddel dolgozóé 180, öttel 200, hattal 240, héttel 280, nyolccsal 320 korona. A csizmadia mester évi keresete ezek után segéd nélkül 1.080 korona, egy segéddel 1.440 korona (igy egy segéden az évi haszon 360 korona), két segéddel 1680, hárommal 1.820, négygyel 2.160, öttel 2.400, hattal 2.880, héttel 3.360 és nyolccsal 3.840 korona.

Mivel a segéd nélkül dolgozók oly nagy többségben vannak, hogy az összesnek 80⁰/₀-át teszik, elmondhatjuk, hogy a debreczeni csizmadia átlagos keresete havonta 90 K, egy év alatt 1.080 korona.

Egy nős és három gyermekű családapának megélhetésére és családja ellátására szükségeseket a következő havi költségvetés mutatja:

	Korona
Házbér évi 132 kor. havi	11.—
Adó havonta, segéd nélkül felvéve	1'50
Fűtés, világítás (heti 5 kor)	20.—
Kenyér otthon készítve (kilója 26 fillér) napi 1½ kiló	12.—
Tej, napi 1 liter	7'50
Dohány (napi egy pakli hetes)	5.—
Krumpli (literje 8 fillér), zöldség (kötege 6 fillér)	3.—
Főzelékre való — bab, lencse, borsó (kg. 30 fillér)	2'40
Zsir (à 1'60 K)	4'80
Hús (à 1'40 K). szalonna (2'20)	8'80
Tésztára való liszt, tojás	2'40
Mosó szappan, fűszer, só	2'60
Apró kiadás	2.—
Ruhára, gyógyszerre, orvosra, szórakozásra	7.—
Összesen	90.—

A havi keresményből ruhára, gyógyszerre, orvosra, szórakozásra, utazásra 7 korona átlag marad. Úgy szokták beosztani, hogy az egész családnak szükséges ruhaneműt a saisonban szerzik be, mikor ez átlagosnál nagyobb a bevételük.

Néha mellékkeresetet nyújt a mester feleségének munkája, ha az asszony mosni, vasalni, vagy takarítani jár, vagy varrást vállal. De ha gyermekek vannak, az asszony nem ér rá erre; a háztartással s a gyerekekkel kell törődnie.

Önmegtagadóan, igénytelenül kell tehát élniök, hogy csekély havi keresetük úgy, a hogy elégséges legyen.

A csizmadiák szervezete az összes mestereket felölelő ipartestületen kívül a „Debreczeni Csizmadia Ipartársulat“. Keletkezése a czéheket megszüntető ipartörvény életbeléptének idejére nyulik vissza. Ugyanis ha a törvény életbelépte után 9 hó alatt az illető iparosok ipartársulatot alkotnak, a megszünt czéh vagyona e társulatra száll. E vagyon kezelésére az iparhatóság ügyel fel. Debreczenben is megalakult tehát az ipartársulat s tulajdonába vette a czéh készpénzét, 607 forint 89 krajczárt. Ez az összeg azóta tagsági díjakból megszaporodott s ma (1914) a társulat törzsvagyona 12.213 kor. 78 fill.

A társulat célja a tagok üzleti érdekeinek előmozdítása, az ipar fejlesztése, a munkaszerzés és elhelyezés rendszeresítése, a társulati tagok társadalmi állásának megóvása, elszegényedett tagok segítése, e célra szervezett alaptőke, temetkezési alap és intézmény által.

Tagjai lehetnek mindazok, kik a csizmadia mesterséget Debreczenben az ipartörvény értelmében önállóan gyakorolják. A tagoknak jogukban van a tisztviselők választásánál szavazni, a munkás- és munkaszerzésben a társulat közbenjárását kikérni, a munkaviszonyból keletkező surlódások és peres kérdések eseteiben jogaik és érdekeik érvényesítése végett a társulat támogatására számítani. Kötelességük belépéskor egyszersmindenkorra 40 kor. belépési díjat fizetni. Ezt az összeget a társulat a tag elhalálozásakor utódjainak a temetési költségek fezedésére egészben visszatéríti. A társulat tehát a belépési díjnak csak időközi használati jogát élvezi. Tagsági díj évnegyedenként 50 fillér.

A társulati ügyek szervei: a tisztviselők, a választmány, a közgyűlés s a békéltető bizottság. A tisztviselőket (elnök, alelnök, pénztárnok, jegyző) a közgyűlésen a tagok titkos szavazás útján egy évre választják. Az elnök hívja össze a gyűléseket, akadályoztatása esetén jogait az alelnök gyakorolja. A jegyző vezeti a jegyzőkönyvet s a tagokról névsort vezet. A pénztárnok a társulati pénz kezelője.

A választmány a tisztviselőkön kívül 12 tagból áll, kiket a tagok közül 1—1 évre a közgyűlésen választanak. Ellenőrzi a tisztviselőket, a

pénztár állásáról bármikor tudomást szerezhet s a pénztáros évnegyedenkénti jelentését megvizsgálja.

A társulati tagok évenként egyszer közgyűlést tartanak. Hatáskörébe tartozik a tisztviselők, választmányi és békéltető bizottsági tagok választása, a jelentések megvizsgálása, a tisztviselők felmentése vagy letétele, az alapszabályok módosítása s a társulatot érdeklő mindezenféle ügy intézése.

Ugy a közgyűlés, mint a választmány intézkedései jegyzőkönyvbe foglalandók.

A békéltető bizottságnak ugyanaz lenne a célja, mint az ipartestületi békéltető bizottságnak, de jelentősége igen csekély s a mesterek és legények közti surlódások elintézésére nem a társulati, de az ipartestületi békéltető bizottsághoz fordulnak.

A társulati törzsvagyonnak (12.213 kor. 78 fill.) csupán kamatai használhatók fel a költségek fedezésére. Az évi jövedelem a tiszti és eljáró személyek fizetésére, irodai költségekre, segélyekre (egynek-egynek legfeljebb 10 kor.) s iparos szakoktatásra s az iparos tanoncziskola segélyezésére fordítatik.

Az ipartársulat feloszolhatik vagy más társulatba beolvadhat a közgyűlés határozata folytán. Természetesen a minister is feloszolhatja, ha az alapszabályokban meghatározott céltól eltér.

A társulat kebelében 1889. óta temetkezési egyesület is van szervezve. Ennek célja a tag elhalálzásakor hozzátartozóinak segélyezése. Minden tag belépéskor 1 kor.-t fizet, ezenfelül minden tag elhalálzásakor 20 fillért. Tag nem csupán mester, de családjának más tagja (pl. felesége) is lehet. Jelenleg 700 tagja van. Segélyt a tag elhalálzásakor a halottak után általa befizetett 20 fillérek szerint adnak. 10—100 befizetésig 80 kor., ennél feljebb 100 kor. Legmagasabb segély 140 kor.

A csizmadia ipartársulathoz hasonló egyesület majd minden városban s majd minden iparban van. Teljesen spetialis intézmény azonban a debreczeni „Csizmadia Árúcsarnok Szövetkezet“. Keletkezése szintén a régi ipartörvény fentebb jelzett intézkedésére vezethető vissza. A czéhnek ekkor már igatlanai is voltak. 1862-ben vette meg a czéh 10.000 forintért a mai Csapó-u. 17. sz. alatti telket s a rajta levő házat, a hozzá tartozó 21 katastralis hold házutáni földjével. A feloszlott czéh tagjai nem akartak az iparhatóságnak beleszólását engedni a vagyonkezelésbe, mint a hogy az ipartársulat mai vagyonának kezelésére az iparhatóságnak beleszólási joga van. A teljes önállóságot az akkori viszonyok közt csak úgy érhatték el, hogy kereskedelmi társasággá alakultak s ezzel kiszabadultak az ipartörvény gyámsága alól. Azonban ez a kereskedelmi társaság az ipartársulat kebelébe nem volt beilleszthető, ezért vették fel

az 1875. évi XXXVII. t.-cz. (a kereskedelmi törvény) által elfogadott szövetkezeti formát s az országban az elsők között lettek szövetkezetté. Így jegyeztettek be a debreczeni kír. törvényszék cégjegyzékébe (I. kötet 4. lapján ^{2/3} sorszám alatt) s a tulajdonjog bekebelezetett az ingatlanokra. A »Csizmadia Árúcsarnok Szövetkezet« 50 évre alakult, de előbb is feloszolhatik, valamint szabadságában áll újra alakulni.

Célja nem a nyereszkesedés, hanem az iparüzlet előmozdítása. Ennek elérhetése végett a szövetkezet külön árúcsarnokot állított és tart fenn, mely úgy a kézimunkára hivatott szövetkezeti tagoknak, mint a heti vásárokon az árúcsarnokban megjelent közönség igényeinek megfelelő hely.

Vagyona áll a Csapó-utca 17. szám alatti 931 □-öl belterületből (bejegyezve az 579. sz. telekjegyzőkönyvbe A. 1. 323-ik sorszám alatt) az ezen levő épületekből, melyeket a szövetkezet 1892-ben épített a Debreczeni Első Takarékpénztártól felvevő 55.000 frt. törlesztéses kölcsönből, mely összeg 37 és fél év alatt évente 7.175 kor.-ás részletekben törlesztendő, továbbá a legújabb kataszteri felmérés szerint, 21 hold és 216 □-öl külső szántóföldből s 17 hold 1239 öl újosztású szántóföldből.

A szövetkezet 500 darab üzletrészt, mint közönségesen mondják, részvényjegyet bocsátott ki, melynél több ki nem bocsátható. Egynek eredeti értéke 300 kor. volt; ma 800 kor.-án áll. S minden csizmadia az üzletrész megváltásával válik a szövetkezet tagjává. Az üzletrészt, melynek összege a tag halálakor visszafizettetik, csak a szövetkezetnél lehet beváltani. Idegen semmi körülmények között nem szerezheti meg. El nem zálogosítható, le nem foglalható. A belépő tag az üzletrész megváltásán kívül 20 kor.-t tartozik „szolgáló mester váltságdíj“ címén egyszersmindenkorra lefizetni.

A szövetkezeti tagok minden külön díj fizetése nélkül árulhatnak a színben. De gyárban vagy más különálló szövetkezetben készült munka senki által nem árulható. A kinek nincs üzletrésze, az csak évi 40 kor. lefizetése fejében árulhat a színben, ennek udvarán pedig évi 10 kor. díjért. A tagok számarányához képest foglalnak helyet (7—8 egy sátorban) a keddi heti vásárok alkalmával. Minden sátorhelyen áruló minden árulásra egy helylyel tovább megy, mivel egyik sátor fekvése kedvezőbb, mint a másik. Így egy éven át mind a 46 sátorhelyet végig járja. Az áruló tag a részére eső helyet csak maga használhatja, ott csak maga neje vagy családja árulhat. De csakis egy helyen, mivel minden tagnak csak egy üzletrésze lehet.

A közgyűlés választja a tisztviselőket, a szolgáló személyeket, választmányi tagokat s a felügyelő bizottságot, titkos szavazat útján. A tiszt-

viselők s a választmány munkálkodásukról tartoznak a közgyűlésnek beszámolni.

Tisztviselők az elnök, (ki pénztárnokis) alelnök, jegyző, kiket a közgyűlés 3 évre választ. A felügyelő bizottság 3 tagját is ez választja egy évre. E bizottság ellenőrzi a szövetkezet ügyvezetését minden ágaiban s erről a közgyűlésnek jelentést tesz. A 12 tagú választmány ellenőrzi a pénztár állását, a számadásokat s adott esetekben felfüggeszti a tisztviselőket. Tagjait a közgyűlés 3 évre választja.

A szövetkezet a részjegyek után csak az 1913. és 1914. években adott még osztalékot (10 kor.). A tiszta jövedelmet eddig a tartalék-alapokhoz csatolták.

A szövetkezet a kereskedelmi törvény 199. §. szerint minden évről tartozik mérleget készíteni. Az 1913. évi mérleg szerint a vagyon 553.418 kor., az évi forgalom 14.046.24 kor. Ugyanakkor a szövetkezet tagjainak száma 351 volt ugyanannyi részjeggyel, mert minden tagnak csak egy üzletrésze lehet.

A szövetkezet két esetben szűnhetik meg. Először, ha a heti vásárt a város központjától annyira eltennék, hogy a vásárló közönség a csizmadia árúcsarnokot felkeresni nem tudná; másodsor, ha a tagok száma annyira leolvad, hogy a fekvő vagyon fenntartása lehetetlen.

1903-ban megalakult a „Debreczeni csizmatermelő- és árúcsarnok-szövetkezet“. Ezt az állam 5.000 korona évi segélylyel és 30.000 korona kamatmentes kölcsönrel támogatta. E szövetkezet célja az volt, hogy a kereskedők üzérkedését lehetetlenné tegye, az üzérkedő kereskedőket a csizmakereskedelemből kizárja, és hogy a nagyobb tőke segélyével maguk a csizmadiák adhassák el első kézből a fogyasztóknak az árúkat széjjelküldve még vidékre is. A szövetkezet teljes czíme: „Az országos központi hitelszövetkezet kebeléből alakult s a debreczeni fiók-hitelszövetkezet által fentartott debreczeni csizmatermelő- és árúcsarnok-szövetkezet“ volt. Tagja lehetett minden helybeli csizmadia, ha a debreczeni hitelszövetkezetnek is tagja lett, azaz megvette ennek 50 koronás üzletrészt heti 40 fillér törlesztéssel. Egy tagnak bármennyi üzletrésze lehetett. A szövetkezet minden tagnak köteles volt munkát adni. Az üzemben, mely a Margit-fürdő melletti telepen volt elhelyezve s az állam által adott gépekkel felszerelve, legmesszebbmenő munkamegosztás volt kifejlődve. Egy mester csak ványolt, másik csak szabott, harmadik csak bélelt stb. Ezzel természetesen a csizmak gyors elkészítését érték el. A kész árúkat a hitelszövetkezet fiókjai árusították az egész országban.

Ez az árútermelő-szövetkezet szép intézménynyé válhatott volna. De a debreczeni csizmadiák nagyobb része nem pártolta. Csak 180 mester lett a szövetkezet tagjává. Ez a tartózkodás sem volt előnyére

az új intézménynek. A fogyasztó közönség pedig kitartott a megszokott régi intézménynél, a szinnél. Az árútermelő-szövetkezet megalakulásával a színre dolgozók helyzete fellendült, ugyanis megmaradt a kereslet, de a kínálat 30—40%-kal csökkent, mivel kimondták, hogy semmiféle gyárban vagy árútermelő-szövetkezetben készült csizmát nem lehet a színben árulni.

A szövetkezet készítette a csizmákat, de nem tudta kellőképp eladni. Erre az árat is emelték, a mi azonban a fogyasztást végkép megakasztotta. A szövetkezet 6 évi fennállás után megszűnt. Megbukatta az új intézménytől való tartózkodás, bár alapeszméje teljesen helyes és kivitele gyakorlatilag alkalmazható volt.

A csizmadiaipar fejlődésének nagy gátat vet még mindig a nevelés hiánya; társadalmilag ez szorítja háttérbe ezen iparág képviselőit. A csizmadia nincs úgy iskolázva, mint a hogy kellene. A nevelés tekintetében ezért sürgeti az ipartestület is az olyan iparosiskolák létesítését, a hova a IV. elemi osztály elvégzése után menne a gyermek, s a hol nem a mai tanonciskolák kezdetleges módján, de rendesen tanítanak az általános iparos ismereteket: a számtant, könyvvezetést, rajzolást.

Az ily ismeretekkel rendelkező inas már nagyobb kedvvel s ambícióval folytatná a mesterségét és segédkorában is felhasználna minden alkalmat, hogy magát képezze. Az így kiképzett mester a kisipar fenntartója lehetne s a társadalomban is mint művelt iparos nagyobb tekintélyre tehetne szert.

Szükség volna azután a segédek szakmabeli továbbképzésére is, a mi ma teljesen hiányzik. De még a mestereknek is jó lenne a továbbképzés az iparukba vágó újítások, találmányok megismerése. Ezt leg-helyesebben tanműhelyek létesítésével lehetne elérni.

A szakképzés mellett szükséges lenne csizmadiáink gazdasági helyzetének javítása. Ők maguk is megkísérlették már ezt. Az eszme helyes is volt, de helytelen volt a kivitel. Kihirdették a színben, hogy ezentúl 15 koronán alui nem adják a csizmát. Árkartell akartak csinálni, de nem sikerült. A kereskedők szépen megvárták, hogy a szegényebb mesteren rajta maradjon minden árúja. Ekkor aztán ők diktálták az árakat. A szegényebb csizmadiának el kellett adni a készletét, hogy megélhessen. Az árkartell így hát semmit sem ért. Nem is érhet, mert minden kartellalakításnál fontosabb lenne, hogy a szegény mester is tehessen szert forgótökére. Az „árúcsarnok-szövetkezet“ ezért készül eladni földjeit, hogy az így megszerzet összegből a szegényebb mesterembereknek hetenkénti törlesztéssel visszafizetendő kölcsönt folyósítson. Ha ez a művelet kész, akkor lehet árkartell csinálni, de addig teljesen hiába-
való az.

Minthogy a fenti adatok a háború előtti időkre vonatkoznak, szükségesnek tartjuk pár szóval érinteni azon átmeneti átalakító hatást, melyet a világháború gyakorolt a csizmadiák gazdasági helyzetére. Eltekintve attól, hogy a katonai szolgálatok következtében a mesterek és főleg a segédek száma erősen megfogyott, e hatás az áralakulásnál szembetűnő. Már a gépek ára is kétszeresre emelkedett, megnehezítve ez által a segéd önállósulását, a nyers anyag drágulása azonban szinte a geometriai progressio lépésében történt. Egy pár tinóbőr 240—260 kor., talp kilója 13—14 kor., harspont kilója 3 kor., szattyán kötege 70 - 80 kor. stb., úgy, hogy ma egy csizma bekerülési ára 41 - 42 korona. Minthogy az átlagos eladási ár 50 korona, egy páron a nyereség 8—9 korona, a mi a régivel szemben ugyan növekedés, de mégsem arányos az életfeltétel nehezülésével.

A háború főleg kezdetben nagyot lendített helyzetükön. Így eleinte a kormány ügynökei, bár még a nyersanyag drágulása nem következett be, minden válogatás nélkül 25 koronát fizettek a csizma párjáért. Ez volt az aranykor. Majd az iparkamara közbenjárására kaptak közvetlen szállításra rendelést a kormánytól s így 3.500 darabot szállítottak 30 koronájával, minden mester tehetsége szerint. A szállított csizmák 25°-a vissza lett utasítva.

Újabbán rendelést nem vállalhatnak, mivel rendes munkájukhoz sem kapnak elég megfelelő nyersanyagot, az állam pedig ennek adását nem vállalta.

Igy a háború kezdetben édeni állapota, a soha nem remélt nagy kereset megfordult, s csizmadiáink ma már mint a Messiást várják a mesterségük pangását megszüntető megváltó Békét.

Margócsy Géza.

Közlemények és ismertetések.

Vámközösség és vasuti tarifapolitika.

Havas Mór: *Vámközösség és vasuti tarifapolitika*. Budapest, 1916. — A Magyar Vámpolitikai Központ kiadványa. VIII. + 184. old.

Noha a közgazdasági életnek számos megnyilvánulása a tarifapolitika alapos tudása nélkül csak alig, vagy egyáltalán nem érthető meg, igen kevés azoknak az íróknak a száma, a kik a vasuti tarifapolitikában valóban szakemberek. A díjszabásokról ugyan rengeteg munka jeleni meg, egyfelől instructív, másfelől kritikai célzattal; de a legtöbbet a szükséges szakértelem hiánya jellemezte. Íróik vagy csak theoretice, vagy csak practice értettek tarifapolitikához s így e munkák értéke vajmi kevés. Havas Mór a MÁV.-nak hosszú évtizedeken át volt tisztviselője, ma számos iparvállalat és érdekképviselő díjszabásügyi tanácsadója, egyike azoknak a keveseknek, kik a díjszabásügy bonyolult útjain a legnagyobb otthonossággal, biztossággal járnak. Számos kitűnő munkája forog közkézen; a „Vámközösség és vasuti tarifapolitika“, melyet ismertetni óhajtunk, a Magyar Vámpolitikai Központ megbízásából készült, így e központhoz, ez érdekképviselőhöz tartozó vállalatok specialis kívánalmait tartja szem előtt, noha nem mindenben, mert mint az Előszóban olvashatjuk, „A füzet szerzője megbízatásának megfelelően, túlmént azokon a kereteken, a melyeket a Magyar Vámpolitikai Központ eléje szabott... nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy... különösen annak kritikai és javaslattevő fejtegetéseivel a Magyar Vámpolitikai Központ magát nem azonosíthatja...“

A mű négy részben tárgyalja a vasuti díjszabások kereskedelempolitikai jellegét, továbbá a német, osztrák és magyar vasutak díjszabásügyét és áruforgalmát, a magyar védvamos célzatú tarifapolitikát és végül a közös vámterület díjszabási előfeltételeit. Az első két rész ismertetését, a mely a tarifaképzés általános részével foglalkozik, mellőzhetőnek vélem, mert közismert dolgokat, mondhatni a díjszabásügyi elemi ismereteket tárgyalja, minden különösebb kritika nélkül. Sokkal figyelemreméltóbb az utolsó két fejezet.

A magyar gazdasági viszonyok szükségessé teszik, hogy a díjszabást erősen csökkenő — lépcsőzetes — egységtételek alapján állapítsák meg. Áruforgalmunk egyoldalú, mint minden agrár államé s ennek követ-

kezménye a lényegesen hosszabb átlaghossz, a melyet a szállításra kerülő árúk megtesznek. Nálunk ez 172 km., a porosz vasutakon 114, az osztrák államvasutaknál 126 km.; az Unióban 390. A nagy magyar átlag alapján azt állítja Havas, hogy a tarifát továbbra is lépcsőzetesen kell megállapítani, de nagy távolságokra az egységtételeknek alacsonyabbaknak kellene lenniök; ezzel megnövelnék a MÁV. transitoforgalmát és versenyképesebbé tenné a közeli országrészekbe szállító külföldi iparral szemben a hazai termelést. Viszont az így előálló jövedelemcsökkenést a kis- és középtávolságok tarifáinak lényeges emelésével akarná ellensúlyozni. A közlekedési vállalatok versenyével szemben a MÁV. védelmére új adót javasol, fuvarbélyeg vagy állomási illeték alakjában q-ként egy fillért.

Általában Havas a tarifapolitikát, de különösen a barèmek megállapítását és a differentialis tarifák meg a refractiák fentartását, illetőleg kiterjesztését az idegen versenynyel szemben a legnagyobb mértékben kívánatosnak tartja.

Megtámadja a Duna-aktát, a mely a német és osztrák hajózási vállalatok részére teljesen szabaddá teszi a magyar Dunát, míg a mi hajóstársaságaink külföldön erősen korlátozva vannak mozgási szabadságukban.

A mi már most az egyes termelési ágak *spetialis szükségletét* illeti, Havas szerint „a magyar tarifapolitikának *mezőgazdaságunk* szükségleteihez kell alkalmazkodnia, de ez nem jelenti egyszersmind azt, hogy a magyar mezőgazdaságnak nem kell lerónia teljes egészében a közlekedési vállalatok általa igénybe vett teljesítményeinek ellenértékét“.

A gabonaneműek és őrlemények súlya a kivitel 34⁰/_o át tette; ez a nagy arány adja magyarázatát, miért irányult a magyar tarifapolitika a gabona- és a lisztkivitel felé. A nemzetfentartó osztály existentialis érdeke kívánja, hogy ne legyen kiszolgáltatva a helyi vevőknek, hanem könnyen mozoghasson; különösen jogos az agrárköröknek az a kívánalma, hogy ne legyenek ráutalva az ország nyugati részében az osztrák malmok és vevők kényének. De nemcsak a termelők érdekeit kell szolgálni, hanem a fogyasztókét is; Magyarországon olcsóbbnak kell lennie a búzának és lisztnek, mint a szerződéses vámterület egyéb részein, a mit azzal érhetünk el, hogy tarifális intézkedésekkel lehetővé tesszük a gabona legnagyobb mozgékonyosságát és a feldolgozó iparok versenyképességét. Azonkívül elő kellene segíteni a gabonaneműek feldolgozott állapotban való kivitelét és ügyelni, nehogy a viziutak concurrentiája megsemmisítse a tarifapolitikát. A szomszédos államok tarifái élénken bizonyítják a helyes tarifaképzést. Románia nagy távolságokra olcsó díj-szabást állapít meg; Ausztria ellenben igen magasat (ezt fizeti a magyar

liszt) és malmait az ú. n. „malomrefractiák“-kal is segíti, különösen azokat, a melyek a magyar malmokkal versenyeznek.

További követelmény a reexpeditiós kedvezmény megadása nemcsak a közraktárakban tárolt gabonaneműek részére, hanem tekintettel a közraktárak csekély számára, minden magánraktárba tárolt gabonanemű részére is, a nélkül, hogy vizsgálják az árú azonosságát. Eddig gondosan ügyeltek arra, hogy a reexpediálandó árú azonos legyen; ennek a követelménynek azonban nagyon kevés az alapja, mert a vasút önköltsége nem változik, ha nem ugyanazt az árút szállítja tovább. A közraktárak fejlődését nagy, liberálisan kezelt reexpeditiós kedvezményekkel lehetne elősegíteni.

Ebben a fejezetben Havas érint egy olyan tárgykört is, a mely nem áll szoros összefüggésben témájával. Könyve 93. lapján a következőket mondja:

„E háború folyamán bebizonyítást nyert az is, hogy az államok jegybankjainak óriási aranykészlete, ép úgy mint a hatalmas hadihajók, ép akkor, mikor leginkább volna szükség rájuk, biztos helyre huzódnak vissza és e mellett az arany még óriásit vesztett vásárló erejéből is“.

„Megfontolás tárgyává kellene tehát azt az eszmét tenni, vajjon a tárházakban felhalmozandó elsőrendű szükségletű árucikkek nem szolgálhatnának-e ép úgy mint a jegybankok aranykészlete, a kibocsátott bankjegyek fedezetéül, mert tény, hogy a szükség napjaiban ezek az elsőrendű szükségletű árúk a forgalomban levő bankjegyek számára legalább is olyan biztos alapot szolgáltatnak, mint a hozzáférhetetlen helyen elzárt aranykészlet“.

Nem akarok bővebben kitérni e javaslat taglalására, de azt hiszem, mindenki előtt világos, a ki jegybankügy kérdéseiben csak kevéssé is tájékozott, hogy a Havastól javasolt „fedezeti rendszer“ tarthatatlan. A mi pedig az arany vásárló erejének csökkenését illeti, abban sincs igaza Havasnak: az arany „vásárló ereje“ nem változott, csak a devizák árfolyama. A *kertészet* érdekei megkivánják, hogy a gyorsárúként szállított, könnyen romlandó terményeket ne a gyorsárú-díjtétel, hanem a teherárú-díjtétel alapján számolják el.

Az *állattenyésztés* igen sokat szenvedett a háború alatt; a húsellátás nagy nehézségekbe fog ütközni és az árak valószínűleg a háború után még jó ideig magasak lesznek. Helyénvalónak tartja Havas, hogy az élőállatok és állati termékek tarifáit emeljék és csak a nagyobb városok és ipari központok élelmezésére rendelt küldemények részesüljenek kedvezményben.

Az *ipart* már Baross Gábor akarta tarifapolitikai intézkedésekkel előmozdítani és ministersége idején s utána valóban nagy fejlődés volt

észlelhető; tény, hogy tarifális intézkedései annyira meglepték Ausztriát, hogy egy pillanatra tanácstalanul állott, azután megindult a tiltakozások áradata, azonban minden különösebb eredmény nélkül.

A mi a magyar ipar mai tarifális szükségleteit illeti, azokat Havas a következőkben jelöli meg:

A *malomipar* tarifális elbánásánál figyelembe kell vennünk a közérdeket és a vele sokban ellentétes magánérdeket. Közérdek kívánja a gabonatermés jó értékesítését és az olcsó takarmányt. Németországi érdek a liszt- (és nem gabona-) export, végül számos érv szól a mellett, hogy lehetőleg mi dolgozzuk fel a Balkánállamok termelésének jó részét.

Ezeket az érdekeket úgy szolgálná a magyar tarifapolitika, ha egyenlő elbánásban részesítené az összes magyar malmokat, továbbá kivinné, hogy a monarchia határain belül a gabona és az őrlmények egyenlően díjaztassanak és kiküszöböltessék a törés esetén magasabb illeték. Figyelemmel kellene lenni, nehogy a folyamhajózás ellensúlyozza a vasuti tarifapolitikát.

A magy *czukoripart* a kartell és a tarifális kedvezmények fejlesztették nagygyá, sőt tették lehetővé a czukorgyárak egészségtelen elszaporodását. A cukoripar a vasutak pénzügye szempontjából is igen jelentős; Havas becslése szerint évi 25–30 millió bevételt juttat a MÁV.-nak; de a legkevesebb hasznot hajtja, sőt nem ritkán határozottan ráfizet a vasút. A czukor a vámvédelem folytán nem szorul még külön tarifális védelemre a külfölddel szemben; a belföldi fogyasztás emelésére pedig a tarifakedvezmény nem alkalmas akkor, a mikor a tarifa legfeljebb 1–2 fillérrel volna csökkenthető, míg a fogyasztási adó kg.-ként 38 fillér, a védvám 6 fillér. Ilyen megterhelés melleit a fogyasztás szempontjából nem jelentős az egyfilléres csökkentés; viszont ez a MÁV.-nak évi két millió K.-t jelentene. De helyes volna a czukrot feldolgozó gyárakat (gyümölcsiz, konzerv, likőrfőzők) tarifális kedvezményekkel segíteni.

A *szén* tarifális elbánásánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy bányáink csak egy részét fedezik szükségletünknek és így nagy mértékben vagyunk bevételre utalva, de kivitelünk is emelkedik. A jövőben a szénbevételnek még nagyobb mérvű emelkedése várható; fontosságban nő az annabergi csatlakozás, a melyről Kuranda képviselő az osztrák képviselőházban nyíltan kijelentette, hogy Ausztria csak azért nem adta meg a csatlakozást, hogy kedvére elvághassa a magyar ipart a szénbehozattól. Ennek az esetnek arra kell indítania az országot, hogy szén dolgában függetlenítse magát a külföldtől. Ez pedig Havas szerint könnyű volna, mert szerinte nem más, mint munkásügyi és közlekedésügyi kérdés. Mindenekelőtt a vasuti kocsiparkot kell szaporítani, a Zsilvölgybe vezető vonalakat kettősvágányúvá fejleszteni,

hajózhatóvá tenni a Marost és ki kellene építeni a Duna-Tisza csatornát. Ma a MÁV. áruforgalmának 20° o-át teszi a szénforgalom, egy tarifa-emelés természetesen a széntermelést is sújtaná. Az emelés úgy volna keresztülvieendő, hogy csak a kis- és középtávolságokra menő szállitmányok szállitási díját emelnék, míg a nagyobb távolságú forgalmat kedvezményben kellene részesíteni. Így a délmagyarországi bányák is kerülhetnének abba a helyzetbe, hogy esetleg a porosz szénnel versenyezzenek. Ez az emelés a felsőmagyarországi és tatai szénnek nyujtana védelmet.

A magyar *vasipart* jellemzi, hogy a nyers vas termelési helye távol esik a feldolgozás helyétől, viszont feldolgozva többnyire ugyanazon az útvonalon megy vissza. Havas a magyar ipar tehetetlenségét vádolja azért, hogy a hegyeinkben fogytán lévő vasércből nagy mennyiséget viszünk ki és nem akarja észrevenni, hogy ebben a nagy iparon kívül legfőbb része a vaskartellnek van, a mely igazán nem panaszkodhatik mostoha tarifális elbánás miatt, mert a belforgalom magas tarifái az ő érdekeit szolgálják első sorban.

A magyar *faipart* nagyon előmozdították az ujonan épült vasutak és a MÁV.-nak igen olcsó kiviteli tarifái. A jövő tarifapolitikának arra kell törekednie, hogy a belső szükségletet a hazai termelés fedezze, a kivitelre kerülő termékek pedig olyan tarifális elbánásban részesüljenek, a milyent kívánatosságuk szerint megérdemelnek; így különösen arra vessünk nagy súlyt, hogy fatörzsek és gömbölyű fa ne kerülhessenek feldolgozatlanul kivitelre.

Petroleumiparunk mesterséges ipar, a mely a nyerspetróleum és a finomított kőolaj vámja és vasuti tarifája közti különbség miatt existálhat. Behozatalunk nyers petróleumból főleg Ausztriából és Romániából van. A gyárak ennek megfelelően részben az ország délkeleti szélén, részben északkeleti és északi részén telepedtek meg. Az árakat csak kartell segítségével tudták megfelelő nivón tartani és mikor a Standard Oil Company Dzieditzben és Almásfüzitőn gyárat épített és kiméletlen konkurencziát kezdett, azt a gyárak a kormány segélyével leverték.

A vámvédelem az osztrák termelésnek annyira kedvezett, hogy a délmagyarországi gyáraknak még ezer kilométernél is messzebből kellett hozatniok a nyers petroleumot a magas vám miatt. Ez a vámpolitikai intézkedés fontos szempont lesz a tarifapolitikai intézkedéseknek a megállapításánál, mert csakis ehhez alkalmazkodva érhető el a kívánt hatás. De ezenkívül is distingválni kellene a tarifális elbánásnál a gyárak fekvése szerint.

A magyar *kereskedelem* tarifális szükségletei mindenekelőtt a re-expeditiós kedvezmény liberalisabb alkalmazását követelik.

Érdekes táblázatot közöl Havas a *postacsomagok* tarifálásáról. Az alaptípusú csomag 5 kg. tarifája a belföldi, ausztriai és német forgalomban egységesen 60 fillér. Ha már most összehasonlítjuk a gyorsárú tarifáját a normál-csomagokéval, a melyeket pedig ugyanaz a vasút szállít, úgy a következőket találjuk:

Honnét ?	Budapestig rendes gyorsárú díjtétel	Brassóig díjtétel	Zimonyig pr. 100 kg.
		f i l l é r	
Wien Ostb.	879	2.474	1.660
Prag F. J. B.	2.086	3.676	2.874
Berlin G. B.	2.529	3.876	3.284
Breslau Ostb.	1.903	3.253	2.658
Cöln Ger.	5.261	4.611	4 017
Hamaurg	2.929	4.279	3.684
Leipzig Drezd. Bf.	2.555	3.915	3.321

Ezzel szemben husz öt kg.-os postacsomag szállítási díja mindössze 1200 filler! Ezt a nagy előnyt természetesen nem használhatja ki a tömegárú, hanem csakis az iparcikk, a miből viszont Ausztriának és Németországnak származik haszna. Egy újabb egyezés esetén valószínű, hogy ezek fejében viszont Magyarország a vasuti szállításban kérne engedményeket.

A tarifapolitika a *fogyasztó* szempontjából indirecte azzal a fontossággal bír, hogy magas tarifával megnehezíti az ország belső fogyasztására szükséges cikkek kivitelét és viszont megvédi egyes iparágak túlkapásai ellen alacsony tarifával.

Könyve negyedik részében Havas a vámközösségek díjszabási előfeltételeiről szól. Kimutatja az ipari és mezőgazdasági tömegárúkat gyártó nemzetek ellentétes tarifapolitikai szükségletét és noha a vámterületnek politikai kérdésével nem akar foglalkozni, rámutat két figyelemre méltó szempontra: az egyik — különösen ha Németország is csatlakoznék a közös vámterülethez — az iparos államok versenyének megkönnyítése fejletlen iparunkkal szemben; a hazai ipar teljes elnyomását eredményezné; a másik pedig, hogy honi iparnak védett belföldi piac kel megfelelő munkásanyaggal, szénkészlettel, kifogástalan közigazgatással és olcsó szállítási lehetőséggel.

A közös vámterület és az ezzel természetesen összefüggő közös vámvédelem hathatós segédeszköze a tarifapolitika. Indokolt lenne, hogy a vámterületen belül egységes vámtarifán kívül egységes árúdíjszabás is legyen. Ma azonban mindkét államnak, sőt Bosznia-Hercegovina tartományi kormányának is szabad díjképzési joga van, a kik „mind eddig Magyarország gazdasága ellen irányuló tarifapolitikát folytattak és ez által a magyar közgazdaságnak óriási károkat okoztak“. (157. lap.) Szóval közös vámterület mellett az egyedül megfelelő a közös díjszabási

elvek, közös árúdijszabás megállapítása volna, a mi ellen szól azonban nemcsak az egyes államok közt fenforgó nagy gazdasági ellentét, hanem az egyes államokon belül a különböző és jogos érdekek kielégítésére szükséges specialis kívánságok teljesítése is. Ebből az ellentétes helyzetből kivezető utat egyedül a loyaltási klauzulával lehetne találni, a mely kimondaná, hogy a vámterületen belül nem folytatható olyan tarifapolitika, a mely a szövetséges fél jogos érdekeit sérti.

Magyarország közlekedésügyi kívánságait a szerző a következőkben jelöli meg :

A gabonaexport számára alacsonyabb *kötéléki gabonatarifák* szükségesek a mai magas kiviteli tarifák helyett. Magyarország érdeke megkívánja, hogy az *örlemények* egyenlő elbánásban részesüljenek a gabonával; az országnak vitális érdeke, hogy különösen az örlési hulladékok az állattenyésztés számára megmaradjanak. A hazánkból kivitt élő állatok és könnyen romló mezőgazdasági termények *gyors és biztos csatlakozást* követelnek; gondoskodni kellene arról is, hogy e kivitelünket különféle zaklatásokkal ne károsítsák. A *szénbehozatal* zavartalanságát is biztosítani kellene. Szükséges volna rendezni az átmeneti forgalom tarifálását, a „*Streckenzug*“ kedvezményét és a reexpediációs kedvezmény kérdését is. A *folyamhajózási* tarifákat gondos ellenőrzésnek kell alávetni és nem szabad megengedni, hogy a vasuti tarifapolitikát saját külön érdekeiktől vezetett politikával ellensúlyozzák. A *postacsomagforgalomról* már előbb megállapítottuk, hogy az csak a többi szövetségesnek válik hasznára; csak abban az esetben volna változatlanul fentartandó e tarifa, ha mi viszont megfelelő recompensatiókat kapnánk. A *Balkán államaival való forgalom* Magyarországnak, mint transzító-vonalnak helyzetét erősíti és növeli az ország befolyását; ügyesen kihasználva helyzetünket, sok előnyös szerződési pont megállapítását érhetjük el.

Ha Havas könyvét objectiv szemmel olvassuk, nem tagadhatjuk, hogy igen sok értékes és komolyan megfontolandó eszmét vet föl; néhol ugyan kissé részrehajló, általában azonban nagy tudással, széles látókörrrel és biztos kézzel vezeti az olvasót. Kár, hogy néhol láthatólag kénytelen volt szűkebb korlátok közé szorítani mondanivalóját; egyes javaslatait nem okolhatta meg eléggé; ezzel megnehezíti, sőt nem ritkán lehetetlenné teszi a gondolatmenetébe való bepillantást.

A ki a vámközösség actualis és hazánk jövőjére, gazdasági fellendülésére existentialis fontosságú kérdésével alaposan akar foglalkozni, nem mellőzheti Havas Mórnak ezt a kis tarifapolitikai kalauzát, a melyet számos ügyesen csoportosított adat és táblázat tesz világosabbá, érthetőbbé.

Kovács Jenő.

Magyar gazdaságpolitika.

Altenburger Gyula : *Magyar politika a háború után*. Budapest, 1916. Kókai L. biz.

Gazdaságpolitikai vonatkozásai is vannak. A szerző „gazdasági politika“ felirású fejezete általánosságokban mozog. Arról van főképen szó, hogy mi kellene és mi lehetne, de konkrét programot nem ad. A modern capitalistikus gazdasági rend a tőkeconcentratio megbírálására megszavazására pld. nem talál mást, mint hogy „az erőknek ma divatos nagy tömörítése az esetek nagy többségében a legönzőbb egyéni célok érdekében történik“. Legkomolyabban megállapítja, hogy míg Európában bizonyos culturformák betartása szükségesnek látszik, addig Amerikában teljes brutalitásukban mutatkoznak ezek (?) a jelenségek. De Amerika nem lehet Európa mintaképe az emberiség fejlődése szempontjából. Mert Amerika egyelőre csak a technika meg a gazdasági élet terén a határtalan lehetőségek birodalma, az amerikai népnek még generációkon át kell fejlődnie, a míg a kalandornépből igazi kulturnép lehet.“ A viszonyok nálunk — úgymond — kétszeresen rosszak, még pedig azért, mert az egészséges egyéni gazdálkodás még távolról sem volt annyira kifejlődve, hogy egyensúlyozhatta volna a nagy tőkeconcentratio káros hatását, de rosszak azért is, mert a mi törvényhozásunk ebben a tekintetben túlságosan liberális volt kezdettől fogva. A magyar természetnek megfelelő szabadságtól, mely „elvet az angol jogból vettünk át“, bár „nem ideális dolog, hogy nekünk el kell hagynunk a legteljesebb szabadság útját“ — a reactio útjára kell térnünk. „Fel kell állítanunk a gazdasági szabadság korlátait.“ „A hol annyira hiányzik a gazdasági nevelés, mint nálunk, a hol a kötelesség öntudata a nép számos rétegében még alig valamelyest van kifejlődve, a hol a kufárszellem még a világháború alatt is valóságos orgiákat ül, ott nem szabad korlátlan szabadságról álmodozni“ . . . És így tovább. Sajnos a „kufárszellem“ és a „korlátlan szabadság“ mibenléte nincs bővebben kifejtve, de a remédiók sem. Egész kereskedelmi jogunk revisioja sürgős szükség ; de mily „szellemben“ ? — hiába keressük. Épp úgy az is rejtély marad, miképpen gondolja a világháború után beözönlendő német tőkével várható „bevándorlást“ úgy irányítani, hogy a „jövevények“ szétszórassanak „az ország szinmagyar vidékein éppúgy, mint a nemzetiségek közt, hogy ezekkel együtt érzésükben és nyelvükben is magyarokká váljanak.“

Az új török vámtarifa.

Az új török differenciális vámtarifa, a mely ez év szeptember 14-én fog életbelépni, nem talált az illetékes körökben osztatlan tetszésre. Sok vámtételt a magassága miatt támadtak meg. Az új tarifának célja az

ország gazdasági fejlődésének biztosítása lenne, új gazdasági erő kifejtés előmozdítása a külföldi versenynyel szemben. Így pl. a cukorrépa termelését és ezzel karöltve a cukor gyártását akarják előmozdítani. Ily módon szeretnék elérni a külföldtől való függetlenítését fogyasztásuknak, hogy ez által is olcsóbbá tegyék az ilyen elsőrendű cikkeket a lakosság részére. Ezért a cukorra 30–40%-os vámot vet ki az új tarifa. Ezzel szemben közgazdasági szempontból oly ellenvetések hangzottak el, hogy Törökország éghajlati viszonyainál fogva nem alkalmas a cukorrépa termelésére. Ha ez tényleg így van, akkor nem igen fog a cukorgyártás meghonosodni és így az ellenkezője fog annak bekövetkezni, a mit az új tarifa hívei és megalkotói elgondoltak, t. i. a helyett, hogy olcsóbbá tenné az új vámtarifa a cukrot a török fogyasztók részére, meg fogják drágítani. Továbbá egész sereg mezőgazdasági termék magas vámját gáncsolják. Így pl. a kukoriczát, árpát, búzát ára, rizst 25–60%-os vámokkal terheli az új tarifa, hogy védje a hazai termékeket és azok nagyobb mennyiségben való előállítására ösztönözzön. De ezzel szemben azt mondják, hogy Törökország földje sokkal értékesebb termények termesztésére is alkalmas, mint pl. gyapot ára, miért kelljen akkor ezeket a kevésbé értékes kenyérmagvakat termelni. Az új vámtarifa tehát elő fogja idézni a gyapottermelés elhanyagolását és olcsóbb termények előállítására való áttérést. Az ipari vámokat pedig alacsonynak tartják az új vámtarifa ellenzői, mert habár jelenleg nincs is nagyon fejlett ipara Törökországnak, de az előfeltételek megvannak hatalmas ipar kifejlődéséhez. (p. p.)

Kelet jegybankjai.

Smolka János: *Kelet jegybankjai*. Budapest, 1916. A Pénzvilág kiadása.

A jegybank állapota, működése élénken bevilágít az ország gazdasági életébe, különösen ott, ahol a jegybank az országnak jóformán egyetlen számottevő pénzintézete. A Keleten, úgy a közelebbin, mint a távoli Keleten ez az eset; a gazdaságilag fejletlen országok többnyire idegen tőkével alapíthatták meg a jegykibocsátó bankot, a melyek eltérőleg az európaiaktól, inkább kereskedelmi bankok, mint jegykibocsátók. Különösen a távoli Keleten nehezítik meg az alacsony fokon álló műveltségi viszonyok a bankjegyek elterjedését. Ezekről a bankokról magyar nyelven mindeddig nem igen jelent meg ismertetés; mikor *Smolka* megírta és a *Pénzvilág* kiadta a Kelet jegybankjairól irt munkát, az a cél lebegett előtte, hogy a közgazdaságnak erre a „terra incognita“-jára némi fényt vessen. A három íves könyvecske ennek a célnak teljesen megfelel. Röviden tárgyalja a Balkán államainak jegy-

bankügyét, majd áttér a távolabbi Kelet: Egyptom, Japán, Korea, Kína, Perzsia és Kelet-India jegybankjainak tárgyalására. Bővebb ismertetésükre ugyan nem törekszik, hanem évi mérlegeikből és alapszabályaikból ad kivonatot, mindazonáltal érdemes munkát végzett azzal, hogy néhány nehezen megszerezhető adatot közöl. Nem szabad azonban szó nélkül elhaladni egy lényeges hibája mellett: ugyanis mindenütt a bankoknak 1911. december 31-iki mérlegét közli. A Balkán jegybankoknál helyénvaló a régi (immár majdnem öt éves) adatok közlése, mert a normális forgalmat, a jegybanknak igazi működését tényleg csak a háborúk előtti mérlegekből lehet megítélni; de legalább a balkánháború alatt és után kiadott mérlegeket ismertethette volna (1912. és 1913.), amivel igen jól megvilágíthatta volna e jegybankok teherbírását háború esetén. A kritikától, mélyrehatóbb ismertetéstől mindenütt tartózkodik és általában az újságolvasó igényeire van tekintettel. Könyve végén áttekinthető ügyes táblázatba foglalta össze az összehasonlításra alkalmas adatokat. A ki a Kelet jegybankjai iránt érdeklődik, haszonnal forgathatja Smolka kis könyvét.

Kovács Jenő.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA

1916 ÁPRILIS—JÚNIUS

31 Statisztika

- Bowley, A. L.* An elementary manual of statistics. New York: Scribner 1915. 6, 220 p.
- Contento, A.* Manuale di statistica, teoria statistica generale e demografica. Milano: Società editrice libraria 1916. XII, 712 p.
- Gumbel, E. J.* Die Berechnung des Bevölkerungsstandes durch Interpolation. Leipzig: Vogel 1916. 88 p.

*

- Balás K.* Inductio, valószínűség és statisztikai módszer. KözgazdSz. 1916. 2. p. 81—95.
- Bortkiewicz, L. v.* Realismus u. Formalismus in der mathematischen Statistik. AllgStatistischesA. 1915. 2—3. p. 225—256.
- Brämer, K.* Zur Frage der Texterläuterung statistischer Quellenveröffentlichungen. DStatZentralBl. 1916. 8. 4—5. p. 90—104.
- Claus.* Russische Produktionserhebung v. 1908. AllgStatistischesA. 1915. 9. 2—3. p. 286—296.
- Fahlbeck, P.* Die Statistik als selbständige Wissenschaft. DStatZentralBl. 1916. 8, 4—5. p. 81—90.
- Geiler, H. F.* Der Begriff der „Zeitung“ als Ausgangspunkt für die Pressestatistik. DStatZentralBl. 1916. 8, 4—5. p. 117—28.
- Kaufmann, A.* Die Statistik im russischen Hochschulunterricht. DStatZentralBl. 1916. 8, 6. p. 159—68.
- Neymarck, A.* La statistique internationale des valeurs mobilières. JSocStatParis. 1916. 57, 1. p. 5—31.

- Neumarck, A.* Les valeurs mobilières et la guerre. JSocStatParis. 1916. 57, 2. p. 43—68.
- Rusch, M.* Wohnungsaufsichtstatistik. DStatZentralBl. 1916. 8, 4—5. p. 104—18.
- Weinberg, W.* Über Korrelationsmessung. DStatZentralBl. 1916. 8, 6. p. 145—58.
- Zahn, F.* Internationale Finanzstatistik. AllgStatistischesA. 1915. 9, 2—3. p. 343—363.

312 Demográfia

- Brend, W. A.* An inquiry into the statistics of deaths from violence and unnatural causes in the United Kingdom. London: Griffin 1915. 80 p.
- Ney, Marcel.* Étude sur la mortalité. Zürich: Füssli 1916. 40 p.
- Robert, Fr.* Der Geburten-Ausgleich nach diesem Kriege. Berlin: Verlag für Bevölkerungsfragen 1916. 15 p.
- Vaerting, M.* Wie ersetzt Deutschland am schnellsten die Kriegsverluste durch gesunden Nachwuchs? München: Gmelin 1916. 71 p.

*

- Losch, H.* Ergebnisse der eidgenössischen Volkszählung v. 1. Dez. 1910. AllgStatistischesA. 1915. 9, 2—3. p. 406—410.
- Madzsar J.* A jövő nemzedék védelme és a háború. HuszadikSzáz. 1916. 33. 1. p. 1—22.
- Marschke, R.* Ist ein Zweikindersystem in Frankreich nachweisbar? JBNationalök. 1916. 107, 1. p. 66—104.

Mattutat, H. Bevölkerungsvermehrung u. Frauenarbeit. *NeueZeit.* 1916. 34. 2. 2. p. 58—63.

325 Gyarmatpolitika

Enock, C. R. The tropics: their resources, people and future. New York: Scribner 1915. 23, 466 p.

Kasdorf, Otto. Der Wirtschaftskampf um Südamerika. Berlin: Reiner 1916. 83 p.

Pfannenschmidt, E. Landwirtschaft und Kolonisation in Patagonien. Berlin: Parey 1916. 166 p.

*

Jenssen, O. Industrialisierung Ostasiens. *NeueZeit.* 1916. 34, 2. 5. p. 142—147; 6. p. 175—183.

Köttgen, J. Tropische Gebiete u. Arbeiterpolitik. *NeueZeit.* 1916. 34, 2. 11. p. 340—345.

Leutwein, P. Kolonialwirtschaft u. Weltwirtschaft. *Weltwirtsch.* 1916. 6, 1—2. p. 4—8.

Manes, A. Bedeutung d. Weltkrieges f. Australien. *Weltwirtsch.* 1916. 5, 12. p. 262—265.

Schippel, M. Die wirtschaftliche und die formalpolitische Auffassung der Kolonialpolitik. *SozialistMh.* 1916. 22, 2. p. 788—97.

Spectator. Die Kolonien der europäischen Mächte in handelswirtschaftlicher Beziehung. *NeueZeit.* 1916. 34, 2. 1. p. 16—20; 2. p. 51—58.

Varga J. Az imperialismus gazdasági birálata. *HuszadikSzáz.* 1916. 33, 2. p. 81—104.

331. Munkáskérdés

Alexander, Magnus W. Safety in the foundry. Chicago: Nat. Founders Assoc. 1915. 192 p.

Boruttau, H. Die Arbeitsleistungen des Menschen. Leipzig: Teubner 1916. IV, 88. p.

Commons, J. R. & J. B. Andrews. Principles of labor legislation. New York: Harper 1916. 524 p.

Goldschmidt, Ernst Fr. Die deutsche Handwerkbewegung bis zum Sieg der Gewerbefreiheit. München: Reinhardt 1916. VIII, 120 p.

*

Kaufmann, Paul. Szociális gondoskodás és a háború. *MunkásüSz.* 1916. 7, 14—15. p. 377—84.

Köttgen. Der soziale Unrast in Amerika. *NeueZeit.* 1916. 34, 2. 2. p. 36—43; 4. p. 114—120.

Beyschwang, H. Die Gewerkschaften und die Lage der schwerhörigen Arbeiter *NeueZeit.* 1916. 34. 2. 8. p. 249—253.

Bresztovszky E. A magyar ipari munkásság életviszonyai a háború alatt. *HuszadikSzáz.* 1916. 33, 1. p. 23—41.

Damaschke, A. Arbeiterfrage und Bodenreform. *Bodenref.* 1916. 7, 16. p. 473—77.

Leipart, Th. Qualitätsarbeit und Arbeiterklasse. *SozialistMh.* 1916. 22, 2. p. 803—8.

Ohlhof, F. Die Angestelltenbewegung während der Kriegszeit. *NeueZeit.* 1916. 34, 2. 6. p. 183—188.

Schiff, W. Internationale Studien über den Stand des Arbeiterschutzes bei Beginn des Weltkrieges. *AnnSozPol.* 1916. 4, 5—6. p. 546—624.

Wygodsinski. Ausländische Wanderarbeiter in der deutschen Landwirtschaft. *WeltwirtschA.* 1916. 7, 2. p. 351—378.

331.2 Munkabér

Feo, Luciano de. I trattati di lavoro e la protezione dei nostri lavoratori all'estero. Milano: Treves 1916. 168 p.

Hrst, Francis W. Loans for war. Westminster: Nat. Peace Council 1913. 7. p.

Ihrig, K. A. Rechtsfragen beim Gruppenakkordvertrage. München: Duncker 1916. VII, 98 p.

Stona, N. J. Wages and regularity of employment and standardization of piece rates in the dress and waist industry New York city. Washington: Gov. Pr. Office 1914. 313 p.

*

Kleis, F. Die Tarifverträge und ihre Förderung in der Kriegszeit. *SozialistMh.* 1916. 22, 2. p. 852—56.

331.4 Női- és gyermekmunka

Combat, Ed. Le travail des femmes à domicile. Paris: Berger 1916. 85 p.

Henry, Alice. The trade union woman. New York: Appleton 1915. 24, 314 p.

Imbush, H. Jugendliche Arbeiter im Bergbau. Essen: Gewerkverein Christl. Bergarb. 1916. 111 p.

*

Jahn, G. „Verdrängung“ der Männerarbeit durch Frauenarbeit. *ZSozialwiss.* 1916. 5. p. 325—329.

331.7 Munkanélküliség Munkaközvetítés

- Johnson, Julia E.* Selected articles on unemployment. White Plains, New York: Wilson Comp. 1916. 40, 242 p.
- Somogyi, E.* Der Arbeitsmarkt nach dem Kriege. Wien: Perles 1916. 51 p.
- Vossen, Émile.* Les bourses du travail. Bruxelles: Centrale sc. 1914. 78 p.
- Willits, Jos. H.* Steadying employment. Philadelphia: American Academy of polit. & soc. science. 1916. 104 p.

*

- Wissel, R.* Zur Arbeitsbeschaffung nach dem Kriege. NeueZeit. 1916. 34. 2. 11. p. 331—340.

334 Szövetkezetek

- Faucherre, H.* Die genossenschaftliche Organisation in der Zukunft und unsere Aufgabe. Basel: Buchdr. d. Verb. Schweiz. Konsumvereine 1916. 4, 8 p.

*

- Horváth J.* A magyar szövetkezeti rendszer. KözgazdSz. 1916. 4. p. 233—264.

335 Szocialismus

- Maey, J.* Socialism in America. New York: Paga 1916. 266 p.

*

- Bernstein, E.* Demokratie. NeueZeit. 1916. 2. 10. p. 289—298.
- Spectator.* Vom Marxismus zum Imperialismus. NeueZeit. 1916. 34. 2. 7. p. 193—197.
- Zimmermann, W.* Sozialer Internationalismus. Weltwirtsch. 1916. 7. p. 317—327.

38 Közgazdaság

- Marquardt, Heinz.* Adam Müllers Stellung in der ideengeschichtlichen Entwicklung der Sozialökonomie. Frankfurt a. M.: Naumann 1915. 134 p.
- Spann, Othmar.* Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre auf dogmengeschichtlicher Grundlage. 2. verm. Aufl. Leipzig: Guelle 1916. 156 p.

*

- Mezey L.* Liefmann elméletének bírálata. KözgazdSz. 1916. 6. p. 377—385.

- Schlesinger K.* Az elméleti nemzetgazdaságtan és módszere, mint a pragmatikus gazdasági történetírás segédeszköze. HuszadikSzáz. 1916. 33, 5. p. 329—350.

380.8 Gazdasági leírás

- Babaëff, E.* Le développement économique de la Russie. Genève: Jent 1915. 23 p.
- Bell, A. F. G.* Portugal of the Portuguese. New York: Scribner 1916. 10, 268 p.
- Bourgeois, Henri.* Quelques notions économiques sur l'Albanie. Bruxelles: Berqueman 1915. 11 p.
- Bürklin, Wilhelm.* Handbuch des belgischen Wirtschaftslebens mit Einschluss von Belgisch-Kongo. 2 Teile. Göttingen: Hapke 1916. XIV, 430, 279 p.
- Drachmann, Povl.* Industrial development and commercial policies of the three Scandinavian countries; ed by H. Westergaard. New York: Oxford Univ. 1915. 124 p.
- Fraser, J. F.* Russia of to-day. London: Cassell 1915. 296 p.
- Lefeuve-Méouille, H.* La Grèce économique et financière en 1915. Paris: Alcan 1916. 10, 258 p.
- Martin, K.* Argentinien's Volkswirtschaft und der Krieg. Berlin: Deutsch-Argent. Centralverband 1915. 23 p.
- Schumacher, H.* Antwerpen. Seine Weltstellung und Bedeutung für das deutsche Wirtschaftsleben. München: Duncker 1916. 181 p.
- Siegfried, B.* Repetitorium der schweizerischen Volkswirtschaft. Zürich: Füssli 1916. 92 p.
- Wiese, S.* Belgisch-Kongo. Geschichtliche, geographische und volkswirtschaftliche Studie. Berlin: Mittler 1916. 4, 109 p.

*

- Spectator.* Belgien. NeueZeit. 1916. 34. 1. 24. p. 760—766.

380.9 Gazdaságtörténet

- Cressy, Edward.* An outline of industrial history with special reference to problems of the present day. London: Macmillan 1915. 14, 364 p.
- Reichesberg, N.* Die Entstehung der modernen Verkehrswirtschaft. Bern: Drechsel 1916. 64 p.

*

Gudde, E. Die Vereinigten Staaten u. der europäische Krieg vor 100 Jahren. *NeueZeit* 1916. 34. 2. 5. p. 147—153.

Imberg, K. E. Studien zur Geschichte der englischen Besteuerung in den nordamerikanischen Kolonien im 17. u. 18. Jhrht. *VSozWirtschaftsgesch.* 1916. 13, 3. p. 261—416.

Loebl, A. Landanlage u. Kirchengut im 16. Jhrht. *VSozWirtschaftsgesch.* 1916. 4. p. 477—544.

Mayer, E. Zum frühmittelalterlichen Münzwesen u. der angeblichen karolingischen Bussreduktion. *VSozWirtschaftsgesch.* 1916. 13, 3. p. 337—360.

Plenge, J. Wirtschaftsstufen u. Wirtschaftsentwicklung. *ASozPolGesetzg.* 1916. 4. 5—6. p. 495—529.

381:355 Gazdaságpolitika és a háború

Arnstadt, Albert. Der Weltkrieg und die deutsche Volkswirtschaft. *Langensalza: Wendt* 1916. 56 p.

Cambon, Victor. Ein Franzose über Frankreich. Frankreich's wirtschaftliche Ziele. *Berlin: Reiner* 1916. 32 p.

Diehl, Karl. Deutschland als geschlossener Handelsstaat im Weltkriege. *Stuttgart: Deutsche Verlags-Anst.* 1916. 38 p.

Dix, Arthur. Bulgariens wirtschaftliche Zukunft. *Leipzig: Hirzel* 1916. 56 p.

Gothein, Georg. Die wirtschaftlichen Aussichten nach dem Kriege. *Berlin: Siebheit* 1915. 19 p.

Grunwald, Georg. Der deutsch-russische Wirtschaftskrieg. *Berlin: Grunwald* 1916. 16 p.

Gündisch, Guido. Der Krieg, das Volk und die Wirtschaft. *Hermannstadt: Krafft* 1915. 19 p.

Hirst, F. W. The political economy of war. *London: J. M. Dent* 1915. 14, 327 p.

Jöhlinger, Otto. Weltwirtschaftliche Ursachen des Krieges. *Berlin: Reimer* 1916. 24 p.

Köppe, Hans. Kriegswirtschaft und Sozialismus. *Marburg: Elwert* 1915. 38 p.

Mollat, Georg. Krieg und Wirtschaftsleben. *Siegen: Mollat* 1915. 28 p.

Németszág. Rhein. Bauernverein. Der Krieg in seiner Einwirkung auf das Wirtschaftsleben, besonders auf die Ernährungsfrage. *Köln a. Rh.: Druck des Rhein. Bauernvereins* 1916. 45 p.

Rattenau, Walter. Die Organisation der Rohstoffversorgung. Als Ms. gedr. H. n. 1915. 15 p.

Weck, Herm. Kriegsschäden und Kriegsschadenersatz. *Charlottenburg: Ostlandverlag* 1916. 7, 216 p.

*

Blink, H. Gefährdung der wirtschaftlichen Vormachtstellung Europas durch den Krieg. *Weltwirtsch.* 1916. 5, 12. p. 257—260.

Cadoux, G. La prospérité économique de l'Allemagne. *JISocStatParis.* 1916. 57, 4. p. 125—40.

Cunow, H. Vom Wirtschaftsmarkt. (Italien, Frankreich.) *NeueZeit* 1916. 34. 1. 19. p. 598—604.

Eckstein, G. Probleme der Kriegspolitik. *NeueZeit* 1916. 34. 2. 5. p. 129—138.

Eschwege, L. Gedanken über die Kapitalverwendung nach dem Kriege. *Bank.* 1916. 2. p. 108—116.

Eschwege, L. Kehrseite der Kriegswirtschaft. *Bank.* 1916. 3. p. 195—202.

Fitger, E. Krieg und Wirtschaft. *DWirtschZ.* 1916. 12, 10. p. 314—19; 12. p. 363—68.

Fonó A. Közgazdaságunk problémái és a magyar mérnökség. *MagyMérnKözl.* 1916. 50, 26. p. 183—86.

Galli, G. Die Wiedergeburt der Türkei als Vorbedingung einer weltwirtschaftlichen Bedeutung des „Berlin-Bagdad.“ *WeltwirtschWeltverk.* 1916. 5, 10. p. 209—212.

Harms, B. Krieg u. Weltwirtschaft. *WeltwirtschA.* 1916. 7, 2. p. 225—264.

Herlt, G. Zukünftige Stellung der Türkei in der Weltwirtschaft. *WeltwirtschA.* 1916. 7, 2. p. 328—342.

Kovács G. A világháború közgazdasági háttere. *KözgazdSz.* 1916. 265—293.

Kreuzkam, Th. Wirtschaft- u. Verkehrsverhältnisse der Schweiz unter den Wirkungen des Krieges. *WeltwirtschWeltverk.* 1915. 5, 9. p. 182—184.

Mc Vey, F. America and the European war. *WeltwirtschA.* 1916. 7, 12. p. 343—350.

Richter, E. Bedeutung der Ukraine i. d. Weltwirtschaft. *Weltwirtsch.* 1916. 6, 3. p. 45—48.

Schmidt, A. Bedeutung der baltischen Provinzen für Russlands Stellung in der Weltwirtschaft. *WeltwirtschWeltverk.* 1916. 5, 11. p. 238—240.

381.2 Vállalat Vállalkozás

- Beutler*. Die geplante staatliche Elektrizitätsversorgung im Königreich Sachsen. Berlin: Springer 1916. 43 p.
- Cotter, Arundel*. The authentic history of the United States Steel Corporation. New York: Mordy Mag. 1916. 10, 231 p.
- Eusebio, L.* La municipalizzazione dei pubblici servizi. Torino: Unione tip. ed. Torinese 1916. 214 p.
- Fischer, Rudolf*. Die Elektrizitätsversorgung, ihre volkswirtschaftliche Bedeutung und ihre Organisation. Leipzig: Deichert 1916. 8, 129 p.
- Gerstenberg, C. W.* Materials of corporation finance. 2. ed. New York: Prentice-Hall. 1915. 21, 1023 p.
- Mannstaedt, H.* Ursachen und Ziele des Zusammenschlusses im Gewerbe. Jena: Fischer 1916. 7, 158 p.
- Matschoss, Conrad*. Geschichtliche Entwicklung der Berliner Elektrizitätswerke. Berlin: Springer 1916. 24 p.
- Mordy, John*. The truth about the trusts. New York: Mordy Publ. Co. 1915. 514 p.
- Roget, F. F.* Le trust d'importation de 1915. (Société Suisse de Surveillance.) Genève: Soc. Générale d'Imprimerie 1916. 55 p.
- Royer, Copper*. Traité theorique et pratique des sociétés anonymes. Vol. 1—2. Paris: Marchall 1915. VIII, 738, 769 p.
- *
- Krätsig, H.* Konzentrierung der Unternehmermacht in der deutschen Textilindustrie. NeueZeit 1916. 23. 2. 1. p. 20—27.
- Lansburgh, A.* Das hohe Lied der Organisation. Bank. 6. p. 457—469.
- Notz, W.* Trusts u. Kartelle in Australien. KartellR. 1915. 13. 12. p. 574—576.
- Schneider, H.* Der Teerfarbentrust. NeueZeit 1916. 23. 2. 12. p. 266—373.
- Tschierschky, S.* Das deutsche Kartellwesen im Kriege. KartellR. 1915. 13, 8—9. p. 329—335.
- Tschierschky, S.* Das Kartelljahr 1915. KartellR. 1915. 13, 12. p. 569—574; 1916. 14, 1—3. p. 1—4.
- Turmann, M.* Les „Trusts d'importation“ en Suisse. RevPolParl. 1916. 23, 256. p. 345—60.

381.4 Tudományos üzemtan
Taylorizmus

- Bautrin, A.* Die Organisation der menschlichen und maschinellen Arbeit im Kontor. Mannheim: Bensheimer 1916. 12, 159 p.
- Bolton, R. Pelham*. Power for profit; principles governing the use of machinery and labor in modern buildings. New York: (The author) 1916. 209 p.
- Gerson, Otto*. Vollständige Anleitung zur Einführung praktischer Statistiken für jeden Geschäftsbetrieb. Hamburg: Babst 1916. 7, 41 p.
- *
- Feiss, R.* Personal relationship as a basis of scientific management. AnnAmAcad. 1916. 65, 154. p. 27—56.
- Kovács J.* Scientific management. HuszadikSzáz. 1916. 33, 4. p. 262—276.
- Nichols, E. F.* The employment manager. AnnAmAcad. 1916. 65, 154. p. 1—8.
- Personnel and employment problems. AnnAmAcad. 1916. 65, 154. p. 1—310.
- Redfield, N. C.* The employment problem in industry. AnnAmAcad. 1916. 65, 154. p. 9—14.

381.63 Közélelmezés Drágaság

- Cryns, J.* Alimentatin populaire pendant la guerre. Bruxelles: Darimont 1915. 24 p.
- Hofmann, Emil*. Höchst- u. Richtpreise in Mannheim. 12. Ausg. Mannheim: Haas 1916. 20 p.
- Koch, Erich*. Die Lebersmittelversorgung im Grossen Kriege. Cassel: Gotthelft 1915. 16 p.
- Mendel, L. B.* Changes in the food supply and their relation to nutrition. New Haven Ct.: Yale Univ. 1915. 61 p.
- Turnor, Chr.* Our food supply. London: Office of „Country Life“ 1916. 9, 171 p.
- Wilms-Posen*. Reich oder Kommune auf dem Gebiet der Lebensmittelversorgung. Reichslebensmittelamt? Posen: Decker 1915. 23 p.
- Winckel, Max*. Die wirtschaftliche Bedeutung der Hefe als Nahrungs-, Futter- und Heilmittel. München: Gerber 1916. 31 p.
- *
- Czettler J.* Közélelmezési kérdések a háború után. KözgazdSz. 1916. 1. p. 46—62.

- Deptner T.* Ármaximálás. *MagyGazdákSz.* 1916. márcz.—ápr. p. 92—101.
- Kuczynski, R.* Volksernährungspolitik u. Zahlenverständnis. *ASozPolGesetzg.* 1916. 4, 5—6. p. 530—545.
- Nemzetközi áremelkedés. *KözgazdSz.* 1916. 4. p. 303.
- Potthoff, H.* Höchstpreise u. Kartellpreise. *KartellR.* 1915. 13, 10—11. p. 453—460.
- Spectator.* Entwickeln u. Aussichten der Getreideversorgung. *NeueZeit* 1916. 34. 2, 11. p. 346—350; 12. p. 374—378.
- Zur Statistik der Preise *VJHStatDR.* 1916. 25, 1. p. 33—66.

382 Bányászat

- Walker, G. Th.* Petroleum, its history, occurrence, production, uses and tests. Minneapolis: Imperial Pr. 1915. 46 p.

*

- Cunow, H.* Vom Wirtschaftsmarkt. (Kohlenproduktion & Kohlsyndikatspolitik.) *NeueZeit* 1916. 34. 1, 16. p. 505—511.
- Hausmeister.* Zur Ausbeutung der deutschen Kohlschätze. *SozKultur.* 1916. 36, 3. p. 169—74.
- Lozé, E.* Les charbons américains et leur exportation. *ÉconomisteFranc.* 1916. 44, 1, 1. p. 4—6.
- Payen, E.* Le pétrole pendant la guerre. *ÉconomisteFranc.* 1916. 44, 1, 6. p. 165—66.
- Payen, E.* La production minière et métallurgique aux États-Unis en 1915. *ÉconomisteFranc.* 1916. 44, 1, 8. p. 229—30; 10. p. 303—4.
- Pudor, H.* Eisenerzvorrat u. Eisenproduktion der Welt. *Weltwirtsch.* 1916. 6, 1—2. p. 8—11.
- Schultze, E.* Die Kohle in Russland. *ZSozialwiss.* 1916. 4. p. 259—265.

383 Mezőgazdaság

- Aereboc, Frdr.* Die Landwirtschaft und der Krieg. 1. T. Berlin: Kameradschaft 1916. 48 p.
- Boden, C. F.* Unsere Landwirtschaft in Gegenwart und Zukunft. Hannover: Deutsche Volksztg. 1916. 3, 34 p.
- Carver, T. N.* Selected readings in rural economics. New York: Ginn 1916. 8, 974 p.
- Dolch, M.* Zur Stickstoff-Frage. Wien: Deuticke 1916. 54 p.

- Gütte, W.* Weshalb ist die Ausdehnung des Zuckerrübenbaues eine volkswirtschaftliche Notwendigkeit? Magdeburg: Verlagsanstalt f. Zuckerindustrie 1916. 12 p.
- Lauche, Wilhelm.* Der Gemüsebau Österreichs. Wien: Frick 1916. 5, 22 p.
- Pantz, F. Ritter v.* Österreichs Landwirtschaftspolitik nach dem Kriege. Gratz: Leykam 1916. 27 p.
- Schulte, A.* Die Welterzeugung v. Lebensmitteln und Rohstoffen. Berlin: Mittler 1916.
- Schütz, S. H.* Wie müssen Landwirtschaft und Industrie zusammen arbeiten jetzt und nach dem Kriege. Düsseldorf: Brinkhaus 1916. 72 p.
- Svensson, Sigurd.* Viehlose Landwirtschaft. Dresden: Globus 1916. 12, 59 p.
- Teele, Ray Palmer.* Irrigation in the United States. New York: Appleton 1915. 8, 252 p.

*

- Hübner.* Über die nutzbaren Faserstoffe aus dem Thier-, Pflanzen- und Mineralreiche. *ZZollwesen.* 1916. 16, 1. p. 8—13; 2. p. 42—45; 3. p. 72—75.
- Schultze, E.* Der Baumwollbau in Turkestan. *ZSozialwiss.* 1916. 3. p. 175—187; 4. p. 233—247; 5. p. 298—307.
- Székely A.* Készletgazdálkodás. *KözgazdSz.* 1916. 4. p. 294—296.
- Seltmann R.* Fokozza-e a telepítés a termelést? *HuszadikSzáz.* 1916. 33, 1. p. 57—62.
- Törökország mezőgazdasági viszonyai. *MagyGazdákSz.* 1916. márcz.—ápr. p. 108—112.
- Wygodzinski.* Die künftige Rohstoffversorgung Deutschlands. *DWirtschZ.* 1916. 12, 11. p. 325—31.

383.1 Földbirtokpolitika

- Feitalik, A.* Ein neuer aktueller Weg zur Lösung der bosnischen Agrarfrage. Wien: Deuticke 1916. 8, 181 p.
- Hesse, Albert.* Der Grundbesitz in Ostpreussen. Jena: Fischer 1916. 212 p.
- Schulman, Leo.* Zur türkischen Agrarfrage. Weimar: Kiepenheuer 1916. 28, 182 p.
- Wälse, Treumund.* Das neue Bodenrecht von Bodenbesitz, Bodenreform,

Bodenrente, die Grundlage germanischer Wiedergeburt. Zeitz: Sis 1916. 48 p.

*

Buday D. A többtermelés és a birtok-kategoriák. KözgazdSz. 1916. 6. p. 386—400.

Czettler J. A hadi rokkantak telepítése Magyarországon. MagyGazdákSz. 1916. máj.—jun. p. 153—175.

Eschwege, L. Krieg u. Bodenmarkt. Bank. 1916. 6. p. 469—476.

Pohle, L. Die moderne Agrarkrisis u. das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages. ZSozialwiss. 1916. 5. p. 283—297.

Der Weg der Bodenreform in Ungarn. Bodenref. 1916. 27, 16. p. 482—88.

383.49 Erdészet

Mammen, F. von. Die Bedeutung des Waldes, insbes. im Kriege. Dresdes: Globus 1916. VIII, 96 p.

Weisz, Leo. Forstpolitik in Ungarn. Pécs: Literar. Buchdr. 1915. 180 p.

383.6 Állattenyésztés

Adametz, L. Über Massnahmen zur Förderung der durch den Weltkrieg geschädigten Viehzucht Österreichs. Wien: Frick 1916. 16 p.

Heyne, S. Grosses Handbuch der Schafzucht auf neuzeitlicher Grundlage. Leipzig: Reichenbach 1916. 494 p.

Peter, Albin. Milchwirtschaftliche Betriebslehre. Berlin: Parey 1916. 12, 262 p.

Schneider, Ida. Die schweizerische Milchwirtschaft mit besonderer Berücksichtigung der Emmentaler-Käserei. Berlin: Parey 1916. 124 p.

Zander, Enoch. Die Zukunft der deutschen Bienenzucht. Berlin: Parey 1916. 3, 55 p.

*

Németh J. Állattenyésztés Szerbiában és Szerb-Macedóniában. KözgazdSz. 1916. 2. p. 115—125.

384 Iparpolitika

Baritsch, K. Deutsche Industrien und der Krieg. Hamburg: Boysen 1916. 48 p.

Bravetta, Ettore. L'industria della guerra. Milano: Treves 1916. 100 p.

Kellogg, R. Sh. The lumber industry. New York: Ronald Press 1915. 104 p.

Weyrauch, R. Wirtschaftlichkeit technischer Entwürfe. Stuttgart: Wittwer 1916. VIII, 116 p.

Wildner, Paul. Industrie und Handwerk mint bes. Berücksichtigung der Betonbau-Industrie. Dresden: Boden 1916. IV, 104 p.

*

Grossmann, H. Die chemische Industrie im feindlichen Ausland u. der Weltkrieg. Techn&Wirtsch. 1916. 2. p. 72—78.

Heiss, Cl. Italienische Gewerbe- u. Industriezählung v. 10. Juni 1911. Allg-StatistischesA. 1915. 9, 2—3. p. 411—441.

Krätzig, H. Die deutsch-französische Textilindustrie nach dem Kriege v. 1870/71. NeueZeit. 1916. 23. 1. 17. p. 534—538.

Matlekovits S. Iparunk a népszámlálás adatai szerint. KözgazdSz. 1916. 1. p. 1—45.

Philippovich, E. Das Eisenwerk Witkowitz. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 1—3. p. 209—18.

Szilágyi Gy. A mezőgazdasági iparok fejlesztése és hatása a többtermelésre. MagyMérnKözl. 1916. 50, 27. p. 187—89.

385 Közlekedés

Hess, M. A. Das Zeitungsbeförderungsgeschäft der deutschen Post. Leipzig: Leiner 1915. 70 p.

*

Dix, A. Bulgariens Verkehr-Wege, -Mittel u. -Aufgaben. Weltwirtsch-Weltverk. 1916. 5, 10. p. 214—218.

Völcker. Krieg u. Verkehr. AllgStatistischesA. 1915. 2—3. p. 297—342.

385.5 Vasútügy

Browson, Howard G. History of the Illinois Central Railroad to 1870. Chicago: University of Illinois Bull. 182 p.

Kirchhoff, Herm. Der Bismarksche Reichseisenbahngedanke. Stuttgart: Cotta 1916. 39 p.

Le Grand, G. & E. de Saint-Rémy. L'automobile et la guerre. 3. ed. Paris: Dunod 1916. 31 p.

Mac Fall, Rob. Ja. Railway monopoly and rate regulation. New York: Longmanns 1916. 222 p.

Ötiker, Julius. Die Eisenbahn-Gesetzgebung des Bundes. Solothurn: Vogtschild 1915. XII, 445 p.

Passow, R. Die Bilanz der preussischen Staatseisenbahnen. Stuttgart: Enke 1916. 119 p.

Pratt, Edwin. The rise of railpowerism. 1833—1914. London: King 1915. XII, 405 p.

Scharfman, J. L. Railway regulation. Chicago: La Salle Extension Univ. 1915. 236 p.

Stevens-Cleveland, E. English railways, their development and their relation to the state. London: Routledge 1915. XVI, 332 p.

Wymond, Mark. Railway valuation and rates. Chicago: Wymond 1916. 339 p.

*

Edwards, W. H. Grundlagen des Eisenbahntarifswesens. WeltwirtschA. 1916. 7. p. 265—301.

Thureau, J. Les chemins de fer balkaniques et leur rôle dans les origines de la guerre. RevPolParl. 1916. 23, 254. p. 16—36.

Wellwart B. A Németországhoz való közeledés tarifapolitikai akadályai. KözgazdSz. 1916. p. 412—416.

Wirth, A. Eisenbahnbauten in Albanien. Weltwirtsch. 1916. 6, 1—2. p. 1—4.

385.6 Hajózás

Bleyer, Josef. Grossschiffahrtsweg Donau-Main-Rhein. Regensburg: Habel 1916. 29 p.

Ebhardt, Bodo. Die Bedeutung der Holländer in der deutschen Binnenschiffahrt. Berlin-Grünew.: Burgverl. IX, 45 p.

Grassmann, Joachim. Die Schiffahrt in Mesopotamien. Würzburg: Kabitzsch 1916. 24 p.

Meinardus, W. Der Suezkanal. Hildesheim: Borgmeyer 1916. 23 p.

Schmid, Alois. München-Bagdad. Eine bayer. Zukunftsfrage. Diessen: Huber 1916. 63 p.

Talley, G. A. The Panama Canal. Wilmington, Del.: Star Pub. 1916. 234, 8 p.

*

Arnhold, G. Der Krieg und die Seeschiffahrt. DWirtschZ. 1916. 12, 12. p. 382—86.

Graf, E. G. Der Donauweg. NeueZeit 1916. 34. 1. 20. p. 609—621.

Kussner, K. Bulgariens Donauverkehrswege. WeltwirtschWeltverk. 1916. 5, 11. p. 240—241.

Payen, É. La marine marchand française. Économiste Franç. 1916. 44, 1, 16. p. 504—6.

Scham, G. Verbindung des norddeutschen Wassernetzes mit der Donau. WeltwirtschWeltverk. 1916. 5, 10. p. 205—207.

386 Kereskedelmi politika

Löwenberg, Georg. Das öffentliche Waren-Prüfungs-Amt zu Berlin. Berlin: Krayn 1916. IV, 104 p.

*

Durand, C. Le marché intérieur de la Russie. Économiste Franç. 1916. 44, 1, 18. p. 580—82.

Schmidt, K. Vom Begriff des Warenwerts. SozialistMh. 1916. 22, 2. p. 563—69.

386.2 Külkereskedelem

Grey, Edward. Great Britain's measures against German trade. London: Hodder 1916. 32 p.

Harms, Bernhard. Deutschlands Anteil an Welthandel und Weltschiffahrt. Stuttgart: Union 1916. VII, 215 p.

Hunter, Dorothy M. Anglo-German trade and the unmeasured costs of war. Westminster: Nat. Peace Council 1914. 16 p.

Kirchrath, Anton. Hg. Krieg dem deutschen Handel. Neue Folge. Leipzig: Zehrfeld 1915. VII, 101 p.

Landry, Adolphe. Notre commerce d'exportation avant, pendant et après la guerre. Paris: Durod 1916. 241 p.

Oberfohren, Ernst. Französische Bestrebungen zur Verdrängung des deutschen Handels. Jena: Fischer 1916. V, 60 p.

Oelwein, Artur. Deutschland und Österreich-Ungarn im Welthandel nach den Daten d. J. 1912. Berlin: Verlag f. Fachliteratur 1916. 3 p.

Perris, G. H. The war traders. Westminster: Nat. Peace Council 1913. 32 p.

Prince, Amédée. Reformes urgentes et radicales à l'orientation du commerce extérieur de la France. Paris: Rustan 1915. 26 p.

Zuckermann, S. Der Warenaustausch zwischen Russland und Deutschland. 2. Aufl. Berlin: Russ. Kurier 1916. 16 p.

*

- Apelt, M.* Ein Zentralamt zur Förderung des deutschen Aussenhandels. DWirtschZ. 1916. 12, 9. p. 261—67; 10. p. 293—313.
- Der Aussenhandel der Vereinigten Staaten 1914/15. NeueZeit. 1916. 34. 2. 10. p. 298—304.
- Brandt, A.* Der Aussenhandel der Vereinigten Staaten von Nordamerika im Kriege. Techn&Wirtsch. 1916. 3. p. 102—111; 6. p. 268—270.
- Buetz, G.* Die Aussichten des amerikanischen Strebens nach der Handelsvormachtstellung. Weltwirtsch. 1916. 6, 1—2. p. 14—18.
- Cunow, H.* Vom Wirtschaftsmarkt. NeueZeit. 1916. 34, 2. 3. p. 76—83; 7. p. 214—20.
- Cunow, H.* Vom Wirtschaftsmarkt. (Englands Handelsentwicklung seit Kriegsbeginn.) NeueZeit 1916. 34, 1. 22. p. 694—701.
- Dékány J.* Kereskedelmi imperialismus a német világpolitikában. KözgazdSz. 1916. 5. p. 335—354.
- Dix, A.* Bulgariens Aussenhandel vor, in u. nach dem Kriege. AllgStatistischesA. 1915. 9, 2—3. p. 397—405.
- Dix, A.* Deutschlands Aussenhandel vor und nach dem Kriege. JBNationalök. 1916. 107, 1. p. 36—49.
- Guyot, Y.* Le commerce international en 1915. JISocStatParis. 1916. 57, 6. p. 188—220.
- Jäckh.* Beziehungen der deutschen Industrie zum türkischen Reiche. Techn&Wirtsch. 1916. 5. p. 189—204.
- Mendel, J.* Die amerikanischen Waffenlieferungen u. ihre Rückwirkung auf das amerikanische Wirtschaftsleben. Techn&Wirtsch. 1916. 2. p. 41—53.
- Mit tud szállitani Bulgária? KözgazdSz. 1916. 5. p. 374.
- Schuchart, Th.* Über den Ausbau der amtlichen amerikanischen Aussenhandelsförderung im Zeichen des Krieges. Techn&Wirtsch. 1916. 4. p. 137—148; 5. p. 212—219.
- Seidel.* Wirtschaftsbeziehungen zwischen Deutschland u. der Türkei. Weltwirtsch. 1916. 5, 12. p. 260—262.
- Stolper, G.* Studien zur künftigen Handelspolitik der Monarchie. ÖstVolksw. 1916. 8, 27. p. 429—32; 28 p. 449—51; 38. p. 625—28; 39. p. 641—44.
- Ungeheuer, M.* Die industriellen Interessen Deutschlands in Frankreich vor Ausbruch des Krieges. Techn&Wirtsch. 1916. 3. p. 89—102; 4. p. 158—172; 5. p. 220—233; 6. p. 253—266; 7. p. 293—304.
- Weiss-Bartenstein.* Bulgariens Han-

delsbeziehungen zu seinen Nachbarstaaten. WeltwirtschWeltverk. 1915. 5, 9. p. 184—187.

Weiss-Bartenstein, W. K. Bulgariens handelspolitische Entwicklung und das Auslandskapital. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 1—3. p. 141—203.

386.3 Vámpolitika

Mammen, Franz v. Deutschland und Österreich-Ungarns Holzzollpolitik vor, während und nach dem Weltkrieg. Dresden: Globus 1916. 87 p.

Mender, Fritz. Das moderne Zollschutzsystem. Zürich: Füssli 1916. XVIII, 232 p.

Taussig, Frank William. Some aspects of the tariff question. Cambridge: Harvard Univ. Pr. 1915. X, 374 p.

*

Flamm, J. Einfuhrscheine oder Veredelungsverkehr. ÖstVolksw. 1916. 8, 39. p. 644—47.

Schröter. Ein Beitrag zur Klärung des materiellen Zollrechts. ZZollwesen. 1916. 16, 3. p. 69—72; 4. p. 102—5.

Trautvetter, E. Zollwesen und Reichsteuern im Kriege. ZZollwesen. 1916. 16, 1. p. 1—8; 2. p. 33—37; 3. p. 65—69; 4. p. 97—102.

386.391 Vámszövetség

Sucovaty, E. Frh. v. Vezza. Ein alter Österreicher und Friedrich Naumanns „Mitteleuropa“. Graz: Leykam 1916. 38 p.

Szterényi, Josef. Wirtschaftliche Verbindung mit Deutschland. Warnsdorf: Strache 1916. 47 p.

*

Gál, M. Ungarns wirtschaftliche Aufgaben im mitteleuropäischen Wirtschaftsbündnis der Zukunft. Weltwirtsch. 1916. 5, 12. p. 268—270.

Hofrichter, A. Zollpolitische Zukunfts-musik. NeueZeit. 1916. 34. 2. 4. p. 120—125.

Katona S. Magyar-osztrák közbenső vámvonat. KözgazdSz. 1916. 5. p. 305—334.

Mattekovits S. Vámelőnyök (préférence) a német-magyar-osztrák gazdaság közeledés tervezett eszköze. KözgazdSz. 1916. 3. p. 153—165.

Spectator. Die mitteleuropäischen Staaten in ihren wirtschaftlichen Beziehungen zueinander. NeueZeit 1916. 34. 1. 19. p. 584—595.

- Szabó E.* A Középeurópai Vámsszövetség angol megvilágításban. HuszadikSzáz. 1916. 33, 3. p. 202—208.
- Vágó J.* Németországgal való gazdasági viszonyunk jövője. 1916. 3. p. 185—207.
- Vámos J.* A vámszövetség a fogyasztók szempontjából. HuszadikSzáz. 1916. 33. 2. p. 105—115.

387 Pénz- és hitelügy

- Cahn, Herman:* Capital to-day. New York: Putnam 1915. 10, 313 p.
- Fränkel Franz.* Das Kapital der Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Marburg 1915. 73 p.
- Kahn, Ernst.* Gegen den Bahrgeldverkehr. Leipzig: Veit 1916. 48 p.
- Krüger, Emil.* Die Sparr- und Versicherungsmarke. Stettin: Rosenkranz 1915. 26 p.
- Paul, Adolf.* Erneuerungs-, Ersatz-, Reserve-, Tilgungs- und Heimfallfonds. Berlin: Springer 1916. 136 p.
- Triana, S. P.* The Pan-American financial conference 1915. London: Heinemann 1916. 139 p.

*

- Bernstein E.* Sorge für die Kapitalanhäufung. NeueZeit 1916. 24. p. 752—759.
- Dietzel, H.* Krieg und Sparpflicht. JB-Nationalök. 1916. 107, 1. p. 1—35.
- Kellenberger, E.* Thesaurieren, Sparen, Kapital und Zins im Zusammenhang mit den Erfahrungen des Krieges. ZStaatwiss. 1916 72, 1. p. 72—102.
- Meyer, O.* Schutz der deutschen Forderungen gegen das feindliche Ausland. BankA. 1916. 15, 18. p. 352—354.

387.1 Bankügy

- Barbaglio, Enrico.* Gli istituti italiani di credito e la crisi prodotta dalla guerra europea. Milano: Tipogr. la Stampa Commerc. 1916. 90 p.
- Helander, Sven.* Theorie und Politik der Zentralnotenbanken in ihrer Entwicklung. 1. Hälfte. Jena: Fischer 1916. IX, 149 p.
- Katona Lajos.* Pénzintézetek szanalása és revíziója a gyakorlatban. Bp.: Pallas 1916. II, 203 p.
- Mehring, O. Frh. von.* Die Liquidität der deutschen Kreditbanken. Jena: Fischer 1916. III, 79 p.

*

- Calligaris, L.* Zum hundertjährigen Jubiläum der Notenbank in Österreich-Ungarn. BankA. 1916. 15, 17. p. 338—340.

- Hoffmann, W.* Tätigkeit der deutschen Sparkassen während des Weltkrieges. BankA. 1916. 15, 18. p. 354—357.
- Landsburgh, A.* Amerika als Weltbankier u. das amerikanische Zentralbank-System. Bank. 1916. 1. p. 1—11; 2. p. 95—108.
- Landsburgh, A.* Die Berliner Grossbanken im Kriegsjahr 1915. Bank. 1916. 4. p. 277—294.
- Landsburgh, A.* Die deutschen Hypothekenbanken im Jahre 1915. Bank. 5. p. 390—396.
- Sokal, M.* Kriegskreditbanken. BankA. 1916. 15, 9. p. 212—216; 12. p. 246—248.
- Stillich.* Die Schulbildung der Bankbeamten. ZStaatwiss. 1916. 72, 1. p. 103—12
- Zutraun, F.* Gedanken zum Abschluss der Société Générale. Bank. 1916. 4. p. 303—310.

387.4 Pénz Valuta

- Bradber, W. W.* Confederate and southern state currency. Mt. Vernon, N. Y.: The author, 165 N. Fulton Ave. 1915. 162 p.
- Gross, P.* Über den Wert unseres Geldes nach dem Kriege. Wien: Manz 1915. 32 p.
- König, Albin.* Englands Gold, Englands Geld und der Weltkrieg. Leipzig: Brandstetter 1916. 13 p.

*

- Entwicklung des Metallschatzes der Bank. v. England in den Jahren 1913—1915. BankA. 1916. 16. p. 330—332.
- Herlt, G.* Die Einführung der Goldwährung in der Türkei. FinArch. 1916. 33, 2. p. 679—84.
- Herlt, G.* Die türkische Währungsreform. Weltwirtsch. 1916. 6, 3. p. 59—61.
- Heyn, O.* Valutasorgen. BankA. 1916. 15, 15. p. 305—309.
- Lansburgh, A.* Das Gold im Kriege. Bank. 1916. 3. p. 187—195; 5. p. 371—383.
- Payen, É.* La hausse du prix de l'argent metal. ÉconomisteFranc. 1916. 44, 1, 21. p. 691—93.
- Schlesinger K.* A pénzérték háborús változása. KözgazdSz. 1916. 3. p. 166—184.

- Schlesinger, K.* Die Veränderungen des Geldwertes im Kriege. ZVolkswSoz-PolVerw. 1916. 25, 1—3. p. 1—23.
Varga, E. Geld u. Kapital in der Kriegswirtschaft. NeueZeit 1916. 34 1. 26. p. 815—824.
Weisbart. Die Goldklausel. DWirtschZ. 1916. 12, 11. p. 331—34.

387.6 Értékpapir Értéktözsde

- Edsall, E. W.* The coming scrap of paper. London: Allen 1916. XIV, 187 p.
Haltmayer, Emile. La protection de l'épargn placée en actions et la loi sur la banque nationale. Lausanne: Giesser 1916. II, 13 p.
Heft, L. Holders of railroad bonds and notes; their rights and remedies. New York: Dutton 1916. 16, 419 p.
Just, Robert. Die Kapitalanlage in Staatsrenten. Berlin: Parey 1916. 83 p.
Spalding, W. F. Foreign exchange and foreign bills in theory and in practice. London: Pitman 1915. XII, 216 p.

*

- Hartung, H.* Neuordnung des Devisenhandels. BankA. 1916. 15, 9. p. 169—172.
Heinsheimer, A. Der Krieg u. die Wiener Börse. BankA. 1916. 15, 9. p. 172—175.
Hoffmann, W. Die fremden Mittel bei Banken und Sparkassen. FinArch. 1916. 32, 1. p. 253—66.
Huber, F. Wechselkurse u. Notenvermehrung. BankA. 1916. 15, 16. p. 313—318.
Landesmann, H. Die Sicherheit der Industrieobligationen. Bank. 1916. 5. p. 485—490.
Lansburgh. Organisierung des Devisenverkehrs. Bank. 1916. 1. p. 20—29.
Meyer, E. Über den Zusammenhang zwischen Zahlungsbilanz und Wechselkurs. FinArch. 1916. 33, 1. p. 205—48.
Riesser. Reichs-Scheck-Verrechnungs-(Clearing)-Stelle oder Landes (Provinz) Verrechnungsstellen. BankA. 1916. 15, 18. p. 349—352.

387.7 Hitelügy

- Borgh, R. van der.* Der städtische Realkredit nach dem Kriege. Stuttgart: Enke 1916. 68 p.

- Gredel, Herbert.* Verschuldung und Entschuldung des grösseren Grundbesitzes in Westpreussen. Stuttgart: Kohlhammer 1915. VII, 135 p.
Hamacher, Th. Die Kreditgefährdung beim grossstädtischen Grundbesitz. Berlin: Puttkammer 1916. 189 p.
Kirkaldy, Adam W. Credit, intustry. and the war. London: Pitman 1915. IX, 268 p.
Leweck, R. Mesures prises ou proposées par les Landschaften de la Prusse pour étendre le crédit hypothécaire des Landschaften aux terres des paysans. Rome: Inst. intern. d'agriculture 1915. 42 p.

*

- Eberstadt, R.* Realkredit und Sozialpolitik. AnnSozPol. 1916. 4, 5—6. p. 625—40.
Eschwege, L. Der Hypothekenzinsfuss nach dem Kriege. Bank. 1916. 1. p. 11—20.
Matthias. Einschränkung des Stadtkredits auf dem Kapitalmarkte. BankA. 1916. 15, 13. p. 253—258; 14. p. 281—286.

388 Biztosításügy

- Lorenz, L. P.* Die Finanzsysteme in der Personenversicherung. Leipzig: Spamer 1915. 60 p.
Luttenberger, Karl. Luftfahrtschaden-Versicherung im Frieden und im Krieg. Berlin: Guttentag 1916. 90 p.
Lübstorff, Frdr. Methodisches zur wirtschaftswissenschaftlichen Erforschung der aktuellen Probleme des Versicherungswesens. Hannover: Rechts-, staats- u. sozialwiss. Verlag 1915. 9 p.
Raikem, Albert. Les assurances en temps de guerre. Bruxelles: Bielefeld 1916. 22 p.
Romberg, Franz. Die Brandschadenregulierung in Fabriken. München: Hoheneichen 1916. 191 p.
Swain, A. H. The war and life assurance. Leicester: The Insurance Pr. 1915. 48 p.

*

- Bendix.* Bedeutung des Krieges u. der deutschen Kriegsnotgesetze für die Privatversicherung. ZVersicherungswiss. 1916. 16, 3. p. 250—285.
Fehér Gy. Háború-kockázat az életbiztosításban. KözgazdSz. 1916. 2. p. 96—114.

- Lehmann.* Neue dänische Privatversicherungsgesetze. ZVersicherungswiss. 1916. 16, 2. p. 182—193.
- Parthier.* Zur Wahl der Rechnungsgrundlagen in der Versorgungs-Versicherung. ZVersicherungswiss. 1916. 16, 1. p. 61—97.
- Reinitz E.* A nők biztosításáról. KözgazdSz. 1916. 5. p. 355—365.
- Tauber.* Die technischen Erfordernisse der Selbständigenversicherung. ZVersicherungswiss. 1916. 1. p. 1—23.
- Tauber, A.* Das Versicherungsmonopol als finanzpolitische Frage. ÖstVolksw. 1916. 8, 27. p. 432—36.

388.4 Munkásbiztosítás

*

- Broecker.* Volksversicherung u. Krieg. ZVersicherungswiss. 1916. 16, 2. p. 109—124.
- Fehlinger, H.* Die Arbeiterversicherung in Grossbritannien. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 1—3. p. 219—37.
- Gräf Ed.* A háború és a német munkásbiztosítás. MunkásüSz. 1916. 7, 12—13. p. 347—52.
- Martell.* Soziale Versicherung in Österreich-Ungarn. ZSozialwiss. 1916. 5. p. 329—332.

389 Állami pénzügy

- Myrbach-Rheinfeld, Freih. v.* Grundriss des Finanzrechts. 2. veränd. Aufl. München: Duncker 1916. XIV, 359 p.
- Ricca Salerno, G.* Scienza delle finanze. Firenze: Barbèra 1916. XII, 330 p.
- Young, E. Hilton.* The system of national finance. London: Smith 1915. VII, 364 p.

*

- Brockhausen, K.* Zur Reform der österreichischen Finanzverwaltung. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 1—3. p. 121—40.
- Gál M.* Magyarország nemzeti vagyona. 1916. 6. p. 401—411.
- Pfützner, J.* Die Ausgaben der deutschen Einzelstaaten für das Staatsoberhaupt. FinArch. 1916. 33, 1. p. 143—60.
- Schwarz, O.* Die Finanzen der europäischen und der wichtigeren ausser-europäischen Staaten. FinArch. 1916. 33, 1. p. 267—405.
- Zimmermann, F. W. R.* Der Ausgleichsfonds nach grundsätzlicher und tatsächlicher Bildung. FinArch. 1916. 33, 2. p. 459—556.

389:355 Háború pénzügyei

- Baudin, Pierre.* Le budget et le déficit. 2. éd. Paris: Alcan 1916. VI, 248 p.
- Dalla Volta, Riccardo.* Finanza di guerra. Firenze: Bemporad 1915. 39 p.
- Edgeworth, F. Y.* The cost of war and ways of reducing it suggested by economic theory. New York: Oxford Univ. 1915. 48 p.
- Farrow, Thomas & W. W. Crotch.* How to win the war. The financial solution. London: Laurie 1916. 98 p.
- Gothein, Georg.* Die Kriegslasten und ihre Deckung. Berlin: Liebheit 1916. 24 p.
- Hantos, Elemér.* Die finanzielle Kraftentfaltung der österr.-ungar. Monarchie. Warnsdorf: Strache 1916. 38 p.
- Helffterich, Karl.* How Germany raises billions. 2. ed. New York: Issues and Events Booklets 1915. 14 p.
- Herz, Ludwig.* Kriegskosten und Deckung. Stuttgart: Deutsche Verl.-Anst. 1916. 37 p.
- Mombert, Paul.* Der Finanzbedarf des Reiches und seine Deckung nach dem Kriege. Karlsruhe: Braun 1916. III, 44 p.
- Virgili, Filippo.* Il costo della guerra e perdite, mezzi di fronteggiarle. Milano: Treves 1916. 140 p.

*

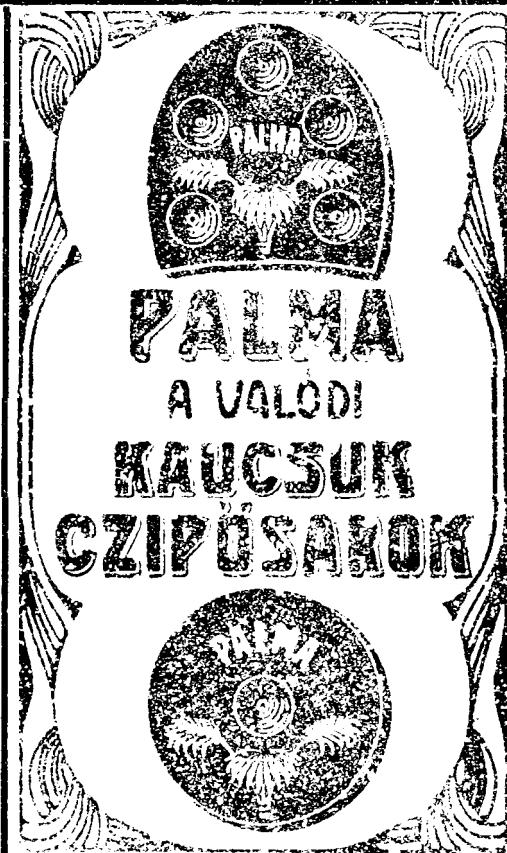
- Dépenses et ressources de guerre. ÉconomisteFranc. 1916. 44, 1, 12. p. 395—96.
- Faure, F.* La guerre et les ressources de la France. RevPolParl. 1916. 23, 257. p. 57—70.
- Hildebrand, K.* Die Kriegsanleihen u. die Finanzierung der Friedensarbeit. Bank. 1916. 3. p. 202—208.
- Kleindinst, J. F.* Die Kriegsanleihen des deutschen Reiches. AllgStatistischesA. 1915. 2—3. p. 257—285.
- Kriegsfinanzen der Entente. ÖstVolkswirt. 1916. 8, 37. p. 605—9.
- Lauwick, M.* Le budget et les finances de guerre de la Russie. RevPolParl. 1916. 23, 254. p. 48—61.
- Lessing, H.* Das Reichsschuldbuch BankA. 1916. 15, 15. p. 293—300.
- Rademaker, F.* Kriegsanleihen. FinArch. 1916. 33, 2. p. 557—84.
- Raffalovich, A.* Les budgets de guerre en Angleterre. ÉconomisteFranc. 1916. 44, 1, 22. p. 732—34.
- Riesser.* Das Ergebnis der vierten Kriegsanleihe. BankA. 1916. 15, 14. p. 273—275.

- Riesser*. Übersicht über die Bedingungen u. Ergebnisse der Zeichnungen auf die vier Kriegsanleihen. *BankA.* 1916. 15, 14. p. 276.
- Schwarz, O.* Kriegskosten u. deren Deckung beim Vierverband. *BankA.* 1916. 7. p. 125—131; 8. p. 149—159.
- Weiss-Bartenstein, W. K.* Finanzpolitik u. Finanzwesen Bulgariens. *FinArch.* 1916. 33, 2. p. 585—678.
- 389.2 Állami adók és illetékek**
- Bamberger, Georg.* Auswanderungssteuer. Hannover: Helwing 1916. 16 p.
- Cunow, Heinrich.* Praktische Steuerpolitik oder Steuerdogmatik? Berlin: Vorwärts 1916 48. p.
- Grossmann, Fritz.* Keine Kriegsgewinnsteuer. Hannover: Verl. Ges. 1916. IV, 40 p.
- Klvenz, F.* Die badische Steuerverwaltung. 1. Teil. Mannheim: Bensheimer 1916. X, 310 p.
- Gully, H. J.* Income tax up to date. London: The Financial News 1916. 23 p.
- Haristoy, Just.* L'impôt sur le revenu. Paris: Giard 1916. II, 142 p.
- Koczynski, Stefan.* Über Wesen und Bedeutung der jüngsten Verkehrssteuerreform. Wien: Manz 1916. III, 54 p.
- Parisot, Léon.* Guide pratique du contribuable en matière d'impôt sur le revenu. Paris: Librairie du Droit us. 1916. 56 p.
- Steiger.* Die Vorschriften über die eidgenössische Kriegssteuer. Zürich: Füssli 1916. III, 168 p.
- Strutz, G.* Die Besteuerung der Kriegsgewinne. Stuttgart: Enke 1916. 48 p.
- Underhay, F. G.* Income tax. A summary of the law of income tax. London: Ward 1916. 192 p.
- *
- Buck, L.* Die Besteuerung der Kriegsgewinne. *FinArch.* 1916. 33, 1. p. 1—142.
- Graminger, M.* Zur Frage der Genossenschaftsbesteuerung. *ZStaatswiss.* 1916. 72, 1. p. 21—71.
- Marchionini, K.* Sozialdemokratie u. Kapitalabfindungsgesetz. *NeueZeit* 1916. 34, 2, 13. p. 385—391.
- Mátyás J.* A magyar háborús adójavaslatok. *AdóHlSz.* 1916. 5, 6. p. 245—69.
- Molkenbuhr, H.* Der neue Tabaksteuerentwurf. *NeueZeit* 1916 34, 1, 25. p. 769—775.
- Sintenis, G.* Vorbereitung der Kriegsgewinnsteuer. *BankA.* 1916. 15, 7. p. 131—134.
- Smith, H.* Die dänische Steuergesetzgebung in 1915 und die Besteuerung der Kriegsgewinne. *FinArch.* 1916. 33, 1. p. 161—70.
- Souchon, A.* La hausse des prix et les projets de taxation. *RevPolParl.* 1916. 23, 255. p. 168—84; 256. p. 303—325.
- Strutz, G.* Zusammenhänge der Besteuerung. *BankA.* 1916. 15, 14. p. 277—281; 15. p. 300—305.
- Vlleneuve, H.* L'impôt sur les libéralités faites aux établissements publics et d'utilité publique. *RevPolParl.* 1916. 23, 254. p. 6—15.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczáin a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

37. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Díszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándéku.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4°/_o-os és 4¹/₂^o/_o-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂^o/_o-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4°/_o-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889 : XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂^o/_o-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75°/_o erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékkul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876 : XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876 : XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Brémában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897 : XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hingtengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méreteres lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fémlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1008

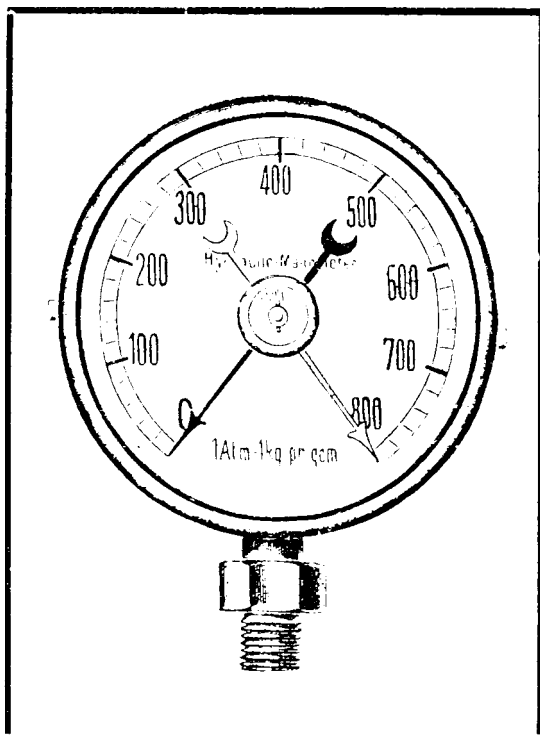
Megrendelések csakis az **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.** igazgatósághoz intézendők

PÁRTOS ÉS TÁRSA B. T.

Fesz-
mérő
és
autogén-
hegesztő
készülé-
kek
gyára.

Kispest,
Üllői-út 78.

Telefon :
József 5-57.

Gyártunk
és
javítunk
feszmérőket,
autogén-
szabályozó-
kat, hőmérő-
ket, pyrome-
tereket,
őrellenőrző-
órákat stb.
e szakba
vágó
műszereket.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtató-
gépekkel ósan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a leg-
nagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
□□□□□□ igényeknek megfelelően készíti el. □□□□□□

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

A változó kamatozású kötvények.

Dolgozatomban azokat a kötvényeket tárgyalom, melyek árfolyamai a szelvénykamat változása következtében névértékük irányában szabályozódnak.

E szűkre szabott keretben azonban a maga egészében nem adhatom elő a témát, mely szerte ágazik és egészen új útakra vezet. Ezért bizonyos rövidítésekhez folyamodom; nevezetesen kizárólag csak a nagy államkölcönök szempontjából tárgyalom az alapgondolatot, továbbá a kevésbé új és a közgazdasági irodalomból már ismert részeket majd lehetőleg röviden foglalom össze. Ugyanezen okból ismereteseznek tételezem fel a szóba jövő elméleti kérdéseket, a melyeket a tárgy szempontjából inkább kiegészíteni, mint magyarázni törekszem.

Az elméleti és a magyarázó részeket kisebb betűkkel szedetem, hogy azokat figyelmen kívül hagyhassék az olyan olvasók, a kiket csupán az alapgondolat érdekel.

I.

Az árszabályozásra irányuló mód megállapításánál az értékelméletheől indulhatunk ki. Az értékpapírok — tanítja Böhm-Bawerk¹⁾ — tartós javak, melyeknek visszatérő haszonszolgáltatásaikért tulajdonitunk értéket. A kötvényeknél a haszonszolgáltatást kamatozásuk nyújtja. Az értékelés tárgya tehát a szelvénykamat, melynek változtatása, módosítása útján szabályozhatjuk az árfolyamokat, mindenkor azt a kamatlábat adoptálván, mely mellett a piacon pari, vagy ezt megközelítő árfolyamállítás létesül.

A gyakorlati életben az u. n. „tőkésítés“ útján határozzuk meg a kötvény értékét, utóbbinak akkora pénzürtéket tulajdonitván, a mekkora az a pénzösszeg, mely a mértékadó kamatláb mellett gyümölcsözve a kötvény szelvényével egyenlő kamatot hoz. Böhm-Bawerk szerint a tőkésítés bár egész helyes eredményeket ad, a gazdasági folyamatnak mégis épen a fordítottja. A tiszta hozadék, t. i. a kamat, nem elsődleges jelenség, hanem fordítva, a haszontartót (a nyers hozadékok alapján) már értékelnünk kell, hogy a tiszta hozadék mint olyan elhelyezkedhessék. Olyan javaknál azonban, melyek a haszonszolgáltatások végtelen sorozatát hajtják, a nyers hozadék egyúttal tiszta hozadék is, mert a haszontartó nem szenved értékcsökkenést, az esedékes haszonráta elválása után sem.

Kölcönöknél az értekelést az bonyolítja, hogy az adós címlete után

¹⁾ Eugen von Böhm-Bawerk: Positive Theorie des Kapitaless, Innsbrnck. 1912.

nemcsak kamatot fizet, hanem azokat rendszerint névértéken vissza is váltja. Ezért tanulságos lesz vizsgálat tárgyává tenni az értékelést, a tőke visszafizetésének figyelembe vételével.

Kezdjük a rövid lejáratú értékpapirokon.

A tartós javak értékét meghatározza a hasznoszlógiáltatások jelenre reducált értékeinek összege; pl. ha valamely jószág 3 ízben, mindenkor az év végén K 5.— értékű hasznoszlógiáltatást hajt — 5⁰/₀-os szádra számított reducálás mellett — a jószág értéke az első haszonév kezdetén (4·76 + 4·54 + 4·32 reducált értékek) K 13·62. Ha azonban K 100.— névértékű kölcsönről van szó, mely a harmadik év végén visszafizettetik, az előbb nyert összeghez hozzáadandó a tőke jelenre reducált értéke, vagyis K 86·38 és az ekként nyert eredmény, azaz K 100.— adja az első év végén a címlett értékét.

A második és harmadik haszonév elején:

a hasznoszlógiáltatás összértéke	a tőke értéke	a címlett értéke
(4·76 + 4·54) 9·30	90·70	100.—
4·76	95·24	100.—

a harmadik év végén a tőke érteke 100.—

A fenti példából is kitűnik, hogy a rövid lejáratú értékpapir (pénztárjegy stb.) hasznoszlógiáltatásainak összértéke minden időszakban az utolsó hasznoszlógiáltatás jelenlegi értékével csökken és ugyanannyival emelkedik a tőkekövetelés értéke. A mit az értékpapir, mint tartós jószág veszít, megnyeri mint tőkekövetelés. A dolog természetéből következik azután, hogy a rövid lejáratú értékpapir már kibocsátásakor sem annyira tartós jószág mint inkább jövőbeli követelés, a mi a lejárat felé közeledve mind erősebben kidomborodik és végül tisztán tőkeköveteléssé válik.

A jövőbeli követelésnek fokozatosan jelenlegi követeléssé való válása tartja fenn a rövid lejáratu kötvények árfolyamait.

Az előadott példánál — az egyszerűsítés kedvéért — a piaczi és a szelvénykamatlábat egyelőnek vettem, következésképen a címlett értéke mindig al parin állott. A valóságban azonban a piaczi kamatláb változása miatt az említett kamattételek közt rendszerint kisebb nagyobb eltérés áll be, mikor is az árfolyam megfelelően a pari állás fölé emelkedik, vagy alája süllyed. De a követelés rövid lejáratu miatt a normális kamatlábváltozások nagy árfolyamkilengéseket nem okozhatnak a címlett keletkezésekor sem, míg a lejárat közeledtével a kamatlábkülönbözetek hatása fokozatosan csökken.

Az u. n. örökjáradék-kölcsönöknél már más folyamattal találkozunk. Ezen értékpapiroknál a hasznoszlógiáltatás tiszta hozadékot képez és a nagyon meszsze fekvő hasznoszlógiáltatásoknak olyan csekély a jelenlegi értékük — mondja Böhm-Bawerk — hogy a haszontartó jelenlegi értékéhez már mit sem tehetnek hozzá. Ugyanez a sorsa a meszsze fekvő tőkekövetelésnek, melyet csak akkor kezdünk értékelni, ha az adós kifejezett szándéka értelmében, vagy a hitelezők véleménye szerint a kölcsön olyan időben kerül visszafizetésre, mikor már nincs olyan hátralévő hasznoszlógiáltatás, melynek értékévé érése pótolná az értékbecslésnél figyelembe vett legtávolabb fekvő hasznoszlógiáltatás kieső értékét. Az u. n. „elértéktelenedési hányad“-ot pótolja a tőkekövetelés értékévé érése, melyeknek időbeli összeesése az egy ugyanazon mértékadó értékbecslésből következik. De míg az elértéktelenedést újabb hasznoszlógiáltatás pótolja, a tőkekövetelés figyelembevételéről nem lehet szó és a kötvény értékét kizárólag a hasznoszlógiáltatások állapítják meg.

Hogy az eredményeiben ismertetett és ennek szellemében kiegészített átgondolt theoria menynyiben állja meg helyét, mindenesetre vita tárgyát képezheti. Pl. Schumpeter (I. »Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung« című munká-

ját) szerint az ismertetett »összegezési szabály« a haszonszolgáltatások végtelen sorozata esetén végtelen értékre is vezet. Schumpeter felfogása az, hogy a tőkésítési processusnál a kamat az elsődleges elem és ezen felfogásához hiven a gyakorlati életben elfogadott tőkésítési eljárást alapozza meg.

Szerinte a végtelen kamathozadék összértéke: »Nem lehet alacsonyabb, mint azon összeg értéke, mely azt hozza, mert, ha úgy volna, ezért éppen azt az összeget teremtenők és nem kölcsönnyújtására használnók fel, miáltal ilyen nagyságú összegek értékének csökkenni kellene az egyensúly helyreállításáig. De magasabb sem lehet, mint azon összeg értéke, mely azt hozza, mert különben ilyen összegek kölcsönök nyújtására használtatnának fel és értékük más irányú felhasználásnál éppen annyira emelkednék.«

A különböző felfogások kritikájára kitérni felesleges volna. Célom csupán az volt, hogy a kötvények értékelméleténél szerepet játszó tényezőkre és a különböző felfogások ütközőpontjaira rámutassak. A tárgy szempontjából teljesen elégséges egyelőre annak a tételnek megállapítása — melyben megegyezünk, — hogy örökjáradék-kölcsönöknek úgyszólván kizárólag kamatozásukért tulajdonitunk értéket.

Ha e kölcsönök nem csak alakilag, hanem lényegileg is örökjáradékoknak tekintjük, tőkekövetelésről és ennek értékeléséről nem lehet szó. De, ha a valóságban végbemenő folyamatot is szem előtt tartjuk, míg hosszúlejáratú a kölcsön: a nagyon messze fekvő és e mellett meg nem határozott időben esedékes tőkekövetelés jelenlegi értéke eltörpül a kamatszolgáltatásoknak tulajdonított érték mellett.

Külön kérdés az árfolyammozgalom esélyénck értékelése. Itt ugyan tőkenyereségről, illetőleg veszteségről van szó, de ez szintén az adós által teljesítendő kamatfizetésből és a tőke visszafizetéséből fakad; nevezetesen az ellenszolgáltatások különböző értékeléséből. Ezen, t. i. örökjáradékkölcsönöknel a kamatszolgáltatás értékingadozásának esélyét előlegezi meg a piac.

Ha elfogadjuk azt az alaptételt, hogy örökjáradékkölcsönöknek — tekintve egyes esélyelemektől — úgyszólván kizárólag kamatszolgáltatásikért tulajdonitunk értéket, más természetes árfolyamszabályozási mód nem lehetséges, mint az értékelés tárgyát képező szelvénykamatnak megfelelő emelése, illetve csökkentése. Azokkal szemben pedig, a kik az árfolyamokat mesterséges eszközökkel vélik szabályozhatóknak, — a különböző források közül — utalok az 1912-ik évi német általános bankárgyűlésen e tárgyban előadott fejtegetésekre, melyekben kifejezésre jutott a mesterséges megoldás tarthatatlansága.¹⁾

A feladat nehezebben megoldható része a kitűzött célnak megfelelő mindenkori szelvénykamat helyes megállapításában rejlik, mert egyrészt számolni kell az árképződést befolyásoló elemek egész csoportjával, másrészt pedig figyelembe kell venni a gyakorlati követelményeket is. Bonyolítja a problémát az is, hogy már a kérdés első átgondolásakor különböző megoldások jutnak eszünkbe, melyek esetleges fogyatkozásai, hibái csak tüzetes elemzésük után derülnek ki. A kínálkozó megoldások megrostálása céljából, mielőtt áttérnék a helyes megfej-

¹⁾ Warburg referens szerint »az a törekvés, mely az államkölcsönök árfolyamainak mesterséges befolyására irányul, alapjában véve nem más, mint harc a szabad árfolyamképződés ellen«.

tésre, rámutatok a leginkább alkalmasnak látszó, de célra mégsem vezető, következő kiindulási pontokra:

Hosszúlejáratú kölcsönöknél az adós egyoldalú kamatlábmegállapításában a hitelezők aligha bizhatnának meg; mert a járadékkötvényeknek értéket kamatozásukért tulajdonitunk, melynek éppen helyes vagy helytelen megállapításától függ az árfolyamalakulás mikéntje. Ezen megoldás nagy kölcsönök elhelyezésére alkalmatlan. Eltekintve azonban a gyakorlati használhatatlanságától, az egyoldalú kamatlábmeghatározás nem oldja meg a problémát, csupán áthárítja azt az adósra.

Az adósra illetékes jegybank mindenkor kamatlába sem szabályozná az árfolyamot — az egyéb okoktól eltekintve¹⁾ — mert ez nem hozná kifejezésre az állam hitelét és a kötvény szerkezetéből folyó esélyek értékelését.

A kötvények ellentétes szerkezetéből folyó esélykülömbőségek miatt az adós fix kamatozású kötvényei effectiv kamatozásainak alapul vétele sem szabályozná kielégítően az árfolyamokat, a mi a továbbiaktól világosan ki fog tűnni.

Az említett pár példával természetesen nem merítettem ki a téves megoldásokat. Ezért általánosságban is előadom nézetemet, mely szerint a kötvénypiaczon annyira különböző subjectiv értékbecslések futnak össze, hogy azok resultánsának pontos megállapítására csak maga a piacon végbemenő folyamat képes. Továbbá, mivel az adósok hitele különböző és minden typus más esélyeket foglal magában, a helyes kamatlábat csupán a szabályozás tárgyát képező kötvény piacza állapíthatja meg.

A mindenkor szelvénykamatlábat azután vagy közvetlenül²⁾ megállapíthatjuk a piacczal, vagy az árfolyamokból vonjuk le. Az utóbbi eljárás a kötvény névértéke, névleges kamatozása és az árfolyam összeüggésén épül fel, mely tényezők viszonylagos állása meghatározza az effectiv kamatozást.

A különböző eljárások közül részletesebben azt az egyet tárgya-

¹⁾ A pénzforgalom szabályozásán kívül a discontpolitika tárgya az intervalutáris árfolyamok relatio paritásának fenntartása és az érczfedezet megóvása. Az utóbbi két tényező a hosszúlejáratú kölcsönök kamatlábjára közvetlenül nincs hatással. Ezzel szemben kifejezésre jut a tőkekamat, mely viszont a discontnál érvényesül közvetve.

²⁾ Közvetlenül annyiban, hogy ezen megoldás szerint minden időszak végén lejárnak tekintett kötvénynek nem a discontált értékét, hanem magát a discontot állapítja meg a piacz minden időszak első napján. Az ekként nyert disconttétel meghatározza, egyrészt a szelvénykamatot, másrészt a vonatkozó napon a kötvény árát. Utóbbi a további napokon szokásos módon százalékokban jegyeztetik.

Mivel ezen megoldás viszonylag számottevő kockázatot hord magában és a piacon az adós közbelépését elkerülhetetlenné teszi, tárgyalását mellőzöm.

lom, mely a gyakorlati követelményeknek — rendszerint — leginkább megfelel. Az áralakulásba következőképen kapcsolom be a szelvény-kamat megállapítását:

A kamatozás utólagos. Az adós a kötvény *első szelvénye* után általa előre meghatározott kamatot fizet. A *második szelvény* ezzel szemben annyi kamatot hoz, t. i. az adós annyi kamatot fizet, mint a mennyi az első időszakban *a kötvény átlagos effectiv kamatozása* volt. Ugyanezen eljárás ismétlődik az összes további szelvényeknél, úgyhogy a kötvény kamatozása bármely időszakban a közvetlen megelőző időszak átlagos effectiv kamatozásával egyenlő.¹⁾

A kötvény kamatozását, illetőleg a megegyező kamatlábat automatikusan megállapító ezen rendszert, következő példával illusztrálom:

Időszak	A változó szelvény-kamatlábak	a supponált időszaki árfolyamok	az időszaki átlagos effectiv kamatozás
1.	fix (pl.) 4·3 ⁰ / ₁₀₀ %	100·—	4·3 ⁰ / ₁₀₀
2.	4·3 »	99·91	4·304 ⁰ / ₁₀₀
3.	4·304 »	99·88	4·309 »
4.	4·309 »	100·51	4·287 »
5.	4·287 »	—	—

A kamatlábváltoztatási módszer ismertetése után áttérek a kamatozás és az árfolyamalakulás tárgyalására. Ezek előadásánál azt a sorrendet követem, hogy ezen fejezetben első sorban az átlagos effectiv kamatozás és az átlagos árfolyam képződését tárgyalom.

Pari alatti árfolyamállásból (mindig időszaki átlagot értve) kiindulva, az átlagos effectiv kamatozás csak akkor *csökkenhet*, ha a piacz az átlagos árfolyamot pari fölé emeli. Pl., ha valamely időszakban az átlagos árfolyam $K 97$ — és az átlagos effectiv kamatozás 5% , de a következő időszakban a piaczon érvényesülő kamatláb kisebb: az árfolyamalakulás irányzata emelkedő lesz. Ha azonban az átlagos árfolyam mégsem érné el az al pari állást, hanem tegyük fel csupán $K 99$ -át, a kötvény átlagos effectiv kamatozása circa $5\cdot05\%$ -ot tesz ki. Eszerint az árfolyam emelkedése dacára az effectiv kamatozás és ezzel együtt a következő szelvény kamatlába is emelkedett. De mivel a piacz már az 5% -os hozadékot is magasnak találta — változatlan piaczi kamatláb esetében — $5\cdot05\%$ kamatozást még inkább magasnak fogja találni; a minnek újabb árfolyamemelkedés lesz a következménye. Ha ekkép azután az átlagos árfolyam a pari állást átlépi, csökken az átlagos effectiv- és a következő időszaki szelvénykamatozás.

¹⁾ A rendszer lényegét nem változtatja meg az a módosítás, mely szerint az adós nemcsak az első, hanem az eleve meghatározott számú több szelvény után, esetleg valamely feltétel bekövetkeztéig fizet fix kamatot. Ez a módosítás csupán azt jelenti, hogy az árfolyamszabályozás később veszi kezdetét.

Pari feletti árfolyamállásból kiindulva viszont az átlagos effectiv kamatozás csak akkor *emelkedhetik*, ha az időszaki átlagos árfolyam *pari alatt* helyezkedik el.

Tegyük most vizsgálat tárgyává az érem másik oldalát, t. i. az időszaki átlagos árfolyamalakulást.

Hagyjuk egyelőre figyelmen kívül a mélyebben fekvő árképző tényezőket és pusztán a mértékadó piacz által kívánt kamattételre vezessük vissza az átlagos árfolyamalakulását. Ugyanazon effectiv kamatozás létrejötte azonban más árfolyammozgalmat tételez fel a fix- és mást a változó kamatozású kötvényeknél. Az előbb említett értékpapapapíroknál ugyanis — a meghatározott kamatozás miatt — az árfolyam és az effectiv kamatozás mozgásának iránya mindenkor ellentétes, utóbbi átlagainál pedig úgy az ellentétes, mint az egyirányú mozgás is egyaránt lehetséges.

Az árfolyamalakulás legkönnyebb megértéséhez vezet, ha kiindulási pont gyanánt — egyelőre pari alatti árszinten — megállapítjuk, hogy mely szelvény és effectiv kamatalakulás mellett marad meg az átlagos árfolyam az előző időszakban elfoglalt helyzetében. Nyilvánvaló, hogy akkor, ha a két kamattétel *egyenlő arányban emelkedik*.

Egy lépéssel tovább haladva a megkezdett gondolatmenetben egyszerűsíthetjük a megállapított tételt. A szelvénykamat emelkedése ezen rendszer szerint nem más, mint az előző időszak átlagos effectiv kamatozásának változása, vagyis az átlagos piaczi kamatláb módosulása. A tételt tehát akként szövegezzük: az átlagos árfolyamállás változatlan marad, ha két egymásra következő időszakban az átlagos piaczi kamatláb *arányosan emelkedik*.

A tétel helyességét a következő egyszerű számítás is igazolja:

Időszak:	A piaczikamatláb ¹⁾ arányosan emel- kedik	A szelvény kamatozás	Átlagos árfolyam
Pi. 21.	4.—	—	—
22.	4·2	4.—	95·2380
23.	4·41	4·2	95·2380

A kifejtett alaptételből a különböző árfolyamalakulások már önként következnek:

Ha egy időszak folyamán *csökken* az átlagos kamatozás, az átlagos árfolyam *pari fölötti* állásba helyezkedik el.

Ezen tétel számszerű igazolása kedvéért kisebbítsük az előbbi példa 22-ik időszakának kamatlábát 0·01⁰/o-al, úgyhogy a 23-ik idő-

¹⁾ Az arányos emelkedés következik már abból, hogy bármely kamatláb elosztva az előtte álló kamatlábbal, ugyanazt a hányadost adja.

szak kamatlába 4·19 legyen, mikor is a megfelelő árfolyam: 100·2387. A kamatláb kisebbedése tehát az árfolyamot a 95·2380 helyzetéből a parit meghaladó árszintre emelte.

Véssük emlékezetünkbe ezen árfolyamalakulást, t. i. hogy az átlagos kamatláb kisebbedése az átlagos árfolyamot pari fölötti állásba emeli, mert ezen megállapítás magában foglalja azt, hogy a pari alatti árfolyamállás csak az effectiv kamatozás emelkedő irányzata esetén lehetséges. A pari alatti árfolyammozgalmak megállapításánál csupán a kamatozás emelkedő irányzatának intenzitása kérdéses:

1. Ha az egymásra következő időszakokban az átlagos kamatozás *arányosan emelkedik*, az árfolyam ugyanazon állásban marad. Ez volt a kiindulási tételünk.

2. Ha az átlagos kamatozás emelkedése *aránylag kisebb*, mint az előző időszakban, az átlagos árfolyam *magasabb* állást ér el.

A mennyiben a fenti példa 23. időszakának kamatlábat viszonylag kisebbítjük 4·4-re, az árfolyam 95·4545, vagyis úgy a kamatozás, mint az árfolyam emelkedett.

3. Ha valamely időszakban az átlagos kamatozás emelkedése *aránylag nagyobb*, mint az előző időszakban, az átlagos árfolyam csökken.

Az idézett példa 23. időszaki kamatlábat 4·42-re növelve, az árfolyam 95·2380 állásából 95·0226 állásba süllyed.

Az előadottakból kivehetjük, hogy a pari alatti árfolyammozgalmak meghatározásánál nem elégséges két időszak átlagos kamatlábatának összemérése. Emelkedő irányzatnál az említett összehasonlítás csupán annyit állapíthat meg, hogy a jelen időszak átlagos kamatlába mennyivel nagyobb az előző átlagos kamatlábnál, holott két időszak átlagos kamatlába nagybodadásának arányát kell összevetnünk. Két arányra van szükségünk, melyek szerkesztéséhez legalább 3 időszak átlagos kamatlábat kell ismernünk, úgy hogy vissza kell nyulnunk a láncolat még egy további szemére.

Más esetekben már két időszak kamatozásának egybevetése is elégséges; először — láttuk — a pari alatti árszintről a pari fölötti árszintre való átmenetnél, másodszor, ha az a kérdés: mikor jut az árfolyam *al pari* állásba? Ezen átlagos árfolyamalakulás bekövetkezik, ha két egymásra következő időszakban *egyenlő az átlagos piaczi kamatláb*.

A pari fölötti árfolyamállásból kiidulva az előadottak megfelelő változtatásokkal, t. i. az átlagos kamatláb- és árfolyammozgalmak irányzatainak és intenzitásainak megfordítása esetén állanak meg. De mivel az előadottak után ezen mozgalmak megfejtése nehézséget nem okoz, ezek ismertetésétől eltekintek. Csupán a kiindulási tételt szögezem le, mely szerint — pari fölötti árszinten — az átlagos árfolyamállás válto-

zatlan, ha az egymásra következő időszakok átlagos kamatlábai arányosan csökkennek.¹⁾

Az előadottak értelmében az időszaki átlagos árfolyamok — a változatlan állást figyelmen kívül hagyva — mindenkor az al pari helyzetbe törekszenek, kivéve azt az egy esetet, mikor a mértékadó piaci kamatláb időszakról-időszakra nemcsak azonos irányzatot követ, hanem az arányosnál fokozottabb fejlődést. Ilyen kamatláb alakulása a tapasztalás szerint csak rövid ideig tart, a mi érthető is, ha figyelembe vesz-

¹⁾ A tételek helyességét egyik ismert matematikusunk — a kinek köszönetemet ezuttal is kifejezem — szíves volt következőképpen igazolni:

»Jelöljünk az i -edik időszak átlagos effectiv kamatlábát e -vel, szelvénykamatlábát s -vel és átlagos árfolyamát a -vel, akkor értelme szerint:

$$e_i = \frac{s_i}{a_i}, \text{ vagyis: } a_i = \frac{s_i}{e_i}$$

A Liszka-féle követelés így fejezhető ki:

$$s_i = e_i - 1, \text{ tehát: } a_i = \frac{e_i - 1}{e_i}$$

A követelésből eredő tételek:

I. Ha az átlagos effectiv kamatláb két egymást követő időszakban: *a)* megmarad, akkor a későbbi időszakban az átlagos árfolyam al parin van; *b)* emelkedik, akkor a későbbi időszakban az átlagos árfolyam pari alatt van; *c)* csökken, akkor a későbbi időszakban az átlagos árfolyam pari felett van.

Ugyanis, ha:

$$a) e_i = e_{i-1}, \quad \text{akkor: } a_i = \frac{e_i - 1}{e_i} = 1$$

$$b) e_i > e_{i-1}, \quad \text{akkor: } a_i = \frac{e_i - 1}{e_i} < 1$$

$$c) e_i < e_{i-1}, \quad \text{akkor: } a_i = \frac{e_i - 1}{e_i} > 1$$

(Ezek az absolt változás tételei.)

II. Ha az átlagos effectiv kamatlábak egymást követő időszakban állandóan emelkednek, illetőleg csökkennek, de úgy, hogy *a)* az egymást követő időszakokban az arányszám megmarad, akkor az átlagos árfolyam mozdulatlan; *b)* az egymást követő időszakokban az arányszámok emelkednek, akkor az átlagos árfolyam csökken; *c)* az egyrészt követő időszakokban az arányszámok csökkennek, akkor az átlagos árfolyam emelkedik.

Ugyanis, ha:

$$a) \frac{e_i}{e_{i-1}} = \frac{e_i + 1}{e_i}, \quad \text{akkor: } a_i = a_{i-1} + 1$$

$$b) \frac{e_i}{e_{i-1}} < \frac{e_i + 1}{e_i}, \text{ tehát: } \frac{e_i - 1}{e_i} > \frac{e_i}{e_i + 1}, \text{ vagyis akkor: } a_i > a_{i-1} + 1$$

$$c) \frac{e_i}{e_{i-1}} > \frac{e_i + 1}{e_i}, \text{ tehát: } \frac{e_i - 1}{e_i} < \frac{e_i}{e_i + 1}, \text{ vagyis akkor: } a_i < a_{i-1} + 1$$

(Ezek a relativ változás tételei).«

szük a gazdasági életben lépten-nyomon fellépő ellensúlyozó erőket, melyek összefüggését és az egymás kiegyenlítésére való törekvését el kell fogadnunk még az esetben is, ha a fejlődést tisztára dinamikai folyamatnak valljuk. Végeredményében az átlagos árfolyam mindig visszatér az al pari állásába, ezen típus egyensúlyi helyzetébe, melyben a reáható erők változatlansága esetén megnyugszik.

Ezen fejezetben bemutatott számításoknál átlagos árfolyamokról volt szó. Az átlagok képzése a viszonszámokat jelentő egyes árfolyamok alapján történik. Magának az átlagnak képzése többféle módon oldható meg, ezért meg kell állapodnunk, hogy melyik eljárást kövessük. Legczélszerűbb jelen esetben, ha abból indulunk ki, hogy az árfolyamalakulást meghatározó tételeink érvényesek legyenek, úgy az egyes effectiv kamatozásokra, mint ezek egyszerű számtani átlagaira alkalmazva. Ebből a feltételből t. i., ha az effectiv kamatozások időszaki átlagát számtanilag képezzük — a mi a legegyszerűbb eljárás — matematikailag következik, hogy az átlagos árfolyamot mérlegelt számtani középarányosnak kell értelmeznünk, melynek súlyait a piaczi (effectiv) kamatlábak képviselik.

Hogy az egyszerű számtani átlagos árfolyam nem correspondeál az effectiv kamatozások egyszerű számtani átlagaival, az alanti példákkal igazolom:

Két sorozatot hasonlítok össze; az egyiknél a súlyok (effectiv kamatozás) azonosak, a másiknál különbözőek és daczára az effectiv kamatozások átlagai egyenlőségének, az egyszerű számtani átlagos árfolyamok egyrészt különböző eredményeket adnak, másrészt csupán azon átlag correspondeál az effectiv kamatozással, melynek súlyai egyenlőek. Ezzel igazolást nyer az, hogy a súlyok különbözősége esetén a mérlegelt átlagos számtani középarányos a helyes érték.

Az említett példák a következők:

Az időszaki szelvénykamatozást 4°/o-ra teszem.

I. árfolyam	effectiv kamatozás	II. árfolyam	effectiv kamatozás
100.—	4.—	102.564	3.9
100.—	4.—	102.564	3.9
100.—	4.—	95.24	4.2
<hr/>			
átlag:	$\frac{300.—}{3} = 100$	$\frac{300.368}{3} = 100.1226$	$\frac{12.—}{3} = 4^o/o$

A II. alatti átlagos árfolyam nem felel meg az átlagos effectiv kamatozásnak.

A mérlegelt átlagos árfolyamok mindkét esetben egyenlőek és correspondeálnak az egyszerű számtani átlagos effectiv kamatozással. Nevezetesen:

I. árfolyam	effectiv kamatozás	II. árfolyam	effectiv kamatozás
100	× 4 = 400	102.564	× 3.9 = 399.9996
100	× 4 = 400	102.564	× 3.9 = 399.9996
100	× 4 = 400	95.24	× 4.2 = 400.0008
<hr/>			
átlag =	$\frac{1200.—}{12} = 100$	átlag =	$\frac{1200.—}{12} = 100$

Ugyanazt az átlagos árfolyamot adja a szelvény-kamatlábak (naponként vett) összegének százszorosa, osztva a piaczi (effectiv) kamatlábak összegével. A kívánt átlagos árfolyam megállapítása e szerint egészen egyszerű, gyorsan

végrehajtható számtani művelet; jelentősége azonban csak elméleti, melylyel az átlagos árfolyamoknak két esettől eltekintve, az al pari állás felé való törekvést igazolom. A gyakorlatban az átlagos effectiv kamatozás bir jelentőséggel, mely megállapítja a következő időszak szelvénykamatozását.

Még egy példával igazolom, hogy az egyszerű és a mérlegelt számtani közeparányosok közül az utóbbi helyes.

Azt a tételt bizonyítom, mely szerint az átlagos árfolyam al parin áll, ha két egymásra következő időszak átlagos piaczi kamatlábai egyenlők. Az időszakokat két-két árfolyammal jelképezem, még pedig a valóságban teljesen lehetetlen ugrásszerű árfolyamalakulással, a súlyok és a kétféle átlag eltérései növelése céljából.

	árfolyam	I. időszak kamatozása 4%, effectiv kamatozás	mérlegelt átlag
	100.—	4 ^o / _o	400
	50.—	8 ^o / _o	400
átlag :	$\frac{150.—}{2} = 75.—$	$\frac{12o/o}{2} = 6o/o$	$\frac{800}{12} = 66.66$
	árfolyam	II. időszak szelvénykamatozása 6%, effectiv kamatozás	mérlegelt átlag
	150	4 ^o / _o	600
	75	8 ^o / _o	600
átlag :	$\frac{225}{2} = 112.50$	$\frac{12o/o}{2} = 6o/o$	$\frac{1200}{12} = 100.—$

A mérlegelt átlagos árfolyam a tételünknek megfelelően al parin áll.

Szabályozott árfolyamú kötvényeknél lényegesebb árfolyamkilengések és correspondenciálólág lényegesebb súlykülömbözetek nem keletkezhetnek, úgy hogy a kétféle átlag erősen meg fogja közelíteni egymást, a mit az első példa is igazol.

Érintenem kell még az átlagos és az egyes (napi) árfolyamoknak az alakulás során való összefüggését.

Ugyanazon számtani átlag tudvalevőleg a legkülönbözőbb sorozatok (egyes értékek) alapján jöhet létre. Matematikai szempontból nézve a folyamatot, az átlagos és az egyes árfolyamok szabályozott volta nem is esik egybe. A valóságban azonban az említett árfolyamok közt lényegesebb eltérés nem állhat be.

Az indokok, a melyekre nézetemet alapítom, gazdasági természetűek és pszichológiai alapozásúak, melyek közül a fontosabbakkal a továbbiak folyamán a beillesztésre alkalmas helyeken részletesen foglalkozom. Itt csupán röviden a következő szempontokat említem meg:

Ha nincs olyan tényező, mely az egyes értékek állását meghatározza, ugyanazon átlag a legkülönbözőbb és többek közt a legnagyobb eltérést feltüntető sorozatok útján szerkeszthető meg. Az árfolyamképződésnél más a helyzet, mert az egyes értékek az időszakok folyamán egymástól alig eltérő eredeti árképző tényezők által bizonyos fokig külön-külön meghatározott egységek és e mellett az árfolyamok egymást vonzó összefüggésben állanak.

Az egyes és az átlagos árfolyamok eltéréseinek nagysága elsősorban

az eredeti árképző tényezők összegezve vett, egy időszakon belül való fejlődésétől függ. Ha ennek megítélésére a tapasztalást vesszük alapul, nevezetesen a fix kamatozású államkölsönök effectiv kamatozását és leszámítjuk az egymást kiegyenlítő mozgalmakat: fejlődésük rendszerint olyan lassú folyamatot mutat¹⁾, mely rövid időszakon belül ezen rendszer szerint megegyezőleg nagyobb árfolyameltérést nem eredményezhet.

A kamatláb kivételes alakulásának hatását viszont gyengíti a jövő fejlődésének az értékelésnél való figyelembe vétele.

Egy időszak folyamán a szelvénykamatláb változatlan és a napi árfolyamok egyrészt a meghatározott szelvénykamatlábhoz, másrészt a fejlődő piaci kamatlábhoz igazodva, formailag hasonló képződést mutatnak, mint a milyen a fix kamatozású típusnál észlelhető; de lényegileg egészen különböző árfolyamalakulásról van szó, mely épen a jövő figyelembevételének tudható be.

Ha a következő időszak változó kamatlába csak ennek életbeléptekor érvényesülne, minden időszak első napján szökésszerű lenne az áralakulás. Ugyanis a változó szelvénykamatláb, vagy előre érezteti hatását és akkor fokozatos a piaci és a szelvénykamatláb kiegyenlítődése, vagy csak tényleges módosulása idejében, mikor is az árfolyamnak szöknie kell. De, hogy a piacz ne előlegezze meg az ilyen rendszeres árfolyamszökéseket, teljesen lehetetlen feltevés.

A piacz anticipál és ezen az alapon értékkel. Az árfolyam nemcsak a jelent, hanem — a fejlődéshez mérten — a jövőt is visszatükrözi. A jelennek és a jövőnek ekként való összefűződése egyenletes árfolyamalakulásra vezet.

Tévedések és pillanatnyi tartamú megtévesztések persze előfordulhatnak, de ekkor az eredeti árképző tényezőkkel összhangban nem álló árfolyamállás az eddig kizárt subjectiv értébecslések egész tömegét teszi csereképpé, melyek helyreállítják az interdependens erők egyensúlyát.

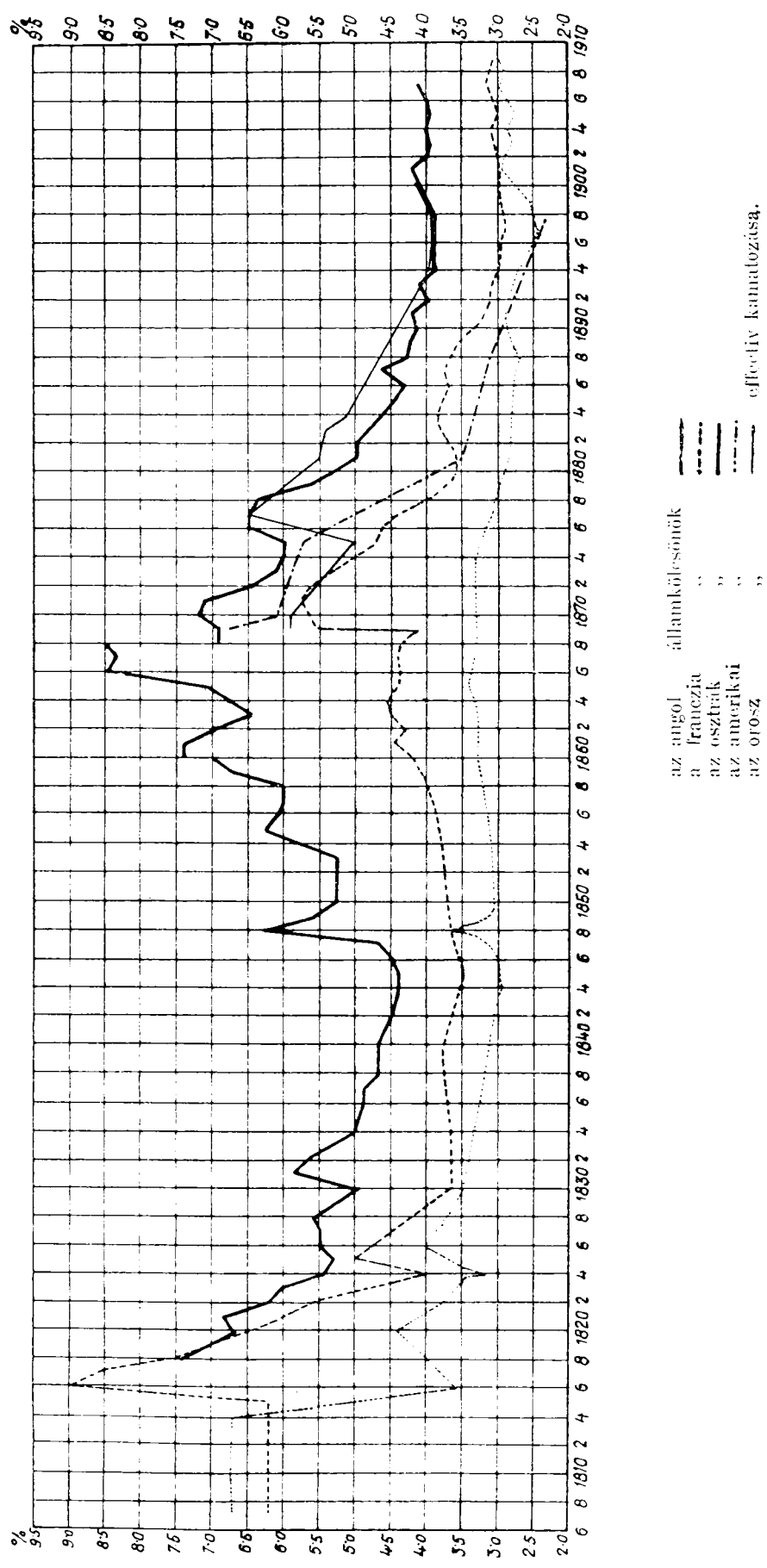
Az átlagostól eltérő napi árfolyamok kilengéseit az előadottakon kívül egész finom hatások is korlátozzák. Már az árfolyamokban rejlő tehetetlenségi erő is szerepet játszik. Azután a többek közt az árfolyamemelkedés — eltekintve a hivatásos speculatio működésétől — az előzőleg olcsóbban vásárlókat árfolyamnyereség realizálására: eladásra ösztökéli, az árfolyamcsökkenés viszont nyereség elérésére nyújt reményt: vásárlásra serkent, úgy hogy minden árfolyammozgalom visszahatást vált ki.

Mindezek alapján arra kell következtetnünk, hogy egyrészt az átlagos árfolyamok, másrészt az ezeket képző egyes napi árfolyamok közt, rövid időszakok esetén rendszerint lényegtelen lesz az eltérés.

¹⁾ L. a reálkamatláb fejlődését feltüntetető csatolt rajzokat.

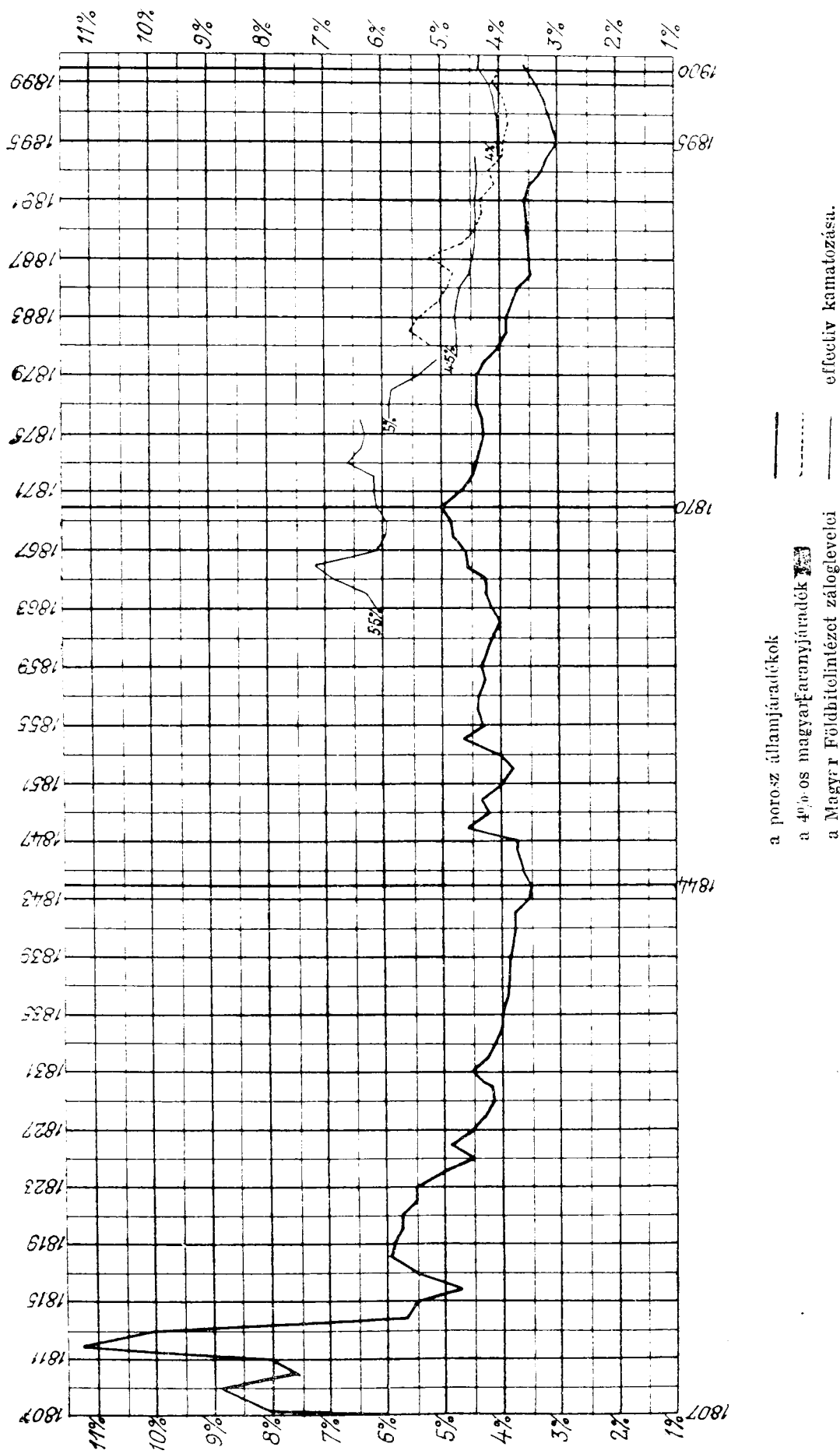
Táblázat: A változó kamatozású kötvények cz. dolgozathoz.

(G. Gorgs összeállítása kiegészítve.)

Táblázat: A változó kamatozású kötvények cz. dolgozathoz.

(E. Vove összeállítása kiegészítve.)

II.

Mivel rendszerünk szerint a kötvény névleges kamatozása az árfolyam pari állásából való kitérés útján változik és a piaczi kamatláb folytonos kisebb-nagyobb mozgásban van, az árfolyam megrögzítéséről nem lehet szó.¹⁾ A változó kamatozású kötvények célja nem is ez, hanem elsősorban is megakadályozása azon állandóbb nagy árfolyameltolódások létrejöttének, mely a fix kamatozású kötvények árfolyamalakulásának egyik ismérve²⁾ és másodsorban az árfolyamkilengésnek korlátozása. Az utóbbi jelenség persze nem tekinthető quantité negligablenak, ha az adós kielégítő árfolyamszabályozásra törekszik, mert éppen a kitérés fokától függ az árfolyamszabályozás pontossága.

Ebben a fejezetben az árfolyamszabályozás pontosságára kiható különböző természetű elemekkel foglalkozom majd, figyelembe veszem ezek hatásait egy példaképpen kiszámított árfolyamalakulásnál.

Kezdjük a tárgyalást a jövő alakulatok értékelésén:

A míg a tőkések gazdasági előnyökre törekszenek — mint már említettem — értékeléseiknél a jövő kamat- és árfolyamalakulását is figyelembe veszik.

A változó kamatozású kötvényeknél az időszak folyamán jegyzett árfolyamokból egyre pontosabban megállapítható a következő szelvény kamatozása, mely a fentiek értelmében formyszerű létezését megelőzőleg fogja éreztetni árképző és árszabályozó hatását. Mégis sokkal nagyobb jelentősége van ugyancsak a szelvénykamatláb változásából következő jövő árfolyamalakulás anticipációjának és értékelésének.

A fix kamatozású kötvények jövő árfolyamalakulásának megállapítása nehezen megoldható feladat,³⁾ de olyan árfolyamállásuk egyáltalában nincs, melynek viszonylag rövid idő alatt való ismételt bekövetkezte nyilvánvaló lenne. A változó kamatozású kötvényeknél van ilyen alaku-

¹⁾ Az árfolyam megrögzítése csak akkor érhető el, ha az adós kötelezi magát kötvényeinek meghatározott árfolyamon való mindenkori korlátlan vételére és eladására.

²⁾ Egyrészt a fix kamatozás, másrészt a piaczi kamatláb tapasztalás szerinti tartós, olykor évtizedekig elhuzódó azonos irányzata okvetlen árfolyameltolódásra vezet, t. i. az árfolyam egész más szintre való elhelyezkedésére.

³⁾ A hivatásos speculáció, mely par excellence foglalkozik a jövő esélyeinek mérlegelésével, ezáltal legfontosabb feladatai egyikét teljesíti, miként Riesser dr. mondja: »Az árképződés előrelátható jövő fejlődésének helyes felimerését« (l. az 1907. évi német bankárgyűlés jegyzeteit). Ugyanez a nézet jutott kifejezésre az 1892. évi német tőzsde-enquéten (okt. 18. ülés). »Egy tagtárs . . . kiemelte . . . a határidőüzlet értékét a papírok helyes értékelése szempontjából, mivel a határidőüzlet a dolgok jövődöbéli alakulását is szemügyre veszi és ezen az alapon állapítja meg az értéket.«

lás; ez a pari — vagy a mi az értékeléshez elégséges — a parit teljesen megközelítő árfolyamállás.

Az említett alakulás ismétlődését következőkre alapítom:

A piaci kamatláb kivételes, t. i. az arányosnál: növekedő vagy fogyó mértani haladványnál erősebb irányzata számottevő árfolyamkitérést tud létrehozni. De az ilyen kivételes *irányzat* rövid tartalmú jelenség. Ezt az elmélet és a tapasztalat egyaránt igazolja, utóbbi úgy a fix kamatozású kötvények realkamatlábának alakulását vizsgálva, mint ezek mozgásának szűk keretét tekintve.

A rövid tartalmú jelenséggel szemben áll a tárgyalt kötvény időszakokon belül elképzelt *szelvénykamatomodosulásának* — a szelvénykamattól való változása szempontjából — következetes irányzata, mely mindaddig tart, míg az árfolyam az al pari állást eléri.¹⁾ Összevetve a két irányzatot: a rövid tartamú és a cél eléréséig tartó mozgalom szükségszerűen a piaci és a módosult szelvénykamatláb találkozására és meggyezően a névértéket teljesen megközelítő árfolyamalakulásra vezet, még pedig viszonylag rövid idő leforgása alatt.²⁾

Ha azonban a vázolt áralakulás bizonyos és a piacz a jövőt is értékeli, nehezen képzelhető el a pari állástól lényegesebben kitérő árfolyamok képződése. A kötvény névértékét tekintélyesen meghaladó árfolyamon a biztos árfolyamveszteség tudatában kereslet aligha akad; de a lényegesen pari alatti kínálat sem maradhat érvényben, mert a tőkés, esetleg a hivatásos speculatio megelőlegezi az árfolyamnyereséget.

A bekövetkező, illetőleg ismétlődő árfolyamalakulás értékelése az előadottak értelmében vissza fog hatni az árképződésre: fékezni fogja az árfolyamkilengések erejét és ugyanolyan mértékben korlátok közé szorítja az effectiv kamatozás alakulását. Az effectiv kamatozásnak azonban a fékező elem ellenére is kifejezésre kell hoznia az uralkodó kamatlábat.³⁾

A kérdés tehát az: miképpen egyenlítődhetik ki az uralkodó kamattal?

¹⁾ Ezen folyamat következik a rendszerből, mert minden pari alatti vagy feletti állás egyenlő, t. i. emelkedő vagy csökkenő irányban módosítja a szelvénykamatozást. Módosítja! — a mennyiben minden nap effectiv kamatozása kifejezésre jut az átlagban.

²⁾ Viszonylag t. i. a piaci kamatláb fejlődésének intenzitásától függően, mely a körülményekhez képest több időszakot is jelenthet. Ez azonban nem hatálytalanítja a jelenség érvényesülését, csupán gyengíti a beálló árfolyamalakulás visszaható erejét.

³⁾ Az „uralkodó kamatláb“ fogalmát minősített értelemben használom, melyben az illető kötvény piaczán érvényesülő eredeti árképző tényezőket foglalom össze, nevezetesen az országos kamatlábat és az adós hitelének értékelését.

láb és a kötvény effectiv kamatozása? Mivel az árfolyam erős kilengéseket nem végezhet, a kiegyenlítődés a tárgyalt intensív kamatlábfejlődés idejében fokozatosan fog végbemenni. Ennek az lehet a következménye, hogy az uralkodó kamatláb már akkor irányzatot változtat, mielőtt az effectiv kamatozás az előbb indicált magaslatot elérte volna. Ekkor a kiugró alakulás részben vagy egészben kimarad. Ha pedig az uralkodó kamatláb az elért árszinten állandóan helyezkedik el, az effectiv kamatozás szintén eléri ugyan az indicált magaslatot, de már csak késedelmesen, mi által a leirt vonal élességét tompítja. Az uralkodó kamatláb irányzata tehát kisebb kiszögellésekkel, egyenletesebben jut kifejezésre, mint a fix kamatozású kötvényeknél, vagyis nagyban egészben az uralkodó kamatláb főirányzata érvényesül.¹⁾

Az előadottak értelmében az árfolyamképződés és az árfolyamalakulás *irányzatát* az uralkodó kamatláb *főirányzatának ereje* határozza meg.

Az előadottakon kívül az árfolyamszabályozás pontosságát az időszaki átlagos effectiv kamatozás kiszámításának módja is befolyásolja s még inkább a szelvénykamat rugalmassága t. i, hogy ez az átlag minden változásához mennyiben képes alkalmazkodni. A kötvény ezen alkatrészeinek megszerkesztése azonban már gyakorlati feladat, melyet az adós bizonyos fokig kitűzött céljának megfelelően oldhat meg.

Az átlagos effectiv kamatozás kiszámításánál választanunk kell a szóba jöhető számtani vagy mértani középátlagok közt. Az utóbbi „... miként ez matematikailag igazolható, mindig kisebb, mint ugyanazon értékekből vont számtani átlag... és a mértani átlag egyes extrém értékek által nem lesz olyan mértékben befolyásolva, mint a számtani átlag.“²⁾ Továbbá mindkét átlag is kétféle módon számítható: egyszerűen és mérlegelve. Az utóbbi a tökéletesebb eljárás, mert az egyes értékek magassága és ezek súlya (a kötések száma) közt összefüggés áll fenn.³⁾ *Gyakorlati* fontossága azonban jelen esetben a mértani és a mérlegelt átlagszámításnak már azért sincs, mert a múlt időszak árfolyamállása határozza meg a szelvény kamatozását, mely eljárás rendszerint nagyobb pontatlanságot foglal magában, mint a milyen különbségeket eredményez az említett kétféle számítási mód. Nézetem szerint az egyszerű számtani átlag teljesen megfelel a célnak.

A leghelyesebb, ha az átlagban foglalt pontatlanságot nem a számítás módjának megnehezítésével akarjuk csökkenteni, a mit a gyakorlati szempont nem is javasol, hanem az időszakok rövidebbre tételével. Az államkölcsönöknél használatos $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ év tartamú szelvénytypusok közül az

¹⁾ Kivételes kamatlábalakulás idejében — a fokozatos kiegyenlítődés elvéhez képest — az árfolyam a rendszel szemben némileg nagyobb kitérést jelentő állásban való megállapodásra törekszik.

²⁾ ³⁾ I. dr. Franz Žižek: Die statistischen Mittelwerte, Leipzig. 1908., I. továbbá Goldzieher Károly dr. dolgozatát a Közgazdasági Szemle 1915. július—augusztus havi számában.

utóbbiak alkalmazása indokolt, mely a pontos árfolyamszabályozás szempontjából elengedheteilen feltétel.

Az átlagszámítás ekként való helyesbítése mellett a súlypont — concedálva kisebb árfolyam kilengéseket — azon nyugszik, hogy a piacnak módot adjuk úgy kisebb, mint nagyobb névleges kamatláb létrehozására. Ha ez a feltétel teljesítettik, a piac az árfolyamokat automatikusan olyan pontossággal fogja szabályozni, melyet a múlt időszak átlagos kamatozásának átvétele enged.

Az a kérdés: mennyire tegye az adós a szelvénykamatláb változásának legkisebb mértékét, vagyis az előző időszak kiszámított átlagos effectív kamatozását milyen pontossággal vegye át? E kérdés megfejtésénél két szóba jöhető lehetőséggel állunk szemben, ugyanis vagy 2 vagy 1 tizedrészt veszünk figyelembe, mindkét esetben szokásos javítást véve a további tizedrészekből.

Ha tekintetbe vesszük a kötvénypiacon normális időben tapasztalható egészen csekély árfolyammozgalmakat,¹⁾ továbbá azt, hogy viszonylag milyen számottevő árfolyamkitérés szükséges a legkisebb kamatláb változáshoz²⁾ és végül a kamatlábak fokozatos kiegyenlítődésének az elvét: nézetem szerint különleges esetektől eltekintve, csupán a pontos számítási mód jöhet szóba. Ismétlem azonban, hogy itt gyakorlati kérdéstről van szó, melyet az adós bizonyos fokig kitűzött céljának megfelelően oldhat meg. Ha például a pontosabb árfolyamszabályozásra nem fektet súlyt, a tizedekkel való kamatlábváltozás is célra vezet.³⁾

Ezek után áttérhetek a fentemlített példa ismertetésére, mert az előadottak alapján most már képesek leszünk a számítások eredményeit kellőképpen értékelni és azokat a rendszer szellemében helyesbiteni.

Kiszámítottam a változó kamatozású kötvények árfolyamait azon az alapon, hogy azok effectív kamatozásait egyenlőnek vettem a 4⁰/₀-os magyar koronajáradék 1901—1913. évek fél- és negyedéves időszakaira kiszámított átlagos effectív kamatozásaival. A számítás eredménye az, hogy a ¹/₂ és ¹/₄ éves időszakoknál a legmagasabb és leg-

¹⁾ Dr. K. Kimmich: Die Ursachen des niedrigen Kursstandes deutscher Staatsanleihen cz. könyvében a párizsi értéktőzsde rendes üzemelését tárgyalva megemlíti: »Hogy mily csekély árfolyamingadozás is érdekli a speculatiót, azt az tény is bizonyítja, hogy a 3⁰/₀-os örökjáradék parquetjén 2¹/₂ centime törtrész, sőt a coulisseban 1¹/₄ centime is jegyeztetik.«

²⁾ A pari állástól számított 0·25 és 0·20⁰/₀-átlagos árfolyamkitérés hoz létre 0·01⁰/₀ kamatcsökkenést 4, illetőleg 5⁰/₀-os szelvénykamatozás mellett.

³⁾ Ezen gondolatmenetet követve a következő (B) megoldás is megfontolás tárgyát képezheti. Az első időszak tartamára a kamatláb fixirozandó. A második és minden következő időszakban nagyobbodik a kamatláb 0·1⁰/₀-al, ha az előző időszak átlagos árfolyama — tegyük fel — 98⁰/₀ alá süllyed; viszont kisebbedik a kamatláb 0·1⁰/₀-al, ha az előző átlagos árfolyam pari fölött áll. Ezen megoldás előnye az, hogy az adós előre meghatározhatja a maximális kamatlábnagyobbodást; pl. [ha a kamatláb folytonosan vagyis ¹/₄ évenként 0·025⁰/₀-al növekszik, 3 év alatt a kamatszaporulat összege 1·95⁰/₀.

A kamatláb ezen megoldásnál viszonylag ritkán változik, maga a szabályozási mód pedig voltaképpen összekapcsolása a változó és a meghatározott kamatozásnak.

alacsonyabb árfolyamállások különbözete a tárgyalat törvényeknél K 8·89, illetőleg K 7·43, míg a koronajáradéknál a különbözet K 18·07-át és K 18·16-át tett ki.

A változó kamatozású kötvények ekként nyert árfolyamai számítási eredmények és minden vonatkozásukban pusztán annak tekintendők, melyek a kötvény különböző esélyeit, sajátságait hiven nem fejezhetik ki, a subjectiv megítélések teljes kiküszöbölése miatt. Ennek pótlása végett a nyert adatokra alkalmaznunk kell a fentebb leszűrt elveket, ha a valóságos árfolyamalakulást valamelyest is megakarjuk közelíteni. Természetesen nem az adatok számszerű kiigazítására gondolok, hanem csupán rámutatok azon áralakulásokra, melyek nyilvánvalóan ellenkezésben állanak az ismertetett elvekkel.

Mindenekelőtt bemutatom számításaim közül az első két és fél év és az utolsó két év *negyedeire* vonatkozó adatokat, melyek történetesen felölelik a tárgyalat kötvények vizsgálat tárgyává teendő legmagasabb és legalacsonyabb árfolyamállásait.

év	I. 4%-os magyar koronajáradék :		II. Változó kamatozású kötvények :	
	átlagos árfolyam	effectiv kamatozás	változó kamatláb	átlagos árfolyam
1901.	I. 93.006	4.300%	fix	100—
	II. 92.933	4.304	4.300	99·91
	III. 92.826	4.309	4.304	99·88
	VI. 93.286	4 287	4.309	100·51
1902.	I. 96.84	4.130	4.287	103·80
	II. 97.76	4.091	4.130	100·95
	III. 98.576	4.057	4.091	100·84
	IV. 97.73	4.092	4.057	99·14
1903.	I. 99.396	4.023	4.092	101·71
	II. 99·45	4.022	4.023	100·02
1912.	I. 90.016	4.444	4.415	99·35
	II. 88.936	4.497	4.444	98·82
	III. 87.183	4.588	4.497	98·02
	IV. 84.016	4.761	4.588	96·37
1913.	I. 83.74	4.778	4.761	99·64
	II. 82.03	4.876	4.778	97·99
	III. 81·293	4.920	4.876	99·10
	IV. 81.416	4.911	4.920	100·18

A II. alatti typus effectiv kamatozása akkora, mint az I. alatti kötvényé.

A táblázatból kitűnik, hogy az árfolyamok a pari helyzettől számítva akkor tértek ki a legerősebben, mikor az egymásra következő időszakok kamatlábai a legerősebben fejlődtek. Ezen alakulatok — csök-

kenő és emelkedő irányban — bekövetkeztek az 1902. év I. és az 1912. év IV. időszakaiban, a mikor az effectiv és szelvénykamatozás különbsége 0·157 és 0·173 volt. Kitűnik a táblázatokból az is, hogy az említett mozgalmak viszonylag is rendkívül erősek voltak, t. i. a két főirányzat intenzitását jóval meghaladták.

A fix kamatozású kötvényeknél nincs olyan ismétlődő árfolyamalakulás, melynek visszaható ereje fékezne az árfolyamkilengéseket, úgy hogy az effectiv kamatozás hasonló fejlődése bekövetkezhetett, melyet a számítás útján nyert árfolyamok hiven visszatükröztetnek. A változó kamatozású kötvény árfolyamalakulásának azonban az a tendenciája, hogy az uralkodó kamatláb tartós irányzatát hozza kifejezésre, melynek lényegesen kisebb árfolyamkitérések felelnek meg, mint a mekkorát a táblázat mutat: következésképpen a valóságban az árfolyamkilengés lényegesen kisebb is lett volna úgy a legmagasabb, mint a legalacsonyabb árfolyamállásnál.

Utalok még a koronajáradék árfolyamainak rendszeres és az új típus rendszertelen alakulására. Ennek az oka, mint már említettem, az, hogy a számítás mereven visszaadja a járadék reálkamatlábának fejlődését, míg a valóságban az új típus árfolyama bár sajátosan, de szintén rendszeresen fog fejlődni. Az átlagos árfolyam 100·51-ről 103·80-ra, majd vissza 100·95-re, ellentétben a főirányzat erejével, aligha mozgathat.

Végül nem szabad elfeledni, hogy az $\frac{1}{4}$ -ed éves időszakokra számított árfolyamoknál a két szélső árfolyamállás kihagyása után a további maximum és minimum különbsége — a mi az itt részlegesen bemutatott táblázatból nem tűnik ki — csupán K 3·94, míg a koronajáradéknál a nagyság szerint következő árfolyampár még mindig K 17·98 különbséget mutat. A koronajáradéknál kevéssel csökken az egymásután következő árfolyamok különbsége, mert a meghatározott szelvénykamatozás miatt az uralkodó kamatláb egyenlő irányzata egyenlő irányú árfolyammozgalmat is hozott létre. Az egyre emelkedő, illetve csökkenő árfolyamok nagyságuk sorrendjében számított különbségei között pedig rendszerint csekély az eltérés.

A fix kamatozású kötvényeknél rendszerint annál nagyobb az árfolyamkülönbség, mennél hosszabb időtartam árfolyamait hasonlítjuk össze, mert ezen idő alatt több az esélye annak, hogy az uralkodó kamatláb fokozatosan hosszabb pályát fusson be és correspondeálón az árfolyam nagyobb eltéréseket végezzen.¹⁾

¹⁾ A francia 3%-os örökjáradék legalacsonyabb árfolyama (1848-ban) 32·50 fr. és a legmagasabb árfolyama (1897-ben) 105·10; míg folyó év február 25-én 61·45-on jegyeztett a párisi értéktőzsdén. Ezen példa világosan illusztrálja az árfolyameltolódások lehetőségének mérvét.

A tárgyalt kötvényeknél az nincs így. Rövid idő alatt nagyobb lehet az árfolyameltérés, ha az uralkodó kamatláb történetesen rendkívül erős irányzatot követ, mint hosszú idő elteltével a kamatláb lassú fejlődése esetén. Ismétlem, az uralkodó kamatláb kivételes fejlődése a döntő tényező, mert a rendes folyamatot a szelvénykamatozás változása a rentierek szempontjából csekély árfolyamkitérésekkel kiegyenlíti.

Ha a szelvénykamat rugalmasabb vagyis kisebb egységekkel változik, a kamatlábak fokozatos kiegyenlítődése tökéleesebben, kisebb árfolyamkitérések útján megy végbe, mint kevésbé pontos szelvénykamat változás esetén. De azért mindkét esetben érvényesül a kivételes intensitás, kivált az egyes napi árfolyamok képződésénél.¹⁾ A pontos és kevésbé pontos szelvénykamatváltozás az uralkodó kamatláb rendes alakulása esetén erősebben fogja megkülönböztetni az árfolyamalakulást. Ugyanis, ha a szelvénykamat viszonylag nagyobb egységekkel változik, az uralkodó kamatláb lassú mozgalma összegeződik, míg akkora az indicált árfolyamkitérés, hogy az egységgel megegyező effectiv kamatkülönbözetet létrehozza.

Az előadottakból kitűnik, hogy a változó és a fixkamatozású kötvénny-typus effectiv kamatozása a determináló tényezők egyenlősége dacára különböző utakon halad. Ugyanerre a következtetésre jutunk a következő gondolatmenettel:

A tőkések a kamatláb csökkenő irányzata idejében viszonylag magasabbra fogják értékelni a fix kamatozású kötvényt, egyrészt a vétel útján megszerezhető magas kamatozás miatt, másrészt az árfolyamemelkedés esélye következtében. A kamatláb emelkedő irányzata idejében viszont a tárgyalt kötvény nyújt előnyöket, nevezetesen a szelvénykamatozás is emelkedik és emellett a tőke megőriztetik. A járadékok árfolyamainak pánikszerű esése idejében nem is kell tartani e kötvények hasonló árfolyamalakulástól, mert krízis alatt a piacz éppen azt az értékpapírt keresi, mely biztosítja a tőkét.

Mindezekből láthatjuk, hogy a meghatározott és a változó szelvénykamatozás bizonyos fokig differenciálja az effectiv kamatozás alakulását, mely a két typusnál a tárgyalt viszonylatban ellentétes mozgást fog végezni, úgyhogy az árfolyamszabályozás szempontjából az egyik a másikkal nem helyettesíthető. Az effectiv kamatozás az uralkodó kamatláb emelkedő irányzata idejében az új typusnál viszonylag alacsonyabb lesz, a fix kamatozású kötvényeknél pedig viszonylag magasabb; míg az uralkodó kamatláb csökkenő irányzata idejében a fordított eset áll be.

¹⁾ A 4°/_o-os magyar koronajáradék fentemlített effectiv kamatozásaira alapított példaszámítás legmagasabb és legalacsonyabb árfolyamainak különbözete: a) a szövegben említett kéttizedrésze pontos számításnál K 7·43; b) a szelvénykamatnak kereken tizedekkel való változása esetén K 7·50 és c) a „B“ typusnál K 7·39-át teszi ki, vagyis ez esetben a legkisebb a különbözet, viszont azonban ezen számításnál található a legalacsonyabb árfolyamállás.

A számított árfolyamokat — tudjuk — csak kiigazításokkal vehetjük figyelembe. A valóságban a legpontosabb árfolyamszabályozást rendszerint a a) alatti megoldás adja.

A kötvények szerkezetéből folyó esélykülönbségek a fix kamatozású kötvények értékelésénél is kifejezésre jutnak. Az alacsonyabb névleges kamatozású kötvény effectív kamatozása viszonylag alacsonyabb, mert a hitelezőknek viszonylag nagyobb árfolyamnyereség *lehetőségét* biztosítja. Ugyanis a bekövetkező conversió miatt a névértéknél magasabb árfolyamra nem számíthat a hitelező. Az al pari állásig pedig az alacsonyabb névleges kamatozás viszonylag nagyobb árfolyamemelkedésre nyújt kilátást. A kedvezőbb esély okozza az alacsonyabb névleges kamatozású kötvénynek relative magasabb árfolyamállását.

Mivel az említett esély értékelés tárgyát kepezi, a névérték alatti árfolyamállásnak megfelelő effectív kamatozás az árképződés szempontjából nem fejezi ki pontosan azt a kamattételt, a mely az adott időben al pari árfolyam állást hozna létre. Például, ha a 4⁰/₀-os magyar koronajáradék árfolyama K 80.—, az 5⁰/₀-ot kitevő effectív kamatozás nem állapítja meg a pari árfolyamnak megfelelő kamattételt, hanem az 5⁰/₀-hoz még hozzáadandó az említett esély értékelési százaléka. Pari feletti árfolyamállásnál viszont az esetleges árfolyamcsökkenésből kifolyólag risicopraemium képződik.

Ezen pontatlanság az ismertett rendszerből nincs kiküszöbölve, de mivel a szabályozott árfolyamú kötvényeknél csak kis árfolyamkitérések képződhetnek, a most tárgyalt vonatkozásban hatásuk elenyésző.

* * *

Az ismertett kamatlábváltoztatási módszernek különböző változatai vannak. Ezek közül megemlítem azt az egyet, mely a szelvénykamat megállapításánál az átlagok képzését feleslegessé teszi és az árfolyamot a lehető legpontosabban szabályozza.

Az eddig ismertett megoldásnál az előző időszaki átlagos effectív kamatozás állott szemben az egyes napokon kialakult effectív kamatozásokkal. Ezen kamattételek között koronként viszonylag számottevő különbség is előfordulhatna, ha az árfolyamkilengéseket fékező erő fellépte folytán a kamattételek nem fokozatosan egyenlítődnének ki. Szembeállíthatjuk azonban a közelebb eső és az egymástól rendszerint kevésbé különböző effectív kamatozásokat is, a mi azután még pontosabb árfolyamszabályozást eredményezhet.

Már az is közelebb visz a célhoz, ha a szelvény kamatozását ugyanazon időszaki átlagos effectív kamatozás állapítja meg. Ez esetben az időszak folyamán fokozatosan képződő mindenkori átlagos effectív kamatozás helyezkedik szembe a napi effectív kamatozásokkal. A rendszer azonban még tovább képezhető.

A piaci kamatláb mozgalmának kifejezéséhez a legkisebb árfolyamkitérés szükséges a következő eljárás szerint:

A kamatozás utólagos. A kötvény tőzsdei jegyzésének *első napjára fixírozandó* a kötvény névleges kamatozása, míg ez minden további napon egyenlő, *a mindenkori előző napon kialakult effectív kamatozással*. A szelvénykamatot meghatározza a kötvénynek az időszak utolsó napján érvényben lévő névleges kamatlába.

E rendszer lényege az, hogy a kötvény névleges kamatlába egy időszakra alatt nem egy ízben változik, hanem minden tőzsdei napon módosulhat. Hogy ekképen a mértékadó piaci kamatláb ugyanazon mozgalmainak érvényrejtéséhez rendszerint kisebb árfolyamkitérés szükséges, mintha ugyanazon időszakban előforduló napi effectív kamatozások mindenkori átlagához és még inkább, ha a múlt időszak átlagos effectív kamatozásához alkalmazkodik, bővebb bizonyításra nem szorul.

Ezen eljárásnál az u. n. folyókamatok a fejlődő névleges kamatláb mindenkori állása szerint térítendőek meg. Ez okból, továbbá azért, mert az

effectiv kamatozást afficiálni törekvő uralkodó kamatláb hatása alatt az árfolyamnak a mindenkori névleges kamatlábhöz kell igazodnia és végül mivel a szelvénykamát leghivebb képviselője: a névleges kamatlábnak az árfolyamképződésre való hatása elvitázhatatlan. Ennek daczára sem tévesztendő össze a kötvény névleges kamatlábának árfolyamképző hatása a kamatszolgáltatás árfolyamszabályozó képességével. A névleges kamatláb ugyanis csak közvetve hat az árfolyamképződésre, a mennyiben esélyeket támaszt, a szelvénykamátot valószínűsíti és ezen kamattételt technikai értelemben képi. De közvetlenül csak azon kamatszolgáltatásnak tulajdonitunk értéket, mely ezen megoldás szerint is időszakonként csak egy ízben változik. Ezért nincs kizárva viszonylag tekintélyesebb árfolyamkitérés keletkezése sem, mely átmenetileg a névleges kamatlábat és, ha ezen időpont történetesen az időszak utolsó szakára esik, a szelvénykamátot tévesen befolyásolhatja. E mellett ezen kötvény szerkezetének rendkívül érzékeny volta miatt a kivételes események túlságosan éreztethetik hatásukat. Állandó jelleggel azonban ezen típusnál is az uralkodó kamatláb érvényesül, melyhez az effectiv kamatozás és az árfolyam kisebb-nagyobb zökkenések után automatikusan hozzáidomul.

Szabály az, hogy az uralkodó kamatláb afficiálja az effectiv kamatozást, mely változó szelvénykamatozás mellett csekély árfolyamkitérések útján érvényesül, de ha a kötvény merev szerkezete kényszeríti, mint a meghatározott kamatozású kölcsönöknél, koronként rendkívül nagy árfolyamkilengetéseket idéz elő. Természetesen, mint minden szabály, ez is tűri a kivételt és a kötvény szerkezetéből folyó esélyeken kívül téves megítélések, valamint egyéb piactechnikai hatások akadályozhatják az uralkodó kamatláb érvényesülését. De nagy vonásokban és állandó jelleggel az uralkodó kamatláb befolyása alatt áll az árfolyamképződés; ami egészen természetes folyamat. Az egész gazdasági fejlődés függvényeként jelentkező átlagos országos kamatláb hatása alól ugyanis a hosszúlejáratú kölcsönök nem emancipálhatják magukat és csupán az adós hitele lehet olyan tényező, mely e mellett érdemlegesebben érvényesülhet. Ez is csak azért lehetséges, mert a hitelezők bizalma ingadozik, vagyis azon hasznoszolgáltatások teljesítése válik kétségessé, melyekért a kötvényeknek éppen értéket tulajdonitunk.

A további, bár fontos, de kézenfekvő kérdések tárgyalásába nem bocsátkozom, csupán gondolatmenetem conclusioját említem meg. E szerint ezen kiváló szerkezet az árfolyamot ugyan a legpontosabban szabályozza, rendkívül érzékenysége miatt kezdetben mégis inkább specialis feladatok megoldására látszik alkalmasnak, mint rendes hosszúlejáratú változó kamatozású kölcsönökre. Az utóbb említett kölcsönöknél ugyanis az adós az uralkodó kamatlábnak megfelelő szolgáltatáson kívül, minden egyéb ténykedéstől és esélyektől mentesítendő.

E ténykedések és esélyek tekintetében végleges képet mégis csak akkor alkothatunk magunknak, ha a változó kamatozású kötvényeket az élet már magáévá tette és a gyakorlat megvilágít olyan helyeket, melyek ma még homályban vannak és kialakít olyan irányzatokat, melyek a priori kellő biztonsággal nem állapíthatók meg. Nincs kizárva, hogy ezen szerkezet lesz a jövő típusa, melyre, t. i. a tökéletesebb szerkezetre való átmenetnek számottevő akadályai nem lehetnek.

Az említett kívánalommal, t. i. hogy hosszú lejáratú kölcsönnél az adós a kamatfizetésen kívül az egyéb szolgáltatások alól tehermentesítessék, ellentétben áll az itt még megemlítendő módozat. Az árfolyamszabályozó képességének elbirálása végett a megfontolás tárgyává tehető lehetőségek lezárásaképen pár szóval mégis jellemzem e típus lényegét.

Az I. fejezetben már megállapítottuk, hogy a rövid lejáratú kölcsönök árfolyamát a tőkekövetelés értéke, a hosszú lejáratú kölcsönökét pedig a

változó kamatszolgáltatásnak tulajdonított érték szabályozhatja. Felmerül még az a kérdés: vajjon ugyanazon kölcsön árfolyamszabályozásához felhasználható-e az említett mindkét értéforrás? Nézetem szerint ez nem lehetséges. Ugyanis, ha hosszú lejáratú a kölcsön, úgyszólván kizárólag a kamatszolgáltatás figyelembe vételén, viszont, ha rövid lejáratú, majdnem kizárólag a tőkeszolgáltatás értékelésén nyugszik az árfolyam fenntartása. Lehetséges azonban e két értéforrás alternatív felhasználása. E célból a hitelezőknek az a jog biztosítandó, hogy címleteiket bizonyos előírt feltételek mellett felmondhassák.

A hitelezők részéről felmondható kölcsön az árfolyamszabályozásnak esetleges akadozásait pótolhatja. Ilyen értelemben a tőkeviszafizetés a kötvények árfolyamszabályozásának eszközévé tehető. Gyakorlati jelentősége azonban a kölcsön ekkénti bonyolításának aligha van. Az adós ugyanis nyilvánvalóan csak olyan árfolyamon válthatja vissza kötvényeit, mely az árfolyamszabályozás kivételesen alacsony állását jelenti és ekkor is csak hosszú felmondási idő mellett, hogy címleteit ez alatt újból értékesíthesse. A hitelező tényleges előnyökhöz csak a legkivételesebb esetekben juthat, az adós viszont koronként sok munkát és költséget vállal magára. Az emissió sikerét ugyan fokozhatja ezen módosítás, alapjában véve azonban ez az árfolyamszabályozás felesleges külön biztosítéka.

III.

A változó kamatozású kötvények különböző típusainak szerkezetét és azok számításba veendő esélyelemeit a fentiekben eléggé kimerítően előadtam. Ezekkel ezentúl ismételve nem foglalkozom és nem bonyolítom a bírálat tárgyává teendő további relevans körülményeket, melyeket a rendelkezésemre álló keretben ezen fejezetben csak egészen vázlatosan tárgyalhatok.

A szelvénykamat megállapítása az előadottak értelmében a kötvénypiacra t. i. az értéktőzsdére van bízva. A piacon találkoznak a különböző subjectiv értékbecslések és ezek resultánsa az árfolyam,¹⁾ mely viszont meghatározza az effectiv kamatozást, utóbbi pedig típusonként különféle módon a szelvénykamatot.

Annak tárgyalásába nem bocsátkozom, hogy a subjectiv értékbecs-

¹⁾ Ha a kötvény több tőzsdén jegyeztetik, csupán az egyik, a szóbanforgó értékpapírra leginkább mértékadó tőzsde árfolyamjegyzése szolgáljon a szelvénykamat megállapításának alapjául. A többi tőzsdék az arbitrage útján lesznek hatással a vezető tőzsde árfolyamaira és végeredményében a szelvénykamatra.

Külön pénz- és áruárfolyam jegyzése esetén, részemről az előbbit venném a szelvénykamat kiszámításának alapjául, mert nézetem szerint az az árfolyam szabályozandó, melyen a kötvények tényleg eladhatók. A leghelyesebb azonban a compensált árfolyamok jegyzése, melyeknél az árképződés törvényeinek megfelelően amaz ár irányadó „a melynél az aránylag legtöbb vevő az aránylag legtöbb eladóval cserélhet“ (I. Mandelló Gyula dr. „Ár“ című dolgozatát a Közgazdasági Lexikonban). Ekként jegyeztetik a berlini tőzsdén a készpénzületben az „egységes“ árfolyam. Ez nem középár, mert több árfolyam nem is jött létre, (I. Löb E. cikkét az 1896. évi Conrad-féle évkönyvben), hanem határár.

lések resultánsai az árfolyamokban hiven jutnak-e kifejezésre. Ezzel nyílt ajtót döngetnék, mert ma már általánosan elfogadott nézet, hogy nagy államkölcsonök árfolyamai mesterségesen nem befolyásolhatók, legalább is nem rendszeresen.¹⁾

Az árfolyam egyrészt az országos kamatláb, illetőleg az adós hiteleinek, másrészt a szelvénykamatozásának függvénye; továbbá szerepet játszanak a kötvény szerkezetéből folyó fent tárgyalt esélyek.²⁾ Ezt hozza kifejezésre az árúra és a pénzre irányuló és a piacon találkozó subjectív értékbecslések resultánsa. Az eredmény helyességét pedig igazolja az argumentum a consensu gentium.

Az országos kamatláb tiszta kamatot fejez ki, melyet általánosan elfogadott nézet szerint leghivebben a fix kamatozású államkötvények effectiv kamatozása tükröztet vissza. Ez a felfogás azonban csak akkor áll meg, ha a kölcsön a tőkésék megítélése szerint abszolút biztonságú. Ha a tőkésék bizalma a legkülömbözőbb, itt fel nem sorolható okokból meginog, az árfolyamban és az effectiv kamatozásban nemkamatelem, nevezetesen az adós hitele is kifejezésre jut. Ezen elem fennforgását és nagyságát — bár megbizható mértékünk nincs — megközelítőleg akként állapíthatjuk meg, ha hosszabb időtartamra összehasonlítjuk a járadékkötvény hozadékát valamely elsőrangú záloglevél effectiv kamatozásával, melynek külön fedezete a nemkamatelemet^{*} majdnem teljesen kizárja.

¹⁾ A különböző itt szóba jöhető esetek közül annak az egynek igazolására, hogy a piacon eszközölt nagyobb kötvényvisszavásárlás sem akaszthatja meg az árfolyamok természetes fejlődését, idézem dr. Elster példáját „Der Kursstand der deutschen Reichsanleihen und der preussischen Staatsanleihen 1911“ cz. könyvéből: „Figyelemre méltó az angol consolok árfolyamfejlődése 1905—1908. években. Ebben az időben Anglia a transváli háború adósságaiból 1·2 milliárd márkát effective törlesztett, évenként 300 millió márkát, még pedig főleg a nyílt piacon. Ennek daczára az angol államadósságok átlagos árfolyamai ezen években következő visszafejlődést végezték: 87·70, 85·75, 81·07, 83·07%.”

Az itt végbemenő folyamatot megértjük, ha észben tartjuk, hogy az említett években az általános gazdasági fejlődésnek emelkedő volt az irányzata. Ennek igazolására felsorolom a következő adatokat:

1905—1908. években az Angol bank évi átlagos kamatlába: 3·01, 4·27, 4·93, 3·01; a londoni évi átlagos piaczi kamatláb: 2·66, 4·05, 4·53, 2·31; Anglia főindexszáma (1890—1899=100): 114·8, 126·0, 126·3, 111·9 (az adatokat a m. kir. statistikai hivatal „Árstatistika 1913“ cz. kiadásból vettem át.) A mérlegelt főindexszám ugyancsak 1890—1899=100 alapon: 101, 104, 110, 107 (lásd: Forteenth Abstract of Labour Statistics, 1911).

²⁾ Az árfolyamképződést determináló elemeket következőkép osztályozom: a) kamatelem: az országos kamatláb és a szelvénykamatozás; b) nemkamatelem: az adós hitele; c) a kötvényszerkezetéből folyó esélyelemek és d) piacstechnikai hatások.

Közbevetve idézek pár idevágó nézetet, melyek az árfolyamképződéssel, tekintettel a determináló elemekre foglalkoznak.

Elster dr. fentemlített munkájában a piacz túlterhelését tárgyalván, mely kedvezőtlen emissiók árfolyamokra vezethet, megjegyzi: „de tartósan a piacz saját magát szabályozza és azon árfolyamok, melyek pillanatnyi kedvezőtlen viszonyok miatt alacsonyok, az idők folyamán automatikusan hozzáidomulnak az országos kamatlábhoz“. Érdekes *Kopetzky* szakértőnek az 1892. évi német tőzsdeenqueten tartott referátuma: „Valakinek az a nézete lehet, hogy valamely társaság jó, vagy rossz üzletet fog kötni és ezen véleményét érvényre is emelheti vétel vagy eladás útján. Kölcsönöknél ez nem juthat kifejezésre. Itt az árfolyam inkább a pénzpiacz helyzetéhez igazodik. Ha a pénzpiaczon bőség van, úgy a kínálat sokkal kisebb és a kereslet sokkal nagyobb, mint az ellenkező esetben:

Elemezzük kissé a gyakorlat emberének észrevételét, mely a tények eléggé hű fotografiája. Az árfolyamok képződésénél a pénzpiacz helyzetére fektet súlyt. Ezt annál inkább hangsúlyozhatja, mert az említett enqueten a spekuláció volt bonczoló kés alatt. Éltékintve azonban a spekulációtól, a pénzkamat állása valóban közvetlen hatással van az árfolyamképződésre. *Voye dr.* a pénzkamata szintén súlyt helyez, mikor „Über die Höhe der verschiedenen Zinsarten“ című munkájában azt mondja: „Mivel az országos kamatláb alatt azt kell értenünk, amely biztos, hosszú lejáratú, az összes elhelyezések magas százalékát kitevő kölcsönökért fizettetik, mely azonban egyidejűleg a pénzpiacz fejlődéséhez bizonyos fokig szorosan hozzá tud illeszkedni, így az állampapirkamatláb az utóbbi szempont miatt a jelzálogkamatlábbal szemben elsőséget érdemel.“ Nem szabad azonban, mint *Kopetzky* teszi, a végeredményben mindig domináló tényezőt: a tőkekamatot figyelmen kívül hagyni. Az a helyes felfogás, mely úgy a pénz, mint a tőkekamatot felölelő országos kamatlábat tekinti az államkölcsönök árfolyamképződésének determináló kamateleméül.

Helyesen elválasztja azonban *Kopetzky* a részvények és a kötvények árfolyamképződését. Az előbbieket értékelését elsősorban az illető társaság üzletmenete irányítja. E tekintetben azonban a közönségnek hiányzik az objectiv mértéke, melyhez értékelését szabná és így a beavatottak, de gyakran a legmerészebb agioteurök véleményéhez csatlakozik, még pedig rendszerint késve, a hausse csúcspontján, miként *Prion dr.* »Die Preisbildung an der Wertpapierbörse, 1910.« című könyvében megállapítja. Egészen más a helyzet kölcsönöknél. Itt a kamat képezi az adásvétel tárgyát, melynek meg van az objectiv mértéke: az országos kamatláb, mely nem homályosítható el és átható ereje nem gyöngíthető meg.

A kamatelemet objectiv mértéknek tekintem annyiban, hogy az már adott és ismert tényező. Eredetére nézve azonban mint érték-többlet szintén subjectiv forrásból fakad. Nézetem kifejtésére itt nem térhettek ki De a tárgyra tartozik annak megállapítása, hogy a kamat subjectiv eredete dacára a gazdasági életben a legintenzívebb objectiv tényezővé válik.

Az adós hitelének megítélésénél a bizalom játszik fontos szerepet. »E bizalom tárgya: az állam képessége és készsége elvállalt kötelezettségeit teljesíteni, oly tulajdonságok, amelyek a népek psychológiája, a politika és a közgazdaság körébe tartoznak“ — tanítja *Popovics Sándor dr.* (I. Közgazdasági Lexikon: »Államhitel“.)

A közgazdasági feltételt a tárgyalt esetben kihagyhatjuk, mert ez már az országos kamatlábban kifejezésre jut és e mellett a speciálisan államgazdasági tényezők kulturállamokban rendszerint másodrangú szerepet játszanak. Marad egyedül a politikai szempont.

Az állam fennállásának és jövőjének biztosított voltával azonban az

egyesek gazdasági helyzete olyan szoros kapcsolatban van, hogy a politikai tényező az összes gazdálkodók érdekeit a legközvetlenebbül érinti. Ezért nemzetgazdasági szempontból feltehetjük azt, hogy itt is olyan subjectiv megítélésekről van szó, melyek a köztudatban már kialakultak és a piacon nem hamisíthatók meg.

Az előadottak értelmében az adós az országos kamatláb fejlődésén kívül hitelének változásait is kiegyenliti.¹⁾ Az utóbbinak változása azonban szintén fokozatosan nyer kiegyenlítést az árfolyamkilengés erejét fékező fentemlített elem érvényesülése miatt, a mi épen krisisek idején bir nagy fontossággal. Téves volna az ellenkező felfogás, valamint az a feltevés is, hogy az adós hitele a fix kamatozású kötvényeknél nem jut kifejezésre. A különbség a két typus között e tekintetben csak az, hogy míg a fix kamatozású értékeknél az adós az emittálás idejében fennálló hitelét rögzíti meg, addig a változó kamatozású kötvényeknél mindenkori hitelét honorálja. Ennek figyelembevételével az adós akkor cselekszik a gazdaságosság elve szerint, ha a kamat és a nemkamatelemek jövő alakulásához mérten választja meg a kibocsátandó kötvénytípust.²⁾

Hogy a typus helytelen megválasztása milyen tetemes kiadás-többletet okozhat, ennek illusztrálására szembeállítottam a fix kamatozással a változó kamatozást, a 4°/o-os magyar aranyjárdék adatait alapul véve. A számítást akkép végeztem, hogy az aranyjárdék 1881. évi 5·23°/o-ot kitevő effectiv kamatozásával szembehelyettesitem ugyanezen járdéknak a következő években kialakult effectiv kamatozásait és az ekként nyert kamatkülönbségeket, vagyis az alappal szemben mutatkozó kamattöbbletet és fogyatkozást 4°/o-al kamatoztattam. A számítás szerint 1881—1913. években az adós circa 48°/o-al fizette túl hitelét, a mi az 1881 : XXXII. t.-cikk alapján kibocsátott 545 millió arany forint n. é. járdéknál 261·6 millió arany forint kiadás-többletet jelent.

A számítás természetesen csak hozzávetőlegesen tájékoztató képet nyújt. A valóságban a kamatláb csökkenő irányzata idejében a tárgyalt typus kamatozása magasabb a fix kamatozású járdékok effectiv kamatozásánál, holott a számítás azok egyenlőségén épült fel. De figyelembe veendő ebből a szempontból, hogy az aranyjárdék alapul vett év utolsó napi árfolyamai 1890—1911. években mindig 90°/o felett állottak és a fejlődés csúcspontján: 1896-ban 103·68°/o-ot értek el. Ezen magas árfolyamállások mellett a piacz

¹⁾ „... mely béle idejéről háborús időszakra való átmenetnél különösen erősen hat“ — Somary dr. szerint (l. Bankpolitik, 1915).

²⁾ A jövő mérlegelése szerepet játszik a fix kamatozású kötvényeknél is: „A névleges kamat megválasztása pénzügyi politikai kérdés, a melynek eldöntésénél a jövő is számba veendő“ — mondja Popovics Sándor dr. — a fent idézett munkájában.

az árfolyamemelkedés esélyét csekélyre értékelhette. Továbbá figyelembe veendő az is, hogy 1898, illetőleg 1902. évtől kezdődőleg az aranyjáradék effectiv kamatozása emelkedő irányzatot követett, mikor is a szabályozott árfolyamú kötvények kamatozása viszonylag alacsonyabb.

Ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy az évi megtakarításokat csupán 4°/o-al kamatoztattam, holott az aranyjáradék átlagos effectiv kamatozása 1881—1913. években 4·3861°/o volt és az emittálás költségeit fedeztem, mert a ténylegesnél (5·39°/o) alacsonyabb t. i. az 1881. év utolsó napjának 5·23°/o-os effectiv kamatozását vettem összehasonlítási alapul: arra kell következtetnem, hogy a számítás eléggé hiven tájékoztató képet ad, annál inkább is, mert az ú. n. praemiumot egészen figyelmen kívül hagytam.¹⁾

Feleslegesnek tartom bővebben kifejezni, hogy a kamatteher csökkentése nagy milliárdos államkölcsönöknél mit jelent a budget és végeredményében az egész nemzetgazdaság szempontjából. Egyszerűen megállapítom, hogy megfelelő időben emittált változó kamatozású kötvényekkel rendkívüli nagy megtakarítás érhető el. A másik nem kevésbé fontos előnye e típusnak a magas emissiók árfolyam, mely annak szabályozott voltából következik. Ezek szerint az adós nem vállal magára lényegesen nagyobb terhet, mint a mennyi kölcsönt tényleg felvesz és e mellett rövid időre sem mond le a conversio előnyéről, mely automatikusan bonyolódik le.

A változó kamatozású kötvény előnyösen felhasználható a meghatározott magas kamatozású államadósságok simán végbemenő, fokozatos conversiójára.²⁾ Azt hiszem, hogy ezzel az új típus az államgazdaságnak és a nemzetgazdaságnak még nagy szolgálatokat fog teljesíteni.

¹⁾ Az 545 millió n. é. aranyjáradék, mely átlag 74·3°/o árfolyamon értékesített (l. Közgazdasági Lexikon: „Államhitel“) ezen árfolyamon számítva 404.935.000 arany forintot eredményezett. Ha már most a tárgyalt kötvény értékesítési árfolyamát teljesen pessimistikusan 94°/o-ra tesszük 430.781.814 arany forint n. é. kötvény eredményezte volna ugyanazt a készpénz összeget; melynek kereken 60°/o-a a megtakarított összeg.

Mindezen számítások természetesen csak valószínűségeket jelölnek meg.

Az aranyjáradék árfolyamai a berlini december 31-iki jegyzések szerint 1881—1913. években: 76·52, 71·96, 74·09, 79·29, 81·18, 83·75, 76·72, 85·49, 89·60, 93·42, 92·77, 96·64, 95·35, 100·90, 101·89, 103·68, 103·40, 102·10, 97—, 99—, 100—, 101·40, 100·50, 100—, 96·80, 96·20, 93·70, 92·60, 95·50, 94·30, 92·75, 88·10, 84·25°/o és a megfelelő effectiv kamatozások: 5·23, 5·56, 5·40, 5·04, 4·93, 4·78, 5·21, 4·68, 4·46, 4·28, 4·31, 4·14, 4·19, 3·96, 3·93, 3·86, 3·87, 3·92, 4·12, 4·04, 4—, 3·94, 3·98, 4—, 4·13, 4·16, 4·27, 4·32, 4·19, 4·24, 4·31, 4·54, 4·75°/o.

²⁾ Voye dr. a fentidézett munkájában mondja: „A conversio alapján véve csupán lezárása a púezpiaczon teljesen magától lejátszódó fejlődésnek.“

Végül az árfolyam szabályozott volta és a kamatláb változása alkalmassá teszik ezen típust oly pénzügyi műveletek végrehajtására, melyek a fix kamatozású kötvényekkel meg nem valósíthatók.

A gyakorlati célt szem előtt tartva elbirálandó, hogy a gazdaságosság elvét követve ma fix, vagy változó kamatteher contrahálása előnyösebb-e?

A döntő szempont, mit említettem, a kamat és nemkamatelemek jövő alakulása.

Nézetem szerint a jelenlegi világháborúban erősen megcsökkent „létfentartási alap“ dacára sem kell a jövőben magas átlagos országos kamatláb alakulásától tartani. Ennek igazolására idézem dr. Schumpeter Józsefnek¹⁾ aktuális gondolatmenetét:

„Ha minden előállított termelési eszköz, általában, ha az összes javak — bizonyos időre legszükségesebb tartalék kivételével — eltűnnének és a nemzetgazdaságnak csak természetes lehetőségei és berendezései maradnának fenn, ez nem volna oly nagy szerencsétlenség, mint a milyennek hiheínők. Ha a vezetők tekintélyüket megtarthatnák és a pusztulás helyein mindenki és minden a legteljesebb rendben ismét megkezdéné a termelő munkát, akkor a katasztrófa nyomai nemsokára ismét eltűnnének; mert a termelt javak készlete nem jelent oly sokat. Sokkal többet jelent az uralom, az egy nemzetgazdasághoz tartozók alá- és fölérendeléségének rendszere, annak a cselekvésre vonatkozó rendelkezései és ezen cselekvés energiája és céljai. Az elmondottakban nincs képtelenség. Állításunk beigazolást nyer azzal a ténnyel, hogy a háborúk s katasztrófák ott, hol a nemzetgazdasági szervezetek összetörését nem idézték elő, maradandó nyomokat nem hagytak hátra és hogy a pusztulások összes következményei valóban meglepő gyorsan eltűntek.“

A jelenlegi világháború óriási méreteinél fogva bizonynyal több tőkét semmisített meg, mint a régebbi háborúk, de ezzel arányosan nagyobb ma a tőke-termelés is, tökéletesebb a szervezet és kiválóbb az intelligencia, mely a gazdasági életben érvényesül. A háború befejeztével átmenetileg a javakban a szükséglethez képest nagy hiány fog mutatkozni és ez magasabb országos kamatláb létrejöttére is vezethet; ha azonban az emberi munka a harmonikus életszükségletek kielégítéséhez lát, a javakban való hiány gyorsan meg fog szünni és csökkenő lesz az irányzata az országos kamatlábnak. A régebbi nagy háborúkat követő gazdasági fejlődések ezt igazolják.

¹⁾ L. „Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Leipzig, 1912.“

Példaképen idézem a 3⁰/₀-os francia örökjáradék árfolyamait a német-francia háború időszakában:

Év	Árfolyam	
	leg- magasabb	leg- alacsonyabb
1870	75·10	50·80
1871	58·45	50·35
1872	57·25	52·40
1873	59·10	53·25
1874	64·80	57·80
1875	66·95	61·60
1876	73·00	65·00
1877	74·35	66·10
1878	77·75	69·95
1879	84·50	76·30
1880	87·30	81·10

A francia járadék árfolyamai a bemutatott évtizedben fokozatosan emelkedtek és az 1880. évben elérték — a járadék első jegyzésétől (1825. év) számított — legmagasabb állásukat.

Feljegyzem még az államjáradékoknak több évtizedre visszamenő átlagos kamatozásait, melyek az adós hitelének jövőbeli alakulása tekintetében szintén némi tájékoztatást nyújthatnak.

Az átlagos effectiv kamatozás kitétt a 4⁰/₀-os magyar koronajáradéknál 1893—1913. években 4.236⁰/₀-ot, a 4⁰/₀-os magyar aranyjáradéknál 1881—1913. években 4.386⁰/₀-ot és az osztrák járadékoknál 1818—1913. években 5.331⁰/₀-ot. Utóbbinál az 5⁰/₀-os „Metalliques“, a 4·2⁰/₀-os egyesített papir- és a 4⁰/₀-os aranyjáradékoit vettem figyelembe, mindenkor áttérve az újabb típus adataira.

Ha ezen adatok közül az 1818. évre visszanyúló 5·33⁰/₀ átlagos effectiv kamatozást — mely a politikai és gazdasági krisisek egész sorozatát foglalja magában — pessimisticus megítéléssel Magyarország és Ausztria járadékkölcsönei átlagos kamatozásául elfogadjuk és ezen állást egybevetjük a jelenleg elhelyezhető fix kamatozású kötvények (lásd hadikölcsön) kamatozásával: az effectiv kamatozás csökkenő irányzatára kell következtetnünk.

Kiszámítottam továbbá a francia „Annuaire Statistique“ adatai alapján a francia 3⁰/₀-os örökjáradék 1825—1910. évek legmagasabb és legalacsonyabb árfolyamainak átlagát. Az eredmény 67.363⁰/₀, míg a vonatkozó effectiv kamatozás 4.453⁰/₀.

Az előadott adatokkal a tárgyalt kötvénytípus jelenlegi emittálásának előnyét valószínűsítve, áttérek ezen kötvényekkel szemben felhozható aggályokra.

Az egyik ellenvetés az lehet, hogy az adósság évi szükségletének budgetirozásánál változó kamatteherrel kell számolni, a másik a conversió elaprózását rója fel, a mi viszont a budget tehermentesítésének keresztülvitelét nehezíti meg.

Az említett aggályok eloszlathatók, mert a tárgyalt kötvények évi szükségletének budgetirozását szintén fix alapra helyezhetjük, ha a változó kamatkülömbözetek kiegyenlítésére magából a kölcsönösszezből külön alapot létesítünk. Az alap természetesen a kamatláb alakulásához képest vagy kiapad, vagy felszaporodik. Előbbi esetben új alap létesítendő, mely ugyan tetemes rendkívüli költségek felmerülését jelenti, az adósság évi szükségletének budgetirozása azonban fix marad. Utóbbi esetben mindenekelőtt a kölcsönből kihasított összeg refundálandó, míg a további megtakarított összegek a kötvények visszavásárlására fordíthatók.

A budget — az előadott megoldás szerint — mindig fix kamattétellel terhelendő, még pedig körülbelül ugyanazzal, mint a fix kamatozású kötvények egyidejű emissiója esetén. Ha azután a nemzetgazdaság fejlődése és az adós hitelének alakulása az effectiv kamatozást állandóbb jelleggel alacsonyabb szintre helyezi, szóval az a helyzet áll elő, mikor a fix kamatozású kötvények convertálhatók, mi sem állja útját a budget hasonló tehermentesítésének, mely az adósság szükségletének kisebb fix összegben való előirányzásából áll. Ekképen a conversió keresztülvitele az adós belső ügye lesz és költséget nem von maga után. Ha pedig a változó kamatozás olyan alacsony fokra helyezkedik el, melynek további csökkenése — a tapasztalat szerint — nem várható, az adós megfontolás tárgyává teheti a czimleteknek fix kamatozású kötvényekre való kicserélését.

Az előadókkal felszínre hoztam mindazokat a főbb szempontokat, melyek az adós elhatározását befolyásolhatják. Most áttérek a hitelezők helyzetének rövid vázolására:

Sok szóra itt nincs szükség. A hitelezőknek a változó kamatozású kötvény biztosítja mindazt az ellenszolgáltatást, melyet kölcsönügylettől várhatnak, nevezetesen elhelyezett pénzük majdnem hiánytalan, sőt némi várákozás után hiánytalan megőrzését, továbbá a mindenkori országos kamatozást¹⁾ és szükség esetén külön díjazást a felmerülhető különböző kockázatokért. Mindezen ellenszolgáltatásokat a piac határozza meg, mely objectiv és nem kedvéz sem az adósnak, sem a hitelezőknek.

¹⁾ Az, hogy a kötvény kamatlába változó, nézetem szerint a tőkések vásárló kedvére nagyobb hatással nem lesz. A takarékbetétek kamatlába is változó és a közönség nagy része mégis előtérbe helyezi a fix kamatozású kötvényekkel szemben. Ennek oka más nem lehet, mint egyrészt a mindenkori megfelelő kamatozás vonzó ereje, másrészt a tőke hiánytalan és liquid megőrzése.

Meg vagyok győződve arról, hogy a tőkések ezt az egyszerűen, világosan szerkesztett típust átértik és szembeszökő előnyükért vásárolni fogják e kötvényeket, melyek a tőkések érdekeit minden tekintetben érvényre juttatják.¹⁾ Természetesen nem minden befektetésre tartom alkalmasnak a változó kamatozást. Vannak olyan szükségletek, melyek csak a fix kamatozással egyeztethetők össze. Ezekre nem gondolok. Vannak azonban oly szükségletek is, melyeknél a tőke lehető változatlan megőrzése a lényeges feltétel. Például a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok (biztosító társaságok, záloglevélkibocsátó intézetek stb.), melyek bizonyos üzletágaknál külön alapokat tartoznak létesíteni és kötvényeiket legfeljebb az év utolsó napján jegyzett árfolyamon vehetik fel mérlegükbe, nyilvánvalóan szabályozott árfolyamú kötvényeiket szükségelnek. De a magángazdaságok nagy része is a pénzürtékek hiánytalan fenntartására van alapítva. Ezek mind a tőkét megőrző értékpapírt keresik. Továbbá azok is előnyben fogják részesíteni a tárgyalt típust, a kik liquiden ugyan, de mégis előnyös kamatozás mellett akarják tőkéiket elhelyezni, esetleges alkalmi ügyletek lebonyolítására gondolva. Ismétlem — szerény véleményem szerint — ezen kötvények elhelyezhetősége nem vitás.²⁾ Ezen kérdés eldöntésére bíró azonban csak az élet lehet.

Azzal zárom dolgozatomat, hogy a szabályozott árfolyamú kötvények régen érzett szükségletet elégítenek ki és emellett olyan eszközt képviselnek, melylyel oly eredmények érhetők el, melyek a fix kamatozású kötvényekkel meg nem valósíthatók.

A jelen idő típusa tehát az árfolyamot szabályozó változó kamatozású kötvény. Ajánlom megvalósítását.

Liszka Viktor.

¹⁾ Érdekes jelenség az, hogy a tárgyalt kötvényeknél, pl. a tőkekamatadó alól való mentesség megállapítása alapján véve felesleges. A piac értékelésénél csak a tényleges haszonszolgáltatást veszi figyelembe, úgyhogy az árfolyam szabályozásához a névleges haszonszolgáltatásban annyi tényleges haszonszolgáltatásnak kell bennfoglalva lennie, mely az országos kamatlábnak és az adós hitelének megfelel.

²⁾ Nem akarom érdemlegesen tárgyalni, ezért csak a jegyzet rovatban említem meg, hogy tapasztalás szerint a fix kamatozású kötvények effectív kamatozása mozgalmának és a nagybani országos árakat feltüntető összefoglaló index számok fejlődésének irányzata közt bizonyos azonosság tapasztalható. Ebből arra lehet következtetni, hogy a változó kamatozású kötvény szelvényeinek értéke eléggé változatlan vásárló képességet fog biztosítani.

Az említett irányzatok egybeesése éppen úgy, mint gyakran a discount hasonló irányzata, nem jelent mást, Hellferich dr. szavait idézve: »Minthogy a pénznek befolyása úgy az árak mozgására, mint a discount tételek ingadozására vonatkozólag háttérbe szorul az általános gazdasági viszonylatok és mozgalmak hatásával szemben.« (l. Das Geld, Leipzig, 1910.)

Magyarországnak vasérczekkel való ellátása.

A ki a háborút megelőző időkben figyelemmel kísérte a németek és angolok közgazdasági tevékenységét, annak okvetlenül észre kellett vennie azt a lázas türelmetlenséget, mely e nagy vasérczfogyasztókat elfogta, valahányszor arról volt szó, miképpen fedezik majd a jövőben vasércszükségletüket, de észre kellett vennie azt is, milyen lankadatlan buzgólkodással és találékony életrevalósággal törekedtek belföldi készleteiknek külföldi érczekkel való kiegészítésére.

Mivel Németország is, Anglia is bővelkedik belföldi készletekben, ez az „érczéhség“ első tekintetre a felszínes nyereszkedési vágy benyomását kelti, de ha behatóbban foglalkozunk vele, csakhamar kiderül, hogy mélyenjáró nemzetgazdasági okai vannak. A vasfogyasztás az utolsó évtizedekben szinte hihetetlen mértékben fokozódott, a vasgyárak mind számban, mind terjedelemben tetemesen megnöttek, a folyton-folyvást nagyobbodó termelés rohamosan apasztotta a belföldi érczkészleteket s ez az apadás a legyengülés veszélyével fenyegeti a hazai ipart, mert erős, versenyképes ipari termelésnek fejlett vasipar a gerince, a vasipar jövődjő fentartását és izmosodását pedig egyedül a belföldi érczkészletek biztosíthatják. A tömeges külföldi érczbeszerzés végcélja e szerint: megóvni, elraktározni a belföldi készleteket, hogy a hazai ipar fejlődése és versenyképessége a távolabbi jövőre is biztosítható legyen.

Hogy a németek mekkora fontosságot tulajdonítanak ennek a kérdésnek, azt találóan világítják meg *Friedrich Naumann* szavai: „Am Eisen entscheidet sich unsere Zukunft. Wenn uns ein anderes Volk die Führung auf dem Eisenmarkt so abnimmt, dass wir sichtlich zurückbleiben, hilft uns alle andere Arbeit nur wenig, denn die wirtschaftlichen Entscheidungsschlachten der modernen Völker werden nicht in Porzellan und Holz, nicht in Fleisch und Getreide, auch nicht in Wolle und Baumwolle, sondern in Eisen geschlagen. Eisen ist das beherrschende Element des Kapitalismus, der Urstoff der neuen Massenkultur Unser Glück und Werden hängt von der Fähigkeit ab, Herren des Eisens zu werden. Hier sind die Auf-

gaben, in denen um unsere geschichtliche Grösse gerungen wird. Die Eisenindustrie bestimmt das zukünftige Dasein des Deutschtums. Alle anderen Tätigkeiten gruppieren sich um sie herum Alle anderen Zweige der Technik sind nur Geschwister oder Kinder der Eisen-technik.“

S vajjon a nyugati államok nagy vasérczmozgalmainak hatása alatt tettünk-e mi is valamit? Elenyészően keveset, sőt azt lehet mondani: semmit. Vasat termelő ország vagyunk, vasiparunk eléggé megerősödött már s mégis a helyett, hogy a távolabbi jövő érdekében megfelelő belföldi tartalékokról gondoskodnánk, érczkészleteinket még kivittel is apasztjuk. Pedig *Naumann* idézett szavai részben a mi viszonyainkra is vonatkoznak. Ha önálló magyar ipart akarunk teremteni, ha iparunkat életerőssé, versenyképessé akarjuk fejleszteni, akkor első sorban vasiparunk jövőjét kell biztosítanunk azáltal, hogy ércziartalékainkat lehetőleg megóvjuk. Belföldi vasérczkészleteinkkel a vasat termelő nemzetek sorában nagyon is hátul állunk s Magyarországnál csak Olaszország szegényebb vasérczben. Ennek a ténykörülmenynek már magában véve elégségesnek kellene lennie ahhoz, hogy körültekintő cselekvésre sarkaljon bennünket is.

Ha vasiparunkkal be akarjuk tölteni azt a szerepkört, melyet történetünk és földrajzi fekvésünk számunkra kijelöl, akkor vasérczszükségletünkkel feltétlenül bele kell kapcsolódnunk a világkereskedelemben. A feladat nem lesz könnyű, mert gazdaságpolitikánknak olyan területét nyitjuk meg, melyen a megoldatlan kérdések egész tömegével állunk szemben. De okuljunk eddigi mulasztásainkon s a belőlük leszűrt tapasztalatokat hasznosítsuk mielőbb a jövő számára, mert ha idejekorán hozzá nem látunk a munkához, könnyen megeshetik, hogy végkép lekésünk.

Magyarország vasérczkészleteit, melyek a kohótechnika mai fejlettsége mellett akadály nélkül kohósíthatók, *Papp Károly*¹⁾ 112 millió tonnára becsülte. Ezenkívül van 33 millió tonna olyan érczünk, mely ma még nem dolgozható fel gazdaságosan. Feltéve, hogy idővel az utóbbi is felhasználhatjuk, összes készleteink 145 millió tonnára rugnak. *Papp Károly* becslését az 1907. évre vonatkoztatta. 1907-től 1916-ig kerekszámban 15 millió tonna érczet termeltünk s így 1916. elején összes belföldi vasércztartalékunk 130 millió tonnára tehető. Ha tehát az utolsó időkben kimutatott 2 millió tonnás évi átlagtermelésünk a jövőben ugyanez maradna, akkor saját készleteinkkel legfeljebb 60—65 évig táplálhatjuk vasiparunkat. Azonban vasércztermelésünk növekedő

¹⁾ The Iron Ore Resources of the World, Stockholm 1910.

irányzatot mutat s minthogy nagyobb vasgyáraink egyre fokozzák termelőképességüket, ezt a növekedést a jövőben is valószínűnek vehetjük. Ha az évi többtermelést átlagosan 30.000—35.000 tonnára tesszük, akkor érckészleteink már 45—50 év múlva kimerülnek. Mint minden ilyen becslést, persze ezt is némi óvatossággal kell fogadnunk. Ámde annyit mindenesetre következtethetünk belőle, hogy saját belföldi érckészleteink vasiparunk jövőjét nagyon is szűk határhoz kötik.

Vasérckészleteink élettartamát különben a települési viszonyok is tetemesen megrövidíthetik. Előfordulásaink települése ugyanis a legtöbb helyen olyan, hogy a fejtést hova-tovább nehezebbé, költségesebbé teszi. A művelés egyre mélyebb s mélyebb szintek felé halad, a termelés költségei nőnek s ez a növekvés hasonló módon hat mint a telep kimerülése, mert a mélyen fekvő készletek gazdaságilag értéktelenekké válnak, ha kinyerésük túlságosan drága. Nem egy szakemberünktől hallottam már azt a nézetet, hogy vasércztermelésünk görbájének 15—20 év múlva kulminálnia kell, ha emelkedésében az eddigi ütemet betartja, azaz 15—20 év múlva a legjobb igyekezettel sem leszünk képesek a termelést fokozni s a mint a delelőponton túlhaladtunk, a dolog természeténél fogva a fejtési és kiszállítási költségeknek is rohamosan nagyobbodniuk kell.

Vajjon ilyen viszonyok között nem merő tékozlás-e, hogy ércztartalékainkat tetemes kivittel is apasztjuk? Igaz ugyan, hogy kivitelünk az utolsó években némileg csökkent, de 1913-ban 2.059,076 tonna nyersércztermelésünkből még mindig 35·5% vitetett ki.

A kivittel szemben vasérczbehozatalunk elenyészően csekély; mindössze 25.000—35.000 tonna vasérczet hozunk be évenként Boszniából és Svédországból.

1913-ban 622.952 tonna nyersvasat termeltünk. Ez a mennyiség a régebbi időkhez viszonyítva kétségtelenül tetemes haladást jelent; 1891-ben mindössze 330.470 tonnára, 1895-ben csak 349.100 tonnára rugott nyersvastermelésünk. Ámde bármilyen örvendetes a termelés növekedése, a belföldi szükséglet emelkedésével nem tudott lépést tartani. Míg 1906-ban nyersvasfogyasztásunknak 99·5%-át fedeztük saját vasiparunkkal, addig 1910-ben összes szükségletünk 88·2%-át, 1911-ben 82·5%-át gyártottuk csak itthon.

A termelésnek és fogyasztásnak ez a fokozatosan növekvő különbsége mostanában még nem aggasztó, amennyiben nem tulajdonítható belföldi ércztartalékaink kimerülésének. Az érczhiány tünetei jelentkeznek ugyan már, de egyelőre csak szórványosan s oly gyengén, hogy a termelőképessegre alig vannak észrevehető befolyással. Másképp fog azonban a helyzet alakulni a jövőben. Mert azt bizonyosra vehetjük, hogy

néhány évtized múlva, a mikor gazdasági életünk a háború-okozta bajokat kiheverve új erőre kap majd, nyersvaszükségletünk tetemesen nőni fog s az is bizonyos, hogy ezt a növekedést a termeléssel nyomon követni nem leszünk képesek, ha úgy mint eddig, csupán belföldi érczkészleteinkre támaszkodunk. Minél nagyobb mértékben fokozzuk a nyersvastermelést, annál hamarabb fogjuk amugyis szűkös ércztartalékaink javarészét kiaknázni s ha a nyersvastermeléssel nem akarunk elmaradni a fogyasztás mögött, az „érczéhség“ csakhamar olyan erővel fog megnyilatkozni, hogy egyenesen kénytelenek leszünk — bármennyire idegenkedünk most még tőle — külföldi érczek után nézni.

A „*The Iron Ore Resources of the World*“ című „*Standard Work*“, mely az 1910. évi stockholmi nemzetközi geológiai kongresszus kezdeményezésére a legnevesebb geológusok közreműködésével készült, Európának eleddig ismeretes vasérczkészleteit a következőkben adja meg:

	A) csoport		B) csoport	
	Feltárt készletek millió tonna		Várható készletek millió tonna	
	ércz	vas	ércz	vas
Németország	3.607·7	1.270	tetemes	tetemes
Franciaország	3.300	1.140	—	—
Algier és Tunisz	125	75	tetemes	tetemes
Anglia	1.300	455	37.700	10 830
Svédország	1.158	740	178	105
Oroszország (európai)	864·6	387·2	1.056·3	424·7
Spanyolország	711	349	tetemes	tetemes
Norvégia	367	124	1.545	525
Luxemburg	270	90	—	—
Ausztria	250·9	90·4	323·2	97
Görögország	100	ca. 45	—	—
Belgium	62	25	—	—
Magyarország	33·1	13·1	78·9	34·1
Olaszország	6	3·3	2	1
Portugália	—	—	75	39
Bosznia-Hercegovina	—	—	21·9	ca. 11·3
Bulgária	—	—	1·4	0·7

Azokban az államokban, melyek a táblázatban nem szerepelnek, a vasérczelőfordulások vagy nincsenek még feltárva, vagy annyira csekélyek, hogy gazdasági értéket nem képviselnek.

Vasérczkészletek tekintetében Európában *Németország* vezet, mely akkor is megtartja az első helyet, ha a fémvaskészletet vesszük számba. *Luxemburggal* együtt *Németország* az eleddig feltárt és akadálytalanul értékesíthető összes európai vaskészletek 28·7⁰/₀-át birtokolja. A máso-

dik helyen áll *Franciaország*, melynek készletei az *A* csoportbeli fémvaskészletek 24⁰/₀-át teszik. Azután következik *Svédország* 15·6⁰/₀-kal, majd *Anglia* 9·8⁰/₀-kal, *Oroszország* 8·2⁰/₀-kal, *Spanyolország* 7·3⁰/₀-kal és *Norvégia* 2·6⁰/₀-kal. *Magyarország* részesedése mindössze 0·27 ⁰/₀.

A vasérczkérdésben azonban nem annyira az érdekel bennünket, hogy az egyes államoknak mekkora készleteik vannak, hanem inkább az, hogy honnan szerezhetünk érczet, melyek a tipusos exportállamok. Ezt az oldalát a kérdésnek csak úgy ítélhetjük meg helyes nézőszög-ből, ha a készletstatistika mellett ismerjük az egyes államok egyéb termőerőit, főleg tüzelőanyagkészleteit is. Mert kétségtelen pl. hogy abban az államban, mely a vasérczek mellett megfelelő mennyiségű s eléggé olcsó tüzelőanyaggal rendelkezik, a nemzetgazdaság törekvése az lesz, hogy az érczetek lehetőleg belföldön dolgozza fel s tömegesebb kivittel csupán azok az országok fogják érczeiket értékesíteni, melyek a tüzelőanyag hiánya vagy drágasága miatt erre rá vannak utalva.

A tüzelőanyagkészletek alapján a vasérczet termelő országokat három csoportba oszthatjuk.

Az elsőbe tartoznak azok az államok, melyek nagy szén vagy erdő-tartalékok mellett kicsiny vagy a tüzelőanyagnak meg nem felelő vasérczkészletekkel bírnak. Ennek a csoportnak tipusos képviselője *Belgium*. Ide sorozható továbbá *Németország* és *Anglia* is. Igaz ugyan, hogy az utóbbiak vasérczben is, szénben is Európa leggazdagabb államai, de ércztartalékaik korántsem elegendők az évről-évre növekedő hatalmas szükséglet fedezésére.

Az első csoportot tehát a belföldi vasérczek hiánya jellemzi. A hiányt természetesen csak külföldi érczek vásárlásával pótolhatják. Minél több idegen érczet hoznak be s minél kevesebbet visznek a saját érceikből ki, annál inkább megnyújtják belföldi készleteik élettartamát. Ebből magyarázható a németek és angolok „érczéhsége“ s innen van az is, hogy *Angliának* és *Belgiumnak* nincsen számbavehető vasérczkivitele. *Németország* szállított ugyan előbb nagyobb mennyiségeket a francia minettekerületbe, de az utolsó időkben itt is erősen csökkenő irányzat tapasztalható. Ellenben a vasérczbevitel mind a három államban rohamosan nőtt s a háborút megelőző esztendőkből a német és angol kikötők szívták fel az európai piacz érczeinek legnagyobb részét.

A második csoportba azokat az államokat sorozhatjuk, melyeknél a belföldi vasércz-, szén- és erdő-tartalékok megközelítőleg kiegészítik egymást. Ilyenek: *Magyarország*, *Ausztria* és *Oroszország*. Ez az állapot kétségtelenül a legjobb, kivált akkor, ha az ércz- és tüzelőanyagkészletek oly kiadósak, hogy nemcsak a belföldi nyersvasszükségletet fedezhetik hosszú időközön át, hanem még fölösleget is adhatnak.

A nemzetgazdaság érdeke itt nyilván azt követeli, hogy az állam takarékoskodjék készleteivel, az érczkivitt tegye lehetetlenné, a külfölddel való verseny sikerének biztosítása érdekében gondoskodjék olcsó belföldi ércz- és széntarifáról s ha készletei csupán akkorák, hogy néhány évtizeden belül kimerülhetnek, akkor iparkodjék saját tartalékainak gyors apadását külföldi készletek behozatalával lassítani. A készletekkel való takarékoskodás és az apadás lassítása alatt persze nem értem a belföldi ércztermelésnek mesterséges úton való korlátozását. Ha valamelyik állam ércztermelését szűkebb határok közé szorítaná, az azonnal a belföldi ércz áremelkedését vonná maga után, sőt visszahatna a külföldi ércz áralakulására is.

A harmadik csoporthoz végül azokat az országokat számítjuk, melyek vasérczben bővelkednek, de érczkészleteik feldolgozásához nincsen elég szén- vagy erdőtartalékuk. Ide tartoznak: *Svédország, Franciaország, Norvégia, Spanyolország, Görögország, Algier, Tunisz és Marokkó.*

Mínthogy ezt a csoportot érczfölösleg jellemzi, a nemzetgazdaságnak mindenekelőtt a fölött kell döntenie, vajjon csupán annyi ércz termeljen-e az ország, a mennyit a hazai ipar feldolgozni képes, avagy kivittel értékesítse-e mielőbb fölöslegét. Hogy lehetőleg sok ércz használtassék fel belföldön, az természetesen ebben a csoportban is kívánatos s ha az érczfölöslegben bővelkedő állam olcsó vasúti fuvarbérékkel, a szénbevétel megkönnyítésével s a külföldi vasárúra kivetett beviteli vámmal belföldi piacát erősíteni törekszik, azt mindenesetre észszerűnek kell tekintenünk.

Azonban a belföldi piac felvevőképességét a lakosság száma, a kultura színvonala s az ország nagysága bizonyos határhoz köti. *Svédország* nyersvastermelése pl. az egyre növekvő ércztermelés és a magas védvámok ellenére is alig nagyobbodik. Ha *Svédország* helyzete a világkereskedelemmel szemben kedvezőbb volna, mint pl. *Hollandiáé* vagy *Belgiumé*, akkor szénbevitel olcsóbb lehetne s vasárútkban termelt fölöslegét is jobban értékesíthetné kivitel útján. De az adott viszonyok között 700–1.000 év telne el, míg a svéd vasérczkészleteket a belföldi ipar elfogyasztaná. Ez a körülmény már magában véve is elég arra, hogy a svédekre nézve a vasérczkivitt szinte szükséggé tegye, mert másképp nem tudják érczkincseiket kész tőkeként nemzetgazdaságukba átültetni.

Az a sokszor hangoztatott ellenvetés, hogy néhány száz év múlva az ércz jóval magasabb áron volnának értékesíthetők, mely busás kárpótlást nyújtana az időközben támadt kamatveszteségéért, az nem lehet helytálló. Ilyen nagyon is távoli lehetőségekkel nem szabad a nemzetgazdásznak számolnia, hacsak nem akar mindent egy kártyára

feltenni. Ellenben teljesen indokolt, ha az exportállam nem tűri a korlátlan kivitelét, hanem csak olyant, mely a készletek mennyiségéhez alkalmazkodik s okszerű az is, ha a kivitelét mérsékelt vámmal terheli.

A mondottak szerint az európai vasérczpiacz typosos importállamai: *Németország, Angolország és Belgium*. Ezekkel szemben állanak mint typosos exportállamok: *Svédország, Franciaország Spanyolország, Algier, Tunisz, Marokkó és Görögország*. Az exportállamokhoz lehet számítanunk egyelőre *Oroszországot* is, mert a déloroszországi bányák kivitele az ottani vasipar tartós válsága miatt az utolsó időkben a szigorú kormányintézkedések ellenére is egyre nagyobbodott.

Svédország igen jól oldotta meg vasérczkivitelét. A legdúsabb s legtisztább érczek a belföldi ipar részére tartandók fenn, a kevésbbé jók kivihetők, de csak törvényileg megszabott mennyiségben. Kiviteli vám nincsen, azonban az államnak fizetendő illetékek, valamint a magas államvasúti tarifa ugyanolyan hatással vannak.

Franciaország évről-évre több vasérczet kénytelen exportálni. Kivitelét nehezen korlátozhatja, sem vámmal nem terhelheti, mert szüksége van Németország és Belgium szénkincseire s ezek az államok, melyek az alacsony vastartalommal bíró francia mineette egyedüli vásárlói, megtorló intézkedésekkel élhetnének.

Spanyolország vasércz- és szénelőfordulásait tekintve tulajdonképpen a második csoportba tartoznék; ha mégis a harmadikba osztjuk, annak az oka gazdaságpolitikai viszonyaiban rejlik. Ez a politika ugyanis megfoghatatlan nemtörődömségével nemcsak azt a körülményt mellőzi úgyszólván teljesen, hogy a hazai érczek lehetőleg belföldön értékesítsenek, de elhanyagolja azt is, hogy kivitelét lehetőleg jól adja el s noha az ország szénkincsei tetemesek s belföldi vasfogyasztása is elég nagy, mégis tétlenül nézi, hogy legjobb vasércztelepeit idegenek használják ki.

Spanyolország ellentétje *Norvégia*. Ennek az államnak sok vasérczfölöslege van, de már a bányászat megnyitásokor magas kiviteli vámokat léptették életbe, a mivel nemcsak az exportot akasztotta meg, hanem vasérczbányászata fellendülését is lehetetlenné tette.

Algier, Tunisz, Marokkó és Görögország viszonyai hasonlítanak *Svédországéihez*; szénük nincsen, a belföldi vasfogyasztás csekély s így kénytelenek vasérczeiket kivitellel értékesíteni.

1913-ban Európa összesített vasércztermelése kereken 104 millió tonnára rúgott. Ebből a mennyiségből 27—28% került a nemzetközi európai piacra. Legtöbbit exportált *Spanyolország*, utána következik *Svédország*, majd *Franciaország, Oroszország, Algier, Tunisz és Görögország*.

Ha most azt akarjuk megállapítani, hogy Magyarország honnan szerezhetne külföldi érczet, akkor mindenekelőtt ki kell kapcsolnunk azokat az exportállamokat, melyek a tipusos importállamokhoz közelebb fekszenek, mint hozzánk, a hol tehát a mi rovásunkra nagyobb különbség mutatkozik a szállítási költségekben.

Svédország érczei oly távol esnek tőlünk, hogy a mai árak mellett gazdaságos üzemeredményt nem igen érhetnénk el velük. A *francia* minette érczeitől szintén el kell tekintenünk, mert ezek kicsiny vastartalmuk miatt sem bírják a nagyobb távolságokra való szállítást. A *Spanyolország északi részén* fekvő vasércztelepeket jóval rövidebb tengeri út köti össze *Németországgal* és *Angliával*. Ellenben *Spanyolország déli és keleti* vasérczelőfordulásaihoz, valamint *Marokkóhoz* közel egyenlő az útunk, *Algier-, Tunisz-, Görögország- és Dél-Oroszországhoz* közelebb vagyunk s ha hajózási vállalatunk és a magyar államvasutak érczbehozatalunkat megfelelő kedvezményekkel támogatni hajlandók, itt versenyezhetünk *Németországgal* és *Angliával*.

Algierban, Tuniszban és Marokkóban töménytelen vasércz vár még feltárára, melyek nagyrészt gazdátlanok is s így itt kitűnő alkalom kínálkozik, hogy nagyobb tartalékokat biztosítsunk magunknak. *Spanyolországot*, de főképp *Görögországot* és *Dél-Oroszországot* szintén be kellene vonnunk érdeklődésünk körébe. Emellett persze nem szabadna elhanyagolnunk *Boszniát* és *Herczegovinát, Szerbiát, Bulgáriát és Törökországot* sem. A *balkán-államok*, valamint *Törökország ázsiai része* nincsenek még átkutatva s így lehetséges, hogy itt is vannak művelésre érdemes nagyobb vasérczelőfordulások.

A magyar statisztikai évkönyv vasérczeink tonnánkénti egységárát 43·70% átlagos vastartalom mellett 1913-ban 8·72 koronával adja meg. Ez az értékelés azonban nem egészen kifogástalan. A kitüntetett egységár ugyanis nem fedi sem a vastartalom szerinti valódi értéket, sem a termelés és kiszállítás költségeit. S itt méltán szó férhet ahoz a rideg elzárkózottsághoz, melylyel mind magán-, mind állami vállalatunk önköltségeiket még a hivatalos közlemények elől is őrzik s a melyre a nyugati iparállamokban alig találunk példát. Gazdasági kérdéseinket csakis akkor ítéltjük meg helyes nézőszögből, ha megbízható adatokkal és valódi értékekkel számolhatunk s a titkolódzás nemcsak a nemzetgazdaságra lehet káros hatással, de árthat bizonyos gazdaság- és kereskedelempolitikai kérdésekben maguknak a vállalatoknak is.

Magánértésülések szerint *Szepes- és Gömörmegyékben* a vasérczek tonnánkénti bányáönköltségei 6—8 K-ra tehetőek. A pörkölés és rakodás költségei 2·90—3·10 K-ra rúgnak s egy tonna pörkölt pátvasércz ára helyt *Márkusfalva* állomás a háborút megelőző utolsó időkben 13·60 K

volt. A porosz-sziléziai „Friedenshütte“ a szepesi pörkölt pátvasércz tonnáját 1912-ben 23·00 márkával állította be az önköltségszámításba, mely összegből 8·00 márka a vasúti szállításra esett. Vaskő-Dognácskán állítólag 7·00 K-val fejtik az ércz tonnáját s az önköltség a kezelési kiadások betudásával 9·80—10·20 K-ra tehető. Gyaláron egy tonna ércz fejtési költségei állítólag 3·50—6·50 K-ra rúgnak aszerint, amint külszíni fejtéssel vagy mélyműveléssel termelik.

A *dél-spanyolországi* vasérczeket a háborút megelőző években 47—50⁰/₀-os vasbasison s helyt *Carthagená, Porman* vagy *Aguila* kikötőben 11·30—13·10 K-val, a *kelet-spanyolországi vasérczbriquettet* 60⁰/₀-os vasalapon s helyt *Sagunto* kikötő 13·30—14 K-val árulták tonnánként. Az *algieri* érczek egységára 60⁰/₀-os vasbasison és helyt *Duisburg* kikötő 16·50—17·50 márka között ingadozott. A *dél-oroszországi Krivoi-Rog*-érczeket 60⁰/₀-os vasalapon, helyt *Nikolajew* kikötő 15·90—16·30 K-val, helyt *Rotterdam* kikötő 24·70—25·88 K-val, *Kertsch* félsziget érczeit 40⁰/₀-os alapon *Mariupol* kikötőben 4·50—5·70 K-val, a *Kertsch-briquettet* 45⁰/₀-os vasbasison ugyancsak *Mariupol* kikötőben 6·50—6·94 K-val lehetett vásárolni tonnánként. Feltűnően olcsók voltak a *görög* érczek. *Seriphos* és *Thermia* szigeteken pl, a vasércz termelési költségei tonnánként 4·42 K-ra, *Syra* szigeten 4·24 K-ra rugtak. A *seriphosi* ércz tonnájának ára 50⁰/₀-os vasalapon s helyt *Livadi* kikötő 7·60 és 7·90 K között mozgott.

Ha a külföldi érczek egységáraihoz hozzákalkuláljuk a szállítás költségeit s az így nyert kerüköltséget összehasonlítjuk a magyar érczek önköltségi árával, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a külföldi érczek kohósításával az egy tonna nyersvastermelésre eső érczköltségek a magasabb vastartalom ellenére is emelkedni fognak. De ettől nem szabad megijednünk, mert ez még nem jelenti egyúttal vasiparunk versenyképességének megsemmisülését. A *porosz-sziléziai* vasipar tanulságos példa arra, hogy külföldi érczekkel is lehet gazdaságosan dolgozni.

Felső-Szilézia vasércztelepei közel vannak kimerülésükhöz. Az évi ércztermelés, mely 1889-től 1910-ig 798.000 tonnáról 234.000 tonnára szállott alá, ma alig tizedrészét fedezi a szükségletnek. 1912-ben 1,515.600 tonna érczet és 584.000 tonna salakot és revét, azaz összesen 2,099.600 tonna vastartalmú nyersanyagot dolgoztak fel, melyből 50⁰/₀-os kihozzatal mellett 1,048.356 tonna nyers vasat termeltek. A kohósított nyersanyag következőkép oszlott meg:

Felső-sziléziai ércz	10·72 ⁰ / ₀
Lahn-, Dill-, Sieg- és Nassauvidéki ércz	16·79 ⁰ / ₀
Külföldi ércz	45·14 ⁰ / ₀
Salak és reve	29·23 ⁰ / ₀

A külföldi érczetek *Magyarországból, Csehországból, Stiriából, Orosz-Lengyelországból, Svédországból, Dél-Oroszországból, Görögországból* és *Spanyolországból* importálták. A magyarországi érczetek 8 márka, a stiriaikat 11 márka, a déloroszországiakat vasúton *Sosnowicén* át 17·50, hajón *Gibraltáron* és *Stettinen* át 20·50, márka fuvardíj terheli. A svédországi *Lulea* kikötőtől a felső-sziléziai kohókig tonnánként 12·70 s *Grängesberg* svéd vasérczbányától *Königshütte* g 16·75 márkába kerül a tonna vasércz szállítása. Általánosságban a szállítás költségei az egy tonna nyersvas termeléséhez szükséges összes ércz-költségek 40—42⁰/₀-át, a nyersvas önköltségeinek 25—26⁰/₀-át teszik.

1912-ben a különféle érczek ára helyt *Felső-Szilézia* kohó a következő határok között mozgott:

Érc	Basis vas %	Térités ± 1 ⁰ / ₀ vas m	Egy t. érc ára r k	Egy % vas ára a
Krivoi-Rog, vörös . . .	60	± 0·40	27·00	0·450
Svédország, mágnes . .	60	± 0·40	23·25	0·387
Magyarország, pörk. pát	50	—	23·00	0·460
Siegerland, pörk. pát . .	50	—	23·00	0·460
Nassau, vörös	50	± 0·30	21·50	0·430
Felső-Szilézia, barna . .	36	± 0·30	14·75	0·370
Kovandpörklék	58	—	23·00	0·397
Forrasztósalak	50	± 0·30	17·50	0·350
Kavarósalak	60	—	23·00	0·367
Friss tűzsalak	70	—	29·00	0·414

A kimutatott érczárak mellett a nyersvas tonnájának önköltségi árát a minőség szerint 62·50—68·80 márkában állapították meg, a mi piaczi árhoz viszonyítva igen szép nyereséget jelent. Az önköltségből 43·30—43·50 márka az ércz- és mészköre esik, 6—9 márka a gyártásra és 13·20—16·30 márka a koksra.

Algier, Tunisz, de különösen *Dél-Oroszország, Görögország* és *Törökország* érczeit tekintve *Magyarország* sokkalta kedvezőbb fekvésű mint *Felső-Szilézia*..

A *Stettinen* át *Felső-Sziléziába* irányított érczek 4.900—8.000 km.-t tesznek meg tengeren s vagy az *Oderán* továbbítatnak vontatóhajókon *Koselig* (610 km.) vagy pedig mivel az *Odera* csak a nedves évszakokban hajózható, vasúton s ez a távolság 510—580 km. A *dél-oroszországi* érczek egy részét *Krivoi-Rogból* *Sosnowicén* át 1.350—1.450 km. hosszú vasútvonalon szállítják a felső-sziléziai kohókhoz.

Fiuméig az *algieri, tuniszi, dél- és kelet-spanyolországi* érczeknek csupán 1.800—2.800 km.-nyi hajóutat kellene megtenniök. Itt azonban

az a kérdés, vajjon a *Budapestet Fiume*val összekötő vasúti vonal, mely már most is erősen meg van terhelve, győzné-e a tömegesebb ércszállítást s nem volna-e czélszerűbb ebből a szempontból Fiume közelében a tengerparton olvasztóművet létesíteni. A *Fiumen* át irányítandó ércbehozatalt különben tetemesen megkönnyitené a *Vukovár* és *Samac* között tervezett *Duna—Száva*-csatorna kiépítése kapcsolatban a *Száva* és *Kulpa* szabályozásával. Ez a csatorna közelebb hozná hozzánk *Bosznia* érczeit is.

A *dél-oroszországi, görög- és törökországi* érczetek a *Dunán* lehetne importálnunk. A hajóval megteendő út itt 1.800—2.600 km.-t ölelne fel. Sajnos a dunai hajózás egyelőre még meglehetősen nehézségeket támaszt az ércbehozattal szemben. A *Vaskapú* szabályozása tudvalevőleg nem a legjobban sikerült s a hajózás, mely csakis hajókalauzok és szigorú jelzőszolgálat alkalmazásával tartható fenn, ma ép oly nehéz, amilyen a szabályozás előtt volt. Részint ezen akadályok miatt, részint azért, mert a csatorna csak bizonyos vizállás mellett hajózható, a *Vaskapú* előtt rakodóállomást kellene építeni, mely az érczet megfelelő kisebb vontatóhajókra rakja át. Az átrakás persze megdrágítja a szállítást, de ezt a drágulást az ércz még elbirná, mert a mai rakodóberendezések olcsón dolgoznak. *Stettinben* pl. az ércznek vontatóhajókra való átrakása 24 fillérbe, vasúti kocsikra való átrakása 85 fillérbe kerül tonnánként. Súlyosabban terhelné az érczet a *Vaskapunál* fizetendő állami illeték. Ezt a magas vámot a mai vásarak mellett a leggazdagabb ércz sem birná.

Minthogy ma, az egyre növekedő munkabérek és adóterhek idejében, úgyszólván csupán a fuvar költségek leszállítása nyújt már egyedül módot arra, hogy a nyersvas önköltségeit csökkentsük, azért a legfontosabb tényező, mellyel a külföldi érczek behozatalánál számolnunk kell, a tarifa-kérdés. A német *Északi* és *Keleti* tenger partjain, *Emdenben*, *Lübeckben* és *Stettinben* épült vasgyárak, továbbá a *Trieszt* melletti *servolai* vasmű, melyek az érczet is, a szenet is távoli vidékekről kapják, szembeszökő példát szolgáltatnak arra, hogy a szállítási költségeknek milyen mélyreható szerepük van.

A tarifa-kérdés körül nálunk még nagyon sok a kívánnivaló. Vagy 35 évvel ezelőtt *Bunsen* azt írta valahol: „Bármit mond a geográfia, *London* mégis csak közelebb van az *Aldunához*, mint *Regensburg*.” Ezek a szavak ma ép oly jellemzők, mint régebben. A dunai hajózás díjtételei ugyanis túlságosan magasak. A kisebb hajózási társulatok tőzsdeszerűen állítják fel tarifáikat s a nagy vállalatok díjtételei sem kötelezők, hanem — főleg a gabonaszállítások idején — ingadozásnak vannak alávetve. A mikor a budapesti árfolyamjegyzékek szerint pl. a

gabonaszállításnál egy tonna fuvardíja 500 km. távolságig km.-ként átlag 95 fillért, 800 km. távolságig 78 fillért tett ki, ugyanakkor az *Oderán Stettintől Bre lauig* (495 km.) tonnakilométerenként 65·5 fillért, tehát jóval kevesebbet fizettek. A *Dunagőzhajózási Társulat* tarifája szerint 100 kg. deszkaárú-rakomány *Galatztól Manheimig* via *Regensburg* és 30% engedmény mellett 3·64 K-ba kerül; via *Rotterdam* ugyanazért a rakományért, ugyancsak *Galatztól Mannheimig* csak 2·21 K-t fizetnek. Az 1·43 K különbséget egyedül a dunai szállítás okozza.

A felső-sziléziai vasgyárak a vasércz egy tonnájának az *Oderán* való szállításáért *Stettintől Koselig* (— 610 km.) 5·10 márkát fizettek a háborút megelőző években. Ebből az összegből 0·20 márka a stettini, 0·70 márka a koseli átrakást terheli s így a tiszta szállítási költség 4·20 márka, vagyis tonna-kilométerenként — 0·69 pfennig. Mi sem igen fizethetnénk a *Dunán* többet 0·85—0·87 fillérnél tonna-kilométerenként, mert különben alig lehetne szó a külföldi érczek gazdaságos kohósításáról.

Vasutainknak természetesen szintén a legmesszebb menő kedvezményekkel kellene támogatniok az érczbehozatalt. A felsősziléziai vasgyárak a *Lahn-*, *Dill-* és *Sieg-*kerületből vásárolt érczekért a háborút megelőző utolsó időkben a feladó állomás szerint 87—90 márka szállítási díjat fizettek 10 tonnánként 500 tonnás zárt küldemény és évi 150.000 tonna átvétel kötelezettsége mellett. A megteendő távolság az említett kerületekből *Felső-Sziléziáig* átlag 950 km. s így a díjtétel tonnakilométerenként 0·95 pfennig. A *Stettinen* vagy *Danzingon* át szállított külföldi érczek egységes díjtétele a porosz államvasutakon 1913 óta: 1 pf., tkm. + 6 pf. kezelési illeték.

A magyar államvasutak eddig is adtak szállítási kedvezményt olyan anyagokra, melyeknek behozatalára rá vagyunk utalva s úgy hiszem, abbeli törekvésünk sem fog leküzdhetetlen nehézségekbe ütközni, hogy a kivételes tarifa a külföldről behozandó vasérczekre is kiterjesztessék, még pedig olyan mértékben, hogy szállítási költségeink ne legyenek nagyobbak, mint a németországiak. Minden fillérnyi tarifaengedmény erősíti vasiparunk versenyképességét s azért a jövedelemapadásért, mely az államvasutak üzleteredményeiben a nagyobb engedmények miatt esetleg jelentkezik, bőséges kárpótlást nyújt a vasgyárak nyereségszámlájának javulása.

Köztudomású dolog, hogy vasutainknál a kocsipark növekedése nem tartott lépést a forgalom fejlődésével. Mig teherforgalmunk 1905-től 1911-ig 52 millió tonnáról 79 millió tonnára, tehát 32·5%-kal nőtt, addig teherkocsiaiunk hordképessége csak 27·6%-kal emelkedett. E bajon, mely már eddig is sok panaszra adott okot, szintén segítenünk

kell, ha az érczbehozatalt zavartalanul akarjuk lebonyolítani. Nagyobb hordképességű s olyan kocsikra lesz szükségünk, melyek külön érczszállítás czéljára vannak megszerkesztve.

A kohósítás gazdaságosságára való figyelemmel persze olyan érczeket kell behoznunk, melyek minden költségesebb előkészítés nélkül megfelelnek a gyártani szándékolt nyersvas minőségének s melyek egyszersmind nagy kihozatalt is biztosítanak. E mellett tökéletesíteniünk kellene több nagyolvasztótelepünk technikai berendezését, üzemorganisatióját és üzemvezetését is. Ezt a kérdést nem akarom itt részletezni, de hogy e téren még sok a tennivaló, azt eléggé bizonyítják termelési adataink. Ha ugyanis *Magyarország* összes nyersvastermelését az olvasztók számához viszonyítjuk, azt találjuk, hogy az egy olvasztóra eső évi termelés 1908-ban mindössze 12.160 tonnát s 1913-ban csak 20.760 tonnát tett ki. Ezzel szemben *Németország* 42.160. *Ausztria* 39.640 és *Anglia* 30.630 tonna nyersvasat termelt olvasztónként már 1908-ban.

Fölötte kívánatos volna végül még, hogy vasipari vállalataink külföldi érczconcessiókat szerezzenek s hogy az államhatalom ebben a törekvésben hathatósan támogassa őket. Az ilyen külföldi tartalékok bizonyos tekintetben növelik a rendelkezésre álló készleteit s azonkívül hathatos eszközt képviselnek az idegen érczszállítók önkényes áremelése ellen. Az *osztrák* tőke pl., bár *Ausztria* jóval nagyobb belföldi készletek fölött rendelkezik mint *Magyarország*, már több külföldi concessióban (Svédország, Algier, Marokkó) részes.

Barlai Béla.

A Dunaconferentia.

Hajózás szempontjából egészen napjainkig a Duna volt Közép Európának legjobban elhanyagolt folyója. Vize, a mely a legnagyobb forgalom lebonyolítására volt alkalmas, szinte kihasználatlanul hömpölygött medrében s abból a nagy forgalomból, amely Nyugat Európa többi nagy folyóin kifejlődött, a Dunán nem volt tapasztalható semmi. Az utas a ki Budapest alatt egész napi útjában alig egy két vontatógőzössel találkozott, igazán azt a benyomást nyerhette, hogy senki folyója az, a melyen utazik. Ha az utolsó évtizedek folyamán sok történt, főként szabályozása szempontjából, mint közlekedési útnak nem volt meg az jelentősége, a mely méltán megillette volna. Nem voltak megfelelően berendezett téli és kereskedelmi kikötői, nem volt meg az összeköttetése Európa többi nagy folyamrendszerével, hiányosak voltak a forgalmi berendezései, rendezetlen volt nemzetközi jogállása és magánjoga, a közlekedési politika nem támogatta forgalmát, ha szabad így kifejezni, alatta maradt a saját jelentőségének.

Minden egyébtől eltekintve. a magyarázata ennek a sajátos elhanyagolásnak abban keresendő, hogy a Nyugat-Európa nagy folyóitól eltérőleg, a melyek világtengerekbe torkollanak s gazdaságilag fejlett vidékeken hömpölyögnek végig, a Duna a nagy forgalomtól szinte elzárt Fekete tengerbe ömlik és növekedésével fordított arányban folyton gazdaságilag fejletlenebb vidékek felé halad. Ez az adott helyzet ma is megvan, de a világháború a Duna-problemát nagy erővel tolt az előtérbe és szinte kikényszerítette, hogy az érdekeltek körök Közép Európa nagy folyamának forgalmi viszonyain változtassanak. Németország elzárta a nyugati utaktól s gazdasági politikája a nyugati irányból kelet felé terelődött. A közel kelet lett a nyersanyagok beszerzésének legfontosabb forrása s az összes odavezető forgalmi utak jelentősége egyszerre rendkívüli mértékben megnövekedett. Különösen a bevitelre nálunk sokkal erősebben rászorult Németországban igen erősen hangoztatni kezdték a Duna-kérdés fontosságát s a Duna és a többi folyamrendszerek, főként a Rajna kapcsolatba hozatalának szükségességét. Így

jönne létre Közép-Európának legfontosabb víziútja, a mely az Északi tengertől a Fekete tengerig vezet.

E megfontolások alapján vetette fel egy Duna melletti bajor város, Regensburg polgármestere, Bleyer József, azt az eszmét, hogy az összes Dunamenti fontosabb városok, valamint a Duna gazdasági körzetében levő érdekképviseltek bevonásával egy conferentia tartassék a legfontosabb rendezésre váró kérdések megbeszélése céljából. Az értekezlet szeptember 4-re Budapestre hivatott össze s ezen a napon nagyszámu magyar, osztrák és német szakember részvételével meg is tartatott. A román háborúnak időközben történt kitörése és így az alsó Dunának a nemzetközi forgalomtól való — remélhetőleg csak ideiglenes jellegű — elzárása folytán a tárgyalásra kitűzött kérdések sokat veszítettek ugyan aktualitásukból s kétségtelenül a Duna a háboru után sem lesz képes forgalom szempontjából Európa nyugati folyóival a versenyt felvenni, de az új gazdaságpolitikai orientálódásnak a hatása a dunai forgalom szempontjából gyengébb-erősebb mindenestre mértékben meg fog maradni.

A conferentiáról való beszámolónkban a külsőségeket, a melyek a napilapok hasábjaira tartoznak, mellőzzük s helyettük inkább a betervezett anyagot ismertetjük, Ez annál is inkább indokoltnak mutatkozik, mert a conferentia irományai az adott helyzettől elvonatkoztatva is, komoly értéket képviselnek.

A conferentia első tárgya a *Duna hajózási viszonyainak ismertetése* volt Ulmtól Sulináig. Megállapodás szerint ezt a technikai és nautikai ismertetést hárman végezték: a bajor szakaszra vonatkozólag Wiedenmann Arthur, a deggendorfi folyammérnöki hivatal vezetője, Ausztriára vonatkozólag Reich Rudolf miniszteri tanácsos, az alsóausztriai folyam-szabályozás vezetője, a magyar részre vonatkozólag pedig Fock Ede székesfővárosi tanácsos. A két első előadónak felolvasása külön füzetben is közzététeteit.¹⁾ Előadásaik a folyamviszonyok általános leírásán kívül a folyam-szabályozás részletkérdéseit s annak módját ismertetik. E részlet-előadásokat magában foglaló füzetben kívül azonban egy általános ismertető jelentés is bocsájtatott a conferentia tagjainak rendelkezésére a melyet Kvassay Jenő vezetése alatt egy magyar szerkesztő bizottság állított össze.²⁾ Ez a füzet, a mely a Dunának úgyszólván dióhéjba foglalt teljes ismertetését tartalmazza s beszámol a legfontosabb statisztikai adatokról, főként abból a szempontból vizsgálja a Dunakérdést, hogy

¹⁾ Spezial-Berichte. Rudolf Reich: »Die Schifffahrtsverhältnisse der Donau von Passau bis Dévény« és Arthur Wiedenmann: »Die bayerische Donau.« Egy füzet. Budapest. Pátria 1916. (21 old.)

²⁾ Allgemeiner Bericht über die Schifffahrtsverhältnisse der Donau von Ulm bis Sluina. Budapest. Pátria, 1916. (11 old. 3. tábla.)

mennyiben volna a Dunán végig a legalább 2 méter mélyjárata hajókkal való hajózás megvalósítható. Erre nézve eddigelé csupán Magyarországon állott fenn törvényes intézkedés, míg a többi államokban legfeljebb tervként állhat fenn a kívánalom, melynek megvalósításához azonban még a szükséges szám adatok is nagyrészt hiányzanak. A Duna legfontosabb statisztikai adatai a füzetben közölt összeállítás szerint a következők:

I. A Duna beosztása partmenti államok szerint:

Bajorország, jobb és balpart	2.362 km.	724 km
Ausztria „ „	2.346 „	692 „
Magyarország { balpart	941 „	} 1.649 „
{ jobbpart	708 „	
Szerbia, jobbpart		327 „
Románia { balpart	867 „	} 1.307 „
{ jobbpart	440 „	
Bulgária, jobbpart		380 „
Oroszország, balpart		53 „

II. A Duna szabályozási költségei 1915. végéig:

Bajorországban	25,000.000	márka
Ausztriában: a) 1869. előtt	16,600.000	korona
b) 1870. óta	154,200 000	»
	Összesen: 170,800.000	kor.
Magyarországon 1867-től 1915. végéig	185,000.000	»
1867. előtt az állam által, továbbá a városok, vízi- társulatok, vasutak stb. által partmegerősítésre fordított költségek általában	65,000.000	kor.
	Összesen: 250,000.000	kor.

III. A két méteres átlagos hajózható mélység eléréséhez szükséges költségek:

Bajorországban:

Ulmtól Kelheimig	83,000.000	márka
Kelheimtől Passauig	150,000.000	»

Ausztriában:

A dévény—strudeni szakaszon	0
A katarakta szakasz költségei ismeretlenek	?

Magyarországon:

A dévény—ómoldovai szakaszon (a vízépitési beruházási törvényben már biztosítva)	50,000.000	kor.
Az ómoldova—orsovai szakaszon	16,000.000	»

Dunadelta:

Átvágások és partbiztosítások	?
---	---

IV. Forgalom.

Bajorország (1912)	433.000 tonna
Ausztria (1912)	2,590.000 »
Magyarország (1913)	5,094.000 »
Románia (1910)	5,837.000 »
Bulgária (1910)	669.000 »
Sulinai torkolat	1,750.000 »
Regensburg	243.000 »
Passau	139.000 »
Linz	154.000 »
Bécs	1,746.000 »
Budapest	3,089.000 »

V. A Duna hajóparkja.

332 vontatógőzös, 96 személyszállítógőzös, 9 motoros vontató hajó, 1831 vas uszályhajó és 639 fa uszályhajó. A gőzösök 137.000 lóerőt képviselnek, az uszályhajók tonnatartalma pedig 1,125.000 tonna.

VI. Hajóépítő műhelyek.

Bajorországban	2, munkáslétszám	800—2000
Ausztriában	2, »	1000
Magyarországban	5, »	3250
Romániában	2, »	?

VII. Téli kikötők.

Bajorországban	4 kikötő	245 hajó számára
Ausztriában	2 »	700 » »
Magyarországban	13 »	3800 » »
Romániában	6 »	340 » »

Részben e statisztikai adatok, részben a közölt fejtegetések alapján a hajózás szempontjából szükséges technikai munkálatokat a füzet a következőkben foglalja össze:

a) a Duna torkolatától Brailáig a mélység mindenütt 7—7·2 méter és így ezen a szakaszon a hajózásnak nincsen akadálya. A Duna torkolatának állandó biztosítása és az ott állandóan növekvő lerakódások csökkentése, illetve elhárítása céljából szükséges, hogy a folyóágy a delta kezdeténél, ahol a folyó elágazik, fel- és lefelé állandó művekkel biztosítsák. Ezek a művek megakadályoznák azt is, hogy az egyes ágak lefolyási viszonyai a többi ágak rovására megváltozzanak. Ennél fogva hidrotechnikai szempontból kívánatos, hogy a Duna torkolatának mindhárom ága egységes igazgatás alatt álljon és osztatlan egésznek képezzen.

b) A Vaskaputól Brailáig terjedő szakaszon a 2 méter mélységű hajózásnak nincsen technikai akadály, a mennyiben Románia a zátonyok kotrását, a folyóágy tisztántartását, a hajóút nyomjelzését és világítását kötelezően magára vállalja és eddigi tevékenységét tovább is folytatja.

c) Ómoldova és a Vaskapu között a folyóágban levő sziklapadok és zátonyok eltávolítása okvetlenül szükséges (költségleírányzat 16,000.000 korona), mert a mai állapotban mintegy 1·4 méter mélység a hajózás számára veszendőbe megy. A szabályozás óta eltelt két évtized tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a mennyiben a munkálatok az orsovai vízmércze 0 vízállása alapján vitetnek keresztül, az akadályok úgy a Vaskapuban, mint a többi zátonyokon megszűnnek. A Vaskapu feletti csatornák 2 méterre robbantott mélysége azért nem tud érvényesülni, mert az egyes csatornák között levő szakaszokon, a melyekben munkálatok egyáltalán nem történtek, a víz alatt 2, illetőleg 0·6 méterre emelkedő sziklapadok és zátonyok vannak, a melyek az eddigi munkálatok kihasználását is megakadályozzák.

d) A magyar Dunának Dévény és Orsova közötti szakaszán, a két méteres mélységű hajózás már biztosítottnak tekinthető, a mennyiben a megfelelő munkálatok már körülbelül két évtizede folynak és a még szükséges mintegy 50,000.000 korona költség fedezete törvényhozásilag biztosítva van. Ha egyes helyeken — nem ritkán maguknak a vizimunkálatoknak következtében — gázlók képződnének, ezek a kotrószerkezetek és más berendezések segítségével könnyen és biztosan eltávolíthatók. A Belgrád és Ómoldova közötti magyar-szerb határdarabon a szabályozási munkálatok, a folyóágy tisztítása, a hajóút nyomjelzése egységes kezelés szempontjából a magyar államra volnának ruházandók. Ugyanez volna kívánatos a Szávának azon részére is, a mely határt alkot Magyarország és Szerbia között.

e) Az osztrák Dunának Dévény és Bécs, valamint Bécs és Strulén közötti szakaszán a hajózási viszonyok az utolsó évtizedek folyamán lényegesen javultak, úgy, hogy ezen a vonalon a viszonyok a nagy hajózás követelményeinek megfelelnek. Ezzel szemben kis víz idején a katarakta szakaszon a víz mélysége 1·25—1·36 méter között ingadozik, a mi a nagy hajózás számára nem elegendő. Ezen akadályok eltávolításának még a tervei nem készültek el.

f) Hasonlók a viszonyok a bajor Dunán, a melyen alacsony vízállás idején a hajók Regensburgot csak 1·4 méter merüléssel érhetik el. A felfelé Kelheimig terjedő szakaszon a 2 méteres mélység mintegy 150,000.000 márka költséggel volna biztosítható. Ugyanilyen mélyjárátú hajók számára a hajózás a Kelheim és Ulm közötti szakaszon oldal-

csatorna segítségével, Wiedenmann építészeti tanácsos külön referátuma szerint 83,000.000 márka költséggel volna elérhető.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a 2 méter mélységű hajózásnak Sulinától felfelé az osztrák katarakta szakaszig lényeges akadálya már ma sincs, ezzel szemben azonban az ilyen hajózásnak felfelé Ulmig. még lényeges technikai és pénzügyi nehézségek állanak az útjában. A mennyiben azonban el akarjuk érni, hogy a Dunát a többi német nagy folyókkal hajózható és versenyképes viziút kösse össze, ezen a vízváltáson átvezető csatornának a kiépítését a két méteres Duna-hajózás biztosításának meg kell előzni.

A jelentés függeléke a párisi szerződés alapján szervezett európai Dunabizottságnak a Dunadelta szabályozása körül végzett munkálatait ismerteti. Ezek a munkálatok 1911. végéig 54,191.272 frankot emésztettek meg. Legfontosabb eredményük, hogy a sulinai ágat átvágásokkal mintegy 21 kilométerrel megrövidítették s az eredeti 2·74 méterről 7—7·2 méterre mélyítették.

A füzethez két grafikai táblázat van csatolva. Az egyik a Duna magyarországi szakaszának jégperiodusait tünteti fel az 1900—1901. és 1915—1916. évek közötti teleken, a másik a sulinai jégviszonyokat tünteti fel 1840-től 1916-ig. Csatolva van még a füzethez a Duna deltájának térképe.

Az ismertetett referátumok alapján a conferentia határozatilag ki-mondotta, hogy bár a Regensburg és a Vaskapu közötti legalább két méteres hajózható mélység e érése érdekében igen sok történt, kívánatos volna, hogy az érdekelt kormányok a két méteres hajózható mélység elvét az egész vonalon minél előbb érvényesítsék. A Duna hajózhatósága vizi erőművekkel és vizi építkezésekkel nem korlátozható. A 2 méteres hajózhatóság érdekében eszközölt kiadások a partmenti államokat terhelik, a melyek azonban ezért a hajózást külön illetékekkel nem terhelhetik meg. A Duna deltájának mindhárom ága hidrotechnikai szempontból egységesen szabályozandó és mindháromnak egyforma hajózhatósága biztosítandó.

A conferentia első pontjára vonatkozó referátumok kiegészítésének lehet tekinteni a m. kir. országos vízépítési igazgatóságnak »A Duna Ulmtól a torkolatig« című térképét is, a mely részint statistikai táblázatokban, részint graphikonokban a Duna legfontosabb hidrographiai, meteorologiai és hajózási adatait, a víz szélességét és esését, a hidak nyílásának magasságát, téli kikötőket, hajózási és jeges napokat stb. ismerteti.

Nem mint előadó, hanem mint egyik érdekes monographiának¹⁾ a

¹⁾ Eugen von Kvassay: Die ungarische Donau, als ein Teil der Verkehrsstrasse für die Gross-Schiffart nach dem Orient. Budapest. Pátia, 1916. (47 old. 8 mell.)

szerzője működött közre a conferentián a magyar vizügyi politikának egkiválóbb képviselője, Kvassay Jenő. Füzete, mint már címéből kiűnik, a magyar Duna viszonyait ismerteti, különösen az eddig végzett munkálatok rendszere és azoknak a vízi közlekedésügyre gyakorolt hatása szempontjából. Munkája szemmel láthatólag az idegeneket kívánja a Magyarországon végzett munkálatok szempontjából tájékoztatni, mint-hogy ugyanő ezt az anyagot magyarul már sokkal részletesebben feldolgozta. Céljához képest füzete aránylag nagyon részletesen foglalkozik a Vaskapu-illetékek kérdésével és védelmezi a magyar álláspontot, a mely főként osztrák részről számos esetben erős kritikának volt kitéve, minthogy az illeték beszédésnél az árúk minősége szerint különbségeket tesz. Véleménye szerint ez az illetékszedésnek a legigazságosabb, a hajózás érdekében álló módja, a melylyel szemben nem állhat meg az a véd, hogy vám jellegével bír az áruforgalomra nézve. Hasonlóan a külföldet kívánja tájékoztatni tanulmányának az a része, a mely a magyar szakirodalomban már több ízben kifejezésre juttatott nézetéhez képest azt vizsgálja, hogy mi módon volna a Duna torkolatától Budapestig a 3000 tonnás uszályokkal és kisebb tengeri hajókkal való hajózás megvalósítható. Vizsgálódásainak eredménye az, hogy a tervnek aránytalanul nagy nehézségek nem állanak az útjában s a viziútnak az ilyen hajók járatásához minimálisan szükséges 3 méteres átlagos mélysége az elérendő eredménnyel arányban álló kiadások keretében megvalósítható volna.

A conferentiának második fontos kérdése *a nemzetközi dunai jog* volt, a melyet Bleyer József regensburgi polgármester ismertetett. A ma érvényben levő nemzetközi dunai jog a legkülönbözőbb szerződésekben és megállapodásokban gyökerezik, kezdve az 1856. évi párisi szerződéstől, a berlini conferentiáig és az 1883. évi londoni szerződésig. E megállapodások sorozaatába tartozik az az európai mandátum is, a melynek alapján a monarchia, utóbb az Ausztriával kötött megállapodás értelmében kizárólag Magyarország magára vállalta a Vaskapu szabályozási munkálatainak elvégzését. Tekintettel a Duna nemzetközi jogállásának valósággal chaotikus voltára, az előadó oda concludált, hogy a Duna nemzetközi jogát meg kell reformálni és minden vonatkozásban egységes alapokra kell helyezni. A forgalom biztosítása szempontjából még a folyam szabályozási programok is nemzetközileg szabályozandók. Eszköze volna ennek az egységesítésnek egy olyan nemzetközi dunai bizottság, a minőt már az 1857. évi dunai akta alapján szervezni kellett volna, de a mi nem történt meg. Ennek annál inkább itt volna az ideje, mert a világháború széttepte a meglevő szerződéseket és a központi hatalmaknak most volna módjukban, hogy a Duna nemzetközi kérdéseit

érdekeiknek megfelelően szabályozzák. A mi a szabályozás módját illeti, legcélszerűbb volna, ha az egységes dunai jog a már meglévő rajnai hajózási jogra támaszkodnék és így a rajna-majna-dunai nagy hajózási út létesítése esetén az egész forgalmi útvonal hajózási és folyamrendőri intézkedései azonos elveken nyugodnának. E fejtegetések külön füzetben is kiadattak a conferentia részvevői számára.¹⁾ Előadása és a hozzászólások alapján a conferentia a következő határozati javaslatot fogadta el:

A szabad hajózás elve a Dunán a jövőre nézve is fenntartandó és lehetőség szerint kiépitendő. Mindegyik parti állam köteles gondoskodni róla, hogy a Dunának területére eső szakasza a hajózásnak akadályok és veszélyeztetések nélkül rendelkezésére álljon. A szabályozási munkálatokból eredő költségek nem szolgálhatnak alapul a hajókat vagy azok rakományát terhelő illetékek szedésére. Kivételt képeznek azok az illetékek, a melyek a párisi szerződés alapján az európai dunai bizottság által a torkolati szakaszokon, továbbá amelyek a berlini szerződés alapján a Vaskapun szedetnek. — Mindegyik állam köteles megfelelő megállóhelyekről, kikötőkről és kikötőberendezésekről gondoskodni. Az ezeknek fenntartásából és felügyeletéből eredő szükséges költségeknek fedezésére illetékek szedhetők, a melyek azonban az önköltségeket nem haladhatják túl. — A partmenti államok képviselői által a Duna szabad hajózásának alapján nemzetközi dunahajózási szerződés dolgozandó ki. Mintául az 1868. október 17-én kelt rajnai hajózási akta szolgálhat. — A Duna-hajózás szabadságának állandó felügyeletére és biztosítására a nemzetközi dunai bizottság hatáskörének határáig a parti államok képviselőiből dunai bizottság szervezendő. A dunai bizottságnak az egész alája rendelt folyó számára egységes folyamrendőri szabályzatot kell kidolgozni és jóváhagyás céljából az illető kormányok elé terjeszteni. Hatásköre egyebekben a mannheimi rajnai hajózási központi bizottság hatáskörének mintájára volna szabályozandó. A dunai bizottság tapasztalatairól évenként, sürgős szükség esetében pedig rögtön jelentést tehet a kormányoknak és javaslatokat terjeszthet be a dunai hajózás előmozdítása érdekében. — Az alsó Duna hajózásának előmozdítása szükségessé teszi, hogy a torkolatszabályozási munkálatok egységes feladatnak tekintessenek. A torkolat technikai egysége azonban az igazgatás egységében is kifejezésre juttatandó.

Bleyernek a nemzetközi dunai jogról szóló előadását szervesen egészítette ki Löbl Richárd dr.-nak, az aussigi Elbe-egyesület elnökének a *bel-*

¹⁾ Josef Bleyer: Die zwischenstaatlichen Fragen des öffentlichen Donaurechtes. Donaukonferenz. 1916. (20 old.)

hajózási magánjog egységesítéséről szóló előadása.¹⁾ Egészen 1895-ig sem a Németbirodalomban, sem Ausztria-Magyarországban a belhajózás magánjogi viszonyai nem voltak szabályozva. 1896-ban életbelépett Németországban a belhajózás magánjogi viszonyairól szóló törvény, a mely azóta 1900. január elsején, az új polgári törvénykönyvnek és az új kereskedelmi törvénynek megfelelően módosított. Megfelelő osztrák törvényes intézkedés hiányában e törvénynek rendelkezéseit az aussigi tőzsde szokványaiban recipiálta, az Elbe-egyesület pedig 1905-ben belhajózási törvény meghozatalát, illetőleg megfelelő módosításokkal a német törvénynek Ausztriába való átültetését kérte a kormánytól. Hasonló álláspontot foglaltak el a középeurópai közgazdasági egyesületek is, a melyeknek konferenciáján ezt a kérdést magyar részről Wimmersperg Frigyes báró referálta. Ez a konferentia kívánatosnak jelezte a belhajózási jognak a Duna, Visztula, Rajna, Odera és Elbe egész területére való egységesítését és mindhárom érdekelt állam számára azonos elveken nyugvó törvényeknek a meghozatalát, lehetőleg a megfelelő német törvényre való támaszkodással. Ma ez a kívánalom fokozottan nyomul az előtérbe és ha a központi hatalmak vámuniója nem valósítható is meg, kívánatos volna, hogy ilyen intézkedésekkel legalább a forgalmi egység biztosítható legyen. A mai helyzetben ugyanis számtalan jogi nehézség állhat elő. Így például a jogok különbözősége mellett nem lehet kétséget nem tűrő módon eldönteni, hogy pl. egy birodalmi német hajótulajdonosnak alkalmazottáival a szolgálati szerződésből eredő jogvitája milyen alapon döntessék el, ha a hajó egy magyar kikötőben fekszik. Mindezen szempontokra való tekintettel a konferentia a következő határozatot mondotta ki:

A dunai hajózás fejlesztésében érdekelt bajor, osztrák, magyar városoknak és gazdasági testületeknek 1916. szeptemberében Budapesten tartott konferenciája, tekintettel az egymás közötti belhajózási forgalom jövő fejlődésére, kijelenti, hogy úgy a Duna, mint a vele kapcsolatba hozandó víziutak és folyók számára az egységes magánjog megteremtését szükségesnek tekinti. A conferentia a német belhajózási törvényre való lehető támaszkodást ajánlja és megbizta a conferentia vezetőségét, hogy ezt a határozatot az érdekelt kormányoknak azzal a kérelemmel hozza tudomására, hogy a kérelemnek törvényhozási keresztülvitelére szükséges lépéseket minél előbb megtegyék.

Magának a conferentiának programjára tulajdonképpen az ismertettet három kérdés volt kitűzve. Vele kapcsolatosan meg kívánjuk azon-

¹⁾ Dr. Richard Löbl: Vereinheitlichung des Privatrechtes der Binnenschiffart. Donaukonferenz. 1916. (18 old.)

ban még említeni, hogy ez alkalomra a kereskedelemügyi ministerium magyar és német nyelven újlag kiadta a *mesterséges víziutak programjának* rövid ismertetését.¹⁾ Minthogy ez a program néhány évvel ezelőtt már teljesen részletes formában közzététett, csak egész röviden emlékezünk meg róla. A tervbe vett mesterséges víziutak a következők:

a) A Duna-Tisza csatorna, melyre három terv van kidolgozva, a budapest—szolnoki összeköttetés 161 km., a budapest—csongrádi 166 km. és a budapest—szegedi 202 km. hosszúságban. Az elsőnek költségei 47, a másodikéi 46·5, a harmadikéi pedig 55·5 millió koronában vannak előirányozva. A összes körülmények figyelembevételével a kormány már a második terv mellett döntött.

b) A Duna-Száva csatorna, Vukovár és Samac között. Ennek költségei 25·4 millió koronában vannak előirányozva.

c) Ennek a tervezett csatornának folytatása nyugati irányban a Szávának Sziszekig nagyobb nehézségek nélkül hajózható szakasza. További folytatása ennek a vonalnak a Sziszek—Károlyváros közötti 130 km. hosszú Kulpa szakasz, a mely 6·5 millió korona költséggel volna szabályozható.

d) A Károlyváros—Bród közötti Kulpa szakasz csatornázására vonatkozólag a magyar kir. földművelésügyi ministeriumban fennállott csatorna-építési szakosztály végzett beható tanulmányokat. Ezek eredménye szerint ez a 125 km. hosszú víziút mintegy 21 millió korona költséggel volna létesíthető.

e) Befejezné a mesterséges víziutak programját egy csatorna, a mely a d) alatti víziutat a Karszt átvágásával Brod és Fiume között a tengerrel kötné össze. Ennek a csatornának a tervei még az előtanulmányozás stádiumában vannak.

Mindezeket a programba vett mesterséges víziutakat a füzet meglehetősen részletességgel ismerteti, foglalkozik azok közgazdasági jelentőségével, várható forgalmával és kiterjeszkedik a megoldásra váró technikai feladatokra is.

A különböző lapok, folyóiratok aktuális Duna-számaint elmellőzve, azt említjük még meg, hogy a conferentia alkalmából a budapesti városi könyvtár igen használható és czélszerű módon állította össze a *Duna irodalmának* jegyzékét.

Végezetül még egy füzeetről kívánunk említést tenni, a mely nem tartozik ugyan a Dunaconferentia szorosán vett anyagához. Ez a már több ízben említett regensburgi polgármesternek Közép-Európa nagy

¹⁾ Programm der künstlichen Wasserstrassen in Ungarn. Ausgearbeitet im kön. ung. Handelsministerium. Budapest, 1916. (37 old.)

viziutjáról tartott előadása.¹⁾ Úgy az előadás, mint a nyomán közzétett füzet elsősorban proagandisticus célokat szolgál s mint ilyenek kétségtelenül volt része abban, hogy a német közvéleménynek érdeklődése a Dunára terelődött. A szerző abból indul ki, hogy a világháború az egész német gazdasági politikát új utakra terelte. A német közgazdaságnak, ha nem is olyan nagy mértékben, mint azt az ellenségek képzelik, számítani kell azzal, hogy el lesz zárva eddigi piaczeitől, vagy odajutása meg lesz nehezítve s ehhez képest arra kell törekedni, hogy a szövetséges Bulgária és Törökország felé vezető összes útvonalakat minél jobban kihasználja. Kétségtelen, hogy az e tekintetben támasztható követelményeknek ma a Duna nem felel meg. A Dunán forgulmi szegénység uralkodik, a mi részint technikai, részint azonban politikai és tarifális okokban leli magyarázatát. Ide tartozik egyes államokban a vasutak forgalmának mesterséges fejlesztése és a tenger felé irányuló forgalomnak valóságos erőszakolása a belvizi hajózás rovására. A dunai jog sem volt egységesen szabályozva s hátráltatták a dunai forgalom kifejlődését az olyan szokások is, mint a forgalomnak téli szüneteltetése, akár indokolják azt a víz- és jégviszonyok, akár nem. Igaz, hogy a Dunán a forgalomnak gazdasági alapjai sincsenek megadva olyan mértékben, mint Németország többi nagy folyóin, de ezen segíthet a folyónak Németország többi viziutaival történő kapcsolatba hozatala és az Északi tengerig terjedő, nagy hajózásra alkalmas hatalmas viziútnak a létesítése. A Duna, a mely eddig a partmenti államok ügye volt, a viszonyok nyomása alatt kinőtt ebből a keretből és német nemzeti kérdéssé lett, a melyet többé nem lehet meghagyni mai állapotában. Az előadás többi része a teendőket ismerteti, a melyek nagyjában összevágának a conferentia tárgysorozatára felvett pontokkal. Így ezt az előadást, melynek ismertetését utoljára hagytuk, mintegy a Dunaconferentia bevezetésének lehet tekinteni.

Tonelli Sándor.

¹⁾ Josef Bleyer: Gross-Schiffahrtsweg Donau-Main-Rhein. Referat, erstattet in der Versammlung der Donau-, Main- und Rhein Interessenten in Nürnberg am 13. Februar 1916. Verlag von Gebr. Habel. Regensburg, 1916. (26. old.)

A gubások gazdasági és socialis helyzete Debreczenben.¹⁾

*„Kivül fürtös guba, kiben ember vagyok,
Mögötte taliga, egy ló huzza, nagyon.“*

Debreczen már a XIV. század végétől kezdve ipari és kereskedelmi központjává lett az ország tiszántúli részének. Kettős körülmény hatott erre. Egyrészt az, hogy királyaink az iparos és kereskedő polgárokat minden lehető kedvezményben részesítették s e mellett az, hogy a vidéki jobbágyság Debreczenbe állandó lakás végett való beköltözése mindinkább könnyebbé vált. A másik körülmény pedig az volt, hogy Debreczen az Ázsia-Európa-i világkereskedés egyik ösvényén feküdt. Már Róbert Károly és I. Lajos idejében karavánok szállították az árukat Indiából Bassorán át Konstantinápolyba, innen a magyar Alföldön s a szepesi városokon keresztül Lengyel- s Poroszországba. A világkereskedés ezen útcsapása minden eshetőség szerint Debreczenen vonult keresztül. Ennek a jelentősége főleg akkor domborodik ki, mikor Nagy-Várad helyett Debreczen lesz a vidéki kereskedők portékáinak raktárhelye (1477.). Így lett Debreczen a tiszántúli kereskedelem góczpontjává. A nagy forgalom a helyi ipart is felvirágoztatta. Különösen a ruházat készítésével foglalkozó igrágak nyertek nagy lendületet. Ezek között multbeli jelentőségére az elsősorban volt a gubásipar.

Mint Magyarországon egyebütt, úgy Debreczenben is I. Lajos uralkodása alatt kezdett az ipar czéhekben szervezkedni. A czéhek behozatala jótékony hatással volt az akkori időben a mesterségek kifejlődésére. A technikai ismereteket terjesztette, a mesterek közt a rendet és egyetértést fentartotta, vetélkedésre, vagyis a munka tökéletesbbitésére adott alkalmat.

¹⁾ A debreczeni m. kir. tudományegyetem közgazdasági seminariumában (vezető tanár: dr. Kovács Gábor) készült dolgozat, amelynek adatai az 1914. év első felére vonatkoznak.

A debreczeni gubás czéh szabadalma igen régi eredetű. Az 1395. évben husvét előtti második vasárnap (judica) előtti 6-ik napon engedélyezték ezt Monaki Sándor s Dusa László mesterek, mint Debreczen akkori földesurai. 1440-ben a főbíró s ennek tanácsa megerősítette, Szilágyi Erzsébet, Debreczen földesura 1467-ben a gubacsapók és szürszabók részére Antal s Barnabás napjain a róluk elnevezett Csapó-utczában vásártartási jogot engedélyezett oly feltétellel, hogy e czéh tagjai a vásárkor előfordult ügyes-bajos dolgaik elintézésére magok kebeléből vásárbírákat válasszanak. Felebbviteli forumnak a városi tanácsot rendelte. Kiváltságukat Szapolyai János, János Zsigmond és más uralkodók, több ízben is megerősítették. 1529. évről ezüst pecsétnyomjuk van ily körirattal: „Debreczeni csapó czé pecsétí 1529.“ Hogy milyen virágzó lehetett ez a czéh, bizonyítja az is, hogy az előbb Homok-utczának nevezett utczát az e környéken nagy számmal megtelepedett gubacsapókról már a XV. század elején Csapó-utczának nevezték el.

Megjegyzendő azonban, hogy a régebbi gubacsapók másnemű munkákat készítettek, mint a maiak. Nem önállóan alkottak egy czéhet, de a szür- és posztószabókkal közösen, mivel mesterségük ezekhez szorosan hozzátartozott. U. i. a XVI. százaban a kiviteli kereskedelem nevezetes ága volt a szürdarócz (grisuis), a melyet gyapjúból készítve veres, fehér és kék színben úgy vég-, mint rőfszámra az egész Alföldön árultak. A velük foglalkozó gyapjóművesek (lanifices), részint szürszabók (panniradores), részint szürsapók (sartores grisui vagyis a mostani gubacsapók) voltak. Az utóbbiak a szürdaróczkelme előállításával foglalkoztak. Eleinte egy czéhben egyesülve egy privilégium, s egy és ugyanolyan szabályok alatt állottak, mint a hogy az 1599. évben kiadott czéhszabályok is tanusítják. Mind e mellett a szakmák úgy el voltak egymástól különítve, hogy egyféle mester a másféle mesterségébe magát birság fizetése nélkül be nem avathatta. A század végén a szürszabók a szürsapóktól nemcsak külön váltak, de szürsapó nevű mesterről többé említés sincs, a mennyiben ezek gubacsapókká alakultak át.

A XVII. sz. végén u. i. Ungvár és Munkács táján a föld népének megváltozott a viselete. Ehhez képest gubákat kezdtek szőni. Ezek viseletét nemcsak azon környék karolta fel, de az e vidékről özszevett gubák debreczeni eladásával a helybeli Kalmár-társaság is jó üzletet csinált. Hogy tehát ezen nagy kelendőségű gubanemű felső ruhát a nép e vidéken első kézből nyerhesse, két szürsapómester Szőlősről 2—2 ruszka nőt hozatott s velök fonatta meg és szövötte a gyapjút. Így az eddigi szürsapók átengedvén a szürdarócz készítését a szürszabóknak, maguk gubacsapókká és gubaszabókká lettek s különválásukkor megsztoztak a törvényes bíróság közbejöttével az eddig együtt levő czéhleveleken.

Számuk a városi évkönyvek tanuskodása szerint ezidőben 144 volt. De ez a szám gyorsan emelkedett. 1807-ben például már 209 czéhbeli gubacsapót jegyeztek. Az elnyomatás idejében is 228-an voltak. Ezzel azonban eljutottak a parabola tetőpontjára. A kiegyezés után beálló gazdasági és kereskedelmi expanzió sirukat ásta meg. A guba nem oly általános viselet, mint azelőtt volt. Még a parasztembernek sem oly nélkülözhetetlen ruhadarab, mint régebben. A ruházkodás új iránya tehát kihálásra itéli a gubásipart. Mutatja ezt a folyamatot a gubások folyton csökkenő száma. Fogyasuknak eleinte alacsonyabb arányszáma a debreczeni vasutak kiépítésével 50%-ra szökkent. Manapság pedig, a mikor a bejegyzett 21 gubásmester közül 25% nem folytatja mesterségét, szemtanúi vagyunk a félezredes multra visszatekintő debreczeni gubásipar megszűnésének.

De emellett a gubásipar nem is tud beilleszkedni azon megváltozott viszonyok közé, a hol még tere volna a fennmaradásra. Gubásaink technikai elmaradottsága már a gubának fokozatos elkészítésénél szembeötlik. Máig sem jutottak el a munkamegosztásnak arra a fokára, a melyen az egyes iparágak specializálódnak. A tímár pl. csak a bőrt, mint nyers anyagot készíti el, a csizmadia pedig ezt tovább alakítja. A gubásnak ellenben az összes iparosok között egyedül, magának kell a nyersanyagot kikészíteni, átformálni, újra teremteni.

A gubások a gyapjút úgy kapják, a hogy a juhról lenyírják: zsirosan, piszkosan. Meg kell hát takarítani: vízben kimosni. Ennek a munkának mértékére jellemző, hogy egy métermázsa gyapjúból mosás után, tehát tisztán és kiszáritva, csak 50 kg. marad. Ezután minőség s hosszúság szerint hatfélére kell kiválogatni s az egészet szálakra széjjelszaggatni. A mikor a „mellyik“-et, (az egész guba gerinczét) fonóaszszonyokkal megfonatják, a mikor a gyapjút „körömpő“-vel puhára megtépi s a bélnek való „szücs cső léket“ (a mely azért kapta e nevet, mert a szücsöktől visszamaradt hulladékból vágják le) megfonják s megfelelő pálczikákra „felmotólálják“, — lehet csak hozzáfogni a „gubapokrócz“ megszövéséhez. S ha ez meg van, akkor a munkát abba kell hagyni egy időre s a kész pokróczot szekérre rakva, a borsodmegyei Tibolddaróczi határban levő „kallóba“ vitetni: „kallani“. Ugyanis a megszőtt gubapokróczot, hogy tartós legyen, meg kell edzeni, össze kell sűriteni, a mint mondják: „meg kell avatni“. Ezt úgy érik el, hogy nagy kádakban a Tapolcza 3 méteres esésű vizében 24 óra hosszat „járatják“ a „karolt“ pokróczot. A guba festése szintén a kallóban történik. A debreczeni mesterek által készített és forgalomba hozott gubák 98%-a ugyanis nem sajtátszínű, de feketére festett. Köszörűsár, megfőzött égerfahéj és gáliczkő megfelelő keverékéből oly festéket tudnak

előállítani, a mit soha semmi zápor le nem mos. És csak akkor lehet hozzáfogni a guba kiszabásához, beszerzéséhez, (ez az u. n. „szőrelvarrás“) az újjak összevarrásához, a gallér s esetleg díszítések feltevééséhez, a mikor a megfestett pokrócz kiszáradva hazakerül. Ha a szabás, varrás és díszítés munkája kész, akkor kellően lekaparják, lesímitják a gubát, mely most már várja az eladást.

Szerszámaikban semmi haladás, semmi tökéletesbbités nincsen. Magam láttam egy mester munkában levő szövőszékjére az 1796-iki készítési évet bevésve. Legföljebb, ha egy kereke, ága letörik, pótolják. Úgy, hogy ha egy önállósuló segéd szerszámokat óhajt beszerezni, az összeszt (szövőszék, tépőszék, fonókerék, fésülő tábla, kaparófa, körömpő stb.) 50 koronáért megkaphatja ócskán, de használható állapotban. Szerszámokat pedig mindig lehet kapni, mert a gubások száma mindig fogy, s még pár évvel ezelőtt is kétszer ennyien voltak. A nagyvárad-i gubások által használt újabb találmányú tépő- s fonógépeket itt nem ismerik.

Készítés tekintetében itt nincs különbség guba és guba között. Készítése módja mindeniknek egy. Csak a minőség és a nagyság szerint különbözök. Minőség szerint van rakott, fürtös és bárányguba. A rakott gubához az erdélyi magyar juhnak erős egyenes szőrű, kemény gyapját használják. A fürtöshöz az alföldi juh göndör, selymesebb fürtjeit. Az ehhez való gyapjút olcsóbban kapják, mint az előbbit, mégis a fürtös guba drágább, mert elkészítése lassabb, nehezkesebb. A báránygubába pedig a kis bárányok 1—2 czm. hosszú gyapját dolgozzák be. Ez azonban oly lassan megy, hogy ily gubának csak a szövése is 2 hétig tart el. Nagyság szerint van 6—7—8 singes guba. Azonban az utóbbi kettő a kisebb, mivel ezek 7—8 singes pokróczából 2—2 gubát szabnak ki.

A szücs eső léket s a rakott guba gyapját Erdélyből kereskedőktől hozatják. A fürtös s bárány guba gyapját pedig a debreczeni juhászoktól veszik nyírás idején. Az előbbiektől hitelre is vesznek, az utóbbiak-tól ellenben csak készpénzre. Mindenesetre gazdaságosabb lenne, ha az erdélyi gyapjút is közvetlenül a juhászoktól, a szücs eső léket pedig a szücsöktől tudnák megszerezni, esetleg a társulat útján, a mennyiben ezzel a kereskedőnek legalább is 30⁰/₀-os nyereségét magoknak takaríthatnák meg. A festéshez szükséges anyagokat és a fát pl. a társulat szerzi be nagyban s az egyesek ettől veszik át.

A debreczeni gubások csakis piacra dolgoznak. A hogy mondják: váltó munkát készítenek. Megrendelésre jóformán semmit sem dolgoznak. Külön elárusító helyük nincsen. A piacra (a Csapó- és Vár-u. sarkán) rakják ki portékáikat a keddi napokon, még pedig felváltva: egy

héten az alsó, másikon a felső járásbeliek a város keleti s nyugati iránya szerinti megkülönböztetéssel. Fő szezonjuk szeptembertől februárig tart. A nagyobb kereslet és forgalom pár koronával az árakat is emeli. Egy rendesen dolgozó mester 40—50 kész gubával várja a szezont. De az elárusításban mégis igen csekély jelentősége van a debreczeni piacnak. A fogyasztás 80⁰/₀-át a vidék tölti be. Hajdu, Bihar és Szabolcs megyék összes vásárjait bejárják, ha beáll az ős és Bodrogkeresztur, Tokaj, Rakamaz nem is ritka állomások, sőt Aszódra, Gödöllőre és Vácra is ellátogatnak. Összeállnak hárman-négyen, kibérelnek egy szekeret s közös költségre járják meg az utat. Egy mester egy évben legalább 15 vásárt jár meg. Ha egy vásár költségét átlag csak 8 koronába számítjuk, évente vásári költség fejében 120 koronát kell jövedelmükből levonni. Régen sok oly üzérkedő volt, ki nagyban, átlag áron összevásárolván a mesterektől a gubát, vidéken nagy nyereséggel adta el s ebből élt. Ma már nincs ily üzérkedés, nem fizeti ki magát, a fogyasztó első kézből, közvetlenül a mestertől szerzi be a kész árút.

Egy guba előállítás költségeit korona s fillérben jelen táblázat mutatja:

Anyag	Rakott	Fürtös	Bárány
Erdélyi gyapjú mázsája 120 korona egy gubához, melyikkel együtt 9 kiló	10·80	—·—	—·—
Fürtös gyapjú mázsája 100 korona 1 gubához, melyikkel együtt 9 kiló	—·—	9·—	—·—
Báránygyapjú kilója 4 korona, egy gubához 9 kiló Báránygubához 1 kiló, melyik rendes gyapjúból	—·—	—·—	36·—
Szűcs eső lék mázsája 120 korona, 1 gubához 5 kiló	6·—	6·—	6·—
Melyik fonása 1 gubához 1 font	—·40	—·40	—·40
Gallér, spárga 1 gubához	—·20	—·20	—·20
Kallózás	—·20	—·20	—·20
Köszőrúsár 100 gubához 20 korona, egyre 20 fillér, égerfahéj 100 gubához 20 véka, egyre 25 fillér	—·45	—·45	—·45
Gáliczkő egy gubafestéshez	—·05	—·05	—·05
Festés 12 korona 15 darab, egyre	—·80	—·80	—·80
Fa 15 gubához 5·60—6 korona, egy köbméter, egyre	—·50	—·50	—·50
Vitele kallóba jövet-menet	1·—	1·—	1·—
Összesen:	20·40	18·60	46·80

A mai (1914. év első fele) piaci árak szerint egy rakott guba ára 26—34 (átlag 30) korona, a fürtös gubáé 32—36 (átlag 34) korona, s bárányé 120—140 (átlag 130) korona. Tiszta nyereség tehát átlag egy rakott gubán 9 korona 60 fillér, egy fürtösön 15 korona 40 fillér, s

egy bárányon 83 korona 20 fillér. Azonban úgy a fürtös, mint a bárányguba oly ritkaság, hogy legfeljebb minden második évre jut egynek az elkészítése. Ezeket tehát kiejthetjük a további vizsgálatból.

Minden gubát kallóztatni kell. Ezt debreczeni gubás csakis a debreczeni gubás társulat tulajdonát képező tibolddaróczi kallóban végezheti. Így a társulatnak pontos feljegyzései vannak a készített gubák számáról. Ezek alapján pontosan meg lehet állapítani, hogy egy mester évente átlag 100 gubát készít. Ha most föltesszük, hogy egy év alatt ugyanannyit el is ad, akkor évi jövedelme 100-szor 9 korona 60 fillér lenne, melyből azonban a vásári költség 120 koronája levonandó. Tehát egy debreczeni gubásmester iparából folyó évi tiszta jövedelmét 840, havi jövedelmét pedig 70 koronában állapíthatjuk meg. Ezen igazán koldus keresetet egy 2 gyermekes családapa ily módon kénytelen szűkösen beosztani:

	Korona
Adó, segéd nélkül felvéve	1·50
Fűtés-világítás (heti 4·50 kor.), havi	18·—
Kenyér, otthon készítve, kilója 23 fillér, napi 2 kiló	16·80
Dohány, napi egy pakli hetes	5·—
Krumpli (literje 8 fillér), zöldség (kötegeje 6 fillér)	3·—
Főzelékhez valók (kilója 30 fillér)	2·40
Zsír á 1·60 K,	4·—
Hús á 1·40 K, szalonna á 2·20 K	12·30
Mosószappan, fűszer, só	2·60
Tésztára való liszt, tojás	2·40
Felesleg apró kiadásra	2·—
Összesen:	70·—

Természetesen mellékkeresetük is van, hol ez, hol az, de ebben semmiféle rendszeresség sincs. Minden gubásmesternek van háza, melyet mind az apjától örökölt. Jellegzetes, hogy a házzal együtt a mesterséget is örökölte, valamennyinek gubás volt az apja is. Némelyikök ki tud adni egy-két szobát bérbe. A többinek a felesége jár mosni, takarítani stb. Annyi bizonyos, hogy budgetjükből a ruha, orvos, gyógyszertár s szórakozás rovatai csakis a mellékkeresetre támaszkodnak.

Oly esetekben, ha a mesternek nincs pénze gyapjat vásárolni vagy nem kap hitelbe, más mesterhez szegődik dolgozni, darabszám szerinti fizetésre. Az is megtörténik, hogy ha szüksége van a pénzre, még a kallózás előtt eladja a gubapokrócot más gubásnak, természetesen megfelelően leszállított áron.

Segédszemélyekről: inasról, segédről jelenleg beszélni nem lehet.

Pár esztendeje már egyetlen mesternek sincs segédje vagy inasa. Így a segédszeméllyel csupán történeti visszapillantásként foglalkozhatunk. Inast minden mesternek jogában áll tartani. Inas az lehet, a ki a 12. életévét betöltötte. Szolgálati idő 5 év. Fizetést ez alatt nem kap, de teljes ellátást, kosztot és ruházatot. Gazdája fizeti a betegsegélyező pénztári tagsági díjat (hetente 44 fillér) s a tanoncziskolai tandíjat (évente 4 kor.). Az inas mind az 5 éven át jár iskolába, de szakrajzokat nem tanul. A könnyebb s egyszerűbb munkákat végzi: bőrost nyir, szórt tég, gyapjut mos, fon, motólál, szaggat, majd fokozatosan vezetik be a nehezebb munkába: „lógón sző“ (lábitóz) gubát köt, derekaz. A szolgálati idő leteltével felszabadul. Ez alkalommal mesterétől szabaduló ruhát (úgy felső, mint alsó) kap, s felszabaduló bizonyítványát s munkakönyvét a mester váltja ki.

A segédek fő munkája a szövés. De ha nincs inas, ennek munkáját is a segéd végzi. Rendesen darabszámra fizetik. Egy rakott guba szövéséért 3 koronát kap. (Hetenként átlag 5 darabot sző meg, így heti keresete 15 kor.) Ha pedig az inas dolgát végzi, vagy napszámra dolgozik, mint a mikor válogatást, mosást, tégést csinál, a napszámja 3 kor. A tégés-fonást fontját 20 fillérrel fizetik. A munkahiány a szerződés felbontására jogosítja. Ellátást nem kap, csupán lakást. Ha a kosztját is a mester adja, úgy heti, havi vagy évi bérben szerződnek 4—12—130 koronában. Gazdája fizeti a betegsegélyező pénztári tagsági díj $\frac{1}{3}$ -át. A segéd tagja a munkásbiztosítónak, a díj heti 36 fillér, és az ipartestületi segéd-segélypénztárnak, melynek célja a beteg segédek segélyezése. Heti járulék a segéd keresetének 3⁰/₀-a, a minek $\frac{1}{3}$ -át a mester fizeti. Egyletük: a „Gubás ifjúság“, mely 1909-ben oszlott fel, tagjaira még a ruházat s viselet tekintetében is szigorú szabályokat rótt. A segéd s gazdája közötti surlódásokat a társulat, nem pedig az ipartestület békéltető bizottsága intézte el.

Önállósulása esetén a segéd felszabadulási bizonyítványának s munkakönyvének bemutatása alapján iparigazolványt tartozik váltani. Ennek díja 26 kor. Egyúttal az ipartestületbe is tartozik beiratkozni. A beirattási díj 20 kor. A szerszámok és gépek beszerzése, mint már láttuk, 50 kor.-ba kerül. Az önállósulás költségéhez tartozik még a gubás-társulat beirattási díja, a mi 20 kor., s a kallójog megszerzése: 220 kor. Így az önállósulás költsége az első nyersanyag beszerzésén kívül 336 kor.

Specialiter gubások által alkotott s gubás-érdekeket védő intézmény a „Debreczeni Gubás Társulat“. Ez 1872-ben keletkezett, a czéheket megszüntető régi ipartörvény esztendejében. Akkor jóváhagyott alapszabályai nagyjában ma is érvényesek. Kimondott célja lenne tagjai üzleti érdekeinek előmozdítása. Tulajdonképen azonban a gubásokat az egye-

dül összetartó intézmény a társulat tulajdonát képező kalló. Debreczenben megfelelő esésű patak hiányában nem lehet „karolni“ a guba-pokróczot, a gubások így kénytelenek voltak Biharban a Bistra felett közösen bérelni kallót, míg 1892-ben a tibolddaróczit 9.000 K-ért megvették. Ekkor át akartak alakulni részvénytársasággá. Egy részvény árát 100 koronára tervezték s az osztalék a kalló jövedelméből került volna ki, Mivel azonban a jövedelmet a kalló fentartási költsége s az évenkénti árvíz által okozott károk helyreállítása felemészti, a terv nem valósulhatott meg. Így a közös kalló csak annyi kedvezménnyel jár, hogy egy guba kallózása mindössze 20 fillérbe kerül. Azonban a társulati elnöktől kiadott jeggyel minden kallóba vitt gubát igazolni kell.

A társulat tagja lehet bárki, a kinek iparigazolványa van s a 20 K beiratási s 220 K kallójogot megváltó díjat lefizeti. Tagsági díj évente 1 K. A társulatot vezeti az elnök és az alelnök, kik a pénztáros teendőket is végzik, a jegyző s 14 választmányi tag mint számvevők. Ezeket titkos szavazattal s viszonylagos szótöbbséggel választják a közgyűlésen, a mely évenként az elnök összehívására egyszer tartatik. Békéltető bizottsága is van, de jelenleg nincs rá szükség. E társulatnak volt temetkezési egylete is, de ez a tagok számának csökkenésével pár éve megszűnt. Az ipariskola céljaira évente 10 K-t áldoz. A társulat feloszlik, ha a tagok száma 10-re olvad le, vagy ha a közgyűlés $\frac{2}{3}$ többsége a felosztást kimondja. Vagyona a kalló s ennek felszerelése 12.000 K értékben s pár száz korona készpénzben a Debreczeni Alföldi Takarékpénztárban.

Jellegzetes intézkedése a társulat alapszabályainak, hogy minden mester tartozik a gubát tiszta, jó anyagból jól elkészíteni, hogy a társulat jó hírnevét meg ne rontsa. Ezzel a társulat a régi gubás czéh nyomdokába lépett. A XVII. századból való czéhlkönyvekben u. i. olvashatjuk, hogy 15 pálczával büntettetett az a mester, ki a tiszta gyapjú között marhaszőrt is bedolgozott.

A gubástársulat Debreczen városától támogatásban nem részesül. Azonban tagjainak a piacon való árulásért néhány év óta nem kell helypénzt fizetniök.

A mi a gubások helyzetének javítását illeti, a jelen körülmények közt lehetne ugyan nyomorúságos állapotjukat pillanatnyilag enyhíteni; sorsuk jobbrafordulása azonban csak gyökeres változtatások után érhető el. Egy-egy gubán lehetne emelni a nyereséget pár koronával, ha a nyers anyagot közvetlen úton maga a társulat szerezné be. Az is sokat jelentene, ha nem minden mester járna a maga pár gubájával vásárról-vásárra, de a társulat egy megbízottjával árultatná az összes mester eladásra szánt portékáját. Ez esetben nem csak a 120 korona vásári költ-

séget takarítanak meg, de a vásárokon elpocsékoltt munkanapokat is. Javítás volna továbbá az is, ha kartellszerűen állapítanak meg az árminimumot, melyen alul nem szabad adni a gubát, mert ma az egész vonalon lenyomja az árakat az, hogy a szegényebbek a gubát minden elfogadható áron rajtahagyják a kínálkozó vevőn. Mindez azonban nem akadályozhatja meg, hogy le ne tűnjön a gubaviselet csillaga, mert más a divat, mert nincs szükség rá. A mikor még a szomszédba is napokig kellett kocszni, téli időben nélkülözhetlen volt a guba. Ma a fuvart megölő vasut idejében talán a taligást kivéve a ki magát is, lovát is gubával melegíti — ugyan kinek lenne rá szüksége?

Ezért sorsuk állandó biztosítására, ha önálló iparosokként akarnak fennmaradni, csak egy a mód, ha beilleszkednek a megváltozott viszonyokba.* Álljanak meg a gubapokrócnál, ne formálják át öltönnyé, gubává, de készítsenek láb- és ablakszőnyegeket, ágyterítőket, takarókat, pokróczokat, mely úgy tartósság, mint minőség tekintetében egyaránt kiállanak a versenyt a gyári munkával. Szervezkedniök kellene, és ha maguk nem tudnak, engedniök kellene, hogy többi kismester társaik módjára szövetkezeti alapon megszervezzék őket. Közös műhely fentartásával termelők is állandóbb, s technikailag megfelelőbb lehetne, viszont mint termelő szövetkezet bizonyára létesülne a csendőrség, katonaság, vagy az államvasutak részére való szállítás azon kedvezményében, a mi a gubáságnak önálló iparként való fennmaradását a mai állapotnál inkább biztosítaná.

Csak mig idáig eljuthatnánk, el ne vágja fonalukat Atroposz!

Margócsy Géza.

Közlemények és ismertetések.

A világ vasérckészlete és termelése.

A világ vastermelésének legfontosabb háborús eseménye az, hogy tíz francia megyének (2,100.000 hektár) a németek által történt elfoglalása folytán a francia szénbányászat 68·8⁰/₀-a, a koksz 78·3⁰/₀-a, a vasérc 90⁰/₀-a a, nyersvas 85·7⁰/₀-a, a Thomas aczél 96·3⁰/₀-a, az aczélöntvény 76·9⁰/₀-a, a csőtermelés 100⁰/₀-a német birtokba jutott. Orosz területek elfoglalása folytán az oroszok 1915. elején termelésük 25⁰/₀-át veszítették el. A német nyersvastermelés 1914-ben 14,389.547 tonnát tett ki, tehát ismét elérte az 1908-i magasságot.

A nyersvasproduktió Németországban kitett:

1911-ben	1912-ben	1913-ban
15,579.299	17,868.909	19,309.172 tonnát

Luxemburg termelését beleszámítva kitett 1915-ben 11,789.931 tonnát és pedig:

	Tonnát
Öntött nyersvasban	2,283.538
Bessemer »	187.522
Thomas »	7,246.322
Aczél és tükör nyersvasban	1,793.865
	278.684

Szemben az 1914. évi 14,946.212 tonnával a világháború első 12 hónapjabeli termeléssel (1915. júliusig).

A termelés hónaponként következőleg alakult:

	Tonna		Tonna
Január	874,133	Július	1,077.503
Február	803.621	Augusztus	1,050.610
Márczius	958.438	Szeptember	1,034.126
Április	958.670	Október	1,076.343
Május	985.968	November	1,019.184
Június	989.877	Deczember	1,031.449

A mi a területi megoszlást illeti, az a következő volt:

	Tonna
Rajna-Vesztfáliai vidék	5,165.618
Siegerland	} 789.650
Wetzlar	
Hessen-Nassau	
Szilézia	777.625
Északnémetország	231.140
Közép »	371.686
Déli » és Turingia	234.669
Saarvidék,	801,597
Lotharingia	1,817.965
Luxemburg	1,599.981

Tehát 1915 erős emelkedést mutat. A fenti adatokkal, a melyek a Verein deutscher Eisen- und Stahlindustrieller 1916. márczius 1-i helyesbített adatai alapján állítottak össze, megegyezik a Stahlwerkverband jelentése.

Ez ugyanis azt mondja, hogy „az 1914. évi augusztussal, mint első háborús hónappal való összevetés a háború által teremtett helyzetet tekintve a német vasipar hatalmas megerősödését mutatja“.

Mig ugyanis az 1914. augusztusi nyersvastermelés az átlagos békeidőbeli termelésnek csak kerek 37%-át tette, az alatt 1915. júliusában 66%-nál magasabbra rugott. Még jelentékenyebb volt az *aczeltermelés*, a mely az 1914 augusztusi 36%-ról 1915 júliusig 72% fölé emelkedett. Magyarázatul szolgál a hadsereg szükségletének emelkedése, a mely előtérbe vonja az aczeltermelést a nyersvastermeléssel szemben. Ezzel szemben az angol aczélipar, a mely legmagasabb fokát 1910-ben 6,500.000 tonnával érte el még nem jutott el a német háborús produkció két harmadáig. Ehez még az angol nyersvastermelés kétségkívül visszaesést jelent a normális viszonyokhoz képest (Economist 19. II. 16.) míg az aczélöntvénygyártás 8 millió tonnára emelkedett, az az magasabb mint valaha.

A mi a világproduktiót illeti, arról a „Stahl u. Eisen“ (2. III. 16.) a következő áttekintést nyújtja:

Világtermelés	Összérték Millió márka
Szén	8.400
Vasérczek	2.900
Arany	1.700
Réz	1.200
Ezüst	600
Ón	280
Ólom	260
Czink	220

A világ összes bányászati termékeinek összértéke évi 20 milliárdra tehető, a melyből 42°/o Amerikára, 13°/o Angliára és 9°/o Németországra esik.

Svédország volt az első állam, mely érckészleteit megbecsültette még 1898-ban. Majd 1905-ben újból megtörtént ez a becslés. 1907-ben következett egy egész Skandinaviára kiterjedő becslés.

Ameriában Roosevelt ösztönzésére szakértekezletet tartottak, melynek eredményeképpen az amerikai ércgazdagságot is megbecsültették (C. W. Hayes). Egyidejűleg Németországban is történtek hasonló becslések Hátra volt a világkészletek felbecsülése. Erre kísérletet tett a második geologus gyűlés végrehajtó-bizottsága, a mely a következő eredményekre jutott. Megállapított készletek:

	Ércben millió t.	Vasban millió t.
Európa készletei	12.032	4.733
Amerika »	9.855	5.154
Ausztrália »	136	74
Ázsia »	260	154
Afrika »	125	75
Összesen	22.408	10.192

Lehetséges minimális készletek:

	Millió tonna	
Európa	41.029	12.085
Amerika	81.822	40.701
Ausztrália	69	37
Ázsia	457	283
Afrika	?	?
Összesen	123.377	53.136

Ezek a tartalékok a mai kihasználás alapulvétele mellett 2.000 évig tartanak, azonban a fogyasztás is folyton emelkedik. Nevezetesen fogyasztottak:

	Millió tonna vasat
1800-ban	0.8
1850-ben	4.8
1871-ben	12.9
1891-ben	26.2
1901-ben	41.2

A termelés tehát húsz évenként megkétszereződött. Feltehető, hogy sok ércz, amely csekély vastartalma miatt értéktelen, később ki lesz

használható. A föld legfőbb érczközpontjai több mint 60°/_o-os vasakkal a következők:

	Millió tonna	Átlagos vastartalom
<i>Oroszország:</i>		
Krivog-Bog	86	—
Kaukázus	13	60 ^o / _o
<i>Svédország:</i>		
Északi	1.035 (123)	60—70 ^o / _o
Közép és déli ca.	60	60 ^o / _o

A vasdús ércznek mintegy $\frac{1}{5}$ -e északi Svédországból jő; a mely mindinkább belekerül az ipari fejlődés központjába. Svédország termelési képe ez:

	Igazi tartalékok millió tonna	Lehetséges készletek millió tonna
Északsvédország	1.035	115
Route	—	19
Közép és déli Svédország	143·8	90

A 124 svéd kemencze közül a háború kezdetétől az 1914. év végéig csak átlag 65 volt üzemben és a nyersvastermelés, a mely 1914. első felében havi 63.200 t-t tett ki, 43.000 tonnára ment vissza. 1915-ben javulás állt be. Érdekes képet nyújt a lotharingiai és luxemburgi Minettevidéknek a Kirunavaara vasérczbányavidékekkel való összevetése, a mely ez idő szerint legnevezetesebbike. Tömeget illetőleg az első ötszáz annyit termel, mint a második, de az utóbbinak nagyobb vastartalma folytán (65°/_o szemben 24—40°/_o-kal) a Minette-kerület a kirunait 2¹/₂-szeresen túlhaladja.

Az amerikai nyersvastermelés a háború alatt az első évben esett, de a másodikban a hadiszállítások folytán ismét emelkedett.

Az United States Steel Corporation termelése kitejt:

	Dollár
1912	130.251,296
1913	137.181,345
1914	71.663,615

Az orosz vas- és aczéltermelés az 1915. év első 7 hónapjában 22 millió pudot tett ki szemben az 1914-iki azonos periodus 20·9 millió pudjával. Különösen erősen emelkedett az urali állami bányák productiója (1·7 millió pudról 2·6 millió pudra 1914—1915. január—júliusig).

Németországnak, a mely Angliát a vastermelésben rég túlszárnyalta, ma mintegy 3,607.700,000 tonna vaskészlete van, míg 1909-ben 25,505.400 tonnát termelt.

A következő táblázat áttekintést nyújt a világ 1909-iki vaskészleteiről:

	Jelenleg használható vas- érczkészletek	Ezen érczek vastartalma
	tonnákban	
<i>Európa :</i>		
Németbirodalom	3,607.000,000	1,270.000,000
Luxemburg	270.000,000	90.000,000
Franciaország	3,300.000,000	1,140.000,000
Nagybritannia	1,300.000,000	455.000,000
Svédország	1,158.000,000	740.000,000
Oroszország	864.600,000	387.200,000
Spanyolország	711.000,000	349.000,000
Norvégia	367.000,000	124.000,000
Ausztria	250.900,000	90.400,000
Magyarország	33.100,000	13.000,000
Görögország	100.000,000	45.000,000
Belgium	62.000,000	25.000,000
Olaszország	6.000,000	3.300,000
Schweiz	1.600,000	80,000
	<hr/>	<hr/>
	12,031.900,000	4,732.800,000
<i>Amerika :</i>		
Egyesült-Államok	4,257 800,000	2,304.600,000
Újfundland	3,635.000,000	1,961.000,000
Nyugatindia	1,903.000,000	856.800,000
Mexico	55.000,000	30.000,000
	<hr/>	<hr/>
	9,850.800,000	5,152.400,000
Ausztrália	135.900,000	73.800,000
Ázsia	260.400,000	155.500,000
Afrika	125.000,000	75.000,000
	<hr/>	<hr/>
Összesen	22,404.000,000	10,189.500,000

Megemlítendő, hogy az ércz előfordulásokra nézve még nincs ki-kutatva Európa vagyonosodása, Amerika $\frac{1}{20}$; Ausztrália $\frac{1}{10}$, Ázsia $\frac{1}{4}$ és Afrika $\frac{1}{3}$ része.

Argentína külkereskedelme a háborúban.

Anglia háborús céljai közé tartozik Németországnak kiszorítása a tengerentúli piacokról, így a délamerikaiakról is. Csakhogy itt is tévedett Anglia, mert a helyett, hogy növelni tudta volna kivitelét a délamerikai piacokra, még inkább csökkent oda irányuló exportja. Hogy Németország helyét milyen országok foglalták el Argentína bevételében, azt a következő összeállítás mutatja, a mely a buenosairesi német császári főkonzulatustól származik. Argentiniába árút vittek be millió aranypesokban számítva (1 aranypeso = körülbelül 4·05 M):

	1915 millió ☉ peso	1915 az összes kivitel százalékában	1914	Változás 1914 év óta %
Németország	5·6	2·5	14·8	— 85·8
Ausztra-Magyarország	0·2	0·1	0·9	— 89·6
Anglia	67·7	29·0	34·0	— 26·7
Franciaország	13·3	5·9	8·2	— 40·5
Oroszország	0·01	—	0·1	— 95·1
Olaszország	21·1	9·3	9·2	— 14·8
Spanyolország	11·3	5·0	3·1	+ 31·7
Egyesült-Államok	55·1	24·8	13·4	+ 53·0
Mexikó	15·1	6·6	0·7	+ 744·0
Brazília	10·3	4·6	3·5	+ 11·7
Brit gyarmatok	8·3	3·7	1·2	+ 154·4

Az 1915. év összes behozatalának értéke 266·8 millió ☉ peso volt, a mi az előző évhez képest 44·93 pesoval (16·5%) való csökkenést jelent. A fenti kimutatás szerint Anglia részesedése az Argentiniába való szállításokban 5%-kal áll az 1914. évi mögött. Legnagyobb-részt amerikai országok foglalták el Argentína bevitelében az európai országok helyét. Az Egyesült-Államok bevitelére 1915-ben 11·4%-kal, Mexikóé pedig 5·9%-kal növekedett. Tehát ellenségeink majdnem annyit vesztek a háború által az Argentiniával való forgalmukban, mint Németország; az európai semleges országokra pedig csak igen csekély haszon hárult abból, hogy a két vezető európai állam, Anglia és Németország bevitelére csökkent.

Argentína kivitelének értéke 1915-ben 558,280.502 aranypeso volt, a mi 209,026.502 aranypeso növekedést jelent az előző évvel szemben. A kivitel növekedett (aranypesokban) állati termékeknél 218·7 pesora (67-ről), mezőgazdasági cikkekénél 312·8 pesora (128·5-ről). Ez a nagy kiviteli növekedés magyarázatát egyrészt a kitűnő termésben leli, másrészt pedig az entente hatalmak nagy keresletében hús, gyapjú és bőrök iránt. Argentína kiviteléről a következő táblázat nyújt felvilágosítást:

	1915 millió ☉ peso	1915 az egész kivitelből %-ekben	1914	Változás 1914 óta %
Németország	—	—	8·8	— 100
Ausztria-Magyarország	—	—	0·4	— 100
Belgium	—	—	5·0	— 100
Oroszország	—	—	0·1	— 100
Anglia	164·97	29·6	29·3	+ 61·5
Egyesült-Államok	89·4	16·1	12·3	+ 109·6
Franciaország	40·35	7·2	5·7	+ 102·1
Olaszország	40·4	7·3	2·5	+ 378·9
Brazília	21·91	3·9	4·5	+ 39·5
Hollandia	18·3	3·4	3·2	+ 68·5
Spanyolország	7·14	1·3	0·7	+ 196·9
Ausztrália	4·97	0·9	—	+ 3.806·3
Norvégia	2·79	0·5	0·5	+ 52·7
Dánia	1·54	0·3	0·2	+ 98·7
Egyéb országok	143·14	25·6	23·7	+ 73·2
Összes kivitel	558·28	100	100	+ 59·8

Az argentiniai kereskedelmi mérleg az 1915. évben 331·40 millió \odot peso kiviteli többletet mutat fel. Ez a többlet a legnagyobb, a mit valaha az argentiniai külkereskedelem felmutatott. Természetesen ez a nagy kiviteli többlet igen jó hatással volt a fizetési mérlegre, a mely 70·2 millió \odot peso tiszta vagyont mutat Argentínia számára. (p. p.)

A német közgazdaság a háborúban.

A „Közgazdasági Szemle“ 55. kötetének 146. oldalán behatóan ismertettük annak idején a berlini Discontogesellschaft által „Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege“ címmel kiadott érdekes munkát, a mely Németország háborús közgazdaságára vonatkozó adatok gazdag tárházát nyújtotta. A Discontogesellschaft ezt a munkáját most újabb adatokkal egészítette ki, a melyeket nem lesz érdektelen kivonatossan e helyen is ismertetni.

A fizetési forgalom az 1915. év kezdete óta minden nehézség nélkül bonyolódott le. A birodalmi bank és a kölcsönpénztárak, a mely intézmények ennek a célnak szolgálatában állottak, kimutatásai időnként mutattak ugyan némi feszültséget, de sohasem oly viszonyokat, a melyek kétségbevonhatóvá tették volna teljesítőképességüket a reájuk hárult feladatokkal szemben. A kölcsönpénztárakat még a törvényesen megengedett mértékig sem aknázták ki. A hadikölcsönökre való készpénzfizetések eléggé mutatják, hogy a tőkeképződés, ha lassabban is mint békeidőben, tovább folyik Németországban és e tőkék továbbra is nagy mértékben keresnek elhelyezést. A míg a börzék bezárása miatt más értékek nem kerülnek piacra, addig ezen elhelyezést kereső tőkék természetesen a hadikölcsönöket keresik. E mellett Németország abban a különös kedvező helyzetben van, hogy úgyszólván összes hadiszükségleteit maga tudja előállítani, tehát a hadvezetés céljaira kiadott hatalmas összegek legnagyobbbrészt az országban maradnak, a német nemzet vagyonát szaporítják. Az ország pénzgazdagságát eléggé mutatja az a körülmény, hogy az 1914-ben létesített hadihitelbankoknak alig akadt munkájuk. A régi hitelintézetek, a birodalmi bank és a magánbankok liberális, de előrelátó hitelengedélyezésekkel a háború fokozódott hitel-igényeit maguk is kielégítették. A pénzpiacz megtartotta állandóságát. A birodalmi bank discontlába 1914. december 23. óta változatlanul 5⁰/₀ maradt. Magánbankok kamatlábairól hivatalos feljegyzések a börzék szünetelése folytán nincsenek. A berlini nagybankok fizettek a háború kitörése óta naponta felvehető letétpénzekért 1914. augusztus 1-ig 1¹/₂⁰/₀-t, 1914. augusztus 14-ig 4¹/₂⁰/₀-t, 1914. december 2-ig 3¹/₂-t 1914. december 31-ig 3⁰/₀-t, 1915. július 6-ig 2⁰/₀-t és 1915. július 7-e óta 1¹/₂⁰/₀-t. A bankok az első háborús évet jól állották ki és a közgazdaságnak igen nagy szolgálatokat tettek. A német bankügy egészséges szervezetét bizonyítja az a tény, hogy egy bank sem jutott fize-

tési zavarba. A közönség is megtartotta a bankokba vetett bizalmát, a minek betétei fokozásával adott kifejezést. A kereskedelmet sem állította meg a háború a német birodalomban. Uj alapítások történtek és tőkeemelések, a mely alkalmakkal az 1914. év második félévében 327 millió márka és 1915. január 1-től augusztus 31-ig 266.61 millió márka investáltatott. A csődök száma a háború kezdete óta egyes hónapokban 40–50%-al csökkent. Ebből azonban nem szabad a gazdasági helyzet javulására következtetni, mert bizonyos mértékig háborús rendelkezések nehezítették meg a csődnyitásokat és vonták bírósági felügyelet alá az átmenetileg fizetéképtelen czégeket. De mindenesetre azt bizonyítja ez a körülmény, hogy katasztrofális, krízis jellegű bajok nem érték a német közgazdaságot. A börzék még mindig zárva vannak, bár ugyanolyan joggal kinyithatták volna kapuikat, mint Londonban és Párisban. De ezeken a külföldi börzéken sem bonyolódik le szabad forgalom, mert hiszen az egyes állampapiroknál pl. minimális értékeket állapítottak meg, nehogy nagy elértéktelenedés következzen be. Ilyen szabad forgalom pedig a német börzéken is van, még pedig igen élénk árnyokban. A nagyipar árúelőállítására a háború óta majdnem minden vonalon emelkedett, legtöbbnyire a folyton fokozódó háborús szükségletek által serkentve. A szénkitermelés a háború kitörése óta majdnem egy harmadával növekedett. A nyersvastermelés folytonos emelkedést mutat. 1914. augusztusban az átlagos béke-termelés 37%-t tette ki, 1915. augusztusban már 66%-át. A nagy vasművek üzletmenete kielégítő, egyes közép nagyságú üzemekben igen jó, annyira, hogy túlórával dolgoztak. A vagon- és automobilgyárak is eléggé el vannak látva munkával. Egyes vállalatok csak erejük legvégső megfeszítésével tudják munkájukat elvégezni. A vaskisipar igen élénken fellendült, mióta a hadvezetőség sok megrendeléssel látta el. A textiliparban a háború első évében nagymértékű javulás állott be. A háború rendkívüli szükségletet teremtett, ami a háború előtt eléggé munkanélkül lévő iparban nagy élénkséget hozott. Miután azonban a hadsereg szükséglete fedeztetett, némi reactio állott ismét be. A magánépítkezési tevékenység a legnagyobb mértékben korlátoztatott és csupán már megkezdett középületeken dolgoztak. A chemiai iparban a kivitel lehetetlensége okozott zavarokat. Az elektromos ipar, melynek kiviteli lehetőségei szintén megszűntek, a háborús szükségletek fedezésére rendezkedett be. A porosz-hesseni államvasutak 1915. évi juliusi bevételei az előző év juliúsának bevételeit 28%-al multák felül. Tekintve, hogy a vasuti árúszállítás bevételei különösen megbízható fokmérői egy ország gazdasági helyzetének, nyugodtan nézhetjük nagy szövetségesünk gazdasági életének fejlődését, melyet a háború rettenetes pusztításai sem tudtak megakasztani.

(p. p.)

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá baresi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

37. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

**Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND**

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Díszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándékol.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4¹/₂-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékuul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek. *) — Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Bremában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasúti ozélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszegek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

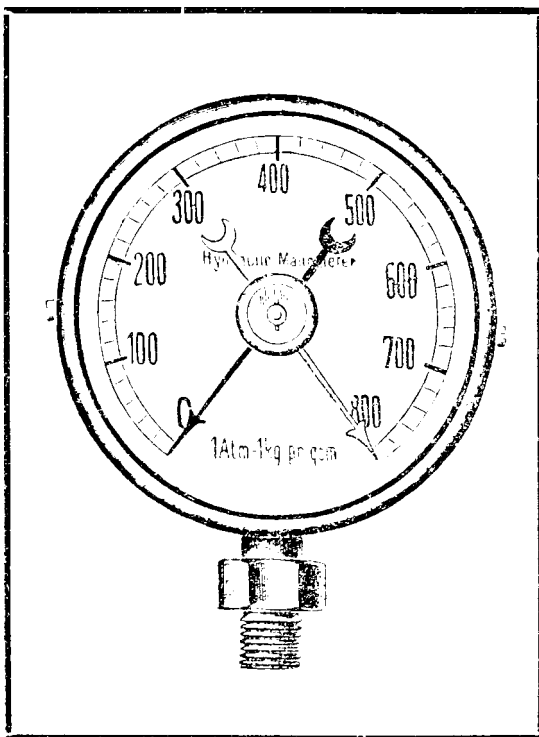
BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

PÁRTOS ÉS TARSA B. T.

Fesz-
mérő
és
autogén-
hegesztő
készülé-
kek
gyára.

Kispest,
Üllői-út 78.

Telefon :
József 5-57.

Gyártunk
és
javítunk
feszmérőket,
autogén-
szabályozó-
kat, hőmérő-
ket, pyrome-
tereket,
őrellenőrző-
órákat stb.
e szakba
vágó
műszereket.

Hirdetmény.

Ezennel közhirrét tétetik, hogy miután a Magyar Királyi Pénzügyminiszterium ellenőrző közegei a Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték (XXXVII. sorsjáték) I. osztályára szóló sorsjegyeket felülvizsgálták, azok a fő-árúsítóknak árúsítás végett kiadattak.

Az I. osztály húzása 1916. október 27. és 28-án tartatik meg. a húzások a Magy. Kir. Lottójövedéki Igazgatóság, mint állami ellenőrző hatóság, és királyi közjegyző jelenlétében, nyilvánosan történnek, a húzási teremben. Sorsjegyek a Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték valamennyi árúsítóinál kaphatók.

Budapest, 1916. évi október hó 8-án.

**Magy. Kir. Szab. Osztály-
sorsjáték Igazgatósága.**
Tolnay. *Hazay.*

Bankok, pénzüzetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy Nagymaros és Visegrád között 1916. évi október hó 15-én az egyidejűleg kiadott téli átkelési hajómenetrend lép életbe.

Az átkelési gőzös a fenti naptól kezdve 1917. évi április hó 30-ig, tehát 30 perces időközökben közlekedik, ezenkívül minden Nagymaros-Visegrádra érkező és onnan induló vonathoz csatlakozik.

Budapest, 1916. évi október hó 13-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy személyszállítással egybekötött menetrendszerű teherjáratait Szolnok és Csongrád között, — melyek kisvíz miatt szüneteltek, — folyó évi október hó 8-tól kezdve ismét megnyitja.

Budapesten, 1916. évi október hó 6-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a Budapest—Eötvös-térről délután 5 órakor és Dömös-ről délután 12 óra 45 perckor induló vegyeshajójáratot folyó évi szeptember hó 30-ig fenntartja.

Budapest, 1916. évi szeptember hó 13-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közzé teszi, hogy az 1907. évi június 1-től érvényes »Külön határozmányok a hajószállításra« című díjszabási füzetben folyó évi október 1-től való érvénnyel a következő módosítások állanak be:

1. a címlap magyar szövegének első kilenc sora törölnendő s ahelyett az alábbi új szöveg lép életbe.

»Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság.«

»Külön határozmányok a hajószállításra.«

»Kombinált hajózási és vasuti forgalom bécsi vagy passai átrakással.«

»Hajózási és vasuti forgalom regensburgi átrakással.«

»Vasuti és hajózási forgalom.«

2. a díjszabás második oldalán az »Általános Hatarozmányok« 1. és 2. pontjában a minimális uszályrakományi mennyiségek gabonánál 3.000 q-ról 4.000 q-ra (zabnál 2.500 q-ról 3.000 q-ra) módosítandók.

Budapest, 1916. évi szeptember hó 11-én.

Az igazgatóság.

Magánjogi és közjogi járadék. (I)

1. A jövedelemeloszlás tanában uralkodó tudományos elméletek a megoszló jövedelemágakat többnyire egyszerűen az egyes termelési tényezők árának tekintik. Ez a chablonos és szinte közhelylyé vált tétel azonban útjában áll szerintem a jövedelemeloszlási problema találóbb szempontból való áttekintésének. A jövedelemeloszlás főágai a capitalismus korában című monografiámban¹⁾ terjedelmesen igyekeztem ebbeli álláspontomat kifejteni és egy ily újabb alapra fektetni a jövedelemeloszlás tanát. Ebben a szellemben igyekszem az alábbiakban is vázolni a járadék-jövedelmeket.

Az a felfogás, hogy az egyes gazdálkodó egyének a nekik kijutó jövedelemben az általuk szolgáltatott termelési tényező árát kapják meg, még nagyon keveset mond. Nem mond az egyebet, mint azt, hogy a termelési tényezők révén bizonyos jövedelem hárul az azokat szolgálta-
tókra. Csakhogy jövedelemeloszlás ott is van, ahol termelési tényezők szolgáltatását fel nem fedezhetjük, vagy ki nem magyarázhatjuk többé.

Meggondolandó szempont továbbá az is, hogy az egyes termelési tényezők birtokosaira, vagy szolgáltatóira eső jövedelmeknél nem helytelen dolog-e ezeket a jövedelmeket egyszerűen az illető termelési tényezők árának tekintenünk. Vajjon nem tulzott általánosítás-e egyszerűen oly értelemben beszélni az egyes izolált termelési tényezők árairól, mint együttműködésük és egyesítésük technikai eredményeinek, a materialis piaczi árúknak árairól.

Ama többi jövedelmek, a melyek nem materialis árú szolgáltatásából folyó árjövadelmek, nem tekinthetők egyszerűen a termelés részére szolgáltatott egyes izolált termelési tényezők árának sem. Nem annyira az egyes termelési tényezőknek az árai tehát ezek a jövedelemágak, hanem sokkal inkább úgy áll a dolog, hogy a termelési tényezők birtoka, vagy szolgáltatása ebben a társadalmi rendben jogcímet ad arra, hogy ezen a jogcímen bizonyos jövedelemrészt hasithassunk ki a ma-

¹⁾ Budapest. Eggenberger 1913., 656 l., 8°.

gunk számára azokból a jövedelmi összegekből, amelyek az árúkat piacra vivő vállalkozó kezén a concret árbevételekben jelennek meg. Ilyen jövedelemhárulásra felhatalmazó jogcímet azonban az állam a termelési tényezők birtoka nélkül is megállapíthat a maga számára.

A jövedelemhárításra felhatalmazó jogcím ugyanis a jogrendnek nem csupán azon a területén található fel, melyet közönségesen magánjognak szoktak nevezni, hanem egyébütt is. Hiszen a magánjogi és közjogi megkülönböztetés inkább a jogászt érdekli, mint a gazdaságtheoretikust. A gazdaságtheoretikus a jövedelemeloszlás problémájánál inkább általánosságban vizsgálja csak az elosztás jogcímei mögött levő ama socialis hatalmat, mely ennek a jogcímnek erőt ad az érvényesülésre az életben. Ez a socialis hatalom pedig elsősorban a jogrendnek, az államnak a hatalma.

Az állam pedig a maga sanctionáló hatalmával nemcsak a magánjogi jogszabályok mögé áll, hanem a közjogiak mögé is. Ha tehát egy közjogi jogszabály ad jogcímet valamely jövedelemhárításra, a jogcím alapján épügy jövedelemben való részesedés az eredmény, mintha magánjogi jogcím alapján történnék az és maga a háruló jövedelem is ugyanúgy a jogrend jóvoltából is jut osztályrészül.

Ha tehát járadékoknak nevezzük általában azokat a jövedelmeket, melyek tulajdoni vagy kötelmi, tehát magánjogi címen hárulnak valakire, akkor ugyanúgy nevezhetünk járadéknak a közjogi címen hárult jövedelmeket is. Sőt azt mondhatjuk, hogy a közjogi címen hárult jövedelmek még teljesebben jogjövedelmek, mint a magánjogi címűek, mert míg a magánjogi jövedelemhárító jogcím többnyire szerződésen alapul, tartalma tehát kétoldalú megegyezés eredménye, addig a közjogi jogcím tartalma oly felsőbbbségi imperativus, mely a szerződési compromissumnál közvetlenebbül állítja elénk a jogrend parancsát. Amikor tehát az egészben, vagy részben a jogrendben gyökeredző jövedelmeket általában járadéknak nevezzük, csak a logikai következetességnek teszünk eleget, ha a járadék fogalmát a közjogi jogcímen háruló jövedelmektől — mint még tisztább jogi parancson alapuló jövedelmektől — sem tagadjuk meg.

Igy tehát magánjogi és közjogi járadékról egyaránt beszélhetünk. Igyekezünk most már közelebbről is megvilágítani azok természetét.

2. A magánjogi járadék oly jövedelem, mely a vagyonszabályozta társadalomban a „termelési eszközökkel“ rendelkezőknek jut osztályrészül. Alája tartozik minden jövedelem, mely nem pusztán munka címén hárul valakire. Tehát járadékjövedelem az, a mi nem munkajövedelem (vagy nem „fizetés“).

A modern pénzgazdaságban — ha a természetbeli járadékjövedel-

mektől eltekintünk — nincsen olyan járadékjövedelem, melynek eredete árúknak pénzre cserélésével, tehát valamely vállalkozó bruttó jövedelmével kapcsolatba ne volna hozható. Azok azután, kiket a társadalom kialakult jogrendje nem a legkülönbözőbb természetű munkabérek címén részesít jövedelemben, tehát a járadékszerű jövedelmek élvezői, többféle alapon tehetnek szert jövedelemre. Jövedelemre tehetek szert pl. oly módon, hogy kereskedelmi vagy iparvállalatot alapítok és árúkat dobok a piacra. Jövedelemre tehetek szert úgyis, hogy a termelés és a kereset gondjait, lehetőleg félreteendő, birtokomat bérbeadom, valamint úgyis, hogy tőkepénzemet kamatra adom ki, vagy kamatozó értékpapírokba fektetem. Mind a három esetben járadékjövedelemmel van dolgunk. Az első esetben a megélhetésre fordítható, szabad rendelkezésre álló jövedelem a szorosabb értelemben vett vállalati nyereség. A második esetben földjáradék, a harmadikban tőkekamat.

Mind ez a három jövedelmi alak csupán legjellemzőbb typusa a magánjogi járadékjövedelemnek. Számos jövedelmi alakzat van ezeken kívül, mely vagy az egyik, vagy a másik kategóriához áll közelebb vagy távolabb.

A mai gazdasági életben különösen a nyereség az a magánjogi járadékszerű jövedelmi ág, mely szűkebb értelmében véve is,¹⁾ többé-kevésbé fölfedezhető minden oly jövedelemben, a hol kockázatról, árképző conjuncturák közrehatásáról lehet szó. Ha pl. a földbirtokos maga gazdálkodik, maga adja el termékeit, jövedelméből lehetetlen kirekeszteni a vállalkozási nyereség elemét. Helytelen dolog tehát az egyes jövedelmi fajokat, különösen a járadékszerű jövedelmek egyes fajait szervesen elkülönítve állítani egymással szembe. Hiszen az egyes jövedelmi nemek között való különbségek szorosán véve nem is minőségbeli különbségek. A főkülönbség a szoros értelemben vett vállalati nyereség, a szoros értelemben vett járadék (földjáradék) s a szoros értelemben vett kamat között abban a magatartásban van, melynek tanúsítása az egyes jövedelmi nemeket élvezők részéről szükséges ahhoz, hogy egyik vagy másik jövedelmi nem kijusson részükre.

Minden jövedelmi nemet a társadalmi életnek a jövedelem elosztásánál kialakult rendje, a jog adja azoknak, a kiket illet. Csakhogy míg a tiszta földjáradék és tőkekamat mint jövedelem elérhető úgyis, hogy a föld-, illetve pénztulajdonos maga teljesen passiv magatartást tanúsít, addig a szorosabb értelemben vett vállalati nyereségben való részesedéshez már kisebb-nagyobb tevékenység, élelmesség szükséges, a vállalkozó vagy legalább alkalmazottja részéről. E magánjogi járadékszerű

¹⁾ Tehát a munkabér, tőkekamat és földbér leszámításával.

jövedelmekkel szemben a munkabér pedig teljesen és egyedül a munkát végző egyén tevékenysége folytán hárul.

Az az ember, a ki a mai gazdasági életben egy személyben tulajdonos, tőkepénzes, vállalkozó és munkás, a jog szerint is kizárólagos és termelési körében mással szemben kötelezettségben nem álló jogosítottja a pénzzé tett termékeiből álló jövedelemnek. Ilyen pl. egy kizárólag saját maga és sajátjával dolgozó parasztgazda. Piaczra vitt termékei árából senkit sem kell kifizetnie.¹⁾ Ez a kisparaszt, felfogásunk szerint, a piacon a vállalkozó minőségben jelenik meg. Termékeinek a piacon kézhez vett ára az ő bruttó vállalkozási nyeresége, mely jövedelem azonban nem esik megosztás alá. Minden más esetben: ahol más ad jogot a pénz és a föld használatára, más veszi át az értékesítés gondját s más szolgáltatja a termelés munkáját, megosztlik a pénzre változó termelvény ára. A gazdasági élet kialakult rendje és a jogrendszer azonban különböző lehetőségeket, arányt, előnyöket és kötelezettségeket fűz a társadalmi jövedelemelosztás folyamatában ahhoz, hogy valaki tulajdonos, hiélnyújtó, vállalkozó vagy munkás minőségben tehet-e szert, vagy jogosult-e a jövedelemre.

3. Ha tágabb értelemben magánjogi járadéknak veszünk minden oly jövedelmet, a mely nem kizárólag munka vagy szolgálat czimén hárul valakire, akkor ezzel szemben a szorosabb értelemben vett, tehát a nyereségtől megkülönböztetett, illetve abból kiválasztott járadék az a jövedelem a mai pénzgazdaságban, a mely a tulajdonost, haszonélvezőt, vagy hitelezőt határozott összegben arányban, vagy legalább is a jog szerint előre megállapítható módon illeti meg. A szorosabb értelemben vett magánjogi járadéknál tehát a jövedelem nagyobb jogrendbeli biztonsága a jellemző a vállalati nyereség képviselte jövedelemmel szemben. Mindez természetesen csak azzal az előfeltétellel van így, ha a vállalkozást a fentebb már kifejtett tág értelemben vesszük, hogyha t. i. a termékeknek piacon való pénzrecserélését már vállalkozásnak tekintjük.

Ebben az értelemben a szűkebb jelentésű magánjogi járadékok a termelési eszközöknek azok a birtokosai élvezik, a kik nem egyúttal vállalkozók is. Mihelyt vállalkozók is egyúttal az illetők, jövedelmüket nem a szorosabb értelemben vett járadék, hanem a bruttó vállalati nyereség fogalma alá kell soroznunk. A szorosabb értelemben vett magánjogi járadék e szerint tisztán jogon s leginkább a tulajdonjogon alapuló jövedelem, mely elkülöníthető a vállalkozói nyereségtől.

A szorosabb értelemben vett magánjogi járadéknak ez az elkülönít-

¹⁾ Legfeljebb adóról lehet szó. De feltehetjük, az elméleti egyszerűsítés kedvéért, hogy pl. létminimum czimén adót sem fizet.

hetése a vállalati nyereségtől pedig nem azon az alapon eszközölhető, mintha valamely jövedelemnek egyes alkotó részei között minőségi különbséget lehetne megállapítani. Ennek az elkülönítésnek a lehetőségét — ha a járadékot és nyereséget az általunk már kifejtett értelemben vesszük — az adja meg, hogy más embernek jut osztályrészül a bruttó vállalati nyereség és másnak a tiszta járadék.

A tiszta, szorosabb értelmű magánjogi járadék fogalmának elkülönítését a vállalati nyereség fogalmától tehát csak akkor lehet következetesen megvalósítani, ha a vállalkozást és a bruttó vállalati nyereséget a legtágabb értelemben vesszük s vállalkozói nyereségnek tartjuk mindenkinek azt a jövedelmét, a melyet árújavaknak a pénzrecserélése által ér el. Az tehát, a ki a termékeket közvetlenül pénzre cseréli, nem szorosabb értelemben vett járadékot, hanem bruttó vállalati nyereséget húz. Ennek a bruttó vállalati nyereségnek a része a járadék, annak szorosabb értelmében, a melyet a pénzre cserélő már pénzben fizet a tulajdonjog által feljogosítottak.

A tágabb értelemben vett magánjogi járadék tehát a bruttó vállalati nyereség, melyben t. i. a szorosabb értelemben vett járadék és a szorosabb értelemben vett nyereség még elkülönítve nincsen. A fogalmi elkülönítés — véleményem szerint — nem történhet másként, mint a hogy az életben történik a szorosabb értelemben vett járadéknak elkülönülése a szorosabb értelemben vett vállalkozási nyereségtől: a jövedelemnek a különböző személyek között való megosztása által. Azt a jövedelmet, melyet az ér el, a ki a piacon pénzre cseréli fel árúit, éppen úgy nevezhetem tágabb értelemben vett vállalkozási nyereségnek, mint tágabb értelemben vett járadéknak.

A természetben való és a saját gazdálkodásból származó járadék ellenben a fentiek értelmében mindig a szorosabb értelemben vett járadék, mert nincsen a vállalkozói nyereséggel keverve.

Minthogy tehát a szorosabb értelemben vett járadék alatt oly magánjogi jogcímen alapuló járadékjövedelmet értünk, melyből a jövedelemeloszlás folytán már kivált¹⁾ a szorosabb értelemben vett vállalkozói nyereség,²⁾ olyan jövedelem az, melyről a társadalmi jövedelemeloszlás processusában leginkább mondhatjuk, hogy kizárólagosan a tulajdonjog, illetve birtokjog alapján hárul valakire. E szerint ilyen jövedelem például a földbér,³⁾ a természetbeli földjáradék általában, a házbér stb. és a szorosan vett tőkekamat.

¹⁾ Vagy a melyben sohasem is volt vállalkozói nyereség, mely utóbbinak fogalmát szorosan a pénzbeli értékesítéssel kötjük össze.

²⁾ Akként t. i., hogy a vállalkozó már előbb kivette a maga részét.

³⁾ Természetbeli vagy pénzbeli.

4. A földjáraadék szorosabb értelemben véve ezek szerint az a jövedelem, melyet valaki a földre vonatkozó dologi joga alapján élvez. Minél szorosabb és sajátosabb értelemben vesszük tehát a földjáraadékot, vagyis minél tisztábban megkülönböztetjük oly jövedelmektől, melyek munkára vagy vállalkozásra vezethetők vissza, annál inkább előtérbe lép a földjáraadéknak egyedül valamely dologi jogon alapuló természete.

A földjáraadékot azért huzza annak élvezője, mert ő annak a földnek a tulajdonosa, birtokosa vagy haszonélvezője és nem más, mert joga van kikötni e birtok-, tulajdon- vagy haszonélvezeti stb., szóval dologi jogból kifolyólag azt, hogyha bárki használja is az ő birtokát, neki azért ellenértéket adjon. A földjáraadék tehát a földre dologi jog alapján jogosultat megillető kötelmi szolgáltatásnak a tartalma. Oka a földjáraadéknak mindenkor a jogrend a maga történeti előzményeivel.

A tiszta földjáraadéknak gyakorlati megjelenési alakja a tiszta földhaszonbér. Ahol a birtokos maga gazdálkodik, ott szoros értelemben vett tiszta földjáraadékról nem beszélhetünk akkor, ha az illető birtokos saját maga értékesíti a piacon terményeit,¹⁾ mert ilyenkor nem állapítható meg az, hogy jövedelmének mely része vezethető vissza az ő birtokjogára, s mely részek a vállalkozásbeli, értékesítési, gazdálkodási tevékenységére.

A saját birtokán gazdálkodó egyén a mai pénzgazdaságban azért tesz szert csupán jövedelemre, mert termékeit értékesíti, eladja. Jövedelem tehát termékeinek pénzbeli árából áll. Ez tehát brutto vállalkozói nyereség éppen úgy, mint mikor valamely gyáros adja el termékeit. A gyáros is, a saját maga gazdálkodó gazda is azért és azon a czímen tesz szert jövedelemre, mert az eladás tényében neki kijutó pénzbeli összegek ellenében árúkat szolgáltat. Hogy az az árú gabona-e, vagy pedig posztó, az nem változtat azon a tényen, hogy mindkettőnek eladója csak árúba bocsátott termékeinek mások által való megvétele folytán juthat jövedelemhez. Hogyha a mezőgazda vagy a gyáros nem tud terméket árúba bocsátani, nem válhatik a jövedelemeloszlás alanyává sem az egyik, sem a másik.

A tiszta földjáraadék élvezője ellenben nem azon a czímen válik a jövedelemeloszlás alanyává, hogy termékeket, árúkat cserélne ki pénzre. Ő nem cserél pénzre semmit, ő már készpénzbeli jövedelmet kap. E jövedelem ellenében pedig nem ad semmi materialis dolgot, vagy árút ellenérték gyanánt, mint ahogy a buzáját piacra vivő mezőgazda teszi, hanem csupán eltűri bér fejében, hogy birtokát más használja. Ő tehát jövedelmét nem azoktól kapja és követelheti, a kik a birtokán termett gabonát megveszik, mert hiszen ő nem ad el gabonát senkinek, hanem

1) Vagyis hogyha csere tárgyává teszi termékeit.

kapja és követeli az ő haszonbérjövödelmét egyedül az ő haszonbérelőjétől a saját dologi joga alapján.

A haszonbérelő pedig azért fizeti a haszonbért, vagyis azt az összeget, a mely a földbirtokos részéről a földjáradék, mert a haszonbér-szerződésben a bérfizetésre kötelezte magát. A földbirtokos bérlőjének bérfizetési kötelességével szemben pedig egy bizonyos időre használati jogot engedett az ő birtokán. Ezért a földhasználati jogért és semmi másért fizetik a haszonbért. Teljesen mellékes azután a járadék élvezőjére az, hogy miből fizeti a haszonbérelő a bért, vagy hogy használja-e tényleg a birtokot, hogy annak természeti erőivel, vagy saját munkájával, befektetésével, vagy börzejátékkal, illetve kártyán tudja-e csak megszerezni azt a jövödelmet, melyből a haszonbért kifizeti.

A tiszta földjáradék leggyakorlatibb megjelenési esetének a haszonbérnek háruási forrása egyedül a jog: a földjáradékra jogosítottnak a földbirtokra vonatkozó joga.

A szorosán vett földjáradéknak: e tiszta jogjövödelemnek jogosultja tehát nem vesz részt a termelés folyamatában: az ő jövödelmét más termeli vagy termelteti. Az ő jövödelme onnan van, hogy a megkötött haszonbéri szerződés alapján bérlője tartozik neki fizetni. Neki tehát az általa engedélyezett földhasználati jog fejében joga van jövödelmet, járadékot követelni.

A saját üzemben gazdálkodó földmivesnek ellenben csak akkor tartozik valaki fizetni valamit, ha ő annak fejében materialis jószágot, árúkat szolgáltat.

Hogyha magát a jövödelmet vesszük, a melyet a saját maga üzében gazdálkodó földbirtokos és az a másik ér el, a ki birtokát bérbeadja, alig találunk más különbséget a két különböző egyén jövödelme között, mint azoknak mennyiségbeli különbségét. Modern viszonyok közt ugyanolyan pénzegységekből áll az egyiknek, mint a másiknak a földbirtok segítségével elért jövödelme, legfeljebb az egyiké több és kevesebb a másiké.

Ha azonban a jövödelemeloszlás szempontjait jobban kidomborítjuk, igenis különbséget kell találnunk azok között az alapok, mondhatjuk, társadalmi jogcímek között, a melyek jövödelemben részesítik a különböző gazdasági alanyokat. Mig a birtokát bérbeadó földbirtokos közvetlenül és kizárólag az ingatlanra vonatkozó jogának (tulajdon) alapján válik a jövödelemben részesedés alanyává, addig a tényleg gazdálkodó, a termelő mezőgazda a társadalmi fogyasztás részére piacra szállított materialis javak szolgáltatása fejében. Tehát az ő jövödelemben való részesedése nem alapul gyakorlatilag pusztán az ő földre vonatkozó tulajdonjogán, hanem sokkal inkább az ő termelési és értékesítési tevé-

kenységén. A tulajdonjog csupán megvédi őt a termelési tevékenység háborítás nélküli gyakorlásában a nélkül, hogy magában és elvontan jövedelmet nyújtana. A saját üzemében gazdálkodó földbirtokos jövedelemben való részesedésének alapja ellenben az ő termelésének az eredménye, az a materialis jószág, melyet piacra tud szállítani. A tulajdonjog csak mintegy őrt áll a határ mögött. A saját üzemében gazdálkodó földbirtokosnak tehát az ő tulajdonjoga nem hoz jövedelmet (mert hiszen a jog magában véve nem termelési tényező, hanem csupán gondolatbeli kategória). Jövedelmet a sajátjában gazdálkodó birtokosnak — épen úgy, mint a nem tulajdonos haszonbérelőnek — termelési és értékesítési tevékenysége fog hozni, a föld termelő természeti erejével kapcsolatban, meri hiszen a jövedelem alapját és tárgyát alkotó javak termelése gazdaságtechnikai dolog.

Azonban jövedelemre szert lehet tenni a pusztá tulajdonjog alapján is, hogyha a tárgyat képező jószágot haszonbér fejében másnak engedjük át. Ez a haszonbér, a járadék: a magánjogi tiszta jogjövdelem, melyet a jogosított hűz a nélkül, hogy termelne vagy termeltetne. Így tehát, habár a jog egyaránt forrása akár a saját üzemében gazdálkodó, akár a birtokát bérbeadó jövedelmének, társadalompolitikai és közgazdasági szempontból nagyon fontos az, hogy vajjon valaki a földre vonatkozó pusztá dologi joga alapján részesül-e egyedül és közvetlenül jövedelemben, vagy pedig a termelés kockázatának saját személyében való elvállalása által termelőként, materialis árú szolgáltatójaként, azaz vállalkozóként lép-e fel a piacon. Ezekből a szempontokból nem közömbös, hogy valamely ország társadalmában tulnyomóan tétlen földtulajdonosok vagy pedig termelő mezőgazdák osztályával találkozunk-e. Igaz, hogy végeredményben mind a kettőnek jövedelme azonos természetű pénzegységekből alakult összeget mutat, de a vagyoneeloszlás társadalmi jogcíme, socialpolitikai következmények, egyéni productivitás, életfelfogás és számos közgazdasági és politikai következményeket szülő¹⁾ egyéb momentum tekintetében nagy különbség van a jövedelemeloszlásnak amaz alapja között, mely tisztán és közvetlenül a tulajdonjog alapján részesíti a földbirtokost jövedelemben és a között, a melynél a jövedelemben való részesedés közvetlen alapja a termelésre támaszkodó materialis árúszolgáltatás és a hol a tulajdonjog a jövedelemnek csak végső és közvetett oka gyanánt jelentkezik. Ezért tartom elméletileg erősen indokoltnak a pusztá tulajdon-, illetve birtokjogon alapuló szorosabb értelemben vett földjáradéknak szigorú megkülönböztetését a földbirtokon alapuló minden egyéb jövedelemtől.

¹⁾ S így a termelésre és további jövedelemeloszlásra is visszaható.

5. A tiszta magánjogi járadékkal, melynek egyik főtypusa a földjáradék, mint pusztán és közvetlenül jogon alapuló jövedelmi nemmel szemben vannak más magánjogi jogcímen alapuló járadékszerű jövedelmek is, melyek juttatásában szintén közreműködik ugyan a jogrend és jogszabály, de a melyeknél már termelni vagy termeltetni, illetve termelvényeket értékesíteni kell, hogy ez a jövedelem előálljon. E járadékszerű, de egyszersmind a termelésben közvetve, vagy közvetlenül résztvevőkre háruló jövedelmeket a vállalati nyereség fogalma alá csoportosíthatjuk.

A nyereség természete az életben lényegesen elütő lesz a tiszta magánjogi járadékától. Mig ez utóbbinál a tulajdon, illetve a birtokjog, szóval a jog fog szemünkbe ötlenni, mint jövedelemjuttató tényező, a nyereségnél a termelési, illetve a conjuncturákat kihasználó tevékenység fog ilyen gyanánt szemünkbe tűnni. Szinte más világ a nyereség világa. Nézzük meg közelebbről.

Ha a magánjogi jogcímeken történő jövedelemeloszlás terén a munkabért és a tiszta járadékot tekintjük két ellentétes fogalmi polus gyanánt, akkor leginkább a nyereség az, a mely fogalmilag a középúton látszik állani a munkabér és a járadék között. Ugy tekinthetjük elméletileg a dolgot, hogy a vállalkozó a maga szellemi vezetésével egyesíti a munkát és a termelés anyagi eszközeit s így éri el a vállalkozói nyereséget a maga számára. Mig tehát egyrészt a munkás tisztán erőfeszítéseért részesül a társadalmi termelés eredményéből s mig másrészt a tipikus járadék úgy jelentkezik a passiv magatartást tanusító jogosultnál, mint a magánember civillistája, addig a nyereség a vállalkozóé, a termelés szellemi vezetőjeé volna. Ebből a szempontból azonban csak az igaz kétségtelenül, hogy társadalomgazdaságilag a vállalkozó funkciója a lehető legnagyobb jelentőségű. A modern termelés szellemi vezetőjének joggal tekinthetjük a vállalatok szellemi vezetőit. Csakhogy a vállalkozói nyereség nem okvetlenül az eszmeadó, a szellemi vezérnek a jövedelme, hanem azé, a kit az illető vállalatra nézve a vagyonjog az elért jövedelem felett való rendelkezésre feljogosít. A vagyonjog szerint pedig a szellemi kiválóság önálló jogcímen a javakat birtokolni vagy használni nem lehet. A vállalkozói nyereség nem jutalom,¹⁾ nem is valami érdemnek jutó elismerés, hanem jövedelem, még pedig első-

¹⁾ A vállalkozói nyereségnek jutalomszerű vagy munkabérszerű felfogása gyakorj a régiebb gazdaságtanban. A physiokraták pl. földmivelési vállalkozónak tartják a hasznóbérlőt, de nyereségét csak iparkodása és koczkázata bérének és árának tekintik. Az ő szemeikben t. i. bármennyire vállalkozó is a hasznóbérlő, a földtulajdonossal szemben, mégsem látszik az egyenrangú félnek, hanem csak inkább afféle bizonyos hasznóbérrért saját koczkázatára dolgozó alkalmazottnak.

sorban vagyonjövedelem. Hogy pedig mennyire vagyonjövedelem a vállalkozói nyereség s mennyire valamely gazdasági tehetség jutalma, azt könnyen nyilvánvalóvá tehetjük egy egyszerű példával: Gondoljunk két azonos jövedelmet (mondjuk évente 100.000 koronát) hajtó gyári vállalatra, a melyek közül az egyiket maga a tulajdonos vezeti, a másikat pedig egy fizetett gyárigazgató. Tegyük fel azt is, hogy mind a két gyár kitünően van igazgatva stb.

Mi különbség van most már a között a 100.000 korona közt, melyet a teljesen tétlen tulajdonos vág zsebre és a között, mely annak a tulajdonosnak a zsebébe folyik, a ki maga is dolgozik és kiváló szakember? Bizony e két 100.000 koronás jövedelem között semmi különbség nincsen. Vállalkozói nyereség mind a kettő és nem érdemnek jutalma. Az egyik éppen olyan 100.000 korona, mint a másik.

A jövedelemeloszlás terén, a társadalmilag kialakult, pénzértékben kifejezett s elért pénzbeli jövedelmek között nincsenek minőségbeli különbségek, hanem csak mennyiségbeliek. Hiszen mindegyik jövedelem nem más ugyanannak a pénzegységnek valamely többszörösénél. Különbség van csupán azok között a különböző társadalmi jogcímek (tulajdon, munka, vállalkozás) között, a melyek alapján a jövedelemeloszlás egyesekre hárul.

Hogyha a két gyáros példájához visszatérünk s látjuk, hogy jövedelmeik között nincsen különbség, ebből még korántsem következik az, hogy a két ember között sem volna semmi különbség. Nagyon is sok van. Az egyik hasznos tagja a társadalomnak, a mennyiben hasznos gazdasági funkciót végez, a másik ellenben, a ki semmi hasznos tevékenységet nem fejt ki, csupán jövedelmet tesz zsebre, éppen az ellenkező. Ő helyette üzletvezetője gondolkodik az ő gazdasági érdekkörében.

Tehát a különböző egyéneknek a jövedelemeloszlás eredményeként kijutó jövedelmek között nem az egyes jövedelmek minősége tekintetében vannak különbségek, hanem azok nagysága, mennyisége között egyrészt, másrészt pedig igenis nagy különbségek vannak azok között a funkciók között, a melyeket a különböző egyének a társadalmi jövedelemeloszlásnál végeznek.

A jövedelemeloszlás a termelés eredménye: a létrehozott jövedelem felett való osztzkodás. A termelés folyamatában nem mindenki végez egyforma funkciót. Az egyik kellemesebb, a másik kellemetlenebb, az egyik nagyobb phisikai erő kifejtést, a másik meg nagyobb szellemi rátermettséget és tanultságot igénylő munkásságát adja bele a társadalmi termelés kohójába. Mig az egyik eszével vagy kezével keményen dolgozik, a másik mulat vagy pózol, mig az egyik jelentékeny dolgot mivel, a

másik semmit sem tesz, csupán az elért jövedelemben osztozkodik. Míg végre az egyik ember közvetlenül irányítja tevékenységét az anyagi javak termelésére s a másik nem a közvetlen gazdasági termelés terén fejt ki hasznos tevékenységet, addig egy harmadik semmit sem fejt ki ilyennek nevezhető és csupán haszonélvezőként s fogyasztóként szerepel gazdasági téren.

A jövedelem előállítása tehát társadalmi együttműködés (cooperatio) eredménye, a mely eredmény tekintetében az egy-egy emberre eső coefficientst az illető egyénnek kifejtett működése és szolgálatai adják meg.

A jövedelem felosztásánál ellenben az egy-egy emberre jutó jövedelem nagyságát a részesedés arányára nézve társadalmi conjuncturák befolyása alatt kialakult egyéni jogosultság határozza meg.

A társadalmi termelés eredményének bizonyos hányadához való jogosultság positiv alakban való megnyilvánulása a jövedelem.

Mindezeknek a szempontoknak hangoztatása azért látszik czélszerűnek itt, a vállalkozói nyereség tárgyalásánál, mert a nyereség volt az a jövedelmi kategória, a melyet az elméleti gazdaságtan sokáig nem tudott fogalmilag elhelyezni.

Mig Smith, Ricardo, Malthus, Mac Culloch, Hermann, Schäffle stb. azt vallották, hogy a nyereség a tőkéből folyó jövedelem, addig mások (J. B. Say, Garnier, Samuel Read, Rau) azt vitatják, hogy az a vállalkozó tevékenységére alapított különbözeti nyereség. Ezzel szemben ismét más írók (Thünen, Mangoldt, Hufeland, Schön) önálló külön jövedelmi ágnak, a socialista írók pedig egyszerűen a munkások kizsákmányolásából származó jövedelemnek tekintik ezt.

(Folytatása következik.)

Balás Károly.

A gazdasági fejlődés három útja.

A társadalmi ideálról való kutatásaimban a mai világstatistika alapján madártávlati képét állítottam össze a gazdasági és culturalis fejlődésnek, amely nagyjában a következő :¹⁾

Az őstermelés terén a munka és a jövedelem számítására a tudománynak nem állanak rendelkezésére olyan pontos meghatározások, mint az ipari termelésnél.

Főleg ezért, de más okokból is nem lehet meghatározni a fejlődésnek legfontosabb kérdését, hogy a birtokkategóriák a kisbirtoknak kedvező irányban tolódnak-e el, vagy pedig az őstermelés is capitalizálódik, mint az ipar.

A többtermelés erőfeszítései mellett eddig műveletlen óriási területeken extensiv és olcsó műveléssel a szemtermelés nagy eredményei várhatók. Ez a két fejlődési irány determinálja az agrárpolitika kettős irányú jövőjét.

Az állatállomány ugyan a kisbirtoktypusra jellemző, de az állatlét szám eltolódásai nem esnek egybe a birtokkategóriák változásával, hanem azt ma még tisztán állatgazdasági tényezők irányítják.

A mai világgazdaságban még a munkabérek, a kivándorlás, az állati tápszerek ára, sőt a népmozgalmi jelenségek is függvényei a szemtermelésnek.

A szemtermelés az egész világra nézve fele esztendőben fölösleggel, másik fele esztendőben hiánynyal zárul. Egészen véve a fölösleg és a hiány egymást úgy egyenlítik ki, hogy az államok élelmezése egymástól jelentékenyen függ. Ugyanez áll az állati terményekre is.

A termelőszövetkezetek bár némi haladást mutatnak, egészen véve nem kecsegtetnek azzal a kilátással, hogy a termelést belátható időben szabályozni képesek legyenek.

¹⁾ Bővebb részletek szerzőnek »A társadalmi ideál« címen sajtó alatt levő munkája inductiv részében 1—126. lapon.

A termelők érdekszövetkezése eddig nem syndicatus formájában, hanem politiikai alapon történt. Az államok agrárpolitikája a termelés irányításába csak lényegtelenül volt képes befolyjni.

Az ipari üzemek fejlődése kétségbevonhatatlanul a nagyipar térfoglalása és az iparnak capitalisatiója, sőt a cartellek és a trösztök kifejlődésére mutat.

Az ipari munkabérek a létminimum mértékén felül javultak, a mi a munkássyndicatusok működésének az eredménye.

A munkássyndicatusoknak ezirányú működése változó szerencsével, de egyre hatalmasabb arányokban növekszik.

Az ipari termelés értéke a megnövekedett munkabérek mellett is ugyanazzal a nyereséggel zárul, a mi a munkasystema javára írható. A munkasystema ezen javulása a közeli jövőben is állani fogja a további béremeléseket a nélkül, hogy az ipari termelés nyeresége kisebb lenne.

Az ipari termelésben sincsenek tehát kimerítve az individualis gazdálkodás jövedelmezőségének határai.

A vasutak építése Európában számtani arányban megy végbe, az U. S. A.-ban ennél valamivel gyorsabban.

A posta, a táviró és telephon igénybevétele a vasutak építésének számtani arányát messze felülmúlja.

Épen így a tengeri kereskedelem is, a mely a javak cseréjét ma jórészen közvetíti.

A nemzetközi árucsera az utolsó évtizedekben annyira összefűzte nemcsak Európa államait, hanem azokat az U. S. A.-val is, hogy egymásra vannak utalva a legszükségesebb élelmi cikkek, nyersanyagok és gépek dolgában. Zárt gazdaságú ország már alig van a culturállamok között, s Európát főleg nyersanyagokkal az U. S. A. és az angol gyarmatok látják el.

Minden olyan törekvés, a mely az eddiginél kisebb mértékre kívánja önvédelmi, vagy elzárkózási szempontból korlátozni a javak árucseréjét, céltalan.

Az emberiség táplálkozása a közeli évtizedekben mély elváltozásokat szenvedett anynyiban, hogy az ember fehérje-szükségletét inkább az állati tápszerekből szerzi be, mint a növényiekből. A közélélmezés megoldásának gerince a fehérje-problema. Az élvezeti cikkek, különösen a cukor és a kávé fogyasztása is átalakította az emberiség táplálkozását. Az alcoholos italok fogyasztása is emelkedik, a nélkül azonban, hogy ennek nagy tömegekben olyan káros hatása volna észlelhető, a mely a közegészségügy javulását és az ember eugenesisét lényegesen gátolná fejlődésében.

Az ember physikai fejlődése a nemi élet időszakosságát csaknem

megszüntette, nemképződés eddig ismeretlen okokból a nemek számarányának kiegyenlítésére törekszik.

A társadalom nemi életének fejlődése visszatükrözi az egyes ember nemi fejlődésének időszakait s a nemi fejlődés eredménye a monogamiának meghosszabbodott és biztosított ideje.

A házasságban élés kilátásai átlag növekszenek az emberre nézve. A törvénytelen születések emelkedése csak a gyors gyáripari fejlődés eredménye volt s már egész Nyugateurópában visszafejlődött a múlt század elején észlelt állapotnál is jobbra.

A jövő nemi viszonyát valószínűleg a nemi kiválasztásnak nagyobb lehetősége és tökéletessége, a coeducatio kiépítése és az eugenicus születések fogják jellemezni.

Az ember ebbe a fejlődésbe az eugenika irányításával és a pozitív kiválasztással valamikor bele is avatkozhat.

A születések száma állandó, de lassú csökkenést mutat. Vele együtt azonban a halálozások számának még nagyobb és egyidejűleg rohamosabb arányú csökkenése tapasztalható, úgy hogy a kettő együtvéve csaknem mindenütt a természetes szaporodás arányának a megnövekedésével jár.

A halálozások csökkenése mellett a halálokok statistikájának tanúsága szerint a fertőző betegségek legtöbbször az embernek sikerül többé-kevésbé leküzdeni. Az embernek azonban új betegségekben új ellenségei támadnak. Egészben véve azonban a halálokok erősen csökkenő tendenciát mutatnak. Különösen a gyermekhalandóság leküzdése körül ért el az utolsó két évtized olyan nagy eredményeket, a milyen nagyokat ezelőtt egy század haladása sem adott.

Az öngyilkosságok állandó, de lassú emelkedése nem zavarja meg az ember eugenicus haladásának ezt az általános képét.

A criminalitás általában csökkenési mutat.

A múlt évtizedeket az erős városba tömörülés és a nemzetközi vándorlások fellendülése is jellemzik.

Ez a két dolog, de a gazdasági fejlemények is azt eredményezték, hogy az emberiség foglalkozásában is eltolódások támadtak a földművelő csoportok rovására, az ipar, kereskedelem és a forgalom nyereségére.

Az utolsó évtizedek jelentékenyen megnövelték mindenütt a nép részvételét a parlamenti életben és így az államélet irányításában. Több ország a nőknek is választójogot adott.

A conservativ és radicalis pártok küzdelme ma mindenütt a parlamentekben zajlik le. Északi és nyugati Európa államaiban a radicalis parlamenti pártok, Középeurópában a conservatívek vannak uralmon.

Általában az agrárius foglalkozású államok inkább conservatív pártokkal, az ipari államok inkább radicalis pártokkal kormányozzák az országot, mint a népképviselőt többségével.

A társadalmi ideál a gazdasági alakulás vonalában.

Az emberi élet fejlődése gazdálkodásának rendje szerint történik. Bár a fejlődés feltárja előttünk a lelki alkalmazkodás tényeit is, ezek is mind a gazdálkodási rend változásának függvényei.

Azért, ha az emberi társadalom legközelebbi képét nagy vonásokban is meg akarjuk rajzolni, azt csak a gazdasági rend legjobban előre látható változásaiból tudjuk megsejteni.

A collectivismus felé való haladás látszik az emberiség legközelebbi jövőjének. Minden író másképp értelmezi a collectív életeit, a mi az ember előtt a közel jövőben fel fog tárulni.

A communista írók a gazdasági ideált és a jövőt a communismus teljes érvényesülésnek magaslatán szeretnék látni; a marxisták már csak a termelőeszközök kisajátítását kívánják; *Menger* a népies munkaállamban is soká megtűri a magántulajdon bizonyos formáit. *Stammler* már odáig megy, hogy előre látja ugyan a collectivismus érvényesülését, de annak helyességét nem vizsgálva, ezt csak a legközelebbi jövő jogának, tehát nem társadalmi ideálnak ismeri el.

A collectivismus érvényesülésének három lehetséges útja van. Azt vagy a szabad fejlődés fogja magával hozni, vagy az emberek önkéntes társulása, vagy pedig külső társadalmi szervezés, a mely az uralomra jutott új társadalom jogváltozásán fog alapulni, akár átmenettel, akár forradalommal.

Világos, hogy az uralmon levő csoport magától nem fogja a kezéből kiadni a magántulajdont. Itt tehát csakis a dolgoknak olyatén fordulása várható, hogy a collectív gazdálkodás előnyei ölnék meg a tulajdoni gazdálkodást.

Az emberek szabad egyesülése már első pillantásra is alkalmasabb módon valósíthatná meg a collectivitást.

De az sem lehetetlen, hogy az államok vagy az uralomra jutott más társadalmi formák maguk szüntetnék meg tételes intézkedéssel az egyéni gazdálkodást. Ez történhetnék önkéntes úton, lassú fejlődéssel, mint a revisionista socialismus szeretné, vagy mivel nincsen rá kilátás, hogy az uralmon levő és az állam kormányzatában oroszlánrészt vevő hatalmi csoportok önként adják föl jogaikat, forradalmi úton a marxisták szerint.

Minden esetben az emberi gazdálkodásnak új rendje állana elő a collectivisták szerint.

Mint látni fogjuk, a téves következtetések láncolata ismét a dolgok egyoldalú szemléletében rejlik.

Az emberi tulajdon nagyon sokféle formában jelentkezik és fog jelentkezni. A római jogi értelemben vett tulajdoni jog a maga korlátlan-
ságával csak fictio, a mely sohasem létezett. A tulajdon fejlődik, át-
alakul, formáiban változást szenved.

A társadalmi ideál a legközelebbi jövő jogában a közös tulajdon-
nak újabb és újabb alakjait fogja produkálni, a nélkül, hogy a tulajdont
teljesen megszüntetné vagy collectivizálná. Lássuk a fejlődésnek három
fenti vázolt lehetséges útját.

A szabad gazdasági fejlődés vonala

nem kedvez a collectív tulajdonnak. Ha azt képzeljük, hogy máról hol-
napra elvágjuk az útját minden további állami beavatkozásnak, állami
üzemfejlesztésnek és szövetkezés-pártolásnak, akkor nem lehet kilátá-
sunk arra, hogy a tulajdon bármi módon collectivizálódjék.

A legliberalisabb gazdaságú államoknak, Angliának és az U. S. A.-
nak példái mutatják ezt, a hol még a vasutak sem államiak.

Az U. S. A. ipari fejlődését az utolsó évtizedekben a trösztök irá-
nyították és jellemezték. Láttuk, hogy a munkasystema által nyert meg-
takarítások rámentek ott arra, hogy a nyersanyagvásárlás drágaságát és
a munkások szervezkedése okozta béremeléseket ellensúlyozzák.

Aránytalanul növekvő ipari termelési érték mellett körülbelül ugyan-
azt a nyereséget érték el az ipari vállalatok évről-évre. A trösztöknek
küzdeni kellett a nyersanyag-trösztök szabad versenyével és a munkás-
szervezkedés szabad versenyével. Az ipari termelés fenn tudta ugyan
tartani nyereségét, de csak úgy, hogy a munkasystema-okozta előnyöket
szétosztotta a másik két érdekcsoport között.

Ez a se előre-, se hátra-gazdálkodás ugyan megnövesztette az ipari
vállalatok értékét, de a tulajdont nemcsak hogy nem collectivizálta, ha-
nem még jobban egy kézbe hozta, még akkor is, a mikor a munkások
bére az élelmiszerekénél jobban emelkedett.

Anglia liberalis gazdálkodása az ipar terén az ipari részvénytársasá-
ságok tőkeerejének óriási megnövekedését és ezzel kapcsolatos hatalmát
eredményezte, az agrártermelés terén pedig a középbirtok emelkedését
és ezzel kapcsolatban a kisbirtokosok fogyását. Ahol nincsen állami
beavatkozás a tulajdonelosztás ellentéteinek megakadályozására, ott a
capitalisticus fejlődés folytatja tovább a tőkefelhalmozást.

A liberalis gazdasági fejlődés különböző stadiumai érdekesen ün-

tetik fel különösen az ipari termelés terén a munkátlan jövedelem aránylagos megnövekedését.

A nagyüzem felszivja és megszünteti a kisüzemeket. Láttuk ennek példáit a legtöbb európai államra és az U. S. A.-ra nézve. A nagyüzem systemanyeresége és gépei a termelés értékét lényegesen emelik. A munkabérek aránylag kisebbek maradnak.

Az értékelmélet kritikája.

Új formulát keresve ennek a nyereségtöbbletnek megállapítására, jelöljük t -vel az összes tőkét, a melyek az üzem folytatásához szükségesek, eltekintve a *Marx* óta használatos állandó és változó tőke megkülönböztetésétől.

Jelöljük továbbá m -mel a munkabérnek azt a minimumát, a mely az illető időben a termeléshez szükséges; a munkabérnek ez a minimuma jelenti egyúttal magát a munkát is.

A termelés során előálló értéktöbbletet $é$ -vel jelölve, az individualis gazdálkodás termelési értéke a következő fog lenni:

$$t + m + é$$

Ez a képlet áll minden individualis termelésre, legyen az kisipar vagy kicsiben való őstermelés.

Mert a termelő a befektetett tőkét annak egy eszményi hányadában felhasználja a termeléshez, ezenkívül belefekteti a mindennapi megélhetéshez való munkát, illetve annak bérértékét és mellette értéktöbbletet is produkál, mert a legkisebb termelő is tulajdonképpen tőkés, a kinek kicsi tőkéje mégis csak létrehoz valamilyen értéktöbbletet.

Ha ez az értéktöbblet nem volna, akkor a termelő tőke hiányában elmenne munkásnak, akinek termelési munkában való részvétele tőkebefektetés nélkül és mivel nem a maga számára produkálja az értéktöbbletet, m -mel volna jelölhető.

Minden nagyüzem, a mely a kisüzemtől a gépek nagyobb alkalmazásában különbözik, tulajdonképpen a munkaerő megtakarításában ér el systemanyereséget.

A nagyüzem tőkéje csak úgy tőke, mint a kisüzemé, a nagyüzem értéktöbblet-productiója evvel a tőkével arányos.

Ha egyszerűség kedvéért nem törekszünk számszerű megkülönböztetésekre, hanem az előálló ár és értéktöbblet eredetét vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a nagyüzem termelésének értéktöbblete főleg a megtakarított munkaerőből származik. A nagyüzem értéktöbbletében tehát a

munkaérték kevesbedik aránylag a többiéhez képest. Így annak termelési értéke

$$t + (m-d) + é$$

képlettel fejezhető ki a legtalálóbban.

Véleményünk szerint a *Rodbertus* közös munkatermékenységéről való teóriája, a *Ricardo* járadékelmélete, a *Marx* értéktöbblete, a *Menger* munkánélküli jövedelme lényegében a munkasystema által előállott értéktöbblet. Természetesen a tőke az, a mely ezt az értéktöbbletet segít megszerezni. Ha *Ricardo* járadékára nem is áll ez egészben, mégis lehet vele párhuzamba vonni.

A kartellnyereség.

A kartellek ezt az értéktöbbletet még jobban kihasználni igyekeznek.

Az árkartellek, a melyek az anyagbeszerzésre vonatkoznak, a termelési kartellek, a melyek meghatározott árú termelését szorítják jogilag szabályozott korlátok közé egymás között, a piaczi kartellek, a melyek piaczi körzeteket szabnak ki egymás számára, a nyereségmegosztó poolok egyformán ennek az értéktöbbletnek versenynélküliségre számító, túlzott kihasználására törekszenek.

A kartelleket aránylag könnyű a résztvevőknek egymás tudta nélkül kijátszani. A tröstöknél azonban már arról is gondoskodva van, hogy az egységes kezelés miatt ez csaknem lehetetlen legyen.

A kartellek és tröstök termelése a verseny kizárásával tehát új értéktöbbletet produkál, a melyet épen ezért a fenti képletben bizvást új kifejezéssel jelölhetünk. Ez az értéktöbblet tehát már nem a munkasystemaé, ezt már nem a munkabérmegtakarításokon nyeri el a termelés, hanem az kényszerűen előállított értéktöbblet, a melyet a fogyasztók fizetnek. Ez, a képletben *k*-val jelölve, mint kartellnyereség, a következően módosítja a kartelltermelés értéknyerességét, illetve árát:

$$t + (m-d) + é + k$$

Az *é*-vel jelölt értéktöbblet, a mi szintén a tőke eredménye, az individualis gazdaságnak és capitalismusnak a világ által eddig megszokott és szinte elismert termelési értéktöbbletét jellemzi. A liberalis gazdasági rend systemanyeresége annyira természetes az emberek nagy többsége előtt, hogy csak a socialisták látták a systemanyereség hatásait a gépekben.

Azt hiszem, hogy a systemanyereségnek így a munkaérték rová-

sára való kiterjeszkedése és ezzel kapcsolatban az értéktöbbletnek a systemanyereség javára írása, de egyúttal a munkaérték terhére való kimutatása világosabban megmutatja a munka nélkül való jövedelem keletkezését, mint *Marx*-nak ismeretes hasonló képletei, ahol az állandó és változó tőke megkülönböztetése merőben felesleges és ahol *Marx* azt az egyoldalúságot követte el, hogy a termelésnek egyszerűen árú—pénz—árú körforgását ellentétbe hozta a tőkés pénz—árú—pénz gazdálkodásával.

A különbséget itt nem is annyira a munkás és a tőkés termelése, mint inkább a nagyüzem és a kisüzem termelése között akartam fel-tüntetni, ahol világos, hogy a nagyüzem értéknyerességét főleg a munka-systema javára kell írni.

A kartellnyereség már nemcsak a munkasystemával dolgozik, hanem erőszakos drágítással. A nagyüzem értéknyerességéhez a társadalom félig-meddig hozzászokott, ha azzal nem békült is ki. De a kartellnyereség k-ja az egész fogyasztóközönségnek megadóztatásával arra újabb terhet ró, olyan terhet, a melyet a systemanyereségen kívül már többé nem jellemez semmiféle termelési értéktöbblet, a mely terhet a fogyasztóközönség a liberális gazdálkodás megszokott keretein is túl kénytelen viselni.

Minden drágítás a fogyasztóknak egy bizonyos csoportját zárja ki a további fogyasztásból. A drágításnak ez a legantisocialisabb hatása. Mert sohasem lehet olyan általános jövedelememelkedés a nagy tömegekben, a mely lehetővé tenné mindenkinek, hogy bizonyos szükségleti cikket beszerezzen. Minden szükségleti cikket a fogyasztóknak csak egy bizonyos perczentje szerezhethet meg magának, az a perczent, a melynek anyagi módja felül van a cikk napi árának átlagos határán.

Ha a húströszt emeli a hús árát, akkor vagy a húsfogyasztást korlátozza, mert csak kisebb tömegek engedhetik meg maguknak a húsfogyasztást, vagy pedig egyenlő fogyasztásra kerülő quantum mellett a hús eddigi elosztását teszi még igazságtalanabbá és egyenlőtlenebbé.

Minden kartellnyereség ártöbbletet okoz, anélkül, hogy értéktöbbletet termelne.

A szabadgazdálkodás jövője.

A kartellek és trösztök eddigi fejlődése azt mutatja, hogy még nincsenek kimerítve a lehetőségek az individualis gazdálkodás emelkedése számára. Az U. S. A. ipari termelésénél láttuk, hogy a munka-systema állja a nyersanyagemelkedést. A nagyüzemek statisztikája pedig arra tanít bennünket, hogy mindig kevesebb kézbe kerül a vezetés, a nyereség és mindig több lesz a nem önálló ipari munkás.

A *Böhm-Bawerk*-féle határhaszon-elméletet az ipari fejlődésnek erre a tapasztalt dinamikájára hiába alkalmazzuk, mert azt a megállást, amit az értéknövekedésnél a készlet növekedése ellenében a haszon növekedésének határa, a határnövedék által nyújtott haszon nyújt, compenzálja a másik oldalon a munkasystema nyeresége.

Böhm-Bawerk elméleti meghatározásából tehát nem lehet következtetni az ipari termelés jövőjének alakulására a tőkefelhalmozódást illetőleg.

A rendelkezésre álló statistikai adatok, különösen az U. S. A. ipari üzemstatistikája azt mutatják, hogy a munkasystema még állja az ipar további capitalisatióját és ha az individualis gazdálkodási rendnek semmi társadalmi akadály nem volna, akkor az tovább folytatódna addig, míg a kartellek és a trösztök teljesen monopolizálnák a helyzetet.

Vandervelde híres könyve a collectivismusról szintén nem tartalmaz elég számszerű adatot arra, hogy a fejlődés jövő irányát meg lehetne mérni. Jóslásai nem állják mindenütt a logika próbáját, mert a következtetéseiben hol az autonom systemáknak, hol az állami gazdálkodásnak a hívévé lesz.

Az ipari fejlődés vonalának meghatározása azonban még nagyjából tekintve is csak könnyebb, mint az agrárius fejlődésé. Ott, mint láttuk, a kisüzem jelentkezik a jövő gazdálkodási formájának, de csak bizonyos vonatkozásokban.

A föld története azt mutatja, hogy a földművelés még sokkal jobban megkivánja az individualis tulajdont, mint az ipari termelés. Ma a modern mezőgazdasági üzem a magántulajdonon alapszik. Csak az a kérdés: vajjon a kisüzemre bomlás vagy a nagyüzemmé alakulás lesz-e a jövő fejlődési formája? A tudomány erre a kérdésre ma még nem tud határozott feleletet adni. Mindegyik üzemforma virágzik a maga módján, nagyüzem az ujonnan művelésbe hozott területeken, a kisüzem pedig a sűrű népességű részeken.

Összefoglalva az individualis gazdálkodás későbbi szabad fejlődéséről mondottakat: a kötetlen, liberalis gazdálkodási módnak a jövő fejlődési lehetőségei még nincsenek kimerítve sem az iparban, sem az östermelésben. Az iparra nézve csaknem egészen áll a tőkehalmozás felé való fejlődés abban a formájában, hogy nemcsak a nagyüzemek szivják föl a kisüzemeket, hanem a trösztök is a nagyüzemeket.

Még egy sajtószerű tőkefejlődést kell itt megállapítani: ma a termelés és a kereskedelem külön functiói összeolvadni látszanak. A nagybankok kezében futnak össze a földértékesítés és az ipari termelés számai, csak úgy, mint a nagykereskedelemé. Ez a tőkespecializálódás

teszi azután lehetővé, hogy mind az ipar, mind a kereskedelem capitalisticus fejlődése egy mederben mehessen végbe.

A bankok állanak a jövő capitalisatiójának homlokterében. Igazgatóságaikban az ipari kapacitásokat csak úgy megtaláljuk, mint az agrarius nagyságokat. Az ipari nagyüzemek a kikötött nyereségrészese-
dés folytán éppen úgy a bankok számára dolgoznak, mint a nagy föld-
üzemek. A capitalisationnak ez egy új korszaka, a melyben azonban
talán még mindig nincsenek lezárva a szabadjára hagyott individualis
gazdálkodás lehetőségei és a tőkeconcentratio formái.

Hogy milyen irányban megy a végső alakulás, azt nem lehet igaz tudományosság lelkiismeretével megjósolni.

A mi a szabadnak föltételezett tőkeconcentratiót illeti: akár számításokba is lehetne bocsátkozni. De az állami beavatkozások és az autonom szervezkedések ellenkező hatásával is le kell számolnia annak, a ki tudományosan következtetni akar.

Az állami termelés lehetőségei.

Állami termelés alatt — elleniétben az autonom termelési szervezkedésekkel — a következőkben a termelésnek a legfőbb hatalom kezében való összpontosítását fogjuk nevezni, bármekkora terjedelmű legyen ez a gazdálkodó közület. Az állami termelést tehát elsősorban a túlcentralizáltság jellemzi.

Platon idealis állama óta folyton kísért a közös gazdálkodás gondolata. *Morus Tamás* utópiája és *Fénélon* Telemaque-ja regényei, *Louis Blanc* 1848-iki műhelyei és az utána következő socialisták írásai már gyakorlottabb megfogásai az állami gazdálkodás témájának.

Owen Robert szövetkezetei még autonom jellegűek lettek volna, de utána *Saint Simon* új kereszténysége, *Fourieur* falansterei, *Proudhon* communismusa már az állam vállára helyezik a társadalom fenntartásának a terheit.

Majd a régi socialisták elérhetetlennek látszó túlzásai után a tudomány is megalkuvó, elérhető megoldásokat kezd keresni: *Rodbertus* katedrasocialismusa és *Dühring* socialitarius rendszere mintegy átmenetet képeznek a revisionismushoz. *Marx* és iskolája tulajdonképpen csak a kritikában volt objectiven tudományos, de a jövő társadalom képével adós maradt.

A methodikusok között *Henry George* a földbirtok államosításával, *Renard* az ő munkaóra elméletével, *Millerand* átmeneti terveivel az államsocialismus legnagyobb szószólói. Rajtuk kívül a legkomolyabb

terveket már csak az autonomisták kovácsolják, a kik belátják, hogy az állam, a mely tulajdonképpen közjogi hatalmát a magánérdek szálaival uralomra jutott kisebbségnek a kezében tartja, nem fog semmiféle módon áttérni a magántulajdon feladásával az állami gazdálkodás rendszerére.

Azért az autonomisták között *Jaurés* és *Oppenheimer* elmélete az állami gazdálkodást tulajdonképpen alulról szervezett érdekcsoportokkal akarják elérni, a mely kis csoportok később összeolvadva, a nagy-gazdálkodást megelőznék.

Nálunk *Hertzka* szabadföldelmélete és *Révai* munkája a társadalmi jólét feltételeiről inkább az államsocialismus szószólói.

A legracticusabb és legjobban körvonalazott megoldás az összes socialista elméletek között *Menger*-é, a melylyel a legtöbbet is fogunk foglalkozni.

Az állami gazdálkodás üzemformái közé kell számítani azokat a közös gazdálkodásokat is, a melyek merőben altruisticus alapon indulnak: a községi üzemeknek nagy részét.

Az egészen állami üzemeket kell, hogy magas socialpolitikai szempontok irányítsák, úgy, hogy az állam nagy költségvetésében egyik vagy másik üzem jövedelmezősége mellékes legyen. Így a vasúté, postáé, táviróé. Mégis ezek a legtöbb államnak igen nagy hasznot hajtanak. Olyan hasznot, a mely éppen felhasználása szempontjából nem mondható az állami gazdálkodás jövőjének.

A községi fogyasztási és beszerzési, élelmezési üzemek, ha altruisticus alapon dolgoznak, versenyt támasztanak a magánvállalkozásnak és mivel facultativak, maguk is versenynyel küzdenek.

Egészben véve a közlekedési eszközöket kivéve, a melyek ma már a legtöbb államban collectivek, a közüzemek térhódítása még kérdéses gazdasági eredményekkel jár. A községi üzemformák annyira újak és változatosak, hogy egységes következtetést fejlődésükből nem vonhatunk. Az a rendkívüli gyorsaság azonban, a melylyel egy évtized alatt elterjedtek, mindenesetre komoly versenytársait sejteti bennük a legracticusabb magánvállalkozásnak is.

Jellemző, hogy a községi beszerzési üzemek tulajdonképpen nem termelő-, hanem fogyasztószövetkezetek és mint ilyenek, a kiskereskedelemnek csinálnak versenyt. A hol a községi üzemek a termelésbe avatkoztak, ott még nem tudták az árakat diktálni.

Socialis jelentőségük természetesen a közlélelmezés terén különösen beláthatatlan, mert a mai komikusan kevésbé ellenőrzött közlélelmezésnél ezek az üzemek még mindig aránylag megbízható, tiszta árút szolgáltatnak.

Az állami és községi üzemek bureaucraticus hibáik mellett is egy

csapásra megoldhatnák a javak elosztásának kérdését. Természetesen a közös termelés egészen más dolog. Az erre vonatkozó egy-két apró kísérlettől eltekintve, azt mondhatjuk, hogy az állami és egyéb altruistikus alapon álló termelés még a mesék országába tartozik.

Az államnak mindenekelőtt a termelési eszközök birtokába kellene jutni. De a legmodernebb állam, a melyik aránylag a legnagyobb budget-vel dolgozik, a német, a *Helferich* adatai szerint csak egyötödét használja fel az összes közczélokra a német nemzet jövedelmének. Nagyon messze vagyunk még attól a fejlődéstől, hogy az állam pusztán az eddigi módok szerint a termelés eszközeit háalmába vehesse.

Sőt a közlekedési eszközök communizálásán kívül alig van jelentős más vagyonsocializálódás, a mit az állam indított volna meg. Ahhoz, hogy az állam egyik napról a másikra elhatározza a termelési eszközök birtokába vételét, olyan erőszakos jogváltoztatás kell, a mi minden eddigi forradalomnál nagyobb volna.

Arra sincsen kilátás, a mit *Menger* tervez, hogy a collectivizálás átmenettel, de az állam garantiája mellett mehessen végbe.

Mert ahogyan *Menger* ezt a kisajátítást kezdeni akarja, a nagybirtokok kisajátításával, az igazán nagy jóhiszeműség. Nem lehet föltételezni az államtól, amelynek kormányzata a legradikálisabb államokban is csak a plutocrácián fölépülő érdekkörökre támaszkodik és azoktól függ, hogy ilyen lépést kényszerűség nélkül megtegyen. Azok a socialis jellegű szabályozások, amiket az állam tesz abból a célból, hogy a fák az égis ne nőjjenek, a nagybirtok esetleges progressiv adója, a holtkéz kisajátítása, művelési feltételek szabása — mind csak palliativ eszközök a dolgok rendjébe való belenyulástól még nagyon messze vannak.

Ma még a legradikálisabb kormányú államoktól sem lehet jóhiszemű naivság nélkül föltételezni, hogy az állami termelést akár átmenettel, akár a nélkül komolyan megvalósítani igyekeznének.

Az autonom gazdasági szervezkedések

fejlődése sem biztat olyan jelenségekkel, amelyek a társadalmi problema megoldásához közelebb vinnének.

Autonom szervezkedésnek mindenekelőtt azokat nevezzük, amelyek nem állanak altruisticus alapon, mint a jogi személyeké, hanem a nyereséget tagjaik között osztják szét. Ilyen autonom szervezkedés minden szövetkezet, vagy minden olyan községi üzem, amelyik tagjainak nyereséget is biztosít.

De ilyenek tekintjük azokat a szervezkedéseket is, amelyek kevésbé látható gazdasági alapon, de egyazon érdekkörben igyekeznek a termelés módját megváltoztatni, vagy pedig abból előnyöket húzni.

A szervezkedéseknek utolsó évtizedei nemcsak a szövetkezeteket teremtették meg, hanem látszólag ideális alapon álló egyéb érdekszövetkezeteket is. A termelők és fogyasztók tudományos vagy társadalmi mezbe öltözött egyesületei mind a termelésnek, vagy a fogyasztásnak egységes, az ő érdekkörükhöz legalkalmasabb formájú szervezését sürgetik.

Igy jönnek létre a termelők érdekkörei a fogyasztók ellen, a mercantilistáké az agráriusok ellen, a munkásoké és a tisztviselőké munkaadók ellen. A társadalmi szervezkedéseknek ezek a módjai gyakran nagy anyagi hatalmat képviselnek s mind arra czéloznak, hogy a szervezetlen termelésben és fogyasztásban valami magasabb rendszert hozzanak létre. Minden ilyen szervezettsége a társadalomnak közelebb vihet a collectiv élethez.

Láttuk a szövetkezetektől, hogy azok fejlődőben vannak, de fejlődésük ma még — különösen a termelőszövetkezeteké — annyira kicsiny, hogy mint a termelés tényezői számba sem jöhetnek.

A szövetkezetek túlnyomó része itt is csak a közvetítő kereskedelmet igyekszik kiküszöbölni a javak elosztásának szervezettebb formáival. A termelőszövetkezetekről láttuk, hogy még fejlődésük arányai sem biztatnak semmi jövővel; hogy miért, azt az agrártermelés természete megadja: a munkagépek és a munkaidő beosztása a termelők között annyi ellentétet hoz létre, hogy autonom termelési szövetkezetek nagyobb számmal nem alakulhatnak.

A társadalmi természetű és nem gazdasági alapon álló szövetkezetek pedig csak politikai, vagy anyagi hatalmat képviselnek, de nem egyúttal a termelés pozitív szabályozását.

A nagyon kevés számú termelőszövetkezet értéktermelése a munkás tagok között, a résztvevők között oszlik meg. Ha a termelőszövetkezetnél munka nem járul az üzemi célokhoz, csak tőke, akkor az a szövetkezet tulajdonképpen elveszti eredeti célját. Azért az üzletrészek, vagy a szövetkezeti termelőegységek számát egyes egyénekre nézve korlátozni kell a szövetkezetnek, hogy socialis jellegét megvalósíthassa.

A munkaeredmény lényege abban áll, hogy a termelőszövetkezet az értéknyereséget a munka arányában osztja föl tagjai között. Azt a differentiát, a mit más systemanyereségnél kivonunk a munkaértékből, itt ahhoz hozzá kell adni s így a termelőszövetkezet értéktermelése a következően alakul a föntebb ismertetett képlet szerint:

$$t + (m + d)$$

Kétségkívül ez volna az ideális szétoztása a munka eredményének. Azonban a gyakorlati élel ezeket a társulásokat autonom keretben még nem tudta megvalósítani oly mértékben, hogy azok a termelés lényeges részei lehetnének.

A szövetkezések főformái

mind megegyeznek abban, hogy szabad társulások teljes autonómiával és így az állam beavatkozására nincsen szükségük. Tulajdonképpen ezzel a gondolattal akarja az újabb socialismus az állami hatalom conservativ és magántulajdont védő rendjét kikezdeni, ezzel az anyagi erővel akarja az államörizte capitalismust szétrobbantani.

Így a szövetkezés nem volna egyéb, mint ügyes kereskedelmi ötlet a socialismus collectiv termelésének megvalósítására.

Jaurés autonom collectivismusa a *Marx* értékelméletét fönntartva, állami garancia mellett, de az osztályállam ellen akarja a szövetkezeti kérdést megoldani. A tulajdonnak corporativ formáját fogadja el. Egyáltalán a tulajdon formáinak megválasztásán törik meg a legtöbb socialista elméletnek a gyakorlati életben való kivihetősége.

Menger a mai érték- és árrendszerből kiindulva, a használati javaknak és termelési eszközöknek a communitáson belül való collectivizálását akarja keresztülvinni. Az első lépés erre nézve a nagybirtokok kisajátítása volna.

Oppenheimer még egyszerűbb megoldási módot ajánl, miután belátja, hogy *Menger* kedvéért nem fogják a nagybirtokosokból álló parlamentek a socialismust a nagybirtok kisajátításán kezdeni. Az ő *Siedlungsgenossenschaftjai*, amelyekről azt állítja, hogy a társadalmi kérdésnek Kolumbustojás módjára egyszerű megoldását rejtik méhükben, majd össze fogják vásárolni a nagybirtokot, amely úgyis alkonyodóban van a *David* jóslatai szerint. A pénzt hol veszik rá? . . . Van a német takaréktárakban elég betét, hiszen az mind a proletármunkásnak a megtakarított tőkéje, a takaréktárak betétjei a kistőkék apró filléreiből gyűltek össze . . . Csak az a kár, hogy a munkásságnak nincsen ennyi heverő tőkéje, mert hiszen akkor nem is kívánna rajta földet vásárolni. Az a kár, hogy ezt az egész nagy actiót nem lehet megcsinálni, mert a nagybirtokosok sem állami kisajátítással, sem pedig pénzért nem hajlandók a nekik még mindig annyira járadékos nagybirtoktól megválni.

És *Oppenheimer* települöszövetkezetei éppen úgy nem akarnak megszületni, ahogy nem sikerül *Menger*-nek keresztülvinni kedvenc kiindulópontját: a nagybirtokok állami kisajátítását.

Látnivaló, hogy az első kiindulást nem olyan könnyű megtalálni.

A socialis kérdés megoldásához való utak nem olyan egyszerűek. Az az út complicált és szövevényes.

Az individualis gazdálkodás capitalisticus alapjai még nem termették ki magukat, ott a capitalisatio még soká folyhat. Az államok csak a nekik hasznos közlekedési eszközöket collectivizálják és ők maguk egyébként a magántulajdon legconservatívabb őrei. A szövetkezetek volnának a legalkalmasabb szabad módok a termelés collectivizálására, de azok még gyermekkorukat élik.

Most a világháborúban ugyan az államok a termelésnek olyan collectiv láncolatát és a termékeknek olyan socialis elosztását valósították meg, amit álmodni sem lehetett volna akár egy évtized előtt; azonban ez csak a kisajátítás formájában, ideiglenes jelleggel történt s akkor is az államnak igen bőven kellett kárpótolni mindenkit a tulajdonáért. A kényszerűség sem hozott tehát igazán socialistikus vagy collectiv termelést ígérő berendezéseket napvilágra.

A keresztény socialismus

sem tartalmazza a társadalmi kérdés végleges formai megoldását, csak annak az elveit hangsúlyozza.

A keresztény socialismus a korlátlan magántulajdonon fölépülő conservativ ideológia, amely a társadalmi jótékonyt tüzte ki legbiztosabb szerül a bajok orvoslására. Ebben még a tudományos rendszerek is a főszempontokat jelölik meg. *Poey* (Manuel de sociologie catholique, Paris, 1914.) a sociális kérdés lényegéül a depopulatio, alcoholismus és gyermekcriminalitás elleni küzdelmet jelöli meg. Ugyanígy szellemben ír *Cathrein* az ő híres Erkölcshölcsületében.

Formai megoldást tehát a keresztény socialismustól sem várhatunk, csak úgy, ahogy a socialdemokrata rendszerek kénytelenek adósok maradni a megoldás legközelebbi útjaival.

Giesswein a communisticus alapon fölépült társadalmat a kereszténység lényegével ugyan összeférhetőnek tartja, de azt gyakorlatilag kivihetetlennek nyilvánítja.

Tényleg a keresztény socialismus programja sokkal kevesebbet foglal magában a kereszténység programjánál. A kereszténység a társadalom statikai ideálját tüzi ki s mint ilyen a lehető legsocialisticusabb világnézet. A keresztény socialismus pedig csak dynamikai megoldásokat tartalmaz, azok közül is a legkevésbé jelentőseket.

Végigtekintve így az állam, a szabad fejlődés és a szövetkezetek

socialismusának megvalósulási nehézségein, keressük az okokat, amelyek a háromféle irány lassú együttműködése, együttssurlódása után valószínűen látható irányban fogják a társadalmi kérdést valamilyen megoldás felé előmozdítani.

A munka lélektana

kinálkozik egyik ilyen szemléleti iránynak. Ennek a jellege és módosulása fogja meghatározni, hogy a jövőben az individualis gazdálkodás egész a csődig fokozódik-e, amikor egy amerikai trustkirály lesz az ura a világ összes javainak, vagy talán az állami socialismus, avagy a szövetkezeti socialismus fog-e megvalósulni.

A világtörténelem arra tanít bennünket, hogy folytonosan csökken a munka szolgasága. Az ókor rabszolgaságánál jobb a középkor hűbéri köteléke; ennél jobb az újkor bér munkás szabadsága. Még azok is gondoltak erre, akik meglehetősen pontosan meg akarták rajzolni a jövő munkájának minden vonatkozását; *Vandervelde* említi egy helyen, hogy a collectiv munkaállamban mindenki kötelező részt fog venni a durva és alacsonyrendű munkában s hogy ezt akkor az emberek elviselhetőbbnek és természetesebbnek fogják találni.

Másik elismert jelensége a munkának az, hogy a munka nélkül szereshető jövedelmek aránytalansága a munka jövedelméhez viszonyítva csökkenőben van. A pénz, mint heverő tőke, egyre kisebb jövedelmet jelent. A vagyonok kamataiból munka nélkül sokkal kevésbé lehet jól élni, mint akár az egyszerű munkából.

A legmunkátlanabb jövedelmek: a közvetítő kereskedelem jövedelmei megcsökkennek az által az út által, hogy a középkereskedelem kiküszöbölődik s a nagyconceptiójú nagykereskedelem is a termelőkhöz közelebb szivódik. A termelők a kiskereskedelem számára a maguk útjain juttatják el a portékát; a munkás kiskereskedelem már aránylag kevésbé drágítja az árút. Ebben a tekintetben a fogyasztószövetkezetek tanulságos példát szolgáltathatnak.

A nagyipar munkanélküli jövedelmét, mint látjuk az U. S. A. ipari fejlődésénél, alig tudja az előbbi perczentjében megtartani a munkasystema segítségével is. A jövedelmet, amely az értéktöbbletből előáll, kénytelen a szintén nagy munkával küzdő nyersanyag vásárlására és a munkások bérének emelésére fordítani.

A nagybirtokról láttuk, hogy intenzívebb népességű vidékeken már nem az az előnyös gazdálkodási forma s hogy sok kézen keresztül a földjáradékot már nem lehet adni, úgy, hogy még albérlőkre is jusson belőle.

A munkabéreiket összehasonlítva az elsőrendű élelmi cikkek áraival, azt látjuk, hogy index-számaik keresztezik egymást: három évtizeddel előbb még a munkabér index száma volt az alacsonyabb, a legújabb időben pedig az élelmiczikké. A munkabérek tehát jobban emelkedtek valamivel, mint az elsőrendő szükségletek árai.

Az individualis gazdálkodás az accordmunka megvalósítására törekszik. A munkásszindikátusok pedig a bérmunka mellett küzdenek. A *Taylor*-rendszer tudományos mérései igyekeznek a kettőnek ellentétét kiegyenlíteni.

Ma még a munka egyhangúsága az, ami az ipari munkásnak idegzetét leőrli. Azt hiszem, hogy a közeljövőben be lehet majd látni, hogy amennyit nyer az ipari termelés az egyhangú és egyforma munka systemájában, annyit veszít a munkás fáradt idegzete folytán a gyorsaságban. Mert a *Taylor*-rendszerű számításoknak a calculatiókban közepesen fáradt munkást kell fölvenni. Gyorsabb és változatosabb munkamozdulatokon fog fölépülni a jövő ipari munkájának systemája és a jövő javított *Taylor*-rendszere.

Az államsocialismus megvalósulása a munkának általános kényszerét hozná be, ahol a különböző munkanemek egyenlő részt kellene vennie. Mondani sem szükséges, hogy ez milyen lehetetlenség. Viszont ha a munkanemek osztályozása következne be, akkor azonnal kialakulna a munka-aristocratia, a plutocratianak új formában való megújulása.

De bármilyen államilag szabályozott és államban végbemenő közös termelést képzelünk is el, az emberek ott a munkát a legkönnyebb oldaláról vennék egészen addig a határig, amely határ a végzett munka arányában jutalmazná őket. Ha pedig ez következik be, akkor ismét csak előáll a munkaeredmények capitalismusa és a keresetfölösleg capitalisticus fölhalmozódása.

Az állam mint munkaadó

még korántsem volna mostanság alkalmas ezekre a föladatakra. Bureaucraticus szervezetével az állam ma egyfelől a legridegebb capitalista a saját munkásaival, a hivatalnokaival szemben, másfelől a legerélytelenebb üzletfőnök, akinek ezer és ezer hivatalnoka rossz munkasystemával, vagy semmittevéssel tölti el az időt.

Az az állam (és valamennyi ilyen), a melyik a saját adminisztrációját olyan rosszul látja el, még messze van attól, hogy igazságos munkafelosztás alapján vegye kezébe a termelésnek ügyét. Bureaucratiája erre képtelenné teszi.

A nyugati államok valahogyan biztosítják még tisztviselőik megélhetését és függetlenné teszik azokat a corumpálni kész társadalomtól, de a keletiek, Oroszország és Törökország csaknem lopásra utalják a szellemi munkásaikat.

Ha tisztán a gépszerű administratiót nem tudják ellátni az államok jól, akkor mit lehetne most várni valamilyen termelési szervezkedésben? Ahol az emberek lelki alkalmazkodása még nem érte el azt a határt, hogy a köz számára lelkiismeretesen dolgozzanak, ahol az állam munkása munkátlansággal kénytelen magának elégtételt venni a létminimumnál lejjebb álló fizetés miatt, ott az állam nem való még nagy feladatokra, ott az emberek még nem értek meg arra, hogy egész munkaerejüket magasabb föladatakra szenteljék.

Az állam mint socialpoliticus

még kevésbé biztat egyelőre positiv reménységgel. A mi socialpolitikát ma az állam üz, az csak tapogatózás, vagy a társadalmi osztályoknak egymással való békítése abban a reményben, hogy az állam élére jutott vezetőket positiójukban élni hagyják.

Egyszer háziipari tanfolyamok, aztán a gyáriparnak nyújtott milliós praemiumok; egyszer vetőmagkölcson a kisgazdáknak, aztán milliókba menő luxusróltenyésztés; egyszer a létminimum adómentesítése, aztán a nagy szállítási díjkedvezmények: ezek a sarkkövek jellemzik az államok kezdetleges, békítő socialpolitikáját. Nem ismerik a fejlődés útjait, nem egyengetik a fejlődés rázkódásait, csak akkor, amikor már igazán nagy bajokon kell segíteni.

Az állam rossz gazda.

Óriási budgetjével, amely Európaszerte fölülmulja már a nemzeti jövedelmek tízedrészét. nem tudja fönn tartani a nagy gazdasági versenyben legértékesebb társadalmi osztályát, a szellemi középosztályt.

Az állam rossz kereskedő.

Övé a legtöbb helyen a forgalom minden eszköze s nem tudja lehetővé tenni a javak olcsó és gyors cseréjét, úgy hogy ne a munkánélküli közvetítő kereskedelemnek jusson ebben a cserében a legnagyobb haszon.

Mindezek a hibák azonban a multban fokozottabban megvoltak s a jelenben egyre jobban tünedeznek. Csak még a mára mondhatjuk ki egész határozottsággal, hogy az állam nem volna képes egyszerre átvenni a társadalom föntartásának ráváró szerepét. A holnapot nem látja senki. A holnapnak nagy javulást kell hozni.

Az emberek lelki alkalmazkodottsága a közéletet illetően annyira megnövekedett az utolsó évtizedekben s különösen a világháborúban, mint még soha.

Az állam a socialisticus gazdasági elosztásnak olyan magaslatára jutott, mint eddig még soha. Hogy ez a magaslat még ma nem a fejlődés csúcspontja, az természetes. Hiszen az az állam, amely a háborúban fiai életét ingyen elfogadja és a rokkantakat óriási erőfeszítés után is csak félig tudja a koldulástól megmenteni, de viszont a termelőknek kétszeres árat fizet a terményeiért és nem meri, nem tudja legalább ideiglenesen monopoliumszerűen birtokába venni az ipari és mezőgazdasági termés gyümölcseit: az az állam még nem emelkedett a socialis teljesítések magaslatára, még mint individualis berendezkedésű állam sem.

De a beavatkozás körének egyre nagyobb bővülése, a beavatkozás és alávetettség egyre nagyobb elismerése az emberek részéről minden jóval kecsegtet.

Hogy tényleg lelki alkalmazkodás eredménye a socialisabb gondolkodás térfoglalása, azt a socialis intézmények egyre növekvő száma, a progressiv adó és a választójogoknak most már gyakrabbi és forradalom nélkül való kiterjesztése s más példák bizonyítják.

Az államok földpolitikája a parcellázások terén mindenütt jelentős lendületet vesz. A parcellázott föld, még akkor is, ha az korlátlan magántulajdon és nem örökbérlet formájában adódik is, nem tulajdon, hanem csak az állam javának hasznélvezete, a parcellázás egyéb anyagi és etikai föltételei miatt. Itt és ebben a formában jelentkezik legelőször az állami tulajdonnak egy halványan gyöngye formája.

Az állam a forgalmi eszközöknek birtokában tulajdonképpen a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit is megvalósítja. Az állami vasutak, a posta, a táviró, a telefon, a városi közúti vasutak, a városi jég, a városi villanyos áram: tulajdonképpen monopolizált szövetkezetek, mert szabad társulást biztosítanak mindenki számára és mellette nem teljesen altruistikus alapon állnak.

Az állami és közgazdálkodás ebben a tekintetben tehát már az emberek lelki alkalmazkodottságán fölépülő kényszerrel biztosítja azokat az előnyöket, a miket csak a szabad társuláson alapuló szövetkezet tud biztosítani, de a melyeket éppen a szövetkezet az emberek egyébként nehézkes társulásánál fogva csak lassan és bizonytalanul tudna megvalósítani.

Minden bürocratiája mellett is tehát az állam pótolja a szabad társulásnak sok előnyét. Az állami vasutak ténye az ember magas lelki alkalmazkodottságának culturbizonyítéka. Az *Oppenheimer* települő szövetkezete tervének sikertelensége az individualis gondolkodás legerősebb

jele: bizonyos kényszer nélkül a lelki alkalmazottság sohasem állott volna be, mert az emberiség nagy tömegei még nem érettek akár a gazdasági alkalmazkodásnak olyan kis egyesített munkájára sem, mint a milyenek a szövetkezetek.

Az állam és a szövetkezetek, mint az egyéni gazdálkodás versenytársai.

A socialis fejlődésben az állam jobban fel tudja venni a versenyt az individualis gazdálkodás káros túlzásaival, mint a szövetkezet.

Oka ennek nagyon egyszerű. A szövetkezet a legminimalisabb anyagi eszközökkel induló szabad társulás. Az állam pedig már kötött és kényszerített együttműködése az őt alkotó sok embernek.

A közvélemény nyomása alatt egyetlen progressiv adóval vagy ellenőrzéssel jobban szabályozhatja az állam például egy trösztnek a gazdasági életét, mint a kis tőkével rendelkező szövetkezet az ő kezdetleges versenyével.

A szövetkezet autonom jellege miatt is nélkülözi az egységes vezetést. Az állam minden bureaucratismusa mellett is ebben a tekintetben is előnyben van a szövetkezet fölötti.

A termelőszövetkezetek közül a mezőgazdaságiak a gépek és a munkaidő kérdésében nem tudnak dülőre jutni. Az ipariak olyan kis számban vannak, hogy még el sem kezdhették a versenyt a nagy vállalatokkal. Különben is az ipari szövetkezet kisipar-typusa miatt sem versenyképes az individualis nagyüzemmel.

A fogyasztószövetkezetek birják ugyan a versenyt a nagykereskedelemmel egy bizonyos mértékig, de már például a trösztök árszabályozó hatásával szemben egészen tehetetlenek.

A trösztökkel egyedül az állam versenyezhet. *Méray* kimutatta ugyan egy eddig tudományos oldalról kellően nem méltányolt utópisztikus regényében, az Amerika Czézárjában, hogy ez a küzdelem mennyire nehéz, de azért mégis lehetséges. Sőt folyik a küzdelem az U. S. A.-ban is, hogy változó eredménnyel, az természetes.

A történelmi fejlődésen végigtekintve, az állam beavatkozó hatásának nagyobb sikert jósolhatunk, mint a szövetkezetek gazdálkodásának. Az individualis gazdálkodás csődje után nem a szövetkezetek, hanem a mindig hatalmasabb és mindig jobban alkalmazkodott emberekből álló állam fogja a kezébe venni a collectiv gazdálkodás gyepelőjét.

Hozzá el kell még gondolnunk, hogy a szövetkezet a tulajdonnak corporativ és nem collectiv módját testesíti meg. Az állam az, a mely a tulajdonnak a korlátait legjobban megszorította. És az állam az, a mely ezeket a korlátokat a kezében tartja.

A magántulajdon kérdése

teszi legjobban próbára a socialista és individualista írók kritikus gondolkodását.

A tulajdon abban a merev római jogi dogmaticus értelmezésben, a melyben a dolgok fölötti és kizárólagos uralmat jelent, sohasem létezett.

A szláv közös tulajdonok, az orosz mir, a szerb házközösségek, a középkori jobbágyság és az újkori jobbágyi viszony a tulajdonnak mind más és más formái: több vagy kevesebb megkötöttséggel. A mint a modern fejlődés bizonyos helyen és más és más birtoktypusnak kedvez s a kis és nagygazdaságokat produkálja, éppen úgy a fejlődés a tulajdonnak is különböző alakjait hozta létre.

Az ipari termelésnél is számtalan megkötöttségi formája van a tulajdonnak. Az államkölcsonözte gépekkel üzött középipar és kisipar, a kereskedelmi zálogjog és a szövetkezeti termelés, a nyereségrészesedéssel kombinált munkabér: mind megannyi megkötői a termelés kizárólagos tulajdonjogának.

A vasutak és más forgalmi eszközök collectiv tulajdont képeznek csaknem egész Európában, de Angliában és az U. S. A.-ban individualis tulajdonok.

De változik a collectivitás köre is, a melyben a collectiv tulajdon mozog: az állami használatú vasutak, a községi erdők és legelők, a családi háztartási dolgok mind különböző megvalósulásai a collectiv tulajdonnak. Sőt a collectivitás szorossága is különböző: a szövetkezetek corporativ tulajdonának eszmei hányadrésze a tagok részéről átruházható s mint ilyen, csak a közös tulajdon ismérveivel bír; de magának a szövetkezetnek működése és fennállása a vagyonnak egyébként collectivitását föltételezi, úgy hogy azt a kilépőknek bármily nagy csoportja sem bonthatja föl.

A tulajdon kérdése tehát sokkal complicáltabb, mint az első pillanatra hinni lehetne.

Korlátai a szabad rendelkezésnek az ipari termelésben az állami ellenőrzés, a szakértelemhez kötöttség, a kisajátítás, a requirálás, a progressiv adó, -- a földtermelésben a szolgalmak, a művelés, korlátok, a vadászat, a halászat, bányászat, vízjogi és egyéb művelési megszorítások, a termények ármaximálása: mindmegannyi dolog, a mikkal a fejlődő államszervezet az ember magántulajdonának kizárólagosságát a többi ember érdekében kikezdeite.

A magántulajdon a dolog fölött egyre kisebb rendelkezést jelent.

Sokszor nem is a formája fő, hanem az, hogy a tulajdonos a gyümölcsseit háborítatlanul élvezze. Például a járadékirtokok, az örökbérlet kedvezőbb föltételekkel többet érhet, mint a magára utalt tulajdon. A legtöbb collectiv intézmény olyan, hogy állami megalkotás nélkül az emberek maguknak hasonló előnyöket, mint a mi azoknak a használatával jár, sehogysem tudnának teremteni. Például a vasutakat részvénytársasági vagy szövetkezeti alapon megteremteni nagyon nehéz volna; Középeurópában a vasutépítő részvénytársaságok többnyire csak állami garantiával tudnak megalakulni.

A collectivitás fejlődése

az őstörténetből indul ki. A legelső collectiv intézmény a családi gazdálkodás: közös szerzések közös fogyasztása, közös lakás, közös tulajdona a családi használati tárgyakkal, egyuttal meghagyva külön tulajdonul a férfinak és a nőnek nemi jellegével kapcsolatos dolgok magántulajdonát.

De már korán kezdett kifejlődni a törzsnek és a községnek collectiv tulajdona a cooperatiók szaporodásával.

Ezek a kezdetleges törzsi és községi collectiv tulajdonok nem a gazdálkodásból kifolyólag, hanem a közös védelemből kifolyólag inkább politikai, mint gazdasági alkotások voltak; legtöbbjük a közös védelemre szolgált. De azért számtalan sociologiai író említ télire való közös elégséggyűjtést és más közös gazdálkodást.

A közös föld intézménye az egész világtörténelmen végigvonul. Van collectiv közös föld és van a szónak modern magánjogi értelmében vett közös tulajdon.

A collectivitás egyidőre érintetlenül hagyta e legkisebb gazdasági termelő egységet, a családot és csak évszázadok során kezd a családi termelési forma bomladoxni. A javak cseréjével és a foglalkozások differenciálódásával már családi termelésről csak a földművelő népnél lehet beszélni. A későbbi gazdálkodásban már a nemföldművelőknél nem a termelés, hanem a fogyasztás történik a család keretében, tehát nem termelés a collectiv, hanem a fogyasztásra szánt cikkek lesznek collectiv tulajdonná.

Közben az állam kezdi e közös célú intézmények megvalósítását. Első egyesülése az embereknek az önvédelmi célból történő egyesülés. A hadsereg a legrégebb collectiv intézmény a törzs és a család keretén kívül.

Utána a templomok és az iskolák, majd a többi collectiv célú intézmény fejlődése van soron. Az újkor teremti meg a vasutak collectivitását, majd rohamos egymásutánban jön a mai modern állam collectiv intézményeinek egész sorozata.

Közben a községek sem maradnak tétlenek s azokat a dolgokat, a melyeket nagyobb arányban kell megvalósítani, sietnek megcsinálni. Az utak, közúti vasutak után a vízvezeték a történelmi fontosságú, mert mindennél előbb hálózta be a városokat. Utána jött a telegráf és telefon, majd a villanyvilágítás hálózata.

Ez alatt a legújabb nagyvárosi collectiv intézmények is kifejlődtek: ma még házakhoz kötve a központi fűtés és a melegvízszolgáltatás, továbbá a bérházak közös mellékhelyiségei: a mosókonyhák és vasalók. A közös főzésre számtalan jobban, vagy rosszabbul sikerült kísérlet után mostanában kezd rájönni a házak vagy utcák, utcablokkok collectivitása a nagyvárosokban.

A közeljövő a collectiv intézményeknek még egész sorával adós.

A közeljövő collectivitása

többféle irányban fog kifejlődésre jutni.

A család keretéből először kiesett a termelés, aztán most a fogyasztás tekintélyes része kezd kiesni. Ha ez a collectivizálódás eleinte csak a nagyvárosokban megy is végbe, mégis általánosságra vezet, mert látuk egyrészt a városbatolulás óriási mértékét, másrészt a földművelésnek farmszerű fejlődését, a mi szintén collectiv közlekedést föltételez, azután meg a collectivitás előnye a városból a falu felé is terjed, s ma már a falusi gazdálkodás is számtalan tömegcikket fogyaszt, a mit nem ő termel, számtalan collectiv intézménynek a részese.

A fogyasztás terén a legközelebbi jövő a fogyasztásra szánt élelmi cikkek földolgozását fogja kivenni a család keretéből.

Az utolsó tiz-husz esztendő alatt a nagyvárosok közönsége a munkahelyéhez legközelebb eső kiskocsmába tért ebédelni és hideg ételeket kezd vacsorázni, a melyeket a szakácsművészet már a fogyasztásra való, tetszetős formában hoz a piacra. Az emberiség egy ötödének — Angliában egy harmadának — táplálkozási rendje, a mi évezredek óta megcsontosodott, egyszeriben átalakult 10–20 esztendő alatt. A női munka és a nagyvárosi élet kényszerűsége csak folytatni fogja az életnek ebben az irányban való átalakulását. Megoldására a formáknak egész sora kínálkozik, de bizonyos, hogy pár évtized múlva a főzés csaknem egészen el fog tűnni a családi gazdálkodásból és teljesen collectiv ügye

lesz az emberiség legnagyobb részének. Az az óriási időmegtakarítás, a mit ezzel az ember el fog érni, hatalmas energiákat szabadít föl.

Más fejlődési irány a gyermeknevelés collectivvá tétele. Az állam már most is számtalan módon beleavatkozik a gyermeknevelésbe. Az iskolakötelezettség először szakította meg azokat a kötelekeket, a melyek a gyermeket a családhoz fűzték. A kötelező gyermekgyógyítás és a fertőző betegségekben szenvedőknek kötelező elkülönítése a szülőkre nézve fájdalmas, de a drága gyermekéletre nézve okos intézkedése lett az új társadalomnak.

A collectiv csecsemőgondozás eddig elért eredményei még tovább is sarkalják az emberi haladást. A legveszélytelenebb iparágakat is qualificatiohoz köti ma az állam. Még a lovakat hajtó bérkocsisoktól is szakvizsgát kíván. És a gyermekgondozást, ezt a legnagyobb felelősséggel járó functiót, a mely a született gyermekek csaknem felének időelőtti elpusztulásával jár még ma is, az állam még nem kötötte semmiféle garantiához. Egy pár szegényes tanfolyam az egész, a mi a szülőket a gyermekgondozás complicált művészetében pár óra alatt bevezetné, az egész, a mit a társadalmi jótékonyság eddig megcsinált ebben a kérdésben. A kötelező anyavédelemtől és csecsemővédelemtől még messze vagyunk. És még messzebb vagyunk a gyermeknevelés ellenőrzésétől, vagy collectivabbá tételétől.

A gyermekélet, különösen az első hónapokban, állandó orvosi felügyeletet kíván. A mult idők megoldása egyszerű volt: a gyermekeknek több mint fele elpusztult. Ma is csak nagyon gazdagok rendelkeznek oly lakással és olyan eszközökkel, a melyek a tökéletes gyermekgondozást lehetővé tennék.

A jövő megoldás csakis az lehet, hogy a gyermeket állandó orvosi felügyelet alá helyezték az első hónapokban, vagy azokon is túl az anyával együtt csecsemőgondozó intézetekben ápolják. A társadalom legfontosabb kérdéséről van itt szó. A ki szűkkeblű gondolkozással a családi élet melegségét siratja, annak jusson eszébe, hogy a családi élet eddigi melegsége mellett a járatlan és jóhiszemű, de kényelemszerető, sokszor beteg szegény anyáknak csaknem fele gyermekük meghalt eddig, mielőtt az ötödik évet elérte volna.

A collectiv intézmények további fejlődése sorában a culturának még beláthatatlan és áttekinthetetlen új vonatkozásai lehetnek. A culturigények népszerűsítése, a közös fürdők, könyvtárak, étkezők és társalgók mind olyan functiókat teljesítenek majd a jövőben, a melyeket a család háztartása, vagy gazdálkodása nem tud nyújtani. A melyek azonban azt a lényegyet nem érintik, a mi a férfi és a nő monogam viszonyában eddig kifejlődött, sőt azt megszépíti és megnemesíti.

A collectivitás fejlődésének a mezeje időnként más és más lesz. Ma a collectiv intézmények egy része a nagyvárosi modern házban fejlődik. Később ezt valószínűleg nagyobb házcsoportok fogják átvenni, mert azok könnyebben tudják megcsinálni a közös étkezést, a közös gyermekfelügyeletet, közös nagyszabású fürdőket, könyvtárakat és irodákat.

A mezei gazdálkodás collectiv intézményeinek még soká a község lesz az alapja. A község és a farmgazdálkodási forma egyformán elláthat collectiv intézményeket.

Mindezek mellett a városok és az államok, sőt az államoknál is nagyobb, nemzetközi vonatkozású vállalatok, különösen a közlekedés terén (gondoljunk csak a nemzetközi vasúti hálókocsokra) — újabb és újabb ilyenforma intézményeket fognak teremteni.

A távoljövő collectivitása

már a földművelést és az ipart fogja sokszoros szálával egybefonni olyan intézkedéseknek, a melyek a jövő collectiv tulajdonát egyre jobban megközelítik.

Már *Stammler* is siet megjegyezni, hogy a collectiv tulajdon nem a szó jogbölcseleti értelmében vett ideál, hanem csak a fejlődés vonalának ide tendálását lehet megállapítani.

A collectivismus fejlődésének az útját a gazdasági használhatóság fogja jellemezni.

Az utat semmiféle practicus és elméleti tudomány oda pontosan megjósolni nem tudja. Egyet tudunk: hogy az ipari és földművelő termelés lesz a termelési eszközeivel a legkésőbbben collectiv. De viszont látjuk, hogy ezeknek az individualitását is minden esztendő jobban kikezdi, mint az előző.

A földtermelés kisbirtoktypusa tökéletesebb, mint az extensiven művelt nagybirtok és tényleg az intensiv cultura hordozója. De éppen az egyéni kisbirtok szorul rá legjobban a collectiv termelőeszközökre. A kisbirtokot a szövetkezés fogja collectivizálni ott, a hol lehet.

A nagybirtok és a nagyipar collectiv termelése fog legkésőbb elkövetkezni. Részint azért, mert a termelők tőke birtokában legtöbbször ellenállnak a liberalis gazdasági fejlődés mellett a bomlásnak, részint azért, mert az állam is a legkésőbbben fogja magát rászáni, hogy egységüket megbontsa, hiszen az államhatalom kormányzatát monarchiákban és köztársaságokban egyaránt ezek a nagytermelők fogják még hosszú ideig bofolyásolni.

De az ellenük való szervezkedés egyre nagyobb mértéket fog ölteni s maga az állam lesz kénytelen úgy, amint most is kezdi tenni, a szabad gazdálkodásuknak minél több határt vonni közérdekből.

Ma még nem látott gazdasági fejlemények is valószínűen csak siettetni fogják ezt a collectivizálást, hiszen a világháború tapasztalatai most a legconservatívabb kormányzatú államokban is a termelt értékek egyenlő szétosztását és bizonyos tekintetben a termelőeszközök kisajátítását kényszerítették ki.

A távoli jövő collectivitásának a pontos útjait azonban csak annyiban ismerjük, hogy az a családi élet, a nagyvárosi háztömb, a község, az állam collectiv intézményeinek egész sorában fog megvalósulni, legkésőbb maguknak a termelés eredeti eszközeinek s talán legeslegkésőbb a földnek collectivizálásával.

Összefoglalás: a fejlődés útjai és a társadalmi ideál.

A társadalom gazdasági fejlődése nem egységes vonalakban halad tovább.

Az individualis-capitalista gazdálkodás lehetőségei még nincsenek kimerítve.

Az ipari üzemek a nagyipar és a trösztök felé haladnak. A földművelés az új területeken extensiv nagybirtok formában, a sűrűn lakott területeken kisbirtokra bomlással halad tovább. De az utóbbi ténynt nem lehet egész határozottsággal megállapítani s nincsen kizárva a földtermelésnek teljes capitalisatiója sem.

Az individualis gazdasági rendet az állam beavatkozással a socialis-mus irányában szabályozza.

Az állam szabályozása azonban még tökéletlen. Maga az állam mindenütt a nagytermelők érdekképviselője s ez okból szabályozó hatása csakis az átmenetek egyengetésében merül ki.

Az állam a lelki alkalmazkodottság hiánya miatt sem collectivizálhatja egyelőre a magántulajdont. Az emberekben is hiányzanak azok a garantiák, a melyek fejlettebb collectiv élethez kellenének.

Az állam mellett az individualis gazdálkodási rend ellenében még a szövetkezetek és a munkássyndicatusok küzdenek.

A szövetkezetek közül a fogyasztószövetkezetek helyes beavatkozással irányítják a javak szétosztását. A termelő szövetkezetek az ipari termelés terén csaknem kilátástalanul veszik föl a küzdelmet a nagyiparral, az őstermelők fejlődése sem mutat olyan garantiát, a mitől a társadalmi gazdálkodás nagyfokú átváltozását várhatnók.

A munkássyndicatusok a munka értékelésében positiv eredményeket értek el. A munkások megélhetési standard-ja az elsőrendű élelmi cikkek áránál magasabbra emelkedett.

A gépek munkasystema javítása a nagyiparban egyelőre a termelő azonos nyeresége mellett állja a munkabéremelést. A munkasystema javítása tehát mind a két félre positiv gazdasági eredménnyel járhat.

A nagytermelés és a munkások érdekelletéi a további szervezkedésekkel valószínűen javulni fognak. De azért nincsen kizárva bizonyos ellentétek tulságos megnövekedésénél a forradalmi irányban való fejlődés sem.

Ezt azonban az állam beavatkozásokkal igyekszik megakadályozni. Az állami beavatkozások egyre nagyobb tért nyernek a termelés rovására és a munka javára. (A hol a dolog ellentétesen fejlődik, ott fenyeget a forradalom veszélye.)

Az államok a lélektani alkalmazottság növekedésével mindig több intézményt fognak collectivizálni.

A collectiv intézmények fejlődése sorában minden bizonynyal a termelőeszközöknek már ugyan megkezdett collectivizálása lesz az utolsó.

Valószínűbb, hogy a békés megegyezések folytonossága, mint forradalom fogja ezt megvalósítani, mert a syndicatusok és szövetkezetek munkája mellett az állami élet is mindinkább kénytelen tért engedni a munka jogának a tőke fölött.

Bár a collectiv államot ez idő szerint megvalósítani sem az állam, sem az emberek lelki fejletlensége miatt nem lehet, valószínű, hogy a közel jövő fejlődése erre irányul; ezt az intézmények collectiválásának egész sora és a magántulajdonnak mindig nagyobb korlátozottsága mutatja.

A collectiv társadalom a munkán fog fölépülni. Első küzdelmei a munka típusainak osztályozása körül lesznek és benne valószínűleg munka-aristokratia fog kifejlődni.

Ennyi az, a mit a jövő fejlődéséről tudományos kritikával elképzelhetünk.

A társadalmi ideál útja most már világos:

A termelőeszközöket az emberi munka és az állam alkalmazkodottságának foka szerint kell collectivizálni.

Ebben az esetben a társadalmi ellentétek a lehető legkisebbek lesznek.

Az individualis gazdálkodás ellen való küzdelemben a syndicatusok és a szövetkezetek képviselik a természetes kiválasztás hatását, az

állam munkája pedig a mesterséges kiválasztását. Mindkettőnek szerepe van.

Az individualis gazdálkodás a termelőeszközök birtokában mind-egyik ellen tud küzdeni. Ezt a küzdelmet azonban a socialis gondolkozásnak tagadhatatlanul kezdődő általános térfoglalása enyhíti.

Tehát sem a syndicatusok és azoknak különböző (orthodox marxista, revisionista, vagy action directe) taktikája, sem a szövetkezetek ereje, hanem mindez az állami beavatkozásokkal együtt fogja a társadalmi kérdést más irányba terelni.

A társadalmi ideál a szervezett osztályharcot és a békés megalkuvást egyaránt föltételezi.

A legközelebbi jövő társadalmi ideálja: a collectiválás felé öntudatosan haladó állami működés, a mely azonban ezt a haladást a mai társadalomnak legkisebb rázkódásával akarja megvalósítani.

Buday Dezső.

Orosz-Lengyelország közgazdasága.¹⁾

Lengyelország, a melynek sorsa a világháború eldőltevel, sőt esetleg már előbb is, rendeződni fog, az érdeklődés homlokterébe került. Nemcsak a napi politika, de a tudomány és szorosabban a közgazdasági tudomány is mind többet foglalkozik a lengyel problémával, a melynek bármely irányban és formában való megoldása igen nagy jelentőségű lesz egész Európa életére. Erre az érdeklődésre való tekintettel az alábbiakban röviden ismertetjük Lengyelország közgazdaságának legfontosabb adatait és fejlődésének irányvonalait.

A geographiai Lengyelország, a mely nem tévesztendő össze az orosz-birodalom politikai lengyel főkormányzóságával, úgy tisztán földrajzi, mint földtani és éghajlati szempontból átmenetet alkot az északnémet alföld és a szarmát síkság nyugati fele között. Kimondott, földrajzilag kidomborodó határai ennek a területnek csak délen vannak, a hol a Kárpátok gerincze választja el a magyar medenczétől. Nyugaton beleolvad az északnémet alföldbe, északkeleten a balti plateaubá, délkeleten pedig az ukrainai steppékbe. Ennek megfelelően a historiai Lengyelországnak állandó politikai határai sohasem voltak, nyugat és kelet felé területe folytonos eltolódásoknak volt alávetve. A társadalmi és politikai tényezőkön kívül ez a határnélküliség volt a Lengyelország végzete: mikor nála erősebb, erősen organizált és expensiv állami szervezetek közé került, nem tudott velünk szemben megállni, hanem felőrlődött.

Legnagyobb kiterjedése idején a lengyel királyság, a XVII. század második felében, magába foglalta a Dnyeperen túl Kis-Oroszország és Fehér-Oroszország legnagyobb részét Charkovig és a Volga forrásvidékeig. Északon hozzátartozott Livland nagy része és egész Kurland, nyugaton pedig Posen és a német lovagrend államának megdőlte után a nyugati porosz tartomány. Legnagyobb kiterjedésében a lengyel királyság megközelítette a nyolczszázezer négyszögkilométert. Ennek a nagy

¹⁾ E sorok még a lengyel királyság proklamálása előtt íródtak. Szerk.

birodalomnak a széttöredezése 1667-ben kezdődött meg, mikor a tatár uralom alól felszabadult és új erőre kapott moszkvai nagyfejedelemség elfoglalta a Dnyepertől keletre fekvő területeket, a későbbi kievi és szmolenszki kormányzóságot. A szüntelen pártoskodás és liberum veto által aláaknázott állam ettől fogva gyorsan haladt teljes feloszlása felé. A lengyel örökösödési háboruban és még inkább Nagy Frigyes háborúiban Lengyelország szabad átvonulási területe volt az orosz, porosz és osztrák hadseregeknek. 1772-ben már megtörtént a lengyel királyság első felosztása, a melyhez 1773-ban a lengyel országgyűlés is kénytelen-kelletlen beleegyezését adta.

Az első felosztás alkalmával Oroszország kapta a Berezinán és Dünán túl fekvő összes területeket, körülbelül 110.000 km², Ausztria Kelet-Galicziát és Lodomériát Krakkó nélkül, mintegy 70.000 km², Poroszország pedig az ermelandi püspökséget és a Netze kerületet, egyelőre Danzig és Thorn nélkül, mintegy 35.000 km² kiterjedésben.

Az ország többi része megtartotta névleges önállóságát. Mikor azonban az 1791. évi országgyűlés a liberum veto eltörlésével és a királyság örökletessé tételével kísérletet tett az állapotok consolidálására s Poniatowski herceg alatt az ország fegyverrel is megvédelmezni készült önállóságát, Oroszország kieroszakolta a második felosztást. E felosztásban csak Orosz- és Poroszország vettek részt. Az előbbi kapta ez alkalommal Litvániát, Volhíniát és Podoliát, mintegy 236.000 km² kiterjedésben, csaknem pontosan addig az észak-déli irányban húzódó vonalig, a melyet ma a központi hatalmak seregei tartanak megszállva, Poroszország pedig Danzigot, Thornt, Posent és a kalisi kormányzóságot körülbelül 55.000 km² kiterjedésben. Ezuttal az 1793. évi grodnoi országgyűlés volt az, a melytől a területátengedésekhez való hozzájárulást kicsikarták.

A második felosztást követte a nagy lengyel felkelés Kosciuszko vezetése alatt, a melyet az orosz és porosz seregek véresen levertek. Utána 1795-ben Lengyelországot harmadszor és véglegesen felosztották. Poroszország kapta ezuttal Varsó vidékét és Mazoviát a Nyemenig, Ausztria Krakkót és a mai Orosz-Lengyelországot a Pilicáig és Bugig, Oroszország pedig a királyság többi részeit. Az önálló lengyel királyság teljesen eltűnt az európai államok sorából. A felosztásokban részes három hatalom területe a három felosztás révén következőleg növekedett meg:

Oroszország	465.000 km ²	(8.500 □ mfd.)	6	millió lakossal
Ausztria	115.000	„ (2.100 „ „	4	„ „
Poroszország	145.000	„ (2.700 „ „	2 ^{1/2}	„ „

A mai, helyesebben a háború előtti állapot nem fedi a harmadik felosztást. A Napoleonnak 1806 –7. évi porosz-orosz háboruját követő párisi béke ugyanis varsói herczegség néven visszaadta a lengyel királyság egy részének formai méltóságát. Nagyjában és egészében a varsói herczegség ugyanazon területekre terjedt ki, mint a mai Orosz-Lengyelország, de hozzátartozott még Posen tartomány, valamint Krakkó város és kerülete. Európa új rendezése alkalmával a bécsi kongresszus az egész herczegséget Posen és Krakkó kivételével Oroszországnak ítélte oda. Poroszország és Ausztria az átengedett országrészekért Németországban nyertek kárpótlást. Az ez alkalommal nyert területeket az orosz kormány Orosz-Lengyelország néven külön közigazgatási egységgé tette. Formailag tehát a mai Orosz-Lengyelország eredete a bécsi congressusig nyulik vissza. A mi azelőtt Lengyelországhoz tartozott, azt az orosz kormány teljesen egyesítette Oroszországgal, némi különállása csak a varsói herczegségnek maradt 1863-ig. 1863-ban és a következő években, a szerencsétlen végű lengyel felkelés leveretése után, a lengyelek különállásuk utolsó nyomait is elvesztették és a régi varsói herczegséget is varsói főkormányzóság néven teljesen beleolvasztották az orosz birodalomba. Ettől fogva csak a szokás és nyelvhasználat tartotta meg az Orosz-Lengyelország elnevezést.

Mint hogy az orosz kormány ez évben a beolvasztást teljesen és tökéletesen végrehajtotta s a lengyel provinciákat közigazgatási, közgazdasági, adóztatási és statisztikai szempontból is egyenesen Pétervárnak rendelte alá, Orosz-Lengyelországot illetőleg számszerű adatokat megállapítani nem minden vonatkozásban lehet. Tökéletesen rendelkezésünkre állanak természetesen *a népszámlálási adatok*, a melyek az 1913. január 1-i hivatalos orosz becslésen alapulnak. Ezek szerint a lengyel kormányzóságok népessége a következő volt :

Kormányzóság	km ²	lakosság	1 km ² -re esett
Kalisz	11.374	1,295.400	104
Kielce	19.093	1,010.300	96
Lomza	10.442	805.700	65
Lublin	14.331	1,452.400	90
Petrikau	12.249	2,044.500	162
Plozk	9.446	770.500	74
Radom	12.352	1,155.900	88
Suwalki	12.551	706.800	53
Varsó	17.520	2,721.000	142
	113.819	11,960.500	105

E népsűrűséggel Lengyelország a sajátképeni Oroszország km²-kint 24-es átlagát a négyszeresnél erősebben mulja felül és a 123-as német átlagot erősen megközelíti. Tekintbe kell azonban venni, hogy a népsűrűség Orosz-Lengyelországnak a Visztulától nyugatra eső kormányzóságaiban — Petrikau, Kalisz, Kielce és Varsó — a legnagyobb, úgy, hogy a közvetlenül Németországgal határos részek a német átlagot elérik, sőt a gyéreb lakosságú keleti német tartományokat meg is haladják. Posen népsűrűsége km²-kint 72, Kelet-Poroszországé 56, Nyugat-Poroszországé 67 és csak Szilézia éri el a 130-at. Ausztria átlaga, ahol az 1910. évi népszámlálás szerint 95 lakos esik egy km²-re, Orosz-Lengyelország átlaga alatt marad, míg az Orosz-Lengyelországgal szomszédos Galiczia 103-as átlaga a királyságéval csaknem azonos.

Hasonló eltérések mutatkoznak a városképződés tekintetében is Orosz-Lengyelország és az orosz birodalom többi részei között. Európai Oroszország hat városa közül, melynek lakossága a négyszázezret meghaladja (Pétervár, Moszkva, Varsó, Odessza, Kiev, Lodz) kettő esik Orosz-Lengyelországra: Varsó 864 és Lodz 404 ezer lakossal. Orosz-Lengyelországban a lakosságnak 23·3⁰/₀-a él poliükailag is elismert közületekben, de 30·6⁰/₀-a él gazdaságilag városoknak tekinthető településekben. A nagy eltérés a lengyel és orosz városok között abban mutatkozik, hogy az előbbiek nagyrészt tényleg városi jellegűek, míg az utóbbiak jelentékeny része csak lélekszámánál fogva város, gazdaságilag azonban nagy falu karakterével bír. A városképződés legerősebb Orosz-Lengyelországnak a Visztulától nyugatra eső részén, míg a tőle keletre eső kormányzóságok, Lublin, Lomza és Suwalki e tekintetben is az átmenetet képviselik a sajátképeni Oroszországhoz.

Úgy a legnagyobb népsűrűség, mint a legteljesebb városképződés Orosz-Lengyelországban két települési vonalra esik. Az egyik Varsóból indul ki, a mely külvárosaival együtt egy millió lakossal bír és az erős gyáriparral bíró Lodzig terjed. A másik nagy tömörülés a német-osztrák határ szögletére esik. Ennek a vidéknek góczpontjai Czenstochova, Bendzin és Sosnovice.

Nemzetiségi szempontból Orosz-Lengyelországban a lengyel elem dominál, a mely a lakosságnak 73·8⁰/₀-ra rug. Nagyobb zárt tömegekben csak a Nyemen vidékén élnek litvánok és a Bug vidékén kisoroszkok. Nemzetiségileg így az ország zöme Galicziától eltérőleg, ahol a lakosságnak csak 58·⁰/₀-a lengyel, egységesnek tekinthető. A lengyelek után az ország legjelentősebb elemét az itt külön nemzetiségnek tekintendő zsidók teszik, a kiknek lélekszáma meghaladja a 2·6 milliót, vagyis 14·2⁰/₀-ot. A zsidók Lengyelországban tipikusan városi lakosság; 87⁰/₀-a a zsidóságnak kisebb-nagyobb városokban él és ők alkotják az országnak városi proletariátusát is.

Tulnyomó részük, minthogy a földbirtok-szerzésben korlátozva vannak, a kisiparban és kiskereskedelemben helyezkedett el és részben az ipari városok munkásságát alkotja. Legújabban egyesek mint vállalkozók, nagyiparosok jelentős ingó vagyona tettek szert. Számuk a lakosság többi elemeihez képest igen nagy, szaporodási arányszámuk erősebb, mint a lengyeleké. Lengyelországban való összetömörülésüknek közigazgatási okai is vannak, a mennyiben az orosz kormány a zsidóknak a letelepedést csak a tíz lengyel, hat kisorosz és öt újorosz kormányzó-ságban engedte meg. Körükben az utolsó tíz év alatt nagyon megerősödött az amerikai kivándorlás.

A németek létszáma az utolsó népszámlálás szerint 540 ezerre, vagyis 4·31% ra rugott. Gazdasági és culturalis jelentőségük azonban százalékszerű arányuknál sokkal nagyobb, mert különösen nyugaton az iparnak és kereskedelemnek igen nagy része az ő kezükben összpontosul s a német nyelv az internationalis, sőt részben a belső kereskedelemnek is közvetítő nyelve, melyet jargonná torzítva a zsidóság is csaknem kivétel nélkül használ. Az oroszok, kivéve az ország keleti részét, csaknem kizárólag hivatalnokok, katonák és ezek családtagjai voltak s a német és osztrák-magyar hódítás alkalmával úgyszólván eltűntek az országból.

Gazdasági szempontból Orosz-Lengyelország a balti tartományokkal együtt az orosz birodalom legfejlettebb vidékének tekinthető, a mennyiben mezőgazdaságán kívül jelentős és modern nagy ipara is van. A nagy eltérést, a mely gazdasági structura tekintetében Lengyelország és az orosz birodalom többi részei között fennáll, legjobban a *foglalkozási statistika* adatai világítják meg. Sajnos, az utolsó rendelkezésünkre álló adatok még 1900-ból valók, de a relativ számok így is nagyon érdekesek. Ezek szerint százalékszerűen a kereső lakosság a következőleg oszlott meg:

	Mezőgazdaság és állattenyésztés	Erdészet	Ipar	Kereskedelem	Egyéb foglalkozás
Oroszország	74·3	0·6	7·9	3·9	13·3
Orosz-Lengyelország .	56·3	0·3	13·6	6·9	22·9

A mi az egyes termelési ágakat illeti, első helyen a *mezőgazdaságot* ismertetjük. Lengyelország mai agrárius szerkezete az 1864. évi nagy orosz agrárreform idejéből származik, melynek célja a parasztság viszonyainak megjavítása és a nagybirtokosságtól való függetlenítése volt. Az 1864. február 19-én kelt ukáz ugyanis kimondotta, hogy mindazon magánosok, majorátusok vagy a kincstár tulajdonát képezett földek, a

melyek a parasztek által bérben munkáltattak, e napon tulajdonjogilag és örökölhetőleg a parasztek tulajdonába mennek át. Ezzel az összes földbirtok egyharmad része parasztbirtokká változott. Az új birtokosok a földekért földadót tartoztak fizetni, míg a régiiek a megváltás ellenében úgynevezett liquidációs leveleket kaptak, a melyek a tőzsdén is forgalomba voltak hozhatók. Gazdasági célokon kívül az orosz kormány e rendelkezésével kétségtelenül politikai célokat is szolgált, a parasztságot kívánta erősíteni a politikailag megbizhatatlannak tartott nagybirtokossággal és középnemességgel szemben.

A jobbágyfelszabadítás azonban a félúton állt meg, mert igaz ugyan, hogy a parasztoit földhöz juttatta, de rendelkezési jogát rendkívül szűk korlátok közé szorította. A paraszti birtokát sem el nem adhatta, sem kölcsönrel meg nem terhelhette s így ez a reform a parasztoit hozzákötötte a birtokhoz és számos esetben elszegényedését idézte elő. Negyven év alatt ugyanis a lakosság megkétszereződött, de miután sem újabb földosztás nem történt, sem pedig a paraszti más úton földhöz nem juthatott, a proletárság rohamosan megsaporodott. Más oldalról a proletárságnak ez a mesterséges szaporítása volt egyik okozója a rohamosan emelkedő kivándorlásnak, de egyúttal a nagyipar gyors fejlődésének is.

A birtokmegosztás Orosz-Lengyelországban szélsőséges jellegű. Az összes földbirtoknak 64%-a kisbirtokosok kezében van, míg a többi 36% csaknem kizárólag nagybirtok. Középbirtok az országban úgyszólván nincs. A föld művelési módja az utolsó évtizedekben sokat javult, de még mindig erősen elmarad a szomszédos német tartományok mögött. Sok helyütt még kettős forgású rendszerrel dolgoznak s a műtrágya használata most van csak elterjedőben. Összehasonlítva a szomszédos Posennel és Galicziával, Orosz-Lengyelország terméseredményei 1910-ben a következők voltak:

	Orosz-Lengyelország	Galiczia termés hektáronkint	Posen
rozs	10·0	9·8	16·8
buza	12·2	10·7	19·5
zab	8·2	9·3	18·0
árpa	7·6	12·2	19·4
burgonya	122·1	108·0	148·3

Orosz-Lengyelország így termésátlagok tekintetében közepes helyet foglal el Galiczia és Posen között. Mint mindenben, e tekintetben is Orosz-Lengyelország valószínű átmenetet alkot a magas gazdasági cul-

turájú Németország és a sajátképeni Oroszország között. Hogy a lengyel földművelés erősen felette áll az orosz földművelésnek, annak eredete egyebeken kívül abban is keresendő, hogy Lengyelországban a *mir* néven ismert községi földközösség, amely az egyént megfosztotta saját munkájának gyümölcsétől, nem volt ismeretes. Úgy a megváltás előtt, mint után, mindig a magánbirtok volt a lengyel gazdálkodási rendszer alapja. Az orosz földművelésügyi ministeriumnak kimutatása szerint az átlagos gabonatermés deszjatinánként a birodalom különböző részeiben a következő volt:

Lengyelországban és a balti tartományokban	60·5
Nyugati Oroszországban	52·8
a birodalom középső részeiben	45·5
a keleti, déli és északi kormányzóságokban	42·1

Megjegyezzük, hogy a viszonylag sűrű lakossággal bíró Orosz-Lengyelországnak gabonatermése csak nagyon jó években elegendő saját szükségletének fedezésére. Gabonában Lengyelország — s ez fontos a háború szempontjából is — normális körülmények között bevitelre utalt terület. A lengyel mezőgazdaság fejlődését és intensivebbé tételét egyebeken kívül az olcsóbb termelési költségekkel dolgozó orosz gabonatermelés is akadályozta.

Erdőterülete Lengyelországnak nem nagy, az egész földbirtoknak 18%-a. Ez az erdőterület azonban nem oszlik meg egységesen s míg a Visztulától nyugatra aránylag kevés az erdő, a keleti részeket, különösen Tanev vidékét óriási kiterjedésű, őserdő jellegű erdőségek borítják. Rationalis erdőgazdaság azonban az országnak csak egészen nyugati, a német határ mellett fekvő vidékein található. Az erdők túlnyomó része fenyő; cser és bükk csak elszórtan fordulnak elő.

Az *állatállománynak* sem a száma, sem a minősége nem felel meg a követelményeknek. Legjobban áll a lótenyésztés, nagyrészt könnyű fajtákban és angol teli és félvérekben. Az ország minden ezer lakosára 159 szarvasmarha, 105 ló, 81 juh és 51 sertés esik. Természetesen ezek háború előtti adatok; a háború az állatállományt rendkívüli, de egyelőre még számszerűleg nem ismert mértékben megritkította. A juhállomány azonban már a háború előtt is évről-évre csökkent, a mi annál sajnálatosabb volt, mert a lengyel gyapjút puhaságánál és finomságánál fogva első minőségűnek ismerték a gyapjupiaczon.

Külön meg kell e helyen említeni a *baromfitenyésztést*, a mely Lengyelországban és általán Oroszország nyugati tartományaiban igen nagy jelentőségű. Csak ludakban a háború előtti években átlag 14 millió ru-

bel, tojásban pedig 60 millió rubel volt Oroszország kivitele. A statisztika egyesítésénél fogva nem állapítható meg, hogy e kivitelből mennyi esett Lengyelországra, de kétségtelen, hogy a kivitelre került árúnak igen jelentékeny része lengyelországi eredetű volt.

Lengyelország iparából jelentőségére nézve két csoport válik ki: a *textilipar* és az egymással szorosán összefüggő *bánya- és fémipar*. A lengyel nagyipar kezdetei a varsói herczegség idejére nyúlnak vissza, igazi fellendülése azonban az orosz uralom korára esik. Az okok, amelyek ezt a fejlődést előidéztek és Lengyelországnak különösen a Visztulától nyugatra eső részét az orosz birodalomnak par excellence iparos tartományává tették, nagyon sokfélék. A természeti előfeltételek között első helyen áll a szén, a melynek különösen fontos szerepe van az ipari telephelyek kialakulásánál egy szénben olyan relative szegény országban, mint Oroszország. A szénnek legfontosabb előfordulási helye a királyságban az úgynevezett kis lengyel felföld, a mely nyugaton az Ode-ráig, délen és keleten a Visztuláig, északon pedig a Pilicáig, Wartháig és Bzuráig terjed. Ennek a medenczének széntartalmát elég pontos geológiai becslések alapján ezer milliárd tonnára teszik. A medencze leggazdagabb telepei nem Orosz-Lengyelországra, hanem Sziléziára esnek ugyan, a hol Beuthen, Gleiwitz, Königshütte és Kattowitz a szénbányászat központjai, de a hármashatár szögletébe eső lengyel telepek is elég gazdagok ahhoz, hogy nagyipari fejlődésnek az alapját szolgáltatásák. Ennek a szénvidéknek Bendzin a központja; termelése az egész orosz széntermelésnek 38⁰/₀-ra rug. A mi a radomi és kielcei kerületek vasércztelepeit illeti, ezek gazdagság dolgában a széntelepekkel egyáltalán nem versenyezhetnek, sőt az a bajuk is megvan, hogy vastartalmuk aránylag csekély (21—37⁰/₀). A vasércz nagy részét éppen azért a lengyel iparvállalatok Oroszországból, különösen a Don melléki lelőhelyekről kapják. Itt is ismétlődik az ipari településnek az a régen megállapított törvénye, hogy rendszerint a többi bányatermékek szokták a szént előfordulási helyén felkeresni és nem megfordítva. A széneken és vason kívül Orosz-Lengyelországban előfordulnak még és pedig csaknem kizárólag a német határ felé eső vidékeken vörösréz, horgany, ólom, kén, márvány, alabástrom és só. A leggazdagabb sótelepek azonban ismét a határon kívüli területre, a galicziai Wieliczkára esnek.

A történelmi tényezők közül, amelyek az orosz-lengyelországi iparnak fejlődésében közrejátszottak, első helyen áll az a körülmény, hogy úgy Posen, mint Galiczia Lengyelország felosztása alkalmával iparilag fejlett országokkal kerültek kapcsolatba, míg Oroszország a XVIII. század végén félig ázsiai jellegű agrárius állam volt, a mely egyszerre hatalmas piacot biztosított a lengyel iparnak, a nélkül, hogy ez a hatá-

rokon belül számottevő versenynyel találkozott volna. Ide tartoznak bizonyos mértékig a társadalmi tényezők is. Ausztria Galicziában érvényesülni engedte a lengyel nemességet és a középosztály többi részét, a mely szívesen vetette magát a hivatalnoki pályákra és a politikára. Oroszország a lateiner foglalkozásokat majdnem teljesen elzárta a lengyelség előtt s az orosz-lengyelországi intelligencia kénytelen-kelletlen is a gazdasági pályákra szorult. Egy további emeltyűje volt a lengyel iparnak az orosz kormánynak vámpolitikája is erősen prohibitív tendenciáival. Különösen két olyan külső körülményre lehet rámutatni, a mely szinte szökkenésszerűen segítette a lengyel ipart előbbre. Az egyik a belső vámhatár eltörlése Oroszország és Lengyelország között 1852-ben, a mely hatalmas előnyt biztosított a lengyel iparnak a külső versenynyel szemben az egész orosz piacon s az utóbbinak nyersanyagtermelését is valósággal a lengyel gyárak számára kötötte le; a másik pedig a vámok aranyban való fizetésének elrendelése 1877-ben. Az akkori valutaris viszonyok mellett ez mintegy 30% praemiumtöbbletet jelentett a belföldi, első sorban az orosz-lengyelországi gyárak javára. Mindehhez járult még a vagyontalan proletariatusnak a múlt század második felében tapasztalható gyors szaporodása, a mely a fejlődő nagyipar számára a szükséges munkásanyagot biztosította.

A fejlődés illusztrálására adjuk a hivatalos orosz *ipari statisztika* adatait, a melyek a lengyel bírálók szerint nem teljesen megbízhatók ugyan, de a relativ fejlődést kellően feltüntetik.

Év	Vállalatok száma	Munkáslétszám	Termelés értéke 1000 rubel
1877	8.349	90.767	103.404
1883	9.518	144.786	208.483
1895	12.987	205.827	278.600
1903/1904 . . .	13.209	252.126	420.424
1905	10.479	276.747	413.858
1910	10.953	400.922	860.148

1904-től kezdve, mikor a forradalom következtében számos nem teljesen fundált vállalat kénytelen volt beszüntetni működését, rövid ideig tartó hanyatlási periodus állott be, a melyet azonban csakhamar még erősebb és koncentrált nagyipari jellegű fejlődés váltott fel, a melyet nem a vállalatok szaporodása, mint inkább a munkások számának növekedése és a termelés értékének emelkedése jellemez.

Az összes iparágak között, mint már említettük, úgy jelentőség, mint a termelés érdeke szempontjából első helyen áll a textilipar, a mely

főként a bécs-varsói vasút mentén levő városokban, továbbá Lodzban és környékén székel. Nyersanyagát ez a textilipar a háború előtt főként Oroszország ázsiai tartományaiból kapta és egyik erőssége volt az orosz kormánynak az utolsó években követett politikája, a mely a gyapot-termelésnek Turkesztánban olyan emelését czélozta, hogy az egész bel-földi ipart el tudja látni nyersanyaggal. Piacza viszont a textiliparnak magában Lengyelországban volt és a közép-oroszországi tartományokban.

A textiliparnak a többi nagyipari ágakkal szemben legjobban az alábbi 1910. évi termelésstatisztikai felvétel tünteti fel:

	Vállalat	Munkáslétszám	Termelési értéke 1000 rubel
Textilipar	1.666	150.305	341.266
Élelmezési ipar	3.052	42.458	154.724
Fémipar	1.510	62.027	119.301
Bánya- és kohóipar	479	45.697	60.139
Confectiós ipar	1.918	25.438	47.919
Chemiai ipar	784	32.228	60.264
Egyéb iparok	2.064	42.739	85.534

Ezekhez az általános adatokhoz hozzátartozik még éppen Orosz-Lengyelországban az ipar nemzeiiségi viszonyainak ismertetése. Az egész lengyel ipart az *idegen tőke* erős térfoglalása jellemzi. Ez az ipar, mint mondani szokták, idegen tőkével és lengyel munkáskézzel produkált árút az orosz piac számára. Különösen a bánya- és fémiparban az idegen, főként német, belga és amerikai tőke erősen van képviselve. Mióta a vas- és fémipari vállalatok a szakmabeli orosz vállalatokkal kartellálódtak, az idegen és lengyel tőke mellett az orosz capitalisták is fokozódó érdekeltségeket vállaltak a lengyel vállalatokban. A kartellálódás különben más iparágakban is teret foglalt és vele együtt növekedett az orosz tőke érdekeltsége is. Így a lengyel cukoripar is benne volt a háború előtt az orosz cukorsyndicatusban. Erősen nemzeti jellege van a textiliparnak, a mi főként annak tulajdonítandó, hogy ebben az iparágban nem tudott létrejönni az egész birodalomra kiterjedő szervezkedés és az orosz textiliparosok a fejlettebb lengyel textiliparban kellemetlen vetélytársat látnak. Mintegy a múlt század nyolczvanas évei óta ebben az iparban belső harcz folyik, amelyet röviden moszkva-lodzi háború néven szokták nevezni. A középüzemek nagy része zsidó kézen van és erős a német befolyás is. Egyáltalában a németek, ha nem is mint tulajdonosok, de mint vezetők, szervezők, technikusok, vegyészek az összes lengyel iparokban jelentős szerepet játszanak.

Legnehezebb helyzete van az összes iparágak közt a malomiparnak, amely nem képes a nagy déloroszországi malmok versenyével megküzdeni, amelyeket az orosz államvasut tarifapolitikája is támogat. Ez az ipar a hetvenes évek óta relatív visszafejlődést tüntet fel.

Mindezek az adatok nagy általánosságban arra utalnak, hogy Orosz-Lengyelország a háború előtt az európai orosz birodalomnak gazdaságilag legfejlettebb része volt s gazdasági fejlődését az orosz birodalommal való gazdasági közössége számos tekintetben előmozdította. Áll ez a megállapítás még *kereskedelmére* is, amely mint a birodalom és a többi Európa közötti forgalom közvetítője, földrajzi helyzetéből állandóan jelentékeny hasznot huzott.

A gazdasági viszonyok ismeretével kapcsolatosan meg kell emlékezni az Orosz-Lengyelországban meglehetősen erős *kivándorlásról* is. Főoka a kivándorlásnak az, hogy a folytonosan szaporodó vidéki és városi proletariatus nem képes a mezőgazdaságban és az iparban elhelyezkedni. A földszerzés lehetősége, mint már említettük, igen nagy mértékben korlátozva van, az ipar pedig, relatív fejlettsége mellett is, nem képes az egész emberanyagot felszívni. Az így előálló kivándorlás kettős jellegű. Évente mintegy 300–400.000 munkás hagyja el az országot és megy időszaki munkára leginkább Németországba, kisebb számban Dániába, Svédországba és Franciaországba. Ezek a vándormadarak csaknem kivétel nélkül mind visszatérnek. Jelentős azonban az állandó jellegű amerikai kivándorlás is, amely esztendőnkint mintegy 40.000 főre rugott. Ez a kivándorlás azelőtt leginkább az Egyesült-Államok keleti, ipari vidékeire irányult, de ujabban a nyugati, agrárius jellegű vidékek és Kanada felé is veszi az útját. Az amerikai kivándorlásnak nagy contingensét a zsidók is adják, a kik a politikai és társadalmi nyomás elől menekülve keresnek új hazát. Itt említjük meg azt is, hogy a legújabb időben az érvényesülni nem tudó középosztálybeli fiatalság is fokozódó mértékben hagyta el vagy állandóan, vagy hosszabb-rövidebb időre hazáját, hogy külföldön keressen boldogulást.

Ennek megállapítása rávezet bennünket *a gazdasági életnek politikai vonatkozásaira* is, melyeket nálunk általában véve helytelenül ítéltek meg. Hogy a lengyel, helyesebben lengyelországi ipar föltétlenül az Oroszországtól való elszakadásnak volna a hive, az elmondottak után nehéz volna elképzelni, hiszen az iparvállalatok igen jelentékeny része ez esetben egy csapásra elveszti nyersanyagbeszerzési és készárúértékesítési piacait. Hozzájárult még ehhez, hogy a múlt század végétől kezdve bizonyos assimilálódási folyamat volt az orosz és lengyel iparban tapasztalható, a mire utaltak a fentebb vázolt közös kartellek és syndicatusok is. A közös érdekeltség érdekkapcsolatokat teremtett mindkét

fél capitalistái között. Ezzel szemben a lengyel iparosok nagyon jól tudták, hogy Lengyelországnak különösen Németországhoz való kapcsolása esetén iparuk ki lesz téve a sokkal fejlettebb német versenyének.

A lengyel elszakadási törekvések nem is ezekben a körökben élnek a legerősebben és nem a szorosán vett gazdasági forrásokból táplálkoznak. A meglehetősen ellanyhult függetlenségi törekvések csak az orosz-japán háború s az 1905. évi forradalom idejétől kezdve éledtek fel újra, de a gazdasági körökben csak lassan tudtak teret hódítani. A historial momentumokat nem tekintve, az intelligens lengyel körök függetlenségi törekvése inkább lélektani, semmint gazdasági momentumokon alapul. A lengyelek megaláznak tartják, hogy országuk egy culturailag és gazdaságilag egyaránt kezdetlegesebb stadiumban levő országnak legyen a függeléke, még ha ebből a helyzetből bizonyos mértékig haszna van is. De részben igazuk van még azoknak is, a kik azt állítják, hogy ez a haszon, a mely egyeseknél jelentkezik, az összesség szempontjából kétes értékű és nem róható fel érdeméül az orosz gazdasági politikának. Ennek igazolása gyanánt különösen szívesen hivatkoznak az orosz kormánynak Lengyelországban követett *adópolitikájára*, a melynél jellemző, hogy csaknem az összes egyenes adók kulcsa magasabb Lengyelországban, mint a birodalom többi részeiben. Noha az egységes adókezelésnél fogva nehéz Lengyelországra vonatkozólag külön számításokat megejteni, a lengyel szakértők szerint közel járhat a valósághoz, hogy az egy főre eső földadó Oroszországban 11, Lengyelországban ellenben 77 kopek. Hasonlóan a városi ingatlan adó Oroszországban 6°/_o, Lengyelországban pedig 10°/_o. Nagyobb fejlettségénél fogva Lengyelország aránytalanul többet fizetett közvetett adókban is, mint Oroszország és így minden évben tetemes adóösszegeket szolgáltatott be az orosz állampénztárba, a melyek azonban csak csekély részben fordítottak a tartomány szükségleteire. A mennyire meg lehet állapítani, a Lengyelországból eredő bevételek és a Lengyelországra fordított állami kiadások 1905-ben és 1911-ben a következők voltak:

	1905	1911	Emelkedés %-ban
	millió rubel		
Bevétel	122	222	86
Kiadás	107	125	17

Lengyelország így egyik jövedelmi forrása volt az orosz kormánynak. Nem lévén meg a pénzügyi önállósága, sokkal kisebb összegek fordítottak gazdasági és culturalis céljaira, mint a mennyit a maga erejéből tényleg áldozhatott volna. Az igazságos elbánás még ott is

kétséges, a hol Lengyelország jobb elbánásban részesült, mint a sajátképeni orosz birodalom. Vasuthálózata például Lengyelországnak sokkal sűrűbb, mint az orosz birodalomé, de a vasutak nem gazdasági, hanem stratégiai szempontok szerint épültek, egyáltalán nem számoltak a specialisan lengyel gazdasági érdekekkel, tarifapolitikájuk pedig, mint a lengyel malmok példája mutatja, egyenesen lengyel érdekek ellen irányult. Kétségtelen az is, hogy Lengyelországnak, ha maga intézkedhetett volna jövedelmeinek hovaforvitása felől, ma sokkal több vasutja volna s a vonalak másként volnának vezetve, mint az ma tényleg tapasztalható.

A háború természetesen új viszonyokat teremtett az egész vonalon. A nélkül, hogy jövendölésekbe akarnánk bocsájtkozni, vagy a háborús célokat fejtegetnők, valószínűnek lehet tekinteni — már csak a birodalmi kancellárnak kijelentései alapján is — hogy a régi helyzet többé nem fog visszaállani. Ezzel azok az általánosságban mozgó lengyel törekvések, a melyek az orosz birodalomtól való elszakadást célozták, pozitív alakot öltöttek, anélkül azonban, hogy a hovátartozandóság kérdése, vagy az új állami alakulás formája egyelőre tisztázva volna. Hogy alakul ezzel szemben a gazdaságpolitikai helyzet?

A háború előtt Lengyelországnak nem gazdasági köreiből rokon-szenves volt valamilyen formában az Ausztriával való egyesülésnek a gondolata. Ezt a gondolatot főként azok a politikai körök lancirozták, a melyek irigykedéssel látták, hogy a lengyel középneveltség milyen politikai szerepet tölt be Galicziában és általában Ausztriában és a maguk részéről is hasonló szerepet óhajtottak volna betölteni. Ez a fel-fogás épen a háború alatt gazdasági momentumokból kifolyólag meg-lehetősen megváltozott. A lengyel nagyipar sajnálkozással bár, de be-látta, hogy Oroszországtól való elválasztása esetén le kell mondani a nagy orosz fogyasztó piacról és az orosz nyersterményekről. Ugyan-ekkor azonban azt is látnia kellett, hogy a monarchia ipara, különösen a textilipar nem minden idegesség nélkül foglalkozik azzal az eshető-séggel, hogy számolnia kell majd a lodzi és varsói ipar versenyével. A lengyel gazdasági körök előtt akaratlanul is felmerült a kérdés, hogy hol és hogyan fogják iparuk jelentékeny termelési fölöslegét elhelyezni. Tekintetünk akaratlanul is a nagy iparral bíró, de a monarchiánál sok-kalta nagyobb felvevőképességű Németország felé fordult és fontolgatni kezdték, hogy a német ipar versenye mellett a német ipar szervezetei-hez való kapcsolódásból nem származnék-e a lengyel iparnak haszna is és a német tengerentuli kereskedelemmel való szoros kap-csolat nem nyújthat-e kárpótlást az elvesztett orosz piacokért. A fel-fogásnak ezzel a megváltoztatásával számolni kell, annál is inkább,

mert ezt már maguk az érdekelt lengyelek saját lapjaikban és a semleges ujságokban is több ízben kifejtették.

Orosz szempontból nézve a várható alakulásokat, Lengyelország elvesztése gazdaságilag nagy jelentőségű, bár a lengyel tartományok megtartása Pétervár számára legelső sorban prestige kérdése. Sem terület, sem lélekszám tekintetében Lengyelország az orosz birodalomra nézve nem lehet ugyanis oly fontos, mint például a másik lengyel ország, Galiczia, az osztrák császárságra nézve. Egész Orosz-Lengyelország ugyanis mindössze $2\cdot6^0/0$ -a az európai Oroszországnak és $0\cdot58^0/0$ -a az egész orosz birodalomnak, míg Galiczia az osztrák császárság területének $26^0/0$ -ra rug. Lélekszám tekintetében az aránytalanság nem ilyen nagy ugyan, mert a sűrű népességű Orosz-Lengyelország lakossága az európai Oroszország lakosságának $10\cdot3^0/0$ -a, az egész birodalom lélekszámának pedig $7\cdot4^0/0$ -a, Galiczia azonban Ausztria lakosságának $28^0/0$ -át adja. A gazdasági veszteség Oroszországra nézve nem is a területben és lélekszámban, hanem abban rejlik, hogy Orosz-Lengyelországban és a hozzá hasonló culturterületet alkotó balti tartományokban legfejlettebb, európai jellegű tartományait vesztené el s megmaradt részeivel félig ázsiai jellegű országgá süllyed vissza. E területek elvesztésével homogénabb lesz ugyan, de ez a homogenitas gazdasági visszaesést jelent és vele eltűnik a hid, a mely Európával összeköti.

Ezek a fejtegetések azonban, bármily érdekesek volnának is más-különb, már nem tartoznak Orosz-Lengyelország gazdasági viszonyainak szorosán vett ismertetésébe, hanem erősen belevágnak a háború politikájába s így a velük való foglalkozást bizvást elmellőzhetjük.

Tonelli Sándor.

A jegybankok nemesérczpolitikája és a háború.

A háború sok theoria és gyakorlati elv helyességéről táplált véleményünket változtatta meg. Minthogy pedig a háború par excellence gazdasági háború, hatásai leginkább a gazdasági téren mutatkoznak, szükséges, hogy bizonyos gazdaságpolitikai vonatkozású kérdésben eddig elfoglalt álláspontunkat revisio alá vegyük és értékesítsük a mai zivataros időkben szerzett tapasztalatainkat. A nemesérczpolitika kérdése is azok közé a kérdések közé tartozik, a melyek tisztázásához a világháború igen sok adattal járult. Mondhatjuk, hogy eddig e kérdésben helyes álláspontot nem foglalhattunk el, mert a kisebb területre szorító háborúk nem nyújtottak elegendő anyagot és nem szolgáltak elég biztos támaszpontul a nemesérczkészlet védelme kérdésének absolut biztos és preciz bírálatahoz. Igaz ugyan, hogy a mai háború sem nyújt még elégséges anyagot, hiszen a hadviselő államok jegybankjai nem publikálnak adatokat, de az általános elvek már kezdenek leszűrődni, kikristályosodni.

A nemesérczpolitika kérdése, az egyes rendszerek bírálata igen sok vitára adott alkalmat különösen a mult században, de a polemiák nem szüntek meg ma sem és minden egyes pénzelmélet külön fejezetet szentel a jegybankpolitikának az elmélet kereteibe való beállítására. Alábbi kis tanulmányom nem akar egyik párttal sem polemizálni, nem akarok vitába szállani ennek vagy amannak a pártnak a hiveivel, egyszerűen röviden ismertetni kívánom a jegybankok nemesérczpolitikai rendszereit és azokat az érczkészletre vonatkozó tanulságokat, a melyeket a mai háborúból merithetünk.

Mikor valamely állam megadja a banknak a jegykibocsátás jogát, »állampolgárai érdekeinek a védelmére« bizonyos garantiákat követel a jegybanktól. Rendszerint azt, hogy a kibocsátott jegyeket fedezze. Ez a fedezet a különböző országok szerint nagyon különböző, néhol 33%, másutt 40%, más az angol fedezeti rendszer, más a francia. De mindegyik megegyezik abban, hogy a fedezet nemesfém, illetőleg valutárius pénz legyen, mindenesetre bizonyos engedményekkel. A nemes-

fémeknek ezt a készletét hívjuk általánosságban érczkészletnek.¹⁾ Az érczkészletnek első szerepe tehát az, a mikor a kibocsátott jegyek fedezetéül szolgál. Minthogy a bank csakis a fedezeti szabályoknak megfelelően bocsáthatja ki jegyeit: azokat csakis addig a mértékig szaporíthatja, a meddig érczkészlete megengedi. Már pedig igen találóan jegyzi meg Bamberger: „Wie die Elastizität des Dampfes die Trägerin der modernen Industrie ist, so ist die Elastizität der Banknote die Trägerin der modernen Handels, des unentbehrlichen Ergänzers der Industrie.“ Ha a jegybank nem szaporíthatja a forgalom szükséglete szerint jegyei számát, ha tehát a bankjegykibocsátás elvesziti rugékonyságát, megbénul a kereskedelem, az ipar, egyáltalán a hitelélet azokban az országokban, a hol a jegybank a fő hitelező, a hol a jegybank a „bankok-bankja.“ A ruganyosság, az elasticitas hiánya idézte elő a krisiseket számtalan esetben; különösen azokban az országokban, a hol a fedezeti rendszer túlságos mértékben megköti a jegybank kezét. Ilyenkor nem marad más hátra, mint *felfüggeszteni vagy enyhíteni a fedezeti előírásokat.*

Anglia így volt kénytelen a híres Peel-aktát több ízben is felfüggeszteni. De sokkal közelebb fekvő példákat is találunk. A román banktörvény 12. art. és az alapszabályok 35. §-a az Osztrák-Magyar Bank mintájára 40% érczfedezetet követelnek, de megengedik, hogy kivételes esetben a ministertanács hozzájárulásával az arány 33%-ra leszállíttassék. Az 1912/13. évi balkáni háború, noha az elején Románia ténylegesen nem avatkozott bele, krisisbe sodorta az országot. Hogy a bank a hitelkéréseknek legalább részben megfelelhessen, hogy a krisisen tőle telhetőleg enyhítsen, élt az engedélylyel és a pénzügyminister előterjesztésére a kormány beleegyezett a fedezeti arány leszállításába. De a szerb nemzeti bank is bajba került: 1912. szeptember 15-én, tehát három héttel a háború kitörése előtt levelet intézett a kereskedelmi ministerhez, kérve a kibocsátási törvény megváltoztatását. Kifejtette, hogy minő veszélyeket rejt magában az elasticitas nélküli kontingentálás (ugyanis a kibocsátható jegyek száma az alaptőkéhez van viszonyítva), lehetlenné téve ezáltal a forgalom szükségleteihez való alkalmazkodást és a következő javaslatot tette: 1. Az ezüstjegyek kontingense a befizetett alaptőke hatszorosában legyen megállapítva a rendes szükséglet kielégítésére és 2. rendkívüli esetekben a tizszeresében; de ezért külön kell folyamodnia. A szerb kontingentálás hibás volta azonnal szembetűnő, mert az *alaptőkéhez* mért kontingentálás sohasem felelhet meg a célnak. A mostani világháborúban a *Deutsche Reichsbank* fedezeti előírásait is megváltoztatták: míg

¹⁾ „Érczkészlet“ megjelölés nyelvi szempontból nem helyes, hiszen a fedezet nem ércz, hanem fém; minthogy azonban a mi literaturánk az érczkészlet kifejezést fogadta el, én is ezt vagyok kénytelen használni.

eddig csak arany, ezüst, más német jegybankok jegyei és kincstári jegyek (Reichskassenschein) voltak az érczkészletbe beszámíthatók, addig ezentúl a Dariehnkassenschein-ok is beszámíthatók.

Az érczkészlet az alapja a jegy kibocsátásnak. Ez az első szerepe. De e mellett az érczkészlet még más, nem kevésbé fontos funkciókat is teljesít.

Tudjuk, hogy a *külfölddel* szemben fennálló *tartozásokat* rendszerint arannyal vagy devisával, arannyal fizetendő külföldi váltóval egyenlítik ki. Ez a tartozás a nemzetközi kereskedelmi forgalomból eredt és rendszeren compensatio útján egyenlített ki. Mentől nagyobb valamely az állam összes tartozásainak és követeléseinek a passivsaldója, vagyis mentől többel tartozik valamely állam a külföldnek: annál többet kell majd kiegyenlitenie: annál több aranyra vagy devisára van szüksége. Már pedig ezt az arany mennyiséget vagy devisát valahonnan meg kell szerezni. Egyedül Londonban van számottevő arany piac, másutt a jegybanktól kell elvonni, rendszeren jegyek beváltásával.

Háborúk alkalmával a hadviselő félnek óriási külföldön fedezendő szükségletei vannak. Az ezekért járó összegek természetesen arannyal vagy devisával fizetendők. Hogy ezek az állam részéről történő aranyelvonások ne érezzék túlságosan káros hatásukat, indokolt a *hadikincs* gyűjtése vagy inkább az érczkészletnek kellő időben való szaporítása.

Kitűnő példa e tétel illusztrálására *Szerbia* az 1912–13-iki háború alatt. A banknak külföldi követelése

1912 január 8-án	---	---	---	10.3 millió dinár
július 8-án	---	---	---	2.1 „ „
szeptember 15-én	---	---	---	7.- „ „
szeptember 22-én	---	---	---	22.5 „ „

vagyis egy hét alatt 15.5 millió dinárral emelkedett! Egész jegyforgalma és érczkészlete szembeállítva:

Év	bankjegy millió dinár	ércz millió dinár	arány
1911	60.—	35.—	58 ⁰ / ₀
1910	51.—	28.5	57 ⁰ / ₀
1905	36.50	19.—	52 ⁰ / ₀
1900	34.75	15.—	43 ⁰ / ₀

A háború üzenésekor (október 8-án) a bank

aranykészlete	---	---	---	44.75 millió dinár
ezüstkészlete	---	---	---	4.50 „ „
külföldi követelése	---	---	---	24.50 „ „ volt, vagyis
összesen	---	---	---	73.75 millió dinár érczkészlettel
				szemben állott 84.— millió dinár bankjegy (88 ⁰ / ₀).

Ennek az előrelátásnak köszönhette Szerbia, hogy az agio csekély volt. Mig Bulgária 100 frankért 128 levát fizetett, addig Szerbia napoleononként csak 85 parát, a pari fölött, a mi 4⁰/₀ agionak felel meg, de ez az agio is leszállott az év végére 75 parára. Bulgária nem készült annyira a háborúra és csak csekély devisakészlet fölött rendelkezett. Ennek azután az volt a következménye, hogy a mint fogytak a bank devisái, úgy emelkedett az agio és elérte az előbb említett 28⁰/_c-ot! Tehát az érczkészlet második szerepe ellátni az ország arany- és devisaszükségletét.

A felsorolt példákából nyilvánvaló az érczkészlet nagy fontossága és szerepe. Nem csoda, hogy minden jegybank mentől nagyobb érczkészletet igyekszik gyűjteni és ha gyűjtött, árgusszemekkel vigyáz reá és minden ellene intézett támadásra felvonultatja a rendelkezésére álló védőfegyverek és óvintézkedések egész sorozatát.

Mik lehetnek az *okai az aranyelvonásoknak*? Főoka a passiv fizetési mérleg; e mellett lehetnek ez okok politikaiak, valutapolitikaiak, lehet oka a kiszivárgásnak speculatio stb. Azonkívül egy olyan momentum, a mely az 1908—09-iki német bankênquete-ig nem részesült kellő figyelemben s ez az *ipar részéről* történő elvonás. Az ékszerészek legkényelmesebben úgy elégithetik ki aranyszükségletüket, ha a forgalomban levő aranyérméket használják fel. Dr. Ströll, a Bayerische Notenbank igazgatója így nyilatkozott: „Ich war geradezu verblüfft über die angegebene Verbrauchshöhe von cca 80 bis 100 Millionen pro Jahr für die Industrie und die egoistische Naivität, mit welcher die Vertreter der Goldindustrie diese Attacke auf das deutsche Münzgold nicht bloss juristisch, sondern auch moralisch als ihr gutes Recht, ganz selbsterständlich nach allen Richtungen betrachten.“ Ha az ipar nem a veretlen aranyat, hanem — a mint ez a valóságban van — a kivert érméket fogyasztja, úgy ezáltal százezrekre menő károkat okoz, mert a verdedíj vagyis az az összeg, a melyért az állami pénzverő a rúdaranyat érmévé veri, megsemmisül. A verdedíj Angliában $\frac{1}{6}^0/0$, Franciaországban $\frac{1}{4}^0/0$, Németországban $\frac{1}{5}^0/0$, nálunk $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}^0/0$. Németországban az iparosok nemtörődömsége folytán évente mintegy 200.000 márka vész el. Az 1898—1906-ig terjedő időszakban Franciaországban az ipar 668·9 millió frank értékű érmét használt fel; a kárba vesztett verdedíj összege 1.672 millió frank.

Mielőtt a védőfegyverek és intézkedések tárgyalásába fognék, néhány számmal megszeretném világítani a jegybankok aranykészletének a nagyságát és az összehasonlítás kedvéért egyúttal közlöm a kibocsátott bankjegyek mennyiségét is. Az adatok Raphael-George Lévy kitűnő könyvéből: Banque d'émission et trésors publics, valók. E szerint a

	millió frank	
	forgalom	érczkészlet
Banque de France	5.116	4.392
Banque nationale de Belgique	845	174
Banque Néerlandaise	5.889	291
Osztrák-magyar bank	2.207	1.798
Banco de Espana	1.554	1.215
Banco do Portugal	371	65
Balkán államok bankjai	488	202
Nippon Ginko (japán bank)	902	565
Bank of England	721	1.005
Deutsche Reichsbank	2.589	1.134
Banka d'Italia	1.441	1.059
National Banks of the U. S. A.	3.475	914
Banque d'État Russe	3.167!	3.338!

A világ jegybankjainak összes érczkészlete 29.560 millió, ezzel szemben a bankjegyforgalom 41.402 millió frank (fedezeti arány 71·4⁰/o.)¹⁾

Rátérve már most a jegybanknak érczkészletet védő intézkedéseire, az úgynevezett *nemesérczpolitikára*, mielőtt az egyes politikai rendszerek tárgyalásába fognék, röviden felsorolom az egyes politikai rendszereket. Nagyjában és a legszokottabbak a következők:

1. discontpolitika,
2. devisapolitika,
3. praemiumpolitika.

Ezek mellett a főrendszerek mellett a kisebb jelentőségű rendszereknek egész sorozata áll fenn, a melyeket a jegybankok rendszeren a főrendszerrel kombinálva használnak. Meg kell jegyezni, hogy az előbbi megkülönböztetés, a mely szerint három főrendszert ismerünk, nem jelenti egyúttal azt is, hogy e három rendszer külön-külön valami, a melyek egymást kizárják. A jegybankok rendszeren élnek az első kettővel, a praemiumpolitikát — mint azt később meglátjuk — nem használhatja minden jegybank. Általában a kérdés, milyen politikát kövessen a jegybank, függ attól, vajjon a bank az ország egyetlen jegybankja-e, milyen az ország valutája, milyenek a banktörvény rendelkezései?

Földes a nemesérczkészletnek védelmére és növelésére nem kevesebb mint 19 eszközt ajánl. *Landesberger* a praemiumpolitika és a discontpolitika kombinációját tartja a legmegfelelőbbnek. A *német bankenquete* általában a discontpolitika mellett foglalt állást. Ezenkívül ajánlották

¹⁾ Meg kell azonban jegyezni, hogy ez összeállítást nem lehet minden kritika nélkül fogadni, mert érczkészlet, illetőleg „érczfedezet“ alatt a legkülönbözőbbet értik az egyes államok törvényhozásai. Néhol az érczfedezetbe beszámíthatók devisák is, sőt az államkincstári jegyek, stb.

még a devisapolitikát, kamatmentes kölcsönök adását aranyvásárlásokra és aranypiacz létesítését. *Luzzatti*, a volt olasz pénzügyminister azt ajánlja, hogy krisisek esetén a jegybankok egymás rendelkezésére bocsássák aranykészletüket.

A *discontpolitika* nem egyéb, mint a *discont* tervszerű változtatása bizonyos célok elérésére. Hogy a bank a túlságos hitelkéréseknek gátat szabjon, felemeli a kamatlábat. De ennek az actiónak csak úgy lehet sikere, ha a jegybank uralja a piacot, ha ő a bankok bankja. Azonban szükséges még az is, hogy a külföldi és belföldi kamatláb között meglegyen a kellő niveau-különbség. E nélkül a *discontpolitika* sikerre nem vezet. A túlságosan magas kamatlábnak gátat szabnak a banktörvények; sok helyütt meg van állapítva, hogy bizonyos kamatlábon felül a bank az államnak megfelelő ellenszolgáltatásokkal tartozik. Ezek rendszerint olyan mérvűek, hogy az esetleges nyereséget elvonják a banktól és a magas kamatláb megállapítása üzleti szempontból nem lesz kívánatos. A *discontpolitikát* eredményesen csak ott lehet alkalmazni, a hol egyetlen jegybank van, vagy — amivel ez egyenértékű — a többi jegybank köteles a központi bank kamatlábemelését követni.

A Banque de France 1912. évi zárószámadataiban (Compte rendu) érdekes kis táblázatot közöl az európai jegybankok kamatlábjának hullámzásáról. Szerinte:

1898—1912	Franciaország	Németország	Anglia	Magyarország és Ausztria	Belgium	Hollandia	Svájc
A változtatások száma:	14	60	77	24	39	30	57
Maximum %o	4 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂	7	6	6	6	6
Minimum %o	2	3	2 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂	3
Középérték %o	3.03	4.50	3.62	4.22	3.65	3.52	4.14

A Banque de France e táblázatot saját politikai rendszerének, a praemiumpolitikának igazolására közli. És tényleg, ha megnézzük a számokat, úgy kitűnik, hogy Franciaország kamatlába átlagban $\frac{1}{2}\%$ -al alacsonyabb az utána következőknél, a holland kamatlábnál; $1\frac{1}{2}\%$ -al alacsonyabb, mint a Deutsche Reichsbank átlagos kamatlába, 0.6% -al alacsonyabb a Bank of England-énál és 1.25% -al olcsóbb a miénknél. Csakhogy a kamatláb nagysága nem áll olyan szoros összefüggésben a nemesérczpolitikával, mint azt a francia jegybank feltüntetni igyekszik. Ez eltérések oka igen egyszerű: Franciaországban sok a felesleges tőke, a német ipar és kereskedelem ellenben óriás módon fejlődik és minden rendelkezésére álló tőkét felhasznál. Már pedig a közgazdaságtan törvényei szerint a

kereslet és kínálat szabja meg a pénz árát. Ezért magasabb a német discontláb, mint a franczia, ezért magasabb a mienkénél is.¹⁾

Wodianer Albert az első magyar bankenquete-en azt mondotta: „Ha a pénz szűk, vagy fel kell emelni a kamatlábat, vagy rövidebb időre adni a kölcsönöket, vagy kevesebbet adni, mint a mennyit a felek kívánnak. E három baj közül a legkisebb a kamatláb felemelése.“

Mint érdekes, de gyakorlati szempontból teljesen lehetetlen módszert felemlítem E. Seyd-nek azt az indítványát, hogy a kamatlábat *automatikus* szabályozzák. Mondják ki, hogy az aranykészlet minden ennyi és ennyi milliányi apadása esetén a kamatlábat ennyi és ennyi százalékkal emelik. Sarkalatos hibája a javaslatnak, hogy megfelelnek a kamatlábpolitika sikerének első feltételéről: a kamatlábak közti niveau-különbségről. Havas Miksa az Osztrák-Magyar Bankról szóló tanulmányában igen szépen megállapítja, hogy „a discontpolitikának csak akkor lehet sikere, ha azt mechanikai eljáráshoz való ragaszkodás nélkül széles látókörű, biztos ítéletű, idegen befolyásoktól ment, cselekedeteiért a köz előtt mindenben felelős bankvezetőség irányítja és esetről-esetre alkalmazza.“

A másik nemesérczpolitikai rendszer a *praemiumpolitika*. Landesberger definitiója szerint: „Die Goldprämie ist eine Vergütung von wechselnder Höhe, welche die Zentralbank als oberste Leiterin des Goldmarktes dafür erhebt, dass sie ihre Kreditgewährungen nicht in Kurantgeld überhaupt leistet, sondern in Gold.“ Ebből a definitióból kettő következik: először az, hogy a központi banknak tényleg az aranypiacz legfőbb vezetőjének kell lennie, másodsor, hogy joga legyen nem csak arannyal beváltani. A Banque de France-nak joga van jegyeit arannyal vagy ezüst ötfrankosokkal beváltani. Ha tehát valaki aranyat kér ötfrankosok helyett, úgy e szolgáltatásáért a bank bizonyos ‰/100 praemiumot kér. Hogy ez a praemium mekkora arról hivatalos publicatiók nincsenek, Landesberger 3—5, Wachsler, Snyckers 1—8, Rosendorf pedig 4—8 ‰/100-re teszik. Általában 1—8 ‰/100-re becsülik. A praemiumpolitika fő előnye, hogy ellentétben a discontpolitikával, nem az egész ország közgazdaságát érinti, hanem csakis azokat, a kik az aranykészletet ténylegesen csökkentik. Hogy ez

¹⁾ Általában egymagából a kamatláb magasságából még nem következtethetünk egyuttal az ország közgazdasági állapotára is. Mert ha a gazdasági élet fellendül, ha a vállalkozási kedv megnő, több pénzre lesz szükség, nagyobb lesz a kereslet, a pénz természetesen megrágul, a mi a magas kamatlábban jut kifejezésre. Viszont az alacsony kamatláb — főleg ha periodikus jellegű — nem jelenti még feltétlenül az ország tőkegazdagságát, hanem esetleg csak azt, hogy gazdasági vállalatok hiányában sok az elhelyezést kereső pénz. Vagyis magas kamatláb lehet úgy egészséges, mint egészségtelen gazdasági élet kifejezője és az alacsony kamatláb szintén.

a látszólag csekély praemium mennyire megrágítja a kölcsönt, annak illusztrálására közlöm, hogy :

Lejárat	Kamatláb	3 ¹ / ₀	3 ⁰ / ₀	4 ¹ / ₀
	Premium	3 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀₀	3 ¹ / ₀₀
3 hó		4·2 ⁰ / ₀	4·6 ⁰ / ₀	5·2 ⁰ / ₀
2 »		4·8 ⁰ / ₀	5·4 ⁰ / ₀	5·82 ⁰ / ₀
1 »		6·6 ⁰ / ₀	7·8 ⁰ / ₀	7·66 ⁰ / ₀

A praemiumpolitikát az európai jegybankok közül csakis a francia jegybank követi. E politikai rendszer nagy hibája, hogy arra kényszeríti a kereskedőket, hogy a forgalomtól vonják el a szükséges aranyat. Ezzel nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is rontják az ország aranykészletét, mert a kereskedők természetesen a kevésbé kopott érméket fogják exportálni.

A leghathatósabb érczkészletvédő a devisapolitika. Abban áll, hogy a jegybank kedvező váltóárfolyamok esetén nagymennyiségű devisát vásárol és az árfolyamok emelkedésével a készlet egy részét áruba bocsátja. Ez által a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyát igyekszik kedvezőbbé tenni. Ha olcsó a váltó, a bank olcsón jut hozzá, nagy mennyiségűt vásárol össze; ha azután az árfolyam elérte a kivándorlási aranypontot¹⁾ vagy igen közel jut hozzá, devisakészletének egy részét eladja és ezzel lenyomja az árfolyamot. Természetes, hogy ennek az aciónak a sikeréhez szükséges, hogy a bank nagymennyiségű deviza fölött rendelkezék.

A devisának az árfolyamát Knapp szerint a „pantopolische Auffassung“ határozza meg, a mi alatt tulajdonképpen a kereskedővilág körében kialakult nézetet érti az illető ország pénzének, azaz devisájának árfolyamát illetőleg.²⁾ De a váltóárfolyamot *elméletileg* is meghatározhatjuk, természetesen figyelmen kívül hagyva a speculatio okozta ingadozásokat, tisztán csak a két ország fizetési mérlegének az egyenlegéből.

¹⁾ Kivándorlási aranypont alatt a devisáknak azt az árát értjük, a melynél már érdemesebb aranyat exportálni. Vagyis ha a deviza árfolyama olyan magas, hogy több mint az arany ára + a szállítással járó költségek, akkor érdemesebb effectiv aranyat küldeni a tartozás kiegyenlítésére. Ezzel ellentétes a bevándorlási aranypont.

²⁾ Knapp: Staatliche Theorie des Geldes. — Leipzig, 1905. 218. lap.

Ha A = az adósságnak megfelelő arany kg.-ban,

H = a hitelezésnek megfelelő arany kg.-ban,

F = 1 kg. aranyra eső szállítási költség,

úgy ha H nagyobb A -nál, $H-A$ = az egyenleg és $F(H-A)$ az egyenlegre jutó költség. Az O_2 ország pénzének a depreziációját d -vel jelölve,

$$d = \frac{H-F(H-A)}{H} \text{ és } O_2 \text{ árfolyama} = O_2 \text{ pari értéke} \times d.$$

A fenti, d meghatározására szolgáló egyenlet értéke és vele az árfolyam is a $H-A$ nagyságától, vagyis a fizetési mérleg egyenlegétől függ. Annak az alakulásai szerint alakul az árfolyam. Vagyis ha H nagyobb mint A , d kisebb 1-nél, az árfolyam O_1 -re kedvező; A egyenlő 0, $d = 1-F$: bevándorlási aranypont O_1 -re; A egyenlő H , $d = 1$: paritás. H kisebb mint A , d nagyobb 1-nél, az árfolyam O_2 -re kedvező; A egyenlő $2H$, $d = 1 + F$: kivándorlási aranypont O_1 -re.

Például Franciaország: $A = 3,000.000$ font sterling,

$H = 80,000.000$ frank;

$$1 \text{ kg. arany} = \begin{cases} 3444.44 \text{ frank} \\ 136.568 \text{ font,} \end{cases}$$

$$A = 3,000.000 : 136.568 = 21967 \text{ kg.}$$

$$H = 80,000.000 : 3444.44 = 23226 \text{ „}$$

$$H - A = \frac{23226 - 21967}{1} \text{ kg. arany; ha } F = 5\text{‰},$$

$$\text{úgy } 1259 \times 0.005 = 6.295 \text{ és } d = \frac{23226 - 6.295}{23226} = 0.9997. \text{ Tehát } 1$$

font sterling teoretikus árfolyama = $25.221 \times 0.9997 = 25.21$ frcs lévén, 25.221 a font pari értéke, ebben az esetben tehát d kisebb 1-nél, vagyis az árfolyam Franciaországra nézve kedvező.

A teoretikus váltóárfolyamot csak akkor számíthatjuk ki, ha a fizetési mérleg adatai ismeretesek. Minthogy pedig ez adatok minden pillanatban nem határozhatók meg, azonkívül e számítás sok mellékkörülményt és együttthatót nem vesz figyelembe, practicus értéke csak tájékoztató.¹⁾

Leginkább az tartja vissza a jegybankokat nagy devisakészlet tartásától, hogy háborúk esetén az ellenséges ország mindent el fog követni ellenfele gyöngítésére és nem fog visszariadni attól sem, hogy az ellenfél birtokában levő váltók kifizetését nem teszi polgárai kötelességévé. Ez volt az a nézőpont, a mely miatt a német bankenqueten a devisapolitika ellen foglalt állást néhány előrelátó és óvatos szakértő.

¹⁾ I. Barriol: Théorie et pratique des opérations financières. (Paris. Doin. Encyclop. Scientifique 1908) 63–65. lap.

Különösen az angol és francia váltók nagy mennyiségben való vásárlását ellenezték. A hágai conferentián ugyan megegyeztek a nagyhatalmak, hogy háborút viselő félnek nem szabad az ellenfél alattvalóinak polgáraival szemben fennálló jogait és követeléseit eltörölni, de e határozathoz Anglia nem járult hozzá.

Norman Angell a világ majdnem minden nyelvére, újabban magyarra is lefordított¹⁾ művében: „La grande Illusion“-ban egy fejezetet szentel a kérdésnek. Az első rész negyedik fejezetének címe: „La Confiscation est une Impossibilité Économique“.²⁾ Azt fejtegeti mintegy 25 lapon, hogy a világ, de különösen európai bankjai annyira függnek egymástól, hogy szerinte a Bank of England bukása magával ragadná a többi bankot is.³⁾ A történeti igazság kedvéért csak annyit jegyzek meg, hogy Franciaország még a háború elején lefoglalta az ellenséges államok alattvalóinak ott található vagyonát és ezzel fényesen bebizonyította, hogy az elkobzás nem gazdasági lehetetlenség.

A devisapolitikának ez a veszedelme megvan. Látjuk különösen ma; ha azonban még a világháború előtt állnánk, a devisapolitika védelmére nyugodtan hivatkozhatnánk Szerbia és Bulgária példájára.

A devisapolitikát az európai jegybankok közül legjobban és a legnagyobb mértékben az Osztrák-magyar bank folytatja. Az 1908/9-iki német bankenquêten a Wagner az Osztrák-magyar bank devisapolitikáját állította a német jegybankok elé követendő példaul: „Es ist hier gerade das Beispiel der Österreich-Ungarischen Bank als richtig und nachahmenswert zu bezeichnen“. Mecenseffy az Osztrák-magyar bank egykori kormányzója „Az Osztrák-magyar bank igazgatása 1886—95“ cz. munkájában így írja le a bank devisapolitikáját: „A mikor a bécsi piacon a berlini váltók árfolyama közeledik a felső aranyponthoz, ha a bank elegendő aranyváltóval rendelkezik, ezekből annyit bocsát a piac rendelkezésére, a mennyi a beállott nagy kereslet ellensúlyozására szükséges; ennek eredménye az árfolyam leszállása a felső aranypont alá, a midőn is az aranyküldés megszűnik nyereségessé válni. Ugyanez áll minden más piacon nézve is. Az ellenkező esetben hasonló eljárással elősegítheti az aranybehozatalt, ha ez szükségessé válik“.

A bank alapszabályainak, illetve a banktörvénynek az a rendelkezése, a mely szerint a bank az érczkészletre hatvan millió korona erejéig devisákat beszámíthat, nagyon megkönnyíti a devisapolitika gyakorlását, mert a bank így a 40%-os fedezet mellett 150 millió K bankjegyet

¹⁾ Magyarra fordította Kunfi Zsigmond: Rossz üzlet a háború címen. (Bp. 1915.)

²⁾ Norman Angell: La grande Illusion, Nelson, Paris. 97—120 lap.

³⁾ Lásd cikkemet a VILÁG 1914. decemberi számában »A Bank of England«.

bocsáthat ki devisafedezet mellett. Az érczkészletbe rendszeren egy millió font sterling és 30—31 millió márka devisát állít be.

A nemesérczpolitika e három főrendszerén: a discount, praemium és devisapolitika kívül még számos mellékeszköz is van, a melyeket a jegybank kisegítő eszköz gyanánt a főrendszeren kívül és mellett gyakorol. Ilyen hathatós eszköz a felajánlott *aranynek fix árfolyamon való vásárlása*, vagy ha ez az árfolyam alacsonynak bizonyulna, *az árfolyam emelése*. *Kisebb névértékű jegyek* kibocsátásával a bankjegy kiszorítja az aranyat és az a bank pinczéibe kerül. A legkisebb bankjegy a háborúig:

Nálunk	10 koronáról
Angliában	5 fontról (120 K)
Franciaországban	5 frank
Németországban	20 márkáról
Belgiumban	20 frankról szólott.

Minden háborúnak elmaradhatatlan kísérője a fémpénz tesaurálása. A közönség — különösen a közgazdaságilag kevésbé képzett — minél több fémpénzt, különösen aranyat igyekszik eldugni, mert azt hiszi, hogy a bankjegyek értéküket veszítik. Ezért rohanták meg a Deutsche Reichsbankot és ezért tünt el nálunk is a fémpénz. Németországban egyes határszéli városokban, a hol az ellenségtől való félelem a legnagyobb volt, a városi tanácsok kénytelenek voltak „Platzanweisung“-okat, helyi vagy községi utalványokat kibocsátani, így például Danzig Hohen-salza, Mülhausen i/E. 50 pfenniges, 1, 2 és 3 márkás utalványokat, a fedezetét a Deutsche Reichsbanknál tették le. De ezeken a korlátolt helyi forgalomban circuláló pénzekon kívül 5 és 10 márkás kincstári utalványok és 5 és 20 márkás hadi-kölcsönpénztár-jegyek is vannak forgalomban; az Osztrák-magyar bank pedig kétkoronás bankjegyeket bocsátott ki. Békében a kis névértékű jegyek kibocsátása általában nem tanácsos, mert sokáig maradnak a forgalomban, könnyen hamisítják és krisisekor tömegesen mutatják be beváltás végett. Azonkívül háborúk alkalmával a kincstárak igen gyakran alacsony névértékű kincstári utalványokkal szereznek pénzt, de ha előlük a fémet az alacsony névértékű bankjegy már elvonta, a kibocsátásnak nem lesz meg a kellő hatása. Ma láthatjuk, hogy a hadviselő államok jegybankjai sorra ehhez az eszköz folyamodtak és mi kétkoronás bankjegyeket bocsátottunk ki. Még a Bank of England is szakított a tradíciókkal és egy fontos jegyeket is kiad.

Ezeken az előbb felsorolt eszközökön kívül még sok jelentéktelenebb eszköz is áll a bank rendelkezésére, de ezeket csak kivételesen

alkalmazzák. Ilyen érczvédő intézkedése az államnak például az aranykiviteli tilalom kimondása, a melyhez ma folyamodtak is néhol.

A háború különleges viszonyokat teremtett minden téren; de hatását első sorban és legerősebben mégis csak a közgazdaság, főleg a hitelélet érzi. A moratoriumok megnehezítik a kölcsönök behajtását, az általános pangás következtében nincs, illetve csak kevés pénzre van szüksége az iparnak, kereskedelemnek: beáll a pénzbőség, a melyről a lapok folyton irnak és a minek fényes tanúsága a hadikölcsönök sikere egyrészt, másrészt az alacsony kamatláb.¹⁾ De ezzel szemben annál több pénzre van szüksége az államnak, hogy hadügyi kiadásait fedezze. Természetes, hogy akkora hadikincset, a mekkora elegendő volna egy modern háború viseléséhez, egy állam sem tud gyűjteni és nem is volna helyes gyűjtenie, mert nagyobb hadikincs: gyümölcsözetlenül fekvő tőke tartása, közgazdaságilag kárhóztatandó pazarlás volna. Az állam tehát más úton szerez pénzt. Legalkalmasabb eszköz az erre a célra annyira bevált jegybank. Az állam azt veszi igénybe első sorban; de hogy a bank minden feladatának megfeleljen és megfelelhessen, védelemben is kénytelen részéssíteni magánosok aranykéréseivel szemben. Ezért kimondja *készfizetési kötelezettség felfüggesztését*. Ezzel ugyan meginog a közönség bizalma, de legfeljebb csak ott, a hol a jegybank azelőtt készfizető volt. Nálunk nem az; az Osztrák-Magyar Bank jegyein ugyan ott áll, hogy kívánatra beváltja törvényes érczpénzben Budapesten és (?!) Bécsben, de tényleg az alapszabályok 111. cikke értelmében, e kötelezettsége fel van függesztve. A mi jegybankunk tehát ezzel előnyben van a többi jegybank felett, a melyek kénytelenek voltak kérni a készfizetési kötelezettség felfüggesztését. Wekerle Sándor 1915. február 16-án a háború gazdasági következményeiről szóló előadásában többek között ezt mondta: „A jegybankunktól kibocsátott jegyek az érczkészlettel és az érczre szóló váltókkal ma is megfelelően vannak fedezve; fedezetük rigorózusabb és reálisabb, mint bármely jegybanké.” Wekerlének e szavai, különösen a fedezetre vonatkozó rész, szépen hangzik, de tulajdonképpen édeskevés a jelentősége. Mert mit jelent a szükséges fedezet? Azt, hogy a jegybank csak törvé-

¹⁾ A német nagybankok az azonnal esedékes letétekért a következő kamatot fizetik:

- 1914. augusztus 1-ig $1\frac{1}{2}\%$,
- augusztus 14-ig $4\frac{1}{2}\%$,
- december 2-ig $3\frac{1}{2}\%$,
- december 31-ig 3% ,

1915. július 6-ig 2% ,

július 7-ig $1\frac{1}{2}\%$. (Disconto-Gesellschaft: Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege. Berlin, 1915. október. 11. lap.)

nyes határig, a fedezeti szabályok szerint bocsát ki bankjegyeket. Ez tehát a bank korlátozása volna. De jól tudjuk, hogy ma az állam kormányozza a jegybankot, a hogy érdeke azt megkivánja. A mint hogy minálunk, a hol a készfizetés felfüggesztése a szabály és a készfizetés volt a bank történetében a kivétel, a nemesérczpolitikának sincs meg az a nagy fontossága, mint nyugaton. Mert mi ellen védi a jegybank aranyát? Semmi ellen, hiszen ha nem akar aranyat adni, senki sem kötelezheti erre békében sem. Az ő politikája tulajdonképpen nem nemesérczpolitika, hanem — a Knapp terminológiájával élve — exodromia. Az exodromia az államnak, vagy az ő közegének az a tevékenysége, hogy az intervalutárius árfolyamot — a paritást — fenntartsa. A jegybank ebből a szempontból világosan az állam közege; ezt a tevékenységét az állam parancsa kényszeríti rá. Az alapszabályok első cikkének 3. szakasza így rendelkezik: „Az Osztrák-Magyar Bank köteles minden rendelkezésére álló eszközzel gondoskodni arról, hogy jegyeinek a külföldi váltók árfolyamában kifejezésre jutó értéke a koronaérték törvényes pénzlába paritásának megfelelően állandóan biztosítva maradjon.“ Minálunk nemesérczpolitikáról nem lehet beszélni, csak exodromiáról.

Ha már most a külföld jegybankjainak háborús nemesérczpolitikáját tekintjük, úgy az egyes politikai rendszereket kritika tárgyává téve, a következőkép osztályozhatjuk:

1. A *discontpolitikának* ma egyáltalán semmiféle hatása sincs. Hszen pénzbőség van, discontpolitika pedig csakis pénzszükség esetén megfelelő eszköz. Igaz ugyan, hogy a háború kitörésekor pénzszükség volt, de ekkor az ország közgazdasága érdekében parancsoló szükség, hogy a jegybank bőven hitelezzen, mert különben válságba jut az ország. Azonkívül a discontpolitika fő feladata az volna, hogy külföldi tőkét csábítson az országba. De háborús viszonyok közt nem akad semleges külföldi tőke, a melyet kockára tennének. Szóval a discontpolitika mint nemesérczkészletvédő, esetleg növelő rendszer háborúban nem válik be.

2. De a *praemiumpolitikának* sincs értelme, mert a bank készfizetési kötelezettsége fel lévén függesztve, sem arannyal, sem ezüsttel nem kell a banknak beváltania.

3. A *devisapolitika* előnyös hatását kisebb háborúk alatt éreztette és igen jól bevált. Ma azonban egészen más a helyzet. A jegybankoknál aránylag igen sok, az ellenséges ország valutájáról szóló váltó volt, de kevesebb olyan devisájuk, a melyekkel a semleges államoknak vagy szövetségesüknek fizethetnének. Különösen áll ez a tétel az Osztrák-Magyar Bankra. Tárcajában túlnyomóan angol és francia és kevesebb német, holland, svéd és svájci váltó volt. De az által, hogy a készletében levő váltókat a forgalom rendelkezésére, elsősorban a hadvezetőség

rendelkezésre bocsátotta, sikerült elérnie, hogy a devisák cursusa nem magasabb a mainál.

Azáltal, hogy a törvényhozások felmentették a bankot a készfizes kötelezettsége alól, az érczkészletnek első szerepe, t. i. mint a kibocsátott bankjegyek fedezete és beváltásuk biztosítója, megszűnt. Hogy mennyire illuzórius a fedezet kérdése, azt élénken bizonyítja az a tény, hogy a Banque de France, a mely békében összesen hat milliárd értékű bankjegyet bocsáthatott ki fedezetlenül, a törvényhozás engedélyével ma tizenkét milliárd! és azért a jegyeknek még nincsen disagiójuk. Mióta a háború tart, az Osztrák-Magyar Bank nem publikálja heti kimutatásait, senki sem tudja, vajjon mennyi bankjegy van forgalomban, mennyi a fedezet és a bankjegyek mégsem szenvednek disagiót! Szóval az érczkészlet tartásának a szüksége a fedezet szempontjából nagyon kétségbevonható. Ellenben nem tagadható az érczkészletnek a fontossága, ha azt háború idején az állam egyszerűen lefoglalja és a helyett, hogy drágán szerez be külföldi váltót, az érczkészlet felhasználásával fizeti külföld valutában törlesztendő tartozásait. Ha az egész rendelkezésre álló arany- és devisakészlet állana a külföldi forgalomnak, azaz mindazoknak a rendelkezésére, a kik a külföldön fizetéseket teljesítenek, akkor a devisák árfolyama sem térne el olyan mértékben a paritól, mint ma.

Ha majd békében igyekezni fogunk a háborúban szerzett tapasztalatokat értékesíteni, a nemesérczpolitika kérdése az elsők között lesz, a melyre a háború nagy tanulságait alkalmazni kell. Más szempontok más célok szerint fogják a jegybankok irányítani politikájuk alapelveit, a melyek évtizedek folyamán csak keveset fejlődtek tapasztalatok hiányában. De a világháború itt is új állapotokat teremtett, új, értékes tapasztalatokkal gazdagodtak a jegybankok vezetői, tapasztalatokkal, a melyeknek gyümölcsét — ha a leszűrődött eredményeket ügyesen alkalmazzák, — az egész ország gazdasága élvezni fogja.

Kovács Jenő.

Közlemények és ismertetések.

Magyar Pénztörténet.

(Dr. Hóman Bálint: *Magyar Pénztörténet 1000—1325*, Magyar Tudományos Akadémia 1916. 710 old.)

A magyar pénztörténet elhanyagolt, mostoha tudományában végzett értékes kutatásairól számol be terjedelmes munkában dr. Hóman Bálint, a kinek neve nem ismeretlen már a Közgazdasági Szemle olvasói előtt. A pénztörténetnek igazi értéke csak mint segédtudományé érvényesül igazán. Első sorban természetesen az általános történet segítségére szolgálnak kutatásai. Nem kevésbé fontos azonban, mint a gazdaságtörténet segédtudománya, miáltal a közgazdaságtannal való szoros kapcsolata is adva van. Az első nagy magyar pénztörténeti munka szerzője valóban mély érzéssel látta meg ezt a szoros kapcsolatot, a melynek mindjárt a bevezetésben kifejezést is adott: „A pénz a gazdasági intézmények közt oly fontos helyet foglal el s a gazdasági életben oly nevezetes szerepet tölt be, hogy egyáltalában nem csodálható, ha a pénztörténet jelenségei teljesen új perspectivát nyitnak valamely korszak vagy terület gazdasági életének és fejlődésének vizsgálatához.“ Majd egy későbbi helyen: »A pénztörténetnek tehát — mint történeti segédtudománynak — feladata egyrészt a pénz gazdaságtörténeti szerepét és fejlődését elénk tárni, másrészt az általános gazdasági viszonyokat és egyes nehezen érthető történeti jelenségeket megvilágítani.« Szerencsésen sikerült is a szerzőnek ezt a meggyőződését egész munkájába belevinni, miáltal e talán máskülönben száraz tudományos munkában a való élet frissesége lüktet s valóban egyaránt nagy tanulsággal forgathatja úgy a történész, mint gazdasági tudományok művelője. Bennünket e helyen természetesen gazdaságtörténeti vonatkozásaiban érdekel első sorban. Tulajdonképpen az egész nagy mű át van szöve a gazdaságtörténeti vonatkozásokkal, úgy, hogy nem lehet különválasztani két részre a munkát s éppen ez a körülmény teszi értékessé tartalmát, élvezetessé előadását. A fontról, a márkáról, a XV--XIX. századi magyar súlymértékekről szóló első rész után, a mely a középkori súly-

rendszerekről ad képet, következik a második részben a tulajdonképpen pénztörténet. Bevezetésképpen rövid, de alapos áttekintést kapunk a római és frank pénzrendszerről. Sajnos, azzal a részletességgel, a mit ez a komoly munka megérdemelne, nem foglalkozhatunk az ezután következő fejezetekkel; a fejezetcímek pusztá felsorolását nem tartjuk érdembeli ismertetésnek, s így nem marad más hátra, mint magára a könyvre utalni az érdeklődőket. Egy fejezetet azonban, az utolsót kissé meg akarjuk ismertetni olvasóinkkal. E fejezet címe: »Adalékok Magyarország középkori árstatistikájához. 1000–1325.« Ez a fejezet áll a mi tudományunkhoz legközelebb, emellett nem szabad elfelejtenünk, hogy a régi magyar ártörténet vagy történeti árstatistika eddig vajmi kevés eredményt tudott felmutatni, sőt szerzőnk is kénytelen elismerni, hogy a középkori Magyarország terménygazdasági szervezete egyrészt, másrészt a források hézagossága teljesen lehetetlenné teszi a rendszeres középkori magyar ártörténet kidolgozását. Sajnos, forrásaink igen hézagosak, sok helyütt annyi fényt sem vetnek a múlt viszonyainak sötéttségébe, hogy a legkisebb támaszpontot sem tudja szemünk megtalálni. Következtetésekkel sem érünk sokat, mert a terményjavak értékét úgy sem tudnók egységes alapra hozni; már pedig e nélkül megbízható eredményt nem nyerhetünk. Mégis ügyesen csoportosított táblázatokban találjuk meg az áradatok összeállítását és a pénzértékeket; az árakat ezüst- és aranygrammokban, valamint koronaértékre átszámítva, tartózkodott azonban szerzőnk a pénzek relatív vásárlóképességének megállapításától. E fejezeten kívül még négy függelék nyújt érdekes kiegészítést a kiváló munkához, a melynek minden értékén kívül felbecsülhetetlen érdeme, hogy alapos készültséggel úttörő munkát végzett.

Itt kívánunk megemlékezni futólag még egy nemrégiben megjelent kiváló munkáról, dr. Révész Zoltán pozsonyi egyetemi tanár »Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez« című munkájáról, a melyről a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában fogunk beszámolni.

(p. p.)

Elméleti nemzetgazdaságtan.

Oppenheimer, Franz: *Wert und Kapitalprofit*. Jena 1916. Gustav Fischer, 229. old.

Smith Ádámtól és Ricardótól ered az a tan, amely szerint a javak értékének forrása majdnem kizárólag a termelésükre fordított munka; joggal és büszkén hivatkoztak Rodbertus és Marx a nemzetgazdaságtan e félisteneire, a midőn a „munkaérték-elmélet“ logikus következményeit levonták és azt állították, hogy a tőkepenzes és a földbirtokos jövedel-

met huz a nélkül, hogy értéket produkálna, hogy tehát ez a jövedelem csak a munkás által termelt értékek lefoglalásából, a munkásosztály kizsákmányolásából eredhet.

Az utolsó negyedszázadban azt lehetett gondolni, mintha a kizsákmányolási elmélet, életerejét vesztvén, politikai pártállásuk által elvakított socialisták körében petrifikálódott volna és, valamint egyéb dogmákat, úgy ezt is csak a hívők mesterkélt interpretációja tudná az összeomlástól megóvni. De az, a mi megkövesedésnek látszott, csak megdermedés volt és az elmélet agg törzse ismét friss gyümölcsöt terem.

Főképen Oppenheimer az, a ki a munkaértékelméletet átépíteni igyekszik és új falakat emel azoknak helyébe, a melyeket a határhaszonelmélet képviselői, különösen Böhm-Bawerk romba lőttek. Oppenheimer rendszere az eddigiek között legtökéletesebb kifejezését a nemrég megjelent „Wert und Kapitalprofit“-ban nyerte; a szerző itt nemcsak magát az elméletet fejtegeti a lehető leggondosabb fogalmazásban, hanem kitér számos már felhozott és a jövőben felhozható ellenvetésre is és czáfolja azokat az elméleteket, a melyek az övével összeférhetetlenek.

A „Wert und Kapitalprofit“ nagy hatást tehet. Ragyogó dialektikáján, szellemes, meglepő és meggyőző analogiákkal bővelkedő írásmódján és az előadás öntudatos, majdnem fennhéjásznak vagy fanatismusnak vehető biztonságán kívül előmozdítják majd sikerét a nemzetgazdaságtannak, különösen a német nemzetgazdaságtannak általános viszonyai is. A határhaszonelmélet, a mennyiben elzárkózik a matematikai módszer elől, már régóta nem mutatott nagyobbfajta haladást és ezért vesztett aktualitásából; már pedig a bizalom a kulturtudományok tanai iránt általában véve oly gyöngén van rögzítve, hogy abban a pillanatban, amidőn egy irány megszűnt érdekesnek lenni, nő a hajlandóság igazságának kétségbevonására is. Eszerint a pszichikai körülmények kedveznek egy elméleti irányváltotatásnak; hozzájárul ehhez — a mi Oppenheimer rendszerének Németország jövő tudósnevezékére és irodalmára gyakorlandó hatását illeti — még az is, hogy Oppenheimer seminariuma ugyszólván az egyetlen a német egyetemeken, a melyben a nemzetgazdaságtan elméletén dolgoznak és ennek következtében magához vonzza a theoreticus hajlamu diákságot.

Szűk keretben nem lehetett a célom, hogy Oppenheimer rendszerét megismertessem és kritikailag állást foglaljak, ez csak szemfényvesztés lett volna olvasóim, igazságtalanságra vezető felületesség Oppenheimer irányában. Csak fel akartam hívni a tiszta elmélet iránt érdeklődőknek figyelmét a „Wert und Kapitalprofit“-ra, amelynél jelentősebb theoretikus mű kevés íródott az utóbbi évek Németországjában. A könyv olvasói, a kik nem elégszenek meg az olvasottak recipiálásával, hanem

sulyos szellemi munkával a rendszer helyességéről is világos ítéletet igyekeznek majd alkotni, nem veszik talán illetéktelen tanácsnak azt sem, ha kritikájukhoz operatiós alapul Böhm-Bawerk „Geschichte der Kapitalzinstheorien“-jének. „Die Ausbeutungstheorien“ cz. fejezetét ajánlom.

Schlesinger Károly.

A budapesti könyvtárakba járó mezőgazdasági folyóiratok jegyzéke.

Kőrösy Kornél és Lenhossék Mihály. A budapesti könyvtárakba járó természet-tudományi, orvosi és mezőgazdasági folyóiratok jegyzéke. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi ministerium. Bp., 1916. Kilián biz. Ára 2 K 50 f.

Csodálatos közömbösséggel haladtak el a budapesti könyvtárak az ésszerű együttműködés, a központosítás kérdései és külföldi példái mellett. Évekkel ezelőtt, mikor a rationalis munkamegosztás dolgát a könyvtárak között Szabó Ervin fölvetette,¹⁾ igen halk visszhangok érkeztek, sok helyütt meg éppen ridegen fogadták. Mintha a budapesti könyvtárakra nem állana az erők egyesítésének bibliai példázata, mintha a budapesti nagy könyvtárak évi dotatiója, ha egyesítenék is, elégséges volna akár egyetlen egy nivós általános tudományos könyvtár fönntartására. A nagy könyvtárakon kívül tizenegy jórészt társulati tudományos könyvtár került akkoriban szóba, mint a melyekkel a dotatio tervszerűbb megosztásával, könyvanyaguknak kölcsönös rendelkezésére bocsátásával, könyvtárközi kölcsönzések rendszerével a budapesti könyvtári élet intenzitását elérni lehetne. Az apostrofált könyvtárak közül azonban alig egykettő adott csak biztató választ. Most, évek multával jelentkezik két tudós, a kik szerencsés kézzel, nagy energiával és a saját tudományos ambícióiknak alárendelésével sikert ígérő részletactióval máris hozzáfogtak ahhoz, hogy Budapest könyvtári életét ésszerűbb alapokra helyezzék. *Kőrösy Kornél* egyetemi tanár 1915-ben hozzáfogott a budapesti könyvtárakba járó természettudományi és orvosi folyóiratok együttes katalógusának elkészítéséhez és ebbe a gyűjtésébe belekapcsolta a tudományos *mezőgazdasági folyóir. tirdalmat* is. Munkájának — melyhez társul *Lenhossék Mihály* egyetemi tanárt sikerült megnyernie — ime itt van a kész eredménye, 191 tudományos budapesti gyűjteménybe járó természet-tudományi, orvosi és mezőgazdasági folyóirat közös katalógusa. Első eredmény ez olyan irányban, hogy a budapesti könyvtárak igazgatói

¹⁾ Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapestén. Bp., 1910. Fővárosi könyvtár kiad. 17. és 20. l.

között most már legalább egyelőre a folyóiratok megosztásában tervszerű összeműködés jöhessen létre, mert bevallottan erre a célra töreksznek a katalógus szerkesztői. Nagy munkájukat első kísérletnek tekintik s ha majd e folyóiratjegyzék eredményeként a folyóiratok racionális megosztása létrejön olyképpen, hogy *minden* e három tudományágba tartozó külföldi folyóirat *legalább egy példányban* járni fog valamely budapesti könyvtárba, akkor fogják kiadni újabb folyóiratjegyzéküket, kibővítve a föllelhető régebbi folyóiratsorozatok könyvtári helyszámaival. A *Közgazdasági Szemle* olvasóit kétségtelenül jobban érdekelné olyan folyóiratjegyzék, mely a társadalmi tudományok körébe vágó folyóiratokat gyűjtené egybe, el is várható, hogy ez a jegyzék a humanisták, jogászok és közgazdák körében utánzásra találjon, de a mezőgazdasági szakkérdésekkel foglalkozókat már ez a jegyzék is hálára fogja kötelezni, mert 157 külföldi mezőgazdasági folyóiratról tudjuk meg belőle, hogy melyik budapesti könyvtárba mióta járnak. Ennek a tudása pedig bizonyára nem lesz közömbös mezőgazdasági szakkutatásunk intensivebbé válására nézve. Érdeklődéssel várjuk a megindított actio további eredményeit annál is inkább, mert a folyóiratjegyzék szerkesztői nem könyvtári szakemberek, hanem könyvtárakat használó tudósok, tehát kell, hogy a konzervatív hajlandóságú könyvtárosok is behódoljanak, mert éppen azok bizonyítják be a könyvtári cooperatio fontosságát, a kikért a könyvtárak vannak.

Köhalmi Béla.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság-ban 1916. évi október hó 26-án délután 6 órakor Hoszpötzky Alajos ministeri tanácsos elnök elnöklete alatt dr. Liszka Viktor földhitelintézeti ügyész, nagyszámú közönség érdeklődése mellett, *Változó kamatozású kötvények* czímen előadást tartott. Az előadás után Hoszpötzky Alajos elnök kiemelte az előadás tárgyának fontosságát és utalt arra, hogy annak elvont elméleti jellege szinte lehetetlenné teszi, hogy a tárgyhoz mindjárt hozzászólni lehessen és ezért azt javasolta, hogy az előadásnak a „Közgazdasági Szemlé“-ben való közlése után adassék alkalom esetleges vita megindítására.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép ügy, mint a külföld nagyobb pénzügyi piacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

37. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre 16 K

Félévre 8 »

Negyed évre 4 »

Díszpéldány egész évre .. 50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándéku.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₂-os és 4³/₄-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4³/₄-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75¹/₂ erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra vegrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek.*) — Az esedékes kamatszélvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Bremában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alf. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra vegrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-acél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hingtengelyek, sodrony és sodronyszegek, hereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas. öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

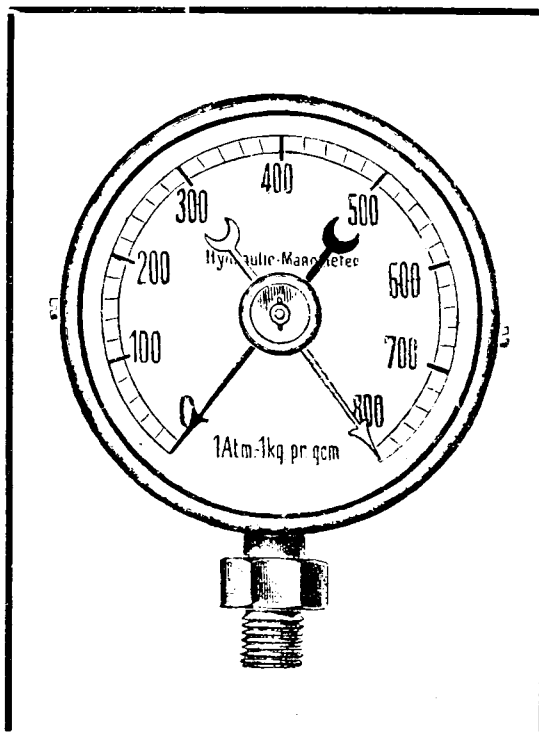
BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

PÁRTOS ÉS TARSA B. T.

Fesz-
mérő
és
autogén-
hegesztő
készülé-
kek
gyára.

Kispest,
Üllői-út 78.

Telefon :
József 5-57.

Gyártunk
és
javítunk
feszmérőket,
autogén-
szabályozó-
kat, hőmérő-
ket, pyrome-
tereket,
őrellenőrző-
órákat stb.
e szakba
vágó
műszereket.

Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtató-
gépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a leg-
nagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
□□□□□□□□ igényeknek megfelelően készíti el. □□□□□□□□

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyvnyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság kiadta a határnapok táblázatát, a melyeken a *teherárak felvételét* állomásain az egyes viszonylatokban a folyó évi hajózási idényre meg fogja szüntetni. Ez a táblázat nevezett társaság igazgatóságánál, valamint ügynökségeinél megtekinthető, illetve díjmentesen megszerezhető.

A teljes uszályrakományok forgalmára ezek a határidők nem vonatkoznak, mert ezt a forgalmat addig tartja fenn a társaság, a míg azt az időjárás, vizállási és forgalmi viszonyok megengedik.

Budapesten, 1916. évi november hó 14-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a Budapest-Eötvös-téri hajóállomásról reggel 8 óra 30 perczkor és a Dömösről délután 6 óra 30 perczkor induló személyhajójáratot folyó évi november hó 20-ával ez évre megszünteti.

A Budapest-Eötvös-térről délelőtt 11 órakor és az Esztergomból este 7 órakor induló személyszállítással egybekötött teherjáratot, valamint a Budapest-Eötvös-térről délután 2 óra 20 perczkor, illetve Dömösről reggel 5 órakor induló személyjáratot további intézkedésig továbbra is fenntartja.

Budapest, 1916 november 17.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy Vezseny állomást folyó hó 27-ével további intézkedésig az összforgalom számára megszünteti.

Budapest, 1916 október 25.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy tekintettel az előrehaladott évadra, a vukovár — újvidéki vonalon levő Bácsujlak és Opatovac ladikállomásokat f. évi november hó 20-ával megszünteti.

Budapest, 1916 november 17.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy tekintettel az előrehaladott időszakra, Zemun és Belgrád közötti átkelési hajójáratok közül a Zemunból Belgrádba reggel 5:30-kor és a Belgrádból Zemunba reggel 6-kor induló átkelési járatok f. évi november hó 12-től kezdve további intézkedésig elmaradnak.

Budapest, 1916. november 9.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság közli, hogy folyó évi november hó 1-től való érvénynyel helyi árúdijszabásának I. része A) szakaszában „II. általános határozmányok” 4. pontjában (fuarlevél alakja) a második és harmadik bekezdés törölendő és a következővel pótolandó:

„A fuvarlevelek bélyegkötelezettségét illetőleg a tekintetbe jövő törvények és rendeletek mértékadóak.”

A helyi árúdijszabás I. rész b) szakasza D) fejezetének IV. pontjában (bélyegilleték) foglaltakat szintén törölni kell és a következő szöveggel pótolni:

„A fuvarlevelek, feladó-vevények, átvételi elismerések, rakodási jegyzékek, értesítő levelek, stb. bélyeg-illetéke a tekintetbe jövő törvények és rendeleteknek megfelelően esedékes.”

Budapest, 1916. október 20.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy Vezseny hajóállomást folyó hó 12-ével a szolnok — csongrád — szegedi vonal állomásainak egymásközi forgalmában ismét megnyitja.

Budapest, 1916. november 11.

Az igazgatóság.

Gazdasági feladataink a háború után.¹⁾

Még legjavában dül a háború, még ezrével és ezrével szedi emberéletben naponként áldozatát, még száz milliói nemzeti vagyonoknak pusztulnak el nap-nap tán a háborúban és én mégis — a szegedi kereskedelmi és iparkamara meghívása folytán — a háború utáni gazdasági feladatokról kívánok szólni. Bár ellentét látszik ebben fennforogni, mert hisz ma minden törekvésnek a háború győzelmes befejezésére kell koncentrálnia, mégis helyénlévőnek látom, nemcsak, sőt egyenesen szükségesnek, már most a háború utáni feladatokról beszélni, mert egyszer, talán még sem túl soká, mégis csak vége lesz a háborúnak és a békében az lesz a legerősebb, a ki arra a háborúban megfelelően jól felkészült. Miképpen a háborúban is elbuktunk volna, ha a békében nem készültünk volna egy háború eshetőségére, azonképpen a háborúban kell készülnünk a békére is, a mi a mai viszonyok között nem kisebb feladat, mint a háborúra való felkészülés.

Ez alkalommal két főkérdéssel kívánok foglalkozni, itt is csak a legfontosabbakkal, mert hisz egy szűkkörű előadás keretében nem meríthető ki távolról sem az a nagy anyag, melyet a béke gazdasági feladatai képviselnek.

Az első kérdés, a melyre választ kívánok adni: *milyen helyzetben fogja találni a háború befejezése, illetőleg a béke állapota az országot gazdasági szempontból?* Ezt az első kérdést előre kell bocsátanom, hogy megfelelhessenek a második kérdésre, a melynek az elsőre adandó válaszból kell kiindulnia, t. i. *melyek a legsürgősebb és legfontosabb teendők gazdasági téren a háború után?*

Az első kérdésre adandó válasz tehát az ország akkori állapotainak képét akarja röviden vázolni, tehát ténykörülményeket ismertetni. Sajnos, a kép, melyet megfestendő vagyok, hűen, természet után, nem valami biztató. És ha daczára a háborúban szükséges emelkedett és bizakodó

¹⁾ Előadás Szegeden, 1916. november 12-én.

hangulatnak, a maga valóságában tárom azt fel, abban a meggyőződésben és tudatban teszem, hogy egyrészt a helyzet ismerete a jövőre való előkészültség szempontjából elengedhetetlenül szükséges, másrészt a magyar közönség elég fegyelmezett, elég öntudatos arra, hogy gazdasági vonatkozásaiban is a való helyzetet megismerje, annál inkább, mert bár a helyzet nehéz leend, csüggedésre, vagy éppen kétségbeesésre ok egyáltalán nincsen.

Az első szempont, melyből a háború utáni gazdasági helyzetünket meg kell itélnünk, népességünk állapota. Mert minden gazdasági helyzetnek alapja a dolgozó társadalom. És a gazdasági fellendülésnek is első és leghathatósabb eszköze az emberi munka. Sajnos, de egyúttal bizonyos részben természetes is, hogy a háború következtében népességünk számbeli alakulása a háború után nem lesz kedvező. Ez minden háborúnak jelensége, de a mi nálunk már most mutatkozik, az több ennél, oly óriási mérvű lakosságunknak tényleges csökkenése, mely gondolkodóba kell hogy ejtsen mindenkit. Nem a harctéri veszteségeket értem, hanem a polgári lakosság csökkenését. Nem vélek túlozni, ha a háborús veszteséget, tehát a harctéren elhaltak számát három évre számított háborúnál Magyarországra nézve 500.000 emberre teszem. Ennél az óriási, sok millióra menő néphadseregnél, melyet a monarchia és ebben Magyarország kiállított, ez a szám aránylag nem is magas. Tényleg a kisebbik baj is a népesség csökkenésénél, jóllehet ha e vérvesztéség tőke-értékét veszszük, óriási, mert legszerényebb számítás mellett is nem kevesebb, mint *8 milliárd tőke-értéket képvisel*. Sokkal nagyobb baj a születések óriási csökkenése, a csecsemőhalálozás rohamos emelkedése és a polgári lakosság halálozási arányának igen lassú javulása. Mig 1901—1905-ig 1000 lakosra még 37·4 születés esett, addig 1911-re ez már 35-re és 1913-ban 34·5-re csökkent, ugyanakkor, mikor Németországban e szám még 36·8, sőt Ausztriában 38. A születések számában való óriási visszaesés különösen 1905. május óta mutatkozik, midőn havonként 24—30.000-rel csökkent a korábbi állapotokhoz képest a születések száma. A legnagyobb veszedelem a nemzet gazdasági jövőjére nézve ebben a körülményben nyilatkozik meg, az elnéptelenedés veszedelme itt kezdődik. Hiába lesz az átmeneti nehézségek leküzdése után esetleges gazdasági fellendülés, ha nem lesz hozzá az az emberanyag, a melyre gazdasági életünknek, ha megerősödni kíván, támaszkodnia kell. Emeli ezt a veszedelmet a csecsemőhalálozás már említett rohamos emelkedése, mely mig 1911—14-ben országos átlagban 20⁰/o volt, addig 1915-ben már 27⁰/o-ra emelkedett, oly szám, mely kulturállamban szinte példátlanul áll. Egyedül Spanyol- és Oroszország mutatnak fel ilyen szomorú eredményt. És ha még hozzá vesszük azt a lassú javulást, mely a polgári

lakosság halálozási arányában mutatkozik, t. i. míg 1901—1905-ig 1000 lakosra 26·2 halálozás esett, 1910-re e szám mindössze 1·2-el javult, holott Ausztriában ugyanekkor leszállott 23·3-ról 21·1-re, Németországban pedig 19·8-ról 16·2-re: akkor előttünk áll a maga teljességében a fokozatos elnéptelenedés nemzetveszélyeztető képe. Ha már most ezen jelenségeknek közvetlen eredményét keressük, megkapjuk arra a belügyminister úr számításában a megdöbbentő választ. Eltekintve a harctéren elesettek említett tekintélyes számától, népességünk csökkenése 1916 végén 830.000—850.000 lélek lesz, ugyanezen számítás alapján 1917 végén pedig több mint egy millió. A nemzet száma tehát csak e címeken a háború előtti létszámának kerekén 5⁰/₀-kal csökkent két év alatt. A harctéri veszteségek hozzászámásával e szám még kerekén fél millióval növekedik. Deficitben lesz tehát a háború után a nemzet számarányban; deficitben, amelyet még növel a háborúból visszatérők nagy részének csökkent munkaképessége, akkor, amikor éppen ellenkezőleg, — mint reá fogok arra mutatni, — a fokozott munkateljesítmény lehet az egyedüli alap, a melyen a nemzet jövő gazdasági regenerálása felépülhet. Ime tehát a háboru utáni helyzet első súlyos jelensége.

Nem időzöm tovább a kép ezen részleténél, nincs módomban másképpen, mint mozaikszerű részletekben bemutatni az egész képet és azért reá térek a képnek egy másik részére: *az általános pénzügyi helyzetre*, úgy, a mint az szerintem a háború után mutatkozni fog.

A gazdasági helyzet fokmérője a pénzügyi helyzet. Alapja a szilárd gazdasági helyzetnek, miképpen az emelkedő gazdasági irányzattal kapcsolatos a pénzügyi helyzet javulása. Mit eredményezett pénzügyi tekintetben eddig a háború? A száz milliárdokra menő hadiköltségeket, melyekből a háború két első évéből kerek összegekben Angliára 62 milliárd, Oroszországra 52-, Németországra 50-, Franciaországra 40-, Ausztriára és Magyarországra 33—35- és Olaszországra 12 milliárd korona esik. Pedig túl vagyunk már a háború második évén és beláthatatlan még a háboru tartama, úgy hogy sajnos legkevesbbé sem tulzott számítás az, mely a háború költségeit még egy évvel, vagyis 1917 végéig megtoldja. Már pedig minden éve a háborúnak jelent monarchiánkra kerekén 17—18 milliárd terhet, vagyis így számítva a háború költségeit, számolnunk kell 1917 végéig a monarchiát illetőleg 55—60 milliárd korona hadiköltséggel arra az időre, míg a béke áldásai ismét bekövetkezhetnek. E számok óriási arányait csak úgy tudjuk a maga valójában megítélni, ha tekintetbe vesszük, hogy csak a két év háborús költsége a legnagyobb nemzeti jövedelemmel bíró európai államnak, Anglia nemzeti jövedelmének 57⁰/₀-át teszi már. Ha pedig a két év háborús költségeit Angolországnak egész kivételével hozzuk arányba, úgy a két év

költségei egyenlők Anglia összes kivitelének öt évi összegével. És ha viszont a háborús összes államok hadiköltségeit a nemzeti vagyonnal állítjuk párhuzamba, akkor az összes hadviselő államok két évi hadiköltségei felérnek egész Franciaország teljes 270 milliárd koronát tevő nemzeti vagyonával, a három évre számított költségek pedig még Olaszország egész nemzeti vagyonával is, Franciaország nemzeti vagyonával együtt kereken 350 milliárd értékben.

Ezt csak általános jellemzésül előrebocsátva, lássuk már most, miképpen alakul specialiter nálunk Magyarországon a pénzügyi helyzet a háború után? Számításom alapja, mint már említettem, 1917 vége, vagyis 3¹/₂ éves háború, úgy számítva, hogy 1917 végével már a demobilizáció is végbement legyen. Az eddigi alapon ejtven meg számításainkat, 1917 végével Magyarországnak 23–24 milliárd koronányi haditerhe leend (Ausztriának pedig kereken 38 milliárd), szemben nemzeti vagyonunknak a háború előtti időben kiszámított 42–45 milliárdnyi állományával. Ez több mint a fele lesz a nemzeti vagyonnak. És szembeállítva a hadiköltségeket a kereken 7 milliárd koronányi egy évi tiszta nemzeti jövedelemmel, felemésztené 3¹/₂ évi összes nemzeti jövedelmünket. Mig a nemzeti jövedelemből a lakosság egy-egy fejére összesen 325 korona jövedelem esik, addig a haditeher tőkeértékéből kereken 1.100 korona fog a nemzet egy-egy lakosára esni. Tudatában vagyok annak, hogy ez összehasonlítás nem egészen helytálló, mert hisz az egyik évi jövedelem, a másik tőketartozás, mégis illusztráció gyanánt fel kívántam említeni, összehasonlításként melléje állítva rögtön a monarchia másik államának hasonló viszonyait, ahol a 85 milliárd nemzeti vagyonnak a haditeher csak 40⁰/₀-át teszi, a 12¹/₂ milliárdnyi tiszta nemzeti jövedelemnek pedig csak háromszorosát.

Állítsuk már most szembe a hadiköltségek várható kamatterhét a nemzeti fölöslegekkel; azokkal az összegekkel, amelyeket nemzeti gazdálkodásunk évenként a nemzeti vagyon gyarapítására felmutat. Itt szembenáll Magyarország várható évi 1.300–1.400 millió új hadi kamatterhével, kereken 825 millió korona évi nemzeti fölösleg, Ausztriában pedig 1.890 millió nemzeti fölösleggel szemben kereken 2.100 millióra fog rugni az új kamatterher. Pedig e tételekben még nem foglaltatnak benne a háború következtében felmerülendő egyéb szükségletek. Elég e részben utalnom a hadirokkantak, a hadi özvegyek és árvák méltó ellátásához szükséges nagy összegekre, a hadikárok pótlására, államvasutaink helyreállítására és így tovább, hogy az eljövendő helyzet a maga teljességében álljon előttünk. E helyzet megítélésére legalkalmasabb az eddigi fejenkénti adótehernek a várható kamatterhekkel való szembeállítása. Ez az egyedüli helyes és biztos összehasonlító alap, mely a jövő

terheit tisztán mutatja. A háború előtti összes fejenkénti adóterhek (egyes és közvetett adók) Magyarországon 48 koronát tettek, az említett számítás melletti haditerhekből származó évi kamatterhek pedig 1917 végével fejenkénti legalább 68—70 korona megterhelést fognak jelenteni. És míg 1913-ban a magyar birodalom összes adóbevételei illetékekkel és vámbevételekkel együtt mindössze 822 millió koronát tettek, sőt az állami egyed-árusági üzemek bevételeivel együtt sem többet 1.057 millió koronánál, addig a hadiköltségekből előálló állandó kamatok egyedül 1.300—1.400 milliót fognak tenni. Ez tehát a háború után várható pénzügyi helyzet képe. Nem valami biztató. De tisztában kell vele lennünk, mert a nemzetnek készülnie kell a reá várakozó helyzetre; készülnie kell, hogy sikeresen megküzdhessen vele. És kellően előkészülve reá, meg is fog vele küzdhetni.

A német birodalom nagytehetségű kancellár-helyettese, mint birodalmi pénzügyi államtitkár — dr. Helfferich — számításokat tett arra nézve, mennyi időre lesz szüksége a német birodalomnak, míg a hadiköltségekre fordított óriási, minden eddigi képzeletet felülmuló áldozatokat a nemzeti vagyon szempontjából kiegyenlítheti, illetőleg mennyi időre lesz a német birodalomnak szüksége, hogy nemzeti vagyon tekintetében a háború előtti állapotba juthasson vissza? Kiindulva abból a tételből, hogy a hadiköltségeknek csak fele tekinthető a nemzeti vagyon szempontjából veszteségnek, míg másik fele a nemzeti jövedelem növekedését jelenti, arra az eredményre jutott, hogy Németországnak 12—15 évre lesz szüksége, míg nemzeti vagyonával ugyanott leend ismét, ahol a háború előtti évben volt. Ha ennyi időre lesz szüksége a nagy német nemzetnek a maga óriási anyagi erejével, mennyivel több, mennyivel hosszabb idő fog kelleni nekünk, Magyarországnak a mi gyenge nemzeti vagyonosodásunk, a mi aránylag kis nemzeti jövedelmünk mellett, míg mi is ugyanoda fogunk nemzeti vagyonunk szempontjából visszajuthatni, ahol a háború előtt voltunk! Egy emberöltő lesz szükséges hozzá és akkor is csak teljes munkaerőnk, minden munkaképességünk felhasználásával, mert feladatunk első sorban az elveszett értékek pótlása lehet, a nemzeti vagyon további gyarapítása egyelőre amúgy sem lesz lehetséges.

Szorosan összefügg a pénzügyi helyzettel és attól el sem választható a *valuta-kérdés*. Sajnos, e részben sem biztató a helyzet. Valutánk mai helyzete eléggé reá világít arra, hogy mi várható e részben a háború után. Eltekintve a behozatal és a kivitel aránytalansága folytán természetesen előállott helyzettől, az ellenséges államok e téren való hadviselése is nagy mértékben hozzájárul valutánk romlásához, a mint például Németországban egyenesen bizonyították, hogy Anglia Svájcban nagy mennyiségben vásárolt német

márkákat, hogy Hollandiában piacra dobva azokat, ott lerontsa a német márka árfolyamát. Nálunk kevésbé kísérik figyelemmel a külföld pénzügyi eseményeit és így kevésbé sikerül bizonyítékokat szerezhünk a helyzet megvilágítására, de kétségtelen, hogy valutánk feltűnő nagymérvű romlásának hasonló okai is vannak és hasonló okai is lesznek a háború után, a mihez hozzá fog járulni még valutánk kedvezőtlen alakulásához a háború után előálló, a háború alatt szünetelt külföldi fizetések elég tekintélyes mértéke, továbbá a nyersanyagszükséglet beszerzéséhez szükséges nagy összegek és végül a fokozott árúbehozatal veszélye a béke beálltával. Ez a kép második része.

Lássuk már most, miképen mutatkozik be majdan a képnek harmadik és negyedik része: *a hazai mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem?* A mezőgazdaság helyzete kétségkívül a legjobb lesz valamennyi gazdasági ág közül. Az a kép, melyet mezőgazdaságunk nyújt és nyújtani fog, szinte az egyedüli nyugvó pont a háború után és az az alap, a melyre jövő gazdaságunk szempontjából legbiztosabban fogunk építhetni. Sőt hazánk túlnyomó agrár jellege juttatja majd az országot abba a helyzetbe, hogy a háború pusztításait aránylag könnyebben fogja kiheverhetni. A gazdaközönség nagy pénzbőséggel fogja a békét üdvözölhetni. Különösen kis gazdáink eddigi terheiktől túlnyomólag megszabadultán fognak az új gazdasági élethez hozzáfoghatni. A háború után még mindig tartó magas árak a gazdaság helyzetét tovább is javítani fogják, mert ne higgye senki, hogy ha csökkenni is fognak természetesen a háborús árak, hogy vissza fogunk térhetni egyhamar a háborúelőtti árakhoz. A világpiacz helyzete a mezőgazdasági termelést illetőleg nem fog arányban állni a szükséglettel, a mint hogy az utolsó évtizedben is a mezőgazdasági termények árának emelkedése annak természetes következménye volt, hogy a világ termelése nem tudott lépést tartani a világ fogyasztásával. Egyedüli árnyoldala a mezőgazdaság helyzetének a háború után szükséges befektetéseknek magasabb árakon való eszközlése leend, mert a drágaságnak terheit természetesen a mezőgazdaságnak épp úgy kell viselnie, mint az iparnak és fogyasztásnak általában.

A mezőgazdaság e kedvező képe mellett áll az ipar és kereskedelem ugyancsak elég kedvező helyzete, a melyben a béke találni fogja. Egyes iparágaktól eltekintve — csak az építőiparokra utalok — a háború kedvező hatással volt — hosszú tartamánál fogva — az egész iparra és kereskedelemre; az egész vonalon a megerősödés képét látjuk; nagy töketartalékok halmozódtak fel iparban és kereskedelemben, melyek megnyugtatót képezhetnek a háború után várható nehezebb időkre. Igaz, hogy miként a gazdáknál is — a felhalmozott

tőkének jelentékeny része anyagokat, árúkat helyettesít, ezeknek feldolgozásával gyülemlett össze, még pedig kisebb mai értékkel pénzben, mint amilyen értéket ma ezek az anyagok és árúk képviselnének, mégis számolnunk lehet és kell a nagy tőketartalékok létesítésével, mint a háború utáni igen kedvező jelenséggel. Igaz viszont az is, hogy ugyanannak az árúkészletnek háború után való előállítására és vásárlására többszörösen nagyobb összegeket fog igényelni, mint a háború előtti és a háborúban elért érték volt, mert az aránytalanul drágább árak, a pénz vásárló erejének közismert csökkenése és az óriási valutakülönbözetek halomra döntik az összes számítási lehetőségeket, mégis azt az állapotot, melyben a háború befejezése a hazai ipart és kereskedelmet általánosságban találni fogja, kedvezőnek kell mondanunk.

A mi súlyosbitja, ami nehézzé teszi a helyzetet, a mi nagy tőkét fog igényelni és a tartalékokat nagy mértékben fogja igénybe venni, az a háborús állapotból való visszatérés a békés állapotra leendő. Aránylag könnyű volt, a kényszerhelyzet is elősegítette, a béke-gazdálkodásból a háborús termelésre való áttérés. A biztos jövedelmezőség a legerősebb hatással volt benne. A rendelkezésre állható idő kihasználásával a jövedelem aránytalan fokozhatása volt a másik tényező. Mindez a háború után, a béke beálltával hiányozni fog. És hozzájárul ehhez a nyersanyagok hiányában rejlő legnagyobb baj, mely könnyen végzetessé válhatik és legjobb esetben hónapokig tartó pangást idézhet elő. Ez növelheti az iparra nézve ebben rejlő veszedelmet. A kereskedelmi élet természetes alakulása, hogy a fogyasztás kielégítésre vár, de nem várhatja meg, míg a hazai termelés azt kielégítheti. A kereskedő nem várhat, míg a szövőgyáros fonalat kap, megszövi és megfesti a szövetet és piaczképes alakban forgalomba hozhatja. A szövő nem várhat, míg a fonó nyersanyaghoz jut, hogy fonalat szállíthasson neki. A kereskedelmi élet kész áruszükségletét onnan szerzi be, a honnan kaphatja s félő, hogy a külföldi árubeözönlés nagy mérvet fog ölteni addig, míg a hazai ipar abba a helyzetbe jut csak, hogy termelését megkezdhesse és a fogyasztás már telítve leendő akkor, a mikor a hazai termelés a piacon ismét megjelenhetik. Ehhez hozzájárul az állami terhek említett óriási emelkedése. Csak arra az egy adatra utalok ismét, hogy az eddigi fejenkénti 48 korona adóterherrel szemben csak a haditerhek kamataiból 68--70 korona fog fejenként a lakosságra hárulni. Ehhez járul a munkabérek várható emelkedése, mert hisz a munkásságnak a drága megélhetési viszonyokat munkabérek emelésével kell lehetővé tenni, szóval míg az egyik oldalon maga a kép a béke beálltával kedvezőnek mondható, addig a békében való állapot a hazai iparra nézve már nagyon küzdelmesnek ígérkezik.

Az ipar és kereskedelem vonatkozásaiban még csak egy körülményről kell röviden megemlékezni, mely a béke beálltával forgalmunkra nézve kedvezőtlen jelenséget alkot és első sorban a kereskedelmet befolyásolja károsan, *az u. n. központokról*. Egy helyzet, a melyet a háború nemcsak megokolt, de szükségessé is tett. Egy helyzet, mely a békével hirtelen nem fog megszűnhetni, de a melynek a békében való fenntartása a kereskedelmi szabadság veszélyeztetését jelenti és egyuttal a gazdasági élet oly megkötöttségét, a mely a gazdasági élet jövő fejlődése szempontjából egyenesen tarthatatlan lenne.

Ez tehát a képnek harmadik és negyedik részlete. És most röviden csak még egy részletet akarok feltárni a kép lehető teljessége szempontjából: azt a helyzetet, a melyben az országot a háború befejezése, illetőleg a béke állapota *szociális szempontból* fogja találni.

Már a nyersanyag-hiánynál utaltam arra a helyzetre, a mi az ipari üzemekben közvetlenül a háború után mutatkozni fog, természetszerű munkahiányt idézve elő. Fokozódni fog ez a háborús termelésnek a békés termelésre való átalakulásával járó nehézségek által: átmenetileg rövidebb-hosszabb ideig tartó munkanélküliség fog beállni. Ezzel szemben száz- ezernyi és a mezőgazdasági munkásokkal együtt milliónyi munkás fog a leszerelés után hazakerülni, utóbbi elég gyorsan találva meg elhelyezkedését, míg előbbire nézve bizony elég súlyos helyzet várható. Ez a munkásokat illetőleg. De itt lesz a középosztályhoz tartozók új elhelyezkedésének nagy kérdése is, a hadbavonulás folytán üzemekben megzavart iparosok, kereskedők, gazdák, keresetükben korlátozott ügyvédek, orvosok és mindmennyi értelmiségi osztálybeli, a kik mind új helyzet előtt fognak állni, mintha új pályát kellene kezdeniök. És itt lesz az elviselhetetlen drágaság folytán az állandó fizetésű alkalmazottak ma már óriási nagy társadalmi osztályának mind súlyosabbá váló helyzete. De itt lesznek egyuttal a lövészárkokból visszatérő polgárságnak fokozott igényei, melyek mind a szociális helyzet kedvezőtlenebbé alakulásának tényezői leendenek; a drágaság folytán emelkedő munkabérek, ezeknek ki nem elégíthetése következtében természetszerűleg az állandó munkásmozgalmak. Ez lesz a háború után az ország szociális képe.

Ezekben megfelelttem volna a magam elé tűzött első kérdésre, nevezetesen megrajzoltam volna legfőbb kontúrokbán az ország gazdasági helyzetének képét a háború után és ezzel áttérek a sokkal fontosabb második kérdésre, nevezetesen a háború utáni fontosabb gazdasági feladatok tárgyalására.

Első helyen áll e feladatok között a jövő megalapozása, a népesség *csökkenésének megakadályozása*, illetőleg a *lakosság számának lehető növelése*, mint a jövő gazdasági fejlődés legfontosabb kelléke. A nemzet

egész jövőjéről van ebben szó. A gazdasági bajokat, bármily nagyok legyenek is, előbb-utóbb ki fogjuk heverni, az itt élénk tornyosuló nehézségeket le fogjuk küzdeni, de az emberanyag esetleges hiányát soha. Franciaország példája mutatja, hogy hova vezethet nagy népeknél is az elnéptelenedés. Erre a sorsra Magyarországnak nem szabad jutnia, *Első és legfontosabb teendőnk tehát a magyarányú anya- és csecsemővédelem*, mint egyetlen biztos eszköze az elnéptelenedés megakadályozásának, amaz általános egészségügyi intézkedéseken felül, melyek az általános halálozás csökkentésére alkalmasak. Kicsinyes eszközökkel itt célzott érni nem lehet. Államnak és társadalomnak a legszélesebb alapon a legnagyobb arányú tevékenységben kell összefognia, hogy a nemzet fölött lebegő eme veszedelem elhárítható legyen. Nem kívánok ezzel a legsürgősebb feladattal ehelyütt bővebben foglalkozni, csak hangsúlyozni akartam nagy jelentőségét éppen gazdasági szempontból és közvetlenül reátérek a jelentőségében ezt közvetlenül követő két legnagyobb feladatra, *a pénzügyi helyzet rendezésére és a valuta helyreállítására*. Minden áldozatot meg kell hoznunk ezeknek érdekében, mert ezen fordul meg egész gazdasági helyzetünk alakulása. Mennél nagyobb áldozatokat hozunk, annál gyorsabban érjük el a normális gazdasági viszonyokat. Példa gyanánt lebeghet előttünk Anglia, mely a háborúban eddig már 7¹/₂ milliárd korona évi új adó és vámterhet rótt lakosságára, abból az elvből indulva ki, hogy nem elég a hadiköltségek kamatterhét fedezni, hanem lehetőleg rövid idő alatt kell a tőkét is törleszteni, hogy a mai generáció fedezze a mai háború összes terheit, míg mi — sajnos szegény nemzet létünkre — kénytelenek leszünk generációkra átvinni a mai háború terheinek részbeni fedezését. Legyünk tisztában azzal, hogy igen nagy terhek viselése vár az országra és ha az angol pénzügyminiszter a háború utáni megterhelést illetőleg azt a tételt állította fel, hogy minden angol állampolgárnak számolnia kell azzal, miszerint a háború után összes jövedelmének 25⁰/₀-át a kincstár fogja igénybe venni, úgy számolnunk kell nekünk is azzal, hogy a megterheletésnek ez a mérve a mi viszonyaink között alig lesz elegendő. Az eddigi adótörvények, melyeket a háború alatt hoztunk, bármily terheseknek látszanak is, mégis csak izlettetők. Már a szomszédos Ausztria is 80—90⁰/₀-os pótdókkal dolgozik a háborús költségek eddigi kamatainak fedezésére. De bármily nagyok legyenek is a jövő adóterhek, oly nagyok nem lehetnek, hogy egymaguk fedezhessék a szükségletet. El kell készülnie a mi új állami monopóliumok egész sorozatára, melyeknél csak az a fő szempont, hogy szolgáltatva az államnak azt, a mire szüksége van, lehetőleg a termelés és a kereskedelem érdekeinek sérelme nélkül hozassanak be.

Éppen abban áll a probléma lényege, hogy az állam ; énzügyi érdekei összhangba hozassanak a termelés és kereskedelem érdekeivel: hogy az állami monopolok behozatala mellett is az egyéni invenczió a gazdasági életben biztosítható legyen. Nem annyira termelési, mint inkább kereskedelmi monopolok lesznek szerintem a jövő megoldás irányai, a mire nézve széles tere kínálkozik a tevékenységnek és gazdag forrásai az állami jövedelmeknek. Nem akarok részletekbe bocsátkozni e kérdést illetőleg sem, csak hangsúlyozni kívánom, hogy nem fogják elkerülhetni az állami beavatkozást oly területek sem, minők például a villamosság, a szénkereskedelem, a biztosítás és hasonlók.

Az egyéni invencziót említettem az imént. Ebben a kapcsolatban reá akarok ismét mutatni arra, hogy egyik legfontosabb teendőnk lesz az átmeneti idő után gondoskodni arról is, hogy a gazdasági élet lüktetését képező kereskedelem ismét rendes medrébe tereltessek vissza, hogy az u. u. központok helyébe, melyek a háborúban szükségesek voltak, melyek egy bizonyos átmenet alatt is fenntartandók lesznek — mint már említettem — minél előbb ismét a rendes szabad kereskedelem lépjen, mert csak ez képes ama nagy gazdasági feladatoknak eleget tenni, melyek a jövőben felmerülnek. Ámde mindezek csak lehetőségét nyújtják a gazdasági érdekek érvényesülésének, de nem biztosíthatják azt. Biztosítani ezt csak *nagyarányú gazdasági politikával lehet*, mezőgazdasági és ipari téren egyaránt. Egyoldalú pénzügyi politikával a jövő nehéz pénzügyi helyzetét rendezni nem lehet. Ahhoz, hogy állami pénzügyeink ismét rendbe jöjjenek, lehetővé kell tenni az ország gazdasági életének a nagy új terhek elviselhetését; a pénzügyi politikát ki kell egészíteni a helyzettel számoló, a viszonyokon alapuló nagy gazdasági politikával, mert máskülönben úgy járna az állam, mint az a gazda, a ki földjébe csak vet és ismét vet, de a földet nem trágyázva, állandó termésre alkalmatlanná teszi, kiszipolyozza. Ily pénzügyi politika gyorsan meg fogná magát bosszulni és katasztrófális hatással lehetne. Még nagy gazdasági politikával kiegészítve is nehéz lesz a pénzügyi helyzetet rendezni, anélkül egyáltalában nem lesz lehetséges.

A jövő pénzügyi és gazdasági helyzet megoldására panaczeának a *takarékosságot* szeretik sokan hangoztatni. Egy könnyen költekező nemzetnél, minő a mienk is, ez igen jól hangzik, de így odavetve, önmagában nem egyéb üres frázisnál, sőt rosszul alkalmazva még veszélyes is lehet. Igenis a pénzügyi és gazdasági helyzet szanálására, valutánk javítására elsőrendű fontosságú takarékoskodni mindabban, a mi szükségleti cikkekben külföldi származású. De ezzel szemben legalább ugyanolyan gazdasági érdek pótolni azt a szükségletet megfelelő belső termeléssel, mert míg amaz, t. i. a külföldi behozatallal való takarékoság

javitja az ország fizetési mérlegét és valutáját és ezzel hozzájárul a pénzügyi helyzet rendezéséhez, addig a belföldi termelés fokozása növeli a belső gazdasági helyzetet és a pénzügyi erőt, vagyis alapja pénzügyi és gazdasági rendszerünk felépítésének. Ezért a háború utáni gazdasági politikának egyik alapfeltétele kell hogy legyen, belső termelésünknek lehetőleg azzal való pótlása, — természetesen a lehetőség határain belül, — a mit eddig külföldről kellett behoznunk.

A háború pl. rákényszerítette Németországot salétromnak hadicélokra való saját termelésére és a fémipar oly különböző ötvözetének gyártására, melyeket ezelőtt külföldről hozott be. Csupán e két vonatkozásban közel 600 millió márkával adózott a német birodalom eddig a külföldnek. Most úgy rendezkedett be, hogy e nagy behozatalt a békében is nélkülözhesse. A kis Norvégia az amerikai és orosz petroleum-behozatal ellen elektrizálja egész országát, felhasználva arra nagy mennyiségű vizierőit és eléri vele azt, hogy fokozva saját gazdasági erejét, függetleníti magát idegenektől. Az entente államai mindazon iparágakban, a melyekben eddig Németországra voltak utalva, óriási alapításokat létesítettek már a háború alatt, szervezve termelésüket a békére és emancipálandó magukat a német befolyás alól. És hogy egy példát az Egyesült-Államokból is kiragadjak, ez gyermekjáték iparát, mely a háború előtt kereken 8 millió dollár (40 millió korona) behozatallal terhelte meg kereskedelmi mérlegét, oda fejlesztette a háború alatt, hogy immár 25 millió dollár (125 millió korona) saját termelése van benne. Számos példát hozhatnánk fel még erre, miképen igyekszik minden állam a maga belső termelésének növelésére az idegenektől való függetlenítés céljából, de mellőznöm kell, bármily érdekes legyen is példatáram, mert ez előadás kerete sokkal szűkebb, semhogy arra vállalkozhatnék. A mit más államok megtettek és megtesznek, azt megtehetjük mi is, mert ipart teremteni lehet Magyarországon is, csak akarni kell. Az állami iparfejlesztés 12 éve alatt azokkal a kis-eszközökkel, melyek e célra rendelkezésre állottak, 400 millió korona évi új termelést sikerült Magyarországon biztosítani. És a háborúban megmutatta a fiatal magyar ipar, mily tényezőjévé tudott válni nemcsak a magyar gazdasági életnek, de a monarchia hadviselő képességének is. Ipart lehet tehát teremteni Magyarországon, csak át kell hatnia közönységünket annak a tudatnak, hogy az ipar teremtése nemcsak azoknak magánérdeke, a kik az iparral foglalkoznak, hanem az országnak vitális közérdeke, mely nélkül szilárd gazdasági helyzetet ebben az országban nem képzelhető.

Ezzel kapcsolatban reá akarok mutatni arra, mily hatalmas lendület volna adható az ország mezőgazdaságának és iparának, ha például

ugyanazt tennők, a mit megtett Norvégia. a mit legújabbán tesz Szászország, a mi tervben van Bajorországban: állami monopolum gyanánt a villamoserő termelését, vizerőinkre és földgázunkra alapítva meghonosítani. Mily hatalmas tényezője lehetne mezőgazdaságunknak az állati és emberi erő pótlására, a gépek szaporítására, a föld jobb megmunkálására az olcsó, általánosan elterjedt villamoserő, mily erős tényezője lehetne ez az annyira szükséges többtermelésnek! Milyen jelentős eszköze lehetne az államhatalom kezében a kisipar regenerálásának és a mellett külföldi szén és petroleum, több mint évi 150 millió korona behozatalának jelentékeny csökkenését idézhetné elő. Egyáltalán abban a vonatkozásban, hogy a külföldi behozatal csökkentésével a bel-földi termelés növelése legyen célunk, legyen szabad áruforgalmi statisztikánkból hirtelen kiragadott négy példát felhoznom, a melyek jellegzetes magyar vonatkozásúak és bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy gazdasági politikánknak fokozott mértékben kell az iparfejlesztésben megnyilatkozott irányhoz visszatérnie, ha az ország gazdasági és pénzügyi helyzetét jobban akarjuk megalapozni.

A magyar mezőgazdaság gyapjú-termeléséből nyersanyag és félgyártmány gyanánt az 1906—1910. évek átlagában kereken $17\frac{1}{2}$ millió korona értékű gyapjút vittünk ki, de a gyapjúgyártmányok behozatali többlete ezzel szemben $214\frac{1}{2}$ millió; és míg vasérczünk és vas-félgyártmányaink kiviteli többlete ugyanezen idő alatt $11\frac{1}{2}$ millió koronát mutat, addig vasipari gyártmány-behozatali többletünk — gépek nélkül — meghaladja a 49 millió koronát. Erdészetünk értékes faanyagából nyersanyag és félgyártmány gyanánt kiviteli többletünk $40\frac{1}{2}$ millió korona, de faipari gyártmány-behozatali többlet címén 25 millió koronával adózunk a külföldnek és végül ugyancsak erdészetünkkel kapcsolatos papiros anyagunk kiviteli többlete $8\frac{1}{2}$ millió korona, melylyel szemben áll a papiros gyártmány behozatali többletünk $27\frac{1}{2}$ millió koronával.

Csak illusztrációul akartam e négy példát felhozni; annak illusztrációjául, hogy lehetetlen gazdasági politika az, mely az olcsó nyersanyagot kivinni engedi a külföldre, hogy onnan drága iparczikké alakjában fedezze az ország gyártmány-szükségletét.

Már a múltra nézve is szomorú képét nyújtotta a mi áruforgalmi statisztikánk az ország gazdasági életének, a jövőre nézve pedig lehetetlen lesz ennek a helyzetnek további fentartása, hahogy nem akarjuk veszélyeztetni egész jövő gazdasági berendezésünket.

Nem akarnék ugyan túlsok számadattal dolgozni, mégis kénytelen vagyok még néhány számot felhozni, mert hiába, a számok bizonyító erejét pótolni nem tudjuk. Ezeknek felhasználásával akarok egy futó pillantást vetni a mi egész gazdasági helyzetünkre abban a vonat-

kozásban, amelyben annak a jövőben való megváltoztatását szükségesnek tartom. Szembe akarom állítani kivitelünket és behozatalunkat nyersanyagok és gyártmányok szerint, a melyből kitűnik, hogy míg 1913-ban élelmi és élvezeti cikkekre, valamint állatokra összes kivitelünk-ből 66⁰/₀ esett, addig behozatalunk ezekből 13·3⁰/₀-ot tett; mezőgazdasági és ipari nyersanyagokból kivittünk 12⁰/₀-ot, behoztunk 13⁰/₀-ot ipari és mezőgazdasági félgyártmányokból kivittünk 9·8⁰/₀-ot, behoztunk 13·3⁰/₀-ot; ipari gyártmányokból azonban mindössze csak 12·2⁰/₀-ot vittünk ki, de behoztunk 56·1⁰/₀-ot. Ez utóbbi szám nyomja reá bélyegét gazdasági helyzetünkre. Az az aránytalan haszon, mely az ipari termelésből ered, a külföldre vándorol, a helyett, hogy a saját nyersanyagunkat magunk dolgozva fel, termelési fölöslegeinket a külföldre vigyük, s azt a magunk adófizetőjévé tegyük. Innen van tulnyomólag a mi fizetési mérlegünk passzivitása, mert a kereskedelmi mérleg passzivitása alárendelt jelentőségű ott, a hol a fizetési mérleg aktiv. Ugyanaz a jelenség, mely nálunk ma van, volt az Északamerikai Egyesült-Államokban a 70-es évekig; ugyanez a veszély, a mely minket fenyeget még ma, fenyegette az Uniót akkor, de ott az utolsó négy évtized alatt gyökeres változásokon ment át a termelés képe és míg 1870-ben élelmi- és élvezeti cikkekből 24·6⁰/₀-ot vittek ki, 1913-ban ez már 21·7⁰/₀-ra száll alá; míg ipari nyersanyagok kivitele akkor 56·6⁰/₀, félgyártmánykivitele pedig 3·7⁰/₀, ma ez már csak 30·1, illetve már 16·8⁰/₀ és az akkori 15⁰/₀ gyártmánykivitele pedig ma már 32⁰/₀-ra emelkedett. A példa, melyet Amerika nyújt, Németországban is utánzásra talál, sőt Németország tipikus példája éppen annak, miképpen lehet nagyarányú ipari fejlődés mellett a mezőgazdaságot is párhuzamosan, nagy arányokban fejleszteni és miképpen lehet ezzel egy ország pénzügyi és gazdasági hatalmát szilárdan megalapozni.

Nálunk nemcsak az ipari termelés nem tart lépést a fogyasztással; de lassan elmarad a mezőgazdaság termelése is a fogyasztás igényei mögött, a mint hogy óriási mértékben mögötte maradt a magyar mezőgazdaság fejlődése, dacára földünk jobb minőségének, az osztrák és német mezőgazdaság fejlődésének. Míg 1885–1913-ig a hektáronként, átlagos termés Magyarországon búzában 17¹/₂⁰/₀ emelkedést mutat, addig ez az emelkedés Ausztriában 20·7⁰/₀ és Németországban 73·5⁰/₀. Ugyanaz roszban Magyarországon 31·5⁰/₀, Ausztriában 39·4⁰/₀, Németországban 91⁰/₀; árpában Magyarországon 27·3⁰/₀, Ausztriában 58·4⁰/₀, Németországban 70·7⁰/₀, s végül zabban, — hogy csak a négy főbb gabonát említsen, — Magyarországon 49·7⁰/₀, Ausztriában 74⁰/₀ és Németországban 90·4⁰/₀. Valahányszor erről a kérdéstről van szó, — sajnos ritkán van róla szó, pedig nem lehet elég gyakran tárgyalni, — mindig

azt az ellenérvet halljuk, hogy a magyar éghajlati viszonyok kedvezőtlenebbek, a csapadékviszonyok amott sokkal jobbak, ez egyik lényeges akadálya a mi gyorsabb fejlődésünknek. Nem vitatom ezt az állítást, de érzem és tudom, hogy a mi mezőgazdasági aránylagos elmaradottságunknak nem ezek a nagyobb okai. Okai ennek a tőke hiánya a mezőgazdaságban, a kellő munka hiánya és az aránytalan birtokviszonyok. A tőkét illetőleg javult a háború által a helyzet, gazdáink, kis- és nagybirtokosok egyaránt megerősödtek a háború alatt. E részben tehát a helyzet jövőben könnyebb lesz. Mégis azt tartom, hogy ama nagy szükséglettel szemben, mely a megfelelő többtermeléshez kívánthatik, a háborús tőkegyűjtés nem lesz elegendő és azért egyik elsőrangú feladatnak tartom a háború után a gazdahitelnek olyatén megszervezését, mely a többtermelés nagy problémájának egyik kellékét képezze. De ha meg is lesz a tőke, amint hogy elő kell azt teremteni, mert ez a tőke majdan dúsán fog kamatozni az állami pénzügyek javára, hiábavaló lesz, ha nem társul hozzá az a komoly munka, amelylyel Németország velünk szemben fölényben van; ha nem társul hozzá az, hogy az egész vonalon többet fogunk dolgozni és mindenki dolgozni fog, a maga munkáját és erejét a nemzeti termelés szolgálatába állítva.

Ismét csak egy kis példa: az a különbség, a mivel többet dolgozik a német munkás a magyar munkással szemben. Pedig nem kvalitási fölény az oka annak. Egy magyar gyári munkás átlagos évi termelési értéke 4.500 korona, egy német gyári munkásé 6—7.000 korona. Mit jelentene nemzeti termelésünkben a közel egy millió ipari munkásnak csak 20—25°-nyi többleteljesítménye, mit jelentene ez gazdaságilag, pénzügyileg és mit jelenthetne magának a munkásának szociális helyzete javítására! És mit jelentene mezőgazdaságunkban csak 25°,0 magasabb termelés, mint a mit eddig felmutattunk! Az egész állampénzügyi helyzet rendezése azon fordul meg, hogy sikerül-e mezőgazdaságunkban és iparunkban többet termelni? Ha sikerül, fokozatosan rendbe jön pénzügyi helyzetünk, nem fog könnyen, nem fog gyorsan menni, de be fog következni. De ha nem sikerül, akkor szinte elháríthatatlan bajok következnek, a melyek súlyos válsággal fenyegetik egész gazdasági életünket. Éppen ezért a jövő gazdasági feladatainak egyik legfontosabbja a többtermelés problémájának minél előbbi és minél hathatósabb megoldása. Ugyis, hogy új termelési ágak honosíttassanak meg, ugyis, hogy jobban és többet termeljünk.

A mezőgazdasággal kapcsolatban, mint a többtermelés egyik tényezőjét, említettem a birtokviszonyok kedvezőtlen megoszlását. Már eddigi helyzetünkben is súlyosan éreztette hatását ez a körülmény, a háború

után az eddigi helyzet egyenesen tarthatatlan leend. El kell határozunk magunkat demokratikus irányú birtokpolitikára, birtokhoz kell juttatni a nemzet sokkal szélesebb rétegeit, mint a melyek eddig a nemzeti vagyon túlnyomó részét képező földbirtoknak részesei voltak. Nemzeti, szociális és gazdasági szempontból egyaránt nagy jelentősége van ennek. Éppen ezért a háború utáni gazdasági feladatok egyik legfontosabbja lesz ez.

A mezőgazdasági és ipari többtermelés egyik fontos tényezője a valuta javításának is. Mert egyrészt csökkenthető vele a behozatal és másrészt növelhető ennek révén a kivitel. Ez egyetlen biztos módja a valuta megjavításának.

A valuta szempontjából elsőrangú fontosságú különben a kivitel szervezésének kérdése, a mint azt már Németországban folyamatban is látjuk. Sajnos, vajmi kevés kivitelre kész anyagunk lesz a háború után, mert hisz legfőbb kiviteli cikkünk, a cukoripar nagy nehézségekkel küzd és termelésében jelentékenyen megcsökkent; állatkivitelünkre vajmi kevés anyagunk lesz; egyedül faállományunk az, a mely nagyobb kiviteli lehetőséget nyújt. Mennél kevesebb azonban a kivitelre alkalmas tömegárunk, annál nagyobb gondot kell fordítanunk az apróbb kiviteli cikkek összegyűjtésére és éppen ezért sürgősen szükséges, ugy mint Németországban is történik, a kiviteli cikkek mennyiségeinek idejekorán való összeírása, hogy tisztában legyünk a helyzettel ebben a vonatkozásban is. Össze kellene írni idejekorán az országban található külföldi értékeket is, mert mennél több ily értékkel rendelkezünk, annál jelentékenyebb mértékben tartóztathatjuk fel valutánk további romlását, melyet tetemes mértékben fog előmozdítani a monarchia két államának legalább két milliárdot kitevő egy évi nyersanyagbehozatali szükséglete; melyre továbbá kedvezőtlen hatással lesz külföldi tartozásaink fizetése, mely tartozásokkal szemben vajmi kevés külföldi követelés áll. És össze kell írunk a monarchia két államának összes arany- és ezüstkészletét, minden nemzetközi fizetésre alkalmas értéket. De valutánk rendezésére legnagyobb eredménnyel lesz az állami tartozásoknak az Osztrák-Magyar Banknál való visszafizetése konszolidált kölcsönök felvétele révén, a mi a háború utáni pénzügyi politikánk egyik legsürgősebb feladata leend. Mert addig, míg a jegybank viszonyai ismét rendes medrükbe nem térnek vissza, normális gazdasági életről szó nem lehet. Tisztában kell lennünk azzal, hogy e részben is magunkra leszünk utalva, mert azok a források, melyekből a háború előtt állami hitelműveleteink meritettek, kimerültek számunkra, minden állam önmaga terheinek fedezésével lesz elfoglalva, s így nem számíthatunk e részben valami jelentősebb külföldi támogatásra.

Ha az eddigiekben röviden érintettem a népesedési problémát, az állami pénzügyi helyzet rendezését, a valutakérdést és jeleztem ezek kapcsán a legsürgősebb gazdasági feladatokat és így a helyzet által megokolt rövideggel tárgyaltam volna a három legfőbb szempontot, reá térek most már a gazdasági élettel összefüggő néhány fontosabb részletkérdésre és a háború utáni szociális kérdésekre.

Első helyen áll ezen kérdések közül jelentőségében és az ország gazdasági viszonyaira való kihatásában az *ipari nyersanyagok* kérdése és ezzel kapcsolatban a *katonai demobilizáció*. Ellentétben azokkal az irigylésre méltó optimistákkal, a kik a háború után nagy ipari fellendülést várnak, én néhány iparágat kivéve, a melyek számára tényleg igen kedvező konjunkturára van kilátás, súlyos gazdasági helyzet bekövetkezésétől félek. Természetesen csak átmenetileg, a míg a nehézségeket leküzdjük. Meg is okolom röviden ezt az én aggodalmamat. Állami és közterheink rendkívül súlyosan fogják terhelni a fogyasztóközönséget és termelést egyaránt. Természetes, hogy e terhek arányában csökkennie kell a fogyasztásnak, mely csökkenést még nagyobb mértékben fogja előmozdítani az immár elviselhetetlen drágaság, mely a háború után soká nem fog oly mértékben csökkenni, a mint azt a fogyasztás érdekei kívánatosná tennék; a pénz kevés és drága lesz, a mai pénzbőség helyébe pénzsűke fog lépni, mert a fölösleges tőkék nagy részét az állam fogja igénybe venni, másik részét a nyersanyagbeszerzés és a háborús gazdaságból a békegazdaságra való átalakulás fogja felemészteni; az átalakulás a békés termelésre lassabb lesz, mint volt emerről a háborús gazdaságra való átalakulás és a míg a mi iparunk a maga nyersanyagához fog juthatni, addig — mint említém már — el fogja özönleni a piacot az amerikai, az angol és részben még a japán verseny is, mint a melyek a háborúban felkészülhettek bőségesen a béke első korszaka nagy fogyasztásának sürgős ellátására. Azok az eszmék, melyek a behozatal eltiltásával vagy hasonló mesterséges korlátozásokkal függenek össze, gyakorlatilag keresztülvihetetlenek. A behozatalt sem eltiltani, sem mesterségesen korlátozni, sem prohibítív vámokkal megnehezíteni nem lehet, mert ez gazdasági háborút jelent az összes számbajöhető államokkal. Ezt sem mi, sem nálunknál sokkal hatalmasabb államok sem bírják ki. A mi a háborúban lehetséges volt, az lehetetlen a békében, egyedüli korlátozó eszközünk a devizák okszerű kezelése, mellye szemben azonban a békében szintén bőven van a versenyállamoknak ellensúlyozó eszközük. A normális kereskedelmi politika helyreállítása pedig a mi érdekünk, míg az elzárkózás további politikája csak a mi hátrányunk lehet. A mily mértékben pedig a külföldi államok piacunkat el

fogják özönleni aránylag olcsó nyersanyagból termelt kész cikkekkel, abban a mértékben veszélyeztetik a jövő ipari helyzetet és hogy ez a tendencia náluk fennáll, arra nézve legyen szabad ismét néhány adattal szolgálnom, különösen az Északamerikai Egyesült-Államok törekvéseit illetőleg. Az Unió kereskedelmi gőzhajó-parkja 1914-ben 2,380.303 tonna volt; 1916. elejéig szaporították ezt 3,148.301 tonnára, vagyis a háború másfél éve alatt 32%-kal emelte az Unió kereskedelmi gőzöseinek tonnatartalmát. És e mellett 1916. május 1-én további 376 gőzhajó állott építés alatt 1,129.614 tonnatartalommal, mely utóbbi építése meghaladja az 1915. évi hajóépítését négyszeresen, az 1914. évi építést pedig ötszörösen. Míg az európai államok hajóparkja a háború következtében erősen csökkent, Amerika ily arányokban növeli a maga hajóparkját. Ugyanezt teszi Japán is. És hogy mily módon készül Amerika az ipari versenyre, arra nézve csak azt a néhány adatot említem fel, hogy épen most van folyamatban az Egyesült-Államok összes nagy gummigyárainak trösztje, mely az összes amerikai gummigyárakat felöleli, felveendő a harcot Európa gummigyártásával; az amerikai textilipar óriási mértékben terjeszkedett a háború alatt és csak 1916. május havában nem kevesebb, mint 147 új nagy textilgyár állott építés alatt, nem számítva a hatalmas kibővitéseket, az eddigi nappali üzemeknek folytonos üzemekké való átalakítását az egész amerikai pamutiparban. Hasonló a helyzet a vas- és gépiparban is. Ebben a helyzetben kétszeresen sürgős a nyersanyagkérdés megfelelő megoldása. Nemcsak általánosságban, de részletekben is. Ugy, hogy biztosítva legyen nagy és kis üzemeknek a maguk legszükségesebb nyersanyaga az üzemek újra felvehetéséhez, mely nélkül válságos helyzet állhat elő a külföldi nyersanyagokra utalt ipar termelésében, hónapokig munka nélkül állhatnak különben üzemek, a mi viszont szociális szempontból jelentene felette súlyos helyzetet.

A nyersanyagok kérdése elsősorban üzemi anyagkérdés, de ugyanakkor fontos valutakérdés is és nem kicsinylendő hajózási és közlekedési kérdés. Messzemenő állami beavatkozás szükséges megoldásához, de a mit kétszeresen aláhuzottan kívánok hangsúlyozni, *lényegében érdekelt-ségi alapon szervezve.*

Állami beavatkozás szükséges elsősorban a nyersanyagszükséglet megállapítását illetőleg. Félő, hogy itt már elkéstünk. Fel kell venni államilag minden szükségletét az iparnak, hogy ahhoz képest az arányos elosztás eszközölhető legyen.

Szükséges az állami beavatkozás a nyersanyagok fontossága szerinti sorrend megállapítása miatt, hogy az hozassék előbb az országba, a mire az országnak, közfogyasztás szempontjából, legsürgősebb szüksége van.

Szükséges az állami beavatkozás az arányos elosztás érdekében is, hogy a nagy ipar el ne nyomhassa a közép- és kisipart a maga szükségletének fedezésénél.

Szükséges az állami beavatkozás a hajózás és ennek tarifái érdekében, hogy rendelkezésre álljon a magyar tengerhajózás abban a mértékben, a mint azt az ország érdekei követelik, még pedig tarifák mellett, melyek az ország versenyképességét meg nem bénítják.

És szükséges végül az állami beavatkozás valutáris érdekekben is, nehogy a tervszerűtlen nyersanyag-bevásárlások pusztító hatást gyakorolhassanak valutánk alakulására.

A hajózást illetőleg nemcsak a tonnagét kell biztosítani, hanem a járatokat is irányítani. Alárendelt, hogy mily szerződéses biztosítások állanak fenn békés időkre, az állami beavatkozásnak arra kell irányulnia, hogy oly járatok rendeztessenek be, melyek egyrészt behozatalunknak fontosabb provenienciáival számolnak, másrészt kivitelünk irányítását lehetővé teszik. És végül a tarifákat illetőleg annyival szükségesebb az állami beavatkozás, mert a háború előtti tarifákkal szemben 1000%-ot is meghaladó tarifaemelésekkel állunk szemben és legkevesebb, a mit államsegélyes hajójáratoknál követelni lehet, az állam befolyása azoknak tarifa-alakulására.

Midőn annyira hangsúlyozom az állami beavatkozás szükségességét, ezzel szemben viszont különös nyomatékkal kívánom ismételten hangsúlyozni az érdekeltségi szervezés szükséges voltát, mert az állami beavatkozásnak szerintem csak ellenőrzésre, csak irányításra, csak visszaélések megakadályozására szabad szorítkoznia, magát a nyersanyagbeszerzést, annak finanszírozását az érdekeltségre kell bízni, mert minden állami beavatkozás csak átmeneti jellegű lehet, egyébként az egész vonalon vissza kell térni a magántevékenységhez, mindenféle központnak, mindenféle mesterkélt szervezeteknek, mindeféle árdrágító intézményeknek gyökeres felszámoltatásával.

Az állami beavatkozást illetőleg azt a mintát kellene követni, amelyet Németország nyújtott a »Reichkommissar für Übergangswirtschaft« intézmény felállításával, mely intézmény központja nemcsak a nyersanyagbeszerzésnek, hanem az egész háborús gazdaságnak a békés gazdaságra való átvezetésére, természetesen csak ipari vonatkozásaiban.

Végül a nyersanyagbeszerzést illetőleg arra kívánok még utalni, hogy szerintem ez helyesen csak Ausztriával és Németországgal együttesen oldható meg, amint hogy helyes lett volna. ha a háború megindításakor élelmezési és háborús gazdasági politikánkat is együtt folytattuk volna, együttesen, közösen, amint magát a háborút is közösen visszük.

Gazdasági és szociális szempontból egyaránt fontos a már említ

katonai leszerelés kérdése is. Természetes, hogy csak gazdasági vonatkozásaiban foglalkozhatom itt vele. A mezőgazdaságban gyorsan fogja megtalálni elhelyezkedését a visszatérő milliányi munkaerő, itt szociális kihatása inkább attól függ, hogy melyik évszakban veszi majd a leszerelés kezdetét, mert természetesen mások a mezőgazdaságban az elhelyezkedés módjai és viszonyai télen, mások tavasszal és ismét mások nyáron vagy ősszel. De egészen más a helyzet az iparban. Ebben a vonatkozásban a leszerelés szorosán összefügg az ipar foglalkoztatásának kérdésével. Ha azalatt történnék, míg az ipar a háborús gazdaságból áttérhet a békés gazdaságra, tehát a míg rendes termelésre nem rendezkedhetett be; ha addig történnék, a míg az egyes iparágak nyersanyagokkal el nem láttattak, tehát üzemüket fel nem vehetik, borzasztó hatással lehetne szociális szempontból ama százezernyi munkáskezek hazabocsátása, kik itthon foglalkozást nem kapnának, kiknek családjai részére a háborús segély is megszűnnék azzal az időponttal, melyben a családfő vagy családfentartó ismét a békés viszonyokba tért haza. De összefügg a demobilizáció kérdése a női- és kisegítő-munkások kérdésének rendezésével is. Mert hisz a férfimunkások helyét ma nagyon sok vonatkozásban nők pótolják és a katonai kötelezettséget teljesítő munkások jó része helyébe kisegítő munkaerő állított be, melynek elhelyezkedése előtt ismét csak szociális bajok állnak elő, ha a leszerelés ezekkel a körülményekkel kellően nem számolna. Ez egyaránt vonatkozik a munkások százezreire és a magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak tizezreire. Éppen ezért a leszerelés csak fokozatosan eszközölhető, előre megszervezve itthon, miképpen látjuk, hogy Németországban már hónapok óta foly a csapatok összeírása polgári foglalkozásuk és a háború után való alkalmazásuk szerint. Ott úgy van tervezve, hogy a béke beálltával való demobilizáció aszerint vitessék keresztül, a mint az illetőknek polgári foglalkozása hazatértükkel biztosítva van. Ezt kell tenni nálunk is. Igaz, hogy fennáll egy kormányrendelet, mely meleg szociális érzéktől áthatott intézkedést képez, a mely szerint a háború nem szüntetheti meg az alkalmaztatási viszonyt, hanem csak szünetelteti, tehát a háború után minden munkaadó tartozik alkalmazóttját ismét régi állásába visszahelyezni. Elméletileg ez igen szép és bölcs rendelkezés, de a gyakorlati élet a lehetőségekhez alkalmazkodik és hiába szól a rendelkezés szerinti jogviszony továbbra is, ha a vállalat üzeme a vállalkozótól független okokból nem vehető fel, tehát az alkalmaztatás lehetősége hiányzik. Éppen ezért messzemenő intézkedések lesznek szükségesek ebben a tekintetben, a melyek annyival hatékonyabbak lesznek, mennél korábban történnek meg. A demobilizáció kérdése tehát tulajdonképpen túlnyomó mértékben szociális jellegű. A szociális feladatok azon körébe tartozik,

melyek a háború után közvetlenül fognak felmerülni és igényelnek megoldást. E téren sem lesz valami könnyű feladatunk, a teendők egész sorozata tárul elénk és ha csak a legfőbbeket említem is, akkor is kellő fogalom alkotható a reánk váró feladatok nagyságáról.

A szociális feladatok alatt nálunk rendszeren csak a munkáskérdést szokták érteni. Pedig ez óriási tévedés. Minden társadalmi osztálynak megvannak a maga szociális érdekei, sőt a munkáskérdésen kívül álló szociális feladatok tulajdonképpen még nehezebbek, mint ezek, mert míg a munkások szervezkedésüknél fogva hatalmas tényezőt képeznek a szociálpolitika irányításánál, addig ez a szervezkedés a többi társadalmi osztálynál túlnyomó mértékben hiányzik. Hogy csak egy-két, nem a munkáskérdés körébe tartozó sürgős megoldást igénylő szociális feladatot említek, itt van elsősorban a *köztisztviselők helyzetének* kérdése. Egy nagy társadalmi osztály, melynek intaktságától a lakosság milliányi rétegeinek erkölcsi és anyagi érdekei függenek. Ezt a nagy társadalmi osztályt mai helyzetében hagyni nem lehet. A rettenetes drágaság generációkra hat pusztítólag éppen ebben a társadalmi osztályban. Ennek helyzetén csak gyökeres reformokkal lehet segíteni, melyeknek be kell hatolni közhatósági szervezetünk minden rétegébe, mert különben oly anyagi eszközöket fog igénybe venni, melyeket az adózók újabb igen súlyos megterhelése nélkül előteremteni nem lehet. Itt van egy másik halaszthatatlan szociális feladat, *azoknak a gazdáknak, kisiparosoknak és kereskedőknek, ügyvédeknek és orvosoknak és mindmégannyi szabad foglalkozásbelieknek kérdése*, a kik a háborúba vonulva, existenciájukat tették kockára és a háborúból visszatérve, teljesen bizonytalan sorsnak lesznek kitéve. Németországban, Franciaországban hatalmas állami akciók indítottak meg már ebben az irányban az ú. n. középosztály-politika czimén, ez elől mi sem zárkozhatunk el, hahogy súlyos szociális bonyodalmakat nem akarunk provokálni. Ott van a már ismételten említett *női munkakérdés* sürgős rendezésének szüksége, a háború egész új helyzetet teremtett e tekintetben a női foglalkoztatást illetőleg.

Nem halasztható tovább a *magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak nagy társadalmi osztálya jogi helyzetének rendezése és jövő sorsának biztosítása sem*, utóbbi a kötelező nyugdíjbiztosítás révén, épp úgy nem a különösen sok milliányi mezőgazdasági és ipari munkás jövő sorsát biztosítani egyedül alkalmas *aggkor- és rokkantbiztosítás*; mind kérdések, melyek elementáris erővel fogják rendezésüket követelni, mert ne higgye senki, hogy a lövészárokból visszatérők milliói azt a türelmet fogják tanusítani maguk és családjaik jövő sorsának biztosítását illetőleg, melyet a háboru előtt tapasztalhattunk.

De itt van a *hadi rokkantak, hadi özvegyek és árvák méltóbb ellátásának kérdése*; azoknak ellátása, a kik legközvetlenebb áldozatai a világháborúnak, kiknek mai állapotukban való meghagyása egyértelmű volna a nemzet becsületbeli tartozásának megtagadásával. Egyáltalában a dolgozó társadalom iránt becsületbeli kötelességei vannak a nemzetnek, meg kell hálálnia azokat az önfeláldozó szolgálatokat, melyeket a hazának és királynak a háborúban tettek. E feladatok teljesítése ismét nagy terheket fog az országra róni, de e terheket a múlt iránti hálából és a jövő iránti biztosíték gyanánt el kell vállalnunk.

A dolgozó társadalomnak tartozó kötelességekkel kapcsolatban még egy, bár nem gazdasági vonatkozású teendőre akarok utalni csak azért, hogy itt felemlítettem légyen és elhallgatásából téves következtetések ne legyenek vonhatók: *a munkásságnak kijáró politikai jogok kérdésére*. A kik életüket és vérüket oly fenntartás nélkül a haza szolgálatába állították, joggal számíthatnak arra, hogy szélesebb körben nyiljanak meg számukra alkotmányunk sánczai is.

Csak a legfőbb gazdasági, pénzügyi és szociális kérdéseket érintettem ezekben, miként bevezetésképpen már említettem ezt, egy előadás szűk keretébe nem illeszthettem be a háború után felmerülő gazdasági és szociális kérdések egész nagy területét. Azért mellőztem itt *a jövő kereskedelmi politikáját, Ausztriához, Németországhoz és más szövetségeseinkhez való viszonyunk sürgős rendezésének kérdését*, melyeknek azonban már a békéig rendezve kell lenniök és így miní ilyenek sem tartozhatnak ebbe a tárgykörbe.

Nem említettem az *ellenséges államok ellenünk irányuló gazdasági szervezkedését* sem, az annak ellensúlyozására szükséges intézkedéseket a mi egymaga is oly gazdag anyag, hogy egy önálló előadás körében is alig merithető ki.

Nem említettem *a háború tanulságainak levonását mezőgazdaságunk és iparunk jövőfejlesztésének irányára nézve*, jóllehet tisztában vagyok azzal, hogy mezőgazdasági és ipari politikánk sok tekintetben új alapokon építendő fel, hogy vértézve legyünk a jövő eshetőségeivel szemben.

Nem említettem azokat a nagy feladatokat, melyek *közlekedésügyünk reorganizálása* körül az országra várnak, mire nézve elég talán utalnom magára az államvasutak viszonyaira;

és nem említettem *a drágaság elleni küzdelem szükséges voltát* különösen a városi lakosság megélhetési lehetőségének biztosítása szempontjából, de a teljesség kedvéért mégis fel kellett ezeket itt, bár futólagosan említenem.

És ezzel végeztem is mondandóimmal. Soha még az ország ily

nehéz feladatok előtt nem állott, soha még oly komoly helyzetben az ország nem volt, mint a minőben a háború befejeztével leend. De bármily komoly legyen is a helyzet, bármily nagyok és nehezek legyenek is a reánk várakozó feladatok, a helyzet egyáltalán nem vigasztalan. Csak három kell hozzá: *több munka, komoly munka az egész vonalon*; ez az egyik; *a nemzet erőforrásainak céltudatos megnyitása és következe es felhasználása*; ez a második és *a nemzet egyesítése e nagy feladatok megoldására*; ez a harmadik. Legyünk tisztában azzal, hogy a háború utáni helyzet nehezebb lesz, mint maga a háború vitele volt, mert míg a háborút vitéz hadseregünk és szövetségeseink vívták meg túlnyomó részben, addig a háború utáni helyzetet csak magunknak kell végigküzdenünk. Emellett bármily hosszú is a háború, mégis csak rövidebb tartamú, mint a milyen a béke utáni küzdelem lesz.

A háborúban magasfejlettségű haditechnika állott a hadviselő felek segítségére és rendelkezésére, míg a gazdasági küzdelem számára még csak ezután kell megkonstruálnunk a győzelem kivívásához szükséges fegyvereket. Meg fogjuk konstruálni ezeket is. Ámde csak akkor és csak úgy remélhetjük e fegyvereknek győzelmét is, ha el fognak tűnni annak alkalmazásánál azok az apró pártszempontok, amelyek elviselhetők voltak a béke korszakában, de amelyeknek már el kellett némiük a háborúban is. A reánk háruló feladatok nagyságával szemben el kell tűnni minden apró pártszempontnak; a nemzet legjobbjainak, legképesebbjeinek, legerősebbjeinek kell egyesülniök erre a munkára és ha közös erővel, egyesülten fog majd a nemzet hozzá ehhez a nagy munkához, ha legjobb erőit nem párttorzsalkodásokra pazarolja el: akkor a nemzetben rejlő öserő elég nagynak fog bizonyulni a rengeteg nehézségek leküzdésére.

Szterényi József.

Az emberi munka bölcseletéhez. (I)

I.

Emberi és állati munka.

Az élőlények minden faja folytonos érintkezést tart fenn környezetével, abból magát kiegészíti, anyagokat vesz ki belőle. Ez a környezetből való merítés az élet fennmaradásának föltétele; az élet folytonos cselekvés, folytonos változások okozása a természetben, a nyugalom, a mozdulatlanság az éléssel ellenmondó tulajdonságok. Az élő lények minden faja *fogyaszt*, más szóval, szervezete fenntartására fordít bizonyos, a rajta kívül álló világból vett anyagokat. A fogyasztás ténye az összes élőket jellemzi és szemben az inorganikus anyaggal alkalmas az élet meghatározására. Az élet két tényezőnek küzdelme: a szervezetnek és a környezetnek, a kettő együttműködéséből áll elő az élet-tünemény.¹⁾

Állapítsuk meg tehát az élőlények első általános tulajdonságaként a fogyasztást. Ez a tulajdonság az életet a világegyetem többi tüneményéhez való viszonyával jellemzi. De vannak az élőlényeknek más fontos, közös tulajdonságaik is, ezek közül, célunk szerint, még egyet kiválasztunk. Aristoteles jegyezte meg először, hogy az állatok szokásokat vesznek fel és hogy egy levegőbe dobott kő nem szokja meg, hogy ott maradjon.²⁾ A szokás nem egyéb, mint a végzett működések bizonyos emlékezte, hajlandóság eme működések újra és könnyebben való végzésére, bizonyos mozgásokhoz való adaptáció. Minden életműködésben van emlékezet: „minden életműködés az emlékezetnek tüneménye, a lélektani tünemény csupán osztálya az élettaninak, azaz az életemlékezetnek (*mémoire vitale*). A lelkiség az étellel születik; a táplálkozás a táplálkozó emlékezet tüneménye, mivelhogy a gyomor, mely emésztett, kész újra emészteni; a nemzés reproductiv emlékezés, mert a nemzés szer-

¹⁾ Dastre: La vie et la mort. Paris, Flammarion, 1908. XVIII. 1.

²⁾ Hachet-Souplet: La genèse des instincts. Paris, Flammarion, 1912. 85. 1.

vei szünet nélkül újra kezdik az élő substantia szervezését.“¹⁾ Az élőlényeknek multjuk van, cselekvéseik szervezetükben nyomot hagynak, létük összes eseményei, tettei valamely formában megmaradnak, tovább élnek. „Az élő lénynek, valamint az embriónak fejlődése magában foglalja az idő folytonos ellajstromozását, a mult megmaradását a jelenben s következésképp az organikus emlékezetnek legalább is valamely látzatát.«²⁾

Az élőlények második tulajdonságaként állapítsuk meg tehát a *mult megőrzését*, létük bizonyos gazdagodó folytonosságát. A mult megmaradásának formái természetesen igen különbözők s míg a növények emlékezése teljesen biológiai tünemény, az állatoknál az élettani jelenségektől elkülönült lelkiséggel találkozunk. E két tulajdonság: fogyasztás s a mult megmaradása az élőlények minden fajtát jellemzi. Már most a környezettel való küzdelemnek, a fogyasztás alá kerülő anyagok megszerzésének módjai az élőlények különböző fajai szerint különbözők. A növény közvetlenül a levegőből, a vízből, a földből veszi az élet fentartására szükséges elemeket, ellenben az állat csak úgy szerezheti meg mindezeket, ha növények vagy más állatok által szerves anyagokban lekötöttek. Az állatok közvetlenül vagy közvetve a növénytől nyerik táplálékukat. Eme különbség folyománya, hogy az állat kénytelen keresni a már kész anyagokat, kénytelen mozogni; a növényt merevség, megállapodottság jellemzi. Az elválasztás nem teljes, némely mozgásokat a növények is végeznek, viszont az élősdie állatok tulajdonságai sokban emlékeztetnek a növényekre.³⁾

A mozgékonyssággal szükségképpen kapcsolódik össze az eszmélet kisebb-nagyobb foka; az állat érez, észrevesz, mult tapasztalataiból jelen cselekvéseihez segítséget keres, választ. A növény teljesen tudattalan; a hol egy szervezet szabadon mozog, ott lép fel az eszmélet. S az eszmélet legmagasabb fokát ott éri el, a hol a physiologiai munkamegosztás következtében külön szervet nyer az idegrendszerrel. Bergson a növényi és állati lét különbségeit így foglalja össze: „A növény ásványi anyagokból közvetlenül gyárt szerves anyagokat: ez a képessége általában felmenti az alól, hogy mozogjon s következésképpen, hogy érezzen. Az állatok, melyek kénytelenek keresni menni táplálékukat, a mozgási tevékenység s ennek folytán a mind bővebb, mind jobban elkülönült eszmélet irányában fejlődtek.“⁴⁾

¹⁾ U. o. 86. l.

²⁾ Bergson: *L'évolution créatrice*. 21. l.

³⁾ Bergson: i. m. 119. l.

⁴⁾ Bergson: i. m. 122. l.

A növény élete tehát — teljesen figyelmen kívül hagyva a szaporodást — nagy általánosságban a közvetlen fogyasztásra szorítkozik, aktivitása a kapott anyagok felhasználásában, az assimilációval járó physikai és chemiai változtatásokban merül ki. Az állat életét a belső szervezeti működés mellett bizonyos külső mozgások s az eszmélet kisebb-nagyobb foka jellemzik. A szervek ama mozgásait, melyek a fogyasztási munkát végzik, lélegzést, gyomor- és szívműködést physiologiai munkának szokták nevezni. De általánosságban *munka* alatt azokat a mozgásokat értjük, melyekkel az állat a rajta kívül álló világban okoz változásokat. Munka tehát az állatnak legelés közben való járása, a zsákmány üldözése, a föld megművelése. Vannak azonban külső mozgások, melyek nem szolgálják a fogyasztást vagy más módon a szervezet fenmaradását, melyeknek célja csupán a mozgás okozta jólézés: ez a játék. A játékot csupán a cél különbözteti meg a munkától. Marschall szerint is a munka a léleknek vagy testnek bizonyos használása, melyet részben vagy egészben valamely jó céljából végzünk, mely jó más, mint magából a cselekvésből közvetlenül folyó élvezet.¹⁾

A munkaként való mozgások meghatározása még mindig igen tág, de egyelőre beérhetjük vele s nem próbáljuk osztályozni a munka fajait. Az állatok életében is gyakori eset, hogy a környezetből kiszedett anyagok közvetlenül kerülnek a szervezeti feldolgozás alá, más szóval, hogy a fogyasztás és a természet közé nem ékelődik munka. Így van ez például legtöbbször a lélekzésnél. Ha az állat csak lélekzenék, a növényhez hasonló létet folytathatna. Mégis gyakoribb eset, hogy az állat munkát végez, változásokat okoz környezetében s így szerez anyagot fogyasztása számára. A legelésző állat mozgása, helyváltoztatása nyilván ilyen munka, ennek révén találja meg a fogyasztáshoz szükséges fűvet. A ragadozó állat kóborlása az őserdőben is munka, e kóborlás célja a zsákmány megszerzése, tehát a fogyasztás előkészítésének tekinthető. Az állatok élete folytonos munka, folytonosan mozognak, helyüket változtatják, küzdenek egymással, menekülnek veszélyek elől, alakítják környezetüket s mind e mozgásoknak, mind e munkálkodásnak célja, hogy fenmaradhassanak és fogyaszthassanak.

A munka viszonya a fogyasztáshoz a legkülönbözőbb lehet: az állatnál gyakran időben alig választhatók el. A legelésző állat járkálásával, mozgásával végzi a munkát, ugyanakkor fogyasztja el annak eredményét. Van ilyen eset az embernél is: például ha valaki fáról eszik gyümölcsöt. De gyakoribb jelenség, hogy a munka és fogyasztás elkülönül: már a ragadozó, a mely hosszú ideig prédára futkos, jóval előbb

¹⁾ Elements of economics. 66. 1.

végzi a munkát, mint a fogyasztást, a préda megevését. Hasonló ez a vadász sorsához: egész napi fáradozásával megszerzi zsákmányát s avval hazatér, hogy otthon elfogyassza. A fogyasztásnak és munkának ez az időben való elkülönülése igen fontos jelenség: ez képesíti az állatot és főleg az embert arra, hogy a természetben állandóan munkálkodjék, folytonosan alakítsa a világot a fogyasztás előkészítésében. E lehetőségeit legjobban az ember használja ki: az ember élete a világ folytonos szervezése a létfenntartás céljából; az emberi munka hatalmába hajtja az állatokat és növényeket, utakkal, városokkal, vetésekkel megváltoztatja a föld képét, az egész természetet folytonosan előkészíti az emberi fogyasztás számára. Az ember nagy hatalma, munkájának győzedelmessége az ember különös lelki képességein alapszik.

Az állat cselekvéseinek irányítója az ösztön, az embernél uralkodó lelki tényező az értelem. Mindkettő az élő lények multjának conserválását jelenti, mindkettő az emlékezésen alapszik, de a kettő között lényeges különbség van. Az *ösztön* a szervezetnek bizonyos beállítottságát jelenti, az egymásra következő nemzedékek cselekvései valaminő determináltságot hoznak létre, az állat életében mindig visszatérő problémákkal szemben kialakul valamely hasznos, a faj érdekeit leginkább védő cselekvési mód, melyet az egyén többé-kevésbé gépiesen követ. Az egyénnek nem kell fejét törnie, miképpen tartsa fenn létét, miképpen biztosítsa faja fenmaradását; a tulajdonságok, melyeket magából születéséből nyer, feleslegessé teszik számára a gondolkodást. Hasonlatos az ösztön a szokáshoz: a szokás az egyén életében ismétlődő cselekvési szükségletekhez való adaptatio; az eleinte nehezen menő mozgások végül egészen a szervezet tulajdonaivá lesznek s az értelem minden közbejötte nélkül, automatikusan váltátnak ki. Természetes, hogy az ösztönök sem véglegesen megállapodottak, épúgy, mint a szokások, az ösztönök is változnak a dolgokkal való érintkezés következményeképpen.¹⁾ Az élőlény sohasem válik géppé, cselekvései sohasem teljesen mechanikusak. Mégis, az állat cselekvései, éppen mert tulnyomólag az ösztön vezérli azokat, többé-kevésbé merevek. Az ösztönök meghatározott cselekvési módok, melyeknél a cselekvés elemei gépiesen egymáshoz fűződnek, az inger kiváltja az egész ösztönassociatiót. A külső körülmények módosulásával vagy megszűnésével az ösztön nem könnyen tud számolni, az élőlény oly tévedések alanya lesz, melyek valamely kérlelhetetlen végzetesség eszméjére emlékeztetnek.²⁾

¹⁾ Hachet-Souplet i. m. 237 l.

²⁾ Hachet-Souplet i. m. 68 l.

Az ösztön merevségével szemben az értelmet ruganyosság, hajlékonyság, változatosság jellemzi. Az *értelem* mindenekelőtt abstractio; minél inkább képesek vagyunk a cselekvést és a cselekvés tárgyait elválasztani, megkülönböztetni egymástól, annál fejlettebb az értelem. Az értelem történeti fejlődése úgy az egyénben, mint a fajban az abstraháló képesség fejlődése: legjobban jellemzi ezt a számolás létrejötte. Értelmesnek nevezzük az olyan cselekvéseket, melyekben az actiótól külön vált és külön létezik a representatio.

Az állatok munkája ösztönökön alapszik s az értelem számára sokszor megfoghatatlanul csodálatos. A mi értelmes cselekvéseink analysisből és synthesisből állanak s bámulunk olyan cselekvéseken, a melyeknek elemeit egy synthesisben összefoglalni nehéz, például egyes acrobaták mutatványain. Mi a munkát részleteire bontva látjuk, analisáljuk s az egészet a különböző elemek összetevésének tekintjük. Például az orvos, a ki valamely érzéktelenítést végez, ismeri a műszert, az emberi testet, a chemia és biologia törvényeit s cselekvése célját. Mindemez ismeretek synthesiséből áll elő a műtét: az értelmes cselekvés. Némely rovar hasonlóan bámulatos munkát végez, de a csodálatosság csak akkor van meg, ha cselekvését az értelem szempontjából nézzük: az ösztönszerű cselekvésnek nincsenek elemei, egységes mozgás, részleteiben elválaszthatatlan. A „*Cerceris tuberculata*“, melynek példája híressé lett Bergson révén, nem ismeri az anatómiát s mégis bámulatos finomsággal és pontossággal végzi a zsákmányul szolgáló darázs elkábitását. Az elkábitott rovar után utódai számára mint friss eledelt conserválja.¹⁾ Ösztönön alapuló cselekvése hasonlatos némileg, mondjuk, a kötél-táncoséhoz, a kinél azonban az egyéni gyakorlat fejleszti ki szokásként azt, a mit a rovarnak az átöröklés ad ösztönül. Hiába ismerné valaki a nehézkedés, surlódás, egyensúly stb. törvényeit, ezekből az értelmes ismeretekből nem lenne képes létrehozni azt az egységes, elemezhetetlen finomságú mozgást, a melylyel a kötél-táncos magát fentartja. Ilyen munkánál a cselekvő egybeolvad a cselekvéssel, ennél nincs abstractio. Fabre leírja egy pampasokon élő bogár fáradságos és szövevényes munkáját. Palaczk-formájú házat csinál tojásai számára hullákból készített anyagból, hogy a lárvának legyen tápláléka. A palaczkon hajsza vékony nyílást hagy a levegőzésre. E kis nyílást a legügyesebb fazekas se tudná megcsinálni tű hijján s a rovar automata módjára készíti el, anélkül, hogy oda gondolna.²⁾ E cselekvés leírásához Fabre e megjegyzést fűzi: „S'il y songeait, il ne réussirait pas.“ Az értelmes cselekvés sohasem ily biztos,

¹⁾ Fabre: La vie des insects 139, 154 l.

²⁾ U. o. 91—101 l.

ily határozoít, viszont az egyes cselekvések elemei külön vannak egymástól s különböző combinatiókba beléphetnek. Ha két tapasztalatom van, mondjuk, hogy a kemény földet megdolgozni nehéz s másfelől, hogy az eső megpuhítja a földet, a kettőből kapom harmadik ismeret gyanánt, hogy eső után a földet megmunkálni könnyű. Az értelem annyit jelent, hogy mult cselekvéseim emlékei, tapasztalataim egymáson kívül vannak, önálló létük van, lelki életem bizonyos abstrahált elemei. Az értelmes emlékezés a mult eseményeinek szétválasztása, emez események többféle csoportosítása, a csoportok különböző combinatiói. Az értelmes ismeret a fogalmi ismeret: egy csoportba foglalom össze azokat a képzeteket, melyek tőlem egyforma reactiót kívánnak, így nyerem a fogalmakat. Az értelmes cselekvés az ismeretek combinatiója alapján való működés: adva van a cél, megvannak a cél felé vezető utak és eszközök, egyik a másikhöz fűződve. Az értelmes cselekvés criteriuma, hogy a cselekedni akaró a cselekvés előtt a cselekvés képzetével bir, célját ismeri; az ösztönt s nagyrészt a szokást a cél nem ismerése jellemzik.

Az emberi és állati munka közötti különbségek az ösztön és értelem különbségéből folynak. Mint minden élőlényt, az embert is jellemzi a mult megmaradása. A környezetet változtató működések, a fogyasztást szogáló cselekvések is valamilyen formában nyomot hagynak. A munka megmaradásának három módja van. Megmarad a cselekvések reprezentatív emlékezete, képzetek, ítéletek: ezi nevezzük *tapasztalatnak*. Tapasztalás a mult cselekvések megmaradásának lélektani formája. A tapasztalás az értelmesség jegyei közé tartozik, az állatok alig s csak nehezen képesek tapasztalatokat szerezni. Ám a munka a szervezetben is megmarad: egy cselekvés elvégzése a szervezetet eme cselekvés újabb végzésére alkalmasabbá teszi. A sokszor végzett cselekvésekből alakul ki a *gyakorlat*, a szervezet bizonyos dispositiója, mely képessé tesz ugyanazon működések mind könnyebb elvégzésére. Kunz szerint a gyakorlat a sokáig folytatott egynemű munkának hasznos mellékterméke.¹⁾ A gyakorlat, a mennyiben az átöröklés révén az utódokra átvihető, ösztönné válhatik. Egy maki majom, melyet nagy nehézséggel arra tanítottak, hogy patkányokat öljön, oly utódoknak adott életet, melyek nagy-szerűen tudtak patkányra vadászni.²⁾ A gyakorlat az emlékezésnek szervezeti formája. Tapasztalattal az állatok alig birnak, náluk a mult megmaradása a szervezethez kötődik s megy át az utódokra. Az állat élete ahhoz az emberhez volna hasonlatos, a ki teljesen szokások alapján élne.

Végül minden munka valamely eredménnyel jár, annak elérésére irányul. Minden, munkának nevezhető s nem a játék körébe eső cse-

¹⁾ Kunz: A munka. 38 l.

²⁾ Hachet-Souplet i. m. 239. l.

lekvés az élőlény fennmaradását szolgálja. De némely cselekvések a fogyasztás előkészítésére közönyösek, céljuk a szervezet oltalmazása. Például midőn egy állat vihar elől fut, eme munkájával nem segíti elő fogyasztását, épúgy nem a vízbe esett ember, ki teljes erejét megfeszítve kiuszni igyekszik. Az ilyen munkákat negativeknek nevezhetjük, mert ezek csupán kevesbitik az élőlény energiáját, de ennek pótlását nem készítik elő. Ellenben azokat a cselekvéseket, melyek a világot változtatják, kimerik a szervezetnek szükséges anyagokat, előkészítik a fogyasztást, pozitív munkának mondhatjuk. Eme pozitív munka nevezhető *termelésnek* vagy *gazdasági munkának*. Jellemző jegyei, hogy a környezetben változásokat okoz, azon alakít, hogy eredményei megmaradnak. A munka megmaradásának tehát egy harmadik faja is van: a szervezeten kívül, a világban a munka révén okozott változtatás, a *termelvény*.

Tapasztalat a lélekben, gyakorlat a szervezetben és termelvény a külső világban: ime minden emberi termelő munkának ez a három nyoma, ha tetszik, emléke van. Az állati munka általán nem vezet reprezentatív tapasztalatra, értelmi ismeretre. A nem gazdasági emberi munkánál nincs meg a termelvény, például a vihar előtti futásnál. Ha mind e megkülönböztetések nagyon általánosak is: minden gazdasági munkát jellemez, hogy valamilyen, a szervezet fogyasztására közvetlenül vagy közvetve hasznos termelvényben végződik.

E termelvényt a szervezet felhasználja. Az állati termelést a fogyasztástól rendszeren nem nagy távolság választja el, gyakran a termelés közvetlenül a fogyasztást készíti elő. Mégis vannak állatok, melyeknek szövevényes termelési rendszerük van, melyeknek munkája nem csupán egysorosozatú, egyminőségű. Főleg a társas életet élő állatoknál, méhek-nél, hódoknál találunk fejlett gazdálkodást. Mégis, legjobban az emberi munka differenciálódik: a természet és fogyasztás közé a munkának több sorozata, minőségileg különböző változtatások kerülnek. Mily képtelenül nagy és szövevényes utat tesz meg például a természettől kiindulva az emberi munka útján a fogyasztás alá kerülő kenyér! Ha végiggondoljuk a buza termesztésének folyamatát, az eszközök előállítását, melyek vetéshez, aratáshoz, őrléshez, sütéshez szükségesek, nagyszerű képet látunk magunk előtt, különböző emberi munkasorozatok óriási egybefonódását. Ehez fogható jelenséget az állati világban nem találunk. Ez a különbség a fennebb fejtegetett lelki különbségek következménye. Az ember meghatározására használható az értelmesség: homo sapiens. Az értelmesség pedig, mint mondtuk, abstractio, elemek szétválasztása és újra, új emberi célok szerint való összetétele. Az állat, hogy gyümölcsöt szedjen, felmegy a fára, az embernek utat mutat az értelem. Munkája ketté oszlik: előbb dorongot szerez s ezzel veri le a

gyümölcsöt. Tehát nem közvetlenül a fogyasztást szolgáló termelvényt hozza létre, hanem előbb olyan terméket alkot, mely őt tulajdonképeni céljának elérésében segíti. Ez a közbeeső termelvény az *eszköz*. Az állatoknál alig találkozunk eszközökkel s ezek is igen kezdetlegesek. A toxotes jaculator nevű hal vizet vesz a szájába s ezt ráfröcscsenti a parton mászkáló rovarokra, mire ezek leesnek s ő elkapja a zsákmányt.¹⁾ Majmok támadóikra a fák tetejéről mindenfélét ledobálnak, kókuszdiót, kemény gyümölcsöket, ágakat stb.²⁾ Elefántok ágakat tördelnek le, hogy legyezőül és vakaróul használják azokat.³⁾ Idézhetnénk más példákat is, főleg a társas életet élő állatok köréből, mégis, kétségtelen, hogy az eszközkészítés az embert jellemző tulajdonság. „A hangyák öröklött ösztönök s öröklött szervek vagy eszközök segítségével dolgoznak, míg az ember szerzett tudással és készített szerszámokkal dolgozik” — mondja Darwin.⁴⁾ Azért az ember így is meghatározható: homo faber. A két meghatározás egyébként közel áll egymáshoz: az eszközzel való dolgozás valamely egységes munkafolyamat feldarabolását, elemzését, abstrakciót jelent. Az értelmesség viszont, Bergson szerint, épen az a képességünk, hogy mesterséges tárgyakat tudunk készíteni, nevezetesen eszközöket eszközök készítésére s azok gyártását a végtelenségig variálhatjuk.⁵⁾ Az ösztön mindig csak valamely meghatározott célra használja meghatározott eszközét: az ösztön eszközei szervezettek, mint a hangyáknál, melyeknél a különböző munkák végzésére különböző szervezetű egyedek keletkeztek. Az értelmességnél az eszköz a szervezettől elválk, az értelem szervetlen eszközökei alkot és használ. Épen ez a körülmény tesz képessé bennünket, hogy az eszközöket különböző célokra alkalmazhassuk.

Minden eszköz inventio terméke, mindegyikben valamely lángeszű intuitio ölt testet: nemcsak testi munkának eredménye, mely által létrejött, hanem a léleké is, mely ezt az átmeneti termelvényt képzeletében megpillantotta s az ember és a fogyasztást célzó termelvény közé állította. Az eszközök fontosságát alig lehet eléggé hangsúlyozni. Lacombe a tűz anyagi, szellemi és társadalmi következményeinek elemzése által kimutatja, hogy a történelem kezdetétől fogva végbement vallási vagy politikai forradalmak egyike sem hasonlítható az eredmények nagyságára nézve emez inventiohoz.⁶⁾ Marx is, úgy látszik, az emberi történelem alakulása főtenyezőiül az eszközöket tekintette. „Mutassuk meg

¹⁾ Houssay: Les industries des animaux. 52. l.

²⁾ U. o. 95. l.

³⁾ Lord Avebury: Prehistoric Times. 560. l.

⁴⁾ Orig. of. Spec. London. Murray. 326. l

⁵⁾ J. m. 149—154. l.

⁶⁾ Bouglé: Marxisme et sociologie. Revue de Métaphysique et de Morale. 1908. 737. l.

Marxnak valamely korszak szerszámaint s mint Cuvier rekonstruálta egy csont láttára az egész szervezetet, Marx fogadkozni fog, hogy ő rekonstruálja az egész társadalmat, nemcsak testében, hanem szellemében is. Tehát csakugyan a társadalmak anyagi részében, a szerszámokban, felszerelésekben, gépekben rejtőznek a társadalmi szervezet valódi teremtő erői. A találmányok közvetett vagy közvetlen visszahatásai formálják az intézményeket . . . A történelmi materializmus magvát az a hiedelem képezi, a mit technológiai automatizmusnak nevezhetnénk.“¹⁾

A munkaeszközök révén kapcsolódik össze az emberi értelem és a természet. Egy ásó, egy tűzhely, egy csatorna az értelemnek a testen kívüli anyagokban való jelenléte. Az ásóval gépiesen dolgozó ember nemcsak testi munkát végez, az ásó útján folytonosan jelen van és hat az értelem. Az eke feltalálója láthatatlanul a munkás oldalán dolgozik, mondja Fouillé nyomán Gide.²⁾

Az embernél alig van olyan termelési működés, melyben eszköz ne szerepelne. Ilyenkor a termelés és fogyasztás csak kevéssé vannak elkülönülve. Például, a ki tenyerével vizet mer s azt megissza, annál semmiféle eszköz sincs a munka segítségére. Hasonló esetet még a kezdetleges embereknél is keveset találunk, mindenütt világít az értelem, ennek megjelenésével lett valamely ős állatból az ember. Wallase, a nagy természettudós, elámulva az emberi csodán, így magasztalja az értelmet: „Meztelen és védtelen testtel, ez adott neki ruhát az évszakok változó kegyetlenségei ellen. Bár képtelen volt versenyezni gyorsaságban a szarvassal vagy erőben a vad bikával, ez adott neki fegyvereket, hogy azokkal megfogja és felülmulja ezeket. Bár a többi állatnál kevésbé volt képes azokból a füvekből és gyümölcsökből élni, melyeket a természet magától nyújt, ez a nagyszerű képessége tanította meg arra, hogy saját javára kormányozza és irányítsa a természetet s élelmet termeltessen vele, a mikor és a hol neki tetszik. Attól a perctől kezdve, hogy az első bőr takaróként használtatott, hogy az első durva lándzsa készült segíteni a vadásznak, hogy az első magot elvetették vagy az első növényt elültették, nagy forradalom történt a természetben, forradalom, melyhez fogható nem volt a világ történetének összes előbbi korszakaiban, mert olyan lény támadt, mely többé nem volt szükségképpen alávetve annak, hogy együtt változzék a változó világegyetemmel — olyan lény, mely bizonyos tekintetben fölötte állt a természetnek, a mennyiben tudta, hogy miképpen ellenőrizze és szabályozza annak működését s összhangban tudta magát azzal tartani, nem testében való változás, hanem értelmességében való haladás által.“³⁾

¹⁾ U. o. 735. l.

²⁾ Principes 124. l.

³⁾ Id. Lord Avebury: i. m. 566. l.

II.

A tőke.

Mondottuk, hogy az életet bizonyos folytonosság jellemzi, az élőlények léte s maga az élet egészében mozgás, fejlődés s az életben leginkább bennerejlő valóság az idő. Minden élőlénynek története van, mind időben él s minden, élőlényvel foglalkozó tudománynak számolnia kell az idővel. Érti ezt például Marshall is, a midőn a keresleti árak magyarázatának nehézségeit fejtegetve így szól: „Az első nehézség, a mellyel számolnunk kell, az időelemből áll elő, a gazdaságtan sok legnagyobb nehézségének forrásából.“¹⁾ Az élőlények minden cselekvése s így az állati és emberi munka is időben folyik le. Az időelemnek fontosságát nagyon jól ismerik a gazdálkodók, tudják, hogy bizonyos idő elteltével a szervezet és értelem munkaképessége csökken; sok tanulmány foglalkozik a munkaidő és termelékenység viszonyának kérdésével. Bizonyos munkaidő alatt test és lélek egyaránt kifáradnak, az élet feszültsége, a figyelem, a cselekedni akarás és ennek képessége gyengül, állatnak és embernek egyaránt pihenésre van szüksége. Midőn a fáradtság vagy álom eléri az állatot vagy az embert, kénytelen abbahagyni a munkát, környezete változtatását. Ám a szervezet kipihenésével a nyugalom után az életküzdelem újra kezdődik, újra ébrednek a kívánságok, éberré válik a lelki élet, új erőre kap a test, ismét dolgozni, cselekedni kell. Érdekes lenne tudni, hogy az állat lelki életében miféle változásokat okoz az alvás? Miképpen csatlakozik benne a mult éber lelki életéhez az álom után újra kezdődő éberség? Bizonyára az állat lelki életében is van valamely folytonosság, olyanféle, mint annál az embernél, a ki este abbahagyott munkáját reggel szokás alapján öntudatlanul folytatja tovább, anélkül, hogy értelmes emlékezés lépne közbe. Az állatot az újra kezdődő cselekvésben valamely ösztönein alapuló, öntudatlan emlékezés segítheti. Az „*Ammophila*“ nevű bogár megássa petéje számára a lakást, kis nyílást hagy, melynek elzárására alkalmas kövecset keres. Másnap, miután a napfényben zsákmányra vadászott, visszatér egy paralizált álczával, kinyitja a kövecskaput, a lyukba beteszi az álczát, rá petéjét s aztán végleg betapasztja az élelmszerrel ellátott petelakot.²⁾ Látnivaló, munkájában van bizonyos folytonosság s a visszaemlékezésnek legalább is bizonyos látszata.

¹⁾ El. of. ec. 109.

²⁾ Fabre i. m. 189. l.

Az embernél a pihenés és álom nem szakítja meg az Én folytonosságát. Fölbredvén, a jelen eseményei tüstént a múlt eseményei folytatásaként tűnnek fel, a tegnap vágyait újra érzi, tapasztalatai épen élnek s a tudatos emlékezés könnyíti az új cselekvéseket. Állatnál és embernél egyaránt előfordul, hogy munkája valamely már megkezdett munkához csatlakozik, annak egyszerű folytatása. Így valaki döngetni kezd egy fát, elfárad, megpihen, esetleg alszik egyet, aztán újra munkához fog. Lehetséges tehát a munkát megszakítani és aztán újra nekiállni. Midőn így, a megszakítás után újra munkába fogunk, az eredmény nyilván hamarabb és könnyebben éretik el, mintha ismét előlről kellene kezdeni a fa döngetését. A múlt munkája a jelen munkáját segíti. A múlt munkájának amaz eredményeit, termelvényeit, a melyek a jelen munkájába belépnek, a melyekhez a jelen munkája csatlakozik, nevezzük *tőkének*. A tőke a cselekvés terén ugyanaz, mint az emlékek a gondolkodás terén: midőn valamely probléma megoldásra vár, gondolataim az emlékekben keresnek segítséget, összeszedik amaz ismereteket, melyek a kérdés megoldásában támogathatnak; eme tapasztalatok belépnek a probléma megoldásához szükséges fejmunkába. Így a cselekvés terén is: midőn valamely munkafeladat van előttem, kikeresem a múltban végzett munkáim termelvényei közül azokat, ha vannak, melyek mostani munkámban szerepelhetnek, azt segíthetik. Ezek a termelvények belépnek jelen munkámba; erőfeszítéseimmel nem közvetlenül a természet felé fordulok, hanem már végzett munkám eredményeihez csatolom azokat. A folytonosság, mely az életet jellemzi, a múlt megmaradása, a régi eseményeknek az újakban való jelenléte ily módon kivetődik a munkaeredmények sorsára is. A munka kontinuitásából áll elő a tőke fogalma. Ha meghatározást akarunk, tőkének nevezzük a munkában szereplő termelvényeket, vagy másképp: tőkének nevezzük azokat a termelvényeket, melyeket a munka a múltból felhasznál, melyekhez csatlakozik. Egyszerű gazdálkodásokban a múlt munkáját alig használják fel a természet kiaknázásában. A vadra menő állat mindig újra meg újra ugyanazt a termelő processust végzi, mindig egy-egy, egymással össze nem függő munkamennyiséggel okoz változást a természetben. Az oroszlán, mely tegnap egy állatot megölt, midőn ma prédára les, nem csatolja cselekvését a tegnapihoz, ezek teljesen izolált munkák. A primitív ember cselekvése, Bücher szerint, tisztára impulsív, mondhatnánk, csupán reflexmozgás. Minél közelebb vannak egymáshoz szükséglet és annak kielégítése, annál jobban tetszik az neki. Munkáját nem rendezett egymásutánban végzi, mint a culturember, hanem ugrásszerűen (sprunghaft und stossweise), ha a szükség kényszeríti rá vagy emelkedett hangu-

latban van.¹⁾ Mégis, teljesen izolált munkák az embernél aránylag ritkák, csaknem minden termelő működésben szerepel tőke. Sőt az állatoknál is gyakran találkozunk a tőke egyszerűbb fajaival. Legegyszerűbb, elemi formája a tőkének a munkamegszakításból előálló *féltermelvény*; ez semmi különös inventiót nem igényel. Az élőlény hozzáfog valamely anyagi változtatás létrehozásához, ezt valamely okból megszakítja. A változtatás tehát még nem teljes, az anyagnak az állati vagy emberi szükségletehez való alkalmazása még nincs meg, de bizonyos munka már el van raktározva benne s ezt a munkát fel lehet használni. Mégis, a régi munkához való csatlakozás nincs meg mindig, találkozunk esetekkel, midőn az állat a féltermelvényt elhanyagolja s ha egyszer abba kell neki hagynia munkáját, azt újra egészen előlről fogja kezdeni, így némely rovar.²⁾ A féltermelvénynél a munka felhalmozása egyirányú, a tevékenység egy pontból indul ki s egy vonalban halad a kitűzött cél felé. Az embernél is előfordul, hogy az egyszer megkezdett munkát abbahagyja, a féltermelvényt elhanyagolja és előlről, újra kezdi a dolgát. De gyakoribb ez az eset a tőkék magasabb fajainál, a hol kellő tapasztalat és eszközök híján gyakran láthatjuk a végzett munka elveszését, a folytonosság hiányát. A féltermelvény egy munkasorozat, de már az állatoknál találkozunk bizonyos munkacombinációkkal. Valamely cél elérésére többféle, külön munka végeztetik s ezek eredményei végül egy gazdasági synthesisben egyesítetnek. Az embernél például ilyen gazdasági synthesis a táplálkozás számos formája: burgonyát szedek egyfelől, edényt készítek másfelől, tüzet rakok s mindeme munkálatok eredményeként fogyasztásom számára főzött burgonya áll készen. Midőn a burgonya megfőzéséhez fogok: a tűz, az edény s a nyers burgonya, mult cselekvéseim eredményei, tőkeként lépnek munkámba. Mindezeket, egy gazdasági synthesis elemeit: *előtermelvényeknek* nevezhetném. A féltermelvénytől ezt az különbözteti meg, hogy egy munkafolyamat befejező eredményét, külön terméket képvisel. Az előtermelvény elnevezés e terméknek egy későbbi összefoglaló munkához való viszonyára vonatkozik. Itt több sorozatú munkáról van szó, az ilyen gazdasági működés sokkal szövevényesebb, ez a munkacontinuitásnak magasabb faja. Gyakori eset, hogy az ember munkája kárba vész, mert annak eredményét egészben vagy legalább részben nem képes későbbi munkájához csatolni, nagyobb synthesis elemeként felhasználni. Az északamerikai indiánok a bivalyhús legnagyobb részét használatlanul a cserjében hagyták, hogy aztán télvíz idején, midőn a mély

¹⁾ Die Entstehung der Volkswirtschaft 24. 1. Büchler nézetei ellen azonban sok kifogás tehető.

²⁾ Hachet-Souplet i. m. 234. 1.

hó a vadászást megakadályozza, borzasztó éhségnek essenek áldozatul, a mikor a fák kérgét és füvek gyökereit sem vetik meg.¹⁾ Ime, az elévzett munka eredményét félredobták, könnyelműségből, vagy valószínűleg még inkább tudatlanságból. Mióta a hús conserválási módjait feltalálták, attól kezdve a nyert fölösleg tőkévé válhatott s a hús megszerzésének munkája eleme, a nyers hús pedig előtermelvénye a hús-conserválás vagy húsfagyasztás komplikált termelési folyamatának.

Az emberi gazdálkodás fejlődésének lényege, hogy a munka continuitását mindjobban megvalósítja. Azért mindig és mindenütt előfordul, hogy valamely, a multból megmaradó munkatermelvényt elhanyagolunk, nem használunk fel a későbbi termelésben. Ezek potentialis tőkék; szokták ezeket *pihenő* vagy *nyugvó tőkéknek* nevezni, e kifejezésben az foglaltatik, hogy az ezekben felhalmozott munka egyelőre nem használtatik fel, pihen; mások *holt tőkéről* beszélnek s ez az elnevezés annyiban találó, hogy a halál az élet folytonosságának megszűnése, a holt tőkében pedig a munka megszakad, a continuitás véget ér; az ilyen termelvényben rejlő munkamennyiség nem létezik a későbbi munka számára, az anyagba belevitt emberi energia nem hat többé, elveszett.

A gazdasági synthesisben szereplő tőkék minőségileg különbözők, ezek alapján a tőkék másféle osztályozása válik lehetségessé. Valamely munkasynthesis elemei a termelvényben egybeolvadhatnak: a féltermelvény vagy előtermelvény megszűnik, átalakul a végleges termelvénné. Például a búza tőke a lisztörlésnél, a liszt elkészültével azonban, e munka folyamán a búza, mint búza megszűnik, átalakul lisztté. A kenyérsütésnél e liszt tőke, de a liszt a sütés befejeztével nincs meg többé, bele került a kenyérbe. Vannak oly tőkék, a melyeket a munka megszüntet, a melyeknél a régi termelvény egybeolvad az ujjal, a melyek tehát csak egyszer léphetnek be valamely későbbi munkába. A tőke eme faját szokták *forgó tőkének* nevezni. A forgó tőkét az egyszeri használat jellemzi, a munkával való synthesise következtében megszűnik. De van a tőkének más faja is: a kasza, mellyel a búzát aratom, a malomkő, melynek segítségével lisztté őrlöm, a teknő, a melyben kenyérré dagasztom stb.. mind munkatermelvények, a melyek jelen munkában segítenek. De ezek nem szűnnek meg a munka folyamán, nem olvadnak egybe a termelvénnel, nem csupán egyszer használhatók. Ezek a munkasynthesisnek külső elemei, melyek az új termelvényen kívül maradnak. Nyilvánvaló, hogy a munkacombinatio eme faja sokkal nagyobb abstractiót, nagyobb értelmi átfogó képességet kíván. A tőkék

¹⁾ Bücher i. m. 22.

emez utóbbi fajtát szokták *álló tőkéknek* nevezni, „fixed capital“, ezekben a munka intensíven conserválódik s több későbbi munkába beléphet. A kőkorszak embere az ő kőbaltáját újra meg újra használhatta, az annak elkészítésébe belevitt munka sokszorosán érvényesült. Míg a forgó tőke csak egyszeri munkahalmazást enged meg, az álló tőke révén többszörös munkahalmazás válik lehetségessé. Ugyanahhoz a búzához csak egyszer csatlakozhatott az emberi munka, hogy lisztté őrölje, de a kaszához újra meg újra hozzányulhat. Az álló tőke körébe tartoznak az eszközök és gépek sokféle fajtái, a házi állatok, épületek stb. Az álló tőke révén adaptálja az ember a természetet a maga munkájához, teszi folytonossá az egyszer a világba kivitt munkát. A régebbi munkáknak mind intenzívebb felhasználása s így aránylag mind kisebb erőfeszítések a természettel szemben teszik az embert a természet urává. Ugyanis az álló tőkékkel való dolgozás az emberi gazdálkodást jellemzi. Az állati gazdálkodásban csak forgó tőkéről s az álló tőke némely kezdetleges formájáról lehet szó. A legszövevényesebb állati iparok egyike például a hódok gátjainak és gunyhóinak építése. A hódok a telep környékén vékony fákat vágnak ki, melyek $1\frac{1}{2}$ —2 méter hosszúak. Ezeket rézsút egymás felé hajlítva beássák a folyó fenekébe s az oszlopok közé helyezik a kisebb, hajlítható ágakat. Így készül a gát, a mely alapjában 3—4 méter, felső részében 60 cm. széles. A víznyomás kikerülésére különböző ügyes módjaik vannak. Ha a gátak elkészültek, hozzáfognak a gunyhók építéséhez, a mihez fadarabokat, agyagot vegyítve használnak. A kijárás 3—4 méternyire a víz alatt végződik, hogy a folyó befagyása esetén ne legyen elzárva. Belül raktár van s ebben rengeteg tömeg fagyökér, tartalékok a rossz időjárásra.¹⁾ Látnivaló, hogy itt eléggé szövevényes munkahalmazásról van szó, a hódok sokféle munkasorozatot végeznek, de álló tőkét felfedezni a gazdálkodásukban alig lehet. Talán a gátban és még inkább az élelmiszer őrzésére szolgáló raktárban vannak némely oly tulajdonságok, a melyek alapján ezeket álló tőkéként tekinthetnénk, a mennyiben ugyanazt a raktárt több ízben megtölthetik élelemmel, ez az élelem megőrzésének külön létező eszköze. Álló tőkéről lehet szó némely állat gazdálkodásában, mint azoknál, a melyek vermet készítenek más állatok elfogására, ilyenek a hangyák házi állatai, stb. A tőkésítés tökéletesítése az emberi gazdálkodás fejlődése. Helyesen mondja Müller-Lyell: Minél több emberi munkaerő takarítatik meg a munkaeszköz nagyobb tőkélye révén, minél nagyobb az eredmény a ráfordított erőfeszítéshez viszonyítva, vagyis minél inkább megkönnyíti egy egyszeri korábbi munka az összes későbbieket s minél

¹⁾ Houssay: Les industries des aminaux. 281 l.

inkább áttevődik a súlypont a munkáról a tőkére — annál magasabbnak kell becsülni . . . valamely üzemformát.¹⁾

Forgó tőke és álló tőke többé-kevésbé közeledhetnek egymáshoz. Az álló tőke különböző intenzitású lehet. A lelki életben intenzívnek mondunk olyan tüneményt, mely mintegy egész énünket átjárja, egész lelki életünk alaptónusát adja, színezi. Például valaminő fájdalom annál intenzívebb, minél inkább lefoglalja lelki életünket, minél több részére hat. Egy cselekvés annál intenzívebb, minél inkább belép abba egész izomzatunk és értelmiségünk. A tőkénél is szólhatunk intenzitásról: a mult munkája annál intenzívebben érvényesül, minél nagyobb hatása van a jövő munkájában. Valamely tőke intenzitását azzal lehet mérni, hogy mennyiszer és mily mértékben szerepelhet a termelés tényezője gyanánt. A féltermelvény nyilván csekély intenzitású tőke, a legkisebb munkafolytatás által megszűnik, változik, újabb munkában nem használható újra. Ellenben például a Panama-csatorna óriási intenzitású tőke, mely a közlekedésnek ezer meg ezer esetében hajt hasznot a feladat végrehajtásának tényezőjeként. Nagy intenzitású tőkék azok, melyek újra meg újra szerepelnek, melyekhez mindig újra csatlakozhatik a munka, melyek hosszú ideig élnek, tartanak. „Egy gőzgép tovább tart, mint egy hajó; egy hajó tovább, mint a munkás ruházata; a munkás ruházata tovább, mint az élelem, melyet elfogyaszt“ mondja Ricardo.²⁾ Látnivaló, hogy amaz arányban, hogy az álló tőke kevésbé tartós, a forgó tőke természetéhez közeledik.³⁾ A forgó tőkétől kiindulva halad a tőke tartóssága és intenzitása szerint az álló tőke mind magasabb fajai felé. A tőkének ideális határa volna valamely olyan termelvény, mely egyfelől örökké tartana, másfelől a munkának mindenféle fájában segíthetne; valamely varázsvesszőszerű eszköz, melynek feltalálása képessé tenné az embert arra, hogy minden munkafeladatot annak felhasználásával oldjon meg, mint a megismerés terén ugyane szerep jutna a bölcsék kövének. A cselekvő és gondolkodó emberiség szimbolumaiként tekinthetők a mágikusok emez ősi vágyai. Ha valamely egységes, egyetemes eszköz föltalálása nem is képzelhető, viszont az emberi munkának continuitása s ennek folytán intenzitása mind nagyobb lesz. Az ember a mult munkáját mind jobban felhasználja s midőn környezetéhez fordul, hogy belőle a szervezetének szükséges anyagokat kivegye, e környezet mindjobban elő van készítve, a természet erői le vannak kötve, gépek, eszközök állnak az ember rendelkezésére s az a munka,

¹⁾ Müller-Lyell: Die Phasen der Kultur. 63 l.

²⁾ Princ 18.

³⁾ U. o. 24.

a mit ő végez, aránylag igen csekély részét teszi annak a munkafolyamatnak, a melynek a fogyasztás alá kerülő termék az eredménye. Bastiat mondja, hogy a culturembernek évszázadokon át kellene dolgoznia, ha maga akarná előállítani azt, a mit egyetlen egy napon élvez.¹⁾ A tőke mindinkább a termelés tényezője, a gazdálkodás mindinkább a tőkétől függ, a munka mindjobban a tőke függvényévé válik. A természet és a munkás közé ékelődnek a multak munkájának eredményei s a munkás felhasználja azokat. S immár a munka sikere is attól válik függővé, képes-e valamely tőkéhez csatlakozni, melynek segítségével a természetben őhajtott változásokat végrehajthatja. A tőkének a termelésben való szerepe jelzi, hogy az ember immár erősen az emberi célokhoz formálta a világot, hogy munkája a környezetet az emberi szükségletek szerint megszervezte, hogy képes volt az emberi munkák között mind nagyobb folytonosságot létesíteni. Az emberi erőfeszítések emez összefüggő continuitása által vált lehetségessé az emberi cultura.

¹⁾ Müller-Lyell. i. m. 282.

(Folytatása következik.)

Nagy Dénes.

Magánjogi és közjogi járadék. (II)

Nézetem szerint a gazdaságban leghelyesebb nyereség alatt a termelés eszközeivel rendelkező termelők, vagy termeltetők vállalati jövedelmét érteni, akként, hogy vállalatnak tekintünk minden a piac számára termelő berendezést.¹⁾ A nyereség fogalma tehát csereforgalmat feltételez, árút és piacot s a nyereség első sorban a csereforgalomban elért jövedelem.

Ha minden vagyoni jövedelmet magánjogi járadéknak nevezünk, bátran mondhatjuk azt, hogy a vállalati nyereség is magánjogi járadék. Czélszerű azonban ugyancsak társadalomgazdasági szempontból olyan különböztetést tenni a vagyoni jövedelmek közt, hogy nyereség alatt első sorban a termelők vállalati jövedelmeit, járadék alatt pedig első sorban olyan vagyoni jövedelmet értsünk, a mely annak élvezőjére nézve nem valamely vállalati termelés eredményeképpen, hanem csupán bizonyos (leginkább tulajdoni) jogosultság közvetlen folyományaként jelentkezik.

Ebben az értelemben akként alakul a jövedelem nemének három kategóriája, hogy a termelés eszközeivel rendelkező termelők, vagy termeltetők vállalati jövedelme a nyereség, a termelés anyagi eszközeivel nem rendelkező termelők jövedelme a munkabér és a termelés anyagi eszközeivel rendelkező, de tényleg (legalább is a csereforgalom számára) nem termelő, vagy termeltető jövedelme a járadék.

Jól megjegyzendő, hogy jövedelmek között a fenti hármasság különbség nem a jövedelmi javak minőségi természete, vagy előállítási módja tekintetében áll fenn, hanem a társadalmilag termelt jövedelmek megoszlási alapja, mondhatni jogcíme tekintetében. Nem arról van tehát szó, hogy a munkás, a vállalkozó és a tőkepénzes magánzó milyen jövedelmet kap,²⁾ hanem arról, milyen címen és mennyi jövedelmet kap egyik is, másik is.

¹⁾ Tehát a piac számára termelő és saját jószágán gazdálkodó földbirtokos gazdaságát is. v

²⁾ Mert hiszen egyforma jövedelmet kap mind a három, csupán az egyik többet, a másik kevesebbet.

Ezek után, hogyha a nyereséget a fenti értelemben fogjuk fel, világos az is, hogy miért kell a bruttó nyereségnek általában aránylag nagyobbnak lenni a szűkebb, tulajdonképeni értelemben vett járadéknál és a munkabérenél. Azért, mert a vállalati nyereségből fizetik mind a kettőt.

A bérlő jövedelmének nagyobbak kell lennie, a földbirtokosnak járó bérösszegnél, meg az alkalmazottaknak és munkásoknak fizetendő munkabérek összegénél. A gyáros vállalkozónak is nagyobb nyereségre kell szert tennie azoknál az összegeknél, a melyeket a munkásainak és hitelezőinek fizet. Hiszen ha saját fogyasztásra és használatra előállított javaktól — mint olyanoktól, melyeket a szorosabb értelemben vett járadék kategóriájába sorozunk, — eltekintünk, akkor a piacra való társadalmi termelés egész eredményét alkotó javakat a vállalkozók kezei között látjuk a cserforgalom segítségével pénzzé átváltozni. A modern cseregazdaságban a vállalati nyereség tehát magában foglal mennyiségileg minden pénzbeli jövedelmet s ennek quantitativ részei csupán a pénzbeli munkabér és pénzbeli járadék.

6. A modern nagytőkének létrehozója és megsokszorosítója elsősorban a vállalat, de mondhatjuk azt is, hogy a már felgyült tőke ismét vállalatok keletkezéséhez vezet.

A fejlett csereforgalom kiválóan alkalmas a társadalmi jövedelem eloszlás olyanná alakítására, hogy különösen erős hányadok jussanak a vállalatok tulajdonosainak. Számos ok és konjunktura működik közre abban a tekintetben, hogy a jövedelem társadalmi eloszlása ilyen természetű legyen. Egyik elsőrendűen fontos oka annak, hogy a vállalati nyereségre jutó hányad előnyösen hasíttassék ki a termelt jövedelemből, mégis az, hogy a csereforgalomban érvényrejutó árak meghatározásánál ő teszi meg az első árajánlatot. A vállalkozó a kínálat vezetője és szervezője. A vállalkozó jelöli meg mintegy a kiindulási pontot az árképződésben. A kereslet gyakran keresztül huzza ugyan az ő számításait, de azért a kiindulási pontul szolgáló árbeli összeget először a vállalati termelő mondja ki. A csereforgalom gyakorlata aztán lefaraghat az árajánlatból vagy hozzáadhat még ahhoz, de az áralakítás tekintetében a termelő kínálatnak s így a vállalkozónak meg van az az előnye, a kereslettel szemben, hogy pozitívabb kiindulási pontokkal rendelkezik. A csereforgalom gyakortatában kialakuló e kiindulási pontok pedig első sorban a termelés költségei és a kereslet kihasználtságának mértéke.

Minél kisebbek a termelési költségek s ezzel szemben minél erősebb a kereslet a termelt cikk után, annál nagyobb nyereséget tud magának biztosítani a társadalmi jövedelemeloszlásnál az illető vállalkozó.

A kínálat rendszerint a kereslettel szemben annál szervezettebb, minél egységesebb vállalati termelés tartja azt kézben. A legszervezettebb kínálat tehát a monopólium. Minél szervezettebb továbbá a kínálat, annál biztosabb és kiszámíthatóbb a vállalkozói nyereség is. Innen van az, hogy a vállalatulajdonosok lehetőleg monopóliumra törekednek, (kartellek, trösztök) még pedig azért, hogy a vállalataik révén rajuk háruló jövedelem aránya minél kedvezőbb legyen a társadalmi jövedelemeloszlásnál. Hogyha a vállalat legjellegzetesebb ismertetőjéül a piacra való termelést vesszük, akkor joggal tekinthetjük a vállalkozói nyereséget egy olyan modern jövedelmi ágának, a melynek mindenki részese, a ki bárminemű termékeinek a piacon való értékesítése révén jövedelmet húz.

Megtaláljuk tehát ezt a nyereséget a piacon áruló parasztnál éppen úgy, mint a gyárosnál. Az a kis parasztember, a ki a káposztát vagy csirkét visz a heti vásárookra s abból jövedelmet húz, éppen úgy nyereségre tesz szert, mint az a gyáros, a ki nagy kötésekkel fogad el szállítandó gyártmányaiban.

Nagyon természetes azonban, hogy a fejlett gazdasági élet számtalan változatát fejlesztette ki a vállalkozói nyereségnek is, sőt éppen ez az a jövedelmi ág, a mely a legkülönbözőbb típusokat mutatja a többivel szemben. S talán a nyereségnek éppen e változatos természete okozott az elméletben annyi nézeteltérést annak hovatározása tekintetében.

A fentieknek megfelelően szerintem leghelyesebbnek látszik a nyereséget olyan magánjogi járadékszerű jövedelemnek tekinteni, a mely a javaknak piaci értékesítése révén hárul valakire. Ez tehát par excellence csereértékbeli, pénzbeli jövedelem.

A modern gazdasági élet a piacon való értékesítésnek s a piac számára való termelésnek nagyszabású alakzatait fejlesztette ki, a melyek lehetővé teszik azt is, hogy a piacra vitt javak pénzre való kicserélésének művelete különösen előnyös részesedési esélyeket biztosítson olykor a vállalkozónak jövedelemben való részesedésénél. Köznapi nyelven szólva, a modern gazdasági élet sok új nyereségszerű alkalmat létesített.

A fejlett pénz és hitelgazdaság tette lehetővé azt, hogy a modern idők nyereséges foglalkozási ágai oly nagy eredményeket mutatnak fel, a régi időkével szemben. Ez az eredmény pedig nem annyira magán-gazdasági, mint inkább közgazdasági szempontból jelentős. A régi időkben talán nagyobb százalékos nyereségre dolgozhatott egy-egy üzletember olykor, mint jelenleg, de hiányzott akkor a modern gazdasági életnek az a pénz és hitelmechanizmus, a mely szárnyain az itt-ott elért vállalati nyereségek olyan társadalmi tőkeképződést és ennek foly-

tán olyan gyors és mindig nagyobb arányú reproductiót tudtak volna létrehozni, mint az jelenleg történik.

A nyereség tehát megvolt, mint a jövedelemben való részesedés egyik alakja a mainál sokkal primitivebb korszakban is mindenütt, ahol adták és vették javaikat az emberek, csak nem volt meg az a fejlett, sokoldalú gazdasági élet, mely annak olyan jelentőséget adott, mint azt ma látjuk.

Joggal nevezhetjük a nyereségre való szerttevést a pénzcsinálás művészetének. A modern társadalom a piacz csereforgalma révén tesz szert pénzre. Nagyjában véve a dolgot, úgy látjuk, hogy először is a vállalkozó (az, a ki áruját a piacra viszi) szerez egy bizonyos pénzösszeget a fogyasztóktól (vásárlóitól). Ez a bruttó nyereség. Ebből egy rész munkabér címén a legkülönbözőbb munkásnak jut, akár — előlegezve, — másik rész a hitelezőnek, földbirtokosnak stb. a szó szorosabb értelmében vett járadék (kamat) fejében, egy harmadik rész az állami adók fejében, a negyedik rész pedig mint netto nyereség magának a piacson értékesítőnek, a termelőnek.

Főleg ez a negyedik rész, az a része a társadalmi termelés eredményének, mely a vállalkozónak jut, jelenik meg az általános csereeszköznek és érték kifejezőnek, a pénznek vagy pénz helyettesítő egyéb eszközöknek a formájában. A munkabér és a nem vállalkozó tulajdonos járadékjövédelmé lehet természetbeli, de a nyereség, legalább is a modern rendes viszonyok között aligha.

Minthogy pedig a piacson való értékesítésnél elfoglalt szerepe a vállalkozónak többnyire, vagy igen sokszor kedvező részesedési arányt biztosít, a vállalkozó jövédelmi viszonyai rendszerint vagy igen sokszor úgy fognak alakulni, hogy a reá háruló nyereség nem fogy el egészen létfenntartására, hanem annak egy része, mint közvetlenül rendelkezésére álló s azonnal befektethető pénzbeli összeg különösen alkalmassá teszi őt további termelésre s így a piacson kínálóként való további megjelenésre s ennek folytán jogosítottá nyereségben való további részesedésre a társadalmi jövedelemeloszlásban.

Itt van a kulcsa a modern kapitalizmusnak. A modern nagy tőkét a vállalat neveli első sorban. A modern nemzetgazdaságban a vállalkozó kezeihez folyik be legelőször a termelt és a piacra vitt javaknak ellenértéke, ő adja ki a részét a munkásnak, hitelezőnek, a nem vállalkozó ingatlan- vagy tőketulajdonosnak. Az ő kezei közvetítik leginkább a mai cseregazdaság jövedelemeloszlását.

7. A közgazdaságtan irodalmában sokat tárgyalt kérdés volt nem csupán a vállalkozói nyereség hovatartozásának a kérdése, hanem az is, hogy a szokásos vállalkozói nyereség miért magasabb a szokásos tőke-

kamatnál. A kölcsönadót megillető tőkekamat mint kizárólag s közvetlenül jogon alapuló jövedelem t. i. a tiszta járadék egy másik faja. Joggal rámondhatjuk az idevonatkozó teoriák legnagyobb részére, hogy tudományos színezetű bonyodalmat csináltak ebből a meglehetősen egyszerű kérdésből, ahelyett hogy tisztázták volna azt. Az elméleti bonyodalmak egyik főokát — a gyakori célzatosságtól eltekintve — abban kell keresnünk, hogy a vállalkozói nyereség természetéből, fogalmi hovatartozandóságából igyekeztek annak szokásos nagyságát is megmagyarázni.

Hogy a felvetett kérdésre megfelelhessünk, tegyünk különbséget a nyers (brutto) és a tiszta (netto) vállalkozói nyereség mint jövedelem között. Értsük tiszta vállalkozói nyereség alatt azt a vállalati jövedelmet, mely a vállalkozónak a termelési költségek, munkabér és a kölcsönvett tőkék kamatainak levonása után megmarad. Ennek a netto vállalkozói nyereségnek nem kell magasabbnak lennie a szokásos tőkekamatnál. Mert hiszen ez a netto vállalkozói nyereség csak azt jelenti, hogy mi marad meg a vállalkozónak szabad rendelkezésére, a termelés költségeinek s így a hitelezők részére fizetendő kamatoknak is levonása után. Brutto, nyers vállalkozói nyereségnek tekinthetjük a vállalat teljes hozadékát a termelési költség levonása nélkül.

E brutto vállalkozói nyereség szokásos mérvének kell általában véve magasabbnak lennie, mint a szokásos tőkekamatnak, mert hiszen a vállalkozónak vállalata brutto nyereségéből kell kifizetni hitelezőjét. A kölcsöntőke kamatainak tehát ki kell telniök a vállalkozói nyereségből, ez pedig csak akkor történik meg, hogyha a vállalkozó vállalati jövedelme, nyeresége a befektetett kölcsöntőkék kamatait az összes egyéb termelési költségek levonása után is fedezi.

Hogy alakul a dolog akkor, hogyha a vállalkozó egészben vagy részben nem kölcsöntőkét, hanem a saját pénzét fekteti bele vállalkozásába?

A számító ember bizonyára úgy fog gondolkodni, hogyha már valamely vállalatba fog, akkor a befektetett pénze legalább ne hozzon kevesebbet, hanem lehetőleg többet a mindenkori átlagos kamatlábnál. Ha erre kilátása nincsen, akkor rendszerint nem is fogja megtenni a befektetést. Megtörténhetik azonban, hogy a nem kölcsöntőkével dolgozó ember folytatni fogja vállalatát akkor is, ha az a szokásos tőkekamatot nem hozza meg. Folytatni fogja pedig gyakran kényszerűségből, mert befektetett pénzét nem vonhatja már ki, vagy mert nem akar más nagyobb kockázattal járó üzletbe fogni stb.

A vállalati jövedelem nagyon gyakran marad alatta a szokásos kamatlábnak egyes földbirtokok jövedelménél. Számos társadalmi és egyéni

ok bírja rá a gazdát arra, hogy folytassa gazdálkodását akkor is, ha az a földjében rejlő tőkeérték átlagos kamatát sem hozza ki. Hogyha az ilyen gazdálkodó a piacz számára termel, elméletileg az onnan szerzett jövedelmét sem tekinthetjük kevesebb joggal vállalkozói nyereségnek, mint valamely más ágban termelőét. Azt mondhatjuk tehát az imént való megkülönböztetések után a bruttó vállalkozói nyereség mérvéről, hogy a kölcsöntökére szoruló vállalkozó nyereségének rendes körülmények között okvetlenül magasabbnak kell lennie az átlagos kölcsönkamathoz, mert a kölcsöntökék kamatai visszafizetésének kötelezettsége gazdasági kényszerűség gyanánt hat a vállalkozók minden kategóriájánál abban a tekintetben, hogy rendszerint csupán a szokásos kamatlábnál magasabb nyereséget ígérő gyümölcsöztetés reményében fektessenek be tőkéket.

A saját tőkét használóknál az üzleti számítás szempontjai szintén a mellett a törekvés mellett szólnak, hogy a vállalatban forgatott s gyakran kockáztatott tőke többet jövedelmezzen, mint az a pénzösszeg, melynek járadékát minden fáradság nélkül élvezheti a tulajdonos.

A földbirtokra vonatkozólag csak akkor állanak általánosságban is ezek a következtetések, hogyha a földbirtok tulajdonosában megvan a hajlandóság és gazdasági konjunkturáiban a lehetőség arra, hogy gazdálkodását attól tegye függővé, vajjon az a birtokának csereértékét képviselő tőkének megfelelő nyereséggel jár-e?

A vállalati nyereség valószínűségei tehát erős társadalomtélektani rugókként veendőek számításba, melyek erős visszahatást tudnak gyakorolni az illető társadalom gazdasági képére. A nyereség aránybeli mértéke, mely a vállalkozónak jut osztályrészül, a társadalmi jövedelem eloszlásának a kérdése. De éppen az a valószínűség, hogy a jövedelemeloszlásnál előnyösen kimért hányadrész fog hárulni a vállalkozóra, ösztönzőleg hat a termelésre. Az újabb és újabb nyereség valószínűsége az, amely a termelés folytonos kiterjesztésére ösztönöz. S ha meggondoljuk, hogy a termelés kiterjesztése ismét új szükségleteket is kelt fel, a melyek révén új igények keletkeznek, új életmód támad a hozzá fűződő gazdasági és socialis következmények egész sorozatával, láthatjuk azt is, hogy a vállalkozás útján előrhető nyereség reménye milyen hatalmas megmozgatója a mai társadalmi és gazdasági életnek, s milyen pangást okoz annak hiánya.

A fentiek szerint tehát a tiszta magánjogi járadékok nagysága általában véve a legtágabb értelemben vett vállalati jövedelemhez, a nyereséghez igazodik szükségszerűleg, mert hiszen a tiszta magánjogi járadék rendszerint csupán haszonbér, vagy kamat stb. alakjában elfizetett hányadrész a termelési tevékenység útján elért bruttó jövedelemből. Más szó-

val: a vagyoni jogok jövedelmi értékét rendszerint a termelés productivitásának körülményei állapítják meg.

8. A modern jövedelemeloszlás eddigi leírása azonban csonka maradna, hogyha az államra, a községre, szóval a Köz-re (állam, tartomány, megye, község, egyház stb. stb.) háruló és a Köz-től hárult jövedelmeket nem igyekeznénk valamiképen beilleszteni a kapitalizmus korszakának főbb jövedelemágai közé.

Ma már a köz annyit kanyarít el a magánember jövedelmeiből, hogy az elveit hányad mennyiségileg éppen nem valamely quantité negligéable. Másrészt pedig anynyi ember él az államtól, anynyian huzák fizetéseiket a Köz-től, hogy ezeknek a száma a legkevésbé sem elhanyagolható hányad a modern államok legtöbbszörének társadalmában.

És amint az államok egyre nagyobb költségvetésbeli igényeket támasztanak polgáraikkal szemben és mert viszont egyre nagyobbodó socialis érdekek és igények kielégítését is várják az alattvalók az államtól, a községtől s általában a Köz-től, csak egyre növekedő nagyságú lehet a Köz jövedelme.

E közjövedelmek aránya és mennyisége tehát kétségtelenül számottevő és egyre számottevőbb része a kapitalizmus korabeli társadalom jövedelmeinek. Mit szóljunk azonban annak jövedelemeloszlásbeli természetéhez?

A közjogi alapon háruló jövedelmeket külön megoszlási csoportként veszem ily természetükben figyelembe s egy negyedik megoszlási ággyanánt állítom be a munkabér, járadék és nyereség mellé a Köz-re (elsősorban az államra, a községre stb.) háruló jövedelmeket. Ismétlem, hogy a Köz-re és nem a Köz-től hárult jövedelmeket értem alattuk.

Álláspontom megindokolása, ha következetesen megmaradunk eddigi gondolatmenetem talaján, nem is lesz nehéz.

Már az a szempont, hogy a modern állam a magánember jövedelméből (néha vagyonából) egyre nagyobbodó hányadokat szakít ki a maga számára, erősen figyelemreméltóvá teszi ezeket a kiszakított hányadokat mennyiségük súlyánál fogva is. Ez azonban irányadó szempont nem lehet hovásorozásuk tekintetében, mert ezen az alapon el kellene fogalmilag különíteni az állami fizetéseket, mint jövedelmeket más fizetésektől és munkabérektől, amire szerintem szükség nincsen.

Minthogy a jövedelemnek megoszlásbeli szempontjaival foglalkozunk ezen a helyen, a kategoria-felállítás tekintetében a jellegzetes, külön megoszlási mód lehet csak az irányadó, nem pedig egyedül a háruló jövedelmek mennyisége. Ez az utóbbi szempont legfeljebb nagy gyakorlati fontosságot ad a logikai tekintetben külön kategóriának.

Habár a most vizsgálandó jövedelemeloszlási ág alatt általában a

Köz-re közjogi alapon háruló jövedelmeket értem,¹⁾ előrebocsátom, hogy egyszerűség kedvéért „Köz“ helyett gyakran, vagy többnyire államról, közjogi alapon háruló jövedelmek helyett egyszerűen adókról fogok sokszor beszélni, anélkül, hogy ezzel a felállított kategória körét bármiképpen is csorbitani akarnám.

Ezek után azt kell kifejtennem, hogy miért látok az adóösszegeknek a magánember jövedelméből való kiválásában és az államra hárulásában külön, jellegzetes jövedelemeloszlási módot.

Már itt előrebocsátom azt a nézetemet is, hogy az államtól huzott fizetések és a magánembertől, vagy vállalatától huzott fizetések és munkabérek között semmi olyan minőségbeli különbséget nem találok, sem megoszlási, sem hárulási mód tekintetében, hogy a munkabér általános értelemben vett (mely alá tehát a „fizetés“ is tartozik) kategóriája alá ne sorozzam ugyanolyan joggal mind a kettőt: úgy a magán- mint az állami alkalmazott, vagy szegődményes jutalékait. Tehát nem az államtól, hanem az államra hárult jövedelmek alkotnak jellegzetes eloszlási ágat.

Felfogásom szerint a megosztódás társadalmi fő jogcímei állapítják meg a kapitalistikus jövedelemeloszlás főágait. Ebben az osztzkodásban egyik főjogcím a modern államnak minden modern jövedelemből részt kérő adószerző közjogi hatalma. Ez a jellegzetes külön ág az a hányadrész, mely a közpénztárakba közjogi címeken folyik be.

A kapitalistikus jövedelemeloszlási ágak tehát egyaránt pénzüsszegekből, tőkéből álló jövedelmek. Nem külön technikai öszszetételű és természetű jövedelmek, csak külön öszszegek: közvetlenül, vagy közvetve külön hányadai valamely bruttó vállalkozói nyereségnek. Egy ilyen külön jellegzetes hányad az állam adójövedelme.

A jövedelemeloszlás irodalmában alig találjuk képviselve azt a nézetet, a mely a Köz közjogi jövedelmeit egyik tipikus jövedelemeloszlási főágnak tekinti.

Igen sok elmélet a termelési tényezők szerint megkülönböztetett főjövedelemeloszlási ágak mellől azzal az argumentációval hagyja el a Köznek közjogi alapon háruló jövedelmeit, hogy azok nem eredeti, hanem származékos jövedelmek.

Teljesen relativ elméleti szempont az, hogy ki mit tart valamely tipikus jövedelemág ismertető jelének s milyen alapon osztja fel a jövedelmek megoszló ágait, ha felosztás jellemző és következetes.

¹⁾ Tehát ide tartoznak az adók, illetékek, községi és közigazgatási tartozások címén fizetett különféle minden oly vagyoni szolgáltatásai a polgároknak, melyek a Köz-re (legyen az állam, község, tartomány, megye stb.) közjogi (akár államjogi, akár közigazgatási jogi) és nem magánjogi jogcímen hárulnak.

A közgazdasági és pénzügytani irók számos változatban definiálják az adókat s általában a közszolgáltatásokat. A legtöbb ily modernebb meghatározáson alaphangként vonul végig az a felfogás, hogy az adós jellegét az annak fizetésére közjogi, állampolgári stb. alapon való kötelezettség adja meg. Vagyis nem más az, mint hárulásának tipikus közjogi jogcíme,

Bármennyire magyarázzák is, hogy az adó csak származékos jövedelem s ezért nem egyik fő jövedelemeloszlási ág, senki által kétségbe nem vonható társadalmi tény az, hogy az adót hárulásának tipikus jogcíme az életben és az elméletben egyaránt fontos jövedelemcsoporttá teszi, akár elismerik azt az egyes irók fő jövedelemeloszlási ágnak az élet valóságával szemben, akár nem.

S hogyha jól szemügyre vesszük a járadékot a nyereséget és a munkabért, akkor ezeknél a jövedelemágaknál is azonnal szembe kell tünnie hárulásuk tipikus társadalmi jogcímeinek, mely tipikus hárulási jogcíme e jövedelemágaknál mindig jelenlevő, szigorúan és következetesen felfedezhető tulajdonság.

Ezzel szemben az az elv, hogy az egyes jövedelemágak az egyes termelési tényezőknek az árai sokkal kevésbé illik minden esetre.

Elégséges a kamatirodalomra rámutatnom s arra a sok eltérő nézetre a kamátjövedelem meghatározására vonatkozólag, mely az irodalomban küzd egymással, hogy kitűnjék, milyen bizonytalanság uralkodik abban a tekintetben, hogy a három vagy négy jövedelemeloszlási főágnak tekintett kategória határai hol vannak egymás között.

A jövedelemeloszlás fázisában kétségtelen bizonyossággal megállapítható az, hogy egy-egy konkrét esetben kiki mennyi jövedelmet kap és milyen jogcímen kapja azt. Ily kétségtelenül csoportosíthatók a társadalmilag legfontosabb tipikus jövedelemhárulási jogcímek is, t. i. árbevétel, haszonbér, kamat, munkabér, adó stb.

Tehát pontosan meg lehet állapítani a való életben, hogy melyik jövedelem milyen összegben és milyen jogcímen szállott annak alanyára.

Ellenben nem lehet megállapítani — mert teljesen viszonylagos vélemény dolgát alkotja — azt, hogy a konkrét jövedelmi összegből mi irandó az egyes termelési tényezők javára.

Ezért nagy tévedés szerintem általánosítva azt állítani, hogy a különböző jövedelemágakban a különböző termelési tényezők árát fizetjük meg, amikor legfeljebb eszményi hányadokat írhatunk az egyes vagyonszámoknál az egyes termelési tényezők javára, mely eszményi hányadok nagysága is a legtöbbször az egyéni véleménytől függ.

9. Ismételjük, hogy az állam (a község, vármegye, tartomány, szóval a Köz) közjogi alapon hárult adójövedelmét a hárulásnak jellegzetes

jogcíme teszi társadalmilag kialakult külön jövedelemeloszlási ággá, nem pedig a hárulásnak másféle természete.

Az a körülmény, hogy a kapitalistikus jövedelemeloszlási rendben az árbevételből: a bruttó vállalkozói nyereségből szakadnak ki az egyes fő jövedelemágak, még nem mondja azt, hogy valamennyi jövedelemág eme kiválásának egyszerre, vagy egyidőben kellene megtörténnie. Ellenkezőleg. A gazdasági élet változatai a legkülönbözőbb sorrendben és változatokban eszközlik ezt a megoszlást.

Lehetséges például, hogy a bruttó nyereség nem oszlik szét mindig földjára, kamatra és munkabérre, hanem például csak földjára, kamatra és kamatra (pl. a kisparaszt-bérlőnél, ki maga dolgozik, de némi hitelt is veit igénybe). Ellenben megtörténhetik, hogy a birtokát ilyen egyedül dolgozó parasztnak bérbeadó tulajdonos cselédet tart s ekkor a földjára, kamatra élvező jövedelméből válik ki a munkabér eleme. A gazdasági élet szövevényességében a legkülönbözőbb változatokban alakulhat ki a jövedelmeknek a különböző társadalmi jogcímen történő megoszlási sorrendje. Ugyanígy van ez a negyedik jellegzetes főmegoszlási ágra: a Közre közjogi címen háruló jövedelmekre vonatkozólag is.

Az adó eleme nem csupán a bruttó vállalkozói nyereségből válhat ki közvetlenül, hanem a földjára, kamatból, a netto nyereségből, a munkabérből is. Sőt a modern állam éppen arra törekszik, hogy lehetőleg minden jövedelemháruási alkalommal lekanyarítson magának bizonyos hányadrészt. A Köz megadóztatja nem csupán a bruttó nyereséget, hanem ezenkívül lehetőleg megadóztat minden fő- és aljöveldelmi ágat egyaránt. Mihelyt valamely személyre új, vagy csak új formában megjelenő jövedelem háru valamiképen, a modern Köz máris részt kér abból közjogi hatalmánál fogva a maga számára.

A közjogi alapon a Közre háruló jövedelmek változatainak száma egész kis légióra megy a modern társadalomban. Állami, községi, tartományi, vármegyei, egyházi, közvetlen és közvetett adók, illetékek, díjak, általányok foglalnak körében helyet a legnagyobb tarkaságban, helyes, vagy helytelen, méltányos és méltánytalan, arányos és progresszív, elviselhető és nyomasztó és ki tudja még miféle jelzőkkel jellemezhető rendszerben vagy zürzavarban. Egy közös szempont, egy közös alap azonban a szülőoka valamennyinek, az t. i., hogy valamennyi egy egységes általános jogcímen: közjogi hatalom, közjogi előírás alapján háru a Közre. Ez a közös háruási jogcím foglalja össze elvi és társadalomgazdasági szempontból valamennyit és teszi azokat a járadék-, nyereség- és munkabér mellett külön fő jövedelemeloszlási ággá, mondhatjuk: közjogi járadékká.

10. Elméleti kiindulási pontunk, hogy a kapitalistikus gazdálkodás rendjében a jövedelem elsődleges megjelenése fizetési hatalom: tőke alakjában történik.

Jövedelem alatt ugyanis az egyén saját fogyasztási, használati és vagyoni szempontjából tekintett és a legkülönbözőbb szükségleteinek kielégítésére fordítható javak összességét, tehát nem termelési, hanem használati kategóriát értünk. A termelési kategóriát ezzel szemben jobb hozadéknak nevezni.

A termelési kategória, a hozadék akkor válik csak a magángazdaság számára jövedelemmé, hogyha az egyéni nem termelési szükségletkielégítés céljára való felhasználhatóság feltétele is bekövetkezik. Ez pedig a modern gazdasági rendszerben rendszerint csak akkor következik el, amikor a termelt javak pénzre, tőkére cserélődtek át. Tehát a vállalkozó árbevétele, bruttó nyeresége a kapitalista jövedelemeloszlási ágaknak az anyja.

A capitalismus korszakában tehát rendszerint tőke, pénzösszeg alakjában pillantjuk meg szükségleteink kielégítésére fordítható jövedelmünket, vagyis a jövedelemeloszlás útján elsősorban tőkében, fizetési hatalomban részesülünk és csak ennek közvetítésével szerezzük meg azután a különböző materialis szükségletkielégítési javakat.

Igy van ez a Köz jövedelménél, a közjogi járadéknál is.

A közjogi járadékra vonatkozólag ebben a tekintetben ehelyütt még azt jegyezzük meg, hogy az itt rendszerint alkalmazott tőkeigazolványok szempontjából körülbelül ez a legconservatívabb jövedelemág.

Az állam ragaszkodik ugyanis ahhoz, hogy az ő jövedelmeit készpénzben, vagy ahhoz a lehető legközelebb álló fizetési eszközökben fizesse be az adózó polgár. Ekként a lehető legbiztosabb fizetési eszközöket kapja meg pénztáraiban többnyire. Ezért a közjogi járadék hárulásánál még mindig igen jellemző a materialis pénz, vagy azzal szorosán összefüggő fizetési eszközök aránylag nagy forgalma.

A közjogi járadékról azt mondhatjuk tehát, hogy az általában véve aránylag sok materialis fizetési eszköz igénybevételével háruló jövedelemág. Az adóösszegek befizetésénél az államra átruházott fizetési hatalmat aránylag sokkal több materialis fizetési eszköz igazolja, mint például a nagykereskedelmi forgalom hasonló nagyságu összegeinek fizetését. Az állam a legbiztosabb fizetési eszközökkel fizettet magának.

Az államnak, községnek stb., szóval a köznek nemcsak közjogi, tőkehatalmi alapon vannak követelései, hanem magánjogi, mondhatjuk magángazdasági jogcímen is. Az állam, a község szintén állhat vállalkozói, üzleti, szóval magángazdasági viszonyban a magánemberekkel

Az államnak, községnek, tartománynak, szóval a köznek ezeket az utóbbi jövedelmeit élesen el kell választanunk a közjogi címen háruló jövedelmeitől, a közjogi járadéktól.

E magánjogi jövedelmei a köznek a hárulás jogczime szempontjából miben sem különböznek a magángazdasági alanyok hasonló jövedelmeitől.

Az állam ekként közjogi és magángazdasági cimeken egyaránt lehet alanya a jövedelemeloszlásnak.

Az államra hárulhat bruttó és netto vállalkozói nyereség, föld, ház, stb. és tőkejádék éppen úgy, mint a magánemberekre. Egyedül közvetlenül munkabérben nem részesülhet a magánjogi jövedelemeloszlás czimein.

A közre háruló jövedelmek szemügyrevételénél azonnal szembeötlők azok járadékszerű természete. A tágabb értelemben vett járadék fogalma alá tartoznak azok a jövedelmek, melyeket az állam, a község stb. magánjogi cimeken ér el. Ezzel szemben szintén járadék, de közjogi alapon háruló járadék s így legszorosabb és legtisztább jogjövedelem az, melyet a Köz felsőbbbségi rendelkezései nagyság tekintetében is egyenesen előírnak. Az állam egyszerűen kivevő az adót, a Köz kirója, előírja a maga hivatalos járandóságait.

Ebből kiindulva, azt hiszem, hogy találó azokra a közjogi járadék elnevezése.

A közjogi járadék tehát a legtisztább jogjövedelem, melynek keletkeztető forrása tisztán a jogi, a felsőbbbségi meghagyás. A közjogi járadék; mondhatjuk szinte classicusan járadék: jogjövedelem.

Csakhogy éppen az a körülmény, hogy a Köz jövedelmei nem magánjogi, hanem közjogi czimen hárulnak alanyukra, oly mélyreható különbséget alkot nemcsak jogi, hanem társadalmi, közgazdasági és lélektani tekintetben a magángazdasági járadékjövodelemekkel szemben, hogy a közjogi járadék ennek folytán a gazdasági életben a jövedelmeknek minden tekintetben jellegzetes önálló ágává különül el, annyira jellegzetes külön ágává, hogy talán valamennyi jövedelemág között a leghatározottabban írható körül és jellemezhető annak határozott, különleges természete.

Míg a magángazdasági járadékok és a munkabér közvetlen hárulási jogczime valamely szerződés, jogügylet, szóval kétoldalú vagyoni jogcím, addig a közjogi járadék alapja a Köz egyoldalú felsőbbbségi rendelkezése: Nem szerződés, jogügylet stb., hanem parancs.

A magánjogi alapon háruló jövedelmek megoszlásánál a modern társadalomban magánjogi alany áll szemben magánjogi alannal s mind a két félnek tartozását és követelését az egyenlően mindkettőjük felett álló jog szabályozza: ily mindkettőjük felett — mondhatjuk egyenlő magasan álló — jogcím a jövedelemhárulás alapja.

A közjogi járadéknál azonban nem valamely egyenlő jogú szemé-

lyek között történik jövedelemeloszlás. Itt az egyik fél a Köz, felsőbb-ségi, hatalmi viszonyban áll az adózó polgárral. A Köz ráparancsol polgárára, hogy ennyit meg ennyit tartozik jövedelméből beszolgáltatni adó fejében s ebbeli parancsát hatalmával érvényesíteni, sanctionálni is tudja.

A közjogi járadék hárulási alapja tehát hatalmi kényszerrel szentesített felsőbb-ségi parancs. A szolgáltatás köteleességét és mértékét nem szerződésbeli, ügyleti felek állapítják meg, hanem az adófizetőivel szemben a szerződési és ügyleti viszonyon kívül és felül álló felsőbb-ségi kategória.

11. A capitalisticus jövedelemeloszlás egyik legfőbb sajátága abban is áll, hogy a jövedelmek közös nevezőre vannak hozva. Ez a közös nevező a pénzürtékkel lemerhető fizetési hatalom: a tőke.

Nagy fontossággal bír ez a körülmény a capitalismus korabeli köz-hatalmak megtestesítőire, az államra, községre stb. is, mert erre a közös nevezőre van hozva a capitalismus korszakában az állam, a Köz jövedelme is.

A capitalismus tehát a jövedelmek megjelenési formájára nivellálólag hatott. Közös nevezőre hozta azokat és belefoglalta ennek folytán a társadalomgazdasági élet egyetemlegességébe.

Ha jövedelem alatt azt értjük, a mi a jövedelemeloszlási alanyokra közvetlenül hárul az eloszlás processusában, akkor nemcsak hogy helytelen dolog azt mondanunk, hogy a jövedelem közvetlen tárgyai a capitalismus korában a termelt javak, hanem egyenesen azt kell mondanunk, hogy a modern jövedelemeloszlás tárgyai nem materialis javak, hanem a piacra vitt javakért becserélhető fizetéshatalom: tőke.

Ilyen a mai állam jövedelme is.

Mig azelőtt a naturalgazdaság általános, vagy túlnyomó elterjedettségének idejében a jövedelem materialis javakból állott főleg és csak kisebbrészen pénzből és ennek a körülménynek következményei kihatottak a közjogi járadékra is, akként van kihatással az állam jövedelmére a capitalismus jövedelemeloszlásának természete is.

A közjelleű szolgáltatások, a mennyiben ilyenek a társadalmi szervezetek fejlődési folyamatában kialakultak, azelőtt natural-, vagy vegyes jellegűek voltak szintén. A mint és a hol azonban a pénzgazdaság csak kissé is fellendülést mutatott, a Köz ott mindenütt szívesen követelte pénzben a maga részére a közjogi járadékot.

Egy túlnyomóan naturalgazdaságban élő társadalmi szervezet azonban aránylag csak igen csekély fizetési hatalmakat ruházhatott közjogi járadék alakjában is az államra. E mennyiségi szempontból is nagy változást hozott a capitalismus korszaka, mely a termelt technikai java-

kat a csereforgalom medenczéjébe dobja bele és az ellenértékük gyanánt a termelő vállalkozó kezén megjelenő fizetési hatalmat osztja szét a gazdasági alanyok között jövedelem gyanánt. A csereforgalom medenczéből azután csak az emelhet ki materiális javakat a maga számára, a ki már jövedelemben: fizetési hatalomban részesült. A javak megszerzése a fizetési hatalom cserébeadásával történik, — mint kifejtettük már — a fizetési hatalomnak, mint immateriális kategóriának, átruházása pedig legegyszerűbben a fizetési eszközök átadásával megy végbe.

A capitalismus korában tehát az államnak még inkább fizetési hatalomra van szüksége, mint azelőtt, ha a társadalmi termeléshezadék tárgyaival akar rendelkezni, vagy alkalmazottait ilyenre képesekké akarja tenni. Ezt a fizetési hatalmat pedig könnyebben és nagyobb mennyiségben szerezheti meg a modern állam alattvalóitól, miní a naturálgazdálkodás korának közjogi hatalmasságai. Manapság elég ebből a célból adókulcs gyanánt egy bizonyos százalékot kijelölni. Ez a kijelölt százalék ma fizetési hatalom, pénzösszeg alakjában folyik be az állampénztárba.

A naturálgazdálkodás idejében kivihetetlen dolog lett volna kimondani például azt, hogy a földbirtok tiszta hozadékának például husz százaléka pénzben adassék át a Köz pénztárába. Minthogy a naturálgazdálkodás általában nem cserélte át a termelés hozadékát a piacon fizetési hatalomra: jövedelme sem állhatott fizetési hatalomból, hanem csak materiális javakból s így nem létező pénzbeli, fizetéshatalmi jövedelméből, fizetéshatalmi hányadot sem adhatott az állam számára.

12. A közjogi járadéknak fő jellegzetes sajátága a capitalismus jövedelemeloszlásának többi ágaival szemben röviden abban fejezhető ki, hogy a közjogi járadéknál a vállalkozó (az eladásra termelő) kezén megjelenő és a társadalomban tovább circuláló fizetési hatalomnak (árbevételnek) egyes hányadrészei közjogi rendelkezéseknél fogva a Közre hárulnak s ennek folytán jellegzetes külön jövedelemággá különülnek el, melynek alanya nem magán ember, vagy magánjogi jövedelemalany többé, hanem a Köz.

Míg tehát a többi jövedelemágak magánjogi alapon háruló magánjogi fizetési hatalmak, addig az az utóbbi közjogi alapon háruló magánjogi fizetési hatalom, vagyis közjogi alapon háruló tőke.

Ennél a kamatnál is tisztább jogjövedelemnél konkrét egyezkedés útján meghatározott mértékű ellenszolgáltatás szerződésileg megállapítva — mint mondtuk már — nincsen többé.

A Köz hatalma nem szorul magánjogi jogcímekre abban a tekintetben, hogy adót, közjogi járadékot szerezzen és hogy mily magasan szabja ki azt. De reászorul a magánjogi hárulási címekre ott, a hol az

alattvalók jövedelmeiből főhatalmi erejénél és jogánál fogva lekanyarított hányadok nem elegendők többé. Ebben az esetben az államok, a községek stb. szintén adósságot csinálnak, vagyis magánjogi címeken szereznek fizetési hatalmat: tőkét.

Csakhogy az állam magánjogi úton szerzett kölcsöneinek kamatait szintén közjogi hatalma segítségével teremti elő, mert hiszen az államnak ezen az úton van csupán főleg rendes jövedelme. A közjogi járadék tehát az államkölcsönök tekintetében magánjogi alapon kölcsönzött tőkék törlesztésére, vagy kamat fizetésére is szolgál. Vagyis a közkölcsönök folytán magánemberek részesülnek az államra, községre stb. közjogi úton hárult jövedelmek hányadaiban.

Az állam jövedelmeinek további megoszlása tehát hasonló módon történik a magánjövedelmek megoszlásához. Vállalkozók, hitelezők és alkalmazottak zsebeibe vándorolnak azok.

A capitalismus korának jövedelemeloszlása tehát a magánjogi fizetési hatalomnak: a tőkének állandó keringésében, részekreoszlásában és ismét összetevődéseiben áll. Ezekből a megoszló és összetevődő fizetési hatalomösszegekből a Köz folyton el-elkanyarít egyes hányadokat kivételes közjogi hatalmánál fogva a maga számára. Mihelyt azonban megszerezte a Köz a maga jövedelmét, ugyanúgy tovább adja azt mint a magánemberek, lényegében ugyanolyan címeken és módokon, hogy azután magánjogi módon felhasznált jövedelmét ismét közjogi úton szerezze vissza: „reprodukálja“.

A Köz ekként lényegileg olyan járadékosként illeszkedik bele a capitalista jövedelemeloszlás folyamatába, a ki — mint egy modern Leviathan — legnagyobb hatalmánál fogva magánjogi (ügyleten, szerződésen alapuló) jogcím nélkül nyul bele mindenkinek a zsebébe, de a ki jövedelmét éppen úgy költi el, mint bárki más.

A capitalismusnak magánjogi címeken történő és magánjogi fizetési hatalomnak részekre oszlásában és összetevődésében álló jövedelemeloszlásában egy közjogi hárulási jogcímet kényszerít be az állam, vagy általában a Köz, hogy ezzel magának jövedelmet sajátítson ki. Egyébként azonban bele illeszkedik a modern társadalom magánjogi címen és tőkeforgalom alakjában történő jövedelemeloszlási folyamatába. Úgy költi el jövedelmeit, mint mások, de másként szerzi meg azokat.

Az adó felhasználása a jövedelemeloszlásnak általunk vizsgált szempontjaiból ugyanaz tehát, mint a magánjogi fizetési hatalom felhasználása általában. Az adó felhasználása így felfogásunk szerint tőkehasználat, mely a magánjogi fizetési hatalom tovább adásában, átruházásában áll.

Szóval általánosságban megállapíthatjuk, hogy a capitalista korszak

jövedelmeinek használata a fizetési hatalomnak: tőkének továbbadásában azonos módon történik vállalkozó, munkás, tőkés, föld-, háztulajdonos stb. és az állam részéről, bármily különböző jogcímeken hárul is egyesekre a jövedelem. Az államnak ugyanoly módon kell tehát magánjogi fizetési hatalmát tovább adnia, hogyha a capitalismus korában gazdasági hasznát akarja venni annak, mint bárkinek. Tovább adhatja pedig az állam az ő magánjogi fizetési hatalmát mint adós államadósági kamatainak törlesztésére, vagy adóssági tőkénének visszafizetésére. Tovább adhatja mint fogyasztó, használó a legkülönbélebb használati, élelmi cikkek beszerzésére, katonái, hivatalai számára. Tovább adhatja mint vállalkozó munkabérek, kamatok fizetésére, mint munkaadó közjogi felsőbbség hivatalnokainak ellátására, közgazdasági, politikai, sőt kortesakció s ki tudja mily segélyek fedezésére. Tovább adhatja mint souverain nemzetközi jogalany méltóságának, érdekeinek előmozdítása, védelme céljából, vagy mint bűnös nemzetközi felbujtó, vagy kémeket fogadó hatalom stb., stb.

Lehetetlen felsorolni mindazokat a célokat, amelyekre az állam magánjogi fizetési hatalmát alkalmazhatja, de lehetetlen egyetlen egyet is találni, melynél más módon volna az felhasználható s nem úgy, mint azt a magánemberek eszközlik.

A mint tehát a capitalismus jövedelemeloszlásának jövedelmei egysegesen a magánjogi fizetési hatalom: a tőke alakjában jelennek meg, úgy annak felhasználási módja is egységes és azonos tőkehasználat. Az egyes jövedelmi ágak megszerzésének jogcíme azonban különböző és a megszerzés társadalmi jogcímének különböző volta okozza csupán a capitalista jövedelemeloszlás ágainak különbségeit egymással szemben, nem pedig megjelenési formájukban, vagy felhasználásuk módjában észlelhető valamely különbözőség. Ez a szempont érvényes az állammal a Köz-zel szemben is a capitalismus korában: a magánjogi fizetési hatalom közös nevezőjére hozott jövedelmek gazdasági rendjében az állam csak hárulási jogcímének különösen kiváltságos jellegénél fogva emelkedik a magángazdasági élet rendje fölé, egyébként pedig lényegében a magánjogiakkal egyező alapokon folyik az állam, a Köz háztartása és gazdálkodása.

Balás Károly.

Közlemények és ismertetések.

Közgazdasági szakkatalogus.

A „Közgazdasági Szemle“ 1916. évi július – augusztusi számában „Közgazdasági Szakkatalogus“ cím alatt megjelent ismertetésre a Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum igazgatójától, dr. Kovács Gyula udvari tanácsostól, a következő választ kaptuk, melyet egész terjedelmében közlünk:

„A Magyar Kereskedelmi Múzeum közgazdasági szakkönyvtárának címjegyzéke“ név alatt megjelent katalogusunk összeállításakor, könyvjegyzékünk szerkezetéhez, beosztásához egy olyan formát kerestünk, mely legjobban megfelel annak a célnak, hogy a külfölddel igen gyakori vonatkozású intézetünknel hazánk gazdasági viszonyai iránt érdeklődő, nyelvünket nem ismerő külföldieknek olyan forrásművet nyújthassunk, melynek kezelését egy általánosan ismert könyvtárbeosztó rendszer megkönnyíti.

Erre a legalkalmasabb volt a nemzetközi tizedesrendszer.

Ennek a rendszernek Szabó Ervin könyvtárigazgató úr által javaslatba hozott, tagadhatatlanul logikusabb változtatásaira — sajnos — nem lehettünk tekintettel, a mennyiben az általunk is használt eredeti tizedesbeosztás még mindezideig nem változván meg, ez van érvényben és általános használatban.

A eredeti tizedesrendszer alkalmazásánál azt is tekintetbe vettük, hogy katalogusunk összeállításakor és tudomásunk szerint ma is a budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának a mienkével szoros rokonságban álló gyűjteményénél az eredeti tizedesrendszer van használatban s így látogató közönségünkre, mely majdnem azonos a kereskedelmi kamaráéval, ez új beosztású katalogusunk kiadásával már a kamarai könyvtárnál megszokott rendszer szerint összeállított könyvjegyzéket nyújthattunk.

A mennyiben a javaslatba hozott változásokat a brüsseli könyvészeti kongresszus elfogadja és a nemzetközi bibliographiai intézet az újabb „Manuel“-jében kiadja, ezek keresztülvitelére ötvenként kiadandó katalogusunkban elég alkalmunk lesz.

Katalogusunk ismertetésénél nehézményezett szerző nélküli művek catalogizálására nézve megjegyezzük, hogy itt az általános szabályokat részben a gyakorlati elveknek, részben a nyomdaköltség kevesbitése szempontjából a takarékoságnak áldoztuk föl.

Takarékossági szempontból a kevésbé fontos hivatkozások rendszeres keresztülvitelétől, valamint a katalogusunk előszavában is megemlített nehézségek miatt az általunk is nehezen nélkülözhetőnek vélt cím- és tárgymutató kinyomtatásától el kellett tekintenünk. Ez utóbbit részben pótoltuk, a mennyiben utólagosan könyvnyomdai úton egy betűrendes tárgymutatót készítettünk.

A bírálatban a könyvek elhelyezésénél is ajánlott szakrendszernek a teljes vonalon való alkalmazásáról le kellett mondanunk. Ennek a rendszernek a Városi nyilvános könyvtárban használt formáját könyvtárunkban is megpróbáltuk, azonban ez a könyvelhelyező rendszer, mely igen gyakorlott személyzetet igényel, a nálunk változó személyzet mellett nem vált be, ezenkívül szekrényeink gazdaságos kihasználását veszélyeztette. Ez utóbbira való tekintettel könyveinket elsősorban nagyság szerint megkülönböztetett csoportokban helyeztük el, mely mellett 9 szakszerinti csoportot is állítottunk fel.

Katalogusunk ismertetésének közzétételéért a t. szerkesztőségnek, a tárgyilagos kritikáért Krisztics Sándor úrnak, abban a reményben fejezzük ki köszönetünket, hogy a jövőben kiadandó katalogusunk a bírálatban felhozott módosítások lehetőség szerinti figyelembe vételével, könyvtárügyi szempontból fejlettebb formában fog megjelenni.

Pénz és hitel.

H. v. Beckerath: Kapitalmarkt und Geldmarkt. (Jena, Gustav Fischer 1916., 197. old. Ára M. 4.50.)

Beckerath könyvének tárgya: hosszúlejáratú és rövidlejáratú pénz-befektetések piacának egymáshoz való viszonya, a rajtuk szereplő keresletnek és kínálatnak tagolása és összefüggésük a modern gazdasági szervezet állandó és változó jellegű körülményeivel, tehát elsősorban a kapitalizmussal egyrészt, a conjuncturák ingadozásával másrészt.

A leíró rész nagyon tanulságos úgy tartalmánál, mint világos és folyékony előadási módjánál és az előadott tények könnyen áttekinthető csoportosításánál fogva. Ott ellenben, a hol Beckerath az okozati összefüggéseket tárgyalja, egységes nemzetgazdaságtani rendszerből csak töredékes darabokat nyújt.

Schlesinger Károly.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi működése.

Társaságunk az 1916. év folyamán több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül első helyen említjük Burchard-Bélavári Konrád főrendiházi tagot, a ki Társaságunk alapítótagjainak egyike volt éa hazai malomiparunkban kiváló szerepeit töltött be.

Elhunytak még: Wallon Dezső dr. közigazgatási bíró, igazgatóválasztmányunk tagja, az állami számvitelten nagytudományú művelője. Továbbá társaságunk rendes tagjai közül: Gerster Miklós iparfőfelügyelő, Lippich Gusztáv (Szolnok) ny. főispán és szepesváraljai Sarbó Leó, a Foncière biztosító-intézet igazgatója.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban — jóllehet a háborús viszonyok miatt a tagdíjak kevésbé folytak be, mint azelőtt, — mégis javulást mutat, a mint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják. Különösen kiemelendő, hogy Társaságunk vagyona 1915. évről 1916. évre 29.968·50 koronáról 33.843·90 koronára emelkedett, jóllehet vagyonskimutatásunkban a 10.554·50 (1915-ben 10.051·50) koronát kitevő tagdíjhátralékkal szemben 10.554·50 (1915-ben 10.000) korona hátraléktartalékot állítottunk be.

Az 1916. évben 29 új tagot vettünk fel; 12 tag kilépett, illetve meghalt.

Az 1916. évben Társaságunkban a következő előadások, illetve viták tartottak:

Február hó 3-án: Dr. Schlesinger Károly: A pénzérték háborús változása.

Február hó 24-én: Dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t.: Vámelőnyök (preference), a német-magyar-osztrák gazdasági közlekedés tervezett eszköze.

Márczius hó 9-én: Dr. Horváth János igazgató: A magyar szövetkezeti rendszer.

Április hó 6-én: Dr. Katona Sándor az OMKE főtitkára: A magyar-osztrák közbenső vámvonat.

Április hó 13-án: Dr. Nemere Béla: „A malomipar és a behozatali jegy.“

Május hó 4-én: Dr. Kovács Gábor egyetemi tanár (Debreczen): A világháború és a közgazdaságtan.

Május hó 11-én vitát indított a „Behozatali jegyek“ kérdésében, a melyhez hozzáéztak: Bacher Emil, a Viktoria gőzmalom vezérigazgatója, Langfelder Ede, az Első Budapesti Gőzmalom Részvénytársaság vezérigazgatója, Strasser Alfréd tőzsdetanácsos é Vágó József, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára.

Május hó 25-én: Dr. Ecseri Lajos ügyvéd (Szentcs): Mezőgazdaságunk helyzete és feladatai a háború után.

Október hó 26-án: Dr. Liszka Viktor a Magyar Földhitelintézet ügyésze: Változó kamatozású kötvények.

November hó 16-án: Ereky Károly a Magyar Sertéshizlaló és Huzipari r.-t. ügyvezető-igazgatója: A parcellázás, a mezőgazdasági nagyüzemek és az élelmiszerhiány.

December hó 7-én: Lengyel Samu tanár, az Első Bécsi Tükör-üveg Biztosító Társaság aligazgatója: A népbiztosítás szervezése Magyarországon.

Társaságunk különös figyelmet fordít a háborúval kapcsolatos gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalására.

Társaságunk kiadványait illetőleg jelentjük, hogy hivatalos közlönyünk, a *Közgazdasági Szemle* 1916-ban is az előirt terjedelemben, gazdag tartalommal megjelent.

A *Társadalomgazdaságtani bibliographia* dr. Krisztics Sándor fővárosi könyvtárőr szerkesztésében évnegyedenként gazdag tartalommal jelent meg a »Közgazdasági Szemlé«-ben és különös figyelemmel kísérte a háborús közgazdasági irodalom új kiadványait.

Úgy mint a múlt esztendőben, ezidén is sajnálattal meg kell állapítanunk, hogy tervezett könyvkiadványunk megjelentetésével egyelőre várakoznunk kell, mert a háborús viszonyok miatt, a nyomdai előállítási költségek túl magasak. További tervezett kiadványainknak előkészítésével foglalkozunk, azonban a háború befejezéséig biztos ígéretet nem tehetünk, azok megjelentetése iránt.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló bizottság jelentését, mely zárszámadásunkat, valamint vagyonskimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Úgyszintén ide mellékeljük az 1917. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

Az alapszabályok 15. § a, illetőleg 18. §-a értelmében az 1917. évre az elnöki állás betöltendő; betöltendő továbbá egy igazgató-választmányi tag helye.

Az alapszabályok 9. §-a 3. pontja értelmében az 1917. évre öt számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az igazgató-választmány jelentését tudomásul venni, a zárszámadásokat helyesnek elismerni, az elnökség részére a felmentést megadni, az 1917. évi költségvetést elfogadni és az új választásokat megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány

1916. évi december hóban tartott üléséből.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1916. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1915. XII. 31-én	Törlés halál vagy kilépés miatt	Átirás	Új belépés	Összesen	Taglétszám 1917. I. 1-én
Alapító tag 6	----- -2	----- -	----- -	----- -2	4
Fővárosi tag à 20 K . . . 304	----- -7	----- -2+1+1	----- +20	----- +13	317
Vidéki tag à 20 K . . . 46	----- -2	----- +2-1	----- +8	----- +7	53
Vidéki tag à 10 K . . . 31	----- -1	----- -1	----- -	----- -2	29
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag 3	----- -	----- -	----- +1	----- +1	4
Összesen: . . . 390	----- -12	----- -	----- +29	----- +17	407

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám 1916-ban	Előirányzat 1916-ra	1916-ban befolyt tagdíjak
Alapító tag 6+ 0= 6	----- - K	Régi hátraléokra . 2077- K
Fővárosi tag à 20 K . 304+20=324	----- 6480 „	1916. évi tagdíjra 4790- „
Vidéki tag à 20 K . . 46+ 9= 55	----- 1100 „	Összesen: 6867- K
Vidéki tag à 10 K . . 31- 1= 30	----- 300 „	
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag 3+ 1= 4	----- 160 „	
Összesen: 419	Össz.: 8040 K	

C) Tagdíjhátralék.

a.	b.	c.	d.	e.
Hátralék 1915. XII. 31-én	Előirányzat 1916-ra	Hátralék-törlés 1916-ban (l. a IV. A) jegyzéket)	Befizetés régi hátraléokra	Befizetés 1916. tagdíjra
10051·50	8040	670	2077	4790
Összesen: 18091·50		Összesen: 7537-		
Külömbözet: 10554·50				

Régi hátralék:

$$[a - (c + d)] = [10051·50 - (670 + 2077)] = 7304·50$$

1916. évi hátralék:

$$[b - e] = [8040 - 4790] = 3250 -$$

Hátralék 1916. XII. 31-én:

$$[(a + b) - (c + d + e)] = 10554·50$$

Mandello s. k., igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevétel	Összesen		Tételszám	Kiadás	Összesen	
		K	f			K	f
1	Befolyt tagsági díj	6867	—	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4690	—
	Hátralékra			2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliográfiához	400	—
	1916. évi tagdíjra	2077	—	3	Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—
		4790	—	4	Kiadványok	1000	—
2	Segélyek	4800	—	5	Műgyetem közgazdasági szeminaryuma	600	—
3	Kamat és nyereség	1469	90	6	Pénztármaradvány 1916. évi XII. 31-én	8843	90
	Kamat						
	Szelevény	147.59					
		1350					
		1497.59					
		Összesen	27.69				
	Költség banknál						
		Összesen	1469.90				
4	Térítmény az irodai stb. költségsszámla javára	400	—				
5	Térítmény a Közgazdasági Szemle számla javára	80	—				
6	Pénztármaradvány 1915. év XII. 31-én	4917	—				
		Főösszeg	18533 90			Főösszeg	18533 90

Budapesten, 1916. évi december hó 31-én.

Hospotzky Alajos s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Baumgarten Nándor s. k.,
elnök. pénztárnok. igazgató. ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a felmentvény megadását ajánljuk.
 Budapest, 1916. évi december hó 31-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1916. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon		Teher		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
1	Pénztármaradvány 1916. XII. hó 31-én	8843	90	Hátralék-tartalék	10554	50
2	Értékpapírok [névértékben] (10000 K. n. é. M. Takp.-rt. Kzp. Jelzb. 4 ^{1/2} záloglevél és 15000 K. n. é. 6% hadikölcsön-kötvény	25000	—	Egyleti vagyon : a) alaptványokban	2000	—
3	Hátralékos tagsági díj	10554	50	b) vagyontöbblet	31843	90
	Összesen	44398	40	Összesen	44398	40

56. köt. 6. sz.

Budapesten, 1916. évi december hó 31-én.

Hospotzky Alajos s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Baumgarten Nándor s. k.
elnök. pénztárnok. igazgató. ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1916. évi december hó 31-én.

55

A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1917. évre.

Kiadás		Összeg	Bevétel		Összeg
		kor. fil.			kor. fil.
1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	6740	1	Pénztármaradvány 1915. XII. 31-én	8843 90
2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	2	Tagdíj	5000 —
3	Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	3	Hátralék befolyásából	1000 —
4	Kiadványok	1000	4	Segélyek	4000 —
5	Műegyetemi Közgazdasági Szeminárium könyvt.-nak	600	5	Kamat	1156 10
Összes kiadás		11740	Összes bevétel		20000 —
			Előirányzott kiadás		11740 —
			Várható több bevétel		8260 —

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1916. évi december hóban tartott üléséből.

Mandello s. k.,
igazgató.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasóülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi november hó 16-án délután 6 órakor Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, elnök elnöklése mellett felolvasóülést tartott, melyen Ereký Károly igazgató „A parcellázás, a mezőgazdasági nagyüzemek és az élelmiszerhiány“ czímmel előadást tartott. A lendületes előadást nagyszámú közönség nagy érdeklődéssel hallgatta, melynek sorai között láttuk: György Endre volt földművelésügyi ministert, Fellner Frigyes, Kmetty Károly, Mandello Gyula, Sigmond Elek egyetemi, illetve műegyetemi tanárokat, Hegedüs Lóránt orsz. képviselőt, Mattyasovszky Miklós ministeri osztálytanácsost, Horváth János igazgatót, Szabó Ferencz vásárigazgatót, Farkas Geizát, Koppély Gézást stb. Előadás után György Endre felszólalásában hangsúlyozta azo-

kat a veszélyeket, a melyekkel a capitalistikus concentratio, a különböző társadalmi osztályok szempontjából bir, és különösen a magyar parasztságnak úgy népességi, mint nemzeti szempontból való jelentőségét emelte ki. Előadó válasza után Hoszpotzky Alajos elnök előadónak előadásáért a Társaság meleg köszönetét tolmácsolta és ezzel az ülést bezátra.

A Magyar Közgazdasági Társaság-ban 1916. évi december hó 7-én délután 6 órakor Mandello Gyula műegyetemi tanár, igazgató elnöklete alatt Lengyel Samu igazgató „*A népbiztosítás szervezése Magyarországon*“ czímen előadást tartott. Jelen voltak: Póor Jakab vezérigazgató, Horváth János igazgató, Papp Géza osztálytanácsos-biró, Koppely Géza, Farkas Geiza és Reinitz Ernő vezértitkár. Az előadás után rövid eszmecsere fejlődött, a melyben különösen Reinitz Ernő vezértitkár rámutatott a népbiztosítás szervezése körül felmerülő nehéz viszonyokra, a melyek Magyarországon igen nagyok és az államszervezéssel szemben aggályait fejezte ki. Elnök, a mikor köszönetet mondott a Társaság nevében előadónak, kiemelte, hogy a népbiztosítás-ügy ismertetésének plasztikus feltüntetéseért nagy hálával tartozik a Társaság előadónak.

Igazgatóválasztmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya 1916. évi december hó 21-én Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, elnöklése mellett ülést tartott. Az igazgatóválasztmány a folyó ügyek elintézésén kívül az 1917. évi rendes közgyűlés előkészítése ügyében döntött. Az erre vonatkozó évi jelentés és számadási mellékletek a „Közgazdasági Szemle“ ezen számában közöltetnek; a közgyűlés 1917. évi február hó folyamán való megtartásának időpontját az elnök fogja megállapítani. Rendes tagokul felvételtek, 1916. január 1-i hatállyal: Fuchs Albert kereskedelmi és iparkamarai segédfogalmazó, Budapest, Hallóssy István műegyetemi tanársegéd, kereskedelmi és iparkamarai segédfogalmazó, Budapest, Kováts Elemér dr. ügyvéd, Budapest, Margalit Ödön gazdálkodó, Budapest, Barlai Béla dr. főbányatanácsos, Selmezbánya, Budai Dezső dr. jogtanár, Kecskemét; 1917. január 1-i hatállyal: Zelovich Kornél dr. műegyetemi tanár, Budapest és Margócsy Géza dr. kir. bírósági joggyakornok, Debreczen.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA 1916 JÚLIUS—SZEPTEMBER

31 Statisztika

Most, Otto. Zur Wirtschafts- und Sozialstatistik der höheren Beamten in Preussen. München: Duncker 1916. 42 p.

Wolf, Gertrud. Statistik des Frauenerwerbs in zwanzig Ländern. München: Beck 1915. VI. 63 p.

*

Billeter, E. Der Wohnungsmarkt und die Mietpreise in der Stadt Zürich 1914—1915. ZSchweizStatist. 1916. 52, 3. p. 289—312.

Feld, W. Die Statistik als akademischer Lehrgegenstand. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 180—89.

Furban, V. Ein Beitrag zur Theorie der Attribute. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 168—79.

Joneli, H. Zur Methode der Abstimmungs- und Wahlstatistik. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 190—201.

Krejči, D. Die amtliche Statistik Österreichs am Scheidewege. StatistMonatsschr. 1916. 21, 1. p. 1—17.

Mühlemann, C. Zur schweizerischen Lebensmittelpreisstatistik. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 117—24.

Wright, F. G. The new index numbers of the U. S. Bureau of labor statistics. QuartJIEcon. 1916. 30, 4. p. 796—804.

312 Demográfia

Schneider. Ein Jahr Todesursachenstatistik im Regierungsbezirk Arnberg. Berlin: Scholtz 1916. 81 p.

Spallanzani, Alfredo. Sull' omicidio in

Italia dal 1881 al 1911; relazione statistica. Citta di Castello: Tip. Unione Arti Grafiche 1916. 15 p.

*

Ehrenberg, R. Die Familie in ihrer Bedeutung für das Volksleben. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 8, 1. p. 1—42.

Hecke, W. Berufsversicherungen in Böhmen. StatistMontasschr. 1916. 21, 4—5. p. 199—274.

Rosenfeld, S. Die Geburtenhäufigkeit in Wien. StatistMonatsschr. 1916. 21, 2—3. p. 158—83.

Rosenfeld, S. Die Totgeburten in Wien als Masstab der Gebärfähigkeit. StatistMonatsschr. 1916. 21, 4—5. p. 275—311.

325 Gyarmatpolitika

Hauser, Henri. Les méthodes allemandes d'expansion économique. 4. éd. rev. et corr. Paris: Colon 1916. VI, 390 p.

Mondaine, G. Storia coloniale dell'epoca contemporanea. Parte I: La colonizzazione inglese. Firenze: Barbèra 1916. 810 p.

Rhode, Hans. Deutschland in Vorderasien. Berlin: Mittler 1916. IV, 148 p.

Zimmermann, Alfred. Die Kolonialreiche der Grossmächte 1871—1916. Berlin: Ullstein 1916. 251 p.

*

Varga, E. Überschätzung der wirtschaftlichen Bedeutung des Kapitalexports und des Imperialismus. NeueZeit 1916. 4. 2. 17. p. 512—517.

331 Munkáskérdés

- *Golts, Ed. Frhr. v. der.* Die Mitarbeit der Frauenhilfe. Potsdam: Stiftungsverlag 1916. 16 p.
- Graak, Erdmann.* Ein deutscher Arbeitsnachweis in seiner geschichtlichen Entwicklung. Dresden: Heinrich 1916. 151 p.
- Meyer, Steen.* Der Streik. Hamburg: Michaelis 1915. 81 p.
- Schomerus, Friedrich.* Das Arbeitsverhältnis im Jenaer Zeisswerk. 6. Aufl. Jena: Vopelius 1916. 35 p.
- Summer, Helen L. & D. C. Meritt.* Cihld labor legislation in the United States. Washington: Gov. Pr. Office 1915. 1131 p.

*

- Csérer L.* Vázlatok az erdélyi falusi társadalom fejlődéséről. KözgazdSz. 56. 1—2. p. 496—502.
- Klumker.* Beurteilung der Armut durch Malthus. ZSozialwiss. 1916. 6—7. p. 407—426.

331.2 Munkabér

- Brassey, T. Earl.* Work and wages; the reward of labour and the cost of work. New York: Longmanns 1916. X, 200 p.

*

- Mleinek, Klara.* Die öffentlichen Arbeitsnachweise u. die Frauen. Arch-Frauenarb. 1916. 4, 2. p. 87—124.
- Schulz.* Arbeits- u. Lohnverhältnisse im Militärschneidergewerbe Gross-Berlins. Rechts&Wirtsch. 1916. 5, 4. p. 97—101.
- Taussig, F. W.* Minimum wages for women. QuartJIEcon. 1916. 30, 3. p. 411—42.

331.88 Szakszervezetek

- Umbreit, Paul.* Soziale Arbeiterpolitik und Gewerkschaften. Berlin: Vorwärts 1916. 143 p.

*

- Barnett, G. E.* Growth of labor organization in the U. S. 1897—1914. QuartJIEcon. 1916. 30, 4. p. 780—95.
- Braun, A.* Gewerkschaften u. Produktionsprozess. NeueZeit. 1916. 34. 2. 14. p. 417—429.
- Huggler, A.* Wirkungen des Weltkrieges auf die schweizerische Gewerkschaftsbewegung. ZSchweizStatist. 1916. 52, 3. p. 229—42.

- Wolman, L.* The extent of labor organization in the U. S. 1910. QuartJIEcon. 1916. 30, 3. p. 486—518.

334 Szövetkezetek

- Laufkötter, Franz.* Die deutsche Konsumgenossenschaftsbewegung im Weltkrieg. Berlin-Karlshorst: Intern. Korresp. 1916. 16 p.
- Pertersen, Nis.* Genossenschaftlicher Warenaustausch zwischen Landwirtschaft und Konsum. Esslingen: Langguth 1916. 16 p.
- *Peus, Heinrich.* Das Kapital der organisierten Verbraucher. Esslingen: Langguth 1916. 16 p.
- Trenn, P.* Was wir wollen! Eine Programmschrift der Gesellschaft für genossenschaftliche Kultur. 4. Aufl. Esslingen a. N.: Langguth é. n. 31 p.

*

- Schandl K.* A szövetkezetek sikerei. MagyGazdákSz. 1916. szept.—okt. p. 277.

335 Szocializmus

- Boulanger, Omer.* L'internationale socialiste a vécu. Paris: Ollendorf 1915. 312 p.
- Grünberg, Karl.* Die Internationale und der Weltkrieg. I. Abt: Vor dem Kriege und während der ersten Kriegswochen. Leipzig: Hirschfeld 1916. IV, 318 p.
- Haenisch, Konrad.* Die deutsche Sozialdemokratie in und nach dem Weltkrieg. Berlin: Schwetschke 1916. 146 p.
- Pesse, Edward.* The history of the Fabian Society. London: Fifield 6191. 288 p.
- Scheidemann, Philip.* Die deutsche Sozialdemokratie und der Krieg. Breslau: Volkswacht-Buchh. 1916. 20 p.
- Walling, W. English (Etc.).* The socialism of to-day. New York: Holt 1916. 16, 642 p.

*

- Mac Donald, J. R.* The Fabian society. SocialistRev. 1916. 13, 78. p. 245—50.
- Porri, V.* Socialismo di stato, socialismo delle gilde e trade unionismo nel mondo del lavoro Ingelese. RiformaSoc. 1915. 26, 6—7. p. 483—503.

38 Közgazdaság

- Brentano, Lujo.* Festschrift zum 70. Geburtstag. München: Duncker 1916. VIII, 470 p.
- Brentano, Lujo.* Die Anfänge des modernen Kapitalismus. Halle: Buchh. d. Waisenh. 1916. 199 p.
- Clay, H.* Economics; an introduction for the general reader. New York: Macmillan 1916. 16, 476 p.
- Guthier, Paul.* Die Hauptssysteme der Volkswirtschafts- und Gesellschaftslehre. 4. Aufl. Berlin: Kameradschaft 1916. 110 p.
- Heimann, Eduard.* Vom neuen Wirtschaftsgeist. Esslingen: Langguth 1916. 22 p.
- Heyde, Erich.* Grundlegung der Wertlehre. Leipzig: Quelle 1916. V. 159 p.
- Heyde, Johannes E.* Über den Wertbegriff. Leipzig: Ulrich 1916. 173 p.
- Lifschitz, F.* Über die Bedeutung Englands für die Theorie der Wirtschaftswissenschaft mit besonderer Berücksichtigung Deutschlands. Bern: Müller 1916. 22 p.
- Pohlmann Hohenaspe, A.* Die Grundbegriffe der Volkswirtschaft. Leipzig: Voigtländer 1916. VII, 241 p.
- Schiefer, Paul.* Achenwall und seine Schule. München: Schrödl 1916. 56 p.
- Weber, Adolf.* Unter Wirtschaftsleben als Gegenstand des Universitätsunterrichts. Tübingen: Mohr 1916. III, 88 p.
- Wygodzinski.* Die Hausfrau und die Volkswirtschaft. Tübingen: Mohr 1916.
- *
- Eggenschwyler, W.* Sind Volksvermögen messbar? ZSchweizStatist. 1916. 52, 3. p. 313—19.
- Oppenheimer, Fr.* Der statische Preis der Wertdinge niederer Ordnung. ArchRechtsphilos. 1916. 9, 4. p. 455—68.
- Perry, R. B.* Economic value and moral value. QuartJIEcon. 1916. 30, 3. p. 443—85.
- Philippovich, E.* v. Vermögensgrenze. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 10. p. 217—18.
- Soden, K. O.* v. Wirtschaft u. Technik. SozKultur. 1916. 36, 7. p. 396—401.
- Watkins, G. P.* The theory of differential rates. QuartJIEcon. 1916. 30, 4. p. 682—703.
- Weber, A.* Die Breslauer Fachkurse für Wirtschaft und Verwaltung in

Anlehnung an die Universität. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 10. p. 220—22.

Weyermann, M. R. Zum Begriff des Volksvermögens. ZSchweizStatist. 1916. 52, 3. p. 320—28.

380.8 Gazdasági leírás

- Baker, Henry D.* British India with notes on Ceylon, Afghanistan and Tibet. Washington: Gov. Pr. Office 1915. 638 p.
- Barker, I. Ellis.* The foundation of Germany. London: Smith 1916. IX, 280 p.
- Bonnefon-Craponne, L.* L'Italie au travail. Paris: Roger 1916. IX, 287 p.
- Cassel, Gustav.* Germany's economic power of resistance. Stockholm. Norstedt 1916. 4, 128 p.
- Cassel, Gustav.* Deutschlands wirtschaftliche Widerstandskraft. Übers. von F. Stieve. Berlin: Ullstein 1916. 211 p.
- Lefebvre—Medulle, H.* La grève économique et financière. Préface de Paul Dechanel. Paris: Alcan 1916. 158 p.
- Mesopotamien.* Das Land der Zukunft. Seine wirtschaftliche Bedeutung für Mitteleuropa. Berlin: Reuschel 1916.
- Moellendorf, Richard v.* Deutsche Gemeinwirtschaft. Berlin: Siegmund 1916. 48 p.
- Pfannenschmidt E.* Boliviens Land- und Volkswirtschaft. Berlin: Parey 1916. VI, 58 p.
- Posner, Stanislaw.* Poland as an independent economic unit. London: Allen 1916. 40 p.
- Stamp, J. C.* British incomes and property. London: King 1916. XV, 537 p.
- Trietsch, D.* Deutschland. Tatsachen und Ziffern. München: Lehman 1916. 32 p.
- Weiss—Bartenstein, K. W.* Bulgariens Wirtschaftslage. Berlin: Verlag des kgl. statist. Landesamts. 1915. 50 p.
- Wildner, Paul.* Deutschlands Wirtschaftsleben in und nach dem Kriege. Dresden: Boden 1916. 32 p.
- *
- Gopčević, Sp.* Mazedoniens heutige und künftige Bedeutung für die Weltwirtschaft. WeltwirtschWeltverk. 1916. 6, 5. p. 97—101.
- Graf, G. E.* Griechenland. NeueZeit. 1916. 34, 2, 23. p. 649—661.

- Hallóssy J.* Adalékok Ujtörökország kialakulásához. KözgazdSz. 1916. 56. 1—2. p. 537—548.
- Jenssen, O.* Türkische Probleme. NeueZeit. 1916. 34. 2. 25. p. 706—714. 26. p. 726—737.
- Kalitsunaki.* Griechenlands Bedeutung für Mitteleuropa. WeltwirtschWeltverk. 1916. VI, 5. p. 101—104.
- Kautsky, K.* Die Länder am stillen Ozean. NeueZeit. 1916. 34. 2. 17. p. 505—512.
- Kircz Andorné.* Az ausztriai magyarság. KözgazdSz. 1916. 56. 1—2. p. 549—564.
- Lilienthal, E.* Dänemarks Wirtschaftslage während des Krieges. WeltwirtschWeltverk. 1916. VI, 6. p. 132—134.
- Trietsch G.* Das neue Bulgarien. WirtschZDZentrMächte. 1916. 3. p. 14—16.
- Werner, A.* Rumäniens Wirtschaft. NeueZeit. 1916. 34. 2. 20. p. 577—584.

380.9 Gazdaságtörténet

- Bryan, W. B.* A history of the national capital. 1815—1876. Vol. 1—2. New York: Macmillan 1916. 707 p.
- Gras, Norman.* The evolution of the English corn market from the twelfth to the eighteenth century. Cambridge: Harvard Univ. Pr. 1915. XIII, 498 p.
- Maedge, Karl Max.* Über den Ursprung der ersten Metalle. Jena: Fischer 1916. XIII, 166 p.
- Myers, Gustavus.* Geschichte der grossen amerikanischen Vermögen. Berlin: Fischer 1916. XL, 800 p.
- Pabst, Friedrich Rudolf.* Das österreichische Tabakmonopol von 1860 bis 1880. Dresden: Boden 1916. VIII, 96 p.
- Schwinkowsky, W.* Die Reichsmünzreformbestrebungen in den Jahren 1665—1670. Stuttgart: Kohlhammer 1916. 87 p.
- *
- Gesztelyi Nagy L.* Az 1848-as törvényhozás gazdasági alkotásai. MagyGazdákSz. 1916. július—aug. p. 240—253.
- Leonhard, R.* Zur polnischen Kultur- und Wirtschaftsgeschichte. SchmollersJB. 1916. 40, 3. p. 155—210.
- Miljukoff, P.* Zur Entwicklung des russischen Städtewesens. VSozWirtschGesch. 1916. XIV, 1. p. 130—146.

- Schwinkowski, W.* Die Reichsmünzreformbestrebungen in den Jahren 1665—1670 u. der Vertrag zu Zinna. VSozWirtschGesch. 1916. 14, 1. p. 1—87.

381:355 Gazdaságpolitika és a háború

- Cahn, Hermann.* Capital to-day. A study of recent economic development. New York: The Knickerbocker Press 1915. X, 313 p.
- Corradini, Enrico.* La marcia dei produttori. Roma: L'Italiana 1916. XIV, 199 p.
- Fenoglio, Giulio.* Die volkswirtschaftlichen Folgen des Weltkrieges in Italien. Berlin: Puttkammer 1915. 73 p.
- Hoesch.* Die wirtschaftlichen Fragen der Zeit. Berlin: Hobbing 1916. 186 p.
- Kranold, Herm.* Studien über Krieg- und Wirtschaft. T. 1. Augsburg: Augsburger Buchdruckerei u. Verlagsanst. 1916. IV, 107 p.
- Lefons, Brizio Antonio.* La lotta commerciale e la guerra. Firenze: Roscini 1915. 155 p.
- Lehmann, Heinrich.* Die Kriegsbeschlagnahme als Mittel der Organisation der Rohstoff- und Lebensmittelversorgung. Jena: Fischer 1916. VI, 110 p.
- Lyonnet, Henry.* Pour réussir après la guerre. Paris: Les Éditions prat. et documentaires 1916. 63 p.
- Orrier, Charles.* Les leçons économiques de la guerre. Paris: Dunod 1916. VII, 129 p.
- Schulte, Hermann.* Unsere Aufgaben nach dem Kriege. Alenbourg: Geibel 1916. 94 p.
- *

Albions Wirtschaftskrieg nach Friedensschluss. WirtschZDZentrMächte. 1916. 3. p. 1—3.

Edgeworth, F. Y. Le relazione della economia politica con la guerra. RiformaSoc. 1915. 26, 11—12. p. 793—820.

Eggenschwyler, W. La guerra e l'economia nazionale. RiformaSoc. 1915. 26, 6—7. p. 504—31.

Einaudi, L. Guerra ed economia. RiformaSoc. 1915. 26, 6—7. p. 454—82.

Fischer, P. D. Der Krieg u. die deutsche Volkswirtschaft. Nord&Süd. 1916. 41, 11. p. 139—53.

Graziani, A. Le future conseguenze economiche della guerra. Scientia. 1916. 10, 1. p. 45—57.

- Last.* Wirtschaftliche Wehrordnung der Zentralmächte. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 4. p. 86—91.
- Mayer, A.* Kapitalistische u. soziale Kriegsziele. SozKultur. 1916. 36, 7. p. 388—92.
- Meda, F.* La conferenza parlamentare internazionale del commercio. Nuova Ant. 1916. 51, 1064. p. 227—35.
- Sartorius v. Waltershausen.* Deutschland u. die Weltwirtschaft nach dem Kriege ZSozialwiss. 1916. 6—7. p. 349—373.
- Scott, W. R.* L'économia britannica in tempo di guerra. RiformaSoc. 1915. 26, 11—12. p. 821—37.
- Scott, W. R.* On repairing the waste of war. Scientia. 1916. 10, 7. p. 36—45.
- Snowden, Ph.* Free trade and international peace. SocialistRev. 1916. 13, 77. p. 117—26.
- Supino, C.* Le fonti economiche della guerra. Scientia. 1916. 10, 3. p. 212—29.

381.2 Vállalat Vállaklozás

- Dos Passos, J. R.* Commercial mortmain; a study of the trust problem. New York: Bench and Bar. Co. 1916. 8, 101.
- Klocke, A.* Buchführung und Bilanzen der Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Köln: Schmidt 1916. VIII, 213 p.
- Mead, E. Sherwood.* Corporation finance. New York: Appleton 1915. 14, 4778 p.
- Plesch, Árpád.* Die Aktiengesellschaft nach ungarischem Recht. Berlin: Heymann 1916. VIII, 32 p.
- Troeltsch, W.* Die deutschen Industriekartelle vor und seit dem Krieg. Essen: Baedeker 1916. 74 p.
- *
- Lübbering, H.* Neue Wege im Submissions- u. Genossenschaftswesen. SozKultur. 1916. 36, 8—9. p. 473—82.
- Tschierschky, S.* Die Kartellfrage im Annäherungsprogramm zwischen Deutschland u. Österreich-Ungarn. KartellR. 1916. 5. p. 149—153. 6—7. p. 209—214.

381.4 Tudományos üzemtán Taylorizmus

- Calmes Albert.* Der Fabrikbetrieb. Leipzig: Gloeckner 1916. XI, 232 p.
- Lissenden, G. B.* Industrial traffic ma-

nagement. New York: Pitman 1916. 243 p.

Sahy, J. M. Le système Taylor et la physiologie du travail professionnel. Paris: Masson 1916. 196 p.

Smith, J. Russell. The elements of industrial management. Philadelphia: Lippincott 1915. 291 p.

*

Bender, A. Beiträge zur Frage der Selbstverwaltung im gewerblichen Betriebe. Techn&Wirtsch. 1916. 8. p. 347—360.

Huhn, E. Normalien u. Normalienbücher im Maschinenbau. Techn&Wirtsch. 1916. 7. p. 305—316.

381.6 Közélelmezés Drágaság

Chittenden, Russel H. Ökonomie in der Ernährung. Deutsch von Suchier. 2. Aufl. München: Gmelin 1916. 32 p.

Christen, Th. Die gegenwärtige Teuerung und das schweizerische Nationalbankgesetz. Bern: Francke 1916. 29 p.

Ernährung und Teuerung. Ausgabe d. „Ernährung im Kriege“ für Frühjahr 1916. Berlin-Schöneberg: Gebhardt 1916. 49 p.

Galabaroff, Nicola P. Die Preisentwicklung in Bulgarien. Halle a/S.: John 1916. 238 p.

Ide, Johann. Die tiefsten Ursachen der Brotnot, der Fleischnot, der Milchnot und deren Bekämpfung. Graz: Volksheil 1916. 28 p.

Martin, Edgar Walford. Food, wages and economy to-day and to-morrow. Birmingham: Cornish 1916. 16 p.

Missinger, Karl & J. Rieger. Die Kosten der Lebenshaltung von 16 Augsburger Familien im Monat April des Kriegsjahres 1916. Augsburg: Selbstverl. 1916. 12 p.

Parkhurst, Frederic A. The predetermination of true costs and relatively true selling prices. New York: Wiley 1916. 104 p.

Schaw, Wilkinson. Some problems in market distribution. Cambridge: Harvard Univ. Pr. 1915. 119 p.

*

Garino-Canina, A. Problemi di economia granaria. RiformaSoc. 1915. 26, 8—10. p. 754—58.

Pribram, K. Die Entwicklung der Lebensmittelpreise in Österreich 1914—1915. StatistMonatsschr. 1916. 21, 2—3. p. 106—57.

- Sorer, R.* Die Reform der Berichterstattung über Lebensmittelpreise in Österreich. *StatistMonatsschr.* 1916. 21, 2—3. p. 85—105.
- Vezzani, V.* La questione delle carni. *RiformaSoc.* 1915. 26, 6—7. p. 546—57.
- Vitzdamm, H.* Die Preisprüfungsstellen im Rahmen der Kriegswirtschaft. *Recht&Wirtsch.* 1916. 5, 10. p. 212—17.
- Zadeh, J.* Ernährungsfragen. *NeueZeit* 34, 2. 24. p. 686—692.

382 Bányászati

- Doelter, C.* Die Mineralschätze der Balkanländer und Kleinasien. Stuttgart: Enke 1916. VII, 138 p.
- Dyes, Wilhelm A.* Ist Bergbau als Industrie oder als Spekulation zu betrachten? Halle: Knapp 1916. 36 p.
- Friedländer, Emanuel.* Der Kohlenmarkt im Jahre 1915. Berlin: Büttner 1916.
- Manno, Ernst.* Die Kohlenversorgung Süddeutschlands. Heidelberg: Rössler & Herbert 1914. 161 p.
- Rainer, Ludwig St.* Die Erzlagerstätten von Serbien. Berlin: Verlag für Fachliteratur 1916. 23 p.
- Thompson, J. W.* United States mining statutes annotated. Washington: Gov. Pr. Office 1915.
- Tornquist, A.* Die Bedeutung der Mineral-Lagerstätten der Balkanhalbinsel und der Türkei für Mitteleuropa. Graz: Leykam 1916. 32 p.

*

- Köhler, F.* Mineralschätze des Balkans u. der Türkei. *WeltwirtschWeltverk.* 1916. VI, 5. p. 107—112.
- Pudor, H.* Die Kupferproduktion der Welt. *WeltwirtschWeltverk.* 1916. VI, 5. p. 80—83.

383 Mezőgazdaság

- Bauer.* Die pfälzische Weinbau im Kriegsjahr 1915. Speyer: Dieckert 1916. 27 p.
- Brukner, Bruno.* Zucker und Zuckerrübe im Weltkrieg. Berlin: Parey 1916. VIII, 181 p.
- Diebl, C.* Erlebnisse und Erfahrungen in der Güterverwaltung. Wien: Friek 1916. VIII, 307 p.
- Hall, A. D.* Agriculture after the war. London: Murray 1916. VII, 137 p.

- Hansen, J.* Die Landwirtschaft in Ostpreussen. Jena: Fischer 1916. XV, 544. p.
- Horst, Wilhelm.* Die deutsche Kleinfarm. Wilhelmshorst: Dzelski 1916. VIII, 71 p.
- Kuhnert, R.* Der Kartoffelbau in Nordwestdeutschland. Berlin: Geschäftsstelle d. Gesellsch. z. Förderung d. Baues usw. der Kartoffeln, 1916. 39 p.
- Kühnlein, Alexander.* Der Arbeitsverbrauch in bäuerlichen Betrieben. Rostok 1915. p. 359—508.
- Pfannenschmidt, E.* Die Landwirtschaft in den nördlichen Provinzen und Territorien Argentinien. Berlin: Parey 1916. 19 p.
- Schlieckau—Seckendorf, H.* Entwicklung und Stand der Lüneburger Landwirtschaft. Hannover: Schaper 1915. 132 p.
- Strakosch, Siegfried v.* Die Grundlagen der Agrarwirtschaft in Österreich. Wien: Tempsky 1916. VIII, 440 p.
- Vacher, Marcel.* L'agriculture et la guerre. Paris: Giard 1916. 15 p.
- Wauer, O.* Der Feldgemüsebau, ein Nebenbetrieb der Landwirtschaft. Breslau: Landw. Kammer 1916. 29 p.
- Wibberley, F.* War-time farming. Windsor: Dibblee 1915. 47 p.

*

- Barbar, Leo.* Agrarverfassung und Grundsteuer in Bulgarien. *SchmollersJB.* 1916. 40, 3. p. 335—76.
- Daskaljuk, O.* Die probleme der russischen Landwirtschaft. *Nord&Süd.* 1916. 41, 11. p. 197—201.
- Ecseri L.* Mezőgazdaságunk helyzete és feladatai a háború után. *KözgazdSz.* 1916. 56, 1—2 p. 503—517.
- Magyarország.* A többtermelés néhány fontos kérdése. *MagyGazdákSz.* 1916. jul.-aug. p. 193—230.
- Rubinek Gy.* A többtermelésről. *MagyFigy.* 1916. 4, 18. p. 401—16.
- Szögyény Gy.* Törökország mezőgazdasági viszonyai. *MezőgazdSz.* 1916. 34, 5. p. 145—48.
- Wygodzinski, W.* Die Landwirtschaftskammern. *SchmollersJB.* 1916. 40, 3. p. 275—334.

383.1 Földbirtokpolitika

- Blank, Carl.* Innere Kolonisation oder landwirtschaftlicher Grossbetrieb nach dem Weltkriege? Berlin: Puttkammer 1916. 56 p.

Sondermann, R. Die Bodenfrage im neuen Reiche. Dieringhausen: Anwander 1916. 32 p.

Tancré, A. Die Urbarmachung, die land- und forstwirtschaftliche Nutzung der Landheiden Wiister: Schwarck 1916. 82 p.

*

Czettler J. A rokkanttelepítés Németországban és Ausztriában. Magyar GazdákSz. 1916. szept.-október p. 306—327.

Erman, H. Bodenreform und Erbbau-recht. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 11. p. 225—28.

Heidenhain, W. Organisationsfragen der Kleinsiedlung. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 8, 1. p. 87—144.

Nadolny, E. Die Rechtsform des Trägers der Kleinsiedlung. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 8, 1. p. 80—86.

Reibnitz, K. Grossgrundbesitz und innere Kolonisation nach dem Kriege. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 10. p. 210—12.

Riechert. Fragen der inneren Kolonisation. AExacteWirtschaftsforsch. 1916. 8, 1. p. 43—79.

Turnor, Ch. The anti-small holdings mania. NinetCentury. 1916. 475. p. 557—67.

383.49 Erdészet

Jugoviz, Rudolf. Der Wald als Retter in der Not. Ein Bruchstück aus zeitgemässer Forstbenutzung. Graz: Moser 1916. III, 48 p.

383.6 Állattenyésztés

Georgs, R., O. Lindenmann und H. Deertz. Die schleswig-holsteinische Milchwirtschaft im Jahre 1914/15. Rendsburg: Möller 1916. 102 p.

Rörig, G. & A. Binz. Die tierischen Rohstoffe und ihre Veredlung. Braunschweig: Vieweg 1916. VI, 222 p.

Schultz, Karl. Tierzucht- und Schafzuchtfragen. Berlin-Halensee: Deut. Gesellsch. f. Züchtungskunde 1916. 28 p.

*

Czeglédy T. Szarvasmarhatenyésztésünk fejlesztése. MezőgazdSz. 1916. 34, 9. p. 289—92; 10. p. 321—24.

Frey, J. Das Viehzuchtgenossenschaftswesen in der Schweiz. InternAgrarökRdsch. 1916. 7, 1. p. 34—43.

384 Iparpolitika

Anklin, Alfred. Gewerbefragen. Basel: Birkhäuser 1916. IV, 31 p.

Baritsch, K. Deutsche Industrien und der Krieg. Hamburg: Boysen 1916.

Eisler, Max. Österreichische Werkkultur. Wien: Schroll 1916. 262 p.

Fuchs, Hermann. Deutschlands Aufgaben für Handwerk und Gewerbe nach dem Kriege. Berlin: Schwetschke 1916. 69 p.

Müller. Die deutsche Technik im Kriege. Breslau: Dulfer 1915. 23 p.

Oklahoma. University extension. Selling munitions of war. Oklahoma: The University 1915. 64 p.

Stieda, W. Krieg und Industrie. Berlin: Kameradschaft 1916. 40 p.

Tillgard, Frank. Industrial law. London: Black 1916. XX, 626 p.

*

Bignami, P. Per l'industria italiana. NuovaAnt. 191. 51, 1063. p. 76—102.

Eschwege, L. Moderne Zünftlerei. Bank. 1916. 8. p. 650—659.

Scheurer, F. Deux récents essais sur l'industrie suisse. ZSchweizStatist. 1916. 52, 3. p. 270—88.

Schwiedland, E. Die gewerbliche Erzeugung. SozKultur. 1916. 36, 8—9. p. 483—96.

Ungeheuer, M. Die industriellen Interessen Deutschlands in Frankreich vor Ausbruch des Krieges. Techn&Wirtsch. 1916. 3. p. 89—102; 4. p. 158—172; 5. p. 220—233; 6. p. 253—266; 7. p. 293—304.

384: — Egyes iparágak

Allen, F. J. The shoe industry. Boston: Vocation Bur. of Boston 1916. 327 p.

Dawe, Grosvenor. Paper and stationery trade of the world. Washington: Gov. Press. Off. 1915. 458 p.

Donath, Ed. Die zunehmende wirtschaftliche Bedeutung der Kokerei. Berlin: Verlag für Fachlit. 1916. 12 p.

Hintermeister, C. H. Die Schweizerische Seidenindustrie mit besonderer Berücksichtigung der mechanischen Seidenweberei. Zürich 1916. XII, 154 p.

Jürgensen, W. H. Das Messinggewerbe in Birmingham mit besonderer Berücksichtigung der Union der Messingarbeiter. Zürich: Rascher 1916. 142 p.

Leiter, Herm. Die Leinen-, Hanf- u. Juteindustrie Österreich-Ungarns. Wien: Hölzel 1916. 104 p.

- Soltz, Heinrich.* Die Anpassung der Offenbacher Lederwaren-Industrie an den Krieg. Offenbach: Steinmetz 1916. 108 p.
- Sutz, R. R.* The metal trades. Cleveland: Cleveland Found. 1916. 129 p.
- Pfützner, J.* Beiträge zur Lage der chemischen, insbesondere der Farbstoffindustrie in den Vereinigten Staaten von Amerika. Jena: Fischer 1916 VI, 80 p.
- Shaw, Fk. Leslie.* The building trades. Cleveland: Clevel. Found. 1915. 107 p.
- Tilmant, Jules.* L'industrie des matières colorantes en France. Paris: Girieux 1916. 96 p.
- West, George N.* Japanese cotton goods industry and trade. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 12 p.

*

- Hennig, R.* Neue schwedische Wasserkraftanlagen. Techn&Wirtsch. 1916. 7. p. 285—293.
- Kleis, F.* Kriegswirkungen in den einzelnen Industriezweigen. NeueZeit. 1916. 34. 2. 26. p. 742—744.
- Levy-Bruhl, L.* The war industries of France. NinetCentury. 1916. 473. p. 36—47.
- Margócsy G.* A debreczeni eszma-diák gazdasági és szociális helyzete. KözgazdSz. 1916 .56. 3. p. 622—637.
- Nemere B.* A malomipar és a behozatali jegyek. KözgazdSz. 1916. 56. 1—2. p. 470—480.
- Nugel, K.* Deutschlands Metallwirtschaft im Frieden und im Kriege. Techn&Wirtsch. 1916. 9. p. 389—400.
- Würfel, G.* Die deutsche Kohlenindustrie u. ihre Erweiterung. ZSozialwiss. 1916. 8—9. p. 517—533.

385 Közlekedés

- Benziger, C.* Schweizerische Verkehrsprobleme. Zürich: Rascher 1916. 72 p.
- Fritze, G. A.* Das Schicksal des Seekabel im Kriege. Essen: Baedeker 1916. 64 p.
- Jireček, Konst. Jos.* Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag: Taussig 1916. 92 p.

*

- Krakauer, V.* Die Entwicklung des Verkehrswesens im Kriege. Handelsmus. 1916. 31, 30. p. 437—39.

- Kech.* Verkehrsbedeutung Südosteuro-pas u. Vorderasiens für Mitteleuropa. WeltwirtWeltverk. 1916. VI, 5. p. 116—119.

385.5 Vasútiügy

- Baltzer, F.* Die Kolonialbahnen mit besonderer Berücksichtigung Afrikas. Berlin: Göschen 1916. 462 p.
- Brown, Harry Gunnison.* Transportation rates and their regulations. New York: Macmillan 1916. 12, 347 p.
- Halsey, F. M.* Railway expansion in Latin America. New York: Mordy Mag. & Book. Co. 1916. 170 p.
- Moltke, Siegfried.* Die deutsche Eisenbahn im Kriege. Berlin: Kameradschaft 1916. 42 p.

*

- Ahlberg & Norrmann.* Die Betriebskosten der Eisenbahnen u. ihre Bedeutung für die Tarifbildung. ArchEisenbahnw. 1916. 5. p. 869—81.
- Deutschlands Getreideernte i. J. 1913 u. die Eisenbahnen. ArchEisenbahnw. 1916. 3. p. 488—512.
- Die Fortschritte des Bagdadbahnbaues im Kriege. Handelsmus. 1916. 31, 33. p. 481—82.
- Keilpfing, E.* Der Ausgleichsfonds der preussischen Staatsbahnen. ArchEisenbahnw. 1916. 5. p. 841—68; 6. p. 1103—1138.
- Martner, D.* Die Eisenbahnen Chiles. ArchEisenbahnw. 1916. 4. p. 649—89; 5. p. 892—944.
- Offermann.* Die Eisenbahnen Argentiniens. ArchEisenbahnw. 1916. 6. p. 1149—62.
- Salin, E.* Eisenbahnen u. Eisenbahnprojekte in Alaska. ArchEisenbahnw. 1916. 3. p. 437—70.
- Vogel.* Berechnung der Selbstkosten im Durchgangs- u. Nahgüterverkehr. ArchEisenbahnw. 1916. 6. p. 1139—48.

385.6 Hajózás

- Academy of Political Science.* The American mercantile Marine. New York: The academy 1915. 4, 208 p.
- Niederberger, Leo.* Der Suezkanal. Limburg: Limb. Antiqu. u. Verlag 1916. 69 p.
- Ronco, Nino.* La marina mercantile: considerazioni e proposte. Napoli: Casella 1916. XVI, 167 p.

- Schulze, F. W.* Die wichtigsten Kanalhäfen und ihre Bedeutung für den Krieg. Bedlin: Mittler 1916. 28 p.
- Smolensky, Max.* Die Stellung und Bedeutung des Österreichischen Lloyd, der Austro-Americana und der freien Schifffahrt im Aussenhandel Österreichs. Zürich: Buchdr. Züricher Post 1916. VIII, 189 p.
- Talley, G. A.* The Panama Canal; an elucidation of its governmental features as prescribed by treaties. Wilmington: Star. Pub. 1916. 8, 234 p.
- Wingen, Oskar.* Die internationale Schiffsraumnot. Jena: Fischer 1916. III, 56 p.

*

- Bogdánfi Ö.* Belvizrendezésünk. MezőgazdSz. 1916. 34, 6. p. 182—88.
- Leiter, F.* Mitteleuropäische Wasserstrassenpolitik. Handelsmus. 1916. 31, 38. p. 553—55.

386 Kereskedelmi politika

- Hoschke, Heinrich.* Das Detaillistenkaufhaus. Dresden: Globus 1916. IV, 100 p.
- Vögele, Karl.* Volksschädigung durch den Handel und die Mittel zur Abwendung. Berlin: Deutsche Tageszeitung 1916. 64 p.

*

- Gwinner, A. v.* Inventur. BankA. 1916. 22. p. 417—419.
- Mösslacker, M.* Die Organisation des Warenhaus-Handels. Handelsmus. 1916. 31, 44. p. 669—72.

386.2 Külkereskedelem

- Apt, Max.* Aussenhandelsamt. Ein Zentralamt zur Förderung des deutschen Aussenhandels. Leipzig: Quelle & Meyer 1916. 70 p.
- Artaud, Arien.* Bericht über die dringende Notwendigkeit in den deutschen u. österreichisch-ungarischen Absatzgebieten Fuss zu fassen. Jena: Fischer 1916. III, 27 p.
- Barmm, Rudolf.* Deutsche und englische Industrie auf dem Weltmarkte. Jena: Fischer 1916. VI, 45 p.
- Brentano, Lujo.* Über den Wahnsinn der Handelsfeindseligkeiten. München: Reinhardt 1916. 32 p.
- Brown, Harry G.* International trade and exchange. New York: Macmillan 1916. XVIII, 197 p.

Delfino, Camillo. La grande Italia ed i nuovi orizzonti del commercio internazionale. Prato: Martini 1916. 215 p.

- Feiler, Arthur.* Handelspolitik und Krieg. Leipzig: Veit 1916. 71 p.
- Horker, W. H.* The handicap of British trade. With special regard to East Africa. With a foreword by Charles E. Musgraves. London: Murray 1916. XI, 143 p.
- Horstmann, Heinz.* Handelsverträge und Meistbegünstigung. Berlin: Heymann 1916. VIII, 189 p.
- Krätzig, H.* Die zukünftige Handelspolitik Deutschlands und die Interessen der deutschen Textilarbeiter. Manusk. gedr. 73 p.
- Marré, Ernst.* Die Türken und wir nach dem Kriege. Berlin: Schwetschke 1916. 40 p.
- Molenworth, Guilford.* German trade-war on England. London: Oldham 1916. 17 p.
- Peddie, J. Taylor.* On the relation of imports to exports. 2. ed. London: Longmans 1916. XXIV, 148 p.
- Rosenbaum, J.* Die Wirkung des Krieges auf den überseeischen Handel Englands. Jena: Fischer 1916. V, 86 p.
- Some of Germany's troubles.* Her blocked merchantmen and the stoppage of her cotton supply. London: King 1916. 35 p.
- Stahl, Felix.* Die siegende Kraft im Welthandel. München: Oldenbourg 1916. VII, 91 p.

*

- Braun, A.* Welthandel nach dem Kriege. Neuzeit 1916. 34, 2, 16 p. 480—488.
- Herlt, G.* Die Regelung des türkischen Aussenhandels. Handelsmus. 1916. 31, 42. p. 629—30.
- Montalto de Jesus, C. A.* Argentine trade prospects. ContempRev. 1916. 607. p. 85—94.
- Schucahrt, Th.* Zur Frage der deutschen Aussenhandelsförderung. Techn&Wirtsch. 1916. 9. p. 377—388.

386.391 Vámszövetség

- Abelsdorff, Fritz.* Die Wollweberei und die wirtschaftliche Annäherung zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. Berlin: Heymann 1916. VII, 48 p.
- Fenyő Miksa.* A vámszövetség formái. A német-magyar-osztrák gazdasági közeledés terve alkalmából. Budapest: A magyar gyáripár 1915. 32 p.

- Gürtler, Alfred.* Zollgemeinschaft und pragmatische Saktion. Graz: Leuschner 1916. 22 p.
- Heller, Julius.* Deutschland und Österreich-Ungarn. Gesichtspunkte eines Industriellen. Leipzig: Hirzel 1916. 80 p.
- Rajnik, Béla.* Die wirtschaftliche Annäherung der Zentralmächte. Berlin: Schwetschke 1916. 48 p.
- Schneider, Karl.* Mitteleuropa als Kulturbegriff. Wien: Orionverlag 1916. 76 p.
- Umraht, Wilhelm.* Das Wirtschaftsgebiet Österreich-Ungarn. Wien: Braumüller 1916. 29 p.

*

- Cetto.* Regelung des wirtschaftspolitischen Verhältnisses zwischen Österreich-Ungarn u. dem Deutschen Reich. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 4. p. 81—86.
- Frielinghaus.* Ein Zollfonds der Mittelmächte! Recht&Wirtsch. 1916. 5, 7. p. 162—64.
- Székely A.* A közép-európai gazdasági szövevény gondolatának története, különösen a XIX. sz.-ban. KözgazdSz. 1916. 56. 12. p. 518—536.
- Társadalomtudományi Társaság.* Közép-európa. 1916. febr. 22.—ápr. 2-ig tartott vita. HuszadikSzáz. 1916. 33. 6—7. p. 409—535.

387 Pénz- és hitelügy

- Abel, Karl.* Der bargeldlose Zahlungsverkehr. Wien: Kuppitsch 1916. 16 p.
- Bedall, Alfred.* Einführung des bargeldlosen Verkehrs. Miesbach: Bedall 1916. 22 p.
- Blumenthal, Georg.* Die Befreiung von der Geld- und Zins-Herrschaft. Berlin-Lichterfelde: Physiokrat. Verl. 1916. 94 p.
- Kunczitzky, Karl.* Die Theorie der Kontokorrentrechnungslehre. Wien: Pichler 1916. IV, 120 p.
- Meyer, Edgar.* Über den Zusammenhang zwischen Zahlungsbilanz und Wechselkurs. Stuttgart: Union 1916. 48 p.
- Obst, Georg.* Geld-, Bank- und Börsenwesen. 8. Aufl. Leipzig: Preschel 1916. XIII, 391 p.
- Schütz, Gerhard.* Zur Lehre vom Giroverkehr. Berlin: Paul 1916. 46 p.
- Strassburger, C. G.* Geld, Bank, Börse in leichtverständlicher Darstellung. Leipzig: Hahn 1916. 168 p.

*

- Zollinger, W.* Fremdenverkehr und Zahlungsbilanz. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 143—52.

387.1 Bankügy

- Colombo, Giorgio.* Fatti economici: le grandi banche in Italia nel 1915. Roma: L'Italiana 1916. 60 p.
- François, Louis.* Opérations de banque et leur comptabilité. Liège: Baré 1915. 78 p.
- Radlauer, Max.* Rechtliche Natur der Sparkasseneinlagen und Sparkassenbücher. Berlin: Vahlen 1916. 24 p.
- Scott, W. Amasa.* Money and banking. 5th. ed. New York: Holt 1916. 9, 406 p.
- Uhlig, Fritz.* Die Chemnitzer Stadtbank 1848—1914. Stuttgart: Cotta 1916. X, 131 p.

*

- Eschwege, L.* Kapitalerhöhungen. Bank. 1916. 9. p. 743—752.
- Philippovich, E. v.* Neuere Literatur über Banken und Börse. SchmollersJB. 1916. 40, 3. p. 395—432.
- Spragne, O. M. W.* The federal reserve banking system in operation. Quart-JIEcon. 1916. 30, 4. p. 627—64.
- Wegener, E.* Aus der neueren Literatur über das Bank- und Sparkassenwesen der Schweiz. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 153—67.

387.4 Pénz Valuta

- Bendixen, Friedrich.* Währungspolitik und Geldtheorie im Lichte des Weltkrieges. München: Duncker 1916. V, 114 p.
- Esslen, Joseph Bergfried.* Das Geld im Kriege. Berlin: Siegismund 1916. 48 p.
- Jutzi-Köln, W.* Markwährung und Auslandwährungen im Kriege. Essen: Baedeker 1916 31 p.
- Moll, Bruno.* Logik des Geldes. München: Duncker 1916. V, 104 p.

*

- Balás K.* A nemes érczek és a kapitalisták fizetési biztonság értékelésének pszichológiája. KözgazdSz. 1916. 56 1—2. p. 45—455.
- Falk, O. T.* Will London be a free market for gold after the war? Ninet-Century. 1916. 473. p. 146—54.
- Hartung, H.* Die Goldpolitik während des Krieges. Weltwirtsch&Weltverk. 1916. 6, 6. p. 129—132.

Heyn, O. Ursachen des Tiefstandes der deutschen Valuta u. Aussichten auf Wiederherstellung des Parikurses nach dem Kriege. BankA. 1916. 23. p. 439—442.

Helbing, Ph. Zum bargeldlosen Zahlungsverkehr. Recht&Wirtsch. 1916. 5, 5. p. 118—22.

Liefmann, R. Die Kaufkraft des Geldes. BankA. 1916. 19. p. 368—374; 20. p. 386—390.

Makai E. A pénz értékállandóságának problémája. KözgazdSz. 1916. 56. 1—2. p. 456—469; 3. p. 592—621.

Virgilii, F. I principali effetti economici mondiali dell' interruzione degli cambi internazionali. Scientia. 1916. 10, 7. p. 46—58.

387.6 Értékpapir Értéktözsde

Erler, Lund. Börse und Notenumlauf der Gegenwart. Berlin: Siemenroth 1916. 48 p.

Poliakoff, J. Die bäuerlichen Loskaufzahlungen in Russland. Bd 1—2. München: Steinbach 1916.

Santoponte, Giovanni. Il nuovo regime dell' emissione bancaria agli Stati Uniti. Roma: Athenaeum 1916. 30 p.

Taminiaci, Georges. Des cheques et virements postaux. Écaussines-Salaing: Tricot 1915. 30 p.

*

Burckhardt, C. F. W., H. Darier etc. Zur Frage der Neuordnung des Effektenbörsen- und Emissionswesens. ZSchweizStatist. 1916. 52 3. p. 329—65.

Meyer, A. Die Neuordnung des Effektenbörsen- und Emissionswesens. ZSchweizStatist. 1916. 52, 2. p. 109—16.

387.7 Hitelügy

Brenninkmeyer Rudolf. Der Akzeptkredit der Banken. Lucka S.-A.: Berger 1916. XI, 158 p.

Dieke, Max. Kreditmassnahmen zur Tilgung rückständischer Hypothekenzinsen. Spandau: Verlagsbuchh. d. Zentralverb. 1916. 20 p.

Duplessis, F. Le crédit de banque en Allemagne et en France et notre avenir économique. Paris: Berger-Levrault 1916. VII, 76 p.

Krüger, Hans. Der Konkurs der Hypothekenbanken. Leipzig: Veit 1916. VI, 63. p.

Luther & Harnier. Wie sind die durch den Krieg hervorgerufenen Schwierigkeiten im Hypothekenwesen zu mildern? Spandau: Zentralverb. d. Haus- u. Grundbesitzer-Vereine Deutschlands 1916. 21 p.

Sträuber, Hermann. Die Entwicklung des landwirtschaftlichen Kreditwesens in Deutsch-Südwestafrika. Nürnberg: Heydolph 1915. 108 p.

Terhalle, Fritz. Die Kreditnot am städtischen Grundstücksmarkt. Jena: Fischer 1916. XII, 268 p.

Walli, Bergedorf. Schaffung von Pfandbriefanstalten für städtische Hausgrundstücke. Spandau: Verlagsbuchh. d. Zentralverb. der Haus- u. Grundbesitzer-Vereine Deutschlands 1915. 59 p.

*

Baumert. Die Befristung von Hypothekenschulden während des Krieges. Nord&Süd. 1916. 41, 11. p. 167—76.

Borgh, R. van der. Städtischer Realcredit nach dem Kriege. Nord&Süd. 1916. 41, 11. p. 163—60.

Hartung, H. Akzeptkredit der Banken. BankA. 1916. 21. p. 399—402.

Kreditoren u. Kapitalanlagen deutscher Kreditbanken am Schluss der Jahre 1913—1915. BankA. 1916. 23 p. 446—451; 24. p. 464—476.

388 Biztosításügy

Buclin, Theodat. Les assurances agricoles dans le canton de Fribourg. Fribourg: Impr. Saint Paul 1915. XX, 226 p.

Lübstorff, F. Die Schadenfeststellung insbesondere der Obmannstaxe in der Hagelversicherung. Leipzig: Lübstorff 1916. 32 p.

Schönfeld, Jean. Le risque de guerre en matière d'assurance maritime. Paris: Dalloz 1916. 131 p.

Vollbrecht, Willi. Die Beamten und die Unternehmungen des privaten Versicherungswesen. München: Bayer. Verl. Anstalt 1916. 159 p.

*

Dix. Die Privatversicherung in Bulgarien. ZVersicherungswiss. 1916. 16, 5. p. 487—496.

Riegel, R. Fire insurance rates. *QuartJIEcon.* 1916. 30, 4. p. 704—37.

Rocca, G. Das landwirtschaftliche Versicherungswesen in der Schweiz. *InternAgrarökRdsch.* 1916. 7, 2. p. 31—52; 4. p. 20—32.

Sinapian. Die Privatversicherung in der Türkei. *ZVersicherungswiss.* 1916. 16, 4. p. 409—415.

388.4 Munkásbiztosítás

Jacobi, Erwin. Die Träger der Sozialversicherung und ihre Angehörigen. Leipzig: Meiner 1916. 78 p.

*

Amtmann. Zum Streit über die Schärtlinsche Gesamtheit in der Invaliditätsversicherung. *ZVersicherungswiss.* 1916. 16, 5. p. 533—550.

Frankenberg. Sozialversicherung u. Wehrkraft. *ZVersicherungswiss.* 1916. 16, 4. p. 363—375.

Jahn, G. Kapitalansammlung u. Kapitalanlage in der Angestelltenversicherung. *ZSozialwiss.* 1916. 8—9. p. 534—557.

Kaan. Fürsorge f. Kriegsbeschädigte in Österreich. *ZVersicherungswiss.* 1916. 16, 4. p. 394—408.

389 Állami pénzügy

Adam, Henry. L'amortissement de la dette publique. Paris: Giard & Brière 1916. XIII, 272 p.

Baumgartner, O. G. Unsere Zukunft. Glossen zur schweizerischen Finanzreform. Bern: Hallwag 1916. 109 p.

Gieré, Otto. Der Staatshaushalt des Kantons Graubünden seit der Einführung der direkten Steuern bis heute. Bern: Stämpfli 1916. XI, 211 p.

Ricca Salerno, G. Scienza delle finanze. Nuova ediz. riveduta e ampliata da R. Dalla Volta. Firenze: Barbèra 1916. XII, 330 p.

*

Fasolis, G. Le finanze della confederazione Svizzera. *RiformaSoz.* 1915. 26, 6—7. p. 532—45.

Hauser F. Kritischer Bericht über die neuere Literatur zur schweizerischen Finanzreform. *ZSchweizStatist.* 1916. 52, 3. p. 243—69.

Winston, A. P. Chinese finance under the republic. *QuartJIEcon* 1916. 30, 4. p. 738—79.

389:355 Háború pénzügyei

Davies, E. F. The finances of Great Britain and Germany. London: Union 1916. 61 p.

Domány Gyula. A pénzügyi hadviselés. Bp.: Benkő 1915. 125 p.

Grabowsky, Adolf. Weltpolitik und Finanzpolitik. Berlin: Politik 1916. 30 p.

Pigou, A. C. The economy of finance and the war. London: Dent 1916. 96 p.

Santoponte, Giovanni. La circolazione e il debito pubblico in Italia e la guerra. Roma: Athenaeum 1916. 30 p.

Withers, Hartley. International finance. London: Shmith 1916. VIII, 185 p.

Zimmermann, F. W. R. Die Finanzwirtschaft des Deutschen Reichs und der deutschen Bundesstaaten zu Kriegsausbruch 1914. Berlin: Göschen 1916. 237 p.

*

Englands Finanzpolitik im Kriege. Bank. 1916. 8. p. 659—665.

Gide, Ch. Les dépenses de la guerre et leurs conséquences économiques. Scientia. 1916. 10, 2. p. 125—37.

Mertens. Die wirtschaftliche Lage Russlands an des Hand des Entwurfs zum Reichsbudget. Arch-Eisenbahnw. 1916. 6. p. 1051—1102.

Mollwo, C. Zur Kritik der englischen Kriegsfinanzierung. BankA. 1916. 23. p. 435—439.

389.2 Állami adók és illetékek

Blumenstein, Ernst. Die Erlasse betreffend die eidgenössische Kriegsteuer. Bern: Wyss 1916. VII, 274 p.

Buffi, Sebastiano. Le imposte dirette in Italia. Napoli: Pierro 1916. 641 p.

Bosc, Henri. L'impôt sur le revenu. Étude pratique. Paris: Giard 1916. 67 p.

Clark, E. C. Income tax and national service. Cambridge: Bowes 1916. 6 p.

Combat, F. J. L'application de l'impôt sur le revenu. Paris. Berger-Levrault 1916. 58 p.

Furlan, V. L'impôt de guerre des sociétés anonymes. Genève: Soullier 1916. II, 93 p.

Schuberth, Gustav. Betrachtungen zur Besteuerung der Kriegsgewinne durch das Reich. Dresden: Heinrich 1916. 42 p.

Tivaroni, Jacopo. L'imposta sulle successioni nella finanza contemporanea. Torino: Unione Tip. Editr. Torinese 1916. XII, 158 p.

Winter, Kurt. Die Vermögenssteuern der deutschen Bundesstaaten und der schweizerischen Kantone. Geithain: Schmidt 1915. XI, 105 p.

Walb, Ernst. Kriegssteuern und Bilanzen. Bonn: Schmidt 1916. II, 59 p.

Young, Arthur N. The single tax movement in the United States. Princeton: Princeton Univ. Press 1916. 10, 340 p.

*

Lansburgh, A. Die gerechte Steuer, ihre Arten u. ihre Grenzen. Bank. 1916. 7. p. 556—570; 8. p. 641—650; 9. p. 729—743.

Navarra Crimi, G. I profitti di ricchezza molule. RiformaSoc. 1916. 26, 11—12. p. 921—27.

Navarra-Crimi, G. La guerra e l'impota sulle successioni. RiformaSoc. 1915. 26, 8—10. p. 732—39.